

TRÓCSÁNYI ZSOLT

ERDÉLY
KÖZPONTI
KORMÁNYZATA
1540-1690

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

TRÓCSÁNYI ZSOLT
ERDÉLY
KÖZPONTI
KORMÁNYZATA
1540 – 1690

*A Magyar Országos Levéltár
Kiadványai III.*

Hatóság- és hivataltörténet 6.

A szerző *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései* c. monográfia (Bp. 1976) után most a 16–17. századi Erdély államéletének egy újabb aspektusát, a fejedelemség kormányzatának történetét tárja az olvasó elé. Azt kutatja, hogy volt-e abszolutista jellege a 16–17. századi erdélyi fejedelmi hatalomnak, s ha igen, mikor és miben. A kötet ismerteti az erdélyi kormányzat szerveit: a fejedelmi tanácsot, az Apafi-kori deputációkat, a fejedelmi kancellária sokágú tevékenységét, az igazgatás egyes szakági szerveit. Módszere az ún. fondrekonstrukciós elven alapul. Külön fejezetben foglalkozik a korszak erdélyi tisztségviselő nemesiségének és kormányhatósági hivatalnokértelmiségének kérdéseivel s helyükkel Erdély kultúrájában.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

ERDÉLY KÖZPONTI KORMÁNYZATA
1540—1690

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI

III.

HATÓSÁG- ÉS HIVATALTÖRTÉNET

6.

ERDÉLY
KÖZPONTI
KORMÁNYZATA
1540-1690

Írta

TRÓCSÁNYI ZSOLT

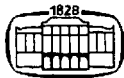

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1980

TRÓCSÁNYI ZSOLT

ERDÉLY
KÖZPONTI
KORMÁNYZATA
1540-1690

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1980

Szerkesztő
EMBER GYŐZŐ

ISBN 963 05 2327 2

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1980 · Trócsányi Zsolt

Printed in Hungary

BEVEZETÉS

A jelen munka a magyar történelemnek, ezen belül Erdély történelmének egy olyan problémakomplexumát teszi tárgyává, amelynek helyzete eléggé különös. A fejedelmi kor Erdélyéről rendelkezésünkre álló ismeretek meglehetősen egyenlőtlenül oszlanak el. Miközben a kornak erdélyi politikai és hadtörténetéről eléggé bőven tájékozódhatunk a szakirodalomban (bár a fehér foltok ott sem hiányoznak), más területek, köztük a gazdaság- és társadalomtörténet területének nagy része, egyelőre nem a legjobban ismertek. Nincs hát különösebb csodálkoznivaló azon sem, hogy a jogtörténeten belül is némileg mostohagyereknek számító közigazgatás-történet területén is akadnak tisztáznivalóink — a bevezetőnk további részeiben bővebben ismertetendő szakirodalom iránti minden tiszteletünk ellenére is.

Munkánk azonban nemcsak egyszerű tényfeltárás kíván lenni — még annak legigényesebb formáiban sem csak az. Aki a 16—17. századi Erdély kormányzatának problémájához nyúl, nem kerülhet meg egy immár majd fél évszázados vitát: lehet-e abszolutizmusról beszélni Erdélyben e korban, s ha igen, mikortól és mennyiben? Csak röviden emlékeztetünk a vita legfontosabb fázisaira: Szekfű Gyula Bethlen Gábor-életrajza a korai merkantilizmus s vele az abszolutizmus határozott jegyeit véli látni a nagy fejedelem Erdélyében, Ember Győzőnek az 1526 és a török kiűzése közti magyar közigazgatásról írt összefoglaló munkája középkorinak itéli Erdély kormányzatát, az 1948-at közvetlenül követő évek magyar marxista—leninista történettudománya ismét határozottan (az indokolt-nál is határozottabban) az abszolutista jelleg mellett szavaz (kivételnek számít az olyan józan hang, mint Mráz [Zimányi] Veronikáé, aki Bethlen Gábor gazdaságpolitikáját nem tartja tudatos merkantilista koncepció gyakorlatra váltásának), hogy aztán ezt az álláspontot az utolsó jó másfél évtizedben erős kritika érje — vitatható, hogy mennyiben indokoltan. A kérdés nyitott, s a kormányzat történetének kutatója evidensen nem kerülheti el.

Mielőtt azonban arról szólnánk, hogy a kormányzattörténeti kutatás hogy illeszkedik az abszolutizmus különböző megközelítései közé, egy utalás erejéig szeretnénk arra is emlékeztetni olvasónkat: az európai abszolút monarchiák ismeretesen nem egyetlen típusba tartoznak. Az abszolút monarchia klasszikus nyugat-európai típusa mellett külön típus a spanyol (és vele sok közös vonást s némi eltéréseket mutatva a portugál), a skandináv; különleges vonásokat mutatnak az

italiai és német abszolútizmusok, külön típusnak kell tekintenünk a Habsburgok osztrák ágának közép-európai abszolútizmusát — s külön kell szólni Kelet-Európa abszolútizmusairól is. Mindez természetesen csak alaptípusok vázlatos jelzése; ezek történeti fejlődésük során közelíthetnek vagy távolodhatnak egymástól, újabb s újabb típuscsoportokat alkothatnak (gondoljunk a közép- és kelet-európai felvilágosult abszolútizmusok egyezéseire s különbségeire). Arra nincs itt terünk, hogy a típusok eltéréseit vagy éppen az eltérések okait részletesen elemezzük, de (ismételjük) úgy hisszük: minderre elég volt emlékeztetni olvasóinkat. Arra viszont talán mégis szükséges volt itt utalni, hogy Erdély netán bezonyulandó 16—17. századi abszolútizmusa más, mint a kor Nyugat-Európájáé. Az abszolútizmus klasszikus mércéjét természetesen annak legfejlettebb típusai adják — de van egy másik, el nem hanyagolható mérce is: az adott ország gazdasági-társadalmi fejlettsége. Ez a kettős mérés szülhet reális értékelést; a két mérce közül egyik sem tekinthető szükségtelennek, akkor sem, ha az első természetesen az előbbit illeti.

*

Az abszolútizmus jelensége nem csak egyfelől megközelíthető — bár meghatározottsága természetesen alapvetően gazdasági-társadalmi. A vizsgálat fő aspektusai: az abszolútizmus alapjainak elemzése, a hatalmi struktúra vizsgálata, az abszolútizmus ideológiájának feltárása; ugyanúgy fő aspektusnak tekinthető az abszolútizmus gazdasági-társadalmi-politikai funkciójának kutatása, s végül az is, ahonnan mi kívánjuk megközelíteni a kérdéskomplexumot: az igazgatási szerkezet aspektusa. Mit von ellenőrzése alá a központi kormányzat az adott társadalom életjelenségeiből, mit hagy meg az önálló hatalom-jellegüket elvesztett rendi tényszerzők kezén, s meddig?

Mindenesetre iktassunk be az abszolútizmus fejlődési fokai elé egy előzetes állomást: a fejlett feudális centralizációt. Az uralkodó a rendek hatalmának megtűrésével kialakítja saját hatalmi túlsúlyát, de lényegében érintetlenül hagyja azokat a rendi jogköröket, amelyek a központi hatalom stabilizálásában nem tűnnek primér érdekekkel bírónak. A fejlődés e fokán a központi hatalom számára a fő cél a rendekkel szembeni egyszerű hatalmi túlsúly biztosítása: a hadfenntartáshoz szükséges adó felvételénél az esetleges rendi tiltakozás lehetőségének kiiktatása, a kincstári jövedelmek egyértelmű biztosítása az uralkodónak, emellett (ez speciális kelet-közép-európai—kelet-európai jelenség) csak az uralkodótól függő szabad katonaelem létrehozása (vagy korábról maradt szabad katonaelemek jogállásának oly állapotba hozása vagy abban tartása, hogy azok az uralkodói hatalom szilárd támaszai maradjanak) — s ezáltal, ezzel egyidejűleg, a rendek engedelmességre szorítása. A nemesség uralmát jobbágyai felett azonban lényegében még nem korlátozza a centralizált kormányzat, az uralkodó legfeljebb a túlkapasok ellen lép fel, a törvény rendjét biztosítja. Az egyház hatalma is megmarad a lelkek felett a lelki gondozásban, az iskoláztatásban, a szellemi élet más területein — a központi államhatalom csak arra tart igényt tőle (az alattvalói engedelmességen túl), hogy mindezzel hatékonyan szolgálja az ő érdekeit

(alattvalók engedelmisségben tartása, szakemberek nevelése a kormányzat növekvő tevékenységének ellátására, állambiztonsági kontroll a szellemi életben). A céhek, kereskedőtestületek, privilegiált városok jogai lényegében intaktak — a központi kormányzat megelégszik a központi hatalom szükségletei szerinti termelés (elsősorban hadfelszerelések előállítására, katonai építkezések elvégzésére) biztosításával.

Az abszolutizmus első szakasza erre a fejlett feudális centralizációra épül. Örökli annak vívmányait, s emellett fokról fokra megjelennek benne az új elemek: a vivum aerarium védelme a földesúri önkény ellen, az egyházpolitika e fázisában az államegyház határozottabb kialakítása (értve ezen a magyarországi gyakorlatban a nem uralkodó egyházak minél erősebb visszaszorítását), a gazdaságpolitikában az árak, mértékek, pénzforgalom intenzív szabályozása és ellenőrzése, a kereskedelmi monopóliumok, a céhszabályozások. A hadszervezetben uralkodó szerepre jut az állandó hadsereg. Erőteljesen megindul a kormányzat szervezeti, ügyintézési modernizálása.

Az már a fejlődés második szakaszában, a felvilágosodott abszolutizmusban következik be, hogy a központi hatalom már igen kevéssé tartja tiszteletben a rendek jogait. Határozott kézzel belenyúl a földesúr—jobbágy viszony addig magánjoginak tekintett részeibe is: úrbérrendezést hoz létre (vagy legalábbis ahhoz közelítő jogszabályokat léptet életbe), egyébként is lépten-nyomon szabályozza úr és jobbágy viszonyát. Az egyházat jócskán visszaszorítja a szorosan vett lelki gondozásra: államilag szabályozza az iskolaügyet, megszünteti vagy legalábbis korlátozza a főpapság világi tisztségviselését, feloszlatja a központi hatalom számára hasznos tevékenységet nem folytató (vagy arra éppen veszélyes) szerzetesrendeket (vagyonukra természetesen rátéve kezét), a szellemi élet más területeinek ellenőrzését is kiveszi az egyház kezéből vagy legalábbis csökkenti hatalmát e téren. Ha a céheket nem is számolja fel, de korlátaikat erősen áttöri a manufaktúrák engedélyezésével; még nem polgári iparszabadság ez, de már áttörés. Erőteljesebben átlépi a rendi határokat az iskoláztatás jogát, a hivatalnokréteget illetően.

Ezek lennének azok a tágabb keretek, amelyekben belül a 16—17. századi Erdély kormányzatának helyét keresni igyekszünk. Itt ismét csak utalásszerűen térhetünk ki rá: nincs módunkban az erdélyi fejedelmi hatalom gazdasági-társadalmi alapjainak részletes vizsgálatába bocsátkozni. Csak jelezhetjük, hogy Erdély gazdasági-társadalmi fejlettsége már 1540 tájban el van maradva a török uralom alá nem került Nyugat- és Észak-Magyarországré (a királyi Magyarországré) mögött: a feudalizálódás a Székelyföldön gyenge, a Királyföld speciális helyzete ismeretes, a városi fejlődés is elmarad a királyi Magyarországré mögött. Nem alakul ki a magyarországihoz hasonló oligarchia sem, az erdélyi arisztokrácia élvonala is a magyarországi második vonalba ha felér — ill. egy-egy magyarországi vagy Erdély széli oligarcha ragadja meg Erdélyben a hatalmat, s próbál ott több-kevesebb időre dinasztikus hatalmat teremteni (Zápolyák, Báthoriak, Rákócziak; Bethlen Gábor és Apafi kivételnek számít). Hatalmuk alapja magánvagyonuk (amely, birtokról lévén szó, esetleg nagy részben vagy — uralmuk kezdetén — egészében az

államhatáron kívül fekszik), a szinte kivétel nélkül zavartalanul megszavazott s befolyó adó és a fejedelmi kincstár jövedelmei: a királyi, majd fejedelmi birtokok hálózata, amely önmagában is aránytalan túlsúlyt biztosít számukra országuk legnagyobb arisztokratáival szemben is, az ország lélekszámához s gazdasági fejlettsége általános színvonalához képest jelentős só- és ércbánya-jövedelmek s az ezek mellett jelentéktelenebb többi kincstári jövedelem — de nemcsak ezek. Kelet-Közép-Európa és Kelet-Európa fejlődésének ma már általánosan ismert s elismert tényezője a szabad katonaelemek, ill. a telepes katonaság jelentősége a hadszervezetben s egyben az uralkodói hatalom biztosításában. Erdélyben ezek jelentősége, az ország lélekszámához képest, aránytalanul nagy. Gondoljunk a székelyek katonáskodási kötelezettségére, a telepes katonának lekötött hajdúkra, az egyes nagyobb várakhoz tartozó szabad katonaelemekre (puskások, darabontok stb.). A fejedelmi hatalomnak tehát nemcsak hatalmi tényezőkre váltható anyagi bázisai vannak, hanem tisztán hatalmi, katonai tényezők is szolgálgják ezt a célt. Mindezzel szemben pedig egy viszonylag fejletlen, gyenge rendiség áll.

Ilyen hatalmi struktúrában, a gazdasági-társadalmi fejlődés jelzett fokán kell megoldania a kormányzatnak feladatait: teljesítményét ezen is mérni kell.

Itt kell, röviden, utalnunk az erdélyi kormányzat 1540 előtti előzményeinek kérdésére. Erdélynek van (a magyar állam keretén belül) bizonyos önálló igazgatása. Az országrész élén vajda áll. Ez a vajda azonban nem Erdély rendei által választott vagy ott az öröklés jogán fungáló személy. A király nevezi ki (ha Magyarország keleti országrészének élén királyi herceg áll, akkor azé a kinevezés joga). A 15. században egyszerre 2—3 vajda is van, néha külön kormányzók is. A vajdák alatt alvajdák működnek; ezeket a vajda nevezi ki, saját familiárisai közül. A vajdának kancelláriája alakul ki, ítélőmesterrel, titkárokkal és írkokokkal.

Abban azonban Mályusz Elemér, Ember Győző és Jakó Zsigmond egyetért, hogy az 1540 utáni erdélyi kormányzat nem a vajdai igazgatási gyakorlat folytatása, hanem az 1540 előtti magyar királyságé. Ez kézenfekvő: a királyi tanács továbbélése a fejedelmi tanács, a királyi kancelláriáé a fejedelmi kancellária — s folytathatnánk a sort. Arra viszont e helyt nem vállalkozhatunk, hogy az 1540 előtti magyar királyság kormányzattörténetét felvázoljuk.

Hogy most már szorosabban vett saját feladatunkra térjünk, a kérdés irodalmának ismertetésével kell kezdenünk a dolgot. Itt azonban utalnunk kell arra, amit dolgozatunk bevezető soraiban már elmondottunk: a 16—17. századi Erdély történetének egésze, de különösen politikai és hadtörténete aránytalanul ismertebb, mint kormányzatának története. Miközben elsősorban Szilágyi Sándor és köre ontotta a politikai történeti monográfiákat, történeti életrajzokat (a forráskiadás arányairól nem is beszélve), ezekkel a művekkel párhuzamosan közigazgatás-történeti munka aránytalanul kevesebb született. Az is, priméren vagy másodlagosan, úgyszólván kizárólag az archontológia területéről, ill. arra nézve haszonnal bírva. A primér archontológiai dolgozatoknál olyan munkákra gondolunk, mint Hodor Károly jegyzéke Erdély ítélőmestereiről,¹ Lázár Miklós nagyarányú s egyes pontatlanságai ellenére is igen hasznos összeállítása Erdély főispánjairól, amely (a benne szereplő főtisztek életrajzának, elsősorban hivatalvi-

selésének egyéb adatait is nyújtva) az archontológia más területén is sok haszonnal bír,² Torma Károly Lázár munkáját kiegészítő s helyenként korrigáló tanulmánya.³ Nem ily elsődlegesen archontológiai szándékkal íródtak, de számunkra most e vonatkozásban hasznosak az erdélyi kormányzat egyes jelességeinek dualizmus kori életrajzai. Ezeket most már a történelmi alakok színre lépésének időrendjében ismertetjük. Békes Gáspárról Szádeczky Lajos készít életrajzot.⁴ Forgách Ferenc kancellár életrajzát előbb Toldy Ferenc írja meg, Forgách magyar históriája kiadásának bevezetésében,⁵ majd Bártfay Szabó László;⁶ Berzeviczy Mártonnal, Báthori István lengyelországi erdélyi kancellárjával, előbb a család két, a századforduló táján élő tagja, majd Veress Endre⁷ foglalkozik; Kovacsóczy Farkas kancellár életrajzát Szádeczky Lajos írja meg.⁸ A Báthori-kor további fő tisztségviselői közül a váradi kapitány, majd kormányzó Ghyczy Jánossal Jakab Elek foglalkozik,⁹ ugyanő ír életrajzot Gálffy Jánosról,¹⁰ Gyulay Pál élettörténetét Gárdonyi Albert tekinti át.¹¹ A 17. századra viszonylag kevesebb államférfi-életrajz jut a dualizmus korában: Kohn Sámuelnek a szombatosokról írt, máig alapvető műnek tekintett könyve¹² jó részében Péchi Simon-életrajz. Zólyomi Dávid életével Gyalokay Jenő foglalkozik.¹³ A két Rákóczi György főudvarmesterének (és diplomatájának), Bethlen Ferencnek élettörténetét Lukinich Imre írja meg.¹⁴ Kemény János hosszú s gazdag államférfiúi pályájának egy részletével foglalkozik Pettkó Béla.¹⁵ Az Apafi-korra a dualizmus korában három ilyen típusú munka jut, három merően különböző életsorsról: Deák Farkas Béli Pál-életrajza,¹⁶ Szilágyi Sándor rövid összefoglalója Alvinczi Péterről a *Diplomatarium Alvinczianum* II. kötetében¹⁷ és Thallóczy Lajos tanulmánya a portai török deák, majd ügyvivő, pályája kétes értékű „delelőjén” szerb despota (in partibus infidelium) Brankovics Györgyről.¹⁸

Ami a dualizmus korában többet ad, mint az említett archontológiai tanulmányok, ill. az életrajzok e tekintetben felhasználható adalékai, az Biró Vencel két dolgozata az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődéséről.¹⁹ Biró ugyan e két munkájában mellékfeladatnak tekinti a fejedelem kezében összpontosuló végrehajtó hatalom vizsgálatát, de mégis e két munkájának közigazgatás-történeti vonatkozásait kell tekintenünk a fejedelmi kori Erdély kormányzata első igényes összefoglalásának.

Biró Vencel két említett műve mintegy korszakhatár is; az 1918 és 1944 közti korszak e vonatkozású termése már minőségében üt el a dualizmus koritól: a kérdés vizsgálatában megjelennek a szaktanulmányok is, újabb összegezés születik. A korábbi hagyomány, a kormányférfi-életrajzok folytatását elsősorban Lukinich Imrének a bethleni Bethlenekről írt családtörténete jelenti,²⁰ benne Bethlen János és Miklós egyenként is monográfia-igényű életrajzával s a 16—17. századi Bethlenekre vonatkozó nagyszámú archontológiai adalékkal. A korszak vége felé jelentkezik az első szakmonográfia, Pécsi Annának az 1540—1571-i erdélyi kancelláriáról írt alapos, korszerű disszertációja.²¹ Lényegében még e kor terméke Ember Győzőnek az 1526 és 1686 közti korszak magyar és erdélyi közigazgatásáról írt összefoglalója.²² Minthogy e munkának Erdéllyel foglalkozó része a könyvünkben tárgyalt kérdéskomplexum utolsó összefoglaló tárgyalása, kötelességünknek tartjuk részletesen foglalkozni vele.

Ismeretes, mi Ember Győző könyvének (az áttekintés horizontális igényén túl) legjelentősebb érdeme: a kormányzervek (s más igazgatási szervek) működésének instructio-szintű vizsgálata. Ember Győző ezzel a maga idején a hazai szakirodalomban jelentős módszertani újítással a hatóságok hatáskörének, működésének egy mélyebb rétegét tárta fel — lényegesen többet, mint amennyit hatáskör-megállapító törvények mondhatnak. Az egyes hatóságok belső életének, szervezetének, működésének igen lényeges vonásai kerültek így be a szakirodalomba. A nagyméretű összefoglalás valóban egy korszak bizonyos irányú közigazgatástörténeti törekvéseinek összegezése (azt nem állíthatnánk, hogy valamennyinek; Hajnal István, Szilágyi Loránd és Wellmann Imre közigazgatástörténeti kezdeményezései más irányúak, módszertanilag is mások — ez azonban semmit nem von le Ember Győző összefoglalójának érdeméből).

Miért éreztük mégis szükségét annak, hogy a kérdés tárgyalását újra, összegező munkában, megkíséreljük? Elsősorban módszertani okaink voltak rá (a további indítóokok már a módszertani alap-ok következményei). Az instructio-szint feltárása mint közigazgatástörténeti kutatási módszer, ez a maga korában jelentős közigazgatástörténeti vívmány, a minden vívmányok sorsára jutott: a kutatás túlhaladta. A kritika az instructio-szint elégséges voltát már az 1950-es évek elején megkérdőjelezte — igaz, akkor még csak „műhelykritika” formájában. Akkor indult meg az Országos Levéltár feudális kormányhatósági levéltáiról az ismertető leltárak készítése. Ez a munka, mint ismeretes, igényelte az egyes fondképző szervek történetének vázlatos feltárását, ez mutatkozott a fondok anyaga legeredményesebb dokumentációs megközelítésének. Nos, a munka végzői lépten-nyomon találkoztak olyan kérdésekkel, amelyek vizsgálatában tovább, mélyebbre kellett hatolni az instructio-szintről. Egy hatóság működését illetően rendelkezésünkre áll az induláskor kiadott instructio — s a szerv hatásköre, működése rövidesen más képet mutat, mint ami a világosan fogalmazott instructio szerint kellene hogy legyen. (Persze, az instructio nem is feltétlenül világosan fogalmazott.) Rögzíteni kellett tehát a változás tényét (különben a dokumentáció információnyújtás helyett dezinformál), s fel kellett tárni a változás okait — amik esetleg egy szabályrendeletben fellelhetők voltak, esetleg azonban csak egy utalás volt található — vagy, nem teljességükben rendelkezésünkre álló anyagokban, még az sem. Az instructio érvényesülését tehát szükséges volt ellenőrizni, ezzel már elmozdultunk az instructio-szintről. És ahol *egyáltalán* nem volt instructio? Ott pedig a fond anyagából kellett, a lehetőséghez képest, kielemezni a fondképző hatáskörét, szervezetét, működését. A közigazgatástörténet instructio-szintű kutatása, amelynek a maga idejébéli módszertani értékéről ismételtén ejtettünk szót, ma meghaladottnak tekinthető. Lépcsőfok, amelyről tovább kell lépni.

Munkánknak tehát más módszerrel kell megközelítenie a továbbra is tisztázatlanul maradt kérdéseket. Mielőtt azonban módszerünk ismertetésére térnénk, tekintsük át az 1945 utáni korszak e téren elért eredményeit. Ezek legnagyobbbrészt Jakó Zsigmond nevéhez fűződnek. Ő vizsgálja a 16. század eleji erdélyi vajdai kancellária szervezetét,²³ e munkájában teszi azt az általános politikai történet szempontjából is oly fontos megállapítást, hogy az erdélyi állam gépezetét az önálló

fejedelemség megszervezésekor a keleti magyar királyság ideszorult szakemberei indítják meg, a fejlődés csak bizonyos elemeiben a vajdai igazgatás folytatása.²⁴ Dolgozata jelenik meg a dézsma fejedelemség kori adminisztrációjáról.²⁵ Nagy fontosságúnak tartjuk az erdélyi értelmiség kialakulásáról írt cikkeit; ezekkel munkánk megfelelő fejezeteiben bővebben foglalkozunk. Jakó munkái mellett meg kell említsük Bónis György és Valentiny Antal közös munkáját, Jacobinus János kancellár formuláskönyvének kiadását.²⁶ A munka bevezetése a brassói csatatéren veszett kancellár életrajzát is tartalmazza. E sorok írásának napjaiban látott napvilágot Szabó György Gyulay Pálról írt kismonográfiája.²⁷

Munkánk közvetlen elődje, Ember Győző közigazgatás-történeti összefoglalója tárgyalását azzal zártuk, hogy egyrészt az instructio-szint elérése mint a közigazgatás-történeti kutatás módszertani alapkövetelménye meghaladott, s az instructio-szintű kutatás a fejedelmi kori Erdély kormányhatóságai esetében amúgy is csak nagyon korlátozott eredményekre vezetne. A fejedelmi kori erdélyi kormányhatóságoknak instructiói eléggé korlátozott számban maradtak fenn. Ahhoz, hogy tárgyunkat ezeken túlmenően vizsgálhassuk, a kormányhatósági fondoknak kellene rendelkezésünkre állniuk; mint az előzőkben jeleztük, az Országos Levéltár ismertető leltárkészítési munkálatainál instructiók nemlétében magukról a fondokról „olvastuk le” a fondképzők szervezetét és hatáskörét, ill. a fond anyagán ellenőriztük az instructiók érvényesülését. Ehhez azonban a fejedelmi kori Erdély kormányhatósági fondjainak kellene rendelkezésünkre állniuk; azok viszont, mint ismeretes, csak töredékekben maradtak fenn, a két országos levéltárfunkciót betöltő hiteleshelyi levéltárban (Gyulafehérvári Káptalan, ill. Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára), későbbi kormányhatóságok levéltáraiban, családi levéltárakban, vagy a legkülönbözőbb, gyakran nem is éppen törvényes úton létrejött magánygyűjteményekben (amelyek aztán közgyűjteményekbe kerültek). Ezek a töredékek ugyan önmagukban sem érdektelenek, de azzal az eredménnyel, amit pusztán ezek vizsgálatával érhattünk volna el, nem elégedhetünk meg. A fondrekonstrukciót, e töredékek vizsgálatán túlmenően, más eszközökkel kellett folytatnunk.

Megoldásul olyan módszerhez folyamodtunk, amely minden levéltári kutatásban (vagy egyáltalán levéltári munkában) járatos személy számára Kolumbusz tojása kell hogy legyen: a fejedelmi kormányhatósági fondok „tükörből való” rekonstrukciójához. Azt minden gyakorló levéltárosnak tudnia kell, hogy amennyiben egy hatóság hivatali levelezéséből hiányzik egy odaérkezett irat, azt fogalmazványként a küldő természetes vagy jogi személy fondjában kell keresse — s fordítva is: a hiányzó fogalmazványt a címzett fondjában mint odaérkezett iratot. Meg kellett tehát kísérlni a 16—17. századi erdélyi fejedelmi kormányhatósági fondok ily rekonstrukcióját: ami a kormányhatósági anyagból hiányzik mint fogalmazvány, az megmaradhatott egy megye, város, család, egyházi szerv stb. levéltárában mint odaérkezett fejedelmi (vagy fejedelmi főtiszti) rendelet; ezekben viszont fogalmazványban (vagy hátirattal visszaküldött folyamodványtisztázat-

ban) esetleg megtalálható lett az, aminek szintén nincs nyoma a fejedelmi levéltárak töredékeiben. A munka kettős irányú volt. Számba kellett venni az erdélyi megyék, székek, vidékek, városok, családok, egyházak levéltáraiban, gyűjteményekben megmaradt eredeti anyagot. De ezzel párhuzamosan (a gyakorlatban ezt legnagyobbbrészt megelőzve) össze kellett gyűjteni azokat a kiadott iratokat is, amelyek a szemlélet szerint a fejedelmi kormányhatósági fondokba tartoztak, s amelyeknek egy része eredetiben ma számunkra nehezen hozzáférhető — vagy éppen elpusztult.

A gyűjtés eredménye, úgy hisszük, már bizonyos kép alkotására jogosít a 16—17. századi erdélyi kormányzatról. Az egykori fejedelmi kormányhatósági levéltárak néhány tízezer irata került elméleti helyére ebben a rekonstrukcióban. Hányada ez annak, ami egykor e levéltárakba tartozott? E tekintetben egyetlen érdemi kontrollforrás áll rendelkezésünkre: egy működési napló, amelyet I. Rákóczi György udvarának (feltehetően kancelláriájának) egy tisztviselője vezethetett a fejedelemhez érkezett jelentésekről, levelekről, az általa fogadott külföldi követekről.²⁸ Ez a kimutatás nem jelenti a fejedelmi kancellária *teljes* ügyforgalmát: nincsenek benne feljegyezve a magában az udvarban benyújtott supplicatiók s az azok nyomán született intézkedések (feltehetőleg egyéb, kisebb jelentőségű ügyek sem). A működési napló pár hónap ügyintézésait feltüntető töredék, első bejegyzése 1632. április 16-i, az utolsó 1632. július 14-i. Az egyes hónapokban történt, itt feltüntetett ügyintézések száma (nem számítva bele a követek fogadását, esetleg egy követet vagy követséget többször is) az egyes hónapokban a következőképpen alakul, egy ügyintézésnek természetesen a jelentés stb. érkezését s az ügyben válasz tételét együtt értve:

1632. április (16—30.): 63 (s emellett április 30-án Bécsből nem jelzett számú levél érkezett a fejedelemhez).

1632. május: 107 (emellett 20 esetben érkezett nem jelzett számú levél).

1632. június: 93 (emellett 18 esetben érkezett nem jelzett számú levél).

1632. július (1—14.): 46 (emellett 2 esetben érkezett nem jelzett számú levél, 2 esetben pedig, a feljegyzés csonka lévén, nem állapítható meg az érkezett levelek pontos száma).

Ha mármost azokban az esetekben, amelyekben a levelek száma nem állapítható meg, de a feljegyzés szövegében többes szám szerepel, óvatosan csak két-két ügyintézését veszünk fel, a következő összeállítást kapjuk:

1632. április: 15 napra 65; napi átlagban 4,33.

1632. május: 31 napra 147; napi átlagban 4,74.

1632. június: 30 napra 129; napi átlagban 4,30.

1632. július: 14 napra 54; napi átlagban 3,86.

Az április 16—július 14-i időszak egynapi átlaga 4,39. Minthogy az ügyintézésnek havi átlaga meglepő egyenletességet mutat, ezzel a napi átlagszámmal eléggé biztonságosan kalkulálhatunk. Az ügyintézési napló nem ismer vasárnapi vagy más ünnepnap munkaszünetet, így az egyévi ügyintézések száma 1602. Ebbe, jeleztük, nem számít bele a követek érkezésével kapcsolatos írásbeli tevékenység, a folyamodványok, valamint kisebb jelentőségű kurrens ügyek intézése. Úgy hisszük,

megelégedhetünk azzal, ha I. Rákóczi György uralkodásának elején kb. 2000-re tesszük a fejedelmi *kancellária* ügyintézésének számát. Szögezzük le természetesen: amikor az előbbieken néhány tízezer ügyintézés fellelhető nyomáról szólottunk, nemcsak a fejedelmi kancellária, hanem más országos szervek ügyintézését is értettük (bár az anyag túlnyomó többségét a fejedelmi kancellárián termelődött iratanyag adja). Még akkor is, ha a fejedelemség 16. századi életében nem feltételezünk az I. Rákóczi György korihoz hasonló rendszerességű kormányzati gyakorlatot (szögezzük azonban le: a legendákkal ellentétben minden alapunk megvan rá, hogy Apafi korában feltételezhessünk), akkor is jóval 100 000-en felülre tehetjük csak a kancelláriai ügyintézés számát. A fejedelmi kormányhatóságok fondjainak rekonstrukcióját célzó törekvésünk nem produkált tehát teljes fondokat, átlagszámot véve jó esetben azok 15—20%-át lehetett helyreállítani; engedjék meg nekünk, hogy ezt se tartsuk kevésnek az elvégzendő vizsgálatok anyagául.

Annál is kevésbé ne, mert a rekonstrukció nem egy ízben olyan „ügyintézési sűrűséget” produkált, hogy bizonyos pontokon (egy-egy rövidebb időszak egy-egy aspektusában) szinte teljesnek vehetjük az anyagot. Néhány ilyen esetre utalunk. Bethlen Gábor és Kolozsvár, ill. a kolozsvári főbíró hivatali levelezéséből 1617 első feléből a következő mennyiség áll rendelkezésünkre:

1617. január: Bethlen 1—1 rendelete a városnak, ill. a főbírónak.

1617. február: Bethlen 3—3 rendelete a városnak, ill. a főbírónak.

1617. március: Bethlen 1 rendelete a városnak és 3 a főbírónak.

1617. április: Bethlen 3—3 rendelete a városnak, ill. a főbírónak.

1617. május: Bethlen 8 rendelete a városnak, ill. 3 rendelete a főbírónak.

1617. június: Bethlen 3 rendelete a városnak (emellett a város egy felterjesztése Péchi Simon kancellárhoz, Péchi válasza).

Nagyjából hasonló számokat kapnánk Bethlen és Kolozsvár 1619. január—augusztusi hivatali kapcsolata vizsgálatánál is.

Nem szabad most elfeledkezni Kolozsvár fontosságáról — de arról se, hogy Erdélyt ekkor 13 magyar megye és vidék meg a lugosi és karánsebesi bánóság, 5 székely szék, 11 szász szék és vidék alkotja, s ha a szászok esetében székhely és szék igazgatása a központi kormányhatóságok szempontjából nem is válik külön, akkor is marad a magyar és székely törvényhatóságok területén még három Kolozsvárral többé-kevésbé egyenlő jelentőségű város, s persze ott van az egész kincstári és katonai igazgatás is, valamint az egyházi szervekkel, ill. magánszemélyekkel folytatott levelezés. Így, az 1632-i 1602-es ügyintézési számot feltételezve 1617-nél is, a Kolozsvárral kapcsolatos 1617. január—júniusi, havi átlagban 5,5 ügyintézés (ami évi átlagban 66-ot jelent) megközelítően az e viszonylatban folytatott kancelláriai hivatali levelezés egészének tekinthető.

A kolozsvári példához hasonlókat nem kis számban találhatnánk anyagunkban. Ilyen az 1680-as évek két egymást váltó somlyai főkapitányának, Serédi Benedeknek és az olasz származású zsoldostisztból végvári főtisztté és erdélyi birtokos úrrá átvedlő (s a somlyai végvár megtartásában s a határvédelem

egészeben valóban jelentős érdemeket szerzett) Olosz Ferencnek a fejedelemhez intézett jelentéssorozata — havonta 4-5, feltehetően ez is a teljes anyag.

Rendelkezésünkre áll tehát egy eléggé jelentős arányú és meglehetősen egyenlőtlen elosztású hivatali levelezésanyag. Abban csak bizonyos mértékig lehet törvényszerűségeket felfedezni, hogy mi miért maradt meg belőle s miért nem. Az látható, hogy a területi igazgatás szervei lehetőleg minden olyan rendeletet megőriztek, amelyre valamely számadásnál szükségük volt (ezek jó részének szövegében is szerepelt az utasítás, hogy a címzett maga igazolására tartsa meg őket), s a kortársak és az utókor némi érzékelhető respektussal kezelte a fejedelmek (különösen a jelentősebbek) rendelkezéseit (olyan országos hatóságokéit, amelyeknek rendeleteit nem a fejedelem írta alá, már kevésbé). Persze, ezek a szempontok sem érvényesültek következetesen. Az pedig, hogy válságos időszakokban vagy egyszerűen hanyagságból (kortársakétól s az utókorétól egyaránt) mi pusztult el a fejedelmi kormányhatóságok levéltáraiból, ill. azon szervekéből, amelyek anyagából mint tükörből igyekeztünk rekonstrukciónkat elvégezni, igen nagy mértékben a véletlen függvénye volt.

Ez az anyag még így is alkalmas arra, hogy a fejedelmi kormányhatóságok hatáskörét, ügykörök szerint, kielemezzük belőle. Ami pedig e hatóságok szervezetét, személyi összetételét illeti, ott nemcsak hogy tisztíthatjuk a 18. századi erdélyi kormányhatóságoknál szokásos személyzeti feljegyzési könyvek („album”-ok stb.) sem állván rendelkezésünkre, a mozaikszerkesztő aprómunkát kellett módszerünknek választanunk. E tekintetben természetesen egészen más követelményeket állíthattunk magunk elé, mint a hivatali levelezésanyag rekonstrukciójánál; reméljük, hogy a hatóságok személyzetéről adott képünk lényegében teljes. A szervek ügyintézését illetően, az instrukciók erre vonatkozó adalékain túl, az ügyintézési feljegyzések, a rendelet- vagy oklevélszövegek utalásai voltak segítségünkre — a korszak különböző részeiből különböző mértékben. Ilyen természetű adataink mindenestre akkora különbséget mutatnak az egyes időszakok igazgatásának nívója közt, hogy e vonatkozásban sokkal kevésbé merünk majd általánosítani, mint a hatáskörelemzéseknél fogjuk.

Azt természetesen le kell szögeznünk: a központi kormányzat szervei *fejedelmi* hatóságok, működésük jogforrása a *fejedelmi hatalom*. (Ahol ettől némileg eltérő jelenségről van szó, azt kellő nyomatékkal jelezzük is majd elemzéseinkben.) Annak viszont nem láttuk értelmét, hogy a fejedelmi hatalmat elvontan, az ezt körülíró törvénycikkekből határozzuk meg. Ez módszerünkéből következik. Mi a fejedelmi hatalomnak a *kormányzatban* való megnyilvánulásait vizsgáljuk, mert véleményünk szerint a fejedelmi hatalomról is így alkothatunk realisabb, árnyaltabb képet.

*

Olvasónk ítélje meg a továbbiak alapján: mennyire eredményes az általunk választott módszer. Mi az előbbieken is hangsúlyoztuk: az a módszerbeli felfogás, hogy a közigazgatás-történeti kutatásban túl kell menni az instructio-szinten, az Országos Levéltár 1867 előtti központi kormányhatósági osztálya tudományos munkatársainak kollektív műhelymunkájában alakult ki. Az a megfontolás pedig,

hogy egy fondot „tükörből” rekonstruáljunk, minden levéltáros vagy gyakorlotabb kutató számára kézenfekvő kell hogy legyen. Szeretnénk remélni azonban, hogy kísérletünk módszertani szempontból sem érdektelen — talán a magyar szakirodalom keretein túl is. Elsősorban Kelet-Európára gondolunk. Kelet-Európa nem egy országának történészei kerülhetnek szembe hasonló gondokkal közigazgatás-történeti kutatásaik során, mint amilyenekkel mi szembekerültünk: a kormányhatósági instructiók szűk voltával vagy épp teljes hiányával, kormányhatósági fondok töredékekben fennmaradásával vagy épp teljes hiányával. Módszertani kísérletünk, arányaihoz képest, talán számukra is jelent valamit.

Ezzel kapcsolatban térjünk ki rá: felmerülhet az igény, hogy munkánk során annak eredményeit vessük egybe a korszak más kelet-közép-európai kormányzataival.

Feladatunk egyszerűnek tűnik, hiszen összehasonlításról csak néhány országgal lehet szó. A Habsburg-birodalom *egészével* éppolyan kézenfekvő okokból esik el az összehasonlítás lehetősége, mint a Török Birodalommal — de lényegében ugyanilyen kézenfekvő az is, hogy Lengyel- és Oroszország *egészével* sem lenne reális az összehasonlítás. Marad a királyi Magyarország, ill. a két román fejedelemség kormányzata. Nos, az elsőnek Ember Győző sokszor említett összefoglalása utáni újrafeldolgozása még épp hogy megindult (az 1526 és 1686 közti kor kincstári igazgatásáról készült monográfia); kéziratban készen áll egy résztéma, az Eszterházy Pál kori nádori hivatal történetének feldolgozása. A két román fejedelemség vonatkozásában pedig archontológiai kutatásokról tudunk — olyan összefoglaló közigazgatás-történetről nem, amely ilyen összehasonlításához alapul szolgálhatna. Elégedjünk meg hát most azzal, hogy magunk nyújtjuk át munkánkat jövőendő összehasonlítások alapjául is.

Érintenünk kell végül még néhány olyan kérdést, amelyek a kormányzat minden szervénél egyaránt felmerülnének, vagy amelyekről jeleznünk kell: részletes elemzésüket nem tartottuk feladatunknak.

Elsőnek véve a fejedelmi kormányzat *területi illetékességi körének* kérdését, csak röviden utalunk az 1540 és 1690 közti Erdély legfontosabb területi változásaira. (A kérdés részletes elemzését Lukinich Imre végezte el.²⁹) A korszak kezdetén, 1541-ben, II. Szolimán állásfoglalása szerint az általa János Zsigmondnak átengedett országrész Erdélyt, a Tiszántúlt, Kassa vidékét és az Északkeleti Felvidék megyéit foglalja magában. Valójában ebből a területből egyértelműen János Zsigmond kezén csak a tulajdonképpeni Erdély van, s a temesi bánóság meg Arad, Zaránd, Csanád és Békés megye. számos más terület hovatarozása bizonytalan vagy I. Ferdinándnak hódol. Az 1570-ig terjedő időszakban az erdélyi uralkodó kizszorul az Északkeleti Felvidékről, amely Habsburg-kézre jut, a török pedig elfoglalja a temesi bánóságot (ebből Lugos és Karánsebes vidékét, a későbbi lugosi és karánsebesi bánóságot, 1554-ben visszaadja Petrovics Péternek), Lippát s vele Arad megyét. Gyula elestével hódoltsági területté válik Békés megye is. 1570-ben Erdély területe a Habsburg-királysággal szemben pontosan elhatárolódik. Kelet-Magyarország területéből Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok és Máramaros megye Erdélyhez tartozik, s a Habsburg-király hallgatólagosan lemond Zaránd megyéről s a lugosi

és karánsebesi bánágról. Ez a terület a Partium. Ennek méretei nemegyszer változnak a továbbiakban. A legfontosabb változások: 1595-ben Borbély György hadai visszafoglalják Lippát s számos más Arad megyei várat (magát Aradot is), továbbá az 1566-ban elesett Jenőt a töröktől. Ezekből az Arad megyei várakat Bethlen Gábor, helyzetének a portával szembeni megszilárdítására, kénytelen visszaadni a töröknek. Jenőt azonban a porta egyelőre hiába követeli vissza. Az 1657-tel kezdődő uralmi válságban azonban a Partium nagy része török kézre kerül. A porta előbb a Jenőre vonatkozó követelést újítja fel, 1658 őszén azonban nemcsak erre teszi rá a kezét, hanem Lugosra és Karánsebesre is. Ezzel elvész Zaránd megye legnagyobb része és a lugosi—karánsebesi bánág. 1660 augusztusában pedig elesik Várad. Ezzel úgyszólván az egész Bihar megye török kézre kerül. Ennek az eseménysorozatnak a végére Székelyhidnak a vasvári béke következtében történt lerontása teszi a pontot. A Partium északi határán 1570 óta csak időleges vagy kisebb változások történnek, Várad eleste után azonban a török kezd el itt hódoltatni; az 1660 és 1690 közti korban Erdély északnyugati része és a megmaradt Partium egy része, a Szamos vonaláig, kétfelé hódoló terület (benne olyan végvárral, mint Somlyó). Erdély kormányzata tehát ezen a változó nagyságú és határvonalú területen folyik.

Jelezzük: nem foglalkozunk munkánkban a Bocskai, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György Habsburg-ellenes hadjáratai eredményeképpen időlegesen, egymástól elkülönülő néhány évre Erdélyhez tartozó további magyarországi területek kormányzatának kérdésével. Amennyiben ezeken külön kormányhatóságok működtek, azok az ott korábban kialakult kormányzati gyakorlatot folytatták (némi módosításokkal); történetük a *magyarországi* kormányzat történetébe tartozik.

Lényegében hasonló indokokkal nem tárgyaljuk az 1540 és 1690 közt Erdélyben 3 rövid időszakban (1551—1556 és a tizenöt éves háború 2 rövid szakasza) fennállott Habsburg-kormányzat történetét sem. Az ekkor létrehozott szerveknek *nincs folytatása* Erdély kormányzatában. Ismertetésüktől egyébként is mentesít bennünket az, hogy olvasónk ezt részletesen megtalálhatja Ember Győző idézett összefoglalójában.³⁰

Munkánk a *központi kormányzat* története. Nem foglalkozik tehát az igazgatás területi szerveivel. Csak röviden emlékeztetjük tehát olvasónkat arra, ami erről a sokrétű apparátusról ismeretes. A közigazgatás, bíraskodás és a rendi kiváltságok fejében tartozó hadfelkelés vezetése a magyar natio megyéiben a főispánok kezében van; Erdélyben gyakorlat az, hogy egy-egy megyének 2 főispánja van. A székelyek törvényhatóságai élén főkirálybírák és főkapitányok állnak. Funkcióik megoszlását elnevezésük jelöli: a főkirálybíróhoz a bíraskodási ügyek tartoztak, a főkapitányhoz a katonaiak, a szorosabban vett közigazgatás alkalomszerűen oszlott meg köztük. A szász natio az egyetlen a natiók közül, amelynek rendszeresen működő önkormányzata van: a szász universitas (bár természetesen ez a rendszeres működés is csak úgy értendő, hogy az universitas időnként rendszeresen összeül, saját jegyzője van). A szász törvényhatóságok (székek és vidékek) élén a székváros polgármesterének (vagy főbírájának), a királybírónak

és a székbírónak hármasa áll; kisebb székeknél nem valamennyi funkciót találjuk meg. A magyar és székely natio területén lévő városok, az ún. taxalis helyek voltaképpen külön országrendet alkotnak, a többi rendekénél is aránytalanul kevesebb súllyal. A legkülönbözőbb helységek tartoznak ide: szabad királyi városok, püspöki városok, kiváltságos só- vagy ércbányahelyek s végül egyéb mezővárosi vagy más kiváltságokkal bíró helységek. Igazgatásukat ad hoc — alig megszerezhető — kiváltságaik szabályozzák (a 17. század közepének törvénykönyvalkotói nem is vágtak bele ebbe a megszervezésbe). A kincstári igazgatásnak szakáganként vannak meg a területi tisztviselői: a fiscalis uradalmak igazgatásában az egyes uradalmak élén álló provisorok és alárendeltjeik, a harmincadigazgatásban az egyes harmincadhivatalok tisztjei, a bányaigazgatásban a sókamárások stb. Szerepkörüknek a központi kormányzattal kapcsolatos részével lépten-nyomon találkozni fogunk.

JEGYZETEK

- 1 Hodor Károly: *Erdély itélőmesterei*. TT 1878: 693—4.
- 2 Lázár Miklós: *Erdély főispánjai (1540—1711)*. Sz 1887—1889. 15 közl.
- 3 Torma Károly: *Adalék gy. Lázár Miklós „Erdély főispánjai (1540—1711)” c. közleményéhez*. Sz 1889.
- 4 Szádeczky Lajos: *Kornváti Békés Gáspár 1520—1579*. [Bp.] 1887.
- 5 *Forgách Ferenc . . . magyar históriája*. Közli Majer Fidél, bev. Toldy Ferenc. (MHHS 16.) Pest 1866.
- 6 Bártfai Szabó László: *Ghymeszi Forgách Ferencz 1535—1577*. Bp. 1904.
- 7 Berzeviczy Edmund: *Berzeviczy Márton erdélyi kancellár*. Sz 1898.; Berzeviczy Egyed: *Néhány adat Berzeviczy Mártonról*. Sz 1903.; Veress Endre: *Berzeviczy Márton (1538—1596)*. Bp. 1911.
- 8 Szádeczky Lajos: *Kovacsóczy Farkas 1576—1594*. Bp. 1891.
- 9 Jakab Elek: *A Ghyczyek Erdély történelmében különös tekintettel a kormányzói intézményre*. Bp. 1875.
- 10 Jakab Elek: *Kocsárdi Gálffy János és a Báthoriak*. Sz 1895.
- 11 Gárdonyi Albert: *Abafáji Gyulay Pál*. Sz 1906.
- 12 Kohn Sámuel: *A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk, különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira*. Bp. 1889.
- 13 Gyalokay Jenő: *Albisi Zólyomi Dávid*. Sz 1917. 2 közl.
- 14 Lukinich Imre: *Keresdi br. Bethlen Ferenc*. Sz 1908. 3 közl.
- 15 Pettkó Béla: *Kemény János főkomorniksága*. Sz 1887.
- 16 Deák Farkas: *Uzoni Beldi Pál 1621—1679*. Bp. 1887.
- 17 APO II.: 303—19.
- 18 Thallóczy Lajos: *Az utolsó Brankovicsok*. Sz 1888.
- 19 Bíró Vencel: *Az erdélyi fejedelem jogköre (1571—1690)*. Kolozsvár 1912.; uő.: *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1542—1690)*. Kolozsvár 1917.
- 20 Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp. 1927.
- 21 Pécsi Anna: *Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig*. Bp. 1938.
- 22 Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Bp. 1946.
- 23 Jakó Zsigmond: *Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején*. EM 1947. és Klny. Kolozsvár 1947.
- 24 I. m. 33.
- 25 Jakó Zsigmond: *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Kolozsvár 1945.

²⁶ *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602)*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Bónis György és Valentiny Antal. Kolozsvár 1947.

²⁷ Szabó György: *Abafáji Gyulay Pál*. Bp. 1974.

²⁸ TT 1883: 519—42, 645—55.

²⁹ Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában (1540—1711)*. Bp. 1918.

³⁰ Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácsiól a török kiűzéséig*. Bp. 1946. 397—406, 422—33.

I. A FEJEDELMI TANÁCS

A 16—17. századi erdélyi kormányzat ismertetését annak a szervnek bemutatásával kell kezdenünk, amely (számos más európai ország királyi vagy államtanácsához hasonlóan) nem ügyintéző, végrehajtó kormány szerv: a fejedelmi tanáccsal. A tanács maga nem intézkedik, csak állást foglal az elébe utalt, ill. elébe tartozó kérdésekben; a fejedelmi döntés értelmében történő végrehajtás a fejedelmi kancellária (vagy más kormány szervek) dolga. Az aztán más kérdés (elemzésünk során kell hogy fény derüljön rá), hogy a fejedelem (a tanács jogkörét szabályozó, meglehetősen általánosságban mozgó törvények tág korlátai közt, vagy azon éppen radikálisan túltéve magát) mikor hallgatja meg a tanácsot s mely kérdésben — s mikor s miben nem, vagy meghallgatása után a tanács döntés szerint intézkedik-e vagy sem. Elemzésünket mindenesetre a tanácsra vonatkozó 16—17. századi erdélyi törvényalkotás áttekintésével kezdjük.

A) A TÖRVÉNYALKOTÁS RENDELKEZÉSEI A TANÁCSRÓL

Az erdélyi fejedelmi tanács a Mohács előtti magyar királyi tanács jogutódja. Feladatkörének 1540 utáni első említése a törvényekben az 1543. februári országgyűlésnek a főhatalomról szóló végzéseiben található: Izabella és János Zsigmond a királyi tanács útján igazgasson.¹ A továbbiakban azonban évtizedekig nem találkozunk a törvényekben a tanácsnak még ily általánosságban mozgó hatáskör-szabályozásával sem; csak 1576 januárjában találjuk megint csak általános (s ráadásul ad hoc jellegű) említését: tekintettel Báthori Kristóf beteges állapotára, legyen mellette fejedelmi tanács. A 16. század végi nagy rendi mozgalom kezdetén, 1588 decemberében (a III. tc.-el) ismét csak általánosságban kötik a rendek Báthori Zsigmond lelkére a tanács szükségességét, s határozatainak követését, 1591 novemberében újból törvényben (XXXII. tc.) rögzítik: a fejedelem ne cselekedjék tanácsának határozata nélkül „az országnak fő és közönséges dolgaiban”. Nem sokkal több ennél az sem, amit pár évvel később, az 1598. augusztusi tordai országgyűlés fejedelmi conditio-formulájában találunk (ez az első ismert conditio-formula; Báthori Zsigmond egyik visszatérése alkalmából jött létre). Az összeállítás szerint a fejedelem a tanács és a rendek „értelmével” keresse a haza üdvét, országgyűlésen és tanácsban biztosítsa a libera voxot. Ugyanúgy nem konkrét az 1607. februári V. tc. rendelkezése sem: a fejedelem „országunk

mindenféle dolgaiban” a tanács értelmével, tetszésével éljen. Báthori Gábor conditiói pedig nem is említik a tanácsot; Bethlen Gáboréi viszont, az 1613. októberi helyzetben, ismét kikötik a tanáccsal való kormányzást. Ezt az általános szabályozást egészíti ki egy részletkérdésben az 1615. szeptemberi—októberi XII. tc.: a fejedelem országos szükségből való zálogosítást tanácsa akaratából tegyen.

Ezt az eléggé semmitmondó törvényalkotást 1626-tal valami érdekesebbnek tűnő váltja fel — gyakorlati eredményeiben kérészéletűnek bizonyulva. Bethlen Gábor fejedelemmé választatja második feleségét, Brandenburgi Katalint — s a rendek emlékezve még az idegen fejedelemné (Mária Krisztina) uralkodásával járó veszedelmekre, lényegében a gubernator (Bethlen István) és a fejedelmi tanács kezére akarják adni a hatalmat Bethlen Gábor halála után. A fejedelemasszonynak, conditiói szerint, a gubernator s a tanács útján kell kormányoznia (külsőügyekben is), ezek tetszéséből kincstartót kell rendelnie az ország jövedelmeinek kezelésére (a kincstartó utasítását is a gubernator és a tanács állítja össze), a tanácsba csak a haza fiait nevezheti ki (kivéve ha a gubernator és a tanács befogadja az idegent). A kormányzat Brandenburgi Katalin rövid uralma alatti zavarai ismeretesek történetírásunkból; arra is csak utalni kell, hogy milyen helyzetben születnek előbb az 1630. januári—februári országgyűlés idevágó törvényei (III. tc.: a fejedelemasszony tisztséget, birtokokat stb. csak a gubernator és a tanács akaratából adományozhat; IV. tc.: jószágokat illető ügyekben vagy akár ezekkel kapcsolatos kérelmekről nem dönt a gubernator és a tanács tudtán kívül; IV. és IX. tc.: a fejedelemasszony és a tanács jelöljön ki kincstartót, ők adjanak neki instructiót, ennek kezéhez folyjanak Brandenburgi Katalin magánjövedelmei is, kifizetéseket is csak a gubernator és tanácsa hírével tehet), majd a fejedelemasszony 1630. júliusi conditióinak (III. tc.) e vonatkozású rendelkezései: a fejedelemasszony nem adományozhat jószágot, javadalmat, nagyobb összeget (ill. ez utóbbit nem engedheti el) a gubernator és a tanács tudta nélkül, tiszteket nem állíthat be nélkülük, a tanácsurak egyenlőkként kezelendők. Ha Brandenburgi Katalin a gubernator és a tanács híre nélkül hadat fogad, azok eloszlatják ezt, sőt ha jelentősebb ellenséges szándékot látnak nála, fejenkénti felkelést rendelhetnek el (ekkor sürgős esetben elég a gubernator akarata s az *összehívható* tanácsurak többsége).

A Brandenburgi Katalin-epizód a 16—17. századi erdélyi közjogi fejlődés egy különlegessége; elsősorban a fejedelmi tanács elvi jogköre tekintetében az. A zavarok elültével (a fejedelemasszony lemondása, Bethlen István kérészéletű fejedelemsége s I. Rákóczi György nem éppen erőszakmentes trónfoglalása után) a tanács törvényben meghatározott jogköre tekintetében az 1613-i helyzet áll vissza: I. Rákóczi György, conditiói szerint, megtartja tisztükben a tanácsurakat, a tanáccsal kormányoz. Az ifjabb Rákóczi Györgynek az 1642. februári—márciusi országgyűlésen megszabott conditiói e tekintetben teljesen azonosak apjáéval. Mikor 1652 elején, II. Rákóczi György nagybeteg lévén, a rendek sebtiben fejedelemmé választják I. Rákóczi Ferencet, apja halála esetére gubernatori és tanácsi kormányzatot léptetnének életbe a gyermekfejedelem felserdüléséig (20 éves koráig). Ismeretes, hogy ennek az intézkedésnek nincs gyakorlati jelentősége.

Amikor pedig sor kerül az *Approbatæ Constitutiones* kidolgozására és megerősítésére, abba Báthori Gáborétól kezdve változatlan szöveggel kerülnek bele az egyes fejedelmek egymástól nemegyszer elütő *conditiói* (Brandenburgi Kataliné is); a sor élére azonban Rákóczi Zsigmond 1607-i választási *esküje* kerül, nem az 1607. februári törvények. Az *Approbatæ* szerkesztői némileg tabuként kezelik a fejedelmi hatalmat; a nagy jelentőségű törvénykönyv a tanács korábban igen általánosan megfogalmazott jogállásában nem hoz változást.

Annál inkább hoz (majd látni fogjuk: milyen *tényleges* hatállyal) a II. Rákóczi György 1657-i lengyelországi kudarca után kezdődő nagy uralmi válság. Az 1657. évi nagy rendi felbuzdulás (amelynek persze alapvetően külpolitikai előfeltételei vannak) főrendi uralmat hozna be: Rhédei Ferenc *conditiói* szerint az országgyűlés választja a fejedelmi tanácsot, a fejedelem nem intézhet érdemi ügyeket, nem oszthat főtisztségeket, nem fogadhat országos ügyben érkezett külföldi követséget tanácsa nélkül, a portáról a fejedelem számára kérendő atnámé formáját is a tanács határozza meg, ennek „tetszéséből” jelölné meg a fejedelem az országos jövedelmek kiadásának módját, a fejedelem és az országgyűlés által választott thesaurarius tisztét üresedés esetén tanácsi határozat alapján kell újra betölteni. Rhédei (ismeretesen feltételes) uralma még három hónapig se tart; II. Rákóczi György 1658 elején visszafoglalja trónját. 1658 őszén viszont már a török ad új fejedelmet Erdélynek, Barcsai Ákos személyében; *conditiói* a fejedelmi tanácsot illetően a Rhédei Ferencnek szabott *conditiókat* ismétlik meg. A tanács vonatkozásában ugyanezekkel a *conditiókkal* indul a Barcsait fegyverrel eltávolító Kemény János is; Apafi *conditióiban* viszont még a tanácsot illető szigorítás is van: a fejedelem ne követeljen magának s tanácsának felhatalmazást (a dolog indoka a Keménynek és tanácsának adott felhatalmazás következménye: a trónját békés egyezséggel átadó Barcsai lemészároltatása). Apafi már az 1662. márciusi országgyűlésen kéri a *conditiók* két pontjának (a felhatalmazásra vonatkozóan s annak, amely szerint csak tanácsa jelenlétében tárgyalhat külföldi követséggel) megváltoztatását; a rendek elutasító választ adnak.

Ennyi található a tanács *hatáskörét* illetően a 150 év egyébként nagyarányú erdélyi törvényhozásának kifejezetten e tárgyra vonatkozó alkotásaiban. A tanács tagjainak *kiválasztásáról* sűrűbben csak a fejedelemség kialakulásának első viharos évtizedeiben hoznak törvényeket. Az első ilyen, az 1542. márciusi törvény, a *helytartó* (Fráter György) tanácsába választ 1—1 személyt minden *erdélyi* magyar megyéből (a magyarországiakból nem), 7 személyt a szász székekből (a szebeni, segesvári, brassai és besztercei királybíró; a további 3 személy kijelölését a szász natióra bizza) s 7-et a székelyek közül (azok maguk választják meg őket). Egy személy a gyulafehérvári káptalant képviselte ebben a tanácsban. 1548 májusában újabb törvény (II. tc.) szabályozza a helytartói tanács választását (minden natióból 4 személyt delegálnak Fráter György mellé; a magyar natióbeliek közé számít a katolikus vikárius is). Ismét csak helytartói tanács — de most már Petrovics Péteré — választásáról szól az 1556. márciusi törvény (az egyes natiókból 2—2 személy alkotja ezt a tanácsot). Innentől azonban 1658 januárjáig nincs szó arról, hogy a rendek választanának tanácsurakat — s az egyszeri 1658-i alkalom után se. Az

általános gyakorlat az, hogy a fejedelem maga választja ki a tanács tagjait; az országgyűlés egy ízben (1559. júniusi törvény) külön fel is hatalmazza erre.

Ami ezen túlmenően a tanácsot illetően a 16—17. századi erdélyi törvényekben található, az ad hoc (s nem is *csak a tanácsurakra* vonatkozó) rendelkezés a rossz tanácsadók megbüntetéséről.

Ez a mennyiségileg is sovány, érdemben még kevesebbet mondó (általánosságokban mozgó vagy ad hoc, ill. másképpen efemer jellegű) törvényalkotás vajmi keveset enged tudni a fejedelmi tanács valódi funkciójáról Erdély kormányzatában, még kevesebbet a tanács összetételéről, működésének formáiról. Az alábbiakban ezekről kívánunk bővebben szólni.

B) A FEJEDELMI TANÁCS ÖSSZETÉTELE

A fejedelmi tanács összetételének vizsgálatát a tanácsurak egyszerű, ábécérendben készített jegyzékének bemutatásával kell kezdenünk. Jegyzékünk a tanácsúr neve mellett elsőnek a tanácsúri tisztében eltöltött évek határait tartalmazza. Minthogy eléggé általános gyakorlat volt, hogy a tanácsurak holtukig viselik tisztségüket, s csak valamilyen különös okból fosztja meg őket ettől a fejedelem, olyan esetekben, ahol a tanácsúr halálának időpontja ismeretes, ezt vesszük záró határnak. Ahol viszont ez nem ismert, az általunk fellelt utolsó említést vagyunk kénytelenek végső határnak venni. (Ahol nyoma van személy megfosztatásának tanácsúri tisztétől — vagy tanácsúrnak a fejedelmi trónra emelkedésével találkozunk, ott természetesen ez a záró terminus.) Jegyzékünkben (a lehetőséghez képest) feltüntetjük a tanácsurak előző hivatali pályájának adatait, s a tanácsuraságuk alatt viselt más országos, ill. törvényhatósági, végvári igazgatási stb. főtisztségeket is.²

Alárd Ferenc 1599—1601.³

Alia Farkas 1612—1621(?)⁴
1597-ben cubiculariusként említik.⁵
Bocskai alatt nyeri el a Küküllő megyei főispánságot; 1612-től háromszéki főkapitány is,⁶ s a Fehér megyei főispánságot is viseli.⁷ Fehér megyei főispáni tisztsége azonban már 1613 januárjában nem szerepel címei között; a másik két törvényhatósági főtisztséget feltehetően haláláig viseli (1619-ben még mindkettőt említik).⁸ 1615-től főudvarmester is.⁹

Andrási Márton 1548—(1551), 1556 (a helytartói tanácsokban).¹⁰

Apafi Gergely 1564—1584.¹¹

1551 előtt Doboka megyei főispán, Fráter György udvarmestere.¹² 1563-tól említik mint főudvarmestert.¹³ E tiszttét feltehetőleg csak 1575-ig viseli.¹⁴ Bizonytalan, hogy 1556 után főtiszt-e Dobokában; 1576-tól haláláig Küküllő megye főispánja.¹⁵

Apafi György 1630—1635.¹⁶

Jóval tanácsurasága előtt viseli már a Küküllő megyei főispáni tisztelet (Lázár szerint 1621-től vagy 1622-től);¹⁷ 1633-ban is említik ezt nála,¹⁸ feltehetően haláláig megtartja e tisztségét is.

Apafi István (I.) 1581—1582(?)¹⁹
1573-ban Doboka és Belső-Szolnok
megye főispánja, 1574—1575-ben Fo-
garas vár praefectusa, 1576 és 1581 közt
főudvarmester.²⁰

Apafi István (II.) 1668—1669.²¹

Apafi Miklós 1584(?)—1597.²²

Viseli a Küküllő megyei főispán tisztét
is.²³

Armbruster, Georg 1680—1685(?)²⁴
Szebeni királybíró, szász comes.²⁵

Bagdy György 1542 (a helytartói
tanácsban).²⁶

Balassi Ferenc 1613—1622.²⁷
1607-től Udvarhelyszék királybírája,
1611-ben a szék kapitánya.²⁸ Ez utóbbi
tisztét láthatólag haláláig viseli. 1615-
ben említik mint a székelyek generálisát,²⁹
e tisztét azonban később nem
látjuk viszont tisztségei felsorolásában.
1617-től legkésőbb 1621 végéig (tehát
haláláig vagy majdnem addig) viseli a
tizedfőarendator tisztségét.³⁰

Balassi Menyhárt 1551, 1556—
1561.³¹

1559—1561-ben az ország generálisa.

Barcsai András 1602.³²

1600-ban lugosi bán,³³ 1602 júniusában
lugosi és karánsebesi bán, lippai kapi-
tány.³⁴

Barcsai Ákos ?—1658.³⁵

Már 1630 előtt Rákóczi György szolgál-
atában áll.³⁶ A későbbi években bejáró,
majd primarius aulae familiaris.³⁷ 1644-
től fejedelemségéig lugosi és karánsebesi
bán,³⁸ 1648-tól ugyanúgy Hunyad me-
gyei főispán is;³⁹ 1653 elejétől (rövid
megszakításokkal) szintén fejedelemsé-
géig az országgyűlés és a fejedelmi tábla
elnöke,⁴⁰ 1657-ben, II. Rákóczi György
lengyelországi hadakozása alatt hely-
tartó⁴¹ (névleg Rhédei Ferencsel és
Serédi Istvánnal együtt, valójában
azonban egyedül), 1658 nyarán ismét az

(Pettki Istvánnal és Michael Hermannal
együtt).⁴²

Barcsai Mihály 1681—1683.⁴³

1662 áprilisában említik először mint
udvari kapitányt.⁴⁴ A későbbiekben
tisztségét nevezik az udvari és mezei
lovasság főkapitányságának,⁴⁵ a
fejedelmi lovasság kapitányának is.⁴⁶ E
tisztét is letartóztatásáig viseli. 1678
februárjától tanácsuraságáig a fejedel-
mi tábla ülnöke.⁴⁷ 1680-tól Fehér me-
gye főispánja.⁴⁸

Bassa Tamás 1653(?)—1669(?)⁴⁹

1642 márciusában Háromszék főkirály-
bírája.⁵⁰ E tisztét még 1653 előtt felcse-
réli a szék főkapitányságával;⁵¹ legké-
sőbb 1667 áprilisáig viseli ez utóbbit.⁵²

Batthyány Orbán 1546.⁵³

Bánffy Dénes 1664—1674.⁵⁴

1659 júniusától a fejedelmi tábla ülnö-
ke⁵⁵ (bizonytalan, hogy e tisztét az
uralmi válságban s egyéb megbízata-
saitól akadályoztatva gyakorolja-e).
Lázár szerint „valószínűleg” 1659-től
Doboka megye főispánja.⁵⁶ Minden-
esetre akkor, amikor 1666 szeptemberé-
ben, Ebeni István halála után, elnyeri a
kolozsvári főkapitányságot, viseli a do-
bokai főtisztséget is.⁵⁷ 1667 februárjá-
ban szamosújvári főkapitányságát is
említik.⁵⁸ 1667 áprilisában a rangokhoz
hozzájárul Kolozs megye főispánja
is.⁵⁹ A két-két főispányságot és főkapi-
tányságot notájáig viseli.

Bánffy Farkas 1566—1589.⁶⁰

1566-ban Doboka megye főispánja.
1583-i két említése mindegyikében
Udvarhely vár kapitánya, emellett az
egyik esetben Csik—Gyergyó—Ká-
szonszék királybírájának, a másikban
Doboka megye főispánjának rangja
szerepel neve mellett.⁶¹

Bánffy Gábor 1597—1600.⁶²
Torda megyei főispán.⁶³

Bánffy György (I.) 1575.⁶⁴
Udvari főkapitányként említik 1572-ben, 1573-ban és 1575-ben.⁶⁵

Bánffy György (II.) 1658—1659.⁶⁶
1644 júliusától udvari alkapitány⁶⁷ (bizonytalan, hogy meddig viseli e tiszttét). 1649-től Doboka megye főispánja; Lázár szerint „valószínűleg” 1651-től szamosújvári főkapitány is (1659 újévéig).⁶⁸

Bánffy György (III.) 1687—1690.⁶⁹
1681-től Doboka, legkésőbb 1687-től Fehér megye főispánja is.⁷⁰

Bánffy Pál 1575.⁷¹
Ez évben főudvarmesterként is említik.⁷²

Bánffy Zsigmond 1658—1682.⁷³
1653 márciusában a fejedelmi tábla ülnöke és Belső-Szolnok megye főispánja.⁷⁴ Lázár szerint 1653-tól Doboka megye főispánja, s 1662-től Fehér megyéé is.⁷⁵ 1665-től törvényhatósági tisztségei közül csak a Fehér megyei főispánságot említik.⁷⁶ 1658—1659-ben rövid időre már az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke;⁷⁷ 1664 novemberétől haláláig (alkalmi megszakításoktól eltekintve) újra az.⁷⁸

Báthori András 1556—1563.⁷⁹
1559 és 1563 közt főudvarmester.⁸⁰

Báthori György 1556—1558.⁸¹

Báthori István (I.) 1563—1571.⁸²
Váradi főkapitány.

Báthori István (II.) 1581—1594.⁸³
Váradi főkapitány (feltehetőleg Ghyczy kormányzóságától, 1585-től 1592 tavaszáig, mikor Bocskai váltja e tiszttében). Bihar és Kraszna megye főispánja.⁸⁴ 1593-ban főgenerális.⁸⁵

Bebek Ferenc 1556—1558.⁸⁶
1557-ben Erdélynek a szultán által kinevezett, gyakorlatilag azonban nem működő kormányzója.⁸⁷

Bedő István 1606.⁸⁸

Benkner, Johann (I.) 1556. (Petrovics Péter helytartói tanácsában).
Brassai bíró.⁸⁹

Benkner, Johann (II.) 1613—1618.⁹⁰
1613-ban brassai főbírószágot is visel.⁹¹

Bernáld Balázs 1548 (a helytartó tanácsában).⁹²

Berzeviczy Márton 1574—1575.⁹³
Hivatali pályája a királyi Magyarországon kezdődik. 1558-ban nádori kancellista, 1559-ben feltehetően már a magyar udvari kancellárián teljesít szolgálatot, 1562 novemberében kancelláriai titkár. 1572-ben kerül Erdélybe, s mindjárt diplomáciai missziót teljesít: Báthori István a pápához küldi követségbe. Báthori lengyel királysága alatt a király ottani erdélyi kancelláriájának vezetője (1586-ig, amikor a kancellária, Báthori István halála után, megszűnik). 1596 februárjában hal meg.⁹⁴

Bethlen Elek 1680—1690.⁹⁵
Egész tanácsurasága alatt betölti a Belső-Szolnok megyei főispán tiszttét.

Bethlen Farkas (I.) 1542—1548 (a helytartói tanácsban).⁹⁶ 1540 márciusában országos főkapitány. 1552-ben hal meg.⁹⁷

Bethlen Farkas (II.) 1614—1618.⁹⁸
1607-től 1609. április 26-ig szamosújvári főkapitány. 1608-tól haláláig küküllői főispán.⁹⁹ Már tanácsurasága kezdetén az udvari lovasság főkapitányaként említik, e tiszttét is feltehetően haláláig megtartja.¹⁰⁰

Bethlen Farkas (III.) 1664—1679.¹⁰¹
1659 márciusában főasztalnok.¹⁰² 1661 márciusától Fehér megye főispánja.¹⁰³ E tiszttét a válság alatt elveszti, Bethlen János halála után, 1678-ban kapja vissza, s haláláig viseli. 1676 áprilisától 1677 tavaszáig a birtokára konfiniált

Bethlen János helyett substitutus cancellarius; 1678 februárjától haláláig kancellár.

Bethlen Ferenc 1648—1654.¹⁰⁴

Lukinich szerint már 1625 tájt főasztalnok.¹⁰⁵ 1637-ben azonban csak „praecipuus aulae familiaris”-ként említik, s egyben a fejedelmi tábla ülnökeként.¹⁰⁶ E tisztét tanácsúrrá előlépéséig megtartja. 1638 őszén, Kékedi Zsigmond halála után, nyeri el a főudvarmesterséget;¹⁰⁷ e tisztét haláláig viseli. Legkésőbb 1640-től Fehér megye főispánja, szintén haláláig.

Bethlen Gábor 1609—1612.¹⁰⁸

1609-től Hunyad megye főispánja,¹⁰⁹ 1610-től emellett Csik—Gyergyó—Káoszonszék főkapitánya is;¹¹⁰ katonai főtiszttségét a források hol főgenerálisságnak, hol az udvari lovasság főkapitányának nevezik.¹¹¹

Bethlen Gergely (keresdi) 1558—?112

Bethlen Gergely (iktári) 1561—1567.¹¹³

1562-ben karánsebesi bánként említik.¹¹⁴

Bethlen Gergely (bethleni) 1678—1690.¹¹⁵

1659 márciusában főcubiculariusként említik.¹¹⁶ 1669 februárjától a fejedelmi tábla ülnöke,¹¹⁷ tanácsuraságáig. Bethlen Miklós 1676. áprilisi letartóztatása után nyeri el az udvarhelyszéki főkapitányaságot; e tisztét a korszak végén túl is viseli. 1681 lelegején emellett Fogaras vár és vidék főkapitánya is.¹¹⁸ 1687-ben már viseli a Küküllő megyei főispáni címet,¹¹⁹ tisztébe azonban csak 1689. január 5-én installálják.¹²⁰ E két utóbbi tisztét is legalábbis Apafi haláláig viseli. 1686-tól az elbetegesedő Teleki Mihályt helyettesíti a főgenerálisságban.

Bethlen György 1559—?121

Bethlen István ?—1629¹²²

1618-tól (Bethlen Farkas halála után) az udvari lovasság főkapitánya, ugyanakkor már Hunyad és Máramaros megye főispánja is.¹²³ Bethlen Gábor hadjáratai alatt helytartó, ill gubernator, 1626-tól a Bethlen Gábor halála utánra választott gubernator.

Bethlen János 1658—1678.¹²⁴

1648 márciusában a fejedelmi tábla ülnökeként említik;¹²⁵ e tisztét tanácsúrrá előlépéséig tölti be. 1659. június 2-án nyeri el a kancellár tisztét;¹²⁶ ezt (1676—1677-i konfiniáltatásától eltekintve) haláláig viseli. Törvényhatósági főtiszttségei: 1651 januárjától 1656 áprilisáig Torda megye főispánja; akkor Küküllő megye főispánaságával cseréli fel ezt. 1662 szeptemberében e tiszte helyett a Fehér megyei főispánaságot említik; ezt a tisztét láthatólag haláláig megtartja. 1660. június 26-tól Udvarhelyszék főkapitánya is; Kemény János alatt erről lemond, annak halála után újból felveszi; 1667-ben adja fel végképp.¹²⁷

Bethlen Miklós 1689—1690.¹²⁸

1667-től udvarhelyszéki főkapitány; e tisztét 1676-i letartóztatásakor elveszti. Onnan kezdve csak ad hoc megbízatásai vannak a deputatióba való meghívásáig. 1686-tól a fejedelmi tábla ülnöke.

Békes Gáspár ?—1573.¹²⁹

Pályáját Petrovics Péter mellett kezdi.¹³⁰ Az 1560-as években, legkésőbb 1567-től 1571-ig viseli a kincstartó tisztét (nevezik főkomorniknak, supremus cubiculariusnak is).¹³¹

Békes László 1558.¹³²

Kérdés: azonos-e Békes Gáspár apjával, aki egy időben a lugosi vicebáni tisztet töltötte be.¹³³

Béldi Kelemen 1625(?)—1627.

1624-től a székelyek generálisa is.¹³⁴

Béldi Pál 1662(?)—1678.¹³⁵
1649-től főasztalnok;¹³⁶ 1655 elejétől
Háromszék főkirálybírája.¹³⁷ 1656—
1657-ben kincstartó (főkomornik). II.
Rákóczi György lengyel hadjárata alatt
a lovasság főparancsnoka. Feltehetően
1662-től Belső-Szolnok megye főispán-
ja.¹³⁸ Két törvényhatósági főtisztségét
notájáig megtartja. 1663-tól 1676 áprili-
sáig, elfogatásáig, főgenerális; ezt a
tiszttét 1677-i szabadon bocsátása után
nem nyeri vissza.¹³⁹

Blandrata György ?—?140

Bocskai György 1569.¹⁴¹

Bocskai István 1581(?)—1604.

1583—1584-ben kincstartó (komor-
nik).¹⁴² 1592. szeptember 2-ától váradi
főkapitány és Bihar megye főispánja.
1595-től főgenerális. Az 1590-es évek-
ben Báthori Zsigmond távollétei alatt
több ízben helytartó.

Bodoni István 1599—1601.¹⁴³

1599-ben (Keresztúri Kristóf halála
után) elnyeri Kolozs megye főispán-
ságát.¹⁴⁴

Bogáthi Menyhért 1605.¹⁴⁵

1605. július 23-tól vicegenerális. Haller
Gábortól veszi át ezt a tiszttét; két
nappal később a haldokló Gyulaffi
Lászlótól (aki 1605. július 28-án fejezi
be életét) átveszi a főgenerálisságot.¹⁴⁶
Tiszttét feltehetően Rákóczi Zsigmond
kormányzóságáig látja el. Küküllő me-
gyei főispán.¹⁴⁷

Bogáthi Miklós 1603.¹⁴⁸

Bornemisza Boldizsár 1599—
1608.¹⁴⁹

1598-ban Fehér, 1601—1602-ben Tor-
da, 1603 és 1608 közt ismét Fehér megye
főispánja.¹⁵⁰

Bornemisza Farkas (1560-as
évek).¹⁵¹

Bornemisza János 1624—1629.¹⁵²

Bethlen Gábor hadvezére, majd kassai

vicegenerálisa. A hét vármegye vissza-
adásakor átáll a császári oldalra.

Csáky Dénes 1581—(?)¹⁵³
1583-ban főudvarmester.¹⁵⁴

Csáky István (I.) 1600—1602.¹⁵⁵

1600 szeptemberében a Vitéz Mihály
ellen felkelt erdélyi rendek főkapitánya;
tiszttét megtartja Báthori Zsigmond
1601-i, ill. 1602-i fejedelemsége idején
is.¹⁵⁶

Csáky István (II.) 1630.¹⁵⁷

Csáky Mihály 1548—1551, 1556—
1571.¹⁵⁸

1546-ban surrogatus vicarius.¹⁵⁹ 1549-
ben mint Izabella titkárát s egyben
hunyadi esperest s gyulafehérvári kano-
nokot említik.¹⁶⁰ Izabella és János Zsig-
mond visszatérésétől János Zsigmond
haláláig kancellár.

Cserényi Farkas 1614—1630.¹⁶¹

1610-től Belső-Szolnok megye főispán-
ja. E tiszttét mindvégig említik neve
mellett.¹⁶²

Cserepovics Miklós 1556—1558.¹⁶³

Csomortáni Tamás 1601.

Háromszék főkirálybírája.¹⁶⁴

Dengeleghi Mihály 1610.

Lippai főkapitány.¹⁶⁵

Ebeni István 1659—1666.¹⁶⁶

1652 elején allovázmester. Az év októ-
berétől Torda megye főispánja; 1657
szeptemberében elnyervén Kolozs me-
gye főispán-ságát, a következő hónap-
ban megválnak a tordaitól. Kolozs me-
gyei főispán-ságát láthatólag haláláig
megtartja. 1658 januárjában főlovász-
mester. 1658. április 12-én mint fejedel-
mi táblai ülnököt, főlovázmestert s a
mezei hadak generálisát említik; e tisztté-
ségei közül az ülnökségből nyilván a
tanácsuraság elnyerésével válik meg,
másik két tiszttének a továbbiakban
nincs nyoma. 1659 tavaszán váradi
alkapitány, majd június közepétől ehe-

lyett szamosújvári főkapitány. Kemény János alatt Szamosújvár és a végvárrá lett Kolozsvár főkapitánya. Apafi hűségére térvén, a kolozsvári főkapitányságot tartja meg haláláig.¹⁶⁷

Erdélyi István 1616—1642.¹⁶⁸

1606-ban Torda megyei főispán; e tiszteét láthatólag haláláig viseli. 1631—1632-ben viseli Szamosújvár főkapitányi tiszteét is.¹⁶⁹ 1635-ben az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke.

Farkas Miklós 1556.¹⁷⁰

Fleischer, Andreas 1663(?)—1676.¹⁷¹
Szebeni királybíró, az 1663-i helytartók egyike.

Forgách Ferenc 1570—1575.¹⁷²

1571 ősztől kancellár Erdélyből való távozásáig.

Forró Miklós 1556—1564.

1567-ben a tüzérség parancsnoka (bombardarum praefectus).¹⁷³

Frank, Valentin 1686—1690.¹⁷⁴

Szebeni királybíró.

Fráter György 1540—1551.

A tanácsúri címet is viseli.

Fráter István 1621.¹⁷⁵

Fuchs, Johann 1542 (a helytartó tanácsában).¹⁷⁶

Brassai bíró.

Gálffy János 1578—1593.¹⁷⁷

1567 és 1569 közt a nagyobb kancellária őrnöke.¹⁷⁸ Báthori Kristóf alatt Aranyosszék királybírája. 1578-ban s Báthori Kristóf uralma további szakaszában is említik kincstartóként (supremus cubicularius), egyedül és Kendy Sándorral együtt is. 1583-tól főudvarmester és Báthori Zsigmond neveltetésének főfelügyelője.¹⁷⁹

Gerendi Antal 1548 (a helytartói tanácsban).¹⁸⁰

Ghyczy János 1585(?)—1589.

1572-től váradi alkapitány, majd főkapitány. 1585-től 1588 decemberéig kormányzó.¹⁸¹

Gotzmeister, Kolomann Franz
1615—1633.

Szebeni királybíró.¹⁸²

Gyerőffy György 1613—
1618/1619(?)

1600 novemberében Kolozs megye főispánjaként említik, 1603-tól folyamatosan az.¹⁸³ Kérdés, nem azonos-e

Gyerőffy Jánossal, akit 1614—1615-ben említenek tanácsúrként, neve mellett a Kolozs megyei főispán és a szamosújvári főkapitány rangjával.¹⁸⁴

Gyerőffy Mihály 1556—1560-as
évek(?)¹⁸⁵

Gyulaffi László (I.) 1570—1579.¹⁸⁶

Gyulaffi László (II.) 1605.

Bocskai erdélyi főkapitánya.¹⁸⁷

Gyulaffi Sámuel 1636.¹⁸⁸

Lázár adatai elég bizonytalanok főtiszti pályáit illetően: „valószínűleg” 1628 végétől Doboka főispánja, 1630 elején „talán” közép-szolnoki is; 1630. augusztus 18-tól kővári kapitány (dobokai főtisztséget nem visel), 1631 júliusában csak közép-szolnoki főispán. Halálának terminus ante quemje Lázárnál 1636. december 8.¹⁸⁹ 1636. december 1-én még szerepel a szászvárosi egyezség aláírói közt.¹⁹⁰

Gyulay Ferenc 1687—1690.¹⁹¹

1686-tól Közép-Szolnok megyei főispán.¹⁹² 1689 januárjától Küküllő megyéé is.¹⁹³

Gyulay Mihály 1560—1560-as
évek(?)¹⁹⁴

Gyulay Pál ?—1592.

1572—1575 közt Békes Gáspár szolgálatában áll. 1578-tól 1586-ig Báthori István lengyelországi erdélyi kancelláriáján titkár, alkancellár.¹⁹⁵

Hagymási Kristóf 1556—1578.¹⁹⁶

Közép-Szolnok megye főispánja (1575-ben mint a megye örökös főispánját említik,¹⁹⁷ ami az erdélyi gyakorlatban ritka). 1566-ban országos főkapi-

tány,¹⁹⁸ 1567-től néhány évig váradi főkapitány.¹⁹⁹ János Zsigmond testamentumos urainak egyike.

Haller Gábor (I.) 1605—1607.²⁰⁰ 1594-től Küküllő megyei főispán (láthatólag haláláig).²⁰¹ 1594 februárjától májusáig a rendi pénztár fizetőmestere.²⁰² 1605-ben egy ideig vicegenerális Gyulaffi László mellett (tiszttét Bogáthi Menyhértnek adja át).²⁰³ 1605—1607-ben kincstartó (az erdélyi fiscalis jövedelmek administratora címmel).²⁰⁴

Haller Gábor (II.) 1653—1663.²⁰⁵ 1652-ben a fejedelmi tábla ülnöke.²⁰⁶ Tanácsurasága kezdetén jenei főkapitány, Zaránd megye főispánja.²⁰⁷ A második nagy uralmi válság idején (a Rákóczi-ellenes párt egyik főalakjaként) fontos főtisztségek egész sorát tölti be rövidebb időre. 1658 januárjában főgenerálissá választják,²⁰⁸ még ugyanazon az országgyűlésen elnökhelyettes, a II. Rákóczi Györgyhez követségbe utazó Barcsai Ákos helyett; 1659 januárjában Várad Barcsai-párti főkapitánya a vár Rákóczi kezére kerüléséig. Az 1660—1661. fordulóján tartott szásrégeni országgyűlésen a rendek választott elnöke.

Haller István 1629—1657.²⁰⁹ 1616-tól Küküllő megye főispánja.²¹⁰ 1637—1639-ben az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöki tiszttét is betölti,²¹¹ Tholdalagi Mihállyal váltakozva, akit szintén említenek 1638—1639-ben e minőségben.

Haller János 1660(?), 1664—1690.²¹² 1661-től (az akkor tatár rabságban lévő Mikola Zsigmond helyére kerülve) Torda megye főispánja.²¹³ 1678. február 26-án elnyeri a kincstartó tiszttét,²¹⁴ annak azonban nincs nyoma, hogy ténylegesen fungálna is ebben.

Haller Pál 1669—1685.²¹⁵ Küküllő megyei főispán.²¹⁶

Haller Péter 1556 (a helytartó tanácsában), 1557—1569.

Szebeni polgármester.²¹⁷

Haupt, Johann 1685(?)—1686.

Szebeni királybíró.²¹⁸

Hegyessy Mihály 1542 (a helytartó tanácsában).

Segesvári királybíró.²¹⁹

Hermann, Michael 1658—1660.²²⁰

Szász feljegyzés szerint orgonistaként került Brassóba. Tanácsurasága kezdetén már brassai főbíró, e tisztségét végig meg is tartja. 1658 nyarán a helytartók egyike.²²¹

Huet, Albert (16. század vége).

Szebeni királybíró.

Huet (Syweg), Georg 1542 (a helytartó tanácsában).

Szebeni királybíró.²²²

Huszár Mátyás 1649—1652.²²³

1630 végétől főasztalnok, 1635-től Marosozék főkirálybírája; e tisztséget 1642-ben cseréli fel a széki főkapitányságával (nyilván Tholdalagi Mihály halála után). 1650-ben emellett Udvarhelyszék főkapitánya is; 1638 második felétől legkésőbb 1648 októberéig Küküllő megye főispánja, legkésőbb 1649 februárjában már Torda megyéé. 1638-tól tanácsuraságáig a fejedelmi tábla ülnöke. 1639-től haláláig főlovászmester.²²⁴

Iffju János 1576—1594.²²⁵

Fehér megye főispánja.

Imrefffi János 1605—1606, 1608—1612.²²⁶

1610 tavaszától (a széki összeesküvés-től) haláláig kancellár.

Jakcsi György 1556.²²⁷

Jósika István ?

1585-ben kancelláriai titkár. 1594 ősztől 1598-ig kancellár. 1597 szeptemberében mint főkapitányt említik.²²⁸

Kamuthy Balázs 1613—1624.²²⁹

Legkésőbb 1611-ben már Doboka megye főispánja; tiszttét haláláig viseli.²³⁰

1613 júliusában kincstartóként említik (a *fiscalis javak generalis administratora* címével),²³¹ 1620—1622-ben ismét.²³² 1624-ben a *limitatio felügyelője*.²³³

Kamuthy Farkas 1610—1626.²³⁴

Lázár szerint 1609-ben lugosi és karánsebesi bán.²³⁵ Torda megye főkapitány-ságát tanácsurasága kezdetén már viseli, onnan kezdve haláláig ott találjuk tisztségei közt. 1620-tól a székelyek generálisa és Udvarhelyszék főkapitánya is.²³⁶

Kapy András 1622—1634.²³⁷

Már első tanácsúri említésekor viseli Kolozs megye főispánságának tisztségét, onnan kezdve haláláig ott találjuk ezt címei közt. 1630-tól haláláig tizedfőarendator is.²³⁸

Kapy György 1659—1661, 1664—1678.²³⁹

Tanácsurasága alatt viseli a Hunyad, Zaránd és Közép-Szolnok megyei főispánságot.²⁴⁰ Az 1668. január—februári országgyűlésen viseli az elnök tisztségét.

Kassai István 1613—1644.²⁴¹

A 17. századi Erdély nagy hivatalnok-karrierjeinek egyikét futja meg. 1607—1608-ban Rákóczi Zsigmond alatt kancelláriai titkár.²⁴² Báthori Gábor alatt nem találkozunk nevével a kormányzatban (nyilván Rákóczi bizalmi emberének számítván). Mikor 1613 novemberében tanácsúrként említik, egyben *fiscalis director* is, ami teljesen szokatlan a 16—17. századi erdélyi közjogi fejlődésben. Ugyanezt találjuk 1616-ban is.²⁴³ A későbbiekben (kb. 1622-től haláláig) tanácsuraságával együtt ítélmester is, ami szintén ritkaság. Az pedig ismét csak egyedi jelenség, hogy Kovacsóczy István 1634-ben bekövetkezett halála után ítélmesteri rangban ellátja a kancellári teendőket is.²⁴⁴

Kákoni István 1610—?245

1610-ben és 1622-ben kincstartóként

említik.²⁴⁶ 1622-ben tizedfőarendator és főudvarmester is.

Kemény Boldizsár 1613—1629.²⁴⁷

1608-tól említik Fehér megyei főispánságát, 1615-től emellett még fogarasi főkapitányságát is.²⁴⁸

Kemény János (I.) 1556—1558.²⁴⁹

Kemény János (II.) 1649—1660.²⁵⁰

1631-ben Fehér megyei főispánként és fogarasi főkapitánnyként említik.²⁵¹ 1637-ben e mellé megkapja a kincstartóságot is,²⁵² 1646-ig viseli.²⁵³ 1637-től szerepel tisztségei közt a fejedelmi táblai ülnökség is.²⁵⁴ 1645-től főgenerális.²⁵⁵ 1646-tól tizedfőarendator is. 1652-ben, II. Rákóczi György nagybeteg lévén, gubernatorrá választják, e tisztségben azonban nem fungál. Végül említsük meg, hogy még bizonyos kancellári teendőket is ő lát el: már Kassai halála után, de különösen 1650-től maga fogalmazza a fejedelmek diplomáciai levelezésének számos nagy fontosságú iratát, instructiókat stb.²⁵⁶

Kendy Antal 1542—1551, 1556—1558.²⁵⁷

Kendy Ferenc (I.) 1542—1548, 1556—1558.²⁵⁸

Kendy Ferenc (II.) 1575—1594.²⁵⁹

Tanácsurasága kezdetén már szerepel neve mellett a Küküllő megyei főispán címe,²⁶⁰ onnan kezdve haláláig viseli ezt.

Kendy István 1605—1610, 1614.²⁶¹ Tanácsurasága kezdetén már Doboka megyei főispánként szerepel.²⁶² Pettki János 1608. március végén, Báthori Gábor megválasztása után (maga Rákóczi Zsigmond exponense lévén) lemond a kancellárságról, akkortól Kendy viseli ezt 1610-ig. Annak nincs nyoma, hogy Bethlen Gábor uralma elején visszanyerte volna e tisztségét.

Kendy Sándor 1573—1594.²⁶³

1568-ban kancelláriai titkár.²⁶⁴ Tör-

vényhatósági tisztségei közül csak Belső-Szolnok megyei főispánsága ismeretes (1578-tól).²⁶⁵ Az 1578 és 1581 közti időszakban (Gálffy Jánossal együtt) kincstartóként (cubicularius) említik.²⁶⁶ 1583 és 1585 közt a kiskorú Báthori Zsigmond nevében kormányzó praesések egyike (Kovacsóczy Farkasal és Sombori Lászlóval).

Keressy Ferenc 1546.

1544—1546-ban főudvarmester.²⁶⁷

Keresztessi Ferenc 1659—1669.²⁶⁸

1657 októberétől haláláig Torda megye főispánja.²⁶⁹ 1659 októberében az országgyűlés elnöke.

Keresztessi Pál 1612—1633.²⁷⁰

1610—1611-ben karánsebesi bán.²⁷¹ Tanácsurasága kezdetén lugosi, karánsebesi bán, Szörény megye főispánja;²⁷² e tisztségeiben 1614-ben már Bethlen Pétert találjuk. Feltehetően ekkortól Lippa főkapitánya és Arad megye főispánja a vár átadásáig.²⁷³ 1631—1633-ban az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke.²⁷⁴

Keresztúri Kristóf 1595—1599.²⁷⁵

A 16. századi nagy erdélyi hivatali karrierek egyikét futja meg. 1573-ban dési kamaraispán; akkor szerez (korábbi nemessége igazolására) armálist. 1578-ban a tordai kamaraispán tisztében találjuk. 1587-ben kővári főtisztartó. Lázár szerint 1594 második felétől Kolozs megye főispánja; tanácsurasága kezdetén mindenesetre viseli ezt a főispánságot és a kővári kapitányságot is (mindkettőt említik a későbbiekben is).²⁷⁶ 1596—1598-ban Mária Krisztina udvarmestere is.

Kékedi Zsigmond 1636—1638.²⁷⁷

1621-ben főasztalnokként említik.²⁷⁸ 1630 decemberétől haláláig főudvarmester. 1632-től Belső-Szolnok megye főispánja,²⁷⁹ szintén haláláig.

Kis (Péter vagy Ambrus) 1551.²⁸⁰

Kornis Boldizsár 1607—1610.²⁸¹

1608-tól elfogatásáig a székelyek generálisa.²⁸² 1608 és 1610 közt említik Háromszék főkapitányaként is.²⁸³

Kornis Ferenc 1658.²⁸⁴

Kornis Gáspár 1595—1601.²⁸⁵

1575-ben máramarosi alispánként szerepel.²⁸⁶ Az 1590-es években Huszt főkapitánya (tanácsurasága kezdetén már így említik). 1599-ben főgenerális.²⁸⁷

Kornis Miklós 1548, 1556 (a helytartói tanácsban).²⁸⁸

Kornis Zsigmond 1629—1648.²⁸⁹

1624-ben már említik bihari főispánságát;²⁹⁰ e tisztét haláláig viseli. 1630-ban szerepel emellett zarándi főispánsága is,²⁹¹ attól kezdve szintén haláláig. Katonai tisztségei: 1630-ban generálisként említik,²⁹² 1638-ban, valamint 1644—1645-ben szintén.²⁹³ Váradi főkapitány is (bizonytalan, hogy mikortól, de mindenképpen 1632, az ifj. Bethlen István halála után; az ifjabb Rákóczi György 1640 augusztusában veszi át e tisztséget).

Kovacsóczy Farkas 1581—1594.²⁹⁴

1576—1578-ban Báthori István lengyelországi erdélyi kancelláriáján titkár.²⁹⁵ 1578-tól 1594-ig kancellár. 1583—1585-ben a Báthori Zsigmond nevében kormányzó praesések egyike.

Kovacsóczy István 1622(?)—1634.²⁹⁶

Pályáját Bethlen Gábor udvari familiarisaként kezdi.²⁹⁷ 1616-ban kancelláriai titkár.²⁹⁸ 1622-ben (a letartóztatott Péchi Simon tisztét véve át) kancellár;²⁹⁹ e tisztét haláláig viseli. Törvényhatósági főtisztségei: 1625-től Háromszék főkapitánya, 1627-től emellett Torda megye főispánja is; mindkét tisztséget haláláig viseli.³⁰⁰

Kún Lázár 1548 (a helytartói tanácsban).³⁰¹

Lázár György 1658—1660.³⁰²
Kora legkiválóbb erdélyi jogásza. 1649-ben fejedelmi táblai ülnök;³⁰³ e tisztségéből lép elő ítélőmesterré 1652. március 9-én.³⁰⁴ Az Approbatae Constitutiones megalkotásában oroszlánrésze van. Ítélőmesteri tiszttét tanácsurasága alatt is megtartja.³⁰⁵ 1660 nyarán Barcsai helytartóinak egyike.³⁰⁶

Lónyai Zsigmond 1623—1627, 1646—1648.³⁰⁷

1623—1627-ben a krasznaí, 1648-ban a beregi főispánságot viseli. Felmerül a kérdés: nem volt-e Bethlen Gábor és I. Rákóczi Györgynek külön tanácsa vagy legalábbis külön tanácsurai a 7 vármegyére? A Lónyaiak ti. elsősorban Magyarországon birtokosok, ott tisztségviselők, Lónyai Zsigmond is csak a 7 vármegye Erdélyhez tartozása idején tanácsúr (közben majd két évtizeden át nem említik), s 1648-ban Beregben főispán.

Lutsch, Johann 1658—1659 (1662).³⁰⁸

Szebeni királybíró.

Macskási Boldizsár 1686—1690.³⁰⁹
1667-től említik folyamatosan mint fejedelmi táblai ülnököt.³¹⁰ 1680 decemberétől viseli Belső-Szolnok megye főispánságát.³¹¹

Makó György 1603.

A tizenöt éves háború ismert seregvezére. 1602-ben mint székelyek generálisát említik.³¹²

Mikes Kelemen 1678—1686.³¹³
Bizonytalan, hogy az 1657—1662-i uralmi válságban mint a Rákóczi—Kemény-párt egyik székelyföldi főexponense visel-e székely főtisztséget. 1669. február 5-től a fejedelmi tábla ülnöke.³¹⁴ 1678. február 21-től ítélő-

mester.³¹⁵ 1681-től haláláig az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke is.³¹⁶ 1683 januárjától találjuk neve mellett említve a Fehér megyei főispánságot is.³¹⁷

Mikes Mihály 1658—1660.³¹⁸

1648-ban mint az udvari lovasság alkapitányát, 1654-ben mint annak alezredesét említik³¹⁹ (a két tisztség feltehetően azonos). 1652 februárjától emellett a fejedelmi tábla ülnöke is. Legkésőbb 1656 tavaszától kancellár.³²⁰

Mikola Ferenc 1566—1568.³²¹

Mikola János 1615—1626.³²²

Lázár szerint 1607 januárjától Kolozs megye főispánja.³²³ Első tanácsúri említésekor már az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke is; e tisztsége utoljára 1618 novemberében szerepel neve mellett.³²⁴ Bizonytalan, hogy mikortól kövári kapitány is (Lázár szerint 1615-től; 1619-ben több ízben említik e rangját). 1620 májusában a kövári főkapitányságot elcseréli Rhédei Pállal a főkomornikságra,³²⁵ az év szeptemberében azonban újból Rhédei Pál szerepel mint főkomornik.³²⁶ Mikola újabb kövári kapitányságának viszont nincs nyoma.

Mikola László 1542—?

Fráter György alhelytartója, a legkülönbözőbb címekkel (1542. augusztus: alvajda, székelyek vicecomese,³²⁷ ugyanez év októbere és 1544 augusztusa: királyi alhelytartó,³²⁸ 1548: alhelytartó, az országos főbíró helyettese).³²⁹

Mikola Zsigmond 1678—1679.³³⁰

1643-ban mint [fő]asztalnokot említik.³³¹ 1656-tól Torda megye főispánja; az 1657-i lengyelországi hadjáratban tatár rabságba esvén, Kemény János Haller Jánost ülteti e tisztségbe. 1675-től Kolozs megye főispánja.³³²

Mikó Ferenc 1622—1635.³³³

1611-ben már Csík—Gyergyó—Ká-

szonszék főkapitánya, e tisztét végig megtartja. 1618—1619-ben aludvarmester.³³⁴ Első tanácsúri említésekor főcubicularius, 1630-ban thesaurarius,³³⁵ az 1630-as években mindkét címet viseli.³³⁶

Mindszenti Benedek 1598—1601 (—?)³³⁷

Tizedfőarendator, talán mindjárt Sombori László 1590-ben bekövetkezett halálától,³³⁸ 1594-től azonban bizonyosan,³³⁹ 1599-ig.³⁴⁰ 1594-től egy ideig viseli Udvarhely vára kapitánya, Udvarhely- és Marosszék királybírája tisztét.³⁴¹ 1608—1610-ben Doboka megye főispánja.³⁴²

Nagy András (?) 1610—1612.

Hajdúgenerális.³⁴³

Nagy Tamás 1668—1670-es évek közepe(?)³⁴⁴

1670 júliusában az országgyűlés elnöki tisztét is ellátja.

Naláczai István 1677—1690.³⁴⁵

1663 márciusában I. Apafi Mihály főudvarmestere;³⁴⁶ Pettki István 1664 júliusában visszanyervén e tisztét,³⁴⁷ ő feltehetően aludvarmester Pettki 1667. január 26-án bekövetkezett haláláig, onnan Apafi egész további uralkodása alatt főudvarmester. 1678-ban találkozzunk Hunyad, Zaránd megyei főispánságával és dévai főkapitányságával,³⁴⁸ ezek közül a tisztségek közül a dévai főkapitányságot 1680 után egyáltalán nem említik, a korszak utolsó éveiben a zarándi főispánságot sem.

Náprágyi Demeter 1598—1600.

Erdélyi római katolikus püspök, kancellár.

Nemes János 1678—1688.³⁴⁹

1663 februárjától tanácsuraságáig a fejedelmi tábla ülnöke.³⁵⁰ 1667 áprilisától Háromszék főkapitánya is.³⁵¹

Némethi Gergely (?) 1610—1612.

1609-től Udvarhelyszék főkapitánya;

1610-től Belső-Szolnok főispánja is; 1612-ben a székelyek generálisságát is viseli.³⁵²

Nysoczy, Stanislaw ?³⁵³

Nyári Benedek 1648.

Szabolcs megye főispánja, kállói főkapitány.³⁵⁴

Ombozy Miklós 1560.³⁵⁵

Palóczi Boldizsár 1556 (a helytartói tanácsban).³⁵⁶

Perényi Ferenc 1556.³⁵⁷

Perényi Gábor 1556—1558.³⁵⁸

Pestessy László 1542 (a helytartói tanácsban).³⁵⁹

Petneházy István 1610—?

1610-i említésekor jenei főkapitány és zarándi főispán. 1615-ben csak első rangját találjuk neve mellett (feltehetően azonban a másikat is viselte, mert e két tisztség Jenő erdélyi kézen léte idején többnyire együtt járt).³⁶⁰

Petrityevith Horváth Kozma 1588.³⁶¹ 1573-tól Fogaras főkapitánya;³⁶² e tisztét tanácsurasága alatt is említik.

Petrovics Péter 1540—1551, 1556—1557.

1540—1551-ben temesi gróf, 1556-ban helytartó.

Pettki István 1653—1667.³⁶³

Lázár szerint 1630-tól Csik—Gyergyó—Kászsószék alkapitánya, 1635-től főkapitánya. E tisztségét 1661-ben (Kemény pártján maradván) elveszti, s csak 1664-ben kapja vissza. Apafihoz állása után Küküllő megye főispánja is.³⁶⁴ 1655-től főudvarmester;³⁶⁵ e tisztét is elveszti 1661 végén³⁶⁶ s csak 1664-ben nyeri vissza. 1663-ban Apafi helytartója (Béldi Pállal és Andreas Fleischerrel együtt).

Pettki János 1605—1612.³⁶⁷

1601—1602-ben kincstartó.³⁶⁸ 1605 előtti székely főtisztségéről Lázár is csak bizonytalanul tud; szerinte valószínűleg 1602 második felétől Udvarhelyszék

főkapitánya vagy főkirálybírája.³⁶⁹ 1605-ben többnyire mindkét udvarhelyszéki főtisztséget említik neve mellett.³⁷⁰ 1605. és 1608. közt a székelyek generálisa.³⁷¹ Báthori Gábor uralma elején teszi le e tisztét. 1607—1608-ban kancellár; e tiszteről is lemond 1608 tavaszán. Lázár szerint 1609-ben elveszti udvarhelyszéki kapitányságát is,³⁷² viszont legkésőbb 1610 márciusától Doboka megye főispánja,³⁷³ notájáig.

Péchi Simon 1614—1621(—?)³⁷⁴

A 17. századi Erdély egyik legnagyobb hivatali karrierjét futja meg. 1602-ben kancelláriai titkár.³⁷⁵ Báthori Zsigmond 1602-i lemondásával egyelőre eltűnik a közpályáról; 1605-ben újra kancelláriai titkár, s Káthay letartóztatása után a kancellária tényleges vezetője. Bocskai testamentariusainak egyike; 1607-től egy időre ezért nem játszhat szerepet Erdély kormányzatában. Báthori Gábor alatt Eössy Andrásról örökölt birtokára húzódott úrként él Erdélyben, a sófalvi sóbánya praefectusi tisztét tölti be³⁷⁶ (ez a tisztség, a sófalvi bánya némileg különleges jogállása révén, tekintélyesebb székelyföldi birtokok nobile officiuma lehetett), ad hoc politikai megbízásokat teljesít.³⁷⁷ Bethlen Gábor uralkodásának kezdetétől kancellár, 1621-i letartóztatásáig. Kiszabadulása után jó ideig nem szerepel a kormányzatban; csak 1638-i elítéltetése, majd megkegyelmeztetése után tűnik fel újra (mint jeleztük: bizonytalan, hogy tanácsúrként, táblai ülnökként vagy mindkét minőségben). Halálának terminus post quemje 1641 augusztusa.

Prépostvári Zsigmond 1610—1612.
Krasznai főispán.³⁷⁸

Ravazdy György 1596—1599.³⁷⁹

Ráczy György (?) 1610.

A tizenöt éves háború ismert hadvezé-

re.³⁸⁰ (Az ifjabb Rákóczi György címei közt is említik 1642 előtt a tanácsuraságot, ténylegesen azonban nem volt tagja a fejedelmi tanácsnak.)

Rákóczi Zsigmond 1605—1607.

Bocskai alatt (s a Bocskai halálától fejedelemségéig tartó rövid időszakban) gubernator; viseli a tanácsúri címet is.

Rhédei Ferenc (I.) 1603, 1608—1621.³⁸¹

Végvári tiszti fiaként maga is törökverő végvári főkapitány; a tizenöt éves háború fordulatai közt kerül át a Habsburg-ellenes oldalra, s futja ott a kor egyik legnagyobb katonai karrierjét. 1608-tól haláláig váradi főkapitány s egyben bihari főispán.

Rhédei Ferenc (II.) 1647—1657 (—1667).³⁸²

1647-ben Küküllő megye főispánjaként említik, később következetesen Máramarosénak. 1657-ben II. Rákóczi György egyik kijelölt helytartója (a helytartói teendőket azonban Barcsai maga végzi).

Rhédei Ferenc (III.) 1670—1683—1684(?)³⁸³

Lázár szerint „valószínűleg” 1661-től Kolozs megye főispánja, 1664 elejétől Udvarhelyszék főkirálybírája is.³⁸⁴ 1663 márciusától tanácsuraságáig a fejedelmi tábla ülnöke.³⁸⁵ 1675. január 2-ától³⁸⁶ a kivégzett Bánffy Dénes helyett Kolozsvár főkapitánya is.

Rhédei László 1659—1662 (—1664).³⁸⁷

Tanácsurasága kezdetén Máramaros megye örökös főispánja;³⁸⁸ bizonyos haláláig viseli e címet. Ugyanakkortájt nevezi ki Barcsai Várd főkapitányának,³⁸⁹ e tisztségben azonban már 1659 júniusában Haller Gábort találjuk.³⁹⁰ 1660-ban Háromszék főkapitánya.³⁹¹

Sarmasági Zsigmond 1613—1616.³⁹²
A századforduló nagy hivatali karrier-

jeinek egyikét futja be. Első említésekor, 1593 februárjában a nagyobb kancellária írnoka.³⁹³ Lázár szerint 1596—1598-ban kancelláriai titkár, 1602 tavaszán Torda megye főispánja, s Bocskai alatt is viseli e törvényhatósági főtisztséget.³⁹⁴ 1607 májusában is Torda megye főispánja. A széki összeesküvés részese-ként 1610-ben elmenekül Erdélyből; 1612 májusában a megnotázottak közt van. 1613 utáni említéseiben Kraszna megye főispánja is.

Sennyei Miklós 1609—1610.³⁹⁵

Sennyei Pongrác 1593—1601, 1607—1610.³⁹⁶

1585-ben mint portai ügyvivőt említik.³⁹⁷ 1593-tól főudvarmester 1598-ig.³⁹⁸ E tisztsége mellett 1596-ban várhegyi kapitány, háromszéki „comes”, küküllei főispán.³⁹⁹ 1597-ben a széke-lyek kapitányaként s küküllei főispán-ként említik,⁴⁰⁰ 1598-ban várhegyi ka-pitányként, Háromszék királybírája-ként és küküllei főispánként.⁴⁰¹ 1600 novemberében csak küküllei főispáni rangja szerepel neve mellett.⁴⁰² 1607-ben az ország főgenerálisa⁴⁰³ (feltehe-tően rövid időre).

Seraphin, Valentin 1634—1639(?)
Szebeni királybíró.⁴⁰⁴

Serédi István 1647—1657.⁴⁰⁵
1619-ben a fejedelem udvari szolgálja (akkor 26 éves).⁴⁰⁶ 1635-től haláláig Kraszna megye főispánja.⁴⁰⁷ Az 1650-es években közép-szolnoki főispán is.⁴⁰⁸ 1635 és 1638 közt főlovászmester.⁴⁰⁹ Legkésőbb 1647-től 1652-ig az or-szágyűlés és a fejedelmi tábla elnö-ke.⁴¹⁰ 1651—1653-ban említik szatmári főkapitányként is.⁴¹¹ 1657-ben Barcsai-val (és Rhédei Ferencsel) együtt rá hárul a helytartó tiszte, ebben azonban, elbe-tegesedvén, már nem jár el.

Sombori László 1581—1590.⁴¹²

Ismét egy nagy hivatali pálya. 1559-ben a nagyobb kancellária írnokaként talál-kozunk nevével.⁴¹³ 1570 májusában már a fejedelmi tábla ülnöke.⁴¹⁴ 1572-től 1579-ig (de talán 1586-ig) fiscalis director.⁴¹⁵ 1575-től láthatólag haláláig tizedfőarendator is.⁴¹⁶ Pályája csúcspontja 1583—1585: akkor a Báthori Zsigmond nevében kormányzó praese-sek egyike.

Stailius János 1541—1542.

Erdélyi püspök.⁴¹⁷

Sulyok István 1649—1656.⁴¹⁸

1638-tól említik mint a fejedelmi tábla ülnökét,⁴¹⁹ ugyanakkortól mint Kolozs megye főispánját is.⁴²⁰ 1647-ben e tiszt-ségek mellé a kincstartóság járul (címe főkomornik vagy thesaurarius cubicu-larius), láthatólag haláláig.⁴²¹ Kolozs megyei főispánságát 1649-ben cseréli fel a kükülleire,⁴²² ez utóbbit haláláig vise-li. 1654 novemberében az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke,⁴²³ csak erre az egy gyűlésre. 1655-ben helytartó is.⁴²⁴

Szabó, Christian 1687—1690.

Szebeni polgármester.⁴²⁵

Szalánczi István 1636—1647.⁴²⁶

1631 és 1633 közt portai ügyvivő.⁴²⁷ 1633-ban a fejedelmi tábla ülnöke.⁴²⁸ 1636-tól tanácsúri rangja mellett táblai ülnökségét is konzekvensen említik;⁴²⁹ a két tisztség együttes viselésének eléggé ritka esetével állunk szemben. 1642-ben az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke is.⁴³⁰

Szalánczi János 1556—1563.⁴³¹

Szentpáli János 1603.⁴³²

Székely László 1680—1690.⁴³³

Az Apafi-kor egyik legnagyobb hivatali karrierjét futja meg. Zarándi kisnemes (borosjenei előnévvel), s jószágát való-

színüleg elveszti az 1658-at követő török hódítások révén. Apafi udvarában postamester,⁴³⁴ 1680 szeptemberétől Kolozs megye főispánja is a korszak végéig.⁴³⁵ 1684-ben (Rhédei Ferenc halála után) elnyeri a kolozsvári főkapitány tisztét,⁴³⁶ s (feltehetően mindjárt Mikes Kelemen halála után) az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnökségét is.

Székely Mózes 1600—1601.⁴³⁷

1580 tájt nyeri el a sófalvi sókamarás tisztét;⁴³⁸ ez, jeleztük, egyfajta nobile officium volt. Tanácsurasága alatt említik udvarhelyszéki főkapitányságát és főkirálybíróságát.⁴³⁹ 1600 januárjában és áprilisában szerepel generálisként.⁴⁴⁰

Szilvási Boldizsár 1607—1610, 1613—1616.⁴⁴¹

Székely Mózes bukása után a törökhöz menekült erdélyi rendek fejedelmjelöltje. Kétszeri tanácsurasága egész tartama alatt tizedfőarendator.⁴⁴² 1608 novemberében az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke is.⁴⁴³ Három ízben tölt be rövid ideig helytartói tisztet, először 1608-ban. 1610-ben Báthori Gábor bízta meg ezzel távozása idejére, 1614 októberében Bethlen Gábor. 1601-ben és 1614-ben kincstartó.

Szőcs, Vincent 1548 (a helytartói tanácsban).

Besztercei bíró.⁴⁴⁴

Teleki Mihály 1670—1690.⁴⁴⁵

A korszak végének legnagyobb karrierje az övé. Némi birtokkal rendelkező végvári tiszt (jenei porkoláb, majd várad-i lovas hadnagy) fia. 1656-tól postamester.⁴⁴⁶ Kemény János bukása után, a Kemény Simon mellett maradt rendek 1662. februári szentmargitai és aranyos-medgyesi értekezletén nyeri el Kővár főkapitányi tisztét (ebben átállása után Apafi is megerősíti); haláláig megtartja.

Bizonytalan, hogy már 1667-től Huszt főkapitánya is (a várnak Zólyomi Miklós szökése utáni fejedelmi hadakkal való megszállásától) vagy csak 1670-től. Első törvényhatósági főtisztsége Máramaros megye főispán-helyettesége (1667 decemberétől; később főispán e megyében, haláláig). 1669. február 5-től a fejedelmi tábla ülnöke tanácsuraságáig. 1669 októberétől haláláig Torda megye főispánja is. 1672-től 1681-ig a bujdosók főgenerálisa (hol valóban betölti e funkciót, hol csak névleg). 1674. december 22-től (Ghillányi utódaként) tizedfőarendator⁴⁴⁷ haláláig. 1681-től (mintegy kárpótlásul a bujdosók főgenerálisságáért) az ország generálisa is. Az 1680-as években, a kancellári tiszt Bethlen Farkas halála után betöltetlen lévén, mások mellett ő is ellát bizonyos kancellári feladatokat. Az 1680-as években szerzett további törvényhatósági tisztségei: Fehér megye főispánysága (1682. november 27-től),⁴⁴⁸ Csík—Gyergyó—Kászonszék főkapitánysága (1686. augusztus 20-tól).⁴⁴⁹ Mindkettőt szintén haláláig viseli.⁴⁵⁰

Thabiassy János 1542 (a helytartói tanácsban).⁴⁵¹

Tholdalagi Mihály 1635—1642.⁴⁵² 1614—1615-ben portai ügyvivő,⁴⁵³ 1633-ban fejedelmi táblai ülnökként említik, e tisztét tanácsuraságáig viseli. 1633-tól haláláig tisztségei közt szerepel a marosszéki főkapitányság. 1635-től haláláig (kisebb megszakításokkal) az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke.⁴⁵⁴ 1639-től említik tisztségei közt Udvarhelyszék főkapitányságát is.⁴⁵⁵

Tholdi István 1599—1603.⁴⁵⁶ 1597-ben Lippa helyettes kapitánya.⁴⁵⁷ 1602 májusában a székelyek főkapitányaként említik.⁴⁵⁸

Thoroczkai László 1603.⁴⁵⁹

Thyroskai Ferenc 1542 (a helytartói tanácsban).⁴⁶⁰

Tompa István 1573—1578(?)⁴⁶¹
1572-ben Kolozs megye főispánja. 1573 és 1578 közt lugosi és karánsebesi bán.⁴⁶²

Török János 1556.⁴⁶³

Trauzner Lukács 1603, 1607—1608.⁴⁶⁴

Ismét egy a nagy hivatali karrierek közül. 1593-ban a rendi pénztár conservatorainak titkára; innen szerepe egy időre ismeretlen. 1600 őszétől ítélőmester.⁴⁶⁵ 1607—1608-ban az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke.⁴⁶⁶

Ugron András 1661—1663.⁴⁶⁷
1658 és 1661 közt a török sarc főpercep-

tora.⁴⁶⁸ 1659 őszétől tanácsuraságáig a fejedelmi tábla ülnöke.⁴⁶⁹

Valkay Miklós ?—1562.⁴⁷⁰

Varkocs György 1608—1610.⁴⁷¹

Vas György 1593—1594.⁴⁷²

1573 februárjától haláláig Kolozs megye főispánja. Szamosújvár főkapitánya is (bizonytalan, hogy mikortól; 1594-ben viseli e tisztséget is).⁴⁷³

Wesselényi István 1610—1614.

Közép-szolnoki főispán.⁴⁷⁴

Zemrigr, Matthias 1678—1680.

Szebeni királybíró.⁴⁷⁵

Zólyomi Miklós 1658—1667.⁴⁷⁶

Hunyad és Zaránd megyei főispán.⁴⁷⁷

Csak keresztnévvel említve:

Bálint segesvári bíró 1542 (a helytartó tanácsában).⁴⁷⁸

György segesvári polgármester 1548 (a helytartó tanácsában).⁴⁷⁹

Csak hivatali tisztségével említve:

a szebeni királybíró 1548 (a helytartó tanácsában) és 1605.⁴⁸⁰

a gyulafehérvári káptalan egy tagja 1542 (a helytartói tanácsban).⁴⁸¹

Összeállításunk 215 nevet tartalmaz. A listának egyes részei láthatóan hézagosak; elsősorban a 16. századra áll ez. Amikor törvények határozzák meg a tanács létszámát, következetesen 12 tanácsúrról beszélnek, s valóban gyakoriak az olyan évek, amelyekből ennél kevesebb tanácsurat ismerünk. Vegyük azonban tekintetbe egyrészt azt a körülményt, hogy egyes fejedelmek nem töltik be mindig az összes tanácsúri helyeket (I. Rákóczi György alatt 1638-ban a 12 tanácsúri helyből 5 üres⁴⁸²), másrészt azt, hogy egy olyan számítás, amelynek alapja az e tekintetben a legpontosabban ismert 1664 és 1690 közti korszak, még az általunk produkált 215-ös számnál is kisebbet eredményezne.⁴⁸³ Ahelyett hát, hogy most táblázatosan közölnénk az egyes évekből ismert tanácsurak számát (s közben az esetek jó részében semmiféle kontrolladatunk nem lenne arra, hogy valóban betöltöttek-e minden tanácsúri tisztséget vagy sem), elégnék tartjuk annak leszögezését, hogy a lista a 16. században nem teljes, az eltérés azonban az egész korszakot illetően nagyon csekély — s a hiány feltehetően csak igen kis részben lesz megnyugtatóan pótolható.

A listának most már mélyebb elemzésére térvén, a fejedelmi tanács tagjai közt öt fő kategóriát alakíthatunk ki (az ötödik, jellegtelen kategória különválasztásának szüksége a rendelkezésünkre álló adatok szűkösségéből ered). Az első csoport a régi arisztokráciáé, azoké a tanácsuraké, akiknek családja az ő pályájuk kezdetén

már a főrendek közé számít (vagy apjuk éppen a tanácsi rendbe). A második fő kategória az e korszakban *újonnan felemelkedettek*: nagy hivatali vagy katonai karrierek megfutóié. A harmadik csoport az *így felemelkedett családok már főrendünek született fiait*. Külön csoport a *tisztségük révén tanácsuraságot nyerő szász személyek*: elsősorban a szebeni királybíró, s mellette időnként más tisztségviselők (a szebeni polgármester, a brassai főbíró stb.) tartoznak ide. Az utolsó kategóriába azok tartoznak, akik *családjának rangállásáról nincsenek ily pontos adataink*.

Az első kategória vizsgálatunk számára kevesebb érdekléssel bír; az a tény, hogy egy ország régi arisztokráciája helyet kap az uralkodó tanácsában, eléggé közhelynek számít. S az is eléggé ismert, hogy kik tartoznak az erdélyi arisztokráciába a tanácsban szereplő családok közt már a korszak kezdetén: az Apafiak, Balassi Menyhárt, a Bánffyok, Báthoriak, Bethlenek, Gyerőffyok, Hagymási Kristóf, a Kemények, Kendyek, Kornisok, Mikolák, Perényiek, Szaláncziak sorolhatók ide; melléjük számíthatunk oly családokat és személyeket (Béldiek, Bogáthiak, Kamuthyak, Kapyak, Keresztessiek, Lónyai Zsigmond, Mikesek, Mikó Ferenc, Nyári Benedek, a Pettkiek, Serédi István, Tholdi István, Zólyomi Miklós), amelyek (ill. akiknek családja) ugyan nem szerepel már a korszak elején a tanácsban, de nem tartoznak a frissen feltörők közé. Végül ebbe a kategóriába tartozik a királyi Magyarországról Erdélybe költöző főrangú családok nem nagy csoportja: a Bocskaiak, Gyulaffiak; egy-egy személyként szerepelnek ily családokból Forgách Ferenc és Kékedi Zsigmond.

A második csoport már bővebb vizsgálatot igényel. Ott a felemelkedés eltérő típusaival találkozunk.

Az első típus a *tisztán hivatali pályán* a tanácsuraságig emelkedés. Időrendben tekintve át a korszakot, a Báthoriak alatt (elsősorban Báthori István mellett, erdélyi, ill. lengyelországi uralma alatt) tűnnek fel az első így felemelkedő személyek — ott egyszerre nagyobb számban: Sombori László, Berzeviczy Márton, Kovacsóczy Farkas, Gálffy János, Gyulay Pál. A tizenöt éves háború alatt (az erdélyi katonai párt 1594-i véres győzelmének hatására is) ez a folyamat meglassul, de azért 1607—1608-ra pályája csúcsára érkezik Trauzner Lukács, 1613-ra tanácsúr Sarmasági és Kassai, rövidesen kancellár Péchi Simon; őt Kovacsóczy István váltja, aki (láttuk) szinte teljesen újonnan kezd mindent. Innen kezdve azonban ez a típus szinte teljesen eltűnik a fejedelmi tanácsból; csak két jelentős képviselőjével találkozunk: Lázár Györggyel és Székely Lászlóval.

Ehhez a típushoz áll közel egy további kategória: *az egyházi és világi kormányzati karrier együtteséé*. Ennek csak két (bár nem jelentéktelen) képviselője van korszakunkban: Csáky Mihály és Náprági Demeter.

Egészen különleges értelmiségi karrier az *orvos* Blandrataéé, akinek (említettük) tanácsurasága is vitatható.

Ezzel a „civil” körrel áll szemben egy másik kör: a *katonai pályán* felemelkedettek. Erdélyben a tizenöt éves háború s utána a Báthori Gábor alatti „hajdú-uralom” produkál ilyen elsődlegesen katonai karriereket: Székely Mózesét, Makó Györgyét, Rákóczi Zsigmondét, Varkocs Györgyét, Dengeleghi Mihályét, Sennyei

Miklósét, Nagy Andrásét, Némethi Gergelyét, Rác Györgyét s a váradi főkapitány Rhédei Ferencét; a későbbiekben csak Bornemisza Jánosét.

Van azután két olyan eset is, amelyekben *katonai-polgári vegyes karrierről* beszélhetünk: Keresztúri Kristófé és Teleki Mihályé.

A felemelkedők fő kategóriáján belül van még néhány *különleges eset* is. Időben legkorábbi a Hallereké. A család ismeretesen németországi bevándorló; feltörését a százságon megfogódzó Haller Péter biztosítja, hogy utódai már mint erdélyi arisztokraták vigyenek szerepet az ország életében. Közvetlenül utána jelentkezik Békes Gáspár; az ő hivatali karrierjének lépcsőfokait s az egyes fokokra hágás idejét, jeleztük, egyelőre nem lehet pontosan nyomon kísérni. A Barcsaiak közül a korszakunk előtti vajdai ítélőmestert Jakó Zsigmond finom rajzából ismerjük; egy századdal később Barcsai Ákos még szó nélkül tűri II. Rákóczi György szemrehányásait: apja emelte fel őt a semmiből, s most hálátlanul támad rá! (A hálátlanság vádjá egyébként nem igaz.) A Wesselényiek felemelkedése is szemünk láttára történik a kor elején — a tanácsuraságig évtizedekkel a kettős dinasztia-alapítás után jutnak el. S különleges eset végül Nalácz Istváné: nem tudjuk, milyen előzmények után került főudvarmesternek Apafi udvarába.

A harmadik fő kategóriába a *felemelkedettek főrendnek született leszármazottai* tartoznak — s itt némi meglepetés ér bennünket. A felemelkedőknek csak egy kis hányada tudja magát stabilizálni a főrendek közt, s még kevesebben jutnak el közülük a tanácsba. Magtalan elhalások (vagy legalábbis a fiág megszakadása), nota-ítélettel vagy anélkül történt kivégzések is ebbe az irányba terelik a folyamatot; az eredmény mindenesetre az, hogy a felemelkedők közül csak néhány család gyökerezik meg az erdélyi arisztokráciának a tanácsot adó legfelső rétegében. A tisztán hivatali karrierrel feljutottak közül senkié. A Berzeviczy család Báthori István lengyelországi kancellárja után nem szerepel az erdélyi közéletben, Kovacsóczy Farkas fia, István, mint említettük, szinte teljesen alulról kezdi útja pályáját, s vele kihal a család, Kassainak egy unokája rövid ideig főudvarmester, de ő sem tanácsúr, s vele eltűnik a család, Péchi Simon fiága kihal; Székely utódai már a Diploma Leopoldinum korában élik a jelentős közszerepet nem játszó erdélyi arisztokrata életét. Itt meg kell állnunk egy pillanatra. Nem feladatunk ehelyt a történeti fejlődés egyéni vagy általános tragikus vonásait külön vizsgálni, de mégsem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a közül a tíz személy közül, aki nagy hivatali karrier során kerül fel a fejedelmi tanácsba, négy hal meg erőszakos halállal, s az teljesen mellékes, hogy bírói ítélettel vagy anélkül (Gálffy János Gyulay Pál, Kovacsóczy Farkas, Lázár György), s Péchi Simont is csak az menti meg ettől, hogy Bethlen Gábor gondosan mérlegeli a „Péchi-kérdés” diplomáciai velejáróit. Tekintsünk el most attól, hogy mindebben mi felelősség hárul saját magukra (pártharcokban a vesztes oldalra kerülés, Péchi Bethlen-ellenes diplomáciai húzása) — a kép egészében megdöbbentő: az alulról, tisztán hivatali pályán feltörők fele jut ilyen sorsra. Mennyi irigység, gyűlölség, a régi arisztokrácia mennyi féltékenysége gyűrűzhetett körülöttük — s tán belőlük is hiányzott az a (Veres Péter szavával) „bogárösztön”, amely a veszélyben való megbúvást követelte s tette lehetővé, amely a régi arisztokráciában meg a katonákban tán jobban működött.

Visszatérve most tulajdonképpeni témánkra: Csáky Mihály nagy *egyházi-világi* karrierjének része van abban, hogy a későbbiekben néhány Csáky szerepet visz Erdélyben (Csáky István kb. 2 évre főszerepet), de a Csákyak fő működési területe mégsem Erdély, s Csáky Mihály karrierje is csak epizód a család történetében. A tisztán vagy elsődlegesen *katonai pályán* felemelkedetteknel azért találunk két nagy dinasztia-alapítást: a Rákócziakét s a Rhédeiekét; a harmadik dinasztia, a fejedelem Székely Mózesé, az ifjabb Székely Mózes török földre szökésével (s onnan évtizedekig tartó eredménytelen trónkövetelősködésével) eltűnik a színről. Dinasztiát alapít viszont Teleki Mihály, utódainak jelentősebb közszereplése azonban kivülesik korszakunk határain. A *különleges esetek* közé soroltak csoportjából elsősorban a Hallerek érdemelnek figyelmet: a 17. században már lényegében megszakítás nélkül ott vannak az erdélyi főnemesség élvonalában. Egyetlenebb a Barsaiak pályája: tanácsuraság, alulról újrakezdés s feltörés a fejedelmi székig, aztán a család vezető alakjainak kiirtása, újrakezdés s újra a fejedelmi tanácsig emelkedés, majd újabb bukás. A Wesselényiek a 17. század eleji tanácsuraság után a korszak végéig nem játszanak vezető szerepet Erdélyben. Nalácsi családtagjai közül fiai karrierje épp hogy indulóban van a korszak végén.

A negyedik fő kategóriát a *tiszttségük révén a tanácsba került szász tiszttségviselők* teszik. Elsősorban a szebeni királybíróval mint a szász önkormányzat vezetőjével találkozunk itt. Jegyezzük meg azonban: vele sem következetesen. A kezdeti időszakban viszonylag gyakran találjuk itt — aztán Rákóczi Zsigmond fejedelem-ségéig alig. Bethlen Gábor alatt s I. Rákóczi György első évtizedében ott szerepel; onnantól kezdve 1658 elejéig annyira nem, hogy akkor kifejezetten új tanácsúrként választják meg Johann Lutschot. Vele azonban a szebeni királybíró tanácsurak szakadatlan láncza kezdődik 1690-ig. A többi szász tiszttségviselők szereplése a fejedelmi tanácsban már alkalmi jellegű. Az 1542-i helytartói tanácsban ott ül a szebeni és segesvári királybíró, a brassai és besztercei bíró, az 1548-i helytartói tanácsban a szebeni királybíró és polgármester, a besztercei bíró és a segesvári polgármester; onnan kezdve a szebeni királybíróon kívül csak néhány szász tiszttségviselővel találkozunk: brassai bírákkal (a két Benkner, Michael Hermann) és a korszak utolsó éveiben Christian Szabó szebeni polgármesterrel.

Az ötödik fő kategóriába, ismételjük, azokat soroljuk, akiknek családja rangállására nincsenek pontosabb adataink; ezekről e vonatkozásban nem is adhatunk elemzést.

Egy dolgot le kell itt szögeznünk: a fejedelmi tanácsban *az egyházi rendnek mint olyan* nincs képviselete. Statilius még tanácsúr, 1542-ben még van szó róla, hogy a gyulafehérvári káptalan egy személyt delegáljon a helytartó tanácsába, s 1548-ban Csáky Mihály mint püspöki vicarius vesz részt egy jórészt más összetételű helytartói tanácsban — de csak ennyiről van szó. Náprágyi már nem püspöksége, hanem kancellársága révén tanácsúr, s utána Erdélyben nincs fungáló katolikus püspök, a katolicizmus a 17. században erősen visszaszorul; ha a protestáns egyházak *egyházi* vezetői gyakorolnak is befolyást a fejedelmekre s politikájukra, ezt nem tanácsúri ranggal teszik (a protestáns egyházkormányzat világi vezetőit pedig természetesen nem számíthatjuk az egyházi rendbe), a göröghitűek egyházi vezetőinek ilyen szerepéről még kevésbé beszélhetünk.

Itt ejtsünk szót egy további lényeges momentumról. A fejedelmi tanács névsorában számos olyan személyt találtunk, aki országos főtisztségek viselője: kancellár, főgenerális, kincstartó, az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke. Jeleznünk kell itt: ezek a rangok (változó arányokban) együtt járnak a tanácsurassággal — de nincsenek ahhoz kötve. Sulyok Imre és Jacobinus János kancellár tanácsúri rangjáról nem tudunk, Mikes Mihály már évek óta viseli a kancellárságot, mikor 1658 januárjában tanácsúrrá választják. A főgenerálisi tisztt (utaltunk rá többször is) egyébként sem oly állandó jellegű, mint a kancellárság; főgenerálist is találunk tanácsúri rang nélkül (Gesztai Ferenc, Barcsai Gáspár). A kincstartóknál ugyanezt látjuk. S még az országgyűlési, fejedelmi táblai elnökök közt is akad, aki tanácsúri tisztség nélkül viseli e méltóságot.

S most változtassunk némileg aspektusunkon. Vizsgáljuk meg az egyes családok szerepét a fejedelmi tanácsban belül, előbb aszerint, hogy mely családok mennyi időn át voltak képviselve a tanácsban. (Itt némi rugalmassággal vonjuk meg a határt: általában nem leszünk tekintettel azokra a családokra, amelyeknek csak egy-egy tagja szerepel a névsorban; ha azonban a család korábban vagy később főszerepet visz, akkor ezek is bekerülnek itt következő összeállításunkba.)

Apafiai:

1564—1597 (1581—1582-ben két személlyel), 1630—1635, 1668—1669 = 42 évben (ebből két évben két személlyel).

Barcsaiak:

1602, ?—1658, 1681—1683 = 4 (s feltehetően kb. további 10) évben.

Bánffyak:

1566—1583 (1575-ben három személlyel), 1597—1600, 1658—1682 (ebből 1658—1659-ben és 1664—1674-ben két személlyel), 1687—1690 = 51 évben (ebből 1-ben három, 13-ban két személlyel).

Báthoriak:

1556—1571 (ebből 1556—1558-ban két személlyel), 1581—1594 = 30 évben (ebből 3-ban két személlyel).

Bethleni, ill. keresdi Bethlenek:

1542—1548, (1558—?, 1559—?), 1614—1618, 1648—1654, 1658—1690 = 52 évben (és Bethlen Gergely meg György pontosan nem ismert időhatárú tanácsurasságának éveiben); ebből 1664 és 1688 közt két, 1689—1690-ben három személlyel.

Iktári Bethlenek:

1561—1567, 1609—1612, ?—1629 = 10 évben és Bethlen István éveiben (tanácsurasságának kezdete bizonytalan).

Béldiek:

1625(?)—1627, 1662(?)—1678 = 20 (?) évben.

Csákyak:

1548—1551, 1556—1571, 1581—?, 1600—1602, 1630 = 24 évben és Csáky Dénes (ismeretlen záróterminusú) éveiben.

Gyerőffyek:

mint jeleztük, itt az időhatárok s a személyek körül is bizonytalanságok állnak fenn; csak az 1556 utáni években s Bethlen Gábor első éveiben vannak képviselve a tanácsban.

Gyulaffiak:

1570—1579, 1605, 1636 = 12 évben.

(A 18—19. században Erdélyben s Erdélyen kívül is szerepet játszó Gyulay-család első tagja a korszak legvégén ér fel a tanácsba; a két másik Gyulayhoz, Mihályhoz és Pálhoz e Gyulayaknak nincs közük.)

Hallerek:

1548, 1556—1569, 1605—1607, 1629—1690 = 80 évben (ebből 1653—1657-ben, 1660-ban[?], 1664—1685-ben 2 személlyel).

Kamuthyak:

1610—1626 = 17 évben (ebből 10-ben két személlyel).

Kapyak:

1622—1634, 1659—1661, 1664—1678 = 31 évben.

Kemények:

1556—1558, 1613—1629, 1649—1660 = 32 évben.

Kendyek:

1542—1551, 1556—1558, 1573—1594, 1605—1610, 1614 = 42 évben (ebből 1542—1548-ban, 1556—1558-ban és 1575—1594-ben két személlyel).

Keresztessiek:

1612—1633, 1659—1669 = 33 évben.

Kornisok:

1548, 1556, 1595—1601, 1607—1610, 1629—1648, 1658 = 34 évben.

Kovacsóczyak:

1581—1594, 1622(?)—1634 = 27 (?) évben.

Mikesek:

1658—1660, 1678—1686 = 12 évben.

Mikolák:

1542—?, 1566—1568, 1615—1626, 1678—1679 = 17 évben és Mikola László nem ismert záró terminusú éveiben.

(A Nalácziak arisztokrata-pályája Naláczi Istvánnal kezdődik; jócskán más előzményekkel, de a Nemeseké is.)

Perényiek:

1556—1558 = 3 évben (ebből 1-ben két személlyel). (A Perényiek erdélyi szerepe a Magyarország és Erdély közti határ János Zsigmond alatti kialakulásával megszűnik.)

Pettkiek:

1605—1612, 1653—1667 = 23 évben.

Rhédeiek:

1603, 1608—1622, 1647—1667, 1670—(1683/1684) = 52 évben (ebből 1659—1664-ben két személlyel).

(A két tanácsúr Sennyei két különböző családból való.)

Szaláncziak:

1556—1563, 1636—1647 = 20 évben.

(Székely László ágának felemelkedése e korszak végén kezdődik, a Telekieké szintén. Tholdalagi Mihály utódai e korban nem törnek fel újra a főrangúak felső rétegébe, a Wesselényiek sem.)

Az összeállítás adatait persze így nyersen nem vehetjük messzemenő következtetések alapjául. Bármily jelentős pl. a Hallerek 17. századi szerepe, a családnak a tanácsban töltött 80 éve (amelyből ráadásul 28-ban két taggal van jelen) nem olyan súlyt jelez, mint a Báthoriak 30 vagy a Kendiek 42 éve. Kiséreljük meg a kor egyes szakaszaiban megállapítani az egyes családok vezető szerepét a fejedelmi tanácsban — most már nemcsak a számszerűségek alapján.

Az 1540 és 1570 közti korszakban nyilvánvaló a Báthoriak és Kendyek rivalizálása a tanácsban is; ez a harc akkor a két Kendy 1558-i lemészároltatásával dől el a Báthoriak javára. Mellettük komolyabb szerepet a Mikolák visznek, s még egy lépcsővel lejjebb állnak az Apafiak, Bánffyok, iktári és bethleni Bethlenek. A 16. század utolsó három évtizedében azonban folytatódik a Kendyek rivalizálása a most már trónon ülő Báthoriakkal, egészen 1594-i szörnyű vereségükig. A mellékszereplők: a század utolsó éveiben feltörő Kornisok, s a következő lépcsőfokon megint csak az Apafiak, Bánffyok. A 17. századnak 1657-ig tartó szakaszában egy-egy családnak nincs olyan jelentősége, mint volt a 16. században. Pettki János csillaga lehanyatlásától Pettki István jelentősebb szerepre jutásáig kb. négy és fél évtized telik el, a Kendy—Kornis-szövetség vezető szerepe rövid életű, s Kornis Zsigmond aztán két évtizedig visz vezető szerepet, de utána a család ismét eltűnik az arisztokrácia felső rétegéből. Rhédei Ferenc két évtizedig kulcsalakja a kornak, fia azonban az iktári Bethlenekhez házasodik be, ez is oka annak, hogy csak a most tárgyalt időszak végén jut komolyabb szerephez. A Kamuthyak Bethlen uralkodásának közepe táján pár évre kulcspozíciókat töltenek be — utódaiknak nem jut hely a tanácsban. A Kemény-család két tanácsúr-tagja közül csak János igazán jelentős. A Hallerek, bethleni Bethlenek másodrangú szerepet töltenek be ezek mögött, az Apafiak még annyit sem. Az 1657-tel kezdődő utolsó időszakban viszont nyilvánvaló a Bánffyok és bethleni Bethlenek túlsúlya (jegyezzük meg: a Bethlenek megoszlanak a korszak két főúri pártja közt). Mellettük csak a Mikések játszanak szerepet, s amellet más családok egyes képviselői.

Nem érdektelen az előbbieken ábrázoltakat most egy más aspektusból is megvizsgálni. Az a kéttucatnyi család, amelynek a tanácsban vitt szerepét külön elemeztük, nem egyenletesen vesz részt a fejedelmi kormányzat legfelső testületében. Tanulságos most végigfutni a listán, abból a szempontból, hogy melyik család mikor szerepel, s mikor (és miért) tűnik el a tanácsból.

Az Apafiak már János Zsigmond alatt ott találhatók a tanácsban; a 16. század végén eltűnnek, s csak Apafi Györggyel térnek vissza oda. Az ő halála után azonban a családnak nincs megfelelő korú férfi reprezentánsa; mire Apafi István s Mihály odáig érnének, egyikük már fejedelem, másikuk pedig Lengyelországban kezes, s csak szabadulta után rövid időre tanácsúr, öccse mellett. A Barcsaiaknál a sorozatos újrakezdés a jellemző. A Bánffyok a 16. századi jó indulás után épp a század végén tűnnek el az élvonalból, hogy aztán II. Rákóczi György uralmának végén, ill. az uralmi válságban emelkedjenek fel, s a család rangállását még Bánffy Dénes hóhérpallos alatt veszte se rendítse meg. A Báthoriak a trónra emelkednek s aztán kihalnak. A bethleni (és keresdi) Bethlenek a kor elején szerepelnek a

tanácsban, aztán hátrább szorulnak, Bethlen Gábor alatt is csak egy családtag játszik jelentősebb szerepet; a század második felében a család két ága egyenként is hatalom. Az iktári Bethlenek szerepe (az 1561—1567-i tanácsuraságtól eltekintve) Bethlen Gáborhoz kötődik, öccse az ő appendix. A Béliek közül két személy, apa és fia tanácsúr, időben egymástól jókora távolságra. A Csákyak számára Csáky Mihály után mellékszintér Erdély. A Gyerőffyek a két rövid tanácsúri időszak közt a főrendek második vonalába tartoznak. A Hallerek a dinasztiaalapító Péter után egy ideig hátrább húzódnak: a 17. században az övék a viszonylag legegyszerűsebb szereplés a tanácsban. A Kamuthyak feltűnnek és elenyésznek; a Kapyak erdélyi ága két generációban egy-egy személlyel tartja magát. A Kemények az 1550-es évek előjátéka után a 17. században két generációban vannak jelen a tanácsban, hogy aztán Kemény János szerepe el is vágja fia útját. A Kendyek a 16. század nagyságai — míg aztán sorozatos, szörnyű vereségek után, az egyetlen 17. századi szereplővel végképp el nem tűnnek. A Keresztessiek két generáció (a harmadik képviselője, Keresztessi Sámuel, 1690-ig még nem ér fel a tanácsba). A Kornisok jelenléte szakaszos: a korszak legelején képviselve vannak, utána a tizenöt éves háborúban bukannak fel újra, s (két tanácsúr családtag erőszakos halála után) 1610-el el is tűnnek; ezután már csak Kornis Zsigmond (s a választott, de nem fungáló Kornis Ferenc) képviseli a családot, az Apafi-korban a második vonalban marad (ebben szerepet játszik a család katolikus volta s reprezentánsának, Gáspárnak a pártversengésben végül is vesztes párthoz való tartozása). A Kovacsóczyak: két magános nagyság. A Mikések szerepe a 17. század második felére korlátozódik. Érdekesebb a Mikoláké: az alhelytartó Mikola László után János Zsigmond alatt még egy tanácsúr, aztán Bethlen Gábor alatt egy jelentős figura, s végül Apafi alatt egy rövid tanácsuraság: hullámmozgás az arisztokrácia első és második vonala közt. A Perényiek csak a kor elején játszanak szerepet. A két Pettki: a család két generációja (István unokaöccse Jánosnak). A Rhédeiek három generációja eléggé szabálytalanul követi egymást: a váradi főkapitány és a majdani fejedelem tanácsurasága közt negyedszázados kihagyás, a fejedelem Rhédei Ferenc fia, László viszont még apja életében (s fejedelemsége utáni különös tanácsurasága idején) tanácsúr, vele azonban kihal a családnak ez az ága; az 1670-től tanácsúr Rhédei Ferenc egy másik ágból való. A két Szalánczi közt majdnem háromnegyed évszázad van, s közben a család 1594-i rettentő vereszetesége.

Összegezve: nincs Erdélynek olyan családja, amely a fejedelmi korszak egészében képviseltetni tudná magát a tanácsban. S itt nemcsak arról van szó, hogy egy-egy család következő generációbeli reprezentánsa még túl fiatal a tanácsurasághoz akkor, amikor apja kidől. Láttuk: egy-egy család több ága is adhat egyszerre tanácsurakat, esetleg egy ágból többet is (az Apafi-korban egyszerre tanácsúr a különböző bethleni Bethlen-ágakhoz tartozó Bethlen János és Farkas, majd Farkas két testvére: Gergely és Elek, végül velük együtt János fia, Miklós is). Családok valóban emelkednek és süllyednek vagy teljesen eltűnnek e másfél évszázadban; ennek a hullámmozgásnak ismerete, úgy hisszük, jóval előbbre viszi a 16—17. századi Erdély társadalom- és politikai történetének megértését.

A képet azonban még tovább kell finomítanunk. Utaltunk rá: személyeknek vagy családoknak a tanácsban való jelenléte nem azonos súllyal esik latba. Ezt a súlyt próbáljuk meg most pontosabban mérni — elsősorban az illető személyek egyéb funkciói segítségével.

Itt előzetesen le kell szögeznünk valamit. A tanácsúri listán szereplő személyek legnagyobb része visel valamilyen törvényhatósági főtisztséget,⁴⁸⁴ van, aki egyszerre többet is; ugyanígy szerepelhetnek nevük mellett végvári főtisztségek. Olyan „halmozásokkal” találkozhatunk itt, mint Bánffy Dénesé (Kolozs és Doboka megye főispánja, kolozsvári és szamosújvári főkapitány), Teleki Mihályé (Máramaros, Torda, Fehér megye főispánja, Csik—Gyergyó—Kászsónszék főkapitánya, kövári és huszti főkapitány). Bánffy esetében (összefüggő területről s annak fő végváraitól lévén szó) némileg már tartományúri hatalomról is szó van (hatalmának más aspektusai mellett) — ez bukásával semmivé válik. Ilyen, de általában ideig-óráig tartó tartományúri hatalom azonban másképp is kialakulhat, kevesebb számú, de súlyosabb tisztséggel: Pettki Jánosé a székelységen (székelyek generálisa, Udvarhelyszék főkapitánya és főkirálybírája), Kornis Boldizsáré ugyanott (székelyek generálisa, háromszéki főkapitány), Barcsai Ákosé az ország délnyugati sarkában (lugosi és karánsebesi bán, Hunyad megye főispánja), a későbbi fejedelem Rhédei Ferencé északon (Huszt, Máramaros, ott fejedelemsége letétele után az 1657 előttinél is nagyobb úr); még Serédi Istvánét is ilyennek tekinthetjük (Kraszna és Közép-Szolnok főispánja, szatmári főkapitány). Ismételjük: rövid életű képződmények ezek, s az így megnőtt hatalmasság is a fejedelem kezétől függ; ha hatalma mégis túlnőne bizonyos határokon, akkor ellenfelei megbuktatják — vagy pedig egyszerűen nincs, aki a rövid életű „tartományt” örökölje. Egy jelenségre érdemes itt felfigyelnünk. A tisztán hivatali karrierrel felemelkedők legnagyobb része nem viselt törvényhatósági főtisztséget (Gálffy ugyan aranyosszéki királybíró is, de Somborinak, Gyulay Pálnak, Kovacsóczy Farkasnak, Berzeviczy Mártonnak, Trauznernek, Péchinek, Kassainak egyáltalán nincs ilyen tisztsége, Kovacsóczy Istvánnak csak élete utolsó éveiben van, Lázár Györgynek ismét egyáltalán nincs; Székely László szintén kivétel törvényhatósági és végvári főtisztségével). Az egyházi-világi karriert futó Csáky Mihály se viselt törvényhatósági főtisztséget. Itt nem arról van szó, hogy hivatali elfoglaltságuk tenné számukra lehetetlenné a törvényhatósági tisztt viselését; Pettki János, Bethlen János és Farkas igen fontos törvényhatósági tisztségeket viseltek. Inkább lehet arra gondolnunk, hogy a törvényhatóságokban uralkodó főnemesség legalább oda nem akarta beengedni a fejedelmi hatalom árnyékában a tanácsba feltört homo novusokat.

Tanulságosabb ennél annak elemzése, hogy a tanácsurak közül ki jut egy-egy korszakban kulcspozícióhoz országos főtisztségek révén.

A *kancellárok* közül Csákynek, Kovacsóczy Farkasnak, Jósika Istvánnak, Pettkinek, Kendy Istvánnak, Imreffinek, Péchinek, Kassainak, (a Rákóczi-párton Mikesnek), s a két Bethlennek: Jánosnak és Farkasnak van ilyen kulcsszerepe; ez csaknem a teljes kancellárlista.

A *kincstartói* tisztség tényleges viselői közül Békes Gáspárról, Kamuthy Balázsról, Kemény Jánosról, Sulyok Istvánról (s némi kautélákkal Mikó Ferencről) mondhatjuk el ezt.

Az *országgyűlési és fejedelmi táblai elnöki* tisztségviselők közül Szilvási Boldizsár, Tholdalagi, Haller István, Serédi, Barcsai és Székely László tartozik kora hatalmasságai közé.

A *főudvarmestereknek* az előbbieknél jóval kevésbé rangos tisztsége Bethlen Ferencnek, Pettki Istvánnak, Naláczinak ad súlyt.

A *katonai tisztségviselők* közül már többet említhetünk: Balassi Menyhártot, Hagymási Kristófot, Bocskait, Kornis Gáspárt, Boldizsárt és Zsigmondot; Pettki János súlyát nemcsak kancellársága, hanem katonai tisztsége is adja; a sort Bethlen Gábor, Kamuthy Farkas, Kemény János folytatja; (Haller Gábor tisztségei közt a katonaiak esnek a leginkább latba); az Apafi-korban e típusba tartozik Béli Pál, Teleki (de némileg még Székely László is).

A névsorokat felesleges hosszabban interpretálni. Kancellárok és katonai főtisztviselők túlsúlya a főtisztviselők révén hatalmassággá nőttek közt, s ezek rivalizálása — ez a jelenség a 16—17. századi erdélyi politikai történet egyik fő eleme. Tegyük hozzá: csak bizonyos keretek közt. A fejedelmi hatalom stabilitása idején sem az egyik, sem a másik tényező nem nőhet önállóvá, a fejedelem félreállíthat mégoly hatalmas főtisztviselőt is (gondoljunk a dinasztiaaváltozások időpontjában történő félreállításokra — János Zsigmond garnitúrájáé 1571-ben, Báthori Zsigmond korábbi Habsburg-párti garnitúrájából Bocskaié és Náprágié 1601 elején, Pettki Jánosé 1608 tavaszán stb.), s megbuktathatja a vele szemben álló főúri párt is.

A tanácson (s vele az arisztokrácia felső rétegén) belüli hatalom megosztásának egyik fontos (s az eddig elmondottakat motiváló) eleme a főúri pártcsoporthozások. Feudális értelemben vett érdekszövetségek ezek még akkor is, ha már a 16. században feltűnnek a pártok ideológiájának elemei is (az 1580-as évek törvényhozásának a Kendy—Kovacsóczy-párt, ill. a katonai párt álláspontját tükröző momentumai, Kovacsóczy állambölcséleti műve). Ami lényegeset tudunk a 16—17. századi erdélyi főúri pártharcokról, azt pár utalásban összefoglalhatjuk: a Kendy—Bebek-párt szerepe 1556 után s a három fő személy veszte 1558-ban; Békes konspirációi és vereségei; a Kendy—Kovacsóczy-párt és a vele szemben álló katonai párt (Bocskai, Kornis Gáspár, Geszti, Keresztúri) harca s az 1594-i véres leszámolás, az 1630-as év ismert pártharcai (Bethlen István és hívei, ill. a katolikus urak ellentétei), s a Rákóczi—Kemény-párt és a Bethlen János—Béli-párt harcai az Apafi-korban. (Százszándékkal nem soroltuk ide a fejedelem elleni összeesküvéseket. A két nagy uralmi válság alatti harcokat sem — bármennyire színezik is ezeket a főúri pártok harcai, ezek lényegüket illetően már nem ebbe a kategóriába tartoznak.)

Úgy hisszük: a fejedelmi tanács összetételének vizsgálatánál szükséges volt a fenti elemzéseket elvégezni. Amit elmondottunk, az a kormányzat egész struktúrájának több szempontú áttekintését segíti elő.

C) A FEJEDELMI TANÁCS MŰKÖDÉSE

Erről a tárgykörrel, ahhoz képest, amit a tanács összetételéről elmondottunk, meglehetősen szegényes a mondanivalónk. A tanácsnak ülésjegyzőkönyvei nem maradtak fenn. Amit más forrásokból megállapíthatunk, az az alábbiakban foglalható össze:

A fejedelmi tanács működésének két fő típusa volt. Az egyik fő típust a tanács *ténylegesen megtartott* ülései képezik. A másik fő típusba azok az esetek tartoztak, amelyekben a fejedelem *írásban* kérte be a fejedelmi székhelytől távol levő tanácsurak véleményét.⁴⁸⁵

A tanács üléseit a fejedelem hívta össze, írásos rendelkezéssel hívta udvarába a tanács távol tartózkodó tagjait. Arra nézve, hogy mikor, milyen alkalmakkor kell összehívni a tanács ülést, nem volt általános szabály; a tanács nem volt rendszeresen ülésező hatósági kollégium. (Ez persze nem zárta ki azt, hogy bizonyos időszakokban sűrűn üléseztek.) Az országgyűlések alatt a tanács állandóan a gyűlés székhelyén kellett hogy tartózkodjék, kettős funkcióval: részben a fejedelem álláspontjának kialakításában segédkezett, részben (a rendek külön meghívása alapján) a gyűlés ülésein vett részt.

A másik fő típusnál a fejedelem írásban kérte be a tanácsurak véleményét. Ilyenkor rendeletben jelezte nekik azt a tárgyat, amelyről véleményüket kérte (egy vagy több tárgy egyaránt szerepelhetett a rendeletben), esetleg másolatban megküldte nekik az ügyre vonatkozó irományokat (külföldi követ által hozott levél stb.). Ezt a módszert elsősorban abban az esetben alkalmazták, ha a *periculum in mora* esete forgott fenn: a tanácsurak írásos votuma általában hamarabb a fejedelemhez érkezett (akár a rendelkezést hozó fejedelmi posta fordult vele, akár a tanácsúr saját lovas legénye vitte a választ), mint ahogy az esetek jó részében már meglelt korú, lassabban közlekedő tanácsúr odaért volna.⁴⁸⁶

A tanács szóbeli határozatait vagy a tanácsurak írásos votumai szolgálták a fejedelmi döntések alapjául azokban a kérdésekben, amelyekben az jónak látta megkérdezni tanácsadóit. Hangsúlyozni szeretnénk azonban: a tanács szóban vagy írásban kialakult többségi állásfoglalása *nem volt kötelező* a fejedelemre; az a tanácsi többséggel szemben is intézkedhetett.

D) A FEJEDELMI TANÁCS HATÁSKÖRE

Az előbbi, rövid alfejezetnél lényegesen több az, amit a tanács *ténylegesen kimutatható* hatásköréről mondhatunk. E tekintetben részben a fondrekonstrukció módszeréhez folyamodtunk (tanácsülésekről készült feljegyzéstöredékekből, aránytalanul nagyobb mértékben azonban tanácsúri censurákból, a tanácshoz érkezett iratokból, folyamodványokból s a tanács által kibocsátott iratokból igyekeztünk rekonstruálni a tanács fondját), részben az egyéb természetű utalások egybegyűjtéséhez.

Mint hogy az 1540 és 1629 közötti korszakból eléggé szórványos adalékok állnak rendelkezésünkre a tanács hatásköréről, ezt az időszakot együtt tárgyaljuk. Külön foglalkozunk az 1630-as évvel, majd a két Rákóczi György korával 1657-ig. Ismét új szakasz e tekintetben a második nagy uralmi válság (1657—1662) időszaka. Külön (s viszonylag igen bő anyag alapján) tárgyaljuk Apafi uralmának idejét (1662—1690).

I. 1540—1629

A fejedelmi tanács hatáskörének ismertetését e korszak *általános hatásköri szabályozásainak* bemutatásával kezdjük. Itt csak röviden emlékeztetnénk olvasónkat az e fejezet elején tárgyalt általános szabályozások legkorábbiára, az 1543. februári törvényre: Izabella a tanács útján igazgasson.⁴⁸⁷ Teljesen általánosságban mozog az 1556. novemberi—decemberi kolozsvári országgyűlés törvényének egy rendelkezése: Izabella tanácsával együtt intézze az országgyűlésen el nem látható ügyeket.⁴⁸⁸ Onnan kezdve a most tárgyalt időszak végéig csak egy ízben találkozunk a tanács hatáskörének bizonyos általános szabályozásával: Báthori István 1583. március 6-i rendeletében az erdélyi rendekhez. Az intézkedés, mint ismeretes, elsősorban a praesések feladataival, működésük rendjével foglalkozik; a tanácsról annyit mond, hogy a praesések közé nem tartozó tanácsurak részt vehetnek a praesidium ülésein, ha az udvarban tartózkodnak, de a három praesek dönt. Nagy fontosságú ügyek tárgyalására írásban össze kell hívni a tanácsurakat — de a döntés akkor is lényegében a praesések dolga: miután a kancellár referálta az ügyet, s a tanácsurak véleményüket nyilvánították, a helytartók egymás közt tanácskoznak, s aztán Kendy Sándor kimondja a határozatot.⁴⁸⁹

A tanács hatáskörének egyes részleteire térve, a *főhatalom* gyakorlásával, ill. annak gyakorlóival kapcsolatos kérdésekről már többet mondhatunk. A korszak legelején Izabella helyzetével kapcsolatban tudunk a tanács tevékenységéről. A királyné 1541. november 20-án azt írja egy ismeretlen Habsburg-királyi méltoságnak, Szepes várába vonulásának tervéről: tanácsurak úgy látnak helyesnek, ha a címzett még a Szepesbe indulás előtt megküldené neki I. Ferdinánd saját kezű levelét útja tisztas kísérettel való biztosításáról.⁴⁹⁰ 1542 decemberében újra napirenden van a királyné Szepes várába költözése: Serédi Erdélybe érkezik I. Ferdinánd reversálisával, Szepesbe kívánván kísérni Izabellát, a tanács viszont nem akarja Fráter György nélkül meghallgatni a Habsburg-király követét — a barát pedig „propter multas et graves causas” távol marad, s Serédi dolgavégezetlenül távozik.⁴⁹¹ Ugyanakkor az országgyűlés a tanácsra (s mellette az ország főbbjeire meg a három natio törvényhatóságaiból összehívandó más személyekre) bizza a döntést a királyné tartása ügyében.⁴⁹² A tanácsnak a főhatalommal kapcsolatos hatásköréről 1557-ben, Bebek kormányzó kinevezése révén hallunk újra: az az évi júniusi országgyűlés felhatalmazza a királynét és tanácsát a Bebek kísérletének elhárítására szükséges lépésekre.⁴⁹³ Következő ténykedése a főhatalom körül Báthori István fejedelemségének akceptálása: a tanácsurak napokon át üléseznek, míg a kettős kényszerhelyzetben (a porta már lezárt ügynek tekinti

Báthori fejedelemségét, „az keosseg” pedig — elsősorban a közsékelyek — nyílt zendülésben állnak) megtalálják a választás közjogi megformulázását.⁴⁹⁴ Mikor Báthori István még az év nyarán, halála esetére, Báthori Kristófra esketi fel a várkapitányokat, ez is a tanács jelenlétében történik.⁴⁹⁵ Majd negyedszázad múltán, 1595-ben találkozunk hasonlóval a tanács által tárgyalт ügyek közt: Báthori Zsigmond velük egyetértésben küldi vissza a havasalföldi táborból Gyulafehérvárra, mintegy helytartóul, Jósika István kancellárt.⁴⁹⁶ 1599-ben viszont a lemondott Báthori Zsigmond tartásának kérdése kerül a tanács elé: kérését Báthori András a tanács elé viszi, s aztán hozza meg döntését.⁴⁹⁷ Utoljára 1613 novemberében, a rendeknek Bethlen Gábor hűségére esketésekor találkozunk a tanácsurak ily tevékenységével: Bethlen már kiküldi a törvényhatóságoknak az esküformát, mikor a mellette tartózkodó tanácsurak „nagy fogyatkozást” találnak benne, s a fejedelem is jónak látja újabb, kijavított esküformulát küldeni.⁴⁹⁸

A *rendek jogállásának* kérdéseiben csak néhány esetben találjuk nyomát a tanács ügyködésének, általában nagy horderejű ügyekben. 1569-ben a székelyföldi rendtartás ügye kerül elébük annak kapcsán, hogy Telegdi Mihály székelyföldi kapitány beszámol a főnépek és lófők, ill. a közsékelyek közti egyenlenségekről; a következő országgyűlés feladatává teszik az intézkedést.⁴⁹⁹ 1610 őszen Szebennek a szászoktól való elvétele kerül a tanács elé.⁵⁰⁰ 1621 nyarán a tanács alkot rendtartást Dés városa s az ottani halászok viszonyát illetően.⁵⁰¹ Az 1622. júniusi—júliusi országgyűlés IV. tc.-e arra hatalmazza fel a fejedelmet, hogy Váradra kimenvén, a vele levő tanácsurakkal, főrendekkel és ítélmesterekkel együtt vizsgálja meg a partiumi egyházi nemesek nemességének ügyét.⁵⁰² De szerepet játszhatott a tanács egyedi nemesítésnél is.⁵⁰³ Ennek az ügykörnek voltaképpen része a *birtokügyeké*; ezekkel e korban alig találkozunk a tanács hatáskörében. Egy 1607. júliusi donatióval kapcsolatban említi Rákóczi Zsigmond: „tanácsból adók” a falut új birtokosának.⁵⁰⁴

Szót kell azonban ejteni arról az esetről, amelyben a tanácsnak a *társadalom nem kiváltságos elemei* jogállásával, helyzetével kapcsolatban vannak teendői. Az 1562. novemberi országgyűlés törvénye arra kötelezi János Zsigmondot, hogy a tanácson át rendelkezék a cigányvajdákhoz a cigányok enyhébb, szokásuk és törvényeik szerinti kezelése iránt.⁵⁰⁵

Voltaképpen a rendek jogállásának ügykörébe tartoznak a *vallásügyek* is. Ezekkel kapcsolatban 1556-ban esik először szó a tanács szerepéről: Izabella velük együtt dönt az egyházi javak ügyében.⁵⁰⁶ Az 1564. januári országgyűlés törvénye arra szólítja fel János Zsigmondot: egy tanácsurat küldjön a maga képében a Nagyenyeden rendezendő hitvitára.⁵⁰⁷ Az 1572. május 1-én kezdődő szász superintendens-választó zsinatot is a tanács határozatából hívja össze a fejedelem.⁵⁰⁸ 1578-ban viszont, a reformáció megtorpanásának jeleként, már arról határoz az országgyűlés (az áprilisi—májusi I. tc.-ben): ha a vallásújító tisztéből való elmozdítása után sem hagy föl eretnksége hirdetésével, a fejedelem fel van hatalmazva rá, hogy „tanácsival egyetemben” érdeme szerint büntesse.⁵⁰⁹ S a Báthori-ellenreformáció tükre az 1581. májusi II. tc. is: ha valamely helység katolikus „tanítót” kíván, a fejedelem előbb vizsgáltassa meg, hogy ez a többség

akarata-e, s „tanácsit először reá gyűjtven éppen és eleiben adván” a többség szerint adjon nekik.⁵¹⁰ Az 1580-as évek további folyamán egyetlen rutinügynél kimutatható ez ügykörben a tanács közreműködése: a medgyesi káptalan egyes papjainak tizedügyénél.⁵¹¹ Az 1588 utáni viharok egy lényeges mozzanatánál találkozunk ismét e szervvel (amely persze a vallásüggyel foglalkozó országgyűléseken, ha nem is kimutathatóan, de nyilván hallatta szavát e kérdésben): Báthori Zsigmond 1598. augusztusi kalandos visszatérése után a fejedelmi tanács augusztus 27-én Kolozsvárott ülést tart, s kéri a fejedelemtől a jezsuiták kiűzését vagy legalább Kolozsmonostorra szállítását. „Semmi sem telék benne” — summázza az eredményt Szamosközi.⁵¹² Báthori Gábor alatt ismét a szász papok tizedének most már az 1585-inél általánosabb kérdései kerülnek a tanács elé. A szász papság és az universitas 1609. június 21-én azt kéri a fejedelemtől (korábbi ígéretére emlékeztetve), hogy járuljon hozzá az őket illető árenda kifizetéséhez, s rendelkezék is e tárgyban a tizedarendatornak. A fejedelem előbb tanácsától kíván tájékozódni.⁵¹³ A tanács határozata megítéli a szász papoknak az árendát, de azzal, hogy a kisebb tizedből fizetendő — s nem tesz említést a szászföldi donatariusok által adandó árendáról. Erre a szász papság és natio újabb kérvényt intéz Báthorihoz, s kéri 1. az árendának a gabonából vagy a bor árából pótlását (kevésnek ítélve a kisebb tizedet járandóságuk fedezésére), 2. a donatariusoknak is árendafizetésre kötelezését, 3. assecuratoriát az árendáról, hogy ne kelljen évente újra kérvényezniük, 4. a tizedelők eltiltását a túlkapasoktól s attól, hogy a papok saját szántójáról is tizedet szedjenek. Az újabb tanácsülés (1609. július 29.) a kérés 4. pontjában foglaltakat megadja, a többi kívánságot a következő országgyűlés elé utalja.⁵¹⁴

A közigazgatás kérdései közül kiemelve kezeljük az *adó, honvédelem, közmunkák* ügyét. E kérdéskörök közül az *adó* ügyében a tanácsnak kevés a kimutatható szerepe, az is igazgatási részfeladatokkal kapcsolatos (ami, gyakorlatilag formális, joguk van a rendeknek az adóval kapcsolatban, azt nem ruházzák át). János Zsigmond uralma vége felé hoz a tanács egy olyan határozatot, hogy a megyék adójának bevételeivel foglalkozó notariusok⁵¹⁵ a cédulapénzen kívül ne vegyenek mást maguknak az adóból.⁵¹⁶ Utána, az adóügy nagy forrongásának évtizedeiben is, hallgatás e kérdésben; csak az 1612. májusi országgyűlés emlékezteti a fejedelmet (VIII. tc.-ével.): ígérete szerint bocsásson ki egy tanácsurat a háborúban elpusztult kapuszámok revisiójára.⁵¹⁷ 1613 novemberében pedig az általános helyzet követelte sietségben kerül sor arra, hogy a fejedelem és tanácsa ragad magához egy adóügyi jogkört. A taxális helyek adóját illetően, kb. 1609 óta kialakult gyakorlat szerint, a városoknak maguknak kellett volna a fejedellemmel megegyezni. Bethlen — mint 1613. november 6-án Kolozsvárnak írja — az adott helyzetben nem várhatván erre, a régebbi tc.-et kerestette elő, s a fejedelmi tanáccsal együtt aszerint rendelte el a városok adóját.⁵¹⁸

Bővebb a tájékozódásunk (s súlyosabb ügyekről is szól) a tanácsnak a *hadügyekben* gyakorolt tevékenységéről. 1542 szeptemberében Izabella a fejedelmi tanács határozatából rendeli el a hadfelkelést.⁵¹⁹ 1543 októberében ismét a királynő s tanácsa által elrendelt felkelésről hallunk, s arról is, hogy rosszállásukat fejezik ki a beszerceieknek: azok könnyen szerezhetnek moldvai híreket, miért nem

jelentették hát a moldvaiak szándékait? Az árulás gyanúja merül fel.⁵²⁰ 1558-ban a veszedelmesen szaporodó magánvárok kérdése foglalkoztatja a tanácsot: Izabella, János Zsigmond s a tanácsurak úgy határoznak, hogy a királyi engedély nélkül újabban épült várak lerontandók. Ezek után alkot törvényt az az évi szeptember—októberi országgyűlés arról, hogy az 1540 óta Erdélyben épült, ily várak lerombolandók, a magyarországiak viszont, a nemesség személyes védelmét szolgálván, maradjanak meg.⁵²¹ 1576-ban Gyulafehérvár erősítésének menetrendjéről tárgyalnak Báthori Kristóf, a tanács „és feo Zemellyek”.⁵²² A tizenöt éves háború alatt csak néhány ízben találkozunk a tanács *kimutatható* szerepével: 1596. június 23-án az határozza el Temesvár ostromának feloldását.⁵²³ 1600 őszén a lécfalvi gyűlés hatalmazza fel Csáky Istvánt és „a tanácsos urakat”, hogy a székelyek által a Vitéz Mihály alatti nagy felbuzdulásban összerontott két székelyföldi vár, Udvarhely és Várhegy építését „elrendeljék”.⁵²⁴ Bocskai szabadságharca idején a Gyulaffi László mellett levő tanácsurak rendelnek élelmet a táborba.⁵²⁵ Báthori Gábor alatt ismét súlyosabb kérdések kerülnek elébük: a havasalföldi hadjárat ügye,⁵²⁶ a végvárak felülvizsgálata s rendbehozatala.⁵²⁷ Bethlen Gábor, uralma első éveiben, óvatossá mutatkozik a hadfogadás, hadfelkelés kérdésében: 1614 végén „Tanácsink közönséges tetszésekből akkori hírekhez képest” fogad hajdúkat,⁵²⁸ a rendkívül kényes (s oly kitűnő diplomáciai érzékkel megoldott) 1617-i hadfelkelésnél is a tanács határozatával fedezi magát.⁵²⁹ 1620-ban azonban már csak Bethlen István érzi szükségét annak, hogy „ex communi dominorum consiliariorum deliberatione” bocsásson ki szabályzatot a maroszéki hadak élelmezéséről.⁵³⁰

A közigazgatás szervezete személyi kérdéseivel kapcsolatban egy ízben hallunk a tanács ügyködéséről: az 1557. júniusi országgyűlés törvénye szerint Izabella tanácsa gondoskodik „de iudice . . . vnico Waradini praeficiendo”.⁵³¹

A közigazgatás egyes szakterületei közül lényegében csak a *kereskedelemügy* foglalkoztatta a tanácsot, s azon belül is majdnem kizárólag két kérdés csoport: az árszabályozás és a külkereskedelem. Az első már 1556-ban feltűnik ágendái közt: az az évi márciusi országgyűlés törvénye Petrovics Péter és a helytartói tanács feladatává teszi az árszabályozás kidolgozását.⁵³² Az 1571. novemberi—decemberi országgyűlés is a fejedelemre s tanácsosaira rója az árszabás-módosítás tervének felülvizsgálatát — s aztán a fejedelem döntsön annak életbe léptetéséről.⁵³³ Bethlen Gábor utolsó éveiben sűrűn találkozunk a fejedelmi tanács szerepével az árszabás körül. Az 1624 júniusi—júliusi országgyűlés, V. tc.-ével, a fejedelmet arra hatalmazza fel, hogy „arra rendelt bizonyos tanácsí és főemberi által” dolgoztasson ki limitatiót.⁵³⁴ Amikor az 1626. májusi—júniusi országgyűlés alatt új árszabás készül, ezt Bethlen, a tanács és a három natio által választott személyek dolgozzák ki,⁵³⁵ az 1627. áprilisi limitatio pedig az e célra delegált tanácsurak műve,⁵³⁶ ugyanúgy, ahogy az az év októberi is.⁵³⁷ A külkereskedelem ügye az 1570-es években foglalkoztatja kimutathatóan a tanácsot. 1572 elején az árszabás kidolgozására kiküldött mesterek kérik a fejedelmet, hogy tiltsa el mindenféle nyersbőr és kender kivitelét Erdélyből; Báthori „ex decreto dominorum consiliariorum” járul ehhez hozzá.⁵³⁸ Ugyanennek a külkereskedelem-politikának egy

további terméke Báthorinak az a rendelkezése, amely a külföldi (török, görög stb.) kereskedőket csak bizonyos letevő helyekig (Brassó, Szeben, Szászváros) engedi be; ez az intézkedés is a tanács határozatából születik.⁵³⁹ Feltehetően külkereskedelmi indoka volt a tanács 1580 eleji azon határozatának, amely a Havasalföldre vezető „vtasut” nevű út elzárását tárgyalta.⁵⁴⁰ Ami ezenkívül a tanács kereskedelmi tevékenységébe tartozik, az egy 1562-i vizsgálat a bőrfelhalmozók (cumulatores cutium) ellen.⁵⁴¹

Kincstári ügyekkel a tanács hatáskörében csak Bethlen Gábor uralmának elején találkozunk, amikor a fejedelem még jónak látja rendi felhatalmazásokat szerezni kincstári politikájához. Mindjárt az 1613. októberi országgyűlés felhatalmazza Bethlent s a tanácsot a fiscalis jóságok s jövedelmek visszaszerzésére.⁵⁴² Az 1615. szeptemberi—októberi országgyűlés pedig (Bethlen kincstári politikája itt hajtja végre a döntő áttörést) három tc.-ében is ad felhatalmazást a fejedelemnek és a tanácsnak, ill. szabályozza az utóbbi kincstári hatáskörét: a VII. tc.-el Bethlen és a tanács rendelkezésére hagyja a máramarosi 5 város terheinek ügyét, IX. tc.-ével arra jogosítja fel a fejedelmet s urakat, hogy a fiscalis jóságok visszaszerzése során ők itéljék meg: kik érdemesek az adományok zálogképpen megtartására vagy kártalanítására, s kik nem; a XII. tc. végül úgy intézkedik, hogy amennyiben ország szüksége kívánja a zálogosítást, Bethlen „tanács akaratjából” tegye ezt.⁵⁴³

Meglehetősen tarka kép alakul ki abból, ami a tanács ez időszakbeli *biráskodási* ténykedéséről rendelkezésünkre áll. Először 1564-ben találkozunk vele. A tanács és a királyi tábla döntsön (más jogi szakértők bevonásával) a két ítélőmesternek az oklevelek kiadásával kapcsolatos viszályában — rendelkezik az az év januári országgyűlés törvénye.⁵⁴⁴ Két évvel később viszont az 1566. márciusi részgyűlés nagy horderejű általános rendszabályt hoz: a János Zsigmondhoz apellált pereket az „az tanácsbeli urakkal, törvén tudó személyekkel nem törvénbe forgódatlanokkal ítéltesse meg”.⁵⁴⁵ Itt van tehát a fejedelmi tanács legfelső bírászkodási fórumjellegének meghatározása. A továbbiakban azonban csak a tanács változó jelentőségű perekben való konkrét ügyködésével találkozunk. Az 1575-ben Békes és társai ellen ítéletet hozó vegyesbírósnak ismeretesen tanácsúr tagjai is vannak.⁵⁴⁶ 1583—1584-ben Prépostváriné Csáky Anna és a zilahiak erdőpere ad alkalmat Báthory Istvánnak arra, hogy két ízben is beavatkozásra szólítsa fel a tanácsot: előbb arra, hogy egy ítélő mestert küldjenek ki az ügyben,⁵⁴⁷ majd egy főszemélyt rendeltek ki velük a határ ügyének eligazítására, egyben az esetleges hatalmaskodásokkal kapcsolatos teendőkre.⁵⁴⁸ Innen nincs nyoma a tanács bírászkodási működésének egészen Szilvási Boldizsár és Kornis Zsigmond 1616. őszi megkegyelmeztetéséig, amely a fejedelem, a tanács és a tábla együttes aktusa.⁵⁴⁹ A korszak utolsó ilyen mozzanata Bethlen Gábor és a mellette levő tanácsurak egy elvi döntése. A szebeniek közt vita folyik arról: fellebbezendő-e egy konkrét per a fejedelmi táblára vagy sem? Azt a szászok is úgy tudják, hogy a büntetőpereken kívül minden perüket fel kell bocsátani a táblára. Így Bethlen s a tanács úgy dönt: a szebeniek produkálják azt a kiváltságukat, hogy semmiféle büntetőpert nem tartoznak fellebbezni.⁵⁵⁰

A fejedelmi tanács e korszakban kimutatható hatáskörének utolsó nagyobb ügköre a *külső* tevékenység. 1543 februárjában, a tanács általános hatáskör-meghatározásával egyidejűleg, az országgyűlés két konkrét külpolitikai feladatot is ró a szervre. Az adót a portára vivő főkövetek utasításába még a rendek vétetik bele, hogy mondjanak köszönetet János Zsigmond királyságáért, s egyben kérik, hogy annak halála esetén Erdély mindig választhasson fejedelmet „ex nostratibus nationis Hungariae” — a követség egyéb teendőit illető utasítás kidolgozását Izabellára s tanácsára hagyják.⁵⁵¹ Ugyancsak a királynéra s a tanácsurakra bízzák a Petru-Vodă moldvai fejedelemnek szóló levél megfogalmazását.⁵⁵² 1557 novemberében a tábori országgyűlés azt teszi a királynő s tanácsa feladatává, hogy határozzanak „de Walachorum intolerancia”, azaz szorítsák fejelemre az országon átvonuló havasalföldi hadakat, azok ne szálljanak útjukban nemesi kúriákba.⁵⁵³

Az 1570-es évekből egyetlen nyom van a tanács ily típusú tevékenységére: 1572—1573 fordulója táján úgy határoznak, hogy Erdély és Miksa portai ügyvivői, a török gyanakvásának elaltatására, kölcsönösen cáfolják a török méltóságok előtt egymás állításait.⁵⁵⁴ 1585-ben aztán a diplomácia hirtelen többször is ad gondot a tanácsnak. 1584 vége felé lehet, hogy a praesések jónak látják összehívni a fejedelmi tanácsot a budai pasával való viszályok ügyében, s az úgy dönt, hogy két elfogott törököt s bizonyos zsákmányt adjanak vissza a pasának (az már elengedvén egyes erdélyi foglyait, másokra vonatkozóan is ezt ígervén). Az ügyben azonban az érdemi döntést nem ők hozzák, hanem Báthori István, akihez mind a praesések, mind Ghyczy János váradi kapitány felterjesztéssel éltek.⁵⁵⁵ Valamivel később, 1583 februárja táján a praesések megint csak „egész tanáccsal consultáltak” Stanciul havasalföldi logofet kiadásáról, s végül a kiadás mellett döntöttek.⁵⁵⁶ 1585 májusában azzal foglalkozhat a tanács, hogy az Erdélyen át menekülő s ott felvert Petru Cercel-Vodă javait átadják-e a töröknek (a porta ti. magának követeli a kegyvesztett fejedelem vagyonát); úgy határoznak, hogy Brassóban (ahol a megtalált holmikát összegyűjtötték) adjanak át mindent az ez ügyben jött csausznak.⁵⁵⁷

A tizenöt éves háború s az első nagy uralmi válság idején is tudunk a fejedelmi tanács néhány ténykedéséről. 1593. augusztus 8-án kerül sor a tanács ülésére a töröknek Memhed és Gergel csausz által küldött követeléseinek megvitatására.⁵⁵⁸ Nem tisztán a tanács szerepéről, de elsősorban mégis arról van szó akkor, amikor Báthori András Malaspina rábeszélésére a császárral való szövetségre hajolván, a gyakorlati teendők megbeszélésére előbb néhány tanácsurat hív egybe (Kornis Gáspárt, Bornemisza Boldizsárt, Alárd Ferencet) s pár más személyt is, mielőtt tervét a rendek egésze elé vinné.⁵⁵⁹ A lécfalvi gyűlés (1600. október—november) viszont kifejezetten a tanács feladatává teszi, hogy mielőbb indítsa útnak a császárhoz küldendő követeket.⁵⁶⁰

1607 októberében is a tanács ad választ Bornemisza és Kellemesi királyi biztosoknak,⁵⁶¹ s Rákóczi Zsigmond együtt tartaná őket a Forgách Zsigmondnak s Dóczy Andrásnak adandó viszonzásra, azok azonban hazakéredzkednek.⁵⁶² 1608-ban (az augusztusi I. tc. szerint) a tanácsnak is jelen kell lennie

(a törvényhatósági főtisztek mellett) a hűségükre érkező moldvai követek fogadásán.⁵⁶³

Bethlen Gábor alatt a tanács diplomáciai funkciójával is elsősorban uralkodása elején találkozunk. 1614 nyarán a fejedelem tudomására jutván, hogy Thurzó György nádor a császár rendeletére „a törökkel való frigy tartás felől” hirtelen országgyűlést hívott össze Pozsonyba, „mellettünk levő tanácsinkkal” Kovacsóczy Istvánt (a majdani kancellárt) küldi fel a magyar országgyűlésre.⁵⁶⁴ 1615 decemberében a Tomşa moldvai fejedelmet előző Alexandru Movilă-Vodă az erdélyi fejedelmi tanácsot is megkeresi: ne fogadják be menekülő elődjét; a levélre azonban (a tanácsurak nagyobb része a fejedelem engedelmével haza oszolva az ünnepekre) Péchi Simon kancellár egymaga válaszol, jelezve, hogy a Gyulaféhérvártott lévő tanácsurak egyetértően válasza irányával. Minthogy azonban maga Bethlen is ír Movilă-nak, Péchi levelét kettősen is csak diplomáciai udvariassági gesztusnak tarthatjuk.⁵⁶⁵

Kérdés, hogy mennyire érdemi vagy formális az a tevékenység, amelyet a tanács 1618 nyarán a délnyugati hódoltsági területtel kapcsolatos vitában kifejt — elképzelhető, hogy Bethlen csak valamilyen megtévesztő szándékkal hivatkozik a tanácsra. A fejedelem ti. Kemény Boldizsárt küldi a temesvári pasához; az Zeffér agát küldi vele együtt Gyulaféhérvárra. Bethlen visszaérkezvén székhelyére, „tanácsinkkal beszélgetvén” visszaküldi a két követet. Minthogy pedig a pasa új javaslatokat tett Kemény Boldizsár útján a hódolás állapota felől, ezekre Bethlen nem ad közvetlen választ, hanem „tanácsinkkal arról beszélgetvén” postán magához rendeli Petneházy Istvánt, s biztosok útján kivizsgálattja Lippa, Jenő, Gyula környékének hódoltsági állapotát.⁵⁶⁶ Innentől kezdve már csak akkor van szó a tanács diplomáciai tevékenységéről, amikor 1621 nyarán a szultán és a nagyvezér élést követel a török táborra (fizetséget ígérve érte), s Bethlen István gubernator az Erdélyben lévő tanácsurak elé viszi a dolgot, azok pedig úgy látják, hogy igyekezni kell a török kedvét keresni, így Bethlen István körrendeletet is ad ki az élésvitel ügyében.⁵⁶⁷

Amit ezen túlmenően tudni lehet a fejedelmi tanács e korszakbeli konkrét szerepéről, az néhány, eltérő súlyú, egyedi ügy ellátása.⁵⁶⁸

Mindaz, amit az 1540 és 1629 közti időszakról (*a fejedelmi kor nagyobb feléről*) elmondhattunk, a források szegénysége miatt töredékes, mozaikszerű. A további időszakok bővebb adatanyagának világánál azonban az itt elmondottak is további értelmet nyernek.

2. 1629—1630

Azt már e fejezetünk egy korábbi szakaszában (20. l.) jeleztük, hogy 1629—1630-ban, Brandenburgi Katalin uralkodásával, a törvények értelmében lényegében tanácsai kormányzat lépne életbe; ismertettük a tanács ekkor gyakorolt hatáskörére vonatkozó rendelkezéseket is. Ami viszont a tanács konkrét ügyködését illeti, annak alig van nyoma. 1630 februárjában foglalkozik a kolozsváriak harmincadkiváltságaival⁵⁶⁹ s egy birtokperrel,⁵⁷⁰ az év augusztusában egy végrendeletet erősít meg.⁵⁷¹

Természetűl más a következő korszak képe: autokratának ismert uralkodók regnálásának és egyben kormányzásának viszonylag hosszú időszaka, amelynek forrásanyaga viszont már bővebb az 1629 előtti korénál. S egy igen lényeges vonásában más. Míg az 1629 előtti korszakban igen sűrűn találkozunk a törvényalkotásnak a tanácsot is érintő produktumaival (nem alapvető hatáskör-szabályozásokkal, hanem e tekintetben is számbajövő intézkedésekkel), ezek száma itt jócskán megcsökken. A korszaknak legalábbis egy évtizedére van egy eléggé biztosnak nevezhető mérőeszközünk: Kassai István censurái (tanácsúri írásos véleménynyilvánításai). Kassai, említettük, Kovacsóczy halála után az egyik kulcsembere a kormányzatnak, censurái elég jelentős számban maradtak meg, s mint a kancellária tényleges vezetőjének s egyben több évtizedes tapasztalatú kormányzati embernek bizonyítva a tanács vagy annak egy része elé kerülő mindenféle ügyre befolyása volt; így censurái spektrumát a tanács dokumentálható működésének teljességéhez mérve, az utóbbiról alkotott képünket is ellenőrizhetjük.

A tanács kimutatható tevékenysége adatainak az 1540—1629-es szakaszához hasonló rendszerezésére térve, a *főhatalommal* kapcsolatos lépéseivel kell kezdenünk. Ami ehhez kapcsolódik, az Székely Mózes és Bethlen István trónkövetelése köré sűrűsödik. Székely Mózes ügyével (bár az már 1633-ban a törökhöz szökött) kimutathatóan először 1635 júniusában találkozunk, egy Erdélyben járt török követ (Juszuf aga) Székely-párti machinációi kapcsán,⁵⁷² majd az év júliusában, ugyanez ügy folytatásaként.⁵⁷³

1636 elejével azonban Székely trónkövetelése félrekerül (vagy legfeljebb némi motiváló szerepet játszik, azt is lényegében az erdélyiek félelmeiben); az év főszereplője e tekintetben az 1630-i fejedelem, Bethlen István, aki (ismeretes) 1636 legelején a budai vezérhez szökök Erdélyből. A Bethlen-akció ellen a fejedelmi tanácsban lejátszódó lépéseknek bőven van nyomuk (bár feltehetően itt sem számíthatunk teljességre). A válság kirobbanásakor Rákóczi azonnal a tanácsurak állásfoglalását kéri, megküldve nekik Bethlennek közvetlenül szökése előtt írt, sértődött hangú 1635. december 31-i levelét s saját válaszát is. Kassai 1636. január 4-én válaszol: súlyosnak találja Bethlen levelének egyes kitételeit s mérsékeltnek, türelmesnek Rákóczi válaszát. Ha Bethlen ugyanily keményen folytatja, Rákóczi is úgy reagáljon rá — javasolja.⁵⁷⁴ Amikor, egy hónap múlva, újra nyoma van a tanács szerepének az ügyben, már a budai vezérhez követségbe tartó Szalánczi pótlólagos tájékoztatásáról kell véleményt nyilvánítania, s még inkább a császár és a porta várható állásfoglalásának mérlegeléséről.⁵⁷⁵ Az események pedig haladnak előre. 1636. február 23. tájt a tanács úgy foglal állást, hogy Lorántffy Zsuzsanna s gyermekei ne mozduljanak ki Szamosújvárból, míg az erdélyi követség meg nem tértek Budáról.⁵⁷⁶ Március elején előbb Eszterházy Miklós magatartása a tanácsúri censura tárgya, s most már a lengyelországi hadfogatás konkrét lépései,⁵⁷⁷ majd a budai vezér levele s az arra adandó válasz (s egyben a Budán lévő követség teendői), a császár és a két párton levő hajdúk magatartása.⁵⁷⁸ Március 29—30-án a

fejedelem tanácsa jelenlétében hallgatja meg a Budáról megtért követek jelentését; abból, ami ekkor kifejezetten a tanács állásfoglalása, csak egy momentum ismeretes: arra az esetre, ha a portára indítandó követek (Tholdalagiék) elutasító választ kapnak ott, a tanács úgy dönt: másképp fognak gondot viselni magukra.⁵⁷⁹ Innen azonban majd fél évig ismeretlen a tanács ez irányú tevékenysége; mikor augusztus második felében újra találkozunk vele, már a portán folyik a harc Rákóczi diplomáciája és a budai vezér emberei közt a nagyvezér távollétében ott irányító kajmakám megnyeréséért; erről kell szólnon a tanácsúri censura.⁵⁸⁰

Rövidesen azonban a dráma kulminációs pontján vagyunk: a budai vezér megkapja az engedélyt az Erdély elleni támadásra, az szeptember 1-én érkezik Budára. Hogy Rákóczi kémszolgálatára mikor miről értesül, azt nem tudni, pedig az információk érkezése élesebb világitásba helyezné az eseményeket. Szeptember 11—12-én ti. a fejedelem kétnapos tanácskozást tart bizonyos tanácsurakkal (Erdélyi István, Kékedi, Haller István, Kassai, Szalánczi — Tholdalagi a portán van, Kornis Zsigmond pedig nyilván a végeken) s más szakértőkkel (a katonákat Nagy Pál, az udvari gyalogok kapitánya, Bornemisza Pál, Kemény János és Macskási, a még Bethlen korából maradt udvari alkapitány képviseli, a jogászokat Cseffi és Tholdalagi János). 11-én az első kérdés: mi a teendő, ha a budai vezér táborba száll Szolnokhoz? A határozat szerint ez esetben az udvari alkapitány Kraszna felől Bihar megyével s a hajdúsággal vonuljon Debrecenhez, s onnan kémleltesse a török mozdulatait. A következő kérdés: Erdélyben mikor s hova szálljanak táborba? Tizenötödnapra, Tordához rendelik a tábort, kivette (elég magasán) az egyes törvényhatóságok által kiállítandó létszámot is, s állást foglalva az idegen segítség behozása mellett. Másnapig azonban vészes hírek érkehetnek, mert a tanácskozás, félretéve a 11-i határozatokat, jóval nyomatékosabb intézkedéseket hoz. Ha a budai vezér Szolnokhoz száll vagy csak hadakat küld oda, Rákóczi összes hadaival vonuljon Váradra — szól az új határozat. Ha a török visszafordul vagy nem Várad felé indul, a helyzet mutatja meg, mi lesz a teendő. Rákóczi felveti a kérdést: hová küldje feleségét és gyermekeit? Ha Váradra kell mennie, nem mehetnek oda vele. Ha másuvá indítaná őket, Magyarországra küldje-e vagy másfelé? A tanácskozás egyelőre nem foglal állást a kérdésben. Végül Huszt helyzetéről esik szó, amely régóta ostromzár alatt áll, a döntő összecsapásban azonban nem bír érdekl. A tanácskozás Máramaros hadait (400 gyalogot, 200 lovast) mindenestül elhozhatja Huszt alól a táborba.⁵⁸¹

Bármennyire döntő jelentőségű is azonban a szeptember 11—12-i kibővített tanácsülés a válság további kimenetele szempontjából, nem valószínű, hogy Rákóczi attól fogva november második feléig ne kérte volna ki a tanácsurak véleményét. Legközelebb ti. akkor hallunk a szervről, mikor Rákóczi a kajántoroki táborozás napjaiban előbb a fejedelmi tanács, majd a táborban jelenlévő rendek elé terjeszti a budai vezérnek s Bethlennek a Rákóczi és a rendek által adandó hitlevélre vonatkozó követeléseit.⁵⁸² A béke létrejön a budai vezérrel s Bethlen Istvánnal, a többi már hosszú, de nagyobb izgalmak nélküli utójáték: a császár, Pázmány és Eszterházy álláspontjának mérlegelése s a békekötés megindokolása előttük, a Bethlen Istvánnal szemben követendő további magatartás.⁵⁸³ Némi riadalmat

okoznak 1637. március második felében a Bethlen Istvánnak újból a török közé menési szándékáról szállongó hírek; Rákóczi a tanácsuraktól vár s kap censurát a teendőkről.⁵⁸⁴ A dolog vaklármanak bizonyul. Rövidesen azonban újabb gyanakvásra ad okot Bethlen magatartása; az ti. az országgyűlés eloszolta után válaszol a rendeknek, s ez úgy is fogható fel, hogy az magánszemélyekkel levelez ország dolgában — bár a két ismeretes censura e tekintetben ellentmond.⁵⁸⁵ S még egy vakhír, 1637 májusában, Bethlen veszélyes szándékairól; Kassai, gyakorlatához híven, most is csak a hír többoldalú megerősítése után iratna rá Bethlenre, s csak azután jelezné a dolgot a császárnak is.⁵⁸⁶ A Bethlen István-kérdés azonban lényegében lezárul 1637 tavaszán; csak 1639 júliusában találkozunk Kassai egy censurájában azzal az általános javaslattal, hogy a fejedelem legyen kegyelmes ahhoz, ha kér tőle valamit, így az majd lassanként feladja bizalmatlanságát.⁵⁸⁷

A Székely Mózes-kérdés pedig, Székelyék 1637-i újbóli elmarasztaltatásával, ugyanilyen lezárt ügy. Egyszer ugyan még foglalkoztatja a tanácsot is, 1639. július 14-én, tisztázatlan körülmények közt; akkor úgy tevődik fel a kérdés: a portai ajándékok beküldése alkalmával kérni kell-e, hogy a szultán küldje vissza Erdélybe Székelyt, az visszanyervén 1633 előtti helyzetét s vagyonát? A négy jelenlévő tanácsúr véleménye megoszlik. Kassai (s nyomában Szalánczi) álláspontja az, hogy jó alkalommal, vigyázva kérni kell ezt. Tholdalagi kategorikusan a kérés ellen van. Haller felemás álláspontra helyezkedik: vagyonát meg kell adni, maga ne jöjjön. Azért továbbmennek az ügyben; még azt is megvitatják, hogy amennyiben a török ígérné Székely elbocsátását, de pénzt követelne érte, kinek mennyit ígérjenek (a szultántól egészen Zülfikár portai főtölmácsig).⁵⁸⁸ A dolognak nincs folytatása; Székely Mózes a portán hal meg az 1650-es évek elején.

Azzal a viszonylag gazdag s az 1636—1637-i időszakot tekintve helyenként igen plasztikus, egyben bizonyos döntő mozzanatokra is fényt vető anyaggal szemben, amely a főhatalom kérdéskörére vonatkozik, a további ügykörökben (a külpolitikát kivéve) meglehetősen keveset tudunk a tanács működéséről.

A *rendi jogok* kérdésének csak egy alsoportja, a *birtokügyek* vannak némileg bővebben képviselve ez időszakban: Kún Gotthárd évekig húzódó birtokpere,⁵⁸⁹ Balling magyarországi birtokügye,⁵⁹⁰ Lónyai Zsigmondnak egy közelebről nem ismert ilyen ügye,⁵⁹¹ Bethlen Istvánnak egy pusztfa faluhely iránti kérése.⁵⁹² Az 1643. áprilisi—májusi országgyűlésen a fejedelem törvényben (XXVIII. tc.) tesz ígéretet arra, hogy az utolsó *productio* alkalmával Gyulafehérvár körül elfoglalt birtokokat visszaadja, „és azoknak igazságokat tanácsúr híveivel egyetemben” vizsgálja ki.⁵⁹³ 1647-ben Gyulaffi László bordosi gátépítése ad dolgot a tanácsnak,⁵⁹⁴ 1651 tájt pedig Jánosfalva és Szászsombor határvitája.⁵⁹⁵

A *vallásügy* tanácsi tárgyalásának egyetlen nyoma van: II. Rákóczi György annak kapcsán kéri ki 1652 márciusában tanácsurái véleményét, hogy az erdélyi jezsuiták III. Ferdinándhoz fordulnak panasszal saját helyzetük, ill. a katolikus rendeké miatt, s a császár meg is keresi a fejedelmet evégett.⁵⁹⁶

A közigazgatásnak a korábbiakban kiemelt ágai közül az *adó* ügye (ami ti. abból tisztán belügy) nem foglalkoztatja a tanácsot, a *hadügynek* nem külpolitikai akciókkal együttjáró kérdései is alig. 1637 májusában Bornemisza Pál reversálisá-

nak kérdésével foglalkozik tanácsúri censura.⁵⁹⁷ Más típusú, de szintén nagy horderejű hadügyi témája a tanácsnak a jenei rendtartás kidolgozása (1648 márciusa előtt).⁵⁹⁸ 1650 májusában a kállaiaknak alkapitányuk elleni zendülésével találkozunk tanácsúri censurában.⁵⁹⁹

Kereskedelmi ügy tanácsi tárgyalásának egyetlen konkrét nyoma van: 1653-ban II. Rákóczi György a tanács tudtával tesz a marhákat illetően változtatást az árszabáson.⁶⁰⁰

A *kincstári ügyeket* 1649-ig egyetlen ügy kapcsán találjuk a tanács hatáskörében: 1639-ben Kassai két censurája is érinti a szentiváni jószág Kékedi magvaszakadtával napirendre került ügyét.⁶⁰¹ 1649-nél előbb egy helyi epizódot említsünk: Dés városa a rendekhez fordul egy rétének a kamaraházhoz foglalása és borarulási kiváltságának sérelme miatt; a *resolutio ex consilio* kelt.⁶⁰² Ugyanakkor a kincstárat illetően egészen más horderejű kérdések kerülnek napirendre, s részben a tanács elé is; a *fiscalitasok* tisztázása s ezzel együtt természetesen a *fiscus* részére történt törvénytelen birtokfoglalásoké is. Az 1649. januári—márciusi országgyűlés XIII. tc.-e úgy rendelkezik: ha valaki a fejedelemhez fordul birtokának a *fiscus* által történt elfoglalása miatt, s az ügy kétes, a tanács elé kell vinni; ha a sérelmes nem nyugszik meg a tanács döntésében, a legközelebbi törvényszakon kell felülvizsgálni az ügyet.⁶⁰³ Azzal a sajátos jelenséggel állunk itt szemben, hogy a fejedelmi tábla, a fellebbezés normális rendjének megfordításával, fellebbviteli fóruma a tanácsnak — bár a tanács itt formailag nem mint bírói szerv szerepel. Amikor azonban 1650-ben sor kerül a *fiscalitasok* lajstromának összeállítására, a felmerülő vitás kérdésekben a tanács és a tábla együtt dönt.⁶⁰⁴ A későbbiekből csak egy újabb epizód ismeretes e tárgykörből. 1651 februárjában Marosvásárhely panaszt tesz a rendeknél amiatt, hogy a fejedelmi mézgyűjtők nemcsak az ott felszedett méz és viasz elszállításával terhelik őket, hanem a Küküllő megyeivel is (azt hozzájuk hordván). *Resolutiót* II. Rákóczi György ad, *ex consilio*: tudtán kívül, rendelkezése nélkül történt így.⁶⁰⁵

Mindaz, amit az előbbieken a birtokügyekkel, ill. a kincstári ügyekkel kapcsolatban elmondtunk, részben már érintette a tanács *biráskodási* hatáskörét is. Az ott említetteken kívül nem nagyszámú esetben találkozunk ezzel. Az első ilyen eset a Mikes fiúk ismeretes leányrablása. Mikor 1637 novemberében azok megtagadják a fejedelem rendeletének teljesítését, amely szerint vissza kellene adniuk Tarnóczi Sárát anyjának, Rákóczi egybehívja a mellette lévő tanácsurakat s *más főrendeket*, s azok vita után úgy döntenek: ha a lány nem akar Mikes János felesége lenni, elrablói adják ki anyjának.⁶⁰⁶ Nagyobb horderejű ügynek, végső bírói ítélet elleni oppositionnak s az Erdély és a Partium közti határ megsértésének számít (bár 1640-ben a két terület egyazon uralkodó fennhatósága alatt áll) az, hogy a máramarosiak a besztercevidéki szegénységnek láthatólag nagyszámú juhát hajtják el a havasból. Kassai, 1640. szeptember 15-i censurájában, pontos tájékozódást javasol a fejedelemnek (mely falvak vettek részt az akcióban, s egészükben-e vagy csak néhány parasztember, személy szerint kik, vagy legalábbis kik voltak a főkolompokok) s a tettesek *evocatióját*, de a peres úton kívül is

megzabolozását.⁶⁰⁷ Az a marosvásárhelyi házügy, amellyel 1648 áprilisában foglalkozik a tanács, már epizódügy, ha még annyira bonyolult is.⁶⁰⁸

Aránytalanul bővebbek az előbbieknél a tanács *külügyi* tevékenységének nyomai.

Az első ilyen a budai vezér 1634 eleji követelődzéseivel kapcsolatos. A fejedelem követe, Tholdalagi, Rákóczi szerint elhamarkodva ígér adományt a pasának, a fejedelem késleltetné a pénz elküldését vagy legalábbis megvárná a török által cserébe ígérték (nem ismeretes: mi) teljesítését; „az tanácsurak ösztönöztek, küldjük meg”, s Rákóczi hosszas gondolkozás után enged. A vezér követét is a tanács sürgetésére bocsátja el, véleménye szerint idő előtt, Gyulafehérvárról.⁶⁰⁹ 1635 novemberében a Brandenburgi Katalinnal kapcsolatban még függő ügyek a tárgya Kassai egy censurájának.⁶¹⁰

1636-ban Erdély számára a külügyeket elsősorban Bethlen István trónkövetelése s az azzal kapcsolatos momentumok teszik; 1637 legelején azonban megjelenik és jó időre domináns elem marad a tanács által tárgyalt külpolitikai ügyek közt a két román fejedelemség ügye. Előbb csak Matei Basarab havasalföldi fejedelemnek Vasile Lupuval, Moldva fejedelmével kapcsolatos aggályairól van szó.⁶¹¹ 1637 júliusától azonban a helyzet akutabbá válik. A hó utolsó napjaiban Rákóczi kikéri néhány tanácsúr (s katonai vezető) véleményét Havasalföld és Moldva ügyéről,⁶¹² majd (némileg az elsőnek megkérdezettek figyelmeztetésére is hallgatva) továbbiakét is,⁶¹³ s ezzel a második menettel egyidejűleg, újra, legalábbis Kornis Zsigmondét és Kassaiét is.⁶¹⁴ A nyílt összetűzés Erdély szerencséjére úgy robban ki a két román fejedelem közt, hogy a török érdemben nem avatkozik be — Rákóczi pedig gyors és határozott segílyt nyújt Matei-Vodă-nak; tanácsát már a segílyhadak Kemény János és Tholdalagi által való beküldése után hívja össze, ill. kéri ki véleményüket.⁶¹⁵ 1637. november 30-án újabb tanácsülés az ügyben, Haller István, Kékedi, Kassai és Szalánczi részvételével. Az első kérdés: Ivan Movilát be kell-e bocsátani a moldvai fejedelemségbe? Haller István voxá az, hogy Ivan-Vodă menjen be Matei Basarab mellé, s ha Lupu elmenekül, a moldvaiak pedig elfogadják őt, Matei vigye be, de erdélyi had nélkül. Ha azonban Lupu a helyén marad, s hajlandó tárgyalni, nem kell elutasítani. A többi jelenlévő tanácsúr csatlakozik véleményéhez. A másik megvitatandó: ha a török benyomul Havasalföldre, kell-e ellene segíteni Mateit? A tanácsurak censurája: az ország tudja, hogy mire kötelezte magát; oly megoldást kell hát találni, hogy ne sértsék vele a portát.⁶¹⁶

Az 1637-i válság az év végére lezárul; a román fejedelemségek ügye azonban a következő két évben is foglalkoztatja a tanácsot. 1638 nyarán Kassai néhány censurájában találkozunk Vasile Lupuval, aki a portán intrikál Rákóczi ellen,⁶¹⁷ de aztán meghitt főemberét küldi hozzá.⁶¹⁸ 1639 májusában azonban Matei Basarab újra Lupu támadásától fél (úgy tudja, tatárok gyülekeznek a moldvai határszélen), és sietve értesíti erről Rákóczit,⁶¹⁹ az pedig (az országgyűlés együtt ülven) a tanácsurakkal, a fejedelmi tábla ülnökeivel, katonai vezetőkkel, egyes főrangú személyekkel s a jelentősebb szász törvényhatóságok egy-egy képviselőjével tanácskozik május 19-én a teendőkről. A jelenlévő tanácsurak közül Kornis

Zsigmond, Haller István és Tholdalagi Mihály véleménye az, hogy a szerződés szerint meg kell adni a segítséget (amire mód van), Szalánczi előbb a szultán megbékítését kísérelné meg, s ha ez lehetetlen, ő is segílyt adatna. Péchi Simon, akiről bizonytalan, hogy a tanácsba számíthatjuk-e, Szalánczi véleménye szerint szavaz. Több-kevesebb határozottsággal vagy óvatossággal, de a többi résztvevő is a segíly megadása mellett van.⁶²⁰ A segíly megadására ekkor nem kell hogy sor kerüljön; csak a tatár-hír foglalkoztatja még egy ideig a tanácsot.⁶²¹ Amikor Rákóczi rövid időn belül másodszor küldi Lupuhoz Apor Lázárt,⁶²² első ízben határozottan figyelmeztetve, hogy nem tűri el Matei Basarab háborgatását, másodjára diplomatikusabban intve, hogy a szomszéd országok is vigyázásban lesznek, ha Lupu hadra készül, s nagyobbra mehet a dolog, az Apor instrukcióit fogalmazó Kassai (1639. szeptember 22-én) jönnek látja megfontolásait jelteni a fejedelemnek: a hadi készület elszürett elrendelése veszélyes lehet, a császár s a török egyaránt maga elleninek tarthatja.⁶²³ Az év vége felé újra itt a fegyveres összetűzés a két román fejedelem közt, s Rákóczi (mielőtt segílyhadát, Kornis Zsigmond parancsnoksága alatt, a Barcára indítaná⁶²⁴) nem is egy ízben kéri ki tanácsurait véleményét.⁶²⁵

Matei Basarab 1639. decemberi győzelme azonban megint csak ideig-óráig szünteti meg a tanácsnak a román fejedelemségekkel kapcsolatos gondjait. 1641. március elején Matei-Vodă ismét riasztó hírekkel küldi követét, Socol stolnicot Rákóczihoz (portai előkészületek, talán Magyarország vagy Erdély ellen is, a szultán a tatár kánnak is készütséget rendelt). Az maga is „igen illendő választ” ad neki, de (eddig szokatlan lépéssel) a követet magát küldi el a tanácsurakat (vagy legalább egy részüket) tájékoztatni, véleményüket várva.⁶²⁶ Havasalföld újabb követe (Sava logofet) 1641 augusztusáig még jó néhányszor fordul onnan Erdélybe s vissza, de a hírek ekkor rémhíreknek bizonyulnak. 1642 nyarán azonban újból olyan hír érkezik, hogy Vasile Lupu Matei-Vodă ellen készülődik, s ráadásul egy állandó havasalföldi trónkövetelő, Leon-Vodă is mozgolódik a portán.⁶²⁷ Ezt további hírek követik Matei helyzetének megindásáról: a török ellene támad, ha megverte a kozákokat, Lupu már a tatárokkal alkudozik a Havasalföld megszerzése esetén nekik fizetendő adóról.⁶²⁸ Július második felében maga Matei Basarab is Rákóczihoz fordul Lupu tervei ügyében,⁶²⁹ s az ugyanakkor újabb, közelebbiről nem ismert vész híreket vesz portai ügyvivőjétől. A fejedelem epéje felforr egy pillanatra: kedve volna Lupunak a porta ellen neki adott hitlevelét beküldeni a töröknek — írja július 29-én Kassainak; persze érdemi rendelkezése az, hogy az jelentse véleményét a Rácnak adandó válaszárol, s arról, hogy szükséges-e a székelyföldi vigyázatot s a várórségek növelését elrendelni?⁶³⁰ Kassai erre válaszul adott cenzurája nem ismeretes; mikor újból találkozunk vele (1642. szeptember 19.), akkor Lupu már láthatólag magán Rákóczin keres garázdát, a határszéli várépítkezések s a beszercei havasokbeli határkiigazítás miatt; a fejedelem erről kéri véleményét.⁶³¹ Vasile Lupu ez akciójának sincs különösebb súlya. 1642 októberében Kassai egy cenzurájában (1643. október 11.) még visszatér a román fejedelemségek ügyeire,⁶³² de aztán ez a kérdés jó fél évre láthatólag ismét nincs napirenden.

Az 1643. év e vonatkozásában előbb egy epizódot hoz: a tanácsurak elé kerül a Havasalfölddel való határrendezési tárgyalások ügye.⁶³³ A merész moldvai fejedelem azonban egy újabb húzással okoz gondot: most a lengyel orientációt választaná, Radziwill herceghez adná lányát, s annyit már elért, hogy 1643 augusztusában a herceg Rákóczinál járt követei arra igyekeztek rábírní a fejedelmet: mondja fel Matei Basarabnak a barátságot, s Lupuval tartson! Az év vége felé azonban Rákóczinak ismét a kezébe kerül Lupu egy levele (nem ismeretes, de nyilvánvalóan ellenséges Rákóczival szemben); az Kassaitól kér véleményt róla, az pedig (1643. november 28-i cenzurája szerint) egyrészt megküldené a levél másolatát Radziwill követeknek: ha eddig nem ismerték Luput, most megismerhetik — másrészt pedig tromfnak tartaná a Rákóczi és Lupu közti tárgyalásokon.⁶³⁴

Innen azonban a két román fejedelemség ügyei jó időre eltűnnek a fejedelmi tanács látóköréből, s így mi is az 1636 utáni korszak egyéb külpolitikai problémái (ill. azok tanácsi tárgyalásának nyomai) felé fordulhatunk.

A szorosabban vett török diplomácia a Bethlen István-válság érdemi lezárása után tűnik fel a tanács hatáskörében. 1637 májusában a budai vezérhez való követküldés késése foglalkoztatja a tanácsurakat,⁶³⁵ júniusban Rákóczi-ellenes portai intrikák eshetősége (a fejedelem egyes követeknek útjukban történt veszte kapcsán).⁶³⁶ 1638 júniusában a török szarvasi várépítése a téma, nem is egyszer, a tanács számára.⁶³⁷ Az év szeptemberében Szalánczi portai főköveti instructiójáról hoz határozatot a szerv.⁶³⁸ 1639 júniusában Kőrössy István portai követsége kapcsán merül fel újra a tanács összehívásának szükségé.⁶³⁹ 1640 márciusában portai változásokkal kapcsolatos tanácsúri cenzurát ismerünk.⁶⁴⁰ 1642 őszén Szalánczi újabb portai főkövetségével kapcsolatban nyilvánítja Kassai, több ízben is, véleményét,⁶⁴¹ 1643 júniusában a portai zavarok kapcsán,⁶⁴² 1643 novemberében a fejedelem által a magyarországi hadjárat esetére a portának adandó reversalisról,⁶⁴³ 1644 februárjában a Radziwill hercegnek és Vasile Lupu lányának tervezett házasságát illetően Rákóczira háruló portai közvetítésről.⁶⁴⁴ A tanács további ténykedései a török diplomácia terén már a porta korábról ismert adóemelési szándékával kapcsolatosak.⁶⁴⁵

A török diplomáciáénál is kevesebb nyoma van a tanács tevékenységében a Habsburg-birodalommal, ill. Lengyelországgal kapcsolatos diplomáciának. 1642. május 12-én egy Kassai-censura foglalkozik Rákóczi magyarországi országgyűlésre küldött követeknek teendőivel.⁶⁴⁶ Nem sokkal bővebb a lengyel diplomácia képviselője sem. Egy Lengyelországból Erdélybe jött unitárius pap ügye inkább vallásügy, mint külügy.⁶⁴⁷ 1641 áprilisában Rákóczi lengyel főuraktól a török előkészületeiről vesz hírt, erről kéri ki Kassai véleményét.⁶⁴⁸ 1642 májusában Báthori Zsófia lengyel hűségesküje okoz gondot ismét csak legalább Kassainak.⁶⁴⁹ A Radziwill-házasság ügyét már említettük más vonatkozásban — ahogy az itt ismertetett külpolitikai ügyek is jórészt szerepelhetnének más vonatkozásokban is —, s tudjuk, a török, lengyel, román ügyek óhatatlanul szorosan függnek össze Erdély e korabeli diplomáciájában.

Amit a tanács 1645 utáni (lényegében II. Rákóczi György kori, mert I. Rákóczi György utolsó éveiben nincs nyoma külügyek tanácsi tárgyalásának) diplomáciai

tevékenységéről tudunk, azt nincs értelme úgy tárgykörönként csoportosítani, mint ezt az 1637-től 1645-ig tartó időszaknál tettük. Lényegében néhány elszórt mozzanatról van szó (bármennyire fontos kérdésről is), s a fejedelmi tanács szerepéről II. Rákóczi György lengyel hadjárata elhatározásában.

Ami előbb a tanács 1649—1656 közötti egyes megnyilvánulásait illeti, 1649 áprilisában két ízben is találkozunk vele: Barcsai Temesvárra menetele kapcsán (követsége feltehetően a fejedelmváltozás bejelentése vagy újonnan kinevezett pasa üdvözlése)⁶⁵⁰ s a havasalföldi követ érkezése révén.⁶⁵¹ 1650 májusában Rákóczi ismét Kemény censuráját kéri egy (vakhírnék bizonyult) Erdély elleni török támadási terv ügyében.⁶⁵² Fontosabb az előbbinél az a helyzetelemzés, amelyet Kemény 1652. január 8-án ad fejedelme rendeletére a török—német viszony állásáról.⁶⁵³ 1654 januárjában Moldva ügye (hadfogadás Ștefan-Vodă számára) és Barcsai tervezett portai főkövetsége tanácsúri censura tárgya,⁶⁵⁴ 1655 nyarán a havasalföldi helyzet s egyben a lengyelek segélysürgetése.⁶⁵⁵ Az év végén az északkeleti háború tágabb kérdéskörében találkozunk sűrű egymásutánban három Kemény-censurával.⁶⁵⁶ Hangsúlyozni szeretnénk: Keménynek bizonyíthatóan nagyobb befolyása volt a II. Rákóczi György kori erdélyi külpolitikára, mint amennyi az előbbiekből látható. Itt azonban csak kifejezett censuráival foglalkozunk; más vonatkozású külpolitikai szerepét (diplomáciai levelek stb. fogalmazása) a kancellária történetének bemutatásánál tárgyaljuk. Egyben megjegyeznénk: arra is van utalás (Barcsai alább bővebben ismertetendő 1656. szeptember 6-i censurájában), hogy a tanács plénuma több ízben foglalkozott 1656 szeptembere előtt is az északkeleti háború kérdéseivel; e tanácsülések időpontja azonban pontosabban nem ismeretes (az első Rákóczi Földvárort létekor folyt le, a második egy svéd követ Gyulafehérvárra érkeztekor), s a tanácsurak állásfoglalásából is csak az, amit Barcsai állít, hogy ti. ő az első alkalommal sem javasolta a lengyelekkel való szövetséget, a többi tanácsurak azonban azt látták volna jónak, a svéd követ Gyulafehérvárort jártakor pedig ismét a tanács többségével került szembe: azok a lengyelekkel mint szomszédokkal való barátságot javallották, ő viszont a svéd szövetséget, azzal az indokolással, hogy a svédekben még nem csalódtak (I. Rákóczi György sem), a lengyelekben viszont mindig, s a svéd szövetség a protestáns ügynek is használna.

A fejedelmi tanács 1656. szeptember eleji véleménynyilvánításával az előbbieknél bővebben kell foglalkoznunk. A tét itt Erdély belépése az északkeleti háborúba (amelyből addig majd egy évtizeden át *erdemben* kívül maradt), s az 1657-i lengyelországi vereség a viszonylagos önállóságot élvező Erdély történetének egyik legfontosabb fordulópontja, s alaposabb meggondolásra a magyar történelem egészének is egyik döntő sorsfordulója. Arról van szó, hogy sikerül-e (II. Rákóczi György erdélyi alapbázisával, a neki jutó Dél-Lengyelországgal s akkor már a magyar korona megszerzésével is) valami „harmadik erő” létrehozni a Habsburgok és a Török Birodalom erőtere közt; a lengyelországi vereség erre a kérdésre ad határozott nemleges választ. E ponton érdemes hát részleteiben nyomon kísérni: mi a fejedelmi tanács szerepe a döntés meghozatalában?

A tanács nem ül össze a kérdés megvitatására; az urak megkérdezése írásban történik. Rákóczi 1656. szeptember 3-án küldi ki rendeleteit a tanács tagjainak. A kérdés historikumának különösen 1653-tól bővebb (és erősen tendenciózus, sugalmazó) elemzése után két kérdésben várja véleményüket: 1. elfogadja-e a svédek és kozákok szövetségajánlatát; 2. ha szövetségre lép velük, haddal vonuljon-e Lengyelországba egyesülni velük (nem Lengyelország ellenségeképp, hanem annak védelmére)?⁶⁵⁷

Összesen hét tanácsúr állásfoglalása ismeretes. A legfontosabbról, Kemény Jánoséról, II. Rákóczi György külpolitikájának első számú irányítójaéról csak az, amit ő maga jó három évvel később, de háború, vereség, tatár rabság és az otthoni felelősségre vonás állandó fenyegetése után, viszonylag igen előnyös pozícióban hajlandó mondani az 1659. szeptemberi—októberi országgyűlésen: nem javasolta a hadba lépést, „de hogy ellenzője lettem volna, a hozzám nem férhetett, mivel szolga voltam”.⁶⁵⁸

A többi censurák egészükben ismertek.

Kezdjük Barcsai votumával, amely (persze jócskán Barcsai 1658—1660-i fejedelemsége s rettentő vége révén) később annyi legendára adott okot.⁶⁵⁹ A rangban Kemény után következő tanácsúr annak fanyar megállapításával kezdi, hogy hite szerint Rákóczi már a hadakozás s követjárás elején döntött a most a tanács elé tárt kérdésekben. Emlékezteti urát, hogy ő két ízben is ellenezte a tanácsban a lengyel szövetséget, s másodjára a svédek barátságát ajánlotta. Ha Rákóczi be akar lépni a háborúba, a felekezeti szempontra hivatkozva a svéd szövetséget javasolja (bár itt is hangsúlyozza: „elvégezett dologhoz tanácsnak járulni nem szükséges”). Részletesen felsorolja viszont a hadba lépés akadályait: 1. A hosszas hadakozás költséges. 2. A dolog a porta engedélyén vagy tilalmán múlik, s a tilalom ellenére való hadakozás romlást hozhat Erdélyre, engedéllyel pedig — a fejedelem apja azzal indult el, s a porta akkor hívta vissza, amikor a legnagyobb sikereit érte el. . . 3. A császár lengyelpárti, azokat fogja támogatni, ha titkon is. 4. Ha Rákóczi személyesen felülne (s ezt bizonyosan a svédek is megkívánnák), kit hagyna felesége s fia mellett? Ifjúkori diplomata emlékeire is hivatkozva emlékezteti urát (ne vitassuk itt: mennyi alappal), hogy apja, portai engedéllyel a császár elleni hadakozásra, addig várt, míg az ifjabb Rákóczi Györgyöt otthon hagyhatta helyettesül. Mindeme meggondolások után azonban nem mer élesen a hadba lépés ellen nyilatkozni. Ő eddig is helyeselte volna — írja —, hogy a fejedelem ne maradjon semleges, hanem isten dicsőségére tekintve kössön szövetséget; a semlegesség is csak bajt hozhat, a szász választó is csak országa pusztulását érte el vele. Még egy figyelmeztetés urának: a „világhoz ragaszkodott emberek” nem szoktak egyenes úton járni; e kérdéskörben Machiavelli olvasását ajánlja Rákóczinak.⁶⁶⁰ A béke mindennél jobb — fejezi be —, háborút csak isten dicsőségére szabad viselni.⁶⁶¹ Ez sem az a bátor tiltakozás, amivé a kései legendák növelték Barcsai censuráját, de a tapasztalt s nagy tehetségű tanácsúr legalább pontosan jelzi a vállalkozás összes diplomáciai veszedelmeit, s azt is, hogy vajmi kevésbé van itt szó a tanács döntéséről.

A másik leendő fejedelem, Rhédei Ferenc még óvatosabb. Ő se kap a lengyel szövetségen; azok csak bajban kérték Erdély támogatását — írja —, s ha lábra kaptak, halogatták az érdemi szerződést. János Kázmérnak azt az ajánlatát pedig, hogy Rákóczi Ferencet katolikus hitben a lengyel udvarban neveljék trónörökösnek, egyenesen sértőnek tartja. Ráadásul a lengyel király s rendek eddig nem küldtek teljhatalmú követet Rákóczihoz. Így nem látja akadályát a kozákokkal és svédekkel való szövetségkötésnek (különösen — teszi hozzá némi figyelmeztetésül — ha azok a cárral is szövetségben vannak). Ha azonban Rákóczi haddal nyomul Lengyelországba, tartani kell a császártól; az hadat is tart, amelyet Erdély ellen is fordíthat — de a portát is Rákóczi ellen ingerelheti azzal, hogy ha az sikeresen jár Lengyelországban, utána a török ellen fordul. Ha a fejedelem kiindul, azt javasolja: közvetítőként menjen. Azt pedig maga lássa: hogy közli ezt a portával. Ennyi rejtett (Barcsaiénál sokkal „szelidebb”) figyelmeztetés után mégis arra a végkövetkeztetésre jut: ha Rákóczinak sikere lesz, se a török, se a császár nem fordul ellene (a porta „jó szerencse fia”, a császárt pedig protestáns fejedelmek országai veszik körül, s maga beteges).⁶⁶²

Pettki István még ennyi fenntartást se jelez, bár azért ő sem mond feltétlen igent a hadbalépésre. A lengyeleket ő is megbízhatatlanoknak tartja, emlékeztetve az utolsó évekbeli magatartásukra. Ha a svéd király Rákóczinak ígérte a lengyel királyi címet s Lengyelország egy részét, és a fejedelem valóban hihet neki, nem kell elszalasztani az alkalmat — folytatja —, de ő is szükségesnek látja, hogy Rákóczi biztosítva legyen a török felől. S ezért helyesebbnek tartaná ez ügyben *összehívni* a tanácsot.⁶⁶³

Bassa Tamás egyszerűen kitér az állásfoglalás elől. Biztos benne — írja —, hogy Rákóczi most is atyailag visel gondot országára, s azt teszi, amit legjobbnak lát; a fejedelem ismeri a külpolitikát.⁶⁶⁴

Haller Gábor abban egyetért Pettkivel, hogy ezt a kérdést helyesebb volna *együtt* megtárgyalni a tanácsban, de azért köteles engedelmességgel elküldi censuráját. Az alkalmat ő se vetné meg (isten titkos akarata lehet a dolog; ha mindkét fél szövetségét megvetik, a jövőben mindegyik Erdély ellen fordulhat — a lengyel szövetség azonban még Lengyelország virágjában se használt szomszédainak; tán az alkalom hasznos lesz a lengyelországi protestantizmus feléledésére is). Ha Rákóczi elfogadja a svéd és kozák szövetséget, most kell hadba lépni, hogy a török ne erősödhessen meg. A legnagyobb akadályt ő is a törökben látja: az irigyen nézi mások, különösen Rákóczi megerősödését, erős országokkal való szövetségét. (A lengyel—tátár szövetséget bomlékonynak véli.) Rákóczi bizonyonnyal tudja — fejezi be —, hogy a törökkel szemben biztonságban van-e?⁶⁶⁵

Ismeretes végül egy tanácsúri censura, amelyről nem tudjuk eldönteni, hogy Haller Istváné-e vagy Serédié.⁶⁶⁶ Ez kifejezetten a semlegességet javasolja, azzal az indokolással, hogy a háború kimenetele bizonytalan, s János Kázmér meg Károly Gusztáv egyaránt kényszerhelyzetben tette meg szövetségi ajánlatát.⁶⁶⁷

A továbbiakban azonban nem az a kérdés, hogy a tanácsúri censurák mennyi súllyal érveltek a hadba lépés mellett vagy ellen, az ellenérvek mennyire voltak nyíltak vagy rejtettek. Mindez alkalmas volna tanácsurak portréinak továbbszine-

zésére — másra nem. Rákóczi 1656. szeptember 7-én megköti a kozákokkal a katonai szövetséget.⁶⁶⁸ A Rákóczi-kor pontos hivatali ügyvitele pedig lehetővé teszi számunkra annak megállapítását, hogy vajon a *censurák addig egyáltalán Gyulafehérvárra érkeztek-e?* Nos: Barcsai 1656. szeptember 5-én este 7 és 8 óra közt Lugoson veszi Rákóczi 4-i rendeletét, s hosszú censuráját másnap este 7 és 8 óra közt datálja.⁶⁶⁹ Ez a censura tehát a legjobb esetben is csak 7-én késő este vagy 8-án reggel érkezhetett Gyulafehérvárra, ha Rákóczi rendelete leérkezésének idejét tekintetbe vesszük. Rhédei szeptember 7-én, Huszton keltezi véleményét⁶⁷⁰ — az jó esetben 9-én vagy 10-én érkezett a fejedelemhez. Ugyanez a helyzet Pettki 7-én, Lázárfalván kelt censurájával,⁶⁷¹ s még inkább Bassáéval (szeptember 7., Zabolá).⁶⁷² Haller szeptember 6-án reggel 6 órakor veszi a fejedelem 3-i rendeletét, s aznap felel⁶⁷³ — ez a vélemény is jó esetben 8-án vagy inkább 9-én ér fel. Az ismeretlen szerzőjű censura datálása is bizonytalan (a kiadója által közölt szeptember 20-i dátum valószínűtlen). Az elmondottak alapján bizton állíthatjuk: a viszonylag önálló Erdély történetének egyik legnagyobb sorsfordulóján (s jeleztük: egyben a magyar történelem egészének is egy igen súlyos pillanatában) a fejedelem *tanácsa nélkül döntött*. Formálisan bekérte ugyan censurájukat, de döntésével be se várta megérkezésüket.

Megkérdezi viszont Rákóczi 1656. november közepe táján legalábbis Kemény Jánost a Lengyelországba indulás menetrendjéről; Kemény november 19-i censurája⁶⁷⁴ zárja a tanács történetének ez időszakát.

4. 1657—1662

A második nagy uralmi válság időszaka a fejedelmi tanács hatáskörének szempontjából ellentmondásos időszak. Törvények, országgyűlési határozatok sora emelné a tanács tekintélyét, súlyos felhatalmazásokat nyer — szerepe azonban távolról sem felel meg ezeknek a rendelkezéseknek. Egyszerűen nem is felelhet meg; a válság pártharcaiban a tanácsurak megkérdezésére gyakran nincs is mód, s az egymással a főhatalomért vagy külső ellenség ellen (vagy egyszerre az ellenfejedelem s az azt támogató külhatalom ellen) harcoló fejedelmek keményebb, kevésbé „alkotmánytisztelő” módszerekhez kell hogy folyamodjanak (még Barcsai sem juttat túl nagy súlyt tanácsának). A szerv működésének ismert mozzanatai mind az uralmi válság fő politikai és katonai eseményeihez kapcsolódnak (kereskedelemügyről, bíraskodásról stb. szó sincs most produktumaiban). Így most nincs is értelme ezt az egységes kérdéskomplexumot a főhatalom, a hadügy, a külügy stb. kérdéseire tagolni; a nem túl nagy számú momentum egységes időrendi ismertetése többet mond.

A tanács tevékenységének első ismert nyoma 1657 nyarának elején a hadi készütség, majd a táborba szállás elrendelése az otthon maradtak számára (Lubomirsky északkelet-magyarországi beütése kapcsán).⁶⁷⁵ Innen 1658 elejéig nincs újabb említés a tanács aktivitásáról, akkortól azonban egy ideig sűrűbben. Előbb a januári országgyűlésen; ott a rendek a tanácsurakra bízzák a lengyel

rendeknek, ill. a budai pasának való válaszadást (az utóbbit külön is Barcsaira).⁶⁷⁶ 1658 februárjában Rákóczi, a szászok gyalogjait küldvén Havasalföldre, jónak látja tanácsai határozattal fedezni magát.⁶⁷⁷ Március végén a tatár rabok váltságára való pénzről s Jenő ügyéről kéri ki a tanácsurak véleményét.⁶⁷⁸ Május elején pedig a tanács határozata alapján rendeli el a hadak felülését és a Kenyérmezőre szállását.⁶⁷⁹ Most újabb hosszú hónapokra nincs nyoma a tanács tevékenységének; amikor a szerveről újra hallunk, már Barcsai mellett működik. Az 1658 vége felé Désen a tanácsurak jelenlétében fogadja Rákóczi követeit, Kapy Györgyöt és Bik Sándort.⁶⁸⁰ 1659. január legvégén ideiglenes nyugalmi helyzetet teremt Rákóczi és botcsinálta utóda közt a szatmári egyezmény. A Barcsait Szatmárban képviselő Lázár György (maga is tanácsúr) február 4-én mutatja be urának s a mellette lévő tanácsuraknak (Haller Gábornak, Bethlen Jánosnak, Bánffy Györgynek) és székely főrendeknek az egyezmény szövegét; azok kifogásolják annak egyes olyan pontjait, amelyek a török ellenében végrehajthatatlanok.⁶⁸¹ A továbbiakban a Partium okoz gondokat a tanácsnak, amelyet Rákóczi (ígéretei ellenére) nem akar átadni Barcsainak. Az 1659. februári—márciusi országgyűlés vége felé március 25-én Virginás István nyilatkozatot tesz arról, hogy Bihar megye nem akar elszakadni Erdélytől, de fegyver alatt van; mit tegyen? Az országgyűlés Barcsaira s a tanácsra hárítja ezt a gondot.⁶⁸² Az azonban gond még 1659 június második felében is. A május 24.—június 15. közötti szászsebesi országgyűlés után két főrangú személy Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok megye nevében a fejedelmi tanács jelenlétében kér segílyt Barcsaitól Rákóczi portyázó hadai ellen. A tanács úgy dönt, hogy a fejedelem ne tűrje tovább ezeket a garázdaságokat.⁶⁸³ Rákóczi azonban rövidesen ismét fejedelemsége újrafelvételére szánja el magát, s Barcsai, akit még ekkor is a familiárisi hűség erős kötelékei fűznek volt urához, nem kíván ellenállni neki, azt a megoldást választaná a keresztesmezei táborozás idején, hogy Kemény Jánosnak ajánlja fel a fejedelemséget (ahogy már korábban, Keménynek még Havasalföldön létében is megtette). Előbb négy szemközt teszi ezt, majd a tanácsurak jelenlétében, *de megkérdezésük nélkül*.⁶⁸⁴

Most rövidesen újra Rákóczié a szó, s itt az uradalmi válság első felhatalmazása, röviddel későbbi oly szörnyű következményűeknek előhangjaként: a Rákóczi visszajövetelét törvényesítő 1659. szeptemberi—októberi országgyűlés utolsó előtti napján, október 6-án a rendek felhatalmazást adnak a tanácsnak s a fejedelmeknek mindennemű diplomáciai levelezésre, a következő országgyűlésig.⁶⁸⁵ Ennek a felhatalmazásnak még nincs különösebb következménye, s Rákóczi diplomáciai döntési lehetőségei az adott helyzetben legalábbis erősen korlátozottak.

Más a helyzet a Kemény János alatti felhatalmazásokkal.

Mindjárt uralma kezdetén, az 1660. decemberi—1661. januári országgyűlésen több törvény ad ilyen felhatalmazást neki s tanácsának. A XII. tc. szerint ő és tanácsa döntsön a hadak létszámáról s elhelyezésükről. A XIV. tc. autorálja a szövetsédes országok (elsősorban a porta) kedvének keresésére. A XVI. tc. úgy határoz: a fejedelem tanácsával, a táblával és a főtisztekkel együtt vizsgálja felül az 1657. utáni birtokadományokat illető supplicatiókat. A XVIII. tc. pedig Keményt s tanácsát hatalmazza fel a Partium és Székelyhíd ügyében való eljárásra.⁶⁸⁶ Kemény

helyzetének súlyosabbá válásakor kerül sor a vészterhes 1661. áprilisi—júniusi felhatalmazásokra. Előbb az 1661. április—májusi országgyűlés utal a fejedelem és a tanács hatáskörébe fontos feladatokat, nem kevesebb, mint öt tc.-ével. A II. tc. szerint Kemény és tanácsa döntson a meghagyott magánvégvárak provisiójáról, a bennük tartandó őrség létszámáról s tartásuk költségeiről. Az V. tc. a hadak tartását illetően autorálja (némi megkötésekkel) a fejedelmet és tanácsát. A VIII. tc. hatáskörükbe utalja a fiscalis várak élelemraktárainak feltöltésére beszolgáltatandó gabonáról stb. való rendelkezést. Ezeknél is jóval súlyosabb volt a VII. tc. rendelkezése, ami arra hatalmazta fel Keményt s az urakat, hogy az ország megmaradásáért szükség esetén a török sarchoz is hozzányúlhatnak.⁶⁸⁷ A legveszélyesebb felhatalmazás azonban (amit lényegében a fejedelemnek s nem tanácsosainak adtak) egyenesen Barcsai ellen irányult: az V. tc. szerint a fejedelem tájékoztassa tanácsát az ország ártalmára igyekvőkről (külállamokkal az ország veszedelmére levelezők, oda evégett kimenni akarók), de bizonyítékok alapján maga is letartóztathatja őket.⁶⁸⁸ Ezt a határozmányt erősíti meg az 1661. júniusi országgyűlés is, ott már kifejezetten Barcsai bírói eljárás nélküli megöletésére hatalmazta fel Keményt. Az utóbbi országgyűlés pedig, I. tc.-ével, korlátlan hatalmat ad Kemény és tanácsa kezébe: tekintettel a török lehetetlen követeléseire, azok fel vannak hatalmazva arra, hogy az ország megmaradása érdekében mindent megtegyenek.⁶⁸⁹

Arra persze tán nem is kell külön felhívunk a figyelmet, hogy az 1661-i felhatalmazások lényegében *a fejedelem s nem ő és tanácsa* felhatalmazásai — csak a felelősség megosztásának szándékáról van szó. Mindenesetre Barcsai rövidesen halott — s két hónap se telik el halála után, már kiderül: értelmetlenül; a török Apafit teszi fejedelemmé, Keményre a bukás vár. Tanácsurak mindkét fejedelem oldalán, ahogy az uralmi válság harcai alatt korábban is — a válság utolsó hónapjaiban egy-egy utalás tevékenységükre mindkét ponton: 1661. november legelején Apafi s a fejedelmi tanács tárgyal írásban a Keményhez hű fogarasi őrséggel.⁶⁹⁰ Kemény 1661 legvégén a pártján lévő tanácsurak véleményét kéri az Erdélybe nyomulásról.⁶⁹¹

5. 1662—1690

Az 1662—1690-i időszak a fejedelmi tanács történetének egészében véve is, de csak a tanács hatáskörét illetően is a legjobban megismerhető időszaka. A korábbiaknál aránytalanul nagyobb mértékben állnak rendelkezésünkre tanácsúri censurák, egykorú vagy közel egykorú feljegyzések a tanács üléseiről. Mindaz, ami ez időszak vizsgálatával tisztázható a tanács hatásköréről, némileg a korábbi időszakok ellenőrzésére, az ott bemutatott anyag nagyobb horizontú megvilágítására is szolgálhat. Természetesen mutatis mutandis — de nem abban az értelemben, ami máig eléggé közforgalomban van történeti tudatunkban, hogy ti. az Apafi-kor az egyértelmű hanyatlás kora, gyenge uralkodóval, pártok kiismerhetetlen kavargásával. Az Apafi-kor egyáltalán nem egyértelműen a rendi uralom kora — sőt *alapjában* nem az. Annak ellenére, hogy a tanács működésének igazán bő nyomait fogjuk tapasztalni, mégcsak nem is valamilyen főrendi-tanácsi uralomé.

A hatáskör tárgykörönkénti elemzését itt a tanácsnak az *uralmi válsággal* (tulajdonképpen annak hosszú utójátékával) kapcsolatos ténykedése ismertetésével kell kezdenünk. 1662. március legelején újabb német hadak bejövételének híre okoz gondot a tanácsnak.⁶⁹² A következő ilyen nyom: Kapy György, a Rákóczi—Kemény-párt egyik vezetője. 1662. október 25-én a tanácstól kéri a görgényszentimrei gyűlésen rá is kimondott nota törlését.⁶⁹³ A kegyelmezések végbemennék (nemcsak Kapyé); az 1664. januári—februári országgyűlés a rehabilitációs folyamat egy ténye kapcsán cikkelyezi be (XXXV. tc.) a tanács egy intézkedését: a korodszentmártoni jószág visszaadását Ebeni Istvánnak.⁶⁹⁴ Az év májusában—júniusában a császáriakkal folyó tárgyalások kapcsán hallunk a tanács szerepéről,⁶⁹⁵ az év vége felé pedig Székelyhíd kérdésében.⁶⁹⁶ Az utójáték vége: az 1665. májusi XXXV. tc. Apafit s tanácsát hatalmazza fel a menekült váradi nemesség és katonaság dési, ó- és újtordai meg egyházasfalvi elhelyezésével kapcsolatban szükséges intézkedések megtételére.⁶⁹⁷

A *főhatalom* kérdése itt is, mint a korábbi időszakban, trónköveteléseket jelent, s a két főúri párt leszámolásának bizonyos döntő mozzanatait. A Balassa Imre trónköveteléséről 1666 tavaszán szálló hír vaklárma.⁶⁹⁸ Balassát, tudjuk, rövidesen Wesselényi nádor rendszabályozza meg — Erdélyben ugyan játszik szerepet a következőkben, trónköveteléséről azonban nincs szó.

Egészen más a súlya Zólyomi Miklós 1667 tavaszán történő török földre szökésének. Az tanácsúr, Bethlen István-ivadék — csak saját hebehurgyaságán és az erdélyi politika higgadt erélyén múlik, hogy lépése komolyabb zavarokat nem okoz. A tanács első intézkedései Zólyomi ügyében 1667. április elejéről valók.⁶⁹⁹ Az április 7-i tanácsülés határozatok egész sorát hozza a védekezésre, s elsősorban Illye és Déva ügyében, a Maros völgyén várva a trónkövetelő beütését. Illye külső várát el kell rontani, Hunyad megye és Halmágy tartománya mozgósításával, Déván löpormalmot kell építtetni, a dévai várba gabonát kell hordatni (s egyben a következő országgyűlésen ki kell vizsgáltatni, hogy kinek gondatlansága miatt veszett el az ország korábban odairányított búzája), a fejedelemasszony is kölcsönözzön oda búzát; ágyúállásnak való deszkát, tűzifát, zsinolyt, kendert, vásznat, puskaport kell Dévára szállítani. A tanács provisort is nevez ki oda, aki szükség esetén (Kapy György mint a megye főispánja alatt) a vár kapitányságát is ellátja. Szó van persze a többi végvárak felkészítéséről is. A felsőbányaiaknak s Teleki Mihálynak, Kővár főkapitányának írni kell — folytatja a határozat —, hogy szükség esetén a korábbi módon gondoskodjanak (mielőbb) önről. A szebenszéki salétromfőzőt (eszközeivel együtt) Kolozsvárra kell rendelni, Bánffy Dénes főkapitány alá. A szamosújvári portörő malmot fel kell építeni (ebben a környező vármegyék és Besztercevidék is segítse a várat), egyben Fogarásból is kell oda küldeni puskaport, búzát pedig a környező vármegyék s Besztercevidék, de maga Bánffy Dénes is szállítson oda.⁷⁰⁰ A tanácsnak is van szerepe egyes, Zólyomi bűntársainak tartott személyek letartóztatásában is.⁷⁰¹

Jócskán tisztázható a tanács szerepe Huszt várának fejedelmi őrséggel való megszállásában is. A fontos végvár ti. az öreg exfejedelem, Rhédei Ferenc birtokában van, annak pedig Bethlen István-lány a felesége, maga mintegy

kezeskedett is Zólyomiért, utolsó szabadon bocsátásakor. Az ügy első fázisáról, a vár megszálltatásának tanácsi elhatározásáról csak annyi ismeretes, amennyit Bethlen Jánosnak már az akció után, 1667. május 26-án kelt censurája mond: a huszti kapitányságot illetően Apafinak s a tanácsnak világos határozata van⁷⁰² — feltehető, hogy az állásfoglalás nemcsak erre az oly fontos részletkérdésre terjedt ki. Másodjára akkor találkozunk a tanács szerepével e kérdésben, mikor a megszállással kapcsolatos jogviták megindulnak.⁷⁰³ A dolgokat tovább bonyolítja az, hogy ekkor már huzamosabb ideje Erdélyben tartózkodik Thököly István, aki szintén érdekelt Huszti ügyében, s kitűnő viszonyban is áll a fejedelemmel. A felvidéki nagyrú major domusát, Keczer Ambrust küldi Huszti ügyében a fejedelmi tanácshoz. Az június 5-én érkezik Gyulafehérvárra. Nyomban igyekszik tájékoztatni ura érdekeiről s álláspontjáról az urakat, külön is hosszasan tárgyal Bethlen Jánossal s Bédivel. Másnap írásos folyamodványt ad be a tanácshoz (fenntartva a szóbeli előterjesztés jogát); az urak tanácskozás közben három ízben is maguk elé bocsátják, végül is azonban úgy határoznak, hogy az ország őrségét nem vonják ki Husztriból — csak annyiban enyhítik a megszállást, hogy az uradalom jövedelméhez az őrség szokásos fizetésén túl nem engednek nyúlni. Keczernek nincs más hátra, mint bejelenteni (formális protestatio nélkül): Thököly nem fogadja el a határozatot, mindent meg fog tenni ellene.⁷⁰⁴ Az őrség tartása körül azonban még hetek múlva sincs minden rendben, Máramaros is engedetlenkedik a fejedelmi intézkedésekkel szemben, úgyhogy Apafi június 22-én újból a tanácsurak véleményét kéri e kérdésekben.⁷⁰⁵

Innentől kezdve azonban Zólyomi ügye vagy országgyűlési téma, vagy legalábbis nem kerül a tanács elé egészen az ősz derekáig. A kajmakám augusztus 20-i követelődő levelére még maga Apafi válaszol. Október 23-án azonban megérkezik a kajmakám újabb sürgetése Zólyomi jószágainak visszaadásáról. A fejedelem előbb Bethlen Jánossal fogalmaztatja meg a választ: Hunyadot, Gyalu várát s a Hunyad megyei főispánságot átadja Zólyomi Erdélyben lévő embereinek kezébe (Apafi maga toldja a fogalmazványba: bár Zólyomi rokonai e jószágokat törvény szerint elnyerték tőle); Bethlen azonban maga látná jónak közölni a válaszfogalmazványt a Gyulafehérvárhoz közel lakó tanácsurakkal (Bánffy Zsigmonddal és Dénessel, Keresztessivel, Bethlen Farkassal, Kapyval s a szebeni királybíróval), hogy azoknak a jövőben ne legyen okuk a panaszra: nem tudtak az ügyről.⁷⁰⁶ Október 29-én a tanácsülésre sor is kerül, s másnap „expediáltatott ember a portára”.⁷⁰⁷ Közben azonban már útban van Apafihoz Nemes János, a Zólyomi ügyében a portára küldött főkövet újabb jelentése, s november közepe tájt újra egybe kell hívni a tanácsot Zólyomi jószágainak visszaadása ügyében.⁷⁰⁸ A Zólyomi-krízis azonban már a végéhez közeledik. Az 1668. januári országgyűlés alatt történik meg a kérdés érdemi lezárása⁷⁰⁹ — itt azonban az ügyintézés módja inkább a tanács szokásos országgyűlési tevékenységére emlékeztet (amelyről más helyen szólunk), mint a most tárgyalt sajátos tanácsi ügyködésre.

Utoljára akkor kerül Zólyomi ügye a fejedelmi tanács elé, amikor Huszti birtoklásának kérdését 1670 nyara végén—ősze elején végre rendezni kell, annál is inkább, mert Thököly István is mozgolódik az ügyben,⁷¹⁰ s állítólag Bánffy Dénes

is meg kívánja szerezni a várat s tartozékait.⁷¹¹ A fejedelem végül is az 1670. szeptember 23-i tanácsülés elé viszi a dolgot, az urak pedig úgy döntenek, hogy helyes visszaváltani a várat a Rhédei-örökösöktől, hisz azok, Zólyomi kivételével, mind Magyarországon élnek — s azután a fiscusé legyen. Ha ez a kincstár szegénysége miatt nem lehetséges, inkább valaki erdélyi nyerje el, mint külföldi örökösök, akik a császár kezére játszhatják. Az ügy kapcsán hoznak határozatot a Zólyomi elleni korábbi ítélet végrehajtásáról: a fejedelem a fiscalis directorral minden jószágban foglaltassa el Zólyomi részét.⁷¹² Huszt kérdése végül is egészen másképp igazodik el: az Erdélybe menekült Thököly Imrével való megegyezés során, cserék közepette, a fejedelem kezére kerül. Zólyomi pedig (mint már korábban említettük) késő vénségéig él a portán, a tanács azonban nem foglalkozik többet ügyével.

Fordítsuk most figyelmünket a kérdéskör további momentumaira. Az 1670-es években a pártharcok fő mozzanatai sorolhatók ide, azokban azonban ritkán lehet megfogni a tanács *egészének* állásfoglalását, annál is kevésbé, mert a tanács esetleg megoszlik a szemben álló pártok közt. A Bánffy Dénes elleni 1674. novemberi akciókor a tanácsurak egy része valahol a nagyúr ellen támadó hadak közt (vagy mögött) van, más része viszont (Bánffy korábbi párthívei) a gyógyi fürdőn várja: merre dőlnek a dolgok, s csak mikor már világos, hogy Béldiek az erősebbek, akkor szalad Apafit rábeszélni a ligához állásra. A tanács egésze ügyködésének itt egy helyütt van nyoma: már Bánffy elfogása után, 1674. november 26-a tájt határoznak úgy a liga hadainak fegyverben tartásáról, hogy amennyiben Béldi (mint főgenerális) biztonságosnak látja, válogassa meg a hadakat, s csak egy részük maradjon fenn — ha azonban az ügy másrt kíván, egyelőre az egész hadat fenn kell tartani.⁷¹³ Nem sokkal többet tudunk a tanácsnak Béldiek 1676 áprilisától a következő év márciusáig tartó rabságával, majd Béldi 1677. végi—1678. eleji felkelésével kapcsolatos tevékenységéről sem. Először 1676 augusztusában van nyoma annak, hogy Apafi megkérdezi tanácsurait Béldiek fogsága ügyében, annak kapcsán, hogy valamelyik (tisztázatlan, hogy melyik) román fejedelem interveniál Béldiekért.⁷¹⁴ 1677. március végén ismét a tanács dönt a két rab szabadulása és Bethlen János konfinálásának feloldása, ill. mindennek feltételei ügyében.⁷¹⁵ Béldi felkelésének idején pedig a tanács működésének egyetlen nyomát találjuk: az 1677. december 11—14. tájt tartott ebesfalvi tanácsülést. Az, mint ismeretes, vizsgálóbiztosokat küld Háromszékre (Kornis Gáspárt, Mikes Kelement és Macskási Boldizsárt), egyben országgyűlést hív össze 1678. január 24-ére Szentágótára. A tanácsülés határozatának folyománya lehet az is, hogy Apafi december 21-én a portára küldi Vajda László postamestert.⁷¹⁶

Béldi felkelésének egy vezéralakjával, Csáky Lászlóval 1686 februárjában már egészen más vonatkozásban foglalkozhat a tanács: a kalandos életű nagyúr most császári generálisként tűnik fel Erdély határszélén. A fejedelem s tanácsa úgy határoz: minthogy Csáky korábban is Apafi s Erdély romlására tört, s most is ebben jár, még akkor is gondoskodni kellene róla, hogy többet ne árthasson, ha visszatérne Erdélybe.⁷¹⁷

Külön említjük azt az esetet, amelyben a tanács *a jogrend egészével* kapcsolatos teendőt lát el: az 1668. januári—februári országgyűlés (XXXIII. tc.-ével) Apafit és tanácsát hatalmazza fel a *Compilatae Constitutiones* szerkesztésének megindítására.⁷¹⁸

Ami a belkormányzat egyes ügköreit érinti, ezekben eléggé kevés a tanács aktivitása.

A *birtokügyeken* kezdve az ismertetést, az eddigiekben Zólyomi Miklós ügye kapcsán említettekén kívül a majd harmincéves korszakban csak néhány esetben találkozunk ezekben a tanács szerepével. Tanácsi határozat alapján adja vissza 1662 szeptemberében Apafi Sárkány Tamásnének s húgának (mindketten Filstich lányok) a II. Rákóczi György által a zálogösszeg letétele nélkül tőlük elfoglalt offenbányai uradalmat.⁷¹⁹ 1669 februárjában a sárrétudvari jobbágyok panaszára születik ex consilio határozat. Azok Béli Pál jobbágyai, 1668 nyarán azonban Bársony György váradi püspök igen drasztikus formában jelenti be rájuk birtokigényét: elhajtatja marháikat, felkötötéssel fenyegeti őket, ha mást uralnának. A határozat védelmet ígér nekik Bársonnyal szemben.⁷²⁰ Közel tíz év múlva találkozunk újra a tanács szerepével ily kérdésben: Apafi egy feltehetően nagyobb súlyú executio ügyében kéri ki a tanácsurak véleményét.⁷²¹ Az 1680-as években is csak néhány nagy súlyú birtokügy kerül a tanács elé: 1683-ban két ízben is Kemény Jánosné (Lónyai Anna) és Kemény Simonné birtokvitája,⁷²² 1687 márciusában Béli Pálné hagyatékának ügye s végül 1688 márciusában Eszterházy Pál nádor erdélyi birtokigényeié.⁷²⁴

Nem sokkal bővebb a tanács ismert tevékenysége a *vallásügyben* sem, pedig itt olyan tényező indokolná a kérdéssel való gyakori foglalkozást, mint a fejedelem ismeretes erős vallásossága, a katolikus rendeknek legalábbis a korszak egy részében folytatott intenzív sérelmi politikája, az ortodox egyházzal kapcsolatos sérelmek, református-evangélikus templomhasználati, -építési viták nem egy esete stb. 1667 júniusában a lengyel unitáriusok Erdélyből való kiutasítása foglalkoztatja a tanácsot,⁷²⁵ 1668. április elején Apafi a zsinat (és egyben az országgyűlés) helyét és idejét illetően kéri ki az urak véleményét,⁷²⁶ május 2—4-én pedig tanácsülést is tart „a scolai és ecclesiai dolgokrul”.⁷²⁷ Az már ismét inkább a tanács országgyűlési tevékenységéhez tartozik, hogy 1671 márciusában a fejedelem az urakkal együtt intézi a református papoknak az országgyűlés alatt elébe terjesztett sérelmi iratát;⁷²⁸ némileg az is, hogy 1672-ben a tanács országgyűlés alatt rendel a négy bevett vallásfelekezet számára minden hónap első napjára rendkívüli istentiszteletet s országos böjtöt, tekintettel Magyarország elnyomatására s a szomszédos országokbeli fegyveres készülétekre.⁷²⁹ 1673-ban viszont valóban „tisza tanácsülés” foglalkozik két ízben is a vallási ügyekkel.⁷³⁰ A magyarrégeni evangélikusok templomhasználatának ügyében az országgyűlés alatt ex consilio kelt resolutio (1673. december 12.)⁷³¹ viszont ismét az 1671—1672-i esetekkel tartozik egy kategóriába. Jó évtizedes szünet után van nyoma ismét a tanács vallásügyi tevékenységének: Apafi 1684 júniusában a román papság ügyeinek rendezésére hívja össze.⁷³²

A közigazgatási ügyek eddig is kiemelten kezelt ágai közül az *adóügyé* elsősorban a korszak első, nehéz éveiben foglalkoztatja a tanácsot. A korszak legelején, 1662 márciusában tartott görgényszentimrei országgyűlés úgy rendelkezik (XV. tc.): ha a török sarc számvevői közül valaki meghal, vagy akadályoztatva van, a fejedelem s a tanács rendeljen helyette mást.⁷³³ 1664 júliusában a kecei tábori országgyűlés utalja az udvarnál lévő tanácsurak hatáskörébe a befolyt adóösszegeből teendő kifizetésekről való rendelkezést.⁷³⁴ Ex consilio válaszol Apafi Medgyesszék adócsökkentési kérelmére is (az 1665. májusi országgyűlés, XXVI. tc.-ével, csak becikkelyezi ezt a döntést).⁷³⁵ 1666-ban az adó jó pénzre váltásáról rendelkező, az év februári XIII. tc. magyarázatát illetően várja Apafi a tanácsurak véleményét.⁷³⁶ A következő év szeptemberében Bánffy Dénes kívánta a tanács elé vitetni Debrecen, Bihar megye és a hajdúk adónemfizetésének ügyét⁷³⁷ — kérdés, hogy a fejedelem valóban ily úton intézte-e a dolgot. Innen azonban jó ideig nem hallunk a tanács adóügyi szerepéről. Legközelebb 1673 végén találkozunk vele, akkor számvételt határoz az országos jövedelmek perceptoraitól az adóról.⁷³⁸ Ezzel ez a kérdés el is tűnik a tanács látóköréből.

Jóval gazdagabb a tanács *hadügyi* hatáskörét bemutató anyag (ami ti. tisztán Erdély honvédelmével kapcsolatos, s nem a bujdosók harcaival, vagy később a felszabadító háborúval). Itt elsősorban az 1664 utáni néhány nehéz év van képviselve: a törökkel szembeni határvonal (különösen Váradal s Jenővel átellenben) bizonytalan, s még inkább az a határszéli, végvárra előlépett kisebb-nagyobb várak helyzete. Közvetlenül a vassvári béke (s Székelyhid lerontása) után felmerülnek ezek a kérdések. 1665. március végén Bethlen János egy censurájának egy szakasza az első nyom. A tanácsúr türelmet javasol Szilágycseh és Sebesvár ügyében.⁷³⁹ Az 1665. májusi országgyűlés általános felhatalmazást ad Apafinak s tanácsának arra, hogy a katonaság hovarendeléséről a szükséghez képest intézkedjenek⁷⁴⁰ — voltaképpen itt is az északnyugati végházakról van szó. Ez annál is inkább állítható, mert a gyűlés végén a fejedelem s tanácsa Béli Pált s Ebeni Istvánt küldi ki a végvárak megvizsgálására. Külön feladatuk azt megállapítani, hogy Almás és Egeres vára, megerősítésük esetén, védelmet nyújt-e a portyázó váradi törökökkel szemben? A két tanácsúr rövidesen jelenti, hogy ezek megerősítése nem járna haszonnal, Valkóé azonban (amely romokban hever) és Somlyóé igen. Az udvarban lévő tanácsurak közül csak Bethlen Jánosnak vannak kételyei: a várak megerősítése helyes ugyan, de ha nem megfelelően történik, a török elfoglalja őket. A határozat végül is a két vár megerősítése; kapitányokat is rendelnek beléjük, s Béli Pált, a főgenerálist utasítják, hogy megfelelő őrséget küldjön a két várba. Az örökké habozó Béli azonban a tanács szétoszlása után elszabotálja az őrség bevitelét — a kancellárral közli, hogy ez a váradi töröknek sérelmes lenne, azok rövidesen megvádolnák érte a portán Erdélyt, s ő ezért nem vállalja a felelősséget.⁷⁴¹ Így történhet, hogy nem sokkal a tanácsülés után, július közepe tájt Apafi újra kikéri tanácsurái véleményét az ügyben.⁷⁴²

A helyzet azonban rövidesen válságosra fordul: a török valóban beleköt Valkó erődítésébe. Bánffy Dénes adja le a vészjelet a fejedelemnek. Az határozott katonai ellenakciót indít (Vér Györgyöt a kolozsvári őrséggel és a Désnél lévő hadakkal

Somlyó és Valkó felmentésére küldi, felülteti a közelebbi székely székeket — Aranyos-, Maros- és Udvarhelyszéket —, Vér után indításukat Ebeni s Bánffy Dénes döntésére hagyva), s egyben (1665. augusztus 13-án) javaslatot kér az uraktól: felvegye-e az ország további hadait? Ezt egyrészt nyílt háborúnak tekinthetik a porta ellen, másrészt e várakat nem hagyhatja ott „farkaskaszára”.⁷⁴³ Két tanácsúri censura ismeretes: Bethlen János (augusztus 15-én ír)⁷⁴⁴ indokolva látja saját korábbi óvatos álláspontját,⁷⁴⁵ de a baj közepén határozott intézkedéseket javasol.⁷⁴⁶ Pettki István abból indul ki, hogy a jogos önvédelem nem kárhoztatható — de itt a peres fél egyben bíró is, s kérdés, hogy igaz bíró-e? Azért ő is védekezést ajánl, s egyben sietve iratna a nagyvezérnek s a portán követségben lévő Paskó Kristófnak az ügyről (a török előtt azzal érvelve, hogy a császári oldalon lévő csavargók miatt a szegénység nem mert hazaszállni, így az adót nem lehetett beszédni, a várakban őrseget tartani tehát kénytelenség volt).⁷⁴⁷ Mire a censurák felérkeznek, Valkó már elveszett; Apafi újra tanácsurait véleményét kéri — most már csak Somlyó megsegítéséről. Bethlen János augusztus 17-i újabb censurájában lényegében augusztus 15-i javaslatait ismétli meg Somlyóra alkalmazva (annyi hozzátoldással, hogy a Kővárban lévő németek felét is Somlyó segítségére indítaná, s határozottabban beszél a szamosújvári és kővári puskások odaindításáról).⁷⁴⁸ Béli (akinek az augusztus 13-i fejedelmi rendeletre való reagálása nem ismeretes, s most is jókora késéssel, augusztus 21-én küldi el censuráját) utólag bölcs: a valkói őrseg parancsnokaitól mást remélt, bár már Makainak Olosz Ferencsel való „embertelenkedésén” megütközött. Kísértetni kellett volna a Valkóba menő őrseget — írja. Pozitív javaslata csak annyi: szaporítani kell Somlyóban a municiót.⁷⁴⁹ Bánffy viszont (akit kihoznak sodrából Apafinak az ügygel kapcsolatban Sebesvárat illető, láthatólag egymásnak ellentmondó rendelkezései) indulatában messzebbre megy a megengedettnél: 1665 augusztusának utolsó napjaiban megírja Apafinak, hogy a fejedelmi tanács elé fogja vinni e rendeleteket. Az egyébként szelid természetű Apafin erre egymás után három rettenetes dühroham vesz erőt, felesége és sógora (Ghillányi) nehezen csillapítja le, s mindketten sietve írnak Teleki Mihálynak: közvetítsen az ügyben. Teleki valóban közre is működik a dolog elsimításában.⁷⁵⁰ Somlyó végül is megmarad Erdélynek (s a következő jó két évtizedben igen fontos szerepet játszik), bár a török azért tovább piszkálja a várat. 1665. szeptember elején Apafi újból a tanácsurak censuráját kéri amiatt, hogy a hatalmas szomszéd (konkrétan feltehetően a váradi pasa) az ország őrsegének Somlyóból való kivitelét követeli.⁷⁵¹

Most azonban egy időre más hadügyi kérdések foglalkoztatják a tanácsot: az 1665. novemberi I. tc. arra hatalmazza fel, hogy a végvárrá előlépett Kolozsvár helyzetének rendezésére határozott biztosok személyéről s kiszállásáról döntsön a fejedelemmel együtt.⁷⁵² 1666—1667-ben azonban két ízben is újra Somlyó okoz gondot az uraknak. 1666 júliusában—augusztusában a somlyai őrseg különböző elemei fizetésének kérdésében került sor a tanácsurak megkérdezésére.⁷⁵³ 1667. március 15-én Apafi Bánffy Dénes egy memorandumáról kéri ki a tanácsurak véleményét (a memorandum rekonstruálható pontjai: a somlyai perceptor személye, Somlyóra Kolozsvárról és Szilágycsehből németek vitele, ill. onnan

német lovasok kihozatala; Olosz Ferenc kapitánysága; az őrség fizetése). Csak Bethlen János censurája ismeretes.⁷⁵⁴ 1668-ban előbb a kolozsvári tisztek fizetésének ügye kerül a tanács elé,⁷⁵⁵ szeptemberben pedig a Bihar megyei hajdúké.⁷⁵⁶

Ezzel azonban a végek problémája jó időre el is tűnik a tanács látóköréből; a végvidék ekkor legkényesebb, a váradi törökkel érintkező részének Bánffy korlátlan ura (ez az uralom egyik alapja túlhatalma kiépülésének is, ami aztán fejébe kerül). e kérdéskörnek a tanács már csak kifejezetten diplomáciai aspektusaival foglalkozik. Csak a Bánffy bukását követő időszakban találkozunk újra vele. Előbb a Bánffy kolozsvári főkapitányságát átvevő Rhédei Ferenc számára Apafi által 1675. január 2-án adott instructióban: a kolozsvári főkapitány a fejedelemtől és a tanácstól (ill. az e célra rendelt bizottságtól) kérjen utasítást arra nézve, hogy fegyverhez nyúlhat-e (8. pont); ha olyan követség érkezik hozzá, amely az ország s fejedelme veszedelmére célozhat, Apafihoz s a rendekhez irányítsa (idejében értesítve erről a fejedelmet és a tanácsot) — kisebb ügyekben (különösen ha sürgősek) maga adhat választ, de tegyen jelentést róla a fejedelemnek és a tanácsnak, a követség által hozott levelek másolatát pedig terjessze fel ezeknek (10. pont), az őrség elleni perekben 50 forintig a kapitány székén mondjanak végső ítéletet, az értékhatáron felüliek fellebbezhetők a fejedelem és a tanács elé (12. pont).⁷⁵⁷ Mindez evidensen visszhangja a Bánffy Dénes ellen 1674. nyár végi—ősz eleji fellépése miatt szegzett vádaknak — s a 8. és 10. pont végrehajtásának nincs is nyoma, hisz a Bánffynak felróttak is csak ürügyül szolgáltak megbuktatására. Bánffy bukásával azonban a korábban az ő kezében egyesült Kolozsvár—Szamosújvár—Somlyó-komplexumot is szétrobbantják: Kolozsvár főkapitánya alá a városon kívül csak Gyalu és Sebesvár tartozik, Szamosújvár és Somlyó külön-külön főkapitányt kap. Apafi 1675. június 18-án külön instructiót ad Olosz Ferenc somlyói főkapitánynak; ennek a tanács hatáskörét érintő pontjai: a főkapitány a fejedelemtől és a tanácsi rendtől függjön (1.); ha a vár municiójának gyarapítása, Somlyó és Szilágycseh építése ügyében nem tud valamit saját hatáskörében megoldani. Apafitól s a tanácstól kérjen rá utasítást (4.); az őrség számának gyarapodásáról évenként tegyen jelentést a fejedelemnek s tanácsának (5.); érdemi híreket nekik jelentsen (9.); Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok megyei nemeseket némethez irogatás, pribékség, tolvajkodás esetén a főkapitány fogasson el (200 forintnál nagyobb vagyon esetén tettenérés vagy bizonyíték szükséges ehhez, azon alul a gyanú is elég), s a fejedelem és tanácsa ítéljen meg — nota esetén az országgyűlés (11/4.).⁷⁵⁸ Ismét csak olyan intézkedések, amelyek végrehajtásának nincs nyoma — Olosznak nagyszámú jelentése maradt fenn Apafihoz, a tanácshoz azonban egy sem, s a végvidék más, az instructióban tárgyalt ügyei tanácsi tárgyalásának sincs nyoma.

Amint egyáltalán alig van nyomuk a szorosabban vett hadügyeknek is. 1677 áprilisában Apafi lényegében befejezett tényként közli döntését a tanácsurakkal a székelyek törvény szerinti évi mustrájáról, az erre reagáló kollektív tanácsúri censura csak némi módosítást javasol a kiadandó rendeleten.⁷⁵⁹ Az 1680-as években is csak néhány nyoma van a tanács hadügyi tevékenységének. 1684 áprilisában készülséget határoz,⁷⁶⁰ ugyanaz év júliusában arról intézkedik, hogy

váltsák egymást a megyék a hadi vizsgálatban.⁷⁶¹ 1687 októberében a *deputatio ad felhatalmazást* a tanácsnak annak eldöntésére: mennyi pénzt küldessen a kővári őrségnek.⁷⁶²

A közigazgatás további ügykörei az adó- és hadügynél aránytalanul szegényesebben vannak képviselve a tanács e korabeli hatáskörében. Egyetlen esetben találkozunk azzal, hogy a tanács hoz határozatot *országos főtiszttség* betöltésére (Hegyesi István *fiscalis directorságáról* van szó).⁷⁶³ *Törvényhatóságok* jogállásával, határvitáival, igazgatásuk egészével az időszak elején, 1664—1666-ban foglalkozik néhány ízben a szerv. Az első esetben (1664 februárjában Kolozsvár kérése kerül elébük Kolozs megye — amelynek a város székhelye, a megyei közelet bizonyos mozzanataira tehát ott kerül sor — és a város egymással szembeni jogállásának tisztázása iránt) egyszerűen az országgyűlés határozatára utal.⁷⁶⁴ Amikor 1665 tavaszán a kolozsvári nemességnek arról a követeléséről van szó, hogy ne csak saját szükségére vihessen be bort a városba, hanem korlátlanul,⁷⁶⁵ s Kolozsvár, kiváltságaira hivatkozva, a fejedelem védelmét kéri, az 1665. május 15-én *ex consilio* kelt *resolutio* az érdemi döntés elhalasztása,⁷⁶⁶ az ügy további folyásának pedig nincs nyoma a tanács által megtárgyaltakban. 1665 novemberében Apafi a tanács „tetszéséből” küld ki biztosokat (Teleki Mihályt, Mikes Kelemt — ekkor még egyikük sem tanácsúr — és a szászsebesi királybíró) a Kapy György és Kun István közt a Hunyad megyei főispánság ügyében fennforgó egyenetlenség eligazítására.⁷⁶⁷ Az utolsó ilyen eset, a tanács 1666. február 16-i döntése Torockó és Aranyosszék határvitája eligazításának módjáról, inkább a tanács szokványos országgyűlési tevékenysége körébe sorolható.⁷⁶⁸

A tanácsnak egyetlen *iparügyi* döntése ismeretes e korból: a szebeni szabócéh kiváltságainak megőrzését rendeli el (1665. november).⁷⁶⁹

Elégge szegényes a *kereskedelemügyi* anyag is. 1668-ban a limitációt illetően kap felhatalmazást a fejedelem és tanácsa.⁷⁷⁰ Az már csak részben kereskedelmi kérdés, részben tágabb értelemben vett politikai vita, amelyben a tanács határoz 1672. március 11. tájt: Teleki mint huszti és kővári főkapitány panaszol előbb a Szepesi Kamaránál, majd Spankau kassai főkapitánynál Strassoldo szatmári főkapitány magatartása (Bánffy Gábor, Apafi útlevéllal utazó szolgálai elfogatása, az utak elállatása) miatt, Spankau viszont a Tótfalunál, Nagybányával szemben folyó erődítést rója fel Telekinek, de magának Apafinak is, s nyomatékkal Apafi válaszáig lezárítja az erdélyi határt, eltiltja a sókereskedést. A tanács viszont úgy dönt, hogy Apafi ne válaszoljon Spankaunak (s a Szepesi Kamarának).⁷⁷¹ 1677-ben viszont elsődlegesen kereskedelmi ügyek, a pénzforgalom kérdései foglalkoztatják a tanácsot. Előbb az év márciusában hoz (közelebről nem ismert) határozatot az *usualis pénzről*.⁷⁷² 1677. május elején pedig Apafi az iránt kéri tanácsurait véleményét, hogy a rossz pénz elterjedéséből következő bajok (köztük a portai adó be nem adhatása) miatt tartson-e országgyűlést?⁷⁷³ Az egyetlen ismert tanácsúri *censura*, Bánffy Zsigmondé, országgyűlés tartását javasolja⁷⁷⁴ — a gyűlésre sor is kerül. Az utolsó ilyen momentum az 1686. augusztusi XI. tc. intézkedése: az árdrágító kereskedők ügyében Apafi s a tanács ítéljen.⁷⁷⁵

Az *iskolaügyről* szólva részben azt ismételhethetnénk el, amit a *vallásügy* tárgyalásánál már említettünk: az 1668. május eleji iskola- és vallásügyekkel foglalkozó tanácsulást, az 1673. áprilisi hasonló tárgyú ülést. Egyetlen újabb momentum van: Bethlen János 1674. június 13-i felterjesztése (nem tudjuk eldönteni: censurája vagy proprio motu memoranduma) a református iskolák kérdésében.⁷⁷⁶

A *kincstári* ügyek ismét csak elsősorban az Apafi-kor első nehéz évtizedeiben foglalkoztatják a tanácsot. 1665-ben (a májusi XXVI. tc.-kel) a fejedelemmel együtt felhatalmazást nyer annak megítélésére, hogy kinek kezén hagyják meg (tekintettel az országnak tett s teendő szolgálataira) az 1657 óta elidegenített fiscalis jószágokat és jövedelmeket.⁷⁷⁷ Az év július elején kérdezi meg Apafi a tanácsurak véleményét a só áráról; állásfoglalásuk: adják úgy, ahogy elkél.⁷⁷⁸ 1667 júniusában a máramarosi sóakna ügye okoz gondot (Huszt fejedelmi őrséggel való megszállatása kapcsán), s a debreceni harmincadé.⁷⁷⁹ Ez a pár éves időszak az 1669. januári—márciusi XXX. tc.-kel zárul, amely újra szabályozza az 1657 óta elidegenített fiscalis jószágok visszaszerzésének módját: a productio a tanács, a főtisztek és a tábla ülnökei előtt történjék.⁷⁸⁰ Majd évtizedes szünet után találkozunk újra a tanács kincstári ügyet illető tevékenységével: 1677 márciusában Budai Péter és Péter János a szerv „alkalmatosságával” veszi bérbe a marosváradyai, dévai és szászvárosi harmincadot, a marosváradyai híd vámmal, kocsmá- és mészárszék-jövedelemmel együtt, 6400 forintért.⁷⁸¹ Hasonló bérleti ügyben találkozunk 1683-ban a tanács közreműködésével. Most Péter János és vele Szegedi György lényegében az összes sójövedelmeket bérbe veszi (a különleges jogállású parajdsófalvi aknán kívül az összes sóaknákat, a marosváradyai és dévai sóportust is), s emellett a marosváradyai híd vámot, kocsmát és mészárszéket. A két bérlőért a tanács kezeskedik.⁷⁸² A kincstári ügyek utolsó ismert előfordulása a tanács hatáskörében egy portio kivétele a fiscalitasok közül.⁷⁸³

Körülbelül ilyen méretű az is, amit a tanács ez időszakbeli *biráskodási* tevékenységéről tudunk (itt sem szólva természetesen külön a szerv szerepéről az országgyűlések biráskodásában, s nem ismételve az előbbieken más aspektusokban elmondottakat). 1665-ben a brassai vargák és tímárok perében ítélt.⁷⁸⁴ 1669 augusztusában Károlyi szatmári főispánnak a somlyaiaktól szenvedett sérelmei miatt indított perében kéri ki Apafi tanácsurái véleményét.⁷⁸⁵ 1674 októbere előtt foglalkozik a tanács Fileky Mihályné (parázna nemesasszony) ügyével; mindkét ízben halálra ítélik, de az újra meg újra kegyelmet szerez. 1674 októberében férjét is eléri a halálos ítélet (más feleségének elvételéért s maga mellett tartásáért); Bánffy Dénesnek utolsó ismert tanácsúri censurája az, amelyben arra kéri Apafit: ne adjon neki kegyelmet.⁷⁸⁶ 1675 vége felé eshetett, hogy a fejedelmi tanács egy Mészáros István nevű közönséges latorról s gyilkosról úgy döntött: ahol van, kerüljön ítélet alá, s hajtsák is végre az ítéletet (amely ily esetekben nyilvánvalóan halálra szolt) — Szeben városa eszerint járt el, utólag azonban kiderült, hogy a lator nemes volt, a fiscalis director evokáltatta a várost, s az két ízben is folyamodhatott, magyarázkodva, Apafihoz, míg az 1676. március 5-én, némi dorgálást intézve a városhoz, töröltette az evocatiót.⁷⁸⁷ Az év szeptemberében a fejedelem tanácsa határozatából

rendel bírói zárt a vagyonát vesztegető Popovics Gergely kolozsvári lakos ellen (magát is arrestáltatva).⁷⁸⁸ Az utolsó nyom itt az 1688. májusi—júniusi VI. tc.; e szerint a jövőben Apafi és „az egész tanácsi rend” hozzájárulása nélkül senki se tartóztathasson le szomszéd országbelit, s ne tarthassa vissza vagyonát.⁷⁸⁹

Ennyi hát, amit a fejedelmi tanács beligazgatási hatásköréről mondhatunk az 1662 és 1690 közti időszakban. A tanács *külügyi* tevékenysége ennél mennyiségileg is aránytalanul több, súlyában még inkább.

Kezdjük a kérdés tárgyalását egy olyan kérdéscsoporttal, amely Erdély számára önmagában véve külügy is, de nem is az: a *magyarországi elégületlenek*, ill. (1670-től) *bujdosók* ügyével. Azt mondtuk: önmagában véve — de ehhez a kérdéskörhöz a legkülönbözőbb irányokba vezető diplomáciai szálak fűződnek, s ezeket itt tárgyaljuk, nem Erdély török, Habsburg-, lengyel stb. diplomáciájánál. Hogy mi a súlya a kérdésnek Erdély számára, arról olvasónk az elmondandókból fogalmat alkothat. Még akkor is, ha ez a súly a magyarországiakkal való kapcsolat kezdetén a tanács *egészének* tevékenységében nem érzékelhető. Az Erdély részéről történő első lépés, Bethlen Miklós és Teleki Mihály 1666. tavaszi magyarországi útja, nem a tanács határozatából történik, s utána is jó ideig csak a néhány legtekintélyesebb tanácsúr tud a dolgról: Bethlen János, Bánffy Dénes, Béli Pál s a szász comes Fleischer (ő tán kevésbé tekintélye, mint evangélikus volta miatt, a dologban a felső-magyarországi evangélikusság is erősen érdekelt lévén), s persze a két 1666. tavaszi követ.⁷⁹⁰ Csak az 1669-i eperjesi traktakor kerül az ügy a tanács egésze elé; az év április 14—15-én ők adnak instrukciót a tárgyalásokra küldött erdélyi követeknek.⁷⁹¹ Mikor azonban az eperjesi tárgyalások közben az erdélyi biztosok rendelkezést kérnek a fejedelemtől arra nézve, hogy elfogadják-e Erdély biztonságát s a protestánsok helyzetének rendezését illetően a császári javaslatokat akkor is, ha az országnak a Rákóczi-családdal szembeni követelései egyben nem nyernek kielégítést, Apafi megint csak Bethlen Jánost, Bánffyt és Béli Pált kérdezi meg.⁷⁹² S a magyarországiak ügyének intézése most még titkosabbá vált. Mikor a fejedelem 1669 októberében Rozsnyai Dávidot küldi a portára, előbb kikérné az ügyben eddig nem forgó tanácsurak véleményét is. Akkor azonban Bánffy Zsigmond, nyilván sértetten az ügyből való addigi kihagyása miatt, oly hangnemben válaszol,⁷⁹³ hogy a fejedelem indulatrohamában úgy dönt: a tanácsurak meghallgatása nélkül küldi be a követet.⁷⁹⁴ Még a három legtekintélyesebb úr közül is csak Bánffy Dénesnek (s mellette az akkor még nem tanácsúr Telekinek) van szerepe Rozsnyai követség meghatározásában (Bethlen János nem is tud a dolgról, Bélihez a követnek, instructiója szerint, csak jövő-menő útjában kell betérnie tanácsért). Még amikor a kelet-magyarországi elégületlenek egyik fejének, Ispán Ferencnek immár hosszúra nyúló s szemet szűrő erdélyi tartózkodásáról van szó, akkor is csak Bánffy Dénes és Teleki megkérdezésének van nyoma.⁷⁹⁵

Csak amikor I. Lipót 1670. február végén azzal küldi Erdélybe Kászoni Mártont, a régi császárpárti Erdély-szakértőt s immár volt magyar kancellárjelöltet, hogy vegye rá Apafit a magyarországi elégületlenekkel való szembefordulásra, cserében Zólyomi Miklós ellen ígérve támogatását a portán, akkor kéri ki a fejedelem az egész tanács véleményét.⁷⁹⁶ Röviddel a censurák beérkezése után most már valóban

egybe is ül a tanács. Közben ti. megérkezik Rozsnyai Dávid a portáról — mint ismeretes, azzal az álhírrrel, hogy a porta nem engedélyezheti Apafi kiindulását Magyarországra, Zrínyi Péter pedig vejét, I. Rákóczi Ferencet akarja Erdély trónjára ültetni. Minthogy pedig 1670. április 10-én I. Rákóczi Ferenc vezetésével ki is robban a kelet-magyarországi felkelés, az 1670. április 17—19-i tanácsülés tárgya: hogy csempésszék ki Erdélyből Kászonit, s mivel bocsássák vissza Ispán Ferencet.⁷⁹⁷ A Rozsnyai-hozta rémhír hatására egyelőre szó sincs a magyarországiak támogatásáról. Azt azonban a tanács is jónak tartja (kérdés, hogy az említett ülés-e vagy egy néhány nappal későbbi), hogy részleges felkelést kell elrendelni.⁷⁹⁸

1670 májusában azonban Erdély számára is új fejezet nyílik e vonatkozásban — új politikát kell kidolgoznia. Ismét (s nem is egy ízben) meg kell kérdezni a tanácsurakat. Apafi előbb (Bethlen János javaslatára) május 3-án kéri a tanácsurak véleményét a teendőkről.⁷⁹⁹ Május 10-én újból kiír a tanácsurakra, most már arról kérve véleményüket: küldjön-e fel valakit a császárhoz közvetítésre. A censura-kérő rendelet itt utal Erdélynek a Rákóczi-házzal szembeni követeléseire is — Apafi még nem értesült róla, hogy I. Rákóczi Ferenc végképp ártatlan a portai rémhír által rákenteztkben, s amellet most mentené az Erdély számára a Rákóczi-vagyonból menthető is.⁸⁰⁰ Május 13-án ugyanezt a kérdést ismétli meg a tanács több más tagjához.⁸⁰¹

Ezzel azonban a kérdéskör egyelőre megint lekerül a napirendről; amikor 1670 nyarán újra szóba kerül, már a császár ellenintézkedéseinek egy kényes momentumáról van szó. Nagybányára akarnak őrseget juttatni (ami pedig Máramarost fenyegeti), s ráadásul erdélyi területen át. A tanács előbb (nem ismert időpontban, de augusztus 10. előtt) határozatot hoz a császáriak át nem engedéséről.⁸⁰² Rövidesen azonban ott az akut veszély. Bánffy Dénes és Teleki Mihály egyszerre hívja fel rá Apafi figyelmét augusztus 13-án. Bánffy a tanács korábbi határozatára emlékezteti urát, Teleki bekéretné az urak véleményét.⁸⁰³ A fejedelem augusztus 15-én ki is ír a tanácsurakra, censurájukat kérve az ügyben (jelezve: meggondolandó, hogy amennyiben ő eltiltja a császáriak átvonulását erdélyi területen, az erdélyieket is megakadályozzák a Máramarosba való járásban; Kapnik felé ti. királyi területen át vezet az út).⁸⁰⁴ Az ismert censurák közül csak Telekié foglal élesen állást az átvonulás meggátlása mellett,⁸⁰⁵ s Rhédei Ferenc ajánl fegyveres tüntetést Kővárvidék északi részén, egyben pedig elhúzná a dolgot addig, amíg a magyarországi ügyek rendezésére Bécsből ígért biztosok leérkeznek, s a nagybányaiak véleményét is kitudná a megszállatásról.⁸⁰⁶ Béli inkább nem engedné át a németeket, de emlékezteti rá Apafit: addig is sokan jártak át Szatmárból Nagybányára, s senki se akadályozta volna őket, ha Erdélyen át mennek — a másik fél se akadályozta a máramarosiakat Erdélybe való útjukban, egyáltalán: egyik fél se viselkedett ellenségesen.⁸⁰⁷ Bethlen János is ellene van az átvonulás engedélyezésének, de úgy látja: a határszélhez közelebb lévőkh tudhatják jobban a teendőket — s a tilalom egyébként is haszontalan lesz, ha a császári lovasok kerülő úton bejutnak Nagybányára.⁸⁰⁸ A többiek még a két nagy tekintélyű öreg tanácsúrnál is engedékenyebbek. Bethlen Farkas nem kockáztatná egy összetűzésért a császári biztosok leküldését,⁸⁰⁹ Ugyanezzel érvel Nagy Tamás is. Ő ráadásul azt sem tudja:

van-e Erdélynek ott elégséges ereje az ellenállásra. Diplomáciai eszközöket javasol a baj elhárítására.⁸¹⁰ A két Haller a legbátortalanabb. Haller János arra hivatkozva nem gátolná meg az átvonulást, hogy a császár kegyelmességét igéri a magyarországiaknak, s saját birodalmában jár el; csak arra vigyáztatna, hogy e hadak Erdélyben ne tegyenek kárt.⁸¹¹ Haller Pál pedig odáig megy: ha az átvonulók nem sértik Erdélyt, nem háborgatná őket (annál is inkább, mert a fejedelem tudja: van-e Erdélynek módja garázdakeresésre).⁸¹² A nagybányai ügy végül is nem lesz casus belli. 1670. október elején még egy válságos pillanat: Apafi a tanácsurak véleményét kéri arról, hogy tűrje-e tovább a császáriak által Erdély határszélén okozott károkat, vagy álljon ellen nekik?⁸¹³ Innen azonban 1671 májusáig nincs nyoma a tanács hatáskörében e kérdéscsoportnak.

Akkor a dolgot egy rémhír indítja el: a török támadni készül a Habsburg-birodalom ellen, s a császár előbb fel akarja prédálni Erdélyt, hogy az ne legyen alkalmas hadtápterülete a töröknek s erdélyi segélycsapatainak. Teleki ennek kapcsán a tanács megkérdezését javasolja Apafinak, s egyben mindjárt a várak megrakását éléssel, a Keresztesmezőre pedig vagy ezer lovasból őrség gyűjtését.⁸¹⁴ Apafi mindjárt mozgósít is. Erre Teleki s most már vele együtt Bánffy Dénes is újra a tanács egybehívását tartaná szükségesnek.⁸¹⁵ 1671. május 16-án azonban csak a Gyulafehérvárott jelenlévő néhány tanácsúr (Bánffy Dénes és Zsigmond, Bethlen János és Farkas)⁸¹⁶ hozza meg a készülséget, ill. Marosszék és a vármegyék felületését és Déshez vonulását elrendelő döntést.⁸¹⁷

Az is kérdés, hogy hány tanácsúr s ki van jelen azon az 1671. szeptemberi tanácskozáson, amelyről Bethlen János bőven, de pontatlanul ír. A dolog előzménye: 1671 júliusában a porta védelmével biztatja a bujdosók követeit, Erdély követének, Daczó Jánosnak viszont halogató (vagy épp egészen tagadó) választ ad a magyarországi támadás engedélyezése ügyében, a bujdosók ezért azzal vádolják Daczót, hogy ellenük dolgozik, s a nekik, ill. Daczónak adott válasz közti eltérés tisztázására Radics Andrászt küldik Apafihoz. Az útjában tárgyal Bánffy Dénessel és Télekiel. Bánffy egyrészt nem látott elégséges alapot az akcióra a török ígéreteiben, másrészt attól tartott, hogy a bujdosók ki akarják venni a kezdeményezést az ügyben Erdély kezéből (ráadásul még Radics hevessége fel is bosszantotta, úgyhogy jól ki is oktatta a bujdosók emberét). Teleki viszont fantáziát látott a dologban. Ő maga a Radnóthoz közel lakó tanácsurak összehívását javasolta; ez elsősorban Bethlen Jánost, Bánffy Dénest s őt magát jelentette. Apafi pedig legalábbis Telekit be is rendelte 1671. szeptember 9-ére Radnóra.⁸¹⁸ A radnóti tanácskozásról Bethlen úgy tudósít, hogy Radics ott ismerteti a bujdosók követői által előadottakat, és sürgeti Apafi fegyveres fellépését a császár ellen, a tanácsurak viszont üres ígéreteknek tartják a portán kapottakat, nem nemzetek közti szövetségnek — erre Radics legyávázza a tanácsot, s úgy nyilatkozik, hogy akkor Apafi nélkül pusztán török segítséggel is belevágnak. Apafi és a tanács erre úgy határoz: meg kell tudni a török álláspontját.⁸¹⁹ Mármost tény az, hogy Apafi elküldi Balót a budai vezérhez ez ügyben. A tanácskozás körül azonban némi kételyeket ébreszt az, hogy Bethlen egyrészt lényeges kérdésekben pontatlan (augusztusra teszi az ülés időpontját, pedig Radics csak szeptember 6-án ért

Radnótra; nem jelzi: kik vettek részt rajta, holott valószínű, hogy csak ő maga, Bánffy Dénes és Teleki — sőt még az is lehet, hogy csak Apafi és ő tárgyalt Radiccsal), s ismeretes, hogy művét a bujdosók fegyveres támogatásának álláspontjával szembeni erős ellenérzéssel írta (a klasszikus példa erre nem is a jelen eset, hanem az 1673-ban Székely Lászlónak adott állítólagos portai válasz, amit *semmi sem igazol*).

Biztosabb nyomai vannak a tanács ez irányú tevékenységének a mozgalmas 1672. évből. Először Bethlen János és Miklós tervének, a magyarországiak érdekében az európai uralkodóknál történő diplomáciai fellépésnek aktuális szakaszában hoznak döntést 1672 januárjában. Bethlen Miklós megírja az európai uralkodóknak küldendő leveleket, a csanádi tanácsülésen jelenlévő urak azonban úgy határoznak: e leveleket s a levélvivők instructióját nem biztonságos Apafi pecsétjével s aláírásával felküldeni; Bethlen Miklós dolgozzon ki e helyett egy „az Austriaca Austeritáshoz alkalmaztatott” újabb röpiratot, s azt küldjék fel egyszerű credencialisszal.⁸²⁰

A diplomáciai akció gondolata azonban most egyelőre félrekerül. Újból a fegyveres támadás programja kerül előtérbe. Petrőczy és Szepessy (a bujdosók portán járt s aztán Budán hosszan elidőzött követei) februárban Erdélybe érkezvén, szóban szeretnének jelentést tenni a bujdosók összességének s megvitatni velük a további teendőket. Apafi „mellettünk lévő becsületes tanácsúr híveinkkel” s Petrőczyékkel együtt március 15-ére Tordára hívja egybe a bujdosókat.⁸²¹ A támadási tervvel kapcsolatban azonban a tanácsnak rövidesen más teendői vannak. Petrőczy és Szepessy ti. március 26-án ráveszi Apafit arra, hogy saját kezűleg írjon pátenst Magyarországra a mellettük való felülésre (a sajátkezűségre azért van szükség, hogy még a fejedelmi apparátusnak se legyen tudomása a dologról), adjon pecsétjével és aláírásával ellátott albát (szükség szerinti felhasználásra) s megbízólevelet Telekihez. Székely László (akkor postamester) megszimatol valamit a készülőkől, azonnal ír Telekinek. Bánffy Dénes pedig az udvarba érkezik, gyanút fog Apafi s a két bujdosó vezető titkos tárgyalásai miatt, s ezt, úgy látszik, érezteti is a fejedelemmel. Erre az meginog. Március 27-én visszavonja 26-i intézkedéseit, nem kis mértékben a határozott, nagy tehetségű Székely fellépésének hatására. Utána Bánffy Dénesnek is tudtára ad mindent. Az pedig Bodolán (ahol Béli Pál lányának és Wesselényi Pálnak, a későbbi kuruc generálisnak ekkor van az esküvője, s ott jelen van valamennyi tanácsúr, kivéve a családi gyászt tartó s egyébként is a támadási előkészületek miatt a határszáron levő Telekit, továbbá Bethlen Farkast) a tanács elé viszi a dolgot (*a fejedelem távollétében, nem általa összehívott ülésen*). Tizenkét órás tanácskozás után úgy döntenek, hogy Bethlen János, Bánffy Dénes és Nagy Tamás útján kérdőre vonják a fejedelmet: miért elegyedett a dologba maga s az ország veszedelmére? s kéri: vésesse vissza Szepessyektől a leveleket. Egyben, Nagy Tamás és Naláczy útján, megróják a bujdosók vezetőit is hálátlanságukért, s leintik őket. Szepessy külön leckéztetést is kap azért, mert állítólag úgy nyilatkozott a portán, hogy Apafi és tanácsa az oka Zrínyiék halálának s Magyarország veszteségének. A tanács véleménye a fegyveres akcióról: ha a bujdosók indítanak valamit a császár ellen, ne Erdélyből tegyék — s

akárhonnan, Erdélyben többet nem kapnak menedéket.⁸²² A bodolai tanácsülés viszont lépne egyet előre Bethlenék diplomáciai terve ügyében: Bethlen János megbízást kap a protestáns fejedelmekhez intézendő megkeresés átjavitására.⁸²³

A tanács szerepe 1672, júliusában—augusztusában tűnik fel újra e kérdésben: akkor már javában folynak a bujdosók előkészületei a támadásra. Előbb akkor találkozunk tanácsúri censurával (csak Bethlen Jánosé ismeretes), amikor Grigorie Ghica havasalföldi fejedelem azzal biztatja a bujdosókat, hogy a porta nem ellenzi támadásukat, csak vigyázva tegyék — s a fejedelem, különböző forrásokból hírt véve a dologról, véleményt kér az uraktól.⁸²⁴ Minthogy pedig Erdélynek élést kell küldenie a Lengyelország elleni török táborra, s a küldeménnyel együtt Baló László megy követül a nagyvezérhez, augusztus 10-én Apafi kikéri a tanácsurak véleményét arról, hogy amennyiben a nagyvezér szóba hozná a bujdosók ügyét, mit feleljen a követ?⁸²⁵ Rövidesen újabb kérdés a tanácsurak előtt: Spankau azzal fenyegeti Debrecent, hogy ha az odahúzódott bujdosók kitörnek, a várost éri baj, de a debreceniek egyébként is félnek a császári tábor közelségétől. Apafi augusztus 11-én kér ez ügyben sürgős censurákat.⁸²⁶

Annak, láttuk, csak közvetett nyoma van, hogy a tanács 1672 nyarán állást foglalt a bujdosók kiindulása ügyében, mégpedig pozitívan (Fleischer hivatkozása a radnóti határozatra, Bethlen censurája Debrecen ügyében). Annak viszont semmilyen nincs, hogy a tanács engedélyezte volna Teleki (a bujdosók 1672. augusztus elején megválasztott főgenerálisa) kiindulását velük — annak pedig annál inkább, hogy Teleki maga (feltehetően Bánffy Dénes támogatásával) eszközölte ki ezt a fejedelemtől. A tanács szerepe az ügyben akkor kezdődik, amikor Teleki már útban van Kővár felé, hogy a bujdosóknak már mélyen a királyi Magyarország területén járó hadoszlopai után induljon a magáéval. Bethlen János nem ért egyet a kiindulási tervvel, s eléri Apafinál, hogy az a támadás (és a fiscalis várak éléssel ellátása) ügyében szeptember 17-ére összehívja a tanácsot. Teleki viszont (Apafi korábbi rendelkezéseire hivatkozva) kiindul — s szeptember 20-án Batizvasvárinál katasztrofális vereséget szenved a szatmári császári őrségtől. Közben pedig, szeptember 18—20-án sor kerül a tanács radnóti ülésére, s ott végül is az a határozat születik, hogy 1672. október 10-ére (tehát a szokásosnál sürgősebben, mert az országgyűlés összehívása és kezdete közt általában egy hónap szokott eltelni) össze kell hívni az országgyűlést. Telekivel pedig közlik, hogy nem engedélyezik, hogy bármit is kivígyen Erdély váraiból, s őket csak addig köti vele s családjával szemben az unió-eskü, míg Teleki teljesíti hazájával szembeni kötelességét, s nem elegendik annak romlására célzó dolgokba. (Ez már akár egy halálos ítélettel is felér.) Az is nyilván a tanács döntésének folyománya, hogy Apafi szeptember 19-én úgy tájékoztatja a nagyvezér táborában tartózkodó Balót: Teleki az ő hozzájárulása nélkül ment ki, a nagyvezér kérdésére azt felelje: Teleki mint végvári főkapitány a német had Erdély felé nyomulásának hírére indult ki, de nem az ország hadával s tudomásával. Apafi elsősorban magát mentené a török előtt, de azért Teleki jóhiszeműségét is bizonygatná. Szeptember 21-én pedig a fejedelem Bécsbe indítja Macskásit (bizonytalán szintén a tanácsi döntés folyományaképpen), menteni őt a támadás miatt (a bujdosók a követség szerint a fejedelem és a rendek

akarata ellenére törtek ki, s vitték magukkal Telekit) — s egyben felkínálva Apafi közvetítését a magyarországiak ügyében.⁸²⁷ Az ügy lezárása már az 1672. októberi országgyűlésen történik meg, a tanács ottani szerepe a szokott országgyűlési funkció. A *tényleges* döntésben azonban Apafi mellett mégis nekik van a legnagyobb szerepük. Miután az országgyűlés, október 14-i határozatával, felelősségre vonná külpolitikájáért a fejedelmet, az másnap néhány tómondattal elkergeti maga elől a rendek követségét, aztán még a tanácsot is megleckézteti, s szobájába vonul vissza — a tanácsban pedig a két szemben álló párt feje, Bánffy és Béli közt majdnem kardrántásra kerül a sor, végül a többiek lecsendesítik őket, de a dolog eldőlt, a rendek nem foglaloznak tovább a támadás ügyével.⁸²⁸

A bujdosók ügye most egy jó fél évre eltűnik a tanács látóköréből. Csak az 1673. április 7—9-i, majd a június 16—19-i tanácsülés foglalozik vele. Az elsőről a tényen kívül nem tudunk bővebbet.⁸²⁹ A másodikról Bethlen János úgy tudósít, hogy a bujdosók követei megérkezvén Drinápolyból, Apafi 7 (meg nem nevezett) tanácsúr jelenlétében fogadja őket, s azok (jelezve, hogy a nagyvezérrel eredményesen állapodtak meg) azt kérik, hogy Apafi adja elbük főgenerálisnak Telekit, s fizessen zsoldot a bujdosó hadaknak. Apafi s a tanács Bethlen szerint a második kérést teljesíti, az elsőt illetően elhalasztja a döntést.⁸³⁰ Valójában Teleki főgenerálisságáról nem kellett döntenie, e rangját senki nem vette el tőle 1672 szeptembere után — Apafi azonban a tanácsülés nyomán Bánffy Dénesre bízta a bujdosó hadak megmustrálását s kifizetését, s egyáltalán Bánffy alá rendelte őket.⁸³¹

1673 júliusában,⁸³² Székely Lászlónak és Szepessynek a portáról való visszatérése után, újra a tanács elé kerül a bujdosók támogatásának ügye. Csak a betegeskedő Béli nincs jelen az ülésen. Láthatólag a volt Rákóczi—Kemény-párt és Bethlen Jánosék csapnak össze újra. Az előbbieket a bujdosók támogatása mellett vannak, az utóbbiak viszont az országgyűlés megkeresése nélkül nem indítanak háborút, s a porta tilalmára is hivatkoznak. Végül is az a döntés születik, hogy egyelőre nem szabad fegyveres akcióba lépni, a bujdosó hadakat azonban fizetni kell, s írni kell mellettük a portára (azzal, hogy amennyiben nem kapnak azonnali segílyt, tartani kell tőle, hogy szétoszlanak vagy kegyelemre hazatérnek).⁸³³ Az azonban tény, hogy a portára küldött levélben Apafi teljes nyíltsággal ír a nagyvezérnek arról, hogy a bujdosók Erdélyből várnak fejet és segílyt, úgyhogy pár nap múlva Bánffy (s Naláczai meg Székely) vissza is rendeli a levélvivőt, s az aztán módosított szöveget visz magával.⁸³⁴ A nagyvezér azonban, a török a lengyel háborúban lévén lekötve, halogatja a magyar ügyet. Válaszát Apafi Bánffy Dénesnek, Bethlen Jánosnak és Telekinek küldi meg véleményezésre 1673. augusztus 28-án. Bánffy azonban maga sem meri ily szűk körben vállalni a felelősséget, s a tanács egészének egybehívását tartja szükségesnek. A szeptember 9-i tanácsülésen csak Béli, Haller Pál és Fleischer nincs jelen, Bánffy nagybetegen is elmegy, Apafi ti. az ő jelenlétéhez köti az ülés megtartását. Úgy határoznak, hogy a nagyvezér negatív válasza mellett nem lehet segílyt adni a bujdosóknak. Bánffy Dénes és Teleki azonban keresztülviszi, hogy szeptember 26-án újra vegyék elő az ügyet, különben a bujdosók reményei azonnal füstbe mennek.⁸³⁵ Az újabb tanácsülésre sor is kerül.

Ott ismét erős a bujdosók támogatásának ellenzéke (érveik: nem lehet továbbra is hiú reménnyel tartani azokat; meg kell mondani nekik, hogy a porta tilalma miatt Erdély nem segítheti őket, más módot keressenek ügyük rendezésére). A bujdosók támogatói ismét elérik, hogy a magyarországiak ne kapjanak végleges elutasítást. Akkorra kell halasztani a választ — javasolják —, mikor a török a lengyel háború végeztével eldönti, hogy merre fordul. Végül is abban állapodnak meg: tartsanak gyűlést az összes bujdosók, s keressék meg onnan Apafit. A választ a fejedelem nevében Teleki közli a bujdosókkal.⁸³⁶ S most egyelőre nincs remény újabb kiindulásra: télen ekkor ritkán indítanak hadat. Bethlen János pedig arról is tud, hogy az 1673. novemberi—decemberi országgyűlés a hadakozás ellen foglal állást, a tanács pedig úgy határoz (tegyük hozzá: a rendek álláspontjával nem éppen összhangban), hogy a fejedelem két országgyűlés közt a tanáccsal s a törvényhatóságok főtisztjeivel dönthet „de summa rerum”.⁸³⁷ Mindennek azonban nincs gyakorlati jelentősége. Van viszont a „holszezon” egy másik momentumának: a bujdosók téli szállásának. A kérdés még a bujdosók 1673. októberi krasznai gyűlése előtt foglalkoztatja a tanácsurakat.⁸³⁸ A krasznai gyűlés résztvevői viszont kifejezetten török területre vonulnak — 1674 januárjában azonban újra visszatérnének Erdélybe. Apafi 1674. január 16-án kikéri a tanácsurak censuráját: visszaengedje-e őket, s ha igen, engedje-e meg szabad ki- s bejárásukat Erdélyből, ill. oda? E vélemények alapján születetett a döntés (január 19.): Teleki írásban intse meg az Erdélyben lévő bujdosókat, hogy amennyiben ott akarnak maradni, esküdjenek meg a fejedelem s a porta hűségére.⁸³⁹

1674 tavaszán azonban ismét a fő kérdés merül fel, nem is egyszer: a bujdosók támogatásáé egészében véve. A bujdosók 1674. március 5-e és 9-e közt Szalontán tartanak gyűlést. Onnan kérdezik meg Apafit: van-e engedélye arra a portától, hogy ügyeikbe elegyedjék? Ad-e úgy segílyt nekik, mint 1672 őszén? Vezért kérnek, személy szerint Telekit, segílyhaddal és pénzzel — ha pedig Apafi nem adhat segílyt, felszabadításukat hűségesküjük alól. Bánffy Dénes erre a tanács összehívását javasolja Apafinak.⁸⁴⁰ Arra azonban csak nagy sokára, 1674. május 16-án kerül sor. A határozat nem ismeretes, azt a fejedelem utasítására Teleki szóban közli a bujdosók vezetőivel.⁸⁴¹

Innentől kezdve azonban a fejedelmi tanács szerepe e kérdéskörben majd egy évre eltűnik szemünk elől. Csak Lessenyei Nagy Mihály ismert követjárásakor jelentkezik újra. Lessenyeit (a Wesselényi-összeesküvés egyik fő árulójának, Lessenyei Nagy Ferencnek testvérét) Szelepcsényi György küldi Apafihoz azzal, hogy bírja rá: működjék közre a bujdosók visszatérítésében I. Lipót hitére. Azt a megszegyenítő választ kapja: ha a császár vagy Szelepcsényi érdemes magyar hazafiakat jelöl ki ily tárgyalásokra, akkor szó lehet róla — s az egyik tanácsúr hozzát teszi: de ne olyan cselszövöket és hazudozókat, mint Nagy Ferenc.⁸⁴² Apafi és tanácsa ekkor nem akar komolyan tárgyalni a császárral vagy fő tisztségviselőivel; küszöbön áll a fogarasi szerződés megkötése.

Csak 1675 nyarán kerül más koncepció előtérbe. Addigra már kezdenek eloszlani a fogarasi szerződéshez fűzött illúziók, s amikor Hartyáni András, a Szepesi Kamara tanácsosa tapogatózni kezd (nyilván nem saját kezdeményezéséből, annál is

kevésbé, mert ugyanakkor két császári tábornok, Spankau és Spork is hasonló hírokat kezd pengetni) az iránt, hogy lehetséges volna-e tárgyalni a bujdosók visszatéréséről, Apafi 1675. július 10-e tájt kikéri a kérdésben a tanácsurak véleményét,⁸⁴³ utána pedig feltehetően a bujdosók vezetőit is; ez a tanács elé kerül, az pedig úgy határoz, hogy 1675. szeptember 29-én újabb ülést kell tartani, a bujdosók vezetőinek jelenlétében.⁸⁴⁴ Erről a szeptember végi ülésről küldik Bécsbe Csáky Lászlót, a „testi és lelki szabadságtalanságok” orvoslását követelő instructióval; követsége eredménytelen.⁸⁴⁵ Pár nappal a császár válasza után, 1675. december 7-én Strassoldo (ekkor már kassai főkapitány) felveri a Debrecenben kvártélyozó bujdosókat, az ügyben ingerült levelezés folyik Apafi s a császári tábornok közt, s a fejedelem 1676. január 1-jén napján tanácsurait véleményét kéri az esetleges császári támadás elleni védelmi előkészületekről.⁸⁴⁶ Támadásra nem kerül sor; ehelyett Strassoldo 1676. márciusában Erdélybe küldi követségbe Józsa Istvánt, ezt a tállyai plébánosból labanc portyázó tisztté vedlett különös figurát, formailag megint csak a bujdosók I. Lipót hűségére térítésére. Teleki erre a tanács egybehívását javasolja. Apafi kikéri az urak cenzuráit,⁸⁴⁷ s április 13-án egybe is hívja április 23-ára a tanács ülést. Ott azonban nem Józsa követsége lesz a tárgy; e tanácsülésen történik Béli (és Bethlen Miklós) elfogatása s Bethlen Jánosnak birtokára való internálása. S innen a magyarországi támadás 1677. nyári előkészületeiig a *tanács mint olyan* a kérdésnek csak bizonyos részleteivel foglalkozik. (Apafi 1676. június 3-án kikéri az urak véleményét egy várható császári támadás miatt elrendelt készületségről,⁸⁴⁸ 1677. áprilisában pedig Kőkényesdi, a császáriak ismert magyar tisztje erdélyi követjárásával kapcsolatban kéri ki véleményüket.)⁸⁴⁹ Amikor ti. a fejedelem 1676. szeptember—októberében megkérdezi (nem országgyűlésen, hanem külön-külön tanácskozásokon) az egyes felekezetek tekintélyesebb személyeit az őszre tervezett magyarországi támadásról, a tanácsurak nem mint fejedelmi tanács nyilvánítanak véleményt, hanem mint felekezetük főbbjei.

Amikor újra találkozunk a tanács tevékenységével e kérdéskörben, már az 1677. májusi varsói szerződés (XIV. Lajos megbízottja, ill. Erdély és a bujdosók követeinek megállapodása) után vagyunk. Az 1677. július elején tartott tanácsülés (jelen vannak rajta, Thökölyvel élükön, a bujdosók főbbjei is) Teleki kiindulásáról s a Lengyelországból érkező segédcsapatokkal való egyesülésről határoz.⁸⁵⁰ Július 16-án azonban a portára érkezik a varsói szerződés híre; erről nyerhet tudomást Apafi július 26-án, s ki is kéri a tanács *egy részének* véleményét (Telekiét, Bethlen Jánosét, Bánffy Zsigmondét, Kapyét, Rhédeiét és Naláczziét — tehát Béliét s a két Hallerét kifejezetten nem; azt nem tudni, hogy Bethlen Farkasé miért nem szerepel a nevek közt⁸⁵¹). Teleki viszont most már nem vár: még július 26-án oly értelmű rendelkezést szerez Apafitól, hogy akkor se kelljen visszatérnie, ha a fejedelem török nyomásra visszarendelné.⁸⁵² Július 31-én azonban megérkezik a portai erdélyi ügyvivő futára a vész hírrel: a portai császári ügyvivő a nagyvezér tudomására hozta a varsói szerződést (ráadásul jól el is túlozva a már történeteket), s Kara Musztafa magyarázatot kér Apafitól. Az erre augusztus 4-ére összehívja a fejedelmi tanácsot. Teleki nem megy be, csak írásban küldi cenzuráját, s hosszú

memorandumban próbálja megerősíteni álláspontjukban a támadás híveit. Azok azonban félnek, az ellenpárt akcióba lép, Apafi maga is meginog, s a határozat végül is az, hogy Teleki maradjon helyben újabb rendelkezésig, a magyar hadak oszoljanak kvártélyukba, Teleki pedig fizessen az erdélyi hadaknak, ha van erre francia segélypénz — közben pedig Székely Lászlót sietve a portára kell küldeni.⁸⁵³ Most Székely s a bujdosók követői (Kende Gáborék) portai tárgyalásainak eredményére kell várni, közben pedig Apafihoz érkezik a brandenburgi választó 1677. július 20-i levele (tán Kökényesdi ismertettét követése nyomán), eltanácsolva a fejedelmet a bujdosók támogatásától. Apafi szeptember 2-án a tanácsurak véleményét kéri,⁸⁵⁴ (de ez az ügy súlyát tekintve csak epizód),⁸⁵⁵ s mire az ismert censurák elkészülnek, már Erdélyben van Radics a portáról azzal a hírrel, hogy a bujdosók kiindulásának lényegében nincs akadálya. Erdély részvételének ügye azonban még mindig nem tisztázott; így az északnyugati határszélen, Teleki, Thököly és Forval tárgyalásain az a javaslat születik, hogy a bujdosók egyesüljenek a Lengyelországból jövő segédhadakkal, s a portai döntésig Thököly legyen (Apafi megbízásából) főparancsnokuk. Thököly Radnótra vágtat a javaslattal; Apafi szeptember 14-én hozzájárul a bujdosók és a segélyhad egyesüléséhez — s csak ezután, 15-én hívja egybe a tanácsot, de közben Thökölyt valóban megteszi a bujdosók ideiglenes főparancsnokának. A tanács tehát csak utólag értesül a fejedelem intézkedéseiről.⁸⁵⁶ Az ideiglenes főparancsnok azonban vissza sem ért a határszélre, mikor a bujdosók előhada már kiindul az egyesülésre. Szeptember 16-án azonban, Thököly visszaindulta után, Apafi újabb portai híreket kap, s most a tanács is közbeszól: Székely Lászlóké visszaérkezéséig nem szabad elsietett lépéseket tenni az egyesülés dolgában. Pár nap múlva (szeptember 22. tájt) a tanács (Székelyeknek útjukból küldött biztató jelentése hatására) legalább Teleki megingott pozícióján erősítene azzal, hogy rábizza az újonnan fogadott hadak kvártélyainak kiosztását is.⁸⁵⁷ Teleki pedig maga is tisztában van vele, hogy a bujdosók főgenerálissága kicsúszhat a kezéből, s erőteljesen védi pozícióját. Thököly azonban újra a fejedelmi udvarba vágtat, s ott van akkor is, mikor a tanács október 12-én végre összeül döntést hozni az egyesülés és kiindulás ügyében. (Apafi maga, lánya betegsége miatt, nincs jelen; az urak közül Bethlen Farkas, Bánffy Zsigmond, Kapy, Haller János, Rhédei és Naláczai vannak ott — tehát a határszélen távollevő Telekin kívül nem jött be Bethlen János, Béli és Haller Pál.) Thököly (aki szeptember 30-a óta az udvarban számos tanácsúrral tárgyalt külön-külön) hosszan terjeszti elő kérését: minthogy a török-tatár hadak czeherini veresége miatt Apafi nem remélhet kedvező döntést a portától, ő azt kérte a fejedelemtől, hogy engedje ki magánemberként a hadakhoz, s az a tanácshoz utasította ezzel. A tanács azután Thököly nélkül ülésezik, s október 13-án, a francia segélyhad s a bujdosók nyalábvári győzelme hírére, megadja az engedélyt Thökölynek a kimenetelre s a bujdosóknak a segélyhaddal egyesülésre s akcióba lépésre.⁸⁵⁸ Mikor azután Székelyék végre, október 29-én, megérkeznek azzal, hogy a török 1678-ra segélyt ígért, s nem ellenzi a franciákkal való tárgyalást sem, azt azonban utólag kellene a portán „elrendezni”, hogy az egyesülés már megtörtént (Székelyék erről nem tudván, nem tehettek ez iránt lépéseket), október 31-én a tanács (Thököly is jelen

lévén az ülésen) úgy dönt, hogy a portára Fajgelt kell küldeni az egyesülés utólagos elfogadtatására; a bujdosó végbeliek egyesüljenek a többiekkel, s azok döntsék el, hogy a kiindultak után akarnak-e menni, vagy tavaszig kvártélyban maradnak.⁸⁵⁹

Ezzel azonban a bujdosók ügye ismét majd egy évre eltűnik a tanács látóköréből. A támadás 1677 őszén már nem indul meg, s amikor 1678 tavaszán végre sor kerül rá, akkor sincs nyoma tanácsi határozatnak. A szerv akkor foglalkozik újra e kérdéssel, amikor Teleki s a vele volt hadak a kevés és tisztavirágéletű eredményt hozó 1678-as hadjáratból visszavonulnak az erdélyi határszélre. A nagyvezér arra inti Apafit, hogy idegen (nevezetesen lengyel és francia) hadakat ne engedjen Erdélybe. A tanács meg is kéri Telekit, hogy ne hozza be őket.⁸⁶⁰ 1678 decemberében a téma már a fegyverszüneti tárgyalások, ill. a francia segély látható elapadása.⁸⁶¹ 1679. február elején a tanács együtt foglalkozna Naláczai és Vajda László követjelentésével⁸⁶² — Vajda azonban feltehetően a téli út nehézségei miatt (egyébként is helyes lévén titokban utaznia) csak február 17-én ér fel Bécsbe. Így a tanács a császár álláspontjának ismerete nélkül kell hogy rendet tegyen a bujdosók ügyeiben. Apafi feltehetően tanácsi határozat alapján zárhatja el a bujdosók nevében (s felhatalmazása alapján) fegyverszüneti tárgyalásokat folytató Szalay Pált és Klobusiczkyt, s Thökölyt meg Wesselényi Pált Erdélyben visszatartva küldi ki a bujdosók ideiglenes vezetőjéül Ispán Ferencet⁸⁶³ — a bujdosóknak a túlzott önállóságról való leintése evidens szándékával. Vajda március első napjaiban érkezik vissza Erdélybe. Teleki (a fejedelem felhatalmazása alapján) felbontja az általa hozott leveleket, s március 9-én a tanács mielőbbi megkérdezését (egybehívását vagy az urak censuráinak bekérését) s a porta tájékoztatását javasolja.⁸⁶⁴ A fejedelem a portára (ügyvivőjének) sietve ír is, a tanácsot azonban csak április 6-ára vagy 7-ére hívja össze, addig a portáról is újabb híreket remélve.⁸⁶⁵ Ez az időpont is április 12-ére módosul.⁸⁶⁶ S közben, április 7-én, valóban megérkezik Szekhalmi portái ügyvivő jelentése: a porta bizonyos feltételekkel hozzájárul Apafi békekötvetítéséhez.⁸⁶⁷ Az áprilisi tanácsülés küldi Vajdát újabb bécsi követségére, javaslatokkal a béketárgyalás helyére, idejére s a delegációk összetételére.⁸⁶⁸ A császárral való tárgyalás kérdése most egyelőre félrekerül a tanács szemköréből; közben pedig a szervnek azt a támadását is ki kell védenie 1679. június végén — július elején, amely Szalay és Klobusiczky fogsága miatt éri Erdélyt.⁸⁶⁹

A tárgyalásokra végül is nem kerül sor. I. Lipót 1679. július végén már elutasítja Apafi követelését. Teleki, figyelmeztetést kapva Magyarországról, amúgy se menne fel követségbe Bécsbe. Újrakezdődnek az ellenségeskedések. Apafi augusztus 22-én a császári határsértések ügyében kéri ki tanácsurái véleményét.⁸⁷⁰ Az 1678-ihoz hasonló támadásra azonban nem kerül sor. A bujdosók irányítása már egyre inkább kicsúszik Erdély kezéből. Azok 1679 novemberében azzal küldik be Apafihoz Gyulaffi Lászlót, hogy amennyiben a török vagy a fejedelem nem ad azonnali tényleges segélyt, maguk tárgyalnak a császárral.⁸⁷¹ Apafi november 29-ére egybehívja a tanácsot,⁸⁷² s Teleki útján külön berendeli a Máramarosban, Huszton s a Szilágyságban lévő bujdosók főbjeit is⁸⁷³ — ezek (Kende Gábor, Ispán, Keczer Menyhért, Szepessy, Bessenyei, Farkas Fábrián, Orlai, Kubinyi László, Fajgel s mások) a bujdosók Apafira orientálódó csoportja, szemben a

thökolyánus többséggel s Wesselényi Pál embereivel. A tanácsülés eredménye Kendéék december 2-i hűségnyilatkozata⁸⁷⁴ — ez azonban nem gátolja meg a másik két csoportot abban, hogy rá egy jó hónapra generálisává válassza Thökölyt.

Az 1680-as év jóval eseménytelenebb jelen szempontunkból. Az év áprilisában Kőkényesdi újbóli követjárása foglalkoztatja a tanácsot.⁸⁷⁵ Az 1680. augusztus 12—16-i ülés pedig bizonytalannal már az 1680 októberében Teleki, ill. Thököly és Wesselényi Pál közt Somlyón folyt tárgyalások előkészítése.⁸⁷⁶ Csak 1680 októberében kerül e vonatkozásban egészen nagy jelentőségű ügy a tanács elé. Apafi október 28-án az újabb bécsi követjárásáról (s egyben magyarországi hangulatfelderítéséről) visszaérkezett Vajda Lászlót küldi Telekihez szóbeli tájékoztatásra, cenzuráját várva.⁸⁷⁷ Az bizonytalan, hogy a tanács egészének megkérdezésére sor került-e, cenzurák nem ismeretesek — az azonban tény, hogy Vajda 1680. november 21-én a portára indul, most már Apafinak kieszközölni a kiindulás engedélyezését.

Innen azonban a tanács szerepéről a bujdosók ügyében megint hosszú időre nem hallani. A nagyvezér csak 1681 áprilisában dönt a magyarországi hadjáratról, Apafi pedig jönnek látja országgyűlés elé vinni az ügyet. Onnan pedig jó ideig ismét csak egyetlen nyom: 1681. július 9-én Apafi tanácsulást tart a magyarországi ügyben.⁸⁷⁸ A hadjáratra pedig csak a tanácsurak egy része kíséri el Apafit, más részük otthon marad Bornemissza Anna mellett a kormányzatot vinni. A tanács szerepe csak 1681 novemberében tűnik fel újra, amikor a nagyvezér 1681. október végi számonkérő levelére kell válaszolni. A porta ti. részletes tájékoztatást várna a Magyarországon elértéről — s az el nem értekről is, az utóbbiak okáról szintén. Apafi összehívja tanácsát a válaszadásra, de csak Haller Pál, Nemes János, Bethlen Elek s a szász comes megy be, Teleki Rhédeivel s Bethlen Gergellyel a határszélen van vigyázásban, Székely László főkövetként a portára tart, Naláczai sincs az udvarban. A négy tanácsúr azt az álláspontot alakítja ki, hogy a válasz ne vádaskodjék, szorítkozzék a tényekre. Apafi maga is elfogadja ezt; a válasz azonban végül is mégis élesen vádolja Thökölyt, s némileg Hasszán váradi pasát, a török segédcapatok vezérét is, Teleki és Naláczai cenzurája már a válasz kiadása után érkezik meg. Ezeket Székely és követtársai után küldik, akik a levéllel egyidejűleg amúgy is pótutasítást kaptak.⁸⁷⁹ A levél azonban nem segít, Székely László diplomata-tapasztalata, borotvaéles esze sem. A nagyvezér 1681. december 9-én Székelyen át megüzenni Apafinak: őt teszi felelőssé érte, ha a bujdosók visszaállnak a német pártra! Egyben generálist kíván választatni az összes bujdosók fejéül. Székely (követtársaival együtt) azonnal jelenti ezt Apafinak,⁸⁸⁰ az pedig december 24-én késő este véve a jelentést, másnap másolatban megküldi a tanácsuraknak, igen sürgős cenzurájukat várva.⁸⁸¹ Tekintettel a cenzurákban foglalt nézetek eltéréseire, a fejedelem 1682. január 8-ára egybehívja a tanácsot. A jelenlévő 8 tanácsúr (Haller Pál, Teleki, Nemes János, Bethlen Elek és Gergely, Rhédei, Mikes Kelemen, Barcsai Mihály) úgy határoz, hogy a portán kérni kell Erdély mentesítését az 1682-i hadjárattól, s egyben a szokottnál korábbra, február 17-ére egybe kell hívni az országgyűlést.⁸⁸² Közben azonban új gondjuk is nő. Apafi elébük tárta Thökölynek Frater István huszti alkapitánynak írt fenyegetődző

levelét. A tanács január 10-én határozott leintést küldött Thököly címére.⁸⁸³ A Thökölyvel való áldatlan feleselés azonban folytatódik (miközben a portán is folyik a harc Székelyék meg Thököly odaküldött követei közt). Apafi 1682. január 30-án Thököly három leveléről is kéri valószínűleg nem az egész tanács, csak Teleki véleményét: válaszoljon-e rá, s ha igen, mit?⁸⁸⁴ Teleki csalárdságnak, provokációnak tartja a leveleket,⁸⁸⁵ de azért választ fogalmaz a fejedelem nevében: adja Isten, hogy a német, biztatásaival, meg ne csalja Thökölyt — s jelzi neki, hogy portai követei török segéllyel biztatják.⁸⁸⁶ Pár nap múlva némi módosulással ismétlődik meg ez. A fejedelem február 7-én küld két Thököly-levelet véleményezésre Telekinek,⁸⁸⁷ az megfogalmazza a választ, de kikéri róla Rhédei és Bethlen Elek véleményét is. Azok helyeslik Teleki fogalmazványát.⁸⁸⁸

A Thökölyvel való levelezés azonban epizód jelentőségű ahhoz a tárgyhoz képest, amely 1682. március végén kerül a tanács elé. A porta, Thököly követi buzgalmának eredményeképp, visszakéri Apafitól az 1681-ben Magyarország hódoltatására adott atnámét. Ez lényegében a magyarországi ügyek kivételét jelenti a fejedelem kezéből. Apafi március 26-án, a nagyvezér követe érkezése napján, kikéri a tanácsurak véleményét,⁸⁸⁹ s aztán április 6-a tájt tanácsülést is tart. Az urak az országgyűlésnek adják tovább a kérdést.⁸⁹⁰ Az országgyűlés azután a portára küldi Macskási Boldizsárt és követtársait — most már nem a hadba vonulás ellen tiltakozni, csak előnyösebb feltételeket kieszközölni a hadakozásnál. Még a portán vannak, mikor a budai vezér, levélben s követtel már mezőre szállását közli Apafival, azt sürgetve nála is. A fejedelem „a jobb módjával való megindulás” megtárgyalására június 20-ára egybehívja az urakat.⁸⁹¹ Ez az ülés határoz arról, hogy az egyes törvényhatóságok hadai hova gyülekezzenek s mikor induljanak.⁸⁹² S itt újból hosszú hónapokra nincs nyoma a tanács ez irányú tevékenységének. 1682 decemberében is előbb csak egy epizódról tudunk: a sárospataki iskola sorsa kerül elébük.⁸⁹³ Ami érdekesebb: Klobusiczky Pálék erdélyi követjárása, Thököly erdélyi jószágai bizonyos ügyeinek rendezésére, de általános politikai kérdések tárgyalására is (a felső-magyarországi fejedelemség és Erdély bizonyos, pontosabban nem ismert tartalmú „jó edgyességéről”), arról csak annyit tudunk, hogy a tanács 1683. január 15-e táján tárgyalta az ügyet, a Thökölynek ekkor adott válasz azonban nem ismeretes.⁸⁹⁴

Az 1683-i hadakozásra pedig a tanácsnak kezdetben nincs külön befolyása. A szultán s a nagyvezér rendelkezése 1683 februárjában az országgyűlés ülésezése közben érkezik Erdélybe, fel is olvassák a rendeknek. Apafi sietve a portára indítja ellenérveivel Sárosi Jánost. A tanács szerepe a dologban annyi, hogy a követ instructióját Teleki titkára, Komáromi János fogalmazza, Teleki revideálja s feltehetően még egy tanácsúr belejavít,⁸⁹⁵ de hát ez nem is a tanács egészének tevékenysége, s e szerv országgyűlés alatti ténykedését általában nem tárgyaltuk külön. 1683. április 10-én azonban csak a tanácsot kérdezi meg Apafi a hadjáratba igyekvő tatár hadak erdélyi átvonulása tárgyában.⁸⁹⁶ A tatár átvonulásra mégis sor kerül, eléggé viharos körülmények között.⁸⁹⁷ Erdélynek viszont legalább az a nyeresége megvan a dologból, hogy erre hivatkozva később indul a hadba. Apafi csak május 26-án hívja egybe június 10-ére a tanácsot a hadak gyülekezése

időpontjának s helyének meghatározására,⁸⁹⁸ de még a tanácsülés előtt kikéri Teleki véleményét: nem kellene-e postán a nagyvezér elé tární az erdélyi hadak késésének okát, a tatár átvonulás okozta nehézségeket? S rendelkezék-e Erdély portai ügyvivőjének is ez iránt?⁸⁹⁹ A június 10-i tanácsülés feltehetőleg határoz is a had kiindulásának mikéntjéről — s aztán már csak akkor találkozunk a szervvel e kérdéskörben, mikor, Bécs felmentése után, Erdély erőteljesebben kezd elhatárolódni Thökölytől. Már 1683. november közepe tájt tanácsi határozat születik arról, hogy Thökölyeket nem engedik Erdélybe, ha a császáriak elől menekülnek. Apafi december 1-én arra a hirre, hogy Thököly a nagyvezér támogatásával akar Erdélybe szállásolni, Teleki javaslatát kéri, másnap pedig katonai intézkedéseket tesz a beszállásolás elhárítására.⁹⁰⁰ Ezek után már csak az Erdély és a bujdosók ügyének kiábrándítónak ható, de a körülmények ismeretében törvényszerű lezárásában, Thököly perében (pontosabban annak elhatározásában s előkészítésében) való közreműködés marad a tanácsra: döntés a per megindításáról, ill. halasztásáról, az eljárás mikéntjének megválasztásáról (evocatio vagy certificatio), az utolsó pillanatban közvetítésre Erdélybe érkező Bancsi Ádám fogadása körüli lépések.⁹⁰¹

Fordítsuk most figyelmünket a fejedelmi tanács Apafi-kori diplomáciai tevékenységének egyéb vonatkozásaira. Ezeket már rövidebben is bemutatathatjuk, hisz mindazt, ami a török, császári, francia vonatkozásokból a magyarországi elégtelenség, majd bujdosók ügyéhez kapcsolódik, már elmondottuk.

A *török diplomácia* 1663 tavaszán okoz először gondokat a tanácsnak. Apafi, a nagyvezérnek az adót sürgető levelét vévén, kikéri a tanács véleményét.⁹⁰² Mikor azután a szultán kapucsit küld a fejedelemhez, az adó hátralékának haladéktalan beküldését s Erdély hadainak felvételét, újabb rendelkezésre pedig megindítását követelve, Apafi 1663. június 20-a tájt egybehívja a tanácsot. Csak Bethlen János, Keresztessi Ferenc és Bánffy Zsigmond érkezik be Gyulafehérvárra, a többiek távollakásukra vagy váratlan megbetegedésükre hivatkoznak. A fejedelem június 24-i válasza is e tanácsurak véleménye alapján születik.⁹⁰³ 1664-ben több ízben foglalkozik a tanács török ügyekkel. Apafi az ő határozatuk alapján utaltat ki 100 tallér ajándékot Moharem tihájának a rendek Lipcsei György marosportusi perceptornál lévő pénzéből.⁹⁰⁴ Más a súlya annak az ügynek, amely 1664 augusztusában kerül a tanácsurak elé. Apafi hirt (s feltehetően túlzó hiradást) véve a török szentgotthárdi vereségéről, a portától való elállás lehetőségeit mérlegeli, s kikéri a tanács véleményét, annál is inkább, mert a török hűségén maradás esetén be kell küldeni a portai adót.⁹⁰⁵ Az átállásra nem került sor; Szilvási Apafitól s tanácsától nyert utasítással⁹⁰⁶ beviszi a portai adót. Az év utolsó napjaiban pedig tanácsi határozatból küldik a portára Paskó Kristófot, a nagyvezér s más török főbkek megnyerésére.⁹⁰⁷ Eseménytelenebb e tekintetben az 1665. év. Apafi március végén a portai ügyvivő személyére nézve kéri az urak javaslatát.⁹⁰⁸ Ugyanez idő tájt vannak teendői a tanácsnak a Váraddal szembeni határ kijelölése körül⁹⁰⁹ — nem utoljára. Az évben történik, hogy Rottal Bánffy Dénes útján azt javasolja Apafinak: küldjön Simón Reiningernek, a császár portai ügyvivőjének 1000 aranyat, s az majd serényebben veszi gondjaiba Erdély ügyeit a portán (a vasvári

béke Erdélyt illető végrehajtásáról van szó). A fejedelem „ex assensu Consiliario-
rum” Paskó útján el is juttatja Reiningernek ezt az összeget.⁹¹⁰

Az 1666. év tavasza komolyabb válságot hoz a török diplomácia területén. A fogarasi országgyűlés után a tanács egyetlen tagja sem marad a betegeskedő Apafi mellett. Ily helyzetben érkezik a fejedelemhez a budai vezér követe, Apafinak és a rendeknek szóló külön-külön levéllel. A vezér fenyegetődzik az 1665. évi adó késedelmes beküldése miatt, s indokolást követel, arra hivatkozva, hogy a porta rábízta ezt az ügyet. Valójában rutin-zsarolásról van szó, de azért van alapja a fejedelem körül tartózkodó udvari emberek (Ghillányi, Naláczi, Balogh Máté) pánikjának. Apafi 1666. március 10. tájt választ fogalmaztat a levélre Bethlen János kancellárral,⁹¹¹ s annak elkészülte után kikéri a tanácsurak véleményét,⁹¹² aztán udvarias elutasító választ ad a vezérnek. A követ azonban éreztetni kívánja küldője súlyát a fejedellemmel: a külső palotán eldobja a válaszelevelet, s ordítva közli Naláczival: ő nem távozik addig, míg Apafi nem küldi vele saját követét az ügy rendezésére. A beteg fejedelem erre újra megkérdezi az urakat;⁹¹³ azok tartják magukat az előző határozathoz, azzal, hogy a követet akár akarata ellenére is kényszerítsék távozásra. Annak valóban távoznia kell Fogarásból; a helyzet megoldása deus ex machina: a szultán megöleti a budai vezért.⁹¹⁴ Az év novemberében azonban újabb nagy fontosságú ügy: kapucsi pasa érkezik a portáról, kijelentései szerint a Váradhoz s Jenőhöz való hódoltatások miatti panaszok megvizsgálására. Apafi Szilvási Bálintot küldené elébe, előbb azonban Bánffy Déneshez küldi, kikérve véleményét,⁹¹⁵ s aztán már csak arra nézve várja a többi tanácsurak javaslatát: milyen ajándékkal menjen Szilvási, s honnan teremtsék ezt elő?⁹¹⁶ Határrendezés persze nincs.

Folyik tovább a viszálykodás a váradi törökkel; most néhány évre ez a kizárólagos működési területe a tanácsnak a török diplomácia viszonylatában. 1667. júliusában a fejedelem embereit küldené Váradra (a határviszály ügyében) a tanács határozatából oly instructióval, hogy a határrendezés alapja ne a váradiak kezén lévő defter legyen, mikor Nemes Jánostól (a Zólyomi ügyében a portára küldött főkövettől) jelentés érkezik: a kajmakám Váradra menesztí emberét Erdély s a váradiak határviszályainak végső rendezésére — Apafi előzze meg, követeket küldve a török véghelyre! A fejedelem erre július 14-én kikéri tanácsurak véleményét: az előzőleg adott instructióval menjenek-e a követek, vagy a tanács erre kijelölt tagjai bővítsék az utasítást?⁹¹⁷ A követek (Virginás István és társai) kb. július végén el is utaznak Váradra. Kiderül azonban, hogy Nemes értesülése téves volt, a kapucsit csak annak kivizsgálására küldték, hogy a váradiak kiket öltek meg Apafi szolgálói közül, s kiket hurcoltak fogva Váradra? Virginásék tájékoztatták erről, de a hódoltsági viszályok egészének kérdését is felvetették. A kapucsi s a váradi pasa e kérdéshez nem szólt — erre Virginásék írásban adták át nekik a javaslatokat (hitük szerint annak tartalma nem ellenkezett utasításukkal).⁹¹⁸ A fejedelem sietve tanácsurak véleményét kérte a követek által végzettekről.⁹¹⁹ Innen egyelőre eltűnik szemünk elől az ügy; 1668 májusában azonban portai csaszok érkeznek Apafihoz a Váraddal szemben Erdély szélső végvárának számító Sebesvár építése ügyében, s a fejedelem ismét tanácsurakhoz fordulhat.⁹²⁰ Újabb jó egy év

múlva ismét napirendre kerül a kérdés: a somlyai őrség portyázó törökökre csap, egy törököt elfog, lovakat zsákmányol, erre a váradi pasa azzal fenyegetőzik, hogy ezer lovassal út Erdélybe — ez már majdnem háborút jelent. Apafi 1669. július 11—12-e tájt censurákat rendel tanácsuraitól a teendőkről.⁹²¹ A nyílt fegyveres összecsapásra nem került sor, de a határviszályoknak változatlanul nincs vége.

1670 (a tanácsot illetően) „csendes év” e tekintetben; annál kevésbé a következő kettő. Bánffy Dénes ugyan 1671. április 20-án még motu proprio tesz javaslatot Apafinak a székelyhídi vámügyekben.⁹²² Rövidesen azonban bonyolultabb ügy kerül a tanács elé. 1671. május 8—9-e tájt császári követ érkezik a fejedelemhez a bujdosók kiadását követelni, s ugyanakkor török követ is tart oda — feltételezik, hogy ugyanebben az ügyben. (Csak később derül ki, hogy megbízatása csak egy határsértéssel kapcsolatos.) A kritikuskak tűnő (s valójában sem könnyű) helyzetben Apafi kikéri tanácsurait véleményét,⁹²³ majd egybehívja a tanácsot is. Csak a két Bethlen (János és Farkas) meg a két Bánffy (Dénes és Zsigmond) érkezik be; ők határoznak május 16-án úgy, hogy Nalácz mint udvarmester „szembesítse” a két követet — a császári követet is. azzal érvel, hogy a török hozzájárult a bujdosók kiadásához, a török követ viszont (láthatólag tájékozva lévén a porta állásponjtjáról) kész volt cáfolni ezt.⁹²⁴ Rövidesen azonban ott az újabb súlyos gond: a török követelése nagyszámú Zaránd és Hunyad megyei falu Jenőhöz hódolásáról. Daczó János főkövet s követársai 1671. május 23-án Apafinak s a tanácsnak is jelentést tesznek Drinápolyból, utasítást kérve.⁹²⁵ A fejedelem június 5-én 8 tanácsúrral vitatja meg az ügyet, úgy küld új utasítást a főkövetnek s társainak.⁹²⁶

Daczó személyével ez évben még egyszer találkozunk a tanács ez ügykörében. A bujdosók (említettük) azzal vádolták: ellenük dolgozott a portán, követársai megsértődtek azon, hogy semmibe vette véleményüket. Apafi 1671. október második felében mégis újra főkövetül küldte volna a portára,⁹²⁷ amikor azonban a fejedelem és tanácsa előtt szó esett megbízatásáról, az urak (Bethlen Jánost és Fleischert kivéve) úgy nyilatkoztak, hogy Daczó nem alkalmas ily feladatok ellátására. Apafi előbb nem engedett, aztán Teleki útján üzentte meg a tanácsnak: jóvá fogja hagyni döntésüket a főkövet személyéről. A tanács aztán Nemes Jánost küldte a portára Daczó helyett.⁹²⁸ Nemes alig indult még útnak, mikor a fejedelem megkapja portai ügyvivője friss jelentését. Az panasszal fordult a nagyvezér tihájához: Kucsuk pasa Erdély nagy részét követeli, így nem fogják tudni fizetni az adót. A tihája megnyugtatja: a porta nem adott ki ily rendelkezést, de az erdélyiek vigyázzanak, hogy a határt kijelölő defterek megvizsgálásakor ne maradjanak hazugságban. Ugyanakkor azonban azt is közli az ügyvivővel, hogy a porta a 80 000 tallér adóból 30 000-et aranyban követel, s hiába érvel az ügyvivő, a tihája azzal zárja le a beszélgetést: ennek meg kell lennie. Apafi 1671. október 28-án kikéri a tanácsurak véleményét erről (közölve azon megfontolásait, hogy a portán csak nagy kárral lehet átváltani a pénzt aranyra, a követeknek amúgy is kölesönt kell felvenniük, hogy az adóösszeg teljesen meglegyen, s azt is, hogy a követeknek jelezte: a tanács határozata alapján kiadandó újabb rendeletéig ne engedjenek).⁹²⁹

Az 1672. év pedig ismét súlyos gondokkal indul e vonatkozásban. Nemesék keményen verekszenek a portán, előadják Erdély határsérelmeit. A váradia erre

ellenvadakat emelnek: az erdélyiek Várad körül körben erődítményeket emelnek, be akarják keríteni a török fővégyvárat! A porta végül is kapucsit küldene ki vizsgálatra, ahhoz csatlakozna a budai Ali bég. (Később csak Ali bég kiküldéséről hallunk.) Apafi erre 1672. január 10-én a tanácsurak véleményét kéri. Maga úgy látja — írja nekik —, hogy itt az alkalom Piri pasa defterének⁹³⁰ érvénytelenítésére. Arra szeretné rábírní Alit, hogy ne Váradon át jöjjön Erdélybe (hogy az ottaniak ne befolyásolhassák), hanem Lippának vagy Debrecennek. A tanács javaslatát várta arra nézve, hogy hány személyt s kit küldjön a bég elé? Egyben arról is, hogy mennyi pénzt kell előteremteni, s honnan, Ali „elméjének megcsinálására”? Maga 500—600 tallért rászánna erre — jelzi —, többet nem.⁹³¹ Feltehetően meg se várja az összes cenzurák megérkezését (Telekié Kővárról, s Bélié Bethlenből jó esetben is legkorábban január 19-én ért Ebesfalvára, ahol Apafi akkor tartózkodott), s január 17—18-a táján újra kéri a közelebb lakó urak véleményét, legalábbis Bethlen Jánosét és Nagy Tamásét, Bethlennek megküldve az addig hozzáérkezett véleményeket is.⁹³² Az ő javaslatukra döntött úgy Apafi, hogy a szászok adójából vesz fel kétezer tallért e célra, s a tanácsurak adjanak assecuratoriát az universitásnak az összeg beszámításáról. Ali bég elé pedig a szélbeli vármegyék főtisztjeit rendelte (ez a tanácsurak közül Bánffy Dénest, Kapyt, Telekit és Rhédeit jelentette).⁹³³ A biztosok kiszállnak, tárgyalnak a béggel — s a kérdés továbbra is nyitva marad. A Váradhoz hódolás ügyében Apafi, Szilvási portai jelentését véve, 1672. május 1-én újra megkérdezi a tanácsurakat,⁹³⁴ ebben az esetben azonban nem ismerünk cenzurát. Amikor a nagyvezér ez ügyben rövidesen saját emberét küldi Apafihoz, s az Bethlen Jánosnak rendelkezik az ügyben, Bethlen ténykedését inkább kancellárinak, mint tanácsúrinak kell tekinteni. Ez a kérdés azonban innentől kezdve majd két évig nem kerül a tanács elé. Helyette 1672 nyarán ott a porta már hosszabb ideje nem szereplő követelése: Erdély szállítson éleést a török táborra, ez esetben a Lengyelország ellenire. A kérdés több ízben kerül a tanács elé. Először június második felében, az országgyűlés alatt. Akkor, röviddel későbbi saját nyilatkozata szerint, Bánffy Dénes vetette fel a tanácsban, hogy a nagyvezér most a közelben lévén, kedveskedni kellene neki, de kisebbségben marad.⁹³⁵ Teleki, szintén kevéssel az országgyűlés után, arra hivatkozik, hogy ő korábban is azt hangoztatta: addig kell adni, míg nem parancsolják.⁹³⁶ Már az országgyűlés vége, 1672. július 2-a után érkezik meg a portai ügyvivő jelentése a török élésköveteléséről. Egyelőre csak Panajot közli ezt vele, Apafi azonban július 6-án mégis kiír az urakra azzal, hogy mielőbb adni kéne éleést. Ha ti. aratás utánra halasztják, késő lehet, s bajt hozhat az országra.⁹³⁷ Amikor egy jó hónap múlva, augusztus 10-én újra tudni akarja tanácsa véleményét, már nem az a kérdés, hogy adni kell-e vagy sem, hanem az, hogy az élésszállítmányt a török táborba kísérve Baló László az éléssel együtt a töröknek adja-e a vonómarhákat is? Hallgatólagosan itt a szekerekkel menő bérese sorsáról is szó van.⁹³⁸ A törökkel azonban nemcsak a szekeresek sorsa miatt nem érdemes huzakodni az igavonó marhákon; azért sem, mert ekkor már készülődnek a bujdosók az 1672. őszi kitörésre, s velük Teleki Mihály is.

Most két évre eltűnik a tanács szemköréből a török diplomácia. Amikor 1674 júliusában újra hallunk róla, ismét a török táborra való élésszállításról van szó — annak egy részletkérdéséről, az élésvivő szekerek mellé fogadott béresek hópénzéről.⁹³⁹ Másfél hónap múlva újra ott a régi téma, a váradiakkal való hódoltsági viszály — most azonban a dolog másra fakad ki. Nagyszámú váradi török vonul Somlyóhoz azzal, hogy (a korábbi szokás ellenére) maguk akarják felvenni a hódoltsági dézsmát. Bánffy Dénes mint kolozsvári és szamosújvári főkapitány 1674. augusztus 27-én törvénybe foglalt főkapitányi jogköre alapján tesz bizonyos lépéseket a fegyveres ellentüntetésre, de ugyanakkor jónak látja Apafi rendelkezését is kérni: védekezzék-e vagy engedje be a törököt? Egyben azonban a tanács összehívását is javasolja. Még aznap ír Telekinek: ha lehet, menjen be Radnótra, s hasson oda, hogy a fejedelem hívja össze tanácsát. „Én valamit ő nagysága és az urak parancsolnak, azt követem.” Apafi szintén augusztus 27-én össze is hívja a tanácsot, kikéri a távolabb lévők cenzuráit. Másnap viszont, nyilván a tanács meghallgatása nélkül, már rendelkezik egyes megyéknek felülésre.⁹⁴⁰ Hogy a tanácsülésre szeptember 4—5-e tájt sor kerül-e, arra csak bizonytalan nyomok vannak — az azonban biztos, hogy Bánffy ellen e napokban szerveződik meg (legalábbis határozottabb formában) a liga. Hiába hajtja végre, teljesen törvényesen járva el hatáskörében, élete legpozitívabb tettét a nagyúr, előnyös megegyezést kötve a váradiakkal, a Bethlen—Béldi-párt mégis fegyveres akcióba lép, Bánffy párthívei (Telekiék) pedig egy időre félrehúzódnak a ligától, de Béldiek november közepi mozgósítása láttán újra mellettük lépnek fel; a végeredmény Bánffy notával veszte. S a folytatás: 1675 tavaszán újból ott a hódoltsági határ kérdése: a török nem tartja be a Bánffyval kötött megállapodást, a végek ügyének rendezésére kiküldött biztosok (tanácsurak és főrendek) nem tudnak megegyezésre jutni vele. Apafi 1675. március 13-ára összehívja a tanácsulást.⁹⁴¹ Magáról az ülésről csak annyit tudunk, hogy ott nem uralkodott pánikhangulat, bár a határviszály ügye nem jutott közelebb a megoldáshoz. A fejedelem mindenestre újra cenzurát rendelt a távollevő tanácsuraktól, ismertette velük az ülésen történeteket is.⁹⁴² A határkérdés változatlanul lezáratlan marad. Tanácsi tárgyalásának azonban 1679 nyaráig nincs nyoma. Közben csak egy más természetű, összefüggéseiben nagy súlyú ügy epizódja foglalkoztatja e vonatkozásban az urakat. 1677 őszén Kapy Györgynek kellene, főkövetként, bevinni a portára az adót. Szeptember vége felé azonban úgy tűnik, hogy követségének akadályai lesznek, s Apafi a tanácsuraktól kér javaslatot más főkövetre.⁹⁴³ Kapy azonban mégis bemegy a portára az adóval, ott Béldiek és Zólyomi kezére dolgozik, s rajta is veszt: per alatt, fogságban hal meg.

Önmagában véve epizód, de rendkívül veszélyes, s más, nagy ügyekhez is kapcsolódó az 1679. nyári hódoltsági összetűzés. Somlyai katonák portyázó törököket vágnak le. Apafi június 30-a tájt kérdezi meg tanácsurait: hogy kellene megelőzni az ebből származó bajt?⁹⁴⁴ Július 11-én viszont Bethlen Farkas, Rhédeitől (Bánffy Dénes utódától a kolozsvári főkapitányi tisztségben) híreket véve a török Somlyó elleni szándékairól, motu proprio tesz javaslatot a védelmi intézkedésekre.⁹⁴⁵ A válság aztán még hónapokig akut az incidens miatt; attól kell tartani, hogy a porta Béldit vagy Zólyomit szabadítja Erdélyre. Végül is formális

elégítél (Erdély különböző törvényhatóságai halálra ítélt rabokat öltöztetnek katonaruhába, s ezeket végzik ki somlyai katonákként török biztosok előtt) s nagy ajándék zárja le az ügyet. 1680. augusztus 10-én ismét a váradi pasa (közelebbről nem ismert) követelései kerülnek a fejedelmi tanács elé.⁹⁴⁶

A korszak utolsó évtizedében, az események menete következtében, jócskán módosul a tanács ez irányú teendőinek arculata. Tekintsünk el most az 1681. január 21-ére összehívott tanácsuléstól, amelyről csak annyit tudunk, hogy portai kapucsi követségének meghallgatása volt a tárgya.⁹⁴⁷ 1681 végén azonban a II. Apafi Mihály fejedelmi megerősítése körüli portai huzavona a tanács gondja.⁹⁴⁸ 1683 februárjában ismét a váradiak követelőznek, ezúttal salétrompénzt (ti.-váltásgot) kívánnak.⁹⁴⁹ 1684. június 3-a tájt még mindig II. Apafi Mihály megerősítésének elhúzódó ügye a tanácsülés tárgya (most Nalácsi főköveti jelentésének megtárgyalása, aki egyelőre csak biztatásokat hoz a portáról).⁹⁵⁰ Az év júliusában viszont a palánkfa-váltásról alkudozott a tanács a váradi törökkel, eredménnyel.⁹⁵¹ Az is némileg az idők jele, epizód-méreteiben is, hogy 1685 júniusában Apafi szigorúan érvényesíteni akarja a törvényt Erdélyből lányt kicsempészni szándékozó törökökkel szemben (persze magával a lánnyal szemben is), bár azért megkérdezi erről az urakat.⁹⁵² Az azonban még inkább az, hogy 1685 nyara végén a török szerdár kéri fel követe útján Apafit a császárral való béke közvetítésére. Az ügy, súlya révén, a tanácsurak elé kerül.⁹⁵³ s a békeközvetítés Hallerék követségével meg is indult. A tanácsban vitattatja meg a fejedelem 1686 januárjában azt a választ, amelyet a nagyvezérnek ad követe által hozott üzenetére, s azt is, amely a nagyvezér levelére készült.⁹⁵⁴ Ott tárgyalatja meg az 1686. május 13-án Sárosi János ítélőmesternek, a nagyvezérhez küldött erdélyi követnek küldött pótutasítást.⁹⁵⁵

Az epilógus itt az 1687. év néhány momentuma. 1687 áprilisában—májusában török követ jár Apafinál, hűségre intve, s jelezve, hogy az évben a szultánnak is „derék készületi” lesz — végül az adót is sürgetve. Mikor megbizonyosodik róla, hogy Erdély beküldi az adót, sietne vissza. Apafi erre május 4-én tanácsurait véleményét kéri arról, hogy mit írjon a követség alkalmából a nagyvezérnek és az erdélyi ügyvivőnek, s mi formában bocsássák el a követet,⁹⁵⁶ s aztán, az egyetlen fennmaradt censuráét követő érveléssel, azt válaszolja: küldi az adót (főkövete majd megmagyarázza a késést), tartja hűségét a portához.⁹⁵⁷ A főkövet, Sárosi június első felében vészjelet ad le: a szultán újra azt követeli, hogy Erdély vonuljon mellette hadba. Teleki, akinek a fejedelem megküldi feloldásra Sárosi rejtjeles jelentését, s akit a főkövet szintén tájékoztatott, június 22-én a deputatio egybehívását javasolja urának;⁹⁵⁸ az július elején össze is ül. Sárosi 1687. szeptember 1-én újra követségbe indulhat a törökhöz. Pár nappal indulása előtt érkezik meg Macskási Boldizsár Lengyelországból titkos üzenettel. Apafi augusztus 28-án ráír Telekire: tegyen javaslatot arra, hogy a Macskási által hozottakból mit kell közölni Sárosival — s mellette arra is, hogy kell-e Mavrocordatnak (a portai főtolmácsnak) évi ajándékot küldeni, szolgálatainak biztosítására?⁹⁵⁹ (Ezt Sárosi ajánlotta, de Apafi maga is jónak látta volna.) Teleki azonban a tanácsra (egészére vagy egy részére) vagy a deputációra hárítja ezt a

feladatot.⁹⁶⁰ Rövidesen sor kerül azonban Erdély teljes császári megszállására, s ami a török diplomáciából még hátra van, az már nem tanácsi feladat.

Ha a tanácsnak a török diplomáciában vitt szerepe is jóval szerényebb annál, amit a magyarországi elégületlenek, ill. bujdosók ügyében játszott, a *császári* diplomáciában (ami ti. nem tartozik ebből a bujdosók komplexumába) még ennyi hely se jut neki. Az 1660-as évekből csak néhány nyom van erre. Bánffy Dénes 1667. május 13-án azt javasolja Apafinak, hogy a királyi Magyarország felől Erdélybe való portyázások ügyét vigye a tanács elé, s maga azt ajánlja, hogy a fejedelem megtorlásul hajtasson el marhát s embert a királyi oldalról.⁹⁶¹ Kérdés, hogy akkor sor került-e a tanácsülésre s a retorzióra. 1668 nyarán viszont Apafi a tanács határozatából jogosítja fel Bánffy Dénest, hogy hajtasson el marhákat a másik oldalról. Az erdélyiek azután Nagykároly táján hajtották végre akciójukat. Bánffy otthoni ellenségei azonban ezt is balul magyarázták.⁹⁶² Úgyhogy az 1668. december 20-án jelentve urának, hogy a szatmári parancsnok Biharban kíván hódoltatni, hírhordásra is kötelezve őket (Apafi ellen is), s felhíva figyelmét a béltekiek pusztítására a határszélen, azt javasolja, hogy ez közölje a dolgot Bethlen Jánossal s más közelebb lakó tanácsurakkal, mert ő újabb utasítás nélkül nem meri visszaadni a kölcsönt, bár módja volna rá.⁹⁶³

A következő évtized e tekintetben teljesen „üres”. Csak az 1680-as években találkozunk többször a tanács szerepével a császári diplomáciában. Az első ilyen eset Saponara 1684. januári üzenetének ügye. Az Szatmárból feltehetőleg arról értesíti Apafit (amit az más forrásból is tudhat), hogy Thököly Máramarosba akar nyomulni. A fejedelem január 24-én Teleki véleményét kéri az ügyről, s mindjárt válaszfogalmazványt is.⁹⁶⁴ A Saponarával való kapcsolat tart is; 1684 májusában annak egy újabb levele kerül tanácsi megvitatásra. A levél Pocsai Ferencnek, a Saponarához Szatmárba járó követnek szólt, s a kurucoknak Erdélybe, nevezetesen Máramarosba való bejárását, ill. a Somlyón tartózkodó adószedő törökök onnan Szatmár felé irányuló rablását panaszolta fel. Apafi május 5-én arról kérte, kifejezetten még a fejedelmi tanács egészének összeülése előtt, Teleki javaslatát: ő maga válaszoljon-e vagy Pocsai, hogy tiltsa el hatékonyabban Thököly embereinek Máramarosba járását, s hogy akadályozzák meg a törökök Somlyó felől való átcsapásait császári területre? (A fejedelem véleménye ez utolsó kérdésről az volt, hogy a somlyai tisztek közöljék határozottan a törökkel: ne provokálják Erdélyre a keresztyén fegyvereket.)⁹⁶⁵ Teleki azonban május 6-i censurájában kitért a javaslattétel elől (Saponara levelét egybevetve Frater István huszti alkapitány jelentésével — írja —, nem tud eligazodni a dolgon), s a tanács plenumára hárította a döntést.⁹⁶⁶ 1684 szeptemberében ismét a Saponarával való érintkezés kapcsán találkozunk tanácsúri közreműködéssel: minthogy az továbbra is „insinúállya magát”, Teleki pedig azt javasolja, hogy valaki menjen Máramarosba tárgyalni vele (s ezzel Apafi is egyetért), a fejedelem szeptember 30-án az ő újabb véleménynyilvánítását várja arról, hogy ki lenne erre alkalmas — s az illető számára megfelelő instructiót is.⁹⁶⁷

1685—1686-ban már sokkal intenzívebb ez a diplomáciai kapcsolat, de a tanács szerepe épp hogy csökken benne. Csak 1686 szeptemberében hallunk még róla.

Apafi előbb Telekit kérdi meg arról, hogy kit küldjön követül Bécsbe, ill. Scherffenberghez, aki Erdély ügyeinek a császári udvarban való pártolását igéri. Teleki, szeptember 10-i javaslata szerint, Gyulay Ferencet küldené Bécsbe, Scherffenberghez pedig Szoboszlai Jánost. Apafi mindkét személyt elfogadja, de Gyulay követsége ügyében még véleményt kér további három (meg nem nevezett) tanácsúrtól.⁹⁶⁸

Szintén szerényebb méretű a tanács szerepe a lengyel diplomáciában. Először 1670-ben hallunk róla. Akkor Apafi a tanáccsal való „consensus”-ból kíván követet küldeni a lengyel királyhoz.⁹⁶⁹ Az 1672—1675-i időszakban elsősorban a török—lengyel háborúban való békeközvetítés képezi több ízben is tanácsi vita tárgyát. Először 1672 júniusában kerül erre sor. A kérdés az, hogy válaszolni kell-e a lengyel rendek ez irányú megkeresésére.⁹⁷⁰ 1673 áprilisában viszont a lengyelek gondolnak támadásra, végrehajthatatlannak tartva az 1672-i békét. A lengyel király és alkancellár tájékoztatja erről Apafit. Az (a levelek vételekor, május 18-án csak Bethlen János lévén az udvarban) kiír a tanácsurakra, véleményüket kérve („Ellopták a lovat s akkor zárják az istállót” — kommentálja fanyarul a lengyelek tervét), de végül is láthatólag nem várja meg a cenzurákat, hanem csak Bethlen János véleménye alapján válaszol.⁹⁷¹ 1673. június végén újabb lengyel követjárás (szintén a közvetítést célzó) ügyében kérdezi meg Apafi a tanácsurakat.⁹⁷² 1674 januárjában viszont a lengyel hetman s vajdák levelére adandó választ várja véleményükkel.⁹⁷³ Az év áprilisában lengyel követ is jár a fejedelemtől, feltehetően újból a hadakozás, ill. békeközvetítés ügyében; az most is tanácsuraihoz fordul.⁹⁷⁴ 1675 júliusában ismét a békeközvetítés a téma: a lengyel király kevéssel korábban Fogarasban Apafinál járt követe levélben kéri ezt a fejedelemtől; az július 2-án ki is ír ez iránt az urakra.⁹⁷⁵ A békeközvetítési szerep után hosszú szünet a tanács ez irányú tevékenységében. Csak már a felszabadító háború elején, 1683 augusztusában bukkan fel újra ez a tárgy, akkor is Apafinak a hadjáratban való részvétele alatt. Sobieski Apafinak (s Telekinek) küld követtel leveleket, s a férje nevében regnáló Bornemissza Anna azt tudakolja az otthon maradt tanácsuraktól: válaszoljon-e rá?⁹⁷⁶ 1684-ben viszont már arról van szó, hogy Apafi, új orientációt keresve, Sobieski védelmét kérné Erdélynek. Ezzel küldi Vajda Lászlót Lengyelországba. A visszaérkező Vajda követségének meghallgatására hívja egybe július 16-án a tanácsurakat.⁹⁷⁷ Az utolsó lengyel vonatkozású ügy, amelynek tanácsi tárgyalásáról tudunk, nem is tisztán lengyel ügy: a Lengyelországban elhalt Duca-Vodá Erdélyben maradt pénzéről van szó. 1687 májusában Sobieski a sztriji kapitány útján tudakozódik a pénz iránt. Apafi erre június 1-én tanácsurai véleményét kéri.⁹⁷⁸

A lengyel diplomáciában vitt szerephez hasonló a tanács funkciója a román fejedelemségekkel való kapcsolatban is. Az 1660-as években egyetlen nagyobb komplexum okoz gondot a tanácsnak: Grigorie Ghica havasalföldi fejedelem, ill. felesége ügye. A kérdést Jókai nyomán a nagyközönség is ismeri, természetesen Jókai beállításában. Ami mármost a valóságnak e helyt ránk tartozó részét illeti, a havasalföldi fejedelem helyzete azért válik tarthatatlanná a portával szemben 1664 őszén, mert vádak érik, hogy a török ellenfeleinek kezére dolgozott. (Emlékezzünk

rá: Apafiék a szentgotthárdi csata utáni „kiugrási tervben” valóban számítottak is rá, s a későbbiekben is mozgékony szellemnek bizonyult fejedelem feltehetően másfelé is tapogatózott.) Mikor aztán kiderült, hogy Délkelet-Európa státusa egyelőre nem változik meg, Ghica (akinek ráadásul még felesége várandós) Apafihoz fordul, az pedig 1664. október vége felé tanácsuraihoz: mit javasoljon szomszédjának?⁹⁷⁹ Ghica november 21-e tájt átküldi feleségét Erdélybe. Bethlen Jánost keresi meg az ügyben. Az pedig november 21-én azt javasolja Apafinak: ha Erdély veszedelme nélkül be lehet fogadni a havasalföldi fejedelemasszonyt, a keresztyénség ezt kívánná.⁹⁸⁰ Ghica egy-két nap múlva elmenekül országából. A Belgrádban tartózkodó nagyvezér viszont már korábban olyan híreket kapott, hogy Ghica elszökött. 1664. november 22-én Ebesfalván van rendelete arról, hogy amennyiben az Erdélyben van, Apafi fogassa el, s jelentse ezt.⁹⁸¹ Az események menete oly gyors, hogy Bethlen János november 23-i censurájába két momentumra kerül (a második az utóiratba): véleménye Ghica menekülésének s felesége bejövetele kérdéséről, s másodszor a nagyvezér leveléről.⁹⁸² A szülés előtt álló havasalföldi fejedelemasszony azonban ura menekülése hírére nemhogy kimenne Erdélyből, hanem még beljebb húzódik. Apafi erre még november 26-a előtt újból véleményt két Bethlen Jánostól a teendőkről.⁹⁸³ A kancellár véleményének felhasználásával ír, igaz, csak december 14-én, a nagyvezér tihájának.⁹⁸⁴ A nagyvezér erre december vége felé elrendeli Ghicánénak megfelelő kísérettel beküldését hozzá.⁹⁸⁵ Most Paskónak, Apafi új követének, a nagyvezérnél kell tovább ügyködni, egyéb nehéz feladatai mellett ebben a kérdésben is. Végül is a nagyvezér megelégszik az asszony beküldése helyett 4000 tallérral. A tanács működésének, 1665 márciusa végén s áprilisa elején, a Ghicánéért jött követ visszaküldésében s a pénz előteremtésében látjuk utójára nyomát ez ügyben.⁹⁸⁶

Az 1670-es években csak két ízben kerül a tanácsurak elé román vonakozású ügy: 1671 májusában a moldvai határ rendezése.⁹⁸⁷ 1672 júliusában Şerban spátar havasalföldi boér kiadatása a töröknek.⁹⁸⁸ Az 1680-as években is csak néhányszor találkozunk a román diplomácia kérdéseivel. 1683 októberében moldvaiak menedékjogkérése kerül a tanácsurak elé.⁹⁸⁹ 1684 júliusában az a kérdés, hogy a fejedelem továbbítsa-e Sobieskinek a havasalföldi fejedelemhez írt levelét, írjon-e mellette ő is, s ha igen, mit?⁹⁹⁰ Az év októberében havasalföldi követ érkezése ad okot az urak összehívására.⁹⁹¹ 1685 áprilisában Matei Cantacuzino jön követül Havasalföldéről; ez (s más, közelebről nem ismert fontos ügyek) az oka a május 12-i tanácsülésnek.⁹⁹² Az utolsó ilyen nyom is követjárással kapcsolatos. 1686. szeptember 11-én érkezik a havasalföldi fejedelem embere ura levelével, bizonyos latrok kiadását sürgetni. Apafi ugyanaznap, jelezve gyanúját, hogy szomszédja talán csak kémkedni küldött be Erdélybe, Teleki javaslatát kéri a választ illetően.⁹⁹³

Tatár vonatkozásban egyetlen ízben kell a tanácsnak diplomáciai tevékenységet kifejtenie. 1668 novemberében a kán követet küld Apafihoz. A kérdés az, hogy a fejedelem küldjön-e viszonzásul követet s ajándékot a tatárokhöz.⁹⁹⁴

Azon két tárgykör közül, amelyet utolsónak hagytunk a tanács e korszakbeli hatáskörének elemzésénél, az első, a *felszabadító háború*, félig szintén külpolitikai

kérdés Erdély számára, félig viszont már szorosabban vett belpolitikai, a másik pedig, a tanács teendői a *deputatióval* kapcsolatban (amelynek maga is tagja, de ugyanakkor külön szerv is), az előbbihez kapcsolódik.

A tanácsnak a *felszabadító háborúval* kapcsolatos, az előbbieken nem ismertett tevékenységéről szólva, azt 1687 márciusánál kezdjük. Apafi Telekitől, közvetve. hírt vesz róla, hogy Carafa rendelkezett az Erdély körül lévő császári hadak beljebb nyomulásáról; március 17-én javaslatát várja: 1. hogy előzzék meg Carafa szándékát? 2. aznap tábori készültséget rendelvén el, hadfelkelést is parancsoljon-e, s hogy? 3. az egész deputatiót egybehívja-e vagy csak egy részét, s mikorra?⁹⁹⁵ Majd két hét múlva a fejedelem, hírt véve róla, hogy a Máramarosban kvártélyozó németek ki akarnak szállni onnan (ismeretlen irányba), március 30-án arról várja Teleki javaslatát: nem kellene-e a Máramarossal határos erdélyi területek lakosságát előre figyelmeztetni a veszélyre?⁹⁹⁶ 1688 májusában azonban már rég benn vannak a császári hadak Erdélyben, mikor kitör a brassai zendülés. A város népe nem akar császári őrseget engedni oda, elfoglalja a fellegrát, katonai erővel kell letörni a felkelést. A tanács egy része a fejedelem mellett, más része a most Erdélyben parancsnokló Carafánál vagy Brassó alatt működik a kérdés megoldásán.⁹⁹⁷ Júliusban Veterani sürget élést, szekereket; Apafi a hó 9-én Teleki censuráját kéri erről (s a deputatio egybehívásáról is).⁹⁹⁸ A továbbiakban is csak Teleki tanácsúri ügyködésének találjuk nyomát e kérdésben. Apafi 1689. október 2-án az ő véleményét várja: mit írjon Heislernek, a császári hadaktól személyében elszenvedett sérelmeiről? (Fahordó szekereit a gyulafehérvári commissarius német deákja elvettette éléshordásra, a mellettük levő birákat megverték, megsebesítették; a hajós rációk Apafi malmában garázdálkodtak.)⁹⁹⁹ Az év utolsó napjaiban Heisler jelzi, hogy hét ezreddel jön Erdélybe, biztosokat kíván elébük. A fejedelem december 29-én főgenerálisától kér javaslatot a biztosok személyére s instructiójára.¹⁰⁰⁰ Az utolsó momentum. közvetlenül Apafi halála előtt: a fejedelem 1690. március 30-án szamosújvári tisztjeinek az ottani császári parancsnoktól elszenvedett sérelmeit Heislernek felpanaszoló levelét küldi meg Telekinek azzal, hogy amennyiben egyetért vele, továbbítsa,¹⁰⁰¹ Teleki pedig helyteleníti a levél elküldését.¹⁰⁰²

A *deputatióval* kapcsolatos tanácsi teendők egysíkúak: Apafi az urak véleményét kéri e szerv összehívásáról, vagy ezek motu proprio tesznek javaslatot erre.

*

Végigelve a tanács tevékenységét, néhány általános megállapítást is tehetünk hatásköréről.

A tanács nem *igazgatási, adminisztratív szerv*. Nem is *törvényhozó* — a törvényhozás az országgyűlés feladata, és nem is láttuk nyomát annak, hogy a fejedelmi tanács akárcsak ideiglenes jogszabályokat is alkotna. De nem is igazgatási szerv: ha döntései megvalósításra kerülnek, ez a fejedelmi kancellárián mint központi kormányszerven keresztül, a fejedelem által kiadott rendelettel történik. A tanácsurak feladata *politikai* döntések hozatala, az ország politikájának meghatározása — természetesen általában csak a nagy súlyú kérdésekben. (Ez

persze nem zárja ki azt, hogy időnként ne foglalkozzék jelentéktelen birtok- stb. ügyekkel is.

A politikán belül is elsősorban a *külpolitika* az, ami a fejedelmi tanácsra tartozik. A szerv működését az Apafi-korból ismerjük a legjobban — aránytalanul inkább, mint bármely korábbi korszakból, bár ott sem teljességében. Nos, részletes elemzésünk talán meggyőzte róla olvasóinkat: mekkora a külpolitikai kérdések aránya a tanács egész működésében — s mekkora súlyuk is. Jegyezzük meg persze: a külpolitikában is csak a *politikai döntések* meghozatala tartozik az urakra, a külpolitika adminisztrálása már nem — de a diplomáciai rutinmunka sem (udvariassági érintkezés külállomokkal, újabb lépések tétele olyan ügyekben, amelyek intézésének irányáról már van tanácsí határozat). S a külpolitika mellett is azok a kérdések foglalkoztatják elsősorban a tanácsot, amelyek az ország egész státusára bírnak primér hatással: a főhatalom kérdése (ezen belül messze első helyen a trónkövetelők elleni harc, ami általában sokkal inkább kül-, mint belpolitikai kérdés, hisz külső támogatás nélkül senki sem kezd trónkövetelésbe, s az igazán veszélyes trónkövetelő már a török vagy a császár védszárnyai alól fenyegeti az uralkodó fejedelmet) és a hadügyi kérdések (hadfelkelés elrendelése, a határvédelem általában s azon belül külön várak erősítése, hadjáratok elhatározása — szintén a külpolitikával szoros kapcsolatban álló problémakörök).

Ami ti. ezen túl van, annak aránytalanul kevesebb a súlya a fejedelmi tanács tevékenységében az előbbieknél. A jogrend egészének kérdéskörében a tanácsnak szerepe van két törvénykönyv szerkesztésében, a rendek jogállása terén beleszól a székelyföldi rendtartás, Szebennek a szászoktól való elvétele, a partiumi egyházi nemesség ügyébe — s jelentéktelen ügyekbe. A vallásügyben a 16. században s a 17. század elején, de az 1660-as években is az országgyűlések hozzák a döntő végzéseket, egyébként pedig a fejedelmek; az adó kérdésében csak olyan kritikus időszakokban van szerepe a tanácsnak, mint Apafi első évei, a közigazgatási szervezet, személyzet kérdéseivel alig foglalkozik. A közigazgatás szakágai közül csak a kereskedelempolitikában van érdemi szerepe, az árszabályozás, pénzforgalom, külkereskedelem kérdésköreiben — mennyiségileg ez sem nagy, állandónak sem tekinthető. Ezenkívül lényegében csak iskolaügyi tevékenységével találkozunk, azzal is elvétve. A kincstári ügyekben, a fiscalítások 1650. évi elhatárolásától eltekintve, feladata csak a kincstári javak s jövedelmek visszaszerzése körüli kérdéses méretű ügyködés. A bíraskodás igazán politikai ügyei az országgyűlésre tartoznak.

Elsősorban a külpolitikai vagy a külpolitikával szorosan kapcsolatos kérdésekben való politikai döntéshozatal hát a tanács feladata. Arra viszont az eddig elmondottak bőséges világot vetnek, hogy vajon a tanács politikai szerepe e kérdések végső, a fejedelemre is kötelező érvényű eldöntését jelenti-e?

Nem jelenti azt. *A fejedelem maga dönthet* bármely kérdésben, tanácsurairól meghallgatása nélkül is, bármit mondanak erről választási feltételei. Sajnálatos, hogy Bethlen Gábor és I. Rákóczi György korából nagyon kevés adalékkal rendelkezünk a tanács szerepéről, hisz náluk mérhetnők le leginkább: valójában mennyire köti őket a tanács határozata s mennyire nem. De hát még az annyiszor

gyengének minősített Apafi esetében is találkozunk azzal, hogy túlteszi magát tanácsa akarátán. A fejedelmi tanácsban egyébként sincs többségi határozat — vagy ha van is, a fejedelmet (conditiók laza rendelkezésein túl) semmi sem kötelezi ezek megtartására. S azt is megteheti, hogy kikéri tanácsa véleményét, de aztán be sem várja a censurák megérkezését, hanem saját felelősségére dönt (II. Rákóczi György 1656 szeptemberében a lengyelországi hadjárat ügyében; Apafi sem várja meg 1672 januárjában az összes censurákat Ali bég követségét illetően, 1673 májusában is csak Bethlen János véleménye alapján válaszol a lengyeleknek). Arról is maga a fejedelem dönt, hogy egy kérdésben csak egy tanácsurat kérdezzen-e meg (Bethlen Jánost 1664 őszén Ghica-Vodă és felesége ügyében; az 1680-as években Apafi számos ügyben valószínűleg csak Teleki véleményét kéri, s csak akkor másokét is, ha maga Teleki javasolja) vagy a tanácsurak kisebb csoportját (gondoljunk az 1666—1670 közti „szűkebb grémiumra” a magyarországi elgületlenekkel való kapcsolat ügyében) vagy az egész tanácsot — esetleg előbb egy-két személyt vagy kisebb csoportot s csak aztán a többieket.

A tanácsurak írásos megkérdezését vagy egybehívását pedig többnyire *maga a fejedelem* kezdeményezi. Lehetséges az, hogy egy vagy több tanácsúr javasolja ezt neki — arra azonban nincs jogszabály, de kialakult gyakorlat sem, hogy ez esetben a fejedelem köteles is összehívni az urakat. (Más kérdés az, hogy, a megvitatandó kérdést mérlegelve, igen gyakran megteszi — de saját döntéséből.) Egyetlen olyan esetet láttunk, hogy a fejedelmi tanács a fejedelem rendelkezése nélkül ül össze, Ez az 1672. tavaszi bodolai tanácsülés, ami azonban a szabályt erősítő kivétel: a tanácsurak ott vannak együtt Wesselényi Pál lakodalmán, nehéz lenne most Fogarasba cibálni őket, a fejedelem udvarába, Apafi maga akkor valóban teljes zavarban van a teendőket illetően, viszont sürgős lépésre van szükség. S az is egyedi eset, hogy a tanács a fejedelem tudtával, de távollétében tárgyal (1677 októberében Apafi, lánya betegsége miatt, nem vesz részt a tanácsülésen). Azt pedig csak Bánffy Dénes próbálja meg 1665 augusztusában, hogy a fejedelmi tanács előtt vonja felelősségre Apafit, Sebesvárát illető ellentmondó rendelkezései miatt — nem rajta múlik, hogy feje akkor még a nyakán marad. A tanács nem felettes szerve a fejedelemnek, nem önhatalmúlag vagy valamely jogszabály alapján automatikusan összegyűlő testület.

Mindent egybevéve azonban: mégiscsak a legfőbb politikai döntések *szerve*. Abban az értelemben, hogy amit *nem maga a fejedelem* dönt el (vagy ami nem kell, hogy országgyűlés elé kerüljön), az a tanács állásfoglalása szerint igazodik.

JEGYZETEK

¹ Minthogy a 16–17. századi Erdély törvényalkotását feldolgoztuk „Az erdélyi fejedelemség jogrendjének kialakulása” című, kéziratban levő munkánkban, a továbbiakban az egyes törvények említésénél nem hivatkozunk külön-külön lelőhelyükre; elegendőnek tartjuk itt általánosságban utalni erre az összeállításra.

² Ad hoc megbízásokat (portai főkövetség stb.) nem tüntetünk fel.

³ 1599: Szk. II. 261; 1600. június: Hurm. IV/1. 76; 1601. január: EOE V. 588.

- 4 1612: K-lt. VI. 380; 1613. január: Sz 1888: 40-1; 1617: TT 1885: 446—7, K-lt. II. 93; 1619: K-lt. VII. 474, TT 1888: 446—7. Halála időpontját Lázár M. is fenntartással teszi 1621-re.
- 5 Jac.J 31.
- 6 Sz 1888: 40—1.
- 7 K-lt. VI. 380.
- 8 TT 1881: 315.
- 9 EOE VII. 257.
- 10 EOE I. 238, 571.
- 11 1564, 1566: Sz 1888: 34—5; 1569: Kv. T. 87; 1573: BU 207; 1575: Sz: U V. 848, V: BII I. 331; 1576: V: BII I. 360—1; 1581: SzK: GyL 18; 1583: V: BII II. 246. Halála 1584 júniusa előtt következik be (V: BI-Ek 163).
- 12 Sz 1888: 34—5.
- 13 TMÁO I. 14—5; Hurm. II/5. 600.
- 14 1575 februárjában már Bánffy Pál a főudvarmester.
- 15 V: BII I. 360—1; Sz 1888: 34—5.
- 16 1630: MTT X. 41; 1633: SzO VI. 126—7, TMÁO VII. 377. Halála időpontja 1635. február 18. (SzS: I.RGyk).
- 17 Sz 1888: 245.
- 18 L. a 16. sz. jegyzetet.
- 19 1581. június 28.: MTgy 1809: 63 (a fejedelmi tanács — Kornis Mihály). Halálának időpontja bizonytalan (1581 vagy 1582). L. V: BI-Ek I, ill. V: D II. 222.
- 20 Sz 1888: 912.
- 21 Apafi Mihály testvére, II. Rákóczi György 1657-i kudarca után egy évtizeden át kezes Lengyelországban. 1668. január 31-én lép tisztébe (EOEX XIV. 313), 1669. február 11. előtt hal meg (EOE XIV. 371—3).
- 22 Sz 1888: 35—6. Lázár kezdeti terminusát kételkedéssel kell fogadnunk, annyira nincs másutt nyoma ily korai tanácsuraságának. 1597 tájt említve: MTT XVIII. 31.
- 23 Uo.
- 24 1680: Sz: U VI. 1398; 1681: EOE XVII. 185. 1685 novemberében már Johann Haupt (Fejes) a szebeni királybíró és szász comes (Sz: U VI. 1560).
- 25 L. a 24. sz. jegyzetet.
- 26 EOE I. 85.
- 27 1613. október 29.: K.B-lt.; 1613. december: Sz: U VI. 166; 1615: EOE VII. 241, 258; 1617: V: D IX. 147; 1620: TMÁO I. 205. Halála 1622. július 13. előtt következik be (TT 1886: 231—2).
- 28 EOE V. 484; VI. 554.
- 29 EOE VII. 258.
- 30 E tisztségét feltehetően azután nyeri el, hogy Szilvási Boldizsárt, 1616-i politikai szerepe s azt követő pere kapcsán, megfosztják e funkciótól. 1617-i említései: Sz: U VI. 243, V: D IX. 142; 1618: TT 1881: 624; 1620: TT 1887: 195. 1622 januárjában már Kákoni István a főrendator (BU 437).
- 31 1551: FF 12 3; 1556. október: V: I 423—4; 1558: EOE II. 88. Tisztét 1561 végén I. Ferdinándhoz történt végleges átállásával veszti el.
- 32 K-lt. V. 323.
- 33 EOE IV. 568.
- 34 L. a 32. sz. jegyzetet.
- 35 Tanácsuraságának kezdete tisztázatlan. Tisztét fejedelemségéig viseli.
- 36 SzO IV. 257—8.
- 37 EM 1900: 472; SzS: RésP 226.
- 38 MTT XVIII. 85; TT 1894: 366, 1895: 632.
- 39 Sz 1889: 34—5.
- 40 EOE XI. 162; XIII. 509.
- 41 TT 1889: 130—1.
- 42 TT 1888: 560; EOE XI. 401—2.
- 43 1681: A-gy. Tisztét 1683 tavaszi letartóztatásáig gyakorolja.
- 44 TT 1902: 380.

- 45 TM-gy: Barcsai Mihály—Teleki, 1680. augusztus 11.
- 46 L. a 43. sz. jegyzetet.
- 47 EOE XVI. 443.
- 48 L. a 45. sz. jegyzetet.
- 49 Kérdés, hogy tanácsurasága nem korábbi-e 1653-nál? Onnan kezdve sorozatosan említik. Halála 1670 februárja előttre esik. (BJ: H II. 4.)
- 50 TMAÓ VII. 385.
- 51 1653 márciusában már e rangja említve: EOE XI. 171—2.
- 52 Akkor már Nemes János a háromszéki főkapitány (EOE XIV. 266).
- 53 Sz: U IV. 511.
- 54 Tanácsúrként először 1664 júniusában említik (BJ: H I. 130), onnantól kezdve folyamatosan. Tisztét 1674 decemberében történt notájával veszti el.
- 55 EOE XII. 288.
- 56 Sz 1887: 700.
- 57 EOE XVI. 475—6.
- 58 EOE XIV. 211.
- 59 EOE XIV. 262—3.
- 60 1566: Sz 1888: 623; 1683: SzO IV. 84—5, Kv.Div. 21/20.
- 61 L. a 60. sz. jegyzetet.
- 62 Szk. II. 253; Sz 1888: 428—9.
- 63 Uo.
- 64 Sz: U V. 855.
- 65 1572: DÁL: K-lt. 75; 1573: Szk. I. 136; 1575: I. a 64. sz. jegyzetet.
- 66 EOE XII. 151, 159; XIII. 557.
- 67 ETA IV. 125.
- 68 Sz 1888: 734—5.
- 69 Első említése 1687 júliusában: EOE XIX. 179—80.
- 70 Sz 1887: 423. (Lázár tévesen 1688-ra teszi Fehér megyei főispánságát, holott 1687 szeptemberében már így említik: APO III. 177.)
- 71 Sz: U V. 848.
- 72 Uo. és Mikó-lt.; EOE II. 565.
- 73 1658 januárjában *választják* tanácsúrrá (EOE XIII. 557); haláláig viseli tisztét.
- 74 Thorma-gy. 1884: 12.
- 75 Sz 1887: 418.
- 76 1665: K.B-lt; 1667: EOE XIV. 262—3, 1670: KA: Deutschkreuz 26; 1680: V: D XI. 186.
- 77 EOE XII. 85, 159.
- 78 EOE XIII. 338.
- 79 1556: V: I 423—4; 1558: EOE II. 88; 1559: Sz: U V. 662; 1562: TT 1880: 642.
- 80 L. a 79. sz. jegyzetet.
- 81 1556: V: I 423—4; 1558: EOE II. 88.
- 82 1563-i említés: TL II. 792.
- 83 1581: MTgy 1909: 63. Tisztességét 1594-i elmeneküléseig viseli; 1589-ben a „*summus consiliarius*” címmel említik (K-lt. II. 47).
- 84 Két főispánságát 1589-ben említik (I. a 83. sz. jegyzetet). Bihar megyei főtisztességét feltehetően 1592-ig, váradi főkapitánysága letételéig hordja, a krasznait bizonyos 1594-ig.
- 85 Szk. IV. 461.
- 86 1556: V: I 423—4; 1558: EOE II. 88. Izabella 1558-ban megöleti.
- 87 V: I 432.
- 88 Az év júliusában említve így (V: D VII. 291).
- 89 EOE I. 571.
- 90 1613. november: EOE VI. 376; 1615: BrÁL—Pr et I 639, TT 1880: 479—80. Bethlen 1616 júniusában Kornis Zsigmonddal és Szilvási Boldizsárral együtt letartóztatja (SzS: BGkpl 63—4), 1618 novemberében ismét tanácsúrként szerepel (Sz: U VI. 252).
- 91 EOE VI. 376.

- 92 EOE I. 238.
- 93 A „consiliarius et secretarius” szokatlan rangjával szerepel (EOE II. 549, 552). Tisztét Erdélyben Báthori István távozásáig tölti be.
- 94 Sz 1898: 782–805; V: Bcrz. 72–80, 83, 199; DÁL: K-lt. 103; Sz: U IV. 1176; BrÁL—Pr et I 560; Fb. 6.
- 95 Tanácsuraságának kezdetére: Sz 1888: 927. Túléli Apafit.
- 96 EOE I. 85, 238.
- 97 L: B-cs. 28, 33.
- 98 1614: Sz: U VI. 206; 1616: K-lt. VI. 422; 1617: Kv. III. 181. Halálát Lázár 1616-ra teszi (Sz 1888: 243), Lukinich 1618 tavaszára (L: B-cs. 48).
- 99 L: B-cs. 48.
- 100 L. a 98. sz. jegyzetet. A források az udvari hadak főkapitányának nevezik; ezt már Lukinich az udvari *Jovasság* főkapitányára helyesbítette (mint korábban utaltunk rá: az udvari gyalogoknak általában külön főkapitánya volt).
- 101 1664 novemberében nyeri el a tanácsuraságot (EOE XIII. 346). 1679 decemberében hal meg.
- 102 K.B-lt. (II. Rákóczi György—Bethlen Farkas, 1659. március 29.)
- 103 L: B-cs. 163.
- 104 Első tanácsúri említése: EOE X. 491, 495; Sz 1887: 412.
- 105 I. m. 77.
- 106 K.B.-lt.
- 107 I. Rákóczi György 1638. szeptember 20-án neki küldött rendeletében már szerepel e címe (K.B.-lt.).
- 108 A későbbi fejedelem gyakorlatilag a törökhöz meneküléséig viseli e rangot.
- 109 EM 1914: 320.
- 110 G: KO IV. 52.
- 111 G: KO IV. 52, 58—9; EM 1914: 320.
- 112 L: B-cs. 65—6. Lukinich szerint 1577 előtt hal meg. Megjegyezzük: Lukinich művén kívül másutt nem találtuk nyomát.
- 113 L: B-cs. 43; Gyfv: Ly 2. cs.; Hurm. II/5. 514.
- 114 Hurm. II/5. 514.
- 115 1678 februárjában nyeri el tisztét (EOE XVI. 443). Túléli Apafit.
- 116 K.B-lt. (II. Rákóczi György—Bethlen Gergely, 1659. március 29.)
- 117 EOE XIV. 367.
- 118 K.B-lt. (I. Apafi Mihály—Bethlen Gergely, 1681. január 3.)
- 119 APO III. 177.
- 120 VGyn 77.
- 121 Sz 1908: 684.
- 122 Tanácsuraságának kezdetét nem tudtuk tisztázni. 1618 júliusában már bizonyosan az (Tunyogi-gy.: Borsos Tamás—Bethlen István, 1618. július 30.), az év novemberében pedig már *supremus consiliarius*nak címезik (uo.: Borsos Tamás—Bethlen István, 1618. november 6.).
- 123 L. a 122. sz. jegyzetben hivatkozottakat.
- 124 1658 januárjában választják tanácsúrrá (EOE XIII. 557).
- 125 MTgy 1914: 40.
- 126 EOE XII. 281.
- 127 Törvényhatósági főtisztsegeire l.: EM: Tgy (I. Apafi Mihály—Bethlen János, 1669. március 1.); EOE XIII. 182; Sz 1888: 249—51; L: B-cs. 200—5.
- 128 1689 júliusától viseli tisztét (L: B-cs. 390).
- 129 Tanácsuraságának kezdeti időpontja bizonytalan. Notájáig viseli tisztét.
- 130 Szádeczky Lajos: *Kornyiati Békés Gáspár 1520—1579*. Bp. 1887. 6.
- 131 1567: Gyfv: Ly 1. cs., EOE II. 335, SzO III. 333; 1570: Gyfv: Ly 1. cs.
- 132 Gyfv: Ly 1. cs.
- 133 Szádeczky Lajos: *Kornyiati Békés Gáspár 1520—1579*. Bp. 1887. 5.
- 134 SzS: BGkpl 406; Deák Farkas: *Uzoni Beldi Pál 1621—1679*. Bp. 1887. 10. Lehetséges, hogy 1624-i generálissága csak helyettesítése Kamuthy Farkasnak, s csak annak halála után veszi át a generálisságot (1626-ban).

¹³⁵ Tanácsuraságának kezdete bizonytalan: semmiképp sem 1662 előtti, 1663 szeptemberében azonban már az ország legnagyobb hatalmasságainak egyike: főgenerális, Belső-Szolnok főispánja, háromszéki főkirálybíró, s Apafi 1663-i távolléte idején három helytartójának egyike. Tanácsúri rangját 1678-i notájával veszti el.

¹³⁶ Tunyogi-gy. (Kemény Boldizsár 1641. november 4-i reversalisán található feljegyzés): 1652: BrÁI—St. II. 2. 21.

¹³⁷ Sz. 1888: 925. 6. Deák Farkas (*Uzoni Béli Pál 1621—1679*, Bp. 1887. 21) tévesen teszi főasztalnokságának kezdetét 1653-ra, s jelzi háromszéki főtisztviségét főkapitányságnak.

¹³⁸ E tiszte feltehetően összefügg Bethlen uradalmanak megszerzésével, amely a Bethlen Ferenc-fiak (Farkas, Gergely, Elek) Kemény Simon oldalán maradásával s ezt követő notájával került konfiskálásra.

¹³⁹ Főgenerálisságára: 1663. szeptember: EOE XIII. 248. E tiszte nek 1677-ben vissza nem nyeresére: EOE XVI. 378—9; TT 1881: 212—4.

¹⁴⁰ János Zsigmond, majd a Báthoriak udvarában vitt szerepe ismeretes. Tanácsúrként való említésével csak 1575-i lengyelországi követségével kapcsolatban találkozunk (V: D II. 97); kérdés: nem egyszerűen követsége tekintélyének emelésére használták akkor vele kapcsolatban e címét?

¹⁴¹ BK: BI 11.

¹⁴² EOE III. 188—9; V: BI-Ek 114; V: D II. 291—2.

¹⁴³ 1599: Szk. II. 324, V: D V. 292; 1600: EOE IV. 564—5, 567—70; 1601: EOE V. 588.

¹⁴⁴ V: D V: 292; Sz. 1887: 522—4.

¹⁴⁵ BU 355; Sz: U VI. 71.

¹⁴⁶ L. erre nézve a 145. sz. jegyzetben idézettek kivül: Szk. IV. 346, 554.

¹⁴⁷ Sz: U VI. 71.

¹⁴⁸ Székely Mózes mellett tanácsúr. A brassai csatamezőn marad holtan, több tanácsúr társával együtt.

¹⁴⁹ 1599: Szk. II. 243; 1600: EOE IV. 564—5; 1605: BU 355; 1607: EOE V. 440. Halálát Lázár 1608-ra teszi (Sz. 1887: 407).

¹⁵⁰ Sz: U V. 1078; Sz. 1887: 407.

¹⁵¹ 1567: EOE II. 336; 1560-as évek: Gyfv. Ly 2.

¹⁵² 1624: EOE VIII. 164; 1627: EOE VIII. 418.

¹⁵³ MTgy 1909: 63.

¹⁵⁴ V: BI-EK 89.

¹⁵⁵ EOE IV. 564—5, 567 skk.: V. 588.

¹⁵⁶ EOE IV. 577. 8; Hurm. XII. 1025—6, 1066, 1077, 1080—1, 1160, 1164—5, 1183, 1188, 1199.

¹⁵⁷ Szerepe ismeretes Brandenburgi Katalin uralkodásának első hónapjaiban.

¹⁵⁸ 1548: EOE I. 238; 1554: FF 12—3; 1556. október: V: I 423—4; onnan kezdve folyamatosan szerepel.

¹⁵⁹ Sz: U IV. 511.

¹⁶⁰ Sz: U IV. 873.

¹⁶¹ 1614. május: EOE VI. 476; 1615. február: EOE VII. 238; 1615. május: EOE VII. 258; 1619. TT 1885:461—2; 1624: MTT XI. 103; 1629: EOE IX. 74—5; 1630: V: D IX. 310.

¹⁶² Sz. 1888: 917—8, EOE VI. 554 és a 161. sz. jegyzetben hivatkozottak.

¹⁶³ V: I 423—4; EOE II. 88.

¹⁶⁴ SzO IV. 149.

¹⁶⁵ EOE VI. 186.

¹⁶⁶ Az 1659. szeptemberi-októberi országgyűlés alatt kerül be a tanácsba (EOE XII. 381). II. Rákóczi György, majd Kemény János párthívének számít; a Kemény Simon-csoport megkegyelmeztetésekor nyeri vissza e rangját is. 1666. augusztus 30-án hal meg (TML III. 607).

¹⁶⁷ EM: Tgy; MTgy: Kassics; Sz. 1887: 622—4.

¹⁶⁸ 1616 áprilistól (V: D IX. 76) folyamatosan említik tanácsúrként 1638-ig: élete utolsó éveiben, magas korban s elbetegesedve, láthatólag már nem visz szerepet a tanácsban. 1642 márciusában hal meg. (Sz. 1888: 509.)

¹⁶⁹ Főispánsága kezdetére: Sz. 1889: 313. A szamosújvári főkapitányságra: EOE IX. 251; RAKL: Tgy.(1632. február 3.)

¹⁷⁰ V: I 423—4.

- 171 Tanácsuraságának kezdő terminusa bizonytalan: 1663 szeptemberében már tanácsúrként Apafi egyik helytartója (EOE XIII. 248). 1676 februárja előtti halál (Sz: U VI. 1254).
- 172 Tanácsuraságának első említése 1570-ből: FF XXIX. Erdélyből Itáliába távozásáig viseli tisztét.
- 173 Csak 1556-ban említik tanácsúrként Petrovics helytartói tanácsában (EOE I. 571) és 1562-ben, halálos ítélete és megkegyelmezése kapcsán (FF 238—9). Tüzérparancsnokságára: BU 196.
- 174 1686. december: Sz: U VI. 1582; onnan kezdve folyamatosan említik.
- 175 Egyetlen esetben találkozunk neve mellett e ranggal (TT 1886: 56—7); korábban *s később* is ítélőmesterként szerepel.
- 176 EOE I. 85.
- 177 1578 áprilisában és júniusában találkozunk tanácsúrként első említésével (BU 228, ill. DÁL: K-lt. 114), onnan kezdve folyamatosan. Báthori Zsigmond kivégezteti.
- 178 PA: EK 47—8; DÁL: K-lt. 66; SzO II. 254.
- 179 L. a 177. sz. jegyzetben hivatkozottakat és Gyfv: Ly 2. cs.
- 180 EOE I. 238.
- 181 Váradi alkapitányi instructiója (1572): V: BII I. 6. Feltehetően kormányzósága kezdetétől tanácsúr.
- 182 Első említése 1615-ben (Sz: U V. 1450; EOE VII. 241): utoljára 1633 augusztusában említik (RD 140).
- 183 Sz 1887: 524—5. Lázár 1618 végére vagy 1619 elejére teszi halála időpontját.
- 184 MVH 126; BU 412.
- 185 1556: V: 1423—4; 1558: EOE II. 88; 1560: DÁL: K-lt. 52, Sz: U IV. 777; 1560-as évek: Gyfv: Ly 2. cs.
- 186 1570, 1578: Gy—K-lt.; 1579: RAKL: W-lt.
- 187 Tanácsúri rangjára I.: EOE V. 382.
- 188 EOE IX. 580.
- 189 Sz 1888: 730—1.
- 190 L. a 188. sz. jegyzetet.
- 191 1687-től említik folyamatosan (EOE XIX. 101, 179—80; TT 1897: 563—4; APO III. 177; stb.).
- 192 1686: APO I. 262.
- 193 VGyn. 77.
- 194 1560: BrÁL—Pr et I 479. 1560-as évek: Gyfv: Ly 2. cs.
- 195 Sz 1906: 898; Szabó György: *Abafüji Gyulay Pál*. Bp. 1974. 16—7, 21, 23, 32, 49—50. Tanácsurasága kezdetéről Szabó sem tud pontosabbat.
- 196 1556. október: V: I 423—4. Onnantól folyamatosan említik. 1578 júniusában már mint elhaltról beszélnek róla. (Gy—K-lt.: Báthori Kristóf—Gyulai László, 1578. június 3.)
- 197 BU 215.
- 198 EOE II. 311.
- 199 1567: EOE II. 335; 1568: Dés 177.
- 200 1605. október: MS-gy.; 1606. április: MVH 54 (87a); 1607: MTT XIII. 103. EOE V. 440.
- 201 L. a 200. sz. jegyzetben foglaltakat. Lázárnál: Sz 1888: 36—7.
- 202 EOE III. 432, 441.
- 203 Szk. IV. 554.
- 204 L. a 200. sz. jegyzetet.
- 205 1653 elején szerepel először tanácsúrként (EOE XI. 171—2), onnan folyamatosan. Az Érsekújvártól hazatérőben lévő nagyvezér öleti meg.
- 206 EOE XIII. 416.
- 207 EOE XI. 171—2.
- 208 EOE XIII. 557.
- 209 1629: EOE IX. 74—5; utána folyamatosan említik — egyike annak a néhány tanácsúrnak, akiknek tanácsával I. Rákóczi György valóban él is. 1657. november 20-án hal meg (Sz 1888: 243—4).
- 210 Sz 1888: 243—4.
- 211 1637. március: ETA IV. 39; 1638. július: ETA IV. 48; 1639: BrÁL-St. II/2: 3.
- 212 1660-i említése: TT 1887: 589. Apafi alatt 1664 novemberétől tanácsúr (EOE XIII. 346).
- 213 Sz 1888: 517—8; 1889: 317—8.

- 214 EOE XVI. 447; TT 1902: 563.
- 215 1664 novemberétől tanácsúr (EOE XIII. 349).
- 216 Főispánására nézve Lázárnak sincsenek pontos terminusai, tanácsurasága alatt végig így említik.
- 217 EOE I. 238, 571.
- 218 Tanácsuraságának kezdetét nem tudtuk pontosan megállapítani. 1685—1686-i említései: Sz: U VI. 1560, 1568. 1686 decemberében már Valentin Frank a szebeni királybíró.
- 219 EOE I. 85.
- 220 1658 januárjában választják tanácsúrrá (EOE XIII. 557). 1660. augusztus 28-án hal meg (Q. Krst IV. 259).
- 221 Helytartóságára: EOE XI. 401—2; TT 1888: 560.
- 222 EOE I. 85.
- 223 1649. február: TMÁO III. 419. 1652 júliusában már mint elhunytat említik (TT 1907: 907).
- 224 Sz 1888: 247—8. Megjegyezzük: Lázár adatai itt némileg bizonytalanok (szerinte csak 1649 májusától tordai főispán, Marosszék főkapitányságát felcseréli Udvarhelyszékével, nem együtt viseli a kettőt), úgyhogy Huszár többi tisztségeinek terminusaival kapcsolatban is vannak fenntartásaink.
- 225 Sz 1887: 403.
- 226 1605. május: Kv. III. 27; 1606: TT 1882: 228—9. 1607-ben nem szerepel (Báthori Gábor egyik fő hive lévén), 1608-tól haláláig folyamatosan.
- 227 V: I 423—4.
- 228 Tanácsuraságának közelebbi időhatárai bizonytalanok. Kancelláriai titkárságára I. V: D III. 59. Kovacsóczy kivégzetése után kancellár; 1598 őszén Rudolf biztosai őt is vérpadra küldik. Főkapitányi említése: Gyfv: Ly. 1. cs. (Sibrik—Jósika, 1597. szeptember 18.)
- 229 1613 júliusában említik így először (Fb. 69); onnan kezdve folyamatosan.
- 230 L. EOE VI. 554 és a 229. sz. jegyzetben foglaltak.
- 231 Fb. 69.
- 232 MGSz 1898: 41—3; Sz: U VI. 277.
- 233 EOE VIII. 236.
- 234 1610 szeptemberében említik így először (EOE VI. 186), onnantól folyamatosan.
- 235 Sz 1888: 510—2.
- 236 Lázár szerint már 1614. január 18-án említik e két rangját is (Sz 1888: 510—2). Mi csak 1620-tól találtuk meg ezeket; emlékeztetünk arra, hogy 1615-ben Balassi Ferenc viselte a székelyek generálisának tisztségét. Ha nem tévedésről van szó, az 1614-i tisztségviselés rövid ideig tarthatott. 1620-tól kezdődőleg I.: SzS: ABG 26 (1620); EOE VIII. 164 (1623); TT 1889: 114—8 (1624). Beldi Kelemen utódlására I. e fejezet 134. sz. jegyzetét.
- 237 Első ilyen említése: TT 1886: 226—7. Halálának időpontja 1634. január 14. (SzS: I.RGyk. 182.)
- 238 Biztonnal Bethlen Gábor praefectusát, a rendek által olyannyira gyűlölt Debreczeni Tamást váltja e tisztségben. L. erre nézve: BU 475; SzO VI. 124—5.
- 239 Kemény János halála után fia oldalán marad: Apafihoz átállása után. 1664-től említik folyamatosan. 1678-ban a Beldiekkkel való összejárás gyanújával letartóztatják és perbe fogják: börtönében hal meg 1679. május 15-én. (Halálának időpontjára I. TML VIII. 443.)
- 240 Főispánóságának adatai Lázárnál eléggé bizonytalanok: 1658 áprilisában „valószínűleg” már Közép-Szolnok megye főispánja, 1659 őszétől Hunyadé is; 1665 végétől hunyadi, majd zarándi és közép-szolnoki főispán (Sz 1889: 38—9).
- 241 Első ízben 1613 novemberében: EOE VI. 376. 1644 őszén hal meg.
- 242 1607. október: K-lt. IV. 80; 1608. február: Kv. TT. 5.
- 243 EOE VII. 395.
- 244 L. erre nézve a kancelláriáról szóló fejezeteket.
- 245 Csak 1610-ben és 1611-ben említik e ranggal (1610: A-gy. 1669. — II. Mátyás és Báthori Gábor szerződése; 1611: EOE VIII. 530), majd (hosszú szünet után) 1622-ben (BU 437).
- 246 L. a 245. sz. jegyzetet.
- 247 Bethlen Gábor uralmának elején, 1613 novemberében említik így először (K-lt. VI. 396/a), onnan folyamatosan.
- 248 K-lt. V. 353, ill. VI. 422.

- 249 V: I 423—4; EOE II. 88.
- 250 Tanácsúrként csak 1649-től említik (bár akkor már régóta fontos funkciók sorát viseli): Gyfv: Ly 9: I. Rákóczi György nyiltparancsai. Tisztét (a tatár rabság alatti megszakítással) fejedelemségéig viseli.
- 251 K-lt. IX. 642. Feltehetően valamivel előbb, apja halála után nyeri el e tisztségeket.
- 252 MTT XVIII. 49, 51; Sz 1887: 271. Tisztét különbözőképpen nevezik (főkornornak, thesaurarius cubiculariusnak, főkamarásnak).
- 253 1647-től már Sulyok István viseli a kincstartói tiszteket. Kemény feltehetően a kincstartóságtól való megválásakor kapja meg a Wesselényi Boldizsár halálával megüresedett főrendatárságot (l. alább).
- 254 MTT XVIII. 51. E tisztét tanácsuraságáig viseli.
- 255 TT 1905: 470—1. Tisztének címei itt is eltérőek: nevezik a mezei hadak főgenerálisának s az udvari lovasság kapitányának, de csak udvari főkapitánynak is.
- 256 L. erre nézve a kancelláriáról szóló fejezetet.
- 257 1542: EOE I. 135; 1551: FF 12—3; 1556: V: I 423—4; 1558: EOE I. 88. Izabella Kendy Ferenczel és Bebekkel együtt öleti meg 1558-ban.
- 258 1542 (a helytartó tanácsában): EOE I. 85; 1548: EOE I. 238; 1556: V: I 423—4; 1558: EOE II. 88. 1558-ban Kendy Antallal azonos sorsra jut.
- 259 1575-i első ilyen említése: Sz: U V. 890; onnan kezdve folyamatosan szerepel 1594-i kivégzéséig.
- 260 L. a 259. sz. jegyzetet.
- 261 Bocskai alatt már szerepel. 1605: Sz 1888: 628—9; 1606: EOE V. 409. Előbb 1610-ben, a széki összeesküvés után veszíti el a rangját. Bethlen Gábor, uralma elején, visszafogadja (1614 márciusában tanácsúrként szerepel: EOE VI. 427), Kendy azonban 1614 végén ismét Magyarországra szökik, a számos trónkövetelő egyikének. Magyarországon hal meg.
- 262 L. a 261. sz. jegyzetet.
- 263 1573-i első említése: EOE II. 537—8; onnan folyamatosan szerepel 1594-i kivégzéséig.
- 264 Szk. I. 94.
- 265 Sz 1888: 624.
- 266 Gyfv: Ly 2. cs.
- 267 Neve Keressy vagy Kőrössy (Kewressy) formában fordul elő, Ferenc helyett András keresztnévvel is. Említései: 1544: Sz: U IV. 844; 1546: Sz: U IV. 537—8, 866.
- 268 1659 júniusában lesz tanácsúr (EOE XII. 289), onnan kezdve folyamatosan említik haláláig.
- 269 Főispánsága kezdetére: Sz 1889: 318. E tiszteben Teleki Mihály követi 1669. október 14-én (TML IV. 535).
- 270 Tanácsúrként 1612 novemberében említik először (TL II. 793), onnan kezdve folyamatosan.
- 271 EOE VI. 187; V: D VIII. 115.
- 272 L. a 270. sz. jegyzetet.
- 273 1615. november: Kv I. 98; 1616. május: EOE VII. 335.
- 274 1631: Sz: U V. 1513, VI. 379, BU 482, JE: OKv II. 215; 1633: TT 1883: 683—4.
- 275 Első említései 1595-ben: TT 1883: 331, 333. 1599 márciusa és szeptember 4. közt hal el (MTgy 1913: 60).
- 276 Az elmondottakra l.: Gyfv: Ly 1 2. cs.; TT 1883: 333; RAKL: Tgy; Sz 1887: 522. Megjegyezzük: Lázárnak Keresztúriról közölt adatai részben pontatlanoknak bizonyultak. Nincs szó arról, hogy Báthori Kristóf és Zsigmond jószágainak „főtisztartója” volna; 1584-ben még nem kövári főkapitány.
- 277 Első említése 1636 novemberében: TMÁO II. 438. 1638 nyarán hal meg (végrendelete — A-gy. 1676. — 1638. június 19-én kelt; megüresedett főudvarmesteri tisztét az év szeptember 20-án már Bethlen Ferenc tölti be).
- 278 MTT XXVII. 39: TT 1885: 669.
- 279 Sz 1888: 922—3. Egy ízben említik Torda megyei főispánként is (1636. december: EOE IX. 580), ez azonban feltehetően elírás.
- 280 FF 12—3.
- 281 Első említése 1607 januárjában (Rákóczi Zsigmond mint gubernator tanácsában): EOE V. 440; onnan kezdve folyamatosan. Báthori Gábor a széki összeesküvésben való részességéért kivégzeteti.
- 282 Kornis-lt. (Kornis Boldizsár 1608. szeptember 1-i oklevele); SzO IV. 182, 184.

- 283 Uo.
- 284 Az 1658. januári országgyűlés választja meg tanácsúrrá az akkor tatár rab Kornist — természetesen kiszabadulása utánra. Annak azonban nincs nyoma, hogy tisztében fungált volna.
- 285 Első említése 1595-ben (V: D IV. 232 skk.), az utolsó 1601 januárjában (EOE V. 588). 1601 augusztusában hal meg.
- 286 V: BII. I. 313—4.
- 287 Szk. I. 297.
- 288 1548: EOE I. 238; 1556: EOE X. 571.
- 289 Bizonytalan, hogy tanácsúr-e már 1616-ban, mikor Bethlen Szilvási Boldizsárral és Benknerrel (Johann II.) együtt letartóztatja. 1629-től (EOE IX. 74—5) említik folyamatosan. 1648. november 3-án hal meg.
- 290 EOE VIII. 240.
- 291 TT 1898: 324.
- 292 EOE IX. 74—5.
- 293 1638: V: D X. 29; 1644. október: K-lt. I. 146; 1645: HK 1911: 157.
- 294 Első említése 1581 júniusában: MTgy 1909: 63. 1594-ben kivégzik.
- 295 Szádeczky Lajos: *Kovácsóczy Farkas 1576—1594*. Bp. 1891. 9.
- 296 Feltehetően már kancellárságának kezdetétől (1622) tanácsúr. 1623-ban már említik így (TT 1886: 417).
- 297 1614-ben említik így (TT 1885: 227—8; G: KO IV. 109).
- 298 EOE VII. 307.
- 299 TT 1886: 219.
- 300 Sz 1887: 408; 1888: 512. Lázár arról is tud, hogy 1608 és 1610 közt Fehér megye főispánja lett volna. Ezt kétkedve kell fogadnunk; egy volt főispán nem udvari familiárisként, majd kancelláriai titkárként kezdi újra pályáját.
- 301 EOE I. 238.
- 302 1658 januárjában választják tanácsúrrá (EOE XIII. 557). Kemény János 1660 vége felé Erdélybe törő katonái ölik meg.
- 303 EOE XI. 64.
- 304 TT 1902: 239—40.
- 305 Th: TK 49; EOE XII. 163.
- 306 EOE XII. 442
- 307 1623: EOE VIII. 164; 1627: EOE VIII. 418; 1646. október 12.: RAKL: W-lt. (az ifj. Rákóczi György—Lónyai Zsigmond); 1647. március 24.: uo. (I. Rákóczi György—Lónyai Zsigmond); 1648. február 29.: uo. (ua. ugyanahhoz).
- 308 1658 februárjában választják tanácsúrrá (EOE XIII. 557). E funkciójában csak 1659-ig járhat el; akkortól Bánffy Zsigmonddal s másokkal együtt főkövet a portán (ismeretes, hogy a török lényegében túszként tartja őket, hol kifejezett rabságban, hol szabadabban), ott is hal meg.
- 309 Tanácsuraságának kezdete bizonytalan. 1686-ban hol mint tanácsurat (EOE XVIII. 461; XIX. 60), hol mint fejedelmi táblai ülnököt (TMÁO VII. 134; EOE XVIII. 551), hol mint mindkét tisztség viselőjét említik (KJ: M: I. Apafi Mihály — egy lengyel méltóság, 1686. november).
- 310 EOE XIV. 263.
- 311 K.B-lt (I. Apafi Mihály—Bethlen Elek. 1680. december 10.)
- 312 Szk. IV. 184; TT 1907: 241.
- 313 1678 októberében említik először (EOE XVI. 576); akkor is s onnantól mindvégig viseli 1678. február 21-én elnyert ítélőmesteri címét. Halálának terminus ante quem-je 1686. március 26. (EOE XVIII. 461).
- 314 EOE XIV. 367.
- 315 EOE XVI. 443.
- 316 Első említése: A-gy. 1681 (1681. június 13-i országgyűlési határozat). Így áll elő az a furcsa helyzet, hogy Mikes elnöke és referens bírása ugyanannak a törvényszéknek.
- 317 EOE XVIII. 84—5.
- 318 1658 januárjában választják tanácsúrrá (EOE XIII. 557). Mindvégig Rákóczi-párti; 1660 után nem találkozunk vele.

- 319 TMÁO III. 405; TT 1889: 638.
 320 TT 1895: 496.
 321 1566: MTT XVIII. 21; 1568: DÁL: K-lt. 65.
 322 Első tanácsúri említése 1615-ben: BrÁL—Pr et I 640; Sz: U VI. 224; az utolsó 1623 áprilisában (Sz: U IV. 120). Lázár szerint feltehetően 1626 első felében hal meg (Sz 1887: 526—7).
 323 Sz 1887: 526.
 324 1618. november: Sz: U V. 1471.
 325 TT 1885: 646.
 326 SzS: BGkpl 227.
 327 Hurm. XV/1. 419.
 328 EOE I. 154, 191.
 329 K-lt. IV. 20.
 330 1678. február 21-től tanácsúr (EOE XVI. 443); 1679. augusztus 10-én hal meg (Sz 1887: 709).
 331 Tunyogi-gy. (Kemény Boldizsár reversalisán lévő feljegyzés.)
 332 Sz 1887: 708—9; Torma K. korrekciói Lázár adatain: 1889: 317—8.
 333 Első említése 1622-ben: TT 1886: 230—1; onnan folyamatosan. 1635. június 15-én hal meg (SzO IV. 261).
 334 EOE VI. 554, VII. 485—6, 530; TT 1879: 776—7.
 335 V: D IX. 310.
 336 1631: TT 1891: 45.
 337 1598 és 1601 januárja közt konzekvensen így említik (1598. június: SzO IV. 134; 1599: Szk. II. 324, Hurm. XII. 404.; 1600. november: EOE IV. 564—5, 567 skk.; 1601. január: EOE V. 588); később már csak főispáni rangját találjuk neve mellett (1608: MVH 83; 1610: EOE VI. 187). Halála időpontját Lázár 1610 szeptemberére vagy októberére teszi (Sz 1888: 628).
 338 Sombori halálára: Szk. IV. 24. Lázár ekkorra teszi főarendatorsága kezdetét (Sz 1888: 627).
 339 1594-i említése: K-lt. II. 64; DÁL: K-lt. 51; SzO IV. 123; BU 288; MTgy: Érdy.
 340 1599-ben még szerepel neve mellett e tisztsége (EOE IV. 271). 1600-ban már Keserű Jánost említik e tisztségben, 1607-től pedig Szilvási Boldizsárt.
 341 L. a 339. sz. jegyzetben idézettek.
 342 L. a 337. sz. jegyzetben idézettek.
 343 Egyetlen ízben említik e ranggal (1610: TT 1898: 601—2); kérdés, hogy mennyi alappal? Báthori Gábor 1612 nyarán saját kezével vágta le, árulásnak akkor nem bizonyított, de alapos gyanújával.
 344 Tanácsuraságának kezdete 1668. január 31. (EOE XIV. 313); halálának időpontját nem ismerjük.
 345 1677. július: EOE XVI. 380; onnan folyamatosan.
 346 EOE XIII. 114.
 347 EOE XIII. 328.
 348 A-gy. 1678. Feltehetően Kapy György letartóztatása után nyerte el e tisztségeket.
 349 1678. február 21-től tanácsúr (EOE XVI. 443). 1688 áprilisában hal meg.
 350 TT 1902: 382.
 351 EOE XIV. 266.
 352 Hajdúkapitány. Nagy Andrásához hasonlóan őt is csak 1610-ben említik így (amazzal együtt); tanácsurasága ugyanoly kérdéses, mint amazé. 1612. szeptember 4-én a brassai zendülők elleni hadakozásban esik el. Törvényhatósági főtisztségeire s zékely generálisságára l. Sz 1888: 917; 1889: 321.
 353 A szakirodalom Izabella és János Zsigmond befolyásos tanácsadójaként ismeri; arra nincs adat, hogy formailag tanácsúr lett volna.
 354 Említése 1648. július 14-én: MS-gy. (az ifj. Rákóczi György—Nyári). Ugyanaz állhat rá is, mint Lónyai Zsigmondra.
 355 DÁL: K-lt. 52.
 356 EOE I. 571.
 357 V: I 423—4.
 358 Uo. és EOE II. 88.
 359 EOE I. 85.
 360 1610: EOE VI. 186; 1615: EOE VII. 258.

- 361 BrÁL—Pr et I 597.
- 362 Sz 1889: 230-1.
- 363 1653 elején már viseli e tisztelet (EOE XI. 171—2); 1667. január 26-án hal meg.
- 364 Sz 1888: 336—41.
- 365 1655: EOE XIII. 517; 1657: EOE XI. 292; 1658: Sz: U VI. 712; 1659. március: EOE XII. 164; 1661. július: EOE XII. 524—5.
- 366 Tisztében 1661 decemberében (Apafi oldalán) Kassai Ferencet találjuk, 1663-ban pedig Naláczit.
- 367 Első említése 1605-ben. 1612 májusában megnótázzák. A lázadó Brassóban hal meg 1612. október 23-án.
- 368 1601. június: Hurm. XII. 1190; 1602: TT 1885: 87—8.
- 369 Sz 1888: 631 skk.
- 370 EOE V. 381—2; MTT XIX. 74.
- 371 1605: EOE V. 381—2, MTT IX. 74, TT 1882: 265; 1606: EOE V. 400, 415—6, 424—5. Tisztét 1608-ban veszi át Kornis Boldizsár.
- 372 Lázár nem tud másik udvarhelyszéki főtiszttségéről.
- 373 Törvényhatósági főtiszttségeinek 1608 utáni változásaira I.: Sz 1888: 633—4.
- 374 Tanácsúrként kancellársága kezdetétől folyamatosan említik 1621-i letartóztatásáig. Kiszabadulása után viszont nem találkozunk vele ily minőségben 1639. január 13-ig, ott is kérdéses, hogy tanácsúrként vagy csak a fejedelmi tábla ülnökeként vesz részt a táblai törvényszakon (Gyfv: Ly 6. cs.: Kassai István levelei), annál is inkább, mert 1641-ben kifejezetten fejedelmi táblai ülnökként említik (K-lt. IV. 156) — bár másrészt előfordul e korban, ha nem is gyakran, hogy valaki egyszerre viseli a tanácsuraságot és a fejedelmi táblai ülnökséget.
- 375 K-lt. IV. 75, V. 319; TT 1887: 808—10.
- 376 1612 decemberében említik így (BU 392).
- 377 1609. január 16-ra Báthori Gábor Kornis Boldizsárnak üzen vele (Szilágyi Sándor: *Báthori Gábor fejedelem története*. Pest 1867. 305—6); 1612 novemberében a szász püspökhöz küldi (BU 389); 1610-ben a császári udvarban jár diplomáciai megbízással (TT 1898: 617—8).
- 378 Csak ez években említik így (EOE VI. 181; TT 1898: 601—2; K.B-lt.: Báthori Gábor—Prépostvári, 1612. január 6.).
- 379 1596: BDJ 247, V: D IV. 232—6; 1599: Szk. II. 324, EOE IV. 304. A sellenbergi csatában Vitéz Mihály fogságába esvén, felkoncolják.
- 380 Egyetlen ilyen említése: EOE VI. 186.
- 381 1603 (Székely Mózes mellett): Szk. IV. 184; Bocskai alatti tanácsuraságáról nem tudunk; 1608-tól (MTT XIII. 160) folyamatosan szerepel haláláig.
- 382 Első említése 1647-ben (TT 1907: 357—8); 1657—1658-i rövid fejedelemsége után rangállása formailag bizonytalan. II. Rákóczi György azonban jónak látja eléggé szoros kapcsolatot tartani a Huszt várába hűzött tekintélyes őrrel. Kikéri véleményét a rabok váltsága és Jenő ügyében (KJ: M, II. Rákóczi György—Rhédei, 1658. április 9.), s az be is terjeszti votumát (EOE XI. 369—70) stb. A kínosan óvatos Barcsai nem is tekinti tanácsurának, hanem aequalis consultatorának (EOE XIII. 163); Rhédei azonban egyre inkább visszahúzódik (különösen azután, hogy 1661-ben a török őt magát, László fiát és unokaöccsét, Zólyomi Miklóst is kínálgatja fejedelemséggel). Apafi alatt nincs nyoma tanácsúri tevékenységének. 1667-ben hal meg.
- 383 1670 februárjától tanácsúr (EOE XV. 98); 1683 végén vagy 1684 elején hal meg (EOE XVIII. 242).
- 384 Sz 1887: 625.
- 385 TT 1902: 382; EOE XIV. 263.
- 386 EOE XVI. 115.
- 387 1659. március 6-tól tanácsúr (MTT I. 222; EOE XII. 169). 1660 után apjával, a fejedelem Rhédei Ferencsel együtt ő is Husztba húzódik. 1662 tavaszán még említik tanácsúrként (BJ: C II. 152), később nincs nyoma ily szerepének. Fiatalon hal meg 1664-ben.
- 388 EOE XII. 214
- 389 MTT XVII. 69. (1659. áprilisi említés.)
- 390 EOE XII. 281.
- 391 MTT I. 215, 223.

³⁹² 1613 novemberében szerepel először tanácsúrként (EOE VI. 376; TT 1880: 446—7), onnan kezdve folyamatosan, 1616-ig. Akkor Homonnai Györgyhöz csatlakozik; erdélyi kormányzati pályája ezzel félbeszakad.

³⁹³ Barcsai-lt. I. 78.

³⁹⁴ Sz 1888: 431 skk.

³⁹⁵ 1609. május: G: KO IV. 39; 1610. szeptember: EOE VI. 181. 1612 májusában a megnotázottak közt van.

³⁹⁶ 1593. május 1-től tanácsúr (Szk. IV. 460), onnan kezdve folyamatosan említik 1601 januárjáig. 1607 januárjától újra tanácsúr a széki összeesküvésig; magyarországi számkivetésben hal meg 1610 és 1614 eleje közt (az 1614. februári—márciusi országgyűlésen már árvíróról beszélnek).

³⁹⁷ V: D III. 26.

³⁹⁸ 1593: Sz 1888: 38; 1595: MTT XXIII. 235; 1596: Hurm. XII. 239—40, V: D V. 14, 46—7; 1597: SzO IV. 133; 1898: TT 1878: 572—3.

³⁹⁹ V: D V. 46—7.

⁴⁰⁰ SzO IV. 133.

⁴⁰¹ TT 1878: 572—3.

⁴⁰² EOE IV. 564.

⁴⁰³ EOE V. 483.

⁴⁰⁴ 1634: Sz: U VI. 399; 1637: Sz: U VI. 433; 1638: EOE X. 180, XIV. 437; 1639: Hurm. VIII. 477.

⁴⁰⁵ 1647: TT 1907: 357; EOE X. 465; onnan folyamatosan említik haláláig (1657 tavaszáig).

⁴⁰⁶ SzS: BGkpl 160—1; korára: K-lt. X. 750.

⁴⁰⁷ 1635: K-lt. X. 750; onnan kezdve folyamatosan.

⁴⁰⁸ EOE XI. 371—2.

⁴⁰⁹ 1635: K-lt. X. 750; 1636: EOE IX. 580; 1638: EOE X. 180.

⁴¹⁰ Tholdalagi, aki hosszabb ideig volt (kis megszakításokkal) az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke, 1642-ben hal meg; 1642-ben még említik Szalánczi elnökletét is, a későbbiekben nem. Serédi elnökségére: EOE X. 465; Sz: U VI. 763. 1653-ban veszi át Barcsai Ákos e tisztséget.

⁴¹¹ Sz: U VI. 763; EOE XI. 172—3.

⁴¹² 1581-i első említése: V: BII. II. 160—1; onnan folyamatosan említik 1590-ben bekövetkezett haláláig (halálának időpontjára: Szk. IV. 24).

⁴¹³ PA: EK 46.

⁴¹⁴ Bruck-gy. 52.

⁴¹⁵ 1572: SzO IV. 20—1, V: BII I. 192; 1575: EOE II. 566; 1576: V: BII II. 21—2. 1579-ben már Szentgyeddi Gergelyt találjuk e ranggal említve; minthogy azonban Erdélyben általában két fiscalis director volt (egy Erdély s egy a Partium ügyeire), lehetséges, hogy Sombori tanácsuraságáig viselte e tisztelet.

⁴¹⁶ Első említése 1575 májusában: DÁL: K-lt. 81; onnan folyamatosan így, utoljára 1588 júliusában (BU 267).

⁴¹⁷ EOE I. 75; TT 1878: 256—7.

⁴¹⁸ Első említése 1649. február 17-én: MTgy 1913: 45; onnan folyamatosan 1656 januárjában bekövetkezett haláláig.

⁴¹⁹ EOE X. 180.

⁴²⁰ Uo.

⁴²¹ 1647: TT 1907: 357, MVH 265/4; 1648: MVH 272 g; 1649: I. a 418. sz. jegyzetet; 1650: SzS: EÉK I. 147; 1653: EOE XI. 177; 1654: EOE XIII. 506; 1658: TT 1889: 130.

⁴²² 1650 januárjában már az utóbbival említik (SzS: EÉK I. 147).

⁴²³ EOE XII. 506.

⁴²⁴ TT 1889: 130; Hurm. XV/2. 1318 skk.

⁴²⁵ 1687: EOE XIX. 179—80, APO III. 177; 1688: Sz: U VI. 1606.

⁴²⁶ Első említése 1636 februárjában: EOE IX. 450; onnan kezdve folyamatosan.

⁴²⁷ 1631: TT 1883: 419; 1633. április: TT 1883: 428.

⁴²⁸ V: D IX. 323—4.

⁴²⁹ 1636: TMAO II. 316; 1637: TT 1904: 596; 1638: EOE X. 180; 1642. október: TMÁO III. 48—53; 1645. november 1.: RAKL: Tgy.

- 430 MTgy 1884: 5.
 431 1556: V: I 423—4; 1557: MTT XVIII. 20; 1558: EOE II. 88; 1560: DÁL: K-lt. 48; 1563: EOE II. 214.
- 432 Székely Mózes mellett tanácsúr. A brassai csatában esik el (Szk IV. 213).
 433 Tanácsuraságának kezdetére: Sz 1887: 711; 1680-tól folyamatosan említik.
 434 Bizonytalan, hogy mikortól tölti be e tisztséget (1663-ban még Jenei Miklóst említik így: RD 332), legkésőbb 1677 decemberében azonban már Vajda László a postamester (EOE XVI. 415).
 435 Főispánságának kezdetére l.: Sz 1887: 711.
 436 1684 júliusában már eljár e tisztségben. (A-gy.: Székely L.—I. Apafi Mihály, 1684. július 29.)
 437 1600. január: MTT XVIII. 31; 1601. január: EOE V. 588; 1601. május: K-lt. V. 806.
 438 Sz 1869: 528.
 439 K-lt. V. 306; Sz 1869: 533.
 440 MTT XVIII. 31; V: D VI. 84—5. Vitéz Mihály uralmának utolsó heteiben Báthori Zsigmondhoz menekül Lengyelországba. (Sz 1869: 534—5.)
 441 Első említése 1607 januárjában (EOE V. 440), onnan 1610 szeptemberéig folyamatosan. Báthori Gábor további uralkodása alatt bírói eljárás és ítélet nélkül notába esik; jogilag csak az 1614. februári—márciusi országgyűlés rehabilitálja XV. tc.-ével (EOE VI. 418), onnan ismét folyamatosan említik. 1616 júniusában Homonnai-pártiság gyanújával letartóztatják (SzS: BGkpl 63—4); pere s megkegyelmeztetése után már nem szerepel a tanácsban. Az 1620-as évek második felében hal meg.
 442 1607: K-lt. V. 346; 1608: BU 365 b; 1609: BU 374; 1610: EOE VI. 186; 1613. december: BU 404; 1614: Sz: U VI. 195, BU 410; 1615: SzO VI. 45; 1616: TT 1908: 229. Megjegyzendő: 1619-ben arendator uniuersorum proventuumnak nevezik, a tizeden kívül azonban más fiscalis jövedelmekkel nem foglalkozik, kivéve a szász papság census sancti Martinijának és census cathedraticusának bevételezését, amelyet ő maga is végzett főarendatorsága korábbi idején is, s hivatali utódai is. (L. erre nézve: BU 374, 410, 437, 475, 483.)
 443 JE: OKv II. 215.
 444 EOE I. 238.
 445 1670 februárjától viseli e tisztséget (EOE XV. 98).
 446 1656. június: TML I. 2.
 447 T-jl. 3193.
 448 T-jl. 3198.
 449 T-jl. 3194.
 450 A Telekiről elmondottakra az idézettek kívül l. szerző Teleki Mihály-életrajzát (T. Zs.: T. M.).
 451 EOE I. 85.
 452 1635. június 23.: Gyfv: Ly 6 (K): Kassai—I. Rákóczi Gy.; 1636: TMÁO II. 349—51, TT 1885: 739—40; onnan kezdve folyamatosan.
 453 TT 1880: 711—2.
 454 Gyfv: Ly 6 (K): Kassai—I. Rákóczi Gy., 1635. június 23.; TMÁO II. 348 skk.; EOE X. 182; K-lt. XI. 862; ETA IV. 39; TT 1907: 294.
 455 TT 1891: 184.
 456 1599: Szk. II. 140, 324; 1600. január: Hurm. XII. 586; 1600. június: Hurm. XII. 939—40; 1600. november: EOE IV. 564—5, 567 skk.; 1601: EOE V. 588; 1602. május: SzO IV. 157—8; 1603: Szk. IV. 184, 203. A brassai csatában esik el.
 457 Kv. Div. 21/72.
 458 SzO IV. 157—8.
 459 Székely Mózes mellett tanácsúr; a brassai harcban esik el (Szk. IV. 203).
 460 EOE I. 85.
 461 1573: EOE II. 537—8.
 462 EOE II. 565; Sz 1887: 519.
 463 V: I 423—4.
 464 1603: Szk. IV. 184; 1607: EOE V. 440, 516; 1608: BU 369.
 465 1600. november: EOE IV. 570; 1601. június: EOE V. 94—5; 1603. január: EOE XVII. 393.
 466 L. a 464. sz. jegyzetet.
 467 1661: TT 1888: 49; 1663: TT 1902: 382, EOE XIII. 217.

- 468 EOE XII. 161, 171—2, 450, 452—3, 516—7; KJ: M (Barcsai Ákos—Ugron, 1659. június 13.).
- 469 EOE XII. 394, 452.
- 470 FF 238—9. 1562-ben notába esik, de kegyelmet kap.
- 471 1608. január: G: KO IV. 30; 1610. szeptember: EOE VI. 186.
- 472 1593: Szk. IV. 460, TT 1889: 33; 1594: BU 286. 1594 augusztusában Kendyékkel együtt elfogják, fogságában megmérgezi magát: Sz 1887: 521.
- 473 Sz 1887: 520—1; BU 286.
- 474 1610: EOE VI. 186; 1611: TT 1880: 329—30; 1614: TT 1888: 215—7.
- 475 1678. február 21-től (EOE XVI. 443). 1680 júniusában már Georg Armbrustert találjuk a szebeni királybírószágban s egyben a tanácsuraságban.
- 476 A Bethlen Gábor és Brandenbrugi Katalin alatt és I. Rákóczi György uralma elején szerepet játszó Zólyomi Dávid fia; apja 1633-tól haláláig tartó rabsága miatt ő is a gyanú állandó légkörében nő fel. Az 1658. januári országgyűlés választja tanácsúrrá (EOE XIII. 557). Barcsai-pártiságáért II. Rákóczi György elfogatja, annak végső bukása után szabadul, Kemény János ismét őrizetében tartja, de még Apafi is ráteszi a kezét. Legutolsó kiszabadulása után tanácsúri állása annyira bizonytalan, hogy 1665. május 11-én maga látja jónak kérdést intézni I. Apafi Mihályhoz: a fejedelmi tanácsba számítja-e? (KS-gy.: Zólyomi M.—Apafi.) 1667 tavaszán a törökhöz szökik; állandó, de elég ártalmatlan trónkövetelőként él a portán még az 1680-as évek közepén is.
- 477 Lázár szerint is csak Barcsai alatt (Sz 1889: 35—6).
- 478 EOE I. 85.
- 479 EOE I. 238.
- 480 Uo., ill. EOE V. 440.
- 481 EOE I. 85.
- 482 V: D X. 29; EOE X. 180.
- 483 Az 1664 és 1690 közti korban a tanácsuraknak általában kinevezése és elhalálozása pontos dátumát ismerjük. Az e korban a tanácsban történt erőszakos változások (nota és az elítélt kivégeztetése, vagy külföldre szökés és az ezt követő nota) száma kb. megfelel az 1540 és 1690 közti, az 1551 és 1556 közti 5 év leszámításával, 145 év átlagának. Nos, az 1664 és 1690 közti 26 évből 35 tanácsurat ismerünk; ez a 145 évre átszámítva csak 195-öt tenne ki.
- 484 A tanácsurak egy részénél (különösen a korszak első évtizedeiben) nem volt tisztázható, hogy viseltek-e ilyen rangot vagy sem; per analogiam arra következtethetünk, hogy ez akkor is általános volt.
- 485 Az általános gyakorlat volt, hogy a tanácsuraknak csak egy része tartózkodott a fejedelem mellett (még válságos időszakokban is). L. erre: EOE XI. 333—4; TT 1907: 36—7. A 16. század vége felé már gyakorlat az, hogy a tanácsülésen részt venni nem tudó tanácsurak írásban terjesztik be véleményüket (EOE III. 393).
- 486 Egészen sürgős esetekben az is megtörtént, hogy csak a fejedelem pillanatnyi tartózkodási helyéhez közelebb lakó tanácsurak censuráját kérték be. Ennek a gyakorlatnak is lett a következménye az, hogy az Apafi-korban a befolyásosabb vagy arra törő tanácsurak a fejedelem változó székhelyéhez közel-jgyekeznek birtokokat szerezni, ahol a fejedelem lovas legénye akár egyórai nyargalással elérte őket — de annak a körülménynek is, hogy a tanácsurak ugyanakkor nem szívesen tették ki magukat a szelíd, de indulatkitörésekre hajlamos fejedelem szeszélyeinek.
- 487 EOE I. 176.
- 488 EOE II. 60.
- 489 EOE III. 171—5.
- 490 Hurm. II/1. 237—8.
- 491 EOE I. 174—5.
- 492 EOE I. 169.
- 493 EOE II. 77.
- 494 EOE II. 451—3.
- 495 EOE II. 484.
- 496 Hurm. XII. 116—7.
- 497 Szk. II. 230.
- 498 Szk. III. 239.
- 499 SzO II. 249—51.

⁵⁰⁰ EOE VI. 246. (Bethlen Gábor 1612. október 13-i levele Thurzó Györgyöz. Bethlen arról ír: ő a tanácsülés előtt is óva intette Báthori Gábort a veszedelmes lépéstől, s aztán a tanács plénuma előtt is protestált ellene.)

⁵⁰¹ Dés 369.

⁵⁰² EOE VIII. 110. Ez a nemesi productio Bethlen halála után számos panaszra adott okot.

⁵⁰³ 1619. március 12-én ex consilio kel egy lófő megnevesítését tárgyazó döntés (SzO VI. 55).

⁵⁰⁴ EOE V. 533. Bocskai ugyan egy birtokügy kapcsán tartóztatja le a fejedelmi tanács határozatából az őt s az ország becsületét sértő kijelentéseket tevő Szilvási Boldizsárt, de ez a tanács Bocskai *magyarországi és erdélyi* tanácsa, a letartóztatásra Kassán kerül sor (K. B-lt.: Bocskai—Gyulaffy László, 1605. június 13.), s Bocskainak *nem kizárólag erdélyi hatáskörű* kormányserveivel itt nem foglalkozunk.

⁵⁰⁵ EOE II. 213.

⁵⁰⁶ EOE II. 65.

⁵⁰⁷ EOE II. 227.

⁵⁰⁸ V: BII I. 191.

⁵⁰⁹ EOE III. 125.

⁵¹⁰ EOE III. 157.

⁵¹¹ BU 252, 254. (1585.)

⁵¹² Szk. IV. 82.

⁵¹³ BU 368. A türelmetlen szászok pár nap múlva, 1609. június 23-án újabb kérvényt adnak be az ügyben; a fejedelem előző resolútiójára utasítja őket, azzal, hogy a tanácsülésre ők is küldjék be emberüket (BU 369).

⁵¹⁴ BU 372. — Úgy tűnhet; aránytalanul sokat foglalkoztunk ezzel a nem elsőrangú fontosságú kérdéssel. Hadd hivatkozzunk azonban arra: az 1629-ig tartó időszakban kevés esetben fogható meg ilyen plasztikusan a tanács szerepe egy ügy eldöntésében.

⁵¹⁵ Véleményünk szerint itt nem a megyei jegyzőkről van szó, hanem a megyék adóját a fejedelmi kincstár számára átvevő kancellársta deákokról; később ezt a szerepet a komornik deákok töltik be.

⁵¹⁶ Az 1570. januári medgyesi országgyűlés törvénye már mint korábbi határozatra hivatkozik erre (EOE II. 368).

⁵¹⁷ EOE VI. 227.

⁵¹⁸ EOE III. 152.

⁵¹⁹ Sz: U IV. 400. (A felkelést a szultán követelése teszi szükségessé).

⁵²⁰ Hurm. XV/1. 434—5. (Mikola László alhelytartó—Beszterce, 1543. október 7.)

⁵²¹ EOE II. 103.

⁵²² Sz: U IV. 1091. (Báthori Kristóf—Enyed, 1576. június 5.: a határozat szerint onnan s tartományából 50 személyt küldjenek két hétre Gyulafehérvárra közmunkára.)

⁵²³ V: D V. 38—9. (Jósika István—Carlo Magno, 1596. július 4.)

⁵²⁴ EOE IV. 556.

⁵²⁵ Sz: U VI. 604.

⁵²⁶ EOE VI. 246. (Bethlen Gábornak az 500. sz. jegyzetben idézett levele Thurzóhoz. Bethlen, állítása szerint, a havasalföldi hadjáratot is ellenezte.)

⁵²⁷ Az 1612. májusi XIV. tc.-ben a rendek emlékeztetik Báthorit arra az ígéretre, hogy Várad, Lippa, Jenő megvizsgálására s rendbehozatalára a tanácsurak közül küld ki biztosokat, s sürgetik a várak ügyének megoldását (EOE VI. 229).

⁵²⁸ EOE X. 506.

⁵²⁹ BU 422.

⁵³⁰ EOE VII. 552—4.

⁵³¹ EOE II. 81.

⁵³² EOE I. 573.

⁵³³ XXVII. tc.: a tervezetet (amelyet Szebenben a fejedelem biztosai, a városok bírái, „mesterek, ácsok” dolgoztak ki) Báthori „meglátván tanácsival öszve” hirdettesse ki jogszabályként, „ha neki tetszik.” (EOE II. 503.)

⁵³⁴ EOE VIII. 236. A limitatio felügyelője Kamuthy Balázs, aki ugyanakkor mérték-ellenőrzési hatáskört is kap. (EOE VIII. 238.)

- 535 EOE VIII. 316.
 536 EOE VIII. 379.
 537 EOE VIII. 435.
 538 V: BII I. 171—2.
 539 Sz: U IV. 1025.
 540 BrÁL. Pr et I 562. (Az út Brassó táján vezethetett, mert Báthori Kristófnak e jelzeten található
 1580. április 22-i rendelete a brassaiakat és háromszékieket bízta meg elzárásával a őriztetésével.)
 541 EOE II. 212.
 542 EOE VI. 359.
 543 EOE VII. 280.
 544 EOE II. 225—6.
 545 EOE II. 302. E törvényt erősíti meg, némi bővítéssel, az 1577. októberi IX. tc.: a fejedelem az ország- és részgyűlések alatt „tanácsival és főfő törvény esmérő személyekkel” lássa el ezeket. (EOE III. 123.) Erre az alaptörvényre megy vissza az 1581. szeptemberi III. tc. is az 1581-től történt hatalmaskodások megítéléséről: fejedelmi mandatumra sedria tartandó ezeket illetően, s fellebbezés esetén a tanács revideálja az ítéletet. (EOE III. 164.) Az 1582. április—májusi V—VI. tc. (EOE III. 167—8) az 1581-i törvény továbbfejlesztése, a fejedelmi tanácsot illető határozmányok érintetlenül tartásával.
 546 EOE II. 565.
 547 V: BII II. 208.
 548 V: BII II. 277—8.
 549 EOE VII. 400—1.
 550 Sz: U VI. 278.
 551 EOE I. 176.
 552 EOE I. 177.
 553 EOE II. 87.
 554 EOE II. 535.
 555 V: BI—EK 279—83.
 556 V: BI—EK 249.
 557 V: D III. 25—8.
 558 TT 1889: 33—4; Szk. IV. 460.
 559 Szk. II. 261.
 560 EOE IV. 551.
 561 EOE V. 556—8. A királyi biztosok által hozott követelések a jus prohibitumot, Bocskai Miklós jószágainak ügyét, Pernyeszi Gábor megkegyelmeztetését, Nagybánya hovatarozását s Erdélynek a pozsonyi országgyűlésre való követküldését illették.
 562 EOE V. 565.
 563 EOE VI. 104.
 564 TT 1885: 228—30. (Bethlen G.—Thurzó Gy., 1614. július 10.)
 565 TT 1880: 485—6, 707—9.
 566 TT 1879: 763—4.
 567 SzO VI. 61—2.
 568 1558. június: Perényi Ferenc kiszabadításának kérdése (EOE II. 99); 1561: a kolozsmonostori konvent levéltárának ügye (EOE II. 193); 1571 előtt: Szatmár Báthori István által birtoklása (EOE II. 483—4); 1583: az udvari orvos fizetése (V: BII II. 207—8).
 569 Az ügy a kolozsváriak postulatumaival indul harmincadkiváltságaik visszaállítása iránt. A fejedelemasszony erre kiváltságai productióját kívánta a várostól. Azok jelezték készségüket erre; az újabb válasz 1630. február 11-én ex consilio kelt: „Ha vagion iob levelek a Harminczadrol produculliak”. V: BII II. 97.)
 570 Özv. Gáspár Jánosné Bethlen Zsófia a gubernatortól kéri Bethlen Gábor által (sinistra informatio alapján) elfoglalt józsa visszaadását. A válasz 1630. február 12-én ex consilio szól: a következő törvényszakon eligazítják az ügyet. (Ikt. B-lt.)
 571 Ismét özv. Gáspár Jánosnéról van szó. A magtalan, beteges özvegyasszony három rokonára (Haller Istvánra, Apafi Györgyre s Bethlen Györgyre) hagyja végrendeletileg jószágait; végrendelete

megerősítését kéri (consensussal és jus regiummal). A tanács 1630. augusztus 12-én hozza meg pozitív döntését. (Ikt. B-lt.)

⁵⁷² Kassai István 1635. június 23-án, a fejedelem két nappal korábbi rendeletére, részletes censurát ad az ügyben követendő eljárásról, hivatkozva rá, hogy már két felterjesztéssel élt Rákóczihoz Jusuf aga hűtlenségéről, s egyben javasolva: a fejedelem kérje ki a többi tanácsurak véleményét is. (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai.)

⁵⁷³ Kassai 1635. július 18-án, a fejedelem rendeletére írt, számos egyéb tárggyal is foglalkozó véleményében írja: nem tartja szükségesnek a Székely által (valamelyik román fejedelemnek) írt levél bekérését; ez elegendő lesz akkor, ha Rákóczinak valaha érdemi tárgyalást kell folytatnia Székely ügyében. (Uo.)

⁵⁷⁴ Uo.

⁵⁷⁵ Kassai írja 1636. február 1-én a fejedelemnek (uo.): Szalánczinak utána kell küldeni a Bornemisza Jánosnak írt levélben Szalánczi követéséggel foglalkozó részeket. Ami a két nagyhatalom álláspontját illeti, úgy látja: a császár is aszerint rendelkezett vigyázásra a vármegyéknek, ahogy Rákóczi iratott neki (bár e levelet még nem kaphatta meg). II. Ferdinánd láthatólag csak saját területének védelmére gondol, tekintettel a törökkel való békére. Am ne segítse Rákóczit a császár — jegyzi meg a tanácsúr —, de mutasson feyvert, s ne adja értésére a portának, hogy nem avatkozik Erdély ügyeibe. Azt viszont jelezhetné: arra akar vigyázatni hadaival, hogy mi következik Bethlen szökéséből, s a szultán hogy tartja meg Erdélynek adott atnáméját. Ami Erdély saját teendőit illeti, Kassai fegyveres előkészületeket is javasol a diplomáciai lépések mellett. A törököt leköti ugyan a perzsa háború — érvel —, de ha Bethlen István elhítené vele, hogy sem a császár, sem a lengyel király nem segíti Rákóczit, könnyen felültehető Erdély ellen! Rákóczi legyen hát vigyázásban, bár inkább titkon gyűjtsön hadat, s azok egy ideig ne jöjjenek beljebb Máramarosnál. S persze pénzáldozatokra is szükség van az ország békéjének megtartására.

Talán némileg hosszasan idéztük Kassai e censuráját, de úgy hisszük: kulcsfontosságú Rákóczi 1636—1637-i politikájának megértéséhez.

⁵⁷⁶ SzS: RcsI 13. (I. Rákóczi György—Lorántffy Zsuzsanna, 1636. február 23.)

⁵⁷⁷ Tanulságos lesz — írja Kassai 1636. március 2-án Rákóczinak —, ha Eszterházy (akinek ismernie kell a császár és a fejedelem megegyezését) II. Ferdinánd tudta nélkül s Rákóczinak tett ígéretei ellenére jár el ebben az ügyben. Az is különös, hogy Illésházy, Bethlen Péter apósa, gyalogokat küldhetett Ecsedre, s Bethlen Péter is szabadon fogadhat hadat. Annak azonban még nem látja idejét, hogy Rákóczi fegyverrel gátolja meg Magyarországon az ellene folyó hadfogatást. Ha azonban Bethlen Péter hadfogadása bizonyos, Rákóczi kérdeztesse meg egy magyarországi emberével Bornemisza Jánostól, hogy ki engedélyével s mi okon gyűjtenek hadat ellene, a császár szövetségese ellen? Ami Rákóczi lengyelországi hadfogadását illeti: a fejedelem azonnal írasson a lengyel hetmannak, a közvetlen teendőket pedig Balling lássa el e téren. (Uo.)

⁵⁷⁸ „Eleg h kementi parancholath” — vélekedik a vezér leveléről Kassai 1636. március 6-i censurájában; hallatlan kivánság az, hogy az ember ne bántsa ellenségét, s ne is védekezzék ellene. Javaslat: Rákóczi ne válaszoljon rá, s ne halasszon csak Szalánczra (bár annak, mint a rendek követének, szintén vannak teendői az ügyben). Írassa meg az igazságot, s éreztesse a pasával: ha a Bethlenek ellenségesen lépnek fel vele szemben, gondot visel magára s Erdélyre. Az optimista hírekkel ellentétben továbbra is vigyázást javasol. Meggondolásai vannak II. Ferdinándnak a megyékre küldött körrendelete kapcsán is: az „subductio”-nak nevezi Bethlen István távozását, de nem minősíti expressis verbis a király méltósága vagy az országgyűlés határozata elleni dolognak, s Ecsedről egyébként sem rendelkezik. Okosnak találja a császári párton lévő hajdúk levelét a bihari hajdúk; azt viszont kivizsgáltatná, hogy honnan tájékozódva írták válaszukat a bihari hajdúk. (Uo.)

⁵⁷⁹ I. Rákóczi György—Sebesi Boldizsár portai ügyvivő, 1636. április 30. (Gyfv: Ly 4: I. Rákóczi György politikai levelei).

⁵⁸⁰ Kassai 1636. augusztus 20-án este (láthatólag egy korábbi censurája kiegészítéseképpen) érveket javasol Rákóczinak arra, hogy hűségét a kajmakám előtt bizonyítsa (a fejedelem készíti s a szokott időre be fogja küldeni a portai adót s ajándékokat), azt kérné a portán, hogy a kajmakám csak főcsauszt küldjön ki annak meglátására, hogy Rákóczi a porta ellen fegyverkezik-e, korábbi Rákóczi-barát nyilatkozataira emlékeztetné a nagyvezér helyettesét. Minthogy pedig attól tart, hogy Tholdalagiék visszaindultak a portáról, s a budai vezér embere sikereket ér el ott, egy fiatal főembert küldene

Konstantinápolyba, hogy Tholdalagiék eltávozta esetén az s az ügyvivő ellensúlyozza a budaiak tevékenységét. (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai.)

⁵⁸¹ I. Rákóczi György sk. feljegyzése az 1636. szeptember 11—12-i kibővített tanácsulésről: K.B-lt.

⁵⁸² TMÁO II. 455—7. (I. Rákóczi György—a budai vezérnél lévő követei, 1636. november 19.)

⁵⁸³ Kassai 1636. december 25-én némi iróniával mérlegeli a császárnak Rákóczihoz írt levelében tükröződő magatartását: az ereje tudatában, nagy hatalmasságként viselkedik; bezzeg másképp beszélne, ha csak olyan ereje lenne, mint Erdélynek, s annyi ellensége! Pázmány és Eszterházy állásfoglalását is megítélve, joggal kérdi: ha Rákóczi, bízva a császár segélyében, nem köt békét, most hogy állna a dolog? Azt javasolja, hogy a fejedelem jelezze a császárnak s Pázmánynak a békekötést, okait s azt is: mit követelt a budai vezér és Bethlen, miben engedett ő, s miben nem? Bethlen Istvánnal szemben mérsékletet ajánl Rákóczinak, ígéretei teljesítését (azzal persze, hogy amaz is teljesítse az övét). Egyáltalán: a korábbi sérelmek nem emlegetendők fel, a megnyugvás felé kell tartani. (TMÁO II. 480—3.) Egy jó hétre rá, 1637. január 2-án viszont, Rákóczitól oly hírt véve, hogy Bethlen István állítólag megbánta kijövetelét a török közül, kifakad: akkor kárhozat, gyalázat vár rá — bár talán lecsillapszik, ha Rákóczi jó választ kap a portáról. (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai.)

⁵⁸⁴ Kassai óvatos. Bethlen Istvánt nem lehet mozgásában tapintatlanul korlátozni — írja 1637. március 27-én Rákóczinak —, ezt szerződészegésnek tekinthetné. Titkon vigyáztatni rá szintén nehéz, az is ügyel lépéseire. Ha a fejedelemnek biztos híre van arról, hogy Bethlen ellenc s Erdély ellen erősíti Husztot, s újra a török közé akar menni, akkor már vigyázthatná, minthogy ez a másik fél részéről jelentene szerződészegést. Rendelkezzék saját várainak is erre (beleértve a magyarországi királyi várkapitányokat is. Arra is gondolt: talán Csulayval (a későbbi református püspökkel) kellene megpróbálni lebeszélteni szándékairól a volt fejedelmet. Mindenesetre nem győzi elégszer hangsúlyozni: Rákóczi csak biztos híreken induljon. S azt is javasolja: kérje ki a többi tanácsurak véleményét is. (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai.)

⁵⁸⁵ Haller István ingerült, bár ő is tojástáncot jár a körül a kérdés körül, hogy sértette-e Bethlen Rákóczi méltóságát, magánszemélyeknek írva a rendek összessége helyett; végül is azt javasolja, hogy a fejedelem intse elődjét: az ő személyét s az ország dolgát illető ügyekben magánszemélyeknek, partialiter ne írjon. (Gyfv: Ly 22: Haller I.—I. Rákóczi Gy., 1637. április 16.) Kassai viszont egyszerűen felterjeszti Bethlen neki írt levelét Rákóczinak, s cenzurájában érdemben csak Bethlen levelének egy részletével foglalkozik; az ti. egy hívének, Nemes Lénártnak kegyelmet kér, csak fejére, s Kassai is teljesítendőnek tartja a kérést (ha a fejedelemnek nincs valami érdemi megfontolása ez iránt). (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai: Kassai—I. Rákóczi Gy., 1637. április 14.)

⁵⁸⁶ Uo. (Kassai—I. Rákóczi Gy., 1637. május 9.)

⁵⁸⁷ Előbb maga is helyesli a fejedelemnek egy nem ismert ügyben Bethlennek adott válaszát, bár szelíden szóvá teszi, hogy Rákóczi egyszer már figyelmeztette amazt reversálisára, s az meg is ígérte annak betartását. (Uo.: Kassai—I. Rákóczi Gy., 1639. július 5.)

⁵⁸⁸ Gyfv: Ly 5: Török ügyeket illető levelek I. Rákóczi György idejéből. (I. Rákóczi György sk. feljegyzése a tanácsulésről.)

⁵⁸⁹ Kassai kétszer is ad cenzurát ez ügyben: 1635. július 18-án (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai) és 1638. június 16-án (TMÁO III. 13—6).

⁵⁹⁰ Kassai 1640. március 1-i cenzurája (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai). A tanácsúr a birtokügy irományainak a fejedelem elé terjesztését látja szükségesnek, hogy aztán az döntsön: a császárt keresse-e meg az ügyben, vagy más utat válasszon?

⁵⁹¹ Kassai 1640. október 17-i cenzurájában csak egy epés utalás van a dologra: az él a jó alkalommal, tán nem is nézi a dolog végét; különös, hogy (törvénytudó ember letére, s az oklevelek is kezénél lévén) nem vizsgálta, hogy a genealógia rendben van-e? (Uo.)

⁵⁹² Bethlen a fejedelemhez fordulván egy Déva környéki pusztá faluhely iránt (írásban s embere által), Kassai közbenjárását is kérte. Az 1641. március 17-én tapintatot ajánlott Rákóczinak: nem tudja, hogy a hely mit ér, de ha az fiscalis és Dévához tartozik, a fejedelem bármikor hozzányúlhat. Ha Rákóczi mégsem teljesíteti most elődje kérését, legalább halassza el a pusztá hely elfoglalását akkorra, míg a Szechy Máriával való egyezséglevelet producálják. (Uo.)

⁵⁹³ EOE X. 374.

⁵⁹⁴ Gyulaffi gátépítése két személy ottani malmának kárára történt; azok a fejedelemhez fordultak, helyszíni vizsgálat következett, a relatoriát Rákóczi a tanács és a *fejedelmi tábla* elé terjesztette, azok pedig a gát elvágatása mellett döntöttek. Gyulaffiné repulsióval élt a végrehajtás ellen; erre a tanács és a tábla újabb határozatot hozott: Rákóczitól karhatalmat kell kérni a gát átvágatására. A fejedelem 1647. szeptember 27-én Rhédei János udvarhelyszéki főkirálybíró és Daniel Jánost, a szék alkapitányát utasította a karhatalommal való végrehajtásra. (MTgy 1909: 63.)

⁵⁹⁵ Az 1651. februári—márciusi XXII. tc. szerint a fejedelem „az akadályokat bölcs tanácsival együtt kegyelmes szeme eleiben vévén”, új igazítást rendelt. (EOE XI. 130.)

⁵⁹⁶ Csak az öreg Haller István 1652. március 28-i cenzurája ismeretes. Az a jezsuiták Báthori Zsigmond alatti (1588-i) kiűzésére, a Rákóczi Zsigmond és Bethlen Gábor alatti törvényekre s azok megtartására emlékezteti urát — legfeljebb azt koncedálva, hogy az 1630-i és 1649-i unió-tc.-ek enyhítik e törvényeket. (EOE XI. 151.) A fejedelem aztán 1652. március 30-án határozott hangú elutasító választ küld a császárnak. (EOE XI. 152—3.)

⁵⁹⁷ Az bizonytalan, hogy Rákóczi miért kért reversalist neves katonájától. Mindenesetre Szalárdival íratott egy reversalis-szöveget, s azt Kassai útnán megküldte neki. Bornemisza azonban egy másik, maga fogalmazta szöveget küldött vissza, hivatkozva rá, hogy a fejedelem korábban már látta azt. Kassai 1637. május 10-én azzal terjesztette ezt tovább Rákóczinak: az lássa, mit tesz, de Bornemisza ezt jó kedvvel megadta, s ha a fejedelem keményebbet kíván, azt esetleg kedvetlenebbül tenné. Inkább Bornemisza hűségében bizzék Rákóczi, mint egy kényszeredett reversalisban — javasolja. (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai.)

⁵⁸⁹ A rendtartás „az tanács deliberatiójából” kelt — jelzi az 1648. márciusi—áprilisi XVII. tc. (EOE X. 484—5.)

⁵⁹⁹ SzS: EÉK I. 101. (Kemény János—II. Rákóczi György, 1650. május 6.)

⁶⁰⁰ Sz: U VI. 575. (II. Rákóczi György—Szeben, 1653. május 22.)

⁶⁰¹ 1639. június 26., ill. július 29. (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai.)

⁶⁰² Ds 424.

⁶⁰³ EOE XI. 50.

⁶⁰⁴ EOE XI. 105.

⁶⁰⁵ MVH 269/3. A fejedelem ily értelmű pátent is ad ki. (MVH 269/4.)

⁶⁰⁶ Th: TK 101—3. A leányrablás miatt végül is az *országgyűlés* marasztja notán a Mikes fiakat; azok később kegyelmet kapnak.

⁶⁰⁷ Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai.

⁶⁰⁸ MVH 266 a.

⁶⁰⁹ SzS: I.RGyk 180—1.

⁶¹⁰ 1635. november 22.: Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai.

⁶¹¹ Rákóczi megküldi Kassainak Matei Basarab levelét. Az 1637. január 2-i cenzurájában a két román fejedelem viszályának lehetőségeit s az ennek kapcsán esetleg Erdélyt is fenyegető veszélyt mérlegeli: Vasile Lupu halálos ellensége Matei-Vodă-nak, s ha a tatárt fel tudná ültetni ellene, Rákóczitól pedig nem kellene tartania, tán még a télen megtámadná; ha azonban a porta kap a Rákóczival való békén, ez óvatosságra intené. Persze, Erdélynek is figyelnie kell arra, hogy Kinán pasa, ill. a ruméliai had hol teleg (ha Ruszcsak táján, az nem veszélyes; ha Dobrudza felé vonul, az már igen). Végső soron várakozást javasol, óva inti Rákóczit attól, hogy Vasile Luput elhirtelenkedve fenyegetse. (Uo.)

⁶¹² Kornis Zsigmond és a tanácsúri rangot nem viselő Bornemisza Pál együtt veszi Belényesen a fejedelem rendeletét. 1637. július 28-i közös javaslatukban vigyázást ajánlanak; Rákóczi ne vegye tréfára a dolgot. Ők készen lesznek — ígrik —, s a fejedelem rendeletére (hacsak nem nagybetegek) indulnak, ahová kívánja. (RAKL: Tgy.) A két öreg katonáénál kevésbé lapidáris Kassai 1637. július 27-i cenzurája. Ő nem tud eligazodni a török szándékain: kiindul-e a kajmakám a portáról? Ha nem is indul ki, Kinán pasa és a ruméliai pasa (mögöttük tartalékként egy Drinápolyban táborozó pasával) meg Vasile Lupu a tatárokkal elég Matei Basarab s Erdély ellen, s a budai pasától is tartani kell. De ha a török akar valamit, miért nem várta meg Kinán pasa a ruméliai hadat s a drinápolyi tábor? A lengyelek szándékaival is tisztában kellene lenni; azt is felveti (bár maga se tartja valószínűnek, hogy Lupu s a tatárok a lengyelekkel vannak egyetértésben, s akkor Erdélynek nem kellene tőlük tartani. Első intézkedésként a vármegyékre rendeltetne el készültséget, s újabb vész hírek esetén azonnal felkelést; a

székelységet helyen tartaná vigyázásban, s szükség esetén táborban. Az ezen túlmenő teendők megvitatására azonban tanácsulást javasol (más szakértők bevonásával). Meggondolandónak tartja: ha a fejedelem segílyt ad Matei Basarabnak, ezzel ellenségévé teszi a törököt, s nem tesz eleget a császár azon kívánságának sem, hogy az ő tudta nélkül ne keveredjék viszályba a portával; ha viszont nem segíti meg, s az vereséget szenved, vagy erősebben behódol, Rákóczi magára marad, s Erdélyen kívül lesz kénytelen védekezni. Ha tehát biztos híre van annak, hogy az ellenség fegyverrel jön, jobb volna másokkal együtt, az országon kívül ellene állni. Ezt azonban a tanáccsal s másokkal együtt kell megvitatni, hogy senki ne mondhassa: az ország egy-két ember tanácsa miatt került veszedelembé. (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai.)

⁶¹³ Ebbe a második csoportba tartozott Erdélyi István is, aki a fejedelem 1637. augusztus 1-i rendelte nyomán augusztus 4-én adott censurát. Vigyázást s a Matei Basarabbal való kapcsolattartást javasol. Ő elsősorban azt tartaná mérlegelendőnek: Erdély csak Matei Basarab megbuktatása után, Havasalföld felől várhat-e török támadást vagy Buda felől is? Tart attól, hogy Rákóczi kétfelé nem tud egyszerre erős hadat küldeni. Helyesli a fejedelem álláspontját: Matei Basarab a fegyveres védekezés előtt adományokkal stb. próbálja meg rendbehozni ügyét — s úgy véli: Erdély se vesse meg e módszereket (ne csak a portára, hanem Husszain pasának is küldjön). Ő még a tanács egészét is kevésnek tartja a felelősség hordozására, szükség esetén részgyűlés összehívását javasolja. (Gyfv: Ly 22.)

⁶¹⁴ Rákóczi talán rövidelte az előző, katonás censurát; Kornis 1637. augusztus 6-i újabb véleménye valóban operátumméretű. Helyzetfelmérése nem optimista. Sem Tholdalagiék (1636—1637-i) követségében, sem a portáról hozott levelekben nem lát biztonságot. A valóság szerinte az, hogy a szultán nem tartja meg Rákóczi és a budai pasa 1636-i egyezményét, nem adja ki Székely Mózes, a Dunánál tartja hadait (bár a tatárokat letörte), e hadak főszerdárja az 1636-i budai pasa, a kajmakám is oda készül, az új budai vezér se vonult be székelyhelyére, az is hadra készülődik, s Erdély portái ügyvivője is úgy tudja: e hadak előbb Matei Basarabra indulnak, azután Erdélyre. Segítse-e hát Erdély Matei-Vodá-t? — teszi fel a kérdést. Úgy látja: egyaránt veszélyes megtartani vagy megszegni a vele kötött szerződést. Mégis a segély adása mellett dönt; érvei: 1. ha Matei-Vodá harc nélkül elmene, csak Erdélybe jöhet, s a porta ezt akkor se nyelné le, ha azonnal tovább is menne — a töröknek való kiadása pedig „isten és a keresztyéni jó lelkiismeret ellen” lenne; 2. Matei-Vodá bukása Erdélyt is gyengitené; 3. a szerződésességét isten büntetése sújtja (Ulászló várnai veszedelmére emlékezteti Rákóczit — de a Havasalföld által 1636-ban Erdélynek nyújtott segítségre is). Gyakorlati javaslata: a fejedelem állapodjék meg Matei Basarabbal abban, hogy amennyiben az úgy látja, hogy nem tud magában ellenállni a töröknek, szálljon hadaival a havasok közé megerősített helyre, ahonnan kapcsolatot tud tartani Rákóczival, az pedig közben készüljön hadra, kérjen segílyt a császártól, keresse meg eziránt Eszterházyt s a kapitányokat is. (EOE X. 116—9.) Kassai most rövidebb, hisz ő már letette a garast, a portai ügyvivő által jelentett híreknek pedig nem tud teljesen eligazodni: a Babához küldött pasát csak vigyázásra küldték-e a lengyelek, tatárok s Rákóczi ellen, vagy hadakozásra? Úgy gondolja: a táborba szállással se nagyon késni, se nagyon sietni nem kell. Minthogy pedig Rákóczinak kétfelé kell vigyáznia, előbb csak székely helyükre szállítaná, harcckészen, a vármegyéket. (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai: Kassai— I. Rákóczi György, 1637. augusztus 4.)

⁶¹⁵ A tanácsülésre, ill. a távollévő tanácsurak megkérdezésére 1637. szeptember 13. tájt kerül sor. Írásos censurája Haller Istvánnak ismeretes (1637. szeptember 13.). Az abból indul ki, hogy ha Matei-Vodá ellene tud állni Lupu hadainak, mielőtt az egyesül a törökkel, a pasa nem támad, akkor viszont a havasalföldi fejedelem megszerezheti a porta jóindulatát, s Erdélyről is elműlik a veszedelem — ha viszont Lupu győz vagy csak leköti ellenfele hadait, a pasa közben Bukarestben trónra ülteti Lupu fiát, Matei alattvalói pedig elidegenednek volt uruktól. Erős segítséget javasol, hogy Matei támadóan is felléphessen. Külön ajánlaná, hogy Rákóczi küldje le Havasalföldre Bakost, magyarországi kapitányát — annak csak híre is használna, de maga is. (Gyfv: Ly 22. cs.) A tanácsülésen (amelyen részt vesz Bornemisza Pál udvari főkapitány és Nagy Pál, az udvari gyalogok főkapitánya is), az az álláspont alakul ki, hogy Luput ki kell üzni Moldvából is, s aztán a moldvai rendek lássák, hogy kit vesznek be fejedelemnek. Ha a Bethlen uralma óta Erdélyben élő Ivan Movilát akarnák (akivel Rákóczi már 1637. november 2-án szerződést kötött, hogy Moldva trónjára ültetése esetén hű lesz hozzá), azt meg kellene kötelezni a jószomszédságra. Mindenesetre Rákóczi november 14-én még Tholdalagi és Kemény sürgős véleményét is kéri Vasile Lupu kiűzéséről. (Gyfv: Ly 4: I. Rákóczi György politikai levelei.)

⁶¹⁶ Uo. (I. Rákóczi György saját kezű feljegyzése a tanácsülésről.)

⁶¹⁷ 1638. június 20-án, a portai ügyvivő jelentését tanulmányozva, írja Rákóczinak: bizonyos, hogy Lupu mindenütt ártani kíván annak s Matei Basarabnak. (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai.) Augusztus 9-i újabb censurájából derül ki, hogy mi volt ez az ártó szándék: a moldvai fejedelem hamis híreket terjesztett ellenfeleiről. A kajmakám azonban nem adott hitelt ezeknek, s közölte Rákóczival őket. (Uo.)

⁶¹⁸ Talán észretér — írja Kassai 1638. augusztus 28-án —, látva praktikai sikertelenségét, s legalább ideiglenesen megegyezik Rákóczival. (Uo.)

⁶¹⁹ EOE X. 37.

⁶²⁰ Feljegyzés a tanácsülésről: K.B.-lt.

⁶²¹ A betegeskedő Kassai 1639. június 20-i censurájában azt emeli ki a Matei Basarab által Rákóczinak küldött hírekből: az Oznál gyülekező tatárság helyben áll (míg más társ csapatok Lengyelországot rabolják). (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai.) Miután azonban Vasile Lupu rövidesen teljesen ellentétes híreket közöl Rákóczival a tatárokról, Kassai június 29-i újabb véleményében várakozást ajánl, míg kiderül: kinek van igaza. (Uo.)

⁶²² A második követjárásra 1639 szeptember végén kerül sor.

⁶²³ Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai.

⁶¹⁴ A fejedelem 1639. szeptember 18-án közli a törvényhatóságokkal Kornis haddal kiküldését. (Hurm. XV/2. 1058),

⁶²⁵ Kassai 1639. november 13-i censurájában még hitetlenkedik. Rákóczi korábban is tapasztalhatta — írja —, hogy a bukaresti híreknek nem kell azonnal hitelt adni. Azért mérlegeli is a veszélyt. Rákóczi számára szinte az a kérdés, hogy amennyiben a szultán másnak adta Matei-Vodá fejedelemségét, a porta ellen adjon-e neki segílyt? Ezt a kérdést csak a rendek dönthetik el. Ha a tanács és a rendek úgy határoznak, hogy meg kell segíteni Mateit, csak Vasile Lupu ellen elég a székelység s Rákóczi mezei hada meg maga Matei Basarab. Higgadt várakozást javasol (a fejedelem ne szakítsa meg utazását Dés felé), vigyázást s némi biztatást Mateinek. (TMÁO III. 403.) November 15-én azonban megkapja Rákóczi újabb rendeletét, a székely tiszték jelentésével Lupu kiindulásáról. „Ez immár nemcsak bukaresti hír.” Súlyosnak látja a helyzetet: Lupu a kajmakám biztatására szánhatta el magát a támadásra, s így az isteni gondviselés műve, hogy megelőzte Rákóczi Matei-Vodá-nak küldött segítségét. Ha kiindulása a hír szerint történt, késő érdemi segílyt adni Mateinek, a székelyekkel csak a havasokon kell vigyázni, közben tisztjeik saját nevükben inséks békességre Luput. Ha Matei Erdélybe menekül, a székelység meg Rákóczi fizetett hadai kell hogy várják. Kassai még azzal a lehetőséggel is számol, hogy a porta Lupunak adta a havasalföldi fejedelemséget, s akkor nincs mit tenni, ill. azzal a másikkal, hogy a győztes Luput lengyel szövetségben kell kiverni, még a télen, a két román fejedelemségből. (TMÁO. III. 43—5.) Jeleztük már: Rákóczi mégis a segílyhad azonnali kiindítása mellett dönt, Matei azonban végül is maga veri tönkre ellenfelét.

⁶²⁶ Két censura ismeretes, Kassaié és Kornis Zsigmondé. Kassai némi kételkedéssel fogadja a követ híreit, s nem rokonszenves neki, hogy az Erdély azonnali állásfoglalását sürgeti. Rákóczi ne siessen ezzel, míg nincs biztos híre a dolgról. Ha a szultán Aszak felé megy, s Mateit is odarendeli hadával, az pedig ajándékkal nem válthatja meg magát, akkor vagy menjen el (ez a havasalföldi fejedelmek általános gyakorlata), vagy legalább hadát küldje. Ha Rákóczi egyiket se tartaná jónak, akkor Matei számára csak a közt lehet választás, hogy készüljön a török ellen, Rákóczi segítségével, vagy meneküljön. Ha azonban a török nem Északra indul, hanem Magyarországra vagy Havasalföldre s Erdélyre, akkor „más deliberatio és declaratio kívántatik”. Az ügy mindenképpen az országgyűlésre tartozik — írja, s emlékezteti rá a fejedelmet: egy korábbi országgyűlés sem vállalta azt, hogy Mateinek a szultán ellen adjon közvetlen segílyt. A lengyelektől nem várna semmit. (V: D X. 86. — 1641. március 12.) Kornis eléggé tartózkodóan ír március 18-án. A híreket ő is kételkedéssel fogadja; a Havasalföldével való szerződést meg kell tartani — írja —, az volna azonban a helyes, ha Matei Basarab és boérjai a Szent György-napi országgyűléskor Rákóczihoz s a rendekhez fordulnának eziránt; arról akkor bizonylag igaz választ adnának. Őt Rákóczi egy további kérdésben is megkérdezi, ill. megkérdezteti. Matei ti. — Rákóczi korábbi javaslatára — meg akarta venni a tasnádi uradalmat (román fejedelmek régi gyakorlata szerint birtokot igyekeztén szerezni Erdélyben, ez esetben épp az északnyugati határszélen, ahonnan kijadatási követelés esetén egy órán belül a királyi Magyarországon lehet), Rákóczi azonban most azt jelezte a követnek, hogy a jószág per alatt van, s Kornishoz igazította bővebb tájékozódás végett. Kornis megnyugtatta a követet: a perbeli alku csak pénz kérdése, s aztán Matei a birtokot megszerző Horváth fiakkal is megalkudhat. (RAKL: Tgy.)

627 TMÁO III. 120 skk. (Rácz István portai ügyvivő—I. Rákóczi György, 1642. június 11.)

628 TMÁO III. 125 skk. (Rácz 1642. június 24-i jelentése a fejedelemnek.)

629 EOE X. 334—5.

630 Uo.

631 Az öreg tanácsúr most szokása ellenére kissé kurta, bár van annyi fegyelme, hogy mérgét a portai ügyvivőn töltsse ki: Rákóczi a várépítés kérdésében rendelkezett Rácznak, ő most nem tud mást írni a határkiigazítás ügyében ott a relatoria, azt Rácz is ismeri — a fejedelem azért tartja ügyvivőjét a portán, hogy ilyen kérdésekben az ő rendelkezései szerint eljárjon! (TMÁO III. 134—5.)

632 Alkalmat részben a lengyel hetman Rákóczinak írt titkos levele ad erre, részben a szerdárnak még táborban létele. A hetman egy Lupunak tulajdonított (nem ismert) levél másolatát küldi Rákóczinak. Kassai ennek kapcsán elsősorban azt szeretné kitudni: a hetman segitene-e Mateit a török ellen, vagy mit tanácsol neki fejedelemsége megtartására? A szerdár táborozása szerinte az évben legfeljebb Havasalföldet fenyegeti, Erdélyt nem (az idő későre jár, az országot hegyek védik, s sok vára van). (Gyfv. Ly 6: Kassai I. iratai.)

633 Kassai 1643. június 13-i censurájában (korábbi véleményére hivatkozva) abból az alapelveből indul ki, hogy a határokat Matei Basarab uralma alatt kell eligazítani (nyilván arra számítva, hogy utódával nehezebb lesz egyezkedni), de engedni legfeljebb a Rákóczi alatti erdélyi foglalások ügyében engedne. Fegyveres tüntetésig azért nem vinné a dolgot, inkább függőben hagyná. (Uo.)

634 Uo.

635 Az elsőnek küldött követ megbetegszik útjában; Kassai 1637. május 28-án azt javasolja Rákóczinak: jelezze a pasának ezt a körülményt, s azt is, hogy az újabb követ küldése késedelemmel jár. (Uo.)

636 Kassai 1637. június 6-i censurájában attól tart: ha Moldvában tudnak Rákóczi embereinek elvesztéről, Lupu hírt kelthet róluk, vagy leveleket hamisíthat, mintha náluk találták volna meg. Vigyázatni kellene a portán, hogy Lupu vagy Kinán pasa ír-e oda az elpusztult követekről. (Uo.)

637 Kassainak két censurája ismeretes az ügyben (két továbbira csak utal). Az elsőben (1638. június 15.) a tanács egybehívását javasolja annak megvitatására, hogy van-e mód a veszedelmes építkezést megakadályozni, de úgy látja, hogy a várépítés jogalapja nem támadható (a terület a töröké, s ott korábban is állott vár), s egyáltalán: a törököt elégtelen okkal nem kellene irritálni, annál is inkább, mert a fejedelem a magyarországi elégtelenségnek is csak a török jóakaratóból adhat segílyt. Úgy látja: „tanácsal, s valami stratagémával” kellene rávenni a törököt az építkezés feladására. Vigyázatni kéne (ahogy Rákóczi rendelkezett is erről Kornisnak s Ibrányinak), de mint a tüztől, úgy fél attól, hogy Erdély haddal vonuljon emiatt határaitra. (TMÁO III. 11—2.) Közben azonban Kornis szava dönt, Rákóczi mégis fegyveres tüntetésre — s akár török területre való benyomulásra is — határozza el magát, úgyhogy Kassai második ismert censurájában (1638. június 16.), korábbi (három) javaslatára utalva, helyteleníti ugyan azt, hogy az építkezés megakadályozása Rákóczi fizetett hadai és zászlai jelenlétében történjék, de ha Rákóczi s Kornis így látják jónak — írja —, akkor ez megfelelő erővel történjék; maga is tesz a mozgósítással kapcsolatos javaslatokat. Egyben azonban megkeresné az ügyben a budai vezért, sőt a portára is iratna: a töröknek nincs szüksége Erdély határszélén várak építésére, a korai budai pasák rég abbahagyták ezt, elég török fővégvár van. Ezek az építkezések csak vizsályra adnak okot. A hajdúk pedig (mindkét párton) úgy hiszik: ellenük épülnek a várak, s ez felzúdulást kelthet köztük. Persze, nem árt némi adomány sem a pasának. (TMÁO III. 13—6.)

638 Kassai 1638. október 2-án jelenti Rákóczinak: rendelete nyomán a tanács határozata szerint fogalmazta meg az instructiót. (Gyfv. Ly 6: Kassai I. iratai.)

639 A fejedelem Kassaival iratná meg a követ utasítását, az azonban (1639. június 29-i censurájában) kitér ez elől, azzal, hogy nem tudja: Rákóczi csak a szultán üdvözlését s az ajándékok átadását bizná-e Körössyre, vagy érdemi feladatokat is. A tanács egybehívását javasolja, vagy még a követ elküldése előtt, vagy ha ez lehetetlen, indulása után 10—12 napra, az addig érkezett biztos hírek megtárgyalására vagy azok nemlétében a teendők általános kijelölésére, hogy aztán (kaszálás és aratás ideje közeledvén, amikor az urak nem szívesen mozdulnak birtokaikról) Rákóczi e határozat alapján járhatson el. (Uo.)

640 Kassai 1640. március 1-én azt javasolja urának: ragadja meg az alkalmat arra, hogy a portán helyreállítsa méltóságát. (Uo.)

641 1642. október 11-én a román fejedelemségek ügye s egy esetleges Erdély elleni török támadás veszélye még a napirenden lévén, nem siettetné Szalánczi indulását. Ha Rákóczi biztosabb hírt vesz a

török támadás veszélyéről, a főkövet ne is induljon, s a fejedelem írja meg nyíltan a portára: miért várakozt. Ha Erdélyt nem fenyegeti támadás, Szalánczi menjen be az adóval; Havasalföldén keljen át akkor is, ha ott „bődülés” van (hacsak Rákóczi nem ad segíty Mateinek), s az adó beadásakor oltalmazza a fejedelmet. Addig pedig a portai ügyvivő azzal válaszoljon az adó sürgetésére, hogy a főkövet útban van, de beteges, lassan jár. (Uo.) November 11-én már a megbetegedett Szalánczi visszafordulása után tesz újabb javaslatokat: a főkövettel együtt indult Maurer sietve utazzék tovább a portára az adóval s ajándékokkal, ne várakozzék az újabb főkövetre (az leghamarább egy jó hónap múlva érne be). Rákóczi közben jelezzé a késés okát a nagyvezérnek; Maurer azután a nagyvezér álláspontjához képest vonuljon be a portára, ott az adó s ajándék beadásával várja meg a főkövetet — ha ti. a nagyvezér hajlandó erre. (Uo.)

⁶⁴² A portai helyzetről az otlérvők se írnak biztosat — jelenti Rákóczinak 1643. június 13-án —, de bizonytalannak nyervek játék, ami ott történik; a lázadók is láthatják majd, hogy a nagyvezér hogy bánik el velük a zavarok elültével. Mindenesetre biztosabb hírek szükségesek, s új tájékozódás a német birodalmi helyzetről is; a fejedelem ezek alapján tehet lépéseket. (Uo.)

⁶⁴³ Ha a fejedelemnek be kell küldenie a Magyarországot illető reversalist — írja 1643. november 29-én —, az az ő (Kassai) korábbi fogalmazványa szerint lehet, csak az adó 10 000 tallérral való emelését kell kihagyni belőle (azt ti. Rákóczi már megígérte a nagyvezérnek, személyére és ajándékképpen, míg Magyarország az ő kezén van). (Uo.)

⁶⁴⁴ 1644. február 7-én eléggé kételkedve nyilatkozik urának a dologról. A török csak saját hasznát szokta nézni — írja —, s ha Lupu nem akarná a dolgot, a nagyvezér hiába rendelkezne, a moldvai fejedelem adománnyal elejét venné a dolognak; ha Lupu akarná s a nagyvezér nem, elfogadná-e Rákóczi közvetítését? A fejedelem lássa: mit tesz, de ne adjon okot a töröknek olyan gyűnőre, hogy keresztényen uralkodókkal szövetkezék (s épp a lengyelekkel, a porta ellenségeivel). (Uo.)

⁶⁴⁵ Maurer, 1645 elején megtérve a portáról, érdemi üzenetet hoz a nagyvezértől Rákóczinak az 5000 arany adótöbblet beküldése iránt. Maga azt javasolja: a fejedelem kérje a szultántól s a nagyvezértől ennek elengedését, s a tanács is írjon mintegy a rendek nevében. Rákóczi nem találja megfelelőnek ezt a formát (neki nem írtak róla; ha most írna, utolsó ütköztetését játszaná ki; a szultánnak egyébként se könnyű írni, oly ingerlékeny; egyébként is úgy tudja, hogy a dolgot inkább a nagyvezér s Zulfikár főtölmács szorgalmazza, érdemeket szerzendő a szultán előtt). Így 1645. február 9-én Zboróról úgy rendelkezik az Erdélyben helytartói szerepet ellátó György fiához, hogy az hívassa egybe a Gyulafehérvárhoz közelebb lakó tanácsurakat s rajtuk kívül néhány tekintélyes személyt (Rhédei Ferencet, Sulyok Istvánt, Csefeei itélőmestert, Kemény Jánost), s ha ezek helyesnek látnák, a maguk s bizonyos székely és szász főszemélyek nevében írjanak levelet a portán tartózkodó Serédi főkövetségnek (amelyet az szükség esetén a nagyvezér előtt is felmutathasson): nemhogy Rákóczi nem igéri meg az adó emelését, de a tanács és a főrendek se országgyűlésen kívül. (TMÁO III. 363 skk.) Az ifjabb Rákóczi Györgynek február 26-án ajánlani tett jelentésében már találkozunk a tanács ez irányú határozatának említésével. (SzS: RcsI 304 skk.)

⁶⁴⁶ A tanácsúr a császárnak, a német s lengyel uraknak forgalmazott leveleket, azonkívül követ-instruktóit is terjesztve fel, egyben bőven kifejti véleményét a követek feladatairól is. Azt a fejedelem maga tudhatja — írja —, hogy magyarországi jószágaiiban mi oly sérelem érte, ami országgyűlés elé való. A két ország határának ügyét talán bizottság elé utalják, de az elpredált marhákat visszaadását most is elvégezhetik, a szökött jobbágyok és a latrok kiadásának ügyét is. A vallásügyben Rákóczi követi tárgyaljanak a protestáns rendekkel, sürgessék az evangelicus status elnevezést, s ha a gyűlés nem ér el eredményt, jelentsék be (bár ne fenyegetően): ha így oszlanak szét, méltó kivánság marad teljesítetlenül. Végül hosszasan foglalkozik Eszterházy Miklós nádor lemondása kérdésével; konklúziója: ha ő magyarországi volna s Eszterházy bizalmasa, megkérdezné tőle: ha lemond, szükséges-e a nádori tisztség betöltése; ha nem, milyen tisztség kellene helyette; ha szükség van nádorra, ki lenne alkalmasabb nála, miben s hogy lehet hasznosabb? (Gyf: Ly 6: Kassai I. iratai.)

⁶⁴⁷ A lengyel unitárius pap Erdélyben jártanak (kétszer fordul meg ott, előbb 1637—1638 telén, majd 1638 júniusában) az a körülmény ad jelentőséget, hogy napirenden van az erdélyi unitárius egyházon belüli szakadás ügye. Kassai 1638. június 17-i cenzurájában Rákóczi ítéletére bizza: fogadja-e a papot, aki kihallgatást kíván kérni; akkor láthatja majd a fejedelem, hogy az melyik erdélyi unitárius csoportot támogatja. (Uo.)

⁶⁴⁸ A lengyel főurak üzenetét komolyan kell venni — írja Kassai 1641. április 14-én —, s az országgyűlés vége felé (különösen ha Matei-Vodá-tól is követek érkeznek, s Rákóczinak sincsenek jobb hirei) határozatot kell hozni a katonai készenlétre. Meg kellett volna tudni, hogy az üzenethozó mi követséggel megy Mateihez s a szilisztriai pasához, s akkor Rákóczi visszatérőben bővebben üzenhetett volna vele a lengyel uraknak. (Uo.)

⁶⁴⁹ A tanácsúr 1642. május 13-i censurájában figyelmezteti urát: Lengyelországban a király nem tehet mindent a rendek hozzájárulása nélkül, csak olyan dolgokat kérhetni tőle, amiket ex speciali gratia megadhat. Báthori Zsófia lengyel hűségesküjének pedig korábban is csak elhalasztását kívánták, s az lejárt; mielőbb meg kell hát keresni e tárgyban a királyt. A gyakorlati teendőket illetően azonban ő is Rákóczitól várja a döntést. (Uo.)

⁶⁵⁰ Rákóczi Zsigmond írja bátyjának 1649. április 16-án: ő s Kemény János azt a nehézséget látja Barcsai Temesvárra menetelében, hogy így a temesvári pasák a jövőben is meg fogják ezt kívánni — de ha a fejedelem el akarja küldeni, ne várjon vele. (SzS: RcsI 402.)

⁶⁵¹ A követ megbízatása: 1. a két ország közti szerződés megújítása (de csak II. Rákóczi Györggyel, rendével ne); 2. a juhtized fejében fizetett évi honorárium csökkentésének kérése; 3. Rákóczi ne ellenezze havasalföldiek Erdélyből házasodását; 4. „az bányászt sollicitálja” [?]; 5. cigányok és jobbágyok kiadatását kérje; 6. a havasalföldi fejedelmi gyalogok számára való erdélyi posztó vámjának elengedését. A követ útjában találkozni kívánt Kemény Jánossal, s minthogy annak Rákóczitól is volt rendelkezése erre, meghívta magához, tájékozódott követségéről s egyes kérdéseket meg is vitatott vele. Javaslati: 1. a követ ugyan nem hozta magával a kívánt formulát, a korábit se, de a jelen helyzetben nem lehet megtagadni az egyezmény megújítását; így a fejedelem adjon ideiglenes assecuratoriát arról: minthogy Matei Basarab is megtartotta ígéreteit I. Rákóczi Györggyel szemben, ő is ezt ígéri, s annak idején az apjához hasonló oklevelet is ad erről; 2. a juhtized csökkenésének okait Matei-Vodá kell hogy orvosolja, s ha nem tudja fizetni a honoráriumot, ne vegyen tizedet; Kemény jelezte a követnek, hogy II. Rákóczi György gyalázatára volna, ha ő kevesebbet kapna, mint apja; 3. havasalföldiek Erdélyből házasodása eddig se volt tilos; 4. ebben a kérdésben Rákóczi engedjen, mert az ügy nagy megütközést keltett Havasalföldön. Az ötödik havasalföldi követelést Kemény jogosnak tartja, az utolsót azonban túlzottnak (a fejedelem legfeljebb annyit tegyen, hogy — apjához hasonlóan — engedje el néhány száz vég posztó vámját). (SzS: OII.RGy 15—7.)

⁶⁵² Kemény előterjesztése (1650. május 6.): SzS: EÉK I. 100—1.

⁶⁵³ A tapasztalt, öregedő generális nem hiszi, hogy a jelen helyzetben a török és német „mezei derék haddal” nem támad egymásra; a töröknek hosszabb apránként megszerezni Magyarországot. Az is valószínű, hogy támadó hadjáratban most nem segítené Rákóczit, meg a két vármegyéért (Szabolcs, Szatmár) vagy a magyarországi Rákóczi-birtokokért sem bontja fel a békeséget a császárral. Attól Kemény nem tart, hogy a császár egyenesen Erdélyre támadjon, de egyébként sem remél biztonságot onnan (a két vármegyét visszakívánják, azok is vissza akarnak térni a Habsburg-pártra, a császáriak keresik is erre az alkalmat). További javaslati már az érkezőben lévő török követ fogadásának mikéntjére s a követjárás utáni tennivalókra vonatkoznak. (SzS: OII.RGy 92—4.)

⁶⁵⁴ SzS: EÉK I. 294.

⁶⁵⁵ Kemény János (tévesen augusztus 12-ére datált) censurájában csak készütség elrendelését javasolja a vármegyékre, s a székelységről adna segílyt Havasalföldre. Egyben hópénz fizetését sürgeti a hadaknak, s rendelkezést ágyúk, municions szekerek, más hadiszerek felől. Vártna a lengyel követet pár napig, s íratna a kozákokhoz küldött erdélyi követ után. (SzS: EÉK I. 428—9.)

⁶⁵⁶ Az első (1655. december 19-én kelt) a brandenburgi választó svédellenes fellépésével kialakult helyzet elemzése. Kemény úgy látja, hogy a svédek helyzete megromlott a brandenburgi támadással, de a választónak sincs elég ereje egy ilyen vállalkozáshoz, ha csak nem dán—holland szövetségben jár el. Sajnálja, hogy a protestáns fejedelmek egymás ellen támadnak; a katolikusok örülnek ennek. Ami a konkrét teendőket illeti, Rákóczinak tudnia kellene, hogy mi a lengyel rendek és a brandenburgi választó célja, akkor dönthetne. Az is mérlegelendő, hogy amennyiben János Kázmér nem bizik visszatérésében, akkor Rákóczit támogatná, s a császár is jónak látná (tartván a svédektől), ha a fejedelem Károly Gusztáv ellen lépne fel. Egy harmadik megoldás lenne a legjobb. (SzS: EÉK I. 518—9.) Pár nap múlva, december 26-án, a fejedelemhez érkezett tatár követségtől nyilatkozhat (a kán azt követeli, hogy Rákóczi segítse meg a lengyeleket): „igazán szalmatűz az török és tatár barátság”. Helyesli Rákóczi választását a követnek. Egyben megküldené a portai ügyvivőnek a kán s a tatár vezér levelét s a fejedelem

válaszát (azzal, hogy az óvatosan használja fel ezeket, különben a porta Lupu mellé áll). Havasalföldre is elküldené a tatár követet, hogy ott Constantin-Vodă s boérjai mondják el neki: mi Rákóczi mentsége a tatár követelésekkel szemben. Lehetőleg portai levéllel is bizonyítaná a tatár követnek, hogy Isztambul a fejedelem vesztég maradtát rendeli el. Abban az esetben pedig, ha valaki követ- és ajándékküldést javasolna a tatár kánhoz, ő a fejedelmi tanács egybehívását látná szükségesnek. (SzS: EÉK I. 519—20.) Másnap (a portára küldendő rendelet, ill. levelek fogalmazványainak felterjesztése kapcsán) újabb javaslatokat tesz a tatár követeléseket illetően: a portán Rákóczi egyes jóakaróival közölgék a dolgot, de csendben, mert a kánnak több pártfogója s nagyobb hitele van ott, mint egy keresztény fejedelemnek, látszólag nem is a saját hasznát keresi, hanem a portáét — Rákóczi előtt pedig nagy dolgok állnak, óvakodjék ellenségévé tenni a kánt. Ugy hiszi, hogy Constantin-Vodă s boérjai kimenthetik a tatár előtt Rákóczit a segély nem küldése miatt. Várni kell — javasolja —, míg a lengyelek ellentétbe kerülnek a tatárokkal, vagy valami más, Rákóczinak előnyös történik. Attól is tart, hogy a porta a kán leveléből ötletet kap a fejedelem megszarolására (Rákóczinak a román államokból való állítólagos haszonvételei kapcsán). (SzS: EÉK I. 520—1.)

⁶⁵⁷ RAKL: Tgy. (II. Rákóczi Gy. — Haller G., 1656. szeptember 3.) A Barcsainak szóló rendelet kelte viszont szeptember 4. (SzS: OII.RGy 445.)

⁶⁵⁸ EOE XII. 378.

⁶⁵⁹ Az 1659-ben Rákóczi-párti Bánffy Dénes 1669. december 30-án írt cenzurájában (igaz, hogy Báthori Zsófia Erdéllyel szembeni követelési kapcsán, tehát érthető elfogultsággal) úgy nyilatkozik, hogy ő 1659 őszén Marosvásárhelyt látta az 1656 szeptemberi cenzurákt; azokban szó sem volt a hadjárat javasolásáról, Rákóczi elhatározását azonban Barcsain kívül senki se merte ellenezni vagy akár vitatni is. Barcsai azonban Bánffy szerint nyíltan helytelenítette azt, hogy a fejedelem a szultán akarata ellenére menjen Lengyelországba. Cenzurája végén oda nyilatkozott — írja Bánffy —, hogy ha mindenképpen beavatkozik a háborúba, inkább a protestáns svédek mellett tegye. A cenzurákat Rákóczi, egykori párthíve szerint, nem mindenkinek mutatta meg egészében, Mikes Mihály kancellár pedig Barcsai véleményének csak utolsó, a svédek melletti beavatkozást pártoló kitételét olvasta fel az országgyűlésen (KJ: M).

⁶⁶⁰ Feltehetően az *Il Principe* az, ami mintegy kötelező olvasmánynak számított ekkor az erdélyi kormányzat csúcán. A példány Kemény Jánosnál volt, de Barcsai is olvasta. Ő sokban nem értett egyet vele — írja —, Keménynek viszont tetszett. Barcsainak fejedelemsége alatti túlzott legalitáristizmetét tekintve hitelt is adhatunk saját magára vonatkozó állításának — a Keményről szóló megjegyzés hitelet viszont többek között épp Barcsai (és testvére, András meg számos híve) sorsa adja.

⁶⁶¹ SzS: OII. RGy 445—50.

⁶⁶² SzS: OII. RGy 451—3.

⁶⁶³ SzS: OII. RGy 453—4.

⁶⁶⁴ EOE XII. 330—1.

⁶⁶⁵ SzS: OII. RGy 455—7.

⁶⁶⁶ A kiadó nem jelöli meg a szerzőt.

⁶⁶⁷ SzS: OII. RGy 469—70.

⁶⁶⁸ SzS: OII. RGy 450—1.

⁶⁶⁹ SzS: OII. RGy 445.

⁶⁷⁰ SzS: OII. RGy 451.

⁶⁷¹ SzS: OII. RGy 453.

⁶⁷² EOE XII. 330.

⁶⁷³ SzS: OII. RGy 455.

⁶⁷⁴ Kemény (a Hmelnyickijhez küldendő követek útidejének s a készültséget, majd táborba szállást elrendelő parancsok végrehajtásához szükséges időnek mérlegelése után) 1656. december 16-ra tenné az indulás időpontját; az átkelés Lengyelországba ellenállás nélkül is december 31-ig tarthat, a kozák hadak pedig január 6-ra érkehetnek az egyesülés helyére (ez a különbség nem okoz bajokat, ha közben nem történik ellenséges közbelépés). A román fejedelmek hadaival való egyesülést is ehhez a menetrendhez igazítaná. Ha „hasznos occasio” kínálkoznék, Rákóczi valamivel siettetheti a dolgot — javasolja. (SzS: EÉK II. 126—7.)

⁶⁷⁵ Az apja helyett regnáló I. Rákóczi Ferenc 1657. június 21-én a száz universitashoz intézett rendeletében hivatkozik a tanács e két határozatára. (Sz: U VI. 653.)

⁶⁷⁶ A lengyel rendek nyilatkozatot követelnek az erdélyiektől: megtartják-e azok a Rákóczi neve alatt kötött szerződést? Nemleges válasz esetén nyílt ellenségeskedéssel fenyegetőznek. A levelet még Rákóczi hatalomátvétele előtt, 1658. január 16-án olvassák fel a gyűlésen (EOE XIII. 557—8), de már Rákóczi regnálása alatt, 29-én születik a válasz fogalmazását a tanácsra bízó határozat. A tanács határozata, amelyet Mikes Mihály kancellár foglal írásba, Rákóczihoz utasítja a lengyeleket: vele s nem a rendekkel kötötték meg a szerződést. Egyébként jószomszedságot, barátságot ajánl nekik. (EOE XIII. 569—71.) A budai pasa a sok évtizedes (és 1658 őszén be is teljesült) török követelést újítja fel Jenő átadásáról. A levelet már Rákóczi újabb fejedelemsége alatt, január 26-án olvassák fel a gyűlésben; az elutasítja a zsarolást, s a tanácsra, kiváltképpen Barcsaira bizza a válaszadást. (EOE XIII. 568.) A Jenő kérdésében igen határozott hangú választ 28-án fogadja el a gyűlés. (EOE XIII. 569.)

⁶⁷⁷ Sz: U VI. 701. (II. Rákóczi Gy.—Szeben, 1658. február 18.)

⁶⁷⁸ Csak Rhédei Ferenc cenzurája ismeretes. Úgy hiszi — írja 1658. április 2-án —: az országgyűlés nem változtathat azon, amit az 1657-i szamosújvári gyűlés határozott a rabok váltságáról. Jenőt illetően sohasem javasolta, hogy Erdély ígérje vagy adja oda, „inkább könyörgéssel, és ha különben nem lehet pénzbeli fizetéssel kellene elnyomni azt a kívánságot”. (EOE XI. 369—70.) Levélvivője jócskán késhetett, mert Rákóczi feltehetően ezt a cenzurát sürgette rajta még 1658. április 9-i rendeletében is (KJ: M).

⁶⁷⁹ Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei. (II. Rákóczi Gy.—Közép-Szolnok megye, 1658. május 4.)

⁶⁸⁰ BJ: C I.67. Pontosabb dátumot Bethlen nem ad. A követség tárgya: az I. Rákóczi György által feleségének, ill. fiának adományozott jószágok birtoklása az adományosok részéről s Rákóczinak az a követelése, hogy a nála szolgálatot vállalni kívánó erdélyi nemések kimehessenek hozzá.

⁶⁸¹ EOE XII. 151 skk.

⁶⁸² EOE XII. 192.

⁶⁸³ BJ: C I.72.

⁶⁸⁴ BJ: C I.74.

⁶⁸⁵ „Ad litteras scribendas de rebus nostris praesentibus et contingentibus quocuncque oportuerit.” (EOE XII. 296.)

⁶⁸⁶ EOE XII. 484—6.

⁶⁸⁷ Ez a rendelkezés annál különösebb, mert, mint ismeretes, Barcsai ellen az volt ellenfeleinek egyik fő vádja, hogy hozzányúlt a sarchoz. Itt jegyezzünk meg valamit. Barcsai, különösen uralma elején, valóban eszközöl egy sor nagyobb megrendelést a városok iparosainál, de ezek olyan jellegűek, hogy fejedelemségre kerülése körülményeiből következnek: az udvari hadak Rákóczi mellett maradtak, az újonnan felfogadottakat el kellett látni egyenruhával, fegyverrel, a fejedelemnek saját udvartartásához be kellett szereznie bizonyos olyan dolgokat, amelyek a fejedelmi méltóság tartásához tartoztak (hintó stb.). Azt nehéz volna tisztázni, hogy a sarcból vagy a rendes adóból vette-e erre a pénzt; mindenesetre állami szükségletre vette, bárhonnan is történt ez.

⁶⁸⁸ EOE XII. 497—501.

⁶⁸⁹ EOE XII. 512—3, 515.

⁶⁹⁰ A-gy. 1661. (A fogarasi őrség—I. Apafi Mihály, 1661. november 2.)

⁶⁹¹ Csak Bánffy Zsigmond 1662. január 1-i cenzurája ismeretes (betegem feküdvén, írásban küldi be véleményét, a többiek tán szóban adták elő). Annak tudatában, hogy Kemény a remélnél több segínyt kap, Bánffy helyesli Kemény beindulását, csak azt javasolja, hogy az Várad felé vigyáztasson, ott ti. feles török van, akik hátba akarják támadni. (MS-gy.)

⁶⁹² Bethlen János 1662. március 1-én felterjeszti Apafinak az egyelőre a másik oldalon álló Ebeni István egy levelét, más ok mellett azért is, hogy a fejedelem is hirt szerezhessen az újabb németek bejövételéről, s a tanács más tagjaival is közölje a hírt. Javaslat: a fejedelem a mellette lévő kurtányokat küldje a Mezőségre, hogy azok éljenek azon, amit a németek vennének fel. Meggondolandónak tartja ugyan, hogy Apafi s a rendek Bécsbe küldött követe még nem tért vissza — de hát a németek se váraкоznak erre, pusztítják a Mezőséget, erősítéseket küldenek oda! (TMÁO III. 31—2.) Apafi másnapi válaszában jelzi, hogy a kurtány hadakat kancellárja javaslatára szerint el is küldte a Mezőségre. (RAKL: Tgy: I. Apafi M.—Bethlen J. 1662. március 2.)

⁶⁹³ Gv—K-lt. Kapó ugyanaznap hasonló kérvényt intéz a rendekhez is (uo.).

⁶⁹⁴ EOE XIII. 297.

⁶⁹⁵ Az akkor pályájának még kezdetén álló Teleki Mihály 1664. május elején Szatmárban jár, s onnan hozza Cob és Kászoni Márton (a császárnak a tárgyalásokra felhatalmazott biztosai) javaslatát, ill. követeléseit a Habsburg-birodalom és Erdély viszonya rendezésének módozataival kapcsolatban. Teleki május 20-án azt írja Kászoninak: átadta I. Lipót levelét a fejedelemnek, de „mivel az dolgok nagyok”, egybe kell hívni a tanácsot. (TML III. 121.) A választ végül is nem a tanács, hanem az 1664. júniusi tábori országgyűlés adja meg Cobéknak. (EOE XIII. 57—8.) Teleki ezzel indul vissza Szatmárba. A gyűlés már befejeződött, amikor június 18-án kapucsi érkezik Apafihoz, a nagyvezér hadaihoz csatlakozást sürgető levelet hozva. A tanács erre úgy dönt, hogy Teleki folytassa útját Szatmárba, s „ott kinn” instructiója szerint adja elő, hogy Apafi az erőszaknak kénytelen engedni. A tanács egyben arra utasítja Telekit, hogy az javasolja Cobnak: az mielőbb bocsásson ki néhány fenyegető pátenst, eltanácsolva benne Apafit s Erdélyt a török melletti hadba szállásról — s gondoskodjék arról is, hogy ezekből hódolt emberek kezébe is jusson, azok pedig vigyék be Váradra. Mindezt persze óvatosan intézze a szatmári parancsnok, hogy a török meg ne sejtse a csejt. (TML III. 145.)

⁶⁹⁶ Az 1664. novemberi országgyűlésen vita folyik arról, hogy a székelyhídi ágyúkat és municiót Nagykárolyba kellene menteni. A kérdés megoldásának módját Apafira és a tanácsra bízák. (EOE XIII. 359.)

⁶⁹⁷ EOE XIV. 124.

⁶⁹⁸ Az ügyben csak Bethlen János 1666. március 14-i cenzurája ismeretes. A kancellár (akinek Apafi megküldte a Balassa „rendeletlen úton” való fejedelemségkereséséről hirt adó, talán a nádortól vagy környezetéből származó levelet) maga sem véli komolynak az ügyet. A levél kelte szerint — írja — a dolog egy hónappal korábbi, de ha az ügy annyira sietős volt, miért késett ennyit az értesítés? Egy hónap alatt a dolog eldőlhett. Szerinte a levéllel csak Balassa ellen kívánják hangolni Apafit, vagy álláspontját akarják kitudni ily esetekre. Azt javasolja: meg kell köszönni a levelet, s szánakozni kell azon, hogy a magyar nemzetnek nem elég az idegen fegyver pusztítása, hanem maga közt is egyenetlen. S oda kell konkludálni: a fejedelem azt látná jobbnak, ha Balassa dolga „kicsinykelt csendesítetnek le”, mintsem hogy nagyobb baj váljék belőle. (A-gy. 1666.)

⁶⁹⁹ Bánffy Dénes 1667. március 31-én felterjeszti Apafinak a Zólyomiról vett híreket, jelezve, hogy Váradon kémeket tart, s azt is javasolja, hogy amennyiben a menekültet továbbvitték Váradról, a fejedelem Lippára s Temesvárra küldjön kémkedni utána. Egyben szükségesnek tartaná a tanács egybehívását. (A-gy. 1667.) Apafi legkésőbb április 2-án össze is hívja az urakat. (TML IV. 66.)

⁷⁰⁰ A-gy. 1667. (Apafi.)

⁷⁰¹ Teleki Mihály azt írja 1667. április 15-én a kővári alkapitánynak, Katona Mihálynak, hogy a fejedelem „az tanácsurak tetszéséből is” küldi Kővárba rabul Szilvási Bálintot, Erdély utolsó évtizedeinek neves török diplomatáját. (TML IV. 84.)

⁷⁰² A-gy. 1667.

⁷⁰³ Bethlen János 1667. május 25-i cenzurájában egy sor ilyen kérdésre reagál. Rhédeinek a sóharmincadot illető kérését (nem lévén nagy dolog) ne utasítsa el Apafi — javasolja. Feltételeken azt is meg lehetne engedni, hogy az ország huszti őrsége Rhédeinek is hites legyen; arra viszont vigyázni kell, hogy Rhédeinek magának soha ne legyen annyi embere a várban, amennyivel az ország őrsége ne bírhasson. A vár élelemmel való ellátását elsősorban Máramarosból oldatná meg (keménykezü embert küldetve éllészedésre), de Erdélyből is küldetne. (KS-gy.) Másnap újabb véleményében csak hivatkozik a 25-i felterjesztésében elmondottakra, de javasolja az egész tanács állásfoglalásának kikérését is, hogy senki ne panaszkodhassék: nem tudott a dologról. (A-gy. 1667.) A fejedelem május 28-án kikéri a tanács véleményét a huszti kapitányság, Rhédei máramarosi főispánysága, a Husztra küldött gyalogok, a kapitány és a porkolábok fizetése, a munició s végül magánszemélyeknek a várban letett értékei kérdésében. A két ismert censura közül Bánffy Dénesé kissé kurta; ő — írja június 2-án — mindarról, amiről a fejedelem kérdezi, már korábban beküldte véleményét, most csak annyit tehet hozzá: ha Apafi s Erdély kezéhez veszi Husztot, tartsa megfelelő gondviselésben (haszna ugyan kevés, de elvesztése nagy kár volna), e gondviselés pedig Erdélyből, Máramaros nélkül nem lehet, a megye viszont félvállról veszi őket, ha a kapitánynak nem adnak teljhatalmat a vár ügyeiben. (A-gy. 1667.) Haller János június 3-án pontról pontra, hosszasan felel a fejedelem kérdéseire: ő kezdettől nem helyeselte Chernel Pál huszti alkapitányságát, Rhédeit nem kellene háborgatni főispáni tisztében [NB: ez a kérdés akkorra már eldőlt, az öreg tartományúr feltehetően a vár megszállása körüli izgalmakba halt bele 1667. június 1-én]; az ország Husztban lévő gyalogjai fizetését nem hártaná a rendekre, ehelyett inkább Máramaros

válogatott gyalogjaival, lovasaival tartatna soros szolgálatot a várban; a kapitányt s porkolábokat az uradalomból s a megyéből fizetetté; a munició kérdésében az 1667. április 7-én Déva, Szamosújvár stb. tárgyában hozott határozatot alkalmazná Husztra is; a magánszemélyek letéteit saját pecsétjük alatt kellene kiadatni hitese embereknek, a vármegye tisztjei előtt (ha a vár szükségére is vannak letétek, azokkal a kapitány rendelkezze). (KJ: M.)

⁷⁰⁴ Keczer A. 293. Ez az ülés határozza el azt is, hogy a huszti őrséget a sóánkról tartásák.

⁷⁰⁵ Három censura ismeretes. Bethlen Farkas úgy látja: hiba volna Husztból most kivonni az őrséget, becstelenség és kár származna belőle. Ha a kamaraispán nem akarja teljesíteni Apafi és a tanács akaratát, a fejedelem Rhédeinét intse meg az ügyben. A vármegyére pedig határozott intést javasol, s a megye fejeinek berendelését az udvarba — közben azonban tartsa készen hadait az engedetlenség letörésére. (A-gy. 1667: Bethlen Farkas—Apafi M., 1667. június 24.) Keresztessi Ferenc június 25-i censurája jóval határozatlanabb, de ő se vonná ki Husztból az őrséget, s ő is tartaná magát a korábbi határozathoz: az aknáról fizessék őket (KJ: M). Bethlen János ugyanaznapi véleményében egy mondatot szán a máramarosiakra: azok ámitják Apafit s az országot (A-gy. 1667.); érdemi ítéletét nyilván censurája mellett felterjesztett, de nem ismert rendeletfogalmazványa tartalmazta.

⁷⁰⁶ A-gy. 1667. (Apafi—a kajmakám, 1667. október 25-i dátummal.)

⁷⁰⁷ EM 1900: 144. (Apafi október 29—30-i naplófeljegyzése.)

⁷⁰⁸ A tanácsülés időpontja s jellege körül némi bizonytalanság van. Bethlen János (BJ: H I. 338—9) november 15-ére teszi a tanácsulást, amelyen „majdnem valamennyi” tanácsúr, a rövid idő alatt egybehívható főrendek (s számosan mások, akik a medgyesi táblai törvényszakról e célra átvonultak Gyulaféhevárra) vettek részt, Szilágyi Sándor viszont (EOE XIV. 44), akinek itt Bethlen János a fő forrása, részvételének tekintini a concursust. Az Apafi-napló szerint viszont a fejedelem november 20-án vett hírt a portáról, s ugyanaznap postát is küldött oda. (EM 1900: 144.)

⁷⁰⁹ Nemes János 1668. január 30-án érkezik vissza a portáról Besztercére, az országgyűlés színhelyére, a kajmakámnak Apafihoz intézett levelével és szóbeli üzenetével. A levél a szigorúbb, az továbbra is a Zólyomitól elvett várak visszaadását sürgeti; a szóbeli üzenet szerint viszont Apafi biztos lehet benne, hogy Zólyomi sohasem lépi át Erdély határát. A főkövetet érkezése napján kihallgatáson fogadja Apafi. Január 31-én a fejedelem szállására rendeli egybe a tanácsot; ott felolvassák a kajmakám levelét, s Nemes jelentést tesz követségéről (a kajmakám említett szóbeli üzenetéről is). L. erre: BJ: H I. 358—61. Jegyezzük meg: Nemes a rendek előtt is beszámol követségéről. (BJ: H I. 363.)

⁷¹⁰ L. erre 1670. augusztus 30-i levelét Telekihez. (TML V. 347—9.)

⁷¹¹ Bethlen János (BJ: H II. 50 skk.) legalábbis erről ír. Kérdés, hogy (akkor már éles lévén az ellentét a két tanácsúr közt) mennyi alappal.

⁷¹² Az 1670. szeptember 23-i tanácsülésre: BJ: H II. 50—3; TML V. 352—3.

⁷¹³ A-gy. 1674. (Apafi—Béldi P., 1674. november 26.)

⁷¹⁴ Csak Haller János és Teleki censurája ismeretes. Haller (1676. augusztus 3-ról keltezi felterjesztését) egybehivatná az ügyben a fejedelmi tanácsot, s annak határozata szerint írna a román fejedelemnek. Jelzi azért saját véleményét is; szerinte Apafinak azt kellene válaszolnia, hogy bár a szomszéd uralkodó levele latba esik nála, most azon fáradozik, hogy az eddig rejtve maradt dolgok napfényre kerüljenek — s aztán, ha mód van rá, irgalmaz. (TMÁO V. 395—6.) Teleki nyiltabb választ javasol (1676. augusztus 5.): jelezné, hogy Apafi „sok maga ellen való dolgokért is méltán megfogathatta volna” Béldit, de végül is a némettel való „titkolódásai” miatt tette ezt vele. Úgyét a törvény szerint látatja el majd — de az interveniáló román fejedelemre is tekintettel lesz ebben. (TML VII. 282.)

⁷¹⁵ A tanácsulást eredetileg 1677. március 24-ére tervezték; egybehangzóan erre a dátumra utal Bethlen János 1677. március 16-i levele Telekihez (TML VII. 341—3) és Teleki másnapi válasza (TML VII. 343—4). A Bethlen—Béldi-párt három vezetőjének reversalisa március 31-én kelt, az ülésre tehát mindenképpen az eredetileg tervezettnél későbbi időpontban került sor. Az üléssel magával kapcsolatban egy részlet ismeretes. Bethlen Farkas, aki 1676 áprilisa óta Bethlen János helyett vezette a kancelláriát, nem volt végig jelen az ülésen, s április 6-án némi nyugtalansággal érdeklődött Telekitől: mi történt távozása után, esett-e változás Béldiek reversalisán, visszanyerte-e Bethlen János korábbi tisztségeit, ahogy — Bethlen Farkas tudomása szerint — sokfelé írogatja? (TML VII. 346.)

⁷¹⁶ Az ebesfalvi tanácsülésre l.: TZs: TM 213—4.

⁷¹⁷ EOE XVIII. 454.

⁷¹⁸ A felhatalmazás szerint a fejedelem tanácsa jelölje ki, hogy kiket, mikor s hová rendel egybe az Approbatae Constitutiones óta hozott tc.-ek egy corpusba gyűjtésére. (EOE XIV. 330.)

⁷¹⁹ KJ: M (Apafi—Vizaknai Nagy Péter, 1662. szeptember 22.)

⁷²⁰ KJ: M ([Sárrét]udvari—Apafi M., 1669. január 24.; rajta a február 25-én kelt resolutio).

⁷²¹ KJ: M (Apafi—Bethlen Farkas, 1678. július 21.). A dolog súlyát mutatja az, hogy a fejedelem külön is kéri a tanácsurak véleményét arról: kell-e fejedelmi brachiumot adni?

⁷²² Kemény Jánosné előbb 1683 tavaszán fordul a rendekhez panasszal menyé ellen: az szerződés és végrendelet alapján bírván az ő erdélyi jószágait, az elmúlt országgyűlésen certificatio nélkül törvényt eszközölt ki a kövesdi jószág elfoglaltatásáról, továbbá saját jószágába csábította Kemény Jánosné jobbágyait, ő pedig hiába fogta perbe, nem veszik elő pereit. A választ a tanács adja 1683. április 19-én: tc.-et most nem bonthatnak el — s egyébként is az özvegy fejedelemasszony magára vessen: ha ura végrendelete szerint járt volna el, nem kerül ily helyzetbe. A dotalistának egyébként se szabad az örökösök kárára elidegeníteni a jószágot. Ha jogvitája van menyével, perelje birtokon kívül. (RAKL: W-lt.) Kemény Jánosné erre újabb részletes kérvénnyel fordul a tanácshoz, s az június 12-i határozatával elutasítja ugyan annak a kövesdi jószágot illető követelését, de jónak látja felszólítani Kemény Simonnét a gerendi jószágból elcsábított jobbágyok visszaadására. (Uo.) Apafi ugyanaznap így is rendelkezik Kemény Simonnének. (Uo.)

⁷²³ Beldiné halála után ti. id. Tholdalagi János kezébe veszi az elhunyt ingóságainak egy részét, a törvényes örökösök kárára. Wesselényi Pál (Beldiné veje) erre Apafihoz fordul panasszal: az 1687. március 13-án ex consilio kelt resolutio a törvényes örökösök javára esik. (Uo.)

⁷²⁴ Az ügyben Teleki készít memorialist: javaslatá szerint Carafát meg kellene kérni, hogy Eszterházy Pál erdélyi birtokigényei tárgyában (amelyeknek az az alapja, hogy a nádor Thököly lányt vett feleségül) nyíltan lépjen fel a fejedelem mellett a császári udvarban. Az Apafi mellett lévő tanácsurak (Nalácz, Székely, Bethlen Gergely és Elek, Bánffy György, Macskási Boldizsár) támogatják az öreg főgenerális álláspontját, Apafi azonban határozottan ellenzi, azzal, hogy a nádorral eddig jó viszonyt tartott, amaz viszont, szinte állandóan a császári udvarban tartózkodván, sokat árthatna Apafinak, egyébként is a nádor környezetében úgy tudják, hogy a fejedelem ígéretet tett arra, hogy megalkuszik Eszterházyval birtokigényéről — s végül: Apafi s a nádor mindketten magyarok, viszályukat a császári udvarban „sok bal ítélettel magyaráznák”, s a magyar nemzetnek is romlására volna a dolog. Így a fejedelem arra szólítja fel Telekit: oly értelemben írjon Carafának, hogy ő kész (későbbi időpontban) megegyezni a nádorral igényeiről. (TM-gy.: a fejedelmi tanács—Teleki M., 1688. március 24; Apafi—Teleki M., ugyanaznap.)

⁷²⁵ Bánffy Dénes 1667. június 2-i. más vonatkozásban már említett censurájában jelzi: kész engedelmeskedni Apafi kiűzést elrendelő parancsának, de jobb volna, ha a fejedelem admoneáltatná őket a kimenetelre, s csak akkor vettetné ki őket Erdélyből, ha ez nem használ. (A-gy. 1667.)

⁷²⁶ Bethlen János 1668. április 3-i censurája ismeretes (A-gy. 1668.); ő április 27-ét javasolja a zsinat időpontjával s Enyedet helyéül (az országgyűlést közvetlenül a zsinat után, május 1-től tartaná Gyulafehérvárott).

⁷²⁷ EM 1900: 145.

⁷²⁸ EOE XV. 194.

⁷²⁹ EOE XV. 278—9.

⁷³⁰ Az Apafi-napló szerint 1673. április 7—9-én „ecclesiai, scholai, magyarországi dolgokról consultatioink voltak az urakkal” (EM 1900: 152), június 16. és 19. között pedig „volt consultatioink ecclesiai és magyarországi dolgokról” (EM 1900: 153).

⁷³¹ A magyarrégeni templomot 1673 nyarán az Approbatae azon rendelkezése alapján veszik el az ottani (magyar) evangélikusoktól, amely a templomot a helység többségének rendeli. A templom nélkül maradt felekezet számára azonban új templomot kell építtetni. Ezen folyik a vita. A szász egyház úgy tünteti fel a dolgot a rendekhez beadott kérvényében, hogy bár ők többször admoneáltatták erre a nyertes felet, az addig semmit nem tett, engedélyezzék hát az evangélikusoknak is a templom használatát — a református álláspont szerint viszont a másik fél nem volt hajlandó még látni sem a biztosok által számukra templomépítésre kijelölt helyet, kimutatván ezzel, hogy (közel lévén Szászrégen) nincs is helyben szükségük templomra. A tanács az utóbbi álláspontot fogadja el, azzal ugyan, hogy amennyiben a magyarrégeni evangélikusok élni kívánnak a törvény hasznával, módjuk van rá. (Sz: U VI. 1149).

⁷³² Teleki 1684. június 19-én javasolja urának: az június 27-ére rendelje egybe a román papokat (gyűlésükön legyen jelen a reformátusok püspöke s néhány papja is), s ugyanakkorra hívja össze a tanácsot is a papság ügyeinek rendbetételére. Apafi, aznapi válasza szerint, egészsében elfogadja a javaslatot. (EOE XVIII. 237—8.)

⁷³³ EOE XIII. 130.

⁷³⁴ EOE XIII. 327.

⁷³⁵ EOE XIV. 120.

⁷³⁶ Az említett tc. szerint a vármegyék adói esedékes második felének bevételére a marosvásárhelyi bíró és tanács rendeljen ki kebeléből két megfelelő személyt; ezek igyekezzenek jó pénzzé tenni az adót (amit nem tudnak belőle, azt a görögök váltsák be, kötelességük szerint). (EOE XIV. 187.) Apafi nyilván az adó jó pénzre váltásának nehézségei miatt kéri ki tanácsurái véleményét. Csak Bethlen Jánosé ismeretes. Ő, azzal az előzetes fenntartással, hogy az országgyűlésnek érdemibb rendelkezést kellett volna hoznia az adó jó pénzzé tételéről, azt javasolja, hogy a megyék adójának felét vagy harmadát váltsák át a vásárhelyiek, a többit a görögök. (EOE XIV. 195—6.)

⁷³⁷ 1667. szeptember 29-én írja Telekinek: minthogy Debrecen, Bihar megye s a hajdúk nem akarnak adózni, s a somlyai őrség nem bír velük, ő jelentést tett Apafinak erről (Telekit kéri meg, hogy adja be s szerezzon rá választ). „Közel lévén Bethlen János, Farkas, Bánfi Zsigmond, Keresztesi, Kapi uramék, consulálja ő nagysága ő kegyelmeket.” (TML IV. 193—4.)

⁷³⁸ BJ: H II. 444. (Bethlen pontos dátumot nem közöl, csak azt, hogy az ülésre az év két utolsó hónapjában került sor.)

⁷³⁹ TMÁO VII. 460—1.

⁷⁴⁰ EOE XIV. 119.

⁷⁴¹ BJ: H I. 232—5.

⁷⁴² Két censura ismeretes: Bethlen Jánosé és Beldié. Bethlen 1665. július 20-i felterjesztésében elsősorban emlékezteti a fejedelmet a nemrég lezajlott tanácsülésre, s arra, hogy ő maga nem bízott a két vár megerősítésének sikerében; minthogy azonban Apafi s a tanács többsége a megerősítés mellett döntött, ő is helyeselte a határozatot, helyeselnie kellett hát végrehajtásának eszközeit (amelyekkel kapcsolatban most Apafinak vannak aggályai): az őrséget illő kíséret vigye be, ugyanakkor szállítsák be az élelmet is, esetleges támadás ellen az útban s helyükön is védekezzenek. Másképp el se kezdjék a dolgot, a kudarc a törökkel vitás területek végleges elvesztését jelentené. Úgy hiszi: ezek alapján könnyű megírni a kapitányok instructióját: azt toldaná meg beléjük: az ottani parasztnéppel módjával bánjanak, ha pedig a váradi török kérdezné: ki küldte oda őket, jelezzék, hogy Erdély a „csavargó latorok” megzabolázására tette ezt. A várak edictumának megiratását Beldire hagyáná. (TMÁO VII. 466—7.) Apafi sietve közli Bethlen censuráját Beldivel; az július 21-én terjeszti fel saját véleményét. Abban egyetért Bethlennel, hogy az őrség megtámadtatása esetén védekezzenek. A továbbiakban azonban ismét aggályoskodik: nem kellene-e valaki főbb személyt kiküldeni az északnyugati végvidék valamelyik várába? Korábban megtörtént — írja —, hogy valakit instructióval küldtek ki a török elleni védekezésre, ez helyesen járt el, s aztán mégis bűnösnek nyilvánították — ha most olyan szegény legény, mint a somlyai kapitánynak kinevezett Olosz Ferenc (olasz származású zsoldostiszt, ekkortól kezdve kisebb megszakítással évtizedekig Somlyó kapitánya, utódai már az erdélyi megyei nemességbe olvadnak be) valamit tenne önvédelmére, nem járna-e rosszul? Végül mégis elégségesnek tartja a somlyai kapitány írásos instruíálását, s bizonyos egyéb rendelkezések meg a hópénz kiadása után elindítaná az őrségeket (KJ: M).

⁷⁴³ A-gy. 1665. (Apafi—Bethlen János, 1665. augusztus 13.)

⁷⁴⁴ Uo.

⁷⁴⁵ Hivatkozik rá: ő elő se mert volna állni Valkó és Somlyó erődítésének javaslatával, mások azonban pártolták ezt — így ő is csatlakozott hozzájuk.

⁷⁴⁶ Az Apafi által már elindított hadakon túl Valkó segítségére rendelve Szamosújvárról vagy 20 német gyalogot (szekéren vigyék őket), Sebesvárról az őrség felét, a szilágycsehi gyalogok felét (ezek egyesülve vonuljanak Valkóhoz), a közeli nemességet és puskásokat is.

⁷⁴⁷ TMÁO VII. 468—73.

⁷⁴⁸ A-gy. 1665.

⁷⁴⁹ A-gy. 1665.

⁷⁵⁰ TML III. 505—10.

⁷⁵¹ Csak Bethlen János 1665. szeptember 4-i véleménye ismeretes (A-gy. 1665.); ő a választást az országgyűlésre halasztaná (az ország őrségéről lévén szó).

⁷⁵² EOE XIV. 154.

⁷⁵³ A kérdés lényegében a dragonok és rejtárok fizetése közti egyenlőtlenségből fakad. Olosz Ferenc kapitány és Ugrai Gergely terjeszti az ügyet Apafi elé; az először Radnóton tanácskozást tart az ügyben (ennek összetétele ismeretlen), majd Bélihez utasítja őket. A generális 1666. július 28-i felterjesztésében helytelenítene a két katonaelem fizetésének egyenlővé tételét; ez szerinte a rejtárok tisztjeiben keltene elégtelenséget (az ő fizetésük csökkenne). (A-gy. 1666.) A fejedelem sietve megküldi Bethlen Jánosnak Béli véleményét. Az emlékezteti Apafit: a radnóti tanácskozás is azon az állásponton volt, hogy a somlyai és sebesvári őrségnek kedvezni kell. A rejtárok tisztjeinek elégtelenségétől sem tart; a székelyhídi és kolozsvári példa azt mutatja — írja —, hogy a tiszték nem csendesítették le a közvitézek zendülését. Olosz egyébként is magára vállalta a tiszték fizetésének leszállítását. S ha a sereg hű, a rebéliót tervező tiszték akár aznap elmehetnek Somlyóba. (KS-gy.: Bethlen J.—Apafi. 1666. augusztus 1.) Az ügy azonban láthatólag nem zárul le azonnal; az is bonyodalmakat okoz, hogy az országgyűlés ügy határozott: az őrség két hópénze gabonában adandó ki, az őrség viszont készpénzt követel. Bethlen János, Apafi újabb rendeletére, 1666. augusztus 6-án azt javasolja, hogy a fejedelem tájékozzék a dolog állásáról a kapitánytól, s ha az derül ki, hogy a katonák nem veszik fel a gabonát hópénz fejében, adassa ki készpénzben, de Somlyón tiltassa el a kenyérnek magánszemélyek által háznál s piacon való árulását, fogadtasson sütőket, s aztán a piacon a fiscus hasznára árulják a kenyeret (de úgy, hogy a bevétel magasabb legyen, mint az az összeg, amelynek fejében az őrség most kapná a gabonát). (Uo.)

⁷⁵⁴ Bethlen (1667. március 16-áról keltezi véleményét) némi duzzogással kezdi; a fejedelmi tanács hatáskörét szabályozó 1667. januári—februári XXXII. tc., amely lényegében a tanács kormánya alá adná az országot (s amelyet így sohasem hajtottak végre), láthatólag nincs nyére, „mivégre és ki iratta, a jóakaró uram maga tudja”. Censurája a továbbiakban is tele van a tc. elleni dohogással. A tanács egybegyűléséig meghagyná Ugrait a somlyai perceptorságban, minthogy Bánffy helyezte oda; majd a tanács plenumán vitassák meg a perceptor személyét s új instructióját. A németek áthelyezésével egyetért, minthogy erre országgyűlési határozat van. Olosz Ferencet nem bocsátaná el, szerinte ez a lépés a vár elvesztését jelentené; a tanácsülés döntőn megtartásáról s fizetéséről. Az őrség fizetését sürgősnek tartaná, különben azok idegen kézre játszhatják a várat. (EOE XIV. 233—5.)

⁷⁵⁵ Az év elején a kolozsvári fő- és viceporkoláb meg a strázsamester kérvényt intézett Apafihoz s a rendekhez: intézkedjenek arra nézve, hogy honnan kapják meg fizetésüket. Az ex consilio kelt döntés szerint természetbeni fizetésük egy részét (a leguminát) Segesvárszékéből kellene kiadniuk a tiszteknek; minthogy azonban az ottani dézsma már egészében elkelt, Belényessy Ferenc fejedelmi praefectus 1668. február 6-án úgy rendelkezik Kolozs és Doboka megye tizedbérlet-perceptorainak, hogy a náluk lévő búzából s zabból adják ki a conventiójuk szerint nekik járókat. (Gyfv.: Ly 23.)

⁷⁵⁶ Apafi 1668. szeptember 14-én kéri ki a tanácsurak véleményét erről. Csak Béli censurája ismeretes. Emlékezte szerint — írja szeptember 17-én — a császár már rendelkezett a kassai főkapitánynak s a végbeli tiszteteknek, hogy az Erdélyhez tartozó hódoltságok Apafi jurisdictiója alatt vannak, ahhoz tehát ők ne tartsák közüket; ehhez valószínűleg tartják is magukat, ha ezt Erdélyből is szorgalmazzák. (RAKL.: Tgy.)

⁷⁵⁷ EOE XVI. 117—8.

⁷⁵⁸ EOE XVI. 180—1.

⁷⁵⁹ Bethlen Farkas, Bánffy Zsigmond, Rhédei Ferenc, Naláczy és Kapy György 1677. április 28-án közösen írja meg véleményét Derzsről (jelezve, hogy Teleki betegsége miatt nem lehet köztük). Módosító javaslatuk annyi, hogy a rendeletbe vegyék be azt is: minthogy a korábbi lovasok „igen meglovatlanodtak”, ezek tegyenek szert lóra, s mindenki szerezzen megfelelő ruházatot és fegyvert. (A-gy. 1677.)

⁷⁶⁰ Sz.: U VI. 1524. (Apafi—G. Armbruster, 1684. április 21.)

⁷⁶¹ Teleki Mihály 1684. július 6-án Inczédi Mihálynak küldött rendeletében utal arra, hogy a tanács ügy határozott: Fehér és Hunyad megyét Torda és Küküllő megye váltsa fel. (EOE XVIII. 241.)

⁷⁶² APO III. 184.

⁷⁶³ EOE XVIII. 278. Apafi „az méltóságos tanács tetszéséből” nevezi ki 1685. február 24-én.

⁷⁶⁴ „Már vagy az országnak végzése róla.” (Kv. II. 173.)

⁷⁶⁵ A nemesség azzal érvel, hogy Kolozsvár nagyszámú karddal szaporodott meg. A város se késik a válaszal: nem borral védik meg Kolozsvárt.

⁷⁶⁶ K v. II. 184.

⁷⁶⁷ TML III. 522—3.

⁷⁶⁸ A terület régen vitás Torockó és Aranyosszék közt, korábban tc.-et is hoztak a kérdésben, de Torockó 1666-i birtokosai (Thorockzai Mihály, Péter és István) szerint „igen simpliciter” (pontatlanul jelölve meg a vitás földdarabot). Ezért kéri a torockai birtokosok új biztosok kiküldését. A tanács döntése valóban új biztosok kirendelése mellett szól — a továbbiakban azonban a rendek is megerősítik ezt, Apafira és tanácsára bízván a biztosok kijelölését a két érdekelt natióból. Február 17-én viszont végül is a rendek választanak biztosokat mindhárom natióból. (SzO VI. 307—8.)

⁷⁶⁹ ZU I. 259. A döntésre az a jogvita adott alkalmat, amely a szebeni szabócéh és egyes vízaknai szürszabók közt folyt, s amelyben a fejedelem (alaptalan információk alapján) védelmébe vette a vízaknaiakat. A fejedelmi tanács döntése tehát a fejedelem intézkedése ellen szól — itt azonban nem nagyobb fontosságú politikai kérdéstről van szó, hanem egy jogi tévedés egyszerű korrekciójáról.

⁷⁷⁰ Az 1668. januári—februári XXXII. tc. úgy intézkedik, hogy Apafi s a tanács jelölje ki az árszabást kidolgozó szakértőket. (EOE XIV. 330).

⁷⁷¹ Az ügyre l.: TML VI. 75—6, 90—3, 105—8.

⁷⁷² A-gy. 1677. (Apafi—Cserei János fogarasi alkapitány, 1677. március 28.)

⁷⁷³ EOE XVI. 370: kivonatosan, tévesen 1677. május 30-i kelettel közölve Apafi eziránti rendelete Telekihez.

⁷⁷⁴ EOE XVI. 364. (1677. május 13-i kelettel.)

⁷⁷⁵ EOE XVIII. 552.

⁷⁷⁶ KJ: M. A felterjesztés nagyvonalú áttekintést ad a reformátusság helyzetéről Erdélyben s három nagy iskolája (Kolozsvár, Enyed, Gyulafehérvár) anyagi bázisáról; utal az enyedi kollégium belviszállyaira is. Emlékezteti Apafit: 1670 tájt tanácskozássra került sor (a református patronusok, az akkori püspök s néhány „tudos predicator” részvételével) arról, hogy hol legyen Erdélyben a reformátusok fő kollégiuma? A választás akkor Enyedre esett. 1672-ben kibővítették a kollégium curatoratusát avégre, hogy ne kelljen minden jelentéktelen ügyet a fejedelem elé vinni. A továbbiakban Nadányi János enyedi professzor ügyével foglalkozik, saját tekintélyével igyekezve fedezni azt (saját magára nézve érzi sérelmesnek a Nadányi elleni eljárást — írja —, hisz ő helyeztette oda Nadányit), de egyben azt is bizonygatva, hogy Nadányi is elégedett lehet a neki, a diákjai részéről őt ért sérelem miatt, adott elégtétellel.

⁷⁷⁷ EOE XIV. 120.

⁷⁷⁸ Gyfv: Ly 11: I. Apafi M. közigazgatási rendeletei. (I. Apafi M. — ismeretlenek, 1665. július 7.)

⁷⁷⁹ A kérdés itt a rendek által a harmincadért a debreceniekre vetett 4000 forint, ill. a debrecenieknek ennek kapcsán Apafihoz beadott kérvénye körül van. Andreas Fleischer (1667. június 24-i censurájában) úgy vélekedik: az országgyűlés határozatát csak az maga változtathatja meg, ő nem javasolhat mást. (EOE XIV. 280—1.) Ugyanígy az országgyűléshez utasítaná a debrecenieket Bethlen Farkas (A-gy. 1667.: Bethlen Farkas—Apafi, 1667. június 24.) és Bethlen János is uo., 1667. június 25.). Keresztessi Ferenc, még rövidebben, csak azt szögezi le, hogy e kérdésben tc. van (KJ: M, Keresztessi F.—Apafi, 1667. június 25.)

⁷⁸⁰ EOE XIV. 400—1.

⁷⁸¹ A-gy. 1677.

⁷⁸² EOE XVIII. 113—20. Megjegyzendő: a tanácsnak kezeslevele csak a sójövédelmek bérletéért maradt fenn, az azonban feltehető, hogy ugyanilyen kezességet vállaltak a másik, mintegy járulékos bérletért is.

⁷⁸³ EOE XVIII. 317. (Alvinczi Péter demeterpataki portiójáról van szó: a döntés ex consilio születik, s az 1685. februári—márciusi VIII. tc.-el cikkelyezik be.)

⁷⁸⁴ A per a legelső fórumról indult, onnan fellebbezés útján előbb az universitas, majd a fejedelmi tábla, végül a fejedelem s tanácsurái elé kerül: ott végső ítéletet is hoznak. Ezt azonban, a szász natio 1665. május végén vagy június első felében kelt folyamodványának szavai szerint, „egyes nyughatatlan elmék” betiltatták Sárpataki Márton ítélőmesterrel, a másik protonotariusszal. Kendi Jánossal pedig az ítélettel ellenkező értelmű oklevelet adattak ki. (TT 1889: 367—9.)

⁷⁸⁵ Csak Bánffy Dénes 1669. augusztus 10-i censurája ismeretes (KJ: M). Azt javasolja: Apafi ne tegyen azonnal törvényt Károlynak, előbb tájékozzék a tényállásról.

⁷⁸⁶ A Fileky házaspár pereinek a tanács előtt szereplésére: EOE XV. 434—5.

⁷⁸⁷ Sz: U VI. 1256.

⁷⁸⁸ Sz: U III. 75.

⁷⁸⁹ EOE XIX. 418—9. Szomszéd országokon itt Havasalföld és Moldva értendő.

⁷⁹⁰ TML III. 587 (Teleki—Bethlen Miklós, 1666. július 7.): TML IV. 43—4 (Bethlen Miklós—Teleki, 1667. február 26.) Még amikor 1667. október végén Inczédi Péter útján jelezni kell a nagyvezérnek Panajot árulását, Apafi akkor is csak Bethlen Jánost, Bánffy Dénest és Beldit kérdezi meg arra nézve: milyen pótutasítást kell adni ebben az igen kényes ügyben a követnek? A három tanácsúr véleménye eltérő. Bethlen szerint az vagy Rozsnyai Dávid (Erdély portái török deákja) valami ürüggyel jusson be a nagyvezérhez, s ott *török nyelvű* (tehát a főtlomás Panajot kezébe nem kerülő) levélben jelezze a *tihájának* az árulás tényét. Bánffy szerint Inczédi csak általánosságban jelezze a nagyvezérnek a dolog kitudódását, s csak annak kérdésére közölje, hogy Panajot az áruló. Beldi kifejezetten a nagyvezér tiháján át közölné a dolgot. A pótutasításba végül is az kerül, hogy a követ a tihájával tárgyaljon érdemben; annak irt Apafi is az árulásról, óvatos formában jelezve, hogy Panajotról van szó. (EOE XIV. 286—8.) Mikor 1668 márciusában Gyulaffi László azt írja s üzeni Erdélybe Telekinek, hogy a magyarországi elégületlenek kapcsolatban vannak a franciákkal, s sürgetnék ugyan a megegyezést a törökkel, de nem baj, ha nem kerül sor rá, s Teleki Apafinak tesz jelentést erről, az *láthatólag csak Bánffy Dénes és Bethlen János véleményét kéri ki.* (TML IV. 300—7.)

⁷⁹¹ Székely László 1669. április 6-án Telekinek írt levele szerint ugyan a tanácsurakon kívül más, Teleki által javasolt főrendek is hivatalosak voltak a megbeszélésre (TML IV. 453—4), de az Eperjesre küldött biztosok két utasításának élén ez áll: „Az urak discursusából szedett punctumok”, ill. „Az urak conclusuma”. Az instructiók: EOE XIV. 416—9.

⁷⁹² Bethlen álláspontja: a királyi biztosok ajánlatát el kell fogadni a Rákócziakat illető követelések felterjesztése nélkül is, de az erdélyi biztosok azért jelentsék be: ez nem jelenti az igény feladását. Bánffy Dénes csak formailag határozottabb megoldást javasol (a Rákóczi-házzal szembeni igényeket illetően Erdély biztosai éljenek protestatióval). Beldi csak az 1669. áprilisi instructiókra utal. Apafi 1669. május 20-án a két első tanácsúr javaslata szerint ír Telekinek, még azt is hozzátéve: ha az úgy látja, hogy az igényfenntartás Zrínyi Péterben „disgustust” kelt, a „közönséges jó” akadályának elhárítására ígérje meg neki: „azokból az erdélyi vérről” (ti. a fejedelem magyarországi támadása esctén) „keresett várakból egyes jószágostól a leányának kötnék”. (TML IV. 481—3.)

⁷⁹³ A tanácsúr egyenesen arra hivatkozik: ha valaha bonyodalom lesz az ügyből, elég mentségük lesz az, hogy nem a tanácsurak tudtával s akaratából történt. „Jobb volna a nyomorodott hazának vesztge ülni, mert bizony sem írunk sem szelencénk.” (EOE XIV. 432.)

⁷⁹⁴ Ő nem borbély — írja 1669. október 18-án Telekinek —, hogy Bánffy Zsigmond írt s szelencét emlegessen a dologgal kapcsolatban. S elfogatással fenyegeti azokat, akik a magyarországi akció (török engedéllyel való) megindítása esetén ellene lesznek annak. (EOE XIV. 431.)

⁷⁹⁵ TML V. 109, 111.

⁷⁹⁶ A censurák közül hat ismeretes. Haller János arra hivatkozva, hogy nem ismeri a magyarországi elégületlenek szándékait, csak azt javasolja: Apafi a császár pusztá szaváért ne álljon el valami hasznos dologtól — ha azonban ez nincs a fejedelem kezében, most alkalom lenne jó viszonyt teremteni a császárral. Haller Pál egyszerűen az országgyűlés egybehívását ajánlja. Rhédei Ferenc röviden jelzi: nem hisz a Kászoni által hozottakban. Beldi bővebb tájékozódást látna szükségesnek, de sok hitelt ő sem adna I. Lipót ígéreteinek (Székelyhíd, Várad elvesztére emlékeztetve urát). Udvarias választ javasolna, előbb az 1669-i eperjesi ígéretek végrehajtását kívánva I. Lipóttól. Bánffy Dénes Rozsnyai Dávid követségének eredményétől tenné függővé a választ: ha az kedvező döntést hoz a portáról, Apafi „bátorságosan megülethetné... mind lelki testi megbántódását szegény magyar nemzetünknek”; ha a portai válasz kedvezőtlen, a fejedelem ne utasítsa el a császár ajánlatát. Mindenesetre húzná a dolgot Rozsnyai megérkezéséig, s a választ (előbb megtárgyalván a dolgot azokkal, akik közt a magyarországi ügy 1666 óta általában forgott) tanácsülésből adatná ki (a tanács egybehívását Beldi is javasolta). Megkérdezné az egyben a magyarországi elégületleneket is. Teleki határozott elutasítást javasol. Felhányná az eperjesi trakta haszontalanságát, a császári közbenjárás elmaradását Erdélyért a portán, az ország sérémeit egyes császári tisztviselőktől és alattvalóktól, a szatmári generálistól — s egyben

letagadná a magyarországi elégületlenekkel való kapcsolatot. A Zólyomit illető alkut pedig elutasítaná. Összegezve: a fejedelem elégtételt követeljen, ne alkudozzék. (Az elmondottakra l.: TZs: TM 85—6.)

⁷⁹⁷ „Volt consultationk az urakkal római császár követének és a magyarországiaknak elbocsátások felől az zürzavaros állapotok miatt” — írja naplójába 1670. április 17—19-én Apafi (EM 1900: 148). Kásonit végül is nagy titkon Szászrégenen, a radnai havasokon s Máramaroson át juttatják a királyi Magyarországra.

⁷⁹⁸ Székely László 1670. április 27-én ír erről Telekinek. (TML V. 177.) L. még erre Béli 1670. május 7-i censuráját (KJ: M).

⁷⁹⁹ Béli (aki Telekinek ez idő tájt azt írja: a magyarországiaknak most már nincs más választása, mint a harc, de megrója őket: „fundamentum nélkül építettek”), a 797. sz. jegyzetben hivatkozott censurájában elsősorban arról ír, hogy nem Háromszékből kellene (a részleges insurrectio során) a határszélre küldeni hadat, hanem közelebbi területekről — ha mégis Háromszékből akarja Apafi, pontosan jelezni kellene, hogy hány lovast rendel, s mennyi időre. Bánffy május 9-én általánosságban ír: a magyarországi elégületlenek jégre építettek, nyakuk szakadt bele — de ha most lemészárolják őket, attól kell tartani, hogy a magyar szabadságot s a reformátusságot is kiirtják. Végül is azonban örül annak, hogy Apafi s Erdély nem eszkedett melléjük (KJ: M).

⁸⁰⁰ Az 1670. május 10-i rendeletre két reakció ismeretes. Bethlen Farkas május 14-én némi sértődöttséggel írja: sohasem volt alaposan (a közhíren túl) tájékozva arról, hogy mivel jártak az eperjesi traktára küldött biztosok. Apafi lássa hát: kell-e valakit felküldeni a jelen helyzetben a császárhoz, kit, mikor s mivel? (KS-gy.) Rhédei Ferenc május 13-án kelt censurájában helyeselné a követküldést, személyi javaslatot azonban nem tesz. A követség tárgyává Erdély Rákóczival szembeni követelését, az egyház általa való sanyargatását tenné, bár úgy tudja: Rákóczi megegyezett a reformátusokkal. Figyelmezteti a fejedelmet: ha nem segíti a magyarországiakat, azok „alkalmatlan nyughatatlanságok miatt” örökre elveszhetnek, s ez Erdélyre is veszedelmet hoz (KJ: M).

⁸⁰¹ Béli, május 16-i újabb censurájában, elítéli ugyan a magyarországiak magatartását („bár nyugodtak volna abban, a kiben voltanak”, mintsem ily bajba keverjék a nemzetet, hazát, vallást), de azért közbenjárást javasol (EOE XV. 128—30). Fleischer (május 17.) tájékoztatására hivatkozik: nem ismeri az eperjesi szerződést, nem tudja, hogy a leendő császári hadaknak mi rendelkezésük van a Rákócziak ellen, az hogy kap kegyelmet; a követ felküldését azonban helyesli (EOE XV. 131—2). Haller Pál (ugyanaznap cenzurájában) azt javasolja: Apafi várja meg a dolgok kimenetelét — egyébként pedig csodálkozik, hogy az elégületlenek „bolondul”, alap nélkül kezdenek ilyen nagy dolgot (urukra támadni); ha így kezdték, így vegyék hasznát (A-gy. 1670). Nagy Tamás nyilatkozik utoljára (március 21.): nem árt, ha Apafi fellép Bécsben Erdélynek a Rákóczi-házzal szembeni követelése ügyében, de elsősorban a református vallást vegye védelmébe, különben most kiirthatják őket Magyarországról (KJ: M).

⁸⁰² L. erre nézve Bánffy Dénes 1670. augusztus 13-i felterjesztését Apafihoz (RAKL: Tgy) s Teleki augusztus 17-i censuráját (TML V. 337).

⁸⁰³ RAKL: Tgy (Bánffy); TML V. 334—5 (Teleki). Bánffy külön hangsúlyozza: ha Nagybányára beviszik a császári őrséget, Máramaros és Huszt elszakad Apafitól, s Erdély mintegy tömlöcbe kerül. Teleki csak annyit ír: az őrség Nagybányára vitele „igen nagy akadályra leszen Erdélynek”.

⁸⁰⁴ TML V. 335—6.

⁸⁰⁵ A 802. sz. jegyzetben említett, augusztus 17-i véleményében hivatkozik a tanács korábbi határozatára; azzal is érvel, hogy amennyiben Nagybányán császári őrség lesz, a máramarosi utat Kapniknál s egyébtől is el tudják zárni.

⁸⁰⁶ A-gy. 1670. (Rhédei F.—Apafi, 1670. augusztus 18.)

⁸⁰⁷ A-gy. 1670. Béli P.—Apafi, 1670. augusztus 18.)

⁸⁰⁸ KS-gy. (Bethlen J.—Apafi, 1670. augusztus 17.)

⁸⁰⁹ A-gy. 1670. (Bethlen Farkas—Apafi, 1670. augusztus 21.)

⁸¹⁰ KJ: M (Nagy T.—Apafi, 1670. augusztus 17.)

⁸¹¹ KJ: M (Haller J.—Apafi, 1670. augusztus 18.)

⁸¹² A-gy. 1670. (Haller P.—Apafi, 1670. augusztus 22.)

⁸¹³ TML V. 359.

⁸¹⁴ TML V. 521—3.

⁸¹⁵ TML V. 525, 527; TMÁO V. 32—3.

816 TML V. 531.

817 TML V. 532.

818 L. erre: TZs: TM 107—9.

819 BJ: H II. 108—10.

820 TML VI. 36—7.

821 TML VI. 75.

822 L. erre: TZs: TM 118—20.

823 TZs: TM 112, 120.

824 Bethlen 1672. július 31-i censurája (KJ: M) elsősorban a két hírforrás ellentmondásait elemzi, s arra az eredményre jut: a havasalföldi fejedelem is csak török segéllyel látna lehetségesnek a támadást. Arra intené Apafival Petrőczyt és Bocskai Istvánt (a bujdosók másik legtekintélyesebb vezetőjét), hogy várják meg a porta engedélyét a fejedelem kiindulására.

825 Két censura ismeretes. Andreas Fleischer 1672. augusztus 12-én egyszerűen hivatkozik a tanács utolsó radnóti ülésének határozatára: a követ ahhoz tartsa magát. (A-gy. 1672.) (E tanácsülési határozat nem ismert.) Béli augusztus 17-én csak annyit ír: a bujdosókat illető véleményét közölni fogja Balóval, ha az (Apafi rendelete szerint) útjában felkeresi (KJ: M).

826 Csak Bethlen Jánosé ismeretes (1672. augusztus 12.: KJ: M). Bethlen (láthatólag már befejezett dolognak véve azt, hogy a bujdosók ki fognak indulni) Spankau fenyegetőzését garázdakeresésnek minősíti, hisz nem a Debrecenben meghúzódtott *közrendű* bujdosók akarnak kitörni, hanem az Erdélyben lévő *főrendűek*, s ezt a császáriak is tudják; a német tábor közelségéből eredő bajokat azonban — írja — Apafi maga nem orvosolhatja meg, a debreceniek kérik a váradi, sőt a budai pasa védelmét is; csak azt ne higgyék, hogy az ottani bujdosók kiűzésével elkerülhetik a bajt.

827 Az elmondottakra l.: TZs: TM 124—8.

828 TZs: TM 132—5.

829 L. e fejezet 730. sz. jegyzetét.

830 BJ: H II. 393—4.

831 TZs: TM 142.

832 Bethlen János (BJ: H II. 396—400) 1673. július 30-ára teszi a tanács ülését. A fejedelemnek a tanácsülés nyomán a portára küldött embere viszont már július 20-án útjára indult.

833 BJ: H II. 396—400.

834 TZs: TM 143.

835 BJ: H II. 413—5; TZs: TM 143.

836 BJ: H II. 420—5; TZs: TM 143—4.

837 BJ: H II. 465. Bethlen arról is ír, hogy a gyűlés utolsó napjaiban vette Görgényből az ott raboskodó Petrőczy levelét, amelyben az kérte: vigye ügyét Apafi elé. A kancellár aztán a tanácsurak jelenlétében tette ezt. (BJ: H II. 466.)

838 Bánffy Dénes 1673. október 1-i censurájában (RAKL: Tgy) helyteleníti: Apafi Farkas Fábiánt küldte Váradra amiatt, hogy a pasa az ún. 5 vármegyébe (Erdély északnyugati hódolt területére) irányította kvártélyra a bujdosókat. Az 5 vármegye Apafié s Erdélyé — írja —, miért kellett hát követet küldeni ez ügyben Váradra, s épp bujdosót? „Titkos latorságot” sejt az ügyben, s visszarendelteté Farkast, más bujdosó követet sem engedne Váradra.

839 TZs: TM 144, 146.

840 TZs: TM 148—9.

841 EOE XV. 375.

842 EOE XVI. 151—5; TZs: TM 169.

843 Csak Bethlen János 1675. július 12-i censurája ismeretes (KJ: M). A császárnak méltóságán aluli lenne — írja —, hogy maga ajánlja fel a tárgyalásokat, de láthatólag kész rá. Úgy hiszi viszont: a bujdosók némelyike „az desperatio miatt” nem merne tárgyalni. A kérdés: I. a bujdosók együttes akarata nélkül lehet-e tárgyalni róluk, 2. néhány személy féltelme miatt félre lehet-e tenni a közügyet? Bethlen nem helyeselné, ha Apafi teljesen elutasítaná a tárgyalást, de azt javasolja: ura tanácsával együtt jól gondolja meg, hogy fog hozzá.

844 A-gy. 1675. (Apafi—Klobusiczky Pál, 1675. augusztus 27.)

845 TZs: TM 171.

⁸⁴⁶ Két censura ismeretes. Haller János 1676. január 5-én (KJ: M) csak mustra és készenlét elrendelését javasolja. Ha csak azok a császári hadak vannak fenn — írja —, amelyek Debrecent felverték, azoktól Erdélyt jó vigyázás esetén nem kell féltetni. Pontosabb tájékozódásig elégségesnek látná Rhédeiivel (ő a kolozsvári főkapitány) vigyázatni Kolozsvárnál. Bánffy Zsigmond viszont (1676. január 6.; A-gy. 1676.) országos felkelést rendeltetne el, s kifejezetten kevesellené Rhédei vigyázatra kiküldését (még ha a kolozsvári őrségen kívül az aranyosszékiek, s Fehér megye egy része is vele menne).

⁸⁴⁷ Az ismert tanácsúri censurák közül Telekié (1676. március 27.; EOE XVI. 268—9) csak annyit: Apafi városa Józsat, a tanács plénumáról kell választ adni neki. Béli (március 25.; EOE XVI. 267—8) arra hivatkozna a válaszbán, hogy a fejedelem már korábban eltította a bujdosókat a prédálástól, s egyébként is tanácsával együtt mindent megtesz a béke érdekében. Haller János (március 23.; TMÁO V. 366—7) úgy látja: ha Apafi folytatni akarja a Csáky László 1675. őszi követtségével megkezdett tárgyalásokat, „talán nagyobb helyen és szinten a fejénél” kellene tárgyalni a Józsa páter által a fejedelem elé terjesztettekről, ez nem Strassoldo hatáskörébe vágó dolog. Azt javasolja: Apafi szép szavakat adjon válaszul, s halassza későbbre a dolog érdemét. Bethlen János nagy méretű censurája (k. n.; EOE XVI. 269—75) részletes helyzetelemzés. Előbb a váradi töröknek a hódoltságot illető követeléseit kellene rendezni — javasolja —, mielőtt bármilyen magyarországi akcióba kezdenek, mert különben a váradiaik épp a kitöréskor kaphatják őket oldalba. A vállalkozás nehézségeiről bőven van szava. A dolog felekezeti aspektusában: az erdélyi katolikusok örömmel látják a magyarországi rekatalizációt, az evangélikus szászok ezekhez közelednek, az unitáriusok álláspontja bizonytalan. A külpolitikai aspektusban: Erdélyben közismert, hogy a porta néhányszor eltította Apafinak a magyarországi akciót — ha most az ellenkezőjét írná, ezt mindenki Erdélyből jövő kezdeményezésnek tudná be. Az otthon lévő magyarok pedig sérelmeket szenvednek ugyan, de meg vannak félemlítve, nem sietnének mozdulni. A bujdosók katonai erejéről a debreceni romlás adott képet — folytatja. Külföldi szövetségeseük nincs. A török nem adott atnámet Magyarországnak, s nyilván magának halászna egy fegyveres akcióban. A kancellár következtetése: folytatni kell a császári udvarral a tárgyalásokat.

⁸⁴⁸ Csak a két Haller censurája ismeretes. Haller János (1676. június 4.; EOE XVI. 280) egyetért a készütség elrendelésével, a hadfelkelési parancs kiadása előtt azonban újra megkérdeztetné a tanácsurakat. Haller Pál (június 5.; A-gy. 1676.) lényegében egyetért az Apafi által jelzett intézkedésekkel.

⁸⁴⁹ Őt tanácsúr: Bethlen Farkas, Bánffy Zsigmond, Rhédei, Kapy, Nalácz 1677. április 28-án közös censurát ír Derzséről (jelezve azt is, hogy Teleki gyermekeinek betegsége miatt nem lehet köztük). Kevés alapját látják Kőkényesdi követtségének. Azt javasolják: minthogy az nem hozott magával levelet, Erdélyből se kapjon írásos választ. Ha Apafi jónak látja, szóban közölheti vele: ő néhányszor próbált közvetíteni a magyarországi ügyben a császárnál, követeit is többször felküldte: azok néha szóbeli, néha „igen rementelen es színes” írásos válasszal tértek vissza. Azzal mindenesetre ijesztgetnék Kőkényesdi megbízóit, hogy a porta már beleereshkedett a magyar ügybe, így félő: olyan részt követel majd Magyarországon, hogy az a többi keresztény országra is veszedelmes lesz. A magyarok pedig már egyáltalán nem hisznek a németnek: csak a birodalom protestáns fejedelmei s rendi közbenjárásában reménykednek. (A-gy. 1677.) Kérdés: Apafi ily választ adott-e, s ha igen, van-e e lépésnek kapcsolata a brandenburgi választó pár hónappal későbbi, ismertető akciójával.

⁸⁵⁰ TZs: TM 192.

⁸⁵¹ Csak Rhédei Ferenc 1677. július 29-i és Bethlen János augusztus 1-i censurája ismeretes (TMÁO VII. 589—91, ill. A-gy. 1677). Rhédei azt javasolja: az előtt kell akcióba lépnie, mielőtt portai tilalom érkeznek, Teleki így veszélybe kerülhet, de könnyebb egy személy ügyét megoldani, mint egy országét. Ha a török sérelmezné a lépést, azzal menthetik majd magukat: két-három magyarországi úr csak magától ment ki, nem tudván a török ellenzéséről. A várakozással 3—4 hét alatt mindent el lehet veszteni — figyelmezteti Apafit. Ha viszont utána a török maga kezd el foglalni Magyarországon, s csak Szatmárt veszi is el, nem tudni: mi lesz Erdéllyel. Bethlen János viszont megragadja az alkalmat, hogy most a bujdosóknak a portán lévő követei is óvatosságot ajánlanak. Ő se javasolhat mást — írja; a porta akarata ellen nem tehetnek, s ha az garázdát talál, félő, hogy két kézzel kap rajta. Megváltoztatná hát a július eleji tanácsi határozatot. Annak is látja persze a veszélyeit (a bujdosók gyalázzattal eloszolhatnak), de a porta engedélye nélkül kiindulni Apafi s Erdély romlására volna, s a bujdosók portai követei szerint is lehetetlen. A fejedelemnél lévő francia követeknek is tudniuk kell, hogy mit ért el a portai francia követ az ügyben — s ha semmit sem, Apafit nem érheti vád azért, hogy nem szakít a törökkel. Minden a porta

engedélyétől függ hát — fejezi be véleménye érdemi részét. Az addigi katonai intézkedések következményei nem okoznak nehézségeket: a felfogadott hadak remélhetőleg kevés pénzzel megtarthatók, a szászok mozgósított gyalogjait pedig az universitas fizeti.

⁸⁵² TZs: TM 193.

⁸⁵³ TZs: TM 193—4.

⁸⁵⁴ TML VII. 473.

⁸⁵⁵ A két ismert censura egyike sem javasol változást Erdély magyarországi politikáján a levél hatására. Rhédei Ferenc (1677. szeptember 6.; TMAO V. 444—5) a válaszelevélben kezdettől fogva ismertné a bujdosók ügyének történetét. annak hangsúlyozásával, hogy ezeket nem mint rebelleket üldözik, hanem vallásukért — a választó nem látja ezt? Apafi írja meg, hogy ő sokszor járt közben értük — s lám, hogy bánt a császár Csáky László követségével is? Mindenesetre megvárná a válasszal a portáról (Székelyéktől) érkező híreket. Bánffy Zsigmond (1677. szeptember 8.; A-gy. 1677.) ugyancsak a magyarországiak elsősorban vallási sérelmeit hozná a választó tudomására, s kiküldene oda egy kollégiumi professzor is (Nadányi vagy Csernátoni) a választó szóbeli tájékoztatására s álláspontja kitudására. Arra is figyelmezteti urát: ha az a franciákkal való kapcsolatáról ír, csak „igen gyengén” tegye, hogy ha a levél török kézre kerülne, ne legyen Apafi ártalmára.

⁸⁵⁶ TZs: TM 197—8.

⁸⁵⁷ TZs: TM 198—200.

⁸⁵⁸ TZs: TM 202—3.

⁸⁵⁹ TZs: TM 204.

⁸⁶⁰ A levél aláírói Bethlen Farkas és Gergely, Naláczi, Nemes János, Rhédei és Mikes Kelemen. (TML VIII. 246—7.)

⁸⁶¹ Apafi 1678. november 28-án december 4-ére hívja egybe a tanácsulést „a magyar nemzetnek dolgairól” való tanácskozára s annak megvitatására: kell-e, s kit, a lengyel királyhoz követségbe küldeni? (EOE XVI. 637.) Béthune (s vele Fajgel meg Nemessányi) ti. egyenesen Telekit kívánná be követül — ami világosan megmondja: mire volna jó a követküldés. Emlékeztetünk rá: XIV. Lajos, a francia—holland, ill. francia—spanyol béke megkötése után, 1678. szeptember végén és október elején két ízben is utasítja Béthune-t a magyarországi diverzió beszüntetésére, a követ pedig maga is túlságosan erősnek látja a lengyelországi Habsburg-pártot ahhoz, hogy onnan lehessen támogatni a bujdosókat. Így maga is, Boham tábornok is a bujdosók fegyverszüneti alkudozásait veszi ürügynek a támogatás beszüntetésére; Teleki bekívánása arra lenne jó, hogy felső szinten, a főgenerálissal magával lehessen felbontani a kapcsolatot. Teleki azonban tisztában van a dolog veszélyével; így eléri a tanácsulésen, hogy ne ő menjen követségbe Lengyelországba, hanem Bethlen Gergely, aki tanácsúr, de a magyarországi támadásokban aktívan nem vett részt (TML VIII. 365—6). A tanácsulés másik tárgya a bujdosók portán járt követeinek jelentése lenne. Azok november 12-én azt a választ kapták a nagyvezértől, hogy a porta nem helyteleníti a császárral való tárgyalásokat, s a fegyverszünetet sem. A követek azonban nem érkeznek Gyulafehérvárra a tanácsulés végéig (TML VIII. 363), úgyhogy december 19-én a tanácsurak újra egybegyűlnek ez iránt (EOE XVI. 642), erről az ülésről azonban nem tudunk továbbit. Talán kevesen gyűltek be (Teleki maga, anyja halála miatt, távol van), s közben most már nemcsak a bujdosók követein át, hanem az adót bevívó erdélyi főkövetől, Naláczitól is megérkezett a hír, hogy a porta nem helyteleníti az I. Lipóttal való tárgyalást. A fejedelem erre a tanácsurak véleményét kéri: ő maga kezdeményezze-e a békétárgyalásokat vagy Teleki, s sürgősen vágjanak-e bele ebbe, vagy előbb a tanács üljön össze? (TML VIII. 386.) Teleki (december 22-i felterjesztésében) igen optimista: „soha még az magyar nemzet dolgaihoz ily jó reménységben nem voltam” — írja a portai levelek átfutása után. „Oly dolgot vihet Nagyságod végben, kit előtte való fejedelmek nem obtineálhattak.” A tanács egybehívását javasolja, addig titokban tartva a dolgot, hogy a bujdosóknak ne jusson tudomására. (TML VIII. 369—70.) Apafi pesszimistább: „Mi tartunk attól, egy nagy hadakozás lesz ennek az vége” — válaszul december 23-án, de azért december 28-ára összehívja a tanácsot (Mikest és Nemes Jánost kivéve, mert azok Háromszékből addigra nem érkezhetnének be Gyulafehérvárra). (TML VIII. 371.) Valószínűleg már ez a tanácsulés határoz Vajda László bécsi követsége ügyében.

⁸⁶² Apafi 1679. január 18-án jelzi Telekinek: február 4. előttre nem tudja egybehívni a tanácsot, „akkorra gondolván mindkét portáról embereink megérkezését”. (TML VIII. 394.)

⁸⁶³ TZs: TM 243.

864 TZs: TM 244.

865 TML VIII. 421—3.

866 TML VIII. 425—6.

867 TZs: TM 244.

868 TZs: TM 244—5. Jegyezzük meg: a tanács az 1679. májusi—júniusi országgyűlésen jónak látja utólag, de a következőkre is te.-el fedezni magát a béketárgyalások vonatkozásában. A XXVIII. tc. felhatalmazza őket instructio s más levelek írására e kérdésben. (EOE XVI. 672.)

869 1679. június 23. tájt érkezik a nagyvezér ágája Apafihoz, levéllel. Annak tartalma csak a reakciókból ismeretes: a porta láthatólag békét akar a császárral, „nem sok haszonnal is”, sérelmezi viszont a bujdosók két követének fogságát. Apafi június 29-én küldi meg Telekinek a levelet, hogy közölje a Bethlen Ferencné temetésére egybegyűlendő tanácsurakkal, s „ő kegyelmekkel megegyezett értelemből” írja meg véleményét a válaszról. (TML VIII. 447.) Teleki viszont, talán császári betörés híre miatt, nem mer elmozdulni felesége mellől; így továbbítja Bethlen Farkasnak a levelet, s június 30-án maga írja meg censuráját a válaszról. Apafi hangoztassa hűségét s a bujdosók ügyében szerzett érdemeit — javasolja —, s vádolja azzal Szalayékat, hogy azok Apafi s Teleki tudta nélkül kezdték meg a békealkudozásokat (ez egyébként tény), a német megvesztegette őket, Béldivel is kapcsolatban voltak, s egyébként nem is főemberek. S próbáljon azzal is hatni, hogy neki nincs haszna a dologból, csak a porta iránti hűségéből s a bujdosók iránti szánalomból segíti őket — ha a porta úgy akarja, ő leveheti kezét az ügyről, de aztán ne őt okolják! (TML VIII. 450—3.) A censura kísérelvelemben még azt is javasolja, hogy a bujdosók portai ügyvivőjét, Bessenyeit is tájékoztatni kellene a dologról. (TML VIII. 450.) Bethlen Farkas s a temetésre összegyűlt többi tanácsúr együtt tett javaslatot Apafinak; ez nem ismeretes, a kancellár álláspontja azonban (Telekinek július 2-án írt leveléből — TML VIII. 456—7 — kivethetően) az volt, hogy a porta különösebb nyereség nélkül is lezárna a bujdosók ügyét.

870 EOE XVII. 62—3. Csak Teleki 1679. augusztus 23-i censurája ismeretes (TML VIII. 500). Maga is súlyosnak tartja a császári prédálásokat, de nem javasolja, hogy Apafi a porta tudta nélkül visszaadja a kölcsönt. Tudósítást küldene a portára (annak hangoztatásával, hogy a türés nagyobb rosszat szülne), íratna Leslie-nek, egyben készütséget rendeltetne el Erdélyben, jobb vigyázatot tartatna a széleken s nagyobb fegyelmet a kinn lévő székelyek közt, élést, municiót szállítatna a véghelyekre, korlátozná a határon át való ki-bejárást, íratna a budai, váradi és jenei pasának, s egybehívatná a fejedelmi tanácsot is. Apafi erre, a többi tanácsurak véleményét nem várva meg, megküldi Bethlen Farkas kancellárnak a censurát azzal a rendelkezéssel, hogy amennyiben egyetért vele, készítse el a szükséges fogalmazványokat. A kancellár véleménye azonban részben eltér Telekiétől, úgyhogy Apafi augusztus 26-án megsürgeti az ő censuráját is (jelezve, hogy megvárja a többi tanácsúrét is). (EOE XVII. 63.) Másnap pedig, jelezve, hogy a tanácsurak többségének censurája már megérkezett, arra utasítja, hogy terjessze fel a Leslie-nek, a nagyvezérnek (s ahová még szükséges) küldendő levelek fogalmazványát; a nagyvezérnek fejtsse ki: a császáriak nemcsak Erdély területén, hanem a Váradhoz való szandzsákságokban is („mellyek ugjan másképpen Erdélyhez tartozok”) prédálnak, a váradiak pedig kardot se vonnak, Erdély védi e területeket is — közben pedig még a jenei és karánsebsi töröktől is határsérelmeket szenved (KJ: M).

871 TML VIII. 550—1.

872 KJ: M (Apafi—Bethlen Farkas, 1679. november 21.).

873 TML VIII. 550—1.

874 TZs: TM 248.

875 Kőkényesdi előzetes tapogatódzására Apafi (Teleki egyetértésével) s maga Teleki is megírja neki: ha nem „reális” követséggel jön, ne is jöjjön; a kovári alkapitány rendelkezést is kapott, hogy ne eressze be. A császári tiszt azonban mégis bejött; Teleki jelentette ezt Apafinak. Az Naláczí és Bethlen Gergely javaslatára 1680. április 17-én úgy rendelkezett Telekinek (TM-gy.): ha ő is egyetért vele, kísértessé a fejedelemhez Kőkényesdit — s ha az korábbi két követsége szerint járt (azaz lényegében kémkedni), Apafi elfogatja.

876 Apafi 1680. július 17-én augusztus 10-ére hívja egybe az ülést (TM-gy.); naplója szerint augusztus 12. és 16. közt kerül sor rá, a feljegyzés azonban csak egészen általánosan utal az ülés tárgyára.

877 TM-gy.

878 Sz: U VI. 1425. (Georg Armbruster meghívója.)

879 TZs: TM 265—6.

880 TZs: TM 266.

⁸⁸¹ TM-gy. 1681. Csak három censura ismeretes. A két Bethlen testvér, Gergely és Elek 1681. december 26-án közösen írja meg véleményét. Nem javasolnák, hogy Apafi azt ígérje: 1682-ben pótolja az 1681-i hadakozás fogyatkozásait — ez lehetetlen, a császáriak erősebben védekeznek majd, Erdély hadereje pedig kimerült. Hangsúlyozzák: ha a magyarok generálist választanak maguknak, ezt a porta is csak mint ilyet erősítse meg. Meggondolandó persze, hogy Bocskait is előbb csak a császár ellen választották generálisnak, azután azonban a nagyvezér megkoronázta, s végül Erdély is megválasztotta fejedelmének (az okfejtés célzata nyilvánvaló). Óvatosan kell bánni a portán az ígéretekkel — írják —, s helyesnek tartanak a tanács ülésének egybehívását. (EOE XVII. 241—3.) Barcsai Mihály (keltezetlen) censurájában nagyjából hasonlóan ír: Apafi ne tegyen további ígéreteket, csak ismétlje meg hűségnyilatkozatát a portának, jelezze, hogy továbbra is kész mindenre a magyarországi ügyben. Nem a fejedelem az oka, ha nem érhetet el nagyobb sikert — Thököly félre húz. Nem javasolja, hogy a török generálist erősítsen meg a bujdosók közt; ez hatalmi harcokra vezetne. A török Apafinak adjon felhatalmazást, ha továbbra is igényt tart ez irányú tevékenységére. Gálfít (a bujdosók portai ügyvivőjét) beküldetné a portára, de azzal, hogy Apafi instruktója szerint járjon el. (TMÁO VI. 197—9.) A további censurák közül Telekiének is csak beküldéséről tudunk (Apafi 1681. december 28-án nyugtázta — TM-gy.), a többiekéről még ennyit sem, de (Apafi december 28-án Telekiének küldött másik rendelete szerint — TM-gy.) érdemi eltérések voltak a tanácsurak véleményei közt.

⁸⁸² TZs: TM 268.

⁸⁸³ EOE XVII. 246—7.

⁸⁸⁴ TM-gy.

⁸⁸⁵ Hosszúfalusi Teleki-levéltár: Teleki Mihály leveleskönyve 727. (Telcki—Apafi, 1682. február 2.)

⁸⁸⁶ Uo. 728.

⁸⁸⁷ TM-gy.

⁸⁸⁸ TM-gy. (Teleki—Apafi, 1682. február 8.)

⁸⁸⁹ Teleki egybehivatná a tanács plénumát, s akár újabb országgyűlést is tartana. Barcsai is tanácsülés elé vinné a dolgot, de azért jelzi: arra kell gondolni, hogy a magyarországi ügy irányítását ki akarják venni Apafi kezéből (különben a porta számára értelmetlenség volna visszakérni, a fejedelem méltóságának sérelmével, az atnámét). Mikes Kelemen viszont arra gondolt, hogy a török változtatni akar az atnámén, nem hagyná a magyarok kezén az elfoglalt várakat. Ő országgyűlést hívatna egybe, ha a tanács helyesli ezt. Armbruster csak a dilemmát állítja fel: nem volna helyes visszaküldeni az atnámét, ez azonban sértene a portát — döntést nem tud ajánlani. (L. erre nézve: TZS: TM 269—70.)

⁸⁹⁰ TZs: TM 270.

⁸⁹¹ TM-gy. (Apafi—Teleki, 1682. június 15.)

⁸⁹² EOE XVII. 290.

⁸⁹³ A dolgot Hegyemegi Ferenc magyarországi nemesnek Pósházi János professzorhoz irt levele indítja meg, amelyben az két deák küldését kéri az újra református kézre került iskolába; azok lakjanak ott — javasolja —, s kezdjék meg a tanítást, tegyék rendbe az iskolát. Pósházi a levelet 1682. december 6-án ebédnél benyújtja Apafinak. A fejedelem ott ígéretet is tesz a kérés teljesítésére, délutáni alvásából felébredvén azonban jobbnak látja Teleki véleményét kikérni a dologról. Teleki feltehetően másnap fel is terjeszti véleményét (ez ismeretlen). Apafi december 8-án úgy rendelkezik neki: terjessze ezt „maga tetszése szerint” az Enyeden együttlévő „úri és főrendben lévő becsületes híveink elé”, s azután jelentse a határozatot, hogy a fejedelem intézkedhessék. (Az ügyre l.: TM-gy.: Apafi—Teleki, 1682. december 6. és 8.; Vajda L.—Teleki, 1682. december 6.)

⁸⁹⁴ TZs: TM 275—6.

⁸⁹⁵ TZs: TM 277—8.

⁸⁹⁶ Apafi rendelete nem ismeretes; a censurából kivehetően azonban a kán 10 erszény pénz fejében előllná az Erdélyen való átvonulástól, erről kéri a fejedelem az urak véleményét. Három censura ismert. Székely László (1683. április 11.: EOE XVIII. 102—3) abból indul ki, hogy az átvonulás által okozandó kár több lenne 10 erszény pénznél, meg kell hát ígérni ezt az összeget (azzal, hogy a kán visszafelé se Erdélyen át vonuljon). Attól tart azonban, hogy a kán nem tudja, merre küldte a porta, s ha a rendelkezés Erdélyen át vonulásra szól, arra is megy, de a pénzt megtartja, vagy legfeljebb megegyezik a havasbelvi fejedelemmel, hogy odafelé azon át megy, de ősszel Erdélyen át — s Sárosi János szerint a nagyvezér ügy nyilatkozott: Erdélyen át küldi a tatárokat. Mindenesetre követet küldene a kánhoz, legalább kitudni szándékát és alkudozni. Rhédei Ferenc (április 13.: EOE XVIII. 103—5) szintén

szívesen váltaná meg 10 erszény pénzen az átvonulást, s ő is csak ígérné — s majd a táborban adná át a pénzt. Bethlen Elek (április 11.; KJ: M) még a 10 erszényből is lealkudtatna, ha lehet, s arra is vigyáztatna, hogy a tatár ezt ne tekintse évi adónak, ahogy Bethlen Gábornak, hadakozása idején, a kánnak adott ajándékát annak akarta venni.

⁸⁹⁷ 1683. május 22-étől (TMÁO VI. 328—9) fennmaradt Telekinek egy felterjesztése Apafihoz azzal a javaslattal: irasson a kánnak, hogy ne engedjen Erdélyben raboltni stb., különben Erdély nem tud hadba vonulni s török adót fizetni, s ha az elkeseredett nép „valami ellenkező dologra” ragadtatja magát, a fejedelem nem lesz oka semminek. Kérdés, hogy ezt a felterjesztést tanácsúri censurának tekinthetjük-e?

⁸⁹⁸ TM-gy. (Apafi—Teleki, 1683. május 26.); K. B.-lt. (Apafi—Bethlen Gergely, ugyanaznap).

⁸⁹⁹ Teleki 1686. június 6-án küldi fel censuráját (TMÁO VI. 332—3). Azt helyeselné, hogy a fejedelem tudósítsa ügyvivőjét, s ha a portai főtolmács (Mavrocordat) jónak látná, vigyék a nagyvezér elé az ügyet. Attól tart, hogy a kán nyílt megvádolása nem mindenkinek fog tetszeni a tanácsurak s rendek közt (ahogy a budai vezéré se tetszett korábban), s egymagában nem meri ezt javasolni. Mindenesetre részletesen tájékoztatná az ügyvivőt a tatár átvonulás főbb momentumairól (a kán előzetes ígérete: kárt nem tesznek; gazdálkodás biztosítása nekik; rablásaik, pusztításaik s a föld népének többszöri futása), magát a kánt azonban nem vádolná.

⁹⁰⁰ TZs: TM 283.

⁹⁰¹ TZs: TM 288—90.

⁹⁰² BJ: C II. 184—5.

⁹⁰³ BJ: C II. 196—7, 200—7.

⁹⁰⁴ Gyfv: Ly 11: I. Apafi M. közigazgatási rendeletei. (Apafi—Lipcei Gy., 1664. július 20.)

⁹⁰⁵ Csak Bethlen János censurája maradt fenn (A-gy. 1664. augusztus 22.); ő utal Béli felterjesztésére is, amelynek ismeretében nyilatkozik. Változatlanul beindítaná az adót, ha egészében egyútt van — ha közben oly hírek érkeznek, amelyek Apafit s Erdélyt arra bírnák, hogy fegyverrel torolják meg a rajtuk történeteket, akkor Szilvási Bálint főkövetet Havasalföldön utolérhetnék, s a havaselyi fejedelem is bizonytalanság lenne a dologban. Bethlen azonban jónak látná az egész fejedelmi tanács megkérdezését, különösen a szebeni királybíróét, a szász natio kezén lévén a várak. Béli felterjesztéséről az a véleménye: minthogy annak igazgatása alatt vannak az Apafi szolgálatába állt németek s Háromszék, ő kezdheti el a legjobban a dolgot, s Bethlen Udvarhelyszéken majd megteszi, amit tehet.

⁹⁰⁶ BJ: H I. 172—3.

⁹⁰⁷ BJ: H I. 204. Bethlen arról is tud, hogy Csepregi Mihály kb. ugyanez idő tájt felkínálkozik: ő elmenne követségbe a nagyvezérhez — a tanács azonban elutasítja ajánlatát. (BJ: H I. 210.)

⁹⁰⁸ Csak Bethlen János 1665. március 26-i censurája ismeretes (TMÁO VII. 460—1); ő (Szilvási Bálint véleményére hivatkozva) Cserményi Mihályt ajánlja (legalább ideiglenes megoldásul).

⁹⁰⁹ RAKL: Tgy: Csepregi Mihály—Apafi, 1665. március 30.

⁹¹⁰ BJ: H I. 246.

⁹¹¹ A válaszfogalmazványról csak Béli 1666. március 14-i censurájából tudunk. (A-gy.)

⁹¹² A tanácsurak megkérdezésének ebből az „első fordulójából” három censura ismeretes: Bánffy Dénesé, Bélié (mindkettő 1666. március 14-éről; A-gy.) és Haller Pálé (március 18.; KJ: M). Hármuk közül Béli a legóvatosabb. Jórészt helyesli ugyan Bethlen választervét, de nem javasolná, hogy csak a váradi törököket vádolják (hódoltatásaiért) az adó késése miatt, hiszen nemcsak a hódolt vagy azzal határos területek nem fizették be idejében az adót — s ha a török végére jár ennek, hitelüknek vége előtte. Első helyen azért ő is a váradiakat okolná a késésért, de aztán az ország romlott állapotát s adója magasságát is; külön szóvá tenné Apafi székelyhídi jószágának a szentjóni bégtől elszenvedett sérelmeit. Bánffy Dénes érthetetlennek tartja a budai vezér eljárását: hogy nem tudott az az adó beküldéséről? Ő talán nem kapta meg Bethlen János választervét, mert azt javasolja, hogy Apafi nem ugyan az egész tanácsot (különösen a távollakókat ne), de a közlebbieket „pro meliori esse” hívassa egybe, s Bethlen János mindenképpen legyen ott (tiszte is lévén az ily válaszok expedialása); a tanácskozás döntése alapján adjon illő választ. Haller Pál a lényegre tapint: a budai vezér újabb portát kreálna saját hasznára — de aztán túl kemény eljárást javasol: Apafi s Erdély ne is válaszoljon, a fejedelem csak a vezér emberével írassa meg annak, hogy saját alattvalói az okai az adó késésének, sarcoltatásaikkal, hódoltatásaikkal.

⁹¹³ A „második fordulóból” csak Bethlen János 1666. március 23-i cenzurája ismeretes (A-gy.). A török követ viselkedésének hatására a kancellár is kemény hangra vált. A szándék világos — írja, Budán második portát hoznának létre Apafi s Erdély nyomorgatására. Követ még nem járt el úgy Erdélyben, mint a mostani. S bár tudja — folytatja —, hogy egyesek voxa mindig az: a szultánnak engedelmessé kell, most nem a szultán vagy a nagyvezér követelődzik — de ha a budai vezérnek a portáról volna is erre megbízatása (amit valószínűtlennek tart), akkor is azt javasolná, hogy a fejedelem tegyen panaszt az ügyben a portán. Lehetséges, hogy egyesek állásfoglalása miatt azzal vádolják majd: urát össze akarja veszejteni a törökkel — ő azonban a török hűséget javallja, de azt nem (míg elkerülhető), hogy egy pasa uralkodjék Erdélyben. Azt javasolja, hogy Apafi várakoztassa a követet, s aztán az egész tanács véleményét kérje ki, s aszerint járjon el (ha a tanács állásfoglalása egységes, a jövőben is egységesen fogja fedezni a fejedelmet). Paskón és Cserményin át a nagyvezér tihájánál panaszt tétette a követ magatartása miatt, de a nagyvezérnek s másoknak nem íratna. A budai vezérnek való válaszadásban pedig azt a módot javasolná, hogy elküldené vele a fejedelem emberét — az vinné a választ, a követre viszont (magatartása miatt) semmit se bizna.

⁹¹⁴ Az 1666. márciusi válság egész történetét (pontatlanságoktól nem mentesen) összefoglalva l.: BJ: H I. 290—3.

⁹¹⁵ Bánffy 1666. november 18-án terjeszti ezt fel (A-gy.). Nem hiszi ugyan — írja —, hogy a dologból bármi legyen, de helyesli Szilvási kiküldését. Az most ne elegendjék a határ igazításába, csak tanulja ki a kapucsi felhatalmazását s szándékait, jelentse Apafinak, s majd biztosokat lehetne kiküldeni. Mindenesetre megajándékozná a török biztost. (Bővebben Szilvásin át szóban küldi javaslatát.)

⁹¹⁶ Három censura ismeretes. Fleischer (1666. november 24.: TMÁO IV. 328—9) mellébeszél a kérdésnek (talán attól tartva, hogy — amiképpen máskor sem ritkán — ilyenkor a szászoknak kell előteremteni a sürgős költséget, ha kölcsön- vagy előlegképpen is): míg országgyűlést nem lehet tartani, Apafi saját tehetsége szerint küldje útjára Szilvási, jó instructióval; vigyázni kell rá, hogy a kapucsi által tett igazítások ne jelentsék a török által követelt területek teljes elválasztását Erdélytől. Bánffy Zsigmond (november 20.; A-gy.) azt javasolja: a fejedelem a sajátjából adjon az országgyűlésig vagy míg mástól kéret (ország pénzéből kellene adni, de nem tud róla, hogy volna). Nem remél azonban hasznot a dologból. Zólyomi Miklós cenzurája (1666. november 23.; A-gy.): valami „értékes” embertől kellene kölcsön kérni (haza fiától vagy görögötől), s az országgyűlés határozzon aztán: honnan térítik meg. (Sietve hozzáteszi: maga is hozzájárulna a költséghez, de II. Rákóczi György mindenből kiforgatta.)

⁹¹⁷ Csak Andreas Fleischer 1667. július 24-i cenzurája ismeretes (MS-gy.). A comes véleménye nagyon határozatlan: menjenek a régi instructióval, de ha Apafi s a kijelölt tanácsurak bővíthetik az utasítást, az is helyes.

⁹¹⁸ Virginás s követársai 1667. augusztus 6-i jelentése Apafinak: A-gy.

⁹¹⁹ Csak Bethlen János 1667. augusztus 11-i cenzurája ismeretes (A-gy.). Az két súlyos hibát ró fel Virgináséknak: 1. Felvetették, hogy amennyiben a defterben 1667-ig meg nem hódolt falvak is szerepelnek, azok ügyét is rendbe kell tenni. A kancellár figyelmezteti urát: a portáról küldött defterben Kővárvidék legnagyobb része is szerepel, s a Szamos melléke Bethlenig vagy feljebb — így most ezek is hódolás alá kerülhetnek! 2. Haladékat kértek arra, hogy Apafi s Erdély a portához fordulhasson válaszárt: az öt vármegye (Kraszna, Közép- és Belső-Szolnok, Doboka s Kolozs megye) hódolt falvai Erdélybe vagy Váradra fizessék-e kapuszám szerinti adójukat? Bethlen ott látja a veszélyt, hogy ez esetben peres ellenfelük is török lesz, bírójuk is, a válasz tehát óhatatlanul a váradiak javára esik majd. Azt ajánlja, hogy Apafi Nemesék által keresse meg a szultánt az ügyben, de a Virginásék által beadott, hibáztatható javaslatokról mélyen hallgasson. Szükségesnek tartaná a tanács egészének megkérdezését (a közelebb lakóknak akár egybe is hívását, a többiektől censura kérését) — elképzelhető hát az is, hogy Apafi Virginásék visszatérése után először csak őt kérdezte meg.

⁹²⁰ Bethlen János és Nagy Tamás 1668. május 23-án közösen küldi fel cenzuráját (A-gy.). Javaslatunk: a szultán csauszait rá kell venni arra, hogy úgy referáljanak a portán: Sebesvár messze van Váradtól, s nem is új várat emelnek ott, csak istállót építenének a régi mellé, de még azt se kezdték el. Közben Apafi ne hordassa el a palánképítéshez odaszállított fákat Sebesvár alól, de ne is építtesse a várat. A váradi pasának csak röviden íratná meg, hogy a fejedelem a csauszok által ad választ a portára — s jószomszédságra intenék. Bánffy Zsigmond május 27-i javaslata (KJ: M) lényegében hasonló érvelésű. Apafi szerinte azzal mentse magát, hogy Sebesvárot nem épít újat, csak a váron kívüli korábbi hóstótat akarja helyreállítani.

⁹²¹ A hat ismert censura közül az öregedő, sok negatív tapasztalata hatására egyre óvatosabbá váló Bethlen János javaslata (1669. július 23.; A-gy.) a legtartózkodóbb. Természetellenes volna — kezdi — azt tanácsolni, hogy mindent tűrjenek el a töröktől, a másik fél hazugságainak azonban mindig több hitele van Erdély igazságánál a portán, s ha a porta „keménykedik” majd, azonnal akadnának, akik a fejedelmi tanácsot vádolnák a baj miatt. Így csak panaszt tétetne a portán a török kőborlások s fenyegetőzések miatt (azzal, hogy ily körülmények közt nem lehet felvenni a portai adót), Váradra pedig a pasának arról iratna: tartsa meg a jószomszédságot, hadait fegyelmezze, az adó felszedésében az eddigi módon járjon el. A váradi defterdárt külön is figyelmeztetné: a török lesz az oka a kerület pusztulásának, ha így bánik a szegénységgel. A török rabot s a zsákmányolt lovakat azonban visszaküldené Váradra, minthogy szerinte az első török levélre ügyis el kéne őket engedni. Bánffy Dénes, aki mint Kolozsvár és Szamosújvár főkapitánya, a legközvetlenebbül áll szemben a váradiakkal, szintén igen meggondoltan teszi meg javaslatát (július 19.; A-gy.). Minthogy Apafi arra gondol, hogy a portára vitetné be török rabját, demonstrációul, maga is helyeselné ezt, ha a dolog biztonságosan végrehajtható volna — ha nem, akkor a kajmakámnál vádolná meg a váradi pasát a rablások, garázdálkodások miatt, de azért is, mert az tilalmazza a jobbagynépet az Erdélyhez való hódolástól, felveszi a szegénység adóját, a fejedelemtől elvette a székelyhídi jószágot. A váradi pasának nem iratna (az lévén a vétkes), megkeresné viszont a budai vezért (gondosan titkolná előtte, hogy a portához is fordult az ügyben), azt is kérve: küldje el emberét a török rabot láttatni. Bethlen Farkas (július 14.; KJ: M) szintén beküldetné a portára a rabot, panaszt tenne ott, s az ügyvivőt is sietve tájékoztatná a kérdésről. Beldi (július 14.; TMÁO IV. 451—2) már tovább megy. Ő is panaszt tenne a váradi pasa ellen (már korábban is kellett volna — írja). A fogoly törököt egyelőre biztos helyen tartaná. A váradi pasának viszont már elég keményen megiratná: Erdély onnan pusztul, ahonnan védelmet várhatna — s záradéku jelezné: Apafi szükség esetén fegyverrel védekezik. Haller János (július 15.; TMÁO IV. 453—4) már egyenesen hadat készítene a váradi pasa ezer lovasa ellen (azzal érvelve, hogy az eddig is beváltotta fenyegetéseit): ha a kolozsvári, s más végbeli őrség nem elég, a fejedelemre bízna, hogy a székelységről rendel-e vagy másunnan. Jónak látná, ha Apafi udvari gyalogjait s lovasait is a veszélyeztetett végekre irányítaná, míg a dolog elválik. Bánffy Zsigmond is azt ajánlja (július 13.; KJ: M): Apafi mielőbb ültesse fel a hadakat, s vonuljon velük oly helyre, ahonnan a hódolattást s rablást meg lehet akadályozni. A török rabot ugyan visszaküldené Váradra, de megüzenné: ha a pasa nem nyugszik, a fejedelem fegyveresen védekezik.

⁹²² RAKL: Tgy. A székelyhídi vám, a nagyvezér Apafinak hagyván az uradalmat, sokáig csak Erdélyhez tartozott — mikor aztán a török is jogát kezdte formálni rá, a viták miatt inkább levágatták. A szentjóni bég később maga javasolta: állítsák vissza, s felezzék el. Erre sor is került — a végbeli törökök azonban rövidesen újra a portán panaszoltak miatta Erdély ellen, Apafi portai ügyvivője pedig, nem ismervén a dolgot, ígéretet tett a panaszoló törököknek. Erről szerzett Bánffy tudomást, s sietve javasolta urának: az rendelkezék az ügyvivőnek, hogy ne engedjen mindent oda egy panaszra.

⁹²³ Bánffy Dénes és Teleki Szamosújvárott megtárgyalva a dolgot, 1671. május 10-én mindketten, külön-külön (TMAO V. 32—3, ill. TML V. 526—7) azt javasolják Apafinak: tartsa magánál a követet a tanács összeüléseiig, Bánffy pár napon belül ügyis bemegy az udvarba.

⁹²⁴ TZs: TM 105.

⁹²⁵ TMÁO V. 40—2, 44—5.

⁹²⁶ BJ: H II. 158—9.

⁹²⁷ Daczó 1671. október 23-i reversalisa erről: EOE XV. 220—1.

⁹²⁸ Az ügy egészét ismerteti: BJ: H II. 183—4.

⁹²⁹ TML V. 633—4. Nyolc tanácsúri censura ismeretes. Egy részük határozott nemet mondana a porta követelésére. Bánffy Dénes (1671. november 1.; KJ: M) egyenesen attól tart, hogy Havasalfölddé akarják tenni Erdélyt (ez sztereotip fordulat — akárcsak Havasalföld, akár mindkét román fejedelemség említésével — az erdélyi politikai szóhasználatban az erősebb török nyomás esetén), s attól tart, hogy ha most 15 000-et követelnek aranyban, a következőkben még többet fognak. A pénz portai átváltását is ellenzi (legalábbis a rendek tudta nélkül). A követeket is a követelés határozott elutasítására instruálná. Bethlen Farkas (október 30.; TMÁO VII. 504—5) szintén nem engedne; még azzal is biztatja Apafit, hogy a követelés talán nem is a szultáné s nagyvezéré, csak „kereskedésül tették mások fel”. Rhédei (november 1.; TMÁO VII. 507) szintén sérelmesként utasítaná el a portai főkövetel az igényt (az addigi gyakorlatra hivatkozással). Fleischer (november 1.; TMÁO V. 78—80), nyilván a külön szász

érdekeket is féltve, igen részletesen ír erről: korábban se volt meghatározva, hogy a 80 000 tallérra emelt adót milyen arányban kell aranyban s tallérban beszolgáltatni (mindig elfogadták úgy, ahogy volt), a pénzzel útban vannak, a 15 000 arany követelése nem a szultántól vagy a nagyvezértől származik, a portai átváltás vagy kölcsön felvétele nagy kárral járna — s Bánffy Déneshez hasonlóan ő is attól tart, hogy a jövőben az egész adót aranyban követelik. Így akár érvekkel, akár (ha kell) pénzzel a nagyvezér tiháját tartaná megnyerendőnek a dolog elsimitására. Béldi (november 2.; SzO VI. 333—4) maga is helyesli, hogy Apafi „keménykedést” rendelt a főkövetnek s társainak, bizik is bennük, de azért végül is odairja: ha nincs másra mód, Apafi küldje be aranyban az adót. Haller János (november 1.; TMÁO V. 48—9) levélben keresse meg a portát, legalább arra hivatkozva, hogy Erdély későn tudta meg a porta kívánságát, s mióta 80 000 tallér az adó, úgy vették el, ahogy volt. Ily értelmű pótutasítást küldene a követek után is. Csak az egyre rezerváltabb öreg Bethlen János (november 1.; TMÁO VII. 505—6) javasolná engedékenységet, attól tartva, hogy az ellenszegülés veszedelmet hoz Erdélyre. Jobbnak látná Erdélyből aranyat küldeni, mintsem a portán váltani. Azt látja az egyetlen lehetőségnek, hogy Apafi a saját vagyonából adjon aranyat a tallér fejében; inkább ezt, mintsem hogy fejedelem s ország elveszen — fejezi be. Teleki pedig (október 31.; TML V. 639—40), talán a magyarországi ügyek miatt nem akarván most hergelni a portát, kitér az állásfoglalás elől. Az országgyűlésig nem lát megoldást — írja; ha volna hönét, meg kellene küldeni az aranyat, de alig hiszi, hogy az egész ország szerét tudná tenni ennek.

Megjegyzendő: Bethlen János *Historiájában* (II. 190—1.) úgy adja elő a dolgot, hogy a tanács fordult Apafihoz, a portai ügyvivő jelentésének nyomán, a török követelés teljesítése végett, s Apafi tagadta ezt meg. A torzítás tendenciája félreérthetetlen: az öngazolásé s Apafi támadásáé egyaránt.

⁹³⁰ Ez volt az a hírhedt, az erdélyiek által számtalanszor elátkozott defter, amely még a Szamoson túl, Belső-Szolnok megyében és Kővárvidéken is tudott Váradhoz hódolt falvakról.

⁹³¹ TML VI. 11—3. A tanács megkérdésének ebben az „első forduló”-jában Bánffy Dénes censurája (1672. január 14.; KJ: M) a döntő. A „major domus” nem annyira optimista, mint ura. Jó dolog az — kezdi —, hogy idő s alkalom nyílik Erdélynek a váradiakkal szembeni sérelmei orvoslására, de veszedelmes is, hisz a török a töröknek barátja, s a váradiaknak portai pártfogóik is vannak, pénzüket sem kímélik. Apafi se szánja most a költségeket; ha most nem költ, később nem lesz miért s mire. Országgyűlésig nem lehet várni az ügyben (annak összehívása időt kíván, s a rendeknek nincs pénze). Arról már feltehetően csak Naláczinak ír (szokás ekkor, hogy a fejedelemhez fordulóik valamelyik udvari embert informálják bővebben arról, amit a fejedelemnek tömörebben írnak meg, s az referál Apafinak), hogy az Ali béggel tárgyaló bizottságba a tanácsból Telekit, Rhédeit, Haller Jánost s saját magát, más főrendek közül Kornis Gáspárt s Torma Istvánt javasolja. (L. erre: TML VI. 15.) Bánffy álláspontját támogatja hathatósan Teleki is (január 16.; TML VI. 17—20): nem 600, de néhány ezer tallér se sok Ali bég megnyerésére; a rendek bizonytalán megtérítik ezt Apafinak, de ha nem is, akkor is Apafié az ország s jövedelmei. Majdnem szó szerint ismétli Bánffy érveit: ha a fejedelem most nem költ, később nem lehet; ha az az eddig erre költöttöket egyszerre adta volna a portán, most jobban állna a dolog. Még arra is figyelmezteti urát: Zólyomival szemben is megerősítheti magát a portán, ha most költ. A bizottságba ő a tanácsból belevenné Kapyt is (kihagyná viszont saját magát) s jóval megnyújtaná a többi főrendek s török szakértők sorát. A tanács többi részét pedig az ügy lezárásáig állandóan az udvarban tartaná, hogy sürgős döntés szükségé esetén kéznél legyenek. Haller János censurája (január 13.; TMÁO V. 95—6.) részben egybecseng Telekiével. Emlékezteti urát: korábban is az volt a véleménye, hogy jobb volna egyszer nagyobb összeget rászánni a határ biztos rendezésére, mint évente 80 000 tallérnál többet fizetni a bizonytalanért. Rövid országgyűlést tartana a szükséges költség előteremtésére (a 600 tallért ő is keveselli). Ali elé egy tanácsurat küldene, mellé Mikes Kelemen adná, meg a partiumi határ jó ismerőjét, Erdélyi Györgyöt s végül egy tekintélyes szász személyt. Rhédei (január 14.; TMÁO VII. 514—5) szintén országgyűlést tartatna a pénz előteremtésére, végszükségben pedig a kereskedőktől kölcsönözne pár ezer tallért. Személyi javaslatot ő nem tesz a biztosokra, de van egy fontos ötlete: a tárgyalásokig el kellene készíttetni a partiumi s erdélyi hódoltság adórajstromát (Bánffy Dénes már elkezdte), s törökre fordíttatva át kellene adni Ali bégnek. Béldi (január 17.; KJ: M) szintén nem sajnálná a pénzt, s (anélkül, hogy néven nevezné őket) a két sóügyi kincstári szakembertől, Alvinczi Istvántól s Lipcsei Györgytől venne fel kölcsönt, azzal az indoklással, hogy azok ügyis nagy összeggel adósak az országnak. A bizottságra tett személyi javaslata gyökeresen eltér a Bánffyétól, bár nem indokolatlan: Boldvai Mártont (Székelyhid utolsó erdélyi főkapitányát) küldené (az ismeri Várad feladásának körülményeit, s a szóban forgó területek helyzetét), Váradi Istvánt (az volt a portai ügyvivő

e területek török kézre jutásakor). Balog Mátét (Várad 1660-i védőjét), Alsó Jánost (ő volt Apafi követe Piri pasa deftere létrehozásakor, s később, portai ügyvivő lévén, a nagyvezér előtte tett ígéretet az erdélyi határviták rendezésére), Baló Lászlót (mint török szakértőt s egyébként is Ali bég ismerősét) s végül Olosz Ferenc somlyai kapitányt (amellett a helyzet ismeretén túl az is szól, hogy tud törökül), végül Rozsnyai Dávid deákot. Béli javaslatának csak az a gyenge pontja, hogy az általa javasoltak egyike sem tekintélyes nagyr.

⁹³² Csak Bethlen János 1672. január 18-i censurája ismeretes egészében (KJ: M). Ha Apafi nem tud kölcsönözni az ország szükségére, országgyűlést pedig lehetetlen oly gyorsan összehívni — kezdi —, a szász universitástól kell 2000 tallért szerezni, de úgy, hogy valamennyi tanácsúr adjon kötelezvényt róla az universitasnak: ezt az összeget beszámítják adójukba. Maga mindjárt fel is terjeszti assecuratoriáját. Bánffy Dénesnek a biztosokat illető (s Ali bég fogadásával kapcsolatos egyéb) javaslataival maradéktalanul egyetért (tegyük hozzá: nem is ismerhette Teleki bővítéseit a személyeket illetően, s Béli más koncepciójú személyi javaslatait sem). Nagy Tamás javaslatáról csak Apafi január 19-én Telekihez intézett rendeletéből (TML VI. 25—6) feltételezhetjük, hogy érdemben egyezett Bethlenével.

⁹³³ TML VI. 25—6. Az ügy tanácsi intézésének utórczge: Bethlen Farkas 1672. január 22-én (KS-gy.) mintegy megóvatolja a dolgot azzal, hogy az assecuratoriát nemcsak a fejedelmi tanács tagjai közt kellene körözni, országgyűlés vagy legalábbis a főtisztek s a tábla elé kellene vinni. Ő azt sem tudja — írja —, hogy a tanács egyetértett-e a dologban — s pénze kevés van. Végül ő is hajlandó aláírását adni, ha a tanács egésze adja.

⁹³⁴ TML VI. 197.

⁹³⁵ L. erre nézve Bánffy Dénes 1672. július 8-i censuráját (KJ: M).

⁹³⁶ TML VI. 232.

⁹³⁷ TML VI. 229—30. Két censura ismeretes, Bánffyé (l. a 935. sz. jegyzetet) s Telekié (1672. július 9.; TML VI. 231—2). Mindketten hivatkoznak korábbi javaslataikra, egyaránt országgyűlés elé tartozónak ítélik a kérdést, s különböző fogalmazásban, de abban is egyetértenek, hogy inkább előbb kell adni ajándékképpen, mint később kényszerítve.

⁹³⁸ A hat ismert tanácsúri censurából öt (Haller János: 1672. augusztus 11., TMÁO V. 133—4; Bethlen János: ugyanaznap, TMÁO VII. 524—5; Andreas Fleischer: augusztus 12., A-gy.; Bethlen Farkas: augusztus 13., TMÁO VII. 525—6; Teleki: augusztus 16., TML VI. 252—3) egyöntetűen azon az állásponton van: oda kell adni az ökröket, hogy a szekerek baj nélkül hazajuthassanak. Csak Béli (augusztus 17.; KJ: M) érvel hosszasan az igavonók odaengedése ellen. A szultán s a nagyvezér levele megjelöli — írja —, hogy az élésvivők meddig maradjanak a táborban. A török a két román fejedelemségből se veszi el az élésvivő marhákat, Erdélytől akkor még kevésbé lehet. A román fejedelemségek példájára hivatkozik a tekintetben is, hogy azok a szokásos adón túl sohasem adnak annyit, amennyit a török követel — s Erdély most többet adna, miközben siránkozik adójának nagysága s területi veszteségei miatt? S ráadásul nem is remélne jót a töröktől ezért az ajándékért. Nem adná hát oda az igavonókat — legfeljebb egy kis részüket.

⁹³⁹ Minthogy a törvényhatóságok egy része csak egy hópénzzel indította el a béreket, s azoknak hava kitelvé, az a veszély állt fenn, hogy otthagyják a szekereket, Apafi tanácsúri censurát kért a teendőkről. Csak Haller Jánosé (1674. július 8.; KJ: M) maradt fenn. Ő azt javasolja, hogy a fejedelem adjon ki körrendeletet e tárgyban a törvényhatóságoknak (vagy legalább tisztjeiknek): szedjék fel újra s adják be a hópénzt.

⁹⁴⁰ Az elmondottakra l.: TML VI. 627—9.

⁹⁴¹ KS-gy. (Apafi—Bethlen Farkas, 1675. március 7.). Az elbetegesedett öreg Bethlen János március 9-én (KJ: M) hosszú censurában írja meg véleményét. Ha a törökökkel alkudni kell — kezdi —, egyes határszéli birtokosok magánérdekei súlyosabb sérelmet szenvednek, mint a beljebb lakóké — de ellenállásra nincs mód. Dicséretes elv volt: inkább nemesi szabadságban meghalni, mint idegen nemzetnek engedni a sajátját — de ha most török hadak közelegnének, talán a most ellenállást javasolók futnának legelő. Alázatosságot ajánl. A császártól nem várhatnak segílyt — érvel —, annak hadai most is pusztítják a határszél — s mikor akart is segílyt adni, akkor is késve tette. Lengyelország nem ellensége Erdélynek, de nem vállal érte súlyos háborút. A török pedig Erdélyt rabjának tartja, Piri pasa defterével nagy területeket szakasztott el tőle; ha velük perelnek, török a peres fél s a bíró is, s ha a porta egyszer dönt a határugyben, soha többé nem lehet elővenni az ügyet. Ellenállni nekik nincs ereje Erdélynek. Meg kell hát egyezni a váradiakkal. Nem látta Bánffy Dénes s a váradiak egyezségét [!?!];

annak ismerete nélkül javasolja, hogy a Feketetón, Szentjőbon, a székelyhídi uradalmon túli területeket engedjék teljesen a töröknek, Erdély Meszesen túli része legyen két kard közt, a Meszesen belüli területekről viszont veszedelmesnek tartaná a falvankénti alkut: a török így a defter szerint majd Beszterceig hódoltatna, igényt tartana a dési sóbányára s Gyalu városára. Általában kell hát megegyezni velük a Meszesen inneni területről. A váradiak készpénzköveteléseinek kielégítésére s megvesztegetésükre Bánffy Dénes elkobzott készpénzét fordítaná. Ha azonban a váradiaknak ez sem volna elég, egyesek bizonyára a fegyverhez nyúlást javasolnák. Ez nem segítene: a vitás területek is oda vesznének, s Apafi is magára vonná a török haragját. Már csak utóiratban tesz javaslatot arra: a dési aknáé kellene árasztani vízzel, akkor a török se kapna rajta.

⁹⁴² Bethlen János március 19-én (KJ: M) újabb censurát terjeszt fel. Jónak látja szabadkozással kezdeni: előző felterjesztések nem tudott semmit Bánffy Dénes egyezményéről, arról se, hogy a török most mit követel, azért volt oly engedékeny. Most országgyűlésen számoltatná be a biztosokat a tárgyalásokról. Változatlanul fél azonban a váradiak „keménykedésétől”; újra javasolja: fordítsák Bánffy pénzt a velük való megegyezésre. A váradiak halogató taktikáját annak jeléül veszi, hogy azok a szultán döntését várják a vitás területekről, s ezért (a sóbánya-berendezések Székre való átszállítása után) azonnal elárasztatná a dési sóbányát.

⁹⁴³ Csak Bethlen Farkas 1677. szeptember 30-i censurája ismeretes (EOE XVI. 398—9). Azt javasolja, hogy Sárosi János vigye be az adót, s a portán ekkor főkövetként tartózkodó Székely László adja be.

⁹⁴⁴ Bethlen Farkas és Gergely, Nemes János és Mikes Kelemen 1679. július 2-án együtt küld censurát (KJ: M). Igen veszélyesnek látják a helyzetet. Most lépjen fel a fejedelem — javasolják —, különben végromlás következhet Erdélyre. A kancellár mindjárt felterjeszti a nagyvezérnek küldendő levél fogalmazványát is.

⁹⁴⁵ RAKL: Tgy. Minthogy hír szerint Váradról feles janicsár s 1000 más török indult ki — írja —, s más végvári tisztek is e szándékkal vannak Váradon, nagyobb hadat kellene adni Rhédei parancsnoksága alá, Somlyóba pedig sietve gyalogokat kellene küldeni, a szükség esetén muniációt is. Újból iratna a váradi pasának, de most a budai vezérnek is (mindkét levél fogalmazványát felterjeszti).

⁹⁴⁶ TM-gy.: Apafi—Teleki, 1680. július 17. (meghívó a tanácsülésre).

⁹⁴⁷ TM-gy.: Apafi—Teleki, 1681. január 3. (meghívó a tanácsülésre); TT 1902: 570.

⁹⁴⁸ Bethlen Elek és Gergely 1681. december 26-i, más vonatkozásban már ismertetett közös censurájukban (EOE XVII. 241—3) arról írnak: praktika lehet a gyermek II. Apafi Mihály megerősítésének halogatásában. Barscai Mihály, keltezetlen véleménye (TMÁO VI. 197—9) szerint, azzal érvelne a portán, hogy a rendek s fejedelem azért kívánnák a fejedelemfi megerősítését, hogy ne legyenek bizonytalanságban, s hogy ezt a nagyvezér is megígérte.

⁹⁴⁹ Csak Nemes János 1683. február 9-i (TMÁO VI. 307) censurája ismeretes. Ő emlékezteti a fejedelmet: tudomása szerint a portai főkövetnek volt erről instructiója. Azt viszont nem tudja Nemes, hogy az mi választ kapott — de ha a váradi pasának portai rendelete van rá, hogy vegye meg a salétrompénzt, az megveszi; ha csak magától követeli, nem kellene ezt engedni erdélyi területen.

⁹⁵⁰ TM-gy.: Apafi—Teleki M., 1684. június 1. (meghívó a tanácsülésre).

⁹⁵¹ A váradi pasa emberei kiszállnak a válság felszedésére: erre Székely László (Rhédei utóda a kolozsvári főkapitányságban) jelentést tesz a fejedelemnek, Apafi s a tanács pedig úgy dönt: nem ellenzik annak felszedését, amit Bánffy Dénes főkapitánysága idején szoktak adni — azért azonban igen, ahová az utóbbi években felverték. Székely e szerint ír a pasának, az pedig (1684 nyarán vagyunk) enged: a kolozsvári főkapitány siet Apafi nevében köszönettel nyugtázni a gesztust. (A-gy.: Székely L.—Apafi, 1684. július 29.)

⁹⁵² K. B-lt.: Apafi—Bethlen Gergely, 1685. június 14. (Apafi kivégeztetné a lányt is, a törököket is.)

⁹⁵³ Apafi 1685. szeptember 3. (K. B-lt.) még csak azt írja Bethlen Gergelynek: a keresztyén hadak sikerei következtében számos teendő szüksége merül fel, adja javaslatát arról, hogy a fejedelmi tanácsot, a deputatiót vagy az országgyűlést kell-e egybehívni. Másnap Telekinck (TM-gy.) már határozottabban ír a szerdái üzenetéről, jelezve, hogy nem idegen a közvetítés mielőbbi megkezdésétől, de Teleki javaslatát várja. Teleki (szeptember 5.; EOE XVIII. 359—60) utal a közvetítés nehézségeire (a császáriak elbizakodottak, nem sietnek); a deputatio összehívását javasolja. Bethlen Gergely (ugyanaznap; EOE XVIII. 360—1) szintén a deputatiót, de inkább az országgyűlést hivatná egybe. A fejedelem szeptember 5-én mégis a tanácsulást hívja össze a hó 13-ára. (Uo.)

954 EOE XVIII. 444.

955 APO I. 144—6.

956 TM-gy. (Apafi—Teleki M., 1687. május 4.) Csak Teleki 1687. május 7-i censurája ismeretes (EOE XIX. 163), aki Székellyel is közölte Apafi rendeletét, véleménye tehát közös álláspontjuknak fogható fel. A fejedelem nem írhat mást a nagyvezérnek — javasolja —, mint azt, hogy az adót igyekezett megszerezni, s el is indítja, főkövete útján fogja jelezni, hogy miért nem tudta eddig küldeni; tegyen hűségnyilatkozatot is.

957 EOE XIX. 164 5.

958 MTAk

959 A portai főtölmácsok ilyen pénzelése állandó gyakorlat volt — nemcsak Erdélyé, hanem minden, a portával kapcsolatban álló országé.

960 TM-gy. (Apafi—Teleki, 1687. augusztus 28.; Teleki—Apafi, 1687. augusztus 29.)

961 A-gy.

962 A-gy. (Bánffy D.—Apafi, 1668. december 20.)

963 Uo.

964 TM-gy. Teleki ugyanaznap felel (A-gy.). Nem tudja — kezdi —, hogy Saponara levele bizalmi gesztus-e vagy más szándék szülte, de néha az ellenség is igazat ír — s kapcsolatot kell tartani velük. Öudvariassági levelet javasolna Saponarának, követ útján jószomszédságát ajánlana, de azért bekérné az ügyben a tanácsurak censuráit.

965 TM-gy.

966 KS-gy.

967 TM-gy.

968 TM-gy. (Apafi—Teleki M., 1686. szeptember 11.)

969 TML V. 358.

970 Csak Bethlen János 1672. július 13-i censurája ismeretes. (A-gy. 1677.) Ő azt javasolja, hogy a levelet (annak ellenére, hogy eljuttatása nem könnyű, mert a lengyel tábor szétzüllött, s a török—tatár hadak mélyen betörték Lengyelországba, már Jaraslón is túl járhatnak) el kellene küldeni, hogy úgy ne tűnjék: Apafi nem felel a lengyel rendeknek — de a levélvivő okosan járjon el, a körülmények szerint.

971 BJ: H II. 371—9; TML VI. 466.

972 Csak Béli 1673. július 2-i censurája (A-gy.) ismeretes. Ő azt javasolja, hogy a fejedelem mutassa fel a lengyel követnek a nagyvezér levelének másolatát, és saját instructióját s levelét is, ezzel igazolandó, hogy ő nem mulasztotta el a közvetítést; ha nem született jó válasz, az nem rajta múlt.

973 Ez esetben Bánffy Dénes 1674. január 10-i censurája (KJ: M) ismert. Nem tartaná biztonságosnak, hogy Apafi feleljen a lengyel levelek érdemére (különösen írásban); emlékezteti rá, hogy a Sobieski (akkor még hetman) korábbi levelére adott válaszkor is hallhatott Gyulafehérvárott a tanácsban „eleg discursust.” (A tanácsnak erről az üléséről ez az egyetlen nyom, datálás stb. nélkül.) Azt javasolja: adjanak a lengyeleknek szép szót, de csak általános kitételekkel.

974 Itt is csak Bánffy Dénes censurája maradt fenn (1674. április 14.; A-gy.). Elég röviden intézi el a követséget: az „igen dure es keveljen” van, pedig akinek a szultán az ellensége, az ne keressen mást, elég dolga lesz vele.

975 A-gy. (Apafi—Béli, 1675. július 2.). A négy ismert censura közül Rhédei Ferencé (július 6.; TMÁO VII. 558—9) a szó szoros értelmében tanácstalan; csak azt jelzi, hogy nem ismeri a porta álláspontját Apafi legutóbbi ilyen megkereséséről, s a lengyel—török ügy állását sem. Haller Jánosé (ugyanaznap; TMÁO V. 342—3) annyival több ennél, hogy részletes tájékozódást javasol a lengyelek álláspontjáról: miért kívánják a békét, s meddig engednek a töröknek? Nagy Tamás (július 8.; TMÁO V. 344—5) egészében véve helyesli, hogy Apafi jó viszonyt tartson a lengyel királlyal, s a portán is támogassa ügyeit, de a portával való tárgyalást „talán nagyobb fundamentumon kellene még ennél elkezdni”. Különös módon az egyébként majd egy évtizede egyre rezerváltabb Bethlen János a leghatározottabb (július 8.; KJ: M). Szerinte a lengyel megkeresést nem lehet figyelmen kívül hagyni. A portán (a nagyvezér tihájának) jelezni kell, hogy Apafi kész a közvetítésre, ha a török ezt jónak látja (ha nem, közölje a fejedelemmel).

976 Csak Bethlen Elck 1683. augusztus 25-i (EOE XVIII. 154—5) censurája maradt ránk. Ő azt javasolja, hogy a fejedelemasszony válaszoljon saját nevében (férje helytartója, s korábbi fejedelemasszonyok is folytattak saját nevükben diplomáciai levelezést), de ne érdemben (úgy írasson, mintha nem

bontotta volna fel a fejedelemnek irt levelet). Azért is szükségesnek tartaná a választ, mert a hadjárat kimenetele nem látható előre.

⁹⁷⁷ TM-gy. (Apafi—Teleki M., 1684. július 12.)

⁹⁷⁸ Két censura ismeretes. Haller János (1687. június 2.; KJ: M) úgy tudja, hogy a pénz Besztercén van, de ő maga, 1686 jó részét Bécsben töltvén követségben, nem tud róla pontosabban. Ha a pénz Erdélyben van — írja —, Apafi tetszése szerint rendelkezhet vele, kedveskedhet Sobieskinek; ha elköltötték, Macskási útján jelezheti, hogy Erdély török s német közt szorongattatván, a földre se lehetett volna elrejteti a telhetetlen katonák s parancsnokok előtt Duca-Vodá pénzét. Gyulay Ferenc (június 7.; EOE XIX. 173—4) úgy látja, hogy a pénz keresése inkább a néhai román fejedelem örököseire tartoznék, mint Sobieskire, s attól is tartani lehet, hogy a török is követeli majd. Bár a pénz a török adóba ment el, ő is azt javasolja: Macskási mondja azt, hogy a császári hadak tartására költötték. Azt se ellenezné azonban, ha Apafi, Sobieski jóindulatának megtartására, megigérné neki az összeget.

⁹⁷⁹ Csak Bethlen János cenzurája ismeretes (1664. október 29.; A-gy.). A kancellár bevezetőül jelzi: a keresztényi kötelesség és a töröktől való félelem közt ingadozik. Javaslat: Apafi megbízható emberével küldje meg Ghicának a vaskvári béke megkötését jelző leveleket, s ajánlja nekik azt, hogy felelősségét tartsa a határszélen, maga pedig kérje a nagyvezért s a portát, hogy hagyja meg fejedelemségében, vagy legalábbis engedje meg neki, hogy magánemberként a török valamely más országában lakhassék — s ha ehhez hozzájárulnak, Erdélybe húzódnak. Ha ezt nem adják meg, akkor Ghica minél kisebb feltűnéssel szökjék át Erdélyen, felesége pedig Fogarasnak jöjjön igen titkon, s onnan Marosvásárhely felé.

⁹⁸⁰ A-gy.

⁹⁸¹ TMÁO VI. 169.

⁹⁸² TMÁO VII. 457—8. Bethlen előbb azt írja: nem látja biztonságosnak Ghica-Vodá feleségének Erdélyben tartózkodását. Apafi ezt jeleztesse neki, s az asszony maga határozzon: mit tesz. Szánalomra méltó — írja a kancellár —, de Apafi nem tehet a dolgokról. Mikor felterjesztése zártakor megkapja Apafi újabb rendeletét a nagyvezér levelével együtt, már azt tanácsolja: a fejedelem sietve rendelkezék a Ghicáné kíséretében lévő Budai Péternek, hogy a nagyvezér rendelkezése ellenére, Erdély veszedelmére nem térheti meg az asszonyt Erdélyben, az haladéktalanul távozzék.

⁹⁸³ Bethlen 1664. november 26-án (a Rákóczi-kor gyakorlata szerint, amelyet az Apafi-korban ritkán követnek, a datálásban az órát is jelzi: este 9 órakor) kelt cenzurájában (A-gy.) abból indul ki, hogy a bajt most már az sem háritaná el, ha Apafi erővel kiküldené a szerencsétlen asszonyt Erdélyből — egyesek ti. azzal valóhatnak, hogy elvette kincseit (amelyek a portát illetnék), magát pedig elszöktette. Azt javasolja hát, hogy Apafi rendelkezék az asszonynak: maradjon ott, ahol van, javaihoz ne nyúljanak — maga pedig a nagyvezér táborában tartózkodó Balónak jelezze, hogy Grigorie Ghicáról nem tudják, hol van, feleségét Erdélyben őrizteti; senki javaihoz nem nyúlt (de Ghica nem is hagyott komolyabb értéket feleségénél). Baló pedig csak akkor terjessze ezt a nagyvezér elé, ha az felgerjed Apafi ellen emiatt. Egyben követel átüzenne a havasalföldi boéroknek: minthogy a nagyvezér Ghica-Vodá elfogatásáról rendelkezett neki, elképzelhető, hogy az asszonyt illetően is fog, s ez precedenst jelenthet — ha el akarják kerülni, járjanak közben mellette a nagyvezérnél.

⁹⁸⁴ TMÁO IV. 174—5. Az sem elképzelhetetlen természetesen, hogy a levelet még november végén elküldték Balónak azzal, hogy szorult helyzetben az általa jónak ítélt dátummal ellátva nyújtsa be (ez gyakorlat volt).

⁹⁸⁵ TMÁO IV. 190.

⁹⁸⁶ Bethlen János írja 1665. március 26-án a fejedelemnek (TMÁO VII. 460—1): küldjék vissza a török követet (a nagyvezér láthatólag nem veszi komolyan az asszony bekísértetését), s egyben a fejedelem Paskó útján mondjon köszönetet a nagyvezérnek engedékenységéért. Április 2-án (TMÁO VII. 462—3) viszont azzal sürgeti a 4000 tallér beküldését, hogy késedelem esetén a nagyvezér megsértődik, s akkor Erdély a nyugati határ ügyében is mindent elveszíthet.

⁹⁸⁷ Csak Beldi 1671. május 16-i cenzurája ismeretes (TMÁO V. 34—7). Személyi javaslatot tesz a bizottság erdélyi tagjaira (a korábban kijelöltek közül ti. Bassa Tamás meghalt, Haller Jánost más feladatok kötik le). Úgy látja, hogy rövid határidőt nem lehet adni e munkára, mert akkor Erdély biztosai nem tudnak felkészülni a bizonyításra. a moldvaiak pedig Radnától Havasalföldéig minden káros egybegyűjtöttek Tatroszhoz (kb. 2000-et) vagy írásos vallomást vettek ki tőlük. Ha Apafi általános rendezést ajánl, rendelkezék a határszéli törvényhatóságok tisztjeinek, hogy cirkáltassák fel az 1657 óta történt határsérelmeket, s alapos relatoriákat készíttessenek róluk. Ha a fejedelem nem

akarná elvégeztetni e munkát, ajánlja fel Moldvának, hogy a csik-gyergyószéki határpanaszokat hajlandó biztosok által orvosoltatni.

⁹⁸⁸ Apafi (aki korábban assecuratoriát adott Szerbannak ki nem adatásáról) 1672. július 6-án ír ki a tanácsuraknak a spátar ügyében (TML VI. 229—30). Két tanácsúri censura ismeretes: Bánffy Dénesé (július 8.; KJ: M) és Telekié (július 9.; TML VI. 231—2). Mindkettő utal a fejedelem által a boérnak adott assecuratoriára, s arra, hogy ennek következtében nem lehet kiadni; egyaránt azt javasolják: Apafi rejtse el egy időre. Bánffy még azzal is érvel, hogy Erdély soha nem adott ki ily személyt a töröknek (ami tévedés), s a dolgot nem a nagyvezér sürgeti, hanem a Havasalföldén újra trónra került Grigorie Ghica.

⁹⁸⁹ Az otthon maradt tanácsurak közül Rhédei Ferenc 1683. október 19-i cenzurája ismeretes (V: D XI. 198). Bár nem érdemelnék meg kérésük teljesítését — írja —, hisz fejedelmük „hamis”, a boérok „tökéletlenek”, a közrend, a tatárral együtt vonulva át Erdélyen, annál is több kárt tett, de a keresztyénség talán mégis ezt diktálná.

⁹⁹⁰ TM-gy. (Apafi—Teleki. 1684. július 28.)

⁹⁹¹ A követet előbb maga Apafi fogadta, majd Inczédi Mihályt küldte hozzá, hogy jobban kitudhassa követségét. Minthogy az felhatalmazást hozott magával a tárgyalásra, a fejedelem a tanács összehívása mellett döntött. 1684. október 14-én csak arról kérte Teleki javaslatát (TM-gy.), hogy mely napra essék a tanácsülés. Teleki a fejedelem október 20-i újabb rendeletéből (TM-gy.) kivehetően november 1-et ajánlotta.

⁹⁹² TM-gy. (Apafi—Teleki M., 1685. április 24.)

⁹⁹³ Uo.

⁹⁹⁴ Két tanácsúri censura ismeretes. Bánffy Dénesé (1668. november 21.; A-gy.) a tatár követküldést annak jeléül tekinti, hogy Apafi kegyben áll a portán. A viszonzásról az a véleménye, hogy nem árt a tatárok jóindulatát is megszerezni, ezt pedig csak ajándékkal lehet. Ezt a régi fejedelmek is küldtek, de nem adóképpen — a kán most se tarthatná annak. Haller János (ugyanaznap; TMÁO IV. 437—8) szigorúbb. Erdély virágjában Rákóczi György nem küldött a tatárhoz főembereket, ha kért is valamit — írja. Nem is kell oda nagy ajándék — csak ahogy a kán küldött. S a fejedelem panaszkodják a magyarországi szomszédságtól elszenvedett sérelmeire is. Így elkerülheti azt, hogy a levél minden részére válaszolnia kelljen.

⁹⁹⁵ TM-gy. Teleki 1687. március 18-i válaszában (TM-gy.) helyesli a készütség elrendelését, a hadfelkelést viszont a deputatio határozata nélkül nem javasolja, s egyébként is ellenzi („csak az szegénység pusztulna miattok”, s a császáriaknak is ürügy lenne a támadásra). A teljes deputatiót egybehivatná — Apafi döntse el, hogy mikorra. Ugyanaznap epés levelet ír a fejedelmi udvarban tartózkodó uraknak (TM-gy.): „Úgy látom, elébb elveszünk, mintsem szokott természetünkben szokásban ment cselekedetünket megváltoztassuk.” Az uralkodók mindig maguk mellett szokták tartani tanácsosaikat — vajon helyes-e az, hogy az ily rendkívül nehéz helyzetben sem a tanács, sem a deputatio nincs Apafi körül? „Sem töröknel sem németnél egész hitelünk nincs, mégis két három hétre adunk választ csak a magunk hazájában lévő dolgokra is.”

⁹⁹⁶ TM-gy.

⁹⁹⁷ A brassai zendülés történetének alapvető forrásanyaga: EOE XIX. 435—70.

⁹⁹⁸ EOE XX. 91.

⁹⁹⁹ TM-gy.

¹⁰⁰⁰ TM-gy. Az öreg, elbetegesedő Teleki 1689. december 31-i felterjesztésében (TM-gy.) sopánkodik: a hét ezred bejövételéről nem volt szó. Ő azt se tudja: melyik ezred hová menjen: a deputatiót hívatná egybe (bár úgy hiszi, hogy ez a tárgy az országgyűlésnek is elég munkát adna) — addig azonban tesz személyi javaslatokat; az instructio-adást a főbiztosra, Bethlen Elekre hárítja át.

¹⁰⁰¹ TM-gy.

¹⁰⁰² L.: TM-gy. (Apafi—Teleki M., 1690. április 4.)

II. A DEPUTATIÓK (DELEGATIÓK)

A fejedelmi kori Erdély igazgatása ismer egy olyan szervtípust is (a tanácstól eltérően nem az egész korszakban, sőt az Apafi-korban sem folyamatosan működő szervezet, amelyek még egymás jogutódjának is csak fenntartásokkal tekinthetők), mely a kormányzat rendszerén belül a fejedelmi tanácshoz áll a legközelebb. Ebbe a típusba az Apafi-kor deputatiói tartoznak. A deputatiók, ill. delegatiók a tanácsnál is szélesebb körű szervek (létszámuk nagyobb s ennek révén is, de egyébként is társadalmi összetételük némileg eltér attól) — de nem kis létszámú országgyűlések vagy ad hoc főrendi tanácskozások. (Az utóbbiak egyes eseteivel — kibővített tanácsulésekkel — már előző fejezetünkben találkoztunk.) Az Apafi-kor egyes, az átlagnál nehezebb periódusaiban, elsődlegesen csak bizonyos feladatok megoldására létrehozott szervek. Már összetételük is jelzi: itt a felelősség megosztásáról volt szó oly problémák kapcsán vagy oly időszakokban, amelyekben, ill. amikor a fejedelem, vagy az s tanácsa nem kívánta magában hordozni a felelősséget a politikai lépésekért. Három ilyen deputatiót ismerünk az Apafi-korból. Az első 1664-ben működik, a második 1680—1682-ben, a harmadik (általában ezt szokás deputatióknak nevezni) 1685-től a korszak végéig. Az alábbiakban külön-külön ismertetjük őket.

A) 1664

Az első ismeretes delegatiót az 1664. januári—februári nagysinkai országgyűlés hozza létre XXXIX. tc.-ével. Aszerint Apafit, a tanácsi rendet, néhány további magyar és székely főrendű személyt (Haller Jánost, Bethlen Farkast, Vas Jánost, Nádudvari Jánost, Nemes Jánost, Daniel Mihályt és Istvánt, Sárossi Györgyöt) s négy tekintélyes szászt (a segesvári bírót s egy ottani seniort, az 1663-i beszercei bírót s egy seniort) felhatalmaznak az ország ügyében való határozathozatalra.¹ A tanácson kívüli személyek rangjának megítélésére némi támaszt ad három régi ismerősünk: Haller Jánost s Bethlen Farkast még ugyanebben az évben a tanácsurak közt találjuk, Nemes János ugyan majd másfél évtized múlva, de szintén a tanácsba kerül. A deputatio feladatkörét a tc. eléggé általánosan határozza meg, de az a tény, hogy Kolozsvárra rendelik őket, lényegében mindent megmond. Apafiék az észak-erdélyi várak császári őrségének likvidálására az őrségek fellázításának módszeréhez folyamodnak — hogy aztán a fejedelem hűségére térítsék őket. Kolozsvárott ez a módszer eredményes is; az 1664-i delegatio első feladata most már a visszaszerzett

város helyzetének rendezése. Első teendője, funkcionálásának gyér nyomaiból ítélve, valóban a Kolozsvár városával való egyezkedés volt.² 1664 tavaszán—nyarán foglalkozott Székelyhid helyzetével is,³ az év októberében pedig a nagyvezérnek küldendő ajándék céljára felveendő kölcsönről határoz.⁴ Működésének utolsó nyoma 1664 decemberéből való. Akkor a Szatmárban Rottallal tárgyaló Teleki Mihálynak ad instructiót.⁵

B) 1680—1682

A korszak második delegációja nem jogutódja az elsőnek. Kettejük működése közt másfél évtized telik el, s az 1680. januári I. tc. alapján létrehozott új delegatio ismét különleges helyzetnek köszönheti megszervezését. 1679. nyár elején történik a somlyai katonák s váradi törökök hódoltsági összeütközése, a porta lecsendesítése nem történik egyszerre és könnyen — az országgyűlés jónak látja delegatio kiküldését a tanács mellé. A névsor itt is sokatmondó. A magyar natio delegatusai Bethlen Miklós és Elek, Gyerőffy György, Tholdalagi János, Bethlen Pál, Macskási Boldizsár és Horváth Kozma, a székelyei Pettki János, Mikó István, Daniel Mihály, a szászéi Fejes János (Johann Haupt) szebeni polgármester, Szisver János segesvári királybíró és Georg Drauth brassói főbíró. Emlékezzünk rá: a magyar delegatusok közül hárman nyerik el a fejedelmi kor hátralévő jó tíz esztendejében a tanácsuraságot (Bethlen Miklós és Elek, Macskási), a szászok közül (comesként) Haupt. Feladatukat a tc. elsősorban a váradiak akut követelése rendezésében s általában a végházak és határok ügyében való eljárásban jelöli meg. Az már másodlagos teendőnek számít, amit az 1680. januári II. tc. hárít rájuk: Nemes János főszámvevővel együtt vegyenek számot a még számot nem adott perceptorokon, főbírákon, alispánokon.⁶

Amit a delegatio működéséről tudunk, az kevés kivétellel valóban ebbe a két ügykörbe sorolható. 1680 februárjának jó részében (9-től 23-ig) együtt ülnek a tanácsurak és delegatusok a levágott váradi törökök ügyében. Előbb 9000 tallért vetnek ki a török lecsillapítására. Mikor azonban február 19-én visszaérkezik egyik Váradra küldött követük, Keczei, az ismeretes lépésre határozzák el magukat: nagy titkon összeszedetik a törvényhatóságokból a halálra ítélt rabokat, s ezeket adják át az összetűzésben részes somlyai katonák helyett kivégzésre a váradiaknak. Ha Nemes János naplója pontos, Barcsai Mihály, a Váradra küldött rangosabb követ, csak ezek után, 21-én érkezik meg a kapucsi pasa üzenetével: „Ha a hatalmas császár parancsolatját nem effectuáljuk, elrabol mind fejedelmestől s országostól.” A delegatio azonban február 23-án már nyugodtan szétoszolhat.⁷ Az akut válság elmúlt, a váradi törökkel azonban tovább folyik a tárgyalás. Azok követeket küldenek a fejedelemhez, megegyezni azonban csak részben sikerül velük. Újabb tárgyalásra kerül sor Somlyón. Apafi 1680 őszén a delegatio határozatából küldi ki erre Rhédei Ferencet, Telekit, Mikes Kelement, Barcsai Mihályt, Székely Lászlót, Kornis Gáspárt, Macskási Boldizsárt, Daczó Jánost, Gyerőffy Györgyöt, Bánffy Farkast és két meg nem nevezett beszercei polgárt.⁸ (A bizottságnak tehát öt tagja tanácsúr és két további tagja delegatus.) Utoljára 1681. március 10-én találkozunk

vele e kérdéskörben. Akkor részletes határozatot hoz a váradiakkal vitás kérdésekben.⁹ A delegatiónak a számvétel körüli ténykedéseiről a számvétel kérdésénél számolunk majd be. Ezen kívül csak 1681. február 26.—március 10-i ülésének a fiscalis jószágok ügyében hozott határozata ismeretes,¹⁰ s az ugyanez ülésről Vér György somlyai főkapitánynak adott válasz.¹¹ Az 1681. februári—márciusi ülés e delegatio működésének vége. A váradi törökkel való viszályok a továbbiakban már nem oly súlyúak, hogy a szerv fenntartását indokolják, más körülmény se teszi ezt szükségessé.

C) 1685—1690

Egészen más a súlya az előbbieknél az 1685 tavaszától működő, az év őszén közjogilag rendezett formában létrehozott deputatiónak, bár bizonyos egyező vonásokat mutat két elődjével. Itt is a felelősség megosztásáról van szó, s ez esetben is mintegy a fejedelmi tanácsot „egészítik ki” főrangú vagy legalábbis tekintélyes személyekkel. A helyzet azonban még szűkebb, pár éves történeti távlatban is más, mint 1664 tavaszán vagy 1680 elején, a hosszabb távról nem is beszélve. A császári hadak most már nemcsak egyes akciókra tünedeznek fel Erdély határán, Dunod küldetésére már sor kerül, s Erdély formailag csak a török—német béke közvetítésére küld ugyan rangos követséget Bécsbe, valójában azonban arról van szó, hogy több éves előzetes tapogatózás után, Erdély helyzetét próbálják rendezni a törökellenes szövetségben, s elsősorban a Habsburg-birodalommal szemben. A császári hadak közelsége pedig rövidesen Erdély időleges, majd állandó császári megszállásává változik. A deputatio feladatai — és összetétele is — ehhez igazodik.

1. ÖSSZETÉTEL

Az 1685—1690-i deputatiót (ezt is nevezik delegatiónak is, de többnyire deputatiónak) az 1685. októberi—novemberi országgyűlés hozza létre, II. tc.-ével. Ez esetben is a tanács mellé adott személyekről van szó, névsoruk azonban sokkal hosszabb, mint a korábbiakban:

Alsó János	Deli, Michael
Alvinczi Péter	Filstich, Michael
Apor István	Gyerőffy György
Balog Boldizsár	Gyulaffi László
Bálintitt Zsigmond	Gyulay Ferenc
Bánffy Farkas	Haranglábi Zsigmond
Bánffy György	Hegyesi István
Bethlen Miklós	Inczédi Mihály
Bethlen Pál	Inczédi Pál
Daniel István	Kabos Gábor

Kálnoki Farkas
Kálnoki Sámuel
Kemény János
Kendeffi János
Keresztessi Sámuel
Kereszturi János
Lugossy Ferenc
Macskási Boldizsár
Mikó István

Nagy Pál
Pernyeszi Zsigmond
Pettki János
Rhédei János
Sárosi János
id. Tholdalagi János
Thoroczkai István
Ugron Ferenc
Wallendorf, Joachim

s (név közlése nélkül) a szebeni és medgyesi polgármester.¹²

A névsor azután a négy és fél esztendő alatt több ízben módosul. Az 1686. áprilisi—májusi országgyűlés, IV. tc.-ével, további tíz személyt sorol a deputatio tagjai közé. Névsoruk:

Balog László
Buda János
Daczó János
Daniel Mihály
Jósika István

Mikes Pál
Nagy István
Naláczi András
Rhédei István
Tornya Péter¹³

1686 augusztusában (a X. tc.-el) két személlyel bővül a deputatio: Maksay Ferencel és Thoroczkai Péterrel.¹⁴

Az 1687. júliusi—augusztusi országgyűlés idejéből származhat a deputatio egy újabb névsora. Erről először azt jegyezzük meg: százsz személyek nevét egyáltalán nem közli, a tanácsurakét sem. Ettől eltekintve az alábbi változásokat mutatja a kb. egy évvel korábbival szemben.

Nem szerepel benne:

Balog Boldizsár
Bethlen Pál
Buda János
Daczó János
Daniel István
Gyerőffy György
Haranglábi Zsigmond
Hegyesi István
Inczédi Mihály

Jósika István
Kabos Gábor
Kereszturi János
Mikó István
Pettki János
Rhédei István
Rhédei János
id. Tholdalagi János
Tornya Péter.

A felsoroltak közül az 1687. júliusi—augusztusi országgyűlés katalógusa tartalmazza:

Balog Boldizsár
Buda János

Gyerőffy György
Haranglábi Zsigmond

Hegyesi István
Kabos Gábor
Kereszturi János

Rhédei István és
id. Tholdalagi János nevét.

Bethlen Pál időközben meghalt; özvegye neve szerepel a katalógusban.

Új nevek viszont a deputatióban:

Bánffy Pál
Bethlen Sámuel
Földvári Ferenc

Jósika Gábor
Kemény Boldizsár
Tholdalagi András.¹⁵

Az utolsó ismert névsor (ezt az 1688. májusi—júniusi országgyűlés határozza meg) csak annyiban tér el az 1687. nyáritól, hogy abban újra szerepel száz személyek neve, ill. rangjelzése: a szebeni királybíró vagy polgármester (ezek felváltva kell hogy jelen legyenek a deputatióban), Mark Drauth, a segesvári és medgyesi királybíró, Valentin Plekker (az egyik brassai bíró) és Michael Szabó (Beszterce).¹⁶

A névsor elemzése most nagyobb munkát igényel, mint a két korábbi delegatio esetében. A szervben helyet foglalnak a fejedelmi tanács mellett egy másik országos hatóság, a fejedelmi tábla tagjai is — az a kérdés, hogy mikor kik s hányan közülük. A két ítélmester végig tagja a deputatióknak. Hegyesi István fiscalis director csak az 1685—1686-i listákban szerepel. A táblai ülnökök közül az 1685-i névjegyzékben tizen található ott: Apor István, Bethlen Pál, Daniel István, Gyerőffy György, Haranglábi Zsigmond, Kálnoki Farkas, Keresztessi Sámuel, Macskási Boldizsár, Pettki János, id. Tholdalagi János. A teljes névsorból csak Daczó János, Daniel Mihály, P. Horváth Kozma és Kún István hiányzik; a két első az 1686. áprilisi—májusi IV. tc. sorolja a többiekhez. 1687-ben viszont P. Horváth Kozmán és Kún Istvánon túl több más táblai ülnök nevét sem találjuk a deputatusok közt, olyanokét, akik előzőleg tagjai voltak a szervnek: Gyerőffy Györgyét, Haranglábi Zsigmondét, id. Tholdalagi Jánosét. (Bethlen Pál, mint említettük, időközben meghalt. Daczó János 1686 nyarán notába esett. Pettki János talán szintén nincs már életben, neve nem szerepel az országgyűlési katalógusban.) Ekkor viszont már táblai ülnökként tagjai a deputatióknak Alsó János, Inczédi Pál, Kemény János, Kendeffi János, Naláczai András, Ugron Ferenc — Macskási viszont tanácsúrként. Annak, hogy a tábla fiai közül ki foglal helyet a deputatióban s ki nem, véleményünk szerint egyedi (esetleg kifejezetten személyi) okai vannak.

Egy újabb kategória a deputatióin belül a főrendeké. Itt három alcsoportról beszélhetünk. Az elsőbe az a három személy számít, aki 1690-ig elnyeri a tanácsúri rangot: Bánffy György, Bethlen Miklós és Gyulay Ferenc. (Macskásiról más vonatkozásban beszéltünk.) A következő a még szintén arisztokratának tekinthető főrendeké; Bánffy Farkast és Pált, Bethlen Sámuel, Gyulaffi Lászlót, Jósika Gábort és Istvánt, Kálnoki Sámuel, Kemény Boldizsárt, Mikes Pált, a két Rhédeit, Tholdalagi Andrást és Thoroczka Istvánt sorolhatjuk ide. A harmadik alkategóriába azok tartoznak, akik ugyan valójában már inkább középbirtokos nemesek,

de az 1680-as évek második felének országgyűlésein a regalisták száma is megnöven (nyilvánvalóan éppúgy a felelősség megosztásáról van szó, mint a deputatio létrehozásánál), ők is a főrendek közt szerepelnek az országgyűlési katalógusokban. Ebbe az alcsoportba kerül Balog Boldizsár és László, Bálintiut Zsigmond, Buda János, Kabos Gábor, Kereszturi János, Maksay Ferenc, Nagy István és Pál.

Összesen három olyan magyar és székely tagja van a deputatióknak, aki nem tartozik a tanács vagy a tábla állományába, s a főrendek közé sem — de a fejedelmi kormányzat nem főrendű tisztségviselői közé sem: Földvári Ferenc, Mikó István és Tornya Péter.

Külön érdemes említeni ti. Inczédi Mihályt, Lugossy Ferencet és Pernyeszi Zsigmondot. Egyikük sem főrendű (bár Lugossyt az 1687-i országgyűlési katalógus már a főrendek sorában említi, ez inkább a hosszú szolgálatának kijáró elismerés). Inczédi Mihály a fejedelmi kormányzat egyik bizalmi embere, fontos diplomáciai feladatokat old meg. Lugossy Ferenc az Apafi-kor kezdetétől fejedelmi titkár, a kancellária „állandó embere”, napi ügyintézésének vezetője. Pernyeszi pedig (középbirtokos nemes) aludvarmester.

A szászok néhány főbbjükkal vesznek részt a deputatióban — még tanácsuraik sem állandóan. Szébenen kívül a fontosabb szász székeket és vidékeket (Brassót, Segesvárt, Besztercét, Medgyest) találjuk képviselve.

Egészében véve: a deputatio, összetételében, igen erősen főrendi szerv — még ha azzal számolunk is, hogy a tábla fiai sem mind tartoznak vagyoniilag a főrendek közé, hogy a főrendek fentebbi csoportosításának harmadik alcsoportja voltaképpen szintén nem számít oda, s természetesen nem a főrendek névsorában nem szereplők, a fejedelmi kormányzat nem főrendű emberei s a szászok. Mindez megengedi a feltevést: a deputatió belül elsősorban a fejedelmi tanács szava érvényesül. Nincs szó valami arányosított rendi képviselőről vagy éppen főrend—köznemes egyensúlyról. Másrészt utaljunk rá: a szervben természetesen nem a főrendek egésze foglal helyet. A kor erdélyi története ismerőjének nem kell részletesen bizonygatnunk: a deputatióban szereplő személyek nevével (nemcsak a tanácsurakéval, tábla fiaival) igen gyakran találkozunk Erdély utolsó évtizedei politikai életében — Bethlen Miklósnak a magyarországi elégületlenek ügyében s a pártharcokban vitt szerepétől kezdve Alsó János meg Buda János portai ügyvivőségéig. A főrendek tágabban értelmezett körén belül már a rátermettség és a tapasztalat volt a válogatás szempontja; ez indokolja a másik oldalon Inczédi Mihály, Lugossy és Pernyeszi besorolását a deputatióba. Az pedig érthető kivételnek számít, hogy Wesselényi Pál, a volt kurucgenerális s az 1687-i országgyűlési katalógusban a legelső helyen említett főrend, nem kerül be a deputatióba. Maga ugyan erdélyi nagyúrnak számít, de politikai pályája a bujdosók körében folyik le, Erdély szorosabban vett belügyeiben addig nem forgolódik, hadainak fegyelmezetlenségei miatt nemegyszer gyűlik meg a baja az „igazi” erdélyiekkel — s neve ekkortájt még több vonatkozásban is „vörös posztó”.

2. MŰKÖDÉS

A deputatio működését csak összefoglalóan jellemezzük. Egybehívásának három fő típusa volt: 1. a fejedelem saját megítélése alapján hívta össze a szervet; 2. a fejedelmi tanács tett javaslatot a deputatio egybehívására, ennek alapján intézkedett Apafi; 3. a szerv maga hozott határozatot következő ülésének időpontjáról. Arról itt sincs szó (akár a fejedelmi tanács esetében), hogy a deputatio tagjainak valamely csoportja *ülésen kívül* kezdeményezhetné a szerv összehívását. Ülészésének helye a körülmények szerint változott. Időpontja részben az országgyűlésekhez igazodott (a gyűlés végén a deputatusok, majd valamennyien országgyűlési tagok, együtt maradtak feladataik ellátására), de a deputatiót két országgyűlés közt is bármikor egybehívhatták. Egy-egy ülészak esetleg csak pár napos volt, de nem ritkán egy hétre — tíz napra is nyúlt, ebben jócskán eltérve a fejedelmi tanács működésétől. Míg ti. a tanács többnyire egyetlen nagy fontosságú politikai kérdést tárgyalt meg (két vagy három tárgya csak nagy ritkán volt a tanácsülésnek), a deputatio egy-egy hosszabb ülészaka tucatszám hozta a határozatokat (bár jórészt egy nagyobb ügycsoport egyes részleteire nézve). Rendszeresen működő 18. század végi kollegiális kormány szervet persze így sem láthatunk benne. Tevékenysége szakaszos. Arról pedig legfeljebb feltevéseket kockáztathatnánk meg, hogy alakult-e ki benne valamiféle munkamegosztás; valószínűbb, hogy nem. A súlyos helyzet szülte ad hoc szerv ez, nem valamilyen rendszeresebb működésű kollegiális szerv csirája.

A fejedelmi tanácstól abban is eltér a deputatio működése, hogy az utóbbinál nem volt szokásban a szerv tagjai véleményének tartózkodási helyükről írásban való bekérése. Ez technikailag is lehetetlen lett volna (12 tanácsúr helyett kb. 45—60 személytől censura bekérése, esetleg tucatnyi kérdésről, s ráadásul periculum in mora állandó fennforgása mellett), de a deputatio létrehozásának fő céljával, a felelősség megosztásának szempontjával is ellenkezett volna. A deputatusoknak személyesen kellett megjelenniük a tárgyaláson — aki ti. nem volt akadályoztatva ebben. Az 1685—1690-i időszakban nem ritkán egyszerre háromfelé kellett követeket küldeni, ugyanakkor biztosokat kirendelni a császári hadak élelmezése stb. ügyében — ezekre a feladatokra pedig jórészt a deputatio tagjait vették igénybe. Tárgyalásairól formális jegyzőkönyvek nem maradtak, a határozatokat rögzítő feljegyzések azonban viszonylag bőven. Hivatali levelezését a saját nevében intézte (itt részben újból a felelősség megosztásáról volt szó, részben viszont az öreg Apafi munkabírásának fokozott csökkenéséről: gyakori volt az az eset, hogy a fejedelem neve alatt rövid, általános rendelkezés jelent meg egy kérdésről, s ugyanakkor a deputatio részletes rendelkezést bocsátott ki ugyanarról), de láthatólag a fejedelmi kancellárián keresztül; annak ti. nincs nyoma, hogy a deputatio mellett külön kancellária működött volna.

3. HATÁSKÖR

A deputatio hatáskörét törvény csak általánosságban határozza meg: az 1685. októberi—novemberi II. tc. (amely a szerv első névsorát is tartalmazza) általános felhatalmazást ad neki a török—német háború következtében előállt szoros helyzetben „szegény hazánk dolgai folytatására és édes hazánk javára és megmaradására szolgálható minden dolgoknak elkövetésére”.¹⁷ A szerv, látni fogjuk, valóban nem a központi kormányzat mindennapos teendőivel foglalkozik, hanem szinte kizárólag a felszabadító háborúval szoros kapcsolatban levő feladatok ellátásával.

A deputatióknak produktumaiból (határozataiból, hivatali levelezéséből) kimutatható hatáskörét most részleteiben elemezve, eddigi tárgyalásunk szerint a *főhatalom* kérdésével kezdenénk. Itt összesen két momentumról számolhatunk be: a Csáky László 1685. végi Erdélybe nyomulásával kapcsolatos ténykedéséről¹⁸ s arról, hogy az 1686. augusztusi XII. tc. assecuratoria adására kötelezve a szásznatiót Apafinak s a rendeknek arról, hogy vész esetén városaikba fogadják őket, a szebeniek azt mindjárt a deputatio jelenlétében adják meg.¹⁹

Az *adóügy* természetesen aránytalanul több dolgot ad ennél a deputatióknak — s e teendőket nem lehet elválasztani a felszabadító háború tényétől. A szerv első ilyen határozatai 1685 novemberéből valók: a súlyosbodó adót részben a Thököly elfogatásakor Máramarosban történt „tumultus” után összeszedett lovak s más értékek árából kell pótolni, részben Duca-Vodá özvegyének a beszercei tanácsnál levő pénzéből.²⁰ Mindez azonban már akkor is kevés; 1685 decemberében a deputatio előbb rendkívüli fejadót vet ki az ország egész népességére (a jobbágyos nemesek és a székely katonáskodó elemek kivételével),²¹ majd (december 16-án) kényszerkölcsönt vesz fel birtokos nemesektől s városi polgároktól, szigorú büntető záradékkal a nem fizetőkre (ezekre az illetékes törvényhatóságok 100—100 forintig 3—3 ház jobbágyát foglalják el, s adják 5 évre az összeg letevőjének), s 1686. február 1-től ígérve a kölcsön visszafizetését;²² e kölcsönt fedezte az előzőleg kivetett fejadó. Az összeg rendeltetése eredetileg a portára, ill. Carafához küldendő követek költségeinek és Carafa, valamint titkára megajándékozásának fedezése volna — de hát ott a portai adó beküldésének kötelessége is, s bár Erdély hivatkozhatna egész helyzetére s külön is a császári hadak benyomulására, a deputatio 1686. január elején mégis jobbnak látja, az ország hűségének demonstrálására, beküldeni az adót.²³

Rövidesen kiderül azonban, hogy a portai adó nincs együtt; a deputatio előbb úgy határoz, hogy a kényszerkölcsönből begyűlt összegből kell kipótolni a hiányt,²⁴ aztán azonban jónak látja maga elé rendelni Péter Jánost, a korszak sok szorongattatást látott és túlélt görög kereskedőjét, s ráparancsolni: 10 napon belül tegye szerét az ország pénzének, különben oly fogságba vetik, ami a halálnál is rosszabb — ugyanakkor azonban halasztást ígérnek neki 20 000 tallérnál is nagyobb egyéb adósságára.²⁵ 1686 májusában búzakölcsönt vesz fel a deputatio, egyes személyek s az ország Kolozsvárott lévő búzájából, az ország Szebenben lévő búzájából ígérve visszafizetését.²⁶ 1686. augusztus 17-én itt az újabb kényszerköl-

csön, a birtokos nemesség gazdagabb részére (köztük tanácsurakra, táblai ülnökökre, más deputatusokra), szász törvényhatósági főtisztekre, egyes városokra kivette, ismét szigorú büntető záradékkal (az engedetleneknek kétannyit érő jószága foglalható le, s a pénz letevőjétől három évig nem válthatják vissza), a visszafizetésnek most már határidő nélküli ígéretével.²⁷ Augusztus utolsó napjaiban arról rendelkezik a deputatio, hogy Daniel István s a melléje rendelt személyek mielőbb vegyék számba: mi kelt el az ország búzájából s mi maradt, s jelentésük alapján rendelkezék: hová adjanak belőle.²⁸ Az 1685-ben ország szükségére felvetett zabot viszont (1686. szeptemberi határozattal) Telekinek juttatják, különböző szolgálataiért, különösképpen a Gyulay Ferencnek bécsi követi útjára adott 8 szekeres lóért.²⁹ Az év novemberében a főgenerális által ország szükségére adott 78 aranynak az ország közpénzéből való visszaadásáról rendelkeznek.³⁰ A legközelebbi kölcsön-visszatérítés már a szász papoknak jut: a deputatio 1687. január 1—10-i ülészaka rendelkezik úgy, hogy kölcsönzési készségük megtartására kinek-kinek fizessék vissza a hitelezetteket, a kölcsön-visszatérítésre félretett összegből.³¹ Kielégítetlen hitelező azonban láthatólag már bőven akad. 1687. április 10-én a szerv arról intézkedik, hogy Haranglábi Zsigmond fizesse ki (ország pénzéből) az Olosz Ferenc somlyai kapitány által a somlyai őrség fizetésére adott 400 forintot — ha lesz nála annyi pénz.³² Az április 20—29-i ülészakon végre ez ügykör más jellegű kérdéseivel is találkozunk: az 1686-i török adó elindításának ügyével (Ugron Ferenc generalis perceptort e végre Szebenbe rendelik), az 50 forintos adó felvételével (Nagy Pált küldik ki erre).³³ De aztán újra itt vannak a kölcsön-visszafizetési ügyek: Tholdalagi Jánosnak 150 forintot rendelnek annak a lónak árában, amelyet a császári hadak perceptorának ajándékozott a számukra szolgáltatott búza átadásakor,³⁴ ismét Teleki egy kölcsöne visszafizetését rendelik el.³⁵ S mintha az ország, kétségbeejtő helyzetében, szinte csak hitelből élne: Olosz Ferencnek 1687. május 14-én 1675 forintot térített vissza a deputatio, ennyit adott ti. a kapitány saját pénzéből a somlyai őrség fizetésére.³⁶

Most egy kis lélegzetvétel következik a kölcsön-visszatérítésekben. A deputatio elé került más adóügyek viszont annál nyomasztóbbak. 1687. július 7-én a szerv körrendeletek kibocsátását határozza el a törvényhatóságoknak: az 1685—1687-i rendkívüli adók (pénz, élés) perceptorai és inspectorai a következő országgyűlésre megfelelő készüllettel jöjjenek a számvételre. A helyzetet pregnánsan érzékelteti az aznapi másik adóügyi határozat: minthogy a váradiak nem akarnak a hódoltság adója után küldeni (emlékeztetjük olvasóinkat a fejedelmi tanácsról elmondottakra: ez a „tartózkodás” nem mindig volt szokásos), Somlyón viszont nem bátorságos tartani ezt, Olosz Ferenc írja meg a váradiaknak, hogy vitessék el, s ha nem teszik, ott tartása pedig nem biztonságos, küldje be Kolozsvárra.³⁷

Most másfél hónap szünet az adóügy kérdésében, aztán valami, ha nem is örömteli, de legalább kevésbé nyomasztó ügy. A császári hadak számára adott összegből generálisuk, Apafira tekintettel, 10 000 forintot elengedett. A fejedelem viszont 1687. augusztus vége felé a fiscalis director útján azt kívánja a deputatusoktól, hogy az összeg egy részét fogadják el a fiscalis és Apafi-jóságok hátralékos vagy jelen adójába. A deputatio 2000 forintot akceptál is, ugyanakkor

Teleki birtokai restans vagy rendes adójába is beszámított 1500 forintot.³⁸ S aztán vissza a régi kerékvágásba: október 2-án felmentvényt adnak Telekinek a kezénél volt 42 000 forintról³⁹ (a XVII. század első felében Erdély évi török adója nem ment annyira, mint ez az ekkor már az ország kiadandó pénze töredékének számító összeg), december 1-én a vármegyék vicetisztjeinek rendelik el a földesurak kapuszámainak falvankénti felcirkálását⁴⁰ (az adóteher óriási növekedésével ti. nyilvánvalóan együttjárt az adóalap eltitkolása is). 1688 januárjában—februárjában viszont az országgyűlés intézkedik, VII. tc.-ével, az ország hitelezőiről: az ország búzájából s más gabonájából biztatja őket visszafizetéssel, „Isten öfelsége kevés pihenést adván” — addig viszont az ország gabonáját tartó városoknak rendeli el lajstrom beküldését a deputatióknak a náluk lévőkről.⁴¹

Még ezen a nyomasztó sorozaton belül is külön helyet foglalnak el a deputatio 1688. márciusi áprilisi ülészakának adóügyi intézkedései. Több határozat szól kölcsönök visszatérítéséről (március 16.: a Teleki által Baló Mátyásnak, a portai ügyvivőnek, a máramarosi postáknak adottak visszafizetése; március 17.: Bánffy György, Apor István, Bethlen Gergely ország szükségére adott pénzének megtérítése). S ott vannak az adó felvételének különböző kérdései. Biztosokat küldenek Besztercevidékre a pénz felhajtására (március 20.). A brassai restantiák felszedésére két ottani személyt bocsátanak haza, más brassaiakat szinte túszképpen a deputatiónál tartván. Medgyes- és Segesvárszéken viszont külső emberekkel szedetik fel a hátralékos adót (március 25.). Maroszákat már katonai végrehajtás fenyegeti. Oda (március 22.) egy fejedelmi bejárót vagy étekgógót küldenek. kemény rendelettel, az executio megelőzésére. Adnak viszont helyi adókedvezményt is: a szamosújvári darabontok adójának felét elengedik. Kővárvidék adója ügyében viszont nem egyszerű a döntés, lévén ott Teleki a főbirtokos. Előbb (március 10.) határozatot hoznak ugyanarról, hogy az országgyűlés elé kell vinni azt a tc.-et, amelyet a jószágukat az adó elől Kővárvidékre elrejtők ellen hoztak. Két hétre rá azonban (március 24.) pontosan kidolgozott határozatot hoznak Kővárvidék adójának könnyítéséről.⁴² S amikor a szerv, rövid megszakítás után, áprilisban folytatja munkáját, rövidesen újra visszatérhet a márciusi kérdések egyikére-másikára. A brassai bírák s a mellettük lévő polgárok meg jegyzőjük végül is azzal szabadulnak (április 12.), hogy assecuratoriát adnak róla: hazatérvén azon lesznek, hogy a restantia határidőre begyűljék. Kővárvidék adója tekintetében újabb fordulat van. Az ugyancsak április 12-i határozat szerint a kővárvidéki birtokosok tegyék le a jószágukra rendelt adó felét (a büntetőzáradék szerint a nem fizetők birtokát most már 10 évre kapja az, aki leteszi helyettük a pénzt).⁴³

Az 1688. év további szakasza azonban még jó néhányszor hoz adóügyi feladatokat a deputatióknak. Május 13-án biztosokat küldhet Brassóba, Segesvárhoz, Medgyesre és Besztercére a 65 forintos adó behajtására.⁴⁴ Júliusban ismét hosszabb ülészakot tart a szerv, tele adóügyi intézkedésekkel. Vizsgálatot rendelnek el a Belső-Szolnok megyei restantiák ügyében (július 24.). Általános rendezést kísérelnek meg az 1685. óta közcélra történt kölcsönzéseket illetően (július 27.: a törvényhatósági főtisztek útján kívánják kihirdettetni, hogy a deputatio következő ülésére a hitelezők, az ügyben érdekelt perceptorok s más

hivatalos személyek jelenjenek meg a szükséges irományokkal felszerelve). Részintézkedéseket is hoznak azonban ilyen hitelezési ügyekben (július 24.: a kolozsváriak búza- és pénzkölcsöne, a szász universitas kölcsöne). Szükség esetén akár drasztikus eszközökkel is számadásra akarják kényszeríteni a számot nem adott s restans törvényhatósági pénztárnokokat. Helység restantiáját engedik el. Határozatokat hoznak a deputatio számára felvetett adóról.⁴⁵ Szeptember 10-én még mindig a Kolozsvárnak tartozó búza megadása a tárgy,⁴⁶ december 10-én pedig a kölcsönök visszafizetése. Az 1688. szeptemberi—októberi országgyűlés VII. tc.-e ti. rendelkezett arról, hogy az ország számára hitelezőknek a restantiákból fizessenek meg, 15 napon belül,⁴⁷ a törvényt azonban nem hajtották végre. A deputatio tekintélyes biztosokat küld ki (legnagyobb részét saját tagjait) Besztercére, Kolozsvárra, Segesvárra, Medgyesre, Szebenbe és Brassóba vizsgálatra s számvételre az ország ott lévő gabonájáról és a hitelezők kielégítésére.⁴⁸

Az 1689. év pedig ott folytathatja, ahol elődje abbahagyta: a deputatio februárban executorokat küld ki a vármegyékbe az adók felhajtására.⁴⁹ Az adó beszédése azonban ekkor sem megy simán. Attól kell tartani, hogy Carafa katonai végrehajtással szerzi meg magának, úgyhogy a szerv április 26-án úgy határoz, hogy biztosokat kell kiküldeni a hátralék felszedésére, s brachiumot kell küldeni azokra, akik május 4-éig nem fizettek. A késedelemért felelős személyek pedig elfogadók és ítéletükig rabságban tartandók, mi több: ha mégis katonai executióra kerül sor, elsősorban ezek birtokaira kell vinni.⁵⁰ A deputatio április végi üléseinek emellett e téren is feladatokat ad Brassó 1689. április 24-i ismeretes égése. A város, a tűzkárosultaknak adókedvezményt nyújtó törvényekre hivatkozva, adómentességet kér. Bár ez a törvény szerint csak három év volna, a deputatio helyesnek látja négy évre megadni. Teljesíti a város azon kérését is, hogy pénz- és élésbeli adórestantiáját engedje el (még ezen túlmenő támogatást is ígér nekik bajukban).⁵¹ S végül ismét gond kölcsön visszafizetése. Most Alsó Jánosnak, Bánffy Györgynek s Tholdalagi Andrásnak rendel visszafizetni együttvéve 1600 forintot a deputatio.⁵²

1689 májusában két momentum bír érdekléssel e tárgy körben. Az országgyűlés felhatalmazza a deputatiót arra, hogy amennyiben a császár nem engedi el a legutolsó terminusra szolgáltatandókat, s sürgős új adó kivetésére lesz szükség, tegye meg ezt, s a következő országgyűlés majd becikkelyezi rendelkezéseit.⁵³ (Emlékezzünk rá: a deputatio *kezdetől vetett ki adót.*) A deputatio pedig pénzt rendel a számvevők (Bethlen Miklós, Alvinczi Péter, Sárosi János és a nagysinki székbíró) költségeire.⁵⁴ A májusi felhatalmazás alapján jár el a deputatio, mikor június 17-i ülésén kapunként 40 forintos adót vet ki azzal, hogy ezt a földesurak tegyék le. Ez az ülés tartja szükségesnek, a kapuszámok és puszták régóta napirenden lévő kérdésének rendezésére, kimondani: a törvényhatósági fő- és altisztek cirkáltassák fel a pusztákat (a fiscus birtokain is), s ezekről nyújtsanak be jegyzéket a következő országgyűlésre. A főtéma mellett még mindig ott van tárgynak Brassó mentességének kérdése; ezt ekkor szabályozzák pontosan.⁵⁵ Augusztus 4—5-én már a 40 forintos adó kifizetéséről adhat felmentvényt Apor Istvánnak a deputatio. Egyben intézkedhet a Bethlen Gergely főkommissarius által a császári hadak szükségére felvett kölcsön megfizetéséről,⁵⁶ s ugyanakkor Apafitól

vehet föl kölcsönt a császári hadak számára tartozókra.⁵⁷ Az év vége felé, a november 5—7-i ülésen, a számvétel kérdésében próbál, immár sokadik nekigyürközéssel, rendet teremteni a deputatio. A következő országgyűlés első napjára megidézi azokat a perceptorokat, akiknek kezén 1685 óta adó volt, s nincs végleges felmentvényük. Arra is kötelezi őket, hogy a restantiát is hozzák be, azzal fenyegetőzve, hogy különben, nemesi vagy más prerogatívákra való tekintet nélkül, előállíttatja őket.⁵⁸

1690-nek már csak első hónapjából van nyoma a deputatio adóügyi tevékenységének. Január 14-én egy sor helyi adóügyben intézkedik,⁵⁹ 23-án pedig instructiót ad az adószedőknek s a törvényhatósági tiszteknek az adó és élés ügyében.⁶⁰

A deputatio adóügyi teendőivel majdnem azonos arányúak, de amannál is kevésbé változatosak *hadügyi* intézkedései. Az első ilyenről bizonytalan, hogy végrehajtották-e. 1685. május elején kerül szóba a deputatióban, hogy a Királyföldön tekintélyes nemesek írják össze a táborba menőket. Erre a szebeni polgármester s a brassai bíró (a deputatio tagjai) fellármázzák az universitást. Az május 12-én tiltakozik is: ez a szászok kiváltsága ellen van, s a szegénység nem bírná a költségeket. Azt kérik, hogy a székek tisztjei rendelkezzenek: kik s hányan vonuljanak hadba területükről.⁶¹ 1685. november elején a deputatio egyrészt a fennlévő hadakról rendelkezik: a mezei hadak Kolozsvár hóstátjába szálljanak, az aranyosszékiek pedig Felvincre és Székelykocsárdra — de ott maradjanak, csoportosan; ha idejük letelt, Bethlen Gergely váltsa fel őket az udvarhelyszéki haddal.⁶² Másrészt azonban felhatalmazza a fejedelmet, hogy a helyzet szorosabbra válása esetén a deputatio határozata szerint rendelkezék. Apafi erre hivatkozva rendel el november 27-én általános hadfelkelést.⁶³

1685 decemberétől hónapokra a szerv témája a somlyai őrség fizetése, Kővárba s Szamosújvárba gyalogok küldése és ezek hópénze, de a többi végvári őrség ügye is. December 12-én úgy határoznak, hogy Bethlen Elek adjon 5000 forintot az országgyűlésen kivetett kényszerkölcsönből a somlyai őrség fizetésére. Székely Lászlónak viszont már úgy rendelkeznek aznap, hogy az teremtsen elő az őrség két hópénzét.⁶⁴ (A Bethlen által küldendő 5000 forint annak utólagos fedezésére szolgál.) Ugyancsak december 12-e tájt hoznak határozatot arról is, hogy Kővárba és Szamosújvárba bizonyos szász törvényhatóságok és Marosvásárhely küldjenek gyalogokat és két hadnagyot velük, megfelelő fegyverzettel és ruházattal, 3—3 hópénzzel. A határozat kiváltságaik vesztével fenyegeti a rendelkezést nem teljesítőket. Az 1685 végi—1686 eleji helyzetben azonban nem lehet csodálkozni azon, hogy 1686. január 19-én a deputatio újra követeli a gyalogok három hópénzét a törvényhatóságokon, azzal, hogy amennyiben azok azt bizonygatnák: ők fizettek, keressék pénzüket azokon, akiknek átadták. Február 18-án, tehát jó két hónappal az első rendelkezés után, nyolc napon belül követelik a hópénzt illető rendelkezés végrehajtását (s egyben a gyalogok létszáma hiányának pótlását), most már realisabb büntetőzáradékkal: azokon a tiszteken veszik fel a hópénzt, akik nem szolgáltatták be.⁶⁵ Az is 1686 februárjában történhet, hogy a deputatio a Husztban lévő gyalogok háznépe szükségére 3—3, a Kővárban lévőkére 4—4 véka búzát rendel az ország Segesvárott lévő búzájából.⁶⁶ Márciusban viszont magának a

kővári őrségnek való fizetéséről kell határozni. Addig Teleki Mihály mint kővári főkapitány saját búzájából s pénzből tartotta az őrséget, a várba ti. nem lehetett másunnan pénzt s élelmet juttatni. A deputatio március 25-én assecurálja Telekit, hogy az ország megtéríti ezt neki.⁶⁷ Ugyanez idő tájt pedig Bethlen Elekkel pénzt, Besztercéről és Kolozsvárról búzát küldet az őrségnek.⁶⁸ Március vége felé rendel a szerv fizetést, az ország meglévő pénzből, a jó ideje fizetetlen kolozsvári őrségnek is,⁶⁹ s ad a Fogarasban szolgáló udvarhelyi gyalogok „segítségére” ország pénzből 300 forintot.⁷⁰

Az 1685. december—1686. márciusi időszakban más hadügyi tárgyak ritkán kerülnek a deputatusok elé. 1686 januárjában kénytelenek a mezei hadak néhány zászlóaljából s a marosszéki hadakból álló vigyázó sereget rendelni az északi határszélt dúló császáriak ellen, Gyulaffi László parancsnoksága alatt, Szamosújvár és Bethlen tájára — azzal azonban, hogy maguk ne keressék az alkalmat az ellenségeskedésre.⁷¹ Nem sokkal később felültetik vigyázásra a háromszéki és csíki vitézlő rendet, külön utasítva őket a hágók őrzésére. A szebeni, brassai és besztercei főtiszteknek pedig hirszerzést rendelnek el.⁷² A deputatio márciusi ülésén hoznak határozatokat, az imént említett hópénz- és segélyügyeken túl, arról, hogy a száz városokban csináljanak 40 000 vasalt kopját (árukról s rendeltetési helyükről Teleki mint főgenerális intézkedjék),⁷³ Dombi hadnagy gyalog talpasainak fizetéséről, Nagyszegi Gábor conventiójáról.⁷⁴ A legfontosabb kérdésben azonban, a hadak felültetésében és felhasználásában Apafinak adnak felhatalmazást, hogy Teleki és a törvényhatósági főtisztek útján adja ki a helyzethez képest szükséges rendelkezéseket.⁷⁵

1686 májusában azonban Scherffenberg s vele Csáky László már Bonchidánál táborozik, s onnan követelődzik Erdély egyes törvényhatóságain. A deputatio most már a közvetlen védelemről kell hogy intézkedjék. A Scherffenberg és Csáky rendeletét beküldő Besztercét s az odahúzódó nemességet dicséretes hűségében való állhatatosságra buzdítja, egyben azonban engedélyezi, hogy a jelenleg rájuk kivetett gyalogokat otthon tartsák a város védelmére, felvehetnek a védekezésre besztercevidéki, máramarosi, de másunnan való személyeket is, Orlai Miklós, a bujdosó rendek egykori ismert személyisége ott maradhat náluk, csak zsoldost állítson, a Besztercén lévő többi nemes üljön fel és szálljon táborba.⁷⁶ Gyulafehérvárra külön biztost küld azzal, hogy a deákok s a lakosság a végsőkig maradjanak helyt, s az aranyosszéki gyalogok is vonuljanak oda védelmükre.⁷⁷ Kolozsvárott lerontatja a város falához csatlakozó építményeket, s határozatot hoz az oda Apafi által adott 40 mázsa puskapor árának az ország pénzből leendő megfizetéséről.⁷⁸ Minthogy azonban Apafi most jönnek látja maga mellett tartani Székely László kolozsvári főkapitányt, kormányzatának egyik legesesebb emberét, egyelőre Polyik János alkapitányra bízzák helyettesítését.⁷⁹ Két hópénzt is rendelnek a kolozsvári, szilágycsehi, somlyai és kővári őrség fizetésére⁸⁰ („az ország pénzből vagy kölcsön vagy különben szerevén” — a fogalmazás érzékelteti a helyzet súlyosságát, veszély és védelmi eszközök aránytalanságát). Ideiglenesen Bethlen Gergelyt küldik Teleki helyetteséül a hadak élére.⁸¹ Még az a határozat is a hadügyi intézkedések körébe sorolandó, amely eltilja a gabona kivitelét az országból.⁸²

1686 nyara a Scherffenberg-invázió jegyében telik el. Június 5-én arról rendelkezik a deputatio, hogy Teleki Mihály főgenerális adjon Gyulaffy mellé hadakat, s az maga legyen velük, a Szolnok és Doboka megyei nemesség a főtáborba szálljon, a szász universitas fizessen a Kővárban s Szamosújvárott lévő gyalogoknak — de rendes gyalogjait is egészítse ki, a városokból vigyenek a hadaknak kenyeret s más élelmet.⁸³ S aztán (miközben nagy tétel búzát, vágómarhát és juhot vetnek ki az adózó népre az Erdélybe nyomult császári hadak ellátására) július 20-án Székely Lászlóval rendelkeztenek: a kolozsvári őrség praebendabúzájának kifizetésére helyben kérjenek kölcsönt, s új búza után a deputatio majd kifizeteti ezt,⁸⁴ ugyanez idő tájt pedig (rossz híreket véve Haller Jánosék bécsi tárgyalásainak kilátásairól, egyben pedig török hadihírekről is hallva, de a nagyvezér agájától is szorongattatva a Scherffenbergnek való ellenállás elégtelensége miatt) arra nézve küldenek utasítást Bethlen Gergelynek: miképpen kerülje el a (szerény erőt jelentő) erdélyi haddal a császáriakkal való összecsapást (ha azok Udvarhelyszék vagy Brassó felé támadnak, Bethlen a Maros mellett húzódjék Szeben felé; ha Marosvásárhely irányába nyomulnak, ő Fogarasnak vonuljon), de a fizetett hadakat s a somlyaiakat küldje Szebenhez, „nem lévén itt e tájon csak egy katona is”.⁸⁵ S a hagyományos hadfelkelés szervezete nem is bírja az 1686. nyári megterhelést: a vármegyei nemesség azt kéri, hogy zsoldost állíthasson maga helyett. A deputatio 1686. augusztus 22-én bele is egyezik ebbe (irgalmatlan büntetést szabva az alkalmatlan zsoldosok kiállítóira, azzal, hogy a bírság 2/3-a a főgenerálisé, 1/3-a a megyei tisztéké legyen), ugyanakkor a szász universitással is 1500 rendkívüli gyalogot állíttat ki (a tanácsurakra s más főrendekre kiszabott bírságot rendelve az alkalmatlanok után a szék tisztjeire).⁸⁶ Másnap parancsnokokat állítanak a zsoldosserg elére (Bánffy Farkast és Rácz Istvánt), s augusztus 30-át tűzik ki a sereg kiállításának határidejéül.⁸⁷ Augusztus utolsó napjaiban pedig Telekit s vele Bánffy Györgyöt, Gyulaffi Lászlót, Macskási Boldizsárt s Apor Istvánt „cum plena dignitate” kiküldik a véghelyek megszemlélésére.⁸⁸

A Scherffenberg-invázió még nem jelenti Erdély állandó megszállását; a tábornok hadainak elvonulása után némi respiriuma van az országnak. 1686 novemberében a deputatio már engedményt tehet a szászoknak: 1500 gyalogjukból 1000-et elengednek, mintegy helyette fizettetnek velük a hadakozás végéig 300 gyalogra hópénzt. A nemesi felkelésnek vagy helyette zsoldosok kiállításának (vagy éppen hadak fizetésére pénz adásának) kérdését Apafi, a főgenerális és a fejedelmi tanács hatáskörébe utalják. Részben feloldják a gabonakivitel tilalmát is. Ugyanakkor rendelkeznek a bujdosó magyarországiak ismert tisztje, Hatházi és bizonyos gyalogjai felfogadásáról, fizetéséről s szolgálatba állításáról.⁸⁹

S aztán 1687 áprilisában kezdődhetnek újra a reménytelen hadügyi intézkedések. Április 11-én a deputatio újra elrendelheti a vigyázást — fa és széna híján azonban (Teleki Mihály előterjesztése alapján) nem rendelnek el általános hadfelkelést, hanem Tholdalagi János szamosújvári főkapitányra bízzák a határszéli vigyázást azzal, hogy Szolnok s Doboka megye tisztjei e tekintetben tőle függjenek, a somlyai főkapitány s Beszterce pedig tartson vele jó kapcsolatot. Ugyanaznap sürgősen Fogarasba rendelnek 380 székely gyalogot, s készültséget parancsolnak a szászok

gyalogjainak.⁹⁰ Nem egészen két hétre rá, április 23-án ismét az öreg főgenerális előterjesztése alapján kell az április 11-it kiegészítő új határozatokat hozni: 1. Minthogy a Szolnok és Doboka megyei nemesség a jelen helyzetben nem ülhet fel, s kevés haszon is lenne felkelésében, helyükön kell hagyni őket. A Désen kvártélyozó katonák vonuljanak Szamosújvárhoz, Tholdalagi János azokkal vigyáztasson — lehetőleg ne engedje be a császáriakat. 2. A kolozsváriak is legyenek vigyázásban; a lehetőség szerint akadályozzák meg a császáriak marhahajtásait. 3. A mezei hadak szálljanak a tövisi rétre.⁹¹

Azzal azonban hamarosan tisztába kell jönnie a deputatióknak, hogy komolyabb védekezés a császáriak esetleges benyomulási szándékával szemben minden szempontból értelmetlen volna. Május 14-én már úgy határoznak, hogy a hadak felültetését nem kell elsietni, csak készültséget kell elrendelni. (Ugyanakkor rendelnek két-két hópénzt a somlyai és kolozsvári őrség fizetésére, „a fennforgó szoros állapotok azt kívánván”. Emlékeztetjük olvasónkat: ugyanez az ülés rendelkezik az Olosz Ferenc által a somlyai őrség fizetésére adott tetemes összeg visszafizetéséről.)⁹² Júliusban azonban mégis el kell rendelni a hadfelkelést, de lényegében már csak formális gesztusnak, az esetleges török megtorlás elkerülésére. A szultán és a nagyvezér ti. Erdély táborbaszállását követeli. Levelüket július 7-én olvassák fel a deputatio ülésén, s 9-én határozatot is hoznak hadbahívó körrendelet kiadására. Természetesen a júliusi ülésről sem hiányzanak a szorongató hópénzügyek. A szász universitas által a gyalogok számára szolgáltatott hópénz jó részét más szükségekre kellett kifizetni, a gyalogok fizetésének határideje pedig közeleg. A hiányt az ország pénzből kell pótolni — határozzák el ugyancsak július 9-én. Ugyanaznap rendelik el az akkor fogadott 80 új gyalog fizetését is. S minthogy a somlyai kapitány vizsgálatot kér az iránt, hogy a hatáskörébe eső területen kik követtek el bizonyos kihágásokat, húzás-vonásokat stb., oda biztosokat kell küldeni a kihallgatásokra (július 7.). A háromszéki-moldvai határvonala várai (Bodza, Ojtoz, Csikgyimes) s az ottani szorosok szemrevételezésére (nyilvánvalóan tatár beütéstől tartva) ismét mások szállnak ki a deputatio határozatából biztosokként (július 9.).⁹³

Az 1687. július 7—9-i ülés hadfelkelési határozata, a maga látszatmivoltában is, a deputatio utolsó érdemi hadügyi intézkedése. Július második felében még hoznak egy határozatot a vármegyék gyalogjainak hópénzéről (a megyék egy főre és hónapra 3 forint 50 dénárt fizessenek, s három havit küldjenek be mielőbb Teleki Mihály kezéhez),⁹⁴ szeptember 21-én pedig a várakba küldendő búzáról.⁹⁵ Mikor azonban október 2-án újra egybegyűl a deputatio, Lotharingiai Károly már Erdélyben áll seregeivel, folynak vele a balázsfalvi egyezményt előkészítő tárgyalások. Az önálló erdélyi hadügynek *érdemben* vége. Nem érdemiek már a deputatio októberi hadügyi intézkedései sem: október 4-én Ugron Ferencsel két hópénzt adatnak az ország nála lévő pénzből a kolozsvári, somlyai és szilágysehi őrségnek,⁹⁶ október 6-án a fejedelmi tanácsot hatalmazzák fel a kövári őrség fizetése iránti rendelkezésre.⁹⁷ Ezek az év utolsó ilyen intézkedései. 1688 pedig még ennél is szegényesebb. Február 27-éről maradt fenn egy intézkedés a Besztercén lévő gyalogokat illetően.⁹⁸ Április 20-án már Carafa sürgetésére rendelkeznek a hágók

bevágatásáról.⁹⁹ Sokkal többet az 1689-i év sem mond. Mikor az év április végén a deputatio ismét hadügyi vonatkozású határozatokat hoz, a somlyai és csehi őrség fizetéséről intézkedhet, a hódoltságra felvetett pénzből adatva nekik egy hópénzt, s a szamosújvári fizetett gyalogokról (csak húszat hagy ott, a többi Apafi mellé rendeli).¹⁰⁰ Május 19-én újból utalványoz a somlyai és kolozsvári őrségnek a hódoltsági adóból. Az év augusztus 4-én pedig már a császári hadak támogatására rendel el készültséget.¹⁰¹ Szeptember 2-i ülésének egyik tárgya is Heisler követelése 2000 lovas állításáról. Ezt az ügyet a fejedelem és a főgenerális rendelkezésére adja. Teleki nyer felhatalmazást a csiki és beszercei hágók ügyében is. Erdély ügye most csak a várak építése volna. Ezt viszont szinte dugják is Heisler elől. Úgy határoznak, hogy Apafi most ne keresse meg eziránt Heislert, nehogy az „scrupulust” képzeljen. Ahogy lehet, építsék a várakat, a nagyobb építkezések ügyét pedig a fejedelem terjessze az országgyűlés elé.¹⁰² Az utolsó hadügyi intézkedés (1690. január 14.) pontosan ebbe az epilógusba tartozik bele: a kolozsvári és somlyai őrség fizetését, a korábbi határozatnak megfelelően, a hódoltságon felszedett adóból akarják megoldani.¹⁰³

Ami a deputatio további beligazgatási teendőit illeti, azok a bíraskodás kivételével ügykörönként néhány vagy egyetlen mondatban ismertethetők. *Rendészeti* intézkedése egy maradt fenn. 1689 áprilisának utolsó napjaiban, Brassónak pár nappal korábban történt leégése miatt, körrendeletet határoz a tűzre és ismeretlen emberekre való vigyázásról.¹⁰⁴ Néhány rendelkezése illeti a *postálkodást*. 1687 szeptemberében a szász natio panaszt tesz a deputatio ülésén a postálkodás terheinek súlyossága miatt. Erre a deputatio összegyűjti az universitas postaloadási kötelezettségét szabályozó országos végzéseket, s a fejedelem elé terjeszti jóváhagyásra. Apafi 1687. szeptember 22-i rendeletében taxative felsorolja: kiknek tartoznak postalovat adni a szászok.¹⁰⁵ Brassónak, tűzkára kapcsán, a vidék postálkodási terheinek jobb rendbe tételét ígéri 1689. április végén, a város által kért teljes mentesítésüket azonban nem.¹⁰⁶ 1690. január 14-én viszont a deputatio kénytelen megregulálni postaügyben a szászokat, a szebeni királybírónt át rendelkezve nekik: a fejedelem postáinak, a főgenerális postán járó szolgálinak, a Commissariatus hivatalos ügyben utazó embereinek, a háromszéki, csiki és máramarosi postáknak kötelesek postalovat adni.¹⁰⁷ *Kincstári* ügy egy fordul meg a deputatio előtt, az is csak félig-meddig illik e kategóriába. 1685. december 16-án 3000 birodalmi tallérral megemelik Teleki Mihály fiscalis jószágainak zálogösszegét, tekintettel a korábbi táborozásoknál stb. szerzett érdemeire, s kiadásaira.¹⁰⁸

Némileg más képet mutat a deputatio *bíraskodási* tevékenysége. Itt emlékeztetjük rá olvasónkat: a szervnek tagja a fejedelmi tanács egésze (eltekintve — az időszak egy részében — a szebeni királybíró és polgármester felváltva való jelenlététől), a két ítélőmester és a fejedelmi tábla ülnökeinek egy része, egy ideig a fiscalis director is. A háborús időszakban azonban bizonytalannal nem lehet megtartani a táblai ülészakokat, legalábbis alig van nyoma megtartásuknak. Annak se, hogy a *tábla az országgyűlések alatt* tartana üléseket. Így kézenfekvő, hogy bizonyos fontos perek a deputatio elé kerülnek. Hangsúlyozzuk: az *országgyűlés* bíraskodá-

sa a törvény által eléje rendelt perekben változatlanul tart ez időben is; a diéta elé tartozó pereket a deputatio nem tárgyalja.

Az 1686—1687-es évek bíraskodási ügyei evocatiók, admonitiók kiadásai.¹⁰⁹ 1688. március 23-án hozza meg a deputatio első érdemi bírói döntését egy birtokelfoglalással járó adósságperben.¹¹⁰ Az 1688. október 5-i ülésen előbb Mikola László és Ágnes osztálya ügyében határoznak, Bethlen Eleket, Apor Istvánt, Felvinczi Zsigmondot és Alvinczi Pétert küldve ki az osztoztatásra. Ezen az ülésen foglalkozik először a deputatio Kapy Gábor gyermekei és Teleki Mihály jogvitájával. A per tárgya: a Kapy-örökösök tízezer forintig való justt pretendáltak a gerneszegi jószágban, s minthogy kötelezték magukat a jószágot illető oklevelek Teleki kezére adására, az kifizette nekik ezt a pénzt. Kapyék azonban nem adták át az okleveleket. A huzavona már jó ideje tarthatott akkor, amikor a deputatio kötelezte, bírói ítélettel, a visszatartott oklevelek 15 napon belüli kiadására Kapyékat. Foganatja nem lett az ítéletnek, s Teleki most már nem volt tovább türelemmel. Az év november 3-án újabb ítéletet hozott a deputatioval oly értelemben, hogy a Kapy-örökösök 15 napon belül a pénzt fizessék vissza neki, s ha átadják a visszatartott okleveleket, ő újra kifizeti őket. Ha nem, örökre veszítsék el pénzüket s a gerneszegi jószágra vonatkozó okleveleiket, a vitás oklevelek pedig (s a gerneszegi jószágot illető, nem Teleki kezénél lévő más oklevelek) érvénytelenek legyenek.¹¹¹ 1688. december első napjaiig azonban ennek az ítéletnek se volt foganatja, úgyhogy a deputatio most visszalép. Admoneáltatja a Kapy-örökösöket arról, hogy a következő országgyűlésre jelenjenek meg, s vagy járjanak el maguk az ítélet szerint, vagy egyezzenek meg másképpen Telekivel, különben a novemberi ítélet végrehajtásra kerül.¹¹²

A deputatio ugyanezen ülésén foglalkozik a Béli-örökösök perével is. Az évben Sárosi János ítélmester megosztotatja Béli Kelement, Dávidot és Wesselényi Pálné Béli Zsuzsannát. A két Béli-fiú akkor nem akadályozza az osztályt, utána viszont egyre-másra követ el túlkapasokat Wesselényiné rovására. Az erre a deputatiohoz fordul, sérelmeinek orvoslását kérve. A szerv december 10-én úgy dönt: a következő országgyűlésre jelenjenek meg az összes érdekelték, s ott igazításba veszik ügyüket; addig ne sértsék, károsítsák egymást.¹¹³ Az utolsó ilyen nyom 1689. május 21-éről való. A deputatio akkor úgy határoz Páter János és Szegedi György gyermekeinek perében, hogy a szerv legközelebbi ülésére mindkét fél jelenjék meg a szükséges okmányokkal, s a portus és aknák körül forgott tisztek is certifikálandók; a meg nem jelenő fél elmakacsolandó.¹¹⁴

A deputatióknak azonban a messze legnagyobb feladatot az Erdély határszélén táborozó, majd előbb időlegesen Erdélybe nyomuló, aztán az országot állandó jelleggel megszálló *császári hadakkal való érintkezés, ellátásuk adja*. 1686 januárjában kerül először ilyen ügy eléjük. Carafa azt követeli, hogy Apafi és a rendek küldjenek teljhatalmú biztosokat a hadak téli kvártélyá stb. ügyében való tárgyalásra — különben hada ott szerez élelét, ahol talál, s ha Erdély fegyvert fog ellene, ellenségének tekinti. A deputatio egyelőre Gyulay Ferencet küldi Carafa lecsendesítésére, el akarván húzni a dolgot addig, míg I. Lipót választ ad a Haller János vezette erdélyi követségnek. Mindenesetre ígértet 2000 aranyat s egy

szerzős lovat Carafának (s 100 aranyat titkárának, akinek egy lovat mindjárt adat is) annak fejében, hogy a tábornok vagy vigye ki Erdély határszéléről a hadakat, vagy legalábbis beljebb ne nyomuljon velük, s ne viselkedjék ellenségképpen.¹¹⁵ Február 23-án azonban a deputatio már tekintélyes és népes bizottságot kell hogy küldjön Kolozsvárra a Carafával való tárgyalásokra.¹¹⁶ A tárgyalások folyamán a fejedelem és a deputatio biztosokat az egyes törvényhatóságokban a császári hadak által tett károk, kihágások kivizsgálására.¹¹⁷ Rövidesen azonban már Scherffenberggel kell alkudozni. Májusban még megpróbálnak „keménykedni”. Protestálnak nála arról, hogy hadait tartsa fejelemben, különben ellenségeskedésnek veszik eljárását.¹¹⁸ Rövidesen kiderül, hogy a két fél más pozícióból kell hogy tárgyaljon, s másról van szó. A császári tábornok június 2-án, árpástói táborából, hűségnyilatkozatot követel a fejedelemtől a császárnak, Kolozsvárba és Dévára császári őrség bevételét, egyben pedig jelentős mennyiségű élelmet, engedélyt a markotányosoknak élés készpénzen való vásárlására is (s a táborába való élésselhozatal biztosítását), az ellenség hadmozdulatainak jelzését, útlevelet követeinek és kémjeinek (ezt az erdélyi követeknek is ígéri), elfogott katonái visszaadását (viszonzásul a kihágások elkövetőinek büntetését ígérve). Feltételei elfogadása esetén — írja — kész kivonulni Erdélyből, ellenkező esetben azonban kénytelen más eszközökhöz nyúlni.¹¹⁹

A deputatio június 7-én kibővített ülésen tárgyalja Scherffenberg követeléseit. Részt vesznek rajta a magyar megyék egy részének követei — Kraszna, Közép-Szolnok, Hunyad és Zaránd megye követei nincsenek jelen —, a székely székekéi Aranyosszék kivételével s az egyébként is képviselt Szabenzéken kívül Segesvárszék, Brassóvidék, Medgyesszék és Besztercevidék követei s rajtuk kívül számos olyan, az 1680-as évek második felében már főrendnek számító személy, aki nem tagja a deputatiónak. Csak Kolozsvár és Déva átadásáról való szavazásuknak van nyoma. Senki sem hajlandó hozzájárulni a császári őrség befogadásához a két erősségbe. A jelenlevők nagy többsége az egyszerű elutasítás álláspontjára helyezkedik. Csak Bethlen Miklós foglal állást úgy, hogy az erősségek átadását el kell utasítani, minden másról azonban tárgyalni kell, s a megállapodást Bécsbe kell felterjeszteni jóváhagyásra, annak leérkezéséig nem kell végrehajtani. Bethlen Gergely pedig (s vele feltehetően¹²⁰ Haller Pál, Naláczy István, Inczédy György és Kabos Gábor is) úgy gondolja: minden lehető meg kellene kísérelni, hogy Scherffenberg tegyen le a követeléséről.¹²¹ Az eredmény persze végül is az, hogy élelmet adni kell a császári hadaknak,¹²² a deputatio pedig kötetnyit levelezhet Scherffenberggel, ill. hozzá küldött követeivel, Gyulay Ferencsel meg Bethlen Miklóssal és társaival.¹²³

Scherffenberg elvonulása után is csak pár hónapig nem kell a deputatiónak e kérdéssel foglalkoznia. November 8-án már arról határoz, hogy amennyiben Carafa Szatmár tájára jön, Apafi idejében küldjön hozzá követet. Egyben viszont utasítja a máramarosi és kővári vicetiszteket: a császári hadak tisztjeivel se közvetlenül, se követek útján ne tárgyaljanak, hanem követeléseiket jelentsék Apafinak és főgenerálisának, s várják meg döntésüket.¹²⁴ November 27—28-án újból egy sor ilyen kérdésben határoz a szerv. Továbbra is próbál a „megnyerés” ősi

eszközeivel élni. Carafának elküldené a korábban megígért 2000 aranyat s most már 6 lovat.¹²⁵ Az Erdélyben követként járt Marchisónak, ígért szolgálataiért, az ország pénzből adat 100 aranyat,¹²⁶ de a fegyveres ellenállásig menő ellenzésre utasítja Somlyót az esetben, ha a császáriak saját őrségük beengedését követelnék (a császári őrségnek erdélyi várba való befogadása ti. a török hűség felmondásának deklarációja lenne¹²⁷ — s Erdély erre még nem látja elérkezettnek az időt), s a végső esetben ugyancsak fegyverrel háríthatnák el a császáriak olyan kísérleteit is, hogy Kóvár vagy más vár csűrőskertjéből erőszakkal ragadják el a gabonát s szénát.¹²⁸

A helyi erőszakosságokat talán sikerül elhárítani, de áldozni kell a császári hadak tartására; a deputatio 1687. január 1—10-i ülése kényszerkölcsönt határoz e célra pénzből s élésből. Az őrseget a magyar és székely törvényhatóságokban főrangú személyekre s más nagyobb birtokosokra vetik ki (taxative felsorolva nevüket), a szászokra egy összegben vetik ki a pénzt s törvényhatóságokként az élést, a magyar és székely városokra s végül külön a szebeni görögökre egyenként a pénzt. A büntetőzáradékok itt is szigorúak (az engedetleneknek a kivetés háromszorosát érő birtokát foglalják el, s a pénz letévője három évig bírhatja a jószágot; a kifejezetten ellenszegülők az országgyűlésig arestumban maradnak; a nemfizető szász székek falvait elfoglalhatják a közeli nemesek). Felügyelőket rendelnek ki (saját kebelükből) a pénz s élés beszedésére, igazgatására és kiszabására (segítséget is részben a deputatusok közül adva melléjük), a pénz felvételére azonban még külön perceptorokat is (egyikük a deputatio tagja), s emellett a központi apparátus mellett még külön biztosokat is küldenek ki az egyes magyar és székely törvényhatóságokba (szintén a deputatio kebeléből) a kivetettek beszolgáltatásának szorgalmazására s az ellenszegülők elleni határozott (a nemesi perogativákat sem tekintő) fellépésre. Egyben Kálnoki Sámuel Veteranihoz küldik Máramarosba, Naláczai Andrást és Bálintittot pedig Carafához. (Ugyanekkor viszont nem akceptálják Nemes János és Bálintitt 1686 végi megállapodását Carafával, túlságosan engedékenyeknek ítélve eljárásukat.¹²⁹)

Az 1687. januári ülés intézkedései után ismét lélegzetvételnymi szünet következik; az év februárjában—márciusában a deputatio néhányszor levelet vált a császári tábornokokhoz küldött követeivel, jelentések érkeznek hozzá Commissariaticá-ügyekben. Csak áprilisban kell megint erősebben e kérdés felé fordulni. Előbb a deputatio április 7—11-i ülése vet ki 50 000 forintot s 2000 vonómarhát a császári hadak „csendesítésére”, ebből 30 000 forintot sietve el is küldet (20 000-et az ország pénzből; 5000-et a szebeni királybírótól és polgármestertől, másik 5000-et Apor Istvántól kérnek kölcsön erre). Kijelölik a pénzt átadó személyeket (Mikes Pált, Bándi Kovács Istvánt, Oklocsáni Pált és Kálnoki Sámuel), gondoskodnak úti- stb. költségükről, szekereket rendelnek a pénz alá s lovakat a szekerek elé, nemes kísérőket a küldemény mellé, Veteraninak ajándékba küldenek egy Telekitől 100 aranyon vett lovat, kivetik a vonó marhákat is (3—3 kapura 2-t; kb. ezen az alapon a rovatlan falvakra, városokra stb. is).¹³⁰

Akkor még nem sejtik, hogy rövidesen újra a dologhoz nyúlhatnak: Carafa ti. zsarol.¹³¹ A deputatio erre (április 22-i határozatával) sürgősen megküldi a tábornoknak a korábban megígért 2000 aranyat (amelyet az korábban vonakodott

elfogadni, most azonban a restantia törlesztéseképpen elvonná), szorultságában kölcsön véve fel e pénzt is.¹³² Az április 20—29-i ülés emellett két fontos határozatot hoz e tárgykörben. Még az ülés első napján biztosokat küld ki (részben saját kebeléből) az egyes magyar törvényhatóságokba a császári hadak számára felvetett vágómarhák összegyűjtésének irányítására,¹³³ a szász universitást csak felszólítják a marhák összeszedésére.¹³⁴ Egyben pedig utasítja Erdélynek a császári tábornoknál tartózkodó követeit, hogy igyekezzenek valamit lealkudni a követelt összegből és sürgessenek megfelelő assecuratoriát Carafától s rajta át a császártól a megállapodásról. A portio elnevezést azonban nem hajlandók elfogadni, s még most is jónak látják magukat többszörösen is elhatárolni a Nemes—Bálintttszerződéstől.¹³⁵ Az áprilisban kivetett vágómarhák május elején már együtt vannak a kihajtásra; a deputatio május 13-a tájt intézkedik erről, tekintélyesebb megyei nemeseket rendelve a szállítmány útközbéli felügyeletére, s Gyerőffy Györgynek (a szolgáltatás fő gondviselőjének) felhatalmazást adnak az útvonal megyei szolgabíráinak s egyházi nemeseinek igénybevételére is (nyilván a szállítmány hathatósabb fegyveres biztosítására). Kézpénzben 20 000 forint indul most a császári hadaknak, elvitelére Daczó Györgyöt rendelik, néhány nemest adva mellé segítségül s rendelkezve fegyveres kíséret iránt Kolozsvárra, Szamosújvárra és Kővárba.¹³⁶

1687 májusával ismét némi „nyugalmi állapot” köszönt a deputatióra e tekintetben. Szeptemberben azonban már Lotharingiai Károlyt kell fogadni: a szeptember 21-i ülés lovakat küldet ajándékba neki s a bajor választónak (ugyanakkor Carafának is).¹³⁷ A deputatio október 2—7-i ülésének pedig már a kérdés érdemi részével kell foglalkoznia. 2-án reggel kezdi meg, követek útján, tárgyalásait a herceggel, rövidesen előtte vannak követelései, s még aznap több fontos határozatot hoz. A várakba most se fogadnák be a császári őrséget; jobb, ha erővel veszik el — vallja a deputatio —, mintha Erdély önként adná át. Kedveskedéssel, ígéretekkel kell elhárítani a veszélyt, s azzal: a török ezt az ország nyílt megszakadásának fogná fel. A korábban megígért 20 000 köböl búzát kész megadni a deputatio, a követek ezenkívül ahhoz képest ígérjenek, hogy ezzel el lehet-e hárítani a császári megszállást. Kijelölik azokat a követeket, akik most már érdemi tárgyalásokat kell hogy folytassanak Lotharingiai Károlyval (Bánffy György, Alvinczi Péter, Bálintt).¹³⁸ Az ülés későbbi folyamán (október 4-e) határozattal rendelnek be a Mikes Pál kezénél levő pénzből 300 forintot, id. Tholdalagi Jánost s mellé Maksay Ferencet küldik Kolozsvárra a császáriaknak adandó búza egy része egybegyűjtésének irányítására és átadására (részletesen intézkedve a búza-kivetéséről egyes szász székekre, a szász és román papokra, a búza szállításához szükséges szekerek, ill. a székelységről ezek helyett adandó pénz repartíciójáról, a búza átadását és a szekerek gondviselését ellátó személyekről, e gabona örletéséről s az e szolgáltatás dolgában vétkező személyekről — a jószágos nemeseket jószágvesztéssel, a jószágatlanokat halállal fenyegetve).¹³⁹

Az év vége felé, november 28-án és december 1-én a deputatio újból foglalkozik a császári hadak ellátásának bizonyos kérdéseivel. Bethlenbe, Désre, Szamosújvárra és Rettegre császári katonaság lévén helyezve, Bethlen Gergely, Macskási Boldizsár

és Nagy Pál ígérnek számukra búzát és szénát. A deputatio assecurálja őket ennek visszafizetéséről. A szebeni stációba az ottani főtisztakat rendelik commissariusul. S most már sokadszor küldenek ajándékot s egyben kérelmeket is császári tábornokoknak (most Carafának, Veteraninak és Piccolomininak). Újra útba indítják Bethlen Miklóst és Daniel Istvánt a császári főbiztoshoz a sérelmek orvoslását s a károk akceptálását illető utasítással.¹⁴⁰

1688. az ország megszállása a császári hadak által állandósulván, a korábbiaknál is több gondot okoz a deputatióknak e tekintetben. Február 16-án követséget kényszerül küldeni Carafához (Telekit, Bethlen Eleket, Bánffy Györgyöt, a szebeni királybíró és Alvinczi Pétert),¹⁴¹ hosszasan válaszolva a tábornok követeléseire, elsősorban a fejadózás irántit utasítva el, s pénz adását a balázsfalvi szerződésben ígért élés helyett, amellett a császári őrség befogadását Brassóba és Vajdahunyadba.¹⁴² Február végén újabb két határozatot hoznak. 27-én a császári hadaknak való szénaszállításról intézkednek. A távolabbi területeket (Barcaság stb.) mentesítik e szállítás alól. A közelebbi vármegyék adják a szekereket a szállításra, a távolabbiak viszont 4—4 szekér után mérföldenként 33 pénz fizetésére kötelesek. Másnap annak kapcsán kell rendelkezni, hogy egyes császári ezredek kiindultak szállításukról. E helyekről egy-egy commissariust berendelnek, s az ezredekhez adott biztosok mellé osztják be őket.¹⁴³

A márciusi—áprilisi hosszú ülésszak is sorozatosan hoz ilyen vonatkozású rendelkezéseket. Március 19-én több ilyen határozat is születik. A brassaiakra vetett szénát most Nagysink-, Újegyház-, Szebenszékre és Fejér megyére repartíálják azzal, hogy a széna árát és a szállítás díját fel kell venni a Barcaságon, abból kell majd megfizetni e törvényhatóságoknak; biztosokat küldenek ki a széna behajtására. A Barcaságon most csak vágómarhákat hajtánának fel, de ennek a szolgáltatásnak másunnan való pótlásáról is gondoskodnak. Március 24-én viszont Telekinek, Carafához tett két útja alkalmával volt kiadásainak megtérítéséről gondoskodnak. 1000 forintot adatnak neki, s egyéb remuneratiót is ígérnek személye kockáztatásával tett szolgálataiért. Március 29-én a császári hadak számára felvetett 30 000 köböl búza felvételére jelölnek ki személyeket. A Székelyföldön azzal bízzák ezt a tisztekre, hogy eredménytelenség esetén oda is executorokat küldenek. Április 1-én. Falkenhain császári hadbiztos követelése kapcsán, a hadaknak tartozó búza örökléséről intézkednek, az ülés rövid szünete utáni első napon, április 5-én pedig éléshajtó biztosok kiküldéséről Küküllő megyére, Medgyesszékre és Besztercevidékre. Április 15-én a szebeni stációban mutatkozó éléshiány megszüntetéséről intézkedhetnek. A baj okának kivizsgálását a számvételre adják, de feltöltetik a statio raktárait. Április 24-én ismét követeket kell küldeni Carafához tárgyalásra, a tábornok követelésére. 25-én rendelkeznek a követek költségeiről. Közben viszont, 23-án a marosszéki executorok visszahívására küldik Szebenbe Naláczai András.¹⁴⁴

A követek azonban (Teleki, Bethlen Elek és Gergely, Székely László, Valentin Frank és Christian Szabó a tanácsurak közül, továbbá Bethlen Miklós, Apor István és a két ítélmester, Alvinczi és Sárosi) rövidesen Carafa határozott követeléseivel térnek vissza: Erdély szakadjon el a töröktől, álljon I. Lipóthoz s tegyen neki

hűségesküt, engedje öt várába császári őrség bevitelét, szálljon táborba, s adjon szekereket a sereg számára. A deputatio május 3-án, az ügy súlyára való tekintettel, *írásban* kéri tagjainak voxát (hangsúlyozzuk: itt nem a tanácsurak *lakhelyükről* beküldött censuráiról van szó, hanem az *együttülő deputatusok* szavazásának írásbeli rögzítéséről).¹⁴⁵ A határozat végül is: a Carafához újból elküldendő követek (Telekiékkel tart most Michael Filstich brassai bíró is) az I. Lipótnak a rendek nevében adandó assecuratoria fejében maguk is szerezzenek biztosító levelet arról, hogy a négy bevett vallás szabad gyakorlata megmarad, az egyházak, iskolák, jövedelmeik korábbi állapotukban maradnak, Apafit és fiát nem háborgatják fejedelemségében, Erdély libera electioját nem csorbítják, a rendek szabadságait megtartják. A követek feladata ezenkívül elérni azt, hogy a várak és városok őrségei esküt tegyenek Apafira és a rendekre, egy-egy erősségbe csak annyi császári őrség szálljon, mint amennyi az ottani erdélyi, e helyek s a bennük lévő egyházak és iskolák jövedelmeit ne sajátítsa el, ne követeljen szolgálatot a környék szegény népétől, az erősségek tisztjeit hagyja meg hatáskörükben, szállásukban ne háborgassa, sőt az erdélyieket illeti a rangelsőség, az ottani erdélyi tiszt halála esetén Apafi vagy utóda mást tehessen helyette, a császáriak bocsássák be e helyekre az odamenekülő vagy másképp odautazó erdélyieket, s ne kezeljék őket ellenségesen. A nemesek szabadon járhatnak ki s be (javaikkal együtt) az erősségekből és oda, a császáriak ne nyúljanak a fiscalis várak jövedelmeihez, a kezükre adott erősségekből ne vigyék ki a municiót s ne is tékozzák, a háború végén pedig vonják ki a császári őrséget e helyekről. (Részkövetelésképp azt kell a követeknek előadniok: Kővárnak csak felső várába kerüljön császári őrség.) Ezen túlmenően a követeknek oda kellett hatniok, hogy a császáriak ne követeljenek Erdélytől felkelést, s még kevésbé vigyék a határon túlra Erdély hadait. Saját mezei hadaikat viszont vonják ki. Kvártéllyal, pénz- és élés-exactióval ne terheljék az országot. Engedjenek az akkor követelt szekerekből. Különleges erdélyi követelés volt az, hogy a császáriak ne szakítsák el Erdélytől a Partiumot, s ne adjanak hitelt az Apafi és hívei elleni hamis feljelentéseknek. Még Erdély külpolitikájának is bizonyos szabadságot igyekezett volna biztosítani a deputatio: az ország küldhessen követeket a császárral nem ellenséges keresztyén uralkodókhoz, I. Lipót előtti közbenjárásukat kérni. Az Apafiakat s az országot pedig belefoglaltatta volna a török—Habsburg-békébe.¹⁴⁶ Ugyanakkor azonban biztosokat rendelnek a császári őrség bevitelére Brassóba, Görgény, Kővár és Huszt várába.¹⁴⁷ Itt a brassai zendülés oka. Május második felében a deputatio ez irányú tevékenységét is elsősorban a zendüléssel kapcsolatos lépések teszik.

A deputatio 1688. július utolsó harmadában foglalja újra erősebben e feladatkörrel. Akkor határozatok egész sorát hozza. Veteráninak Komornik császári hadbiztos által közölt kívánságára Hunyad és Zaránd megyéből meg Szászvárosszékből teherhordó szekereket rendel a Karánsebesre, császári hadaknak való élésszállításra, fizetés fejében. Barcsai Pált adja a két megye szekerei mellé főbiztosul, a szászvárosiak gondját királybírájukra hagyja (július 22.). Ugyanaznap Macskási Boldizsárt hatalmazza fel arra, hogy a Kővárvidéken, Közép- és Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda és Fejér megyében lévő mozgó császári sereg

mellé rendeljen biztosokat. Másnap, 23-án, Komorniknak határoznak 400 talléros honorariumot, Belső-Szolnokban indítatnak vizsgálatot a restantiák ügyében (ezt is Macskásira bízva). Július 25-én előbb azt határozzák, hogy Keresztessi Sámuel utazzék Veteranihoz „bizonyos dolgok végett”, majd azt, hogy vizsgálatot kell tartani a császári katonaság vonulásait, postáik járása alkalmával esett károkat illetően (a fejedelem egy bejáróját küldik ki evégett). Július 27-én foglalkoznak az ülésszakon utoljára e kérdéskörrel. Akkor úgy döntenek, hogy a Veterani táboráról elsőközt béreseket fel kell keresni s meg kell büntetni.¹⁴⁸

S ahogy a háború folytatódik, úgy folytatódik a deputatióknak az 1688 májusa óta újra egyhangú ez irányú tevékenysége. Szeptember elején ismét Komornik követel szekereket, most Carafa rendeletére, a Lippára szállítandó élés alá. A deputatio részletesen ki is veti ezt (szeptember 10.). Gondoskodik díjazásukról s a fizetés módjáról. Biztosokat ad (ugyanaznap) a Kolozsvárra rendelt élésszállító szekerek mellé (egyikük a később nagy hivatali karriert futó Szentkereszti András). S végül intézkedik a brassaiak által a császári hadaknak ígért 2600 forintról (a restantiából adatva meg velük — Komornik ezt akceptálta is).¹⁴⁹ Az október 5-i ülés még inkább „rutinjellegű”. Komornik követelésére a szeptemberi 507 élésszeker helyett most csak 20-at adnak. Korrigálják a dévai hadellátási statio téves elszámolását. Segélyt juttatnak Kolozsvárnak a császári őrség tartása miatti kiadásaira és rendelkeznek az őrség tüzelőjéről (Kolozs, Doboka és Szolnok megye adjon kapunként egy szekér fát). Újra biztosokat küldenek ki a mozgó császári hadak által okozott károk kivizsgálására. S végül most is küldenek 100 forintot Komorniknak.¹⁵⁰ A november 3—8-i ülés tárgya zab és széna kivetése a császári hadsereg lovai számára.¹⁵¹ A december 1—10-i ülés is jórészt a császári hadak ellátásával foglalkozik. A deputatio biztosai útján 3000 forint értékű szénát szedet be a Barcaságon táborozó császári hadak lovainak (kifizetését ígérve), 1000 szekér szénát szállítat Hunyad és Zaránd megyéből, Szászváros-, Szászsebes- és Szerdahelyszékről, Fehér megye egy részéből a dévai, ill. marosváradgyai portusra a Lippán állomásozó császári hadak szükségére. Szebenbe és Kolozsvárra búzát rendel a császári katonaságnak, s újabb búza- és zabmennyiséget meg vágómarhákat is az akkor érkezett császári erők számára.¹⁵²

Az 1689. év pedig nem kevésbé terhes e vonatkozásban az előbbinél. Mindjárt a januári országgyűlés feladatát ró a deputatióra, ismét csak a nyári hadjáratban volt béreseket kapcsán: minthogy azok nagy károkat okoznak az ökrök eladásával, a főtisztek cirkáltassák fel a vétkeket, s állítsák őket büntetésre a deputatio elé.¹⁵³ Március második felében ott a szerv újabb rutin-ülése. Részletesen rendelkeznek a Barcán, ill. Hunyad megyében lévő császári katonaság zab- és szénaszükségletének kielégítéséről. Moldvai forrásból származó híreket juttatnak el Veteráninak. Búzát, zabot, vágómarhát, bort, húst utalnak ki a biztossági szervezet egyes tagjainak, ill. élelemkölcsonzóknak. Rendelkeznek a Déváról Lugosra és Karánsebesre búzát szállító szekerek béréről. S immár sokadszor küldenek ki biztosokat a császári ezredek kihágásai, az általuk okozott károk kivizsgálására.¹⁵⁴ Az április 20-i, 30-i ülésen is ez a malom forog tovább. Biztosokat jelölnek ki az átvonuló császári hadak mellé. Computust tartatnának stationalis commissariusok és a császári

biztosok közt. Kijelölik Heisler ezredének stációit és biztosait. Zabot vétetnek fel Heisler hadai számára. Komornik megkeresésére pénzes fuvarban búzát szállíttatnak Karánsebesre, biztosokat adva e szállításhoz is. Pénzben vétetik fel a ki nem utalt, ill. május 4-éig ki nem adott élés árát, meghatározott árlista szerint. Csak az ülés végén kell kilépni ebből a taposómalomból, de az annál rosszabb. Carafának Komornik által közvetített követelésére május 15-ére 200 000 forintot kell előteremténi.¹⁵⁵ A májusi országgyűlés alatti deputatio-ülés Heislernek rendel ugyanannyi élést, amennyit a télen Veteraninak adtak, s számon kéreti azokon a biztosokon, akik a Hannover-ezrednek nyugtát adtak bizonyos kártételekről: miért rövidítették meg ezzel az országot?¹⁵⁶ A június 11—17-i ülésen Bethlen Miklós és Alvinczi Péter szóban és írásban is beszámol róla: hogy ment végbe a computus a császári főbiztossal és az ezredék tisztjeivel. Ugyanakkor rendelhetnek Komornik „szoros propositiójához” képest szekereket Hunyad, Zaránd megyéből és Szászvárosszékből 2000 köből búzának Hátszegről Lugosra és Karánsebesre fizetett fuvarképpen való szállítására.¹⁵⁷ Augusztus 29-én és szeptember 2-án jórészt ismét részletkérdésekben határoznak. 1000 köből zabot utalnak Háromszékről és Udvarhelyszékről a Háromszéken állomásozó császári hadaknak. Biztost jelölnek ki az ottani határvédelmi építkezésekhez. A Barcáról, a Hétfaluból és a töröcsvári jószágból állíttatják ki a brassai bíróval a Heisler által követelt 100 szekeret. Olosz Ferencnek rendelkeznek, hogy a szilágyságiak, kővárvidékiek, désiek vecturáit arányosan ossza el. Arról viszont csak rövid határozat szól, hogy a vecturák Heislernek Bethlen Miklós útján tett megkeresése szerint legyenek.¹⁵⁸

Az 1690. évből már csak a deputatio január 14-i ülésének határozatai jönnek számba e tekintetben. Búzát, szénát, zabot kell adni Heisler Havaselvéről kijövő hadainak, a korábban ígérteken túl is. Ideiglenesen Bethlen Gergelyt állítják a főcommissarius tisztségbe (Bethlen Elek, felesége elhalván, egyelőre nem tudja ellátni ezt a feladatkört). Határozatot hoznak arra, hogy a főcommissariusok a törvény szerint járjanak el az engedetlen tisztek és commissariusok ellen. Néhány helyi kérdéssel is foglalkoznak: Kolozsvárnak utalványoznak 600 forintot, elsősorban fa beszerzésére, Enyed, Torda, Szék, Kolozs és Dés panaszára (az „alá- és feljárók” miatti terheikről) úgy határoznak, hogy az illető vármegyék vicetisztjei segítsék őket, de maguk se fussanak el a császáriak elől, megfelelő „keménkedést” tanúsítsanak — de illő ellátást is adjanak nekik.¹⁵⁹

Ami a deputatio szorosabban vett *külpolitikai* hatáskörét illeti, az aránytalanul szerényebb az előzőnél, még egészében véve is, nemcsak részleteiben. A legbővebben, a dolog természetéből folyóan, a *császári* diplomácia vonatkozása szerepel a szerv teendői közt. 1685 áprilisában már ő ad választ Vajda László útján I. Lipót Dunod-val küldött üzenetére.¹⁶⁰ Vajda, ismeretes, nem jut el Bécsbe (visszarendelik útjáról); Haller János és követársai azonban már igen. A velük való érintkezés elsősorban a deputatio dolga (azok Apafinak általában röviden írnak, a deputatióknak fejtik ki hosszabban tárgyalásaik állását, s az Erdélyből menő rendelkezések is ehhez igazodnak).¹⁶¹ Ők állítanak össze pótinstructiót Hallerék számára 1686. január 16-án.¹⁶² Az 1686 tavaszán a császár rescriptumára adandó választ is a deputatio bizza egy szűkebb testületre (Teleki, Bethlen Elek, Gergely és

Miklós, Bánffy György, Gyulaffi László, Kemény János és Alvinczi Péter a tagjai), ő határoz Petki Nagy Pál bécsi követségéről s útiköltségéről is.¹⁶³ 1686 szeptemberében újabb bécsi követség felküldésére van szükség. Most a deputatio határozatából Gyulay Ferenc utazik, s vele Bagotai Ferenc és Donáth Mátyás (az utóbbi azzal, hogy ő szükség esetén Lotharingiai Károlyhoz menjen). Követségük bejelentésére Búdöskuti (fejedelmi bejáró) megy fel Bécsbe.¹⁶⁴ Az elkövetkező hónapokban velük is van levelezni valója a deputatióknak.¹⁶⁵ Ezen túlmenő teendője azonban csak 1687 nyarán akad. Előbb (július 8-án) 11 paripát s 1 török lovat küldet ajándékba a császárnak s minisztereinek (három szerszámos közülük),¹⁶⁶ aztán (augusztus második felében) újra felküldi Gyulayt a császárhoz, most csak Donáth Mátyást adva melléje.¹⁶⁷ 1687. december 1-én újabb követek Bécsbe küldését határozza „bizonyos panaszok declarációjával”.¹⁶⁸ 1688. július 24-én megint csak Donáth Mátyást indítja Bécsbe.¹⁶⁹ Az év október 5-én egy Bécsbe küldött futár útiköltségéről rendelkezik.¹⁷⁰ Utoljára 1689. augusztus 29-én találkozunk e tevékenységével: itt is bécsi követség felküldése a kérdés, a következő országgyűlésre halasztják.¹⁷¹

Még az előbbinél is szerényebbek a deputatio teendői a *török* diplomácia területén. 1686. április végén ő határoz Sárosi Jánosnak a portára küldéséről (egyben útiköltségéről, szekerének elkészítéséről is).¹⁷² Együttal két lovat is küldet ajándékba a nagyvezérnek.¹⁷³ Sárosi követségén kívül, aki aztán levelez is a deputatióval,¹⁷⁴ az 1686. év egyetlen momentumá: június 5-én a szerv hozzájárul ahhoz, hogy a lippai törökök pénzen vehessenek búzát Erdélyben.¹⁷⁵ 1687-ben sem lényegesen gazdagabb a kép. A deputatio január 1—10-i ülésének legvégén mégiscsak jónak tartja megadatni a váradi pasának ígért 200 rókabőrt.¹⁷⁶ Április 10-én pedig, miután pár nappal előbb vetettek fel jókora összeget a császári hadak számára, s ajándékot szavaztak meg Veteraninak, a portai adó elküldését is elhatározzák. Ismét Sárosi utazik főkövetként oda.¹⁷⁷ Az 1687-i török erőfeszítés jele az is, hogy a szultán és a nagyvezér táborbaszállást rendel el Erdélynek (s persze az adót is sürgeti). A hadfelkelést ki is hirdetik;¹⁷⁸ a portának azonban ebből már haszna nem lesz. S augusztus második felében még egyszer hűségnyilatkozatot küldenek a nagyvezérnek, négytagú küldöttséggel; az ítélmester Sárosi Jánoson kívül ott van benne szentlászlai Sárosi János, a kornak szintén ismert szereplője meg Jósika Gábor és Mark Drauth szebeni polgár.¹⁷⁹ Ami ezután még a deputatiót e tekintetben foglalkoztatja, az Erdély török diplomáciájának keserves epilógusaként a portán rekedt utolsó ügyvivő, Sándor Pál és családja sorsa.¹⁸⁰

Az erdélyi diplomácia két főágazatában ennyi a deputatio dolga, a többiekben még kevesebb. A *lengyel* vonatkozásban ez, Duca-Vodă pénzének más vonatkozásban már említett kérdésén túl,¹⁸¹ összesen néhány többé-kevésbé érdemi mozzanat. Csak diplomáciai rutintevékenység a deputatio 1686. novemberi határozata: hogy a lengyel követ, hosszú erdélyi tartózkodása után, ne elégedetlenül távozzék az országból, Apafi ajándékozza meg 100 arannyal; az ország pénzéből megtérítik neki.¹⁸² Más a súlya a deputatio 1687. február 7-i lépésének. Akkor az ő nevében fogalmaznak levelet Sobieskinek. Feltárják benne Erdély helyzetét: a császári generálisok nem tartják be Erdélynek a bécsi udvarban vagy más tábornokokkal

kötött megállapodásait, a Haller-diploma Erdély számára elfogadhatatlan. Tanácsát kéri: hogy lépjenek szövetségre a törökellenes koalíció többi uralkodóival, hisz követeik küldése nem biztonságos? Az iránt is Sobieski véleményére kíváncsiak: emlékeztessék-e XIV. Lajost arra, hogy a nymwegeni békébe Erdélyt is belefoglalták? Egyáltalán: közbenjárását kéri bajaik enyhítésére.¹⁸³ A lengyel orientáció azonban az adott helyzetben nem hozhat reális eredményeket. Az utolsó momentum e tekintetben ismét egy epizód. Petrasco-Vodă pénzt keresik Erdélyben, s a deputatio 1690. január 4-én nyugodtan írathat a lengyel királynak és a császárnak: annak ott híre sincs.¹⁸⁴

Néhány mozzanat a román vonatkozású diplomáciai tevékenység is. Ezek közül is csak az első jelentősebb. 1685. június 1-én Erdély részéről a deputatio vesz részt az ország és Havasalföld szövetségének megkötésében.¹⁸⁵ Persze, a szövetség jelentőségét erősen korlátozzák a rövidesen bekövetkező események, különösen az, hogy Csáky László, aki ellen e szerződés politikai éle kifejezetten irányul, hamarosan császári generálisként jelenik meg Erdélyben. A deputatio román vonatkozású ténykedésének a későbbiekben csak olyan termékei lehetnek, mint 1687. április 29-i határozata a Hunyad megyébe háznépestől bemenekült románok maradhatásáról (az ugyanígy odakerült ráccokat kiutasítják, szükség esetén kiverésükre is készek),¹⁸⁶ az év július 7-i döntése a moldvaiaknak a csiki határszélről elhajtott marháinak (illő váltságon) visszaadásáról¹⁸⁷ s Alsó János Havasalföldre küldése kölcsönt szerezni (1687. december 1.).¹⁸⁸

A tatár diplomáciai viszonylatnak egyetlen nyoma van. 1688. március 17-én a deputatio a kánhoz küldött követeknek utalványoz egy összeget.¹⁸⁹

Külön említsük meg azt is, hogy 1686. első felében a deputatio több ízben foglalkozik a *Thököly* erdélyi tartózkodásából eredő kérdésekkel.¹⁹⁰

Mindezekon túl a deputatio foglalkozott olyan kisebb jelentőségű, egyedi ügyekkel is, amelyek ismertetését itt szükségtelennek tartjuk.

A fejedelmi tanács az 1685—1690-es időszakban természetesen nemcsak a deputatio részeként, hanem önállóan is működött, a szokásos módon, a fejedelem rendelkezései szerint. A már említettekön túl egyetlen esetben találjuk nyomát annak, hogy a deputatio *felhatalmazást adott a tanácsnak*. 1687. október 6-án rábízta annak eldöntését, hogy Nagy Pál mennyi pénzt küldessen a kővári őrségnek.¹⁹¹ Több ízben (1687-ben és 1689-ben) találkozunk viszont azzal, hogy a deputatio hoz határozatot *országgyűlés összehívására*. (A fejedelmi tanács jogköre is kiterjedt *formailag* az országgyűlés összehívásáról és időpontjáról való döntésre, ez azonban, különösen azokban a nyugalmi időszakokban, amelyekben hagyomány, majd törvény alapján tartották meg, meghatározott időben, az évi két, majd egy országgyűlést, nem jelentette az érdemi döntés jogát.) 1687. július 7-én a hó 26-ára, Radnótra határoznak országgyűlést.¹⁹² 1689-ben háromszor is sor kerül ilyen döntésre. Előbb március vége felé hoznak határozatot az országgyűlés időpontjáról (május 20.),¹⁹³ majd szeptember 2-án, most már helyéről is (szeptember 17., Medgyes)¹⁹⁴ s végül a november 5—7-i ülésen ugyanezekről s a gyűlés jellegéről is (november 24., Gyulafehérvár; „törvényes” gyűlés legyen, azaz pereket is tárgyaljanak rajta).¹⁹⁵

Részletesen áttekintettük a deputatio hatáskörét. Ezt a hatáskört *általánosságban* igen erősen a kialakulatlanság, elhatárolatlanság jellemzi. Különleges helyzetben, különleges feladatok ellátására jött létre. Jellemzője így elsősorban az, hogy nincs olyan pontosan kijelölhető helye a 16—17. századi Erdély alkotmányos intézményei közt, mint amilyen van az országgyűlésnek vagy a fejedelmi tanácsnak. Országgyűlési hatáskört általában nem gyakorol, az országgyűlést az 1685—1690-es időszakban is össze lehet hívni — s össze is hívják, sűrűbben is, mint a békés időszakokban. A deputatio azonban szükség esetén ellát az országgyűlés hatáskörébe tartozó teendőket is. Adót, élest vet ki, s még repartíál is. Hadfelkelést hirdet vagy készütséget, vigyázást rendel el. Diplomáciai szerződést köt vagy államszerződés kötésére küld követeket, instructióval. Más nagy fontosságú diplomáciai lépéseket tesz. Mindezt azonban *nem rendszeresen teszi, s nem általában az országgyűlés helyett*. Az adó és éles kivetése *általában az országgyűlés feladata* marad. A deputatio nem csorbitja annak hatáskörét — de bizonyos esetekben, elsősorban sürgősség esetén, ellátja. Hadfelkelés ügyében többször ad felhatalmazást a fejedelemnek (vagy annak tanácsának s a főgenerálisnak), mint ahányszor maga intézkedik ez ügyben. Országgyűlés elé tartozó perekben nem ítél, ezeket maga a gyűlés látja el.

Ugyanilyen bizonytalan a deputatio hatásköre a fejedelmi tanáccsal szemben is. Vannak évekre elhúzódó diplomáciai ügyek (Duca-Vodá pénze), amelyekben a tanács és a deputatio egyaránt intézkedik. Követeknek a tanács ad utasítást, azok viszont a deputatióknak tesznek jelentést. Még azt sem lehet mondani, hogy a tanács csak a deputatio időszakainak szüneteiben intézkedik, hiszen (láttuk) a deputatio néhány ízben maga látja jónak felhatalmazni a tanácsot. Arról pedig már szólottunk, hogy a tanács elsősorban a politikai döntések szerve. A deputatióknak nincs ilyen tiszta karaktere. Nemcsak a tekintetben, hogy részben országgyűlési feladatokat is ellát. Azért is, mert a szorosabban vett politikai döntéseken túl szükségképpen nagy tömeg igazgatási jellegű feladatot is vesz magára.

S itt nemcsak arról van szó, hogy a kancellária helyzete épp ezekben az években eléggé bizonytalan. (Bethlen Farkas 1679. év végén történt halála óta a kancelláriai tisztség nincs betöltve, s ráadásul még ekkortájt Lugossy Ferenc, évtizedek óta fejedelmi titkár is számos más alkalmi feladatra van igénybe véve deputatusságán túl is.) A deputatio létrehozását a felelősség-megosztás szüksége követelte meg. Ez a felelősségmegosztás még a más helyzetekben kisebb jelentőségű (vagy még az 1685—1690-iben is annak számító) ügyek adminisztratív ellátására is kihat. Ezért foglalkozik a deputatio rengeteget várórségek hópénzével, helyi repartíciós ügyekkel stb. Hatásköre azonban itt is bizonytalan a korábban is működött szervekkel szemben. A kancellária a fejedelem nevében rendelkezhet a deputatio határozata nélkül is. A deputatio legnagyobb ügykörében, a császári hadak ellátásában pedig a szorosabban vett igazgatási feladatokat külön biztossági szervezet látja el, hol a deputatio rendelkezései szerint, hol azok nélkül — még azt az állítást is nehéz lenne megkockáztatni, hogy az elvi vagy általános döntéseket hozza a deputatio, s a végrehajtás a biztosságé. Peres ügyekben pedig helyettesíti a fejedelmi táblát néhány fontosabb ügyben, de maga hív össze „törvényes”

országgyűlést is. Ami a leglényegesebb: a szorosabban vett belkormányzat ügyeihez elvétve nyúl, akkor se központi vagy elvi jelentőségű kérdésekben.

Felemás jellegű szerv tehát a deputatio, mindenféle vonatkozásban. A rendek egészenek képviselője — meg nem is, összetételében és hatáskörében egyaránt. A legfontosabb döntések hozatalára szánt szerv, de nem is az. (Nem beszélve arról, hogy ez években a legfontosabb döntések még a tanács vagy legalábbis annak egésze elé sem kerülnek.) Az igazgatásba is belenyúl — de az igazgatás hagyományos vagy új szervei nélküle is működnek. Ideiglenes képződmény. Hadd utaljunk rá: mihelyst Erdély közjogi helyzete, Apafi halála után, rendeződik a Habsburg-birodalmon belül, a deputatio eltűnik. A Gubernium, *kezdeti formájában*, a fejedelmi tanács jogutódja.

JEGYZETEK

¹ A tc.-t 1.: EOE XIII. 298.

² Kolozsvár felterjesztése Apafihoz s a delegatióhoz (1664. március 20. tájt): EOE XIII. 308—12; a fejedelem és a delegatio válasza (1664. március 20.): EOE XIII. 312—14.

³ TMÁO IV. 104—8, 130—3.

⁴ Apafi, Lipcsei Györgynek, a marosportusi jövedelmek administratorának 1664. október 13-án küldött rendelete szerint (Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei), a delegatióval együtt dönt ügy, hogy 5000 tallér kölcsönt kell felvenni e célra.

⁵ EOE XIV. 72—3.

⁶ A delegatio összetételére és hatáskörére I.: EOE XVII. 76—7.

⁷ TT 1902: 566; EOE XVII. 83. (Apafi—Teleki M., 1680. február 19.)

⁸ EOE XVII. 128—9.

⁹ A határozat szerint a Várad elestével hódolásra jutott falvak tizedének felszedése a váradiaknak engedendő (vigyázni kell azonban rá, hogy „inconveniens casus” ne következzen belőle). A váradiak azonban a hódolt jóságok 1680-i restans adóját is követelik; ezt nem kell megadni nekik. Minthogy viszont a törökök a hódoltság területének magas földesúri szolgáltatásait hanyják fel, a hódoltság jobbágynevet a földesurak is csak minden harmadik héten szolgáltassák. Gyalura a fejedelem és tanácsa fokozottan vigyázzon, a török ti. rég tervezi elfoglalását. A váradiak a többi defterbeli falvak hódoltatását is követelvény, a nagyobb gonosz elhárítására vissza kell nekik engedni a Bánffy Dénes által hódolás alól kivett 8 falut. Azt azonban jónak látná a delegatio, ha Apafi a váradiakkal való egyenetlenség lezárására követet küldene a portára. (EOE XVII. 173—4.)

¹⁰ EOE XVII. 170—3. A határozat szerint a *Compilatae Constitutiones V.R.* 27. edictuma és az 1669. januári—márciusi I. tc. alapján 1670-ben a fiscalis birtokokra kiküldött biztosok rendelkezései, amennyiben nem kerültek még végrehajtásra, executióba veendő. Az 1675. májusi—júniusi XX. és az év novemberi—decemberi XII. tc.-kel kiküldött feladatukkal még el nem látott biztosok szálljanak ki a fiscalis jóságokban fennforgó difficultusok igazítására. Az 1678. októberi XXXIX. tc. szerint a fiscalis jóságok adózásának bizonyos kérdései függőben lévén, azok, akiket a dolog illet, járjanak az ügy végére. Az 1678. október L. tc. (a fiscalis jóságokban történt sinistra impetratiókról) nem volt végrehajtható, s az 1680. novemberi V. tc. elhalasztotta az ügyet, a delegatio pedig most nem láthatván el az egész kérdéskomplexumot, úgy határozta, hogy a fejedelem adománycsere productióra az 1657 óta fiscalis jóságokat nyert személyeket (kivéve az egész falvakat és telek nélküli adományozott jobbágyokat bírókat); a productio az Apafi által kijelölendő biztosok előtt történjék. A fiscus kárára szerzett jobbágytelkek, a fejedelem által adományozottakhoz erővel foglaltak, a jobbágy által elidegenített telkek visszatérendők a fiscusnak (az utolsó esetben az irtványok becseréte megtérítendő). A nemességet szerzett fiscalis jobbágyok esetében a *Compilatae Constitutiones V.R.* 21. edictuma, a puskások tekintetében az 1678. októberi XLVI. tc. szerint kell eljárni. A fiscalis jóságokban

dézsma köteles földeket, szőlőket bíró személyek certifikálandók a dézsmálás ottani rendjének betartására. A kincstári birtokokban „szines praetextus”-szal szántókat, szénafüveket, erdőket bitorlók ügye is rendezendő. Mindenesetre azoknak, akik már 1681 februárjában — márciusában producáltak a delegatio előtt, bizonyítványt kell adni erről.

(Megjegyzendő: a delegatio e végzéseinek szövegkiadása meglehetősen bizonytalan.)

¹¹ EOE XVII. 174—5. A válasz, Vér felterjesztése nem lévén ismeretes, csak bizonyos pontjaiban érthető. Egyrészt a vár tisztjeiről s egymás közti viszonyáról intézkedik (Apafi a következő országgyűlésig nem bocsátja el a somlyai fő- és alkapitányt, de azok férjenek meg egymással; Szabó János mellé másik lovas hadnagyul a fejedelem „kegyelmességéből” Horváth Lászlót rendelik, az alhadnagyok tisztét megszüntetik, strázsamestert viszont ismét csak Apafi „kegyelmességéből” küldenek), másrészt eltiltja a török földről s a királyi Magyarországról Erdélybe menekült s ott zászló alá állt jobbagyok kiadatását, s végül mindenkin behajtja a dézsmát (csak Serédi Benedek jószágával tévén, a fejedelem döntése alapján, kivételt).

¹² EOE XVIII. 369.

¹³ EOE XVIII. 500.

¹⁴ EOE XVIII. 551.

¹⁵ EOE XIX. 179—85.

¹⁶ EOE XIX. 426—7, 429.

¹⁷ EOE XVIII. 369.

¹⁸ A deputatio 1685. december 12-én úgy határoz: minthogy Csáky maga kínálta fel a találkozást Székely Lászlónak (mint kolozsvári főkapitánynak), s az is ígéretet tett erre azzal a feltétellel, hogy rendelkezést kap rá, Székely (kellő óvatossággal, s saját belátása szerint) találkozhat Csákyval. (APO I. 40; EOE XVIII. 410—1.) Székely mindenesetre a Csáky hadai ellen fogatosított, ill. fogatosítandó katonai intézkedéseiről tájékoztatja december 21-én a deputatusokat, tőlük is legalább 1500 főnyi hadat sürgetve. (EOE XVIII. 412—3.)

¹⁹ EOE XVIII. 552.

²⁰ APO III. 40—1; EOE XVIII. 418—9.

²¹ APO I. 43—4.

²² APO I. 41—2. A kényszerkölcsön adására kötelezettek névsorát tartalmazó jegyzék nem ismeretes; azt tudjuk, hogy Teleki Mihályra 500 forintot vetettek ki, s be is fizette. (EOE XVIII. 421—2.)

²³ APO I. 46. Megjegyzendő: a deputatio határozatai jórészt keltezetlenek, s kiadók sem tartották szükségesnek pontos keltük vizsgálatát. Így a továbbiakban egy-egy ülészak vagy határozat keltének megállapításánál gyakran kell majd a logikai összefüggésekre hagyatkoznunk.

²⁴ APO I. 48.

²⁵ APO I. 47—8. Jegyezzük meg: sok haszna még e rendelkezésnek se lett. A deputatio ugyan beváltotta fenyegetését, s elfogatta Pátert, de rövidesen kénytelen volt kezességen szabadlábra helyezni. (APO I. 52.)

²⁶ APO I. 56.

²⁷ APO I. 396—401 (a kényszerkölcsönzésre ítélték jegyzékével s a rájuk kivetett összeg megjelölésével).

²⁸ APO I. 62.

²⁹ APO I. 63.

³⁰ APO I. 69.

³¹ APO II. 72—3.

³² APO II. 147.

³³ APO II. 156.

³⁴ APO II. 156—7.

³⁵ APO II. 159.

³⁶ APO II. 194.

³⁷ APO II. 195—6.

³⁸ APO II. 209.

³⁹ APO II. 179.

⁴⁰ APO II. 273.

⁴¹ EOE XIX. 319.

⁴² A deputatio 1688. márciusi határozatait l., A-gy.1688. Megjegyzendő: a megyesszéki restantia felvételéről hozott határozatnak végrehajtása is nyomon követhető. Pekry Lőrinc, a deputatio biztosa, az Apafi nevében a széknek küldött rendelettel sietve odautazott, s átadta azt a királybírónak, a polgármesternek. Azok előbb szegénységükre hivatkoztak, s a fizetési határidő (1688. március 31.) rövidségére; két hetet kívántak erre. Pekry erre megfenyegette őket: karhatalmat hoz rájuk, s Fogarasba viteti a tiszteket meg a polgárok javát, ha nem fizetnek. Erre a szék (március 26-án) a deputatióhoz fordult, azt ígérve, hogy amennyiben március 31-ére nem tudják befizetni a restantia egészét, legfeljebb 2—3 napot késnek vele. Pekry ugyanaznap szintén utasítást kért a deputatiótól a miheztartásra (különösen ha a megyesiek nem tudnak fizetni). A két feltejesztést l.: A-gy. 1688.

⁴³ A határozatokat l.: A-gy.

⁴⁴ A-gy.

⁴⁵ TL I. 248—51.

⁴⁶ TL I. 265.

⁴⁷ EOE XX. 113.

⁴⁸ EOE XX. 147—8.

⁴⁹ MTgy: Geréb Jozefa. (Apafi—Geréb János, 1689. február 27.)

⁵⁰ TL I. 343; EOE XX. 232 (a két szöveg némileg eltér).

⁵¹ TL I. 359—61.

⁵² TL I. 343.

⁵³ EOE XX. 236.

⁵⁴ EOE XX. 237.

⁵⁵ EOE XX. 244—5, 247.

⁵⁶ Bethlen azért kellett hogy felvegye a kölcsönt, mert a császári hadbiztosok végrehajtással fenyegettek. A tanács ország pénzéből ígéri a kölcsön megfizetését, s assecurálja az erdélyi főbiztost arról, hogy sajátjának tekinti az adósságot.

⁵⁷ TL I. 467—8.

⁵⁸ TL I. 502—4.

⁵⁹ Kolozsvár panaszkodván amiatt, hogy az ottlakó nemesek egy része nem akar adót fizetni, arra hivatkozva, hogy a városon régi adósságuk van, a deputatio úgy határoz, hogy ezzel ne akadályozzák a jelenlegi adó felszedését. A Kővárvidék adójáról hozott korábbi határozatokat egyszerűen jóváhagyja. A református püspöki birtok Borosbocsárd adójának ügyét felfüggeszti a következő országgyűlésig. (TL I. 550—3.)

⁶⁰ EOE XX. 343—4.

⁶¹ EOE XVIII. 337—8.

⁶² A határozat időpontjára l. Apafi 1685. november 9-i rendeletét Kolozsvárhoz a mezei hadak odaszállításáról (Kv. III. 143).

⁶³ A deputatio 1685. november eleji határozatait l.: MS-gy.; Apafi november 27-i rendeletét Marosszékhez: EOE XVIII. 393.

⁶⁴ A határozatot l.: APO I. 40. A Székelynek küldött rendeletet: EOE XVIII. 410—1.

⁶⁵ Az elmondottakra l.: APO I. 40—1.

⁶⁶ APO I. 49.

⁶⁷ EOE XVIII. 480—1.

⁶⁸ APO I. 51.

⁶⁹ APO I. 54.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ APO I. 46—7.

⁷² APO I. 49.

⁷³ APO I. 52.

⁷⁴ APO I. 54.

⁷⁵ APO I. 52.

⁷⁶ APO I. 54—5.

⁷⁷ APO I. 55.

⁷⁸ APO I. 55—7.

⁷⁹ Kv. III. 137.

- 80 APO I. 56.
81 Uo.
82 APO I. 55.
83 APO I. 209.
84 APO I. 60.
85 APO I. 369—70. (1686. július 22.)
86 APO I. 60—1.
87 APO I. 62.
88 Uo.
89 APO I. 67—70.
90 APO II. 144—8.
91 APO II. 156—7.
92 APO II. 194.
93 APO II. 195—7.
94 APO II. 210.
95 APO III. 176.
96 APO III. 180.
97 APO III. 184.
98 A-gy. 1688.
99 Uo.
100 TL I. 345.
101 TL I. 467—8.
102 TL I. 469—70.
103 TL I. 553.
104 TL I. 345.
105 APO III. 176—8.
106 TL I. 360.
107 Ugyanakkor intik őket a comes útján arra is: a szászságon járó magyarokat ne szidják stb., illő szállást adjanak nekik s (kenyéren, szénán kívül) pénzért gazdálkodjanak rájuk. Ahol a császáriak kvártélyoznak, ott a folnagy házát s további hármat hagyjanak üresen az utasok szállásául. Az ország penzét vivőknek pedig vonómarhát is adjanak, falutól faluig. (TL I. 551—2.)
108 APO I. 42.
109 Horváth Kozma 1685. december 30-án, az udvarhelyszéki hadak fennlétekor „rendeletlen” levelet írván Henter Andrásnak, a deputatio 1686 márciusában a következő országgyűlésre való evokáltatását rendeli el. 1687 júliusában viszont két személyt is admoncáltatnak: július 8-án Csáky Gábort amiatt, hogy Thoroczkai Istvánnak a marosszékiek Szeben alatti vereségekor elveszett s aztán nála megtalált lovát nem adta vissza a fejedelem rendeletére sem (APO II. 196), július 9-én pedig [Rozsnyai] Dávid deákok arról, hogy feleségével rendezze ügyét (APO II. 197).
110 A-gy. 1688.
111 A per tárgyára s az ismertetett két ítéletre l.: TL I. 265, 296—7.
112 EOE XX. 149.
113 RAKL: W-lt. (Wesselényi Pálné kérése és a deputatio 1688. december 10-i resolútiója.)
114 EOE XX. 237.
115 APO I. 44—6.
116 A biztosok eredeti névsora: a tanácsurak közül Teleki, Bethlen Gergely és Elek, Székely László, a deputatio tagjai közül Alsó János, Apor István, Bálintitt Zsigmond, Bantly Farkas és György, Bethlen Miklós és Pál, Georg Drauth, Gyulaffi László, Keresztessi Sámuel, Nagy Pál, Rhédei István és János, Sárosi János, Tholdalagi János, Thoroczkai István, Ugron Ferenc és Joachim Wallendorf, valamint egy medgyesi szász személy, feltehetően Ötvös István (EOE XVIII. 458—9). A bizottság összetétele aztán menetközben változik.
117 EOE XVIII. 465—7.
118 APO I. 56.
119 APO I. 210—1.
120 A szöveghelyesítés módja itt csak feltevésre ad alkalmat, határozott állításra nem.

- 121 APO I. 212—5.
- 122 L. erre nézve a deputatio keltezetlen határozatát (APO I. 57—60) és Apafi 1686. június 20-i körrendeletét (APO I. 264—5).
- 123 L. APO I. 274—82, 287—96, 302—3, 316—21, 325—7, 330—3, 335—40, 343—8, 351—3, 362—3, 370—1, 374, 408. ill. UAD 63—4, 66—7.
- 124 APO I. 67—8; EOE XIX. 65—6.
- 125 APO II. 29—30.
- 126 APO II. 30.
- 127 APO II. 28.
- 128 APO II. 30.
- 129 APO II. 64—78.
- 130 APO II. 144—7.
- 131 1687. április 1-i levelét (amelyet április 22-én olvastak fel a deputatióban) l.: APO II. 149—50.
- 132 APO II. 156.
- 133 Zaránd megyéről és Kővárvidékről nincs említés a felsorolásban, Fogarasvidéknek magának kell megoldania e feladatot.
- 134 APO II. 159.
- 135 APO II. 159—60.
- 136 APO II. 188—9.
- 137 APO III. 174.
- 138 Instrukciójukat 1687. október 6-i kelettel adja ki Apafi (APO II. 223—7); plenipotentialisuk (APO II. 227—8) bizonnyal szintén október 6-án kelt.
- 139 APO III. 180—4.
- 140 APO II. 272—3.
- 141 A-gy. 1688. (A deputatio aznapi határozata.)
- 142 APO III. 195—8.
- 143 A-gy. 1688.
- 144 Uo.
- 145 Négy vox ismeretes. Haller János országgyűlés nélkül nem állana át a töröktől a császárhoz, s csak kényszerből tenne hűségesküt. Az őrség beengedését az 5 várba elháríthatatlannak látja. A táborbaszállást önvédelmi okokból is szükségesnek tartaná, de azt javasolja: Erdélyből ne engedjék ki őket. A szekéradást is korlátozná. Bethlen Miklós a töröktől való elszakadás s a császárhoz állás kérdésében a nagyobb veszedelem elkerülésére engedne, hogy a további követeléseket illetően Erdély szerezhesen engedményeket. Carafától azonban (mint a császár teljhatalmú biztosától) assecuratoriát venne minden szabadságuk (elsősorban a vallásszabadság) megtartásáról, s arról is, hogy az év június 1-ig ezeket illetően diplomát s assecuratoriát szerez I. Lipóttól. Addig ne tegyenek hűségesküt s ne adják át a várakat — javasolja —, vagy ha ezekre kénytelenek lesznek, de a császár nem küldi az assecuratoriát, esküjük érvénytelen legyen. Kálnoki Sámuel korábbi országgyűlési voxára hivatkozik, amely szerint addig nem szabad elállni a töröktől, míg I. Lipót nem vette vissza Egert, Váradot, Temesvárt s Belgrádot; minthogy azonban Magyarország „fő erőssége” császári kézen van, kénytelen engedni. A maga részéről felhatalmazza a követeket a Carafával való megegyezésre, Nagy Pál általánosságban felhatalmazza őket a megállapodásra (annak hangoztatásával, hogy megbízik benne: azok mindent megtesznek, ami a vallás szabad gyakorlata, az Apafi-ház méltóságában megtartása és Erdély szabadságai ügyében szükséges, s I. Lipóttól diplomát is szereznek e célra). (A voxokat l.: EOE XIX. 402—4.)
- 146 A határozat alapján Apafi által 1688. május 3-án a követeknek adott instrukciót l.: EOE XIX. 406—9.
- 147 A-gy. 1688.
- 148 TL I. 248—51.
- 149 TL I. 264—5.
- 150 TL I. 265.
- 151 EOE XX. 139—43.
- 152 EOE XX. 146—9.
- 153 EOE XX. 168.

- 154 TL I. 327—30.
 155 TL I. 343—5, 359—61.
 156 EOE XX. 238.
 157 EOE XX. 246—7.
 158 TL I. 468—70.
 159 TL I. 550—3.
 160 EOE XVIII. 325—6.
 161 A deputatio és Hallerék levelezését l.: EOE XVIII. 385—7, 435—7; APO I. 85—6, 118—25, III. 95, 121—8, 132—3, 167.
 162 APO III. 70—7; EOE XVIII. 429—31.
 163 APO I. 51—2, 54.
 164 APO I. 63—4. Gyulay instructiója: APO I. 64—7.
 165 APO II. 24—7, 86—91.
 166 APO II. 196.
 167 APO II. 210. Gyulayék bécsi követsége a későbbiekben is foglalkoztatja a szervet. 1687. október 6-án úgy határoz, hogy Gyulay 700, Donáth 200 forint kölcsönt vehet fel Bécsben követségének költségére, „melyet az ország refundál”. (APO III. 184.) 1688. április 15-én a Gyulay által valóban fel is vett kölcsön visszatérítésére fizettet ki Ugron Ferencsel 340 forintot. (A-gy. 1688.)
 168 APO II. 273.
 169 TL I. 249.
 170 TL I. 265.
 171 TL I. 469.
 172 APO I. 52—4.
 173 APO I. 54.
 174 EOE XVIII. 519.
 175 APO I. 209.
 176 APO II. 78.
 177 APO II. 444. Bár 1687. április 10-én is rendelnek számára Brassóból nyerges és hámos lovakat, április 23-án újból határozatot hoznak erről, élése biztosításáról, útiköltségéről s korábban felvett portai kölcsöne megtérítéséről. (APO II. 157.)
 178 APO II. 195, 197.
 179 APO II. 210.
 180 Az ügyvivő 1688. április 12-én, köszönetet mondva a neki s otthon maradt feleségének juttatott pénzért, a deputatio közbenjárását kéri Apafitól visszahívása érdekében. (A-gy. 1688.) Felterjesztése még útban van, mikor a szerv (április 15-én) újra 100 forintot utal ki Sándor Pálnénak (uo.). Akkor azonban nem kerül sor a pénz kifizetésére; az asszony újból kérvénnyel fordult a deputatiohoz, s az július 28-án az áprilisban rendeltet kívül újabb 200 forintot adtak neki, azonkívül Segesvárról bort és búzát (TL I. 250—1). 1689. április végén újabb 400 forintot utal ki a portán „detineáltatott” ügyvivő feleségének (TL I. 361). Végre 1689. szeptember 2-án, Heisler követelésére, a deputatio elhatározza Sándor visszahívását, rejtjeles rendeletet küldve neki: találja meg a kijövetel módját, Heislert pedig megkérve, hogy adja parancsba a császári előhadaknak: bántódás nélkül engedjék Erdélybe a hazatérő ügyvivőt. (TL I. 470.) 1690. január 14-én azonban még mindig csak feleségének rendelt 100 forint segélyt a deputatio. (TL I. 55.)
 181 1685. május 5-én a deputatio ír Sobieskinek a pénz ügyében. (TT 1888: 335—6.) 1688. április 6-án még mindig csak úgy határoz: meg kell üzenni a lengyel királynak, hogy a jelen helyzetben nincs mód a pénz megadására, s kérni: a király halassza csendesebb időre a dolgot. (A-gy. 1688.)
 182 APO I. 69.
 183 EOE XIX. 88—90.
 184 TL I. 552.
 185 A szövetséglevelet l.: EOE XVIII. 341—4.
 186 APO II. 160.
 187 APO II. 196; V: D XI. 276—7.
 188 APO II. 273.
 189 A-gy. 1688.

¹⁹⁰ 1686 elején utasítja Székely Lászlót: írjon a Thököly mellett lévő török tiszteknek (APO I. 49). Ugyanakkor értesíti Wallist s rajta keresztül Carafát is Thököly bejöveteléről (uo.). Tavasszal Kabos Gábort küldi hozzá követségbe, Erdélyen való átvonulásának elfordítására (APO I. 53). Májusban még úgy határoz, hogy Apafi s Erdély tartson megfelelő egyességet s jó kapcsolatot Thökölyvel (APO I. 55—6) — június elején kerül sor Thököly ismeretes megugratására Vajdahunyadról.

¹⁹¹ APO III. 184.

¹⁹² APO II. 195.

¹⁹³ TL I. 330.

¹⁹⁴ TL I. 470.

¹⁹⁵ TL I. 503.

III. A FEJEDELMI KANCELLÁRIA

Az előbbieken ismertetett szervekkel szemben a fejedelmi kancellária már valóban hatóság, hivatali szerv, mégpedig nemcsak az igazgatás valamely szakágában, hanem lényegében valamennyiben. A kancellária a *fejedelmi kormányzat* legfontosabb szerve. Tevékenysége a *fejedelmi hatalmon* alapszik. A fejedelem kancelláriáján keresztül intézkedik a szorosabban vett közigazgatási ügyekben csakúgy, mint a kincstári, kül- vagy hadügyekben. Még a bíraskodási ügyek intézése is csak annyiban különül el, hogy ezeket kormányhatóságként az ún. kisebb kancellária végzi, a nagyobb kancelláriától részben külön személyzettel. Indokoltnak látjuk hát, hogy mindazt, ami a kancellária *egészére* tartozik, együtt adjuk elő. Ami viszont csak a kisebb kancelláriát illeti (személyzetét, hatáskörét), azt külön tárgyaljuk.

A) A KANCELLÁRIA SZERVEZETE

Az alábbiakban, a hivatali grádusok szerint felülről lefelé haladva, ismertetjük a kancellária tisztségeit, bemutatva ezek betöltőit.

1. A KANCELLÁR

A kancellária élén *általában* a fejedelem által kinevezett kancellár áll. Hangsúlyoznunk kell, hogy csak *általában*. A tisztség nem automatikusan jelenik meg 1540-nel, s Erdély kormányzatának kialakult állapotában sem ritkán találkozunk a kancellári tisztség betöltetlenségével. A kancellárok (ismét csak *általában*, nem kötelezően) tagjai a fejedelmi tanácsnak. Így az alábbiakban következő jegyzékükben csak azoknál ismertetjük előző hivatali szolgálatuk (s esetleges törvényhatósági tisztségeik) adatait, akik nem viselték a tanácsuraságot, a többieknél általánosságban a fejedelmi tanács bemutatásánál elmondottakra utalunk.

Csáky Mihály 1556—1571.

Forgách Ferenc 1571—1575.

Sulyok Imre 1576—1578.¹

Pályája a Báthori-kor nagy hivatali karrierjeinek egyike. 1567-ben a nagyobb kancellária irtoka.² 1574-ben ítélőmester.³

Kovacsóczy Farkas 1578—1594.

Jósika István 1594—1598.

Náprágyi Demeter 1598—1600.

Jacobinus János 1603.⁴

Ismét egy nagy hivatali karrier. 1574-ben születik Kolozsvárott. Apja, Jacobinus Bernát, tekintélyes kolozsvári

polgár, diplomáciai feladatok ellátásában is felhasználják. Maga 1592-ben már Kolozsvár jegyzője; e tisztségét még 1598. november 1-én is viseli. 1598 májusától kancelláriai titkár, folyamatosan, az egymást váltó fejedelmek alatt. 1600 szeptemberében Vitéz Mihálytól átáll a felkelő rendekhez. Az 1601-ben visszatérő Báthori Zsigmond kancelláriáján újból titkár.⁵

Káthay Mihály 1604—1606.⁶
Pétki János 1607—1608.
Kendy István 1608—1610.
Imrefffi János 1610—1612.
Péchi Simon 1613—1621.
Kovacsóczy István 1622—1634.
Mikes Mihály 1656—1660.
Bethlen János 1659—1678.
Bethlen Farkas 1678—1679.

Mint látjuk: a korszak jelentős részeiben nincs betöltve a kancellári tisztség. A legkönnyebb erre az 1540—1551-i időszaknál magyarázatot adni: a kezdeti kialakulatlanságban Izabella és Fráter György mellett egyaránt titkári rangban lévő személyek látják el a kancellári teendőket. 1556-tól 1600-ig a tisztség betöltése folyamatos — talán csak 1575 végén—1576 elején, Forgách távozása és Sulyok Imre hivatalba lépése előtt van szó némi vacantiáról.⁷ Náprágyi visszavonulása után pedig feltehetően kancelláriai titkárok vezetik a kancelláriát (itt elsősorban Jacobinus Jánosra gondolhatunk). Káthay letartóztatása után az akkor kancelláriai titkári rangot viselő Péchi a kancellária vezetője. Arról viszont ismét csak feltevésünk lehet, hogy ki kerül a hatóság élére helyettesként 1612 őszén, Imrefffi halála után; Hidy Györgyre gondolhatunk, akit már 1610 januárjában „fw secretarius”-ként említenek.⁸ Hogy Kovacsóczy István egy ideig titkári rangban helyettesíti-e a letartóztatott Péchit, vagy azonnal megkapja a kancellári kinevezést, az formai kérdés.

Az azonban már nem, hogy az ő halála után jó két évtizedig nincs Erdélynek kancellárja. A kancellár *tényleges* szerepkörét 1634-től 1644-ig Kassai István, I. Rákóczi György kormányzatának egyik kulcsembere látja el.⁹ El kell töprengeni rajta: mi vezette a fejedelmet ebben a megoldásban. Egyszerűen „olcsó kormányzatot” akart-e? Ez is motiválhatta a dolgot, I. Rákóczi Györgytől a takarékoság nem volt idegen — de nem ezt tartjuk a fő oknak. Arról már szoltunk a fejedelmi tanács ismertetésénél, hogy I. Rákóczi György a tanácsúri tisztségek egy részét is üresedésben hagyta, s ráadásul még a tanácsúri ranggal rendelkezőknek egy részét sem kérdezte meg, ha a tanács véleményét kérte. A fejedelemnek autokrata kormányzatához nem bizonyos rangokat viselő személyekre volt szüksége, hanem a funkciót ténylegesen ellátó tisztviselőkre. Kassai pedig ítélőmesteri funkciója révén amúgy is vezette a kisebb kancelláriát, s több évtizedes hivatalnoki rutinnal rendelkezett.

Kassai 1644 vége felé halt meg — a kancellár tiszttét azonban még egy jó évtizedig nem töltik be, nyilván ugyanolyan meg gondolásból, mint előzőleg. Most feltehetően úgy alakulnak a dolgok, hogy a kancellária *napi ügyintézését* a titkár vezeti, 1644-től I. Rákóczi György haláláig Szalárdi János (*viceseccretariusi rangban*), 1649-től Pálóczi Horvát János (öt 1650-ben már *supremus secretarius*-ként említik).¹⁰ Az érdemi (elsősorban külpolitikai) feladatok ellátásában azonban

már I. Rákóczi György utolsó éveiben szerepet kap Kemény János, s II. Rákóczi György alatt ez a szerep alaposan megerősödik.¹¹ 1656-tól azonban Erdélynek folyamatosan van kancellárja (az uralmi válság egy szakaszában kettő is egyszerre, s Bethlen János Kemény János veszte után igen hamar átveszi Apafi kancelláriájának irányítását).

Bethlen Farkas halála után azonban a kancellári tisztség ismét egy jó évtizedig üresedésben van. A helyzet itt némileg hasonló az 1644. utánihoz, bár bonyolultabb. A kancellária napi ügyintézését feltehetően ismét a titkár, Lugossy Ferenc irányítja; a fejedelem bizalmas rendeleteit azonban legalábbis 1684 tájt Inczédi Mihály (akkor a fejedelmi pecsét és titkos levéltár őre) írja le, bizonyos befolyóik tehát fogalmazásukba is. 1689-ben pedig a fejedelmi udvar praebendariusainak kimutatása (A-gy.) „secretaria”-t említ. Tagjai Inczédi György és Mihály (most György a pecsét és titkos levéltár őre), valamint négy kancelláriai irnok. Ez a szűkebb szervezet biztosította akkor a napi ügyintézés folyamatosságát. A kancellárhelyettesi szerepkör, amelyet Kassai s utána Kemény János egymaga gyakorolt, itt megoszlik. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a legtöbb Telekinek jut belőle,¹² de van nyoma Mikes Kelemen¹³ és Bethlen Elek¹⁴ ily tevékenységének is. (Különleges eset az, 1689 júniusában, amelyben Teleki, Bethlen Elek és Gergely meg Gyulay Ferenc együtt készít egy fogalmazványt.)¹⁵ A rendelkezésünkre álló adatok arányainak értékelésénél persze ne tévesszük szem elől azt a körülményt, hogy Teleki személyi levelezése sokkal épebben maradt meg a többiekénél. Annak a kancellárhelyettesi szerepnek pedig, amelyet Nalácz István már Bethlen János kancellársága alatt játszott, annak az udvarból való távollétei idején, 1680-tól csak meg kellett erősödnie. Ismételjük: a szerepkör megoszlik, s csak nagy kautélákkal mondható, hogy Telekinek jutott belőle a legnagyobb rész. Teleki hatalmának alapja (akárcsak Kemény Jánosé 1644 s még inkább 1648 után) nem a kancellárhelyettesi funkció volt — különösen az 1680-as évek megosztottságában nem.

A kancellárlista elemzése több vonatkozásban is tanulságos. Vizsgálatunk első aspektusa: honnan kerülnek ki a tisztség viselői? A már született arisztokraták közül való legnépesebb csoportjuk (Forgách Ferenc, Jósika, Pettki, Kendy István, Mikes Mihály és a két Bethlen). Kisebb, de jelentős csoport a tisztán hivatali pályán felemelkedők (Sulyok, Kovacsóczy Farkas, Jacobinus János, Péchi Simon). A többiek közül Csáky és Náprágyi egyházi pályán emelkedik tisztéig, Kovacsóczy István kancellárfiú (igaz, hogy apja halála után két évtizeddel tűnik fel a fejedelmi udvarban, s még később tisztségben). Imreffyi birtokos nemes, de nem arisztokrata. Káthay végül különleges eset; 1604 előtt nem találjuk nyomát erdélyi hivatali pályafutásának. A kancellári tisztre jutás két főtípusát mindenképpen a két első kategória alkotja. Ami azonban nem tanulságok nélküli: a nagy felemelkedések ideje a 16. század s a 17. század eleje. Az átmenetet Kovacsóczy István és Kassai jelentik; utánuk már csak főrangú kancellárok és kancellárhelyettesek jönnek (csak Teleki fér be közéjük a felemelkedők közül).

A névsor azonban eleve csábít arra, hogy a kancellároknak a 16—17. századi Erdély kulturális életében vitt szerepét vizsgáljuk. Itt a legtöbb esetben elégségesnek

tartjuk csak a neveket felsorolni: Forgách Ferenc, Kovacsóczy Farkas, Péchi Simon, Bethlen János és Farkas szellemi teljesítményei ismertebbek annál, hogy külön kelljen foglalkozni velük. De hát Náprágyi győri késő renaissance egyházejedelmi udvaráról is értékes mondanivalója volt irodalomtörténetírásunknak, e rokon tudományterület művelői tisztázták Káthay helyét is a Báthori István országbíró köré csoportosuló sztoikus körben. Pettki is jeles költő. A kancellári tisztségek viselőjének a fele Erdély legjava szellemei közé tartozik. Felmerülhet tehát a gyanú, hogy a kancellária egyben (persze nem „hivatali funkcióképpen”) a kor erdélyi kultúrájának egyik igen fontos (vagy tán legfontosabb) műhelye. Ahhoz persze a kancellária további személyzetének vizsgálata is szükséges lesz majd, hogy e kérdésben határozottabb véleményt nyilváníthassunk.

A névsor azonban más szempontból is elgondolkoztató. Utaljunk most arra, amit a tanácsúri lista elemzésénél elmondottunk a tisztán hivatali pályán felemelkedettek sorsáról. Mutatis mutandis áll ez a kancellárookra is. A 16 kancellárból hóhérekéntől hal meg kettő (Kovacsóczy Farkas, Jósika). Harmadikul hozzájuk számíthatjuk a hajdúktól összevagdalt Káthayt. Börtönbe kerül tisztéből Péchi. Bethlen János is kb. egy évre birtokaira van konfinálva 1676—1677-ben, ami egyben lényegében politikai halálát is jelenti. A száműzetés sorsára jut Náprágyi és Kendy. Pettki ismeretes körülmények közt hal meg Brassóban. Csáky Mihály távozása tisztéből majdnem felér a száműzetéssel. Jacobinus János és Imreffy pedig a csatamezőn marad. Mikes Mihály 1659-től csak egy ellenfejedelem kancellárja, vele együtt tűnik el a politikai porondról. Alig néhány kancellár van, akit a természetes halál ér tisztében. S itt most már nemcsak a hivatali pályán felemelkedettnek járó irigységről, gyűlölségről van szó, hanem arról is, hogy a hatalmi harcok e tisztség viselőit ilyen erősen érintik.

2. A KANCELLÁRIAI TITKÁROK

Mint hogy a kancellárián egyszerre két-három titkárnál több általában nem dolgozott (de hosszú időszakokon át csak egy, esetleg az is csak vicesecretariusi rangban), a titkárok esetében is helyesnek látjuk kronológiai felsorolást adni, a párhuzamosságok adta problémákat úgy oldva meg, hogy a titkárok e tisztükbe lépését vesszük kronológiai bázisul. Azoknál a titkároknál, akik a fejedelmi tanácsba vagy kancellárságra emelkedtek, csak általánosságban utalunk az előzményekben már elmondottakra.

Verancsics Antal (Izabella titkára)
1540—1549.¹⁶

Már Zápolya János kancelláriáján is
titkár. 1549-ben áll át I. Ferdinándhoz.
Későbbi pályája csúcán esztergomi
érsek, magyarországi királyi helytartó.

Pesthy Gáspár (Fráter György titká-
ra) 1545.¹⁷

Pesthy Gábor (Gabriel Pannonius,
Gabriel Pannonius Pesthy, Izabella tit-
kára) 1546.¹⁸

Pesthy Imre (Fráter György titkára)
1546.¹⁹

Csáky Mihály (Izabella titkára)
1549—1550.²⁰

Brassai János 1559—1562.²¹

Kendy Sándor 1568—(1573).

Csanády János 1569.²²

1558—1569: a nagyobb kancellária ír-
noka.

Székesfejérvári Tamás 1572.²³

Váradai Péter deák 1573.²⁴

Berzeviczy Márton 1574—1575.

Brutus János Mihály 1575.²⁵

Gábor deák 1575.²⁶

Csanády Demeter 1576.²⁷

1559—1570: a nagyobb kancellária ír-
noka.²⁸

Váradai Pál 1580.²⁹

1567 és 1570 közt a nagyobb kancellária
írnökaként említik.³⁰

Gyulaffi Lestár 1585—1597.³¹

Jósika István 1585—?

Királyfalvy János 1588.³²

1583-tól a nagyobb kancellária írno-
ka.³³ Titkár voltát némileg kétséssé teszi
az a körülmény, hogy 1589—1590-ben
ismét mint a nagyobb kancellária írno-
kát említik.³⁴ Mindenesetre ennél jóval
feljebb jutott a hivatali ranglistán:
1594—1599-ben fiscalis director.³⁵

Kakas István 1593—1599.³⁶

Balásfi János 1594—1598.³⁷

1577-től a nagyobb kancellária írno-
ka.³⁸ 1588 és 1591 közt a gyulafehérvári
káptalan levéltárának requisitora.

Bernardffy János 1594—1598.³⁹

1586—1594: a nagyobb kancellária ír-
noka.⁴⁰

Váradai Lukács 1594—1598.⁴¹

1578—1579-ben a nagyobb kancellária
írnoka.⁴²

1586-ban Bihar megye jegyzőjeként em-
lítik.⁴³

Benkner, Mark 1596.

1586—1590: a nagyobb kancellária ír-
noka.⁴⁴

Sarmasági Zsigmond 1596—1598.

Jacobinus János 1598—1601.

Sylla, Matthias 1599.⁴⁵

Mezey Mihály 1600.⁴⁶

Péchi Simon 1602, 1605—1606.

Aszalay Mátyás 1603.⁴⁷

Keresztúry György 1606.⁴⁸

Kassai István 1607—1608.

Fráter István 1608—1610.⁴⁹

1611-től ítélőmester (1625-ig).⁵⁰

Ádám Erasmus 1609—1618.⁵¹

Hidy György 1610—1611.⁵²

Makay János 1613.⁵³

Beöleöny Gáspár 1614—?54

1602-ben,⁵⁵ majd 1606-tól 1613-ig⁵⁶ a
nagyobb kancellária írno-
ka.

Kovacsóczy István 1616—1622.

Krausz János 1620—1621.⁵⁷

Kékedi Péter 1622.⁵⁸

Ványai Illés 1622.⁵⁹

1607-ben a nagyobb kancellária írno-
ka.⁶⁰ 1623—1624-ben a Szepesi Kama-
ra tanácsosa és perceptora. 1627-ben is
Kassán működik, valószínűleg ugyane
rangban.⁶¹

Ormánkeőzy Gergely 1624—1628.⁶²

1620-ban a Szepesi Kamara titkára.⁶³

Beckmann, Hermann (Branden-
burgi Katalin titkára) 1626—?64

Márkosfalvi Márton 1630—1637.⁶⁵

1619-től feltehetően titkári kinevezéséig
a nagyobb kancellária írno-
ka.⁶⁶

Pathay Sámuel 1631—1641.⁶⁷

Szalárdi János (vicesecretarius)
1639—1647.⁶⁸

1633—1638: a nagyobb kancellária ír-
noka.⁶⁹ 1638-ban a fejedelmi levéltár
conservatora.⁷⁰ Kancelláriai működése
után a váradai káptalan requisitora a vár
elestéig (Siralmas Krónikájában részle-

tesen megemlékezik a vár erődítésében, a védelem szervezésében vitt szerepéről). Az 1665. szeptemberi országgyűlés (IV. tc.-ével) ráruházza az akkor a várórségek tartására kivetett adó, továbbá a vöröstoronyi harmincad jövedelme és a Szamoson túli mindenféle országos jövedelem perceptorságát.⁷¹ 1666 februárjában (az akkori XIX. tc. alapján) a Partium és az észak-erdélyi (Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok megyei) hódolt területek mindenféle orszá-

gos jövedelmének pénztárnoka.⁷² E tisztségben éri a halál 1666. szeptember 18. előtt.⁷³

Pálóczi Horvát János 1649—⁷⁴

Ferencz Gábor 1661 (szeptemberig).⁷⁵

1638 és 1652 között a nagyobb kancellária írnoka.⁷⁶

Lugossy Ferenc 1662—1690.⁷⁷

1661 decemberében Fehér megye alispánjaként említik.⁷⁸

Külön említünk végül néhány speciális jelenséget. 1606-ban tudunk guberniumi titkárról (Somogyi István,⁷⁹ 1599-től titkárságáig a nagyobb kancellária írnoka).⁸⁰ 1655-ben említenek német secretariust,⁸¹ itt azonban valószínűleg a kancellária „német deákjáról” (német fordítójáról) van szó. Végül más vonatkozásban már szözlöttünk az 1689-i secretariáról; annak azonban egyetlen tagja sem viselt titkári rangot.

A titkárnévsor elemzése szintén nincs tanulságok nélkül. Vizsgálatunk első aspektusa a kancellária titkárlétszáma. Tekintsünk el most az első évtizedtől, amelyben két kancellária is működik egymás mellett (Izabelláé és Fráter Györgyé), s amely e tekintetben is a kialakulatlanság időszaka. 1556 és 1585 közt egyszerre 1—2 titkár működik a kancellárián. 1585-ben már 3 titkárt találunk ott. A titkárok száma azonban az 1594—1598 években a legmagasabb: 1594-ben 4, 1595-ben ugyanennyi, 1596-ban 6, 1597—1598-ban 5. Utána számuk lecsökken, az 1600-as években jó ha 2 titkár működik egyszerre, csak 1616-ban találkozunk újra 3 titkárral. Ennél feljebb azonban számuk nem is megy Bethlen alatt. I. Rákóczi György pedig 2 titkárral kezd, majd egy titkár és egy vicesecretarius van kancelláriáján, végül csak az utóbbi. II. Rákóczi György kancelláriáján csak egy titkárt találunk (igaz, főtitkárként is említik). Apafi alatt pedig majd három évtizedig egyetlen személy titkárkodik a kancellárián. A magyarázatot itt sem az „olcsó kormányzat” követelményében látjuk (bár Erdély a tizenötéves háborúban eléggé elszegényedett ahhoz, hogy ez is indokolt legyen), hanem Bethlen Gábor és I. Rákóczi György kormányzatának erősen személyes jellegében. II. Rákóczi György és Apafi alatt pedig elég volt a korábbi gyakorlatra való hivatkozás — s az Apafikorban az „udvari emberek” (Nalácsi főudvarmester, Székely László, majd Vajda László főpostamester) ismeretesen jelentős szerepet vittek a központi igazgatás irányításában is.

Nem érdektelen azt is megvizsgálni: ki honnan kerül a titkári tisztségbe, s merre vezet tovább az útja? Itt a következő típusok figyelhetők meg: 1. A kancelláriai titkár előzőleg a nagyobb kancellária írnoka; innen kerül, esetleg némi szünet után, a titkári pozícióba, ami aztán a legmagasabb rangja is marad. Ide tartozik a két Csanády (János és Demeter), Váradi Pál, Bernardffy, Mark Benkner, Somogyi

István, Beöleöny Gáspár, Márkosfalvi, Ferencz Gábor. Különleges esetnek tekinthetjük Balásfit és Váradi Lukácsot; azokról ti. tudjuk, hogy az első a két kancelláriai munkakör közt a gyulafehérvári káptalani requisitor tisztét töltötte be, a második pedig megyei jegyző. 2. A titkárnak előzőleg más, országos vagy törvényhatósági funkciója volt, s nem emelkedik innen tovább. Ormánkeözy és Lugossy tartozik ide. 3. Néhány titkár lentebbről indul, de azután magasabbra emelkedik. Királyfalvy, Jacobinus János, Ványai tartozik ebbe a csoportba; a különleges jelenség itt Szalárdi, akinek a váradi requisitorságba távozása bukás, viszont pályája végén mégiscsak országos főtisztségeket tölt be — ha ad hoc tisztségeket is. 4. Vannak azután névsorunkban olyan személyek is, akiknek hivatali pályája (legalábbis erdélyi hivatali pályája) a titkársággal indul, s onnan emelkednek tovább. Ez a sor mindjárt Verancsiccsal kezdődik. Ide tartozik Kendy Sándor, Berzeviczy, Jósika István, Sarmasági, Péchi Simon, Kassai, Fráter István, Kovacsóczy István.

Ha mármost a titkárok társadalmi hovatartozását vizsgáljuk, a rendelkezésünkre álló (nem túl bő) anyag alapján csak annyit mondhatunk ki biztossággal: ritka eset, hogy főrangúnak született személyek a kancelláriai titkárságban kezdjék el szolgálatukat. Az ilyen esetekben valamilyen különleges esetről van szó: Kendy Sándornak újra kell kezdenie a család emelkedését (hogy aztán maga az ismeretes szörnű módon végezze), Kovacsóczy István szintén nagyon bizonytalan helyzetből indul. Tán csak Jósika István kivétel némileg.

A titkároknak most már az erdélyi kultúrában vitt szerepét elemezve, különös jelenséggel találkozunk. E tisztség 16. századi betöltői közt ismét csak jócskán találunk az irodalomtörténetből jól ismert neveket. Verancsics Antal neve nem szorul kommentálásra, de ott van vele egy évtizedben az újtestamentum- és Aesopus-fordító Pesthy Gábor és a másik humanista Pesthy, Gáspár. A Báthory-korszakból szintén felsorolható négy ilyen név — különböző értékű alkotók viselik őket, de mégiscsak a kultúra alkotó személyiségei: a történelmi ének-író Csanády Demeter, a történetíró Brutus, a krónikás Gyulaffi Lestár s végül Kakas István, az Iter Persicum szerzője. A 16—17. század fordulóján ez a vonal megtörik. Akit az irodalmi alkotók közé kell sorolni, az túl is emelkedik a titkári szinten. A 17. század kancelláriai titkárai már csak szakhivatalnokok (legfeljebb még diplomataik is saját szorosabban vett működési körökön túl).

A korábbiakban nem felejtettük el vizsgálni a tanácsuraság, a kancellári tisztség viselőire váró veszélyeket. Nos, a titkárok esetében (most csak azokra gondolunk, akik nem emelkedtek feljebb) már elvélve fordul elő, hogy fegyver pusztítja el őket, hóhérré vagy ellenségé. A titkárok az esetek jó részében a nagy politikai fordulatok idején is a helyükön maradnak, az igazgatásnak már mintegy állandó elemei. Az talán még az 1594. nyár végi fordulattal magyarázható, hogy 1594 végén egyszerre három új titkár tűnik fel a kancellárián (Balásfi, Bernardffy és Váradi Lukács), de hát Jacobinus János szolgálja Mária Krisztinát, Báthori Zsigmondot és Andrást, Vitéz Mihályt, a Csáky-vezette rendeket, ismét Báthori Zsigmondot — csak az ő utolsó uralmának vége jelent törést életében, hogy aztán Székely Mózes mellett kancellárként bukkanjon fel újra. Péchi Simon 1606 végén már Bocskai

testamentarius, ezért nem játszhat politikai szerepet, évekre, Erdélyben; Kassai Rákóczi Zsigmond mellett titkár, ezért kell vele együtt visszahúzódnia — de hát Ádám Erasmus is két fejedelmet szolgál titkárként, Beöleöny csak egyet, de elébb kancelláriai írnokként négyet is, Márkosfalvi is 1630 elejétől titkárkodik s előtte egy jó évtizedet írnokoskodik, összesen négy fejedelmet szolgál hát. A Szalárdi—Pálóczi Horvát váltásnak sem lehet politikai oka, hiszen a fejedelemség zavartalanul a dinasztia kezében marad. Az viszont nem meglepő, hogy a második nagy uralmi válság idején az ellenfejedelemként induló Apafinak új titkárt kell keresnie a vezető nélküli kancelláriára.

3. A NAGYOBB KANCELLÁRIA ÍRNOKAI

A kancellária tisztviselőinek rangrendjében a legalsó fokon az írkok álltak. Magyar elnevezésük deák vagy kancellárista deák, a latin: scriba et juratus notarius (ehhez járul még a kancellária jelölése, esetünkben: cancellariae majoris). Tekintettel arra, hogy a korszak egészében számuk több száz, s békés időszakokban egyszerre 15—20-an, néha többen is dolgoztak a hatóságnál, a leghelyesebbnek az tűnt, hogy előbb ábécé rendben ismertetjük nevüket, szolgálati adataikkal, s azután kerítünk sort a lista több szempontú feldolgozására. Jegyzékünkben azoknál, akik a korábbi (tanácsúri, kancellári, titkári) listákban már szerepelnek, nem közöljük egyéb szolgálatuk adatait; itt általánosságban utalunk erre.⁸²

A nagyobb kancellária írkokainak névsora:

Adamossy Demeter 1583—1593. ⁸³	Árkossi Máté 1641—1642. ¹⁰¹
Adamossy István 1593. ⁸⁴	Árkossy István 1612. ¹⁰²
Ajtay Tamás 1655. ⁸⁵	Baczoni István 1659. ¹⁰³
Ajtoni Jakab deák 1602(?). ⁸⁶	Bagossy Jakab 1599. ¹⁰⁴
1607-ben bizonyos harmincadok és a marosváradgyai portus prefectusa. ⁸⁷	Bakó Lukács 1593—1599. ¹⁰⁵
1608—1613: vizaknai sókamarás. ⁸⁸	Balassy András 1602. ¹⁰⁶
Akapfalvi [sic] István deák 1571. ⁸⁹	Baládfy [sic] Ferenc 1561. ¹⁰⁷
Almási István 1667—1678. ⁹⁰	1541-ben a kisebb kancellária írno- ka. ¹⁰⁸
Almási Miklós 1650. ⁹¹	Balásffi Miklós 1633. ¹⁰⁹
Almási Péter 1632—1633. ⁹²	1631-ben a kisebb kancellária írno- ka. ¹¹⁰
Almássy János 1610—1613. ⁹³	Balásfi János 1577—1583.
Almássy Mihály 1599—1602. ⁹⁴	Balkányi János 1607—1611. ¹¹¹
Angyalosi János 1644—1651. ⁹⁵	Balmaffi Vazul 1628. ¹¹²
Aranyosmegyesi János 1642. ⁹⁶	Balogh Mihály 1641—1647. ¹¹³
Ákosfalvi János 1638. ⁹⁷	Baló László 1659. ¹¹⁴
Árkosi János 1663—1675. ⁹⁸	1658 januárjában Barcsai Ákos írno- ként említik. ¹¹⁵ Az 1660-as—1670-es években Apafi török diplomáciájának
Árkosi Mihály 1641—1655. ⁹⁹	
1639-ben a kisebb kancellária írno- ka. ¹⁰⁰	

egyik kulcsfigurája. 1673 novemberétől aludvarmester.¹¹⁶ Halálának időpontjában a terminus ante quem: 1680. április 18.¹¹⁷

Baló Pál 1651.¹¹⁸

Balta Gergely 1565.¹¹⁹

Barabási Ferenc 1571.¹²⁰

Barakoni Sámuel 1650—1653.¹²¹

Barátosi Márton. 1647—1650.¹²²

Barkay Ambrus 1606—1616.¹²³

1620—1633: a gyulafehérvári káptalan levéltárának requisitora.

Batizi János 1667.¹²⁴

1672-ben töröcsvári,¹²⁵ 1685-ben marosváradgyai főharmincados.¹²⁶

Bazár Gáspár 1565.¹²⁷

Báchy András 1569.¹²⁸

Báchy János 1569—1572.¹²⁹

1567—1568-ban a kisebb kancellária írnoka.¹³⁰

Báczy István 1601.¹³¹

Bácsmezei Ferenc 1568.¹³²

Bágyoni Lőrinc 1641.¹³³

Bánfihunyadi György 1618.¹³⁴

Bánházi István 1650—1653.¹³⁵

Bánházi Mihály 1651—1652.¹³⁶

Bárdi István 1631—1638.¹³⁷

1639-ben marosportusi perceptor.¹³⁸

1647-ben tordai sókamarás.¹³⁹ 1647—

1666: a gyulafehérvári káptalan levéltárának requisitora. 1664-ben Fehér megye főbíróságát is viseli.¹⁴⁰

Bedőházy Tamás 1647.¹⁴¹

1642-ben a kisebb kancellária írnoka.¹⁴² 1654—1657-ben kincstári ügyész.¹⁴³ 1660-ban praefectus.¹⁴⁴

Belényessy Ferenc 1641—1642.¹⁴⁵

1649-ben váradi káptalani requisitor.

Bihar megye jegyzője.¹⁴⁶ 1667—1673: praefectus.¹⁴⁷

Bene (Benő) Mihály 1589.¹⁴⁸

Benkner, Mark 1586—1590.

Benkő János 1567—1569.¹⁴⁹

Beöleöny Benedek 1630.¹⁵⁰

Beöleöny Gáspár 1602, 1606—1613.

Bernardffy János 1586—1594.

Bertók Imre 1561.¹⁵¹

Berzy István 1599—1602.¹⁵²

Beszerményi (Böszörményi) István 1650—1660.¹⁵³

1667—1672: a gyulafehérvári káptalan requisitora.

Beszterczey Ábrahám 1593—1594.¹⁵⁴

Békéssy Balázs 1578.¹⁵⁵

Bibarcfalvi István 1638.¹⁵⁶

Bibarcfalvi János 1607—1611.¹⁵⁷

1611-ben tordai sókamarás.¹⁵⁸

Bierbreuer, Johann 1650—1653.¹⁵⁹

Bihari János 1650.¹⁶⁰

Biró András 1656—1664.¹⁶¹

Bodó György 1599—1600.¹⁶²

Bodor Márton (I.) 1633.¹⁶³

Bodor Márton (II.) 1673—1678.¹⁶⁴

Bodor Mihály 1673.¹⁶⁵

Bogácsi Pál 1672—1678.¹⁶⁶

Bolday Gergely 1590—1594.¹⁶⁷

Bonzidai János 1607—1614.¹⁶⁸

1617—1618-ban kincstári szolgálatban áll (feltehetően komornik deák).¹⁶⁹

1632-ben I. Rákóczi György követe a svédeknél.¹⁷⁰

Borbereki István 1661—1664.¹⁷¹

Bordáts Mihály 1675—1676.¹⁷²

Boros István 1678.¹⁷³

Botta Lőrinc 1571.¹⁷⁴

Both Gergely 1647.¹⁷⁵

Bottyáni György 1610—1612.¹⁷⁶

Brassai János 1641—1655.¹⁷⁷

Brassai Lukács 1593.¹⁷⁸

Brassai Mihály 1661.¹⁷⁹

Buny Mihály 1635.¹⁸⁰

1630—1631-ben a kisebb kancellária írnoka.

Czóba [sic] Gergely 1568.¹⁸¹

Csanády Demeter 1559—1570.

Csanády János 1559—1569.

Csák Tamás 1631—1633.¹⁸²

- Csáky Gáspár 1590—1593.¹⁸³
1585-ben a kisebb kancellária írno-
ka.¹⁸⁴
- Csányi Miklós 1570.¹⁸⁵
1571-ben a kisebb kancellária írno-
ként említik.¹⁸⁶
- Csegezi István 1612.¹⁸⁷
- Csepcesényi Mihály 1639.¹⁸⁸
- Cserai György 1651—1652.¹⁸⁹
1667-ben, Zólyomi szökése után, követ-
ségben jár a budai vezérnél és a váradi
pasánál.¹⁹⁰
- Csernátoni Ferenc 1689.¹⁹¹
- Csernátoni György 1632.¹⁹²
- Csernátoni István (I.) 1612.¹⁹³
- Csernátoni István (II.) 1655—
1663.¹⁹⁴
ifj. Csernátoni István 1670.¹⁹⁵
- Csernátoni (keresztnev jelzése nélkül)
1689.¹⁹⁶
- Csicsói György 1670—1678.¹⁹⁷
1680-tól a gyulafehérvári káptalani le-
véltár requisitora.
- Csiki István 1610—1613.¹⁹⁸
- Csongrádi Pál 1647.¹⁹⁹
- Damakos Péter 1593.²⁰⁰
- Danczy György 1599.²⁰¹
- Daróczi András 1673.²⁰²
- Daxrony [sic] Miklós 1565.²⁰³
- Dálnoki Péter 1650—1656.²⁰⁴
- Dállyai Ferenc 1661—1669.²⁰⁵
- Dániel deák 1586.²⁰⁶
- Debreczeni István (I.) 1602.²⁰⁷
- Debreczeni István (II.) 1655.²⁰⁸
- Debreczeni János 1607—1612.²⁰⁹
1615—1623: a gyulafehérvári káptalani
levéltár requisitora.
- Deésy Jakab 1569.²¹⁰
- Demjén Dániel 1663.²¹¹
- Dengelegi Balázs 1622—1633.²¹²
- Dewechery Gábor 1577.²¹³
- Décsei János 1561—1563.²¹⁴
- Dédáchy Miklós 1565.²¹⁵
- Dési István (I.) 1599—1610.²¹⁶
1611—?: a gyulafehérvári káptalani
levéltár requisitora. 1612-ben emellett a
fejedelmi udvar provisor is.²¹⁷
- Dési István (II.) 1641—1642.²¹⁸
- Dési János 1641.²¹⁹
- Dióssi Gáspár 1656—1659.²²⁰
Az Apafi-korban Dióssi Gáspár 1662 és
1667 között fiscalis directorként szere-
pel,²²¹ 1671-től a korszak végéig a
gyulafehérvári káptalani levéltár requi-
sitora (közben 1679-ben Fehér megye
főbírájaként is említik).²²² Kérdés, hogy
egyetlen személyről van-e szó? Vélemé-
nyünk szerint külön személy a fiscalis
director s külön a nagyobb kancelláriai
írnok, majd requisitor Dióssi. Az még az
Apafi-kor kezdetén is meglepő lenne,
hogy valaki ily hirtelen emelkedjék a
directorságba, az azonban még inkább,
hogy onnan lépjen vissza káptalani
requisitornak.
- Dióssy Gergely 1609—1613.²²³
- Diószegi Dániel 1678—1682.²²⁴
- Dipsey János 1593—1594.²²⁵
- Dobolyi István 1655—1656.²²⁶
- Dombay Máté 1590—1600.²²⁷
- Donát János 1641—1647.²²⁸
- Donát László 1651.²²⁹
- Enyedi Dániel 1664—1670.²³⁰
- Enyedi Márton deák 1567.²³¹
- Enyedy István 1578—1585.²³²
- Eölyvessy Gergely 1607—1610.²³³
- Erdős Mihály 1664—1678.²³⁴
- Etédi Jakab 1656.²³⁵
- Érsekújvári András 1664—1666.²³⁶
- Érsekújvári Mihály 1666—1676.²³⁷
1679-ben Fehér megyei szolgabíró.²³⁸
- Érsekújvári Sámuel 1677—1678.²³⁹
- Farkas Mihály (I.) 1655—1656.²⁴⁰
1665—1666: görgényi provisor.²⁴¹
- Farkas Mihály (II.) 1677—1679.²⁴²
- Farkas Pál 1647.²⁴³

Fejértői Sámuel 1688—1689.²⁴⁴
 Feltóty András 1567—1569.²⁴⁵
 Feltóty János 1590.²⁴⁶
 Fenessy István 1599—1607.²⁴⁷
 Ferencz Gábor 1638—1652.
 Fitos Gergely 1682.²⁴⁸
 Fogarasi György 1676—1679.²⁴⁹
 Fogarasi János 1687.²⁵⁰
 Fogarasi Pál 1650—1651.²⁵¹
 Fóthi András (I.) 1650—1652.²⁵²
 Fóthi András (II.) 1682—1689.²⁵³
 Galambfalvi György 1664.²⁵⁴
 1654—1655-ben a kisebb kancellária
 írnoka.²⁵⁵
 Galambfalvi János 1663—1668.²⁵⁶
 Galambfalvi Mihály 1661.²⁵⁷
 Galambodi Ferenc 1638.²⁵⁸
 Gazdag Sándor 1641—1651.²⁵⁹
 Gáborjáni István 1648—1650.²⁶⁰
 Gállfalvi Gergely 1644.²⁶¹
 Gállfy János 1567—1569.
 Gáspár Mózes 1679.²⁶²
 Gecse Péter 1653—1656.²⁶³
 Gelei János 1659.²⁶⁴
 Gidófalvi Gábor 1688—1689.²⁶⁵
 Gidófalvi Sámuel (I.) 1631—1633.²⁶⁶
 Gidófalvi Sámuel (II.) 1664—
 1673.²⁶⁷
 Gyarmathi János 1577.²⁶⁸
 1577—1578-ban a kisebb kancellária
 írnokeként is említik.²⁶⁹ Így bizonyta-
 lan, hogy a nagyobb kancellária írnoka-
 ként való említés nem elírás-e?
 Gyarmaty Ferenc 1607—1619.²⁷⁰
 Gyarmaty Imre 1586(?), 1589—
 1595.²⁷¹
 1587 januárjában a kisebb kancellária
 írnokeként említik.²⁷² Bizonytalan,
 hogy az 1586-i vagy az 1587-i említésben
 történt-e tollhiba?
 Gyárfás Pál (I.) 1610—1612.²⁷³
 Gyárfás Pál (II.) 1655—1656.²⁷⁴
 Feltehetően azonos az 1685—1686-ban

portai ügyvivőseget viselő²⁷⁵ Gyárfás
 Pállal.

Gyárfás Tamás 1689.²⁷⁶
 Gyergyai Tamás 1630.²⁷⁷
 Györgyfalvi Gergely 1561.²⁷⁸
 Gyulafehérvári András deák 1569.²⁷⁹
 Gyulafehérvári János 1610—1613.²⁸⁰
 Gyulafehérvári Pál 1607—1613.²⁸¹
 1617—1635: kincstári számvevő.²⁸² Az
 erdélyi oklevéldisítő művészet egyik
 legnagyobb ismert mestere.

Halmágyi István 1676—1677.²⁸³

Harasztkeréki Mihály 1633.²⁸⁴

Harsányi Jakab 1650—1651.²⁸⁵

I. Apafi Mihály nevelője, majd a nagy-
 váradi kollégium tanára; ezt a tisztét
 cseréli fel a nagyobb kancelláriai írno-
 kára. 1653 nyaratól török deák Erdély
 portai ügyvivőségén.²⁸⁶ 1659-ben a
 havasalföldi fejedelem szolgálatában
 áll.²⁸⁷ Élete utolsó szakaszában a bran-
 denburgi választófejedelem szolgálatá-
 ban áll, pályája végén tanácsosi rang-
 ban. Egy török nyelvkönyv szerzője.

Hatvany István 1593.²⁸⁸

Hegyesi János 1675.²⁸⁹

1669—1670: a kisebb kancellária írno-
 ka.²⁹⁰

Helner Bálint 1583.²⁹¹

Henter Pál 1652.²⁹²

Henter Péter 1599.²⁹³

Herczegszőlősi János 1615—
 1624.²⁹⁴

1640—1649: a gyulafehérvári káptalani
 levéltár requisitora.

Hodor Máté 1661.²⁹⁵

1659-ben a kisebb kancellária írno-
 ka.²⁹⁶

Horka János 1571.²⁹⁷

Horváth Imre 1577—1590.²⁹⁸

Horvát János 1625—1627.²⁹⁹

Bizonytalan, hogy azonos-e az 1649
 utáni kancelláriai titkárral.

- Horváth Gáspár 1559.³⁰⁰
 Hunyady György 1619.³⁰¹
 Huszár Bernát 1561.³⁰²
 Huszár János 1590—1595.³⁰³
 1585-ben a kisebb kancellária írnoka.
 Igeni György 1600.³⁰⁴
 Ikafalvi János 1682.³⁰⁵
 Illyefalvi Mihály 1667—1678.³⁰⁶
 Illyei László 1670—1683.³⁰⁷
 Már 1690 után lesz a gyulafehérvári káptalani levéltár requisitora.
 Incze Márton 1638—1641.³⁰⁸
 Inczédi György 1672—1686.³⁰⁹
 1687-től a korszak végéig a fejedelmi pecsét és titkos levéltár őre.³¹⁰ 1689-ben a secretaria tagja is.
 Inczédi Mihály 1682—1686.³¹¹
 1684-ben a fejedelmi pecsét és titkos levéltár őreként is említik.³¹² Az 1680-as években sorozatosan szerepel nem főrangú személyt kívánó, de nagy fontosságú diplomáciai feladatok ellátásában. 1689-ben ő is a secretaria tagja.
 Inczédi Péter 1663—1668.³¹³
 1669-ben a fejedelmi titkos levéltár őre.³¹⁴ 1667—1668-i portai követjárása és annak jelentősége ismeretes.
 Jánosfalvi János (I.) 1641—1650.³¹⁵
 Jánosfalvi János (II.) 1673—1677.³¹⁶
 Jánó István 1647—1655.³¹⁷
 Járai Ferenc 1644—1650.³¹⁸
 1641-ben a kisebb kancellária írnoka.³¹⁹
 Jászberényi Orbán 1578.³²⁰
 Jenei Ferenc 1630—1636.³²¹
 1642-ben a kisebb kancellária írnokeként említik.³²²
 Jenei István 1642.³²³
 Jó István 1579.³²⁴
 Jó Mihály 1659.³²⁵
 Kamuthy Ambrus 1577—1578.³²⁶
 Karkay János 1607—1619.³²⁷
 Kálnaky János 1589—1590.³²⁸
 Károly Balázs 1590—1595.³²⁹
 Kászoni János 1633—1641.³³⁰
 Kemény Ferenc 1571.³³¹
 Kemény Lajos 1593.³³²
 Kenéz Pál 1593.³³³
 Kereky János 1638—1644.³³⁴
 Keresztúri Demeter 1648—1652.³³⁵
 Keresztúri György 1650—1659.³³⁶
 1647-ben a kisebb kancellária írnoka.³³⁷
 Kertész György 1672.³³⁸
 Keserüi István 1638.³³⁹
 Kémery Lajos 1590-es évek első fele.³⁴⁰
 Kidey Gáspár 1577—1579.³⁴¹
 Király István 1612.³⁴²
 Királyfalvy János 1583—1590(?)
 Királyfalvy Péter 1609.³⁴³
 Kisfaludy Ágoston 1561.³⁴⁴
 Kolozsvári Bálint 1578-1589.³⁴⁵
 Kolozsvári Dániel 1641.³⁴⁶
 Kolozsvári Gábor 1567—1572.³⁴⁷
 Kolozsvári István 1589—1594.³⁴⁸
 Kolozsvári János 1572—1586.³⁴⁹
 1567 és 1578 között,³⁵⁰ majd 1592-ben³⁵¹ a kisebb kancellária írnokeként szerepel egy Kolozsvári János nevű személy. Kérdés, hogy a két Kolozsvári János azonos-e? Az azonosság mellett szól az, hogy a név mellett a nagyobb, ill. kisebb kancelláriai írnokság ugyanaz évben nem szerepel. (Kisebb kancellária: 1567, 1570, 1576—1578, 1592; nagyobb kancellária: 1572—1573, 1583, 1585—1586.) Ellene szól viszont az, hogy a név elég gyakori ahhoz, hogy egyszerre többen is viseljék, s olyan odavissza vándorlást a két kancellária közt, amelyet ezek az évsorok azonosság esetén adnának (1567—1570: kisebb, 1572—1573: nagyobb, 1576—1578: kisebb, 1583—1586: nagyobb, 1592: kisebb kancellária) más esetekben nem ismerünk. Így azonban az is bizonytalan, hogy a két Kolozsvári János közül

melyik azonos (ha ti. bármelyik is egyáltalán azonos) azzal a Kolozsvári Jánossal, aki 1603-ban,³⁵² majd 1607—1610-ben fiscalis director.³⁵³

Kolozsvári Lukács 1577.³⁵⁴

Kolozsvári Márton 1612.³⁵⁵

Feltehetően azonos azzal a Kolozsvári Márton deákkal, aki 1599-ben a kisebb kancellária írnoka.³⁵⁶

Komjátó Márton 1594—1595.³⁵⁷

Koncz Pál 1593—1599.³⁵⁸

Korongszentmártoni [sic; helyesen bizonyonnyal Korodszentmártoni] Lőrinc 1561.³⁵⁹

Kovács Antal 1571.³⁶⁰

Kovács István 1661.³⁶¹

Kovácsi Márton 1593.³⁶²

Kováspataki László [?] 1651.³⁶³

Minthogy ugyanez idő tájt számos ízben említenek egy Köröspataki László nevű nagyobb kancelláriai írnokot is (lásd alább), nem lehetetlen, hogy nével-írásról van szó, s csak az utóbbi volt a nagyobb kancellária írnoka.

Kökösi vagy Orbók János 1652—1656.³⁶⁴

Köményi István 1638.³⁶⁵

Köpeczi János (I.) 1577.³⁶⁶
1576—1579-ben számos ízben említik Köpeczi Jánost mint a kisebb kancellária írnokát.³⁶⁷ Kérdés, hogy nagyobb kancelláriai írnokként való említése nem elírás-e?

Köpeczi János (II.) 1656.³⁶⁸
1654—1655: a kisebb kancellária írnoka.³⁶⁹

Köpeczi Mihály 1647.³⁷⁰

Köpeczi Tamás 1655.³⁷¹

Körmendi Péter 1677—1678.³⁷²

Köröspataki László 1648—1653.³⁷³

Köröspataki Benedek 1612.³⁷⁴

1615-ben a kisebb kancellária írnoka.³⁷⁵

Köröspataki (Köröspataki) János 1641—1643.³⁷⁶

1649-ben Fehér megye sedriájának jegyzője.³⁷⁷

Kraiczár András 1661.³⁷⁸

Kutfeöy György 1602.³⁷⁹

Kuthy István 1608—1631.³⁸⁰

Lacugh Gábor 1590—1593.³⁸¹

Lázár Imre 1571.³⁸²

Léczfalvi Márton 1663—1670.³⁸³

Léczfalvi Mihály 1670.³⁸⁴

Léczfalvi Péter 1661—1664.³⁸⁵

Léczfalvi Sámuel 1670.³⁸⁶

Liszkai Gergely 1569.³⁸⁷

Losádi György 1677—1685.³⁸⁸

Lucs István 1652—1656.³⁸⁹

1653-ban és 1655—1656-ban a fejedelem követe a kozákoknál.³⁹⁰

Majády László 1593.³⁹¹

Makai Lukács 1590—1593.³⁹²

Makai Mihály 1650—1653.³⁹³

1656—1658: komornik deák.³⁹⁴

Makfalvi Mihály 1638—1642.³⁹⁵

1636-ban a kisebb kancellária írnoka.

Maksai István 1631—1633.³⁹⁶

Malaczkai Mátyás 1662—1664.³⁹⁷

Maradék Bálint 1593—1595.³⁹⁸

Mádi János 1682—1689.³⁹⁹

Márkodi Gergely 1623.⁴⁰⁰

1618-ban a kisebb kancellária írnoka.⁴⁰¹

Márkosfalvi András 1648—1653.⁴⁰²

Márkosfalvi Márton 1619—1630.

Meggyessi János 1641.⁴⁰³

Menyei Kristóf 1567.⁴⁰⁴

Meszési Miklós 1641.⁴⁰⁵

Mihályfalvi György 1655—1664.⁴⁰⁶

Milechinczky Ferenc 1561.⁴⁰⁷

Miskei István 1631—1643.⁴⁰⁸

Mislei Péter 1670—1673.⁴⁰⁹

Miszthy Miklós 1641.⁴¹⁰

Mogyorósi János 1661—1670.⁴¹¹

Mogyorósi Tamás 1638—1643.⁴¹²

Monaki János 1686.⁴¹³

Móré János 1602.⁴¹⁴

Nagy Ferenc (csirefalvi) 1571.⁴¹⁵

Nagy György 1593—1600.⁴¹⁶
1585—1592-ben a kisebb kancellária
írnoka.

Nagy János 1583—1595.⁴¹⁷

Nagy Miklós 1571.⁴¹⁸

Nagy Pál (Lippai) 1602.⁴¹⁹

Naményi Péter 1655.⁴²⁰

Nádudvary Tamás 1618.⁴²¹

Nánássy István 1608.⁴²²

Nemes András 1565.⁴²³

Nemes István 1565.⁴²⁴

Nyiressy István 1608.⁴²⁵

Nyirő István 1670—1676.⁴²⁶

Oklándi János 1638—1641.⁴²⁷

Padányi Gergely 1647.⁴²⁸

1641-ben a kisebb kancellária írno-
ka.⁴²⁹

Panithi János 1672—1685.⁴³⁰

Papolczi István 1661—1663.⁴³¹

1659-ben a kisebb kancellária írnoka.

Patakfalvi Balázs 1627—1630.⁴³²

Patay Tamás 1655—1656.⁴³³

Patkó János 1611—1624.⁴³⁴

1609—1610-ben a kisebb kancellária
írnoka.⁴³⁵

Pál deák 1647.⁴³⁶

Pálffy István 1624.⁴³⁷

Pálfi Ferenc 1689.⁴³⁸

1682—1683-ban a kisebb kancellária
írnoka.⁴³⁹

Pálóssy János 1606—1608.⁴⁴⁰

Pászthai Ferenc 1638.⁴⁴¹

1640—1645: a nagyobb kancellária tit-
kos leváltárának conservatora.⁴⁴²

Pávai István 1644.⁴⁴³

1642-ben a kisebb kancellária írno-
ka.⁴⁴⁴

Pávai János 1661—1673.⁴⁴⁵

Pávai Tamás 1636—1642.⁴⁴⁶

1642—1645-ben törösvári harminca-
dos.⁴⁴⁷

Pelsőczy Barnabás 1675—1689.⁴⁴⁸

1669—1670-ben a kisebb kancellária
írnoka.⁴⁴⁹

Pestessi László 1565.⁴⁵⁰

Pestessi Vid 1565.⁴⁵¹

Pethő Farkas 1571.⁴⁵²

Pécsi András 1652.⁴⁵³

Pécsi János 1622—1632.⁴⁵⁴

1630-as—1640-es évek: a kolozsmonos-
tori konvent levéltárának requisitora.

Pécsváradi János 1639—1641.⁴⁵⁵

1642-ben a kolozsmonostori konvent
levéltárának requisitora.

Péter deák 1647.⁴⁵⁶

Pocsai Ferenc 1661—1663.⁴⁵⁷

Talán azonos azzal a Pocsai Ferenc-
cel, aki 1684-ben több ízben járt Szatmár-
ban követségben.⁴⁵⁸

Pribék Farkas 1568—1573.⁴⁵⁹

Pribék Ferenc 1638—1641.⁴⁶⁰

Prónai István 1675—1682.⁴⁶¹

Pünkösdi György 1632—1641.⁴⁶²

Radasóczy György 1612—1614.⁴⁶³

Radnóthy János 1599.⁴⁶⁴

1589—1595: a kisebb kancellária írno-
ka.⁴⁶⁵

Raffay Tamás 1647—1660.⁴⁶⁶

Rácz Boldizsár 1655—1656.⁴⁶⁷

Régeni János 1659.⁴⁶⁸

Répás György 1593.⁴⁶⁹

Rhadécy János 1586.⁴⁷⁰

Roncz Pál 1599.⁴⁷¹

Roth János 1561.⁴⁷²

Samarjai Péter 1641—1651.⁴⁷³

1655—1663: a fejedelmi titkos levéltár
conservatora.⁴⁷⁴

Sarmasági Zsigmond 1593.

Sámsondi Márton 1677—1682.⁴⁷⁵

Sámsondi Mihály 1631—1641.⁴⁷⁶

Sámsondy János 1676.⁴⁷⁷

Sárdi György 1616—1622.⁴⁷⁸

Sárdi János 1607—1620.⁴⁷⁹

Sárközi István 1677.⁴⁸⁰

Sárosi András 1647—1652.⁴⁸¹

Sárosi György 1612—1619.⁴⁸²

Siklósi Mihály 1631—1638.⁴⁸³

1638—1644: a gyulafehérvári káptalan
levéltárának requisitora.

Simon Mihály 1678.⁴⁸⁴
1675—1677: a kisebb kancellária írno-
ka.⁴⁸⁵ A név gyakorisága s az időbeli
távolság miatt bizonytalan, hogy azo-
nos-e az 1711 utáni ily nevű guberniumi
tanácsossal.

Simonffy Miklós 1561.⁴⁸⁶

Solymosi András 1642.⁴⁸⁷

Sombori László 1559—1563.

Somogyi István 1599—1606.

Sövényfalvi Dániel 1594—1601.⁴⁸⁸

Több ízben visel portai ügyvivőséget
(1615—1617,⁴⁸⁹ 1621,⁴⁹⁰ 1627—
1628.).⁴⁹¹ Utolsó portai ügyvivőségé-
ben, 1628 elején a portán ölik meg.⁴⁹²

Sövényfalvy János 1583.⁴⁹³

Spanich János 1559.⁴⁹⁴

Strucz Ferenc 1635—1638.⁴⁹⁵

Strucz János 1607—1616.⁴⁹⁶

Sulyok Imre 1567.

Szakácsi Péter 1641—1652.⁴⁹⁷

Szákarnémethy István 1577.⁴⁹⁸

1578—1587: a kisebb koncellária írno-
ka.⁴⁹⁹

Szalay Tamás 1593—1595.⁵⁰⁰

Szalánczi Miklós 1565.⁵⁰¹

Szalárdi Ferenc 1646.⁵⁰²

Szalárdi János 1633—1638.

Szalontai Gáspár 1648—1650.⁵⁰³

Szamosközi Máté 1644—1653.⁵⁰⁴

Szamosközi Mihály 1631—1633.⁵⁰⁵

Szaniszlai Mihály 1638—1650.⁵⁰⁶

Szatthmári János 1663—1664.⁵⁰⁷

Szárasi Mátyás 1615—1622.⁵⁰⁸

Szegedi János 1669—1685.⁵⁰⁹

Nem azonos az ez idő tájt működő,
azonos nevű kisebb kancelláriai írno-
kokkal.

Szekhalmi András 1663.⁵¹⁰

1668—1669: töröcsvári főharminca-
dos.⁵¹¹ 1669 májusában vizaknai sóka-
marás.⁵¹² 1678—1679-ben portai ügy-
vivő.⁵¹³

Szentgericei János 1689.⁵¹⁴

Szentgyörgyi Balázs 1638.⁵¹⁵
1633—1636: a kisebb kancellária írno-
ka.⁵¹⁶

Szentgyörgyi György 1559.⁵¹⁷

Szentkirályi Balázs 1659—1678.⁵¹⁸

Szentkirályi János 1585.⁵¹⁹

Szentmártoni György 1613—
1614.⁵²⁰

Szentmihályfalvi András 1616—
1631.⁵²¹

Szentpáli István 1627—1630.⁵²²

Az 1630-as évek közepén többször jár
követségben a portán és Lengyelország-
ban. 1653—1654-ben a fejedelmi tábla
ülnöke.⁵²³

Szentpéteri Miklós 1641—1642.⁵²⁴

Szentrontássy Tamás 1618.⁵²⁵

Szeredai András 1599—1602.⁵²⁶

Szereday János 1607—1609.⁵²⁷

Szereday Mihály 1607.⁵²⁸

Szécsy György 1676.⁵²⁹

Székely Balázs 1571.⁵³⁰

Székely Ferenc 1571.⁵³¹

Székely Mózes 1650—1664.⁵³²

1667—1668-ban⁵³³ és 1684—1685-
ben⁵³⁴ portai ügyvivő.

Székelyvásárhelyi György deák
1577.⁵³⁵

Székelyvásárhelyi Pál 1594.⁵³⁶

Székesfehérvári András 1566—
1567.⁵³⁷

1575-ben kincstári számvevő.⁵³⁸

Széki Mihály 1682.⁵³⁹

Széki Sámuel 1641.⁵⁴⁰

1638-ban a kisebb kancellária írno-
ka.⁵⁴¹

Szigethy András 1599—1600.⁵⁴²

Szigethy György (I.) 1600.⁵⁴³

Szigethy György (II.) 1638—1643.⁵⁴⁴
1636-ban a kisebb kancellária írno-
ka.⁵⁴⁵

Szigethy Imre 1599—1602.⁵⁴⁶

Szigethy István 1607—1622.⁵⁴⁷

Szigethy Miklós 1619—1627.⁵⁴⁸

Szigethy Pál (I.) 1559—1563.⁵⁴⁹
1550-ben a helytartói tábla írnoka.⁵⁵⁰
1567—1570: ítélőmester.⁵⁵¹

Szigethy Pál (II.) 1599—1603.⁵⁵²
1585—1589: a kisebb kancellária írno-
ka.⁵⁵³

Szigethy Tamás 1570.⁵⁵⁴

Szigeti Péter 1651—1652.⁵⁵⁵

Szikszai István 1668—1676.⁵⁵⁶

Szilágyi János 1572.⁵⁵⁷

Szilágyi Mihály 1679—1689.⁵⁵⁸

Szilágyi Péter 1578.⁵⁵⁹

Szilvássy András 1602.⁵⁶⁰

Szombatfalvy Tamás 1590-es évek
első fele.⁵⁶¹

Szombathelyi Márton 1610.⁵⁶²

Későbbi hivatali pályafutásából csak
egy momentum ismeretes: Bethlen Gá-
bor uralmának vége felé a dési sókama-
ra ispánságát viseli. 1629 tavaszán hűt-
lenségnek minősülő praktikák miatt
(miután egyszer már kegyelmet kapott
ezekért, de ezután sem hagyott föl velük),
halálra ítélik és kivégeztetik.

Szőcs János 1607.⁵⁶³

Szőke Albert 1561.⁵⁶⁴

1559-ben a kisebb kancellária írno-
ka.⁵⁶⁵

Szőke Vid 1561.⁵⁶⁶

1559-ben a kisebb kancellária írno-
ka.⁵⁶⁷

Szőkefalvi Nemes Pál 1561.⁵⁶⁸

Szőlősi Gáspár 1656.⁵⁶⁹

Szőlőssi János 1630.⁵⁷⁰

Szőlőssy István 1610—1614.⁵⁷¹

1607-ben a kisebb kancellária írno-
ka.

Szunich Miklós 1595—1599.⁵⁷²

Tarczaly János 1599—1600.⁵⁷³

Tarpai Mózes 1677—1690.⁵⁷⁴

Telegdi András 1577—1578.⁵⁷⁵

Teleki Gáspár 1663—1669.⁵⁷⁶

Teremi András 1663.⁵⁷⁷

Thoroczkai András 1599—1618.⁵⁷⁸

Thoroczkai István 1689.⁵⁷⁹

Thoroczkai Lőrinc 1633.⁵⁸⁰

Thoroczkai Miklós 1589—1593.⁵⁸¹

Tivadar Miklós 1583—1585.⁵⁸²

Tolnay Miklós deák 1559—1569.⁵⁸³

Tordai András 1602.⁵⁸⁴

Tordai György 1642.⁵⁸⁵

Tordai István 1602.⁵⁸⁶

Tordai Kelemen 1577—1583.⁵⁸⁷

Tordai Péter 1612.⁵⁸⁸

Tordai Tamás deák 1569.⁵⁸⁹

Torjay György 1631—1641.⁵⁹⁰

Tótházi István 1612.⁵⁹¹

Tömösváry István 1595.⁵⁹²

Török Ferenc 1681.⁵⁹³

Török György 1593.⁵⁹⁴

Török Jakab 1662—1663.⁵⁹⁵

Török Péter 1663.⁵⁹⁶

Tyukodi Zsigmond 1647.⁵⁹⁷

Udvarhelyi György 1648.⁵⁹⁸

1641—1642-ben a kisebb kancellária
írnokeként említik.⁵⁹⁹ 1662 januárjá-
ban Kemény János mellett tölt be pon-
tosabban nem ismert kincstári tisztsé-
get.⁶⁰⁰ 1664 novemberétől 1667. január
17-én bekövetkezett haláláig fejedelmi
praefectus, egyben tizedvicearendá-
tor.⁶⁰¹

Udvarhelyi János 1642.⁶⁰²

Udvarhelyi György testvérbátyja. 1661
szeptemberétől az év végéig Apafi olda-
lán fejedelmi praefectus, tizedvicearen-
dator.⁶⁰³ 1662-ben dévai kapitány.⁶⁰⁴

Udvarhelyi Márton 1641—1642.⁶⁰⁵

Újváry András 1662—1678.⁶⁰⁶

Uzoni Mihály 1631—1638.⁶⁰⁷

1642-től 1645-ben bekövetkezett halálá-
ig az ifjabb Rákóczi György titkára.⁶⁰⁸

Vadadi György 1594.⁶⁰⁹

Vajai János 1589.⁶¹⁰

Vajda János 1589.⁶¹¹

1587-ben a kisebb kancellária írno-
ka.

Vasvári Ferenc 1676.⁶¹²

Vasvári Mátyás 1672—1689.⁶¹³

Válaszuthy Pál 1567—1568.⁶¹⁴

Vályi Miklós 1561.⁶¹⁵

Ványai Illés 1607.

Váradai Imre 1571.⁶¹⁶
 Váradai János 1594—1595.⁶¹⁷
 Váradai Lukács 1578—1579.
 Váradai Pál (I.) 1567—1570.
 Váradai Pál (II.) 1632—1648.⁶¹⁸
 Várfalvi Mihály 1678.⁶¹⁹
 Vásárhelyi György 1577—1583.⁶²⁰
 1585—1590-ben a kisebb kancellária
 írnoka.
 Vásárhelyi Pál 1594.⁶²¹
 Veres Péter 1651—1655.⁶²²
 Vincze Ferenc 1664—1670.⁶²³
 Viski György 1663—1669.⁶²⁴
 Viski István 1656.⁶²⁵
 Walkay András 1559.⁶²⁶
 1567-ben a kisebb kancellária írno-
 ka.⁶²⁷ 1572—1586: a fejedelmi tábla
 ülnöke.

Zágoni Ferenc 1682—1689.⁶²⁸
 Zágoni János 1648—1650.⁶²⁹
 Zákány Gábor 1586—1592.⁶³⁰
 Zámbó Balázs 1659—1668.⁶³¹
 Zámbó Mihály 1607—1619.⁶³²
 1624-ben Bethlen István titkára.⁶³³
 Zilahy János 1572—1595.⁶³⁴
 Zilahy Péter 1577—1583.⁶³⁵
 Zlattari György 1602.⁶³⁶
 Zlattari Mátyás 1583—1594.⁶³⁷
 1594—1596, 1600: kincstári számve-
 vő⁶³⁸ (talán 1597 és 1600 közt is).
 Zólyomi János 1607—1614.⁶³⁹
 Zsámbokréthy Mihály 1589—
 1590.⁶⁴⁰
 Zsámbokréthy Miklós 1616.⁶⁴¹
 Zsámbokréthy Pál 1577—1583.⁶⁴²

Listánk méretei ellenére sem teljes. 1559 előtt egyáltalán nincs adatunk a nagyobb kancellária írnokairól; a továbbiakban is vannak rövidebb-hosszabb időszakok, amelyekben kimutatásunk nem tűnik teljesnek. Mégis megkísérélhetjük az anyag statisztikai feldolgozását is; az a jelen adatanyaggal is tanulságos lesz.

A nagyobb kancellária írnokainak létszáma (1559—1689)

Év	Írnokok száma	Év	Írnokok száma	Év	Írnokok száma	Év	Írnokok száma	Év	Írnokok száma	Év	Írnokok száma
1559	9	1581	10	1603	5	1625	7	1647	27	1669	18
1560	5	1582	10	1604	4	1626	7	1648	23	1670	22
1561	19	1583	17	1605	4	1627	9	1649	21	1671	15
1562	6	1584	10	1606	7	1628	8	1650	34	1672	20
1563	6	1585	11	1607	23	1629	7	1651	32	1673	23
1564	3	1586	13	1608	22	1630	11	1652	28	1674	23
1565	12	1587	9	1609	21	1631	15	1653	19	1675	22
1566	4	1588	10	1610	26	1632	18	1654	12	1676	25
1567	13	1589	18	1611	24	1633	21	1655	23	1677	25
1568	12	1590	21	1612	32	1634	11	1656	21	1678	25
1569	15	1591	17	1613	22	1635	13	1657	8	1679	15
1570	7	1592	17	1614	16	1636	13	1658	8	1680	12
1571	16	1593	33	1615	13	1637	12	1659	15	1681	13
1572	6	1594	23	1616	16	1638	27	1660	8	1682	18
1573	3	1595	17	1617	13	1639	17	1661	18	1683	13
1574	2	1596	6	1618	16	1640	16	1662	16	1684	12
1575	2	1597	6	1619	15	1641	38	1663	27	1685	12
1576	2	1598	6	1620	10	1642	27	1664	25	1686	10
1577	17	1599	23	1621	9	1643	16	1665	17	1687	9
1578	16	1600	17	1622	11	1644	16	1666	18	1688	9
1579	12	1601	11	1623	9	1645	14	1667	20	1689	15
1580	10	1602	20	1624	9	1646	15	1668	20		

Táblázatunkkal kapcsolatban a következőket jegyezzük meg:

1. Az adatoknál számolni kell a forrásadottságokból eredő bizonytalansági koefficienssel. Ha a kancelláriai írnokok névsorát nem hivatali feljegyzési könyvekből stb. állítjuk helyre, hanem a legnagyobbbrészt exmissiókból vagy éppen töredékes egyedi adatokból, s az exmissiókat tartalmazó mandatumanyag is csak töredékesen maradt fenn, azt feltételezni pedig semmilyen okunk sincs, hogy az iratok pusztulása időben és iratfajtaban egyenletesen történt, akkor ilyen bizonytalanságra, sajnos, bőven van ok. Különösen az 1560-as éveknél feltételezhetjük a bizonytalansági koefficiens erőteljesebb működését (annál is inkább, mert hiszen 1559 előtt nincs is ilyen adatunk), s Báthori István éveiben — de, kisebb mértékben, persze az egész korszakban.

2. Számsorunkat tovább vizsgálva, szembetűnő az írnokok számának visszaesése a háborús időszakokban (1596—1598, 1603—1605, 1620—1626; ide számíthatjuk az 1634—1637-i időszakot is; 1643—1646, 1657—1660, 1680—1689). A magyarázat ismét kézenfekvő. Háborús időszakokban, a dolog természete révén, kevesebb exmissióra kerül sor, s ha a fejedelem hadba vonul, a kancelláriai írnokok egy része is vele tart, exmissióra tehát nem is vehető igénybe.

3. Ha mármost ezekkel a fenntartásokkal próbáljuk megállapítani a nagyobb kancellária írnoklétszámának törvényszerűségeit, az 1559—1571-i időszokról csak azt mondhatjuk el, hogy a *reális* létszám 12 és 16 közt ingadozhat (az 1561-i 19 rendkívüli kiugrás). Ugyanez lehet a valós létszám az 1572—1578-i időszakban is. 1579 és 1588 közt viszont van egy jól látható visszaesés; ott (az 1583-i kiugrástól eltekintve) az ingadozás meglehetősen kicsiny (10 évből 5-ben 10 a létszám, 1—1 esetben 9, 11, 12, ill. 13) — itt már aligha van szó véletlenről. A magyarázat feltehetően az, hogy Báthori István lengyelországi hatalmának kiépítése ismeretesen jócskán róva terheket Erdélyre, ott „takarékosabb” kormányzat alakul ki. 1589-cel, Báthori Zsigmond tényleges trónralépte után viszont hirtelen magasra ugrik a létszám; ha az 1593-i 33-as számtól eltekintünk is, az 1589—1595. évek átlaga 20 körül van (3 ízben 17, 1—1 esetben 18, 21 és 23). Erre következik az 1596—1598-i depresszió — a háborús körülmények miatt is, de Báthori Zsigmond utazásai s lemondása folyamányaképpen is; mindezt viszont ellensúlyozza az a körülmény, hogy ez években a titkárok létszáma igen magas. 1599—1600-ban Báthori András, majd Vitéz Mihály s végül a rendek uralma idején ismét visszaáll a 20 körüli átlag, s az 1601-i visszaesés után 1602 ismét ezt a számot produkálja. Utána ott az újabb depresszió, Bocskai számára Erdély mellékhadszíntér, majd (1605 nyarától a békekötésig) másodlagos probléma. 1607 jelenti a helyreállást; a Bethlen Gábor uralomraléptéig eltelt 7 esztendőben a nagyobb kancellária írnoklétszáma (még az 1612-i kiugrástól eltekintve is) átlagában valamivel megnő (a 6 év átlaga 23). Bethlen Gábor uralma azonban (minden, a legkülönbözőbb történetiszemléletekből öröklött várakozás ellenére is) jókora redukiót hoz. Már az 1614—1619-i „békeévek” átlaga is csak 15, tehát alig a 2/3-a Rákóczi Zsigmond és Báthori Gábor kancelláriájának. S itt a titkárlétszám sem magasabb az átlagosnál. Az 1620-szal kezdődő évek újabb depresszióját részben még magyarázhatjuk a háborús állapotokkal — de hát 1627—1629-ben az átlag ismét csak 8. Itt ismét

„takarékosági intézkedések”-ről lehet szó: Bethlen az, aki reálisan veszi tudomásul Erdélynek a tizenöt éves háborúban történt súlyos romlását (a tény Báthori Gábor számára sem volt ismeretlen, az azonban túl merész s végül bukásához vezető politikával próbálta magát kivágni a bajból), s itt megszorítja a gyeplőt (annál is inkább, mert van oka a rendelkezésére álló anyagi erőket a hadseregfejlesztésre fordítani). Nívós kancelláriai főtisztviselők (Péchi, Kovacsóczy István, Beöleöny Gáspár, Ádám Erasmus, Ványai, Ormánkeözy), kisebb létszám — s egyre nagyobb súllyal a fejedelem *személyes* ügyintézője: a korszaknak e tekintetben ez a jellemzője. I. Rákóczi György alatt azonban (a háborús időszakoktól eltekintve) a kancelláriai írnokok vonatkozásában visszaáll az 1614 előtti helyzet, sőt, ha az 1641-i 38-as szám megint egyedinek számít is, a 27-es létszám már 3 ízben is előfordul. II. Rákóczi Györgynek a lengyel hadjárat előtti éveiben (most már az átlagnál messze alacsonyabb 1654-i létszámtól eltekintve) az átlag már 25. S a válság éveit után? A „gyenge” Apafi korában? Az 1661—1670. évek átlaga 20, az 1672—1678. éveké 23. 1679 végétől azonban nincs kancellár, beköszöntenek a háborús évek, a kancellária személyzetét a legkülönbözőbb rendkívüli feladatokra veszik igénybe (Lugossy a deputatio tagja stb.); így érthető az utolsó évtized létszámcsökkenése. Az Apafi-kor egészét illetően azonban külön is mérlegelni kell valamit. Az ország területe a második nagy uralmi válság alatt alaposan megcsökken, anyagi erőit még ezen túl is súlyos veszteség éri; *ehhez mérve* az Apafi-kori 20-as, ill. 23-as átlag még a II. Rákóczi György alatti 25-öshöz képest is emelkedést jelent.

Egészében véve: 1578-tól (ahonnan a létszám már reálisan mérhető) a korszak végéig a kancelláriai írnokok létszáma emelkedő tendenciát mutat. Nem visszaesések nélkül; utaljunk most ismételtlen a háborús időszakokra, de Bethlen Gábor takarékos kormányzatára is. A kormányhivatali értelmiség létszámának emelkedése pedig itt, az írnokok szintjén fogható meg a legjobban: kancellár csak egy van, a titkárok száma (pár év kivételétől eltekintve) csekély. Arról azonban később ejtünk szót: ez a létszámemelkedés valóban a megnövekedett teendők velejárója-e?

Egyelőre azonban fordítsuk figyelmünket a kérdés egy másik aspektusára. Vizsgáljuk meg: hogy alakul a nagyobb kancellária írnokainak e poszton töltött szolgálati ideje?

A nagyobb kancellária írnokainak szolgálati időtartama (1599—1689)

Év	Írnokok száma	Év	Írnokok száma
1	226	6—10	82
2	38	11—15	42
3	30	16—	10
4	30	?	2
5	19		

A táblázathoz a következő megjegyzéseket fűzzük:

1. Az évek száma úgy értelmezendő, hogy az illető írnok szolgálatának ideje ennyi és ennyi évre terjedt ki; a szolgálatra vonatkozó adat hó- és napelemeire nem lehetünk tekintettel. (Ha tehát valakit 1593. december 21-én, 1594. szeptember 1-én és 1595. január 6-án említenek, az illető a 3 év szolgálatúak kategóriájába került.)

2. A legfeljebb 1 év szolgálatúak számaránya meglehetősen magas (a 479 ismert nagyobb kancelláriai írnokból 226, a teljes létszám 47,2%-a). Itt azonban ismét csak forrásbázisunk természetére kell utalnunk, s arra is, hogy jegyzékünkben számos ízben találkozhat az olvasó ilyen jelenséggel: X. Y. nagyobb kancelláriai írnoksága előtt 2—3 évvel a kisebb kancellárián teljesít szolgálatot — vagy nagyobb kancelláriai szolgálata után ismét csak 3—4 évvel tűnik fel egy olyan tisztségben, ahová feltehetően egyenesen a kancelláriáról került. Megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy a legfeljebb 1 év szolgálatúak jelentős részének ténylegesen hosszabb volt a kancelláriai pályafutása; ez, ha kisebb mértékben is, de a magasabb évkategóriákra is vonatkozik.

3. Még ezzel a korrekcióval is arra az eredményre kell hogy jussunk, hogy a nagyobb kancellária deákjai nagy többségének számára ez a funkció átmeneti állomás volt. Táblázatunk szerint a deákok közel 90%-a legfeljebb 10 évet tölt e tisztségben; ezen a számon az előbbieken jelzett bizonytalansági együttható már alig módosít. Nos, még ha figyelembe is vesszük, hogy a kancelláriai írnokság bizonyos iskolázottságot feltételez, s hogy e korban nem ritkán 30 éves fejjel kerültek ki a kollégiumokból a végzett növendékek, másrészt pedig az átlagos életkor a tisztségviselő-értelmiségnél 40—50 év körül lehetett, ezt az életkort a tanulmányi idő s a pár éves kancelláriai szolgálat mégse tölti ki. A nagyobb kancelláriai írnokság persze lehetett végállomás is (a kisebb kancellárián, törvényhatósági, városi vagy magánföldesúri szolgálatban eltöltött évek után), de még inkább lehetett állomás magasabb vagy jövedelmezőbb tisztségek felé. Jegyzékünkben utaltunk a korábbi és későbbi hivatali pálya általunk ismert állomásaira. Úgy hisszük azonban, hogy elsősorban a törvényhatósági, városi tisztségviselők rendszeres felkutatása, de a magánföldesúri tiszteké is alaposan meg fogja növelni ismereteinket a nagyobb kancellária deákjainak előző s további sorsáról. E feladat elvégzésére most nem vállalkozhattunk — s reméljük, hogy ezt a terhet mások legalább megosztják velünk vagy egészen le is veszik rólunk.

A nagyobb kancelláriának, alig néhány olyan írnoka van, aki feltehetően egész hivatali szolgálatát e szervnél tölti, hisz 15-nél több itteni szolgálati évről tudunk.

4. Nem érdektelen az a tény, hogy azok, akik a nagyobb kancelláriai deákságból kormányhatósági vonalon jutottak magasabbra vagy jelentősebb kincstári tisztséget láttak el, jórészt hosszabb időt töltöttek a nagyobb kancelláriai írnokságban. Fussuk át most névsorukat:

Balásfi János (a későbbi kancelláriai titkár) 1577—1583.

Barkay Ambrus (gyulafehérvári káptalani requisitor) 1606—1616.

Bárdi István (ugyancsak gyulafehérvári káptalani requisitor) 1631—1638.

Benkner, Mark (kancelláriai titkár), 1586—1590.

Beöleöny Gáspár (ua.) 1602, 1606—1613.

- Bernardffy János (ua.) 1586—1594.
 Beszerményi (Böszörményi) István (gyulafehérvári káptalani requisitor) 1650—1660.
 Csanády János (kancelláriai titkár) 1559—1569.
 Csanády Demeter (ua.) 1559—1570.
 Csiesői György (gyulafehérvári káptalani requisitor) 1670—1678.
 Debreczeni János (gyulafehérvári káptalani requisitor) 1607—1612.
 Dési István (ua., közben a fejedelmi udvar provisorja is) 1599—1610.
 Ferencz Gábor (kancelláriai titkár) 1641—1652.
 Gyulafehérvári Pál (kincstári számvevő) 1607—1613.
 Herczegszőlősi János (gyulafehérvári káptalani requisitor) 1615—1624.
 Illyei László (ua.) 1670—1683.
 Inczédi György (a fejedelmi pecsét és titkos levéltár őre, a secretaria tagja) 1672—1686.
 Inczédi Mihály (ua., fontos diplomáciai feladatok ellátója) 1682—1686.
 Inczédi Péter (a fejedelmi titkos levéltár őre, diplomata) 1663—1668.
 Királyfalvy János (kancelláriai titkár, fiscalis director) 1583—1590.
 Kolozsvári János (ha ti. ő azonos a későbbi fiscalis directorral) 1572—1586.
 Márkosfalvi Márton (kancelláriai titkár) 1619—1630.
 Pávai Tamás (harmincados) 1636—1642.
 Pécsi János (kolozsmonostori konventi requisitor) 1622—1632.
 Samarjai Péter (a fejedelmi levéltár conservatora) 1641—1651.
 Siklósi Mihály (gyulafehérvári káptalani requisitor) 1631—1638.
 Sombori László (tanácsúr, a praesések egyike) 1559—1563.
 Somogyi István (gubernatori titkár) 1599—1606.
 Sövényfalvi Dániel (portai ügyvivő) 1594—1606.
 Szalárdi János (a fejedelmi levéltár conservatora, vicesecretarius, váradi káptalani requisitor, ad hoc országos, ill. territorialis perceptorságok viselője) 1633—1638.
 Székely Mózes (portai ügyvivő) 1650—1664.
 Uzoni Mihály (az ifjabb Rákóczi György titkára) 1631—1638.
 Zlattari Mátyás (kincstári számvevő) 1583—1592.

Tegyük még hozzá: az ellenkezőre alig találunk példát. Azt, hogy Gálffy János és Sulyok Imre hány évig voltak valójában a nagyobb kancellária deákjai, a korai évek gyér adataiból nem lehet biztonsággal megállapítani. A többi „ellenpélda” magyarázata eléggé kézenfekvő. Szekhalmi András valószínűleg mindjárt kincstári területre kerül rövid kancelláriai szolgálata után, a két Udvarhelyi (György és János) is nyilván hosszabb kincstári tisztviselősködés után éri el a praefectusságot. Általános törvényszerűségként kimondhatjuk: aki a nagyobb kancelláriai írnok-ságból feljebb emelkedett a hivatali ranglétrán (a tanácsba vagy a kancellárián, a kincstári igazgatásban, a diplomáciai szolgálatban, vagy a hiteleshelyi levéltárak valamelyikének requisitora lett), annak hosszabb, legalább 5-6 éves írnyi szolgálattal kellett rendelkeznie. A dolgok másik oldala: aki itt kezdte, az általában „alulról jött”, nem tartozott a *birtokos* nemességhez — vagy annak csak legalsó

részéhez. A felemelkedés első lépcsőjén hosszabb kitűnő szolgálattal kellett bizonyítani a képességeit.

5. A szolgálati évekkel kapcsolatban még egy vizsgálatot érdemes elvégeznünk. A nagyobb kancellária írnokainak 11%-a az, amelynek szolgálata e hatóságnál s e beosztásban több mint 10 év. Tanulságos megvizsgálunk: hogy oszlanak el e személyek a korszak egyes szakaszai közt?

1559—1570: 3 (Csanády János 1559—1569, Csanády Demeter 1559—1570, Tolnay Miklós deák 1559—1569).

1571—1605: 6 (Dési István 1599—1610, Dombay Máté 1590—1600, Horváth Imre 1577—1590, Kolozsvári Bálint 1578—1589, Kolozsvári János 1572—1586, Zilahy János 1572—1595).

1606—1630: 13 (Barkay Ambrus 1606—1616, Dengelegi Balázs 1622—1633, Gyarmaty Ferenc 1607—1619, Karkay János 1607—1619, Kuthy István 1608—1631, Márkosfalvi Márton 1619—1630, Patkó János 1611—1624, Pécsi János 1622—1632, Sárdi János 1607—1620, Szentmihályfalvi András 1616—1631, Szigethy István 1607—1622, Thoroczkay András 1599—1618, Zámbó Mihály 1607—1619).

1631—1660: 14 (Árkosi Mihály 1641—1655, Beszerményi István 1650—1660, Brassai János 1641—1655, Ferencz Gábor 1641—1652, Gazdag Sándor 1641—1651, Miskei István 1631—1643, Raffay Tamás 1647—1660, Samarjai Péter 1641—1651, Sámsondi Mihály 1631—1641, Szakácsi Péter 1641—1652, Szaniszlai Mihály 1638—1650, Székely Mózes 1650—1664, Torjay György 1631—1641, Váradi Pál 1632—1648).

1661—1690: 16 (Almási István 1667—1678, Árkosi János 1663—1675, Erdős Mihály 1664—1678, Érsekújvári Mihály 1666—1676, Illyefalvi Mihály 1667—1678, Illyei László 1670—1683, Inczédy György 1672—1686, Panithi János 1672—1685, Pávai János 1661—1673, Pelsőczy Barnabás 1675—1689, Szegedi János 1669—1685, Szentkirályi Balázs 1659—1678, Szilágyi Mihály 1679—1689, Tarpai Mózes 1677—1690, Újváry András 1662—1678, Vasvári Mátyás 1672—1689).

Tekintsünk el most a pár éves „átnyúlásoktól” egyik időszaktól a másikba; ezek az általános képen nem változtatnak, hisz mindenkit oda soroltunk, ahová szolgálatának zöme esik. Nos, az 1559—1570-es időszakot tulajdonképpen kívül hagyhatjuk a vizsgálaton, hisz ez évekről még eléggé szórványos adataink vannak. Annál feltűnőbb viszont az 1606 és 1630 közti negyedszázad túlsúlya (25 évre 13 személy), a többi időszakokkal szemben (Apafi 30 évére 16, a két Rákóczi György és az uralmi válság ellenfejedelmeinek ugyancsak három évtizedére csak 13, a Báthori-korra csak 6), annál is inkább, mert láttuk, Bethlen Gábor uralma alatt a nagyobb kancellária írnokainak száma szembetűnően visszaesik. Kisebb létszám,

de azon belül a tapasztalt munkaerők nagyobb aránya — így értendő Bethlen Gábor nagyobb kancelláriájának az előbbiekből jelzett „takarékosága”. Majdnem ugyanilyen meglepően hathat (az Apafi-korról elterjedt legendák után) a 10 évnél hosszabb nagyobb kancelláriai szolgálatú deákok aránya az Apafi-korban (bár ez, az írnokok abszolút számához képest, kevesebb, mint Bethlen Gábor korában); Apafi nagyobb kancelláriája (annak ellenére, hogy Bethlen János nem tartózkodott állandóan az udvarban, Bethlen Farkas sem, utána pedig a kancellári tisztség be sem volt töltve) szintén jólszervezett intézmény volt.

Továbbhaladva most már a nagyobb kancellária írnoknévsorának elemzésén, a korábbiakhoz hasonlóan itt is meg kell vizsgálnunk kulturális szerepüket. Itt viszont, a dolgok természete révén, a létszámhoz képest aránytalanul kevesebbről számolhatunk be, mint a kancellár- vagy titkárlistánál. Annál is inkább, mert a titkárrá vagy éppen tanácsúrrá, kancellárrá előlépett volt nagyobb kancelláriai írnokokról már a korábbiakban megemlékeztünk e vonatkozásban. S minthogy itt már általában nem Péchi Simon- vagy Bethlen János-arányú alakokkal van dolgunk, hanem krónikás énekek szerzőivel vagy nem elsősorú jelentőségű emlékiratok íróival, a személyek azonosítása sem a legkönnyebb. A kancelláriai deák Gyarmaty Imre bizonyosan nem azonos a krónikás ének hasonló nevű szerzőjével; Szőlőssy Istvánnál is bizonytalan, hogy ő-e egy másik krónikás ének szerzője. Szabó T. Attila is csak valószínűnek tartja azt, hogy a Vasile Lupuról, ill. Erdély s Magyarország romlásáról szóló két krónikás ének szerzője, Köröspataki B. János azonos a nagyobb kancellária korábbi deákjával. Keresztúri Demeter esetében is csak feltehetjük, hogy a kancelláriai írnok és Szeben 1660. évi ostromának leírója ugyanaz a személy. Valamivel biztosabban állíthatjuk, hogy a „Conspiratio Kendiana” szerzője, Debreczeni S. János 1607 és 1612 közt a nagyobb kancellária írnoka. Teljes biztonsággal azonban csak néhány személyről állapíthatjuk meg a nagyobb kancellária deákjai közül, hogy jelentősebb kulturális szerepük volt: az oklevélfestő Gyulafehérvári Pálról, a volt váradi tanár, majd török nyelvkönyvíró Harsányi Jakabról, az emlékiratíró Inczédi Mihályról. Akiben valami több mozgott, mint amennyi a kancelláriai deáksághoz kellett, az feljebb is emelkedett a kancelláriai ranglétrán — vagy (inkább kivételként) egyébült.

Válaszra vár azonban még az a kérdés, hogy honnan származnak a nagyobb kancellária deákjai? Ezt a kérdést azonban a kutatás jelen fokán jórészt nyitva kell hagynunk. Ahhoz, hogy felelhessünk rá, a lehető teljes képünknek kell lennie az erdélyi birtokos nemesség megoszlásáról (amelynek alsó rétegéből a nagyobb kancelláriai deákok egy része feltehetően származik), s nemcsak az erdélyi birtokos nemesség legfelső rétegéről kellene hogy rendelkezésünkre álljanak kielégítő genealógiai összeállítások. Vajon ki merne ma választ adni oly kérdésekre, mint pl. hogy milyen családi kapcsolatban áll egymással a három egymást követően kancelláriai deákként szolgáló Érsekújvári András, Mihály és Sámuel — ha ti. egyáltalán rokoni kapcsolatban állnak egymással? Vagy az 1577 és 1619 közt a nagyobb kancellárián deákoskodó három Gyarmathi, ill. Gyarmaty? Ahol a feltevés a legkézenfekvőbb lenne, ott nem válik be: Márkosfalvi Andrásról tudjuk,

hogy *nem fia* Márkosfalvi Mártonnak. Ritka az olyan eset, mint az Inczédieké, ahol a rokonsági kapcsolat ismeretes. Így egyelőre igen óvatosan kell közelíteni a témához. Kísérjük meg legalább azt megvizsgálni: miről árulkodnak a *helynevekből képzett családi nevek*?

A 479 ismert nagyobb kancelláriai írnoknak 69%-a, 330 személy neve képződött erdélyi vagy magyarországi helynévből, ill. bizonyosan szász név. Ezen belül erdélyi magyar megyékbeli, ill. partiumi helynevekből 111 (33,6%); magyarországi helynevekből 56 (16,9%); székely helynevekből, ill. a székely népnévből 88 (26,6%); szász helynevekből (ideértve az egyéb szász neveket) 11 (3,3%); erdélyi városnevekből 53 (16%); magyarországi városnevekből 10 (3,3%); a két utolsó kategória valamelyikén (az Újvári név kapcsán) 0,3%-os korrekció tehető.

Mit mondanak ezek a számok, ill. arányok?

A szászok aránya nagyobb lehet 3,3%-nál, mert nevük esetleg magyar fordításban szerepel, de arányuk így is alacsonyabb a nagyobb kancellária írnokai közt, mint ezt a szászok aránya s műveltségi viszonyai indokolnák. Csak azt tehetjük fel, hogy a középkori értelemben vett polgári szabadságban s polgári létfeltételek közt élő szászokat másoknál kevésbé vonzotta a kormányhatósági tisztviselői pálya; aki közülük hivatali pályára kívánt lépni, a helyi szász igazgatásban talált erre lehetőséget.

A többi kategória *egymással szembeni* arányai reálisnak tűnnek. Az azonban szembeötlő, hogy a székelyek arányszáma az erdélyi magyar megyékkel s a Partiummal szemben meglehetősen magas — az utóbbi lélekszámban ugyanis nem kb. 1/4-del áll felette a Székelyföldnek. A székelység (evidensen a szabad székelyek s a kisebb birtokú székely nemesek) átlagosnál erősebb irányulása az értelmiségi pályákra már ekkor megkezdődik, ahogy erre adataink utalnak.

A székely helynevekből képzett nevekkal kapcsolatban azonban még van néhány további megjegyezni valónk. Az első: a 85 név abszolút többsége, 45 név *háromszéki* helynevekből képződött. Megkockáztatjuk a feltevést: a háromszéki református papok kollektív megnevesítésének jócskán része volt a háromszékiek ilyen magas arányában. A másik: egyes ilyen székely neveket néha feltűnően nagyszámú deák visel (6 Csernátoni, 4—4 Árkosi, Köpeczi és Léczfalvi, 3—3 Galambfalvi, Gidófalvi, Pávai, Sámsondi; az ugyancsak 3—3 Szeredai és Udvarhelyi kevésbé feltűnő). Legyünk óvatosak (épp a két Márkosfalvi esete figyelmeztet rá): ne lássunk itt mindenütt rokoni kapcsolatokat. De azokról *is* lehet szó — meg arról is, hogy egy-egy, a központi kormányzatnak legalább az alsó lépcsőfokára feljutott személy „helyet csinál” ha nem is atyjafiának, de legalább falubelijének.

Még feltűnőbb az erdélyi és partiumi városi, ill. mezővárosi nevekből képzett személynevek arányszáma (16%). Ebben az esetben már, ha nem is egyértelműen, de a polgári elem képviselőtéről van szó a kancellárián — s ez a 16% messze több, mint ennek (a szászok nélkül számított) polgári elemnek az arányszáma a társadalom egészén belül.

A távolabbi Magyarország helyneveiből képzett neveket két kategóriában vettük fel. Ezek számadataival kapcsolatban a következőket jegyeznénk meg: 1. Ismeretes, hogy mily jelentős arányú e korszakban a migráció a királyi

Magyarország és Erdély közt. S az is természetes, hogy az áttelepedők közül az átlagosnál többen igyekezzenek vagy kényszerülnek hivatali pályára. 2. A távolabbi Magyarország két kategóriájának egymáshoz való viszonyában a városi elem még az erdélyinél is jobban áll.

Mi az, amit e helynévalapú vizsgálat eredményeképpen némi fenntartásokkal bár, de kimondhatunk? A nagyobb kancellária deákjai közt a legerősebb társadalmi elem feltehetően a kisbirtokú vagy armális nemes, de jelentősen képviselve van ott a nem nemes szabad elem is: a szabad székely, a szabad szász (elsősorban a városi polgár), a nem szász városok és mezővárosok polgársága, a kiváltságot nyert református papok ivadécai is. Ebből a társadalmilag már nem egyértelmű anyagból formálódik a kormányhatósági értelmiség, ill. ezek a személyek kerülnek aztán tovább a nagyobb kancelláriáról a legkülönbözőbb egyéb értelmiségi funkciókba.

4. A NAGYOBB KANCELLÁRIA KÜLÖNLEGES FUNKCIÓJÚ DEÁKJAI

Nem lenne teljes a képünk a nagyobb kancellária összetételéről, ha nem adnánk számot a kancelláriai deákok két különleges típusáról: a török és német fordítóról. A nagyobb kancellária hivatali ügyvitеле elsősorban magyarul és latinul folyt. A szorosabban vett *hivatali levelezésbe* már János Zsigmond alatt betör a magyar nyelv. Báthori István idejétől kezdve pedig a kancellária belföldi hivatali levelezése egészében magyar (így levelez a szász törvényhatóságokkal is), még diplomáciai nyelvnek is részben a magyart használják (a királyi Magyarország rendei és részben tisztségviselői, a két román fejedelemség és — részben — a határszéli török pasák s más török méltóságok vonatkozásában), a latin beligazgatási viszonylatban a jogbiztosító oklevelek nyelve (s a kisebb kancellárián a bírói parancsoké is), a diplomáciában pedig a keresztyén országokkal való kapcsolaté (nem számítva ide a királyi Magyarország rendeit és említett tisztségviselőit meg a két román fejedelemséget). A portával (s egyes más, török főméltóságokkal — területi vagy ad hoc főtisztségek viselőivel) azonban az érintkezés már nem történhet e két nyelven: a portának van ugyan tolmácsapparátusa (európai viszonylatban élén a keresztyén főtolmáccsal, akinek jóindulatát az erdélyi fejedelmek is jónak látják ha nem is nagy, de rendszeres ajándékokkal biztosítani), de azért maga törökül ír, s elvárja, hogy neki is így írjanak. A fejedelemnek tehát kancelláriáján is török fordítót kell tartania, aki egyben természetesen a tolmácsi szolgálatot is ellátja török követ érkezése esetén. (Ez a *kancelláriai* török deák nem tévesztendő össze a *portai ügyvivő* mellett működő török deákkal; arra persze van példa, hogy volt portai török deák a fejedelem mellett is viselte e tisztséget.) A két Rákóczi György alatt arra is van nyom, hogy német tolmács is működött a kancellárián.

A kancelláriai török deákok közül a következők ismeretesek:

Házi János 1624.⁶⁴³
1629-ben portai ügyvivő.⁶⁴⁴

Majtényi András 1639—1660.⁶⁴⁵
Zsidó Izsák 1662.⁶⁴⁶

Zsidó Juda vagy Juda Mehemet
1664.⁶⁴⁷

Győri István 1665.⁶⁴⁸

Rozsnyai Dávid 1669—(1678?)⁶⁴⁹

Mojzes János 1675—1679.⁶⁵⁰

1681-ben és 1687-ben portai török de-

akként említik.⁶⁵¹ 1687. december 9.
előtt hal meg, a Magyarországon hada-
kozó török táborban.⁶⁵²

Német tolmácsot név szerint csak egyet ismerünk: Andreas Christian Valczogent; 1643-ban említik.⁶⁵³ Ugyanilyen tolmács lehetett az a személy is, akit 1655-ben „német secretarius”-nak neveznek.⁶⁵⁴

B) A KANCELLÁRIA MŰKÖDÉSE

E fejezetrészünket többszörös fenntartással kell kezdenünk. Olyan, a kancellária működését szabályozó hivatali instrukciónk, amilyenek bővében vagyunk Erdély Habsburg-korszakában, a fejedelmi korszakból nincs. A kancellária működésénél is a tükörből való rekonstrukció eredményeire kell hagyatkoznunk, tehát töredékes anyagra. Ezen túlmenőleg: az ilyen rekonstrukció esetében általában a kancelláriai *tisztázatokkal* van dolgunk, nincs hát módunk az ügyintézési feljegyzések felhasználására sem. A rendelkezésünkre álló anyagnak aránytalan kis része a fejedelemhez, ill. a kancelláriához érkezett irat, amelyen már volt módunk ügyintézési feljegyzéseket tanulmányozni.

A fenntartáson túlmenően jegyezzük meg: itt nem teszünk különbséget a fejedelmek *személyes ügyintézése* és a szorosabban vett *kancelláriai ügyintézés* közt. A fejedelmek közül a legnagyobb kormányzati egyéniségek, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György a legfontosabb ügyeket (a diplomáciai levelezést kivéve, mert ott meg kellett tartani a formákat) személyesen intézték, de még a kancellárián készült tisztázatokra is hosszabb-rövidebb utóiratokat vezettek rá saját kezűleg. Fejedelmi személyes ügyintézés és kancelláriai ügyintézés nehezen választható szét — s a működés viszonylatában ez a szétválasztás nem is volna szerencsés, hisz a fejedelmek személyes ügyintézése szolgál a legtöbb tanulsággal e tekintetben.

Szögezzük le végül: itt csak a fejedelmek, ill. a kancellária szorosán vett *hivatali levelezésével* foglalkozunk, a kancellária oklevéladó működésével nem. Külön stúdium volna annak elemzése, hogy az oklevéladó gyakorlat mennyiben módosul e másfél évszázadban; mi azonban erre itt nem térhetünk ki, munkánk egész iránya más lévén.

1. A HATÓSÁGHOZ ÉRKEZÉS JELZÉSE AZ IRATOKON (PRAESENTATUM)

Annak a gyakorlata, hogy egy iratnak a fejedelemhez, ill. a kancelláriához való érkezése keltét rögzíteni kell az iraton, a 17. század első negyedében bizonyonnyal kialakult már. I. Rákóczi György alatt pedig a praesentálás precizitása olyan fokra ér el (egyrészt a fejedelem személyes ügyintézésében — másrészt azoknak a tisztségviselőknek ügyintézésében, akikkel a fejedelem közvetlen hivatali levelezésében kapcsolatban volt), amelyre a kelet-közép-európai hivatali levelezésben a feudalizmus későbbi szakaszaiban sem találunk példát.

A praesentatum a Habsburg-birodalomnak az 1760-as éveket követő évtizedekben, a feudális abszolutizmus igazgatásilag is legfejlettebb szakaszában az iratnak a hatósághoz érkezése *napjának* jelzését jelenti; ez általában az irat hátoldalán történt. Nos, lássuk: mit produkál e téren I. Rákóczi György kora (s utána analógiákból feltehetően még fiáié is; a második nagy uralmi válságnak az államigazgatásra gyakorolt hatása nyomán az itt ismertetendőkkel a későbbiekben már csak elvétve találkozunk).

Az talán még kisebb jelentőségű, hogy a fejedelem a jelentés háttára rávezeti vétele helyét s hozója nevét. Az előbbi az teszi szükségessé, hogy Gyulafehérvár ugyan az állandó fejedelmi székhely, de a fejedelmek azért gyakorta vonulgatnak ide-oda a fejedelmi uradalmakon (nem beszélve I. Apafi Mihály koráról, amelyben Gyulafehérvár 1658-i romlása külön is indokolja ezt). A másodikat pedig a 18—19. században helyettesítik az országos postahivatal feljegyzési könyvei, amelyekből megállapítható, hogy egy-egy rendeletet ki vitt vagy hozott. A lényeges az időpont jelzése. A fejedelem gyakran persze csak az érkezés napját jegyzi az iratokra, de *tömegesen* találkozunk olyan feljegyzésekkel, amelyben az érkezés *órája* is szerepel,⁶⁵⁵ vagy még az óránál is pontosabb jelzés: *x* óra után⁶⁵⁶, *y* és *z* óra közt⁶⁵⁷ vagy éppen a félóra jelzése;⁶⁵⁸ ehhez képest már pongyolaságnak hat, ha a praesentatum-feljegyzés csak a napszakot tartalmazza⁶⁵⁹ vagy azt, hogy a jelentés ebéd közben érkezett a fejedelemhez.⁶⁶⁰

Hangsúlyozni szeretnénk persze: az, amiről beszéltünk, az erdélyi fejedelmi kormányzatnak e tekintetben a *csúcsteljesítménye*. Apafi korában a napszak vagy óra jelzésével már nem találkozunk a praesentatumban (a jelentés hozója nevének és vétele helyének feltüntetésével következetesen). A tény rögzítése azonban így sem tanulságok nélküli — különösen további összefüggéseiben nem.

2. A JELENTÉSEK NYUGTÁZÁSA

Ez a kérdéskör szorosan kapcsolódik az előbbihez; még mindig nem az ügyintézés érdemi részéhez, tehát a felterjesztésben, jelentésben, diplomáciai levélben foglalt ügyben hozandó döntés köréhez tartozik, hanem az ügyintézés menetének ellenőrzéséhez. Közismert tény, hogy a hivatali levelezésben, kialakulása óta, hivatkozni szokás arra a hatósághoz érkezett iratra, amely a választ kiváltotta: annak keltére vagy az iktatás megjelenése óta iktatószámára. A

nyugtázó fél jelezheti azt is: mikor vette a szóban forgó küldeményt. Nos, az előbbi fejezetszakaszban elmondottak után már az lenne a meglepő, ha a kancellária e téren nem produkálna valami meglepőt. Ez esetben Bethlen Gábor korából is vannak adataink; legyünk óvatosak, s csak nagy kautélákkal kockáztassuk meg a feltevést, hogy mindannak, amit a két Rákóczi György koráról e fejezetrészünkben elmondunk, bizonyos előzményei már Bethlen Gábor alatt meglehettek. A két Rákóczi György hivatali levelezésében (s tán már Bethlen Gáboréban is) e tekintetben valóban a praesentálási eljárásnál megfigyeltek pontos megfelelőjét találjuk. Az általuk adott válaszok egy része itt is csak a jelentés hozzájuk érkezésének napját rögzíti, de ismét csak nagy számban találunk olyan nyugtázásokat, ahol szerepel az érkezés órájának jelzése⁶⁶¹ vagy az órán belüli közelebbi jelzés: x óra után⁶⁶² vagy előtt,⁶⁶³ y és z óra közt,⁶⁶⁴ a félóra jelzése,⁶⁶⁵ sőt a negyedórás⁶⁶⁶ — vagy a már ismert „pongyolaság”, a napszak megjelölése.⁶⁶⁷ Az 1660 utáni évtizedekben ezzel a jelenséggel sem találkozunk.

3. A DÖNTÉS MEGHOZATALA

A kancelláriai ügyintézésnek éppen e pöntjáról tudunk a legkevesebbet; olyan ügyintézési termékek nem maradtak fenn, amelyekből erről pontosabban tájékozódhatnánk. Felidézve most a fejedelmi tanácsról elmondottakat, kétféle döntéshozatal-típust különböztethetünk meg: a tanácsi vélemény alapján, ill anélkül született fejedelmi döntést. Az utóbbi típusnál a fejedelemnek általában a kancellár referálja az ügyet,⁶⁶⁸ annak nemlétében vagy távollétében a kancellária *tényleges* vezetője vagy valamelyik kancelláriai titkár. Apafi korából sajátos gyakorlatról tudunk: minthogy Bethlen János már Apafihoz állásakor is 50 körül jár (ami akkor magas kornak számít), s nem tartózkodik állandóan a fejedelmi udvarban, kialakul az a gyakorlat, hogy bizonyos „udvari emberek” visznek be ügyeket a fejedelemhez, többnyire az érdekeltek felkérésére. Ezek aztán a fejedelem elé terjesztendő beadványnál jóval terjedelmesebb irományban tájékoztatják megbízottjukat az ügyről és kívánságaikról. Ilyen udvari emberek elsősorban a főudvarmester Nalácsi István (aki, jeleztük, az egész korszakban jelentős befolyással van a kancellária működésére), a két postamester (Székely László és Vajda László), Ghillányi Gergely (Apafi sógora), de pályája kezdetén Teleki Mihály is, valamint az udvari főkapitány, Barcsai Mihály, akinek aztán majdnem vesztét okozzák a Thököly számára tett ily szolgálatai.

A referálás mellett megmarad az intercessio korábbi gyakorlata is: tanácsurak vagy más tekintélyesebb személyek közbenjárása a fejedelemnél egyes személyek, városok stb. ügyeiben; ezek elsősorban birtok-, kiváltság-ügyek.

4. AZ ELINTÉZÉSFOGALMAZVÁNY ELKÉSZÍTÉSE

Az előbb jelzett módokon a fejedelem elé került ügy eldöntése után került sor az elintézésfogalmazvány elkészítésére. E kérdésről ismét csak meglehetősen korlátozott tényanyaggal rendelkezünk. Arról tudunk, hogy bizonyos nagy fontosságú ügyekben maga a kancellár fogalmazta meg az elintézést,⁶⁶⁹ vagy az a főtisztviselő, aki kancellár nemlétében a kancelláriát vezette.⁶⁷⁰ Arról elvéve van tudomásunk, hogy titkár fogalmaz meg fontos államiratot.⁶⁷¹ A többi elintézésfogalmazvány elkészítésére nézve csak dokumentálatlan (s a forráshelyzetet tekintve valószínűleg dokumentálhatatlan) feltevésekre lennénk utalva: a titkárok készítik a fontosabb fogalmazványokat, az írnokok a kevésbé fontosakat stb. — ehhez a módszerhez azonban nem kívánunk nyúlni; munkánkban mindenütt igyekszünk a dokumentálható állításoknál maradni. Azt azért így is bizonyosan állíthatjuk, hogy az elintézésfogalmazványok tisztázását az írnokok végezték — kivéve persze az olyan rendeleteket, leveleket, amelyeket a fejedelem saját kezűleg írt meg. S, említettük, a fejedelem nemritkán saját kezével fűzött hosszabb-rövidebb utóiratokat a már letisztázott rendeletekhez, néha új tartalmi elemekkel bővítve őket, néha csak a rendelet lényegét ismételve az utóiratban.

5. A FEJEDELMI RENDELETEK, LEVELEK KELTEZÉSE

Ez a kérdéskör voltaképpen az elintézésfogalmazvány készítésének egy részproblémája, más vonatkozásban viszont a praesentatum és a jelentések nyugtázása kérdéscsoportjához csatlakozik. A fejedelmek ügyintézésében (a két Rákóczi György alatt), de per analogiam feltehetően már Bethlen Gábor alatt is, a rendeletek, levelek keltezésében ugyanazzal a jelenséggel találkozunk, mint a praesentatumnál és a jelentések nyugtázásánál. Nagyszámú olyan esetet is ismerünk, amelyben a keltezésben az év, hónap, nap és hely mellett jelzik az órát⁶⁷² vagy az órán belüli közelebbi időpontot (x óra előtt,⁶⁷³ ill. után,⁶⁷⁴ y és z óra közt),⁶⁷⁵ a félórát,⁶⁷⁶ ill. a napszakot.⁶⁷⁷

6. A KIADMÁNYOK ELLENJEGYZÉSE

A kancellárián készült fejedelmi kiadmányok közül ezúttal sem foglalkozunk a jogbiztosító oklevelek kategóriájával. A szorosabban vett hivatali levelezésanyag kapcsolatban előzetesen meg kell állapítanunk: az erdélyi fejedelmi kormányzat nem ismerte az uralkodói rendelet és kancelláriai rendelet (rescriptum, ill. decretum) olyan megkülönböztetését, amilyen a Habsburg-kormányzatban szokásos volt. A fejedelem kormányzata már az ország méreteiből következően is személyesebb volt a Habsburg-uralkodókéknál (még inkább az volt persze Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idejében). A nagyobb kancelláriáról irat általában csak a fejedelem aláírásával kerülhetett ki; kivételesnek számít az az eset, amikor a

kancellár (a fejedelem utasítására vagy már korábban tett rendelkezésére hivatkozva) rendel el valamit egy törvényhatóságnak stb.

Abban, hogy egy igazgatási rendeletet ki ellenjegyez, nem alakultak ki határozott szabályok. A fejedelem saját kezű rendeleteit természetesen senki nem ellenjegyezte — de kisebb fontosságú, a kancellárián letisztázott rendeletre is esetleg csak az ő aláírása került. Ha ellenjegyzésre sor került, azt meglehetősen változatos rendben végezte a kancellár, ill. az s valamelyik titkár együtt vagy csak egy titkár maga. (Írnok nem ellenjegyzett fejedelmi rendeletet.) Legfeljebb ilyen szabályszerűségeket állapíthatunk meg: a) a kancellár magában ellenjegyzi a fejedelmi nyiltparancsokat,⁶⁷⁸ követ megbízólevelét és instructióját;⁶⁷⁹ b) kancellár és titkár együtt ellenjegyez országgyűlési meghívót;⁶⁸⁰ c) az ellenjegyzést a legtöbb esetben csak a titkár végzi; d) Bethlen Gábor kancelláriáján 1620—1621-ben a Bethlen kezén lévő magyarországi törvényhatóságokhoz, a Szepesi Kamarához, ill. a Bethlen-párti magyar urakhoz szóló rendeleteket (kivételektől eltekintve) Krausz titkár ellenjegyzi.

7. A FEJEDELEM ALÁÍRÁSI JOGÁNAK ÁTRUHÁZÁSA

Mint említettük, a kancelláriáról kimenő rendeletnek magán kellett viselnie a fejedelem aláírását. Az 1557 és 1619 közti időszakban azonban nemegyszer történt meg, hogy a *fejedelem rendelkezése alapján* egyes főtisztviselők írták alá első helyen a rendeletet vagy levelet, nevük felett az „ad mandatum . . . principis” formulának valamely variánsával. Ilyen helyettesítő lehetett a kancellár,⁶⁸¹ de másvalaki is a kormányzat vezető tekintélyei közül.⁶⁸² Kivételes esetnek számít az, hogy a fejedelem rendelkezésére titkár aláírásával megy ki a rendelet,⁶⁸³ vagy az, hogy a fejedelmet helyettesítő fejedelemasszony (Mária Krisztina) neve *után* szerepel az „ad mandatum” aláírás.⁶⁸⁴ Az ilyen helyettesítés oka az esetek egy részében evidensen a fejedelem távolléte vagy erős más irányú elfoglaltsága (Péchi 1619 augusztusában, a hadikészületek kellős közepén ír alá Bethlen helyett), az esetek másik felében feltehetően egyedi tényezők.

8. A FEJEDELMI ÜGYINTÉZÉS REAGÁLÁSI ÜTEME

Arról megint csak nehéz lenne *általános* képet alkotni: milyen gyorsasággal reagál a fejedelem maga vagy a kancellária a hozzá érkezett jelentésekre, levelekre. Csak a csúcsteljesítményt mutathatjuk be: I. Rákóczi György reagálási ütemét a néhány megfogható esetben. 1644. szeptember 17-én 9⁴⁵-kor veszi Rákóczi Zsigmond jelentését a székely hadak kiindulásáról, s 10 órakor már válaszol rá.⁶⁸⁵ Egy „lassabb” reagálás: 1644. szeptember 20-án 16³⁰-kor, majd 21-én 7 óra után vesz jelentést kisebbik fiától, s 21-én 10 órakor felel ezekre.⁶⁸⁶ Szeptember 29-én 11 és 12 óra közt érkezik hozzá Rákóczi Zsigmond jelentése, s 14 órakor válaszol.⁶⁸⁷ November 19-én az 5 óra előtt vett jelentésre 19 óra előtt reagál.⁶⁸⁸ 1645. március 21-én este érkezik hozzá Rákóczi Zsigmond jelentése; másnap 6 óra előtt felel,⁶⁸⁹

június 11-én 17 óra után kapja a jelentést, másnap válaszol rá.⁶⁹⁰ Ezek után szinte rosszallóan vesszük tudomásul azt, hogy Rákóczi Zsigmond 1645. június 27-én hozzá érkezett jelentésére csak 29-én felel.⁶⁹¹

9. KANCELLÁRIAI PRECIZITÁS ÉS KÖVETELMÉNYEK AZ ALÁRENDELTELT SZERVEKSEL SZEMBEN

Mindaz, amit az előbbiekben a kancelláriai ügyintézés bizonyos momentumainak a két Rákóczi György (s talán már Bethlen Gábor) alatti rendkívüli precizitásáról elmondottunk, nem magában álló jelenség e korban. A fejedelmek láthatólag ugyanezt a precizitást követelték meg alárendeltjeiktől — legalábbis a legfontosabb vonatkozásokban. (I. Rákóczi György elsősorban idősebb fiával, az 1640-től váradi főkapitány s 1642-től választott fejedelem Györggyel szemben járt el így; ennek talán nevelő célzata is volt, de a váradi főkapitányság ismeretesen az egyik legfontosabb tisztség is a fejedelmi kori Erdélyben.)

Nos, mindannak, amit erről a kérdéstről az előbbiekben elmondottunk, megtaláljuk a megfelelőjét a korszakban (ha, ismételjük az előbbiekben is többször hangsúlyozottakat, nem is általánosan). A *praesentatum* tekintetében elsősorban az ifjabb Rákóczi Györgynél találjuk meg az érkezés napján túl az óra jelzését⁶⁹² vagy azt, hogy a rendeletet x és y óra közt vette⁶⁹³ — de hát gondoljunk a tanácsúri censurák 1656. szeptemberi bekérésére: Haller Gábor ott is rájegyzí az érkezés óráját is a fejedelem rendeletére.⁶⁹⁴ A *fejedelem rendeletei nyugtázásában* legalábbis bizonyos alárendeltjei ugyanolyan pontossággal járnak el, mint a fejedelem a jelentésekben: nemcsak az ifjabb Rákóczi Györgyről van itt szó,⁶⁹⁵ hanem Kassai Istvánról,⁶⁹⁶ több portai ügyvivőről (Kőrössy István, Rác István, Pettki István,⁶⁹⁷ Reöthy Orbán kövári főkapitányról,⁶⁹⁸ a szebeni polgármesterről is).⁶⁹⁹ II. Rákóczi György idejében pedig tanácsurakról,⁷⁰⁰ portai török deákról.⁷⁰¹ Ugyanezt találjuk a *felterjesztések keltezésében is* — itt is, ismét csak, néhány relációban: az ifjabb Rákóczi György jelentéseiben,⁷⁰² Kassai Istvánnál,⁷⁰³ másoknál már csak egyes esetekben.⁷⁰⁴ Szórványosan II. Rákóczi György korában is megjelenik ez a gyakorlat,⁷⁰⁵ egy esetben még Apafi idejében is találkozunk vele.⁷⁰⁶

10. A FEJEDELMI RENDELETEK NYUGTÁZÁSÁNAK VISSZAIGAZOLÁSA

Az alárendelt szervekkel szembeni követelmények és érvényesülésük ismertetése után kerítsünk sort egy olyan momentumra, ami még az előzőkben elmondottaknál is élesebb világot vet legalábbis I. Rákóczi György igényeire az igazgatás nívójával szemben. Arra ti., hogy a fejedelem nemcsak azt kívánta meg, hogy rendeleteit nyugtázzák a válaszfelterjesztésekben, hanem (egyedülálló gyakorlatként) visszaigazolta rendeleteinek nyugtázását is, ezzel egy ügyintézési lépéssel kitolva az ellenőrzés körét. Ezt a gyakorlatot elsősorban az ifjabb Rákóczi Györggyel folytatott hivatali levelezésében követte,⁷⁰⁷ de portai ügyvivőjével,⁷⁰⁸ egy ízben Eszterházy Miklós nádorral szemben is.⁷⁰⁹

Önkéntelenül idekíváncozik a kérdés: nem valami zszarnoki rigolya-e az ügyintézés precizitásának idáig fejlesztése: a napszak, óra, fél-, sőt negyedóra feltüntetése a praesentatumban, a jelentések nyugtázásában, a rendeletek keltezésében, ugyanennek megkövetelése (legalábbis a legfontosabb vonatkozásokban) az alárendeltektől, az ügymenet ellenőrzésének egy lépéssel való kiterjesztése? Határozott nemmel kell válaszolnunk. Az ellenőrzésnek ez a foka nem öncélú. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György nem voltak államelméleti, még kevésbé közigazgatásméleti teoretikusok; azt azonban saját kormányzati gyakorlatukból tudták (a fejedelemség előttiből s a fejedelmiből egyaránt), hogy mit jelent Erdély számára az igazgatás pontossága és *gyorsasága*. Vágjunk elébe némileg annak, amit a következőkben a postaszolgálatról fogunk elmondani: az ország és fejedelme számára nem volt közömbös, hogy egy jelentés Váradról 5 nap alatt jutott el Gyulafehérvárra vagy 3, ill. 2 és 1/2 nap alatt. Erdély, három nagyhatalom ütközőpontján, csak akkor tehetett eleget az öfenntartás követelményének, ha nagyon gyorsan tudott reagálni a politikai-katonai eseményekre. Ha a fejedelemhez 2 és 1/2 nap alatt elért a váradi kapitány lovaspostája a budai vagy szolnoki török fenyegető mozdulatairól, vagy épp ellenkezőleg, a királyi Magyarországról érkező vész hírekről, s az ő rendelkezései újabb 1—2 nap alatt elérnek az ország legtávolabbi törvényhatóságaiba is, akkor Erdély pillanatnyi maximális katonai potenciálja mozgósított erejével tud fogadni bármely támadót. S ugyanilyen előnye van akkor is, ha ő készül támadásra. Itt az összehasonlítás a királyi Magyarországgal szemben tanulságos. A felső-magyarországi 13 vármegye ugyan lényegében külön tartomány, főkapitánnyal (akinek személye a 17. században nemegyszer azonos az országbíróéval, így a terület még bíraskodásilag is némileg elkülönül a királyi Magyarország többi részétől) és külön kincstári igazgatással (Szepesi Kamara), de azért a főkapitány nem a maga ura úgy, mint az absolutus princeps erdélyi fejedelem, épp a legfontosabb kérdésekben a király döntését kell kérnie — s gondoljuk meg: mennyi idő alatt fordul a posta Kassára Bécsből vagy épp Prágából? S mindez persze csak Felső-Magyarország; az egész királyi Magyarország esetében Erdély előnye még nyilvánvalóbb. Bethlen s I. Rákóczi György a gyakorlat igen kritikus eseteiből tudták: mit jelent ez. Erre a helyzeti előnyre vigyázni kellett, s a lehetőségek határán belül növelni — ez volt az elsődleges célja az igazgatás ilyen fokú tökéletesítésének. Az eredmény persze részleges volt, az ügyintézással szembeni precizitáskövetelmények nem terjedhettek túl messzire körökben, s a második nagy uralmi válság után mindez nem volt helyreállítható. Az azonban, amit a két Rákóczi György (és talán már Bethlen Gábor) kormányzata az ügyintézés jelzett vonatkozásaiban hozott, a magyar közigazgatás egész történetének legnagyobb teljesítményei közé tartozik.

C) A KANCELLÁRIA HATÁSKÖRE

A kancellária hatáskörének elemzését néhány kérdés tisztázásával kell kezdenünk.

1. A kancellária a fejedelmi kormányzat *központi végrehajtó szerve*. A fejedelemnek nincs külön közigazgatási, kincstári, hadügyi, külügyi kormányhatósága abban az értelemben, hogy ezek külön szervezettel, külön expedícióval rendelkeznének (csak a bíraskodás kivétel ez alól némiképpen — látni fogjuk, hogy mennyiben). Van kincstartói tisztség (amikor ti. be van töltve), generálisság (ugyanígy), vannak a szorosabban vett közigazgatás körén belül is országos igazgatási szervek (az adóigazgatásban s az adóról való számvételben), a kincstári igazgatásban is (praefectusi számvevők) — *a fejedelem nevében* történő rendelkezések azonban a kancelláriáról mennek ki. Így az *egységes* kancellária különböző szakági hatásköreiről kell beszélnünk — nem pedig szakági kormányhatóságok hatásköreiről.

2. A szakági hatáskörök elemzésénél éppúgy nem engedhetünk az olcsó csábításnak, ahogy a fejedelmi tanács esetében sem tehetjük: nem „oldhatjuk meg” a kérdést egyszerűen azzal, hogy a, b, c stb. szakágakon belül a kancellária hatáskörébe tartozott minden, ami az uralkodói felségjogokkal kapcsolatos, vagy minden országos ügy stb. Azt a jóval fárasztóbb utat kellett választanunk, hogy a fondrekonstrukciós módszer segítségével helyreállított fejedelmi kancelláriai fondot részletesen végigelemezzük: mit tart ellenőrizendőnek a központi kormányhatóság, meddig terjed ellenőrzésének mélysége, adatainkból következtethetünk-e az ellenőrzés rendszerességére?

Arra ti., hogy a fejedelmi hatalom valójában milyen jellegű, az igazgatás vonatkozásában ennek az ellenőrző tevékenységnek elemzéséből kapunk választ.

Talán felesleges most újra felhívunk rá olvasóink figyelmét, hogy a rendelkezésünkre álló forrásanyag töredékes; teljesen esetleges, hogy mi maradt meg belőle a mikorról. Vizsgálatunkat ezzel a kautélával kezdjük.

1. HÜSÉGESKÜ, UNIÓ-ESKÜ LETÉTELE, HÜSÉGNYILATKOZATOK

Ezt a kérdéskört a feudális igazgatás bevett ágazataitól (közigazgatás, kincstári igazgatás, bíraskodás, hadügy, külügy) különválasztva kezeljük; olyan, az egész állami berendezkedést érintő ügycsoportról van szó, amely e kategóriák egyikébe sem illik.

A hűségesküt a fejedelem megválasztásakor az országgyűlés tagjai a helyszínen letették; ugyanez volt a gyakorlat az unió-eskü esetében is. A rendeknek az országgyűlésen jelen nem lévő tagjai viszont törvényhatóságukban tették le az esküt, általában megszabott határidőn belül. A hűségeskü vagy unió-eskü letételére az országgyűlés hozott határozatot. A kancellária feladata az volt, hogy rendelkezék az eskü letételéről a törvényhatóságoknak,⁷¹⁰ vagy jelezze nekik, hogy a fejedelem kit küld az eskü kivételére?⁷¹¹ Hozzá érkeztek azután a

törvényhatóságok vagy a fejedelmi biztosok felterjesztései az eskü letételéről,⁷¹² s a kancellária nyugtázta ezeket.⁷¹³

Ennek a látszólag nagyon egyszerű ügyintézési feladatnak is lehettek azonban variánsai. A fejedelem esetleg nem hűségsküt, csak hűségnyilatkozatot várt,⁷¹⁴ ill. kapott;⁷¹⁵ más esetekben reversalist követelt törvényhatóságoktól.⁷¹⁶ Az esküokmány szövege, az eskü feltételei körül is keletkezhetett vita a fejedelem és törvényhatóságok közt, ami természetesen a kancellárián keresztül folyt.⁷¹⁷ Az is megtörténik (más vonatkozásban már említettük), hogy a fejedelmi tanács korrigálja az első esküformulát, s a kancellária a módosítást is küldheti az illetékeseknek.⁷¹⁸

Még bonyolultabbá válik a kérdés akkor, amikor ellenfejedelmek uralkodnak (vagy uralkodnának) egyszerre Erdélyben. 1658 októberében párhuzamosan érkeznek a rendeletek a törvényhatóságokhoz a töröktől tett új fejedelemtől, Barcsaitól: tegyék le az esküt — s II. Rákóczi Györgytől: ne tegyék le.⁷¹⁹ 1659 októberében viszont az kelt némi zavart, hogy az ország immár ki tudja, hányadszor esküdhet fel II. Rákóczi Györgyre, s azt is nehéz összeszámlálni, hogy nem egészen két év leforgása során hányadik fejedelemre.⁷²⁰ 1661 őszén a helyzet bizonytalansága (Apafi ténylegesen regnál Erdélyben, Kemény viszont császári segítségre vár Magyarország határszélén) az oka a hűségsküvel kapcsolatos bizonyos különleges momentumoknak.⁷²¹

2. SZŰKEBB KÖZIGAZGATÁS

A kancellária szorosabban vett közigazgatási hatásköre öt nagyobb ügykörbe sorolható. Az első közülük a fejedelmi udvarral kapcsolatos ügyeké (fejedelmi építkezések, a fejedelmi udvar ellátása, fuvarozás az udvar számára, a fejedelem külföldi vásárlásai). Külön kategóriába sorolandók az országgyűlési ügyek (az országgyűlés kihirdetésével kapcsolatos teendők, országgyűlési építkezések). Erősen összetett, nagyobb ügykör a rendi jogokkal kapcsolatos ügyeké. Nemcsak a rendek személyi jogaival kapcsolatos kancelláriai ügyek sorolandók ide (nemesítés, nemesi productiók, városlakó nemesek, puskások, városok, különleges jogállású városlakók ügyei, talvak kiváltságai, falutörvények, manumissiók, jobbágyságra vetés, jobbágykerestetés, jobbágyvédelem, szolgák ügyei), hanem a vagyoni jogi ügyek is (vagyoni jogi ügyek általában, birtok- és hagyatéki ügyek, tulajdonviták, külföldiek vagyoni jogi ügyei), sőt a vallás-, családjogi, gyámsági ügyek is. Ismét külön nagyobb ügykör azoké a közigazgatási ügyeké, amelyeket az előbbieken is kiemelten kezeltünk, mint az ország státusával kapcsolatosakat (adóügy — összes alkategóriáival —, közmunka, élés, határkérdések, hírszerzés, kémelhárítás). Az utolsó kategóriát a kancellária által intézett többi közigazgatási ügyek teszik (törvényhatósági, városi igazgatás, rendészet, postálkodás, gazdálkodás, út-, hidépítés, révtartás, mezőgazdaság, ipar, kereskedelem — nagyszámú alkategóriájával —, iskola-, egészségügy).

a) A fejedelmi udvar ügyei

Előljáróban tegyünk egy korlátozó megjegyzést. Itt természetesen nem foglalkozunk az udvar *belső* életének ügyeivel; azok irányítása, a fejedelem intenciói szerint, a főudvarmesterre s a többi udvari főtisztviselőségre tartozott. Csak azokról adunk ismertetést, amelyeket a kancellária tartozott intézni.

Első helyen az udvari *építkezéseket* említsük. Az építkezéseknek a kancellária által tárgyalt ügyei két csoportba sorolhatók: 1. építkezési anyag beszerzése; 2. mesterembereknek a fejedelem szolgálatára való berendelése. Az első csoportba olyan ügyek tartoznak, mint építőfa,⁷²² téglák,⁷²³ építőkövek,⁷²⁴ cserép,⁷²⁵ zsindelyszeg,⁷²⁶ deszka,⁷²⁷ ólom vagy ón,⁷²⁸ ónospléh,⁷²⁹ festék,⁷³⁰ kemencekészítéshez való brassói föld,⁷³¹ ajtó-, ablakkeretek⁷³² megrendelése (városoktól vagy a szász comestól). Jegyezzük meg: az ilyen építkezési anyagokat a fejedelmi kincstár kifizette vagy az illető törvényhatóság, város adójába számította. A második csoportba tartozó ügyek szakiparosoknak fejedelmi építkezésekhez való berendelését tárgyalják. A leggyakrabban természetesen kőművesekre van szükség,⁷³³ de követelnek a fejedelem a városoktól kőfaragókat,⁷³⁴ ácsokat,⁷³⁵ cserepezőket,⁷³⁶ asztalosokat,⁷³⁷ üvegeseket, ill. tölcéseseket⁷³⁸ is. Feltűnik azonban ebben a sorban a kőfaragó⁷³⁹ és a kőfaragó⁷⁴⁰ is. Persze van olyan eset is, amelyben a rendelkezés csak „apro mívészek”-et említ.⁷⁴¹ A szakiparosokon kívül azonban rendelnek a fejedelemek kiegészítő munkásokat is ilyen munkákra.⁷⁴² Mindez persze nyilván nem jelenti azt, hogy a fejedelmi udvarnak ne lettek volna saját mesteremberei is, az udvar kötelékében vagy az egyes fejedelmi uradalmakban. Itt most kifejezetten a kancelláriának azzal a tevékenységével foglalkozunk, amellyel mesterembereket teremtett elő a fejedelmi építkezésekhez.

Az udvar egyéb természetű ellátásának olyan feladatai közül, amelyekben a kancelláriának is szerepe volt, első helyen annak *élelmezését* említsük. Ez az ügykör is többfelé bontható. Legnagyobb részét olyan ügyek teszik, amelyekben a fejedelem kancelláriája útján élelmet rendel udvara számára. A rendeletek nemritkán csak általánosságban, élelmezésről beszélnek.⁷⁴³ Az esetek nagy többségében azonban megjelölik a rendelkezések, hogy milyen élelmiszerfajtáról van szó: búzáról,⁷⁴⁴ kenyérről vagy cipórol,⁷⁴⁵ zöldségről.⁷⁴⁶ Nemritkán követelt az uralkodó ezen az úton konyhájára halat,⁷⁴⁷ baromfit és tojást,⁷⁴⁸ vaját,⁷⁴⁹ olajat.⁷⁵⁰ Fűszer- és déligyümölcs-szükségletét, látni fogjuk, a kincstári igazgatás útján fedezte a fejedelmi udvar, de azért ilyen rendeletek is indultak a városokhoz, határszéli törvényhatóságokhoz.⁷⁵¹ Az italok közül a bor szerepel a leggyakrabban a kancellária útján történt megrendelésekben,⁷⁵² sör vagy pálinka kevésbé.⁷⁵³ Az is kivételes esetnek számít, hogy a fejedelem segítséget kér egy várostól saját élelmezésére.⁷⁵⁴ Mindez e vonatkozásban is jórészt csak azt jelenti, hogy a fejedelem szükség esetén így egészíti ki a kincstári uradalmakból (vagy a kincstári igazgatás útján) rendelkezésére álló készleteket. Ugyanez áll a fejedelmi udvar élelmezésével kapcsolatos további kancelláriai teendőkre is: konyhaedények,⁷⁵⁵ italtartók,⁷⁵⁶ szakács⁷⁵⁷ biztosítására az udvartartás számára.

Egy további ügyköre a kancellária e tevékenységének az udvar *iparcikkokkal* való ellátása. Ez az ügykör lényegében két nagyobb részre tagolódik. Az első részbe az iparcikk-vásárlások, megrendelések tartoznak. A legnagyobb tételt ezen belül a textíliamegrendelések teszik.⁷⁵⁸ Ruhák megrendeléséről egyetlen esetben tudunk.⁷⁵⁹ A textíliarendelések kategóriájába tartoznak az olyan esetek is, amelyekben a fejedelem felesége számára vár aranyfonalat egy várostól.⁷⁶⁰ Kevesebb esetben kerül sor vadprémek vagy báránybőr illetően megrendelésére,⁷⁶¹ ötvösművekére,⁷⁶² fegyverekére⁷⁶³ sem gyakran. Többször találkozunk viszont olyan rendelkezésekkel, amelyeknek tárgya hintó, szekér, szán készítése vagy javítása, ill. ehhez szükséges anyagok küldése.⁷⁶⁴ Intézkedik azonban a kancellária papírnak,⁷⁶⁵ gyertyának,⁷⁶⁶ terpentinnel,⁷⁶⁷ gyógyszereknek,⁷⁶⁸ sőt (nyilván farsangi mulatságra) álarcoknak és strucc tollaknak⁷⁶⁹ a fejedelem számára küldéséről is. Jóval szerényebb méretű a kancellária ez ügykörének az a másik része, amelybe az iparcikk-készítő *mesterembereknek* a fejedelmi udvarba rendelése, ill. a fejedelem számára dolgoztatása sorolandó. Mennyiségileg messze kiemelkedik e kategóriából az ötvösök berendeléséé, ill. dolgoztatásáé.⁷⁷⁰ Lényegesen ritkábban történik meg, hogy a fejedelem szabók,⁷⁷¹ lakatosok,⁷⁷² rézművesek, kötélverők, kádárok⁷⁷³ munkáját veszi így igénybe, óráját javíttatja városi mesteremberrel⁷⁷⁴ vagy éppen zeneszerszám-gyártót⁷⁷⁵ vagy hegedűjavítót⁷⁷⁶ keres.

Ismét csak külön ügykör a kancelláriának az udvar szükségletei ellátására végzett tevékenységében a fejedelem *lovaival* kapcsolatos teendőké. Itt első helyen lovaknak a fejedelem, ill. udvartartása számára való vásárlásáról van szó,⁷⁷⁷ ill. lószerszámokéről.⁷⁷⁸ De jelentősebb mértékben szerepel az ügyek közt lovak tartása⁷⁷⁹ is. Ritkább az az eset, hogy a fejedelem patkolókovácsokat rendel udvarába,⁷⁸⁰ lóbélyegző vasakat küldet várostól⁷⁸¹ vagy szökött lovászait keresteti.⁷⁸²

További, kisebb ügyköre az udvar szükségletei ily ellátásának a *vadászati* ügyeké: kutyák vásárlása a fejedelem számára⁷⁸³ és tartásuk,⁷⁸⁴ a szorosabban vett vadászati ügyek.⁷⁸⁵ Számítsuk ide még azt a különleges esetet is, hogy a madárkedvelő I. Rákóczi György 1637-ben rigót, fülemülét, más madarakat rendel Bethlen Ferentől.⁷⁸⁶

Külön tegyünk még említést két kisebb ügykörről: a fejedelmi udvar számára való *fuvarozás* intézéséről,⁷⁸⁷ ill. a fejedelem számára a városok útján eszköz-
lendő *külföldi vásárlások*éről.⁷⁸⁸

b) Az országgyűlések ügyei

A kancelláriának ez az ügyköre két részre oszlik. Egyrészt neki kellett végeznie azokat a teendőket, amelyek az országgyűlés egybehívásának fejedelmi felségjogából eredtek (országgyűlési meghívók elkészítése és kiküldése), másrészt rajta keresztül intézkedett a fejedelem a gyulafehérvári országgyűlési terem építkezésének ügyeiben.⁷⁸⁹ (Az országgyűlés ugyan számos más helyen is ülésezett, arról azonban nem tudunk, hogy másutt is lett volna kifejezett országgyűlési terem.)

c) A rendi jogokkal kapcsolatos ügyek

A kancelláriának ezt a nagy és erősen összetett ügykörét erősen tagolva igyekszünk bemutatni: előbb az egyes rendek személyi jogaihoz fűződő kancelláriai teendőket, majd a dologi joghoz kapcsolódókat, külön a vallásügyeket s végül a családjogi, gyámsági ügyeket.

Az első kategóriából elsőnek a *nemesi* jogokkal kapcsolatos ügyeket vegyük. Itt emlékeztetünk a korábban már leszögezetekre: a kancellária szorosan vett *oklevéladó* működésével itt sem foglalkozunk. A nemesítések egyszerű eseteiről csak annyit jegyzünk meg, hogy a nemesítési eljárás megindulásához (amennyire a nemesítések számához képest aránytalanul kevés eljárási iratból itélni lehet) az eseteknek legalábbis jó részében a nemességet kérő személy kérvénye (supplicatio-ja) volt szükséges, benne a kérés indoklásával (elsősorban a fejedelemnek s az országnak tett szolgálatokra való utalással). Ez feltehetőleg akkor is benyújtásra került, ha valaki főrangú személy (tanácsúr, törvényhatósági főtiszt stb.) közbenjárt a kérvényező érdekében. Csak olyankor maradhatott el az, amikor a fejedelem egyszerre tömeges nemesítést hajtott végre: egy-egy hadjárat végén vagy egy fontosabb győztes csata után, katonákét — ilyenkor nyilván elég volt a katonai vezetők jelentése a nemesítést érdemlőkről. A kancellária hatáskörébe tartozott azonban a nemesség birtoklása bonyolultabb ügyeinek intézése is. Nemesek kívántak elvesztett nemeslevelük helyett újat szerezni; ehhez is supplicatiót kellett benyújtani.⁷⁹⁰ Az is megtörtént azonban, hogy nemes nyújtott be tiltakozást a kancellárián jobbágyának tartott személy megnevesítése ellen.⁷⁹¹ Nemesi *productio* országos elrendelése egy ízben történt a kancellárián át⁷⁹² (a törvényalkotásból ismert helyi *productio*knak nincs nyoma a hivatali levelezésben). Az ügykör újabb része a nemesi jogvédelem: nemesnek rendi szabadságaival való élésének biztosítása.⁷⁹³ Jóval több gondot okozott ennél a központi kormányzatnak a városokban lakó, ill. ott házat szerzett nemesség ottani jogállása, elsősorban a városi terhekben való részesedésük.⁷⁹⁴

A székely *lófők*nek a kancellárián megforduló ügyei kisebb spektrumot mutatnak, mint a nemességi ügyek. A primipilatus megszerzésének útja lényegében ugyanaz volt, mint a nemességé: általában írásbeli kérés alapján történt. Lófőknek is lehetett szüksége rá, hogy kancelláriai úton kérjenek s kapjanak jogvédelmet.⁷⁹⁵

A *puskások* jogvédelmének kérdései is az Apafi-korban kerültek a kancellária elé.⁷⁹⁶

A városok jogállásának kérdései közül (a városlakó nemesek helyzetének ismertetett problémáin túl) a városi kiváltságok megerősítése, érvényesítése képezi a legfontosabb ügykört; találkozunk persze a városok jogállásának egyéb természetű ügyeivel is (városi polgárok városon kívüli birtoklása, vásárkiváltságok).⁷⁹⁷ Külön említjük meg a városok bizonyos különleges jogállású lakóinak ügyeit.⁷⁹⁸

Falvak kiváltságainak, falutörvényeknek megtartása is szerepel a kancellária által intézett ügyek közt;⁷⁹⁹ csakúgy, mint bizonyos különleges jogállású, nem városlakó szabad elemek jogainak megőrzése.⁸⁰⁰

A *jobbágyok* helyzetével kapcsolatos ügyek néhány csoportba sorolhatók: jobbágyságra vetés, ill. attól való védelem,⁸⁰¹ manumissio (vagy annak érvénytelenítése),⁸⁰² jobbágykeresztetés;⁸⁰³ a 18. századi értelemben vett jobbágyvédelem körébe tartozó intézkedés ekkor még láthatólag ritkaságszámba megy.⁸⁰⁴

(Jegyezzük itt meg: bizonyos nem kiváltságos, de különleges jogállású népelemek jogvédelmének stb. ügyeivel nem itt, hanem a kancellária kincstári hatáskörének elemzésénél foglalkozunk majd.)

A rendeknek a kancellárián intézett *vagyonjogi* ügyei is eléggé széles spektrumot mutatnak.

Említsük közülük az első helyen *helységek egymás közti tulajdonvitáit*; a korszak egészében találkozunk velük.⁸⁰⁵ Jegyezzük itt meg: helységek határvitáival az országgyűlések is gyakran foglalkoztak, általában biztosokat küldve ki a kérdés helyszíni rendezésére. A kancelláriára a határvitaügyek egy részében éppen az országgyűlési végzések, tc.-ek végrehajtása, ill. annak mozgatása tartozott.

Jóval nagyobb s differenciáltabb kancelláriai ügykör ennél az olyan birtokügyek intézése, amelyekben *egyes személyek (vagy a fiscus) birtoklásáról* van szó. Itt is jelezzük: a kancellária *oklevéladó* működésével ehelyt nem foglalkozunk, csak az ehhez vezető lépésekkel, ill. ennek a kancellária közigazgatási hatáskörében mutatkozó következményeivel. Amikor tehát pl. a kancelláriának a birtokadományozással kapcsolatos ténykedéséről szólnunk, az adomány érdekében történő kérvényezés és intercessio érdekel bennünket, majd az adományozás megtörténtét követő közigazgatási lépések: a törvényhatóság stb. értesítése az adomány megtörténtéről (tehát nem a statutio maga s az arról tett jelentés).

Igy értve hát a dolgot, tekintsünk végig a kancelláriának ezen az ügykörén. Első helyen a *birtokadományozással* kapcsolatos ügyeket említsük.⁸⁰⁶ Kértek birtokosok fejedelmi adományt vagy consensust vásárolt birtokukra.⁸⁰⁷ Az is megtörtént persze, hogy a fejedelem arról értesítette kancelláriáján át a kérvényezőt, hogy másnak adta a felkért birtokot.⁸⁰⁸ Feladatot adhatott a kancelláriának természetes vagy jogi személyek birtokában való megtartása is,⁸⁰⁹ kifejezetten a birtokfoglalás eltiltása⁸¹⁰ s még inkább a megfelelő jogalap nélkül elfoglalt birtokok visszaadása.⁸¹¹ Ez utóbbi különleges esetével találkozunk akkor, amikor elkobzott jószágot kell visszaadni a kegyelmet nyert személynek.⁸¹² De közigazgatási szervek járhattak el a fiscus kárára elfoglalt szőlők s más földek visszafoglalásában is.⁸¹³ Történt kancelláriai úton közigazgatási rendelkezés birtokba iktatásra is;⁸¹⁴ közigazgatási úton nyert elintézés végrehajtás elrendelése is,⁸¹⁵ s természetesen így karhatalom adása birtok elfoglalásához,⁸¹⁶ magánszemély fiscalis földön lakó jobbágysági ottmaradásának engedélyezése,⁸¹⁷ városi telekvita intézése,⁸¹⁸ rendelkezés város erdőhasználatáról⁸¹⁹ s intézkedés az elsoroltaknál is speciálisabb birtokügyekben.

Külön ismertetjük a kancellária ügykörét a *hagyatéki* ügyekben. Az ilyen esetek legnagyobb része azokból az intézkedésekből áll, amelyek egyszerűen elrendelik hagyatékok kiadását.⁸²⁰ Más esetekben a kancellária felterjesztet végrendeletet,⁸²¹ eljárást indítat hagyatéki ügyben,⁸²² osztályt tétet,⁸¹³ örökség ellenértékével kielégített örökös,⁸²⁴ ily személy örökségében való megvédésének kérdésével

foglalkozik,⁸²⁵ hagyatékot adat gondnok kezéhez,⁸²⁶ jobbágy hagyatéka urának való kiadását rendeli el,⁸²⁷ s természetesen eljár bizonyos különleges esetekben is.⁸²⁸

A kancellária vagyoni jogi ügyeinek egy részét az *ingóságokkal* kapcsolatos feladatok alkotják. Itt a leggyakrabban ingóságok tulajdonosuknak visszaadatásáról,⁸²⁹ letétek kiadásáról (vagy ki nem adásáról)⁸³⁰ van szó, de előfordulnak a kancelláriai gyakorlatban olyan ügyek is, mint ingóságok eladományozása,⁸³¹ károsult kielégítése⁸³² (vagy kezeseké),⁸³³ ingóságokkal való rendelkezés biztosítása⁸³⁴.

Ismét csak külön említendőek az oly esetek, amelyekben *külföldi személyek erdélyi vagyoni jogi ügyeiről* van szó.⁸³⁵

Bonyolultságában, sokszerűségében a rendek vagyoni jogi ügyköréhez hasonló a *vallásügyeké*. Itt engedtessek meg nekünk, hogy csak címszószerű utalásokkal hívjuk fel a figyelmet azokra a körülményekre, amelyek ezt a sokszerűséget előidézték: a reformáció viharos előretörésére Erdélyben különösen 1556 után, az 1571 és 1588 közti első ellenreformációs hullámra, az 1588-i protestáns visszacsapásra, majd a 4 recepta religio rendszerének kialakulására (a göröghitűek tolerálásával és a vallási újítások nem tűrésével); kormányzati feladatként mindebből annak kellett következni, amiről az alábbiakban szólnunk.

Első helyen azt az általános jellegű ügykört említsük, amelybe a *vallási újítások elleni intézkedések* sorolandók. Ezek jellege természetesen változó: 1543-ban még a reformáció előretörése elleni lépésről van szó,⁸³⁶ 1563-ban már arról, hogy a szászok ne lépjenek túl a wittenbergi hitvalláson⁸³⁷. Amikor 1581-ben Báthori István az „eretnekségek” ellen lép fel, megróva Kovacsóczyt s a többi főbbeket e téren elkövetett mulasztásaikért,⁸³⁸ már a megszilárduló protestáns felekezeteken túlmenő újítások létét nehezményezi. Rákóczi Zsigmond sokszor idézett 1605-i rendelete viszont már nemcsak a zsidók ellen irányul, hanem az unitáriusok ellen is.⁸³⁹ Bethlen Gábor 1615-i rendelete epizód e tekintetben; kiváló oka az, hogy az evangélikus zsinaton az ordo politicus számára káros határozatokat hoztak. A fejedelem ennek kapcsán tiltja el általában az újításokat.⁸⁴⁰ Utoljára akkor találkozunk a kancelláriai gyakorlatban ezzel a kérdéssel, amikor 1654-ben Csulay református püspök fordul a fejedelemhez a puritánok újításai miatt.⁸⁴¹

Foglalkozik a kancellária a különböző vallásfelekezetek *zsinataival, konventjeivel* kapcsolatban ráháruló teendőkkal is. Az uralkodó zsinat tartását és az azon való részvételt rendeli el kancelláriáján át egy-egy felekezet papságának,⁸⁴² értesíti őket zsinati biztosainak kiküldéséről,⁸⁴³ megerősíti a zsinat által hozott cikkelyeket,⁸⁴⁴ egyes alkalmakkor azonban közvetlenül, irányítóan beleszól a zsinat munkájába is.⁸⁴⁵ Az egyházak konventjeivel kapcsolatos teendők feltehetően hasonlóak voltak a zsinatok által adott feladatokhoz.⁸⁴⁶

Az *egyházi tisztségek betöltése* is jócskán adott feladatokat a kancelláriának. Rajta keresztül történt az egyes felekezetek *püspöki*, ill. *superintendensi* tisztségeinek betöltése⁸⁴⁷ — természetesen a római katolikus egyházat kivéve; annak azonban 1556-tól a 16. század végéig is csak bizonyos időszakokban volt püspöke Erdélyben, onnan kezdve a korszak végéig csak *vicarius*a, azt azonban (jelölés

alaján) szintén a fejedelem nevezte ki.⁸⁴⁸ A kancellária feladatkörébe tartozott természetesen a törvényhatóságok értesítése is az ilyen kinevezésekről, megerősítésekről. A kancellárián keresztül *gyakorolta a fejedelem az egyes egyházközségek papjai* kinevezésének, ill. megerősítésének jogkörét is.⁸⁴⁹

További, ez ügkörbe tartozó feladata volt a kancelláriának az eljárás *egyházi személyek jogai, mentességei* ügyében, *védelmük* biztosítása.⁸⁵⁰ Soroljuk ezek mellé az olyan intézkedéseket, amelyeknek *egyházfiak, szentegyházbirák* mentessége volt a tárgya.⁸⁵¹

Szükség volt a kancellária intézkedéseire olyan ügyekben is, amelyeknek tárgya *egyházi személyek javadalmazása* volt.⁸⁵²

Az egyházak más jellegű anyagi ügyek közül egyes *templomépítkezések* adtak feladatokat a központi kormányzatszervnek.⁸⁵³

Az *egyes egyházak belkormányzatába* a központi kormányzat (a zsinatok ellenőrzésén s bizonyos irányításán meg a papi, superintendensi, vicariusi tisztségek betöltésén túl) mértékkel avatkozott be (a fejedelem maga, *nem kancelláriai úton*, gyakrabban megtette ezt — elsősorban saját felekezete esetében). Ami itt a kancelláriára tartozott, az olyan ügyekből állt, mint egyházközségek területi hovatartozási vitáinak eldöntése,⁸⁵⁴ egyes egyházközségek belső életének szabályozása,⁸⁵⁵ pap áthelyezése más egyházközségbe.⁸⁵⁶ Némileg ezzel érintkező ügkör a kancellária teendői az *egyházi visitatiók* körül.⁸⁵⁷ A kancellária *cenzáraügyi* hatásköre viszont elvileg nem tisztán az egyházak ily ellenőrzését jelenti, gyakorlatilag azonban (s tegyük hozzá: elvi *kiindulásában*, Báthori István *cenzárendeletében*) igen.⁸⁵⁸

Az *egyes felekezetek egymás közti viszályaiba* viszont gyakrabban kellett hogy beavatkozzék a központi kormányzat; általánosabb kérdésekben⁸⁵⁹ csak úgy, mint helyi ügyekben.⁸⁶⁰

A kancellária vallásügyi ügkörének egy további része *törvényhatóságok és egyházi szervek hatásköri viszályainak* rendezése; ilyen ügyekkel azonban csak a reformáció korai időszakában találkozunk a kancelláriai gyakorlatban.⁸⁶¹

Ami ezen túlmenően a kancellária vallásügyi ügkörébe számít, az már vagy olyan ritkábban felmerülő feladat, mint *hálaadás* vagy *penitencia* elrendelése az erdélyi fegyverek sikerei, ill. vész esetén,⁸⁶² vagy olyan különleges természetű, mint a *jezsuiták* nem egyszeri kitiltásával kapcsolatos intézkedések,⁸⁶³ vagy végül *külföldi egyházi személyek* láthatóan ritkán a kancellária elé kerülő ügyei.⁸⁶⁴

Ami még ezenkívül a kancellária közigazgatási hatáskörének a rendi jogokat tartalmazó ügkörét illeti, azzal már rövidebben végezhetünk. *Családjogi* ügyek (akár elvi, akár gyakorlati jellegűek) láthatólag nem gyakoriak a kancellária praxisában,⁸⁶⁵ *gyámsági ügyek* (gyám kijelölésének elrendelése,⁸⁶⁶ a gyámok jogvédelme⁸⁶⁷ vagy épp fordítva, a gyámság elvétele tőlük)⁸⁶⁸ szintén nem.

d) Az ország státusának ügyei

A kancellária közigazgatási hatáskörének ismertetésénél is külön tárgyaljuk a közigazgatási ügyeknek az eddigiekben is kiemelt csoportját: az adó-, közmunka-ügyet, az élés ügyét, az ország területi kérdésével kapcsolatos ügyeket, valamint a hírszerzést s kémelhárítást is (ami ti. e két utóbbiból közigazgatási úton történt).

Az adóügyön kezdve a dolgot, mindjárt egy megszorítást teszünk. Itt csak a kancellária adóügyi hatáskörével foglalkozunk, tehát nem az egész központi adóigazgatással. Vannak külön központi adóigazgatási szervek; ezekről máshol szólunk. Feladatunk itt csak a kancellária ez irányú tevékenységének elemzése.

Tárgyalásunkat az adóalap ügykörével kezdjük. Ez maga is több kérdéskörre tagolható. A kancellárián keresztül intézkedett a fejedelem az adózók összeírásáról, kapuszámok felcirkáltatásáról,⁸⁶⁹ elköltözött, elszökött jobbágyok adózásáról.⁸⁷⁰ Nem kevés gondot okoztak a hatóságnak a különböző jogcímű adómentességek. Mentesség járt a tűzkárt szenvedetteknek,⁸⁷¹ de adhatott ilyet a fejedelem olyan egyházi személyeknek is, akik nem voltak eleve mentesek,⁸⁷² hadjárat során elpusztult helységeknek,⁸⁷³ kancellár árváinak (birtokaik után),⁸⁷⁴ de a legkülönbözőbb egyéb címeken is.⁸⁷⁵ A kérdés másik oldala: a fejedelemnek arról is szükséges intézkednie, hogy csak a valóban mentesek ne fizessenek adót.⁸⁷⁶ A mentesség időtartama is változó volt, s mértéke is — bizonyos esetekben ti. csak az adó csökkentéséről vagy hátralék elengedéséről volt szó, nem teljes mentességről. Az adóalapnak olyan további, különleges kérdései is foglalkoztatták a kancelláriát, mint szászok nemesi jószágainak adózása,⁸⁷⁷ kolozsváriaknak a városon kívüli szőlőbirtoka utáni adója.⁸⁷⁸ Intézkedett vizsgálat tartására oly esetben, amelyben helység panaszt tett adójának magas volta miatt.⁸⁷⁹

Ami mármost az adó igazgatását illeti, a kancelláriára tartozott az adó befizetésének rögzítése — nem ritkán ismételten, gyakran igen erélyes formában.⁸⁸⁰ Külön problémát okozott azonban az adó pusztá behajtásán túl az is a központi kormány szervnek, hogy az egyes törvényhatóságokban stb. milyen pénznemben fizetik be az adót, mert hisz annak legnagyobb része a portai adóba ment, s a portának kikötései voltak arra nézve, hogy milyen pénzt fogad el. Így került sor olyan intézkedésre, hogy egy város tallérban fizesse be adóját⁸⁸¹ vagy hogy városok vagy testületek váltsák át „jó pénzre” a török adót.⁸⁸² Az egyes törvényhatóságok adóját megfelelő kísérettel kellett eljuttatni az országos pénztárnokhoz vagy közvetlenül a fejedelmi kincstárba; a kancellária erről is rendelkezhetett.⁸⁸³ A már beérkezett adópénzt pedig pénzforgatáshoz értő személyeknek, kereskedőknek kellett átszámolniuk (közben nyilvánvalóan ellenőrizve a pénz épségét, lehetőleg valódiságát is); ezeket is a kancellária rendelte be a számolás helyére.⁸⁸⁴

Egy újabb, összetett kérdéscsoport bizonyos kifizetések, szállítások beszámítása az adóba. A fejedelem udvartartása számára gyakran vásároltatott a városokban azzal, hogy a vásároltak árát adójukba számítja.⁸⁸⁵ Az adóba számíthattak azután a kormányzat számára történt szállítást is⁸⁸⁶ csakúgy, mint a kincstár céljaira rendeltek.⁸⁸⁷ Az adóból fedezte a fejedelem a diplomáciai szolgálat számára történt megrendeléseket is,⁸⁸⁸ oda számította be a katonaság számára történt szállításokat, a hadaknak kifizetett hópénzt.⁸⁸⁹

Ennek a ténykedésnek mintegy a visszájának tekinthető az az eset, amelyben a fejedelem *deputál* az adóból.⁸⁹⁰

A kancellária szorosabban vett adóügyi tevékenységének ügköréibe számít még az *adóügyi szabálytalanságok, visszaélések* elleni intézkedések csoportja.⁸⁹¹

Külön kérdéskörnek számít a közcélra (általában az adóból való visszatérítés vagy az abba való beszámítás ígérétevel) felvett *kölcsönök ügye*; az ilyen ügyletek lebonyolítása is kancelláriai feladat.⁸⁹²

A *közmunkák* ügyei mennyiségükben is kevesebb terhet rónak a kancelláriára, s kevésbé differenciáltak is, mint az adóügyek. Egy részük alig különíthető el a fejedelmi udvar építkezéseitől (gyulafehérvári palánk építése);⁸⁹³ akad azonban olyan építkezési ügy is, mint a gyulafehérvári kollégiumé.⁸⁹⁴ A kancellária által intézett közmunkaügyek más része fuvar rendelése középítkezéshez,⁸⁹⁵ a fejedelem számára vásárolt áruk szállításához,⁸⁹⁶ a töröknek adandó éléshez⁸⁹⁷ vagy hivatalos ügyben utazó személyeknek.⁸⁹⁸ A kancellária útján rendelkezett a fejedelem a fuvar alól való mentesítésről vagy közölte a mentesítés megtagadását,⁸⁹⁹ engedélyezett halasztást a közmunkákra.⁹⁰⁰

Még szerényebb ügkört képeztek az *élés* adásának közelezettségéből származó ügyek; ezek egészükben bizonyos rendkívüli időszakokhoz, eseményekhez kapcsolódtak. 1600 nyarán Vitéz Mihály követel élést hadainak,⁹⁰¹ 1606-ban Bocskai rendel Gyulafehérvárra élést.⁹⁰² 1661-ben Kemény János utasítja Kolozs megyét: Ebeni István megkeresésére adjanak élést a kolozsvári őrségnek.⁹⁰³ 1671-ben Apafi a bujdosók tordai gyűlésére küldetett élést a megyékkel (pénzfizetést ígervén érte).⁹⁰⁴ Ad munkát a kancelláriának a töröknek 1672 nyarán—őszén való, másunnan már ismert élésszállítás is.⁹⁰⁵ A továbbiakban már csak a korszak utolsó fél évtizedében jelentkezik ez a feladat a kancelláriánál; előbb még az erdélyi hadak számára is sürget élést a hatóság, később már csak a császári seregek élésszükségletének ellátásáról van szó.⁹⁰⁶

E kérdéskörnek egy további, sokfelé ágazó kérdéscsoportja az ország *határkérdése*ie. A határügyek alapvető kérdéseit természetesen nemzetközi egyezmények szabályozzák vagy a diplomácia egyszerűbb formái közt kerülnek rendezésre; az országgyűlés is küld ki bizottságokat e feladatok ellátására. A kancelláriára jórészt nem a határvonal alapvető jogi kérdései tartoznak, hanem olyan adminisztratív ügyek, mint állapotok erőszakos elhajtása vitás havasi legelőkről egyik vagy másik országba,⁹⁰⁷ vitás határterületre épített falu elhánytatásával kapcsolatos intézkedések⁹⁰⁸ vagy más úton kirendelt határrendező bizottságok működése révén szükségessé vált igazgatási lépések,⁹⁰⁹ szökött jobbágyok vagy cigányok kiadása, ill. ki nem adása a szomszéd országnak.⁹¹⁰ Külön, a kancellárián is nemritkán megforduló kérdést jelentettek a török hódoltatás ügyei, elsősorban a második nagy uralmi válság alatt és után.⁹¹¹

A kancellária e kiemelt közigazgatási hatáskörébe tartoznak a *hírszerzés és kémelhárítás közigazgatási úton* végzett teendői is. Hangsúlyozzuk: itt csak azokról az ügyekről beszélünk, amelyeket a *kancellária* látott el, s *közigazgatási* hatáskörében. Maga a kancellária is foglalkozott ilyen ügyekkel *kincstári* hatáskörében is (a harmincadhivataloknak, más kincstári szerveknek is voltak

ilyen teendői), *hadügyi* hatáskörében szintén (a végvárok főkapitányai funkciójukból eredően végezték ezeket a teendőket), de alappal feltételezhetjük, hogy a területi hatalmat gyakorló fejedelmi főtisztviselők (a lényegében a Partium északi részének kormányzóságát ellátó váradi főkapitány és a Marostól délre ugyanilyen hatáskört birtokló lugosi és karánsebesi bán), vagy az ország generális is végeztetett felderítést vagy elhárítást.

A közigazgatási úton történő *hírszerzés* módja általában az volt, hogy a fejedelem, kancelláriája útján, utasította a határszéli törvényhatóságot, ill. azok főtisztjeit (vagy ismételjük, a polgári igazgatási hatáskört is betöltő váradi főkapitányt) a szomszéd államok helyzetének kitudására, kémeik jártatására, vagy ezek (a régi gyakorlat alapján) ilyen rendelkezés nélkül is beszámoltak a fejedelemnek a hozzájuk érkezett hírekről. Az erdélyi hírszerző tevékenység természetesen elsősorban a szomszéd országokra terjedt ki. A legerősebb a két román fejedelemséggel szemben volt.⁹¹² Kevesebbet tudunk a királyi Magyarországra és a Habsburg-birodalom távolabbi részeire való kémkedésről.⁹¹³ Kémkedettek a fejedelmek közigazgatási úton Lengyelországba is — oda azonban már, kivételektől eltekintve, csak háborús vagy külpolitikailag másképpen kiélezett időszakokban: a tizenöt éves háború idején,⁹¹⁴ Bethlen Gábor hadjáratai alatt,⁹¹⁵ a Rákócziak lengyelországi trónaspirációi és az északkeleti háború idején⁹¹⁶ a török—lengyel viszony 1676 táji alakulása kapcsán⁹¹⁷ s végül a felszabadító háború alatt.⁹¹⁸ Kozák vonatkozásban felderítés csak az északkeleti háború idején folyik,⁹¹⁹ a tatár hírek is csak a tizenöt éves háború alatt,⁹²⁰ majd az északkeleti háború éveiben⁹²¹ s végül a felszabadító háború idején érdeklik a fejedelmet.⁹²² A legkényesebb e tekintetben természetesen a török viszonylat volt, Erdélynek a törökkel szembeni nem annyira közjogi, mint tényleges státusa miatt. A szorosabban vett török földre a határszéli városok, törvényhatóságok útján kémeket járattatni igen veszélyes játék lett volna a tűzzel; itt a közigazgatási vonalon történő hírszerzés olyan momentumokra kellett hogy szorítkozzék, mint portáról jött vagy egyáltalán török földön járt személyek (kereskedők, levélvivők) beküldése kihallgatásra a fejedelemhez.⁹²³ Fontos híreket mondhattak el a fejedelemnek 1634-ben Temesvár felől Szászvárosra érkezett lovas rácok,⁹²⁴ vagy 1636-ban a temesvári pasa udvarától szabadult rab;⁹²⁵ a közigazgatási hatóságok ezeket is felküldték a fejedelemhez. A török vonatkozású felderítés fő terhére azonban a diplomáciai szolgálat (portai ügyvivő, főkövetek) és a végvári hálózat viselte.

A közigazgatási úton történő hírszerzés, adatainkból kitűnően, legalább bizonyos vonatkozásokban (román fejedelemségek) még rendszeres tevékenység volt; ha Beszterce 1653 júniusában 7, az év júliusában pedig 5 ízben kapott utasítást erre, akkor már van okunk rendszerességről beszélni. A *kémelhárítás* (ami ti. ebből a *kancellária* közigazgatási hatáskörébe tartozott) már kifejezetten esetszerű volt: a központi kormányzat tudomást szerzett gyanús személyek megjelenéséről itt és itt, kényes helyzetekben szomszédos országokba átjárógató, oda leveleket hordó személyekről, s intézkedéseket tett figyeltetésükre, letartóztatásukra vagy kihallgatásukra — minde tevékenység azonban arányaiban nagyon kis részét tette a közigazgatási úton folyó hírszerzésnek.⁹²⁶

Az itt elmondandók bevezetéseként olvasónk némi elnézését kell kérnünk a címért, hisz most kerítünk sort a kancellária mai értelemben vett közigazgatási hatáskörére: a törvényhatósági, városi igazgatásba való beavatkozás, a rendészet ügyeire, a postaügyre (s vele az utasokra való gazdálkodására), az út-, híd-, révtartás ügyeire, a gazdasági élet ellenőrzésének ügyére s végül az iskola- és egészségügyre.

A törvényhatósági igazgatással kapcsolatos ügyeket nagy többségükben a törvényhatósági főtitzségek betöltésével járó teendők ellátása teszi. A fejedelem kancelláriáján át rendelkeztetett főtitst választásáról.⁹²⁷ Így történt a főtitst kinevezése is (jelölés alapján vagy anélkül), ill. a választás megerősítése; az érdekelt személy a kancellária útján kapott oklevelet tisztéről, s a kormányhatóság értesítette az illetékes törvényhatóságot a kinevezés megtörténtéről.⁹²⁸ A főtitst beiktatására a fejedelem általában két tekintélyesebb személyt küldött ki (tanácsurakat, törvényhatósági főtitsteket, táblai ülnököket), szintén a kancellária útján rendelkezve nekik e kötelezettségükről, továbbá a beiktatás helyéről s idejéről,⁹²⁹ s egyben természetesen értesítve az érintett törvényhatóságot is a beiktatásról s a beiktatók személyéről.⁹³⁰ Ez a kancellária sablonos gyakorlata a törvényhatósági főtitzségek betöltésének vonatkozásában; számítsuk még ide azt az ügytípust is, amelyben a fejedelem főtitst helyettesítéséről gondoskodik.⁹³¹ Különleges esetnek számít e tekintetben az olyan jelentés, amelyben egy tanácsúr arról számol be a fejedelemnek, hogy főispáni tiszt betöltése kérdésében tárgyalt a számba vett jelölttel,⁹³² partiumi megyék az iránti kérése, hogy a fejedelem tartsa meg tisztében s a vármegyék igazgatásában a somlyai fő- és alkapitányt.⁹³³ A megye alsóbb tisztikara láthatólag kevésbé érdekelte a kancelláriát.⁹³⁴

Amit még a kancelláriának e vonatkozású teendőiről tudunk, az már nem utal rendszeres tevékenységre. Főtitst tesz felterjesztést törvényhatósága igazgatásáról általában,⁹³⁵ a fejedelem megró egy székely széket az igazgatás zavarai miatt s azért, mert egyesek elvonták magukat a közszolgálattól,⁹³⁶ rendelkezik a tiszték számáról,⁹³⁷ a tisztikar rangrendjében a régi szokás megtartásáról,⁹³⁸ gyűlés tartására utasít székely széket,⁹³⁹ megye panaszol főtitstje ellen⁹⁴⁰ — mindezek azonban, ismételjük, aligha tekinthetők típuseseteknek.

A városi igazgatás ügyei még kisebb mértékben szerepelnek a kancellária ügykörében; annál is kevésbé, mert a jelentősebb városok nagy többsége száz város lévén, ezek főtitstjeinek kinevezési, beiktatási ügyeit már a törvényhatóságoknál tárgyaltuk. Városi tisztségek ügyei kancelláriai úton való intézésének is ritkán maradt nyoma.⁹⁴¹ Az esküdség és tanács összetételének kérdései csak akkor jutottak a kancellária elé, ha a natiók vagy felekezetek érdekeiről volt szó.⁹⁴²

Jóval összetettebb volt ennél a kancellária *rendészeti* ügyköre. Rajta keresztül történtek a fejedelem intézkedései a *személy- és vagyónbiztonság* érdekében; jegyezzük meg: itt inkább egyes személyek s javaik védelmére kiadott rendeletekről volt szó, mint általános rendszabályokról. Ide számíthatjuk protectionalis adását egyes személyeknek magukra s birtokukra, s az ezzel kapcsolatos hivatali

levelezést; de történhetett ez egyszerűen missilés rendelettel is. Kifejezetten *politikai* jellegű rendészeti ügyek ritkán fordulnak meg a kancellária gyakorlatában, inkább csak rendkívüli helyzetekben⁹⁴³ vagy hosszas helyi bonyodalmak kulminációi-kor.⁹⁴⁴ *Személy kerestetése* szintén ritkán volt a kancellária feladata⁹⁴⁵ (nem értve ide a jobbágykerestetéseket vagy a bírói elfogatóparancsok különböző fajtáit). Jóval nagyobb ügyforgalmat jelentett a kancellárián az *útlevelek* (*salvus passusok*, *salvus conductusok*) kiadása, ill. az ilyen okmánnyal nem rendelkező „kóborlók” elleni intézkedések.⁹⁴⁶ A „kóborlóknak” minősülő személyek üldözése egyébként is nemegyszer adott okot intézkedésre.⁹⁴⁷ A törvényileg sűrűn szabályozott *nyomfelvétel* kérdésében elvétve volt ok a kancellária beavatkozására⁹⁴⁸ éppúgy, mint *vadászati kihágások* ügyeiben.⁹⁴⁹ Az is ritkán fordult elő, hogy a kancellária *személy vagy (nem adójellegű) pénzszállítmány kíséretéről* rendelkezett.⁹⁵⁰ Ismét nagyobb részügyköröket jelentettek a kancellária rendeleti ügykörén belül azok a kérdés csoportok, amelyeknek *külföldi* vonatkozásuk volt. Az *útlevel*-ügyről már belföldi vonatkozásokban is szólottunk. Külföldre természetesen csak *salvus passusszal* volt joga utazni az erdélyi lakosoknak; hogy azonban ez ellen is történtek vétségek, azt fejedelmi tiltó rendeletek igazolják, általános és egyedi jellegűek egyaránt.⁹⁵¹ Külön említendők e vonatkozásban a kancelláriának a *kivándorlást* tilalmazó, ill. annak megakadályozására tett intézkedései.⁹⁵² Jelentősebb méretű kancelláriai ügykör a *határrendészeté*. A fejedelem gyakran egyszerűen vigyázásra intette a határszéli törvényhatóságokat,⁹⁵³ vagy kifejezetten a külföldre vezető utakra való vigyázatra,⁹⁵⁴ elzáratta a határon átvezető titkos ösvényeket,⁹⁵⁵ veszélyesebb helyzetben a törvényhatóságok útján bevágatta az utakat,⁹⁵⁶ majd a megfelelő időben felszabadította őket.⁹⁵⁷ Intézkedett latrok beütésének megakadályozására,⁹⁵⁸ menekülő lázadók feltartóztatására.⁹⁵⁹ Végül külön jelentősebb részügykört jelentettek a kancellária rendészeti ügykörén belül a *külföldi személyek* ügyei. Ezek jelentős részben a két román fejedelemség politikai eseményeinek függvényeképpen alakultak ki: fejedelmeik vagy azok családtagjai, trónkövetelők, főtisztviselők vagy más boérok Erdélybe menekültek (vagy igyekeztek menekülni), az elűzött fejedelem utóda (vagy a trónkövetelő által meg nem döntött uralkodó), a menekülő boérok ellenpártja vagy épp maga a porta lépéseket tett az erdélyi fejedelemnél kiadatásuk vagy legalábbis az országban meg nem tűrésük iránt, kincseiket követelte, s a fejedelmi kormányzatnak (a szükséges diplomáciai lépéseken túl) a törvényhatóságokhoz is rendelkezni kellett mihez tartás végett.⁹⁶⁰ Kisebb rangú külföldi személyek ügyei ritkábban kerültek a kancellária elé; ilyenkor vagy a kémelhárítással rokon teendők ellátásáról volt szó, vagy arról, hogy valamelyik román fejedelemségből a szegénység indult meg Erdélybe.⁹⁶¹

Folytassuk hatáskörelemzésünket most a kancelláriának a *postaszolgálattal* kapcsolatos közigazgatási teendőivel. A postaszolgálatról magáról a későbbiekben szólunk; most azt ismertetjük: milyen teendőket hárít ennek ellátása a kancelláriára annak s a törvényhatóságoknak, városoknak viszonylatában. A postahálózat működését százados gyakorlat szabályozta, vitás kérdéseit pedig törvények hosszú sora; a fejedelemnek kellett közigazgatási úton rendelkeznie arról, hogy melyik helység meddig postálkodjék;⁹⁶² arról is inkább csak rendkívüli esetekben,

hogy személyeknek adjanak kocsit, lovat, vagy tartsanak postalovakat készen.⁹⁶³ Intézkedésére adhattak okot egyes helységek, különleges jogállású személyek postálkodási mentességei.⁹⁶⁴ Ennek az ügykörnek legnagyobb csoportját azonban a posták kihágásait, visszaéléseit tárgyazó jelentések és a kancellária ezek kapcsán hozott rendelkezései teszik.⁹⁶⁵

Ennek az ügykörnek rokona s mintegy tartozéka a *gazdálkodási* ügyeké: a hivatalos úton járóknak adandó étel-italé, szállásé. Ez az ügykör három ügypust tartalmaz: a gazdálkodási kötelezettség közigazgatási rendelkezéssel való szabályozását,⁹⁶⁶ egyedi intézkedéseket egyes személyekre való gazdálkodásra⁹⁶⁷ s végül általános vagy egyedi rendelkezéseket a gazdálkodási visszaélések ellen.⁹⁶⁸

Ami az *út-, hidépítés, révtartás* kérdéseiből a kancellária közigazgatási ügykörébe tartozik, annak legnagyobb részét a marosváradgyai híd építésének ügyei teszik: a fejedelem szálfákat, pallókat, ácsokat követel a törvényhatóságoktól a híd építéséhez (külön tc. alapján vagy anélkül).⁹⁶⁹ Elvértve fordul elő, hogy a kancellária révtartás ügyében rendelkezik⁹⁷⁰ vagy az országút vonalának kijelölésére küld ki biztosokat.⁹⁷¹

A *gazdasági élet* ágazatai közül a *mezőgazdaság* (a korábbiakban már tárgyalt vagyoni jogi kérdéseken túl) szinte egyáltalán nem érdekelte a központi közigazgatási szervet; arról még nem volt szó, hogy az uralkodói hatalom e vonatkozásban belenyúljon a feudális földbirtok ügyeibe. *Iparügyekkel* már foglalkozik a kancellária; ezek legnagyobb részét céhügyek teszik: rendelkezések a céhszabályok betartására,⁹⁷² városi céh kiváltságainak védelme a külső mesteremberek ellen⁹⁷³ vagy éppen a falusi mesterek, céhek működésének biztosítása a városi céhekkel szemben,⁹⁷⁴ falusi mesterek felvételése a városi céhbe,⁹⁷⁵ városi mesteremberek közti jogvitában hozott döntés végrehajtása,⁹⁷⁶ céh intése a kiváltságaival járó kötelezettségek ellátására.⁹⁷⁷ A kancellárián kimutathatóan megforduló egyéb iparügyek már egyedi jellegűek: Báthori Zsigmond a Szebenben megtelepedett olasz posztócsinálókról intézkedik,⁹⁷⁸ kerül a kancellária elé malomgát ügye is (hisz ily ügyekben még törvényeket is hoznak), iparosok kiengedése szomszéd országba⁹⁸⁰ vagy olyan különleges iparágak egyes ügyei, mint a könyvnyomtatás⁹⁸¹ vagy a harangöntés.⁹⁸²

Mennyiségileg is jóval nagyobb azoknak az ismert ügyeknek köre, s jóval differenciáltabb is, amelyeknek a *kereskedelem* a tárgya. A kancellária intézkedik a *pénzforgalom* egyes kérdéseiben: pénzfajták eltörlése vagy elfogadása ügyében,⁹⁸³ pénz kivitelének engedélyezéséről vagy eltiltásáról,⁹⁸⁴ hozzá érkezik jelentés a rossz pénz jelenlétéről a forgalomban.⁹⁸⁵ Innen történt rendelkezés a pénz értékéről is.⁹⁸⁶ A *mértékügyben* egyetlen pátenst ismerünk, a szebeni és kolozsvári mázsa érvényességéről.⁹⁸⁷ Az *árszabályozás* kérdését az országgyűlések nemegyszer rendezték törvényileg, Bethlen Gábor idején külön központi szerv végezte a *limitatio* felügyeletét (erről a maga helyén szólunk). Ami itt a kancellária szerepe volt, az részben a *limitatio* kidolgozásáról való rendelkezés az egyes törvényhatóságokhoz,⁹⁸⁸ részben az elkészült szabályozás kihirdetése,⁹⁸⁹ az érvényben lévő *limitatio* betartása,⁹⁹⁰ engedmény tétele ahhoz képest⁹⁹¹ vagy a szabályozás felfüggesztése (a következő országgyűlésig).⁹⁹² A *vásártartás* kérdéskörében a

kancellária (túl a vásárkiváltságok kiadásának okleveles gyakorlatán) csak helyi jellegű szabálytalanságok, visszaélések megszüntetéséről intézkedett.⁹⁹³ A *vámügylek* (a belső vámokat értve itt, amelyeknek ügyei a kancellária közigazgatási hatáskörébe tartoztak) ismét csak nem túl sokrétűek: Izabella 1542-i pátensén túl, amely szerint a szászokon ne vegyenek új vámokat,⁹⁹⁴ vagy egyes helységek vámkiváltságainak betartásáról van szó,⁹⁹⁵ vagy vámosok szabálytalanságáról,⁹⁹⁸ helyi vámvitáról.⁹⁹⁷

Az előbbi csoportnál jóval nagyobb s differenciáltabb is a *hitelügylek* kategóriája. Ezek zömében a hitelező a fejedelemhez fordul adósság megfizetése iránt, s az kancelláriáján át rendelkezik az illetékes törvényhatóságnak, városnak az összeg behajtásáról.⁹⁹⁸ Adhatott azonban ily úton haladéket is a fizetésre,⁹⁹⁹ vagy intézkedhetett adósság elengedéséről is.¹⁰⁰⁰ Külföldi személyek erdélyi vonatkozású hitelügyei is kerültek a kancellária elé.¹⁰⁰¹ Háborús időkben vagy az uralmi válságok idején természetesen a hitelügylek is különlegesen alakulhattak. I. Rákóczi György 1644—1654-ben azokon az erdélyi személyeken, akik bécsi hitelezőknek adósok, megvéteti tartozásukat.¹⁰⁰² 1658—1660-ban II. Rákóczi György és Barcsai pártharcai adnak okot hitelügyi bonyodalmakra is: Barcsai 1659 letelején, országgyűlési határozatra hivatkozva, konfiskáltatja a Rákóczi-párti Kövér Gábor javait, s ennek során felvéteti annak kinnlevőségeit.¹⁰⁰³ Amikor aztán Kövér 1659 nyarán Rákóczival visszatér, az a kincstárból fizeteti meg neki veszteségét, s ő is felhajtja a pénzt Kövér adósain.¹⁰⁰⁴

Külön kérdéscsoportot képeznek az Erdélyben működő *külföldi kereskedők* ügyei. A kancellária szemmel tartja őket,¹⁰⁰⁵ intézkedik arról, hogy a lerakóhelyeknél beljebb ne jöjjenek,¹⁰⁰⁶ körrendeletben közli lerakóhely áthelyezését,¹⁰⁰⁷ ellenőrizteti, hogy a külföldi kereskedők váltottak-e *salvus conductust* a kereskedelemre¹⁰⁰⁸ vagy éppen rendelkezik a *salvus conductus* megtagadásáról nekik,¹⁰⁰⁹ eltiltatja működésüket¹⁰¹⁰ vagy legalábbis korlátozza,¹⁰¹¹ védelmébe vesz (a jószomszedság érdekében) erdélyi céhkiváltságokat megsértő moldvai kereskedőt¹⁰¹² vagy arestáltat külföldi kalmárt.¹⁰¹³

A szorosabban vett erdélyi *külkereskedelem* ügyköre mennyiségileg nagyobbak tűnik a fennmaradt iratanyag alapján az előbbinél, de alig néhány ügýtípusból áll: az országgyűlések vagy maguk a fejedelmek által oly gyakran hozott kiviteli tilalmaknak az illetékesekkel való közléseiből,¹⁰¹⁴ biztos kiküldésétől kiviteli tilalom végrehajtására,¹⁰¹⁵ egyes árufajták kivitelének engedélyezéséből,¹⁰¹⁶ behozatali tilalmak kihirdetéséből s az ezekkel kapcsolatos egyéb intézkedésekből.¹⁰¹⁷ Külön tegyük itt említést a kancellária ügyködéséről a *fejedelmek által* (monopolisztikus alapon vagy másképp) *folytatott külkereskedelemben*; az ilyen ismert intézkedések, Bethlen Gábor egy moldvai vaseladásától eltekintve,¹⁰¹⁸ a marhakereskedelem monopóliumával függnek össze.¹⁰¹⁹ Néhány ismert esetben városok *árumegállító jogával* kapcsolatban van szükség a kancellária intézkedésére.¹⁰²⁰

Az *iskolaügy* terén a kancellária hatásköre meglehetősen korlátozott. Elsősorban maguk az egyes egyházak gyakorolnak felügyeletet iskoláikra (a felekezetek egyházi és világi vezetői egyaránt, ki-ki a maga hatáskörében). A kancellária

iskolaügyi tevékenységének elsősorban a nagyobb, felsőfokú oktatást is végző intézményekkel kapcsolatban van nyoma. A 16. században a kolozsvári jezsuita kollégium esetében találkozunk ezzel,¹⁰²¹ a 17. században a református kollégiumoknál, elsősorban a gyulafehérvári, majd enyedi iskolánál,¹⁰²² de a marosvásárhelyi,¹⁰²³ a kolozsvári,¹⁰²⁴ debreceni kollégiumnál is.¹⁰²⁵ Külön feladatként jelentettek a kancellária számára a külföldi egyetemeken tanuló erdélyiek ügyei.¹⁰²⁶ Láthatólag ritkán kell intézkednie a fejedelemnek tanítói járandóságok ügyében.¹⁰²⁷ Külön említsük itt végül a fejedelemnek a fogarasi román iskola fenntartásával kapcsolatos intézkedéseit.¹⁰²⁸

Még szerényebb a kancellária *egészségügyi* hatásköre. A szórványos nyomokból ítélve, a járványelhárítás terén fejtett ki tevékenységet.

*

A kancellária közigazgatási hatáskörének e talán fárasztó, de elkerülhetetlen elemzését elvégezve, kíséreljük meg most e hatáskör *jellege*nek megállapítását. Kritériumaink azok lesznek, amelyeket már munkánk kezdetén felvettünk: milyen mélyen hatol be a központi kormányzat a feudális osztályrend törvényekkel, privilégiumokkal körülbástyázott (de távolról sem teljesen lezárt) területeire, mit von ellenőrzése alá a nemesi birtok életéből, milyen tényleges jogokat gyakorol az egyházakkal szemben, mit szabályoz, s hogyan, a lassan átalakulóban lévő gazdasági életen? A mélység kritériuma mellett ott a szélességé is: milyen rendszeres ez a behatolás?

A kancellária közigazgatási hatáskörének elemzése feltehetően olvasónkat is arról győzte meg, hogy az erdélyi központi hatalom erős, de még nagymértékben középkorias jellegű. S ez nehezen is lehetne másképp. Erdélynek a királyi Magyarországgal szemben jóval fejletlenebb gazdasági-társadalmi viszonyai nem is termelhetnek ki mást — s a központi hatalom erőssége jórészt éppen a gazdasági-társadalmi fejlődés ez elmaradottságából következik. A fejedelemnek hatalmas uradalmak állnak rendelkezésére, amelyeket a királyi hatalom meg tudott védeni a nagyurak kezére kerüléstől, katonai hatalmának egyik fő bázisa a szabad katonaelem — ezek szabadságához azonban nem is nyúlhat, neki kell a leg gondosabban őrizni ezt. A saját szükségleteire megkap mindent a törvényhatóságoktól, városoktól (a szokásos fizetség vagy a szállítások stb. adóba számítása mellett), amit követel tőlük, de a feudális rend fő erőinek területére még csak itt-ott hatolhat be. A feudális birtokos (személyesen vagy törvényhatóságának követe útján) megszavazza az országgyűlésen az adót, nem emel szót behajtása ellen se — de ezt a törvényhatóság apparátusa végzi (majd látni fogjuk, hogy mikor s mennyiben külön országos apparátus is), s a továbbiakban a központi *kormányzatnak* gyérkeves köze van ahhoz, hogy miként jár el ő jobbágyával szemben, akinek (a kialakuló új felekezeti rendben) jórészt lelkieken is ura mint az egyházközség vagy magasabb egyházszerkezeti egység patrónusa. S ha engednie is kell a fejedelmi hatalomnak a jobbágyfiak iskoláztatása kérdésében, ezt *törvénynek* teszi — amit végrehajtanak ugyan, de nincs nyoma annak, hogy ebben a központi kormányzat járna el. Az új felekezeti rend pedig annyiban csak kedvez a fejedelmi hatalomnak,

hogyan az legfőbb arbiterként léphet fel viszályaikban, kinevezési, ill. megerősítési jogának gyakorlásával hűségében tartva őket. A reformáció, különösen annak sajátos erdélyi formái, majd a 4 recepta religio rendszerének kialakulása révén az erdélyi fejedelmi hatalomnak az ölébe hull a „nemzeti egyház”-nak egy egyedülálló jellegű kelet-közép-európai megfelelője; egy bonyolult felekezeti rend, amelynek azonban minden tényezőjével szemben gyakorol bizonyos főséget. Az egyházak intézményeivel szemben rendszeres felügyelet, a felekezetek belső életébe való rendszeres beavatkozás azonban lényegében még ismeretlen e korban Erdélyben.

Mi hát az a kancellária közigazgatási hatáskörében, amit már lényegesen többnek tarthatunk a középkori jellegű igazgatásnál? Hangsúlyozzuk: itt nem az igazgatás *nívójáról* van szó; az itt elmondottak feltehetően erősítik olvasónkban azt a benyomást, ami a kancellária és postaszolgálatok működéséről írtakból is kialakulhat: Erdélyt a 16—17. században, a válság-időszakoktól eltekintve, történeti adottságaihoz képest igen jó nívón kormányozták. A kérdés azonban most nem a kormányzat nívójáé, hanem jellegéé.

Úgy hisszük: néhány vonatkozásban beszéltünk a jelleg bizonyos változásáról is. Ilyen vonatkozás az ország kül- és belbiztonságáé. Az a hírszerzési tevékenység, amelyet a kancellária a közigazgatási úton folytat, már nem kifejezetten középkorias, éppen rendszeressége révén — még ha ezt a központi hatalom nem is saját apparátusával, hanem a határszéli törvényhatóságok, külföldre járó kereskedők útján stb. végzi is. A rendészeti hatáskört pedig éppen differenciáltsága emeli ki a kancelláriai hatáskörök közül. A gazdasági élet ellenőrzése persze érdemben az iparra és kereskedelemre szorítkozik, s az iparban jórészt a céhüggyekre — de hát vajon a 18. század első felének erdélyi kormányzati iparellenőrzése produkál-e többet annál, amit itt láttunk? A kereskedelem ellenőrzése terén pedig ismét csak az ügykör méretei, tagoltsága az, ami már jellegbeli változást jelent.

Mindez, ismételjük, a 16—17. századi Erdély gazdasági-társadalmi fejlettségének és nemzetközi helyzetének logikus következménye. Még jócskán középkorias, de erős (és igen nívósan gyakorolt) fejedelmi hatalom, amely biztosítja és elismerteti túlsúlyát a rendi tényezőkkel szemben, bár azok területére még nem nagyon hatol be, főséget gyakorol az egyházakkal szemben, az ország nemzetközi helyzete által diktált határozott politika a rendészetben, hírszerzésben — s végül az átlagosnál erősebb érdeklődés a gazdasági élet új jelenségei iránt: ez az említett meghatározó tényezők természetes terméke.

Ez az, amit a kancellária közigazgatási hatáskörének jellegéről összegezve mondhatunk. Ahhoz azonban, hogy a kormány szerv egész tevékenységéről ítéletet alkothassunk, végig kell elemeznünk további hatásköreit is.

3. KINCSTÁRI IGAZGATÁS

Tovább haladva a kancellária hatáskörének elemzésében, a kincstári igazgatásnak általa ellátott teendőit vesszük sorra.

Bevezetőül tisztáznunk kell valamit. Már a fejedelmi tanács összetételének ismertetésénél számos ízben találkozunk olyan személyekkel, akik a kincstartó

tisztségét viselték. A későbbiekben közölni fogjuk az ismert kincstartók jegyzékét is; a névsor némileg hézagos lesz. S nemcsak a forrásadottságok miatt. Olyan időszakoknál is, amelyeknek archontológiája szinte teljességében, napnyi pontossággal tisztázható, betöltetlenül találjuk e tisztséget. A jelenség okáról a jegyzék elemzésénél fogunk szólni. Kincstartó tehát nincs állandóan — kincstartói *fondot* rekonstruálni pedig csak egészen töredékesen sikerült, még olyan kincstartónál is, mint Kemény János, akinek pedig viszonylag bő irathagyatéka van. Külön kincstartói kancellária nincs. Vannak komornik deákok, akik a fejedelmi kincstár mellett látnak el bizonyos teendőket (befizetett összegek átvétele, nyugtázása vagy legalábbis a nyugta ellenjegyzése stb.), de ezek együtt nem alkotnak expédiáló szervet. A kincstári ügyek központi irányításában az *expeditio* az egységes kancellárián belül történik. Hogy erre az ügyintézésre a kincstartónak van-e befolyása (amikor a tisztség be van töltve, s betöltője épp a fejedelmi udvarban tartózkodik, nem pedig külföldön hadakozik vagy más funkciói ellátásával van elfoglalva), azt ehhez szükséges ügyintézési feljegyzések nemlétében nem volt módunk eldönteni — „valószínűségi” alapon üres feltevésekbe bocsátkozni pedig nem láttuk értelmét.

Ahogy a kancellária közigazgatási hatáskörének elemzésénél, úgy itt is jelezzük: a kincstári igazgatásnak is voltak olyan (ez esetben általános vagy szakigazgatást gyakorló) országos szervei, amelyeknek ismertetésével (esetünkben a kincstartói jegyzék bemutatása után) külön fogunk foglalkozni.

A részletes elemzés megkezdése előtt szóljunk még arról: mekkora volt az aránya a kincstári ügyeknek a kancellária egész ügyforgalmában? Forrásul ennek eldöntéséhez is a bevezetőnkben már felhasznált 1632-es ügyintézési napló szolgált. Annak adataiból kíséreltük meg elkülöníteni a kincstári vonatkozásúakat. Íme az eredmény:

1632. április 18—30. = 4,

1632. május 1—31. = 23,

1632. június 1—30. = 10 kincstári vonatkozású ügyintézéssel találkozunk. A nem egészen két és fél hónapban 37-tel, havi átlagban nyersen 15-tel; ez évente 180-at jelent. Ez a kancellária egész ügyforgalmának kb. 11%-a. Az arányt a következőkben s még inkább a kincstári igazgatást végző egyéb országos szervekről elmondandók után olvasónk is reálisnak fogja találni.

a) Kincstári uradalmak igazgatása

Az Erdély összterületéhez képest (különösen Várad, Jenő, valamint a lugosi és karánsebesi bánág elvesztése előtt) oly jelentős arányú fiscalis birtokok igazgatásának teendői közül első helyen a *birtokok ingatlan-állagával* kapcsolatos teendőket említsük. A kancellária rendelkezett birtoknak az adományos személyének halála után a kincstár számára való visszafoglalásáról¹⁰²⁹ vagy zálogbirtoknak valamilyen jogcímen való visszavételéről,¹⁰³⁰ utasított *productióra* fiscalis birtokokról személyeket vagy egész megyék nemességét.¹⁰³¹ Kerültek elébe olyan ügyek is,

amelyek tárgya fiscalis uradalmak jogvitája volt nem kincstári helységekkel, kölcsönös kihágások a másik fél területén vagy éppen nem kincstári népek jogvédelme fiscalis uradalomban,¹⁰³² vitázott vagy egyezkedett fiscalis jószágra szökött magánföldesúri jobbágycsoportokról uraikkal.¹⁰³³ Vegyük ide az eseteket is, amelyekben a kancellária bérbe adott kincstári birtokok ügyeiben járt el.¹⁰³⁴

Ezzel az ügycsoporttal volt rokon az a másik, amelybe a kincstári uradalmak *összeírásának, általános felülvizsgálatának* ügyei sorolandók.¹⁰³⁵ A kancellárián keresztül történt az *uradalmak tisztjeinek* kinevezése,¹⁰³⁶ instructióval ellátása,¹⁰³⁷ a velük kapcsolatos egyéb személyzeti ügyek intézése.¹⁰³⁸ Ugyanígy intézkedtek a fejedelmek az uradalmakban szükséges *épitkezések, melioratiók* ügyeiben is.¹⁰³⁹

Az uradalmakban folyó *földművelésnek* legkülönbözőbb kérdéseiben rendelkezett a hatóság: az őszi vetés megvizsgálásáról és a gyomláltságáról,¹⁰⁴⁰ kaszások rendeléséről valamelyik uradalomba s a jobbágycsoportok tartásáról aratáson és kaszáláson,¹⁰⁴¹ csépelgetésről,¹⁰⁴² zsákok biztosításáról a vetőmag számára,¹⁰⁴³ szüreteltetésről,¹⁰⁴⁴ ezeken a „kurrens” feladatokon túl azonban olyanokról is, mint a majorsági termékek védelme,¹⁰⁴⁵ dolgosok kirendelése irtáshoz,¹⁰⁴⁶ a majorgazdaság áthelyezése más termőterületre,¹⁰⁴⁷ fiscalis szőlők folyamatos műveltségének biztosítása.¹⁰⁴⁸ Az *állattenyésztési* ügyek skálája szűkebb. A fejedelem olyankor rendelkezett kancelláriáján át az egyes uradalmaknak, amikor állatállományuk jelentősebb veszteségéről volt szó,¹⁰⁴⁹ vagy állatok átirányításáról egy uradalomból a másikba.¹⁰⁵⁰ Még szerényebben vannak képviselve a kancellária ügyforgalmában az uradalmak egyéb termelési ágai: *a halászati ügyek,*¹⁰⁵¹ *a fűrészmalmok,*¹⁰⁵² *papírmalmok,*¹⁰⁵³ *üveghuták ügyei.*¹⁰⁵⁴

Gyakoribbak ezeknél a *jobbágyszolgáltatásokkal* kapcsolatos ügyek: a jogtalanul mentességgel élők szolgáltatásának elrendelése,¹⁰⁵⁵ termékszolgáltatások, ill. restantiák felszedése,¹⁰⁵⁶ jobbágypanasz kivizsgálása¹⁰⁵⁷ vagy a szolgáltatás emelésének eltöltése.¹⁰⁵⁸ A jobbágyszolgáltatásokkal némileg rokon ügykategória (hisz itt is az uradalmak munkaerő-ellátásáról van szó) *külső munkások berendelése* a kincstári jószágokra.¹⁰⁵⁹ Az is megtörténik, hogy az uralom népét *más jellegű szolgálatra* (sózállítás) rendeli ki a kancellária.¹⁰⁶⁰

A kincstári uradalmak termékeinek *értékesítéséről, felhasználásáról* is rendelkezhetett e hatóság útján a fejedelem: állateladásról,¹⁰⁶¹ a kocsmáltatás sokrétű ügyeiről,¹⁰⁶² a fejedelmi udvar számára való szállításokról.¹⁰⁶³ Ez utóbbiakkal együtt említsük a *fejedelmi udvar számára* az uradalmakból rendelt szolgálókat.¹⁰⁶⁴

Az ezen ügykörbe tartozó kancelláriai ügyintézésnek legnagyobb ügykörét azonban a kincstári uradalmak készpénz- és termékkészletéből való *utalványozások* teszik. A fejedelem ezekkel fizetteti ki a legkülönbözőbb rangú kormányhatósági vagy helyi kincstári tisztek, szolgák conventiójuk szerinti járandóságait, végyári főtisztek illetményeit, katonák hópénzét, egyházi személyek (ideértve a kollégiumi professzorokat és iskolamestereket is) javadalmát, kegydijszerű juttatásokat rokkant katonáknak vagy katonák özvegyeinek, ezenkívül készpénz- és termékjuttatást minden rendű és rangú, arra érdemesnek talált személynek; utalványoz bizonyos kormányzati teendők ellátására is.¹⁰⁶⁵ A kincstári uradalmakkal

kapcsolatos ügyek ügykör-csoportjába tartozik végül néhány olyan, mennyiségileg ismét kisebb ügykör, mint az uradalmak népének *jogvédelme*,¹⁰⁶⁶ *vallásügyei*,¹⁰⁶⁷ a kincstári uradalmak e korban még nehezen megfogható *jobbágymozgalmai*,¹⁰⁶⁸ *a máramarosi öt város ügyei*¹⁰⁶⁹ vagy végül a határszéli *uradalmak tisztjei útján történő hírszerzés*.¹⁰⁷⁰

b) Az ércbányászat, -kohászat, pénzverés ügyei

Az ismert ügyek mennyiségét tekintve az előbbinél kisebb, de azért erősen differenciált ügykörcsoport a kancellária kincstári vonatkozású ügyforgalmában az ércbányászati, -kohászati, pénzverésügyeké. Az ércbányászat egyes ágai közül a nemesfém- és higanybányászat súlya az erdélyi kincstári jövedelmeken belül kellően ismeretes; elsősorban ez indokolja az ügykör-csoport súlyát is.

Mint a kincstári uradalmak esetében, itt is a kincstári bánya- és kohóművek *birtoklásának* kérdéseivel kezdjük. Foglalkozott a kancellária *zálogban* levő stompok visszaváltásával,¹⁰⁷¹ *bányák, kohók bérbeadásával*. A *bányaművelés* ügyei közül elsőnek a *bányauradalmak állapotáról* beszámoló jelentéseket s a rájuk tett reflexiókat említsük,¹⁰⁷² majd a *bányaművelés zavartalanságát* célzó rendelkezéseket.¹⁰⁷³ Gyakori tárgya a kancelláriai ügyintézésnek a bányászat, kohászat *anyagellátása*.¹⁰⁷⁴ De foglalkoznia kellett a szervnek a bányák *munkaerőkérdéseivel* is: idegen bányászakember alkalmazásával,¹⁰⁷⁵ a bányászok fizetésének ügyével,¹⁰⁷⁶ szökött bányászok kézrekerítésével.¹⁰⁷⁷ Számos izben kellett rendelkeznie a fejedelemnek az *arany cimentezésre való beszolgáltatásáról*,¹⁰⁷⁸ *arany beszerzéséről* vagy *eladásáról*.¹⁰⁷⁹ Az aranyváltás munkája, a hagyományos szervezettel és módon, láthatólag a kormányzat különösebb beavatkozása nélkül folyt (csak 1613-ban érinti e kérdést két fejedelmi pátenst¹⁰⁸⁰ és 1682-ben Apafi egy rendelete Abrudbányához).¹⁰⁸¹ Az *ezüsturbura*,¹⁰⁸² ill. *ezüstválasztás* kérdése¹⁰⁸³ szintén ritkábban fordult elő a kancellária ügyforgalmában. Viszonylag bőven foglalkozhatott viszont a *higanykereskedelem* kérdésével, a higany igen értékes exportcikke lévén az országnak.¹⁰⁸⁴ Ugyanígy gyakoribb teendő volt a kincstári bányákban és kohóművekben előállított *vas és réz beszolgáltatásában* való eljárás,¹⁰⁸⁵ *vas- és rézmunkák megrendelése*,¹⁰⁸⁶ jelentős részben katonai célokra). Fel kellett lépnie a kancelláriának az ércbányaművelés bizonyos *szabálytalanságai* megszüntetésére is.¹⁰⁸⁷ A kancellária kincstári hatáskörének ezen ügykör-csoportján belül azonban szintén az ércbánya-igazgatás alsóbb szerveitől való *kifizetések, utalványozások* ügyeinek maradt a legbővebb nyoma. Bányaterméket és készpénzt egyaránt utalványoztak, a legkülönbözőbb célokra: udvari szállítások rekompenzációjaként, kormányhatósági tisztviselő fizetésébe, katonaság ellátásába vagy hópénzébe, kincstári építkezésekhez vagy egyéb kincstári célokra, de személyeknek is, építkezésre vagy állandó deputátumképpen.¹⁰⁸⁸ Külön említsük azokat az eseteket, amelyekben a kancellária *higanynak kereskedők számára való kiadásáról* intézkedik.¹⁰⁸⁹

A pénzverésügy eléggé ritkán szerepel a kancellária gyakorlatában (hamispénzverés elleni fellépés,¹⁰⁹⁰ annak szabályozása, hogy a szász universitason milyen pénzfajta verhető,¹⁰⁹¹ olyan, nem szorosan a pénzverésügyhöz tartozó ügyek is, mint érc megdézsmáltatása a pénzverde vezetőjével¹⁰⁹²).

c) Sóügy

Az erdélyi bányászat másik fontos ága, a sóbányászat és a hozzá kapcsolódó szállítási, kereskedelmi tevékenység kb. ugyanakkora súllyal és differenciáltsággal szerepel a kancellária hatáskörében, mint az ércbányászat.

A sóbányászat ugyan kifejezetten kincstári monopólium, szemben az ércbányászattal (ércbányát magánszemély is nyithatott), de ez nem volt akadálya a *sóbányák* (s velük esetleg a sókikötők) *bérbeadásának* vagy *elzálogosításának*. A bérbeadásokkal kapcsolatban nincs nyoma kancelláriai ügyködésnek; a vízaknai bánya Szebennek való elzálogosítása kapcsán már van (a fejedelem a vízbetörést szenvedett bánya helyreállításáról alkudozik a szebeniekkel, jobb bányagazdálkodásra inti őket,¹⁰⁹³ Tordára szökött vízaknai sóvágókat rendel vissza korábbi munkahelyükre,¹⁰⁹⁴ a marosportusi harmincadost utasítja, hogy korlátlanul engedélyezze a celleristáknak vízaknai só vételét,¹⁰⁹⁵ 1607 tavaszán ő rendelkezik az akna visszafoglalásáról a fiscus számára),¹⁰⁹⁶ s egy ízben a kolozsi sóakna Vitéz Mihály által Kolozsvárnak lett zálogba vetése révén is.¹⁰⁹⁷ Nem lehetett gyakori a *sóvágás engedélyezése magánszemélyeknek*.¹⁰⁹⁸

Ami magát a *sóbányaművelést* illeti, a kancellária általános sóügyi teendői közé sorolhatjuk az instrukciók kiadását a sókamaraispánoknak.¹⁰⁹⁹ A *bányaépítkezés*sel kapcsolatos kancelláriai ügyködés kettős irányú volt; részben új áknak kiépítésének előmozdítása volt a tárgya,¹¹⁰⁰ részben a sókamaraházak építkezései.¹¹⁰¹ Többfelé ágazó kormányzati problémát jelentett a *sóvágók* ügyeinek kategóriája. A fejedelem kancelláriáján át intézkedett sóbányahely kiváltságainak védelméről,¹¹⁰² egyes sóvágó-kategóriák mentességeinek megtartásáról,¹¹⁰³ a sóvágók kiválasztásáról és fizetéséről,¹¹⁰⁴ de a szökött sóvágók visszatérítéséről is.¹¹⁰⁵ A sóbányák más természetű munkaerő- és anyagellátási ügyei közé tartoztak a *törvényhatóságoktól a bányák részére rendelt szolgáltatások*: fa,¹¹⁰⁶ zsindey,¹¹⁰⁷ kötelek¹¹⁰⁸ adása (természetesen a szállítással együtt), a bánya közmunkában való tisztítása.¹¹⁰⁹ A kitermelt só *szállítása* csak a tengelyes szállítás vonatkozásában jelentett kimutatható gondot a kancelláriának,¹¹¹⁰ a sóhajózás ügyei kancelláriai intézésének nem találtuk nyomát. *Sóportusok* ügye (az előbbieken már említett viszonylatokat kivéve) szintén ritkán foglalkoztatta a kancelláriát,¹¹¹¹ a *sóértékesítési*,¹¹¹² *sóvám*-,¹¹¹³ *nemesi só*-,¹¹¹⁴ *számadási ügyek*¹¹¹⁵ szintén.

Annál bővebb ez esetben is a sójövedelmekből természetben vagy készpénzben rendelt *kifizetések*, *deputálások* iratanyaga. A só az egész tárgyalt korszakban „elfogadott fizetőeszköz” — s nemcsak Erdélyben. Így aztán deputál belőle (s a készpénz-sójövedelmekből is) a fejedelem főtisztek, alsóbb kormányzati tisztviselők, fejedelmi udvari szolgák fizetésébe, az udvar számára történt szállítások

értékének kiegyenlítésére, fiscalis portio kiváltására, nemesfémbányászok fizetésébe; sóval vagy a készpénz-sójövedelmekből fizeti a hadakat, segívez egyes katonákat, váltat ki török—tatár rabokat. Jelentős a szerepe a sódeputátumoknak s a készpénz-sójövedelmekből tett utalványozásoknak az egyházak, egyházi intézmények támogatásában (az ismeretesen buzgó református I. Apafi Mihály azért a szegedi barátoknak is deputál sót), iskolák fenntartásában, professzorok, iskolamesterek fizetésében. De a sókamarákhoz fordulhat a fejedelem akkor is, ha török méltóságnak vagy követnek kíván ajándékot adni. Mindezeket túl az esetben is történnek utalványozások egyes személyeknek kártáritésképpen, szolgálataik rekompenzálására vagy ilyesmi jelzése nélkül — esetleg segélyképpen.¹¹⁶

d) Salétromfőzés

A kancellária bányaugyi teendői közül utolsónak a salétromfőzéssel kapcsolatosakat említsük; ennek a foglalatosságnak ismeretes hadászati jelentősége van (puskaporgyártás). A főzetés irányítását külön kincstári tisztviselő végezte,¹¹⁷ vagy a szász comes vállalta magára bizonyos mennyiségű salétrom előteremtését a fejedelem számára,¹¹⁸ úgyhogy a kancelláriának a munkafolyamattal kapcsolatban nem akadt dolga, csak a comesen vagy a szász székeken sürgette a salétromfőzők területi elirányításáról való rendelkezést,¹¹⁹ ill. a salétrom beszolgáltatását.¹²⁰

e) Tizedügy

A soron következő nagyobb jelentőségű kincstári igazgatási ágazattal, a tizedüggyel kapcsolatos kancelláriai teendők másképpen differenciáltak, mint az érc- vagy sóbányaugyek. Az egyházi tizedek a reformáció révén kincstári jövedelmekké váltak (az egyes egyházközségek számára meghagyott, egyházi intézményeknek eladományozott részük kivételével); ezeket azonban a kincstár nem kezelte oly monopolisztikusan, mint a sóügyet. A fejedelem zálogba vethetett egyes dézsmákat (vagy quartáikat), el is adományozhatta őket. Mindez teendők sorát háríthatta a kancelláriára — ugyanakkor természetesen csökkentve a fiscus kezén lévő tizedek igazgatásának gondjait. A magyar megyék magánföldesúri birtokról fizetendő kincstári tizedeit pedig (ami tudniillik nem került elzálogosításra vagy eladományozásra) a fiscus bérbe adta, s a tizedbérlet felszedését külön kincstári főtitst, a tizedfőarendator végezte, külön apparátussal; erről munkánk más helyén szólunk. Mindennek jócskán ki kellett hatnia a *kancellária* ez ügykörének alakulására.

A tized *birtoklásának* ügyköre is többfelé osztható. A kancelláriának fungálnia kellett a tized eladományozásánál is (oly sokrétűen, mint minden más adományozásnál),¹²¹ amellet a dézsma elzálogosításánál,¹²² a tized birtokosának birtokában való megtartásánál.¹²³ Olyan esetekben, amelyekben a bérlet létrehozásáról vagy fenntartásáról volt szó, ismét szükség lehetett a kancellária eljárására.¹²⁴

Külön részlete e kérdésnek a szász papok tizedeinek bérbeadásával, ill. a fejedelem vagy magánbirtokosok részéről való bérbevitelével kapcsolatos teendők.¹¹²⁵ Ebbe az ügykörbe tartoznak még a tizedkiváltságok megtartását célzó intézkedések,¹¹²⁶ annak meghatározása, hogy egyes szász káptalanok papjai mely tizedtermékekből adjanak részt a fiscusnak,¹¹²⁷ fellépés tizedbirtoklási visszaélések ellen.¹¹²⁸ Folytatott végül a fejedelem tizedbirtoklási, ill. tizedbérleti jogvitát is kancelláriáján át: 1609-ben a szász papságnak járó árendáról,¹¹²⁹ 1652-ben a királyföldi báránytizedről,¹¹³⁰ 1674-ben egyes nagysink-, újgyház- és szászvárosszéki falvak tizedeiről.¹¹³¹

Ezzel a csoporttal rokon a kancellária által intézett *tizedmentesség, -kedvezmény ügyköre*. Mentességet, kedvezményt nyerhettek maguk a tizedfizetésre kötelezettek (egész jogi kategóriák vagy egyes helységek, személyek), a tizedet bérlő birtokosok az arendafizetés alól, rövidebb időtartamra vagy az érdekelt személy egész életére, a legkülönbözőbb címeken (helység újratelepedése, háborús kár, templomépítés, török—tatár rabságban töltött idő, a fejedelemnek tett szolgálatok; az esetek jelentős részében nem jelölték meg a jogcímet).¹¹³²

Ami mármost a *tizedelés szorosabban vett menetét* illeti, a fejedelem több ízben adott ki kancelláriája útján tizedelési *instrukciókat*¹¹³³ vagy a *tizedelés egészét* egyébképpen érintő rendeleteket,¹¹³⁴ ideértve a tizedelés módját egészében szabályozó rendelkezéseket is.¹¹³⁵ El kellett hogy járjon a kancellária *tizedelők* kinevezési,¹⁰³⁶ illetményügyeiben.¹¹³⁷ Előfordultak gyakorlatában a tizedelés olyan részletkérdései, mint hordók biztosítása a *méztizedeléshez*,¹¹³⁸ *szőlődézmálási* előírás.¹¹³⁹ Az 1570-es—1580-as években a fejedelemnek sorozatosan kellett figyelmeztetni a főarendatort vagy egyes szász törvényhatóságokat: a *szász papok* szabadon választhatják ki a *quartát* a tizedből;¹¹⁴⁰ Bocskainak viszont arra kell intenie a szász papságot, hogy engedjék beszédni a quartát is, s majd ő gondoskodni fog a bérösszeg kifizetéséről.¹¹⁴¹ A *tized beszállítása* is viszonylag sűrűn tárgya a kancellária ügyintézésének.¹¹⁴² Rajta keresztül rendelt el a fejedelem *vizsgálatot* *dézmások szabálytalanságai miatt*.¹¹⁴³

A kancellária ez ügykörcsoportjának legnagyobb részét ezúttal is a tizedjövedelmekből termékben vagy készpénzben tett *kifizetések, utalványozások* teszik. Juttathatott a fejedelem e jövedelmekből országos főméltóságoknak (fizetésükben), kisebb kormányzati tisztviselőknak vagy udvari szolgáknak, az udvar számára dolgozó mesterembereknek, a tizedborból kincstári uradalmakba küldetett (nyilván kikocsmárlásra). Fejedelmi várak őrségének is juttathatott tizedterméket, de a várak főkapitányainak fizetésére is. Gyakori volt az egyházi személyeknek, iskoláknak (vagy ezek diákjainak) való deputálás a tizedből (sorozatosan van nyoma a vásárhelyi iskola ilyen javadalmazásának). S mint más kincstári ágazatok hasonló jelenségeinél, itt is gyakran történik úgy utalványozás egyes személyeknek, hogy annak oka nincs külön megjelölve.¹¹⁴⁴

f) Huszad-, harmincadügy

A kancellária nagyobb kincstári ügykör-csoportjai közül utolsónak a huszad-, harmincadügyet vesszük sorra. E terület adottságai ismét más jellegűek, mint az előzőké. Az most számunkra kevesebb gondot okoz, hogy a külkereskedelmi vámok egy részét Erdélyben huszadnak, más részüket harmincadnak nevezik — a kancellária velük kapcsolatos teendőiben ez nem játszik szerepet. Az viszont már igen, hogy a fejedelmek hosszabb-rövidebb időre bérbe adnak egyes harmincadokat vagy egész harmincadcsoportokat városoknak, egyes személyeknek vagy társasvállalkozóknak (ritkább az az eset, hogy zálogba vetik őket).

Ez esetben is a *birtoklás* kérdéseivel kezdve elemzésünket, a harmincadok bérletével kapcsolatos kancelláriai levelezés nem túlságosan sokoldalú. A fejedelem rendelkezik a bérbeadásról, értesíti a bérlőket, hogy továbbra is náluk hagyja a bérelt harmincadot (vagy épp fordítva, megvonja tőlük a további bérletet), megszabja a bérösszeget, engedményt ad belőle, sürgeti befizetését (vagy a bér egy részének fejében küldendő fűszerek stb. eljuttatását hozzá).¹¹⁴⁵ A bérleti összegek nyugtázását a már korábban említett külön kincstári apparátus végzi.

Voltak teendői a kancelláriának a *harmincadmentességek* kapcsán is. Jegyezzük meg persze: törvényileg szabályozták azokat a mentességeket, amelyek egész rendeket érintettek; a kancelláriának tehát csak akkor kellett eljárnia, ha a kiváltságokat sérelem érte. A mentességek körüli teendők inkább városok ilyen jellegű kedvezményei körül adódtak.¹¹⁴⁶ Esetenként szükség lehetett arra is, hogy fejedelmi áruszállítmányoknak biztosítsák a harmincadmentességet.¹¹⁴⁷ Külföldieknek egyes esetekben juttatott harmincadmentességről is a kancellária intézkedett az illetékesekhez.¹¹⁴⁸ Több ízben pedig erdélyi személyeknek (hallgatólagosan érdemeikre tekintettel vagy akár ilyen feltételezhető indok nélkül is) adott mentességekről van szó.¹¹⁴⁹

Ami mármint a kancelláriának a harmincadügyi szervezettel, annak működésével kapcsolatos tevékenységét illeti, teendői voltak *harmincadhelyek létrehozása, áthelyezése, megszüntetése* körül,¹¹⁵⁰ *építkezési* ügyekben.¹¹⁵¹ Több ízben kellett eljárnia *kiviteli tilalmak végrehajtásában*, ill. *tiltott áruk kivitelének engedélyezése* körül,¹¹⁵² *harmincadkihágások, hanyagságok*,¹¹⁵³ bizonyos árufajták *harmincadolásának megvizsgálása*¹¹⁵⁴ ügyében. A fejedelem is e hatóság útján lépett kapcsolatba a magyarországi kincstári igazgatás szerveivel a *Magyarországgal szembeni harmincadvonal* ügyeiben.¹¹⁵⁵

Nemegyszer volt a kancellária dolga a *harmincadjövedelmek befizetésének sürgetése* az egyes harmincadhelyektől.¹¹⁵⁶ Az a dolgok természetéből folyt, hogy a fejedelem a harmincadosokkal eszközölte bizonyos *vásárlásait*, hiszen a külföldről behozott ritkább árufajtákat célravezető volt már a határvámnál „megfogni”. Említettük már, hogy a bérbe adott harmincadok bérlői (ill. az e harmincadhelyeken szolgálatot teljesítő harmincadosok) is kötelesek voltak a bérlet fejében fűszert stb. szolgáltatni a fejedelmi udvar számára; a fejedelem azonban más harmincadokon is vásároltatott ilyeneket.¹¹⁵⁷ De vásároltatott a

fejedelem másfajta, belföldi (vagy nem ily igényes külföldi) árukat is a harmincadok útján, ill. fizettette ki velük ily vásárlásai értékét.¹¹⁵⁸

A kancelláriának azonban csakúgy, mint az eddig vizsgált kincstári igazgatási ügykörök esetében, itt is a *harmincadjövedelmekből tett kifizetések, utalványozások* jelentették a mennyiségileg legnagyobb feladatot. A harmincadokból deputált a fejedelem pénzüsszegeket országos főméltóságok vagy más kormányzati tisztviselők fizetésébe, udvari orvosa, zenészei javadalmazására, kézművesek munkadíjába, kincstári szükségletekre (bányaépítkezések, bányászok, pénzverők fizetése), hadak tartására, hópénzbe, végvárak szükségleteire, fegyverek beszerzésére, templomépítkezésekre, egyházi személyek fizetésébe, könyvnyomtatásra, a diplomáciai szolgálat céljaira.¹¹⁵⁹

Mindezekon túl a központi kormányzat, az adottságok természetes következményeként, a harmincadszervezetet is felhasználta a *hírszerzésben*.¹¹⁶⁰

g) A fejedelmi monopóliumok ügyei

A kancellária kincstári hatáskörének részeként tekintjük azt a tevékenységet is, amelyet fejedelmi monopóliumokkal kapcsolatban folytatott. A monopóliumok rendszerét, annak változásait itt nem célunk ismertetni; e helyt csak az a feladatunk, hogy a kancelláriának hozzájuk fűződő ténykedését bemutassuk. Ez nem volt túlságosan sokrétű — annál kevésbé sem, mert egyes monopóliumok igazgatását külön országos főtiszt (a méz- és viaszmonopólium esetében a méz- és viaszgyűjtés felügyelője — nevezik mézgyűjtő-*praefectus*nak vagy egyszerűen fejedelmi mézgyűjtőnek is) látta el, más, külkereskedelmi monopóliumoknál pedig a harmincadszervezet végezte, automatikusan, a szükséges ellenőrzési teendőket.

Ilyen körülmények közt a kancelláriára tulajdonképp csak a *monopóliumok létrehozásának kihirdetése* maradt,¹¹⁶¹ s (a méz- és viaszmonopólium külön felügyelőségének léte ellenére) a méz- és viaszmonopóliummal kapcsolatos teendők: rendelkezések a felvásárlás előmozdítására,¹¹⁶² intézkedés a méz szállítására,¹¹⁶³ fellépés e monopólium megsértői ellen.¹¹⁶⁴ Előfordulhatott az is, hogy a fejedelem a kancellárián át intézkedett egy monopólium egyedi esetben való feloldásáról.¹¹⁶⁵

h) A Királyföld különleges kincstári ügyei

Volt a kancellária kincstári hatáskörének egy olyan ügykör csoportja, amelybe a Királyfölddel kapcsolatos bizonyos különleges kincstári jövedelmek ügyeinek intézése tartozott.

Vegyük elsőnek közülük a *census sancti Martini*t, a szász *natio* Szent Márton-napi adóját (amely egyébként a 16—17 századra sokat veszített súlyából). A kancellária vele kapcsolatos ügyködésének nagy részét a *census* befizetésének sürgetése tette.¹¹⁶⁶ Az uralkodó kedvezményt adhatott az összegből,¹¹⁶⁷ utalványozott belőle,¹¹⁶⁸ rendelkezett utalványozottak beszámításáról a *census* összegébe.¹¹⁶⁹

Még ennél is egyszerűbb képlettel találkozunk, ha a kancelláriának a *szász papság census cathedraticus*ával kapcsolatos tevékenységét vizsgáljuk. Ott ti. majdnem kivétel nélkül a befizetés szorgalmazásáról volt szó,¹¹⁷⁰ s emellett néhányszor a belőle való utalványozásról.¹¹⁷¹

A *szász papok hagyatékából a fejedelemnek járó rész* esetében lényegében ugyanezzel találkozunk: a végrendeletek felterjesztésével, a fejedelmet illetők behajtásával és utalványozással belőle.¹¹⁷²

Ezeken kívül még két vonatkozásban kell hogy beszéljünk a kancellária tevékenységéről a Királyföld speciális kincstári ügyeiben. Rendelkezéseket adott ki a fejedelem számára való *borfoglalásokról*¹¹⁷³ és fiscalis uradalmak disznainak királyföldi *makkoltatásáról*.¹¹⁷⁴

i) A kancellária kincstári hatáskörének egyéb ügyei

A többi olyan kincstári ügyet, amelyet a kancellária intézett, már nincs értelme külön-külön alfejezetekben tárgyalni.

Vegyük közülük elsőnek a *személyek javainak lefoglalásával* kapcsolatos teendőket. Ilyen lefoglalásokra elsősorban a pártharcok idején került sor,¹¹⁷⁵ vagy súlyos vádakkal illetett s az esetek jó részében szűkésben lévő személyek esetében,¹¹⁷⁶ kivételesen hamispénzverőkkel szemben is jártak el így.¹¹⁷⁷ Az is a ritkább esetek közé számíthatott, hogy a lefoglalás módjáról kellett intézkedni.¹¹⁷⁸ De el kellett járnia a kancelláriának a *fiscusra háramlás* egyes eseteiben is (bár itt nem az övé volt az elsődleges cselekvés kötelezettsége).¹¹⁷⁹ A *kincstári bíráskodás* terén a kancelláriának láthatólag csak akkor voltak feladatai, ha az ügy nem tisztán kincstári volt, a kincstári és nem kincstári bíráskodás területét egyaránt érintette.¹¹⁸⁰

*

Végigtekintettük, ismét csak a lehető legtömörebben, a kancellária kincstári hatáskörét. Kíséreljük meg most összegezni vizsgálódásunk eredményeit.

Valamennyi kincstári ágazat igazgatása lényegében egységes képet mutat bizonyos *arányok* tekintetében. Minden esetben viszonylag bőven foglalkozik a kancellária a *birtoklás* ügyeivel, s hasonlóan eléggé sokat a *mentességek, kedvezmények* kérdéseivel. Az egyes ágazatok *funkcionálásának* kérdései közül az igazgatás általános szabályozásai (instrukciók kiadása), a tisztek kinevezése, a kincstári népek ügyei (jogállásuk, szolgálataik, fizetésük) s az ágazaton belüli építkezések, melioratiók ügyei aránytalanul többet szerepelnek ügködésének tárgyai közt, mint az ágazat működésének többi, szorosabban vett „belső” kérdései. (A termelési technikák problémáival pl. alig foglalkozik.) A kincstári uradalmak, bányák által létrehozott termékek *értékesítésével* ismét valamivel bővebben találkozunk a kancellária ügfyorgalmában. Valamennyi ügkategorian messze túltesz azonban a kincstári jövedelmekből való *kifizetések, deputatiók* ügyeie. Itt persze némi óvatosság nem árt a mérlegelésben. Annak, hogy az ilyen utalványozásoknak oly bőséggel találjuk nyomát, az is oka lehetett, hogy azoknak

a szerveknek, amelyekhez az utalványozó rendelet érkezett, e rendelkezéseket számadási célokra meg kellett őrizniök. (A kancelláriai rendeletben ilyenkor általában ott is szerepelt ez a formula: a címzett maga igazolására őrizze meg a „levelet”.) Egy tisztán agrotechnikai stb. rendelkezés megőrzése nem volt ennyire szorosan kötelező — bár a fejedelmek jó része (különösen az 1613—1657-i korszakban) láthatólag elég szigorú rendet tartatott az alsóbb igazgatási szerveknél e tekintetben is. Annyi feltehető, hogy az utalványozások aránya nem volt *annyira kiugró*, mint ahogy az előbbi elemzésből kitűnt — de ez az ügkör-csoport legalábbis a legnagyobb kategóriák közé tartozhatott.

A birtoklás és mentességek, az igazgatás alapszabályozásai, tisztek, kincstári népek ügyei — ezeknek viszonylagos túlsúlya a termelés technikai kérdéseivel szemben arra hajlitanának bennünket, hogy a kancellária kincstári hatáskörénél is a középkoriasság még erős meglétét állapítsuk meg, ahogy közigazgatási hatáskörénél. Ez a túlsúly azonban már önmagában véve is más szinten alakul ki, mint a közigazgatási hatáskörnél a „régí” elemeinek súlyaránya. Itt azért már beszélhetünk korszerű, részletes instructiókról; s ha a központi kormányzatnak a termelés menete iránti érdeklődése ugyan még nem jut fölénybe — de már jelentkezik. Mindezen túl a mérleg másik tányérjában ott vannak a termékértékesítések ügyei, s még inkább a kifizetésekéi. A kincstári igazgatási hálózat egyes szerveinek, az egyes „termelőegységeknek” pénztárai legalábbis az egyik legfontosabb pénzügyi bázisa a központosított állam zavartalan működésének (hadsereg fenntartása, egyházak, iskolák támogatása, zökkenők elhárítása a kincstári ágazatok éppen pénzzükében lévő részeinél), s az utalványozásokból az tűnik ki, hogy a központi kormányzatnak igen jó áttekintése van arról: melyik ágazatban van pénz és hová szükséges, milyen más állami feladatokra szükséges pénz (vagy termék) és mennyi, honnan a legcélrányosabb utalni. A kincstárnak ez a „pénzügyi ütőképessége” tán a legfontosabb vonása a 16—17. századi erdélyi központi kincstári igazgatásnak — s ez a legelőremutatóbb vonása is. Persze, ismét éljünk némi „kijózanító” megszorítással. Mindez könnyebben lehetséges egy olyan méretű és fejlettségű államban, amelyet egy-egy nagy uralkodóegyhénység (Bethlen Gábor, I. Rákóczi György) igen erősen személyi jellegű kormányzattal irányíthat, s jóval nehezebb nagy, összetett államkomplexumokban. Ez azonban semmit sem von le a fejedelmi kori erdélyi kincstári igazgatás e pozitívumának értékéből. Az pedig nem speciális, 16—17. századi erdélyi produktum, hanem legalábbis a kelet-közép-európai kormányzati fejlődés általános vonása e korban, hogy a kincstári igazgatás fejlődése előbbre jár a közigazgatásénál.

4. HADÜGYI IGAZGATÁS

Mint a kincstári igazgatás esetében is tettük, itt is szögezzük le: a hadügyi igazgatásnak voltak saját országos szervei is. Az ország generálisa a főtisztviselők közé tartozik (utaltunk rá: súlyban a kancellárral rivalizál); a főgenerálisok jegyzékét munkánk más helyén adjuk. Annak azonban, hogy e tisztség viselője

békeidőkben hogy fungál, kevés a nyoma; főgenerálisi fondot éppúgy csak egészen töredékesen sikerült rekonstruálni, mint kincstartóit. Itt és most a *kancelláriának* a hadügyi igazgatásban vitt szerepéről beszélünk. Annak pedig nincs nyoma, hogy a főgenerálisnak milyen szerepe volt egy-egy hadügyi tárgyú fejedelmi rendelkezés kiadásánál.

Az alábbiakban a korábbiakhoz hasonlóan az egyes nagyobb ügykörök szerint ismertetjük a kancellária e tevékenységét.

a) *A hadügy egésze*

Olyan rendelkezések ritkán kerültek ki a kancelláriáról, amelyek a hadügy egészét érintették. Voltaképpen egyetlen intézkedéstípus tartozik ide: az erdélyi mozgó hadak egésze vagy egyes különleges funkciójú seregek számára kiadott hadi edictumok.¹¹⁸¹

b) *Hadfelkelés, mezei katona-állomány*

Ez az ügykör mennyiségileg is sokszorosa az előbbinek, s természetesen jócskán differenciált is.

Kezdjük a dolgot a *hadkötelezettség* ügycsoportjával. A kötelezettség mértékét elsősorban a szász székek és vidékek, ill. a városok viszonylatában kellett időnként s esetenként újra szabályozni, a hagyományos rendtől valamely okból eltérően.¹¹⁸² A *hadkötelesek felszerelése* körül is akadtak a kancelláriára tartozó kérdések.¹¹⁸³ Külön ügykört képeznek azok az ügyek, amelyeknek tárgya a *zsoldosállítás* volt,¹¹⁸⁴ vagy *mesterembereknek a táborba rendelése*.¹¹⁸⁵ Gyakran intézkedett a fejedelem kancelláriáján keresztül *hadmentesség-ügyekben* (fejedelmi szolgálatban lévők, rokkant, öreg személyek, városban élő nemesség, városi adófizetők mentessége).¹¹⁸⁶ Ezzel rokon ügykör volt a *törvénytelen toborzás megakadályozása*, a zászló alá állt *jobbágy urának való visszaadása*.¹¹⁸⁷ A kérdés másik oldala, a *hadköteles állomány védelme* ugyanúgy foglalkoztatta a kancelláriát,¹¹⁸⁸ a katonaság *jogvédelme* szintén.¹¹⁸⁹

Mindaz a tevékenység azonban, amelyet a kancelláriának a hadkötelezettség ügyeiben ki kellett fejtenie, aránytalanul kevesebb annál, amire a kérdéskör többi részében szükség volt. A fejedelem e hatóságon át rendelkezett *mustrák* tartásáról,¹¹⁹⁰ *hadkészültségről*,¹¹⁹¹ s magáról a *hadba vonulásról* is,¹¹⁹² majd a *hadak leszállításáról*.¹¹⁹³ *Ebbe az ügycsoportba tartoznak még a hadból elmaradók elleni intézkedések*,¹¹⁹⁴ a *katonaszökevényekkel szembeni fellépések*.¹¹⁹⁵

c) *A mezői hadak tartása*

Ismét kisebb s kevésbé sokrétű ügyköre volt a kancelláriának a hadügyi igazgatás terén a mezei hadak tartása.

Elsősorban a hadak *fizetéséről* van szó e tekintetben. Emlékezzünk most rá: hányszor érintettük már e kérdést más aspektusból, akkor ti., amikor az adóból, ill.

az egyes kincstári gazdálkodási ágazatok jövedelmeiből való utalványozásokat ismertettük. De utalványozhatott hópénzt a kancellária egyes városoktól stb. úgy is, hogy az összeget a fejedelmi számvevőség utólag számította be valamely tartozásukba.¹¹⁹⁶ Foglalkozott a hatóság *rokkant katonák, katonaozvegyek, -árvák* segélyezésével is — e kérdéseket is érintettük már a korábbiakban, más szemszögből. A hadak tartásának egy további kérdése az *élelmezés* volt. Megtörtént az is, hogy bizonyos hadak élelmezésének ügye *általános szabályozásra* került;¹¹⁹⁷ általában azonban a fejedelem egyedi rendelkezésekkel szállított élést hadainak,¹¹⁹⁸ vagy eleve ígérve beszámításukat a törvényhatóság vagy város valamely szolgáltatásába, vagy jelezve, hogy a szállítók a táboron pénzért árusíthatják az élelmiszereket. Ehhez a kérdéshez csatlakozva említsük meg az oly ügyeket, amelyek tárgya *széna, abrak* szállítása volt a sereg lovai számára, *füvelőhely* biztosítása.¹¹⁹⁹ A hadak élelmezésénél, lovaik ellátásánál kisebb gondot jelentett a kancellária számára a katonaság *ruházása*: posztó, egyenruha juttatása számukra.¹²⁰⁰ Ebbe a kérdéscsoportba tartoznak még a mozgó sereg *kvártélyozásának* ügyei. Bár a rendek oly alkalmakkor, amikor hangosabban merték szóvá tenni sérelmeiket, a kvártélynak még a nevét is eltüntették volna, a katonaság bekvártélyozása a tizenöt éves háborútól kezdődően állandó gyakorlatként mutatható ki Erdélyben. A kancellária ezzel kapcsolatos tevékenysége kiterjedt általános rendszabályok kiadására is,¹²⁰¹ a legnagyobb részben azonban olyan sablon rendeletek expedálásából áll, amelyek a bekvártélyozás tényét közlik az érintett törvényhatóságokkal vagy városokkal, az előbbi esetben gyakran a kvártélyul kiemelt helység nevét is.¹²⁰² Ritkább esetben kancelláriai ügyintézés tárgya helység vagy személy kvártélymentessége,¹²⁰³ vagy arról szóló rendelkezés, hogy egy városban annak kiváltságai szerint intézzék a kvártélyozást.¹²⁰⁴

d) Igavonók kiállítása hadjáratra, lóbeszerzés

A kancellárián át rendelkezett a fejedelem igáslovaknak (s velük szekereknek, kocsisoknak) hadjáratra kiállítása, ill. katonalovak beszerzése iránt is. A *szász papságot* láthatólag már a korszak elején meglévő gyakorlat kötelezte arra, hogy hadjáratokra szekereket állítson ki igáslovakkal és kocsisokkal. Hadfelkelés esetén meg is találjuk a kancelláriának eziránt a szász papság egészéhez, püspökökhöz és az egyes szász káptalanokhoz küldött rendeleteit.¹²⁰⁵ Nem ritkán megtörtént, hogy a társzekerekhez szükséges kocsisokat a fejedelem nem a papsággal, hanem a szászság világi hatóságaival állíttatta ki.¹²⁰⁶

Emellett azonban nem volt egyedülálló az az eset sem, hogy a fejedelem mindhárom natio városaitól követelt szekereket (s velük igavonókat, kocsisokat), hadjáratra vagy egyáltalán katonai célú szállításokra.¹²⁰⁷

Az már bizonyítást ritkább esetnek számított, hogy a fejedelem kancelláriáján át egy városnak rendelkezett *katonalovak beszerzésére*.¹²⁰⁸

e) Fegyveres szolgálatra berendelés a fejedelmi udvarba

Mielőtt még a határvédelem ügyeinek bonyolult problematikájára rátérnénk, egy olyan ügykört ismertessünk, amely sem ahhoz, sem a mozgó sereggel kapcsolatos ügykörökhöz nem tartozott. A fejedelem, kancelláriája révén, időnként berendelt udvarába katonai szolgálatra bizonyos katonáskodó elemeket: széky gyalogokat, vártartományok puskásait.¹²⁰⁹

f) Határvédelem

A kancellária hadügyi hatásköre ez ügykör csoportjának elemzését annak leszövegezésével kezdjük: határvédelmen itt részben a stabil támaszpontokról (végvárok, erődített városok) történő védekezést, részben magát a határ elzárását (utak bevágatását stb.) értjük.

Kezdjük az ügykörelemzést azzal az ügykör-csoporttal, amely e kategórián belül messze a legnagyobb és legösszetettebb: a végvárákéval.

A végvárok *összessége* életének általános szabályozásával a kancellária nem foglalkozott (ahogy nem tette ezt a törvényalkotás se). Egyes végvárok főkapitányainak, ill. az egész várnépnek viszont több ízben adott ki a fejedelem, kancelláriája útján, instructiókat vagy edictumokat.¹²¹⁰ Így rendelkezett *végvári tisztek* beállításáról, betegségük esetén szabadságolásukról.¹²¹¹

A végvárok ügyeinek tágabb körén belül azonban érthetően az *építkezési ügyek* képezik az egyik legnagyobb kategóriát. A fejedelem *építést* küldhetett egy vár építkezéseihez.¹²¹² Aránytalanul gyakoribb volt azonban az az eset, amelyben *kézműveseket* rendelt erődítési munkákhoz,¹²¹³ vagy *építőanyagot* követelt a városoktól, törvényhatóságoktól a végvárok építkezéseihez¹²¹⁴ vagy végül *jobbágy-közmunkát* erődítési célokra.¹²¹⁵ A rendelkezések jó része azonban csak *általánosságban* szól a várépítkezések ügyeiről.¹²¹⁶ Megtörténik az is, hogy a fejedelem *vár lerontásáról* intézkedik.¹²¹⁷

A végvári őrségek *ellátása* szintén nem súlytalan feladata a kancelláriának. Központi rendelkezések is segítettek a végvárok *élésellátását*,¹²¹⁸ az őrség *fizetését*.¹²¹⁹ A központi kormányszerven át intézkedett a fejedelem a várak *fegyver- és lőszerellátásáról* is.¹²²⁰

Némileg a végvári őrségek ellátásának ügykörével rokon a *váruradalmak gazdasági ügyei* is, hisz ez uradalmak szerepe a végvárok ellátásában kézenfekvő.¹²²¹

A központi kormányhatóság és a végvárok kapcsolatában azonban a leggyakoribb ügy a *hírszerzés*. Erről a ténykedésről az eddigiekben több ízben tettünk említést: hírszerzésre kötelesek a határszéli városok, a harmincadhivatalok, a határszéli uradalmak gazdasági tisztviselői (még ha a caput dominii erőssége valójában nem is tölt be végvárszerepet). A hírszerzés legfontosabb bázisai azonban a végvári hálózat egyes erődítményei. Ahelyett, hogy az erre vonatkozó bizonyítékanyagot akárcsak jegyzetben is részletesen ismertetnénk, egyetlen végvár egy időszakból való sorozatával érzékeltetjük, hogy miről is van szó.

A somlyai vár (az Apafi-korban nyer fontos végvárszerepet, előretolt állás lévén a török és a királyi Magyarország felé egyaránt) főkapitányának az 1676—1677. évben a következő időpontokban tett ilyen felterjesztései ismeretesek:

1676. január 28., 29., február 1., 15., május 30., november 2., 19., 29., december 11., 13., 23., 28.

1677. május 4., 5., 14., 17., 28., 31., június 14., augusztus 7., 31., szeptember 4., 6., 7., október 6.

Az 1682—1687. évekből:

1682. február 18., 23., március 2., 21., április 6., 9., 16., 18., 28., május 5., 12., 18., július 30.

1683. február 6., 9., 18., március 8., 10., május 20., november 20., december 23.

1684. január 16., 28., február 15., 16., 18., 20., 28., 29., március 6., 7., 13., 24., április 20., június 6., 25., július 8., 15., 21., 29., augusztus 8.

1685. február 8., 11., 14., 19., 24., 26., június 26., szeptember 13., október 6., 17., 18., november 25., december 6., 7., 17., 28., 29.

1686. január 4., 5., 12., 17., február 4., 5., 12., 16., 20., március 7., 10., október 5., november 4., 18., 20., 24., 25., december 12., 28., 30.

1687. január 6., február 16., 19., 22., március 1., április 19., június 3., október 31., november 11., december 8.

Arra nyilván felesleges felhívni olvasónk figyelmét, mennyire csonka ez az anyag. A végvári főkapitány jelentései nem rendszeres időszaki jelentések — aminthogy, a dolog természete lévén, nem is lehettek azok. De hogy épp a hadjáratok szempontjából legfontosabb időszakokban: tavasszal-nyáron hónapszámra nem találkozunk velük, ez már csak az anyag pusztulásának tudható be. Ez a nagyon csonka anyag azonban így is érzékeltetheti: milyen arányú volt a végvárak (vagy legalábbis a fontosabbak) hírszerző tevékenysége. Egy-egy ilyen vár kapitánya, a fentiekből következtethetően, havi átlagban 4—5 ilyen jelentést tehetett a fejedelemnek; a végvárak útján történő hírszerzés méretei így könnyen kiszámíthatók.

A kérdés másik oldala, a végvárak útján végzett *kémelhárítás* szintén foglalkoztatja a kancelláriát, bár a hírszerzésnél aránytalanul kisebb mértékben.¹²²²

A kancelláriának a végvárakkal kapcsolatos további ügykörei már sem méreteikben, sem súlyukban nem közelítik meg az előbbieket. Folytatott hivatali levelezést a végvárakkal *határviszályok*, *határszéli rendbontások* (török földre csatázás, kóborlás) ügyeiben,¹²²³ ritkábban a végvári hadnépek *peres ügyeiben*,¹²²⁴ a *végvár polgári lakossága* életének kérdéseit illetően,¹²²⁵ a *töröknek*, majd a *császáriaknak* való *élés-szolgáltatás* ügyeiben is nemritkán érintkezett velük¹²²⁶ — mindez azonban már csak járulékos elem volt a kancelláriának a végvárakkal kapcsolatos hatáskörében.

A központi kormányhatóság által ellátott határvédelmi ügyek azonban nem korlátozódnak a végvárak ügyeire. A fejedelem kancelláriája útján utasíthatott *határszéli városokat* is a védelemre,¹²²⁷ törvényhatóságokat a *határ erősítésére*,¹²²⁸ kifejezetten az utak őrzésére,¹²²⁹ komolyabb veszély esetén *beavatásukra*,¹²³⁰ majd a vész elmúltával *kitisztításukra*.¹²³¹

g) A mozgó sereget és a végvárat egyaránt illető ügyek

Van a kancellária által intézett katonai ügyeknek egy olyan csoportja, amelybe a mozgó sereget és a végvárat egyaránt illető ügyek tartoznak: a fegyver- és löporellátás ügyei, a hadak egészségügyi ellátása és fegyelemben tartásuk.

A *fegyver- és löporellátás* ügyköre maga is rendkívül tagolt. A fejedelmek követelhettek a városoktól, törvényhatóságoktól a fegyverekhez szükséges nyersanyagokat: vasat, rezet, ólmot, ónt, a lőporgyártáshoz ként, salétromot; igényelhettek tőlük kész fegyvereket; ágyúkat, puskákat, kézijakat. De lehetett a kancellária hivatali levelezésének tárgya zászlók, kopják, nyeregfák előállítására, ill. mindezeknek a fegyvertárakba, végvárakba, ill. a mozgó sereghez való szállítása is. Kívánt a fejedelem mesterembereket is a városoktól fegyverek, páncézat javítására, kerekéseket ágyúágy rendbehozatalára.¹²³²

Aránytalanul szerényebb ennél az, amit a kancelláriának a *hadak egészségügyi ellátásában* vitt szerepéről mondhatunk. Az ismert esetek: borbély rendelése egy városból (gyógyszerekkel, szerszámokkal) a Moldvába küldött erdélyi hadak után,¹²³³ ill. sebesült katona gyógyíttatásáról való rendelkezés városnak.¹²³⁴

Mennyiségileg jócskán nagyobb az előbbinél az a kancelláriai ügykör, amelyet a *hadak kihágásaival* kapcsolatos ügyek tesznek. Az uralkodó kancelláriáján át intézkedett mozgó hadainak parancsnokaihoz a hadak fegyelemben tartása iránt,¹²³⁵ e szervhez érkeztek panaszok a katonaság garázdálkodásai miatt,¹²³⁶ rajta keresztül intézkedett a fejedelem a polgári lakosság védelméről a katonaság ellen,¹²³⁷ rendelkezett arról, hogy ez csak a neki járó vegye fel.¹²³⁸

h) Idegen hadak ellátása, átvonulásukkal kapcsolatos intézkedések

Van azután a kancellária hadügyi hatáskörének egy olyan ügykör csoportja, amely már nem az erdélyi hadak felültetésével, ellátásával stb. kapcsolatos.

Első helyen ezek közül a *török hadak* számára való élésszállítást kell említenünk — bár szögezzük le: Erdélynek ez a kötelezettsége lényegében eléggé formális volt, teljesítésére ritkán került sor. Néhány ilyen rendelkezést ismerünk 1621-ből (élésszállítás Moldvába),¹²³⁹ természetesen lényegesen többet 1661—1662-ből, amikor nagyobb török segélyhadak tartózkodtak Erdélyben Apafi mellett,¹²⁴⁰ s végül 1674-ből (lengyel—török háború).¹²⁴¹

A *többi idegen had* ellátását célzó intézkedéseket már együttesen ismertetjük. Előrebocsátjuk: ez esetben az volt az általános gyakorlat, hogy a fejedelem valaki főbb személyt (az esetek jó részében tanácsurat) rendelt biztosul az idegen hadak mellé, ill. (az 1680-as évek második felében) bízott meg ellátásuk egészének megoldásával. A kancelláriának így e vonatkozásban elsősorban az volt a szerepe, hogy értesítette az érdekelt törvényhatóságokat a biztos kiküldéséről. Az 1680-as évek második felében természetesen a fejedelem és a deputatio is több ízben rendelkezett a kancellárián át az idegen hadak ellátása iránt.¹²⁴²

A kérdéskör harmadik része az *idegen hadak átvonulása* (nem ellátásuk) kapcsán született intézkedések. Olyan seregekről van szó, amelyek az erdélyi haderő

segélyhadaiként szerepeltek, vagy a porta rendelkezése nyomán a hadszíntérre igyekezve, nem ellenségként léptek Erdély földjére — az óvatosság azonban nem volt felesleges velük szemben. Az uralkodó vagy helyettese tájékoztatta az átvonulás rövidesen bekövetkezéséről a törvényhatóságokat, szükség esetén arra intve őket, hogy a lakosság húzódjék el a vonuló hadak útjából, vagy hogy a törvényhatóság fegyveres ereje az átvonulás alatt legyen vigyázásban, kerülje az összeütközést az idegen csapatokkal, de ha rabokat találnak náluk (tatár átvonulás esetén ez nem volt meglepő), azokat vegyék el tőlük.¹²⁴³ (Ismeretes, hogy az 1683-i tatár átvonulás milyen viharos volt: a tatárok útjukban dúltak, fosztogattak, mire az erdélyiek, visszaütésképpen, néhány száz főnyi tatár csapatot „tüntettek el nyomtalanul”.)

*

Egészében szemlélve most már a kancellária hadügyi hatáskörét, szembetűnő: mire irányul a hatóság figyelme s mire nem. A rendi mozgó seregnél a kancellária teendői (a fejedelem hadi edictumai kiadásától eltekintve) lényegében megállnak azon a határvonalon, ahol a hadköteles személyből ténylegesen hadakozó katona lesz: a központi kormányhatóság a hadköteles állomány kérdéseivel, annak szemléivel, készenlétbe helyezésével, táborba szállításával, fegyver- és lőszerellátásával, a seregnek régi törvényes gyakorlat alapján szekerek, lovak kiállítatásával és a had élelmezésével foglalkozik — ezen túlmenően, hadműveleti vagy más szorosabban vett katonai intézkedésekkel nem. A fejedelem udvari hadai tekintetében ez a hatáskör még szűkebb: csak a hadak fizetése, élelmezése, kvártélyta tartozik gondjai közé, az udvari hadak tulajdonképpeni funkcionálása tekintetében semmi. A végvárok vonatkozásában két nagy ügykörcsoport dominál a kancellária ügyintézésében: a végvárok építkezéseié és a hírszerzés-kémelhárításé. (Emlékeztetünk most arra, amit a hírszerzésről már más vonatkozásokban elmondottunk; összegezve: a központilag irányított, bár természetesen korlátozott hatósugarú hírszerzés, érthető okokból, a 16—17. századi erdélyi kormányzat egyik legjobban funkcionáló szektora volt.)

A szorosabban vett katonai ügyek intézése tehát egyetlen főbb vonatkozásban (rendi mozgó sereg, udvari hadak, végvárok) sem tartozott a kancellária hatáskörébe. Ami odatartozott, abban modernebb elemeket az udvari hadak fizetésében, ellátásában láthatunk; mindez annak a „pénzügyi ütőképességnek” a következménye, amelyről a hatóság kincstári hatáskörének ismertetésénél már szólottunk. S (hangsúlyozzuk most a dolognak ezt az oldalát) modern vonás a hírszerzés viszonylag magas fejlettsége.

5. BÍRÁSKODÁS

A kancellária hatáskörének elemzése során eljutottunk bíraskodási hatáskörének vizsgálatáig. Itt azonban, a részletes elemzés előtt, amennyire lehetséges, tisztáznunk kell egy kérdést. A nagyobb és kisebb kancellária egymáshoz való viszonyára gondolunk.

Azzal (az egyébként a szakirodalomból közismert) ténnyel már a kancellária szervezetének ismertetésénél találkozott olvasónk, hogy van nagyobb és kisebb kancellária. A szakirodalom a kisebb kancellária funkciójaként a fejedelmi törvénykezéssel kapcsolatos írásbeli munkát jelöli meg,¹²⁴⁴ vezetőiként pedig az ítélmestereket, akik ismeretesen a fejedelmi tábla bírái is. Az viszont kérdés: mit intézett a bíraskodási ügyek kancelláriai részéből a nagyobb, s mit a kisebb kancellária? Bizonytalán a kisebb kancelláriáról kerültek ki mindazok a *bírói parancsok*, amelyekben az ítélmesterek „Lectá”-ja szerepel. De már itt is felmerül az a kérdés: ahol e bírói parancsokban exmissióval találkozunk, ott nemcsak a kisebb kancellária deákjai szerepelnek ebben, hanem a nagyobbéi is (mellettük — vagy akár nélkülük — nemritkán megyei homo regiusok is). S nemcsak az exmissióban, hanem a bírói parancs végrehajtásáról beszámoló relatoriában is. A mandatum tehát a kisebb kancellárián kelt, végrehajtása azonban már nem tisztán a kisebb kancellária apparátusával történik. Még nagyobb lehet a bizonytalanságunk afelől: melyik kancellárián kelnek a nem bírói parancsok, hanem fejedelmi missilis rendeletek számító bíraskodási intézkedések? Pedig e vonatkozásban is ezek vizsgálatát tekintettük fő feladatunknak, nem a meglehetősen sablonos bírói parancsokét (ahogy korábban is mellékkérdésként kezeltük a kancellária *oklevélkiadó* munkáját). Olyan esetekben persze, amelyekben a rendeleten a fejedelem aláírása mellett kancellári vagy titkári (vagy kettős) ellenjegyzés van, bizvást beszélhetünk nagyobb kancelláriai kiadványról. Ott azonban, ahol csak fejedelmi aláírás van, ellenjegyzés azonban nincs, per analogiam-feltevés alapján ugyanolyan joggal dönthetünk a nagyobb, mint a kisebb kancellária mellett. Tükörből töredékesen rekonstruálva a kancellária fondját, meg kell elégednünk ennyivel: 1. A nagyobb és kisebb kancellária külön áll az egész korszakban (különben értelmetlen volna nagyobb és kisebb kancelláriai deákok *következetes* megkülönböztetése az exmissióban). 2. A kisebb kancellárián keltek a bírói parancsok általában, ezeket az ítélmesterek látták el „Lectá”-jukkal. 3. A bírói parancsok *végrehajtásában* már nincs különbség a nagyobb és kisebb kancellária deákjai közt (s mellettük más személyek is részt vehetnek ebben homo regiusként). 4. Az országos bíraskodási fórumok tevékenységéhez kapcsolódó kancelláriai munkáról csak az esetek egy részében dönthető el, hogy a nagyobb vagy kisebb kancellária végezte-e?

Nem kívánunk foglalkozni a kancellária sablonos bírói parancskibocsátó tevékenységével. Azt a hatáskört vizsgáljuk, amely a kancellária bíraskodási tárgyú missilis rendeleteiből elibénk tárul — függetlenül attól, hogy ezeket a rendeleteket a nagyobb vagy kisebb kancellárián expedálták-e?

Szögezzük le: a fejedelmi kancellária *nem bírói fórum*. Perek nem folynak előtte, ítéleteket nem hoz. Közvetíti azonban a fejedelem akaratát számos olyan kérdéskörben, ahol a bíraskodás szokványos menetén túli intézkedésre van szükség.

a) *Bíráskodási kiváltságok ügyei*

A bíráskodás ügykörén belül elsőnek a kancellárián a bíráskodási kiváltságokkal kapcsolatban intézett ügyeket említjük. A hatóság elé ilyen ügyeknek két típusa került. Az első a *szász* bíráskodási kiváltságoké volt. 1582-ben a kancellária törölt egy, a szászok jogaival ellenkező inhibíciót.¹²⁴⁵ 1584-ben úgy kerülnek kérdésbe a szászok jogai, hogy a fejedelem rendelkezik a szász universitásnak: ha Szász Ferenc fellebbezni akarja bizonyos illenbachi (Újgyházszék) jobbágyok ellen az universitás előtt vitt perét, csak 1 forintot vegyenek rajta. Az universitas erre felterjesztésben jelzi a fejedelemnek, hogy ez a kedvezmény csak a Királyföldön nem birtokos külső személyek pereire vonatkozik, az ott birtokosokéra nem. A kancellária azzal zárhatja le az ügyet, hogy megnyugtatta a szászokat: nem kívánja sérteni jogaikat.¹²⁴⁶ 1640-ben az adott okot a kancellária és Szeben közti levelezésre, hogy a fejedelem, a municipális kiváltságok ellenére, nem az illetékes szebeni bírákkal kívánt elláttatni egy pert, s a város másodszori tiltakozására kénytelen volt visszakozni.¹²⁴⁷ 1651-ben a szászoknak az ítélet és exmissio előtti inquisitóra vonatkozó kiváltsága a vita tárgya. Szeben felterjeszti kiváltságlevelének e részletét (másolatban), mire II. Rákóczi György rájuk ír: hozzák vagy küldjék fel az országgyűlésre kiváltságlevelüket, s akkor igazításba véteti a dolgot.¹²⁴⁸

Városi bíráskodási kiváltsággal kapcsolatos rendelkezésnek csak a korszak kezdetén van nyoma: Dés 1557-ben panaszt tesz Izabella királynénál, hogy az ottaniakat kiváltságaik ellenére Belső-Szolnok megye törvényszéke előtt kényszerítik törvényt állni, s a királyné le is inti a megyét.¹²⁴⁹

b) *A törvényhatósági bíráskodás egészének ügyei*

Ez az ügykör szerény méretekben van képviselve a kancellárián. Olyan rendelkezésekről van itt szó, hogy egy törvényhatóság tartson székét,¹²⁵⁰ vagy a szokott helyen tartsa.¹²⁵¹

c) *A perfolyamat egyes fázisainak ügyei*

Annál sokrétűbb az a hivatali levelezés, amelyet a kancellária a perfolyamat egyes fázisaival kapcsolatban folytat.

A kancellárián keresztül intézkedett a fejedelem *a per felvételéről egészben véve*. Az ilyen perek legnagyobb része büntetőper volt, polgári per nagyon kis számban található köztük. A büntetőperek skálája széles: a kancellária rendelhet el pert a közbéke megzavarásáért,¹²⁵² lehetett a per tárgya külföldre való fegyverszállítás,¹²⁵³ a fejedelem embereinek megverése,¹²⁵⁴ közelebbről meg nem jelölt főbenjáró ügy,¹²⁵⁵ de olyan közönséges bűntények is, mint gyilkosság,¹²⁵⁶ rablás, ill. útonállás,¹²⁵⁷ sebesítés,¹²⁵⁸ gyújtogatás,¹²⁵⁹ meglepően nagy arányban lopás,¹²⁶⁰ de még rágalmazás is.¹²⁶¹ A polgári pereket e vonatkozásban kizárólag hagyatéki perek képviselik.¹²⁶² *Vizsgálat* indításáról is rendelkezett a kancellá-

ria,¹²⁶³ s bezűntetéséről is.¹²⁶⁴ A per kűvetkező mozzanata, az *evocatio* és *citatio*, ill ezek tűrlése is adott okot a kancelláriának a szokványos bírűi parancson tűli rendelkezésre is,¹²⁶⁵ mēg inkább az olyan esetek, amelyekben *elfogatóparancs kiadására* vagy *letartóztatásra*,¹²⁶⁶ javak *bírűi zár* alá vételére (*sequestrum*),¹²⁶⁷ ill. *szabadlábra helyezésre*,¹²⁶⁸ *arestum feloldására*,¹²⁶⁹ *kezességbűl való kibocsátásra*,¹²⁷⁰ *sequestrum feloldására*¹²⁷¹ volt szűkség. A fejedelem missilis rendelettel is intézkedhetett *perhalasztásról*,¹²⁷² *per fórumának meghatározásáról* (ideértve a más fórumhoz való áttételt is).¹²⁷³ Bizonyos különleges perek ellátására a fejedelem *kűlűn bírűságot* kűldhetett ki.¹²⁷⁴ De intézkedett rendelettel *oklevél kiadásáról peres fűlnek*,¹²⁷⁵ *eskűtevűk elűállításáról* perben,¹²⁷⁶ *űgyvéd engedélyezéséről* vagy épp biztosításáról pereskedűk számára.¹²⁷⁷

Rendelkezhetett a kancellária ilyen űton *ítelthozatal eltiltásáról* is.¹²⁷⁸ Az is megtűrtént, hogy *megegyezésre* utasította a feleket.¹²⁷⁹ Műs esetekben a *fellebbezést* illetűen intézkedett: vagyonjogi pert fellebbezés esetén a királynē személyes jelenléte elē rendelt,¹²⁸⁰ per felbocsátását rendelte el,¹²⁸¹ vagy éppen eltiltotta bizonyos perek felbocsátását.¹²⁸² Az kivételes esetekben tűrtént meg, hogy a fejedelem kancelláriai űton rendelkezett tűrvényhatósághoz a *bűntetés kiszabásáról*.¹²⁸³ Az viszont jűval gyakoribb, hogy a fejedelem rendeletileg intézkedik *ítelvet végrehajtásáról* (beleértve a bűntetűperes ítelet vagyoni velejárűit is — jűszűgvesztés vagy arra is ítélték javainak lefoglalása stb).¹²⁸⁴ Ezzel az űgytűpussal rokon az a műsik, amelyben *szerzűdés végrehajtásáról* tűrténik rendelkezés.¹²⁸⁵ Az elítűltnek adott fejedelmi *kegyelemrűl* is intézkedhet missilis rendelettel is a kancellária,¹²⁸⁶ csakűgy, mint a *kegyelem visszavonásáról*¹²⁸⁷ vagy az *ítelvet megerűsítéséről*.¹²⁸⁸ *Perűjrafelvétel* is tűrtént nem bírűi parancs űtjűn.¹²⁸⁹

A kancellária beavatkozásainak legnagyobb részét azonban a *per ellátásának* egyszerű *sűrgetűsei* tették.¹²⁹⁰ Műs esetekben pedig csak *tűjűkozttatást* kűrt bizonyos perekrűl,¹²⁹¹ vagy a *tűrvűnyek megtartására* utasította a bírűságot a perben.¹²⁹²

d) A kancellária bírűskodási hatűskűrűnek egybű űgykűrei

A kancellária bírűskodási hatűskűrűnek egybű űgykűreirűl műr rűvidebben beszűmolhatunk.

Ide szűmítjuk a *rabszűllítás, -tartás* részben műr az eddigiekben is említett űgyeit.¹²⁹³ A *latrok kergetűse*, amely oly sűrűn volt a műsfűl űvszűzadban tűrvűnyhozás tűrgya, kancelláriai hivatali levelezésre is gyakran adott okot.¹²⁹⁴

Kűlűnleges kűrdés a kancellária beavatkozása az *egyhűzi bírűskodás* menetűbe. Errűl, a forrásadottságok rűvűn, elsűsorban a szűsz evangűlikus egyhűz vonatkozűsában tudunk.¹²⁹⁵

*

A kancelláriának alfejezetűnk bevezetésűben elhatűrűlt bírűskodási hatűskűre voltakűppen nem tűl nagy; feltehetűen csak kis hűnyada a (kisebb) kancellária hagyoműnyos oklevélkiadó műkűdésűnek, a szabvűnyos bírűi parancsok kibocsátásának, ill. az ezekre őrkezű relatoriák vételűnek. Vizsgűlatunk mēgsem tekinthetű

eredménytelenek. Bármilyen is a bírói parancsok és missilis rendeletek aránya a kancelláriai gyakorlatban, a novumot mindenképpen elsősorban az utóbbiak jelentik. A 16—17. századi erdélyi perjog *fejlődéstörténete* még eléggé feltáratlan, de azt azért kimondhatjuk, hogy ez a perjog s a hozzá fűződő hagyományos okleveles gyakorlat keveset változik a 150 év alatt. A missilis rendeletek esetében maga az a tény jelent érdemi novumot, hogy a fejedelmi hatalom így, kívülről, a hagyományos formák félretételével avatkozik bele a bíraskodás menetébe. Persze, ez a beavatkozás az ismert esetek nagy százalékában csak a per megindítását vagy vitelének sürgetését célozza, nem annyira a perfolymat egyes részleteit. De mégis van egy „külső” erő: a fejedelmi hatalom mint ellenőrző szerv. S gondoljunk azért olyan momentumokra, mint a törvénykezésben történt hibás lépéseknek még a szabályos fellebbezés előtti korrekciója (letartóztatások, arestumok feloldása, kezességből kibocsátás), ügyvéd biztosítása a különben védtelenül maradó félnek. Félreértés ne essék: a kancellária beavatkozása elsősorban a *törvények* érvényesülését szolgálja, nem a *fejedelmi önkény* érvényesítését a törvények rovására. De így is, hangsúlyozzuk, a hagyományos bíraskodási szervezeten kívülálló erőről van szó. Ez adja ennek a bíraskodási hatáskörnek a jelentőségét.

6. A KANCELLÁRIA KÜLÜGYI HATÁSKÖRE

Nem lenne teljes a kancelláriáról alkotott képünk, ha röviden nem emlékeznénk meg külügyi hatásköréről. A külügyek intézése szorosan vett fejedelmi jogkör, a fejedelem kancelláriáján át gyakorolja ezt. Jegyezzük meg: diplomáciai levelezést nem csak a fejedelem folytat. Kelnek diplomáciai iratok a rendek nevében is. Ezek azonban az esetek nagy többségében a fejedelem intenciójára, egyenes utasítására vagy legalábbis tudtával készülnek, nem tekinthetők a fejedelmi hatalomtól független, önálló külpolitikai tevékenységnek. S folytatnak egyes határszéli főtisztek (elsősorban a váradi főkapitányok, lugosi és karánsebesi bánok, de egyes székely főtisztek is, az 1670-es években Teleki Mihály mint huszti és kővári főkapitány) hivatali levelezést a szomszéd ország határszéli főtisztjeivel vagy néha egyéb méltóságaival is, ezt azonban általában a fejedelem felhatalmazása vagy egyenes utasítása alapján teszik, a vett leveleket felterjesztik a kancelláriához, utasítást kérnek a válaszra nézve, vagy (ha sürgősen kellett válaszolniuk) a hozzájuk érkezett levelet s válaszuk fogalmazványát együttesen küldik fel.

A kancellária külügyi hatásköre olyan elemzésének azonban, amelyet a közigazgatási, kincstári, hadügyi és bíraskodási hatáskörnél végeztünk, nem látjuk értelmét. Az elsorolt hatáskörök analízise véleményünk szerint elárult egyet-mást a kormányzat jellegéről: mire s hogy, milyen mértékben terjeszti ki ellenőrzését. A külügyek esetében ilyesmiről nem lehet szó — vagy csak nagyon kis arányban. A diplomáciai tevékenység más országok tevékenységének függvénye még nagyhatalmak esetében is; a 16—17. századi Erdély tekintetében ez még fokozottabban érvényesül. S az, hogy e tevékenység során mely kérdések merülnek fel, az egyrészt nem csak az erdélyi féltől függ, másrészt a diplomáciai érintkezés 16—17. századi

kelet-közép-európai fejlettségi fokán bizonyos általánosságokon túlmenően merő esetlegesség. Elégedjünk meg hát annak egyszerű leszögezésével: a kancellária látja el a külügyek intézését is.

D) A FEJEDELMI POSTASZOLGÁLAT

1. SZERVEZET

A postaszolgálat élén a fejedelmi postamester áll. Postamestereket az 1590-es évektől ismerünk.

Paar, Mark Anton 1595—1597.¹²⁹⁶

Jenei Miklós 1663.¹²⁹⁹

Paar, Franz 1597—? ¹²⁹⁷

Székely László (1660-as évek második fele—1677?)

Razlanicz István 1650.¹²⁹⁸

Teleki Mihály 1656—(1661)

Vajda László 1677—1685.¹³⁰⁰

A névsor rendkívül hézagos; csak a korszak utolsó jó három évtizedéből megközelítően teljes. Mindenesetre így is alkalmat ad néhány megfigyelésre.

A 16. század végének két postamestere a Paar családból származik; abból, amelynek tagjai 1558-tól 1619-ig örökletesen királyi postamesterei a Habsburg-Magyarországnak. Mark Anton Paar 1597-ben a birodalmi postamesterségbe emelkedik erdélyi tisztéből, azt fia, Franz nyeri el. Tisztázandó volna: milyen összefüggés állt fenn, s mikortól, a királyi Magyarország és Erdély postaszolgálatát közt? A tizenöt éves háború viszonyai közt létrejött képződmény volt-e a Paarok erdélyi postamestersége, vagy korábról kelteződik? Ha az utóbbiról van szó, akkor volt-e valamilyen szervezeti kapcsolat a királyi Magyarország és Erdély közt, vagy a Paarok *mint postaügyi szakemberek* itt is, ott is egy külön szervezet keretében látták-e el a teendőket?

A 17. század második felének postamesterei közt három kiemelkedő egyéniséget találunk: Teleki Mihályt, Székely Lászlót és Vajda Lászlót. Az első kettőt pályája kezdetén; a harmadiké innen nem ívelhet tovább, bár az előjelek (nagy fontosságú diplomáciai megbízatások hosszú sora) erre mutatnának. A postamesteri tiszt betöltői még nem rangos személyek,¹³⁰¹ de már a fejedelmi kormányzat „technikai kulcsemberei” közé számítanak. A kancellárnak alárendelve működnek ugyan, de *közvetlenül* az ő energiájukon, pontosságukon múlik az, hogy a fejedelem rendelkezései mielőbb eljussanak rendeltetési helyükre. Az Apafi-korban, Bethlen János gyakran nem tartózkodván az udvarban, 1679-ben pedig a kancellári tisztség nem lévén betöltve, a postamesternek még a kancellária irányítására is befolyása volt: referált a fejedelemnek, az kikérte véleményét. Székely Lászlóról tényszerűen is tudjuk ezt, de Vajdáról is feltételezhetjük. (Amellett a postamester kétféleképpen is jó szolgálatokat tehetett nagyuraknak: mint az államtitkok hivatalból ismerője, s mint a fejedelem környezetének tagja, akit ügyeink előmozdításával bíztak meg. Már Teleki ellen elhangzott a vád az uralmi válság idején, hogy befolyása van II. Rákóczi Györgyre; Székely kimutathatóan tett ilyen szolgálatokat nagyuraknak.) A postamesterség az emelkedés igen fontos lépcsője lehet a rátermett alulról-jövőknek.

A 16. századi postaigazgatás rendjének egészét a század utolsó évéig nem szabályozta törvény. Az első érdemi rendezés az 1600. októberi—novemberi lécfalvi gyűlés X. tc.-e a főpostamester jogállásáról. A törvény szerint annak az udvarban kell működnie, de (ez az 1600 őszi helyzet folyománya) a rendeknek hites. Ő ad írásbeli rendelkezést a posták kezébe arról, hogy hány lovat kell alájuk adni, s kinek jár szekér. Ő utal ki költséget is a postáknak. Visszatérésük után visszaveszi tőlük a rendelkezést, s megsemmisíti, hogy visszaélésre ne legyen mód velük. A posták törvénytelenégeit illetően ő ítélkezik; neki kell vizsgálatot tartani a károsult panaszára akkor, ha a posta elvesztené a lovat vagy az az ő hibájából elhullana.¹³⁰² A tisztség betöltésére azonban nem kerülhetett mindjárt sor, mert az 1601. január—februári országgyűlés, VIII. tc.-ében, megerősítve a lécfalvi törvényt, felhatalmazza Csáky István főkapitányt, hogy nevezzen ki postamestert (ha addig nem tette).¹³⁰³

Az újabb általános rendtartás 1634-ig várat magára. I. Rákóczi György az év január 1-i rendtartása viszont ugyanarról a precizitásról ad képet, amelyről a kancellária működésénél már szövegtünk. A posták reggelenként jelentkezni tartoztak a fejedelemtől vagy az udvarmestertől (a rendtartás 8. pontja; lehetséges, hogy I. Rákóczi György külön postamestert sem tartott), halálbüntetés terhe alatt nem távozhattak el az udvarból a fejedelem engedélye nélkül (15.). Hivatali útjukon csak akkor járt számukra szekér, ha a fejedelem számára szállítottak terhet (1.). Bárhová küldték őket, bizonyosságot kellett hozniuk onnan, hogy ellenőrizni lehessen: elég gyorsan jártak-e (a bizonyoságlevél nélkül visszatérőt botozás várta, a hamis bizonyoságlevelet felmutatót halálbüntetés; 13.). A rendtartás azért külön is megjelölte: mennyit pihenhet a posta; télen 3, nyáron 2 órája volt erre (ha tovább maradt volna, a helység birája kellett hogy kiutasítsa), ezenkívül ebédre és vacsorára télen 2—2, nyáron 1—1 órája volt (2.). Útjuk végeztével azonnal le kellett adniuk a szállított küldeményt és a fejedelmi címet (10.), s a postalovát is (12.). A rendtartás emellett kegyetlen szigorral szabott büntetést különböző postai visszaélésekre, halálbüntetést helyezve kilátásba a szegénységet húzóknak-vonóknak, az illetéktelenül fejedelmi címet használóknak (s azoknak is, akik az ily személyeket nem fogják el), a címet s a rájuk bízott leveleket elvesztőknek (ha ti. nem tudják bizonyítani, hogy erővel vették el tőlük), de még azoknak is, akik egy helység postalovának vissza nem adásában másodízben is bűnösnek találtattak (az első esetben csak botozás járt).¹³⁰⁴

I. Rákóczi György éveiben azonban az 1634-i rendtartás után még két általános postai rendtartás lát napvilágot. Az első (1641. április 20.) néhány vonatkozásban még szigorit az 1634-i intézkedéseken: s posták éjjel-nappal utazzanak, éjjel legfeljebb 2 órát álljanak, ebédjükre, vacsorájukra 1 1/2—1 1/2 órájuk legyen (1., 3. pont); előírja, hogy a posta 1 mérföldet jó, száraz úton 1 1/2, a legrosszabb úton 2 1/2 óra alatt tegyen meg (palcázás terhe alatt) (11.). A halálbüntetéssel sújtandó vétkek körét viszont szűkíti (bár a vétségek listáját megnyújtja).¹³⁰⁵ A második (1648. január 29.)¹³⁰⁶ az 1641-i rendtartás megismétlése, jelentéktelen változtatásokkal.

Az általános postarendtartásokon túlmenően számos egyedi törvény foglalkozik a postaszolgálat szabályozásával: a várad-gyulafehérvári postaút szakaszaival,¹³⁰⁷ a postalevelekkel és címekkel,¹³⁰⁸ a postaló- és szekéradással,¹³⁰⁹ postálkodási mentességekkel.¹³¹⁰ Ezeknek részletes ismertetését most nem tartjuk szükségesnek — annál is inkább, mert ezek a *központi* postaigazgatásról nem mondanak többet a rendtartásoknál. Még kevésbé látjuk szükségesnek az egyedi postaügyi kérdéseket szabályozó törvények ismertetését (még felsorolásukat sem) vagy éppen azét az irdatlan törvénytömeget, amely postálkodási visszaélések megszüntetéséről rendelkezik.

Annál érdekesebb számunkra az a kérdés: mit eredményeztek ezek a kemény postaügyi rendszabályok a postajárás gyorsasága tekintetében? A központi kormányzat és a legfontosabb alárendelt szervek ismertetett rendkívüli ügyintézési pontosságának csak úgy van értelme, ha a postaszolgálat is így teljesíti kötelezettségét. A rendtartás tartalmazza az erre vonatkozó rendszabályokat; nos, mennyire voltak hatékonyak ezek? Mindkét Rákóczi György korából rendelkezünk erre nézve adatokkal; Kassai István 1642. május 8-án Kolozsvárott datált felterjesztését Rákóczi még aznap este (8 óra után) veszi Enyeden.¹³¹¹ Rákóczi Zsigmond 1644. szeptember 19-én Radnóton kelt jelentése 21-én reggel 7 óra után már Tokajban van apjánál.¹³¹² A gesztelyi táborból egy levél nem egészen két nap alatt ér Dévára (1644. október 20. délután 5 óra—október 22. délután 2 óra).¹³¹³ Télen—kora tavasszal persze lelassul a postajárás: Bártfáról Gyulafehérvárra jó 5, sőt 7 nap is kell a postának (1645. február 18—február 25. reggel,¹³¹⁴ február 20.—február 25. este 8 óra),¹³¹⁵ s vissza is kb. ugyanannyi (1645. február 20.—február 26. délután),¹³¹⁶ a Munkács—Vinc távolság is 6 nap (1645. március 22. reggel 6 óra előtt—március 28.).¹³¹⁷ II. Rákóczi György idején sem lassabb a posta. Az 1657 októberétől 1658 januárjáig terjedő kritikus időszakban Gyulay Ferenc váradi főkapitány jelentései 1 1/2—2 nap alatt jutnak el Váradról Gyulafehérvárra vagy Radnóra;¹³¹⁸ ha már 3 nap a menetidő, II. Rákóczi György nem hagyja szó nélkül a lassúságot.¹³¹⁹ Mikor II. Rákóczi György lemondása után Görgénybe vonul, oda 3 1/2—4 1/2 nap alatt ér Váradról a hozzá hű főkapitány postája. ¹³²⁰ 1658 januárjában a Gyaluban trónja fegyveres visszafoglalására készülődő Rákóczi 2 nap alatt kapja meg Gyulay jelentéseit.¹³²¹

Jegyezzük meg persze: a Rákócziak nem is tréfáltak, ha a postajárás gyorsaságáról volt szó. Mikor I. Rákóczi György 1643. november 15-én délelőtt fél tíz órakor kapja meg fia november 11-i jelentését, keményen ráír: Lednicéről Patakra jó „gyalog” posta 4 1/2 nap alatt hozza meg a levelet, a Várad—Gyulafehérvár távolság pedig csak 21 mérföld. Fia rendelkezék a postáknak, hogy 2 nap, 2 éjjel Gyulafehérvárra érjenek, különben botozás várja őket.¹³²² S mikor ezek után a posta 1643. december 19-én ebéd után hozza meg fia 16-i jelentését, rá is veret tizet (pedig, jegyezzük meg, már jócskán benne járnak a télben), s még fiát is figyelmezteti: az is veresse meg, ha lassan jár.¹³²³

Ismételjük: a kancelláriai ügyintézés precizitásával szembeni követelmények és a postaszolgálat magas nívón tartása ugyanannak a kérdéskomplexumnak részei. A kancellária ügyintézésének vizsgálatánál tapasztalt jelenségek paralelleit is megtaláltuk.

JEGYZETEK

¹ 1576 augusztusától találjuk említve e tisztében (BrÁL Pr et I 535; 1577: SzO IV. 55, Kv. VII. 32. Kv. M. 55; 1576—1578: TT 1880: 644).

² PA: EK 47—8.

³ V: BII I. 296. (Hodor nem említi.)

⁴ Székely Mózes mellett kancellár. Brassónál esik el 1603 júniusában (Szk. III. 229).

⁵ Életrajza: Bónis: Jac. J 6 skk. Kancelláriai titkári szolgálatára I. még: Kv. I. 67; Kv. P. 47; K-It. V. 306; EOE IV. 242, VII. 520; V: D V. 219, VI. 379.

⁶ 1604 decemberében már így említik (EOE V. 362). Letartóztatásáig viseli tisztségét.

⁷ Erre utalhat az a tény, hogy Berzeviczy Mártont 1576 márciusában procancellariusként említik (BrÁL—Pr et I 573.)

⁸ Hurm. XV/2. 842.

⁹ Ebből a korszakból sorozatosan találjuk nyomát ily tevékenységének is. 1635. szeptember 12-én ő instruálja Szalánczit budai követségekor. (TMÁO II. 261—3.) Az év november 22-én is terjeszt fel fogalmazványt a fejedelemhez (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai). 1636. március 6-án ő fogalmazza a budai pasának írt levelet (uo.). Az év szeptemberében többek között a császárhoz küldött követ instructiója származik tőle (EOE IX. 550—3). 1636 decemberében ő készíti el a választ a lengyel hetmannak (TMÁO II. 480—3). 1637. május 9-én az ő tollából származik egy ajánlólevél a császárhoz, s egy levél a nádornak (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai). Az év júliusában ő diktálja Bogádi András (Rákóczinak a császárhoz küldött követe) instructióját (EOE X. 112—5) s fogalmazza a fejedelem körrendeletét a készülségről. 1638 júliusában is diplomáciai leveleket fogalmaz (TMÁO III. 13—6), júliusban a fejedelem rendeletére a vármegyékre írat (V: D X. 26—7), elintézésfoglalalmazványt javít át (V: D X. 43—5), augusztus 9-én levelet fogalmaz a kajmakámnak, Zulfikár portai főtolmácsnak, rendeletet Réthi portai ügyvivőnek, instructiót Barcsainak (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai), az év október 2-án újabb leveleket a szultánnak és kajmakámnak, a portai keresztény ügyvivőknek, instructiót Szalánczinak portai követségére. 1639. május 28-án a portai francia ügyvivőknek, Danzigba, Vasile Lupunak és a budai pasának szóló levelek, ill. a Réthinek küldendő rendelet foglalalmazványát terjeszti fel (uo.), június 29-én a szultánnak s a vele volt vezéreknek, valamint a kajmakámnak írandó leveleket fogalmazza (uo.), július 5-én *salvus conductus* ir követ számára, levélfoglalalmazványt a boszniai pasához (és másúvá) (uo.), szeptember 22-én készülségről szóló rendeletet, instructiót fogalmaz (uo.). 1640. szeptember 15-i felterjesztésében azt írja a fejedelemnek: rendelkezett a fejedelmi titkárnak, hogy a levelek cím- és záróformuláját tartsák meg (uo.). Az év szeptember 20-án a fejedelem neki küldött rendelkezéséhez képest ír a váradi kapitánynak, készít foglalalmazványt török méltóságához két török rab ügyében, levélfoglalalmazványt a lengyel követhoz (uo.). 1641. március 20-án donatiót fogalmaztat (uo.). Az év április 23-án arról tesz jelentést Rákóczinak, hogy megíratta az országgyűlés fejedelmi propositióit, s udvariassági levelet fogalmaztatott a lengyelországi referendariusnak (uo.). 1642-ben még sűrűbben találjuk nyomát tényleges kancelláriai működésének. Március 14-i felterjesztésében arról számol be urának, hogy rendelkezett a kancelláriai titkárnak: másolatban őrizték meg a rendeknek a portára s a császárnak írt levelet; maga a rendek nevében levelet fogalmazott a császárnak s Eszterháznak, a fejedelem nevében pedig rendelkezést Filstichéknek, hogy gondjuk legyen a kolozsvári két harangra, s megfogalmazta a Serédi portai főköveti expeditiójához szükségeseket is (uo.). Május 12-én levelet fogalmaz a császárnak, a magyar és német uraknak, instructiót a felküldendő követnek (uo.), másnap arról ír Rákóczinak: rendelkezése szerint fog választ szerkeszteni a lengyel királynak s rendeknek Báthori Zsófia hűségesküje tárgyában (uo.). Július 29-re viszont a fejedelem rendelkezik neki diplomáciai levelek s a székelysége, határszéli vigyázásról adandó rendeletek fogalmazásáról (EOE X. 335). Szeptemberben a velencei dogénak fogalmaz választ (TMÁO III. 135—7), október 27-én a lengyel hetmannak (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai). November 14-én ő készíti el a császár s nagyobb uralkodók meghívóját az ifjabb Rákóczi György esküvőjére (uo.), de még december 8-án is fogalmaz lakodalmi meghívókat. 1643 februárjában a budai pasának ír (TMÁO III. 195—7), augusztus 3-án Matei Basarabhoz fogalmaz levelet a határrendezési tárgyalások ügyében (Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai), egy hétre rá közelebbről meg nem jelölt foglalalmazványokat terjeszt fel (uo.). 1644. február 2-án Vasile Lupunak írt level kerül ki keze alól (uo.); utolsó ismert ilyen ténykedése, nem sokkal halála előtt, válasz fogalmazása a szultánnak és a nagyvezérnek (uo.).

¹⁰ EOE XI. 83.

¹¹ 1646 májusában ő fogalmaztat levelet a budai pasának s másoknak (TMÁO III. 376—7). 1648 őszén ő szerkeszti a Hmelynickijhez küldött követek instructióját (SzS: OII. RGy 3—5). Ő ír 1650 januárjában válaszfogalmazványt Hmelynickijnek (SzS: EÉK I. 60—1). 1651 januárjában tájékoztatja Rákóczi Zsigmondot a kozák hetmanhoz küldött követ (Újlaki) által hozottakról (SzS: RcsI 427). Az év szeptemberében instructiót fogalmaz Geöcz Pál (a fejedelem Hmelynickijhez küldött követe) számára (SzS: EÉK I. 182—6); novemberben Rákóczi Radziwillhez küldött emberének szerkeszt utasítást (SzS: RcsI 444—5). 1652-ben portai követinstructiót állít össze (SzS: EÉK I. 242 skk.). 1654 júniusában a fejedelem nevében választ fogalmaz a tatár kánnak (SzS: EÉK I. 324). A legsűrűbbek e tevékenységének nyomai 1655—1656-ból. 1655 májusában javításokat eszközöl a fejedelemnek a szilisztriai pasához küldött levelének fogalmazványán (SzS: EÉK I. 541—3); az év szeptemberében Rákóczi nevében fogalmaz levelet a svéd királynak (SzS: OII. RGy 250—1), októberben instructiót szerkeszt Sebesi Ferencnek, a fejedelem Potockihoz és Károly Gusztávhoz küldött követének (SzS: EÉK I. 482—3), rendeletet fogalmaz Balog Máté portai ügyvivőhöz az északkeleti háború ügyében (SzS: EÉK I. 562), december 26-án választ fogalmaz a tatár kánnak (SzS: EÉK I. 519—20), másnap ő írja meg a portai ügyvivők utasítását s a szultánnak s másoknak küldött leveleket (SzS: EÉK I. 520—1). Már Mikes kancellársága idején, 1656. augusztus 21-én, majd szeptember 2-án ő fogalmazza meg a fejedelem biztosainak választát a svéd követeknek (SzS: EÉK II. 153—4, 162 skk.), szeptember 7-én javításokat eszközöl a tanácsurak s főtisztek által a kozákoknak adott assecuratorián (SzS: EÉK II. 112—3), szeptember 26-án részben ő fogalmazza meg a Lubomirsky követének adott választ (SzS: EÉK II. 117—9), szeptember 20-án választ szerkeszt a tatár kánnak (SzS: EÉK II. 124), instructiót készít a tatár nagyvezérhez küldött követnek (SzS: OII. RGy 477—8).

¹² 1682-ben kétszer is fogalmaz választ Thökölynek (TM-gy.); az év március 22-én javításokat eszközöl a budai pasának irandó válasz fogalmazványán. (Hosszúfalusi Teleki-lt.: Teleki Mihály leveleskönyve 733.) 1683. január végén ő fogalmazza meg a választ a partiumi prédikátoroknak. (TM-gy.: Apafi—Teleki, 1683. január 20.) 1684-ből Apafi két rendelete ismeretes Telekihez, amelyben levélfogalmazványok elkészítését bizza rá (TM-gy.: 1684. január 24.: fogalmaztasson választ Saponarának; szeptember 11.: ha Szoboszlai a fejedelem nevében írt levéllel megy Scherffenberghez, Teleki fogalmazza meg). Az év február 6-án viszont azt jelzi Apafi Telekinek, hogy az ő javaslatai szerint tett változtatást az ebesfalvi expedíciókban (uo.). Teleki maga is rendelkezik Inczédi Mihálynak (1684 júliusában), hogy írassa meg a fejedelmi tanács határozatát Torda és Küküllő megyének, s az ördögösök ügyében írasson Gyulafinak és Olosz Ferencnek is (EOE XVIII. 241). 1687 áprilisában Apafinak a brandenburgi választóhoz írt levele fogalmazványán találjuk ott Teleki javításait (KJ: M). 1688 júliusában ő fogalmaztat Perneszi Zsigmond aludvarmesterrel megbízólevelet Nagy Pál számára Houchinhez (EOE XX. 92). 1689 decemberében a fejedelem Heislerhez küldött követének instructióját vizsgálja felül (EOE XX. 334—5).

¹³ 1682 májusában ő készíti el diplomáciai levél fogalmazványát (EOE XVII. 274—5).

¹⁴ 1683 augusztusában ő írja a Sobieskinek küldendő válasz fogalmazványát (EOE XVIII. 154—5).

¹⁵ EOE XX. 252—3.

¹⁶ 1542: Sz: U IV. 399.

¹⁷ Sz: U IV. 456.

¹⁸ Sz: U IV. 500, 510—1.

¹⁹ Sz: U IV. 531.

²⁰ Sz: U IV. 873; TT 1887: 587.

²¹ 1559: Sz: U V. 653; 1562: TL II. 760.

²² PA: EK 42.

²³ V: BII I. 105.

²⁴ SzO IV. 26.

²⁵ V: D II. 73—4.

²⁶ Sz: U V. 850.

²⁷ BrÁL—Pr et I 538; BrÁL—Fr. I. 331; Kv. P. 4; Sz: U IV. 1089, V. 891; SzO V. 101—2.

²⁸ PA: EK 46.

²⁹ BrÁL—Pr et I 548.

³⁰ PA: EK 47—8; SzO II. 254.

³¹ 1585. november: BrÁL—Schn. III. 185; 1587: SzK: GyL 21; 1588. július 7.: Gyfv: Ly I (Báthori Zsigmond aznapi rendelete hozzá); 1597: SzK: GyL 113—4.

³² MTgy 1898: 42.

³³ 1583: BrÁL—St. II/1. 175; K-lt. I. 73; DÁL: Klt. 140.

³⁴ 1589: K-lt. I. 83; 1590: BrÁL—Pr et I 598.

³⁵ 1594: JE: OKv II. 171; 1597: TT 1910: 269; 1599. szeptember: EOF IV. 322.

³⁶ 1594. december: BrÁL—Pr et I 607; onnan folyamatosan említik 1598-ig (akkor: EOE IV. 148—9).

³⁷ 1577: K-lt. I. 60; DÁL: K-lt. 93, 100; onnan folyamatosan említik 1583-ig. 1587-ben viszont a kisebb kancellária írnokaként szerepel, Bernardffy Jánossal együtt (BrÁL—Pr et I 595); ezt előírásnak tartjuk, a nagyobb kancelláriáról a kisebb felé áramlás ekkor már szokatlan jelenség, s a kisebb kancellárián nem is említik őket újra.

³⁸ 1594. december: BrÁL—Pr et I 607; onnan folyamatosan említik.

³⁹ Első említése (1586. december): BrÁL—St. II/1. 185. Kancelláriai írnokságára I. e fejezet 38. sz. jegyzetét is.

⁴⁰ 1594. december: BrÁL—Pr et I 607. Megjegyezzük: ott Vásárhelyi Lukácsról történik említés. Minthogy azonban ilyen nevű titkár nincs a későbbiekben a kancellárián, Váradi pedig a továbbiakban folyamatosan szerepel (1595: BU 297, EM 1901: 117; 1596: MVH 99; 1597: MTT XVII. 28—30, EOE IV. 109; 1598: Sz: U IV. 1445), a név 1594. decemberi írása nyilvánvalóan tollhiba.

⁴¹ 1578: BrÁL—Pr et I 554; DÁL: K-lt. 109; 1579: DÁL: K-lt. 116.

⁴² MTgy 1924: 32.

⁴³ Titkárságára: BrÁL—Pr et I 611. Kancelláriai írnokságára: 1586: BrÁL—St. II/1. 185; 1590: Gyfv: Ly I.

⁴⁴ EOE IV. 320; Veress Endre: *Zalánkeményi Kakas István*. Bp. 1905. 44.

⁴⁵ EOE V. 579.

⁴⁶ BU 324.

⁴⁷ SzK. IV. 180.

⁴⁸ TT 1878: 282; 1887: 808—10.

⁴⁹ 1608: K—B-lt. (Fráter—Szilvási Boldizsár, 1608. május 6.); onnan kezdve folyamatosan említik.

⁵⁰ 1611: TT 1880: 329—30; onnan kezdve folyamatosan említik. 1625: K-lt. VIII. 548; TT 1908: 245.

⁵¹ 1609: Sz: U VI. 124, Bruck-gy. N. 4. No. 336, Kv. TT. 10. SzO VI. 27, JE: OKv II. 221; 1618: TT 1879: 772—4. 1618-ban hal meg (TT 1881: 309—10).

⁵² 1610: MTgy: Hatos (1610. január 23-i testimonialisban), Hurm. XV/2. 842; 1611: Kv. II. 47. 1610-ben „fw secretarius”-nak is nevezik.

⁵³ K-lt. VI. 384, 390.

⁵⁴ 1614: BrÁL—Pr et I 637, EOE VI. 402; onnan kezdve folyamatosan említik.

⁵⁵ K-lt. V. 319.

⁵⁶ 1606: K-lt. V. 332; onnan kezdve folyamatosan említik. 1613. november: K-lt. VI. 396 a.

⁵⁷ 1620: TT 1879: 358—9, 1885: 627—8, 644, 649—50, 1886: 2—3, 6—9, 13—4, 1893: 474—5, MTT XXVIII. 15; 1621: TT 1886: 17—8, 22—4, 28—35, 1893: 477—8, MTT XXVI. 29—31.

⁵⁸ TT 1886: 219—22. Kékedi Zsigmond (a későbbi tanácsúr) öccse. (TT 1886: 55.)

⁵⁹ TT 1886: 225; Fb. 75.

⁶⁰ K-lt. V. 349; MTgy 1916: 26.

⁶¹ 1623. december: Gyfv: Ly 4; Bethlen Gábor korabeli politikai iratok: 1624: TT 1886: 611, 616—7; 1627: TT 1887: 4.

⁶² 1624: TT 1886: 612—4; 1625: TT 1895: 489—90, EOE VIII. 273; 1628: Ds 360.

⁶³ SzS: BGkpl 209.

⁶⁴ TT 1881: 105—6; 1886: 658.

⁶⁵ 1630. február: TT 1896: 460—1; innen folyamatosan szerepel. 1637: Ds 397; TT 1892: 458—9.

⁶⁶ 1619: K-lt. IV. 95; onnan 1625-ig folyamatosan említik.

⁶⁷ 1631: BU 481; K-lt. IX. 650; MTT X. 43; innen folyamatosan szerepel. 1641: TT 1898: 535.

⁶⁸ 1639: K-lt. XI. 849; onnan folyamatosan említik. 1647: EOE X. 468.

⁶⁹ 1633: K-lt. XI. 876, MTgy 1897; 9; 1638: PFr: Kr IV. 309.

⁷⁰ BU 495.

- 71 EOE XIV. 140.
 72 EOE XIV. 191.
 73 EOE XIV. 199.
 74 1649: SzO IV. 188; 1650 (mint supremus secretarius): EOE XI. 83; 1652: TT 1887: 23.
 75 Fb. 38; EOE XII. 525; HK 1892: 443; TL I. 552.
 76 1638: EOE X. 156; 1652: BrÁL — St. II/2. 21.
 77 1662. január: BrÁL—Fr.II. 225; onnan folyamatosan említik a korszak végéig.
 78 Sz: U VI. 963.
 79 K v. P. 6.
 80 1599: V: D V. 297; 1600: V: D VI. 29; 1602: K-lt. V. 219; 1606: K-lt. V. 332.
 81 Gyfv: Ly 20: Fejedelmi uradalmi számadások. (Pap András — a dési kamaraispán, 1655. november 2.)
 82 Megjegyezzük még: korábbi jegyzékeinkben sem közöltük az egy-egy személy szolgálatáról rendelkezésünkre álló valamennyi adatot; elsősorban olyankor nem, amikor ezek az adatok egy időkörből folyamatosan álltak rendelkezésünkre. A kancellárlista deákok esetében még inkább korlátozzuk az adatközlést; általában csak a szolgálat kezdő- és záróadatát jelezzük, s csak oly esetben terjeszkedünk túl ezen, amikor ennek funkciója van.
 83 1583: BrÁL—Pr et I 584; 1593: MTgy 1912: 73.
 84 Barcsai-lt. I. 38.
 85 K-lt. XVIII. 1478.
 86 K-lt. V. 323.
 87 K-lt. V. 339.
 88 1608. szeptember 5.: MTgy 1903: 67; *1613: K-lt. VI. 382.
 89 PA: EK 49.
 90 1667: K-lt. XXI. 1787; 1678: EOE XVI. 594.
 91 Sz: U VI. 762.
 92 1632: K-lt. IX. 663; 1633: K-lt. XI. 876.
 93 1610: BU 380; 1613: Sz: U VI. 162.
 94 1599: MTgy 1906: 75; 1602: K-lt. V. 323.
 95 1644: K-lt. XIII. 1077; 1651: BrÁL—Pr et I 672.
 96 K-lt. XIII. 1010.
 97 EOE X. 195.
 98 1663: A-gy. 1676; 1675: A-gy. 1675.
 99 1641: K-lt. XII. 944; 1655: K-lt. XVIII. 1454.
 100 K-lt. XI. 846.
 101 1641: K-lt. XII. 932; 1642: K-lt. XIII. 1005, 1007.
 102 BrÁL—Pr et I 635.
 103 JE: OK v II. 341.
 104 MTgy 1906: 75; V: D V. 297.
 105 1593: MTgy 1912: 73; 1599: MTgy 1906: 75.
 106 K-lt. V. 319.
 107 PA: EK 46—7.
 108 PA: EK 24.
 109 K-lt. XI. 876; EOE IX. 340.
 110 K-lt. IX. 647.
 111 1607: K-lt. V. 338; 1611: Récsei-lt. I. 10.
 112 Fb. 80.
 113 1641: K-lt. XII. 932; 1647: EOE X. 465.
 114 JE: OK v II. 341.
 115 EOE XIII. 563.
 116 MS-gy. (Baló reversalisa, 1673. november 24.)
 117 TL II. 813.
 118 MVH 269°. 3.
 119 PA: EK 47.

- 120 PA: EK 49.
- 121 1650: KA: Deutschkreuz 10; 1653: BrÁL—Fr. II. 192.
- 122 1647: K-lt. I. 150, II. 184; 1650: KA: Deutschkreuz 10.
- 123 1606: K-lt. V. 332; 1616: EOE VII. 396.
- 124 Gyfv: Ly 12: Judicialia (1667. január 23-i relatoriában). **Megjegyzendő:** 1667 augusztusában találkozunk Batizi Dénes mint nagyobb kancelláriai írnok nevével is egy ebesfalvi inventariumban (A-gy.), a Dénes nevet azonban elírásnak tartjuk. Batizi Dénessel nem találkozunk többé, Batizi Jánossal annál inkább.
- 125 EGy 455.
- 126 EGy 457.
- 127 PA: EK 47.
- 128 SzO II. 254.
- 129 1569: PA: EK 48; 1572: MTgy 1898: 25.
- 130 PA: EK 68.
- 131 MTgy 1903: 67.
- 132 PA: EK 48.
- 133 K-lt. XII. 944.
- 134 Sz: U VI. 246.
- 135 1650: KA: Deutschkreuz 10; 1653: BrÁL—Fr. II. 192.
- 136 1651: BrÁL—Pr et I 672; 1652: BrÁL—St. II/2. 21. A két Bánházinál névelírásról azért nem lehet szó, mert e két írat mindkettejüket említi egyszerre.
- 137 1631: Récei-lt. I. 27; 1638: MTgy 1912: 64.
- 138 Gyfv: Ly 22. (Szöllősi Albert—Bárdi, 1639. január 28.)
- 139 Gyfv: Ly 23. (Szalánczi László—Bárdi, 1647. május 26.)
- 140 RAKL: Tgy. (1664. augusztus 11.)
- 141 K-lt. I. 150; II. 184.
- 142 K-lt. XIII. 1043.
- 143 EOE XI. 307; XIII. 498.
- 144 TT 1905: 492—6.
- 145 1641: K-lt. XII. 932; 1642: K-lt. XIII. 1005, 1007.
- 146 Sz: U VI. 511.
- 147 1667. január 26-án lép tisztébe (aznap reversalisa: A-gy. 1667.). 1673. március 10. előtt válik meg tisztétől, betegsége miatt. (Gyfv: Ly 11: Apafi—a zalatnai udvarbíró, 1673. március 10.)
- 148 MTgy: Hatos; K-lt. I. 83.
- 149 1567: PA: EK 47—8; 1569: SzO II. 254.
- 150 P.H-lt. 75/13.
- 151 PA: EK 46—7.
- 152 1599: EOE IV. 322; 1602: K-lt. V. 319.
- 153 1650: Sz: U VI. 762; 1660: Tunyogi-gy. (1660. november 19.)
- 154 1593: MTgy 1912: 73; 1594: BrÁL—Pr et I 607.
- 155 SzO V. 113; BrÁL—Pr et I 543.
- 156 MTgy 1912: 64.
- 157 1607: K-lt. V. 337; 1611: V: D VIII. 238.
- 158 K-lt. V. 370.
- 159 1650: KA: Deutschkreuz 10; 1653: BrÁL—Fr. II. 192.
- 160 Sz: U VI. 762.
- 161 1656: MTgy: Hatos (1656. augusztus 23.); 1664: A-gy. 1664. (március 15.)
- 162 1599: V: D V. 297; 1600: V: D VI. 79.
- 163 RAKL: Tgy. (1633. december 11-i relatoria.)
- 164 1673: A-gy. 1673. (1673. január 29-i relatoria); 1678: EOE XVI. 523.
- 165 1673: A-gy. 1673. (az év január 29-i relatoria). Névelírásról azért nem lehet szó, mert e relatoria Bodor Mártonnal együtt említi.
- 166 1672: V: D XI. 137; 1678. október 31.: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai iratok.
- 167 1590: BrÁL—Pr et I 598; 1594: BrÁL—Pr et I 607.

- 168 1607: MTgy 1916: 26; 1614: G: KO IV. 90.
 169 TT 1885: 314—5.
 170 SzS: Ol. RGy 4—6.
 171 1661: K-lt. II. 231; 1664: A-gy. 1664. (május 15.)
 172 1675: A-gy. 1675. (július 25.); 1676: KA: Deutschkreuz 28, KA: Radeln 9.
 173 EOE XIX. 461.
 174 PA: EK 49.
 175 EOE X. 465.
 176 1610: G: KO IV. 51—3; 1612: BrÁL—Pr et I 635.
 177 1641: K-lt. XII. 944; 1655. május 19.: MTgy: Hatos.
 178 MTgy 1912: 73.
 179 K-lt. II. 231.
 180 K-lt. X. 750.
 181 PA: EK 48.
 182 1631: K-lt. IX. 612, Récsei-lt. I. 27; 1633: K-lt. XI. 876.
 183 1590: BrÁL—Pr et I 598; 1593. március 8.: MTgy 1912: 73.
 184 DÁL: K-lt. 176.
 185 PA: EK 49.
 186 PA: EK. 70.
 187 BrÁL—Pr et I 635.
 188 K-lt. XI. 862.
 189 1651: BrÁL—Pr et I 672; 1652: BrÁL—St. H/2. 21.
 190 TT 1892: 741; EOE XIV. 241.
 191 A-gy. 1689. (szeptember 1.)
 192 K-lt. IX. 663.
 193 K-lt. VI. 384.
 194 1655. május 19.: MTgy: Hatos; 1663. szeptember 19.: A-gy. 1676.
 195 BrÁL—St. II/2. 40.
 196 A-gy. 1689. (szeptember 1.) Nem lehet azonos Csernátóni Ferenczel, mert az irat mindkettejüket
 említi.
 197 1670: BrÁL—St. II/2. 40; 1678: EOE XVI. 594.
 198 1610: BU 380; 1613: K-lt. VI. 382.
 199 K-lt. I. 150; II. 184.
 200 MTgy 1912: 73. (1593. március 8.)
 201 MTgy 1906: 75. (1599. január 23.)
 202 A-gy. 1673. (január 29.)
 203 PA: EK 47.
 204 1650: Sz: U VI. 76; 1656. augusztus 23.: MTgy: Hatos.
 205 1661: K-lt. II. 231; 1669: A-gy. 1669. (február 1.)
 206 BrÁL—St. II/1. 185.
 207 K-lt. V. 319, 323.
 208 K-lt. XVIII. 1454.
 209 1607: K-lt. V. 338; 1612. november 26.: RAKL: Tgy.
 210 PA: EK 48.
 211 A-gy. 1676. (1663. szeptember 19.)
 212 1622: Bruck-gy. N. 3. No. 324b; 1633: K-lt. XI. 876.
 213 K-lt. I. 60; DÁL: K-lt. 100.
 214 1561: PA: EK 46—7; 1563: PA: EK 46.
 215 PA: EK 47.
 216 1599. január 23.: MTgy 1906: 75; 1610: BU 380.
 217 Gyfv: Ly 22. (Báthori Gábor—Dési, 1612. március 16.)
 218 1641: K-lt. XII. 932; 1642: K-lt. XII. 1005.
 219 K-lt. XII. 932. (Ebben az iratban szerepel a második Dési István is, névelírásról tehát nem lehet szó.)

- 220 1656. március 15.: MTgy: Geréb Jozefa; 1659: JE: OKv II. 341.
 221 1662: TMÁO IV. 59; 1667: EOE XIV. 263.
 222 Erre nézve l.: EOE XVIII. 64—5.
 223 1609: BrÁL—Pr et I 627; 1613: K-lt. VI. 382.
 224 1678: EOE XVI. 497—500; 1682: A-gy. 1682. (április 10.)
 225 1593. március 8.: MTgy 1912: 73; 1594: BrÁL—Pr et I 607.
 226 1655. május 19.: MTgy: Hatos; 1656. március 3.: uo.
 227 1590: BrÁL—Pr et I 598; 1600: V: D VI. 72.
 228 1641: K-lt. XII. 944; 1647: EOE X. 465.
 229 MTgy: Hatos. (1651. március 19.)
 230 1664: A-gy. 1664. (március 15.); 1670: Sz: U VI. 1070.
 231 PA: EK 47—8.
 232 1578: DÁL: K-lt. 107; 1585: DÁL: K-lt. 180.
 233 1607: K-lt. V. 339; 1610. május 22.: Thorma-gy.
 234 1664: A-gy. 1664. (március 15.); 1678: A-gy. 1678. (november 2.)
 235 MTgy: Hatos. (1656. március 3.)
 236 1664: A-gy. 1664. (május 15.); 1666: Gyfv: Ly 12: Judicialia. (1666. április 25.)
 237 1666: Gyfv: Ly 12: Judicialia (1666. március 16.); 1676: A-gy. 1676. (november 12.)
 238 Gyfv: Ly 12: Judicialia (1679. július 16-i relatoria).
 239 1677: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok (1677. május 25.); 1678: A-gy. 1678.
 (november 2.)
 240 1655: K-lt. XVIII. 1454; 1656: MTgy: Hatos.
 241 Gyfv: Ly 12.
 242 1677: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok; 1679: MVH 302. b2.
 243 Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korabeli politikai levelek. (1647. október 10.)
 244 1688: Bruck-gy. S. 5. No. 272; 1689. szeptember 1.: A-gy. 1689.
 245 1567: PA: EK 47—8; 1569: Barcsai-lt. I. 7, SzO II. 254.
 246 BrÁL—Pr et I 598.
 247 1599: V: D V. 297; 1607: K-lt. IV. 82.
 248 Récesei-lt. I. 83.
 249 1676: A-gy. 1676. (november 2.); 1679: Sz: U VI. 1364.
 250 EOE XIX. 161.
 251 1650: Sz: U VI. 762; 1651: MTgy. Hatos. (1651. március 19.)
 252 1650: Sz: U VI. 762; 1652: BrÁL—St. II/2. 21.
 253 1682: Récesei-lt. I. 83; 1689: A-gy. 1689. (február 15.)
 254 A-gy. 1664. (május 15.); MTgy 1894: 19.
 255 1654: Sz: U VI. 590; 1655: K-lt. XVIII. 147—8.
 256 1663: A-gy. 1663. (szeptember 19.); 1668: A-gy. 1668. (augusztus 26.)
 257 K-lt. II. 231.
 258 MTgy 1912: 64; EOE X. 182-3; K-lt. XI. 835.
 259 1641: K-lt. XII. 932; 1651: BrÁL—Pr et I 672.
 260 1648: Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korabeli politikai levelek; 1650: Sz: U VI. 762.
 261 K-lt. XIII. 1077.
 262 Sz: U VI. 1364.
 263 1653: BrÁL—Fr. II. 192; 1656. augusztus 23.: MTgy: Hatos.
 264 JE: OKv II. 341.
 265 1688: Bruck-gy. S. 5. No. 272; 1689: A-gy. 1689. (szeptember 1.)
 266 1631: Récesei-lt. I. 27; 1633: MTgy 1897: 9.
 267 1664: A-gy. 1664. (március 13.); 1673: RAKL: Tgy. (december 10.)
 268 MVH 50 (24).
 269 1577: Kv. M. 51/a, MTgy 1898: 25 (1577. március 25. és szeptember 22.); 1578: Sz: U IV. 1115,
 K-lt. I. 63.
 270 1607: K-lt. V. 342; 1619: K-lt. II. 97.
 271 1586: BrÁL—St. II/1. 185; 1589: K-lt. I. 83; 1595: V: D IV. 216.

- 272 BrÁL—Pr et I 595.
- 273 1610: G: KO IV. 58; 1612. május 22.: Thorma-gy.
- 274 1655. május 19.: MTgy. Hatos; 1656. március 3.: uo.
- 275 EOE XVIII. 262, 339; TMÁO VII. 128—30.
- 276 A-gy. 1689. (február 15., szeptember 1.)
- 277 K-lt. IX. 650; P.H-lt. 75/13.
- 278 PA: EK 46—7.
- 279 Barcsai-lt. I. 7.
- 280 1610: G: KO IV. 58; 1613: K-lt. VI. 396a.
- 281 1607: K-lt. V. 339; 1613. április 12.: MTgy 1903: 67.
- 282 1617: TT 1885: 314--5; onnan folyamatosan említik 1635-ig (akkor: MVH 240a).
- 283 1676: A-gy. 1676. (november 2.); 1677: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli okiratok (május 25.).
- 284 MTgy 1895: 19. (1633. május 24.)
- 285 1650: Sz: U VI. 762; 1651: BrÁL—Pr et I 672.
- 286 1653: SzS: EÉK I. 354; innen folyamatosan szerepel 1657-ig.
- 287 EOE XII. 162, 188—9.
- 288 MTgy 1912: 73. (1593. március 8.)
- 289 APO II. 321.
- 290 1669: BrÁL—St. II/2. 32; 1670: Sz: U VI. 1066.
- 291 BrÁL—St. II/1. 175.
- 292 BrÁL—St. II/2. 21.
- 293 EOE IV. 322.
- 294 1615: BrÁL—Pr et I 640; 1624: K-lt. VIII. 548.
- 295 K-lt. II. 231.
- 296 Bruck.—94. S. 5. No. 284.
- 297 PA: EK 49.
- 298 1577: K-lt. I. 60; 1590: BrÁL—Pr et I 598. 1587 januárjában őt is a kisebb kancellária irnokaként említi az az irat, amely Balásfi Jánost s Bernardffy Jánost is odasorolja; természetesen ez esetben is kétesnek tartjuk az adatot, hisz Horvát is a nagyobb kancelláriáról kerülne így a kisebbre, s utóbbi tevékenységének nincs más nyoma, a nagyobb kancellárián pedig később is szerepel.
- 299 1625 (Pálóczi Horvát János): BrÁL—Pr et I 657; 1627: PFr: Kr IV. 284.
- 300 PA: EK 46.
- 301 K-lt. II. 97; IV. 95. Lehetséges, hogy azonos az 1618-ban Bánfihunyadi György néven említett nagyobb kancelláriai irnokkal.
- 302 PA: EK 46—7.
- 303 1590: BrÁL—Pr et I 598; 1595: MVH 96.
- 304 V: D VI. 79.
- 305 A-gy. 1682. (április 10.)
- 306 1667: K-lt. XXI. 1787; 1678: A-gy. 1678. (november 2.)
- 307 1670: Sz: U VI. 107; 1683: Gyfv: Ly 2 (1683. december 11-i relatoria).
- 308 1638: EOE X. 156; 1641: K-lt. XII. 944.
- 309 1672: V: D XI. 137; 1686: Récsei-lt. I. 107.
- 310 1687: TMÁO VII. 250; 1689: EFL XVI: 7: 62(8).
- 311 1682: Récsei-lt. I. 83; 1686: Récsei-lt. I. 107.
- 312 EOE XVIII. 202.
- 313 1663: A-gy. 1663. (szeptember 19.); 1668: A-gy. 1668. (augusztus 26.)
- 314 KJ: Dipl.
- 315 1641: K-lt. XII. 932; 1650: KA: Deutschkreuz 10.
- 316 1673: A-gy. 1673. (január 29.); 1677: Gyfv: Ly 12: Judicialia (1677. március 22-i relatoria).
- 317 1647: EOE X. 465; 1655: MTgy: Hatos. (1655. május 19.)
- 318 1644: K-lt. XIII. 1077; 1650: Sz: U VI. 762.
- 319 K-lt. IV. 156.
- 320 BrÁL—Pr et I 554; DÁL: K-lt. 107, 109; SzO V. 113.
- 321 1630: K-lt. IX. 650, P. H-lt. 75/13; 1636: MTgy: Bónis—Pogány. (1636. július 25.)

- 322 K-lt. XIII. 1013.
 323 K-lt. XIII. 1010.
 324 DÁL: K-lt. 516.
 325 JE: OKv II. 341.
 326 1577: K-lt. I. 60; 1578: SzO V. 113.
 327 1607: K-lt. V. 338; 1619: K-lt. IV. 95.
 328 1589: MTgy: Hatos (1589. június 6.); 1590: BrÁL—Pr et I 598.
 329 1590: BrÁL—Pr et I 595; 1595: MVH 96/49 c.
 330 1633. május 24.: MTgy 1895: 19; 1641: K-lt. XII. 944.
 331 PA: EK 49.
 332 Barcsai-lt. I. 38; MTgy 1912: 73. (1593. március 8.)
 333 Barcsai-lt. I. 38.
 334 1638: K-lt. XI. 835; 1644: K-lt. XIII. 1077.
 335 1648: Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korabeli politikai levelek (1648. június 2.); 1652: BrÁL—St.
 II/2. 21.
 336 1650: Sz: U VI. 762; 1659: JE: OKv II. 341.
 337 EOE X. 465.
 338 V: D XI. 137.
 339 EOE X. 182—3.
 340 Gyfv: Ly 2 (csonka oklevélben).
 341 1577: K-lt. I. 60; 1579: DÁL: K-lt. 116.
 342 Thorma-gy. (1612. május 22.)
 343 Sz: U VI. 125.
 344 PA: EK 46 - 7.
 345 1578: DÁL: K-lt. 107; 1589: MTgy: Hatos. (1589. június 6.)
 346 K-lt. XII. 944.
 347 1567: PA: EK 47—8; 1572: Gyfv: Ly 1. (1572. február 18-i relatoria.)
 348 1589: MTgy: Hatos (1589. június 6); 1594: BrÁL—Pr et I 607.
 349 1572: MTgy 1895: 25 (1572. március 23.); 1586: K-lt. I. 79.
 350 1567: PA: EK 68; 1578: Sz: U IV. 1115.
 351 DÁL: K-lt. 243.
 352 Szk. III. 160.
 353 1607: K-lt. V. 342. Báthori Gábor a széki összeesküvés után kivégezteti.
 354 MVH 50 (24).
 355 Thorma-gy. (1612. május 22.); K-lt. VI. 384.
 356 MTgy 1906: 75. (1599. január 23.)
 357 1594: BrÁL—Pr et I 607; 1595: V: D IV. 216.
 358 1593: MTgy 1912: 73 (1593. július 8.); 1599: V: D V. 297.
 359 PA: EK 46—7.
 360 PA: EK 49.
 361 K-lt. II. 231.
 362 Barcsai-lt. I. 38.
 363 BrÁL—Pr et I 672.
 364 1652: BrÁL—St. II/2. 21; 1656. augusztus 23.: MTgy: Hatos.
 365 EOE X. 182—3; K-lt. XI. 835.
 366 MVH 50(24).
 367 1576: Sz: U V. 894; 1579: Barcsai-lt.
 368 MTgy: Geréb Jozefa. (1656. március 15.)
 369 1654: Sz: U VI. 590; 1655: K-lt. XVIII. 1478.
 370 K-lt. I. 150. II. 184; EOE X. 465.
 371 K-lt. XVIII. 1478.
 372 1677: Gyfv: Ly 12: Judicialia (1677. március 22-i relatoria); 1678: EOE: XVI. 523.
 373 1648. május 2.: Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korabeli politikai levelek; 1653: BrÁL—Fr. II.

- 374 BrÁL—Pr et I 635.
375 BrÁL—Pr et I 640.
376 1641: K-lt. XII. 944; 1643: K-lt. XIII. 1037.
377 1649: K-lt. XV. 1230.
378 K-lt. V. 319.
379 Uo.
380 1608. szeptember 5.: MTgy 1903: 67; 1631: K-lt. IX. 612.
381 1590: BrÁL—Pr et I 598; 1593. március 12.: MTgy 1912: 73.
382 PA: EK 49.
383 1663: A-gy. 1663. (augusztus 15.); 1670: BrÁL—St. II/2. 40.
384 BrÁL—St. II/2. 40.
385 1661: K-lt. II. 231; 1664: A-gy. 1664. (május 15.)
386 BrÁL—St. II/2. 39.
387 SzO II. 254; PA: EK 48.
388 1677. május 21.: Gyfv: Ly II: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok; 1685: EOE XVIII. 286.
389 1652: BrÁL—St. II/2. 21; 1656: SzS: EÉK II. 68.
390 SzS: EÉK I. 257, 383, II. 68; Hurm. XV/2. 1253.
391 Barcsai-lt. I. 38; MTgy 1912: 73. (1593. március 8.)
392 1590. szeptember 18.: Gyfv: Ly I. cs.: 1593. március 8.: MTgy 1912: 73.
393 1650: Sz: U VI. 762; 1653: BrÁL—Fr. II. 192.
394 1656: Sz: U VI. 642; 1658: Sz: U VI. 704.
395 1638: EOE X. 155; 1642: K-lt. XIII. 1005.
396 1631: K-lt. IX. 612; 1633: MTgy 1897: 9. (1633. március 20.)
397 1662: MVH 278 d; 1664: A-gy. 1664. (május 15.)
398 1593. március 8.: MTgy 1912: 73; 1595: MVH 96(49c).
399 1682: Récsei-lt. I. 83; 1689: A-gy. 1689. (február 15.)
400 K-lt. IV. 101.
401 Sz: U VI. 251.
402 1648. június 2.: Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korabeli politikai levelek; 1653: BrÁL—Fr. II. 192.
403 K-lt. XII. 944.
404 PA: EK 47—8.
405 K-lt. XII. 932.
406 1655: K-lt. XVIII. 1454; 1664: A-gy. 1664. (június 15.)
407 PA: EK 46—7.
408 1631: Récsei-lt. I. 27; 1643: K-lt. XIII. 1037.
409 1670: BrÁL—St. II/2. 40; 1673: A-gy. 1673. (január 29.)
410 K-lt. XII. 944.
411 1661: K-lt. II. 231; 1670: BrÁL—St. II/2. 40.
412 1638: K-lt. XI. 835; 1643: K-lt. XIII. 1037.
413 Récsei-lt. I. 107.
414 K-lt. V. 232.
415 PA: EK 49.
416 1593. március 8.: MTgy 1612: 73; 1600: V: D VI. 72.
417 1583: BrÁL—St. II/1. 175; 1585: DÁL: K-lt. 180.
418 PA: EK 46—7.
419 K-lt. V. 323.
420 K-lt. XVIII. 1454, 1478.
421 Sz: U V. 1470.
422 MTgy 1903: 67. (1608. szeptember 5.)
423 PA: EK 47.
424 Uo.
425 MTgy 1903: 67. (1608. szeptember 5.)
426 1670: BrÁL—St. II/2. 40; 1676: A-gy. 1676. (november 2.)

- 427 1638: EOE X. 156; 1641: K-lt. XII. 944.
428 EOE X. 465.
429 K-lt. IV. 156.
430 1672: V: D XI. 137; 1685: Sz: U VI. 1547.
431 1661: K-lt. II. 231; 1663: A-gy. 1663. (április 10.)
432 1627: PFr: Kr IV. 284; 1630: K-lt. IX. 650.
433 1655: K-lt. XVIII. 1478; 1656. március 23.: MTgy: Hatos.
434 1611: Récei-lt. I. 10; 1624: K-lt. VIII. 548.
435 1609: MVH 110; 1610: uo.
436 K-lt. I. 150; II. 184.
437 K-lt. VIII. 548.
438 A-gy. 1689. (január 12.)
439 1682: EOE XVII. 78; 1683: KA: Deutschkreuz 30, Radeln 10.
440 1606: K-lt. V. 332; 1608. MTgy 1903: 67. (1608. április 12.)
441 EOE X. 182—3; K-lt. XI. 835.
442 1640: Sz: U VI. 632; 1645: EOE XIV. 448.
443 K-lt. XIII. 1077.
444 K-lt. XIII. 1013.
445 1661: K-lt. II. 231; 1673: A-gy. 1673. (január 29.)
446 1636. július 25.: MTgy: Bónis—Pogány; 1642: K-lt. XIII. 1005.
447 1642: BrÁL—Fr. II. 26; 1645: BrÁL—Fr. II. 116.
448 1675: A-gy. 1675. (augusztus 19.); 1689: A-gy. 1689. (február 15.)
449 1669: BrÁL—St. II/2. 32; 1670: EOE XV. 164—5.
450 PA: EK 47.
451 Uo.
452 PA: EK 49.
453 BrÁL—St. II/2. 21.
454 1622: Bruck-gy. N. 3. No. 324; 1632: K-lt. IX. 663.
455 1639: K-lt. XI. 862; 1641: K-lt. XII. 944.
456 K-lt. I. 150; II. 184.
457 1661: K-lt. II. 231; 1663: A-gy. 1663. (március 10.)
458 EOE XVIII. 192—3, 252—3.
459 1568: PA: EK 48; 1573: Sz: U IV. 1041.
460 1638: EOE X. 155; 1641: K-lt. XII. 944.
461 1675: A-gy. 1675. (augusztus 19.); 1682: A-gy. 1682. (április 10.)
462 1632: K-lt. IX. 663; 1641: K-lt. XII. 944.
463 1612. május 22.: Thorma-gy.; 1614: G: KO IV. 98. Egy Báthori Gábor korából származó csonka oklevél (Fb. 65) említi a nagyobb kancellária írnokaként Radoviczy Györgyöt — feltehetően névelírásról van szó, s e személy azonos Radasóczival, akit több ízben említenek ez évkörben, az utóbbit viszont csak egyszer.
464 MTgy 1906: 75 (1599. január 23.); EOE IV. 322.
465 1589: Gyfv: Ly 2.; 1595: MVH 96(49c).
466 1647: EOE X. 465; 1660. november 9.: Tunyogi-gy.
467 1655: K-lt. XVIII. 1454; 1656. augusztus 23.: MTgy: Hatos.
468 JE: OKv II. 341.
469 MTgy 1912: 73. (1593. március 8.)
470 BrÁL—St. II/1. 185.
471 EOE IV. 322.
472 PA: EK 46—7.
473 1641: K-lt. XII. 932; 1651 MVH 269^c 3.
474 1655: SzS: EÉK I. 466; 1663: MVH 278 d.
475 1677. május 21.: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok; 1682: Récei-lt. I. 83.
476 1631: Récei-lt. I. 27; 1641: K-lt. XII. 932.
477 A-gy. 1676. (november 2.)

- 478 1616: EOE VII. 396; 1622: K-lt. VIII. 511.
479 1607: K-lt. V. 338; 1620: K-lt. VIII. 487.
480 Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok. (1677. május 21.)
481 1647: K-lt. I. 150, II. 184; 1652: BrÁL—St. II/2. 21.
482 1612: K-lt. VI. 384; 1619: K-lt. IV. 95.
483 1631: Récei-lt. I. 27; 1638: EOE X. 182—3.
484 EOE XVI. 523, 594.
485 1675: A-gy. 1675. (július 25.); 1677: KA: Radeln 7.
486 PA: EK 46—7.
487 K-lt. XIII. 1005.
488 1594: MVH 97(50); 1601: Szk. IV. 150.
489 TT 1880: 737—40; 1881: 10—1.
490 TT 1882: 442—5.
491 TMÁO II. 24 skk.
492 Uo.
493 DÁL: K-lt. 140.
494 PA: EK 46.
495 1635: K-lt. X. 750; 1638: K-lt. XI. 835.
496 1607: BrÁL—Pr et I 624; 1616: EOE VII. 396.
497 1641: K-lt. XII. 944; 1652: BrÁL—St. II/2. 21.
498 Kv. I. 60; DÁL: K-lt. 93, 100.
499 1578: Sz: U IV. 1115; 1587. május 10.: Gyfv: Ly 1.
500 1593. március 8.: MTgy 1912: 73; 1595: MVH 96(49c).
501 PA: EK 47.
502 Gyfv: Ly 5. (1648. június 2.)
503 1648. június 2.: Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korabeli politikai levelek; 1650: Sz: U VI. 762.
504 1644: K-lt. XIII. 1077; 1653: BrÁL—Fr. II. 192. Neve Sz. Mátyás formájában is előfordul.
505 1631: Récei-lt. I. 27; 1633: K-lt. XI. 876.
506 1638: EOE X. 182—3; 1650: KA: Deutschkreuz 10.
507 1663: A-gy. 1663. (március 10.); 1664: A-gy. 1664. (május 15.)
508 1615: BrÁL—Pr et I 640; 1622: K-lt. VIII. 511.
509 1669 október 13.: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok; 1685: EOE XVIII. 286.
510 A-gy. 1663. (november 19.)
511 1668: SzO VI. 321—2; 1669: A-gy. 1669. (február 2.)
512 A-gy. 1669. (május 13.)
513 EOE XVI. 624; TMÁO VI. 46—8.
514 A-gy. 1689. (szeptember 1.)
515 PFr: Kr IV. 309.
516 1633: EOE IX. 357; 1636. július 25.: MTgy: Bónis—Pogány.
517 PA: EK 46.
518 1659: JE: OKv II. 341; 1678: EOE XVI. 523.
519 DÁL: K-lt. 180.
520 1613: K-lt. VI. 382; 1614: G: KO IV. 96.
521 1616: EOE VII. 396; 1631: Récei-lt. I. 27.
522 1627: PFr: Kr IV. 309; 1630: K-lt. IX. 650.
523 1653: EOE XI. 172, XIII. 454; 1654: EOE XIII. 479, 498.
524 1641: K-lt. XII. 932; 1642: K-lt. XIII. 1005.
525 1618: Sz: U V. 1470.
526 1599. február 23.: MTgy 1906: 75; 1602: K-lt. V. 319.
527 1607: K-lt. V. 337; 1609: Sz: U VI. 125.
528 K-lt. IV. 82; MTgy 1916: 26. (1607. november 8.)
529 EOE XVI. 353.
530 PA: EK 49.
531 Uo.

- 532 1650: Sz: U VI. 762; 1664: A-gy. 1664. (március 13.)
533 TT 1892: 741; SzO VI. 319—20.
534 MTT XIX. 209—10; TMÁO VI. 499—50; EOE XVIII. 264.
535 MVH 50(24).
536 MVH 97(50); BrÁL—Pr et I 607.
537 1566: TT 1898: 344; 1567: PA: EK 47—8.
538 Sz: U IV. 1055, 1070, 1075.
539 A-gy. (1682. április 10.)
540 K-lt. XII. 944.
541 EOE X. 155.
542 1599: V: D V. 297; 1600: V: D VI. 79.
543 V: D VI. 72, 79.
544 1638: EOE X. 182—3; 1643: K-lt. XIII. 1037.
545 MTgy: Bónis—Pogány. (1636. július 25.)
546 1599: EOE IV. 322; 1602: K-lt. V. 323.
547 1607: K-lt. V. 342; 1622: Bruck-gy. N. 3, No. 324b.
548 1619: K-lt. IV. 95; 1627: PFr: Kr IV. 284.
549 1559: PA: EK 46; 1563: MVH 27 (18/15.).
550 PA: EK 25.
551 1567: PA: EK 63; 1570: BU 202, KA: Grossau 3.
552 1599: EOE IV. 322; 1603; Szk. IV. 201. A barcasági csatában esik el.
553 1585: K-lt. IV. 56; 1589: Gyfv: Ly 2.
554 PA: EK 48.
555 1651: BrÁL—Pr et I 672; 1652: BrÁL—St. II/2. 21.
556 1668: A-gy. 1668. (augusztus 26.); 1676: KA: Deutschkreuz 28, Radeln 9.
557 Gyfv: Ly 1. (1572. február 18-i relatoria.)
558 1679: Sz: U VI. 1364; 1689: A-gy. 1689. (szeptember 1.)
559 SzO V. 113.
560 K-lt. V. 319.
561 Gyfv: Ly 2 (csonka oklevél).
562 G: KO V. 58.
563 Ds 295.
564 PA: EK 46—7.
565 PA: EK 66—7.
566 PA: EK 46—7.
567 Pa: EK 66—7.
568 PA: EK 46—7.
569 MTgy: Hatos. (1656. augusztus 23.)
570 K-lt. IX. 650; P.H-lt. 75/13.
571 1610: G: KO IV. 51—3; 1614: G: KO IV. 96.
572 1595: V: D IV. 216; 1599: V: D V. 297.
573 1599. január 23.: MTgy 1906: 75; 1600: V: D V. 297.
574 1677. május 25.: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok; 1690: KA: Klein-Schenk 11.
575 1577: K-lt. I. 60; 1578: BrÁL—Pr et I 554.
576 1663: A-gy. 1663. (szeptember 19.); 1669: A-gy. 1669. (február 1.)
577 A-gy. 1663. (szeptember 19.)
578 1599. január 23.: MTgy. 1906: 75; 1618: BrÁL—Pr et I 650. Kérdés, hogy nem két személyről van-e szó; Th. A. szolgálatára ti. 1599—1602-től, azután azonban csak 1616—1618-ból vannak adatok.
579 A-gy. 1689. (február 15., szeptember 1.)
580 1633. március 20.: MTgy 1897—1899.
581 1589. június 6.: MTgy: Hatos; 1593. március 8.: MTgy 1912: 73. 1587-ben a kisebb kancellária írnokként említi abban az iratban, amelynek adatközlését már többször megkérdőjeleztük (BrÁL—Pr et I 595). Feltehető, hogy már 1587-ben a nagyobb kancellárián teljesít szolgálatot.

- 582 1583: DÁL: K-lt 140; 1585. július 25.: Tunyogi-gy.
 583 1559: PA: EK 46; 1569: PA: EK 48, SzO II. 254.
 584 K-lt. V. 323.
 585 K-lt. XIII. 1005.
 586 K-lt. V. 323.
 587 1577: K-lt. I. 60; 1583: BrÁL—Pr et I 581.
 588 K-lt. VI. 384.
 589 PA: EK 48; SzO II. 254.
 590 1631: Récsei-lt. I. 27; 1641: K-lt. XII. 944.
 591 K-lt. VI. 384.
 592 MVH 96 (49 c).
 593 EOE XVII. 338.
 594 Barcsai-lt. I. 38; MTgy 1912: 73. (március 8.)
 595 1662: MVH 278 d; 1663: A-gy. 1676. (1663. szeptember 19.)
 596 A-gy. 1663. (március 10.); A-gy. 1676. (1663. szeptember 19.)
 597 Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korabeli politikai levelek. (1647. október 10.)
 598 Uo. (1648. június 2.)
 599 1641: K-lt. IV. 156; 1642: K-lt. IV. 1001.
 600 Gyfv: Ly 9: Kemény János levelei. (Kemény — a máramarosi alispán, 1662. január 4.)
 601 1664. november: EOE XIV. 195; halálára: TT 1902: 384.
 602 K-lt. XIII. 1010.
 603 Gyfv: Ly 11. Apafi Mihály közigazgatási rendeletei (1661. szeptember 15., 17., október 21.); Sz: U VI. 599.
 604 Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei. (1662. augusztus 30.)
 605 1641: K-lt. XII. 944; 1642: MVH 260/10.
 606 1662: TMÁO IV. 67; 1678: EOE XVI. 523. Nem kizárt, hogy azonos az ez idő tájt nagyobb kancelláriai írnok Érsekújvári Andrással.
 607 1631: Récsei-lt. I. 27; 1638: EOE X. 182—3.
 608 BrÁL—Fr. II. 28, 109; TT 1893: 308, 506.
 609 MVH 97 (50).
 610 K-lt. I. 83. A több ízben említett 1587-i oklevélben (BrÁL—Pr et I 595) a kisebb kancellária írnokeként szerepel; lehetséges, hogy már ekkor a nagyobb kancellária írnoke.
 611 Uo. Ő is szerepel a BrÁL—Pr et I 595. sz. iratban mint a kisebb kancellária írnoke, így rá is ugyanaz áll, ami Vajaira.
 612 A-gy. 1676. (november 2.)
 613 1672: V: D XI. 137; 1689: A-gy. 1689. (szeptember 1.)
 614 1567: PA: EK 47—8; 1568: DÁL—K-lt. 66.
 615 PA: EK 46.
 616 PA: EK 49.
 617 1594: BrÁL—Pr et I 607; 1595: V: D IV. 216.
 618 1632: K-lt. IX. 663; 1648: Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korabeli politikai levelek (1648. június 2.). Minthogy erre a Váradi Pálra 1633 és 1648 közt nincs adatunk, a név gyakorisága miatt feltételezhető, hogy két személyről van szó.
 619 A-gy. 1678. (november 2.)
 620 1577: K-lt. I. 60; 1583: BrÁL—St. II/1. 175.
 621 MVH 97(50).
 622 1651. március 19.: MTgy: Hatos; 1655: K-lt. XVIII. 1478.
 623 1664: A-gy. 1664. (május 15.); 1670: Sz: U VI. 1070.
 624 1663: A-gy. (1663. augusztus 15.); 1669: A-gy. 1669. (február 1.)
 625 MTgy 1910: 4. (1656. június 19.); MTgy: Hatos. (1656. augusztus 23.)
 626 PA: EK 46.
 627 PA: EK 68.
 628 1682: Récsei-lt. I. 83; 1689: A-gy. 1689. (február 17.)

- 629 1648: Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korabeli politikai levelek (1648. június 2.); 1650: KA: Deutshkreuz 10.
- 630 1586: Brál—St. II/1. 185; 1592: Barcsai-lt. I. 38. A BrÁL—Pr et I 595. sz. iratban 1587-ben ő is a kisebb kancellária írnokaként szerepel.
- 631 1659: JE: OK v H. 341; 1668: A-gy. 1668. (augusztus 26.)
- 632 1607: K-lt. V. 339; 1619: K-lt. II. 97.
- 633 V: D IX. 258.
- 634 1572. március 23.: MTgy 1898: 25; 1595: MVH 96(49c). Minthogy 1573 és 1595 közt nem találtak említést, lehetséges, hogy két személyről van szó.
- 635 1577: K-lt. I. 60; 1583: K-lt. I. 73.
- 636 K-lt. V. 323.
- 637 1583: BrÁL—Pr et I 581; 1594: BrÁL—Pr et I 607.
- 638 1594: Gyfv: Ly 1. cs. 5. (Herberstein 1594. január 13-i nyugtája); 1600: Szk. IV. 124.
- 639 1607: BrÁL—Pr et I 624; 1614: G: KO IV. 96.
- 640 1589: K-lt. I. 83; 1590: BrÁL—Pr et I 598.
- 641 EOE VII. 396.
- 642 1577: K-lt. I. 60; 1583: BrÁL—Pr et I 581.
- 643 TT 1882: 456.
- 644 TT 1882: 75—7.
- 645 1639: TT 1892: 706; 1651: TT 1885: 329; 1655: TT 1889: 669 skk.; 1657: EOE XI. 294; 1659: EOE XII. 169, 388; 1660: Kv. III. 392. 1661 szeptemberében már elháltként említik (Kv. III. 475). Szolgálatá végén már jómódúnak számított; 1658 táján a kolozsvári bírák s a tanács erővel felnyitattja az akkor a tatárok kezében lévő Majtényi ládáit, s 660 tallért meg 245 aranyat vesz el tőle, feleségétől pedig további 4000 tallért zsarol ki (Kv. III. 392). Kemény János 1661. szeptember 11-i nyugtája szerint pedig az elhalt török deák vagyonából a fiscusnak jutó részből aznap 914 aranyat, 290 birodalmi tallért, 28 bogos tallért s „holmi oszporákat”, ezenkívül gyöngyöket, arany- és ezüsthalmikat adtak át neki. (Kv. III. 475.)
- 646 Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei. (Apafi—Vízaknai Péter, 1662. március 3.; Apafi—Lipcei György, 1662. május 19.)
- 647 Uo. (Apafi—Logofet Demeter, 1664. június 6.) 1665-ben Görgényben van rabságban, nem ismert okból. (Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György levelei: Udvarhelyi György — a görgényi provisor, 1665. március 31.)
- 648 Gyfv: Ly 20: Udvartartási számadások. (1665. szeptember 26.)
- 649 Rozsnyai naplói s a rá vonatkozó viszonylag bő irodalom egyaránt szegényes azt illetően, hogy az Apafi-kornak ez az érdekes egyénisége mettől meddig tölti be a *kancelláriai török deák* funkcióját. 1669-ben már így említik, conventiójáról is szó van (MHHS. VIII. 425, 504); Mojzes János viszont 1675-ben már bizonyosan kancelláriai török deák. Lehetséges, hogy 1678-ig ketten is működtek ebben a szerepkörben.
- 650 A-gy. 1675. (Mojzes conventiója.)
- 651 1681: TMÁO VI. 167—8; 1687. április: EOE XIX. 160—1.
- 652 TMÁO VI. 282—4.
- 653 BrÁL—Fr. II. 89; TT 1893: 319.
- 654 Gyfv: Ly 20: Fejedelmi uradalmi számadások. (Pap András — a dési kamaraispán, 1655. november 2.)
- 655 1633: SzS: I.RGyk 131—3; 1634: SzS: I.RGyk 200—4, 259—60. Kf: M (IV. Ulászló—I. Rákóczi György, 1634. július 4.); 1635: SzS: I.RGyk 227—31, 316, 328, 332, TMAO II. 292—4, Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai (Kassai—I. Rákóczi Gy., 1635. június 24.); 1636: SzS: I.RGyk 296, 337, 339, 342, 346, 354. Gyfv: Ly 5: Reöthy O. iratai (Reöthy—I. Rákóczi György, 1636. július 5.), Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai (Kassai—I. Rákóczi György, 1636. március 2.); 1637: TMÁO II. 483 skk., Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai (Kassai—I. Rákóczi György, 1637. március 29., május 9., július 27.), Gyfv: Ly 22 (Haller István—I. Rákóczi György, 1637. április 16. és november 13.), MTgy 1883: 12 (Tholdalagi és követársai jelentése); 1644: MS-gy. (az ifjabb Rákóczi György—I. Rákóczi György, 1644. június 3.), Gyfv: Ly 5: az ifjabb Rákóczi György levelei apjához (1644. március 11., 21., április 17., június 18.), Gyfv: Ly 6: Kassai

I. iratai (1644. március 27.); 1645: TMÁO III. 298—9, 302—3, Gyfv: Ly 5: az ifjabb Rákóczi György levelei apjához (1645. január 27.); 1647: uo. (1647. november 12., 15.)

⁶⁵⁶ 1637: TMÁO II. 491 skk.; 1638: TMÁO III. 7—8, RAKL: Tgy (1638. február 9.); 1640: Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai (Kassai—I. Rákóczi Gy., 1640. október 17.); 1641: uo. (ua. ugyanahhoz, 1641. március 20.); 1642: RAKL: Tgy (Kassai—I. Rákóczi Gy., 1642. május 8.); 1644: SzS: Rcsl 236.

⁶⁵⁷ 1639: TMÁO III. 43—5, Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai. (Kassai—I. Rákóczi Gy., 1639. szeptember 22.)

⁶⁵⁸ 1635: SzS: I.RGyk 267, 318; 1640: RAKL: Tgy (Kornis Zs.—I. Rákóczi Gy., 1640. február 20.); 1641: uo. (ua. ugyanahhoz, 1641. június 18.); 1643: Gyfv: Ly 5: az ifjabb Rákóczi György levelei apjához (1643. november 15.), V: D X. 149—51; 1644: Gyfv: Ly 5: az ifjabb Rákóczi György levelei apjához. (1644. április 12.)

⁶⁵⁹ 1636: Gyfv: Ly 5: Reöthy O. iratai (Reöthy—I. Rákóczi György, 1636. január 18., szeptember 18.); 1637: Gyfv: Ly 22. (Haller Péter—I. Rákóczi György, 1637. április 3.)

⁶⁶⁰ TMÁO III. 363—5.

⁶⁶¹ 1619: Kv. III. 252—3; 1636: SzS: I.RGyk 354; 1640: SzS: Rcsl 71—9; 1641: SzS: Rcsl 92; 1642: SzS: Rcsl 96—7, TMÁO III. 172—3; 1643: TMÁO III. 188—90, 210—1, 215—7, 222—3; 1644: SzS: Rcsl 137—8, 142—4, 154—5, 163, 168—72, 183—5, 195—8, 284—5, 296—7; 1645: SzS: Rcsl 299—301, 311—2, TMÁO III. 294—7; 1652: KJ: M (II. Rákóczi György—Kemény János, 1652. szeptember 8.).

⁶⁶² 1643: SzS: Rcsl 111—2; 1644: SzS: Rcsl 149—50, 273—4; 1645: SzS: Rcsl 328—30, TMÁO III. 302—3.

⁶⁶³ SzS: Rcsl 286—9.

⁶⁶⁴ 1644: SzS: Rcsl 160—3, 264—7.

⁶⁶⁵ 1643: TMÁO III. 196, SzS: Rcsl 110, 112—3; 1644: SzS: Rcsl 122—3, 201—3, 257—8; 1645: TMÁO III. 321—3.

⁶⁶⁶ 1643: SzS: Rcsl 200—2; 1644: SzS: Rcsl 255—6.

⁶⁶⁷ 1643: TMÁO III. 211, SzS: Rcsl 116—8; 1644: SzS: Rcsl 127—8, 173—5, 180—3, 215—7, 242—3, 307—10, 337—8; 1645: TMÁO III. 302—3.

⁶⁶⁸ Hurm. XV/1. 582, 589—90.

⁶⁶⁹ Bethlen János fogalmaz 1662. április 2-án assessoratiát a portai ügyvivő nevére (RAKL: Tgy), másnap egyéb portai leveleket (ill. javításokat eszközöl ilyeneken) (A-gy. 1662.), 1665 márciusában ő szerkeszti a két román fejedelemnek s boérjaiknak Ghica-Vodá felesége érdekében írandó leveleket (A-gy. 1665.). 1666. augusztus 6-án választ fogalmaz a jenei pasának (KS-gy.), 1667-ben Zölyomi szökése kapcsán találkozunk több ízben is az ő fogalmazó tevékenységével: az év május 25-én a fejedelem Rhédei Ferencnek és a váradi pasának ír (uo.), június 25-én a kajmakámnak (A-gy. 1667.), július 30-án ismét török levelekre válaszol, emellett egyéb fogalmazványokat is terjeszt fel Apafinak (uo.), október 25-én újra a kajmakámnak ír (uo.), 1668. május 23-án, 28-án ismét (A-gy. 1668., ill. KJ: M). Kancellársága további éveiből is számos elintézésfogalmazványa ismeretes. Bethlen Farkas ilyen tevékenységéről is tudunk: 1679. július 11-én ő készít elintézésfogalmazványokat a budai és váradi pasához a somlyai incidens ügyében (RAKL: Tgy).

⁶⁷⁰ L. erre nézve e fejezetünknek a kancellárokról szóló szakaszát.

⁶⁷¹ 1641 októberében az altitkári rangban lévő Szalárdi János készíti el a portai főkövet és ügyvivő utasítását (TMÁO III. 80—91).

⁶⁷² 1633: SzS: I.RGyk 172—6; 1636: SzS: I.RGyk 342; 1640: SzS: Rcsl 67—8, 70—3; 1643: SzS: Rcsl 108—9, 111—12, 116—7; 1644: SzS: Rcsl 133—4, 137—8, 145—6, 149—50, 160—3, 164—7, 191—2, 195—8, 201—6, 255—6, 264—5, 273—4, 294—9; 1645: TMÁO III. 298, 302—3.

⁶⁷³ 1644: SzS: Rcsl 286—9; 1645: SzS: Rcsl 309—10; 1656: SzS: OII.Rgy 498—500.

⁶⁷⁴ 1644: SzS: Rcsl 180—3, 280, 284—5, 291; 1645: SzS: Rcsl 301—3, 311—2, TMÁO III. 304—7.

⁶⁷⁵ 1651: K.B-lt. (II. Rákóczi Gy.—Bethlen F., 1651. június 19.)

⁶⁷⁶ 1643: SzS: Rcsl 110, 147—8, 160—3, 187—8, 236—7, 269; 1645: SzS: Rcsl 343.

⁶⁷⁷ 1644: SzS: Rcsl 183—8.

⁶⁷⁸ TT 1886: 409, 626, 683—4.

⁶⁷⁹ TT 1881: 110—1; 1882: 61—2.

⁶⁸⁰ TT 1879: 240—1.

⁶⁸¹ Így ir alá rendeletet 1557-ben Csáky Mihály „ex commissione suae majestatis reginalis propria” (BrÁL.—Pr et I 469). Találkozunk így Forgách Ferencsel 1573-ban (BrÁL.—Pr et I 525), Kovacsóczyval 1587-ben (Hurm. XI. 703—4) és 1593-ban (Sz: U V. 1415), Jósikával 1595-ben (BU 298), Náprágyival 1598-ban (Kv. III. 22) és 1599-ben, Káthayval 1606-ban (RAKL: Tgy: 1606. január 7.), Imreffivel 1611-ben (Kv. III. 38—39. MVH 113); Péchi Simonnal 1619-ben (Kv. III. 245).

⁶⁸² Így szerepel Bocskai 1596-ban (Kv. III. 9; TL II. 779; Hurm. XII. 220, 232, 239) és 1597-ben (V: D V. 109—10; Hurm. XII. 324—5), Sennyei Pongrác 1599 januárjában (Kv. Div. 21/74; Dés 262), Csáky István 1601 májusa első felében (Sz: U VI. 3; Hurm. XII. 1185), Bogáthi Miklós 1601 májusa második felében (Sz: U VI. 5—8; Hurm. XII. 1186—7).

⁶⁸³ 1611 májusában Hidy György titkár ir alá így egy rendeletet (Kv. II. 47).

⁶⁸⁴ 1596 júniusában Keresztúri Kristóf ir alá így (Hurm. XII. 264), az év novemberében Bocskai (Sz: U V. 1075).

⁶⁸⁵ SzS: RcsI 255—6.

⁶⁸⁶ SzS: RcsI 257—8.

⁶⁸⁷ SzS: RcsI 264—5.

⁶⁸⁸ SzS: RcsI 286—9.

⁶⁸⁹ SzS: RcsI 309—10.

⁶⁹⁰ SzS: RcsI 328—30.

⁶⁹¹ SzS: RcsI 333—4.

⁶⁹² 1640: SzS: RcsI 89—91; 1644: SzS: RcsI 122—3, 135—8, 154—5, 236—7, 251—2, 273—4, 296—7; 1645: SzS: RcsI 318—9.

⁶⁹³ 1643: SzS: RcsI 117—8; 1644: SzS: RcsI 122—3, 183—5, 191—2, 206, 215—7, 242—3.

⁶⁹⁴ RAKL: Tgy.

⁶⁹⁵ A nap mellett az óra jelzése a nyugtázásban: 1643: Gyfv: Ly 5: az ifjabb Rákóczi György levelei apjához (november 7.); 1644: uo. (március 18., 19., 28., április 2.), SzS: RcsI 218—21, 225—6; 1645: SzS: RcsI 307, 315—7, Gyfv: Ly 5: az ifjabb Rákóczi György levelei apjához (február 10., május 13.); 1647: uo. (november 13.).

X és y óra között: 1644: SzS: RcsI 221—4; Gyfv: Ly 5: az ifjabb Rákóczi György levelei apjához (március 2., 28. — 2 jelentésben —, április 12.); 1647: uo. (november 16.)

Egyéb, a napon belüli jelzéssel (x óra előtt, napszak) további 6 esetben találkozunk jelentéseiben.

⁶⁹⁶ A nap mellett az óra jelzése a nyugtázásban: 1637: Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai (április 7.); 1639: uo. (június 29., szeptember 22.); 1641: uo. (március 23.); 1643: uo. (november 24.); 1644: uo. (március 21.).

Egyéb, a napon belüli jelzéssel 10 esetben találkozunk nála.

⁶⁹⁷ A nap mellett az óra jelzése a nyugtázásban: 1633: SzS: I.RGyk 139, 143; 1642: TMÁO III. 125—9, 137—9, 163—7, 177—8.

Egyéb, a napon belüli jelzés: 1642: TMÁO III. 120—3, 129—33, 139—41; 1643: TMÁO III. 190—1.

⁶⁹⁸ Gyfv: Ly 5. Reöthy O. iratai (I izben — 1636. augusztus 20. — az óra, 3 esetben — 1635. május 13., 1636. február 16., szeptember 14. — a napszak feltüntetése).

⁶⁹⁹ Gyfv: Ly 13: Civitates Transylvaniae: Szeben (1633. február 21., a nap mellett az óra feltüntetése).

⁷⁰⁰ Az 1656. szeptemberi censura-kéréskor Barcsai a nyugtázásban a nap mellett azt jelzi, hogy a rendeletet x és y óra közt vette (SzS: OII.RGy 445), Haller Gábor pedig az órát (SzS: OII.RGy 455).

⁷⁰¹ Harsányi Jakab 1656-ban a nap mellett a napszak jelzésével nyugtáz egy rendeletet (SzS: OII.RGy 342).

⁷⁰² A nap mellett az óra jelzése a keltezésben: 1644: Gyfv: Ly 5: az ifjabb Rákóczi György levelei apjához (március 2., 3., 21., 28.); 1645: uo. (január 19., február 22., március 12.); 1647: uo. (október 31., november 13., 16.), RAKL: Tgy (október 28.); 1648: uo. (január 26.)

X és y óra közt: 1644: Gyfv: Ly 5: az ifjabb Rákóczi György levelei apjához (március 19., 25.).

⁷⁰³ A nap mellett az óra jelzése: Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai (január 4.); 1638: TMÁO III. 11—6; 1639: TMÁO III. 40—3; 1642: Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai (május 13., október 27.); 1644: uo. (március 6.)

Napszak jelzése: uo. (1636. augusztus 20.)

⁷⁰⁴ A szebeni polgármester 1633. február 21-i jelentésének (Gyfv: Ly 12: Civitates Transylvaniae: Szeben) keltezésében az óra feltüntetése is szerepel. Ugyanígy keltezi Mikó Ferenc 1634. augusztus 21-i

felterjesztését (SzS: I.R.Gy 252—4), Tholdalagi és követtársai 1637. március 5-i jelentésüket (MTGy 1883: 12), Kornis Zsigmond és Bornemissa Pál az év július 28-i javaslatukat (RAKL: Tgy), Kemény János 1645. április 25-i jelentését (Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korabeli politikai levelek).

⁷⁰⁵ 1656-ban Balog Máté portai ügyvivő és Harsányi Jakab portai török deák a nap mellett a napszakot is feltünteti egy jelentésében (SzS: OII.RGy 362—3). Barsai 1656. szeptemberi cenzurájának kelte: nap, x és y óra közt (SzS: OII.RGy 445). Ebeni István 1658 májusában a napszakot tünteti fel egy jelentése keltében (SzS: OII.RGy 627—9).

⁷⁰⁶ Bánffy Dénes 1669. február 17-én tett felterjesztésében az órát is feltünteti a keltezésben. (A-gy. 1669.) A korábbi gyakorlat felülülását az ügy természete indokolja: törökök járnak a Körösben, s a főkapitány egy órával Kolozsvárra beérkezte után már jelentést is tesz erről a fejedelemnek.

⁷⁰⁷ 1641: SzS: RcsI 97; 1643: SzS: RcsI 108—9; 1644: SzS: RcsI 137—8, 152—4, 154—5, 160—3 (2 ízben), 195—8, 201—5 (2 ízben), 215—7, 286—9, 296—7; 1645: SzS: RcsI 299—301, 328—30, 333—4, TMÁO III. 304, 311—3.

⁷⁰⁸ 1643: TMÁO III. 196, 206—10, 215—7, 222—3.

⁷⁰⁹ TMÁO III. 333—6.

⁷¹⁰ 1568. január 20.: MTgy 1908: 37; 1599. november: Hurm. XII. 517—8; 1613. október 29.: K.B-lt. (Bethlen Gábor—Szilvási Boldizsár): 1618: Sz: U VI. 249; 1661 eleje (eskütétel Kemény Jánosra): Hurm. XV/2. 1305, TT 1888: 48—9; 1676: EOE XVI. 276—7.

⁷¹¹ Sz: U VI. 528. (II. Rákóczi György 1650-ben Keményt küldi ki Szebenbe evégett.)

⁷¹² 1636: Gyfv: Ly 22. (Zaránd megye alispánja—I. Rákóczi György, 1636. február 11.)

⁷¹³ 1661: Hurm. XV/2. 1306—7.

⁷¹⁴ 1661: MTT XVIII. 150—3.

⁷¹⁵ A-gy. 1678. (G. Draudt—Apafi, 1678. január 19; Kolozs megye—Apafi, 1678. január 12.)

⁷¹⁶ 1636-ban I. Rákóczi György kétszer is rendelkezik Bethlen Ferencnek a segesváriak reversálisának kivétele iránt (TT 1909: 388—9).

⁷¹⁷ Amikor I. Rákóczi György 1638-ban Szaláncai Istvánt és Márkosfalvi Mártont küldi Szeben hűségesküjének kivételére, a szebeniek a formula néhány pontját kifogásolják. Azt kérik, hogy 1. a fejedelem utódait illetően Rákóczi ne erőltesse, hogy ismeretlen személyre tegyenek esküt; akire a 3 natio felelősük, arra ők is; 2. az eskü azon pontjának módosítását kérik, amely a fejedelem, udvara, a tanácsurak és főrendek szobeni szállásáról rendelkezik; 3. kihagyatnák azt a záradékot, amely szerint az esetben, ha esküjük ellen tesznek, minden szabadságukat veszítsék el. (Azzal érvelnek, hogy e szabadságukat nem ők kapták, őseiket azokra hívták az országba.) Ezen túlmenően, a korábbi gyakorlatra hivatkozva, assecuratoriát kérnek a fejedelemtől. Rákóczi csak a 3. pontot illetően nem enged (az 1. pontban kifogásolt „utódok” terminust „legitimus fejedelmek”-re változtatja). (Sz: U VI. 440.) 1661 februárjában ismét Szebennek van vitája az új fejedelemmel, Kemény Jánossal. A város nem esküdhet fel rá addig — írják —, míg nem tudják, hogy a török tolerálja s akceptálja-e? Ők — érvelnek — 1658 szeptemberében pecsét alatt esküdtek hűséget a portának, azt ígérve, hogy elfogadják fejedelemnek azt, akit a török az ország élére állít. (TT 1888: 50.) Kemény kénytelen hosszasan fejtegetni nekik, hogy ő nem kívánja elszakítani az országot a portától (bár megjegyzi: csak addig marad a török hűségén, míg az nem kíván képtelenséget), s természetesen újra elrendeli a hűségeskü letételét. (TT 1888: 50—2.) 1664 márciusában Kolozsvárnak van vitája a fejedelemmel az esküformulán; aszerint ti, a város ne csak a fejedelem s a rendek hűségére esküdjék fel, hanem (a város végvárrá „lépven elő”) a kapitány s az őrség iránti hűségre is. A város ezt a két utóbbit kifogásolja, a dolog szokatlanságára hivatkozva: „Feőb jussunk van a hazához az Praesidiumnál” — írják. Apafi azonban nem enged. (Kv.II. 174.)

⁷¹⁸ Kv. III. 239.

⁷¹⁹ Kv. III. 380, 429—30; Sz: U VI. 793; Thorma-gy. 1879. III. 15.

⁷²⁰ A szebeniek — Andreas Meltzer polgármester 1659. október 14-i felterjesztése szerint — aziránt vannak bizonytalanokban, hogy II. Rákóczi György küld-e külön rendelkezést erről, vagy a városi főtisztektől várja el, hogy az országgyűlés határozata alapján végezzék el a felesketést? Ők be akarják tartani a gyűlés által szabott 15 napi határidőt — fejezi be. (Sz: U VI. 842.) Rákóczi október 18-i válaszában a tisztekre bizza a felesketést (SZ: U VI. 841); a rendelet azonban, úgy látszik, a bizonytalan körülmények miatt nem érkezett meg idejében, s az óvatosságból jobbnak látták Ugron András előtt letenni az esküt (I. erre: Sz: U VI. 843).

⁷²¹ Szeben ugyan leteszi az esküt, de (október 26-i felterjesztésében) jónak látja némileg megóvatolni a dolgot: valójában előbb a fejedlemnek kellett volna megesküdni conditióira, s csak aztán várható voltna tőlük is esküt: biznak benne, hogy a legközelebbi országgyűlésen sor kerül a választási feltételekre való felesküvésére. (A-gy. 1661.) Csikszék 1661. november 9-én még csak igéri a hűségesküt, ha Apafi emberét küldi oda végére. (Uo.) Háromszék és Gyergyószék pedig november közepén, ill. végén még a hűségnyilatkozatoknál tart. (Uo.)

⁷²² 1599. november: Vitéz Mihály palánképítésre való fát küldet Beszterccével Gyulafehérvárra (Hurm. XII. 517); 1600 februárjában egy (ismeretlen, de az 1599. novemberivel nem azonos) rendelkezését megújítva, ismét palánkcölöpöket rendel a beszterceiektől (Hurm. XII. 687). 1601 májusában Báthori Zsigmond vitéz Szebenbe épíltetfát a gyulafehérvári palánk építéséhez (Sz: U VI. 3). 1670 júniusában Apafi Fleischer szász comes útján rendel Újgyház-, Medgyes- és Segesvárszékéből fákat a gyulafehérvári nagyobb torony építkezéséhez (Sz: U VI. 1075).

⁷²³ 1545-ben Izabella küldet Szebennel téglákat a gyulafehérvári palota építéséhez (Sz: U IV. 452). 1652-ben Marosvásárhelytől rendel 6000 téglát a fejedelem (MVH 270 d).

⁷²⁴ Báthori István 1573-ban Görgénybe küldet Beszterccével követ (V: BII I. 237).

⁷²⁵ 1636-ban Segesvárt kötelezi a fejedelem cserép szállítására (Gyfv: Ly 13: Civitates Transylvaniae: Segesvár).

⁷²⁶ A gyulafehérvári palota építéséhez rendeli Bethlen 1615-ben Kolozsvártól (Kv. III. 61), ill. I. Rákóczi György Besztercétől (Hurm. XV/2. 1098).

⁷²⁷ Vitéz Mihály 1600-ban két ízben is rendelkezik Besztercehez eziránt (Hurm. XII. 835–6, 995).

⁷²⁸ 1616: Kv. III. 409; 1617: Kv. III. 192; 1619: Kv. III. 226; 1643: TT 1893: 320; TT 1893: 511, 516.

⁷²⁹ Kv. III. 162.

⁷³⁰ 1615: Kv. III. 159; 1622: TT 1886: 232–3.

⁷³¹ 1643: TT 1893: 317.

⁷³² 1572 (Görgénybe): V: BII I. 195–6.

⁷³³ 1616 áprilisában Bethlen a kolozsvári kőműveseket rendeli be szolgálkával s az általuk a gyulafehérvári építkezésekhez készített oszlopokkal s más faragott kövekkel együtt udvarába (Kv. III. 167). Azok ott a fejedelem fundatorától részletes utasításokat kaptak az újabb kőlábak és faragott kövek elkészítésére, munkájuk azonban lassan haladhatott, mert Bethlen 1617 februárjában ráirt a kolozsvári főbíróra: az ottani kőműveseknek rendelje el, hogy míg a fejedelem megrendeléseivel nem készültek el, más munkát ne vállaljanak (Kv. III. 178). Pár hétre rá Bethlen Farkas tanácsúr kérésére kienged Bútra egy kolozsvári kőművest, a többin viszont változatlanul sürgeti, most már Szent György-napi határidőre, a megrendeltek (Kv. III. 181). 1617. május 26-án marosújvári „háza” építésére küldeti Kolozsvárral Kőműves Jánost (aki a rendelet szövege szerint budosik” a fejedelemnek végzendő munka elől). (Kv. III. 193.) Másnap Szamosújvárra rendeltet a várossal két jó kőművest (Kv. III. 196). 1619-ben két fejedelmi rendelet tárgya kőművesek igénylése Kolozsvártól Gyulafehérvárra (Kv. III. 227, 259). 1623. július 22-én a szebeni polgármestertől rendel 6 kőművest a gyulafehérvári palota építésére (RAKL: Tgy). I. Rákóczi György viszont 1639-ben Brassótól vár kőműveseket Gyaluba (TT 1892: 707); 1642-ben is odá rendelkezik eziránt (TT 1892: 713; 1893: 308) — azok (legalább részben) haza is szöknek Gyaluból, élükön a kis céhmesterrel, úgyhogy a fejedelem kemény rendelettel küldeti vissza őket a brassai főbíróval. (BrÁL—Fr. II. 39.) 1642 tavaszán többfelől is gyűjt kőműveseket sárospataki építkezéseikhez, többek között Brassóból is; onnan három kőművest rendel a kolozsvári gyülekezőre (BrÁL—Fr. II. 61). Rövidesen további 4 brassai kőművesre van szüksége Gyaluban; azok közül azonban egy meghal, egy pedig tisztázatlan körülmények közt hazatér. A fejedelemnek előbb azt jelentik, hogy társai kergették haza, mert „tisztá Paraszt ember”, a város viszont úgy tájékoztatja Rákóczit, hogy az mesterember, de megvesztegette az építésre felügyelő Imre deákot, hogy engedje haza. A kőművest a város végül is vissza kell hogy küldje Gyaluba. (BrÁL—Fr. II. 72, 74, 76.)

⁷³⁴ I. Rákóczi György 1639-ben Brassótól vár ilyen mesterembert (TT 1892: 705). 1642-ben is brassai kőfaragó dolgozik a gyulafehérvári építésén. Október 16. tájt hazaszökik onnan; a fejedelem december 5-én ír rá a városra: kerestessék fel s küldjék vissza. (BrÁL—Fr. II. 41.)

⁷³⁵ 1571-ben Báthori István Besztercéről rendel ácsokat (V: BII I. 129, 132). Ugyancsak Besztercehez fordul eziránt Vitéz Mihály 1600 februárjában és áprilisában (Hurm. XII. 687, 835–6). Bethlen 1614-ben Marosvásárhelyről rendel többek között ácsokat a gyulafehérvári palota építéséhez (MVH 124/2).

- ⁷³⁶ 1658 októberében Barcsai vár cserepezőket a szebeni polgármestertől (Sz: U VI. 750).
- ⁷³⁷ Bethlen 1614-ben ilyen mesterembereket is vár Marosvásárhelyről Gyulaféhérvárra (MVH 124/2). 1619-ben Kolozsvárról rendel asztalosokat a gyulaféhérvári palotaépítkezéshez (Kv. III. 257). Brassó 1642-ben (TT 1893: 312) és 1643-ban (TT 1983: 317—8) küld asztalosokat a fejedelem számára.
- ⁷³⁸ Az eltűnt „tölcséres” mesterségnév magyarzataul idézzük Bethlen Gábor 1627. május 6-i rendeletét a kolozsvári főbíróhoz (Kv. III. 279): gyulaféhérvári „házai” ablakainak „éppitesere es fel csinálására” küldje a kolozsvári 4 tölcsérest.
- Üvegesek, ill. tölcséresek igénybevételéről is jó néhány ízben tudunk. Báthori István 1573-ban Brassó adójában akceptálja az ottani üvegesek neki végzett munkáját (BrÁL—Pr et I 527). A tölcséresekről Bethlen Gábor idejében hallunk többször is e vonatkozásban (az említett eseten kívül: 1616: Kv. III. 409; 1619: Kv. III. 257). I. Rákóczi György Brassóból rendel üveget Görgénybe 1643-ban (TT 1893: 317—8), Barcsai 1658 októberében a szebeni polgármestertől Alvincra (Sz: U VI. 750).
- ⁷³⁹ Bethlen Gábor 1619-ben (TT 1885: 462) és 1624-ben (TT 1886: 621—2) küldet Kolozsvárról képviselőt Gyulaféhérvárra; 1629-ben praefectusa, Debreczeni Tamás intézkedik erről (TT 1895: 417).
- ⁷⁴⁰ 1645: TT 1893: 510.
- ⁷⁴¹ I. Rákóczi György rendel így mesterembereket Szebentől 1638-ban a gyulaféhérvári palota építkezésére (Bruck.-gy. S. 5. No. 203).
- ⁷⁴² Csáky István (Báthori Zsigmond nevében) 1601 májusában úgy rendelkezik Szebenhez, hogy adjanak a gyulaféhérvári palota építkezéseihez épületfa előteremtésére a székbe küldött mesteremberek mellé megfelelő számú segítőt (Sz: U VI. 3). Bethlen Gábor Kolozsvárról rendel 1619-ben 50 szekeret a gyulaféhérvári építkezéshez, szekerenként 2 emberrel s 4 ökörrel (Kv. III. 224). Apafi 1670-ben a gyulaféhérvári nagy torony építkezéséhez vár a szászországról embereket (Sz: U VI. 1083).
- ⁷⁴³ 1599: Hurm. XII. 543—4, 557—8; 1600: Hurm. XII. 667; 1606: EOE V. 429—30; 1622: RAKL: Tgy (Bethlen István — a szász universitas, 1622. június 5.); 1649: Thorma-gy. 1884: 12; 1651: uo.
- ⁷⁴⁴ 1550: Sz: U VI. 874; 1598: SzO IV. 133—4; 1662: Gytv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei. (Apafi—Segesvár, 1662. március 26.)
- ⁷⁴⁵ 1608: Sz: U VI. 107; 1617: Kv. III. 173; 1652: MVH 270. A/1., 5—7.; 1659: Kv. III. 437; 1663: MVH 278 v.
- ⁷⁴⁶ 1662: BrÁL—Fr. II. 229.
- ⁷⁵⁷ 1544: Sz: U IV. 844; 1546: Sz: U V. 496; 1573: V: BII I. 207; 1581: Sz: U IV. 1173.
- ⁷⁴⁸ 1599: Hurm. XII. 494—5.
- ⁷⁴⁹ 1599: uo.
- ⁷⁵⁰ 1573: V: BII I. 207.
- ⁷⁵¹ 1609-ben Báthori Gábor többek között narancsot, citromot, mazsolát szállíttat udvarának Kolozsvárral (Kv. III. 26.). Bethlen Gábor 1627. október 4-én aziránt rendelkezik Daniel Mihály háromszéki királybíróhoz, hogy Havaselvéről „lemon vizet”, citromot, olajmagot szerezzen be számára (MTgy: Bónis—Pogány). I. Rákóczi György 1631-ben Kolozsvárral küldet magának fűszereket (Kv. III. 292). I. Apafi Mihály 1663-ban háromszor is rendelkezik Szebennek, ill. a szebeni királybírónak fűszer iránt. (Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei: Apafi—Szeben, 1663. január 21.; Apafi — a szebeni királybíró, 1663. május 9. és június 3.)
- ⁷⁵² 1545: Sz: U V. 474; 1550: Sz: U IV. 585, 874; 1571: V: BII I. 151; 1617: Kv. III. 173; 1659: Kv. III. 437; 1662: Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei (Apafi—Segesvár, 1662. március 26.); 1663: uo. (Apafi — a szebeni polgármester, 1663. szeptember 6.)
- ⁷⁵³ 1622-ben Bethlen Gábor kifejezetten a török követ számára rendel sört a szebeni polgármestertől (Sz: U VI. 282). Sör szállításával még két ízben találkozunk (1663: Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei: Apafi — a szebeni királybíró, 1663. június 16.; 1687: KS-gy.: G. Draudt—Apafi, 1687. február 19.). Pálinkát Apafi rendel 1662. július 7-én a brassai főbírótól (Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei).
- ⁷⁵⁴ A-gy. 1668. (április 17.)
- ⁷⁵⁵ 1575-ben Báthori István a kolozsvári főbírótól rendel ilyeneket (TT 1901: 294). 1661 januárjában Kemény Besztercének ír eziránt (Hurm. XV/2. 1305—6). Itt említsük azt is, hogy Bethlen Gábor 1617-ben vasfazekakat küld Kolozsvárra önoztatni (Kv. III. 173), I. Rákóczi György pedig kondérokot javított (készített is) Besztercén (Hurm. XV/2. 1063).

⁷⁵⁶ Apafi Mihály 1661. december 22-én Segesvárra ön- és fapalackokért rendelkezik, a megyesi polgármesterhez pedig aziránt, hogy a pohárszékkocsijába ott készítettett ládácskát adják át embereinek. 1662. február 12-én a brassai főbíró utasítja arra, hogy csináltasson számára egy fedeles, lelakatolható réz borhűtő ládát. (Mindhárom rendelet: Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei.)

⁷⁵⁷ 1619: Kv. III. 209, 251.

⁷⁵⁸ Báthori Gábor 1611-ben fekete bársonyt rendel Kolozsvártól (Kv. III. 38—9), 1612-ben és 1613-ban posztót udvari szolgálainak (Kv. III. 42, 44); Bethlen Gábor 1616-ban aranyos atlaszt (Kv. III. 165), 1618-ban bársonyt (Kv. III. 275), 1619-ben tafotát (Kv. III. 227); I. Rákóczi György 1631-ben szövötteket (Kv. III. 294), 1636-ban tafotát (Kv. III. 308), 1642-ben három ízben is szövötteket (Kv. III. 344, 350—1). Ez évben Brassótól is kétszer követel szövötteket (TT 1892: 712—3). 1643-ban, ill. 1646-ban ismét Brassótól vár posztót (TT 1893: 316, 507, 521; BrÁL—Fr. II. 76). 1657 szeptemberében II. Rákóczi György a kolozsvári főbíróhoz rendelkezik posztó iránt (Kv. III. 361). 1658 őszén viszont Barcsai vár szövötteket ugyanattól (Kv. III. 433).

⁷⁵⁹ Izabella királyné készített Szebennel ruhát kocsisainak 1544-ben (Sz. U IV. 855).

⁷⁶⁰ 1616: Kv. III. 169; 1636: Kv. III. 308.

⁷⁶¹ Báthori István 1571-ben párdücbőröket vár a beszerzei bírótól (V: BIII. 149—50). Bethlen 1618-ban és 1619-ben Kolozsvártól rendel prémet (Kv. III. 227, 275). Apafi 1661-ben Brassónak ír prémbélések iránt (BrÁL—Schn. III. 227), Segesvárnak pedig báránybőrökért (TT 1895: 643).

⁷⁶² Izabella királyné 1544-ben Szebenben végeztet ötvösmunkákat (Sz: U IV. 435, 490). I. Rákóczi György Brassóhoz rendelkezik eziránt 1639-ben (TT 1892: 708), 1642-ben (akkor három ízben is; TT 1892: 710—2) és 1643-ban (BrÁL—Fr. II. 88).

⁷⁶³ Bethlen 1617-ben futtatott kopját vár Kolozsvárról (Kv. III. 202), 1626-ban (esküői ünnepségeire) szintén kopjákat (Kv. III. 287). Ide számítjuk Barcsai 1658 őszi rendeletét a kolozsvári főbíróhoz: kornétát küldjön neki (Kv. III. 433). I. Apafi Mihály 1663-ban szebeni kardcsináltatása díjának kifizetéséről rendelkezik az ottani polgármesterhez (Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei).

⁷⁶⁴ Bethlen 1614-ben szánkó iránt rendelkezik a kolozsvári főbíróhoz (Kv. III. 154); 1616-ban szekereket vár onnan (Kv. III. 168). I. Rákóczi György 1635-ben Brassóban készített kocsit (Gyfv: Ly 13: Civitates Transylvantiae: Brassó: a brassói főbíró — I. Rákóczi György, 1635. július 28.). 1645-ben Kolozsvárról küldet szekér készítéséhez szükséges selyem- és ezüsttrojtot meg sárgarezet (Kv. III. 331). I. Apafi Mihály 1665-ben Brassóban javított hintót (Hurm. XV/2. 1330—1).

⁷⁶⁵ I. Apafi Mihály Szebentől rendel 1662. október 9-én egy kötés aranyos szélű papírt (Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei).

⁷⁶⁶ 1699: Hurm. XV/2. 557—8.

⁷⁶⁷ 1619 [?]: Kv. III. 230.

⁷⁶⁸ 1681: KJ: M (Gombár Mihály—I. Apafi Mihály, 1681. december 1.).

⁷⁶⁹ 1616: Kv. III. 283.

⁷⁷⁰ 1617: Kv. III. 200, 280; 1618: Kv. III. 275; 1619: Kv. 243; 1643: TT 1893: 513—4; 1646: BrÁL—Fr. II. 146.

⁷⁷¹ 1609 (az udvari gyalogok ruhájának kiszabása): JE: OKv II. 219.

⁷⁷² 1646: BrÁL—Fr. II. 442.

⁷⁷³ Mindháromra (1635): Gyfv: Ly 13: Civitates Transylvaniae: Szeben (a szebeni polgármester — I. Rákóczi György, 1635. október 1.).

⁷⁷⁴ 1642: Hurm. XV/2. 1098.

⁷⁷⁵ 1642: TT 1893: 313—4.

⁷⁷⁶ 1572: V: BII I. 207.

⁷⁷⁷ 1616: Kv. III. 286; 1631: TT 1895: 418; 1634: TT 1895: 420; 1643: TT 1893: 321, 511—2; 1645: BrÁL—Fr. II. 137; 1648: Hurm. XV/2. 1168, 1171; 1650: Hurm. XV/2. 1186—7; 1651: MTgy: Érdy. (II. Rákóczi György—Daniel János, 1651. december 30.), Hurm. XV/2. 1211; 1663: MVH 278k; 1674: Hurm. XV/2. 1356.

⁷⁷⁸ 1610: Kv. III. 35; 1618: Kv. III. 275; 1631: TT 1895: 418; 1636: Hurm. XV/2. 1026; 1639: TT 1892: 708; 1642: TT 1892: 710—2, 1893: 310, 313; 1643: TT 1892: 320; 1659: Kv. III. 390; 1661: BrÁL—Schn. III. 224, KJ: M (a szebeni polgármester—I. Apafi Mihály, 1661. október 2.); 1663: A-gy. (Apafi Mihály—a marosvásárhelyi főbíró, 1663. június 7.); 1665: Kv. III. 90.

779 1550: zab a királyné lovainak (Sz: U IV. 874); 1599—1600: ugyanez Vitéz Mihály lovai számára (Hurm. XII. 503. 687. 804: XV 1. 749); 1608: ugyanez (Sz: U VI. 107), ill. hely biztosítása szabad szász falvak mezején a fejedelem s udvara lovainak fűvelésre (Bruck.-gy. N. 5. Zimmermann 82); 1667: Szeben haladékot kér a széna és abrak szállítására. (KJ: M, Szeben—I. Apafi Mihály, 1667. október 7.)

780 1653: MVH 271^a 5.

781 1654: MVH 272.

782 1646: TT 1893: 515.

783 1626-ban Bethlen vizslákat szereztet be magának a szebeni polgármesterrel (Sz: U VI. 321), I. Rákóczi György Brassóból rendel kutyákat (1642: TT 1893: 308—9; 1643: TT 1893: 314).

784 II. Rákóczi György 1652-ben agárgondozóinak küldet posztót Kolozsvárról (Kv. III. 313).

785 I. Rákóczi György 1633-ban aziránt intézkedik Besztercéhez, hogy küldjenek hozzá medve-csapda készítésében jártas mesterembereket (Hurm. XV/2. 999). 1645-ben és 1646-ban hajtókat rendelt vadászataihoz (Hurm. XV/2. 1143; TT 1893: 512—4); ugyanígy fia 1652-ben (MVH 270. D. 8).

786 K—B-lt. (I. Rákóczi György—Bethlen Ferenc, 1637. március 26.)

787 Vitéz Mihály 1599—1600-ban több ízben követel fahordó szekereket Besztercétől (Hurm. XII. 495—6, 543—4, 804). Báthori Gábor 1608-ban arra utasítja Kolozsvárt, hogy adjon szekereket a Kolozsmonostorról Gyulafehérvárra küldött borok szállítására (Kv. III. 33). Bethlen 1615-ben Szebentől vár szekereket s lovakat (Sz: U V. 1458), 1619-ben Kolozsvártól, lakodalomra hozott halak szállítására (Kv. III. 207). I. Rákóczi György 1643-ban Brassóval-adat szekereket s lovakat az udvar utazásához (TT 1893: 515); fia 1652-ben Marosvásárhelytől követel lovakat szekerei elé (MVH 270. A. 2), 1653-ban Szebentől szekereket fuvarozásra (Sz: U VI. 575). Barcsai 1659 nyarán Kolozsvárral szállítat ablaküvegeket a gyulafehérvári palota helyreállításához (Kv. III. 453). I. Apafi Mihály 1663-ban két ízben is Szebentől, ill. az ottani polgármestertől sürget szekereket és lovakat (RAKL: Tgy: 1663. augusztus 15., szeptember 4.), 1678-ban szintén onnan vár szekereket az udvar költözéséhez (Bruck.-gy. S. 5. No. 265).

788 1590-ben Báthori Zsigmond a brassai főbíró útján vásároltat szablyát Havasalföldén (Hurm. XV/1. 704). Báthori Gábor 1612-ben Moldvában vásároltat magának marhákat Besztercével (Hurm. XV/2. 857). Bethlen 1619-ben lengyelországi vásárlásokat bonyolított le a kolozsvári főbíró útján (Kv. III. 264). II. Rákóczi György pedig lovakat vásároltat magának Moldvában Besztercével (Hurm. XV/2. 1192).

Jegyezzük meg: itt a fejedelemnek csak azokról a vásárlásairól beszélünk, amelyet a közigazgatási apparátussal végeztet el. Természetesen nem tartozik most feladatkörünkbe azokkal a külföldi vásárlásokkal foglalkozni, amelyeket a fejedelem magánmegbízottaival végeztetett.

789 1642-ben I. Rákóczi György két ízben is rendelkezik Brassóhoz a gyulafehérvári országgyűlési terem építkezésének ügyében: ácsokat rendeltet oda (BrÁL—Fr. II. 29), ill. téglavetőket vár (BrÁL—Fr. II. 30). Ugyanez évben Fehér megyéről „apro mives”-eket rendel az ország házához (K. B.-lt.: 1642. december 7.).

790 Pap Márton 1634-ben oklevelei elveszte miatt kéri új armális kiadását a fejedelemtől. Az 1634. szeptember 25-én átiratilag rendelkezik az illetékes megye ispánjaihoz: tájékoztassák az ügy állásáról. A táborozás körülményei közt nyilván jócskán késik Ztojka Ferenc (keltezetlen) jelentése: Pap valóban nemes. I. Rákóczi György erre 1635. április 22-én Papnak személyére megadja a nemességet, azzal azonban, hogy a fiscus kárára ne élhessen vele. (Gyfv: Ly 22.) Rosszabbul járt 1675-ben Radul Márián, Nalácsi István főudvarmester csatlósa. Az (nyilván Nalácsi pártolásával) korábban nemességet nyert Apafitól, armálist is készített; mikor azonban a kancellárral akarta aláíratni, annál (Radul szerint) „el tévedett” az oklevél. Így 1675-ben újból a fejedelem döntését kérte nemességéről. Apafi ingerült resolútiót jegyzett a kérvény hátára (1675. augusztus 20.): „Lovad legyen Szamár ha nemes ember akarsz lenni.” (Gyfv: Ly 23.) Rá kb. egy évre viszont a brassai református papnak, Gothárd Jakabnak egszavas resolútióban engedélyezte elveszett nemeslevele helyett újnak kiállítását. (Gyfv: Ly 11: Folyamodványok Apafi Mihályhoz.)

791 Egy Simon György nevű középjaitai nemesnek még apja hozott be magával Erdélybe Bethlen Gábor hadjáratai idején egy szlovák gyermeket, aki aztán nemzetisége és ura után kapta a Tót Simon nevet. Az Simonék szolgálatában nőtt fel, azok jobbágyuként kezelték. Gyermekei azonban 1676 tájt nemességet kívántak szerezni. Simon György írásban tiltakozott; az ügy csak odáig ismeretes, hogy

Apafi 1676. március 5-én saját kezű resolútiójában utasította az illetékes törvényhatósági tiszteket: terjesszenek fel hiteles tájékoztatást az ügyről. (Gyfv: Ly 23.)

⁷⁹² Vitéz Mihály rendeli el ezt 1599 novemberében (MVH 38—74).

⁷⁹³ 1615-ben Bethlen Gábor rendelkezik eziránt Keresztessi Pál lippai főkapitánynak (Kv. I. 98).

⁷⁹⁴ Báthori Zsigmond 1585-ben Szász Ferencet, Haller Mihályt és Gábort utasítja arra, hogy városi házaik után a szokásos terheket viseljék (Sz: U IV. 1264); 1597-ben aziránt rendelkezik, hogy azok a dési nemesek, akik csak személyükben azok, a város közé szolgáljanak (Dés 240); 1598 februárjában úgy dönt, hogy egy nemességet szerzett személy tartsa magát Marosvásárhely törvényéhez (MVH 116—16). Különleges helyzet termékei Vitéz Mihály ily vonatkozású rendeletei. Előbb kipurancsolja őket Szebenből (TT 1883: 98) és Beszterceből (Hurm. XII. 818—9), aztán legalábbis Besztercét illetően visszavonja a rendelkezést (Hurm. XII. 835). Az 1605 utáni évtizedben elsősorban Dés ilyen ügyei szerepelnek több ízben is a kancellária ez ügykörében. A désiek 1606-ban Bocskaihoz fordulnak amiatt, hogy a nemesség kikéri odaszökött jobbágyait. Így kevés lakosa marad városuknak — bizonygatják —, pedig annak helyreállása ország hasznára való, a jobbágyok kiadatása pedig csak a nemesekére. A resolútió: tartsák magukat a törvényhez (Dés 285). Ugyanakkortájt azonban másfajta problémák is jelentkeznek Désen. 1606-ban Hadadról költözik oda három személy (egyiküket még Bocskai nemesítette, a másik kettő már 1607 tavaszán. Rákóczi Zsigmondtól nyeri el ezt). A város engedelmével szereztek pénzen városi házat; a dési bírák adót s városi szolgálatot követelnek rajtuk, kemény szankciókkal fenyegetőzve, sőt élve is. A három frissen megnesmedett személy erre Belső-Szolnok megye védelmét kéri, s az 1607. augusztus 16-án fel is ír mellettük a fejedelemnek (Dés 297). 1617-ben viszont ismét Désre szökött (még 1599 előtt odaköltözött) jobbágy panaszodik Bethlennek amiatt, hogy Prépostvári Zsigmondné vissza akarja vitetni jószágába. A fejedelem rendelkezik a városnak, hogy védje meg, a törvény szerint, jogaiban a kérvényezőt (Dés 336). 1616-ban azonban feltűnnek a székely városok ilyen jellegű ügyei is, hogy az elkövetkező évtizedben az övéké legyen a főszerep. A marosvásárhelyi nemeseket Bethlen 1616 nyarán határozottan megvédi szabadságaikban: azok kiváltsága előbbi a városénál — írja nekik —, tehát erősebb, s azok fegyveres szolgálatot is teljesítenek. Tartsák meg hát őket nemesi szabadságukban: azok a nemesek azonban, akiknek a várban van házuk, ne vonják ki magukat a vár építéséből s más ahhoz való szolgálatukból (MVH 141/1). Bonyolultabb volt az udvarhelyi nemesség kérdése. Ott számos olyan személy élt az 1610-es évek végén, aki nemesnek vallotta magát, s ezen a címen nem akart a város közé szolgálni, ugyanakkor a nemesi kötelezettségeket sem teljesítette: jobbágyok is, akiket uruk nem vitt el onnan, de a város közé sem engedte szolgálni. Bethlen 1619 júliusában utasította Udvarhelyszéket: a városbeli nemesek a város bírája alá tartozzanak, a városiakkal egyképpen szolgáljanak, az uruk által el nem vitt jobbágyok úgszintén. (SzO IV. 202—3). Bethlen István 1620 augusztusában lényegében ezt a rendelkezést újítja fel (SzO IV. 210—1). 1624-ben annak kapcsán kell Udvarhellyel foglalkozni, hogy Kornis Ferenc egyes személyeket mentesíteni akar a város közé való szolgálatól (egyeseket jobbágyként tart vagy a várba darabontnak állít, másoknak házát veszi meg; olyanok is vannak köztük, akik nemességet pretendálnak vagy Kornis segítségét telepedtek oda). Bethlen ismét a székelyek ir rá: Kornis senkit se mentesítsen; ha városi ember el akarja adni házát, a város tudta s engedelmével nélkül ne vegye meg senki, „mert meg nem engedjük, hogy afféle dolgokkal a városi rend kevesedvén, az közönséges szolgálatnak éssék fogyatozása” (SzO IV. 226—7). A helyzet azonban tovább romlik. 1633-ban a városban már alig 100 adózó van, abból is legfeljebb 35 az, aki „derék adót” fizet. Egyesek nemesség színe alatt nem fizetnek, pedig armálisuk sincs, mások nemesek ugyan, de adófizető helyre szállván, adókötelesek lennének — mégse teljesítik e kötelezettséget, egy bíróviselt ember önmagát nemesítette meg. A város I. Rákóczi Györgyhez fordul panasszal. A fejedelem eltiltja az Udvarhely városi adózók nemesítését. A város azonban újra kéri: vagy adóját szállítsa le a fejedelem, vagy rendelkezék az adózók nemesítésének eltiltásáról. Rákóczi erre közli Udvarhelyszékel, hogy nem engedi meg az említett volt bíró nemesítését: azok, akik korábban adózók voltak, s most városi funduson élnek, fizessék az adót (SzO IV. 245—6). A székely városok ily ismert ügyei közé csak egyetlen „idegené” vegyül: ismét csak Désé. A városba is települ be nemesség; erre az Bethlen Gáborhoz fordul, s arra hivatkozva, hogy az biztosai által vizsgálatot tartat a gyulafehérvári, sárdi, igeni, tordai, biharpüspöki újonnan betelepült nemesek ügyében, ilyen eljárás lefolytatását kéri Désen is. „Justum” — szól Bethlen Gábor saját kezű resolútiója (Dés 366). A kérdés azonban akkor nem zárul le hosszabb távra megnyugtatóan. A désiek I. Rákóczi Györgyhez is panaszolnak amiatt, hogy egyes városbeli nemesek nem akarják velük együtt viselni a közterheket. A fejedelem vizsgálatot rendelt el eziránt a

fiscalis directornak, egyesek ügye azonban függőben maradt (32 nemes szerződést kötött a várossal, 28-an kívülmaradtak rajta). A város erre 1647 vége felé újra megkereste a fejedelmet; rendelkezék úgy, hogy a contractuson kívül maradtak is fogadják el a többiektől jónak tartott megoldást. I. Rákóczi György 1648. január 12-i resolútiója a fiscalis director és az itélőmester erre vonatkozó vizsgálatára hagyatkozik. A város replicájában megismétli a kérést: terjesszék ki a 28 nemesre is a contractust — ám maradjanak ezek személyükben nemesek, de a bíró alá tartozzanak, s értsenek egyet a várossal. I. Rákóczi György előző resolútiójára hivatkozik 1648. szeptember 12-i válaszában, mire a város, felhánvya, hogy a fiscalis director nem szállt ki vizsgálatra, biztosok kiküldését kéri. Az ügy az öreg fejedelem halála miatt majd egy évre elalszik; II. Rákóczi György csak 1649. szeptember 19-én válaszol annyit a városnak, hogy az országgyűlés után találják meg eziránt. A fejedelem azonban a gyűlésből Désen át tart ugyan Besztercére, de úgy el van foglalva, hogy a désiek nem tudják beadni neki kérvényüket. Besztercére küldik utána. Ott azonban megelőzi őket két dési nemes; azok elérik a fejedelemlét, hogy az ügy rendelkezék: mindkét fél jelenjék meg Kolozsváron a decemberi törvényszakon a dolog rendezésére. A désiek e szerint is járnak el; a nemesek közül csak ketten jelennek meg — talán a többiek képviselőtében, de a városiak úgy fogják fel a dolgot, hogy így a többi ottani nemesek majd nem tartják magukra érvényesnek a megállapodást. Újabb kérvényt küldenek hát II. Rákóczi Györgyhez: az a következő országgyűlésen rendezze el az ügyet, vagy küldjön ki biztosokat (Dés 427—9). A désiek ügye itt tűnik el szemünk elől: az 1649. utáni jó két évtizedben viszont más városok polgárságának és nemességének vizsgálata ad dolgot a kancelláriának. 1649. május 11-én II. Rákóczi György Kemény Jánost és Bethlen Ferencet küldi ki a nagyenyedi nemesek ügyének rendbeszedésére (Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György nyiltparancsai). Kolozsvár helyzetének 1660 után — közjogilag (a császári megszállás miatt) csak 1664 után — történt megváltozása e tekintetben is hoz problémákat. Annak az évtizedes vitának, hogy nemesek mennyi bört vihetnek be a városba, a hivatali levelezésben is találjuk lecsapódását. Kolozsvár feltehetőleg még 1664 végén kérvényt intéz (bizonytalan, hogy a fejedelemhez-e vagy az országgyűléshez) a borbevitel korlátozása iránt. Mielőtt azonban választ kapna rá, a nemesség is kérvénnyel fordul az országgyűléshez. Így a város 1665 tavaszán megismétli kérelmét, azt is érvként vonultatva fel, hogy Kolozsvárt nem borral védik meg. A dolog ekkor (Apafi 1665. május 15-i resolútiója szerint) a másik fél kérvényére való válasza „halad”. (Kv. II. 184.) Szék esetében is csak egy fél fázisa ismeretes az ügynek: Doboka megye ír fel 1671. február 4-én a fejedelemnek panasszal amiatt, hogy a széki polgárok rendkívüli terheket vetnek az ottani egyházi nemességre, más sérelmeket is okoznak nekik. A megye azzal érvel a nemesség mellett, hogy a város véghely, az ottani egyházi nemesek strázsa- és más véghelyi szolgáltatásokat látnak el. A polgári telken lakó nemesek készek megadni a város adójának rájuk háruló részét, csak más, rendkívüli terheket ne kelljen vállalniuk (KJ: M). 1672-ben Marosvásárhely ügye van a napirenden. Az ottani nemesség nem akar a város tisztsége alá tartozni, úgyhogy Apafinak vasra veréssel kell fenyegetni az engedetleneket. A gyulafehérvári nemesek ügyét 1674 tavaszán az hozza mozgásba, hogy a fejedelmi praefectus a káptalani levéltárban talált egy I. Rákóczi György-kori (akkor végre nem hajtott) constitutiót, amely szerint az, akinek Gyulafehérvárott nincs exempta háza, hanem polgári telken lakik, évente adózzék róla. A praefectus executiót hirdetett május 25-ére, azzal, hogy akinek van exemptiója, addig producálja. A nemesek erre május közepe tájt a fejedelemhez fordultak kérvénnyel: a constitutiót I. Rákóczi György idejében sem hajtották végre, azután se, most szolgáltatuk amúgy is megnőtt, bizonyítaniuk különben is nehéz volna (a hadakozás idején sokan elvesztették okleveleiket, a bizonyításnál felhasználható személyek meghaltak vagy rabságba estek), s ők egyébként is pénzért szerezték, amit birtokoltak. Addigi mentességükben való megtartásukat kéri. Apafi 1674. május 22-én úgy rendelkezik, hogy producáljanak a káptalanban talált constitutio szerint. „mert földünkön hejaban Valo embert, a ki ne adózzék nem szenvedünk.” (RAKL: Tgy.)

⁷⁹⁵ Két ilyen esetet ismertessünk az Apafi-korból: 1675 elején egy Kovács György nevű lőfő, akit a szegénység Nagyajtáról a brassóvidéki Apácára kergetett, a fejedelemhez fordul kérelemmel: élhessen új házhelyén is lőfői szabadságával (egyébként minden szolgálatot s adót együtt hajlandó viselni a többi otthoniakkal). Apafi nem találja elég konkrétan a kérdést; 1675. február 10-i resolútiójában magyarázatot kér. Kovács első replicájában aztán úgy magyarázza a dolgot: ha vissza akar na költözni Nagyajtára, mehessen, s régi szabadságával élhessen. Apafi erre február 27-én arra utasítja (nyilván az 1657 óta amúgy is igen megfoghatkozott székely katonaaállományt igyekezőven védeni), hogy Kovács lakjék Nagyajtán, másuvá nem bocsátja. A lőfő újra replikáz: ő maradna, de kevés birtokukon nem

férnek annyian; ha a fejedelem nem engedi Apácára, kénytelen lesz másúvá elmenni kenyeret keresni. Apácán legalább közel volna Nagyajtához, nem akar elszakadni onnan. Apafi harmadik resolútiója (1675. március 19.): irjanak róla Nemes János háromszéki főkapitánynak. (Gyfv: Ly 11: Folyamodványok Apafi Mihályhoz.) Más típusú az az ügy, amelyben Vítus Tamás csikcekefalvi lőfő fordul a fejedelemhez. Sajat állítása szerint apja is lőfő székely volt, a lustrában is szerepelt — Apor István mégis jobbjává kívánja tenni, arra hivatkozva, hogy Vítus apja s maga is az volt, s fenyegeti, hogy erővel is jobbságra veti, ha megkaphatja. Vítus a fejedelem védelmét kéri; az (ez esetben is a székely katonaiállomány védelmének látható szándékával) 1676. július 29-én így resolvál: „Írjanak” (ti. protectionalist Vítus számára). (Uo.)

⁷⁹⁶ 1676 elején a gyalui uradalom puskásai azzal fordulnak a fejedelemhez, hogy korábban nem adtak se dézsmát, se más szolgáltatásuk, terhük nem volt; kéri mentességük megerősítését. Apafi még március 26-án a gyalui udvarbírótól rendel tájékoztatást. Az május 5-én teszi meg jelentését; aszerint a Rákócziak alatt a gyalui puskások valóban mentesek voltak az adó- és dézsmaadástól. Apafi 1676. augusztus 1-i resolútiójával zárja le az ügyet: ha korábban nem adtak dézsmát, most se adjanak. (Uo.)

⁷⁹⁷ Az erdélyi városok közül Kolozsvár, Kolozs, Dés, Felsőbánya, Zilah, Marosvásárhely és Udvarhely ilyen ügyeivel találkozunk a kancellárián. (A szász városokéval, jogállásukból következően, külön nem.) *Kolozsvár* ilyen ügyei elsősorban az 1664 utáni korszakból ismeretesek. 1664 elején a város követi kése érkeznek az országgyűlésre: addigra már Kolozs megye nemessége kioroszakolja az 1664. január—februári XI. tc-t, amely szerint a megye székhelye Kolozsvár, s ott a megyei tisztiek a végrehajtók az általuk hozott ítéletekben (EOE XIII. 286). A város, követi útján, ez ellen emel szót: nem ellenzi azt, hogy a megye ott fungáljon, de fűznek magyarázatot a tc.-hez: a megye ne éljen vissza ezzel, gyűlésen kívül ne tartson ott székeket a város kiváltságainak sérelmére. „Már vagy az országnak végzése rolla” — szól az 1664-i, ex consilio adott resolútio (Kv. II. 173). A folytatás egy más vonatkozásban már ismertetett momentum: a hűségkű-formula ügye (1664. március). 1665 májusában a kolozsváriakat amiatt fogja el riadalom, hogy Kolozs és Doboka megye Kolozsmonostort kívánja székhelyül, ott pedig a városiaknak pénzen vett szőleik vannak. Azt kéri a fejedelemtől: ha teljeshíti a vármegyék kérését, ez ne legyen a kolozsváriak ottani szőlőbirtoklása és -művelése sérelmére. Apafi közli velük (1665. május 6.): Kolozsmonostort már régen másnak adta (Kv. II. 185). Még 1665 májusában a kancellária elé kerül a nemesek kolozsvári borbevitelének ügye is (I. e fejezet 794. sz. jegyzetét), majd a város egész jogállásáé. Az országgyűlés május 20. táján tárgyalja a fejedelem propositióját a város ügyében. A város követi ügy értelmezik a rendek szavazásának eredményét, hogy Kolozsvár szabad várossá válik, leveszik róla az őrség tartásának terhét. „Homályos”-nak tartják a dolgot, nagyobb nyomorúságtól félnek. „tudván minden rendbéli változást veszedelmesnek lenni”. Azt kéri a fejedelemtől és tanácsától, hogy magyaráztassa meg nekik a végzést és foglaltassa írásba. Apafi 1665. május 20-án az országgyűlésre hártja ezt a feladatot: az magyarázza meg nekik, hogy mit végzett (Kv. II. 186). Ami már Kolozsvárt illetően e vonatkozásban a kancellária ténykedése, az a nemesség borbevitelével kapcsolatos. *Kolozs*nak egyetlen ilyen ügye ismeretes. Kolozs megye 1656 elején azt követeli, hogy a sóbányaváros tőle függjön, a megye adjon nekik ejtelt s vékát, bemelessen oda vizsgálatra, cirkálásra. A város a fejedelemhez fordul, s az 1656. március 12-én erélyesen le is inti a megyét (TT 1895: 496—7). *Dés* kiváltságainak megerősítésével (ami ti. nem tartozik e kérdéskörből a városlakó nemesek kérdésének csoportjába) 1594-ben találkozunk (Dés 244). *Felsőbányáéval* 1609-ben (Fb. 66; a város panaszt tesz amiatt, hogy Gerard Lisibona kiváltságai ellenére új szokást akar behozni közéjük, s Báthori Gábor biztosokat küld ki tájékozódásra és a kérdés rendezésére), majd 1621-ben (Fb. 72; a felsőbányaiak most amiatt emelnek szót, hogy a Lisibona fiak háborgatják őket azzal az ürüggyel: Báthori Gábor apjuknak, Gerard Lisibonának adományozta a várost. Bethlen 1621. október 29-én magyarbródi táborából intézkedik védelmükről hazatéréséig s bizonyos információk szerzéséig). *Zilah* szabadságainak megtartásáról általánosságban 1614. március 4-én rendelkezik Bethlen Gábor, a város panasza kapcsán (Zilah lt.-a). A székely városok közül *Marosvásárhely* vásárkiváltságainak ügyével foglalkozott a kancellária. 1656 tájt a maroszéki rendek az országgyűlés elé terjesztik sérelmüket azt, hogy a marosvásárhelyi hetivásáron a vásár felszabadítására rendelt óra előtt nem engednek nekik gabonát stb. vásárolni. A város erre a fejedelemhez fordul: ők kiváltságukkal élnek, s egyébként is 9 órákor már felszabadítják a vásárt (ellentétben más városokéval, amelyek 12 óráig is elhúzzák ezt), sőt a vásárbírónak arra is utasítása van, hogy külön megkeresésre engedjen korábban is vásárolni. Kiváltságukban való megoltalmazásukat kéri. II. Rákóczi György 1656. november 26-i resolútiójával

bekéri privilégiumukat; a vásárhelyiek (nyilván a fejedelemnél ágáló követeik) elhárítják ezt azzal, hogy nem hozták magukkal, de folytatják — kiváltságaik ugyanolyanok, mint Kolozsváré s a többi kulcos városoké, azokban is bizonyos órája van a vásárok felszabadításának. (MVH 142/1.) A dolog itt tűnik el szemünk elől — de egyhamar aligha lehetett folytatása. *Udvarhelynek* 1623-ban meglévő kiváltságait erősíti meg a fejedelem (SzO IV. 224), ugyanez történik 1634-ben (SzO IV. 256—7). 1659-ben (TT 1889: 355—6) a helyzet némileg bonyolultabb. A város az 1659. májusi—júniusi országgyűléshez kérvényt intéz kiváltságai újabb megerősítése iránt; a gyűlés a fejedelem elé terjeszti ezt, aki ex consilio úgy válaszol, hogy a törvény által adott kiváltságaikkal élhetnek. (Utoljára 1635-ben erősítette meg törvény Udvarhely kiváltságait.) Ily értelemben rendelkezett a székhez is. Rövidesen azonban bejelentés érkezett Barcsaihoz: Udvarhelyszék határozatot hozott arról, hogy nem respektálja a város kiváltságait. A fejedelem erre 1659. július 9-én ráirt a székre: terjessze fel határozatait. Az ügy folytatása (ha volt) itt is évekkel későbbre maradt.

⁷⁹⁸ Ennek a problémának három városnál találjuk nyomát: Désnél, Udvarhelynél és Tordánál. Az elsőnél az ottani halászközlő van szó. 1621-ben a város és a halászok kölcsönösen vádaskodnak egymás ellen Bethlen Istvánnal: a halászok szerint a város szabadságaiban háborgatja őket, a város viszont arról panaszkodik, hogy azok nem akarnak a város bírjától hallgatni. A gubernator 1621. szeptember 14-i resolútiójával a fejedelmi tanácsnak 1621 nyarán e tárgyban hozott, közelebbről nem ismert rendtartásának respektálására utasítja őket (Dés 369). 1623-ban azonban ott az újabb nyílt viszály: a halászok (legalábbis a város állítása szerint) megvonják magukat a városnak való mindenféle szolgálattól, nem fizetnek iskolamesternek, kántornak, harangozónak, nem akarnak templom, iskola, prédikátor háza építésére, hidak s utak csinálására adózni (Bethlen Gábertól nyert mentességükre hivatkozva). A város Bethlen Istvánhoz fordul, az pedig 1623. augusztus 4-én kiváltságaik haladéktalan bemutatására utasítja a halászközlőt (Dés 351). Udvarhelyen azokról a mezei katonákról van szó, akik megházasodván, korábban adófizető helyre szálltak. I. Rákóczi György 1632. május 11-én úgy rendelkezik a város tisztségéhez, hogy azok a mezei katonák, akik adófizető helyre telepedtek, fizessék az adót (SzO IV. 242—3). Torda esetében 1664 után a partiumi menekültek megtelepítéséről van szó; az ottani pusztá telkek kell hogy nekik jussanak. Apafi Bethlen Jánost s Haller Jánost rendeli az ily telkek összeírására s az azokkal kapcsolatos követelések elbírálására; 1665. június 29-én rendelkezik Bethlen Jánosnak, hogy szálljanak ki Hallerrel Tordára (RAKL: Tgy).

⁷⁹⁹ 1579-ben Báthori Kristóf rendelkezik Szebenhez Nagydisznód kiváltságainak megtartásáról (KA: Heltau 54). Báthori Gábor 1610-ben a ravaiak (Udvarhelyszék) falutörvényének érvényesítéséről gondoskodik. Azok u. olyan végzet hoztak, hogy aki közülük jobbágnak köti magát, az nem szolgálhatja a falu határán urát, hanem menjen a földesúr földjére szolgálni. Egyes földesurak azonban nem akarták kivinni Raváról jobbágyaikat. A falu a fejedelemhez fordult, az pedig 1610. április 17-én elrendelte a széknek a falutörvény betartását (MTgy 1914: 40). Bethlen Gábor egy 1616-i intézkedése a „felelő pásztor” általában tiltott, de egyes háromszéki falvakban mégis szükséges intézményével kapcsolatos. 1616. április 26-án Háromszék tiszteinek küldött rendeletével Nagybölonben, Közép- és Nagyajtán engedélyezi felelő pásztorok tartását azzal, hogy vétség esetén a tisztek ezeket, s ne a községeket büntessék (SzO VI. 49—50). 1618-ban a dályi falutörvényét erősíti meg. Aszerint az odaszálló idegen legénynek nyílföldet juttatnak, a magukat jobbágnak kötik vagy a faluból eltávozók nyilai viszont a községre maradnak, nemes nem vehet ott nyílföldet, erdőt. Ez a rendelkezés azonban Báthori Gábor alatt csorbát szenvedett: a nemesek akartak ott nyílföldet, erdőt szerezni jobbágyaik utáni örökségképpen vagy pénzért. Bethlen 1618. február 26-án utasította a szék tisztségét a falutörvény megtartására. (TT 1907: 288—9.)

⁸⁰⁰ A korondi, parajdi és sófalvi solymárok kiváltságaik szerint nem kötelesek hadban szolgálni, adót nem fizetnek, más terheket sem viselnek. 1652-ben e mentességeik megerősítését kérik a fejedelemtől; az intézkedik is Udvarhelyszék tisztségéhez s a három falu előjáróihoz a solymárok kiváltságainak megtartásáról. (SzO IV. 287—8.)

⁸⁰¹ Az e kategóriába tartozó ismert kancelláriai intézkedések kizárólag a jobbágságra vetést tilalmazzák, majd valamennyi esetben félreérthetetlenül a katonaállomány védelmének szándékával. Bocskainak 1606-ban az adókat ily értelmű rendelkezésre, hogy Udvarhelyszékben, a hozzáérkezett panaszok szerint, a nemesek sokakat akarnak jobbágságra vetni. A fejedelem rendelkezik Rákóczi Zsigmond gubernatornak, de az egyes székely székeknek is: nem engedi ezt (ETA IV. 341—2). 1610 áprilisában egy bazédi személy panaszol Báthori Gábornak: Kornis Ferenc jobbágságra akarja vetni.

holott ő darabontként akar szolgálni. A fejedelem megintí Kormist: ha az nem volt ős jobbágya, magát s fejét sem kötötte neki, s ő sem adományozta Kornisnak, ne háborgassa (MTgy 1909: 63). 1614-ben egy rugonfalvi személy folyamodik Bethlenhez: valaki felkérte jobbágyul, s erőszakkal megfogatván, azzá is tette. A fejedelem 1614. május 25-én rendelkezik az illetékes székely főtiszthez, hogy a panaszlót haladéktalanul írassa a zászló alá, s oltalmazza az ellen, aki jobbágyul fogta (TT 1885: 222.) Bethlen István 1621-ben egy sóvágót vesz védelmébe az ellen, aki erővel jobbágygá tette (MVH 159).

⁸⁰² Egy manumissio érvénytelenítése kerül 1671-ben a kancellária elé kb. 18 éves előzmények után. 1653 tájt Fodor Balázsné pálfalvi (Udvarhelyszék) birtokos manumittálja egy jobbágyát (rokonai hozzájárulása nélkül). Az azonban azóta se irattá zászló alá magát, más ember földjén él jobbágyként. 1671-ben Fodorné rokonainak egyike a fejedelem elé viszi az ügyet; az az év március 16-án rendelkezik Udvarhelyszék vicetisztjeihez, hogy amennyiben e rokon bebizonyítja igaz vérségét, adják kezébe a korábban manumittált személyt (RAKL: Tgy; SzO IV. 309–10). Három hónap múlva Apafi már fenntartások nélkül rendelkezik a székhez: adják e rokon kezéhez a manumittált jobbágyot (SzO IV. 310–1).

⁸⁰³ E rendelkezések általában jobbágyok kiadásáról szólnak. Az is megtörténik azonban, hogy a fejedelem éppen saját túlbuzgó uradalmi tisztjét inti le régen elköltözött jobbágyok visszakövetelése miatt. A fogarasi udvarbíró az 1620-as évek vége felé 40—45—50 éve Szebenbe vagy Szepienszékbe telepedett jobbágyokat is visszakövetelne. Szeben panaszt tesz, s Bethlen utasítja az udvarbíró: hagyja békén ezeket (Sz: U VI. 355).

⁸⁰⁴ 1643 tájt a beldi szegénység panaszt emel a fejedelemnél amiatt, hogy Körösi Istvánné erejük felett, rend nélkül szolgáltatja őket, tavasszal és nyáron se tetet, se napot nem ad nekik saját munkájukra, szántóföldjüket, rétjüket saját számára akarja foglalni, fia karddal kergeti őket. Inkább elbujdosnak, mintsemhogy ezt tűrjék — írják. Rákóczi meg is inti az asszonyt: ne pusztítsa őket, adjon időt nekik saját munkájukra. (Thorma-gy.: 1879. március 15.)

⁸⁰⁵ 1564 (Kolozsvár határvitája erdölési útról szomszédos falvakkal): Kv.S. 1; 1591 (háromszéki falvak erdővitája): SzO V. 150—1; 1594 (Vurpod és Gezéz határvitája): Sz: U IV. 1376; 1600 (egy falu Udvarhelyhez foglalt földjének visszaadása): TT 1883: 114; 1612 (Guraráunak szakítsanak határt Keresztényszigetéből): Sz: U VI. 156; 1621 (Felsőbánya és a nagybányai fejedelmi tiszt határvitája): Fb. 70; 1625 (szántó kiszakítása a besenyői vlach jobbágyoknak): V: D IX. 271; 1628—1629 (Jakabfalva és Leses határvitája): KA: Schönberg 14, Sz: U VI. 1695; 1635 (Rakovica és Avrig határvitája, ill. az olconai határ ügye): Sz: U VI. 413, 415; 1636 (vlachok garázdaságainak tárgyalása Fehér és Küküllő megye székén): Sz: U VI. 424; 1639 (Brassó, ill. brassóvidéki falvak határvitája Parróval, ill. Fogarasföldével): TT 1892: 706, 709; 1643 (védelem a fülelkieknek az egestőiekkel közös határokon): KA: Felldorf; 1655 (Prázsmár és Nyén határvitája): BrÁL—Pr et I 675; ugyanez évben Pálos, Dállya s más falvak erdővitája Daróccal: Bruck.-gy. S. 5. No. 282; 1657 (Siberk és Garad határvitája): Sz: U VI. 684, 686; 1658 (Oroszfalu és Kézdivásárhely ügye): SzO VI. 221—2; 1677 (Lebnek, Siberk és Moha ügye): Sz: U VI. 1290; ugyanez évben Vurpod és Alsógezés vitája: Sz: U VI. 1291; 1681 (Pálos, ill. Köhalom és Baca határvitája): Sz: U VI. 1410; az ebesfalvi uradalom és szomszédai határvitája: Sz: U VI. 1417; az almakeréki jószág, ill. Segesvár- és Medgyesszék egyes falvai határvitája: Sz: U VI. 1429; lényegében ide tartozik a Királyföld és Fehér megye vitája is: Sz: U V. 1433; 1682 (Zoltány és Miklóstelke határvitája): Sz: U VI. 1463; 1685 (Apáca és Bölon viszálya): BrÁL—Schn. III. 230.

⁸⁰⁶ Ez esetben nem tartjuk szükségesnek az ily természetű anyag jelzetszerű bemutatását — annál is kevésbé, mert az, a 150 év donatióinak számát véve, nyilvánvalóan nagyon kis törtrésze a kancellária egykori e vonatkozású anyagának.

⁸⁰⁷ 1665-ben Rhédei Ferenc kér donatiót (Korda Zsigmond számára) vásárolt birtokra. (KJ: M. 1665. április 18.) 1679-ből három ilyen ügy is ismeretes. Kettejükben Teleki Mihály, ill. az és Dolhai György stb., a harmadikban Naláczki kér consensust birtokügylethez: A-gy. 1679. (Teleki és Dolhai stb. kérvénye és I. Apafi Mihály 1679. június 28-i resolútiója, Teleki kérelme és az 1679. július 6-i resolútió, Naláczki kérelme és az 1679. december 2-i resolútió.)

⁸⁰⁸ 1575: V: Bil I. 349—50.

⁸⁰⁹ 1556: BrÁL—Schn. II. 161 (Brassótól ne vegyék el Törösvár uradalmát): 1576 (veres drabantok megvédése javaikban). Külön említsük itt az özvegyek, árvák jogvédelmét. (1575: Sz: U IV. 1069—70; 1622, 1626: RAKL: W-It.)

- ⁸¹⁰ 1595: Sz: U IV. 1401.
- ⁸¹¹ 1557. augusztus 20-án Izabella Mihályffy Tamáshoz intézkedik Kornis Mihály elfoglalt javainak visszaadásáról (RAKL: Tgy). Báthori Kristóf 1580-ban a két Rápolti lányra (Angalethára és Margitra) ir rá: egy törvénytelenül használt halastavat engedjenek vissza Szebennek (Sz: U IV. 1164). További birtokvisszaadási ügyekkel találkozunk 1613-ban (TT 1887: 721), 1615-ben (SzO VI. 46—7), 1618-ban (Kornis-lt.: Bethlen Gábor — a deszni tiszttartó, 1618. január 9.), 1628-ban (SzO VI. 80—1), 1630-ban (SzO VI. 113—4), 1648-ban (RAKL: Tgy: II. Rákóczi György—Ebeni László, 1648. december 10.), 1660-ban (RAKL: Tgy: II. Rákóczi György—Udvarhelyszék és Zetelaka, 1660. január 29.), 1666-ban (TL I. 446), 1673-ban (MS-gy.: I. Apafi Mihály—Száva Péter), 1678-ban (SzO VI. 387—8), 1683-ban (RAKL: W-lt.: I. Apafi Mihály—özv. Kcmény Simonné, 1683. június 12.), 1687-ben (Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei: Apafi M.—a szamosújvári provisor, 1687. július 10.).
- ⁸¹² 1664: K-lt. XXI. 1797.
- ⁸¹³ Gyfv: Ly 23. (Torma János—I. Rákóczi György, 1635. október 22.)
- ⁸¹⁴ Sz: U V. 653.
- ⁸¹⁵ KS-gy. (Rhédei Ferenc I. Apafi Mihály, 1676. május 22.)
- ⁸¹⁶ MS-gy. (az Apafi család—I. Apafi Mihály és a resolutio. 1670. szeptember.)
- ⁸¹⁷ 1670: TL II. 794—5.
- ⁸¹⁸ SzO VI. 175—6.
- ⁸¹⁹ SzO II. 328.
- ⁸²⁰ 1585: Kv. III. 18; 1618: Kv. III. 205; 1627: Kv. III. 270; 1648: MVH 260 I. 2; 1650: MS-gy. (II. Rákóczi György—Kornis Ferenc, 1650. szeptember 6.); 1653: MVH 271a—8; 1654: Kv. III. 349; 1658: MVH 274. g. 2; 1661: Kv. III. 471, 474; 1667: RAKL: Tgy. (I. Apafi M.—Marer Márton, 1667. január 11.)
- ⁸²¹ 1648: Kornis Zsigmond végrendeletének (hiteles másolatban) felterjesztetése. (Kornis-lt.: II. Rákóczi György—Kornis Ferenc, 1648. november 16.)
- ⁸²² 1575-ben Báthori István tanúvallatást rendel el Szebennek hagyatéki ügyben (Sz: U V. 846); 1589-ben Báthori Zsigmond a törvény szerinti eljárásra utasítja e várost hagyaték dolgában (Sz: U V. 1037). I. Apafi Mihály 1680. december 10-én Telekit utasítja, hogy egy főispáni beiktatás alkalmával rendezzen egy hagyatéki ügyet is. (TM-gy.)
- ⁸²³ 1632: Kv. I. 157; 1647: RAKL: Tgy: I. Rákóczi György—Hunyad megye vicetisztjei, 1647. június 11. (osztályos egyezségről őket teszi meg bírákul); 1684: MS-gy.: Apafi—Alvinczi Péter és Hegyesi István, 1684. március 27. (a Gávay-hagyatékban lévő oklevelek szétosztása).
- ⁸²⁴ 1619: MVH 151.
- ⁸²⁵ 1611: RAKL: Tgy (Báthori Gábor—Macskási Mihály, 1611. május 6.); 1675: Gyfv 11: Folyamodványok Apafi Mihályhoz (Gál Mihály—I. Apafi Mihály).
- ⁸²⁶ 1638: Kv. III. 312.
- ⁸²⁷ 1687: RAKL: W-lt. (I. Apafi Mihály—Közép-Szolnok megye vicetisztjei, 1687. február 21.).
- ⁸²⁸ 1631 tájt egy elhalt kolozsvári személy javait a város (a defectus seminis esetét látva fennforogni), a fiscusnak ítéli; az a városnak hagyja őket. Ezek után azonban jelentkeznek az elhalt rokonai, igényt tartva az örökségre. A város fenntartja ítéletét, de jönnek látja („ex solo beneplacito”) 200 forinttal megkínálni a rokonságot. Azok azonban inkább I. Rákóczi Györgyhez fordulnak kérvénnyel, s az 1631. július 30-án jelentést is rendel a városnak az ítélet indokolásáról azzal, hogy maga akar ítélni az ügyben. (Kv. III. 293.)
- ⁸²⁹ 1600: Hurm. XII. 586, 667, 971; 1605: Sz: U VI. 76; 1611: Kv. III. 40; 1618: Kv. III. 203; 1642: RAKL: Tgy (I. Rákóczi György—Gyulafi László, 1642. április 27.); 1651: MVH 26/9. A. 3; 1678: Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei. (I. Apafi Mihály—Fehér megye tisztjei, 1678. december 2.)
- ⁸³⁰ 1599: Hurm. XII. 514—5; 1600: Hurm. XII. 818; 1639: Hurm. VIII. 477; 1670: Kv. III. 103.
- ⁸³¹ 1639: BrÁL—Fr. I. 404—5.
- ⁸³² 1625: Kv. III. 238; 1659: Kv III. 439.
- ⁸³³ 1669: Bruck.-gy. S. 5. No. 262.
- ⁸³⁴ A-gy. 1676. (Apafi—Bethlen várának tisztjei, 1676. augusztus 24.: engedélyezte, hogy Beldi Pálné elhajtathatja onnan lábasmarháit.)

⁸³⁵ 1551 (moldvai bojár szökött szolgálának ügye): Hurm. XV/1. 484; 1613 (moldvaiak Besztercén lévő javainak lajstromba vétele): Hurm. XV/2. 858.

⁸³⁶ Sz: U IV. 1272.

⁸³⁷ BU 184.

⁸³⁸ TT 1892: 692—3.

⁸³⁹ EOE V. 401.

⁸⁴⁰ BU 415.

⁸⁴¹ TT 1889: 479—81.

⁸⁴² János Zsigmond 1567-ben a református zsinaton való részvételre utasítja a református román papságot (Hurm. XV/1. 625), 1568-ban a szász papságot hívja fel a Szentháromság-kérdést megvitató zsinaton való megjelenésre (BU 199). Báthori István 1572-ben szász püspökválasztó zsinatot hív össze (V: BII I. 191). Báthori Kristóf 1577-ben Torda megye protestáns papjait rendeli zsinatra (MTT XVIII. 25—6).

⁸⁴³ 1564-ben János Zsigmond ír a magyar és szász papság enyedi zsinatának (amely az úrvacsora-kérdést vitatja meg) arról, hogy Blandratát küldi oda biztosául (BU 189). 1620 augusztusában Bethlen István gubernator közli a szász püspökkel, hogy biztosokat fog a zsinatra küldeni (BU 430).

⁸⁴⁴ 1569 (a református zsinat cikkelyeinek megerősítése): Hurm. XV/1. 638—9; EM 1937: 126—7.

⁸⁴⁵ Báthori István 1572. május 1-én a szász papok megyesi zsinatához intézett rendeletében részletesen meghatározza a zsinatnak nemcsak külsőségeit (a megyesi nagyobb templomban tartásák, egyelőre a superintendentia administratora gyakorolja a superintendentensi jogokat), hanem a hitvallásokkal s egyes hittételekkel kapcsolatos teendőit is: a zsinat foglaljon állást a niceai zsinat hitvallása mellett, a papok tegyenek esküt rá, hogy nem térnek el az ágostai hitvallástól, az ágostai hitvallás megértőit tegyék le egyházi tisztükből, javaik a fiscuséi legyenek, vessék átok alá azokat, akik eltérnek a Szentháromság-tantól, tagadják a lélek halhatatlanságát és a test feltámadását, vagy éppen a mohamedanizmust vagy ateizmust hoznak be. Felterjeszteti a zsinat állásfoglalását a penitenciáról, hítről, megigazulásról, jócselekedetekről, a szentségekről, keresztségről, úrvacsoráról stb., az egyházi külsőségek egységesítését várja tőlük, szigorú büntetést rendel az egyházfejelem megsértői ellen, s még arról is intézkedik, hogy a világi tisztségviselőket ki kell oktatni egyházi feladataikról (V: BII I. 198—200). S mikor Alesius Dénes erdélyi magyar superintendentens jelentést tesz neki a zsinat folyásáról, május 4-én újabb rendelkezést küld nekik: a ceremóniák megerősítésében s az ágostoni hitvallásban is legyenek egyek (V: BII I. 201).

⁸⁴⁶ Szász generalis conventus összehívása 1569-ben: BU 201.

⁸⁴⁷ Evangélikus superintendentens kinevezésére, ill. megerősítésére: V: BII I. 210. (Báthori István 1572-ben az elhalt Mathias Hekler superintendentens helyére Lucas Unglert nevezi ki „ex ea auctoritate nostra, qua publice fungimur firmiter, durante nostro beneplacito”); Sz: U VI. 2355 (1647: Lucas Hermann megerősítése plébániájában s vele superintendentensségében). Unitárius püspök megerősítésére (1597-ben, az egyetemes konvent választása alapján): Jac. J 35—6. A göröghitű püspök kinevezésének, felszentelésének s elmozdításának maradt viszonylag a legtöbb nyoma a kancellária gyakorlatában. Először 1557-ben találkozunk göröghitű püspök kinevezésével (Hurm. II/5. 445—6), majd 1561-ben azzal az intézkedéssel, hogy a munkácsi püspök maga nevezheti ki utódát (Hurm. II/5. 504—5) ennek az intézkedésnek azonban, Erdély területi változásai miatt, kevés jelentősége van számunkra a további egy és negyed században. 1569-ben az uralkodó leváltja a göröghitű püspököt, újat nevez ki helyette (Hurm. XV/1. 578), 1569-ben újra püspök kinevezésére történik intézkedés. 1572-ben és 1573-ban annak találjuk nyomát (Máramaros megyéhez küldött fejedelmi rendeletben, ill. pátensben), hogy Báthori István göröghitű püspök működését engedélyezi (V: BII I. 213, 238); 1574-ben újból román püspök kinevezéséről van szó (V: BII I. 289—90). Innen majd egy évszázadra kevesebb a nyoma a kancellária ez irányú tevékenységének; 1660 februárjában találkozunk vele újra (Hurm. XV/2. 1291—3), majd 1680-t követően. Apafi elmozdítja tisztéből Sava Brancovici püspököt, s 1680-ban a havasalföldi fejedelemhez küldi utódját azzal az írásos megkereséssel, hogy szenteljék fel, aminek az (némi fenntartásait jelezve) eleget is tétet (TMÁO VI. 97—8). 1682-ben ez ismétlődik meg, most már fenntartások nélkül (TMÁO VI. 229—30). A román püspök tiszte azonban rövidesen újra üres. 1685 őszén a havasalföldi fejedelem ajánl egy „értékes és tudós” papot e tisztségre, be is küldi Apafihoz (EOE XVIII. 355). Végül is azonban választásra kerül a sor, s ennek eredményeképpen a fejedelem nem a Havasalföldről ajánlott Jeremiát, hanem Vasile Varlaamot erősíti meg a göröghitű püspök tisztében (EOE XVIII. 486—93). 1687. január

12-én újra román püspökválasztó zsinatra küldheti ki biztositást elnöklésre. Dióssi Gáspár Fehér megyei főbíró személyében (EOE XIX. 104); az erdélyi göröghitű egyház rangállását a kiküldött zsinati biztositás rangállásával lehet mérni.

Különösnek hat, hogy az Erdélyben a 17. században uralkodó szerepet játszó református egyház superintendensei választásának, ill. megerősítésének nem találjuk nyomát a kancellária rekonstruálható anyagában. Ismerve azonban a református fejedelmeknek épp a református egyházzal szemben gyakorolt határozott kormányzati tevékenységét, biztositást feltételezhetjük, hogy ez legalább olyan intenzív lehetett, mint a többi felekezet viszonylatában.

⁸⁴⁸ 1640-ben így jelöltek az erdélyi katolikusok 3 személyt vicariusul; nevüket felterjesztették a fejedelemnek, aki aztán kiválasztotta közülük a tisztség betöltőjét (Az erdélyi katolicizmus... 71).

⁸⁴⁹ A fennmaradt levéltári anyag természete révén ezt a tevékenységet elsősorban az evangélikus egyház esetében tudjuk nyomon kísérni. Evangélikus szász dékánok, plébánosok kinevezésére, ill. megerősítésére l.: 1573: V: BII I. 269 (a fejedelem körrendeletben szólítja fel az erdélyi szász papokat, hogy akik sem töle nem nyertek — more solito — megerősítést, sem az evangélikus superintendenstől ordinatiót, azok késedelem nélkül szenteltessek fel magukat s szerezzenek tőle is megerősítést, tized- és más jövedelmektől megfosztatás terhe alatt); 1592: MPE XI. 68; 1610: Bruck.-gy. S. 5. No. 189; 1613: BU 395 (Báthori Gábor rendelkezik a szász generalis vicariusához, hogy a szász dékánok jöjjenek be hozzá megerősítésre); 1614: EOE VI. 541—2 (Bethlen Gábor elvi állásfoglalása a fejedelem megerősítési jogáról, amelyet Péchi Simon közöl a szász superintendenssel); 1625: Sz: U VI. 302; 1647: Bruck.-gy. 127. A református egyház gyakorlatából egyetlen ilyen eset ismeretes. 1687. március 7-én a gyulafehérvári egyházközség prédikátorjelölést terjeszt a fejedelem döntése alá (KJ: M).

⁸⁵⁰ Tartásák meg a papokat kiváltságaikban s javaikban — rendelkezik Izabella 1559-ben Sinkszékhez (BU 166). János Zsigmond 1568-ban Székelytámadt főkapitányát értesíti arról, hogy az udvarhelyszéki papokat védelmébe vette, az tehát eszerint járjon el (MPE VIII. 156). 1571—1572 fordulóján Báthori István sorozatosan ad ki ilyen intézkedéseket. 1571. december 29-én, a besztercevidéki királlyá — és régenszéki papok panasza nyomán, nyílt rendeletben biztosit nekik védelmet (V: BII I. 161). Harmadnapra rá, most már csak a besztercevidéki papok panaszára, rendelkezik Beszterce városának, hogy senki se zavarja e papokat a szomszédság jogán való házvételben (V: BII I. 164—5). A besztercevidéki papság azonban rövidesen újra sérelmeit tárja a fejedelem elé: városi házaik után nem élhetnek a polgárokéval egyenlő jogokkal. Az 1572. január 12-én utasítja Besztercét: akik városi házaik után másokkal egyenlő terheket viselnek, azoknak amazokéval azonos jogokat is engedjen (V: BII I. 169). 1573-ban pátenzben rendeli el: a földesurak nem vehetik ki a szász papokat (V: BII I. 269 70). Bethlen Gábor a Kraszna megyei Halmosd román papját veszi védelmébe. Annak már elei is papok voltak, tisztük után házat, földet bírtak. Bánffy János azonban háborgatni kezdte: földjét elvette, többször megsarcolta, állatait visszatartotta stb. Az a fejedelemhez fordult. Bethlen utasította a megyét: védje meg a papot. Bánffy azonban nem hagyott fel törvényteleniségeivel, úgyhogy Bethlen 1617-ben kemény rendeletet küldött a megyének: védjék meg a papot, szolgáltassanak neki anyagi elégtételt, ellenkező esetben „nekönnk is küleömb gondviselésönnk leszen rea” (V: D IX. 138—9). Még bonyodalmasabb az az ügy, amely 1622—1623-ban folyik a kancellárián. Ingodályra az evangélikus superintendens új papot küld, a hívek meghívása alapján, de az ottani birtokosok tudtán s akaratán kívül. Azok viszont úgy tudják, hogy az új pap tisztátlan életű, s ezért a fejedelemhez fordultak, azzal a kérésrel: engedélyezze a pap kimozdítását. Bethlen megkérdezi a superintendenst, s annak mentességét véve szigorúan megrója a birtokosokat azért, hogy nem rájuk tartozó dolgokba clegyedtek (a pap magaviseletének megítélése a püspökre s a zsinatra tartozik), s eltiltja a lelkész tisztében való háborgatását (BU 439). I. Rákóczi György 1636-ban pap exemptiója iránt rendelkezik Tholdalagi Mihályhoz (TT 1885: 740—1). 1638-ban a fogarasi tiszteknek ír a nagysinki káptalan papjainak járó vámmmentességről a fogarasi Olt-hidon (BU 491). Az Apafi-korban a román papok tizedmentessége a tárgya fejedelmi rendelkezéseknek (1668: Hurm. XV/2. 1337; 1682: EOE XVII. 286—7).

⁸⁵¹ I. Rákóczi György 1632-ben az Udvarhely városi reformátusok kérésére mentesíti az adótól, szolgálatoktól, postálkodástól és katonáskodástól az ottani egyháziakat s szentegyházbírákat; a szék s a város tisztségének is rendelkezik: ehhez tartásák magokat. (SzO IV. 241—2.)

⁸⁵² Az első évtizedekben e témakörben a papoknak járó tized megadásáról volt szó. Izabella 1543-ban arra utasítja Szebent: rendelkezzenek a szász papoknak járó kisebb és nagyobb tized befizetéséről (Sz: U IV. 422). 1581-ben az olconai s más papok tizedelése ügyében intézkedik a kancellária (Sz: U IV.

1183). Rövidesen azonban feltűnik az egyházközségek más anyagi javainak védelme is az ügykörben. 1587-ben a fejedelem arról intézkedik, hogy bizonyos helységek ne fordítsák saját céljaikra az egyházközség és a papok jövedelmeit (K-lt. I. 81). Báthori Gábor 1613 nyarán Gerard Lisbonát kell hogy leintse: ne nyúljon a felsőbbányai egyház jövedelmeihez (Fb. 68). Nem egyszerű ügy kerül a kancellária elé 1622 őszén. A Közép-Szolnok megyei Kusaly határában megtelepedő vlahok egy Kirva nevű falut alapítanak; annak tizedét a kusalyi református pap vette fel, özv. Wesselényi Pálné azonban (feltehetően az évtől) a maga számára foglalta a dézsmát. A közép-szolnoki református papság erre, esperesével az élen. Bethlenhez fordult, s az utasította is a megyét: adassa meg Kirva tizedét a kusalyi református papnak. (RAKL: W-lt.: Bethlen G.—Közép-Szolnok megye, 1622. október 12.) A rendelkezés ugyanazzal a szigorú intéssel zárul: az egyháznak ne kelljen ez ügyben újból a fejedelemhez fordulnia — 1627 tavaszán azonban a szilágyi református papok újból panaszolhatnak a birtokos ellen a kirvai tized miatt (s más okokból is). Bethlen 1627. április 24-én pátenst küld a megyéhez azzal, hogy a birtokosnak is juttassák el szavahihető embereikkel, mert még keményebben beszélve: a birtokos ne merészelje háborgatni a prédikátorokat a tized felvételében; ha engedetlen marad, a fejedelem tudja majd, hogy mit teyen (uo.). Az utolsó évtizedek e tárgykörbe tartozó ügyei papok járandóságának kiadásával kapcsolatosak (1661: MTT XVIII. 150—3, Gyfv: Ly 9; Kemény János levele: Kemény—Marosvásárhely, 1661. május 4.; 1662: TT 1895: 645; 1665: KS-gy.: Zölyomi Miklós—Apafi, 1665. május). Különl említjük I. Apafi Mihály 1665-i rendelkezését a dési sókamaraispánhoz a református püspök sódeputatúmának kiadásáról (TT 1895: 650); ismerv a sódeputatúmok arányát a fejedelmi kor állami és egyházi tisztviselőinek fizetésében, bizvást mondhatjuk, hogy itt egy ügytípus egyetlen maradványáról van szó.

⁸⁵³ Bethlen Gábor 1615-ben a gyulafehérvári torony eserepztetése iránt intézkedik a kolozsvári főbíróhoz (Kv. III. 158). 1627-ben a kirvai tized ügyével együtt intézik a bogdandi parókia építkezését is; Lisztius Ferenc ti., aki a kusalyi papot a tized birtoklásában háborgatja, ezt az építkezést is akadályozza; a fejedelem ettől is eltiltatja. (L. e fejezet 852. sz. jegyzetét.) Az 1640-es években a kolozsvári református templom újrabiltozása ad sorozatos teendőket a kancelláriának (1643: BrÁL — Fr. II. 78—9. TT 1893: 317; 1646: TT 1893: 518—9).

⁸⁵⁴ Bethlen 1615-ben Kún Istvánnak és özv. Harinai Miklósnénak rendelkezik: Harinára a beszercei káptalan küld papot, az oda tartozván (BU 413).

⁸⁵⁵ Bethlen Gábor 1629-ben arról értesíti Fogarasvidéket, hogy a fogarasi református egyházközség igazgatására bírakat jelöl ki (MPE VIII. 106—7). 1670-ből is a fogarasi egyházközségről hallunk olyet; akkor Apafi curatorokat állít az eklézsiának, ezek egyháztanácsot alkotnak (MPE VIII. 130—5).

⁸⁵⁶ A kolozsvári református egyház egyik prédikátorát, Matkó Vásárhelyi Istvánt Apafi 1684-ben Dévára akarja áthelyeztetni (nemcsak a dévai egyházközségre tekintettel, hanem mert Matkó ottani prédikátorsága szerinte a románokra is nagy haszonnal lesz). A kolozsvári református egyházközség erre 1684. június 26-án nyomós érveléssel próbálja rábírti a fejedelmet intézkedésének visszavonására (KJ: M).

⁸⁵⁷ 1593-ban és 1639-ben a román püspök visitatiójáról történik ilyen intézkedés, mindkét esetben nyíltparancsal (Hurm. XV. 1. 716 — 7; V: D X. 61 — 3). 1635-ben katolikus esperes kap nyílt rendeletet visitatio tartására a fejedelemtől (EOE XIX. 487—9), 1643-ban viszont Rákóczi azt írja Basso Tamásnak: helyes, hogy a jelezte a vicariusnak a visitatio nem engedélyezését (Thorma-gy.: 1879. március 15.).

⁸⁵⁸ Báthori István 1571. szeptember 17-én azzal az indokolással rendeli el azt, hogy a jövőben Erdélyben s a Partiumban a fejedelem engedélye nélkül jószágvesztés terhe alatt nem szabad könyvet kinyomtatni, hogy veszélyes tanok elterjedését akarja így megakadályozni. (SzO IV. 18—9.) Rendeletét kihirdetteti a törvényhatóságokkal is (V: BII I. 146—7), s láthatólag komolyan is véteti, mert 1572 márciusában egy könyvkereskedő ilyen ügye is a kancellária elé kerül (V: BII I. 186). Tény azonban, hogy ennek a későbbiekben nem találjuk nyomát; az egyházak maguk vigyáztak, szigorú törvények védelme alatt, tanaik tisztaságára, vagy az ilyen ügyek nem kancelláriai úton kerültek elintézésre. Világi jellegű művek cenzúrájának pedig nem találtuk nyomát.

⁸⁵⁹ 1557 tavaszán a beszercei káptalan az úrvacsora ügyében az egyházak közt támadt viszály eldöntését kéri Petrovics Péter helytartótól. Az időpontot s helyet jelöli ki a rendezésre, arra szólítva fel a káptalant, hogy sürgősen jelentse: elfogadja-e ezt, s ha igen, rendelkezék is papjainak a megjelenésre. (MPE VIII. 153—4.)

⁸⁶⁰ A bethleni (Fogaravidék) szászok Báthori Boldizsár Fogarasba szállta előtt a szász káptalantól függtek, onnan kértek prédikátort. Ez a szokás az első nagy uralmi válság idején megromlott, a bethleniek azonban csak 1612-ben kérték felújítását Báthoriaktól. Az rendelkezett is a fogarasi tiszteknek: engedjenek a panaszosoknak hitükön és nyelvükön való papot tartani (BU 388). 1633-ban az udvarhelyi templom ügyében kerül sor kancelláriai intézkedésre. A templom vitás a katolikusok és reformátusok közt. Az országgyűlés biztosokat küld ki a rendezésre; azok határozatot hoznak arra, hogy közkölségen új templomot kell építeni a reformátusoknak, s közben le kell pecsételni a régit. 1633 júniusára a templom elkészül, a fejedelem biztosokat küld ki az új templomnak a reformátusok, a réginek a katolikusok kezéhez adására, s értesíti erről a várost (SzO VI. 126—7). 1634-ben Bazéd és Nyomát felekezeti „scissio”-jának rendezésére küld ki biztosokat a fejedelem (SzO VI. 127—8). 1659 júliusának elején azon robban ki viszály Kolozsvárott katolikusok és protestánsok közt, hogy a katolikusok egyik papja körmenetet akar járni. A protestáns többségű város úgy felindul ezen, hogy eltiltja a papot funkciói gyakorlásától, s a város 15 napon belüli elhagyására kötelezi. Paptársai sietve tesznek panaszt Barcsainak, s az két rendeletben is türelemre inti a kolozsváriakat (Kv. III. 450—1). 1662-ben a fogarasi reformátusok és göröghitűek közt két viszály. Korábban a románoknak nincs ott temploma, nem sokkal 1662 előtt azonban pénzért megengedik nekik a templom építését. A fogarasi románok saját papjaiknak kívánják egyházi adót fizetni ottani vásárolt telkeik, házaik után. A román püspök egyházkormányzati teendőket végez Fogarasban. A fejedelmi tisztek pedig meg akarják változtatni a magyar tanítók szolgálatát és fizetését, de a román mesterét is. A fogarasi református pap erre Apafihoz fordul panasszal, s az 1662 júniusában a régi szokás megtartására utasítja Fogarasföldre tisztjeit (MPE VIII. 119). Jóval korábbra nyúlnak vissza a gyökerei annak az ügynek, amely 1664-ben kerül a kancelláriára. II. Rákóczi György 1654-ben Kolozsmonostoron egy udvarházat juttat istentiszteletre a reformátusoknak. Lelkészük 1655 elejétől közel négy évig fungál ott, míg az első török—tatár betöréskor a házat felégetik, a harangot elviszik — 1661-ben pedig Kemény János a katolikusoknak adja. A református lelkész csak 1664 márciusában, Kolozsvár visszaszerzése után s a város jogállásáról folyó tárgyalások közepette gondolhat arra, hogy az udvarházat visszakérje. Apafi az év március 22-i első resolútiójában a törvényt útjára igazítja a papot. Az replikázik: illetményét is kéri. Megadja, csak az tudja honnan venni — sóhajt fel fanyarul 1664. április 5-i resolútiójában a fejedelem (Sz 1908: 315—6); Erdély akkori pénzügyi helyzetére akkor valóban az a jellemző: adni még lehet, *ténylegesen* felvenni kevésbé. 1666-ban a háromszéki Kálnokra küld biztosokat Apafi, a templomot a reformátusoknak vagy az unitáriusoknak itélni. (SzO VI. 309.) 1680-ban a brassai református templom helyének kijelölése ad alkalmat tevékenységre a kancelláriának. (BrÁL—Fr. II. 241; A-gy. 1680.: Nemes János—Apafi, 1680. szeptember 2.)

⁸⁶¹ Izabella királyné két ízben is kénytelen leinteni szász székeket (1557-ben Nagysínkszéket, 1558-ban Segesvárt): ne avatkozzanak a szentszéket illető ügyekbe (BU 160, 162).

⁸⁶² Bethlen István 1620 októberében Te Deum-ok, könyörgések tartását rendeli el a szász püspöknek a keresztyénség uniójának helyreállításáért s magáért Bethlen Gáborért (BU 432). 1642 januárjában ugyanő rendelkezik a szász püspöknek: minthogy a béketárgyalások megindultak, papjaival napjában imádkoztasson a békéért (BU 442). Barcsai viszont mint helytartó 1657-ben, Erdély helyzete válságosra fordulásakor, a zene, tánc eltiltására, penitencia tartására utasítja a törvényhatóságokat (TT 1889: 131—2). Apafi 1672 júliusában látja jónak országos böjtöt elrendelni (EOE XV. 278—9).

⁸⁶³ 1606: TT 1882: 227—8.

⁸⁶⁴ 1635-ben 2 moldvai kolduló szerzetes jár Erdélyben; koldulással s késpénzen 17 marhát szereznek, de a beszerzteik nem engedik kihajtani az állatokat. A két szerzetes Rákóczihoz fordul, s az engedélyezi az állatok kivételét, ha azok nem esnek az általános kiviteli tilalom alá (ökröket is 10-ig). (Hurm. XV/2: 1009—11.)

⁸⁶⁵ Báthori István 1575 februárjában a szász papsághoz küldött rendeletében szigorúan eltiltja a tiltott rokonsági fokú személyek közti házasság megkötését (V: BII I. 310—1); erre az év decemberében a beszercei evangélikus papok arról panaszkodnak neki, hogy az unitárius papok megesketik az ilyeneket (V: BII I. 371). Olyan egyedi ügyei is voltak azonban ennek az ügykörnek, mint gyermeknek anyjának való visszaadása. (A-gy. 1662.: Apafi—Torda megye, 1662. október 5.)

⁸⁶⁶ Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei. (Apafi M. — Fehér megye, 1682. december 7.)

⁸⁶⁷ A Rhédei-család egyes tagjai, köztük özv. Rhédei Jánosné mint árvái gyámja 1681-ben a fejedelemlhez fordulnak panasszal amiatt, hogy partiumi jószágaik gondviselője évek óta nem ad számot nekik, s a jövedelmeket nem is adja át. Apafi erre 1681. április 6-án rendelkezik a gondviselőnek: haladéktalanul adjon számot, s adja át a restantiákat. (A-gy. 1681.) 1687-ben azonban a Rhédeiek újra panaszt tesznek, s Apafi most már Olosz Ferenc somlyai főkapitánynak ír (1687. április 6.): szerezzen érvényt a család követeléseinek. (A-gy. 1687.)

⁸⁶⁸ I. Rákóczi György 1651-ben úgy rendelkezik Szebenhez: Kolomann Gotzmeister magához veheti gyámok kezére adott gyermekeit, mert a gyámok elprédálják a rájuk bízott javakat (Sz: U VI. 639).

⁸⁶⁹ 1571: SzO III. 335—7; 1600. július: Hurm. XII. 976; 1622: Sz: U VI. 283.

⁸⁷⁰ Sz: U VI. 470.

⁸⁷¹ 1556: Sz: U IV. 738; 1575: Sz: U V. 862; 1681: Sz: U VI. 1433.

⁸⁷² 1632: SzO IV. 241—4.

⁸⁷³ 1611-ben Báthori Gábor ad a hajdúi által elpusztított Seligstadtnak. (Gy-K-lt.: Báthori Gábor—Nagysinkszék, 1611. április 30.)

⁸⁷⁴ 1585: RAKL: Tgy (Báthori Zsigmond — Kolozs megye).

⁸⁷⁵ Ezeknek az eseteknek részletes jelzetszerű ismertetésétől, számuk miatt, itt eltekintünk.

⁸⁷⁶ 1593 (Várad): V: D IV. 43—4.

⁸⁷⁷ 1543: Sz: U IV. 416.

⁸⁷⁸ 1547: Kv. III. 7.

⁸⁷⁹ 1584: Sz: U IV. 1250.

⁸⁸⁰ Ez esetben ismét eltekintünk az ilyen rendeletek jelzetszerű ismertetésétől — annál is inkább, mert ezek az egész korszakból ismeretesekek, minden törvényhatóság és város viszonylatában, s általában sablonrendelkezések.

⁸⁸¹ 1637: Kv. II. 116.

⁸⁸² 1659 (Kolozsvár váltsón át polturapénzt jó pénzre): Kv. III. 477—8; 1663 (Marosvásárhely küldjön a portai adó pótlására 2000 tallért, a fejedelem folyó pénzt adat érte): MVH 278 v. 1680-ban a szebeni görögökre hárul Udvarhelyszék adójának átváltása (a görögökre gyakran rónak ilyen kötelezettséget); a fejedelem a szebeni királybíróra s polgármesterre ír rá: ők is sürgessék ezt: Sz: U VI. 1396.

⁸⁸³ 1568: SzO III. 329—30; 1600: Hurm. XII. 947; 1661: Hurm. XV/2. 1311—2.

⁸⁸⁴ I. Apafi Mihály 1688. április 26-án intézkedik a brassai görögök bírójához: küldjön 3 jó pénzolvadó görögöt az udvarba (RAKL: Tgy).

⁸⁸⁵ 1551 (prémek árának beszámítása): Sz: U IV. 604; 1571 (párducbőrök): V: BII I. 149; 1573 (hal, olaj): V: BII I. 229; 1599. december (gyertya): Hurm. XII. 557—8; 1600. január, február (élelmiszer): Hurm. XII. 667, 687; 1600. március (szövet): Hurm. XII. 758; 1601. május (borok, koeci): Sz: U VI. 4; ugyanakkor (szövet, zászlóanyag): Sz: U VI. 5; 1601. június (zászlóanyag): Sz: U VI. 13; 1609 (narancs, citrom, mazsola, hegedű-, virginia-húr): Kv. III. 26; 1610 (bor, más vásárlások): RAKL: Tgy (Báthori Gábor—a szebeni polgármester); 1611 (bársony): Kv. III. 39; 1612 (posztó): Kv. III. 42; 1613 (posztó): Kv. III. 44; 1616 (álarok, struccotoll): Kv. III. 283; ugyanaz évben (kard): Kv. III. 288; 1642 (zsidelyszeg): Hurm. XV/2. 1098; ugyanaz évben a fejedelem kimutatást kért Brassótól az ily kifizetésekről: TT 1893: 314; 1651 (posztócsinálók fizetése): BrÁL—Fr. II. 186; 1657 (a szász universitáson foglalt borok): Sz: U VI. 786; 1661 (a fejedelem pohárszékkocsijába csináltatott láda): Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei (I. Apafi Mihály—a medgyesi polgármester, 1661. december 22.); 1662 (papir): uo. (I. Apafi Mihály—Szeben, 1662. november 9.); 1663 (bor): uo. (I. Apafi Mihály—a szebeni polgármester, 1663. szeptember 6.); ugyanaz évben (kard diszitése): uo. (I. Apafi Mihály—a szebeni polgármester, 1663. szeptember 19.); ugyanaz évben (hordók a mézdezsmához): Gyfv. Ly 23 (Vizaknai Nagy Péter praefectus—a beszercei főbíró, 1663. augusztus 30.); ugyanaz évben (lószerszám javítása): A-gy. 1663. (I. Apafi Mihály—a marosvásárhelyi főbíró, 1663. június 7.)

⁸⁸⁶ Apafi egy pecsétmetsző munkáját számítja így Segesvár adójába. (Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei, 1662. március 6.)

⁸⁸⁷ 1596: MVH 100; 1597: MVH 115; 1624: TT 1898: 356.

⁸⁸⁸ 1652 (az egri pasának küldendő kupák ára): Kv. III. 346; 1662 (tatár követ szolgáinak ajándék): Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei (I. Apafi Mihály—a brassai főbíró, 1662. május 29.); ugyanaz évben (portai ajándékok): uo. (I. Apafi Mihály—Brassó, 1662. december 30.); 1663 (főkövet

hintájának javíttatása): uo. (I. Apafi Mihály—Brassó, 1663. március 3.); ugyanaz évben (portai ügyvivő szekere, lovai tartása): uo. (I. Apafi Mihály—a brassai főbíró, 1663. március 9.); ugyanaz évben (nyusztprémek a portai főtölmácsnak): uo. (I. Apafi Mihály—a szebeni polgármester, 1663. május 31.); ugyanaz évben (kocsi a nagyvezér tolmácsának): BRÁL—Fr. II. 237; 1672 (pénz a török biztos ajándékába): Sz: U VI. 1100.

⁸⁸⁹ 1600 (fűrészeszka stb. Gyulafehérvárra): Hurm. XII. 995; 1601 (löpor ára): Sz: U VI. 15; 1652 (hópénz): Gyfv: Ly 9; II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei (II. Rákóczi György—Hunyad megye perceptora, 1652. május 20.); 1654 (ugyanaz): uo. (1654. április 13.); 1656 (ugyanaz): Kv. III. 355; 1658 (ugyanaz): Kv. III. 365, Gyfv: Ly 9; II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei (II. Rákóczi György—Marosvásárhely, 1658. március 10.; ua. a marosvásárhelyi főbíró, 1658. március 13.; ua. —Torda megye perceptora, 1658. április 8.); ugyanaz évben (katonalovak ára): uo. (II. Rákóczi György—Szeben, 1658. május 30.); 1659 (veres tafota): uo. (II. Rákóczi György—a marosvásárhelyi főbíró, 1659. november 5.); 1662 (puskák javítása): Gyfv: Ly 11; Apafi Mihály közigazgatási rendeletei (I. Apafi Mihály—a marosvásárhelyi főbíró, 1662. július 25.); ugyanaz évben (posztó katonáknak): uo. (ua. —Brassó, 1662. szeptember 22.); 1664 (a dévai pattantyúsok fizetése): uo. (ua. —a szászvárosi perceptor, 1664. április 28.)

⁸⁹⁰ 1544: BRÁL—Pr et I 447; 1631: TT 1892: 701; 1636: MVH 250 b; 1642: TT 1893: 311—2; 1659: SzO VI. 222—3.

⁸⁹¹ Udvarhely városának ne vegyenek fel két adót — rendelkezik Bethlen Gábor 1615-ben Udvarhelyszékhez (SzO IV. 196). A Kolozsvárott residentiás mezey katonák is fizessenek adót, vállalják a közterheket — szól a Barcsai körrendelete 1659-ben (Kv. I. 12). Bassa Tamás lefoglalt pénzt ne adják a török sarcba — írja Apafi 1661 őszén Brassónak (BRÁL—Schn. III. 224).

⁸⁹² 1544: Sz: U V. 453; 1599 (Vitéz Mihály): TT 1882: 707. 1885: 76—7. V: D. V. 271, 280—1. Hurm. XII. 486, Kv. IV. 65; 1600 (uó): TT 1883: 98; 1602: BU 346—7; 1615: MVH 139. Az 1685-tel kezdődő évek ilyen kölcsöneiről a deputatióról írt fejezetünkben bőven szólottunk.

⁸⁹³ 1676: Sz: U IV. 1071.

⁸⁹⁴ I. Rákóczi György erre rendel dolgozókat Udvarhelyszékről 1633-ban (TT 1907: 202).

⁸⁹⁵ 1576 (fák szállítása Gyulafehérvár erősítéséhez): Sz: U IV. 1095.

⁸⁹⁶ 1619: Kv. III. 223.

⁸⁹⁷ 1663: MVH 278 c.

⁸⁹⁸ 1619: Kv. III. 221.

⁸⁹⁹ 1575: BRÁL—Pr et I 531.

⁹⁰⁰ 1623 (Háromszéknek halasztás a takarodásig): TT 1886: 408—9.

⁹⁰¹ Hurm. XII. 909, 1017.

⁹⁰² ETA IV. 344.

⁹⁰³ TL I. 552.

⁹⁰⁴ TML V. 590.

⁹⁰⁵ TMÁO V. 137—9, 144—5.

⁹⁰⁶ Kv. III. 139, 145; APO I. 264—5, II. 76—7, 283 skk.

⁹⁰⁷ Hurm. XV/2. 1187, 1282, 1316; TMÁO VII. 88—9.

⁹⁰⁸ Hurm. XV/2. 1064, 1074—5, 1092—3.

⁹⁰⁹ V: D VII. 270—3, 277—8, 280.

⁹¹⁰ TT 1893: 322, 505, 507—8, 516—7; Hurm. XV/2. 1148—9.

⁹¹¹ 1654: ETA IV. 105—7; 1663: A-gy. 1663. (Kövárvidék—I. Apafi Mihály, 1663. december 27.); 1665: A-gy. 1665. (Zaránd megye felső járása—I. Apafi Mihály, 1665. május 23.); 1670: TMÁO IV. 469—71; 1671: A-gy. 1671. (Bánffy Dénes—I. Apafi Mihály, 1671. március 1.), RAKL: Tgy (Balog Máté—I. Apafi Mihály, 1671. augusztus 26.); 1675: TMÁO V. 317—20, 322—3; 1677: TMÁO V. 405; 1677: A-gy. 1677. (I. Apafi Mihály—Hátszegvidék, 1677. március 13.)

⁹¹² Csupán Besztercét több tucatnyi esetben utasítják a fejedelmek vagy a főhatalom más gyakorlóit a moldvai hírek szerzésére. (1542: Hurm. XV/1. 419; 1543: Hurm. XV/1. 434 skk.; 1563: Hurm. XV/1. 591—2; 1577: Hurm. XI. 602; 1581: Hurm. XI. 918; 1594: Hurm. XV/1. 726; 1595: Hurm. XII. 193; 1595: Hurm. XII. 232, 239, 264, 266; 1597: Hurm. XII. 306, 324—5; 1598: Hurm. XII. 403; 1600: Hurm. XII. 668, 704, 1025—6; 1601: Hurm. XV/2. 780—1; 1620: Hurm. XV/2. 892—4, 898, 922; 1621: Hurm. XV/2. 903—4, 913—4; 1623: Hurm. XV/2. 933—4; 1624: Hurm. XV/2. 941—2; 1629:

Hurm. XV/2. 974—5; 1632: Hurm. XV/2. 985—6; 1633: Hurm. XV/2. 993—4, 999; 1636: Hurm. XV/2. 1023; 1637: Hurm. XV/2. 1038—40; 1638: Hurm. XV/2. 1049; 1640: Hurm. XV/2. 1062—3; 1641: Hurm. XV/2. 1074—5; 1647: Hurm. XV/2. 1162; 1648: Hurm. XV/2. 1168—9, 1171; 1649: Hurm. XV/2. 1172—4; 1650: Hurm. XV/2. 1184—5, 1187—9, 1191—3; 1651: Hurm. XV/2. 1198, 1200—2; 1652: Hurm. XV/2. 1206—9, 1211; 1653: Hurm. XV/2. 1213—29, 1231—6, 1236—7, 1246; 1655: Hurm. XV/2. 1251—2; 1657: Hurm. XV/2. 1264; 1658: Hurm. XV/2. 1279, 1282; 1659: Hurm. XV/2. 1287—8; 1660: Hurm. XV/2. 1291, 1293; 1661: Hurm. XV/2. 1305—7, 1311—2; 1664: Hurm. XV/2. 1324; 1673: Hurm. XV/2. 1353.) A román viszonylatra l. még: 1558: Hurm. XV/1. 537; 1571: V: BII. 151; 1597: Hurm. XII. 323—5; 1612: V: D VIII. 265; 1636: TT 1884: 486; 1651: EOE XI. 134—6; 1652: UAD 36—7; 1655: EOE XI. 223—4; 1657: TT 1885: 812; 1661: SzO VI. 231—2; 1666: TMÁO IV. 451—2; 1674: V: D XI. 151, RAKL: Tgy (Béldi Pál—I. Apafi Mihály, 1674. január 6., 15.); 1678: A-gy. 1678. (I. Deidrich—I. Apafi Mihály, 1678. augusztus 9.); 1682: EOE XVII. 291—2; 1683: EOE XVIII. 144—5, 174—5; 1684: EOE XVIII. 151—2, 196—7, RAKL: Tgy (Nemes János—I. Apafi Mihály, 1684. január 31.), TMÁO VI. 467—8, Sz: U VI. 1532; 1685: TMÁO VII. 95, 119; 1686: TMÁO VI. 467—8, VII. 137—8, 145—6, 149, 152, 177—8, 183—5, SzO VI. 400, EOE XVIII. 455, 479; 1687: KS-gy. (G. Draudt—I. Apafi Mihály, 1687. február 19.); 1689: BrÁL—Fr. II. 243.

⁹¹³ E tekintetben a váradi főkapitánynak volt igen jelentős szerepe. Rhédei Ferenc 1614 és 1619 közt sorozatosan kapta erre a rendelkezéseket Bethlentől (1614: SzS: BGkpl 12—4; 1616: BGkpl 33—7, 40—3, 58—62, 71—2, 83—4; TMÁO 142—4; 1619: SzS: BGkpl 111—7). De szerepet vitt ebben Kolozsvár, ill. főbírája is (1619: Kv. III. 252—3), a volt váradi főkapitány Kornis Zsigmond (1641: RAKL: Tgy: Kornis—I. Rákóczi György 1641. június 16.; 1642: uo.: ua. ugyanannak, 1642. június 3., 23.); a többi e vonatkozásban szereplő személyek és szervek már csak esetszerűen jelentkeznek.

⁹¹⁴ 1597: Hurm. XII. 323—5.

⁹¹⁵ 1621: Hurm. XV/2. 922.

⁹¹⁶ 1646: Hurm. XV/2. 1168; 1651: Hurm. XV/2. 1198, 1200—1; 1653: Hurm. XV/2. 1245—6; 1654: Hurm. XV/2. 1247; 1655: Hurm. XV/2. 1201—2.

⁹¹⁷ A-gy. 1676. (Apafi—Lázár István, 1676. október 29.); KS-gy. (Nemes János—Apafi, 1676. december 12.)

⁹¹⁸ 1683: EOE XVIII. 151—2, 156—7; 1685: TMÁO VII. 88—9, 119; 1686: EOE XVIII. 455, 479.

⁹¹⁹ 1648: Hurm. XV/2. 1169; 1651: Hurm. XV/2. 1200—1; 1654: Hurm. XV/2. 1247; 1655: Hurm. XV/2. 1251—2.

⁹²⁰ 1594: RAKL: Tgy (Sennyey Pongrác—Báthori Zsigmond, 1594. május 23.); 1597: Hurm. XII. 323.

⁹²¹ 1648: Hurm. XV/2. 1169; 1651: EOE XI. 134—6.

⁹²² 1685: TMÁO VII. 119; 1686: EOE XVIII. 455, 479.

⁹²³ Gyfv: Ly 13: Civitates Transylvaniae: Brassó (a főbíró—I. Rákóczi György, 1631. november 12., december 6., 1633. január 6.).

⁹²⁴ Uo.: Szászváros (Szászváros—I. Rákóczi György, 1634. szeptember 11.).

⁹²⁵ Uo. (a szászvárosi királybíró—Gerendi Márton, 1636. augusztus 21.)

⁹²⁶ A kancellária tevékenységére a kémelhárításban l.: Kv. III. 299—300; Hurm. XI. 687, XII. 1210—1, XV/1. 528, 571—2, 577, 592, XV/2. 1075, 1173, 1198—9, 1226—7; V: D VII. 268—9.

⁹²⁷ 1563: BrÁL—Pr et I 499.

⁹²⁸ Ez esetben ismét nem tartjuk szükségesnek a bizonyító anyag jelzetszerű ismertetését.

⁹²⁹ Teleki Mihály csupán 1680-ban három ízben vett fejedelmi rendeletet főtiszt beiktatására. Apafi 1680. június 24-én Armbruster szebeni királybíró beiktatására küldi (TM-gy.), augusztus 11-én (Naláczival együtt) Barcsai Mihálynak Fehér megye főispáni tisztébe való ültetésére (uo.), december 4-én (Nemes Jánossal együtt) Maeszkási Boldizsár Belső-Szolnok megye főispánjába való beiktatására (uo.).

⁹³⁰ 1680: Sz: U VI. 1383 (Ambrusternak e fejezet 929. sz. jegyzetében említett beiktatása).

⁹³¹ TT 1889: 128; U-sz. Reg. 75/6.

⁹³² Gyfv: Ly 22. (Erdélyi István—I. Rákóczi György, 1635. június 22.)

⁹³³ KJ: M (Kraszna megye—I. Apafi Mihály, 1680. június 29; Közép-Szolnok megye—I. Apafi Mihály, 1680. július 4.).

- ⁹³⁴ Egyedi-esetnek számít Báthori Zsigmond 1590. március 4-i rendelete Kornis Farkas udvarhelyszéki királybíróhoz: engedje működni a megválasztott jegyzőt. (MTgy: 1909: 63.)
- ⁹³⁵ 1646 (Kemény János, Fogarasföldét illetően): MTT XVIII. 53—5.
- ⁹³⁶ 1606: ETA IV. 347.
- ⁹³⁷ 1635: TT 1889: 123.
- ⁹³⁸ I. Rákóczi György kora: U-sz. Reg. 75/4.
- ⁹³⁹ 1672: Sz: U VI. 336.
- ⁹⁴⁰ 1674: KJ: M (Hunyad megye -I. Apafi Mihály, 1674. március 16.).
- ⁹⁴¹ Az apja helyett kormányzó ifj. Rákóczi György 1645-ben ráír a beszercei főbíróra: egy bizonyos személynek adjon tisztséget (Hurm. XV/2. 1144—5). Apafi pedig Marosvásárhelynek rendeli el, hogy a megválasztott jegyzőt engedjék tisztébe (MVH 289/k).
- ⁹⁴² 1572-ben Báthori Istvánhoz érkezik panasz amiatt, hogy a szászvárosi esküdtség és tanács közé kevesebb százat választottak, mint magyart. A fejedelem, a város régi jogaira tekintettel, elrendeli, hogy a 12 esküdt és 40 tanácsbéli közt szászok és magyarok egyenlő számmal szerepeljenek (V: BII I. 170). 1637-ben Tiszabecsi Tamás kért a fejedelemtől intézkedést arra, hogy a kolozsvári tanácsban reformátusok is üljenek (MS-gy.: 1637. december).
- ⁹⁴³ I. Rákóczi György 1636 júniusában, a Bethlen István trónkövetelése nyomán előállt válság közepette, hírt veszi, hogy Beszterce egy ideje sok nemes és jobbágy költözött be, különböző ürügyek alatt. Haladéktalan jelentést kér róla: honnan kerültek oda ezek? (Hurm. XV/2. 1029.) Barcsai 1658 decemberében egy rémhírterjesztő katona elfogatásáról rendelkezik a brassai főbírónak (BrÁL—Fr. II. 219).
- ⁹⁴⁴ Johann Herschell 1641. december 18-án Szeben Kálmány-párti részének mozgolódásáról tesz jelentést a fejedelemnek (Gyfv: Ly 23).
- ⁹⁴⁵ 1600: Hurm. XII. 835; 1617: Kv. III. 177.
- ⁹⁴⁶ Az utóbbira I.: 1632: Sz: U VI. 383; 1658: Sz: U VI. 748.
- ⁹⁴⁷ 1629: Kv. II. 96; 1659: BrÁL—Fr. II. 220; 1676: Hurm. XV/2. 1362.
- ⁹⁴⁸ 1665: TT 1893: 669.
- ⁹⁴⁹ 1655: KA: Deutsch—Weisskirsch 10.
- ⁹⁵⁰ 1562 (Hagymási Kristóf emberének kísértetése): Hurm. XV/1. 573; 1600. július (Moldvába hadak fizetésére küldött pénz): Hurm. XII. 964, 974.
- ⁹⁵¹ 1600. február: Hurm. XII. 608; 1639: TT 1892; 707; 1642: Hurm. XV/2. 1095; 1644: Hurm. XV/2. 1122; 1647: Hurm. XV/2. 1165.
- ⁹⁵² 1596: Hurm. XII. 220; 1621: Hurm. XV/2. 902—3; 1662: Hurm. XV/2. 1317—8; TML IV. 384; 1683: Hurm. XV/2. 1386.
- ⁹⁵³ 1637: Hurm. XV/2. 1032—3, 1035, 1038.
- ⁹⁵⁴ 1574: Hurm. XV/1. 629; 1618: Hurm. XV/2. 877; 1622: Hurm. XV/2. 928; 1633: Hurm. XV/2. 993—4; 1653: Hurm. XV/2. 1245—6.
- ⁹⁵⁵ 1585: Hurm. XV/1. 697; 1650: Hurm. XV/2. 1184—5, 1189—91.
- ⁹⁵⁶ 1610: Hurm. XV/2. 843—4.
- ⁹⁵⁷ 1623: Hurm. XV/2. 933—4.
- ⁹⁵⁸ 1619: Hurm. XV/2. 878—9; 1621: Hurm. XV/2. 916—7.
- ⁹⁵⁹ 1660: Hurm. XV/2. 1300—1.
- ⁹⁶⁰ János Zsigmond 1559-ben körrendeletben tudatja a törvényhatóságokkal Tudor havasalföldi logofet Erdélyben tartózkodásának engedélyezését (Hurm. XV/1. 540); ugyanez évben Besztercehez havasalföldi boérok elűzéséről rendelkezik (Hurm. XV/1. 550). 1560-ban moldvai trónkövetelő elfogását rendeli el (Hurm. XV/1. 565), s vizsgálatot tartat a Szebenbe menekült boérok ügyében (Sz: U IV. 777). 1568-ban menekült havasalföldi boérokat küldet haza Brassóból (Hurm. XV/1. 629—30). Báthori Kristóf 1577-ben két ízben is utasítja Besztercét egy moldvai trónkövetelő elfogására (Hurm. XI. 601—2), 1581-ben pedig arra, hogy a menekülő moldvai fejedelmet ne engedje át (Hurm. XI. 648). 1585-ben Petru Cercel kincsei ügyében intézkedik a kancellária (Hurm. XV/1. 699), 1601 júliusában a Szebenbe menekült havasalföldi boérok iránt (Sz: U VI. 16). I. Rákóczi György 1643 őszén egy moldvai trónkövetelőt kerestet (Hurm. XV/2. 1114). Barcsainak mint helytartónak viszont az Erdélyben fogva tartott Heriza havasalföldi ellenfejedelem szökése ad gondot 1657 áprilisában (BrÁL—Fr. II. 200). Ghica-Vodă feleségének erdélyi tartózkodása kapcsán is van szükség (1665-ben) közigazgatási

intézkedésre: a fejedelem a menekült asszony kísértetéséről rendelkezik Besztercének (Hurm. XV/2. 1327). 1674-ben ismét menekült havasalföldi boérok okoznak gondot (figyeltetésük, visszamenetelük vagy Erdélyben maradásuk). (Sz: U VI. 1174; Hurm. XV/2. 1356—7.) 1678-ban is havasalföldi menekültnék biztosít Szebenben kvártélyt kancelláriai rendelet (Sz: U V. 1558), 1679-ben pedig a Duca-Vodá havasalföldi fejedelem pártjának menekülésével kapcsolatos kérdések kerülnek a kancellária elé. (KJ: M, Boér Zsigmond — I. Apafi Mihály, 1679. augusztus 21.)

⁹⁶¹ Utóbbira l.: 1621: Hurm. XV/2. 903—4.

⁹⁶² 1567: JE: OKv II. 79—80; 1624: MTgy 1914: 40. (Bethlen Gábor—Rév, 1624. július 6.)

⁹⁶³ 1599 november: Hurm. XII. 509—10; 1600. augusztus: Hurm. XII. 1011; 1601. március: Hurm. XII. 1105; 1639: TT 1892: 703; 1653: MVH 271a—7.

⁹⁶⁴ Dés mentességeire l.: 1639: Dés 404; 1643: Dés 407; az udvarhelyi egyházfiak stb. mentességére: SzO IV. 241—2.

⁹⁶⁵ 1640: Sz: U VI. 454; 1642: TT 1892: 713; 1645: TT 1893: 508; 1649: Kv. III. 319; 1665: KJ: M (Kapp szebeni polgármester—I. Apafi Mihály).

⁹⁶⁶ 1619: SzO IV. 202.

⁹⁶⁷ 1633: Hurm. XV/2. 996; 1623: RAKL: Tgy (Bethlen Gábor—a szebeni polgármester, 1623. július 24.); 1642: TT 1893: 309; 1646: Hurm. XV/2. 1148; 1651: RAKL: Tgy (II. Rákóczi György—az alvinci anabaptisták, 1651. augusztus 26.); 1678: Bruck.-gy. S. 5. No. 264; 1681: RAKL: Tgy. (I. Apafi Mihály—Medgyes, 1681. június 28.)

⁹⁶⁸ 1635: Sz: U VI. 415; 1640: Sz: U VI. 454; 1645: TT 1893: 506, BrÁL—Fr. II. 108; 1648: KA—Deutsch-Weisskirch 8; 1652: BrÁL—Fr. II. 190; 1653: KA: Deutsch-Weisskirch 9, Bruck.-gy. S. 5. No. 281; 1655: KA: Gross-Schenk 27.

⁹⁶⁹ 1599: Hurm. XV/1. 749; 1621: Sz: U VI. 274; 1622: RAKL: Tgy (Bethlen István — a szász universitas, 1622. április 30.); 1625: Sz: U VI. 309; 1657: Sz: U VI. 683; 1659: Sz: U VI. 805; 1669: Sz: U VI. 1703; 1670: Sz: U VI. 1067; 1674: Sz: U VI. 1155, 1175; 1676: Sz: U VI. 1278; 1681: Sz: U VI. 1407.

⁹⁷⁰ 1622: Dés 347 (Bethlen István követeket rendel be Désről s az ottani halászsoktól a dési révtartás ügyében).

⁹⁷¹ 1646: RAKL: Tgy (I. Rákóczi György—Rácz Ádám, 1646. július 26; Galgó, Magura, Oroszmező táján).

⁹⁷² 1568: ZU I. 70 (a szász falusi vargák tartásuk meg a céhszabályokat).

⁹⁷³ 1528: ZU I. 107 (a szebeni mészárosok védelme); 1568: Sz: U IV. 127 (a nagysinkszéki kocsigyártók a szentágotai céhhöz tartozzanak).

⁹⁷⁴ 1570: Sz: U I. 75 (a szebeni kovács- és más céhek engedjék meg a falusi mesterembereknek segédek és inasok felvételét); 1579: KA: Roseln 17 (az universitas további intézkedésig tartsa meg kiváltságaikban a nagysinkszéki mesterembereket); 1582: Sz: U V. 989 (a keresztényszigeti takácsoknak, akiktől a szebeniek elvették szerszámaikat, s nem engedik nekik mesterségük gyakorlását, adják vissza szerszámaikat, s azok szabadon gyakorolhassák iparukat); 1587: ZU II. 40 (a báránykúti vargák családjuk használatára készíthetnek sarukat); 1592: Sz: U IV. 1358 (a szentágotai csizmadiák ne kényszerítsék saját céhükbe a nagysinki csizmadiacéh tagjait); 1595: Bruck.-gy. 63 (a muzsnai kézműveseket ne háborgassák kiváltságaikban).

⁹⁷⁵ 1593: ZU I. 146 (a nagyselyk- és alsómedgyesszéki vargák vegyék fel a baromlakaiakat a céhbe); 1592: Bruck.-gy. 69 (a nagysinki kerekések hagyjanak működni egy kerekést vagy vegyék fel céhükbe).

⁹⁷⁶ 1665: ZU I. 259 (Vizakna és az ottani sókamárás ne akadályozza a végrehajtást a vizaknai szűrszabók ellen).

⁹⁷⁷ 1642: Kv. III. 317 (a kolozsvári mészárosok céhlevelük szerint lássák el hússal a várost).

⁹⁷⁸ 1592: Sz: U V. 1059—60; 1593: Sz: U VI. 1368.

⁹⁷⁹ 1566: Sz: U IV. 927.

⁹⁸⁰ 1646: Hurm. XV/2. 1047.

⁹⁸¹ 1636: Kv. III. 307.

⁹⁸² 1656: Kv. III. 358 (Gyulafehérvárról Kolozsvárra ment harangöntőlegény visszaküldetése).

⁹⁸³ 1625: Sz: U VI. 311 (a garas eltörlése); 1627: BrÁL—Pr et I 658 (az 5 lotos pénz elfogadandó).

⁹⁸⁴ 1621: Tunyogi-gy. (Bethlen István 1621. szeptember 4-i pátense a jó pénz kivitelének engedélyezéséről); 1628: Kv. III. 2—3 (arany, tallér kivitelének tilalma, polturapénz engedéllyel kivihetése).

985 1677: A-gy. 1677. (Nalácsi István—I. Apafi Mihály, 1677. május 9.: a fejedelem rendelete nyomán Hunyad megyében eltűnőben volt a rossz pénz, Apafi újabb, enyhébb rendelkezése után ismét előkerült).

986 1615: TT 1908: 208—9; 1665: TT 1893: 668.

987 1572: V; BII I. 169.

988 1571: V; BII I. 156.

989 1643: TT 1893: 316.

990 1643: uo.: 1652: Kv. III. 347, MVH 271^a—2; 1653: Sz: U VI. 571, Thorma-gy.: 1884: 12.

991 1653: Sz: U VI. 575.

992 1653: Sz: U VI. 569.

993 János Zsigmond 1563 őszén arról értesíti Brassót: rendelkezett róla, hogy a várhelyi tisztek ne akadályozzák a brassai vásárt (BrÁL—Fr. I. 310). 1565-ben Küküllővár tisztjeihez rendelkezik: hűzsvonásokat ne tegyenek a vásárokon (Sz: U IV. 918). Bethlen 1623-ban a keresztényfalvi kovácsok Szentágotán arestált sarlóit adatja vissza az ottani villicusszal (Sz: U VI. 290). Besztercei vásári szabálytalanság ellen lép fel II. Rákóczi György: a Moldvából lovakat odahajtók ne a vásár előtt adják el áruikat (Hurm. XV/2. 1171). 1653-ban arról intézkedik, hogy Küküllővárott a szászöldi vargáktól csak 2—2 pénz helyepénzt vegyenek (ZU I. 239). Barcsai 1659. április 18-án azt rendeli el Kendi János praefectusnak: Alvincen hetivásárkor a külső falubeliek a jobbágyok piacán is áruljanak gabonát, ne csak az anabaptistákhoz vigyék (RAKL: Tgy). Az utolsó ilyen ismert rendelet Apafié. Thoroczkai Mihály gyulafehérvári kapitányhoz (1686. január 2.): ne elegendjék a gyulafehérvári vásárvám kérdésébe (KJ: Dipl.).

994 Sz: U IV. 809.

995 1560: Dés 174 (a désieken Székelyhídon és Szalacson ne vegyenek vámot); 1568: Dés 177 (a désieket kiváltságaik szerint vámolják); 1569: Kv. I. 87 (a kolozsváriak Káposztásszentmártonban ne fizessenek vámot); 1575: V; BII I. 311 (a kolozsváriak ne adjanak vámot Gyaluban); 1627: TT 1895: 490 (a kolozsiak sószállítási vámentessége).

996 1622: V; D IX. 246.

997 1623: Kv. IV. 120, 122.

998 1550: Tunyogi-gy. (Fráter György—a kolozsvári bíró. 1550. június 14.); 1606: MVH 55(87); 1608: Tunyogi-gy. (Báthori Gábor—Kolozsvár, 1608. március 19.); 1619: Kv. III. 240; 1642: BrÁL—Fr. II. 28; 1644: Sz: U VI. 619; 1645: BrÁL—Fr. II. 122—3; 1646: BrÁL Fr. II. 140, 143; 1649: Kv. III. 336; 1664: Kv. I. 178; 1676: Kv. III. 76; 1677: Kv. III. 108; 1690: BrÁL—Fr. II. 252.

999 1571: V; BII I. 160; 1572: V; BII I. 185, 188—9.

1000 1653: Kv. III. 82; 1681: Kv. III. 121, 125.

1001 1652: BrÁL—Fr. II. 191 (konstantinápolyi janicsár és bolgárszegi lakos hitelügye); 1690: Kv.

III. 448 (bécsi kereskedő hiteleinek felvétele).

1002 Kv. III. 320—7, 329.

1003 Kv. III. 440.

1004 Kv. III. 393—4, 396, 398—9, 402—3, 406.

1005 1642: TT 1893: 712.

1006 1557: Hurm. II/5. 443; 1572: Sz: U IV. 1025.

1007 1577: Hurm. XV/1. 666—7.

1008 1635: MVH 229.

1009 1633: Sz: U VI. 389.

1010 1633: TT 1892: 701—2; BrÁL—Fr. I. 372—3; 1652: Hurm. XV/2. 1205.

1011 1674: Sz: U VI. 1211 (a szebeni görögök ne vásároljanak más görögöktől nyereségre); 1676: Hurm. XV/2. 1361.

1012 1608: Hurm. XV/2. 835.

1013 1579—1580: Hurm. XV/1. 675—8; 1665: Hurm. XV/2. 1326—7; 1672: Hurm. XV/2. 1344—6, 1348—9; 1681: Hurm. XV/2. 1377—8.

1014 1550: Sz: U IV. 578; 1560: JE: OKv II. 54—5; 1570: Hurm. XV/1. 640; 1571: Thorma-gy. (Báthori István 1571. szeptember 17-i pátense); 1572: V; BII I. 171—2; 1575: V; D II. 62—3; 1581: JE: OKv II. 132—3; 1593: Kv. II. 28; 1612: Hurm. XV/2. 875—6; 1619: TT 1885: 465, MVH 150; 1624: Sz: U VI. 293; 1639: MTgy 1909: 63 (I. Rákóczi György 1639. november 7-i rendelete).

- ¹⁰¹⁵ 1625: TT 1886: 626.
- ¹⁰¹⁶ 1572: V: BII I. 170—1.
- ¹⁰¹⁷ 1571: V: BII I. 138, 140—1, 147; 1575: V: BII I. 353, Sz: U IV. 1071; 1663: MVH 278 f.
- ¹⁰¹⁸ 1614: Hurm. XV/2. 861.
- ¹⁰¹⁹ 1633: MVH 207; 1635: Sz: U VI. 414; 1648: MVH 266. 1/3.
- ¹⁰²⁰ 1571 (Brassó): V: BII I. 143—4, BrÁL—Fr. I. 323; 1594 (Kolozsvár): Zilah levéltára.
- ¹⁰²¹ 1585: Kv. III. 8 (Báthori István rendelete a városhoz: támogassák a jezsuita provincialist az ottani visitatióban).
- ¹⁰²² 1630-ban a kollégium szabályzatának megerősítésével foglalkozik a kancellária (TT 1884: 799). I. Rákóczi György 1633-ban közmunkát rendel oda Udvarhelyszékről (TT 1907: 292). 1638-ban Geleji Katona István az iskola birtokainak ügyét viszi Rákóczi elé (EM 1940: 495). Már Enyed és Sárospatak közös ügyében (4 személy kiküldése az újra protestáns kézen levő sárospataki iskolába) ír fel 1684. január 23-án Pósházi János professzor a fejedelemnek (RAKL: Tgy). 1686-ban a kollégium szeniora professzor halálát jelenti (TT 1895: 756—7).
- ¹⁰²³ 1618: SzO VI. 94. A marosvásárhelyi iskolának jutó tizeddeputatumokkal a kancellária kincstári hatáskörének elemzésénél foglalkozunk bővebben.
- ¹⁰²⁴ A kolozsvári reformátusegyház 1687. szeptember 7-én azzal a kéréssel fordul Apafihoz: hagyja a kollégiumban Pataki István professzort, ne rendelje udvarába (KJ: M).
- ¹⁰²⁵ A debreceni kollégium 1684. április 19-én járandóságait sürgeti Apafinál (RAKL: Tgy).
- ¹⁰²⁶ 1617: TT 1881: 305—8 (Bojti Gáspár és társai külföldi tanulása); 1638: EM 1940: 49—52 (Geleji Katona István legalább két ifjú kinn taníttatásáért száll síkra); 1675: KJ: M (a debreceni prédikátorok 1675. július 4-i kérvénye a fejedelemhez hazatérése után letartóztatott diák ügyében); 1681: RAKL: Tgy (id. Köleséry Sámuel 1681. április 17-i folyamodványa holland egyetemeken tanuló fia támogatása iránt).
- ¹⁰²⁷ 1638: a háromszéki iskolamesterek járandósága (EM 1940: 49—52); 1652: Gyalu (Gyfv: Ly 23: az iskolamester folyamodványa, a fejedelem resolútiója, a replica, az újabb resolútio és a gyalui provisor ezt követő rendelkezése az ottani tisztartóhoz); 1662: Gerend: TT 1895: 645.
- ¹⁰²⁸ Apafi 1662 májusában a fogarasi uradalom tisztjeit értesíti: tisztében hagyja a fogarasi román iskolamestert, a Lorántffy Zsuzsanna alatti fizetését juttatja neki; az iskola helyreállítandó (MPE VIII. 118), egy hónapra rá pedig a román iskolamester (és a magyar tanítók) fizetéséről rendelkezik Fogarasvidéknek (MPE VIII. 119).
- ¹⁰²⁹ 1622: TT 1886: 231—2.
- ¹⁰³⁰ 1649: TT 1887: 713. (II. Rákóczi György azon a címen foglaltat vissza zálogjóságot Péchi Simon özvegyétől, hogy az prédálja a jóságot.)
- ¹⁰³¹ 1615: K.B-lt. (Bethlen Gábor—Szilvási Boldizsár, 1615. november 26.: a decemberi kolozsvári táblai törvényszakon kerülő elő a fiscalis jóságok ügye, ott producáljon bizonyos birtokairól); 1663: lkt. B-lt. (I. Apafi Mihály—Farkas Pál, Ferenc és Gábor, 1663. június 15: producáljanak a martontelki portio feléről); 1665: A-gy. 1665. (I. Apafi Mihály—Doboka megye: productio az 1657 óta elidegenített fiscalis jóságokról.)
- ¹⁰³² 1583: V: D II. 247 skk., SzO IV. 84—5 (fogarasi román jobbágyok kártételei a Királyföldön); 1639: BrÁL—Fr. I. 494—5 (a fogarasi udvarbíró vitája a makkoltatások a feketehalmiakkal és volkányiakkal); 1643: BrÁL—Fr. II. 88 (barcaságiak tilos vadászata a kománai erdőn); 1647: RAKL: W-lt. (I. Rákóczi György—Wesselényi István, 1647. január 3.: a szatmári és hadadi uradalom határvitája); 1683: A-gy. 1683. (I. Apafi Mihály—a radnóti provisor és számtartó, 1683. június 30.: ne szolgáltassák magánszemélyeknek az uradalomban élő zsellereit.)
- ¹⁰³³ 1616: K.B-lt. (Bethlen Gábor—Szilvási Boldizsár, 1616. január 18.: Alvincra költözött két jobbágya helyett kész másutt adni neki szolgáló személyeket); 1621: K.B-lt. (Bethlen István—Bánffy Mihály, 1621. június 30.: törvény nélkül nem adhat ki jobbágyot a fejedelem jóságából).
- ¹⁰³⁴ I. Apafi Mihály 1663-ban a törösvári uradalom bérösszegét sürgeti Brassón (TT 1895: 646).
- ¹⁰³⁵ 1622: TT 1886: 223—4 (a váradi uradalom összeírása); 1623: Gyfv: Ly 4: Bethlen Gábor korabeli politikai iratok (Debreczeni Tamás praefectus—Bethlen Gábor, 1623. március 23., 28.: a kővári, szamosújvári stb. uradalmak általános felülvizsgálatáról); 1625: UAD 20 (a törösvári uradalom összeírása).

- 1036 1614: EOE VI. 402; 1621: TT 1879: 216; 1671: TML V. 495—8.
- 1037 1661: MTT XVIII. 169—71.
- 1038 1661: uo. (Kemény János jelzi fiának, Kemény Ferenc kovári főkapitánynak: megunta, hogy Kővárban a szolgák szabadon raboljanak, tékozzoljanak; ha a jelenlegi udvarbíró nem alkalmas tiszttségére, idegent fog állítani helyette. Azért mégis arra utasítja a fiát: oktassa, védje az udvarbíró.)
- 1039 1621: Hurm. XV/2. 903—5 (Bethlen István Besztercéről zsidókat rendel Husztra); 1624: Kv. III. 233 (Kolozsvár küldjön tóásókat és más mesterembereket a gyulafehérvári halastavak munkáihoz).
- 1040 1654: Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei. (II. Rákóczi György—a kovári provisor, 1654. május 22.)
- 1041 1652: uo. (II. Rákóczi György—a gyalui viceprovisor, 1652. június 16.)
- 1042 1661: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei. (I. Apafi Mihály—a balázsfalvi provisor, 1661. december 5.)
- 1043 TT 1892: 704—5.
- 1044 1665: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei. (I. Apafi Mihály—a dévai provisor, 1665. október 8.)
- 1045 1571: SzO III. 337.
- 1046 1642: TT 1892: 714.
- 1047 1652: Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei. (II. Rákóczi György—a görgényi provisor, 1652. augusztus 3.)
- 1048 1679: Kv. III. 115 (Apafi ügy rendelkezik Kolozsvárnak, hogy az Apafi Anna kezén lévő monostori fiscalis szőlőket olyanoknak adják, akik felfogják őket).
- 1049 1648: MGSz 1895: 61—2, 218. (I. Rákóczi György előbb csak felrója a gyalui provisornak a juhászat kárait, s különleges bélyegzéssel választaná el az uradalmi juhállományból a juhász saját állatait, azután azonban elfogatja a pásztorokat.)
- 1050 1651-ben II. Rákóczi György ügy intézkedik a gyalui provisorhoz, hogy küldjön fejősteheneket Görgénybe; helyettük Zsukról küldet majd Gyaluba. (Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei: II. Rákóczi György—a gyalui provisor, 1651. március 29.)
- 1051 A szentpéteri tisztartó 1635-ben arról számol be a fejedelemnek, hogy halásztat az uradalomban, s küldi a halakat Gyulafehérvára. (Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korabeli politikai levelek: a szentpéteri tisztartó—I. Rákóczi György, 1635. november 26.) Apafi 1662-ben aziránt rendelkezik a szebeni királybírónak, hogy küldjön hálókat a gerendi udvarbírónak (Gyfv: Ly II: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei: I. Apafi Mihály—a szebeni királybíró, 1662. szeptember 1.)
- 1052 1638: TT 1885: 754 (ellátásuk fával).
- 1053 1644-ben az ifjabb Rákóczi György arra utasítja Marosvásárhelyt, hogy rongyot, juhlábakat szállítson a fejedelmi papírmalomhoz (MVH 262/1).
- 1054 1642: TT 1893: 310 (üvegesek erdei kártétele hamuégéttel).
- 1055 1618: TT 1879: 239.
- 1056 1661: TT 1895: 642; Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei. (I. Apafi Mihály—a zalatnai provisor, 1661. október 6.)
- 1057 1597: V: D V. 109—10.
- 1058 1653. április 1-én II. Rákóczi György utasítja a gyalui provisor, hogy a lapupataki jobbágyoktól ne vegyen fel többet a korábbi 4—4 forintnál (MTgy: Rákóczi-család).
- 1059 I. Apafi Mihály 1674-ben Udvarhelyszékről rendel kaszásokat az udvarhelyi uradalomba (TT 1893: 671), Bornemissza Anna ugyanakkortájt a szász comestól követel aratókat a balázsfalvi jószágba (Sz: U VI. 1184).
- 1060 1661: TT 1895: 643.
- 1061 II. Rákóczi György 1654. május 23-án ügy rendelkezik a gyalui provisorhoz, hogy egy örménynek engedje látni az uradalom marháit (Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei).
- 1062 Barcsai 1659. június 25-én Kendi János praefectusnak küldött rendeletében az alvinciaknak s borberekieknek a Szent János-napi vásárkor való kocsmáltatását szabályozza (RAKL: Tgy). Bornemissza Anna 1670-ben arra utasítja a zalatnai provisor, hogy egy prédikátor borát költségmentesen kocsmáltassa ki (TT 1896: 54).

¹⁰⁶³ II. Rákóczi György 1654. február 13-án abrakot rendel lovainak a gyalui provisorától (Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei). I. Apafi Mihály 1661. december 5-én borok beküldését sürgeti a balázsfalvi provisornál (Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei). 1662. október 4-én lópokrócot követel a dévai provisorától. (Uo.) 1670-ben malomköveket vár a szamosújvári udvarbírótól (TML V. 3).

¹⁰⁶⁴ II. Rákóczi György 1651. március 29-én utasítja a gyalui provisor: az ottani lakatosokat szerszámokkal s anyaggal küldje Görgénybe (Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei). 1655. január 24-én lovainak tartása iránt rendelkezik a kővári udvarbíróhoz. (Uo.) I. Apafi Mihály az 1063. sz. jegyzetben említett rendeletével patkoló cigányt küldet maga után a balázsfalvi uradalomból.

¹⁰⁶⁵ Tekintettel az ilyen típusú anyag, ismételjük, viszonylag nagy mennyiségére, itt eltekintünk a források egyenkénti megjelölésétől.

¹⁰⁶⁶ I. Apafi Mihály 1666. április 13-án arra utasítja a dévai provisor, hogy védje meg béreseit a Zaránd megyei tisztek alaptalan vádjai ellen (Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei).

¹⁰⁶⁷ A fejedelem 1647-ben a nagycsergődi román jobbágyok templomépítése iránt rendelkezik egy kincstári uradalmi tiszthez (V: D X. 195—6), 1648-ban pedig a réteniek vallásügyében egy másikhoz (V: D X. 209—10).

¹⁰⁶⁸ II. Rákóczi György 1660. február 22-én (az időpont sokatmondó; a második nagy uralmi válság kellős közepén vagyunk) arra utasítja Mikes János kővári alkapitányt, hogy az udvarbíró „riassza meg” az engedetleneket (RAKL: Tgy).

¹⁰⁶⁹ 1680: TMÁO VI. 94—7 (kérvényeik Bornemissza Annához terheik ügyében és a resolútiók).

¹⁰⁷⁰ 1683: V: D XI. 199—201 (Boér Zsigmond küld havasélvi, moldvai híreket Bornemissza Annának).

¹⁰⁷¹ 1678: RAKL: Tgy. (I. Apafi Mihály—özv. Fodor Györgyné, 1678. június 25.)

¹⁰⁷² 1659. november 12. előtt a csernabányai provisor beszámol a trónjára újból visszatérő II. Rákóczi Györgynek a jószág állapotáról; az november 12-én resolvál rá (Gyfv: Ly 9: Folyamodványok II. Rákóczi Györgyhez).

¹⁰⁷³ 1559: Hurm. XV/1. 548.

¹⁰⁷⁴ 1625-ben a fejedelem pátent ad ki arról, hogy a felsőbányaiaknak engedélyt adott a bánya és a város szükségeire bőr, faggyú, tehének vásárlására (Fb. 79). 1668-ban I. Apafi Mihály az iránt rendelkezik a máramaroszigeti harmincadosnak, hogy fizesse ki a máramarosi alispánnak a Kapnikbányára szállított 5000 zsindey árát (TT 1796: 48). Bornemissza Anna sorozatosan intézkedik Boér Zsigmond fogarasi alkapitányhoz (1680. március 12., december 6., 1681. szeptember 27., 1682. december 2.), hogy küldjön ágyúport Kapnikbánya szükségére (RAKL: Tgy). Ugyanő 1685. április 16-án és 1687. február 11-én ölmot rendel Boértől a választóház szükségére (uo.).

¹⁰⁷⁵ 1676-ban Teleki Mihály tesz jelentést német bányászakember Kapnikra küldéséről (TML VII. 142—3).

¹⁰⁷⁶ 1631 (rézbányai bányások fizetése): Gyfv: Ly 22 (Michael Putscher—I. Rákóczi György, 1631. április 8., július 17.); 1673 (kapniki bányások fizetése): TT 1896: 58.

¹⁰⁷⁷ 1646: TT 1887: 588.

¹⁰⁷⁸ 1571: V: BII I. 149; 1572: V: BII I. 206; 1573: V: BII I. 226—7; 1574: V: BII I. 289.

¹⁰⁷⁹ 1662: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei. (I. Apafi Mihály—a zalatnai provisor, 1662. szeptember 19.)

¹⁰⁸⁰ TT 1880: 448; EOE VI. 387.

¹⁰⁸¹ EOE XVII. 324—5.

¹⁰⁸² 1572: V: BII I. 216.

¹⁰⁸³ 1573: V: BII I. 226—7.

¹⁰⁸⁴ I. Rákóczi György 1631-ben egy elfogott higanycsempésznél talált higany ügyében rendelkezik Kolozsvárnak (Kv. III. 292). A brassai főbíró 1631—1632-ben három ízben is tesz jelentést a fejedelemnek (1631. november 12., december 6., 1632. január 23.) a higanyfuvarozás nehézségeiről, a higanyeladás ügyéről (Gyfv: Ly 13: Civitates Transylvaniae: Brassó). 1638-ban a Belgrádba való higanyszállítás ügyében ad ki pátent a fejedelem (PFr: Kr. IV. 312—3). 1662—1663-ban I. Apafi Mihály több rendeletének tárgya a higanykereskedelem. Előbb 1662. szeptember 19-én arra utasítja a zalatnai provisor, hogy szerezen higanyt, s majd ő rendelkezik róla, hogy hová küldje (Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei), majd 1663. december 2-án a higany eladásáról ír neki (uo.).

végül 1663. december 30-án arról intézkedik, hogy az adjon higanyt egy lippai kereskedőnek a fejedelem tartozása fejében (uo.).

¹⁰⁸⁵ 1631—1634-ből Michael Putscher rézbányai tiszt 4 jelentése maradt fenn (1631. április 8., július 17., 1633. február 2., 1634. március 6.), amely ezzel a tárggyal is foglalkozik (Gyfv: Ly 22); Ollarius vaskohi rationistának is van 1634. május 26-áról egy ilyen jelentése (KJ: M). 1658-ban II. Rákóczi György rendelkezik négy ízben is a vaskohi praefectushoz (1658. február 27., március 24., 29., október 17.): a váradi vár szükségére küldjön vasat (Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei). Apafi uralmának elején is többször találkozunk ilyen rendelkezésekkel: 1662—1663-ban három ízben (1662. november 24., 1663. április 5., szeptember 23.) rendel vasat Csikmadarásról Fogarasba, ill. Görgénybe (Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei). 1670-ben ugyanő ír rá a csernabányai hámososra: küldje be a vasat (TT 1896: 54).

¹⁰⁸⁶ 1633—1634-ből Putscher és Ollarius jelentései ily vonatkozásúak (l. a 1085. sz. jegyzetet). II. Rákóczi György 1657. szeptember 17-én a belényesvidéki réz- és vashányák praefectusától rendel a váradi várhoz szükséges eszközöket (Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei). 1658-ból II. Rákóczi Györgynek az 1085. sz. jegyzetben idézett rendeletei számítanak ide. 1685-ben Bornemissza Anna követel srófokat a csiki vashányákból Görgénybe (SzO VI. 397—8).

¹⁰⁸⁷ 1682: EOE XVII. 325—6; Sz 1887: Pótfüzet 55; Gy-L-It. (I. Apafi Mihály—Gyulay Ferenc, 1682. december 6.)

¹⁰⁸⁸ Korábbi gyakorlatunkhoz híven, ez alkalommal is eltekintünk a nagy mennyiségű ide vonatkozó jelzet felsorolásától.

¹⁰⁸⁹ Számos ilyen eset 1672—1673-ból: TT 1896: 57—8.

¹⁰⁹⁰ 1551: Hurm. XV/1. 483.

¹⁰⁹¹ 1670: Sz: U VI. 1079.

¹⁰⁹² 1682: EOE XVII. 324.

¹⁰⁹³ 1576: Sz: U IV. 1090.

¹⁰⁹⁴ 1576: Sz: U IV. 1083.

¹⁰⁹⁵ 1576: Sz: U IV. 1085.

¹⁰⁹⁶ Sz: U VI. 90.

¹⁰⁹⁷ 1600: V: D VI. 148.

¹⁰⁹⁸ 1614 (Kornis Ferencnek a neki járó összeg hitelezéséig): MTgy. 1909: 63. (Bethlen Gábor—Kornis Ferenc, 1614. szeptember 15.)

¹⁰⁹⁹ 1673 (Batizi János máramarosi sókamarásnak): EFL XVI: 7: 62; 1680 (Szentmiklósi Zsigmond máramarosi kamarásnak): uo.; 1684 (a máramarosi provisorok): uo.

¹¹⁰⁰ I. Apafi Mihály 1674 és 1679 közt három ízben is rendelkezik Szebenhez, az ottani királybíróhoz, ill. polgármesterhez az iránt, hogy a szék engedjen fákat kivágni az új vízaknai aknához s szállíttassa oda. (Sz: U VI. 1177, 1222, 1370.)

¹¹⁰¹ 1573 (a kolozsi kamaraház építése): V: Bil I. 257; 1617 (a tordai kamaraház építéséhez ácsok, kőművesek rendelése Kolozsvárról): Kv. III. 182.

¹¹⁰² 1633: TT 1895: 492—3.

¹¹⁰³ I. Apafi Mihály 1671. augusztus 15-én Alvinczi Péter rónaszéki sókamaraispánnak (a későbbi ítélmesternek) az ottani vendég sóvágók mentességeinek megtartásáról intézkedik (A-gy. 1671.). Hedri Benedek huszti praefectusnak pedig a máramarosi posztós sóvágók mentességének védelméről (uo.). (Nemcsak a terminusokból, de a rendeletek fogalmazásából kitűnően is két különböző kategóriáról van szó.)

¹¹⁰⁴ 1627: Ds 356; 1683: TT 1896: 62.

¹¹⁰⁵ 1658: Kv. III. 420; L. még e fejezet 1094. sz. jegyzetét.

¹¹⁰⁶ 1634: Gyfv: Ly 13: Civitates Transylvaniae: Medgyes. (Medgyes—I. Rákóczi György, 1634. január 29.)

¹¹⁰⁷ 1643: Hurm. XV/2. 1112; 1651: Hurm. XV/2. 1201.

¹¹⁰⁸ 1662: TT 1895: 644.

¹¹⁰⁹ 1641 (a sófalvi sóakna Udvarhelyszékkal való tisztíttatása): U-sz.: Reg. 75/9; TT 1889: 124. 1907: 294.

¹¹¹⁰ 1638: Sz: U VI. 444 (szekerek rendelése Szebentől, Vízaknáról való sószállításra); 1661: TT 1895: 643 (az alvinci provisor adjon szekereket a Vízaknáról Dévára való sószállításra); 1663: EOE

XIII. 216 (sóz szállítás Marosportusra); 1679: Sz: U VI. 1372 (ugyanaz); 1682: Sz: U VI. 1465 (a sóz szállításért adott cédulák értékének kifizetése).

¹¹¹¹ 1610-ben találunk fejedelmi rendelkezést az iránt, hogy a dési portust ne helyezték át Zsibórol Órmezőre. (RAKL: W-lt.: Báthory Gábor—Dési Mihály deák stb., 1610. április 1.)

¹¹¹² A fejedelem 1608-ban úgy intézkedik Marosvásárhelyhez, hogy a görgényi söt ne vigyék a görgényi és marosvásárhelyi határon kívülre (MVH 95—100).

¹¹¹³ Bornemissza Anna 1667-ben Nalácsi István sóvámjának elengedéséről ír a marosportusi perceptornak (TT 1896: 47).

¹¹¹⁴ 1568 (primorok, lófők számára nemesi só kiadása): EOE II. 344—5.

¹¹¹⁵ 1689 (a dési sötisztek számoljanak el a volt kamaraispánnak): DÉS 40.

¹¹¹⁶ A bizonyító anyag nagy mennyiségére való tekintettel ez esetben is eltekintünk annak részletes jelzetszerű idézésétől.

¹¹¹⁷ 1657-ben salis nitri in rationem fisci administrator elnevezéssel említik. (SzS: EÉK II. 394.)

¹¹¹⁸ Sz: U VI. 1169.

¹¹¹⁹ 1672: Sz: U VI. 1109.

¹¹²⁰ 1674: Sz: U VI. 1169—72; 1676: Sz: U VI. 1258, 1261.

¹¹²¹ 1586: RAKL: W-lt. (Báthori István—Sombori László, 1586. május 29.); 1606: MVH 54 (87a); 1664: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály nyílparancsai (1664. augusztus 13., október 27.); 1668: uo. (1668. augusztus 25., szeptember 1.). Gyfv: Ly 11: Folyamodványok Apafi Mihályhoz (Tholnai István kérvénye és a fejedelem 1668. szeptember 14-i resolútiója); 1676: A-gy. 1676. (Vajda László—I. Apafi Mihály).

¹¹²² 1617: V: D IX. 147—8; 1675: A-gy. 1675. (Ürögdi György kérelme és a resolutio. Ez utóbbi esetben az eljárás részleteiben is jól megfigyelhető. Ürögdi 1675. február 19. előtt felkéri a fejedelemtől Szind dézmáját, amelyet Barscai egy azóta elhalt személynek adományozott el — s emellett másutt 2 pusztá parasztfundust, amelyeknek ügye végig párhuzamosan fut a szindi tizedével, de amellyel itt nem foglalkozunk. Apafi 1675. február 19-én úgy intézkedik, hogy a tizedről az illetékes megyei arendator tegyen hiteles jelentést. A tizedbérletszedő jelentése szerint a helység tizede igen kevés — 20—25 kalongya búza, más úgyszólván semmi —, a fejedelem döntését kéri. Apafi az év április 24-én jegyzi rá a „Concessum”-ot a folyamodványra.)

¹¹²³ 1575: BU 213 (Berzeviczy Márton biztosítja a szerdahelyszéki királybíró, hogy a fejedelem nem veszi el erővel a papok tizedét); 1615: BU 412 (Bethlen Gábor arról rendelkezik Gyerőffy Jánosnak s másoknak, hogy a beszercei káptalan papjaitól ne vegyék el a kisebb tizedet); 1616: Kv. I. 99; 1617: JE: OK v II. 237 (a kolozsvári quartának a város kezén hagyása); 1631: MTgy 1916: 42 (I. Rákóczi György — a váradi provisor és a partiumi dézmások: a prédikátoroknak engedjék felvenni a nekik járó tizedet); 1683: Sz: U VI. 775 (a szebeniek tartás magukat a Bethlen Ferencel Bolkács és Zsidve tizede ügyében korábban kötött egyezségükhöz); 1663: Sz: U VI. 993 (a szebeniek birtokolják továbbra is a kerci tizedet).

¹¹²⁴ 1545: Hurm. II/4. 379 (a gyulafehérvári káptalan hagyja meg Szászvárosnak Kenyér tizedének bérletét).

¹¹²⁵ 1574: BU 209 (a szász püspök tegyen jelentést arról, hogy mely papok adták bérbe tizedüket, mennyiért és kinek); 1580: BU 236 (bár az országgyűlés a szász papok tizedének csak 1/4-ét hagyná kezükön, 3/4-ét pedig a fejedelem és ország számára ítelné, Báthori Kristóf nem akarja megfosztani jövedelmüktől az egyházakat, ahelyett azt követeli a szász káptalanoktól, hogy 1 quartát adjanak bérbe a fejedelemnek); 1594: BU 288 (Mindszenti Benedek fizesse ki a megyesi és szászkezdői káptalan papjainak a nekik járó árendát); 1605: BU 355 (Bornemissza Boldizsár, Bogáthi Menyhért és a görgényi provisor adja ki a régeni káptalan papjainak járó árendát). 1664: Bruck-gy. S. 5. No. 261 (a dedrádi birtokosok adják meg a papnak az árendát).

¹¹²⁶ 1607: BU 362 (a főarendator tartsa meg kiváltságaikban a szász papokat).

¹¹²⁷ 1594: BU 286 (a fejedelem megtartja a beszercei káptalan papjait azon kiváltságukban, hogy a kisebb tizedből s a méhtizedből ne adjanak részt a fiscusnak); 1608: BU 364 (Báthori Gábor megismétli az előbbi rendelkezést).

¹¹²⁸ 1630: BU 463 (szász papok visszaélése a fiscus kárára).

¹¹²⁹ A vitát a szász papság és az universitas 1609. június 21-i folyamodványa indítja meg. Emlékeztetik rá a fejedelemet: 1608-ban azzal járultak hozzá árendájuk elengedéséhez, hogy a további

években megkapják — 1609-ben azonban újra nem jutnak hozzá ehhez. Báthori Gábor hozzájárulását s rendelkezéseit kérik az árenda kifizetéséhez. A fejedelem első válasza: tájékozódni fog a fejedelmi tanácstól a dolog mibenlétéről, s aztán igazságukhoz juttatja őket (BU 368). A papság és az universitas két nap múlva megújítja kérését; a válasz most is az előbbi (BU 369). A tanács ülésére az elkövetkező jó egy hónapban kerül sor; döntéséből csak annyi ismeretes, hogy a kisebb tizedet a szász papoknak juttatja. Ezek erre, az universitással együtt, 1609. július 29. előtt újra a fejedelemhez fordulnak, minthogy szerintük egyes területek oly megműveletlenek, hogy kisebb tizedük aránytalanul kevés, s emellett a fejedelem válasza nem tesz említést azokról a donatariusokról, akik az adomány révén a szász papnak tartoznának tizeddel. A kisebb tizednek gabonából vagy borból való pótlását kérik ott, ahol önmagában ez nagyon csekély, a donatariusok árendafizetésre kötelezését, assecuratoria adását a szász papságnak a neki juttatottakból, hogy ne kelljen e tárgyban évenként zaklatniuk a fejedelmet, s végül a tizedelők papokkal szembeni túlkapasainak eltiltását. Báthori Gábor 1609. július 29-én ex consilio kelt resolútiójával csak az utolsót adja meg nekik, a többivel országgyűlés elé utasítja őket (BU 372).

¹¹³⁰ Sz: U VI. 553, 563 (a szászok azt vindikálják, hogy a fiscusnak a Királyföldön nincs joga a báránytizedre; a fejedelem erre productióra szólítja fel őket; egyes szász törvényhatóságok megteszik ezt, másokat újra fel kell szólítani erre).

¹¹³¹ Az universitas kezdeményezi a vitát, bizonyos szászvárosszéki falvak tizedügyét a fejedelem elé vive. Az a praefectusnak rendelkezik: tegye rendbe a dolgot. A praefectus Apafi elé terjeszti a falvakra vonatkozó okleveleket és tc.-et, s a fejedelem rendeletére felterjeszti egy sor nagysink- és újgyházszéki helység tizedügyi iratait is. Az eredmény: a szászoknak sem a szászvárosszéki helységeket, sem ez utóbbiakat illetően nincs immunitása; Apafi azonban hajlandó a következő országgyűlésre halasztani az ügyet (Sz: U VI. 1186).

¹¹³² Tekintettel a bizonyító anyag nagy terjedelmére, ez esetben is eltekintünk annak jelzetszerű idézésétől.

¹¹³³ 1591: EOE III. 397—82; 1618: TT 1885: 450—4. Az 1654-i Simonius feljegyzésiben csonkán megmaradt tizedelési instructiót, fogalmazásából kitűnően, a tizedfőarendator vagy helyettese adta ki (EOE XIII. 495—8).

¹¹³⁴ 1574 (a szék tizedek igazgatása általában): V: BII I. 297; 1576 (a visszaélések miatt a szászok maguk állítsanak tizedelőket): Sz: U IV. 1089.

¹¹³⁵ 1588 (mindenki a saját termékéből adja a tizedet, ne rosszabból; a bevállás pontosan történjék): BU 268; 1594 (a megyesi káptalan papjainak ne kévében, hanem képeben adják a tizedet): BU 289; ugyanaz évben (e rendelkezés visszavonása): BU 290.

¹¹³⁶ 1608: K.B-lt. (Báthori Gábor—Szilvási Boldizsár tizedfőarendator, 1608. május 6.: Mezei Istvánt nevezi ki, Medgyesszék tizedperceptorául); 1610: uo. (Báthori Gábor—Szilvási Boldizsár, 1610. augusztus 12.: a megyesi alsó és felső szék dézsmási tisztét, az előző évhez hasonlóan, ekkor is Kornis Jánosnak és Beöleöny Gáspárnak adta; Szilvási adjon nekik instructiót, s engedje felvenniük a tizedet.)

¹¹³⁷ 1583: Sz: U IV. 223.

¹¹³⁸ 1646: TT 1893: 519.

¹¹³⁹ 1634: Sz: U VI. 406.

¹¹⁴⁰ 1576: BU 219, 226; 1577: BU 227; 1588: BU 267.

¹¹⁴¹ 1605: BU 354.

¹¹⁴² 1545: Sz: U V. 468 (a szász universitas egésze vegyen részt a tizedbor Gyulafehérvárra fuvarozásában); 1571: V: BIII. 151 (a beszterceiek ne csak Kentelkéig, hanem Szamosújvárig küldjék az őt illető tizedbort); 1575: Sz: U V. 847 (a bolkácsiak továbbra is tartoznak befuvarozni a tizedet); 1608: K.B-lt. (Báthori Gábor—Szilvási Boldizsár, 1608. július 21.: a segesvár-, kóhalom-, nagysinkszéki tizedet továbbra is Fogarasba vigyék); 1664: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei (I. Apafi Mihály—a szerdahelyszéki vicedézmás, 1664. október 18.: részletes rendelkezés a tized beszállításáról); 1667. uo. (I. Apafi Mihály—az újgyházi járási vicedézmás, 1667. október 20.: ugyanez).

¹¹⁴³ 1679: Sz: U VI. 1377.

¹¹⁴⁴ Mint a kifizetések, utalványozások korábban ismertetett eseteinél, itt sem mutatjuk be részletesen bizonyító anyagunkat — ez esetben is mennyisége miatt nem.

¹¹⁴⁵ L. erre nézve: BrÁL—Fr. II. 370—1, 394—5; BrÁL—Schn. II. 138, 175; Sz: U VI. 386, 431, 1011, 1015, 1060, 1132—4, 1238, 1267, 1348, 1351, 1411, 1516; V: BII I. 161, 281.

¹¹⁴⁶ 1572 (a brassaiak berecki harmincadmentessége): SzO V. 92—3; 1592 (Felsőbánya mentességeinek megerősítése): Fb. 4—5; 1598 (Kolozsvár): Kv. I. 67; 1614 (Tarcsa mentessége): G: KO IV. 86—7; 1625 (Kolozsvár): JE: OKv II. 261—2; 1630 (Kolozsvár kiváltságai): Kv. II. 97; 1633 (a méz harmincadának elengedése a szebenieknek): Sz: U VI. 389; 1682 (a debreceni mézszárosok székre való marháinak harmincadmentessége megtartandó): RAKL: Tgy. (Rhédei Ferenc—I. Apafi Mihály, 1682. július 15.)

¹¹⁴⁷ 1577: Hurm. XV/1. 673—4.

¹¹⁴⁸ 1643 (moldvai boérokak): Hurm. XV/2. 1117—8; 1646 (moldvai boérnak): Hurm. XV/2. 1156—7.

¹¹⁴⁹ 1667: Gyfv: Ly II: Apafi Mihály nyiltparancsai (I. Apafi Mihály—a dési harmincados és rationistája, 1667. július 17.); 1668: uo.: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei (I. Apafi Mihály—a máramarosszigeti harmincados, 1668. január 30.); 1669: uo.: Apafi Mihály nyiltparancsai (I. Apafi Mihály—a marosportusi, szászvárosi és dévai harmincados, 1669. május 10.); 1670 (Béldi Pálnak): TT 1896: 55; 1671 (Gyerőffy Györgynek): TT 1896: 55.

¹¹⁵⁰ 1574 (a csépmi harmincad megszüntetése): V: BII I. 281; 1589 (a kézdívasárhelyi és berecki harmincad eltörlése): SzO IV. 110—1; 1625 (a Kolozsvárott felállított vám áthelyezése): Kv. II. 80; 1627 (az ojtói harmincad felállítása): SzO IV. 232—3.

¹¹⁵¹ 1643 (a bodzai vámpéület újjáépítése): TT 1893: 314.

¹¹⁵² 1619 (viaszkiviteli tilalom végrehajtása): TT 1885: 463; 1642 (faggyú kiviteli tilalom): TT 1892: 713; 1652 (moldvai kamarás által vásárolt ökrök kiengedése): Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei (II. Rákóczi György—a csiki és gyergyói harmincad administratora, 1652. május 18.); 1671 (dohány átvihető Erdélyen): EOE XV. 206.

¹¹⁵³ 1561 (a székelyek ne kerüljék meg a brassai huszadot, a brassaiak kérésére adjanak nekik támogatást a huszad, ill. a kihágás miatti büntetés behajtásában): BrÁL—Fr. I. 304; lényegében ugyanez 1562-ben: BrÁL—Fr. I. 306; 1570-ben: Hurm. XV/1. 645; 1571-ben: SzO V. 91—2; 1574 (Beszterce ütőzói hanyagok): V: BII I. 302; 1575 (ugyanaz): V: BII I. 312; 1576 (a brassai huszadot megkerülő ösvények újraelültése): BrÁL—Fr et I 573; 1641 (örmény kereskedőkkel szembeni szabálytalanságok): Hurm. XV/2. 1076. 1642-ben egész sora maradt meg az e vonatkozású fejedelmi intézkedéseknek: a tömösi harmincados megkeresésére fegyveres támogatást kell neki nyújtani a tömösi harmincadot elkerülők ellen (BrÁL—Fr. II. 7—8), Brassó viseljen gondot az udvarhelyszékiektől elkobzott lovakra, s aztán küldje őket az udvarba (BrÁL—Fr. II. 9). További rendelkezések a csempészek elleni védekezés egyéb mozzanataira, csempészaruk beszolgáltatására vonatkoznak (TT 1892: 711—2). 1643-ban a fejedelem gyapjú arestálásáról rendelkezik a brassai főbíróhoz (BrÁL—Fr. II. 83). 1646 (moldvaiak megkerülik a harmincadot): Hurm. XV/2. 1154—5; 1667 (a máramarosszigeti harmincados túlkapásai): A-gy. 1667. (Máramaros megye—I. Apafi Mihály, 1667. szeptember 6.)

¹¹⁵⁴ 1671 (I. Apafi Mihály nyiltparancsokkal biztost küld ki evégre): EOE XV. 185—6.

¹¹⁵⁵ 1613 (harmincadcedulák negyedévenkénti kölcsönös megküldése): SzS: BGkpl 6—7.

¹¹⁵⁶ 1664 (a szászvárosi harmincadostól): TT 1895: 649; 1667 (a marosportusi harmincados a jövőben azonnal hozza be a jövedelmeket): TT 1896: 46; 1668 (a kolozsmonostori harmincadostól).

¹¹⁵⁷ 1668-ban a fejedelem gyolcsot vásároltat a kolozsmonostori harmincadossal festője számára. (Gyfv: Ly II: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei: Apafi—Újvárosi István kolozsmonostori harmincados, 1668. március 27.)

¹¹⁵⁸ 1615 (konyhaedények stb. vásárlása Kolozsvárott): Kv. III. 160—1; 1638 (ötvösmunkák árának kifizetése, ökrök stb. vásárlása Kolozsvárott): Kv. III. 309—10.

¹¹⁵⁹ Tekintettel a bizonyító anyag mennyiségére, ez esetben is eltekintünk jelzetszerű felsorolásától.

¹¹⁶⁰ 1671: TML V. 564.

¹¹⁶¹ 1571 (részmonopólium): V: BII I. 143; 1619 (méz, viasz): Kv. III. 225; 1624 (marhakereskedelem): Kv. III. 234; 1629 (méz, viasz): EOE VIII. 509—10.

¹¹⁶² 1622: Sz: U V. 1489; 1632 (pénz utalványozása a mézgyűjtőknek): Kv. III. 297; 1643 (hordók készítése mézgyűjtéshez): BrÁL—Fr. II. 75, TT 1893: 316; 1646 (Brassó nyújtson támogatást a mézgyűjtőknek): BrÁL—Fr. II. 167; 1651 (pátens a méz- és viaszfelvásárlásról): TT 1895: 494—6.

¹¹⁶³ 1651 (Marosvásárhely kérvénye a Küküllő megyei méz elszállításáról és a fejedelem lépései): MVH 269.

¹¹⁶⁴ 1633: BrÁL—Pr et I 663.

- ¹¹⁶⁵ 1635 (marhavásárlás engedélyezése kolozsvári kereskedőknek): Kv. III. 304.
- ¹¹⁶⁶ 1543: Sz: U IV. 408; 1544: Sz: U IV. 449; 1545: Sz: U IV. 491; 1550: Sz: U V. 533; 1607: Sz: U VI. 89, 97; 1615: Sz: U VI. 226; 1639: Sz: U VI. 449; 1657: Sz: U VI. 678; 1661: TT 1888: 48-9; 1669: Sz: U VI. 1059.
- ¹¹⁶⁷ 1543: Hurm. XV/1. 432; 1669: Sz: U VI. 1059.
- ¹¹⁶⁸ 1542 (főtisztviselőnek): Sz: U IV. 799; 1544 (ötvösmunkák díjába): Sz: U IV. 435, (vásárlások kifizetésére): Sz: U IV. 440; 1545 (gyertyatartók árába): Sz: U IV. 490; 1546 (fűszer árába): Sz: U IV. 564; 1550 (a királyné által vásároltak kifizetésére): Sz: U V. 536, (a szebeni gyógyszerész árúinak kifizetésére és munkadíjába): 1322; 1592 (a posztócsináló olaszoknak): Sz: U V. 1059.
- ¹¹⁶⁹ 1573: BrÁL—Pr et I 527.
- ¹¹⁷⁰ 1558: BU 165; 1592: BU 278; BU 314; 1606: BU 356—7, 359; 1610: K. B-lt. (Báthori Gábor—Szilvási Boldizsár); 1613: BU 403—4; 1614: BU 410; 1619: BU 427; 1622: BU 438; 1636: BU 492.
- ¹¹⁷¹ 1583: V: BII II. 209—10; 1610: BU 379.
- ¹¹⁷² 1613: BU 393, 395.
- ¹¹⁷³ A lefoglalt borok árát a kincstár megtérítette, de ez azért mégiscsak kényszereladás volt, úgyhogy a kérdés (különösen a fejedelmi hatalom pillanatnyi megingásai idején) nemegyszer volt országgyűlési vita tárgya is. A kancellária ezirányú tevékenységére l.: 1573: BU 207; 1631: Sz: U VI. 377; 1657: Sz: U VI. 677.
- ¹¹⁷⁴ Ez a tárgy is nemegyszer került országgyűlés elé. A kancellária e vonatkozású ügyintézési: 1635: Sz: U VI. 410; 1684: Sz: U VI. 1539 (mindkét esetben a porumbáki uradalom disznainak királyföldi makkoltatása — az elsőben juhainak ottani legeltetése is).
- ¹¹⁷⁵ 1557: Sz: U IV. 754 (az I. Ferdinánd számára Szebenben lévő öné — adják el az ország szükségére), 755 (Habsburg-alattvalók Szebenben lévő javainak lefoglalása általában); 1575: Sz: U V. 850 (Kendi János és mások javainak lefoglalása); 1600: Hurm. XII. 1013, 1018 (Vitéz Mihály lefoglalatja az elmenekült nemesek javait), 1041 (Csáky István rendelkezik Vitéz Mihály emberei javainak kiadásáról); 1606: Kv. III. 25 (németek javainak lefoglalása); 1611: MVH 117 (a brassaiaknak a szászszágra kiadott pénzeinek lefoglalása); 1614: Kv. III. 150 (Báthori Gábor s mások Kolozsvárott maradt vagy az ottaniak által felvert javainak a fejedelemhez szállítása); 1659: Kv. III. 440, 443 (Rákóczi-pártiak javainak lefoglalása), 382 (ugyanaz Barcsai-pártiakéval).
- ¹¹⁷⁶ 1620: Hurm. XV/2. 895 (hazaárulással stb. vádolt személy javai); 1633: Ikt. B-lt.: I. Rákóczi György—Udvarhelyszék tisztjei, 1633. szeptember 2. (Székely Mózes javai); 1669: Sz: U VI. 1060 (Fleischer szász comes javainak leltározása és elpecsételése); 1678: Kv. III. 111—2 (Béldi Kolozsvárott lévő javai és ott kihelyezett pénze), KJ: M, Zimrigger—I. Apafi Mihály, 1678. május 16. (Bethlen János javainak felkutatása), KS-gy.: Bánffy Farkas—I. Apafi Mihály, 1678. március 15. (Béldi javainak lefoglalása).
- ¹¹⁷⁷ 1659: Kv. III. 443.
- ¹¹⁷⁸ 1661: Kv. II. 172.
- ¹¹⁷⁹ Az ismert esetek egy részében csak egyszerű magszakadasi esetben való eljárásról volt szó (1652: RAKL: Tgy: II. Rákóczi György—Kénosi Ferenc, 1652. február 1.), vagy elhalt katona javairól (1618: Hurm. XV/2. 876—7; 1661: Kv. III. 469). Megtörtént azonban az is, hogy a fejedelem arról kért jelentést egy fiscalis procuratortól (Kénosi Ferentől): lehetséges-e egy deficiált főrangú személy jöszágainak publikálása az annualis prorogatio lejártá előtt? (RAKL: Tgy: 1646. augusztus 22.)
- ¹¹⁸⁰ Alsó-Fehér megye 1681-ben azzal a kérdéssel fordul a fejedelemhez, hogy fogasson el egy zsidó adóst, s elégíttesse ki hitelezőit (KJ: M).
- ¹¹⁸¹ 1616 (Bethlen edictuma a Lippa alá küldött hadnak): TT 1885: 438—42; 1634: HK 1894: 143—8; 1645: HK 1911: 155—61; 1653: MTT XVIII. 62—5; 1657 (Barcsai Ákos mint helytartó edictuma a lengyel beütés ellen felkeltett seregnek): Sz: U VI. 655; 1670 (a Kormis Gaspár parancsnoksága alatti hadaknak): TT 1885: 546; 1671 (Teleki Mihálynak): EOE XV. 204—6; 1682: HK 1891: 291—6; 1683: EOE XVII. 136—41.
- ¹¹⁸² 1613 (Marosvásárhely kapunként egy gyalogot adjon): MVH 123/1—2; 1656 (Kolozsvár, elége miatt, csak 38 gyalogot tartson készen): Kv: III. 359; 1658 (Marosvásárhely csak a Rákócziak előtti 31 gyalogot adja); 1682 (a Medgyesszék által adandó gyalogok számának csökkentése): Sz: U VI. 1453.

¹¹⁸³ 1670 (a dési nemesek közül soknak volna pénze lóra, mégse szereznek be): A-gy. 1670. (Béldi Pál I. Apafi Mihály. 1670. január 2.)

¹¹⁸⁴ 1645 (Zsoldosalintas engedélyezése): K-lt. II. 152; 1681 (gyalogalintási kötelezettség csökkentése): MS-gy. (Győrffy György—I. Apafi Mihály. 1681. július).

¹¹⁸⁵ 1544: Hurm. XV/1. 438—9; 1563: Hurm. XV/1. 584—5 (aranybányások aknavájához); 1596: MVH 105—5 (mészárosok, kovácsok, vargák, kerégyártók, borbélyok, ácsok, szíjártók, lakatosok, kötélverők), 107—7 (mészárosok); 1600: Hurm. XII. 986 (borbélyok, kovácsok, kerekesek, szabók, szücsök, vargák, lakatosok, szíjártók); 1601: Sz: U VI. 14 (ácsok, kerekesek, kovácsok, borbélyok, lakatosok, kötélverők, mészárosok, szabók); 1681: Sz: U VI. 1432 (Szeben Nalácsi István főudvarmesterhez fordul: ne kelljen asztalost, esztergályost küldeni a táborba).

¹¹⁸⁶ 1600: V: D VI. 84—5; 1606: MS-gy. (Thamás Pál stb.—Bocskai, 1606. szeptember 1.); 1632: SzO IV. 241—2; 1645: RAKL: Tgy (az ifj. Rákóczi György—Belső-Szolnok megye. 1645. május 24.); 1658: Kv. II. 155, MVH 274 f; 1659: Kv. III. 454; 1664: Gyfv: Ly 11: Folyamodványok Apafi Mihályhoz (Gáspár Ferenc—I. Apafi Mihály, a fejedelem 1664. augusztus 1-i resolútiójával); RAKL: Tgy (I. Apafi Mihály—Háromszék, 1664. szeptember 19.); 1669: SzO IV. 306—7; 1679: Gyfv: Ly 23 (Bíró Ferenc—I. Apafi Mihály, a fejedelem 1679. március 4-i resolútiójával); 1686: SzO VI. 399—400.

¹¹⁸⁷ 1643: MTgy 1892: 8 /I. Rákóczi György—Nagy Pál, 1643. május 17.); 1656: Ds 438—9; 1658: Kv. III. 371, 419, 429; 1681: K.B-lt. (Bethlen Gergely—I. Apafi Mihály, a fejedelem 1681. május 4-i resolútiójával).

¹¹⁸⁸ 1638 (körendelet az Aranyosszékbeli elköltözött katonáskodó székelyek felkutatására): SzO IV. 267—8; 1642 (katonáskodó személyek jobbágságra kötésének eltiltása): SzO VI. 171—2; 1646: MTgy 1909: 63 (I. Rákóczi György 1646. június 21-i, 29-i és július 19-i, továbbá az ifjabb Rákóczi György 1646. június 25-i rendelete Udvarhelyszékhez: tartanak vizsgálatot a székben ingatlanokat eladó s vevő személyek iránt, ill. arra nézve, hogy a szék tisztjei nem hagytak-e pénzt ott hon hadiszolgálatra alkalmas személyeket); 1647 (tellepes hadban szolgáló székelyek telkenek eladása ellen): MVH 266 a.

¹¹⁸⁹ 1687: A-gy. 1687. (I. Apafi Mihály—Marosszék, 1687. augusztus 11.: udvari hópénzes székely gyalogainak családjára ne rakjanak terhet).

¹¹⁹⁰ Mustrát mindhárom natio hadköteles állománya felett tartottak. A mustrával kapcsolatos fejedelmi rendelkezések legnagyobb része csak a szemle kötelezettségét írta elő, vagy annak időpontját jelölte meg; így ezek jelzetszerű ismertetését nem tartjuk szükségesnek. Különleges eseteknek számítottak az olyan rendelkezések, amelyekben azt közölte a fejedelem, hogy a megmustráltak egy része mindjárt táborba is száll majd (1617: EOE VII. 438—9), jobb lovasok és gyalogok kiállítására int birtokos (Bethlen Gábor Prépostvári Zsigmondné. 1619. augusztus 29.), jelzi, hogy maga tart szemlét, segyben elrendeli, hogy a lovasok színes köpenyben jelenjenek meg (I. Rákóczi György 1632. február 4-i pátense Háromszékhez — MTgy: Érdy), vagy amelyben székely szék főtisztje tesz felterjesztést a lajstrom hibáiról (1635: TT 1895: 421).

¹¹⁹¹ A hadkészültség elrendelése azt jelentette, hogy egy-egy törvényhatóság hadköteleseinek olyan felkészült állapotban kellett lenniük, hogy újabb rendeletre azonnal táborba szállhassanak. Az országgyűlés is hozhatott törvényt vagy határozatot a készülségről, többnyire azonban a fejedelem intézkedett erről kancelláriája útján. Ezek a rendeletek általában nem tartalmaztak mást, mint a készülségi állapotba helyezés pusztá tényét; így ismét csak nincs szükség jelzetszerű ismertetésükre — annál is inkább, mert viszonylag igen nagy mennyiségben maradtak ránk.

¹¹⁹² A hadba vonulást elrendelő fejedelmi parancsok legnagyobb része szintén nem tartalmazott mást, mint a táborba szállás tényét, a tábor helyét s az odaérkezés határidejét (vagy dátum közlésével, vagy annak jelzésével, hogy ez azonnal történjék meg); így ezek jelzetszerű ismertetésétől is eltekinthetünk, mennyiségükre való tekintettel is. Emlékezzünk meg azonban olyan esetekről, amelyekben a fejedelem részleges felkelést rendel el (1618: TT 1885: 456—7), vagy éppen az általános gyakorlatnál szélesebb körű hadba vonulást parancsol (1601: a föld népe felét vegyék fel: Hurm. XII. 1208), a felkelt hadkötelesek egy részét visszahagyja város őrzésére (1562: BrÁL—Pr et I 492; 1564: BrÁL—Pr et I 502), hiány pótlására szólít fel törvényhatóságot (1601: Hurm. XII. 1183), katonák újrafelszereléséről vagy felváltásáról gondoskodik (1645: TT 1893: 321—2).

¹¹⁹³ Ez esetben is szükségtelennek látjuk az iratok jelzetszerű ismertetését — mennyiségi okokra való tekintettel is, de amiatt is, hogy specifikumokat nem tartalmaznak.

¹¹⁹⁴ 1595: Hurm. XV/1. 737; 1645: Gyfv: Ly 12: Cseffei László iratai (az ifjabb Rákóczi György — Cseffei L., 1645. május 5.), SzO IV. 281—2; 1655: Gyfv: Ly 12: Cseffei László iratai (II. Rákóczi György—Cseffei L. és id. Bánffy Zsigmond, 1655. július 24., ugyanerre: uo.: Cseffei L.—II. Rákóczi György, 1655. július 26.); 1664: TT 1893: 663—5.

¹¹⁹⁵ Az erre vonatkozó rendeletek nagy része csak a szökevények elfogatását, a fejedelemhez, a sereghez vagy valamelyik fejedelmi várba kísértetésüket s megbüntetésüket írja elő; ezeket nem ismertetjük jelzetszerűen (ez esetben is mennyiségük miatt is). Különleges esetnek számít az, amelyben a fejedelem vagy helyettese a szökevényekkel esett hiány pótlását követeli (1644: Kv. III. 238; 1658: Sz: U VI. 718), vagy úgy teszi fel a kérdést: vagy küldje vissza az érdekelt város az elszököttöket, vagy adjon másokat helyettük (1644: MVH 262/6), továbbá amikor a fejedelem elé kísérteti a szökevények kalauzát s az ügyben érintett helység bíróját (TT 1893: 521), vagy egyenesen a szökevények családtagjait fogatja el (1663: MVH 278. z. 2).

¹¹⁹⁶ E helyt ismét nem látjuk szükségesnek bizonyító anyagunk jelzetszerű ismertetését.

¹¹⁹⁷ Bethlen István 1620-ban szabályzatot ad ki a maroszéki hadak élelmezésére: EOE VII. 552—4.

¹¹⁹⁸ 1575: V: BIII. 332; 1595: Hurm. XII. 116; 1596: TT 1883: 334, 1885: 75—6; 1599: Hurm. XII. 545; 1600: Hurm. XII. 900, 1005—6, 1011, TT 1883: 98—9, 114; 1601: Hurm. XII. 1237—8, Sz: U VI. 8; 1602: BU 348; 1605: TT 1885: 269—70; 1610: Hurm. XV/2: 844—5, MVH 108; 1614: EOE VI. 446—7; 1633: Hurm. XV/2. 991; 1653: Hurm. XV/2. 1237—9, SzO VI. 196—7; 1657: Hurm. XV/2. 1261—2, Kv. III. 422, Sz: U VI. 643; 1660: Kv. III. 397; 1661: EOE XII. 524—5; 1671: K.B.-lt. (I. Apafi Mihály—Teke, 1671. június 9.); 1680: EOE XVIII. 82.

¹¹⁹⁹ 1633: BrÁL—Schn. III. 213; 1642: BrÁL—Fr. II. 17, TT 1893: 713—4; 1643: TT 1893: 715; 1646: TT 1893: 516; 1658: Sz: U VI. 705; 1680: Sz: U VI. 1400, EOE XVII. 82.

¹²⁰⁰ 1619: Kv. III. 211 (a fejedelmi kék gyalogok ruházatának elkészítése); 1653: Hurm. XV/2. 1239

¹²⁰¹ Bethlen Gábor 1629-i kvártély-rendtartása: EOE VIII. 502—5.

(csizmák rendelése a fejedelem moldvai táborába, eladásra); 1662: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közgazgatási rendeletei (I. Apafi Mihály—Brassó, 1662. szeptember 22.: posztó a fejedelmi gyalogoknak); 1665: KJ: M (Kapp szebeni polgármester—I. Apafi Mihály, 1665. április 30.: a posztócsinálók kéri a német gyalogok számára készített posztó árát); 1666: uo. (Simonius szebeni polgármester—I. Apafi Mihály, 1666. augusztus 6.: posztócsinálók fizetése a katonaságnak szállítottakért).

¹²⁰² Ezeknek a rendeleteknek egyenkénti ismertetését itt sem látjuk szükségesnek.

¹²⁰³ 1610 (Fogaras város és Fogarasföldsé mentessége): V: D VIII. 132—3; 1631 és 1637 (Zilah városának mentessége): Zilah lt.-a; 1672 (gyulafehérvári káptalani requisitor kolozsvári házának mentessége): Kv. III. 108.

¹²⁰⁴ 1656: Ds 440.

¹²⁰⁵ A BU ez időszaki anyagának kb. 15—20%-át teszik ki az ily rendelkezések. Jelzetszerű ismertetésüktől mennyiségük és sablonos voltuk miatt eltekintünk.

¹²⁰⁶ 1551: Sz: U IV. 611; 1575: BU 212; 1576: BU 221, 225; 1593: V: D IV. 33—4; 1594: BU 292; 1595: BU 296, 300; 1596: BU 305; 1597: BU 309; 1601: BU 341.

¹²⁰⁷ Kolozsvár: 1632: Kv. III. 296; 1681: Kv. III. 74, 124, 140. Marosvásárhely: 1634: Gyfv: Ly 13: Civitates Transylvaniae: Marosvásárhely (a város 1634. augusztus 10-i folyamodványa); 1656: MVH 142/2. Szeben: 1601: Sz: U VI. 7; 1631: Sz: U VI. 375; 1682: EOE XVII. 275—6; 1683: Sz: U VI. 1493.

¹²⁰⁸ 1658: Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei. (II. Rákóczi György — Szeben, 1658. május 30.)

¹²⁰⁹ 1647 (Udvarhelyszékről újabb palotás gyalogok rendelése Gyulafehérvárra): MTgy 1909: 63 (az ifjabb Rákóczi György—Rhédei János, 1647. december 31.); 1670 (kővári puskások): TML V. 358—9; 1671 (ua.): TML V. 596—7; 1673 (ua.): TML VI. 541.

¹²¹⁰ 1592 (Bocskaikak váradi főkapitányságára): EOE III. 406—9; 1640 (az ifjabb Rákóczi Györgynek ugyanerre): Magyar Kamarai Archivum: Acta Publica (E 142) 20/65, SzS: Rcs1 65—8, 71—3; 1648 (a fogarasi pattantyúsok instrúciója): HK 1954: 256—8; 1658 (edictum az ecsedi őrségnek): ITK 1694: 423; 1661 (Kővár): MTT XVIII. 150—3.

¹²¹¹ 1599 (betegeskedő lippai „szolga” szabadságolása): Kv. Div. 21/74; 1635 (ideiglenes porkoláb beállítására Kővárott, tiszték távozási szándéka. újak szerzése helyettük): Gyfv: Ly 5: Reöthy O. iratai (Reöthy—I. Rákóczi György, 1635. október 16., 23.); 1636: (kővári porkoláb): uo. (Reöthy—I. Rákóczi György, 1636. szeptember 5.)

¹²¹² 1581 (Domenico Ridolfini Váradra küldése): HK 1941: 36—7.

¹²¹³ 1571 (kőfaragók Váradra): V: BII I. 158; 1572 (kőfaragók, téglavetők stb. Váradra): V: BII I. 197, 201—2, 205, 214, 238—9, 247; 1575 (kőművesek, téglavetők, kőfaragók Váradra): V: BII I. 317, Sz: U V. 839, 842; 1619 (kőművesek Váradra): Kv. III. 219; 1625 (kőfaragók a fogarasi bástya építéséhez): Sz: U V. 1464; 1626 (kézművesek Gyulafehérvárra): BrÁL—Schn. II. 201; 1629 (kőművesek Szamosújvárra): Kv. III. 267; 1630 (kézművesek Váradra): TT 1892: 706; 1642 (téglavetők Váradra, kőfaragók Fogarasba, Dévára): BrÁL—Fr. II. 18, 48—9, 58, TT 1893: 713—4, 1893: 310, 312—3; 1643 (téglavetők, kőművesek Dévára, Kővárba, Szamosújvárra, Fogarasba): TT 1893: 315, BrÁL—Fr. II. 65, 68, Hurm. XV/2. 1107; 1645 (kőfaragók Fogarasba): BrÁL—Fr. II. 111; 1646 (kőfaragók, „apró művesek” s más kézművesek Dévára, Fogarasba, Váradra, Szatmárba): Sz: U VI. 491, BrÁL—Fr. II. 153, 160—1, 164, TT 1893: 513, 516—9; 1657 (cserépcsinálók Váradra): BrÁL—Fr. II. 199, 201; 1658 (kőművesek Ecsedbe): Kv. III. 372.

¹²¹⁴ 1571 (cserépvásárlás Szamosújvárra): V: BII I. 295; 1597 (palánknak stb. való fa Szamosújvárra): DÉS 239; 1617 (kövek a fogarasi bástya építéséhez): Sz: U V. 1464; 1622 (Várad erődítéséhez deszkák): TT 1886: 233; 1646 (Váradra kö): TT 1893: 516; 1651 (mész égetése Jenőhöz): Kornis-lt. (II. Rákóczi György—Kornis Ferenc, 1651. december 10.): 1661 (zsindelyszeg Fogarasba): BrÁL—Fr. II. 224; 1678 (mész Aranyosszékéből Szamosújvárra): A-sz. 1678/3.

¹²¹⁵ 1667 (Doboka megyéből szekerek Szamosújvárhoz fahordásra, fejszés emberekkel): A-gy. 1667. (I. Apafi Mihály—Doboka megye, 1667. május 1.)

¹²¹⁶ Az erre vonatkozó anyag jelzetszerű ismertetésétől tömege miatt is el kell tekintenünk.

¹²¹⁷ 1669 (Sebesvár lerontása — ami persze *egészében* nem történt meg): KJ: M (I. Apafi Mihály—Bánffy Dénes).

¹²¹⁸ 1616 (Várad): SzS: BGkpl 33—6; 1636 (Kővár): Gyfv: Ly 5: Reöthy O. iratai (Reöthy—I. Rákóczi György, 1636. július 8., 14.); 1661 (a végvárakhoz rendelt élel általában): EOE XII. 510—1; 1676 (Somlyó): A-gy. 1676. (Olosz Ferenc—I. Apafi Mihály, 1676. december 13.)

¹²¹⁹ 1619 (Várad) SzS: BGkpl 112—3; 1639 (Kővár): Gyfv: Ly 5: Reöthy O. iratai (Reöthy—I. Rákóczi György, 1639. november 12.); 1640 (posztó a váradai gyalogoknak): SzS: RcsI 89—91; 1657 (Várad): Gy—K-lt. (II. Rákóczi György—Gyulay Ferenc, 1657. október 8., 11., 13., november 14., 16., 17.); 1658: uo. (ua. ugyanahhoz, 1658. január 14.); 1664 (dévai pattantyúsok): Gyfv: Ly 11: Folyamodványok Apafi Mihályhoz (a pattantyúsok folyamodványa és a fejedelem 1664. április 28-i resolútiója); 1665 (a kolozsvári őrség fizetése): Kv. III. 89, 92, TMÁO IV. 227—9; 1666 (Kolozsvár): TMÁO IV. 298—9; 1669 (posztó a dévai német őrségnek): Gyfv: Ly 11: Folyamodványok Apafi Mihályhoz (1669. október 18.); 1674 (fa a dévai őrségnek): uo. (az őrség folyamodványa és a fejedelem 1674. december 18-i resolútiója).

¹²²⁰ 1645 (Kővár): Gyfv: Ly 5. Reöthy O. iratai (Reöthy—I. Rákóczi György, 1635. október 23.); 1636: uo. (ua. ugyanahhoz, 1636. február 7.); 1643 (Várad: ágyugolyóöntés stb.): SzS: RcsI 111—2, 115—6; 1646 (ólom Váradra): Kv. III. 334; 1658 (Várad): Gy—K-lt. (II. Rákóczi György—Gyulay Ferenc, 1658. július 29.); 1671 (Kővár): TML V. 495—7; 1681 (tarack, mozsár Kővárból más végvárba irányítása): TM-gy. (I. Apafi Mihály—Teleki Mihály, 1681. október 17.)

¹²²¹ 1597 (Lippához foglalt magánbirtok visszaadása): Kv. Div. 21/7; 1635 (kövári uradalom): Gyfv: Ly 5: Reöthy O. iratai (Reöthy—I. Rákóczi György, 1635. október 16., 23.); 1636 (ua.): uo. (ua. ugyanahhoz, 1636. január 17., február 7., 28., május 23., 26.); 1640 (ua.): uo. (ua. ugyanahhoz, 1640. július 3.); 1685 (Somlyó — a *székelyhídi* jörszág adójának felszedetése): KJ: M (Olosz Ferenc—I. Apafi Mihály, 1685. február 8., 11.)

¹²²² 1640 (Várad): SzS: RcsI 71—3; 1642 (Várad): SzS: RcsI 99—100; 1682 (Zrínyi Ilona Szilágyba érkezett papjának szemmel tartása): TM-gy. (I. Apafi Mihály—Teleki Mihály, 1682. január 18.)

¹²²³ 1617 (török földre csatázás tilalma): SzS: BGkpl 87—8; 1619 (ua.): SzS: BGkpl 112—3; 1640 (határviszály a törökkel, csavargók elleni intézkedések): SzS: RcsI 71—6; 1676 (a váradai törökök Somlyó elleni panaszai; falvak felkelése a hódoltató törökök ellen): A-gy. 1676. (Rhédei Ferenc—I. Apafi Mihály, 1676. szeptember 18., 22., október 24.); 1681 (Somlyó): TMÁO VI. 186—7; 1683 (a somlyai főkapitány vitái saletromszedő törökkel): RAKL: Tgy (Serédi Benedek—I. Apafi Mihály, 1683. február 6.); 1685 (Kolozsvár határvillongásai a császáriakkal): KJ: M (Székely László—I. Apafi Mihály, 1685. augusztus 13.)

- 1224 1635 (kővári puskás pere): Gyfv: Ly 5: Reöthy O. iratai (Reöthy—I. Rákóczi György, 1635. október 16.); 1678 (kővárvidéki puskások büntetése): TML VIII. 267.
- 1225 1641 (váradai polgárok és egyházi nemesség egymáshoz való viszonya): SzS: RcsI 94—5.
- 1226 1684: TMAO VI. 400—1; 1686: KJ: M (Olosz Ferenc—I. Apafi Mihály, 1686. január 4., 6., 12., 17., március 4., 10.); 1688: uo. (ua. ugyanahhoz, 1688. augusztus 26.)
- 1227 1563 (Beszterce): Hurm. XV/1. 582.
- 1228 1596 (Besztercevidék): Hurm. XII. 280—1; 1597 (Besztercevidék): Hurm. XII. 306, 324—5; 1626 (instructio Tholdalagi Mihálynak a határszélek megerősítésére): EOE VIII. 357—9; 1636 (Besztercevidék: palánképítés): Hurm. XV/2. 1030—1; 1650 (Besztercevidék állítson gyalogokat határvédelemre, marosszéki gyalogoknak a besztercei határszélre irányítása): Hurm. XV/2. 1189—90; 1653 (Besztercevidék: őrtorony építése, vigyáztatása): Hurm. XV/2. 1213, 1215—6, 1223—4.
- 1229 1600 (Besztercevidék: a radnai út őrzése): Hurm. XII. 995; 1601 (Besztercevidék): Hurm. XII. 1198—9, 1203; 1616 (Besztercevidék): Hurm. XV/2. 868—9.
- 1230 1596 (Besztercevidék): Hurm. XII. 232; 1600 (Besztercevidék): Hurm. XII. 1025—6, 1043; 1610 (Besztercevidék): Hurm. XV/2. 848—9; 1615 (Besztercevidék): Hurm. XV/2. 862—3; 1621 (Besztercevidék): Hurm. XV/2. 910—4; 1627 (Besztercevidék): Hurm. XV/2. 970—1; 1632 (Besztercevidék): Hurm. XV/2. 986—7; 1636 (Besztercevidék): Hurm. XV/2. 1030—1; 1657 (Besztercevidék): Hurm. XV/2. 1264; 1664 (Besztercevidék): Hurm. XV/2. 1324; 1665 (Háromszék): TML III. 482; 1672 (Máramaros): TML VI. 200—1; 1683 (Besztercevidék): Hurm. XV/2. 1394; 1686 (Háromszék): TMAO VII. 145—6, 149.
- 1231 1653: SzO VI. 96—7.
- 1232 Tekintettel a bizonyító anyag mennyiségére, e helyt eltekintünk annak részletes ismertetésétől.
- 1233 1563: Hurm. XV/1. 586—7.
- 1234 1653: MVH 271^a.10.
- 1235 1567: Ds 176.
- 1236 1634: TT 1895: 420 (Brassóvidék), Gyfv: Ly 13: Civitates Transylvaniae: Szeben (a szebeni királybíró—I. Rákóczi György, 1634. augusztus 30.); 1656 (Dés): Ds 437; 1659 (Hunyad megye): EOE XII. 417; 1670 (Dés): A-gy. 1670. (Dés—I. Apafi Mihály, 1670. augusztus 13.)
- 1237 1571 (Szeben): V: BII I. 136; 1599 (Zalatna, Abrudbánya): V: D V. 273; 1600 (körrendelet Zelestey kőborló hadai ellen): Hurm. XII. 939—40; 1612 (Dés): Ds 330; 1653 (Brassó): BrÁL—Fr. II. 193; 1659 (Kölozsvár): Kv. III. 442; 1682 (a szárszágon kőborlók ellen): Sz: U VI. 1483.
- 1238 1642 (Brassó): BrÁL—Fr. II. 20.
- 1239 SzO VI. 61—3; Hurm. XV/2. 912—3.
- 1240 Felsorolásuktól, mennyiségük miatt, itt eltekintünk.
- 1241 Sz: U VI. 1176.
- 1242 1557: Hurm. XV/1. 529; 1601: Hurm. XII. 1160, 1164, 1186—7, 1193, 1197, 1204—5; 1623: TT 1886: 408—9.
- 1243 1558: V: I. 167—8; 1621: Hurm. XV/2. 917—20; 1624: Hurm. XV/2. 935; 1663: TT 1907: 306—7; 1681: K.B-lt. (I. Apafi Mihály—Bethlen Gergely, 1681. július 26.); 1683: uo. (ua. ugyanahhoz, 1683. március 15., május 28., június 3., 7., 12.)
- 1244 EGy 412. Jegyezzük meg: ezen az általános megállapításon túl Ember Győző is némileg bizonytalan ezeket a teendőket illetően. Műve 413. oldalán ti. azt írja, hogy „a fejedelmi táblának volt az írásszerve a kisebb kancellária”, holott a fejedelmi tábla az országos bíraskodásnak nem egyetlen s nem is legfelsőbb fóruma volt: így, ha ez az utóbbi restringáló megállapítás a helytálló, akkor tisztázandó, hogy ki végezte a többi országos bíraskodási teendők kancelláriai részét? Azt pedig Ember Győző kérdésesnek tartja, hogy a nagyobb és kisebb kancelláriát 1571 után megkülönböztették-e egymástól, bár valószínűnek tartja, hogy igen, hisz a kisebb kancellária kiadványai általában eltérnek a nagyobbétól (EGy 415).
- 1245 Sz: U V. 983.
- 1246 Sz: U IV. 1251.
- 1247 Sz: U VI. 607—9.
- 1248 Sz: U VI. 542.
- 1249 Ds 167.
- 1250 1654 (Udvarhelyszékhez): TT 1907: 299—300.

- 1251 1590 (Udvarhelyszék királybirájához): MTgy 1909: 63. (1590. március 4.)
- 1252 1557: BrÁL—Pr et I 468.
- 1253 1550: TT 1887: 587.
- 1254 1667: Sz: U VI. 1038.
- 1255 1658: Kv. III. 428, 432.
- 1256 1664: SzO VI. 287.
- 1257 1614: TT 1895: 517; 1645: TT 1893: 510—I. BrÁL—Fr. II. 131; 1656: BrÁL—Fr. II. 196.
- 1258 1654: MVH 272/6.
- 1259 1571: BrÁL—Pr et I 521.
- 1260 1639: TT 1892: 703, 708. BrÁL—Fr. I. 378 9. 421 2; 1641: Kv. III. 315; 1643: TT 1893: 318—9, 1645: TT 1893: 512; 1663: MVH 278. z. 3.
- 1261 1545: BrÁL—Pr et I 449.
- 1262 1642: BrÁL—Fr. II. 4; 1652: MVH 271^a.1; 1653: MVH 271^a.3; 1656: Mikó-lt.
- 1263 1575: SzO IV. 37; 1635: Sz: U VI. 411; 1640: Sz: U VI. 602, 604—605; 1681: Sz: U VI. 1446.
- 1264 Sz: U VI. 1361.
- 1265 1676 (Szeben városa a fejedelmi tanács határozata alapján kivégeztet egy lator, gyilkos nemest, a főispánis director mégis evokáltatja. A város erre Apafihoz fordul, aki törölteti is az evocatiót): Sz: U VI. 1256.
- 1266 Elfogatóparancs: 1575: Sz: U V. 843. Letartóztatás: 1601: Hurm. XII. 1209—10; 1614: Hurm. XV/2. 862; 1616: V: D IX. 108; 1643: BrÁL—Fr. II. 63, TT 1893: 315; 1646: MVH 264/4; 1658: Kv. III. 369—70, 431; 1659: Kv. III. 386, 424; 1684: TT 1888: 388. Itt említsük a letartóztatásról tett jelentéseket (1682: KJ: M. Georg Draudt—I. Apafi Mihály, 1682. április 12.; Nemes János—I. Apafi Mihály, 1682. május 12.)
- 1267 1676: TT 1894: 629, Kv. III. 75; 1677: Sz: U VI. 1309. Törvényhatóság is kérhetett fejedelmi intézkedést sequestrum-ügyben, ha a sequestrummal sújtott személy repulsióval élt. (1685: KJ: M. Közép-Szolnok megye—I. Apafi Mihály, 1685. szeptember 7.)
- 1268 1575: Sz: U V. 841; 1615: TT 1889: 120; 1619: Kv. III. 244; 1631: Kv. III. 295; 1660: Kv. III. 404; 1661: SzO: VI. 233; 1682: RAKL: Tgy (I. Apafi Mihály az év július 9-i resolútiója Szabó Mihály kérvényére).
- 1269 1608: Kv. III. 29; 1609: Dés 307—8; 1610: MTgy 1909: 63 (Báthori Gábor—Kornis Ferenc, 1610. július 28.); 1615: MVH 135; 1677: Kv. III. 109; 1678: Kv. III. 113.
- 1270 1623: Kv. III. 46; 1677: Kv. III. 109.
- 1271 1636: MVH 243.
- 1272 1651: TT 1907: 370; 1655: V: D X. 294; 1689: Bruck.-gy. S. 5. No. 274.
- 1273 1651: TT 1907: 370; 1656: TT 1893: 671—2.
- 1274 1583-ban két ízben is sor került erre, előbb Brassó és egy Béli perében (BrÁL—Pr et I 573), majd a város és a Daczók perében (BrÁL—Pr et I 574). 1646-ban a fejedelem egy vagyoni jogi per ellátására küld ki rangos személyekből álló különbírósgót. (MTgy 1895: 12.: I. Rákóczi György—Sombori János, Varsolczi István és Trauzner István, 1646. április 16.)
- 1275 1638: Kv. III. 314.
- 1276 1639: BrÁL—Fr. I. 408; 1663: MVH 278i.
- 1277 1585: Kv. III. 16; 1614: MTgy: Hatos (Bethlen Gábor 1614. május 10-i rendelete Háromszékhez); 1675: A-gy. 1675. (I. Apafi Mihály—Bacsó István és Lőrincz Miklós, 1675. április 25. Ez esetben érdemes külön említeni a per tárgyát: a fejedelem aziránt rendelkezik a jelzett személyeknek, hogy egy bizonyos személy ügyét vigyék, mert az ügyvédek vonakodnak tőle.)
- 1278 1682: Kv. III. 128—9.
- 1279 1620: TT 1885: 654.
- 1280 1543: Sz: U IV. 836.
- 1281 1584: Sz: U V. 1306.
- 1282 1635: SzO VI. 130—I.
- 1283 1575 (a lázadó székelyek ítélete): V: BII I. 335—6.
- 1284 1575 (Békes Gáspár és hívei): V: BII I. 130—1, 334—5; 1586 (hagyatéki ügy): MVH 68(39b); 1592 (birtokper): lkt.B-lt. (Báthori Zsigmond az év december 22-i rendelete Egri Gergely deákhoz); 1628 (nyilvános kivégzés, elrettentés végett): Kv. III. 269; Ugyanaz évben (polgári per): Sz: U VI. 342;

1638 (a Mikések nota-pere): TT 1885: 754—60; 1642: (pénzbírság felhajtása): BrÁL—Fr. II. 27; 1663 (lovak iránti per): TT 1893: 657; 1674—1675 (Bánffy Dénes ügye): TT 1881: 731—42. Lényegében ebbe a kategóriába tartozik az az eset is, amelyben a fejedelem hitelezőt elégtettet ki Beldi Pál lefoglalt javaiából (1678: SzO VI. 385).

¹²⁸⁵ 1622: Th: TK 98—9.

¹²⁸⁶ 1543: Sz U V. 450; 1547: Sz: U IV. 547; 1569: Sz: U IV. 952; 1646: TT 1893: 519; 1678: A-gy. 1678. (I. Apafi Mihály az év június 8-i resolútiója Szotyori Gergely Kérvényére); 1683: A-gy. 1683. (I. Apafi Mihály az év július 7-i resolútiója Nalánczi András kérésére).

¹²⁸⁷ 1673: MVH 289k.

¹²⁸⁸ 1643: Thorma-gy.: 1879. március 15. (I. Rákóczi György—Bassa Tamás, 1643. június 30.)

¹²⁸⁹ 1577: Kv. III. 15; 1584: MVH 60(37); 1585: Kv. III. 20; 1634: TT 1892: 703; 1640: Sz: U VI. 617—8; 1675: Kv. III. 94; 1681: Kv. III. 120.

¹²⁹⁰ 1547: Sz: U V. 521; 1575: Sz: U V. 857; 1578: Sz: U V. 939; 1581: Sz: U IV. 1185; 1585: Kv. III. 16; 1590: MVH 79(40); 1597: Kv. H. 6; 1598: Kv. III. 22; 1607: MTgy 1912: 73 (Rákóczi Zsigmond—Udvarhelyszék, 1607. szeptember 25.); 1617: Kv. III. 147, 187, 199; 1619: Kv. III. 250, MVH 149; 1621: Sz: U V. 1486; 1627: SzO IV. 229—30; 1628: Kv. III. 268, 289, Gy—K-It. (Bethlen Gábor—Prépostvári Zsigmond, 1628. november 28.); 1637: Ds 397; 1641: SzO VI. 150—1; 1642: Kv. III. 316; 1645: Ds 412; 1646: MVH 264/3; 1656: Kv. III. 352; 1663: MVH 278. k., 278. z. 5; 1665: Kv. III. 91; 1667: A-gy. 1667. (I. Apafi Mihály—Csík—Gyergyó—Kászonszék, 1667. január 24.); 1675: A-gy. 1675. (I. Apafi Mihály—Diószeg, 1675. október 23.); 1681: Kv. III. 123; 1688: Bruck-gy. S. 5. No. 273.

¹²⁹¹ 1641: Sz: U VI. 467, 626, 628—9; 1685: Kv. III. 136.

¹²⁹² 1653 Kv. III. 348.

¹²⁹³ 1617: Kv. III. 185; 1636: Gyfv: Ly 22 (Fehér György—I. Rákóczi György, 1636. április 11.); 1652: MVH 270. A. 1; 1667: TML IV. 87; 1676: SzO VI. 361—2; 1685: EOE XVIII. 310—1.

¹²⁹⁴ 1546: Sz: U V. 494; 1580: Sz: U IV. 1160; 1600: Hurm. XII. 990—1, 998; 1621: TT 1879: 217—8; 1632: SzO VI. 122—3; 1636: TT 1891: 351—2; 1671: RAKL: Tgy (Kapy György—I. Apafi Mihály, 1671. február 6.); 1684: EOE XVIII. 235—6, Sz: U VI. 1528.

¹²⁹⁵ 1585 (a szász püspök, tekintélyes papokkal, mondjon ítéletet egy gyilkossági perben, s azt terjessze a fejedelem elé): BU 255; 1595 (a megyesi káptalan hozzon ítéletet egyházi és világi személy perében): BU 299; 1615 (a berethalmi papok lássanak el a szentszéken egy parázsnagyi pert): BU 414; 1629 (a szász püspök ítéltesse meg egy papja ügyét a szentszéken — a per oka a pap feleségének rossz híre —, s az ítéletet adassa át végrehajtásra a világi tiszteknek): BU 458; 1629 (Brandenburgi Katalin töröl egy úrvacsorától való eltiltást): BU 460.

¹²⁹⁶ V: D V. 123.

¹²⁹⁷ Uo.

¹²⁹⁸ MVH 269/7.

¹²⁹⁹ RD 332.

¹³⁰⁰ 1677: EOE XVI. 415. Tisztéből 1685-i letartóztatásakor távolítják el.

¹³⁰¹ Nem áll helyt Ember Győzőnek az az állítása (EGy 515), hogy a postamester „rendszerint tagja volt a fejedelmi tanácsnak”. Az általunk ismert 7 fejedelmi postamester közül egy sem volt tagja a tanácsnak *postamesteri szolgálata idején*: Teleki majdnem egy évtizeddel e tisztének megszűnte után nyerte el a tanácsurasságot, Székely is postamestersége után.

¹³⁰² EOE IV. 555—6.

¹³⁰³ EOE IV. 582.

¹³⁰⁴ TT 1885: 33—5.

¹³⁰⁵ Hurm. VIII. 497—8.

¹³⁰⁶ Sz: U VI. 505.

¹³⁰⁷ 1630. januári—februári LXXXVII., 1631. júniusi—júliusi XV., 1634. májusi—júniusi XXI., 1638. áprilisi—májusi XXXVIII. tc.

¹³⁰⁸ 1599. novemberi XIX., 1607. februári VIII., 1609. áprilisi—májusi XXIII., 1611. áprilisi XII., 1618. áprilisi XI., 1639. májusi XVII., 1663. szeptemberi VIII., 1665. májusi VII., 1669. januári—márciusi IV., 1678. októberi XXXI. tc.

¹³⁰⁹ 1577. áprilisi VIII., 1599. novemberi XIX., 1607. júniusi LIV., 1609. áprilisi—májusi VII., 1630. januári—februári XXXI., 1637. márciusi XXVI., 1654. januári—februári XI., 1663. szeptemberi VIII.,

1665. májusi VII., 1668. januári—februári XX. és XXII., 1669. januári—márciusi III., 1671. novemberi—decemberi XII., XXII., 1673. novemberi—decemberi V., 1676. novemberi—decemberi VI., 1678. júniusi VIII., októberi XIII., XXXI., 1684. márciusi XIII., 1689. januári IX. tc.

¹³¹⁰ 1613. májusi VIII., 1622. májusi VIII., 1630. januári—februári LVIII., 1668. januári—februári XXII., 1669. januári—márciusi III., 1671. novemberi—decemberi XI., 1678. októberi IX. és XIII. tc.

¹³¹¹ RAKL: Tgy.

¹³¹² SzS: RcsL 257—8.

¹³¹³ SzS: RcsL 273—4.

¹³¹⁴ SzS: RcsL 304—7.

¹³¹⁵ Uo.

¹³¹⁶ SzS: RcsL 307—9.

¹³¹⁷ SzS: RcsL 309—10.

¹³¹⁸ 1657. október 6., Várad—8., Gyulafehérvár; október 9., Várad—11., Radnót; október 19., Várad—21. reggel, Radnót; október 21., Várad—23. reggel, Radnót (Gy—K-lt.)

¹³¹⁹ Uo. (1657. október 8.)

¹³²⁰ 1657. november 11—15. késő este; november 14—17. este 6 óra után; egy másik november 14-i jelentés 18-án késő este érkezik. (Uo.)

¹³²¹ 1658. január 12—14. reggel 9 óra előtt; január 15—17. (Uo.)

¹³²² SzS: RcsL 114.

¹³²³ Sz: S: RcsL 116—7.

IV. A KÖZPONTI KORMÁNYZAT EGYÉB SZERVEI

A fejedelmi kancellária szervezete, működése és hatásköre tán kissé fásasztó elemzésének végére érven, sort keríthetünk a központi kormányzat egyéb szerveinek ismertetésére is. Ilyen szervek az igazgatás valamennyi ágazatában működtek. Ágazatok szerinti tagolásban fogjuk ismertetni őket.

A) SZŰKEBB KÖZIGAZGATÁS

1. ADÓIGAZGATÁSI ORSZÁGOS SZERVEK

A kancellária hatáskörének elemzésénél elmondottuk: mik voltak feladatai az adóügy terén. Az adó begyűjtését azonban külön országos főtiszt irányította, esetleg több személy is, vagy egyes adófajtáknál külön-külön személyek. Az 1670-es — 1680-as években igen gyakori jelenség az, hogy az adófőpénztárnok munkájára, az adó beszedésére inspectorok felügyelnek.

Előbb maguknak az országos adófőpénztárnokoknak névjegyzékét adjuk. Megjegyezzük: 1. A főpénztárnok elnevezése változó: exactor, pénzszedő vagy csak szedő, generalis perceptor. Jegyzékünkben a lehetőségig mindenütt jelezni fogjuk az eredeti címet. 2. Az adó beszedéséről szóló források (elsősorban az erre vonatkozó tc.-ek) nem mindenütt nevezik néven e tisztségek viselőit; gyakran csak létükről szólnak. A tisztségviselő említését ez esetben is szerepeltetni kell jegyzékünkben, természetesen név nélkül.

1551: Chorogh Márton: az adóbegyűjtés felügyelője.¹ (Bizonytalán azonos a későbbi fiscalis director, majd ítélőmester Choronk Mártonnal.)²

1556. augusztus: exactor említése.³

1556. november—december: exactor említése.⁴

1557: Nagy Máté.⁵

1558: exactorok, administratorok említése.⁶

1560. március: királyi exactor (exactor Majestatis sue) említése.⁷

1560. november: Ambrus deák (korábban pénzszedő — collector pecuniarum) az erdélyi adó exactora.⁸ A Partium adójának exactora Dobay János.⁹

1561. április: királyi exactor említése.¹⁰

1561. november: ua.¹¹

1562. november: ua.¹²

1563. január: ua. (itt az elnevezés: *exactor per Maiestatem suam deputandus*).¹³

1564. január: ua. (itt: *exactor pecuniarum suę Maiestatis*).¹⁴

1564. június: ua. (*exactor Maiestatis suę*).¹⁵

1565. június: Ambrus deák, „ő felsége pénzszedője”.¹⁶

1565. október: „ő felsége szedői”.¹⁷

1566. március: Ambrus deák (tordai kamaraispán).¹⁸ Minthogy 1565 októberében is Tordára kell beszolgáltatni az adót, lehetséges, hogy az akkori „ő felsége szedői” terminus mögött is ő rejtőzik.

1566. november—december: a Szamosújvár és Szászsebes építésére rendelt adót a magyar natió Décsey Pál veszi fel, a székelységen Kornis Mihály, a szászok egy főembert választanak e célra.¹⁹

1567. szeptember: királyi pénzszedő.²⁰

1568. május: királyi pénzszedő (a tordai kamaraispán, valószínűleg ez esetben is Ambrus deák). Az akkori részgyűlés III. tc.-e szerint a jövőben ne a főispánok és szolgabírák fogják le a jargalást az adóból, hanem a pénzszedő fizesse ki (erre János Zsigmond adjon neki annuantiát).²¹

1569. február: királyi pénzszedő (Tordára szolgáltatassák kezéhez).²²

Innen kezdve az 1556 és 1569 közt szinte teljesen zárt lista (tekintsünk el most attól, hogy az *exactor* vagy *pénzszedő* neve ismeretes-e vagy sem) jócskán megritkul. Az 1570-es—1580-as években összesen háromszor említenek *pénzszedőt* vagy *exactort* (1574. június: fejedelmi *pénzszedő*;²³ 1586: Gerendi János;²⁴ 1589: magyarországi — *partiumi* — *exactor*²⁵). Onnantól kezdve azonban 1600 júniusáig nem találkozunk vele; akkor Bornemissza Boldizsár az adófőpénztárnok.²⁶ Még egy említés 1607-ből, Mindszenti Benedeké (*perceptor*);²⁷ ettől az időponttól kezdődőleg egészen a második nagy uralmi válságig nincs szó a *rendes* adó főpénztárnokáról, bármi néven nevezzék is. Az adó a megyéktől *közvetlenül* a fejedelem kincstárába folyik. Az 1590-es évekből már sorozatosan vannak nyugták az adónak a *kincstárba* való befizetéséről, s ez a gyakorlat a további évtizedekben is. A nyugtákon feltűnnek olyan személyek nevei is, akiket más forrásokból mint fejedelmi *exactorokat* ismerünk (bizonytalan, hogy a szó jelentése mikor vált át *pénzszedőből* számvevőre), még inkább azonban a kincstár egyszerű írnokaié (komornik deákok). Az adóról rendelkező tc.-ek pedig, ha egyáltalán szót ejtenek arról, hogy hová fizetendő az adó, szinte sztereotipen a fejedelem tárházát említik. Csak rendkívüli adók országos *perceptorával* találkozunk két ízben az 1650-es évek első felében. Mindkét ízben Bárdi István, a gyulafehérvári káptalani levéltár requisitora tölt be ilyen tisztséget. 1652-ben a tc.-ek összegyűjtésére kijelölt bizottság asztaltartására rendelt adó *perceptor*a,²⁸ 1655-ben a konstantinápolyi erdélyi ház építésére szánt adót kell az ő kezéhez fizetni.²⁹

A második nagy uralmi válság ismét új helyzetet teremt e téren. A *rendes* adó mellett ott a török *sarc*, amelyet szintén törleszteni kell, a tatár rabok váltságdíjával rendelt összeg. Most újra feltűnnek a *perceptorok*.

Vegyük előbb a különleges adók főpénztárnokait. A török *sarcé* az első erre vonatkozó intézkedéstől (1658. novemberi III. tc.) 1661-ig Ugron András.³⁰ 1660 júliusában melléje rendelik a későbbi ítélmester Kendi Jánost, továbbá Cserei

Mihályt és Andreas Meltzer szebeni polgármestert³¹ (kimondatlanul, de nyilvánvalóan a három natio képviselőjében). Amikor azonban 1660 novemberében a rendek újabb kivetést eszközölnek a sarc törlesztésére, ennek felvételére egészen új személyeket jelölnek ki: Kassai Ferencet, Simény Gábort és Vásárhelyi Kovács Ferencet.³² Ugron 1661 tavaszi felmentésekor pedig Ghillányi Gergelyt (Apafi sógorát) választják annak helyére a sarc generalis perceptorai sorába.³³ A személyek cserélődése tovább tart. 1662 márciusában a rendek (az I. tc.-el) úgy intézkednek, hogy a török sarc hátraléka Pribék Ferenc, Cserei Miklós és egy brassai polgár kezéhez szolgáltatandó.³⁴ 1662 október–novemberében az az intézkedés születik (XIII. tc.), hogy az akkori felvétel perceptorai a magyar natióból Fábíán István és Domokos János legyenek, a székelyek közül Cserei Miklós és Pálfi Miklós, a szászok maguk rendeljenek ki valakit. Ugyanez az országgyűlés (XIV. tc.-ével) megerősíti a restantiák perceptorságában Cserei Miklóst és Pribék Ferencet, a brassaiakat arra intve, hogy elhalt polgármesterük helyett rendeljenek melléjük valakit.³⁵ Utoljára 1663 tavaszán hallunk a sarc perceptorairól (az év februári—márciusi X. tc.). Akkor Fábíán István, Domokos János és egy szebeni polgár látja el ezt a feladatot. A törvénycikk úgy intézkedik, hogy Balog Máté egy „ahoz értő” göröggel „jó idején” szálljon melléjük, ő intézkedjék a pénz elszállításáról, s adja át a portai követeknek.³⁶

A török sarc felszedésének igazgatása legalábbis Ugron lemondásáig eléggé áttekinthető, a tatár rabok váltságára kivetett összegéről viszont nem mondhatjuk ezt. Elsősorban azért nem, mert az adatok szórványosak. 1659. június 12-én Kopasz István, a kincstári jövedelmek perceptora ad nyugtát a váltságdíjba kivetett összeg befizetéséről.³⁷ Három napra rá az országgyűlés úgy intézkedik, hogy Kemény János és Kornis Ferenc sarcát Fosztó Menyhért és Kozárvári Ferenc deák szedje fel.³⁸

Ha azonban a második nagy uralmi válság feltételei közt újra (s a 16. századihoz képest jócskán megváltozott jelleggel) megjelent a perceptorok intézménye, akkor nem is tűnik el könnyen, bár jellege 1663-tól ismét változik. 1663 szeptemberében „új név” tűnik fel országos perceptorként, a más vonatkozásokban már eddig is szerepet vitt Budai Péter deák.³⁹ 1664 elején Fábíán István és Mikó Miklós a két pénztárnok; Mikóhoz a székelység tartozik, Aranyosszéket kivéve, Fábíánhoz az ország többi területe. Máramarosban Teleki Mihály kővári főkapitány szedeti fel az adót.⁴⁰ Ismét különleges helyzet áll elő 1664 júniusában. Erdély nem kerülheti el az újabb táborbaszállást (bár sikerül addig késleltetnie a dolgot, hogy a török hadakhoz ne kelljen csatlakoznia). Tábori országgyűlés (a kecei) veti ki az adót. Most a magyar és székely natióból választanak egy-egy perceptort (Torma Istvánt és Sárosi Györgyöt), a szász natióra ráhagyva: hogy gyűjti Szebenbe az adót. Torma és Sárosi az udvarnál veszik át az adópénzt, s a fejedelem hadban lévén távol, az ott jelenlévő tanácsurak rendelkezései szerint fizetnek ki belőle. E tanácsurak rendelkeznek a szászok Szebenbe gyűjtő adójáról is.⁴¹

1664 őszétől újra a konszolidálódás tendenciái erősödnek meg az adóigazgatásban. Az év novemberében Vízaknai Nagy Péter deák az „országától választott főperceptor”.⁴² Egyben fejedelmi praefectus; várható, hogy az uralmi válság

megrázkódtatásai után ismét a 16. századihoz hasonló szerkezet alakul ki: a perceptor, még ha a rendektől választva is, de szorososan a fejedelem embere. Vízaknait azonban rövidesen eltávolítják praefectusi tisztéből; 1665 májusában ismét „külső ember”, Széki István az országos adóperceptor.⁴³ Csakhamar újra bonyolulttá válik a helyzet, az események tendenciája azonban a fejedelmi hatalomnak az adóigazgatásban vitt szerepének további megerősödése. Utaljunk most Szalárdi és az ő helyébe lépő Virginás perceptorságára;⁴⁴ arra is, hogy 1665 novemberében a fiscalis director Dióssi Gáspárt említik bizonyos adók perceptorként.⁴⁵ Ugyanakkor választják a rendek Bódogfalvi Mihályt a segesvári, gyulafehérvári és radnóti gyűlés által kivetett adók restantiáinak perceptorául⁴⁶ — a kormányhatósági főtisztek túlsúlyban vannak ugyan az adóigazgatás fő pozícióiban, de nem jutnak kizárólagosságra. 1667 elején pedig, a januári—februári országgyűlésen ismét erősen vegyes az összetétel. Az akkor kivetett török adó generalis perceptorai a már ismert Széki István és Pálfi István,⁴⁷ az adó restantiájáé viszont az ily területen már szintén forgott Budai Péter;⁴⁸ emellett fennáll Virginás Szalárditól örökölt perceptorsága is.⁴⁹ 1668 elején, a januári—februári országgyűlésen, a következő a képlet: Budai és Pálfi az 1667 elején hozzájuk rendelt adó restantiáinak felszedésével foglalkozik,⁵⁰ az újonnan kivetett adó központi átvétele pedig Sárosi János és Szakács Péter gondja.⁵¹ Sárosi János néven a korszak állami életének két szereplője ismeretes; feltételezzük, hogy az 1668-i perceptor a későbbi török diplomata, majd ítélőmester. Őt innen kezdődőleg 1671-ig évről-évre e tisztségben találjuk.⁵² Sárosi főperceptorsága mellett is feltűnik egy-egy rendkívüli adófőpénztárnokság: az 1671 márciusában kivetett rendkívüli adó Kornis Gáspár kezéhez kell hogy folyjék⁵³ (a nagyúr neve különös súlyt kell hogy adjon e funkciónak), azokat a kölcsönöket pedig, amelyeket főrangú személyek stb. hajlandók adni a rendkívüli adó terhére annak befolyásáig, Balog Máté, 1660-ban Várad megcsodált védője, most fejedelmi udvarmester veszi át.⁵⁴

Ez a stabilnak tűnő berendezkedés 1672 őszén újra felborul. Nemcsak Sárosi nem szerepel többé adófőperceptorként, hanem megjelenik az adófőinspectorok intézménye is. A változást az 1672-i helyzet magyarázza. A rendi „siker” nagyon szerény kis fájdalomdíj a Bethlen—Béldi-párt által felhergelt rendek 1672 októberi nagy vereségéért (a Béldiékre hallgató rendek felelősségre vonnák Apafit a bujdosók fegyveres támogatásáért, az nagyon keményen visszautasítja ezt a kísérletet, az egykori Rákóczi—Kemény-párt vezetői, Bánffy Dénessel élükön, határozottan állnak mellette — s a rendi nekibuzdulás hamvába hol). Most két tanácsúr ellenőrzi a központi adópénztárat — de kik? Bethlen János és Farkas, tehát a Bethlen—Béldi-párt egyik vezére és az ellenpárt egy tekintélyes alakja, pár év múlva Bethlen János utóda a kancellárságban. Az inspectori intézmény ilyen létrehozását súlyos elrajzolás volna a Bethlen—Béldi-párt sikerének vagy akárcsak komolyabb rendi eredménynek felfogni. Az adófőpénztár közvetlen irányítója a már ismert adóügyi szakember, Budai Péter.⁵⁵

S az 1672. októberi berendezkedés semmiképpen nem hosszú életű. 1673 végén, a novemberi—decemberi országgyűlés XX. tc.-ével, a rendek ugyan megint csak a két inspector-egy főperceptor rendszert tartják fenn — de most már *mindkét*

inspector a volt Rákóczi—Kemény-pártból kerül ki (Kapy György, Rhédei Ferenc); a főpénztárnok változatlanul Budai Péter.⁵⁶ 1674-ben azonban ismét alapos a kavarodás. Az az év november—decemberi országgyűlésen (XXX. tc.) ugyan újra generalis perceptorként említik Budai Pétert,⁵⁷ s az inspectorokról is beszélnek, megnevezésük nélkül (XXII. tc.),⁵⁸ de előzőleg, 1674 májusában élelt kell kivetni a szultán tábora számára, ennek kapcsán készpénz adót rónak az egyházi nemesekre, s ezt meg bizonyos törvényhatóságok élés-váltságát magának az élelt bevívó főkövetnek, Nalácsi Istvánnak kezéhez kell szolgáltatni.⁵⁹ A főkövettség céljára azonban külön adót is rendelnek, s ezt a magyar natió Pernyeszi Zsigmond aludvarmester mint „erre rendeltetett generalis perceptor” veszi fel (a másik két natio közvetlenül Naláczinak fizeti).⁶⁰

1675-ben pedig nem tudunk inspectorokról, Budai Péter is megválnak az országos perceptorságtól. Helyére a korábban a kincstári igazgatásban forgolódott Lipcsei György kerül (az 1675. novemberi—decemberi országgyűlés XXI. tc.-ével)⁶¹ kb. 3 esztendőre.⁶² Közben persze vele párhuzamosan működnek más országos perceptorok is bizonyos mellékadók stb. bevételezésére rendelve: 1675-ben a várőrségek fizetésére megajánlott adó külön perceptora,⁶³ s Macskási Boldizsár, az ország szükségére hitlezők kielégítésére szolgáló adók hátralékainak perceptora.⁶⁴ 1676-ban a somlyai őrség fizetésére rendelt adó tárnoka, Teremi András.⁶⁵

Az inspectorok 1676 végén jelennek meg újra. Akkor a két tanácsúr Haller, János és Pál viseli ezt a tisztséget.⁶⁶ Ez magában véve is jelzi az inspectori intézmény súlyát. Mindkét Haller a Bethlen—Béldi-párt embere ugyan, de hát e főúri párt ekkor „le van fejezve”: Béldi és Bethlen Miklós fogságban ül, Bethlen János birtokaira van konfiniálva, s a rendek akciói értük az 1676 végi országgyűlésen vajmi kevésbé eredményesek. S a két Haller nem is alkalmas arra, hogy az adóinspectorságból hatalmi pozíciót alakítson ki magának. Még János sem elég dinamikus egyéniség ehhez, Pál pedig a szürkénél is szürkébb arisztokrata. Béldi 1678 eleji végleges bukása pedig jó időre tehetetlenné teszi őket, elsősorban Jánost.

1678 októberében új helyzet alakul ki, de 1682 elejéig nincs stabilitás, vagy legalábbis nem mutatható ki. Most Mikola Zsigmond és Nemes János a főinspector (mindketten a jelentéktelenebb tanácsurak közül valók, Nemes 1678 előtt jó ideig Béldi aránytalanul gyengébb ellenlábasa Háromszékben), s Kovács István a főperceptor.⁶⁷ 1679 nyarának elején ismét Kovácsot rendelik az 1680-ra kivetett török adó főperceptorául,⁶⁸ ugyanakkor azonban pótdadó lévén szükséges az 1679-i török adó kiegészítésére, ennek bevitelére Károlyi Istvánt és Apor Istvánt jelölik ki.⁶⁹ A főinspectorokat 1679-ben nem említik; 1680-ban két ízben is, de név jelzése nélkül.⁷⁰ Főperceptor-nevet viszont annál többet találunk 1680-ban. Az az évre kivetett rendes adó főpénztárnoka változatlanul Kovács István.⁷¹ Minthogy azonban az ismeretes 1679 nyári somlyai incidens „elcsinálása” a portán nem éppen olcsó dolog, ennek fedezésére rendkívüli adót kell kivetni; ennek generalis perceptora Haranglábi Zsigmond.⁷² Amikor pedig az 1680. novemberi—decemberi országgyűlés a következő évi adóról intézkedik, annak generalis perceptora az egy évtizeddel korábbiól jól ismert Sárosi János.⁷³

Az 1681. év eléggé homályos a most vizsgált tekintetben. Adófőperceptor nevét nem ismerjük, csak az valószínű, hogy már ekkor is Bethlen Elek és Székely László az adóügy két inspectora⁷⁴ — mindketten az ekkor Erdélyben teljhatalommal rendelkező egykori Rákóczi—Kemény-párt vezető egyéniségei. 1682 tavaszán ugyanők az inspectorok — a stabilitás jelentkezése azonban nem ebben van, hanem az új generalis perceptor személyében. Ekkor kerül e tisztebe Ugron Ferenc,⁷⁵ aki aztán lényegében a korszak végéig betölti ezt.⁷⁶ Mellette természetesen ebben az időszakban is vannak más generalis perceptorok (egy-egy rendkívüli adók stb. felvételére). 1682 novemberében, az I. tc.-kel, Macskási Boldizsárra ruházzák a török adó céljára felvett kölcsön törlesztésére kivetett adó főtárnokságát.⁷⁷ 1683 áprilisában Alvinczi Péter visel hasonló perceptorságot (a török táborozás céljaira kölcsönt vesznek fel, s ennek törlesztésére adót vetnek ki; mindkettő Alvinczi kezéhez fizetendő).⁷⁸ 1686 augusztusában (I. tc.) Apor István a rendkívüli adó generalis főperceptora.⁷⁹ Az 1687. februári—márciusi gyűlés (II. tc.-ével) Petki Nagy Pált teszi meg a deputatio által az év januárjában kivetett kölcsön visszafizetésére rendelt adó generalis perceptorának.⁸⁰ Az év novemberében pedig a császári hadak számára lett készpénzkivetés országos pénztárnokai Henter Ferenc, Horváth Ferenc és a nagysinki székbíró,⁸¹ az 1688. január—februári I. tc. még melléjük adja Bándi Kovács Istvánt, Borosnyai Gergelyt és Szabó János brassai polgárt.⁸² Az az év májusi—júniusi országgyűlés Apor Istvánra ruházza a deputatio ellátására kivetett pénz perceptorságát.⁸³ Az állandó elem azonban ez időszakban mégiscsak Ugron Ferenc főperceptorsága.

Annál is inkább, mert az inspectori szervezetben nem találkozunk ilyen stabilitással. Székelyt és Bethlen Eleket 1683 februárjában (III. tc.) Rhédei Ferenc és Naláczai István váltja e tisztségben,⁸⁴ őket 1684 márciusában (II. tc.) ismét Bethlen Elek s az újra szerephez jutó Haller János.⁸⁵ 1685 kora tavaszán (februári—márciusi II. tc.) Bethlen Gergely és Mikes Kelemen a főinspectorkok.⁸⁶ 1686 végén (októberi—novemberi II—III. tc.) Bethlen Gergely mellé újra Székely kerül e tisztebe.⁸⁷ Az utolsó név szerint ismert főinspectorkok Bethlen Elek és Bánffy György (1687. júliusi—augusztusi V. tc.).⁸⁸ Hat év alatt nyolc tanácsúr e szerepkörben (kettejük, Rhédei és Mikes időközben elhal), még véletlenül sem azonos párosításban — itt stabilitásról bizony nem lehet szó.

Kiséreljük meg most összegezni azt, amit az adóigazgatási országos szervekről elmondottunk.

A másfél évszázadot e tekintetben öt szakaszra bonthatjuk. Az első, határozottan elkülönülően, Izabella és János Zsigmond uralkodása. Ennek a korszaknak vannak központi adópénztárnokai; ezeknek elnevezésében is többnyire szerepel annak jelzése, hogy királyi tisztviselők. Az adó törvényhatósági behajtását tehát az ottani apparátus végzi (jegyezzük meg persze: az sem mindenestül rendi szervezet), az adófőpénztárnok azonban a király tisztje.

Más oldalról közelítve meg a dolgot, a lényegét illetően ugyanerre az eredményre jutunk. Egy rendi jellegű országos adópénztár élén nagy arisztokraták kellene hogy álljanak, személyükkel is tekintélyt, tényleges hatalmat kölcsönözni az intézménynek. De kik itt az ismert perceptorok? A kormányhivatali ranglétra legalsó fokáról

apródonként az ítélmesterségig emelkedő Choronk Márton, Ambrus deák, akiről tudjuk, hogy egy időben tordai kamaraispán. (Jegyezzük meg: többszöri szerepléséből megkockáztatható az a feltevés, hogy 1560 és 1569 közt jó néhányszor akkor is ő a tisztség betöltője, amikor forrásaink nem adnak meg nevet.) A többiek közül Nagy Mátéról, Dobay Jánosról, Décsey Pálról semmit nem tudunk közvetlenül — csak azt a negatívumot, hogy politikai szerepet nem töltenek be, a két kancellária deákjai vagy magasabb rangú tisztviselői közt nem szerepelnek. A közvetett utalások viszont arra mutatnak, hogy kisnemesekről van szó. A nagyobb kancellárián 1561—1563-ban dolgozik egy Décsei János nevű írnok, a kisebb kancellárián 1569-ben ugyancsak írnokként Dobai György. Ezek nyilvánvalóan kisnemések vagy éppen szabadosok; királyi adófőpénztárnokságot viselő rokonaikról (ha ugyan rokonaik) szintén ez hihető. Csak Kornis Mihály tartozik magasabb kategóriába: családja ekkor már megindul a főrang felé. Ő azonban a szabályt erősítő kivétel.

Jóval bizonytalanabb az, amit a Báthori-korról mondhatunk. Összesen három személy nevét ismerjük: Gerendi Jánosét, Bornemissza Boldizsárét és Mindszenti Benedekét. Hármuk közül Bornemissza tanácsúr főperceptor-sága idején, Mindszentié az a különös eset, hogy korábban tanácsúrként szerepel, 1607-ben azonban nem, Gerendi nagy karrierje előbb törik meg (1594), mintsemhogy a tanácsuraságig érjen. Ez a nagyon töredékes névsor így mást mondana, mint a Zápolya kori adatok. De hát Gerendi 1586-ban perceptor, Báthori Zsigmond kiskorúsága idején, épp egy nagy kormányzati változás után, Bornemissza 1600 júniusában, Vitéz Mihály uralma krízisének kezdetén, Mindszenti 1607-ben. Így az ő szereplésüket e tisztségben aligha tarthatjuk jellemzőnek — annál is inkább, mert már e korszakban is találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a fejedelmi kincstár alacsonyabb rangú tisztviselői veszik be az adót. Azt hisszük: a Báthori-korszak e tekintetében valójában közel áll az utána következő majd fél századhoz — s ez *lényegében* azonosságot jelent a Zápolya-korral is.

A 17. század első fele pedig (itt csak röviden ismételni tudjuk a korábban is összefoglalóan elmondottakat) az adónak *közvetlenül* a fejedelmi kincstár általi kezelésének időszaka; a fejedelmek még a Zápolya-kori formák betartását sem látják szükségesnek.

A második nagy uralmi válság aztán teljesen új helyzetet teremt e téren. A rendi felzúdulás közepette természetes, hogy feltűnnek a választott generalis perceptorok — hiszen Barcsai maga kínálja választással ennél fontosabb főtisztségekre is a rendeket (taktikusnak vélt politikai megfontolásokból, amelyek aztán *számára* a tragédiát hozták). A főperceptorok listája tarka. Akad rajta székely és magyar főrend (Ugron András, Kassai Ferenc), megyei nemes, szász tisztségviselő, de a kormányhivatalnok-értelmiség felső rétegébe tartozó személy is (Kendi János). Arra azonban, hogy ez a perceptorválasztás mennyiben jelent rendi felügyeletet az adóösszegek felett, elég egy ismert körülményre utalnunk: a Barcsai elleni vérvádak egyike épp az, hogy nem fizette be a portára a török sarcba begyűlt összegeket. Nem feladatunk most azt firtatni, hogy mit fizetett be Barcsai a sarcba, s mit fordított *indokoltan* más célra (az uralkodóváltozás olyan körülmények közt történt, hogy

Barcsainak egészen újonnan kellett felszerelnie udvari hadát, de udvartartását stb. is) — a lényeg az, hogy az adóval *ő rendelkezett*, bármilyen szervezeten át is került hozzá.

Formák s lényeg ilyen ellentmondása még inkább jellemző az ötödik korszakra, Apafi idejére. Igyekeztünk pontosan nyomon kísérni a rendi formákat (választott perceptorok, inspectorok). Ezek a formák azonban nem változtatják a központi adópénztárat rendi *jellegűvé*. Sem a perceptor, sem az inspectorok nem *rendelkeznek* az adóval, annak hovafordítása a hagyományok szerint történik, Erdély külpolitikai helyzete által meghatározott szükségletekre (amelyeknek jórészt még *mértéke* is adva van).

S kik a személyek, akik ezt a formailag rendi adóigazgatást viszik? Az inspectorok valamennyien tanácsurak. A fejedelmi tanácson belüli pártcsoporthoz tartozó csoportosulásoknak azonban (amíg egyáltalán lehetségesek ilyen csoportosulások) nincs befolyása az adóval való rendelkezésre: 1672-ben a két ellenpárthoz tartozó Bethlen János és Farkas közömbösíti egymást, a Hallereknek nincs ehhez súlya (1676 végén különösen nincs). Amikor pedig már nincsenek szembenálló főúri pártok, akkor nincs is értelme politikai jelentőségét keresni X vagy Y inspectorságának — különösen mert az inspectori tisztségben szakadatlanul váltják egymást a tanácsurak.

A perceptorok névsora pedig ismét nem olyan tanulságokkal szolgál, mintha e korban és területen rendi uralom erősödne meg. Az országos adófőpénztárnokok Apafi-kori névsorából öt név emelkedik ki: Budai Péteré, Sárosi Jánosné, Lipcsei Györgyé, Kovács Istváné és Ugron Ferencé. Különítsük el most közülük Kovács Istvánt; az ő egyéb területen futott pályája egyelőre ismeretlen (s ily gyakori névnel merész dolog is volna feltevésekbe bocsátkozni). A többiek közül Budai Péter alulról feltörő ember, karrierje során az adófőpénztárnokság előtt havasalföldi szolgálatban áll, később üzleti vállalkozó — korai polgári értelmiségi figura, kelet-közép-európai változatban. Sárosi János pályája adóügyi megbízatásaitól ismeretes, onnan kezdve azonban nehéz diplomáciai feladatok egész sorának megoldásán át emelkedik az ítélmesterségig. Lipcsei György a kincstári igazgatás számos funkcióját tölti be, míg az adófőpénztárnokságig jut; Budai Péter-szerű karrier az övé is. Nos, ha Sárosinál némi óvatossággal feltételezhetjük a közép-nemesi származást, Ugron már székely főrend, de a székely arisztokráciának a legjobb esetben is csak a második vonalából; neki is saját hivatali tevékenységére van szüksége, ha valamire akar jutni — ahová beleszületett, az rangnak elég szerény. Négy főpénztárnokunk közül egyik sem rendi hatalmasság. Polgári-kisnemesi, tán közép-nemesi sorból induló személyek ők, az egy Ugron kivételével, de még annak is ugyanúgy rátermettségére, szakértelmére, buzgalmára van szükség a feljebbjutáshoz. Nem a *rendek* főpénztárnokai ők sem, hanem a *fejedelmi kormányzatban* érvényesülést remélő s elérő személyek (Ugron Ferenc is a fejedelmi tábla ülnöke már 1687-ben) vagy hivatalvállalásra és szabad üzleti vállalkozásra egyaránt kapható szabad polgári értelmiségi elemek.

Nem módosítanak érdemben ezen a képen a mellékalakok sem: a rendkívüli adók perceptorai. Köztük akad Macskási Boldizsár-szerű alak, a többséget azonban itt is az Alvinczi-, Apor-, Petki Nagy Pál-típusú felemelkedők alkotják.

Országos adópénztár, rendi formákkal (választott inspectorok, főperceptorok), de szorosan meghatározott funkcióval (amely semmiféle lehetőséget nem ad az adóigazgatás főtisztjeinek az adóösszegekről való érdemi *döntésre*), s egyébként is a fejedelmi hatalomhoz így vagy úgy, de szorosan kötött tiszttal (ez a tanácsurakra éppúgy áll, mint a perceptorokra) — ez az Apafi-kori központi adóigazgatás.

Nincs tehát *rendi jellegű központi* adóigazgatás Erdélyben a fejedelmi korban? Van — egészen rövid időszakra. Az 1590-es évek rendi pénztárára gondolunk.

A rendi pénztár létrehozása annak a folyamatnak már majdnem a tetőfoka, amely láthatóan az 1588-i adómehtagadással kezdődik, s amelynek mélyebb oka a kelet-közép-európai Báthori-hatalom összeomlása. Az adómehtagadás a Kendy—Kovacsóczy-csoport által vezetett rendi mozgalom első erőteljesebb jelentkezése; a rendi pénztár megalakítása már jóval magasabb fokú jelzése a rendi igényeknek. 1593-ban a rendek az adóval való *rendelkezést* akarják biztosítani maguknak. Az az év szeptemberi országgyűlés, III. tc.-ével, rendkívüli adót vet ki, a korábbtól eltérő módon nem kapuszám után, hanem a gabonatermesre, állatállományra vagy egyébképpen mért vagyoni erőre. Ez az adó (ugyanaz országgyűlés IV—V. tc.-e szerint) 3, a rendek által választott conservator kezéhez szolgáltatandó. A conservator tisztségét a magyar natióból Kendy Gábor (Sándor unokatestvére), a székelyek közül Siger János, a szászok részéről Albert Huet tölti be. Ezeket esküvel kötelezik arra, hogy e pénzből csak a fejedelmi tanács s a 3 natio 4—4 megbízottja rendeletére eszközölnek kifizetéseket. A pénztárról a rendek megbízottainak kell hogy számot adjanak. A pénzt Kolozsvárott őrzik, Bornemissza Gergely házában. A pénztár mellett Trauzner Lukács, a majdani országgyűlési elnök működik titkárként. Amikor az 1594. februári országgyűlés, III—IV. tc.-ével, fejadót vet ki, ez is a rendi pénztárba kerül. Most azonban a conservatorok nem a tanács és a rendi megbízottak rendeletére fizetnek ki belőle, hanem a fejedelem és 6 tanácsúr rendeletére (Kendy Sándorék nyilván arra számítanak, hogy az ellenpárt tekintélyesebb vezetői, elsősorban Bocskai, tisztük révén többnyire a végeken kell hogy tartózkodjanak). Egyben fizetómestert választanak a kifizetések eszközölésére, Haller Gábor személyében. Ő a fejedelemnek és a rendeknek köteles esküvel (V—VI. tc.). Haller helyére az 1594. májusi országgyűlésen a Kendy-párt egyik főembere, Gerendi János kerül, igen erősen megnövelt hatáskörrel (II—IV., VI—IX., XI. tc.). Az ő kezéhez folyik az 1594. februári rendkívüli adó, az 1593. szeptemberi kivetés conservatorai szükség esetén kölcsönözhetnek az ő nyugtájára, ő maga dönthet zsoldosok felfogadásáról a rendi seregbe és fizetésükről, felhatalmazása van bizonyos, a sereg, ill. a pénzkezelés számára szükséges beszerzésekre.

1594 nyarának végén a katonai párt (Bocskai, Geszti, Kornis Gáspár, Keresztúri) véresen leszámol a Kendy-párttal. A rendi pénztár tisztségviselői közül jó néhányan kerülnek hóhérré vagy tűnnek el száműzöttként Erdélyből. A rendi

pénztár ezzel el is veszti érdemi funkcióját, a rendeknek az adóról való rendelkezését. Formailag azonban nem szűnik meg azonnal. Az 1594. augusztus—szeptemberi országgyűlés, XIV., XXIV. és XXV. tc.-ével, betölti a kivégzések stb. révén megüresedett tisztségeket. De a pénztár így értelmetlenné válik, s apránként elhal.⁸⁹

Ennyi az, amit az erdélyi központi adóigazgatásban tisztán rendi jellegűnek tekinthetünk. Keletkezésének körülményeit, életének időtartamát s megszűntét tekintve egyaránt reális reprezentánsa az erdélyi rendiség erejének.

2. SZÁMVÉTEL AZ ADÓRÓL

Ha már az adóigazgatás országos szerveiben is csak bizonyos időszakokra találtunk állandóságot (kivéve természetesen azokat a periódusokat, amelyekben feltehetőleg a fejedelmi kincstár tisztviselői látják el a központi adópénztár igazgatási teendőit), még inkább ez a helyzet az adóról való számvételnél. Ez a számvétel a rendek prominens joga volna. Ha már, az 1588. őszi adómegtagadástól s egy-két kisebb jelentőségű adó elvállalásától való vonakodástól eltekintve, olyan engedelmességgel szavazzák meg az adót, ahogy teszik, akkor legalább utólag ellenőrizhessék hova fordítását. Nos, a számvétel igénye él is a rendekben. A 150 év alatt törvények, határozatok tucatjait hozzák arról, hogy számvételt tartani kell.⁹⁰

A törvény- és határozatanyag eloszlása azért itt is méltó némi vizsgálatra. Izabella és János Zsigmond korában 1556—1558 tájt van két ilyen eset (ezeket alább, más összefüggésekben említjük), onnan nem találkozunk a számvétel törvényben vagy országgyűlési határozatban megfogalmazott igényével az 1590-es évekig, akkor viszont szinte folyamatosan 1601-ig. Onnan, az 1608-i egyedi említésen kívül, 3 évtizeden át semmi. I. Rákóczi György uralmának első fél évtizedében ismét rendszeresen születnek ilyen törvények, 1635 és 1659 közt újra csak szórványosan. 1659—1661-ben ismét igen erős ez az igény, 1662-től pedig ismét némileg ritkább, de eléggé állandó. Megkockáztathatjuk a feltevést: az adóigazgatásához erősen hasonló jelenséggel állunk szemben. Azzal ti., hogy olyan időszakokban, amelyekben nem találjuk nyomát a számvételtől való törvényhozásnak vagy határozatoknak, az uralkodó saját, *kincstári* számvető-apparátusával látja el az adóról való számvételt is. A párhuzam annyiban is áll, hogy a második nagy uralmi válság időszakában, ill. az Apafi-korban találjuk a legnagyobb számban az ilyen intézkedéseket.

Kik végzik ezt a számvételt (amikor ti. *választott* személyek végzik), s hogyan? Erre már kevésbé kapunk választ forrásainkból. Azok ti. az eddig említett esetek nagy részében csak előírják a számvételt, esetleg megnevezik az adót, vagy a személyt, amelyről, illetve akitől számot kell venni. Vegyük most sorra: kiket küldenek ki számvetőül? A névsor így alakul:

1556-ban Ombozy Miklós és Forró Miklós végzik a számvételt.⁹¹

1558-ban Bánffy Pál, Gyerőffy Mihály, Lázár Imre és Kornis Mihály a számvetők (az első kettő a magyar, a másik kettő a székely natióból).⁹²

1594 májusában, az akkori X. tc. szerint, Kolozsvári Márton deák, a későbbi ítélőmester és Tholdalagi Ferenc kapja ezt a megbízást; az országgyűlési elnöknek is részt kell vennie a munkában, ha más teendői nem akadályozzák.⁹³ Az az év augusztusi—szeptemberi országgyűlés viszont Boronkay Jánost, Gyarmathi Gergely deákot, Kálnoki Bálintot és Valentin Herschelt küldi ki a Gerenditől való számvételre s a pénztárnak (leltár mellett) az új fizetőmesternek való átadására.⁹⁴

1596 végén az országgyűlés, a novemberi—decemberi IV—V. tc.-el, népes és tekintélyes számvevő testületet küld ki: Szentpáli Jánost, János deák tordai kamaraispánt (később Kolozsvári János néven fiscalis director), Kolozsvári Márton deákot (azzal, hogy betegsége esetén Kakas István helyettesítse), Lukács deákot (itt Várad Lukács kancelláriai titkárra vagy Trauzner Lukácsra gondolhatunk), Gyerőffy Jánost, a székelyek közül Várfalvi Jánost, a szászok közül Budaki János beszercei bírót.⁹⁵ Az 1597. áprilisi—májusi országgyűlés (IV. tc.-e szerint) ismét elégségesnek tart egy számvevőt (Gyerőffy Jánost) Macskási Péter fizetőmester elszámoltatására.⁹⁶

1599 márciusában (XXVI. tc.) ismét népesebb a számvevőtestület, s jó része ismerős már: Kolozsvári Márton deák ítélőmester, Tholdalagi Ferenc, Kolozsvári János deák, Erdő Tamás, Kolozsvári Gellyén Imre és Budaki János.⁹⁷

Az eddigiektől eltérő jellegű az a számvétel, amelyet az 1601. júniusi országgyűlés II. tc.-e határoz el. Az eddig ismertetett számvételek ti. az adó kezelését ellenőrizték. 1601 nyarán viszont közös számvevő-testület előtt történik bizonyos kincstári jövedelmek és egyes adók, ajándékpénzek, egyéb nem kincstári jövedelmek kezelésének felülvizsgálata. Így érthető, hogy a számvételen nemcsak a kincstári számvevők kell hogy jelen legyenek, s maga a kincstartó is, hanem a rendek részéről Szentpáli János, Trauzner Lukács ítélőmester, Daczó Ferenc és Valentin Hirscher brassai bíró (nyilván azonos az 1594-i Valentin Herschellel).⁹⁸

Ismét különleges eset, bár másképpen, az 1608-i (szeptemberi XI. tc.). Akkor a perceptorok a fiscalis directornak kell hogy számot adjanak.⁹⁹

Innentől kezdve azonban a számvevők neve évtizedekre eltűnik szemünk elől. Csak a második nagy uralmi válság idején találkozunk újra velük. Az 1659. májusi—júniusi országgyűlés választ egyes személyeket az Ugron Andrástól (a török sarcról) való számvételre: Daniel Ferencet, Maksai Ferencet (pár nappal később lesz a fejedelmi tábla ülnöke), Cserei Mihályt, Tisza Istvánt (élete hátralévő négy évében mint praefectussal s egyben tizedvicearendattal, majd mint portai ügyvivővel találkozunk vele) s Horváth Dési Pétert.¹⁰⁰ Ugron újabb, 1660 őszén elrendelt elszámoltatásakor Maksai Ferenc mellett Johann Simonius és Tatár Mihály a számvevő.¹⁰¹

Apafi Mihály évtizedeiben ismét sűrűn találkozunk számvevők nevével. Már az 1662. márciusi XV. tc. úgy intézkedik, hogy a béke helyreálltával Bethlen János kancellár, Szigeti Márton, Ferencz Gábor (kancelláriai titkár) és Valentin Serafin medgyesi jegyző vegyen számot a török sarcról.¹⁰² Az 1662. októberi—novemberi XXVI. tc. aztán csak Bethlen Jánost hagyja meg ebből a testületből, melléje a rendek az egyes natiókból Horváth Kozmát, Sárosi Gergelyt és Johann Aunert választják.¹⁰³ A munka nyilván nem volt sem könnyű, sem hálás, úgyhogy az

immár öregnek számító kancellár 1663 márciusában a szászkézdi részgyűlésen vissza is adta e megbízatást; aztán azonban a rendek kérésére újból elvállalta. A többi számvevőt sem engedték ki tisztükből, csak további személyeket választottak melléjük; ezek közül egyedül a segesvári Páll János neve ismeretes.¹⁰⁴ 1663 szeptemberében (II. tc.) csak annyi a változás, hogy a székelyek közül Szonda Tamás a számvevő, a szászoktól csak Páll, s további számvevőkről nincs szó.¹⁰⁵

Ha már Bethlen János számvevői szereplése is jelez valamit, az 1664. januári—februári országgyűlés számveteli vonatkozású intézkedései szinte törést jelentenek. A gyűlés XXIX. tc.-e szerint az adóról Vásárhelyi György *kincstári* számvevő és Valentin Serafin vegyenek számot;¹⁰⁶ Hunyad megyébe külön számvevőket küldenek (XLII. tc.): a már ismert Kopaz Istvánt és a leendő praefectus Udvarhelyi Györgyöt.¹⁰⁷

Itt azonban némi hiány van az 1662 tavasza óta folyamatos névsorban, s mikor újra számvevőkkel találkozunk (1666. február), azok más típusú nevek: Thúri László, Mikes Kelemen (a majdani országgyűlési elnök) és a nagysinki székbíró; rajtuk kívül mások is, akiknek neve nem ismeretes.¹⁰⁸ Még ugyanebben az évben azonban újabb érdemi változás: a szeptemberi IV. tc. a *törvényhatósági főtisztekre* bizza a perceptorok elszámoltatását (mindenesetre azzal, hogy vegyenek maguk mellé hozzáértő személyeket),¹⁰⁹ Ezt a rendelkezést újítja meg az 1667. áprilisi III. tc. is.¹¹⁰ Csak az 1668. januári—februári országgyűlésen találunk ismét mást. Ott a számvételt a három natióból kirendelt számvevőkre bizzák. A magyar natióból Dióssi Gáspár (közvetlenül előtte válhatott meg a fiscalis directori tisztől) és Sárosi János, a székelységről Ferenczi Gábor, a szászok közül Johann Christoph brassai polgár a számvevő.¹¹¹

Újabb, a váratlan változások sorában már nem is meglepő fordulat 1669-ben (januári—márciusi XXXIV. tc.): a hátralékos perceptorokon való számvételt a *Compilatae Constitutiones* szerkesztőire bizzák.¹¹² Annál is kevésbé meglepő, mert amikor majd három éves szünet után, 1671 decemberében újra ismeretes a számvevők kiléte, akkor a fejedelmi tábla ülnökei végzik ezt a munkát.¹¹³ 1672 októberében (VI. tc.) viszont újra a törvényhatósági főtisztek gondjává teszik a számvételt.¹¹⁴

Az utoljára 1668-ban használatos gyakorlatra térnek vissza ismét 1673-ban (novemberi—decemberi XX. tc.): az egyes natiókból választanak számvevőket. A magyar natióból Mikola Zsigmond és Bethlen Gergely látja el ezt a feladatot, a székelység részéről Bethlen Miklós (Udvarhelyszék főtisztje lévén) és Mikes Kelemen. A szászokat azok képviselik, akiket a natio kinevez. Szakértőként részt vesz a munkában Sárosi János.¹¹⁵

Innen azonban a számvevők nevei jó időre nem ismeretesek. Csak 1678 októberében hallunk ismét róluk. Akkor, a XLIX. tc. szerint, az adó inspectorai, mellettük pedig az egyes natiókból az e feladatkörben már ismert Horváth Kozma, a majdani udvari kancellár Kálnoki Sámuel és egy, a szász universitas által kirendelendő személy végzik ezt.¹¹⁶ 1679-i keltű Nemes János főszámvevői megbízatása.¹¹⁷ 1680 januárjában (II. tc.) az akkor létrehozott delegatióra és Nemesre róják ki ezt a feladatot.¹¹⁸ Valójában azonban egy szűkebb számvevő

bizottság végzi el az elvégzendőket, az 1658—1680-i számadások felülvizsgálatát (ez a Bethlen Miklós önéletrajzából ismeretes „baromi” munka). A bizottság tagjai Nemes János, Bethlen Miklós, Macskási Boldizsár, Kálnoki Sámuel, Horváth Kozma és Johann Weinholz szebeni jegyző.¹¹⁹

Az 1680-i nagy számvétel után újra ritkábban találkozunk a számvevők nevével. Csak akkor szerepelnek ilyenek, amikor a kolozsvári fizetőmesterhez küldenek ki számvevőket, az nem jelenhetvén meg az országgyűlésen (1681. júniusi VI. tc.): Kabos Gábort, Mähuly Miklóst és Szabó Gábort.¹²⁰ Ugyanők kell hogy számot vegyenek a kolozsvári fizetőmestertől 1683-ban is (júliusi IV. tc.).¹²¹ 1686 augusztusában is csak a tőle számot vevők neve ismeretes (IX. tc.); Jó Mihály, Bándi Kovács István és Keczei István végzik ezt a munkát.¹²² Általános számvételt végző személyekről csak akkor tudunk újra, mikor az 1687. júliusi—augusztusi országgyűlés számvételt rendel az 1685—1687-i adóról. Akkor Alvinczi Péter ítélőmester, Ugron Ferenc (*egyben generalis perceptor*) és a beszercei Paul Resner a számvevő.¹²³ A számvétel azonban nem hajtható végre; újabb általános intézkedés szükséges. Előbb azonban egy „részintézkedés”: 1688 derekán (májusi—júniusi IX. tc.) ismét csak egy adóról (de a 200 forintos szörnyű kivetésről) s az éléről vétetnek számot; ezt Sárosi János, az egykori országos adófőperceptor, ekkor már ítélőmester, Dállyai Ferenc és Andreas Grauss brassai polgár végzi, melléjük rationistáknak Sinkai István deákot és Luczai Lászlót osztják be.¹²⁴ Az 1685 óta kivetett adókról való általános számadásra csak az az év szeptemberi—októberi országgyűlés szánja el magát (I. tc.). A számvevők névsora ismét Sárosi ítélőmester nevével kezdődik. Rajta kívül részt vesz a munkában Bálint Zsigmond, Maksai Ferenc (feltehetően nem azonos az 1660 táji azonos nevű fejedelmi táblai ülnökkel), Ugron Pál, Keczei István, Baranyai Gergely és Dobolyi Bálint, aki korábban huzamos ideig *kincstári számvevő*.¹²⁵ Az újabb általános intézkedés sem elégséges (ez nem is csoda, hisz 1685-től az évi adókivetések a sokszorosukra növekedtek), úgyhogy az 1689. novemberi—decemberi országgyűlés, XVIII. tc.-ével, ismét számvevőket küld ki: Bethlen Miklóst, Alvinczi Péter ítélőmestert, Maksai Ferencet és Nagysinki János deákot.¹²⁶

Áttekintve most már a számvevők eléggé tarka listáját, bevezetőben leszögezhetünk néhány dolgot — ahhoz kapcsolódva, amit fentebb a számvétel egészét illetően már elmondottunk. *Állandó jellegű rendi számvevőszervről* nem lehet beszélni a fejedelmi kori Erdélyben; a számvételt az adóról az időszak legnagyobb részében feltehetően a fejedelmi kincstár számvevősége végzi. Amikor pedig választott személyek a számvevők, akkor igen gyakran találjuk köztük a fejedelmi kormányzat különböző rangú tisztviselőit. A legmagasabb rangúakat is: emlékeztünk most Bethlen János szerepére a számvételben az igen nehéz 1662—1663-i időszakban, Nemes János 1679—1680-i főszámvevőségére, az adó inspectorainak számvételi megbízatásaira. Eggyel lejjebb lépve a hivatali ranglétrán: nem könnyű összeszámolni, hogy Kolozsvári Márton deáktól és Trauzner Lukáctól Alvinczi Péterig hány (tényleges vagy leendő) ítélőmester vesz részt a számvétel munkájában. De találunk a névsorban egyenként is jó néhány fejedelmi táblai ülnököt

(Daniel Ferenc, Maksai Ferenc, Bethlen Gergely stb.), de a fejedelmi táblát mint testületet is, sőt még a *Compilatae Constitutiones* szerkesztő bizottságát is (benne a két ítélmesterrel és jó néhány táblai ülnökkel). Tovább lépve lefelé: a névsorban találunk több leendő, aktív vagy leköszönt *fiscalis directort*, fejedelmi titkárt. Mindezeknél tán fontosabb azonban a *fejedelmi kincstár* tisztviselőinek szereplése a számvevők közt. Vegyük sorra őket: Gyarmathi Gergely deák jó egy évtizede működik már pontosabban nem ismert, de alacsonyabb tisztviselői beosztásban a fejedelmi kincstárnál, míg 1594 nyarának végén a Gerendit elszámoltató bizottságba kerül. Kolozsvári János, a leendő *fiscalis director* 1596-i számvevőségekor tordai kamaraispán. Az 1601 nyarán határozott közös számvételen természetesen részt vesznek a kincstári számvevők is. 1664 elején Vásárhelyi György kincstári számvevő a számvételi munka kulcsfigurája. A korszak végén pedig ott találjuk a számvételnél Dobolyi Bálint volt kincstári számvevőt.

Vegyük még ehhez hozzá azt is, hogy az 1660-as—1670-es években két ízben is a törvényhatósági főtisztek gondja a számvétel — ezek szintén a *fejedelem* bizalmi emberei. Mi marad hát a szorosabban vett rendi erőknek? Meglehetősen kevés. A rendek ilyen képviselőiről összefoglalóan annyit mondhatunk el: a magyar és székely nácionál vegyesen találunk köztük főrendeket s középbirtokos „megyei nemeseket”, a szászoknál tisztségviselőket vagy hivatali rangot láthatóan nem viselő polgárokat. E személyek kiválasztásánál láthatólag a szakértelem vagy egyáltalán a rátermettség dönt; Bethlen Miklós a legjobb példa rá, irigyelt, de szükség esetén felhasznált képességeivel.

S más oldalról vizsgálva most fejedelmi hatalom és rendiség kérdését a számvételben: ez az ellenőrző tevékenység ugyan nem változtatott a rendek javára fejedelmi hatalom és rendek erőviszonyában. A 150 évből egyetlen olyan eset nem ismeretes, amelyben adóügyi főtisztviselőt vagy éppen ily funkciót viselő fejedelmi főtisztet komolyabban felelősségre vontak volna a számadás nyomán. Ami pedig Barcsai Ákoson történt a török sarc állítólagos hűtlen kezelése miatt, az egészen más lapra tartozik.

3. AZ ÁRSZABÁLYOZÁS FELÜGYELETE

Az adóigazgatási szerveken s az adószámvételt ellátó inkább ad hoc testületeken vagy biztosokon, mint hatóságon kívül az árszabályozás országos szerveit kell még ismertetnünk a közigazgatás területéről. Az árszabályozással kapcsolatos központi kormányzati teendők jó részét a kancellária végezte; erről a maga helyén már beszámoltunk. Az 1620-as években rövid ideig működött külön *limitatio-felügyelőség* is; erről szólunk az alábbiakban.

Az árszabályozási felügyelőséget az 1624. júniusi—júliusi országgyűlés hozza létre. V. tc.-ében a fejedelmet hatalmazza fel arra, hogy „arra rendelt bizonyos tanácsi és fő emberi által” dolgoztasson ki *limitatiót*, s egyben Kamuthy Balázst teszi meg az árszabályozás felügyelőjévé.¹²⁷ Kamuthy hatáskörét az 1625-re elkészült árszabás írja körül. Nála vagy emberénél kellett panaszt tenni a *limitatio* megsértése miatt. Ha az ennek nyomán tartott vizsgálat szerint a feljelentés igaz

volt, az árut elkobozták, az eladó pedig más ugyanolyat kellett hogy adjon hivatalos áron a vevőnek. Ahol Kamuthy vagy embere nem volt jelen, ott a bírónál kellett megtenni a feljelentést, s ha az nem büntette meg az árdrágító eladót, rajta kellett megvenni a büntetést — ha pedig Kamuthy elengedte neki, akkor magán az inspectoron. Ha a bírák nem fogadnák el a feljelentést, a panaszos két nemest szerezzen tanúul, s így kérjen tőlük igazságot, újabb elutasítás esetén pedig protestáljon, s a protestatorio-relatoriát terjessze Kamuthy Balázs elé, az pedig büntesse az ilyen bírákat.¹²⁸

Kamuthy árszabályozási felügyelőségének időtartama éppúgy nem ismeretes pontosan, mint működésének méretei és módja. 1627 októberében azonban az árszabályozás központi felügyeletét már nem ő végzi, hanem a tulajdonképpeni Erdélyben a 3 natio egy-egy biztosa: Kapy András, Balási Ferenc és Dávid deák közhalmi bíró, a Partiumban pedig az ifjabb Bethlen István (váradi főkapitány) és Kornis Zsigmond.¹²⁹ Az ő feladataik még annyira sem kerülnek meghatározásra, mint Kamuthyéi; működésük időtartama sem ismeretes, de semmiképpen sem nyúlhatott Bethlen Gábor halálán túlra.

Az árszabályozási felügyelőség tipikusan ad hoc szerv volt, az 1620-as évek pénzügyi nehézségeinek terméke. Első vezetője Bethlen kormányzatának egyik kulcsembere. Az 1627-i inspectorok közül Kapy tanácsúr, Kornis rövidesen az lesz, az ifjabb Bethlen István pedig váradi főkapitány és a fejedelmi trón várományosa. Fejedelmi szerv a felügyelőség, nem rendi; vezetői pedig jórészt a fejedelmi kormányzati apparátus csúcsán lévő személyek.

B) KINCSTÁRI IGAZGATÁS

I. KINCSTARTÓSÁG

A kincstári igazgatás egyéb országos szerveinek ismertetését a kincstartóság intézményével kell kezdenünk. Az intézményt a Mohács előtti Magyarországtól öröklő Erdély. Az alábbiakban látni fogjuk: mennyire él vele. Mikor töltik be a tisztséget s mikor nem; ha be van töltve, mi tudható meg hatásköréről? Ezekre a kérdésekre keresünk feleletet.

Kezdjük a dolgot a kincstartók névsorával. Jegyezzük meg: a fejedelmi kor erdélyi terminológiája többféleképpen nevezi e tisztség viselőjét: thesaurariusnak vagy supremus thesaurariusnak, supremus cubiculariusnak vagy ennek magyarításként főkomorniknak. Az is megtörténik, hogy egy személy egyszerre viseli a thesaurarius és supremus cubicularius címeket — s még az is, hogy egy adott időpontban egyszerre viseli őket, fél évvel később pedig a kettő közül csak az egyiket, majd ismét mindkettőt. A két elnevezés nem jelent két külön funkciót. Előfordulnak azonban egyéb elnevezések is.

A kincstartók névsora:

Fráter György 1541—1551. ¹³⁰	Kákoni István 1610. ¹⁴⁵
Pókay Jakab 1558. ¹³¹	Wesselényi Pál 1612—1613. ¹⁴⁶
Békes Gáspár 1567—1571. ¹³²	Kamuthy Balázs 1613, ¹⁴⁷ 1620— 1622. ¹⁴⁸
Nagy Péter 1576. ¹³³	Szilvási Boldizsár 1610 (helyettesként), 1614. ¹⁴⁹
Gálffy János 1578—(1581). ¹³⁴	Rhédei Pál 1618—1620. ¹⁵⁰
Kendy Sándor (1578—1581). ¹³⁵	Mikola János 1620. ¹⁵¹
Siger János 1583—1584. ¹³⁰	Mikó Ferenc 1622—1635. ¹⁵²
Bocskai István 1583—1584. ¹³⁷	Kemény János 1637—1644. ¹⁵³
Gyulay Pál 1587—?, ¹³⁸	Sulyok István 1647—1655. ¹⁵⁴
Turloni Gáspár 1597. ¹³⁹	Béldi Pál 1656—1657. ¹⁵⁵
Boronkai Ferenc 1599 októbere előtt. ¹⁴⁰	Thúri László ? 1662. ¹⁵⁶
Pettki János 1601—1602. ¹⁴¹	Cserei Farkas ? 1664. ¹⁵⁷
Szilvási Boldizsár 1601. ¹⁴²	Haller János 1678. ¹⁵⁸
Haller Gábor 1605—1607. ¹⁴³	
Bogdány Ferenc 1610. ¹⁴⁴	

A kincstartók névjegyzékének első tanulsága: a tisztség nincs állandóan betöltve. Tekintsünk el most az első évtizedektől. Az elsőben Fráter György kincstartósága egy különleges képződmény egyik összetevője, 1556 után pedig az adatok hézagossága miatt nem lehet teljesen megnyugtató képet alkotni. 1576-tól azonban mégiscsak sűrűbbek az adatok — de itt sem látunk folyamatosságot, a tizenöt éves háború megindulása előtt sem; az első uralmi válság idején még kevésbé. 1612-től viszont 1657-ig már inkább csak egyes megszakítások vannak a sorban. Ami viszont meglepőnek tűnhetnék, ha nem utaltuk volna már annyi ízben a legendák sorába az Apafi korról elterjedt hiedelmeket: 1662 után voltaképpen egyáltalán nincs kincstartó. Thúri és Cserei kincstartóságát, úgy hisszük, alappal kérdőjeleztük meg; Haller János kincstartósága pedig (1678 február!) a Bethlen—Béldi-párt Erdélyben maradt részének adott taktikai engedmény, érdemi következmények nélkül — s Haller egyébként is rövidesen fogságba kerül.

A második tanulság: a kincstartók, néhány kivételtől eltekintve, viszonylag rövid ideig maradnak tisztükben. Ismét különítsük el Fráter György esetét; a továbbiak közül Pókayt egy évben említik, Békes legfeljebb 4 évig viseli tisztét, Nagy Péter egy évben szerepel, Gálffy kincstartósága is 3 évig ha tart, Kendyének időtartama bizonytalan, Sigeré és Bocskaié legfeljebb 2 év, Gyulayé is kb. 4. A továbbiak közül Haller Gábor is csak jó 1 1/2—2 évet tölt tisztében, Rhédei Pál is kb. annyit. Kamuthy Balázs esete különleges: ő Báthori Gábor uralma végén is kincstartó pár hónapig, s aztán jó 6 év múlva tűnik fel ugyane tisztben, 2 évre. Utána viszont majdnem három és fél évtizeden át három személy tölti be e tisztséget: Mikó Ferenc (13 évig), Kemény János (7 évig) és Sulyok István (8 évig). Béldi kincstartóságának tatár rabságba esése vet véget; Haller János tisztségviseléséről az imént szólottunk. Fráter Györgytől eltekintve tehát összesen három

személyt találtunk, aki 5 évnél tovább tölti be e tisztséget. Hasonlítsuk össze most ezt a kancellárlistával. A különbség szembetűnő lesz. Ott is vannak persze zavarok, üresedések — de hát Csáky Mihály 15 évig kancellár, Kovacsóczy Farkas 16-ig, Péchi 8-ig, Kovacsóczy István 12-ig, utána Kassai István kancellári rang nélkül 10 éven át látja el e teendőket; Bethlen János 19 évig kancellárkodik. Az 1556 és 1679 közti 123 évből (1679 után a tisztség ismeretesen betöltetlen) kerek 80, tehát az időszak kis híján kétharmada esik az ő kancellárságuk idejére. Ha ugyanezt az időszakot vesszük összehasonlítási alapul (s joggal, hisz Haller János után nincs kincstartó 1690-ig), a három hosszabb ideig fungáló kincstartó tisztségviselési éveit összegéül 28 évet kapunk, a kancellárok 80 évének alig több mint egyharmadát. Már ez az összehasonlítás is bizonyos gyanúkat ébreszthet; ezt a gondolatsort azonban hagyjuk egyelőre befejezetlenül, s közelítsük meg másfelől a kérdést.

Mi a kincstartóknak e tisztüktől független rangállása? Többségük (Fráter György, Békes, Gálffy, Kendy, Bocskai, Gyulay Pál, Szilvási — ő csak második kincstartósága idején —, Haller Gábor, Kákoni, Kamuthy Balázs, Mikola, Mikó, Sulyok, Haller János, vagyis Thuri és Cserei leszámításával összesen 25 kincstartóból 14) kincstartósága idején már tanácsúr. Hárman (Pettki János, Kemény János és Béli Pál) csak kincstartóságuktól való megválásuk után lesznek tanácsurak, de természetesen már előbb is a főrendek közé számítanak, kincstartóságukkal párhuzamosan törvényhatósági főtisztségeket vagy emellett még más országos tisztségeket is betöltenek. A fennmaradó 8 kincstartó közül is főrendű Pókay Jakab, Siger (az ő tanácsuraságáról szóló adattal nem talákoztunk, de a székely arisztokrácia legfelsőbb rétegébe tartozván, ez nem elképzelhetetlen nála), Wesselényi Pál és Rhédei Pál. Összesen négy személy nem tartozik a tanácsi rendbe vagy a főurak „második kategóriájába”: Nagy Péter, Turloni, Boronkai, Bogdány; ezek pontosabb rangállása éppúgy nem ismeretes, mint a kincstartósághoz vezető hivatali karrierje. A kincstartók nagy többsége főrangú személy hát. S ha a 16. században még akad is köztük két alulról, a hivatali ranglétrán felemelkedett személy (Gálffy és Gyulay), a többiek már született főrendek. Itt ismét ébredhetnek bizonyos gyanúink, hisz a kincstartói igazgatás inkább követel bizonyos szakismerteket, mint a közigazgatás és a bíraskodás. Hagyjuk azonban egyelőre nyitva ezt a kérdést is.

Ismét másunnan közelítve témánkhoz: fejedelmi hatóság-e a kincstartóság, vagy rendi jellegűnek tekintjük-e? A névsor eléggé egyértelmű e tekintetben. Fráter György itt is külön eset; a továbbiak közül Békes János Zsigmond kreatúrája, Gálffy és Gyulay a Báthoriaké, Bocskai a fejedelem nagybátyja, Mikó Ferenc Bethlen Gábor unokatestvére, Kemény János és Sulyok kifejezetten I. Rákóczi György kreatúrái. De, a fejedelmi tanácsról elmondottakra visszagondolva, a többi tanácsúr-kincstartóban is inkább csak alkalmoszerűen lehet rendi tendenciák hordozóit látni. Ahol pedig valóban a rendeknek tett taktikai engedményről van szó (Haller János), ott ennek tartama s vége ismeretes. A kincstartók, legalábbis nagy többségükben (különösen tisztségviselésük éveit tekintve), a fejedelem bizalmi emberei.

Mielőtt még a kincstartók hatáskörének elemzésére térnénk (s ott nyert eredményeink segítségével próbálnánk választ adni az imént nyitvamaradt problémákra), szóljunk egy olyan, az eddigiektől eltérő természetű kérdésről, amelyre nincs módunk határozott választ adni. Ez a kettős kincstartóság kérdése. Ezzel a jelenséggel három ízben találkozunk: Gálffy és Kendy, majd Siger és Bocskai, végül Pettki és Szilvási együttes kincstartósága esetében. (Bogdány és Kákoni, Wesselényi Pál és Kamuthy Balázs s végül Rhédei Pál és Mikola időben váltják egymást.) Gálffy és Kendy együttes kincstartóságához nem férhet kétség, hisz ugyanaz az oklevél egymás mellett nevezi így őket. De a másik két esetben is párhuzamosnak vehetjük a fungálást, még ha Siger és Bocskai esetében az elnevezés eltérő is; többször utaltunk az elnevezések bizonytalanságára. A kettős kincstartóság intézményére egyelőre nem találunk magyarázatot; a kincstartói hatáskör elemzése sem fog segíteni ebben. Legfeljebb olyan paralelekhez nyúlhatnánk, mint a kettős főispánság vagy a kettős székely főtisztviség — de hát akkor miért nincs ez így már 1556-tól, s miért tűnik el 1601 után? Ismételjük: egyelőre nem látunk itt reális magyarázatot.

A kincstartók hatáskörét részben néhány fennmaradt instructiójukból, részben más természetű adatbázisról rekonstruálhatjuk. Különítsük el itt is Fráter György kincstartói hatáskörét; ő valóban minden olyan kincstári jövedelemmel rendelkezik, amelyet az az Izabellával s az a köré csoportosuló erőkkkel folytatott hatalmi harcában biztosítani tud magának. Az első érdemi szabályozás, Siger kincstartói hatáskörének megállapítása (1583) elég általánosan körvonalazza Siger feladatait: ő szedeti fel az adót (s utalványoz belőle a fejedelmi tanács határozata szerint), sűrűn kell hogy látogassa a váruradalmakat, sókamarákat, más kincstári jövedelmi forrásokat, ő végzi a számvételt. Joga van (a helytartók jóváhagyását kikérve) a nem megfelelő kincstári tisztek megváltoztatására.¹⁵⁹

Jóval részletesebben szabályozza Bethlen Gábor Kamuthy Balázs kincstartói hatáskörét (1620. július 18.). A kincstartó most is egyaránt felügyel a szorosabban vett kincstári és az országos jövedelmekre; nemcsak a só- és ércbányák, harmincadok, vámok, sókikötők jövedelmei folynak az ő kezéhez, hanem az adók is (a vártartományok s más uradalmak jövedelmeit a fejedelem a maga számára tartja fenn, de a kincstartó azok felett is főfelügyeletet gyakorol). Minden kincstári tisztviselő neki van alárendelve, kivéve a számvevőket; azok közvetlenül a fejedelemtől függnék. A neki alárendelt tisztségviselőket ő állítja tisztükbe, ő adat nekik instructiót is. A kincstartói utasítás azonban a továbbiakban már eléggé általánosságokban mozog: Kamuthy gyakran látogassa a bányákat, aknákat, hozassa helyre a fogyatkozásokat, építtessen; a jövedelmek jobb bevételezésére tartson generalis perceptort, melléje adjon két hites íródeákot; a tisztviselőkkel negyedévenként szolgáltattassa be a jövedelmeket, minden tisztet évente kétszer vonasson számadásra, a számvevők pedig terjesszék a számadásokat a fejedelem elé, s az adjon pecsét alatt általános nyugtát a számadóknak. A hanyag vagy elégtelen tisztségviselőket a kincstartó (Bethlen István helytartóval egyetértésben) leváltathatja, s újakat nevezhet ki helyükbe; az ilyen változásokat azonban azonnal

jelenteni kell a fejedelemnek. Külön a kincstartó lelkére kötötte Bethlen: vigyáztasson arra, hogy a kiviteli tilalom alá eső áruk ne kerüljenek ki az országból.

A kincstartói jogok eléggé általános meghatározásával szemben az utasítás végén ott áll egy igen határozott korlátozás: a thesaurarius kifizetést csak a fejedelem rendeletére eszközölhet (ide számítanak természetesen Bethlen korábbi rendelkezései is fizetésekről, deputatumokról). Csak akkor volt elég ehhez a helytartó rendelkezése, ha követségek, posták költségeire, nekik szánt ajándéokra kellett utalványozni.¹⁶⁰

A harmadik kincstartó, akinek hatásköre általános szabályozásra kerül, Mikó Ferenc. Kezdjük a dolgot két sokatmondó évszámmal: Mikó 1622-ben veszi át a kincstartóságot, hatáskörének szabályozásai pedig 1630-ból valók. Előbb az 1630. januári—februári országgyűlés intézkedik úgy, hogy a kincstartót Brandenburgi Katalin és a tanács jelölje ki (IX. tc.; Mikó akkor már 8 éve fungál tisztében), annak kezéhez folyjanak a fejedelemasszony magánjövödelmei is (IV. tc.), a kincstartó azonban kifizetéseket csak a gubernator és a tanács hírével s határozatából tehet (IX. tc.); ezen túlmenően Brandenburgi Katalin és tanácsa adasson instructiót a kincstartónak.¹⁶¹ Az országgyűlés bezárásának másnapján, február 18-án a fejedelemasszony a gubernator és a tanács hozzájárulásával újra kinevezi Mikót kincstartónak, s instructiót ad neki. Ez az utasítás sem mond többet Kamuthy 1620-i instructiójánál, ami a dolgok érdemét illeti: Mikó kezéhez folyjanak az ország mindenfajta fiscalis és más közjövödelmei. Részletesen szabályozza azonban az utasítás a kormányzat 1629 novembere s 1630 ősze közti különleges formájából eredő kérdéseket: a kincstartó jelentősebb kifizetést csak Bethlen István és a tanácsurak döntése alapján tehet; a fejedelemasszony rendeletére tett kifizetéseket (annak személyi szükségleteire, udvartartására, az udvari és mezei katonaság fizetésére stb.) jegyeztesse fel a kincstartóság irnokaival s őriztesse meg maga igazolására; havonta nyújtsa be a gubernatornak s a fejedelmi tanácsnak a kiadások jegyzékeit, azok vizsgálják felül őket, s Brandenburgi Katalinnak csak a literae expeditoriae aláírása marad.¹⁶²

A kincstartók hatáskörének általános szabályozásait illetően egy dolog szembetűnő: az, hogy mindhárom rendezés (az 1630-iat egynek véve) rendkívüli helyzetben történik. 1583-ban a fejedelem kiskorú, Erdély államéletét Báthori István irányítja a távolból, ő szabályozza Siger feladatait is. Kamuthy Balázs 1620. júliusi instructióját Bethlen Gábor Besztercebányáról, első hadjárata idején adja ki, amikor Erdélyt öccse mint helytartó útján kormányozza. Mikó hatáskörének szabályozásai pedig az 1630 eleji helyzetben születnek. Így nyugton állíthatjuk: normális helyzetben a kincstartó feladatkörét nem szabályozza írásos rendelkezés, az a fejedelem közvetlen és konkrét intenciói szerint járt el.

Mit rekonstruálhatunk más forrásokból a kincstartók tevékenységéből? A kincstartóság mint hatóság fondját aránytalanul kevésbé sikerült helyreállítani, mint a kancelláriáét. Azt pedig szögezzük le határozottan: a kancellária kincstári vonatkozású kiadványain semmi nyoma nincs annak, hogy a kincstartó befolyással bírt volna ezek elkészültére — sem hivatkozás nincs bennük annak az ügyben tett előterjesztésére, sem a kincstartó (vagy valamelyik alsóbbrangú kincstartósági

tisztviselő) nem ellenjegyzi ezeket a rendeleteket. (A kincstartó ellenjegyzését még a kincstárnak azokon a nyugtáin sem találjuk ott, amelyeket ilyen alsóbb kincstári tisztviselők — számvevők, komornik deákok — ellenjegyeznek.) Az a szerény mennyiségű adat, amely a kincstartók tényleges tevékenységéről beszél, elsősorban *adóügyi*¹⁶³ és *hadellátási*¹⁶⁴ tevékenységüket tükrözi. Szórványos nyomok vannak arra, hogy a kincstartó utalványozott pénzt a *fejedelem vásárlásaira*,¹⁶⁵ *udvari emberek fizetésére*,¹⁶⁶ az *aranyváltás* ügyeivel foglalkozott,¹⁶⁷ *harmincadügyeket* intézett,¹⁶⁸ a *fejedelmi mézgyűjtésre* utalt ki pénzt,¹⁶⁹ *elkobzások* ügyében járt el,¹¹⁰ a *diplomáciai szolgálat* számára utalványozott.¹⁷¹

Mindaz, amit a kincstartók hatásköréről elmondottunk, tágabb értelmét bizonyos összehasonlításokban nyeri majd el. Most térjünk rá (ezen összehasonlítások elkészítéséül is) a többi országos kincstári igazgatási szervek ismertetésére.

2. A TIZEDFŐARENDATOR

A kincstartók hatáskörének ismertetésénél (mind az instructiók és más általános rendelkezések vonatkozásában, mind a szükségképpen eléggé szegényes adatanyagon épülő részletes hatásköri elemzésben) feltűnhetett olvasónknak, hogy sehol sem volt szó a kincstartók tizedügyi hatásköréről, pedig a tized a katolikus egyház javainak szekularizációja után (az egyházközségek lelkészeinek hagyott részt kivéve) a fejedelmi jövedelmek közé tartozott. A tizedjövedelmek igazgatását külön országos főtitst, a tizedfőarendator végezte; neve onnan magyarázandó, hogy a magyar megyék tizedeit a földesurak általában bérbe vették (a Székelyföldön a tized intézménye ismeretlen volt), innen tehát csak a bérösszegnek kellett a kincstárba folyni, s csak a százságról fizették be természetben a tizednek a fiscusnak járó részét.

Az alábbiakban előbb a főarendatorok névsorát adjuk.

Mosdóssy Ambrus 1560.¹⁷²

Csanády János? 1570.¹⁷³

Sombori László 1575—1590.¹⁷⁴

Mindszenti Benedek 1594—1599.¹⁷⁵

Keserű János 1600.¹⁷⁶

Szilvási Boldizsár 1607—1610,

1613—1616.¹⁷⁷

Balassi Ferenc 1617—1620.¹⁷⁸

Kákoni István 1622.¹⁷⁹

Debreczeni Tamás 1623—1629.¹⁸⁰

Kapy András 1630—1634.¹⁸¹

Wesselényi Boldizsár 1634—1646.¹⁸²

Kemény János 1646—1657.¹⁸³

Kassai Ferenc 1661.¹⁸⁴

Ghillányi Gergely 1663—1673.¹⁸⁵

Teleki Mihály 1674—1690.¹⁸⁶

Névsorunk nem teljes ugyan, de szembetűnően kevesebb benne a hiány, mint a kincstartókéban. Már eleve megkockáztathatjuk az állítást: a főarendator tisztségét valóban folyamatosabban is töltötték be, mint amazt.

S kikkel? A listán szereplő 15 személyből 8 tanácsúr (vagy már főarendatori tisztsége elnyerésekor az, vagy időközben kerül a tanácsba), 3 egyéb főrangú

személy (Keserű és Wesselényi Boldizsár főispán, Kassai főudvarmester), egy a fejedelemmel sógorságban álló udvari ember. Csak három személy tartozik más kategóriába: Debreczeni Tamás, Bethlen Gábornak a rendek által olyannyira gyűlölt praefectusa, rajta kívül Mosdóssy Ambrus és (ha valóban betöltötte e tisztséget) Csanády János, aki bizonyos azonos az ily nevű kancelláriai titkárral. A tanácsurak közt is olyan jelentős személyiségeket találunk, mint Sombori, Szilvási, Kemény János, Teleki.

Ha azonban mindebből arra gondolnánk, hogy itt főurakat látunk egy kincstári igazgatási ág élén, akkor korlátozásul jelezniük kell valamit. A tizedfőarendatorok mellett helyettesként *vicearendatorok* állnak. I. Rákóczi György kora előtt egyetlen vicearendatort ismerünk, Szárazai Mátyást.¹⁸⁷ I. Rákóczi György uralmától kezdődőleg azonban a korszak végéig konzekvensen a *fejedelmi praefectusok* töltik be egyben a vicearendatori tisztséget is. Ők a szakhivatalnokok a tanácsúr vagy más főrendű főarendator mellett.

A főarendator hatásköréről csak általánosságokban szólhatunk. Van ugyan nyom arra, hogy külön levéltára volt,¹⁸⁸ ez azonban nem maradt külön fondként ránk, s nem is volt rekonstruálható. Így be kell érniünk azzal, hogy a főarendator irányította a kincstárt illető tizedbérlet-összegek és tizedek igazgatását (mit ti. nem a kancellária vagy a praefectus — mint vicearendator — végzett ebből), s mellékeladatként ő vette be a száz papság census cathedraticusát, sőt census sancti Martiniját is.¹⁸⁹

3. A FEJEDELMI PRAEFECTUS

A rendi társadalom rangfokozatait tekintve a kincstartónál és tizedfőarendatornál jóval szerényebb rangállású, a kincstári igazgatásban azonban, látni fogjuk, sokkal fontosabb szerepet vivő főtiszt volt a fejedelmi javak praefectusa.

A praefectusi tisztségre már 1591-ből van nyom;¹⁹⁰ betöltőit azonban csak Bethlen Gábor uralmának második felétől ismerjük. Az alábbiakban adjuk névsorukat.

Debreczeni Tamás 1623—1630.¹⁹¹
1609-ben szatmári provisor.¹⁹² Praefectussága alatt tizedfőarendator is. 1630 elején meg kell válnia tisztétől; a Rákócziak magyarországi javainak praefectusa lesz.¹⁹³

Szárazai Mátyás 1630—1631.¹⁹⁴
1615—1622: a nagyobb kancellária írónoka. 1629 májusában tizedvicearendatorként említik; kérdés, hogy e tisztét praefectussága alatt megtartja-e?

Deli Farkas 1632—1637.¹⁹⁵
Vele kezdődik az az előbbieken már említett gyakorlat, hogy a praefectus egyben vicearendator is. E tisztséget a további praefectusoknál nem jelezzük külön.

Szénás Péter 1639—1651.¹⁹⁶
1633-ban Bihar megye alispánja.¹⁹⁷ 1634 végétől (Bornemissza Pál helyén, akit egy török—erdélyi határincidens miatt más feladatkörbe kell helyezni)

jenei kapitány.¹⁹⁸ 1635-ben portai főkövetségnek is tagja.¹⁹⁹ 1642 és 1647 közt említik a fejedelmi tábla ülnökeként.²⁰⁰ Szénás praefectussága után a tisztség egy ideig nincs betöltve.²⁰¹

Sebessi Miklós 1652—1655.²⁰² 1646-tól 1649-ig marosportusi perceptor.²⁰³ 1648-tól egyben vöröstoronyi perceptor is.²⁰⁴ 1648 novemberében portai követséget is visel.²⁰⁵ 1657-ben katonai tisztségben találjuk: udvari főkapitánynak is nevezik,²⁰⁶ de az udvari gyalogok főkapitányának is.²⁰⁷ Valószínűbbnek tartjuk, hogy az utóbbi tisztséget viselte.

Kendi János 1657—1660.²⁰⁸

Bedőházy Tamás 1660.²⁰⁹

1642-ben a kisebb, 1647-ben a nagyobb kancellária írnoke. 1654—1657-ben kincstári ügyész.

Tisza István 1661 első fele.²¹⁰ 1659 májusában debreceni harmincados.²¹¹ 1660 őszétől kővári kapitány.²¹² 1662—1663-ban portai ügyvivő; onnan visszatérőben hal meg 1663. október elején Brassóban.²¹³

Udvarhelyi János 1661. szeptember—december.²¹⁴

1642-ben a nagyobb kancellária írnoke. 1662-ben dévai kapitány.

Vizaknai Nagy Péter 1661—1664.²¹⁵

Udvarhelyi György 1664—1667.²¹⁶

1641—1642-ben a kisebb, 1648-ban a nagyobb kancellária írnoke. 1662 januárjában Kemény János mellett lát el közelebbiről nem ismert kincstári tisztséget.

Belényessy Ferenc 1667—1673.²¹⁷

Alvinczi Péter 1673—1684.²¹⁸

Inczédi Pál 1686—1690.²¹⁹

A listát először abból a szempontból vegyük szemügyre: honnan, milyen pályafutás után kerülnek tisztükbe a praefectusok. A 14 ismert személy közül kincstári szakhivatalnoknak tekinthető 6 (Debreczeni, Szárazai, Sebessi, Bedőházy, Tisza, Alvinczi); ezt feltételezhetjük Deliről is. Más típusú hivatali pályát fut meg Kendi és Belényessy (bár az ő korábbi hivatali pályájuk adatainak kelte és praefectusságuk közt is jelentős „üres” időköz van). Némileg e két utóbbiéhoz hasonló, de még kevésbé ismert a két Udvarhelyi, Vizaknai Nagy Péter, továbbá Inczédi Pál előzetes karrierje. Mindezekről azonban eléggé biztonsággal állíthatjuk, hogy kisnemesi, egyházi tisztségviselői vagy hivatalnok-értelmiségi családból származnak, élesen elütve ezzel a kincstartóktól vagy tizedfőarendatoroktól. Az egyetlen kivétel, Szénás Péter is legfeljebb ha a középúton áll az Alvinczi—Kenditípusú felemelkedők s a nagyurak közt: Bihar megyei alispán, tehát nyilván már nem kisnemesi birtokkal rendelkező megyei nemes, egy fontos végvár kapitánya s egy portai főkövetség tagja praefectussága előtt. A praefectusság azonban elsősorban mégiscsak kincstári szakhivatalnokok emelkedésének tetőpontja — vagy lépcsőfok még fentebbre (ha ti. innen a pálya a politika változásai vagy attól független egyéni bukásuk lévén nem lefelé vezet).

Vannak ti. olyan praefectusok, akik már e tisztségük viselése közben feljebb lépnek a ranglétrán. Pályája előző szakaszának ismeretében nem csodálkozunk ezen Szénás Péter esetében. Kendinél az 1659. nyári táblai ülnökség csak epizód — de persze az ülnökségében való meg nem erősítés nem jelent törést karrierje ivében. Alvinczi viszont már valóban ítélőmester praefectussága második szakaszában.

S a további pálya? Az utak egy része felfelé visz. Alvinczié mellett ideszámít Kendié is; a 14 ismert praefectusból 2 jut el az ítélőmesteri rangra, ami magas arányt jelent. Akiknek azonban a többi praefectusok közül ismerjük további pályáját (ill. egyáltalán van ilyen, hisz Szénás feltehetően haláláig viseli tisztét, Udvarhelyi György e tisztében hal el, s Belényessyt, akkor már jó harmincéves hivatali karrier után, betegsége miatt menti fel funkciójából a fejedelem), azok egy része a politikai viharok játékszere lett. Debreczeninek távoznia kellett erdélyi tisztéből — hogy aztán I. Rákóczi Györgytől mint magyarországi nagyúrtól kapjon azzal közel egyenértékű állást; Tisza utolsó tisztsége, a második nagy uralmi válság végén, portai ügyvivőség, a praefectusságnál szerényebb tisztség. Sebessi Miklós emelkedő ívű pályáját 1657 után nem tudjuk nyomon kísérni, halálának időpontja nem ismeretes. Két további praefectust, Udvarhelyi Györgyöt és Vizaknai Nagy Pétert viszont már nem a nagypolitika viharai, hanem belső, kormányzati-rendi torzalkodások buktatnak meg. A praefectusi tisztség lehet lépcsőfok felfelé is — de hozhat veszedelmet is hordozójára, mint a nagy hivatali karriernek általában a 16—17. századi Erdélyben.

Az elmondottaknak azonban már önmagukban is fel kellene kelteniük érdeklődésünket a praefectus *tényleges* hatásköre iránt. Főúri kincstartók és kismemesi-papi-hivatalnok-értelmiségi családokból származó praefectusok: eleve felmerül a kérdés, hogy ki ebben az összetételben inkább a fejedelem embere, s egyben ki az, aki a tényleges munkát végzi — annál is inkább, mert a praefectus a főrangú tizedfőarendator mellett is feltűnt mint vicearendator. A spekulatív válasz akár már kész is lehetne. Próbáljunk ehelyett a praefectusi hatáskör elemzésével felelni; ez a hatáskör ti., legalábbis bizonyos időszakokra nézve, rekonstruálható.

Kezdjük a hatáskör elemzését a *kincstári jogokat általában érintő* teendőkkal. A praefectusra hárult a *fiscalis jóságok állományát sértő sinistra impetratiók felülvizsgálata*,²²⁰ magánszemély producáltatása helységre vonatkozó jogairól.²²¹

Sokszorta bonyolultabbak voltak e főtiszt teendői a *kincstári uradalmak igazgatása* terén.

E vonatkozásban is voltak az előbb említettekkel rokon, bár nem azonos ágendái: foglalkozhatott a *birtokok területi állományával* (határper,²²² egy helységnek a várhoz foglalása)²²³ csakúgy, mint *jobbágyerejével*,²²⁴ *illetéktelen betelepedők kiutasításával*.²²⁵ A birtok állománya kérdésének más, a praefectus látókörébe kerülő aspektusai voltak az *építkezések*,²²⁶ *tóásások*,²²⁷ ügyei. Ismét más típusú teendője volt e főtisztnek *készletkimutatások*²²⁸ beszerzése az uradalmaktól.

Más természetű, de ugyanúgy a kincstári uradalmak vagy egy-egy uradalom egészét illető teendője volt a praefectusnak az *uradalmak általános felülvizsgálata*.²²⁹

Az uradalmi gazdálkodás egyes ágazataira térve, a *földművelés* terén a praefectus gondoskodott szükség esetén *vetőmag* előteremtéséről az egyes uradalmak számára.²³⁰ Aránytalanul többet foglalkozott ennél az *egyes mezőgazdasági munkák* elrendelésével, sürgetésével.²³¹

A praefectusnak az *állattenyésztés* terén adódó feladatai közt említsük előbb az *állatbeszerzés* ügyeit,²³² majd a szorosabban vett *állattenyésztés* sokágú teendőit.²³³

Rajta tartotta a szemét a kincstári uradalmak *tizedelésén* is;²³⁴ az uradalmak vezetőin át is intézkedett a kincstárnak járó *szász tized* beszállításáról.²³⁵

Nem ritkán kellett foglalkoznia a praefectusnak az uradalmak *termény- és állatelladási* ügyeivel is.²³⁶

A kincstári uradalmak gazdálkodásának két fő ágazata mellett azonban jó néhány mellékágazat is volt. Ilyen, a praefectusnak nem kevés gondot jelentő mellékágazat volt a *sör*-²³⁷ és *pálinkafőzés*,²³⁸ *borfoglalás*,²³⁹ *kocsmáltatás*²⁴⁰ komplexuma.

Ismét külön ügykört alkottak a praefectusnak a kincstári uradalmakkal kapcsolatos hatáskörén belül az uradalmak eddig nem érintett *ipari tevékenységnek* ügyei (lisztelő,²⁴¹ fűrészes,²⁴² és papírmalmok,²⁴³ az uradalmak egyéb mesterembereinek foglalkoztatása²⁴⁴).

További teendői adódnak e kincstári főtisztnek az *uradalmak népével* kapcsolatban. *Jogállásuk* kérdéseivel is foglalkoznia kell.²⁴⁵ Többértű feladatot jelentettek számára az uradalmak *jobbágyságának* ügyei (jobbágyszolgálatok,²⁴⁶ a jobbágnép más uradalomba való szolgáltatása²⁴⁷ vagy éppen áttelepítése²⁴⁸).

A praefectus elé kerültek (igazgatási úton s nem e főtiszt később elemzendő bíraskodási funkciója révén) az uradalmak bizonyos *bíraskodási* ügyei is.²⁴⁹ Némi rokonságban vannak ezzel az ügykörrel a fiscalis uradalmak váraiban fogva tartott személyek *rabtartási* ügyei.²⁵⁰

E kincstári főtiszt volt hivatva törődni az *uradalmak jövedelmeinek beszolgáltatásával*.²⁵¹ Sűrűn rendelkezett *élelem* beszállításáról a *fejedelmi udvar ellátására*.²⁵² De küldetett be az uradalmakból *építőanyagot is a fejedelmi építkezésekhez*,²⁵³ sőt még *vadászmadarakat* is a fejedelmi vadászatok céljára.²⁵⁴

A kincstári birtokok termékeiből, jövedelméből pedig a praefectus is *utalványozott* — vagy fejedelmi rendeletre való hivatkozással, vagy anélkül. Ez sokféle célra történhetett. Utalványozott a praefectus fejedelmi tisztek conventiójába, a fejedelem részére fuvarozók számára, várőrségek fizetésére, iskolai célokra (professzorok fizetése, fejedelmi alumnusok tartása), a kincstári bányák szükségleteire vagy egyszerűen fejedelmi adomány, deputatum folyományaképpen.²⁵⁵

Nem ennyire sokrétű, de azért nem is volt egysíkú a praefectus hatásköre a *bányaügy* területén.

Kezdjük a dolgot az *érbányászattal*. A praefectus gyakorta rendelt jelentést alantasaitól a bányaművelés *eredményeiről*, a *bányatermék-készletekről*.²⁵⁶ Foglalkozott a *bánya- és hámorépitkezések* ügyeivel.²⁵⁷ Intézkedett a bányák *munkaeszköz-, fenntartási anyagszükségletének* ellátására.²⁵⁸ Magával a *bányász néppel* ritkábban akadt gondja a praefectusnak.²⁵⁹ *Hámorhoz mesterember rendelése* sem lehetett sűrűn feladata.²⁶⁰ Gyakrabban volt szükséges intézkednie a *higanyváltás*,²⁶¹ ill. a *higanyeladás*²⁶² ügyeiben. Rendelkezett *higanydeputatum kiadásáról* is.²⁶³ *Élelmiszert* utalványozott a bányák számára.²⁶⁴ Bizonyos ellenőrzést gyakorolt a *magán-érbányászattal* általában szorosan

együtt kezelt *penzverésügy* terén egyetlen ízben találunk utalást hatáskörére: az 1688. márciusi VII. tc. intézkedik úgy, hogy a tallérveréshez szükséges példázóvasat a fejedelem aranytallérverője a praefectus hírével adja ki a pénzverési jogot nyert helyekre.²⁶⁶

Némileg bővebben szólhatunk a praefectus *sougyi* hatásköréről, minthogy legalább az Apafi-korból olyan sókamarási utasítások egész sorával rendelkezünk, amelyek többek között a praefectus és az egyes sóbányaüzemek vezetői viszonyát is szabályozzák. Mikor Alvinczi Péter 1671-ben még mint rónaszéki sókamarás instructiót nyer, ebben a következők állanak e viszonyról: a bánya vas- és acélszükséglete dolgában a praefectushoz forduljon (19.); ha a sóaknák útja megromlott, s maga nem tudja rendbe hozatni, a praefectustól kérjen segítséget (3.); sódeputatumot csak a fejedelem vagy a praefectus rendeletére adjon ki (15.); az utasításában nem szabályozott ügyekben a fejedelem vagy a praefectus rendelete nélkül ne eszközöljön kifizetést (20.), s egyáltalán, olyan kérdésekben, amelyekre instructiója nem ad választ, a fejedelemnek vagy a praefectusnak tegyen jelentést, s tőlük várjon döntést.²⁶⁷ Némileg bővebb ennél e tekintetben Batizi János máramarosi kamaraispán 1673-i instructiója: Alvinczi utasításának ismertetett pontjain túl (amelyeket egészükben megismétel) arról is rendelkezik, hogy ha a kamaraispán károsnak találná a só régi mód szerinti vágatását, a fejedelemtől vagy a praefectustól kérjen döntést (11.), a sóhajók ügyét a praefectussal együtt rendezze (6.), s végül a praefectus rendelkezék a huszti udvarbíróknak, hogy az adjon gyertyabelet a kamaraháznak a gyertyaöntéshez.²⁶⁸ Szilágyi Gergely máramarosi sókamarás 1675-i utasítása kevesebb újat hoz: az aprósó árának 2/3-a a fejedelemé, 1/3-án a praefectus és a sókamarás osztozzék (16.).²⁶⁹ A máramarosi bányák provisorának 1680-i instructiója is csak annyit tesz hozzá ezekhez: az a praefectustól kérjen kendert a sóbányák köteleihez (32.); a bányauraldom dézmájának negyedén is a praefectus és a provisor osztozzék (23.).²⁷⁰ Az utolsó máramarosi sóbányaprovisori instructio (1684; ezt Bornemissza Anna adja ki) ismét nem sokat módosít az előzőkön: a provisor a fejedelemasszony vagy a praefectus rendelkezését kérje új akna nyitását vagy más érdemi munkát illetően (11.); az állattenyésztés jövedelmét (mint a többit is) az ő rendeletük szerint fordítsa oda, ahová kell (7.).²⁷¹

Feltételezhetjük, hogy e korban a többi sóbánya helyzete s a praefectus velük kapcsolatos teendői is hasonlóak voltak a máramarosiakhoz (az a tény, hogy a máramarosi aknák *formailag* Bornemissza Anna birtokában voltak, a praefectus e hatáskörét nem érintette). Mindenesetre lássuk: mit mondanak még egyéb források a praefectus *sougyi* hatásköréről.

A praefectus gondoskodott a sóbányák *anyagszükségletéről* (az instructiókban foglaltakon túlmenően is).²⁷² Szorgalmazta a *sótermelést*, gyakorlati intézkedéseket is adott a termelés bővítésére, építkezésekre.²⁷³ Feladata volt *sóbányaváros kiváltságának védelme*.²⁷⁴ Az ő kezéhez folytak a *sókikötőkben* (portusokon) a hajóktól vett vámok.²⁷⁵ Ő rendelt sót a kamaráktól a *fejedelmi udvar számára*,²⁷⁶ a *kincstári uradalmak* szükségleteire.²⁷⁷ *Utalványozott* sót a fejedelem vásárlásainak kiegyenlítésére, fejedelmi tisztek conventiójába, hadfelszerelésre, hadak tartására

vagy (fejedelmi rendeletre) egyes személyeknek. Az is megtörtént, hogy ő adatta el az illetékes sötiszttel deputatumot nyert személy sóját.²⁷⁸ S minthogy az egyes sóbányákhoz kisegítő mezőgazdasági üzemek is tartoztak, az sem volt ritka eset, hogy a praefectus ezekből rendelt *gazdálkodást* vagy *élést* a fejedelem, ill. konyhája számára, conventióba vagy egyébképpen.²⁷⁹

Végül a főtiszt bányászati hatáskörének ügykörei közé soroljuk a *salétromfőzésel* kapcsolatos teendőit.²⁸⁰

A praefectusi hatáskör következő nagyobb ügykör-csoportjába, a *tizedügy* körébe tartozó teendők a praefectus tizedvicearendatori funkciójából is eredtek. Ez az ügykör az ügyforgalom mennyiségét tekintve kb. e főtiszt sóügyi hatáskörének ügyforgalmáéval volt azonos méretű; összetételében azonban nem volt túlságosan bonyolult. A praefectus rendelkezett a *tizedelés előfeltételül szolgáló mezőgazdasági munkák* elvégzésére.²⁸¹ Sürgette a tized, ill. az árenda *behajtását*,²⁸² jelentéseket várt és kapott annak *mennyiségéről*.²⁸³ Intézkedett *hordók* beszerzéséről a tizedeléshez.²⁸⁴ Foglalkozott a tized *beszállításának* gondjaival.²⁸⁵ Fejedelmi döntések alapján intézkedett tized *deputálásáról*, *tizedkedvezményekről*.²⁸⁶ S a tizedtermékekből is *utalványozott* a fejedelmi udvar vásárlásaira, fejedelmi tisztek conventiójába, bányák anyagellátására.²⁸⁷

A praefectus hatáskörében még kisebb a spektruma az utolsó nagy kincstári ágazat, a *harmincadügy* anyagának. Teendői itt az egyes *harmincadhivatalok jövedelmeinek beszolgáltatásában*,²⁸⁸ bérbé adott harmincadok *bérének behajtásában*,²⁸⁹ *mentességek* érvényesítésében,²⁹⁰ *elkobzott csempészárúknak* a fejedelmi kincstárba való továbbításában²⁹¹ merültek ki, s a harmincadjövedelmekből a fejedelmi udvar vásárlásaira, kincstári uradalmak számára, bányák ellátására, higanyváltásra, katonák hópénzére való *utalványozásban*.²⁹²

A kincstári gazdálkodás egyes ágazataiban végzettségen túl azonban volt a praefectusnak néhány egyéb fontos feladatköre is.

Kezdjük ezek ismertetését *adóügyi* hatáskörével. Az Apafi-korban eléggé elterjedt (bár nem teljesen általános) gyakorlat, hogy a praefectus veszi be egyrészt az *idegen kereskedők*.²⁹³ másrészt a *kincstári tisztek*²⁹⁴ (vagy egyes kategóriáik), elvértve más *kincstári népek*²⁹⁵ adóját is.

A praefectus két további hatáskörének, a *biráskodásnak* és a *számvételnek* előbb azt a szervezeti formáját ismertetjük, amelyben a főtiszt e hatáskörök mindegyikét gyakorolta. Ez a *praefecturalis sedria*. A *sedria* testület volt; minthogy székhelye is változott (tartott üléseket Gyulafehérvárott is, de a nagyobb fejedelmi uradalmak központjaiban is), munkájába annak a törvényhatóságnak assessoraiból s más tisztjeiből vontak be egyes személyeket, ahol az ülést tartották; szükségképpen részt vett a számvételeken a *fiscalis számvevő* is. A *sedria* által ellátott ügyek ismertetését most a *biráskodási* teendőkön kezdve, a praefectus székén elsősorban *fiscalis* perket ítélték meg: a fejedelem pénzverési, nemesfém- és higanymonopóliumának megsértéséből eredőket (hamispénzverés, arany- és higanycsempészs), fejedelmi birtokokon jobbágyok vagy mások által elkövetett erdőpusztításokat és egyéb kihágásokat. Más perekben legalább az egyik fél kincstári biráskodás alá tartozó személy (város lakó nemesek adóssági pere különleges jogi kategóriába tartozó

kereskedő ellen, kereskedő pere fiscalis jobbágy ellen). A praefecturalis sedria a fejedelmi számtartók úriszékeinek fellebbezési fóruma is volt. De inquisitiókat is végezhetett a praefectus (a fejedelem, ill. tanácsa utasítására) az országgyűlés, ill. a fejedelem elé vitt perben. A sedria működési körének lényegesen nagyobb részét tették a számvételi ügyek. Megvizsgálta a fejedelmi jövedelmek különböző ágainak számadásait, s megadta a felmentést vagy elmarasztalta a számadásra kötelezetteket. A késelemben vagy hibában elmarasztalt tisztre kivetett bírság, ill. a hiányösszeg megállapítása ellen fellebbezésnek volt helye a fejedelemhez, ill. a fejedelemasszonynak elzálogosított birtokok számadásai esetében ahhoz.²⁹⁶

Amit a praefectus *biráskodási* tevékenységéről más forrásokból tudunk, az lényegében az előbbieket erősíti meg.²⁹⁷

Számvételi hatásköréről más források szintén kevés továbbit árulnak el: a praefectus rendelkezett alsóbb kincstári tisztviselők számadásra berendelése iránt,²⁹⁸ bizonyos számadási tételek elfogadásáról,²⁹⁹ a fejedelem rendeletére jelentést tett a számvétel egyes kérdéseiről.³⁰⁰

Az a korábban (a kancellária hatáskörének elemzésére) elmondottak után már meglepő volna, ha a praefectus nem foglalkozott volna *hírszerzéssel* is.³⁰¹

Még egy megjegyzés: ellentétben a kincstartóval, akinek levéltáráról sehol sem szólnak az egyébként is gyér források, a praefectus *levéltárát* kifejezetten említik (igaz, csak a korszak legvégén).³⁰²

A praefectus hatásköréről elmondottakat nem most összegezzük. Elemzésünk eredményei a kancellária kincstári hatáskörével, ill. a kincstartói hatáskörrel való összehasonlításban nyernek majd értelmet. Előbb azonban kerítsünk sort még arra, amit a kincstári igazgatás központi szerveiről még adatszerűen kell elmondanunk.

4. KINCSTÁRI SZÁMVEVŐK

Már a praefectus hatáskörének ismertetésénél is foglalkoznunk kellett a kincstári számvetők tevékenységével. Az alábbiakban ismertetjük névsorukat.

Dániel deák 1571.³⁰³

Székesfehérvári András deák
1575.³⁰⁴

1566—1567-ben a nagyobb kancellária
írnoka.

Lencsés György 1587—1593.³⁰⁵

1581 előtt Báthori Kristóf feleségének,
Bocskai Erzsébetnek udvarmestere.³⁰⁶
Az első magyar nyelvű orvostudományi
könyv, az „Ars Medica” feltételezett
szerzője.

Vásárhelyi Bálint 1587—1589,
1593—1597.³⁰⁷

1578-ban a kisebb kancellária írnoka.
1597—1598-ban mint a fejedelmi jöve-
delmek pénztárnoka (perceptor proven-
tuum), ill. a kincstár praefectura (aerarii
principis Albensis praefectus) szere-
pel,³⁰⁸ e tisztség sem korábban, sem
későbbben nem ismeretes.

Szikszay Imre 1591—1592.³⁰⁹

Zlattari Mátyás 1594, 1596, 1600.³¹⁰
1583—1592: a nagyobb kancellária ír-
noka.

Thorda István 1595—1598.³¹¹

Jezernőczky János 1610—1622.³¹²
1605—1606: görgényi udvarbíró,³¹³
Gyulafehérvári Pál 1617—1635.³¹⁴
1607—1613: a nagyobb kancellária ír-
noka. Oklevéldíszító művészetéről már
az előbbiekből szövegtünk.
Gerőcz Hiripy György 1636.³¹⁵
1624-ben a kincstári számvevő segédje-
ként (coadjutor) említik.³¹⁶
Benedeki Vazul 1641.³¹⁷
Horvát Péter 1655.³¹⁸

Péter deák (komornik deák) 1656.³¹⁹
Járai Mihály 1659.³²⁰
Vásárhelyi (Marosvásárhelyi)
György 1663—1669.³²¹
Réthi (Rétyi) Péter 1667—1672.³²²
Dobolyi Bálint 1679—1684.³²³
1663-ban feltehetően a praefectus
írnoka.³²⁴1667—1669-ben tordai sóka-
marás.³²⁵
Uzoni Miklós 1686.³²⁶

Névsorunk nagyon hézagos. Annál is inkább, mert jól kivehetően az volt a gyakorlat, hogy egyszerre két számvevő működjék. Kérdés persze, hogy mikor töltötték be egyáltalán a számvevői tisztséget, s mikor végezte ezt a munkát maga a praefectus, a kincstár komornik deákjainak segédletével? Arra már a praefectus hatáskörének elemzésénél utaltunk, hogy az végzett ilyen tevékenységet, rendelkezett is a számvevőkhöz. Az 1639—1651. években pedig (az 1641. évtől eltekintve) Szénás Péter praefectus magában szerepel számvételi vonatkozásban.

Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a kincstári számvevőknek is legalább jó része a hivatali pályáját a kormányhatósági rangsor legalján kezdő hivatalnok-értelmiségből kerül ki. Négyen (Székesfehérvári, Vásárhelyi Bálint, Zlattari, Gyulafehérvári) kezdik pályájukat a kancelláriák deákjaiként. További három személy korábbi ismert pályafutása a kincstári igazgatás különböző területein történik; Jezernőczky, Gerőcz Hiripy és Dobolyi számít ide. Csak Lencsés karrierje más jellegű. Az ő első ismert rangja már elég magas: a fejedelemszony udvarmestere. A számvevők jó felének, 12 személynek korábbi pályafutása ismeretlen. Az azonban egészében véve is elmondható, hogy a kincstári számvevőség általában kisenemesi-polgári-értelmiségi származású kormányhivatalnokok pályájának volt a csúcsa. S ez esetben valóban csúcsról van szó; a 18 ismert személy közül csak Vásárhelyi Bálint emelkedik tovább a hivatali ranglétrán (ha ti. kincstári praefectussága valóban rangemelkedés és nem csak titulusváltás).

Az pedig, hogy eddig is emelkedett, a kincstári számvevő mindenekelőtt képességeinek és tudásának köszönheti. Két név, Lencsés és Gyulafehérvári Pál jelzi azt a szellemi színvonalat, amelyet a kincstári számvevőktől megköveteltek.

A számvevők működéséről inkább csak általánosságokat mondhatunk. A kincstári igazgatási struktúrában a praefectusnak voltak alárendelve (legalábbis így áll a dolog, amikor egyáltalán tudunk alárendeltségi viszonyokról). Számvételi munkájuknak pedig inkább csak két végpontja ismeretes: a számvétel (tc.-kel vagy a praefectus intézkedésével való) elrendelése és a felmentvények okmánya; egyébként bizonyos a számvétel általános gyakorlata szerint folyt.

5. A KÖZPONTI KINCSTÁRI IGAZGATÁS ALSÓBB SZEMÉLYZETE

Van azután a központi kincstári igazgatás problematikájának egy olyan része, amely (a források szegényessége révén) még az eddigieknél is kevésbé tisztázható. Arról viszonylag számos esetben bírunk tudomással, hogy kik láttak el a fejedelmi kincstárban bizonyos egyszerűbb adminisztratív teendőket (pénz bevételezése, nyugták kiadása vagy csak ellenjegyzése stb.); pontos helyükről a kincstári igazgatás alárendeltségi viszonyaiban nincs módunk képet alkotni. Csak feltevésekkel élhetnénk: a kincstartó vagy a praefectus ellenőrizte őket stb. Így helyesebb megelégednünk egyszerű időrendi jegyzékük közlésével, azt jelezve, hogy milyen *tényleges* funkciókat gyakoroltak. (Jegyezzük meg: különösen az 1540—1551-es időszakban sűrűn előfordul, hogy királynői vagy helytartói titkárok stb. vételeznek be a kincstárba érkezett összegeket: ezeket itt külön nem tüntetjük fel.)

Horwath György 1543. ³²⁷	1627-ben a kisebb kancellária írnoka.
Thessini Tamás cubicularius 1544. ³²⁸	Jeddi Péter 1632. ³⁴²
Kákony János 1545. ³²⁹	Fejérvizi Péter komornik deák
Farna Mihály 1550. ³³⁰	1636—1643. ³⁴³
Chrodsnýsky Bálint vicecubicularius	Ubrisi Gábor komornik deák 1640—
1567. ³³¹	1642. ³⁴⁴
Nagy Péter cubicularius 1572. ³³²	Koncz András komornik deák
Gyarmathi Gergely 1582—1593. ³³³	1644—1646. ³⁴⁵
Kakas István cubicularius 1594. ³³⁴	Raday Ferenc komornik deák 1644—
1593-ban és 1599-ben fejedelmi titkár.	1645. ³⁴⁶
Diplomata-tevékenysége ismeretes.	Kövér Gábor komornik deák, ko-
Tiwachi István rationista fisci 1594—	komornik 1648—1658. ³⁴⁷
1596. ³³⁵	Horanczki János komornik deák
Bonczidai János 1617—1618. ³³⁶	1648—1649. ³⁴⁸
1607—1614: a nagyobb kancellária ír-	Turi Mihály komornik deák 1649. ³⁴⁹
noka. 1632-ben I. Rákóczi György	Pál deák komornik deák 1655—
követe a svédeknél.	1656. ³⁵⁰
Bornemissza Pál komornik inas, vice-	Cserai Miklós komornik deák
komornik 1624. ³³⁷	1655. ³⁵¹
Bálintffy István 1624—1625. ³³⁸	Makai Mihály komornik deák
Kovács István (Debreczeni Kovács	1656—1658. ³⁵²
István, Kovács Debreczeni István) ko-	1650—1653: a nagyobb kancellária ír-
komornik 1625, 1632—1635. ³³⁹	noka.
Bálintffy Kristóf 1629. ³⁴⁰	Lukács deák komornik deák 1663. ³⁵³
Inczédi Péter komornik 1632—	Pápai Pál komornik 1685. ³⁵⁴
1634. ³⁴¹	Vadovics András 1687. ³⁵⁵

Végigtekintve a 150 évhez viszonyítva szerény listán a következőket jegyeznénk meg:

1. Talán csak az 1644—1658. évről mondhatnánk el, hogy a központi kincstári igazgatás alsóbb személyzetének névsora viszonylag teljes. Abból viszont úgy

tűnik, hogy ez általában három komornik deákból állt (1649: három, 1655—1656: szintén három). A két Rákóczi György alatt ez a létszám lehetett az általános, de már az 1620-as években is legalább két komornik deák működhetett egyszerre. Ezt figyelembe véve (s a kronologikus jegyzék nagy hézagait is) a komornik deákok (vagy cubiculariusok, vicecubiculariusok, rationisták) száma a sokszorososa lehetett a jegyzékben szereplőkének. Persze, ez az apparátus (2—3 személy) még így is nagyon szerény méretű volt.

2. Arra a kérdésre, hogy honnan kerültek ki társadalmilag az ismert komornik deákok, csak Kakas Istvánnál tudunk határozott feleletet adni (róla ismeretes, hogy művelt kolozsvári polgár). A többiekénél a nevek alapján csak feltételezni lehet, hogy ugyanazokat a társadalmi rétegeket képviselik, mint a két kancellária deákjai; talán valamivel jobb módúak azoknál (a kincstár jelentős anyagiakkal bánó tisztviselőinél feltehetőleg nem ártott némi „óvadék”, s mint látni fogjuk, a komornik deákok rangban fölötte álltak a kancelláriaiaknak).

3. Előzetes kormányhatósági szolgálatról csak az esetek kb. 10%-ában, 3 személy esetében van tudomásunk (Bonczidai, Inczédi, Makai). Mindhárman kancelláriai deákok voltak korábban. Minthogy fordított mozgásra nincs példa, bizvást állíthatjuk, hogy ez a rangfok volt magasabb a két kancellária deákságánál. Feljebb viszont innen csak Kakas emelkedik (társadalmi helyzete és képességei révén), s bizonytal Bonczidai is (későbbi diplomáciai szerepe ezt jelzi).

Ez az alsó apparátus lényegében csak az adó és bizonyos kincstári jövedelmek bevételezésével foglalkozik (tehát a *nem kincstári jövedelemnek* számító adóéval is). Alárendeltsége tekintetében inkább csak feltevésekkel s kizárásos módszerrel lehet élni. Tény az, hogy az 1590-es években többnyire maga a fejedelem is aláírja az adó stb. nyugtáit — feltehető hát, hogy maga ellenőrizte, közvetlenül, a jövedelmek befolyását. Az 1620-as—1650-es években viszont a komornik deákok maguk adják ki a nyugtákat. Egy bizonyos: sehol sem találkozunk e nyugtákon a kincstartó aláírásával. (A praefectuséval szintén nem, de az *számvételi tevékenysége* során jutott kapcsolatba e jövedelmekkel.) A legvalószínűbb az, hogy a fejedelem az egész korszakban maga ellenőrizte a komornik deákok működését, s ebben a 16. században (az 1580—1590-es évek nyugtáinak tanúsága szerint) a kincstári számvetők közvetlenül, a rendszeres számvételeken kívül is segédkeztek neki.

6. KINCSTÁRI ÁGAZATI VEZETŐK

Szórványos nyomok vannak arra is, hogy egy-egy kincstári igazgatási ágazat élén időnként országos hatáskörű vezető áll.

Az *érbányászat* terén ilyen országos ágazati vezető volt 1613-ban Gerard Lisibona, az erdélyi aranybányák praefectusa.³⁵⁶

A *sóügyi* igazgatásban először 1567-ben találkozunk ilyen vezetővel (sókamara-felügyelő).³⁵⁷ Az Apafi korban két személy is visel ilyen tisztséget. Előbb Alvinczi István (korábban dési sókamaraispán³⁵⁸) a sóügyi inspector 1664 és 1671 közt.³⁵⁹ 1664-ben a rendektől nyert instructiót (akkor Apafi időlegesen a rendeknek

engedi át a sóbányákat és portust, 12 000 tallért tartván fenn magának jövedelmeiből). Ez a bányatisztek általános felülvizsgálatát, a bányaművelés folyamatosságának biztosítását tette elsősorban a felügyelő kötelességévé: a százokkal adasson a bányákhoz fát, köteleket, kaszásokat; szerezz vissza az ok nélkül elidegenített területeket, a kamarai gazdaságokban elégséges szénát takarítsasson az aknák gépelyes lovai számára; minden aknán két jó béres szekeret tartson; a praefectust keresse meg aziránt, hogy a dézsmakenderből juttasson neki kötelek készíttetésére, de küldjön búzát, bort, abrakot is; a posztós sóvágókon túl vegyen fel vendég sóvágókat is. Feladatává tette azt is, hogy a portusra mindig juttasson elégséges só. Déván is portust nyitattott vele. Szabályozta a só beváltási és eladási árát. Az instructio megszabta számvételi és számadási kötelezettségeit (a fiscalis számvevőkkel együtt vegyen számot a kamaraispánoktól és a portusi számtartóktól, maga pedig a rendeknek adjon számot), s azt is, hogy a sójövendelmeket hova fizesse ki.³⁶⁰ Az bizonytalan, hogy mi marad érvényben ebből az utasításból a sójövendelmeknek egészükben Apafi kezébe való visszajutása után. Alvinczi után még egy sóügyi inspector ismeretes (1682): Szegedi György.³⁶¹

Ennyi nyomból nagyon merész dolog lenne szakági vezetők rendszerére következtetni az 1540. és 1690. közti korban. Elgondolkoztató azonban az a körülmény, hogy a Diploma Leopoldinum korának első kincstartói instructiói kifejezetten az ilyen szakági vezetőkéről beszélnek (1693: bányügyi és harmincadfelügyelő, 1696: sóbánya-, nemesfém-bánya-, harmincadfelügyelő) — pedig akkor még nincs szó a Habsburg-birodalom más részeiben kialakult kincstári igazgatási szervezeti típusok behatolásáról az erdélyi kincstári igazgatásba.

*

Az előbbieken több oldalról, részletes elemzéssel igyekeztünk megközelíteni azt a kérdést: milyen szervek működnek a kincstári országos igazgatásban a 16—17. századi Erdélyben, s mi a kimutatható hatáskörük? Most kíséreljük meg a különböző oldalakról kiindulva elért eredmények szembesítését, beleértve a kancellária kincstári hatásköréről korábban elmondottakat is.

Az egybevetés leglényegesebb momentuma a kancellária kincstári hatáskörének és a praefectusi hatáskörnek az összehasonlítása. Nem látjuk itt célját újra tétélesen összefoglalni ezeket, s úgy tární olvasónk elé; elégségesnek látjuk a hivatkozást az előzőkre. A két hatáskör úgyszólván fedi egymást, egyetlen konzekvensen végigvonuló különbséggel. Olyan intézkedést, amely szorosabban a fejedelmi jogkörből folyik (adományok, zálogosítások, bérbeadások, mentesítések, harmincadhely-létesítések vagy -áthelyezések) csak a kancellária adhat ki. Minden egyéb ügyben ugyanúgy eljárhatott a praefectus, mint a kancellária — annál is inkább, mert hisz a kancellária is adott ki rendelkezéseket még egyes uradalmak mezőgazdasági termelésének részletkérdéseiben is.

Mi marad ezek után a kincstári igazgatás többi országos szerveinek? A tizedfőarendatornak a tizedügyek — amit ti. ezekből nem a vicearendator, a praefectus intéz. A számvevőknek jól meghatározott funkciójuk van; amikor ismerjük alárendeltségi viszonyukat, akkor a praefectusnak vannak alárendelve.

S a kincstartó? A hivatkozott elemzések alapján megkockáztathatjuk az állítást: a kincstartónak lényegében nem volt tényleges hatásköre; a tisztség csak formális rang volt, viselője nagy ritkán ha intézkedett. Elgondolkoztató tény: mikor Kemény János elnyeri a kincstartóságot, kinevezési okmányában ott áll: nincs számadási kötelezettsége. Nos, Kemény akkor már fontos bizalmi embere volt I. Rákóczi Györgynek — de éppen I. Rákóczi Györgyről feltételezhető-e az, hogy *tényleges* pénzügyi hatáskört bárkire számadási kötelezettség nélkül rábíz? Marad még a kincstár kis „irodája”, a 2—3 komornik deákkal; ezek feladatköre szintén jól elhatárolt, felügyeletüket pedig feltehetően közvetlenül a fejedelem látta el.

Nem következett-e igazgatási zavar a kancellária kincstári hatáskörének és a praefectusi hatáskörnek ilyen egyezéseiből? Nem láttuk ilyesminek nyomát. A kancellária s a praefectus egyaránt a fejedelem székhelyén működött (akkor is, amikor ez a székhely változott); így az ilyen „átfedések” elkerülhetők voltak — annál is inkább, mert az intézkedések jelentős része nyilván a fejedelem egyenes utasítására történt mindkét szervnél.

C) HADÜGYI IGAZGATÁS

A hadügyi igazgatás országos szerveit illetően jóval kevesebb lesz a mondanivalónk, mint volt a közigazgatási és kincstári szervek esetében. A következőkben csak tisztségviselők névsorainak lehető rekonstrukciójáról lesz szó.

1. AZ ORSZÁG GENERÁLISAI

Az ország generálisa az erdélyi hadak főparancsnoka (a fejedelem után, hisz az a legfelsőbb hadúr). Elnevezése változó; nevezik ország generálisának, a mezei hadak főgenerálisának. Tiszte nemegyszer nehezen különíthető el az udvari főkapitányságtól, hisz mindkettőt viselheti ugyanaz a személy.

Az ismert generálisok névsora:

Balassi Menyhárt 1559—1561.³⁶²

Tanácsúr.³⁶³

Hagymási Kristóf 1566.³⁶⁴

Tanácsúr.

Ghyczy János 1588—1589.³⁶⁵

Gubernatori tiszteből való felmentésekor nyeri el ezt a funkciót; néhány héttel később bekövetkező haláláig viseli.

Báthori István 1593.³⁶⁶

Tanácsúr.

Gesztli Ferenc (1594)—1595.³⁶⁷

Bocskai István 1595—1599.

Jósika István 1597.³⁶⁸

Tanácsúr.

Kornis Gáspár 1599.³⁶⁹

Tanácsúr.

Székely Mózes 1600.³⁷⁰

Tanácsúr.

Sennyei Pongrác 1607.³⁷¹

Tanácsúr.

Báthori István 1593.³⁶⁶

Kornis Zsigmond 1630, 1638—

1645.³⁷³

Tanácsúr.

Zólyomi Dávid 1630—1633.
1630-ban Háromszék és Kővár főkapitánya.
Bornemissza Pál 1642—1644.³⁷⁴
Kemény János 1645—1657.³⁷⁵
Haller Gábor 1658. január (választott főgenerális).³⁷⁶
Tanácsúr.

Ebeni István 1658 tavasza—nyara.³⁷⁷
Tanácsúr.
Barcsai Gáspár 1660.³⁷⁸
Béldi Pál 1663—1676.³⁷⁹
Tanácsúr.
Teleki Mihály 1681—1690.³⁸⁰
Tanácsúr.

Jegyezzük meg: nem vettük fel jegyzékünkbe azokat a főkapitányokat (az 1540—1542. évek főkapitányai, Csáky István, az 1605-i főkapitány és főkapitány-helyettesek), akiknek funkciója általánosabb volt a hadak főgenerálisságánál.

Jegyzékünkkel kapcsolatban az alábbiakat szögeznénk le:

1. A lista 16. századi része nem tűnik teljesnek; a 17. századi lényegében teljes. Az mindenképpen látható, hogy a tisztséget nem töltik be állandóan. Bethlen Gábornak nincs szüksége maga mellett külön főgenerálisra, hadait maga vezeti, vagy legjobb alvezérei — azokat pedig talán azért sem ruházza fel ilyen ranggal, mert ez mintegy keresztezné *állandó jellegű* katonai funkciójukat (váradi főkapitányság, székelyek generálissága; az ország generális funkciójának ti. csak a sereg hadra kelése idején volt jelentősége). 1676 és 1681 közt sincs szükség a tisztség betöltésére; a hadak irányítása szilárdan az Apafit támogató főúri párt kezében van.

2. A generálisi tisztt betöltői néhány kivétellel (Geszti, Zólyomi, Bornemissza Pál, Barcsai Gáspár) tanácsurak — vagy már tisztük elnyerésekor, vagy fungálásuk alatt nyerik el ezt. Az ország legmagasabb katonai tisztségének birtoklásához a kormányzat legfelsőbb köréhez való tartozás szükséges. (Jegyezzük meg: a három említett személy közül Zólyomi Bethlen István veje, Barcsai Gáspár pedig a fejedelem testvére.) Ez persze egyáltalán nem zárja ki azt, hogy a főgenerális valóban jeles katona legyen; jó részük (Balassi, Ghyczy, Geszti, Bocskai, Kornis Gáspár, Székely Mózes, Bethlen Gábor, Kornis Zsigmond, Zólyomi Dávid, Bornemissza, Kemény János) hadvezéri erényei ismeretesek. Kivételnek számít az az eset, amelyben a generális a fejedelem vagy egy pártcsoporthoz „bizalmi embere” (Barcsai Gáspár, Báthori István, ide számít Béldi is) vagy éppen kifejezetten politikai karrier juttatja e tisztségbe (Teleki Mihály).

3. Ezzel a rangállással jár együtt az is, hogy a főgenerálisi tisztség viselői közül négyen emelkednek a fejedelmi trónra (Bocskai, Székely Mózes, Bethlen Gábor, Kemény János). Az ellenkező irányú mozgásra (Balassi Menyhárt esetét és az uralmi válságok rövid életű generálisságait — Báthori István, Jósika, Haller Gábor, Ebeni — kivéve) egyrészt Ghyczy, másrészt Zólyomi és Béldi esete a példa — ezek közül azonban Ghyczyé különleges (az öreg katonát gubernatorságából való felmentése után már csak megtiszteltetésképpen ruházzák fel e tisztséggel), Zólyomié és Béldié pedig kifejezetten *politikai* bukás, ismert körülmények közt.

4. Speciális jelenségnek számít Kornis Zsigmond és Bornemissza Pál kettős főgenerálissága. Hajlamosak lennénk elírásnak vélni a dolgot, ha nem lenne szó

ismétlésről — még inkább arról, hogy 1644-ben ugyanazon iratban említik így őket. Minthogy azonban a legfelsőbb hadúr úgyszólván maga a fejedelem, nem vetődik fel érdemi precedencia-kérdés, annál is kevésbé, mert a két öreg hadvezér személyi jó viszonyt is tartott fenn.

Arról viszont, hogy mi a generálisok hatásköre, ismét csak általánosságokat mondhatnánk, a kizárásos módszert is felhasználva. Az ország generálisainak fondját ti. nem sikerült rekonstruálnunk — s ha ilyen fond egyáltalán volt is, az igen szerény méretű lehetett. A generálisnak a hadra kelt seregnél volt funkciója. A sereget azonban a fejedelem maga keltette fel, kancelláriája útján; annak nincs látható nyoma, hogy ebbe a tevékenységbe a generális belefolyt volna. A seregen belül pedig az intézkedések szóban történtek, vagy ha mindenképpen írásos rendelkezésre volt szükség, azt maga a fejedelem adta ki (a generális legfeljebb a fejedelem távollétében adott hadműveleti utasításokat egyes seregtesteknek). Az ország generálisa a második ember a fejedelem mellett a seregben (vagy a fejedelem helyettese) — ebben foglalható össze hatásköre.

2. UDVARI FŐKAPITÁNYOK

E tisztség viselői a fejedelem *állandó seregének*, az udvari hadaknak főparancsnokai voltak. Mint látni fogjuk: nemritkán az ország generálisai viselték ezt a tisztséget is — ez is megnehezíti a két funkció teljes elkülönítését. A főkapitány időnként csak mint az udvari *lovasság* főkapitánya szerepel; a gyalogoknak ti. külön kapitánya volt, s ennek függése a főkapitánytól bizonytalan — vagy éppen kifejezetten tudjuk, hogy nem volt neki alárendelve.

Az ismert udvari főkapitányok névsorát az alábbiakban adjuk (jelezve azt is, hogy mikor nevezik így őket s mikor csak az udvari lovasság főkapitányainak):

Bánffy György 1572—1573, 1575
(1572, 1575: udvari főkapitány; 1573:
az udvari lovasság főkapitánya).³⁸¹
Tanácsúr.³⁸²

Király Albert 1592 (az udvari lovas-
ság főkapitánya).³⁸³
A tizenöt éves háború elejének jeles
hadvezére.

Sibrik Gáspár 1593, 1599.³⁸⁴

Bethlen Gábor 1609—1612.³⁸⁵

Bethlen Farkas 1614—1618 (az udva-
ri lovasság főkapitánya).³⁸⁶
Tanácsúr.

Bethlen István 1618 (az udvari lovas-
ság főkapitánya).³⁸⁷

Zólyomi Dávid 1627—1633.³⁸⁸

Bornemissza Pál 1636—1644 (1636:
udvari főkapitány; 1639: a fejedelem
udvari lovas- és mezei hadának főkapi-
tánya; 1641—1642: az udvari lovasság
főkapitánya).³⁸⁹

Korábban jenei kapitány. I. Rákóczi
Györgynek a jenei incidens (török—
erdélyi összecsapás) után kell „eltüntet-
nie” a végvidékről. Rövidesen udvari
főkapitányságra emelkedik. I. Rákóczi
György egyik legjelesebb hadvezére.

Kemény János 1645—1657 (1645: az
udvari lovasság kapitánya; 1647—
1653: az udvari lovasság főkapitánya;
1654—1656: udvari főkapitány).³⁹⁰

Sebessi Miklós? 1657.³⁹¹

Barcsai Mihály 1662—1683 (udvari zeti lovas hadak főkapitánya).³⁹²
kapitány, főkapitány, az udvari és me- Tanácsúr.

Az udvari főkapitányok eléggé szűkös listájának nevei nem sokkal állnak alább rangban a generális-jegyzék neveinél. Már csak azért sem, mert a 10 személyből, aki bizonyosan viselte e tisztséget (Sebessit nem számítjuk közéjük) négyen az ország generálisai is voltak egyben — Kemény János főkapitányi tisztségviselése kezdetétől, Bethlen Gábor is feltehetően akkortól; Zólyomi már pár évvel később, Bornemissza Pál pedig élete utolsó éveire érte el a generálisságot. Más oldalról közelítve meg a kérdést: a 10 főkapitányból 6 tanácsúr (az előbbi négyből csak a két első). Igaz, Bánffy György is már főkapitánysága alatt kerül a tanácsba, Barcsai pedig majdnem két évtizedes katonai szolgálat után jut tanácsuraságra. S egészében véve: Bethlen Gábort és Kemény Jánost kivéve az udvari főkapitányok kevésbé kulcsemberei tisztségviselésük idejének, mint az ország generálisai.

Az udvari főkapitányok funkciójáról ismét csak általánosságban szólhatunk. A fejedelem állandó seregének főparancsnokai. A sereg létszáma nem lévén nagy (békeidőben legfeljebb pár ezer), a főkapitányok ügyintézése is nyilván legnagyobbbrészt szóbeli volt.

3. UDVARI ALKAPITÁNYOK

Az udvari főkapitányok mellett néhány alkapitány nevét is ismerjük:

Macskási Ferenc 1625—1636.³⁹³
Bánffy György 1644—?.³⁹⁴
1658—1659-ben tanácsúr.

Mikes Mihály 1648—1654.³⁹⁵
A későbbi kancellár és tanácsúr.
Sztoyka Simon 1660. november (az
udvari lovasok alkapitánya).³⁹⁶

A négy alkapitány közül kettő (Bánffy és Mikes) pályájának még eléggé a kezdetén álló fiatal főrangú személy; Macskási feltehetően tapasztalt katonaként kerül e tisztsébe (az 1636. szeptemberi nagy fontosságú tanácskozásra való meghívása is emellett szól). Feladatkörüket címük jelzi.

4. AZ UDVARI GYALOGOK KAPITÁNYAI

A fejedelem testőrgyalogságának, az udvari gyalogoknak külön kapitánya volt (hol az udvari főkapitánynak alárendelve, hol közvetlenül a fejedelemnek). Néhányuk neve ismeretes:

Lázár István 1588?—1599.³⁹⁷
Perusith Máté 1599.³⁹⁸
Szepesi Nagy Gergely 1614.³⁹⁹

Dévai Nagy Pál 1633—1643.⁴⁰⁰
Lugosi és karánsebesi bán.
Balog László 1644—?.⁴⁰¹
Sebessi Miklós 1657.⁴⁰²

A testőrgyalogság kapitányai már nem főrendek. Lázár és Dévai Nagy Pál hosszú katonai szolgálat során emelkednek ideig. A többiek pályája nem ismeretes — kivéve Sebessit; a kincstári igazgatás területén a praefectusságig jutó Sebessiből 1657 tavaszán nyilván a nagy szorultságban kreáltak testőr gyalogkapitányt. Az udvari gyalogok kapitánysága azonban így is jelentős tisztség. Súlyát az jelzi, hogy Dévai Nagy Pál egyben az ország egyik legfontosabb territoriális főtisztségének, a lugosi és karánsebesi bánságnak viselője is.

5. TÜZÉRPARANCSNOKOK

A teljesség kedvéért iktassuk ide a korszak két ismert tüzérparancsnokának nevét is:

Forró Miklós 1567.⁴⁰³

Korábban tanácsúr.

Maull, Bartholomaeus 1647.⁴⁰⁴

JEGYZETEK

¹ EOE I. 322.

² L. az ítélőmesterek névsorát.

³ EOE I. 583.

⁴ EOE II. 61.

⁵ EOE II. 72—3.

⁶ EOE II. 103.

⁷ EOE II. 174.

⁸ EOE II. 186.

⁹ EOE II. 188.

¹⁰ EOE II. 190.

¹¹ EOE II. 194.

¹² EOE II. 211.

¹³ EOE II. 216.

¹⁴ EOE II. 223.

¹⁵ EOE II. 230.

¹⁶ EOE II. 286.

¹⁷ EOE II. 293.

¹⁸ EOE II. 300.

¹⁹ EOE II. 327.

²⁰ EOE II. 332—3.

²¹ EOE II. 346—7.

²² EOE II. 352.

²³ EOE II. 550—1.

²⁴ EOE III. 223.

²⁵ EOE III. 369.

²⁶ Hurm. XII. 942—3.

²⁷ EOE V. 548.

²⁸ Kv. III. 345.

²⁹ EOE XI. 192.

³⁰ 1658: EOE XII. 101; 1659: KJ: M (Barcsai Ákos—Ugron András 1659. június 13.); 1660. július: EOE XII. 450; 1660. november: EOE XII. 452—3. Az 1661. áprilisi—májusi országgyűlés ugyan, kérésére. XVIII. tc.-ével felmenti tisztéből (EOE XII. 505), de Kemény János 1661. június 18-án még tőle átvett pénzt nyugtáz (EOE XII. 516—7).

³¹ EOE XII. 450.

³² EOE XII. 459.

³³ EOE XII. 506—6.

³⁴ EOE XIII. 123.

³⁵ EOE XIII. 190.

³⁶ EOE XIII. 222.

³⁷ Kv. II. 162.

³⁸ EOE XII. 290—1.

³⁹ EOE XIII. 258.

⁴⁰ EOE XIII. 294, 298.

⁴¹ EOE XIII. 327.

⁴² EOE XIII. 376.

⁴³ EOE XIV. 124.

⁴⁴ L. a fejedelmi titkárok, ill. itélőmesterek jegyzékét.

⁴⁵ EOE XIV. 149.

⁴⁶ EOE XIV. 156.

⁴⁷ EOE XIV. 231.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ EOE XIV. 332.

⁵¹ EOE XIV. 334.

⁵² 1669 (a januári—márciusi országgyűlés XXXIII. tc.-e szerint): EOE XIV. 402; 1670 (a februári—márciusi országgyűlés XVI. tc.-ében): EOE XV. 118, (a decemberi országgyűlés XXXI. tc.-ében): EOE XV. 180; 1671 (a novemberi—decemberi országgyűlés XXXIII. tc.-ében): EOE XV. 257.

⁵³ EOE XV. 190.

⁵⁴ EOE XV. 192.

⁵⁵ EOE XV. 319.

⁵⁶ EOE XV. 350.

⁵⁷ EOE XV. 471—2.

⁵⁸ EOE XV. 468.

⁵⁹ EOE XV. 374.

⁶⁰ EOE XV. 374—5.

⁶¹ EOE XVI. 229.

⁶² 1676-ban több ízben említik így (A-gy. 1676: Lipcsei Beldi Pál. 1676. április 5.; uo.: Baló László—I. Apafi Mihály. 1676. október 15.; 1676. novemberi—decemberi XXII. tc. EOE XVI. 341). 1677-ben csak általánosságban beszél a törvény (1677. májusi—júniusi I—II. tc. — EOE XVI. 371—2) a generalis perceptorról, de feltehetjük a folyamatosságot, mert 1678 júniusában ismét Lipcsei az adó generalis perceptora (EOE XVI. 533). Csak 1678 októberétől találunk mást e tisztségben.

⁶³ EOE XVI. 229.

⁶⁴ EOE XVI. 228.

⁶⁵ EOE XVI. 341. (1676. novemberi—decemberi XXV. tc.)

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ EOE XVI. 672.

⁶⁸ 1679. májusi—júniusi XVIII. tc. (EOE XVI. 669.)

⁶⁹ Ugyanakkori VII. tc. (EOE XVI. 665.)

⁷⁰ 1680. januári II. tc. (EOE XVII. 77); az év novemberi—decemberi III. tc. (EOE XVII. 157).

⁷¹ 1680. májusi XVIII. tc. (EOE XVII. 101.)

⁷² Ugyanakkori III. tc. (EOE XVII. 95.)

⁷³ I. tc. (EOE XVII. 156.)

⁷⁴ Az 1682. februári—márciusi országgyűlésen (V. tc.) így említik őket: „ez esztendőben is ... az ország adójára való inspectorságot ő kegyelmekre bíztuk” (EOE XVII. 251).

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ 1683: februári III. tc. (EOE XVIII. 87); 1684: márciusi II—III. tc. (EOE XVIII. 210); 1685: februári—márciusi II. tc. (EOE XVIII. 315); 1686: áprilisi—májusi II. tc. (EOE XVIII. 499), az év augusztus 20. (APO I. 409—10); 1687: júliusi—augusztusi II—IV. tc. (EOE XIX. 187—8); 1688: márciusi I. tc. (EOE XIX. 340), májusi—júniusi IX—X. tc. (EOE XIX. 421—2), szeptemberi—októberi VII. tc. (EOE XX. 113—4); 1689: januári III. tc. (EOE XX. 160; többedmagával generalis perceptor), április (TL I. 343—5, 359—61), június (EOE XX. 244), júliusi—augusztusi I. tc. (EOE XX. 259—60), novemberi—decemberi III. tc. (EOE XX. 318—9; többedmagával).

⁷⁷ EOE XVII. 328.

⁷⁸ EOE XVIII. 109—10.

⁷⁹ EOE XVIII. 547.

⁸⁰ EOE XIX. 109—10.

⁸¹ APO II. 264.

⁸² EOE XIX. 314—5.

⁸³ EOE XIX. 424.

⁸⁴ EOE XVIII. 87.

⁸⁵ EOE XVIII. 210.

⁸⁶ EOE XVIII. 315.

⁸⁷ EOE XVIII. 580.

⁸⁸ EOE XIX. 188.

⁸⁹ Az 1590-es évek rendi pénztárára bővebben I. *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései* című munkánkat. (Bp. 1976. Értekezések a Történeti Tudományok köréből. Új sorozat 76.) 189—90.

⁹⁰ 1591. novemberi II. tc. (EOE III. 383); 1593. szeptemberi VII. tc. (EOE III. 418); 1594. májusi X. tc. (EOE III. 442); 1594. augusztus—szeptember (EOE III. 450); 1596. áprilisi VII. és XVI. tc. (EOE III. 496), ugyanaz évi novemberi—decemberi IV—V. tc. (EOE IV. 104); 1597. áprilisi—májusi IV—V. tc. (EOE IV. 117); 1599. márciusi XXVI. tc. (EOE IV. 275—6); 1601. januári—februári VII. tc. (EOE IV. 582), ugyanaz évi júniusi II. tc. (EOE V. 94—5); 1608. szeptemberi XI. tc. (EOE VI. 113); 1631. júniusi—júliusi VI. tc. (EOE IX. 265); 1632. májusi III. tc. (EOE IX. 282); 1633. áprilisi—májusi V. tc. (EOE IX. 314); 1634. májusi—júniusi VII. tc. (EOE IX. 400—1); 1635. májusi—júniusi XVI. tc. (EOE IX. 420); 1643. áprilisi—májusi XVII. tc. (EOE X. 371); 1659. júniusi IV. tc. (EOE XII. 258—62); 1660. október—november (EOE XII. 453—5); 1661. novemberi III. tc. (EOE XIII. 87); 1662. március (EOE XIII. 129—30), az év júniusi V. tc. (EOE XIII. 166), 1662. októberi—novemberi I., ill. XXVI. tc. (EOE XIII. 186, 192—3); 1664. januári—februári XXIX., XLII—XLIII. tc. (EOE XIII. 294—5, 299—300); 1665. szeptember (EOE XIV. 131), 1665. november: uo.: XIV. 151—2, 1667. áprilisi XVIII. tc.: uo. XIV. 259); 1669. januári—márciusi XXXIV. tc. (EOE XIV. 402); 1670. márciusi XVI. tc. (EOE XV. 118), az év júliusi II. tc. (EOE XV. 150); 1672. októberi VI. tc. (EOE XIV. 320); 1673. novemberi—decemberi XX. tc. (EOE XV. 350—1); 1678. októberi XLIX. tc. (EOE XVI. 620); 1680. januári II. tc. (EOE XVII. 77), az év november (EOE XIX. 545—6); 1681. júliusi VI. tc. (EOE XVII. 192); 1682. februári—márciusi II. tc. (EOE XVII. 249—50), az év novemberi III. tc. (EOE XVI. 329); 1683. júliusi IV. tc. (EOE XVIII. 143); 1686. augusztusi IX. tc. (EOE XVIII. 551); 1687. júliusi—augusztusi IX. tc. (EOE XIX. 189—90); 1688. májusi—júniusi IX. tc. (EOE XIX. 420—1), az év szeptemberi—októberi I. tc. (EOE XX. 109—10); 1689. május (EOE XX. 238—9), az év novemberi—decemberi XVIII. tc. (EOE XX. 398).

⁹¹ EOE I. 76.

⁹² EOE II. 105.

⁹³ EOE III. 442.

⁹⁴ EOE III. 450.

⁹⁵ EOE IV. 104.

⁹⁶ EOE IV. 117.

⁹⁷ EOE IV. 275—6.

⁹⁸ EOE V. 94—5.

⁹⁹ EOE VI. 113.

¹⁰⁰ EOE XII. 279.

- 101 EOE XII. 453—5.
 102 EOE XIII. 129—30.
 103 EOE XIII. 192—3.
 104 EOE XIII. 217.
 105 EOE XIII. 251.
 106 EOE XIII. 294—5.
 107 EOE XIII. 299.
 108 „... et praeter hos etiam alii aliquot” — veti oda az egyébként igen alapos Czajberth (EOE XIV. 169).
 109 EOE XIV. 199.
 110 EOE XIV. 254—5.
 111 EOE XIV. 311.
 112 EOE XIV. 402.
 113 EOE XV. 224.
 114 EOE XV. 320.
 115 EOE XV. 350—1.
 116 EOE XVI. 620—1.
 117 1680 januárjában már mint „legközelebb arra delegáltott főexactor”-t említi a törvénytöveg, annak kapcsán, hogy Nemes a perceptorok engedetlenségére panaszkodik (EOE XVII. 77).
 118 Uo.
 119 EOE XVII. 101, 107.
 120 EOE XVII. 192.
 121 EOE XVIII. 143.
 122 EOE XVIII. 551.
 123 EOE XIX. 187—90.
 124 EOE XIX. 420—1.
 125 EOE XX. 109—10.
 126 EOE XX. 328.
 127 EOE VIII. 236. Kamuthy Balázusra l. a tanácsurak jegyzékét. Jegyezzük meg: ugyanez országgyűlés (X. tc.-ével) a mértékek ellenőrzése terén is feladatokat ró Kamuthyra. Az országgyűlés a helyi bírákkal kívánja büntettetni azokat, akik nem az előírt mértékű hordóban árusítják a bort; ha ezek nem járnak el ebben, Kamuthynak van felhatalmazása a visszaélők büntetésére (EOE VIII. 238).
 128 EOE VIII. 301—2.
 129 EOE VIII. 435; MTT XVIII. 206.
 130 Fráter György ismeretesen a helytartói és országos főbírói tiszttel együtt viselte a kincstartó tiszttét is.
 131 BU 165 (administrator proventuum reginalis majestatis).
 132 1567: EOE II. 335; 1569: Sz: U IV. 937; 1570: Gyfv: Ly 1 (János Zsigmond 1570. december 27-i instructiója számára); 1571. január: SzO III. 333.
 133 DÁL: K-lt. 86 (summus et intimus cubicularius).
 134 1578: BU 229, DÁL: K-lt. 114; 1578—1581: Gyfv: Ly 2 (a gyulafehérvári káptalan oklevele; itt Kendy Sándorral együtt mint cubicularii).
 135 Gyfv: Ly 2 (a gyulafehérvári káptalannak a 134. sz. jegyzetben idézett oklevele — Gálffyval együtt).
 136 1583: EOE III. 175; 1584: V: BII II. 283 (thesaurarius), MVH 60(39) (a fejedelmi jövedelmek administratora), BU 251 a.
 137 1583: EOE III. 188 (komornik); 1584: V: BI-EK 414.
 138 Szabó György: *Abafüji Gyulay Pál*. Bp. 1974. 49—50.
 139 Jac. J 32—5.
 140 Szk. I. 343 (főkomornik).
 141 1601: Hurm. XII. 1190 (cubicularius); 1602: TT 1885: 87—8.
 142 Hurm. XII. 1191 (cubicularius).
 143 1605: TT 1885: 269—70; 1606: MVH 54(87a) (az erdélyi fiscalis javak administratora), K.v. III.28 (ugyanígy), TT 1878: 82; 1607: MTT XIII. 403.

- 144 Hurm. XV/2. 842 (1610. január).
- 145 EOE VI. 186 (1610. szeptember).
- 146 1612: K-lt. VI. 384 (cubicularius), Kv. III. 42 (komornik); 1613. január: BU 393 (főkomornik).
- 147 1613. augusztus: Fb. 69 (a fiscalis javak generalis administratora).
- 148 1620: MGSz 1898: 41; 1622. február (supremus thesaurarius): Sz: U VI. 277.
- 149 Sz: U VI. 193 (universorum proventuum principis arendator).
- 150 1618: SzS: BGkpl 178 (komornik); 1619: TT 1885: 470; 1620: SzS: BGkpl 227.
- 151 TT 1885: 646.
- 152 1622: TT 1886: 230—1 (főcubicularius); 1624: EOE VIII. 243—4 (primarius cubicularius); 1629: TT 1887: 43—4 (főcubicularius); 1630: TT 1895: 446—7, 1896: 461—2; 1632: Bruck.-gy. S. 5. No. 277; 1633: TT 1895: 419. Bizonyal haláláig viseli tisztségét.
- 153 1637 február: MTT XVIII. 49, 51, Sz 1887: 271; 1638: K-lt. IV. 142, EOE X. 180 (thesaurarius cubicularius); 1639: K-lt. II. 150 (fejedelmi főkomornik), 151 (thesaurarius cubicularius); 1640: TT 1885: 56—8; 1641: K-lt. I. 134 (főkamarás); 1643: K-lt. I. 141 (főkamarás, kincstartó); 1644: TT 1880: 293—4 (thesaurarius, cubicularius), Fb. 83.
- 154 1647: TT 1907: 357 (főkomornik), MVH 265/4; 1648: MVH 272 g.; 1649: MTgy 1913: 45 (1649. február 17-i oklevél; thesaurarius cubicularius); 1650: SzS: EÉK I. 147; 1653: EOE XI. 172 (thesaurarius); 1655: TT 1889: 130 (főkomornik).
- 155 1656 tájt: Sz: U VI. 642; 1657: KS-gy. (Béldi—a rendek, 1671.)
- 156 Czajberth jelentése az 1662. márciusi országgyűlésről thesaurariusnak nevezi (EOE XIII. 119), az országgyűlés XVIII. tc.-ében (EOE XIII. 132) csak arról van szó, hogy az országos jövedelmek az ő kezébe szolgáltatók.
- 157 Ismét csak Czajberthnél találjuk így említve (EOE XIII. 360).
- 158 EOE XVI. 447.
- 159 EOE III. 175.
- 160 MGSz 1898: 41—3.
- 161 EOE IX. 81—2, 85.
- 162 TT 1896: 461—2.
- 163 1605: TT 1885: 269—70, RAKL: Tgy (Bocskai—Pettki János, 1605. december 8.: a székelysége felsegedett pénzt, Haller Gáborral beszélvén meg a dolgot, küldje Szatmárba; ua. ugyanahhoz, 1606. február 15.: a fenti pénzt szolgáltatassa Haller kezébe); 1619: TT 1885: 470; 1621: Sz: U V. 1485, VI. 273, 275 (Bethlen István rendeletei Szebenhez, a szász universitashoz és a szebeni polgármesterhez meg királybíróhoz: az adót fizessék be a kincstartó kezébe); 1654: MVH 272 b (a főkomornik veszi át Marosvásárhely adójának egy részét. ő ad nyugtát róla).
- 164 1602: TT 1885: 92, Thorma-gy. (a brassai főbíró Petki, 1602. június 25; Pettki keltezetlen feljegyzése a Jenőbe és Lippára tett kifizetésekről); 1640: TT 1885: 57—8.
- 165 1602: TT 1885: 88.
- 166 1602: uo.
- 167 1640: TT 1885: 56—8.
- 168 1640: TT 1885: 57—8.
- 169 1631: MVH 189/A.
- 170 1606: TT 1878: 83.
- 171 1633: SzS: LR Gyk 169.
- 172 DÁL: K-lt. 51; TT 1910: 138. Talán azonos az ez idő tájt királyi exactorként (adófőpénztárnokként) szereplő Ambrus deákkal.
- 173 G: KO III. 387.
- 174 1575: DÁL: K-lt. 81; onnan folyamatosan említik 1588-ig, de feltehetően 1590-ben bekövetkezett haláláig viselte e tiszttét.
- 175 1594: BU 288, K-lt. II. 64, SzO IV. 123; 1599: EOE IV. 271.
- 176 V: D VI. 150; Hurm. XII. 987. Ekkor Fehér megye főispánságát is viselte.
- 177 1607: K-lt. V. 346; 1608: BU 365 b; 1610: EOE VI. 186. 1613 decemberében tűnik fel újra tisztségében (BU 404); 1616-ban bizonynal letartóztatása s azt követő pere nyomán veszíti el.
- 178 1617: V: D IX. 142, Sz: U VI. 243; 1618. TT 1881: 624; 1620: TT 1887: 195.
- 179 BU 437.

- 180 1623: BU 440; 1626: Sz: U V. 1502, EOE VIII. 310; 1628: BU 455. Főrendtorságát bizonnal Bethlen Gábor haláláig viseli. Egész főrendtorsága alatt fejedelmi praefectus is.
- 181 1630: BU 475; 1633: TT 1880: 761. Tisztét bizonnal 1634-ben bekövetkezett haláláig viseli.
- 182 1634: Sz 1888: 637; onnan folyamatosan említik 1646-ban bekövetkezett haláláig.
- 183 1646: MTT XVIII. 53—5; onnan folyamatosan említik 1654-ig, de bizonnal tatár rabságba eséséig viselte tisztét.
- 184 Sz: U VI. 963.
- 185 I. Apafi Mihály sógora. 1663 áprilisában már viseli tisztét (Gyfv: Ly 23; Ghillányi—Vásárhelyi György, 1663. április 25.), onnan folyamatosan említik 1673 decemberéig. Halálának terminus ante quem-e 1674. január 4. (MS-gy: Andreas Fleischer—I. Apafi Mihály, 1674. január 4.)
- 186 1674. december 22-én nyeri el (T-*jl.* 3193); haláláig viseli e tisztét.
- 187 1615—1622-ben a nagyobb kancellária irtoka. 1629 májusában említik vicearendatorként (Sz: U VI. 356).
- 188 Bethlen Gábor 1617. március 31-én úgy rendelkezik Szilvásinak, hogy a nála lévő irományokat. (lajstromok, instructiók stb.) adja át hivatali utódának. (K.B.-lt.)
- 189 A főrendatornak a szász papok census cathedraticusával és census sancti Martini-jával kapcsolatos tevékenységére l.: 1609: BU 374; 1614: BU 410; 1622: BU 437; 1630: BU 475; 1631: BU 483.
- 190 Zoh Péter instructiójában említik. (MGSz 1899: 37 skk.)
- 191 1623: BU 440; 1630. január: Tunyogi-gy. (Brandenburgi Katalin 1630. január 28-i pátense.)
- 192 Szepesti Kamara lt.-a: Repraesentationes (E 254).
- 193 Rákóczi-család lt.-a (E 190): 8. tétel (Debreczeni 1634. február 28-án kiadott oklevele).
- 194 1630. június: K-*lt.* IX. 627; 1631: RAKL: Tgy. (1631. október 4.)
- 195 1632: SzO VI. 124—5; 1637: KA: Gross-Schenk.
- 196 1639: MVH 257/1; 1651: Gyfv: Ly 23. (1651. február 25.)
- 197 TMÁO VII. 377.
- 198 SzS: IRGyk 220—2.
- 199 TT 1891: 183.
- 200 1642: Gyfv: Ly 23 (Uzoni Mihály—Szénás, 1642. március 19.); 1647: Sz: U VI. 501. Feltehető természetesen, hogy haláláig viselte e tisztségét.
- 201 SzS: OILRGy: 103.
- 202 1652: MVH 270^s-5; 1655: EOE XIII. 511, V: D X. 297.
- 203 1646: Sz: U VI. 485; 1649: K-*lt.* XV. 1213.
- 204 EOE X. 497 skk., K-*lt.* XV. 1213.
- 205 Sz: U VI. 510.
- 206 TT 1905: 480.
- 207 SzS: EÉK II. 413.
- 208 L. az ítélmesterek jegyzékét.
- 209 TT 1905: 492—6.
- 210 1661 április: Fb. 38.
- 211 KJ: M (Barcsai—Tisza, 1659. május 30.).
- 212 Sz 1889: 143.
- 213 1662: A-gy. 1662. (az év június 28-i reversalisa); 1663: A-gy. 1663. (Ghillányi jelentése a fejedelemnek Tisza haláláról.)
- 214 1661. szeptember: Gyfv: Ly 11: I. Apafi Mihály közigazgatási rendeletei (1661. szeptember 15., 17.); 1661. december: Sz: U VI. 955. (Utódát, Vizaknai Nagy Pétert, 1661. december 30-án említik először tisztében.)
- 215 1661: RAKL: Tgy (az év december 30.); 1664 novemberében fosztják meg tisztétől (BJ: H I. 194).
- 216 1664: EOE XIII. 347; 1667. január 17-én hal meg (TT 1902: 384).
- 217 1667: Sz: U VI. 1034; 1673 elején betegsége miatt mentik fel tisztéből.
- 218 L. az ítélmesterek jegyzékét.
- 219 1686: A-gy. 1686. (az év február 24-i számadáskivonaton); 1689: EFL XVI: 7; 62(8), EOE XX. 252.
- 220 1678. októberi L. tc. (EOE XVI. 621.)

²²¹ I. Apafi Mihály 1682. június 1-én arról ír a fiscalis directornak: már több ízben utasította Daczó Györgyöt, hogy egy helysége vonatkozó jogait producálja a praefectus elé (Gyfv: Ly 11: I. Apafi Mihály közigazgatási rendeletei).

²²² 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai. (Udvarhelyi György—a zalatnai provisor, 1665. március 17.)

²²³ 1666: uo. (Udvarhelyi György—a dévai provisor, 1666. február 24.)

²²⁴ 1656 (szökött jobbágyok leteleítése): Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai (Sebessi—a radnóti udvarbíró, 1656. május 25.): 1662 (perrel visszanyert jobbágy kiadása Zetelakáról): K. B-It. (I. Apafi Mihály—Vízaknai Nagy Péter, 1662. július 26.); 1665 (jobbágy kiadása a fogarasi uradalomból): KJ: M (Haller János—Udvarhelyi György, 1665. január 27.).

²²⁵ 1666 (a Tövisre telepedett rákok elfogása): Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai. (Udvarhelyi—a zalatnai provisor: 1666. április 15.)

²²⁶ 1665: uo. (Udvarhelyi—a szamosújvári provisor, 1665. november 4.)

²²⁷ 1665 (tó árknak ásására emberek kirendelése): uo. (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. november 8.)

²²⁸ 1666: uo. (Udvarhelyi—a balázsfalvi provisor, 1666. november 8.)

²²⁹ 1623-ban Debreczeni Tamás két ízben is jelentést tesz a fejedelemnek uradalmak ilyen felülvizsgálatáról. (Gyfv: Ly 4: Bethlen Gábor korabeli politikai iratok, 1623. március 23., 28.)

²³⁰ 1665-ben Udvarhelyi György a szamosújvári provisornak küld vetőmagot. (Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai, 1665. szeptember 28.)

²³¹ 1652 (vetés): Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai (Sebessi—a görgényi provisor, 1652. augusztus 13.); 1653 (ugyanez): uo. (Sebessi—a jenei provisor, 1653. november 10.); 1654 (ugyanez): uo. (Sebessi—a kövári provisor, 1654. október 1.); 1665 (szántás-vetés): Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a görgényi provisor, 1665. május 5., ua.—a szamosújvári provisor, 1665. július 21.), (szőlőmetszés): uo. (ua. ugyanahhoz, 1665. november 4.), (csépelgetés): uo. (ua.—a balázsfalvi provisor, 1665. augusztus 23.).

²³² 1654 (marhavásárlás): Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai (Sebessi—a görgényi provisor, 1654. április 24.); 1665 (ugyanez): Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. március 17., 24., (állatbeszerzés általában): uo. (ua.—a szamosújvári provisor, 1665. július 21.).

²³³ 1653 (disznók tartása): Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai (Sebessi—a görgényi provisor, 1653. január 19.); 1656 (juhok összeírása): uo. (Sorban István—Sebessi, 1656. május 5.), (lovak): uo. (Sebessi—a radnóti provisor, 1656. május 25.); 1665 (marhák tartása, fejése): Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. április 2.), (ludak hizlaltatása): uo. (Udvarhelyi—a dévai provisor, 1665. augusztus 31.); 1666 (baromfi-hizlaltatás): uo. (Udvarhelyi—a balázsfalvi provisor, 1666. augusztus 23.), (méhek tartása): uo. (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1666. szeptember 24.).

²³⁴ 1656: Sorbánnak a 233. sz. jegyzetben idézett jelentése: 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a balázsfalvi provisor, 1665. november 6.)

²³⁵ 1665: uo. (Udvarhelyi—a szamosújvári provisor, 1665. november 17.)

²³⁶ 1652 (disznók eladása): Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai (Sebessi—a görgényi provisor, 1652. december 21., 26.); 1653 (ua.): uo. (ua. ugyanahhoz, 1653. január 13.), 19., (boreladás): uo. (ua. ugyanahhoz, 1653. január 19.)

²³⁷ 1664: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (a görgényi udvarbíró—Udvarhelyi, 1664. december 18.).

²³⁸ 1656: Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai. (Sebessi—a jenei provisor, 1656. február 9.)

²³⁹ 1654: uo. (Sebessi—a kövári provisor, 1654. október 1.)

²⁴⁰ 1653: uo. (Sebessi—a görgényi provisor, 1653. január 19.); 1655: uo. (Sebessi—a tasnádi provisor, 1655. február 25.); 1656: uo. (Sebessi—a radnóti udvarbíró, 1656. május 25.); 1666: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—az alvinci provisor, 1666. december 16.).

²⁴¹ A hsztelő malmok esetében a praefectus elsődleges gondja ezek malomkő-szükségletének ellátása volt; több olyan rendelkezésével találkozunk, amellyel a szamosújvári provisoron sürgette malomkő vágatását, abban az uradalomban lévén malomkőnek alkalmas anyag; de más uradalmi vezető tiszteknek is intézkedett kövek beszerzéséről. (1664: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai: Udvarhelyi—az alvinci udvarbíró, 1664. augusztus 26.; 1665: uo.: Udvarhelyi—a szamosújvári

udvarbíró, 1665. július 21., november 4.). De intézkedett a praefectus molnár fizetése ügyében is (1665: uo.: a gyulafehérvári felső malom molnárának folyamodványa Udvarhelyihez és a praefectus 1665. szeptember 26-i resolútiója).

²⁴² 1665: Görgény: uo. (Udvarhelyi—a görgényi provisor, 1665. március 31.: utalványozott vasat a fűrészhöz), Déva: uo. (Udvarhelyi—a dévai provisor, 1665. május 10., november 14.); 1666: Déva: uo. (ua. ugyanahhoz, 1666. február 24.: rendelkezett fűrészhöz a malom számára).

²⁴³ 1664: uo. (a görgényi udvarbíró—Udvarhelyi, 1664. december 18.: küldjön timsót a papirhoz); 1665: uo. (Udvarhelyi—a görgényi udvarbíró, 1665. március 31., április 24., május 1.).

²⁴⁴ 1665: uo. (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. március 17.: fazekasok; Udvarhelyi—a balázsfalvi provisor, 1665. november 6.: rézművesek beküldése kondérjavításra); 1666: uo. (Udvarhelyi—az alvinci provisor, 1666. szeptember 30.: az anabaptista mesteremberekkel vaságy és bőrös ládák csimáltatása a fejedelem számára. vajköpülő az udvar használatára).

²⁴⁵ 1654. október 1-én Sebessi a kővári uradalom nemesei és szabadosok ügyében rendelkezik az ottani provisorhoz (s egyben egy drabant büntetésül jobbágnak való kötelezéséről). (Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai.) Udvarhelyi György 1666. február 24-én az új puskások korábbi jogi helyzetükbe való visszasorolásáról intézkedik a dévai provisorok (Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai).

²⁴⁶ 1665: uo. (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. április 2.: szolgáltassa be a jobbágnép tartozásait; április 21.: robothalasztás).

²⁴⁷ 1665: uo. (ua. ugyanahhoz, 1665. március 12.: a zalatnai uradalomból; a görgényi provisor—Udvarhelyi, 1665. április 30.: a görgényi uradalom jobbágyainak Radnóton dolgoztatása szőlőművelésen).

²⁴⁸ 1656: Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai (Sorbán István—Sebessi, 1656. május 5.: jobbágyok áttelepítése a fogarasi uradalomból; Sebessi—a radnóti provisor, 1656. május 25.: a kővári szökött jobbágyok letelepítése).

²⁴⁹ 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a görgényi provisor, 1665. március 31.: kivégzett személy ingóságainak ügye; Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. október 27.: terjessze fel a bírságok jegyzékét); 1666: uo. (Udvarhelyi—a dévai provisor, 1666. február 24.: az új puskások kártételeinek megtórlása; ua.—a zalatnai provisor, 1666. március 2.: a cirkálási lajstromban szereplők büntetése; a görgényi provisor—Udvarhelyi, 1666. február 16.: eljárása gyilkossági ügyben; a törvénytelenül bort árulók büntetése).

²⁵⁰ 1665: „Sido Juda” volt török tolmács görgényi fogva tartása: uo. (Udvarhelyi—a görgényi provisor, 1665. március 31.; a görgényi provisor—Udvarhelyi, 1665. április 30.)

²⁵¹ 1665: uo. (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. március 24., április 2.; ua.—a görgényi provisor, 1665. március 31.)

²⁵² 1653: Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai (Sebessi—a görgényi provisor, 1653. június 3.); 1654: uo. (Sebessi—a kővári provisor, 1654. április 22., október 1.); 1656: uo. (Sorbán István—Sebessi, 1656. május 5.); 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. április 2., 21., május 19., ua.—a görgényi provisor, 1665. április 24., május 1., 3., 5., július 17.; ua.—a dévai provisor, 1665. május 10.; ua.—a balázsfalvi provisor, 1665. szeptember 26., november 6.)

²⁵³ 1665: uo. (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. március 24., április 2., november 18.; ua.—a görgényi provisor, 1665. július 17.)

²⁵⁴ Karvalyok: 1665: uo. (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. július 21., augusztus 18., 20.)

²⁵⁵ Mint már korábban is több ízben tettük, az adatok mennyisége miatt itt is eltekintünk jelzetszerű idézésüktől.

²⁵⁶ 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. május 19., augusztus 20.); 1666: uo. (ua. ugyanahhoz 1666. március 2.)

²⁵⁷ 1665: uo. (Udvarhelyi—a dévai provisor, 1665. augusztus 31.)

²⁵⁸ 1650 (faggyú Nagybányára, Zalalnára): MVH 269; 1652 (faggyú): MVH 270^c 5, 7, 9; 1665 (stompvas-ügyek): Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. március 17.); 1666 (ponyva, istráng, ökörbőr küldése): uo. (Udvarhelyi—a kővári provisor, 1666. március 23.); (faggyú, ponyva szállítása Kapnikbányára): uo. (ua. ugyanahhoz, 1666. augusztus 12.).

²⁵⁹ 1654 (kapnikbányai bányász másuvá rendelére): Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai (Sebessi—a kővári provisor, 1654. április 24.).

²⁶⁰ 1625: Sz: U VI. 306 (fejedelmi rézhámorhoz rézműves).

²⁶¹ Arra nincs nyom, hogy a praefectus az arany- és ezüstváltásra befolyással bírt volna, de (hatásköre szélességének ismeretében) ez sem elképzelhetetlen. A higanyváltásra: 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. március 24.: legyen pénzre higanyváltásra, április 2.: pénzt küld a váltás céljaira, április 15.: számon kéri: hová lett a váltásra küldött pénz s a higany; pénzt küld a higanyváltásra, április 17.: kimutatást vár a higanyváltásról; Udvarhelyi—a gyulafehérvári számtartó és borbíró, 1665. december 19.: küldjenek pénzt a zalatnai provisoroknak higany váltására).

²⁶² 1663: Gyfv: Ly 22 (Vizaknai Nagy Péter—a zalatnai provisor, 1663. október 30.: egy lippai zsidó kereskedőnek higannyal fizessen); 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. március 24.: az ő tudta nélkül ne adjon el higanyt, október 27.: lengyeleknek adjon el higanyt, november 30.: egy görögnek adja el a higanyt, az kínál a legtöbbet érte); 1666: uo. (ua. ugyanahhoz, szeptember 20. és 24.: higanyeladás egy danckai kereskedőnek).

²⁶³ 1673: Gyfv: Ly 22. (Alvinczi—a zalatnai provisor, 1673. december 14.)

²⁶⁴ 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai. (Udvarhelyi—a szamosújvári provisor, 1665. december 12.)

²⁶⁵ 1665: uo. (Udvarhelyi—a zalatnai provisor, 1665. április 2.: tegyen jelentést róla, hogy Fodoréknak hány stompjuk van).

²⁶⁶ EOE XIX. 344.

²⁶⁷ EFL XVI: 7: 62(3).

²⁶⁸ EFL XVI: 7: 62(4).

²⁶⁹ EFL XVI: 7: 62(1).

²⁷⁰ EFL XVI: 7: 62(5).

²⁷¹ EFL XVI: 7: 62(6).

²⁷² 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a tordai sókamarás, 1665. február 16.: bivalybőröket küld az aknákhöz); 1666: uo. (Udvarhelyi—a szamosújvári udvarbíró, 1666. szeptember 11.: a széki kamaraispán megkeresésére adjon tehén- és ökörbőröket a bányához).

²⁷³ Vizaknai Nagy Péter 1662. július 10-én arra utasítja a sófalvi sókamarást, hogy szorgosabban vágassa a sót (Gyfv: Ly 23). Alvinczi viszont 1673. augusztus 24-én már aknavágatás ügyében, gépely készítéséről s építkezésekről rendelkezik Batizi Jánosnak (uo.).

²⁷⁴ 1633: TT 1895: 492—3.

²⁷⁵ 1669: MGSz 1899: 229.

²⁷⁶ 1666: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai. (Udvarhelyi—a tordai sókamarás, 1666. szeptember 30.)

²⁷⁷ 1666: uo. (ua. ugyanahhoz, 1666. július 15.)

²⁷⁸ Korábbi gyakorlatunk szerint itt is eltekintünk adataink jelzetszerű felsorolásától.

²⁷⁹ 1653: Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai (Sebessi—Alvinczi István, 1653. január 17.: gazdálkodhasson a fejedelem lovaira); 1654: uo. (ua. ugyanahhoz, február 12.: adassa ki Kemény Boldizsár conventio-zabját, április 24.: biztosítson abrakot a fejedelem szekeres lovainak); 1655: uo. (ua. ugyanahhoz, 1655. május 23.: élésszekereteket küldjön); 1663: Gyfv: Ly 23 (Vizaknai Nagy Péter—a vizaknai sókamarás, 1663. december 13.: küldjön juhokat Ebesfalvára, december 26.: juhokat vár a fejedelem konyhájára); 1664: uo. (Vizaknai Nagy Péter—a kolozsi sókamarás, 1664. március 16.: juhokat, bárányokat küldjön a fejedelem számára, török követek lévén annál).

²⁸⁰ 1654: Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai (Sebessi—a kövári provisor, 1654. április 24.: salétrom a nagybányai pénzverőházhoz); 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a görgényi provisor, 1665. április 24.: jelentést vár a salétromfőzők eszközeiről; a görgényi provisor—Udvarhelyi, 1665. április 30.: kimutatás a salétromfőző edényekről; Udvarhelyi—a dévai provisor, 1665. május 10.: fizessen a salétromfőzőnek; a fogarasi porkoláb—Udvarhelyi, 1665. augusztus 12.: jelentés a főzetésről).

²⁸¹ 1674: Gyfv: Ly 23 (Alvinczi—a köhalmi alsó járási vicedézmás, 1674. augusztus 18.: a cséplés sürgetése; ua.—a szerdahelyszéki vicedézmás, 1674. szeptember 10.: ugyanez és a mérés módjának meghatározása; ua.—a nagyselyki vicedézmás, 1674. október 11.: a szürettel várjon a praefectus rendeleteig).

²⁸² 1655: Gyfv: Ly 9: Sebessi Miklós iratai (Sebessi—a Fehér megyei tizedbérletperceptor, 1655. május 16.); 1664: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a Fehér megyei tizedbérletperceptor, 1664. április 27.).

²⁸³ 1665: uo. (Udvarhelyi—a Fehér megyei tizedbérletperceptor, 1665. november 1.); 1666: uo. (Udvarhelyi—a besztercevidéki vicedézmás, 1666. október 13.); 1674: Gyfv: Ly 23 (Alvinczi—a nagyselyki vicedézmás, 1674. szeptember 19.).

²⁸⁴ 1663: Gyfv: Ly 23 (Vizaknai Nagy Péter—a besztercei főbíró, 1663. augusztus 30.); 1668. januári—februári XXIII. tc.: EOE XIV. 327.

²⁸⁵ 1664: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—Zalany Pál, 1664. augusztus 28.; ua.—a Doboka megyei tizedbérletperceptor, 1664. október 26.; ua.—a Fehér megyei tizedbérletperceptor, 1664. október 27.); 1666: uo. (Udvarhelyi—a besztercevidéki vicedézmás, 1666. október 13.), Gyfv: Ly 13: Civitates Transylvaniae: Marosvásárhely (Marosvásárhely—Udvarhelyi, 1666. október 31.).

²⁸⁶ 1661: Gyfv: Ly 23 (Udvarhelyi János—a besztercei vicedézmás, 1661. november 25.); 1662: uo. (Vizaknai Nagy Péter—a Hunyad megyei tizedbérletperceptor); 1663: uo. (ua.—a mikvásári vicedézmás, 1663. augusztus 29.); 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a Fehér megyei tizedbérletperceptor, 1665. március 22.); 1667: Gyfv: Ly 23 (Belényessy—a Doboka megyei tizedbérletperceptor, 1667. augusztus 13.).

²⁸⁷ Korábbi gyakorlatunkhoz híven itt is eltekintünk adataink jelzetszerű felsorolásától.

²⁸⁸ 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—a marosportusi harmincados, 1665. augusztus 18.); 1666: uo. (Udvarhelyi—a dévai harmincados, 1666. július 31.).

²⁸⁹ 1625: Sz: U VI. 306.

²⁹⁰ 1628: Sz: U VI. 347; 1665: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—az abrudbányai harmincados, 1665. december 4.).

²⁹¹ 1668: Gyfv: Ly 23 (Belényessy—a zajkányi és volkányi harmincados, 1668. március 11.: küldje onnan Dóvára a csempészmarhákat); 1678: EOE XVI. 637 (bérbe adott harmincadhivatal az 50 forinton felüli értékű csempészáru felét a praefectus útján küldje a fejedelmi kincstárba).

²⁹² Ezúttal sem soroljuk fel jelzetszerűen adatainkat.

²⁹³ 1662. március: a görögök, zsidók, más idegen kereskedők adóját a praefectus veszi fel (EOE XIII. 119). 1664. január—februári XXVIII. tc.: az előbb említett idegen kereskedők adóját vagy ő vegye fel, vagy azok előjárója (EOE XIII. 293). 1665 májusában az 1662-i, nem alternatív rendelkezést újítják fel (XXX. tc.; EOE XIV. 123). Az 1665. szeptemberi III. tc. szövege e vonatkozásban csak a görögökről beszél (EOE XIV. 140). 1667-ben előbb a görögök összessége adójának felvételét bízzák rá (januári—februári XXXIX. tc.; EOE XIV. 230), majd (az áprilisi VIII. tc.-ben) a nem Szebenben lakó görögök adójáról 1664-ig visszamenőleg való számvételt (EOE XIV. 256). Az 1668. júliusi II. tc. ismét a szebeni görögök adójának bevételeire korlátozza a praefectus e hatáskörét (EOE XIV. 347). Innentől azonban láthatólag eltűnik a praefectus e szerepe (talán a szebeni görögök vonatkozásában marad meg kb. 1670—1671-ig). Csak 1678-ban (júniusi I. tc.) ruházzák rá ismét egy kereskedőkategória, a zsidók adójának felvételét (EOE XVI. 532).

²⁹⁴ Az 1666. februári XV. tc. szerint ő vegye fel a portusai tisztek adóját (EOE XIV. 189). Az 1667. áprilisi VI. tc. csak a marosváradgyai harmincadost említi e vonatkozásban (EOE XIV. 256). Innen 1674-ig nincs erről említés, akkortól kezdve viszont jó néhányszor. Az 1674. novemberi—decemberi XXV. tc. újra az ő feladatává teszi ezt (EOE XV. 469), s ezt ismétli meg az 1675. novemberi—decemberi II. tc. (EOE XVI. 222—3), az 1678. júniusi I. tc. (EOE XVI. 532), az 1679. májusi—júniusi VII. tc. (EOE XVI. 665).

²⁹⁵ A már említett 1674. novemberi—decemberi XXV. tc. a fiscalis tisztekén túl a puskások, drabantok és sóvágók adóját is a praefectussal véteti fel.

²⁹⁶ Az elmondottakra I. a szerző *Erdélyi kormányhatósági levéltárak* (Bp. 1973.) című munkájának 571—2. oldalán foglaltak.

²⁹⁷ Az 1670-es—1680-as években sorozatosan hoznak ilyen vonatkozású törvényeket. Az 1671. novemberi—decemberi XXIII. tc. törvénytelenséget elkövető vicedézmás megbüntetését bizza a praefectusra (EOE XV. 253), az 1673. novemberi—decemberi VI. tc. a jobbágynéptől postaszekeret követelő fogarasföldi boérokét és szabadosokét (EOE XV. 344). Az 1674. novemberi—decemberi országyűlés 3 ilyen törvényt is hoz: XIII. tc.-e a Szászföldre halászatra kiküldött személyek

kihágásainak megítélését rója a praefectusra, a XV. tc. a dézsmások kihágásaiét, a XVI. tc. a tizedtermékek szállításánál történt szabálytalanságokéit (EOE XV. 465). 1678 októberében zálogban lévő fiscalis falu körüli birtokvitát utalnak a praefectus bírósága elé, s harmincadbérlők perét (EOE XVI. 615, 637), 1680 májusában (V. tc.) az oláhfalusiak büntetését az általuk szállított deszkák nem megfelelő mérete miatt (EOE XVII. 98), 1682-ben (februári—márciusi XIII. tc.) a hamis pénzzel élők elleni pereket (EOE XVII. 254). 1683-ban harmincadbérló reversalisában szerepel: a tőle törvénytelen-séget elszenvedett személyek a praefectus székén kereshetik igazukat (EOE XVIII. 99).

²⁹⁸ Gyfv: Ly 23. (Alvinczi—a köhalmi alsó járási vicedézmás, 1675. január 10.)

²⁹⁹ Gyfv: Ly 20: Fejedelmi uradalmi számadások (Udvarhelyi György—a alvinci provisor, 1665. december 17.); Gyfv: Ly 23 (Vizaknai Nagy Péter—a számvevők, 1664. február 5.).

³⁰⁰ 1666: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—I. Apafi Mihály [1666. május 26. előtt]).

³⁰¹ 1636: Gyfv: Ly 22 (Delé Farkas—I. Rákóczi György, 1636. március 29.: belgrádi hirtovábbítása), Gyfv: Ly 23 (Belényessy—a zajkányi és volkányi harmincados, 1668. január 24. és március 11.).

³⁰² 1689: EFL XVI: 7: 62(7—8).

³⁰³ V: BII I. 130.

³⁰⁴ Sz: U IV. 1055, 1070, 1075.

³⁰⁵ 1587: Gyfv: Protocolla: Protocollum Adam primus homo 259—60; 1591: Országos Levéltár—Kolozsmonostori Konvent Országos levéltára: Protocolla, Libri Regii et Styliionaria XI. k. 209. Tisztét feltehetően haláláig (1593) viselte.

³⁰⁶ Gyfv: Protocolla: Protocollum Adam primus homo 102—3.

³⁰⁷ 1587 (rationista fisci): Sz: U IV. 1286, 1292; 1588: BrÁL—Pr et I 594; 1589: Sz: U IV. 1311—3. Innen 1593 februárjáig nem szerepel. 1593. február 24-én már ő ellenjegyez kincstári nyugtát azon a helyen, amelyen pár héttel korábban a számvevőként ismert Lencsés tette (Sz: U IV. 1369). A továbbiakban ugyanily ellenjegyzései: 1594: Sz: U IV. 1377 (Kakas István cubicularius előtt), 1385—7 (Jósika kancellár után és Tiwachi István rationista előtt); 1595: Sz: U IV. 1397, 1400 (Jósika után); 1596: Sz: U IV. 1414 (Jósika után).

³⁰⁸ 1597: Sz: U IV. 1418, 1431; 1598: Sz: U IV. 1434.

³⁰⁹ 1591—1592-i kincstári nyugtákon ellenjegyzése ugyanott szerepel, ahol előtte s utána Lencsésé (Sz: U IV. 1341—2, 1344, 1353).

³¹⁰ 1594: Gyfv: Ly 1 (Herberstein 1594. január 13-i nyugtája); 1600: Sz. IV. 124. Feltehetően az 1593-ban elhunyt Lencsés örökébe lépett; talán 1597 és 1600 közt is ellátta ezt a funkciót.

³¹¹ 1595—1598-i kincstári nyugtákon ellenjegyzése ugyanott szerepel, ahol korábban Lencsésé, ill. vele egyidejűleg Vásárhelyi és Zlattarié (Sz: U IV. 1410, 1412, 1415, 1434; DÁL: K-lt. 279).

³¹² 1610: A-gy. 1669. (1610-i felmentvény); 1612: K-lt. VI. 378; 1620: Kv. II. 69; 1622: Kv. II. 76, Sz: U VI. 277.

³¹³ 1605: BU 355; 1606. november: MS-gy.

³¹⁴ 1617: TT 1885: 314—5; 1620: TT 315—6; 1622: Sz: U VI. 277; 1630: MVH 179a; 1632: MVH 189/a; 1633: MVH 209/a, Sz: U VI. 391; 1634: MVH 228a; 1635: MVH 240a.

³¹⁵ MVH 250a.

³¹⁶ Gyfv: Ly 4: Bethlen Gábor korabeli nyiltparancsok. (1624. augusztus 5.)

³¹⁷ K-lt. XII. 947.

³¹⁸ Gyfv: Ly 20: Fejedelmi uradalmak számadásai (Horvát difficultasai Cserei Mihály számadására).

³¹⁹ Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György rendelete. (II. Rákóczi György—a dési harmincados. 1656. november 13.)

³²⁰ EOE XII. 183.

³²¹ 1663: Gyfv: Ly 23 (Vizaknai Nagy Péter—Vásárhelyi, 1663. május 28); 1666: Gyfv: Ly 12: Udvarhelyi György iratai (Udvarhelyi—Vásárhelyi 1666. május 29.), TT 1896: 46; 1667: Gyfv: Ly 11: Apafi M. közigazgatási rendeletei (I. Apafi Mihály—Marosvásárhely, 1667. június 1.); 1668: uo (ua. ugyanahhoz, 1668. június 8.); 1669: Gyfv: Ly 12: Judicialia (1669. július 21-i relatoria hozzá).

³²² 1667—1668-ban együtt említik Vásárhelyivel (I. a 321. sz. jegyzet). 1669: Gyfv: Ly 20: Fejedelmi uradalmak számadásai (1669. október 19. után kelt nyugtán); 1672: uo. (a fejedelmi számvevők által 1672. december 8-án kiadott extractus).

³²³ 1679: V: D XI. 185; 1684: EOE XVIII. 190.

³²⁴ Gyfv: Ly 23. (Vízaknai Nagy Péter—a dévai provisor, 1663. július 6.)

³²⁵ 1667: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei (1667. október 8.); 1669: uo. (1669. július 31.)

³²⁶ A-gy. 1686. (az év február 24-i számadáskivonaton).

³²⁷ Ő ad nyugtát a szebeniek által a szultán élleme fejében, ill. Izabella adójába befizetett összegekről (Sz: U IV. 829, 831).

³²⁸ A Haller Péter által Izabella számára befizetett census sancti Martinit ő nyugtázza (Sz: U IV. 448).

³²⁹ Fráter György rendeletére vesz fel százsz adót (Sz: U IV. 469).

³³⁰ Aulicus reginalis majestatis; a census sancti Martiniról ad nyugtát (Sz: U V. 546).

³³¹ Kezéhez fizetik a szebeni huszad árendáját (Sz: U IV. 930).

³³² DÁL: K-lt. 75.

³³³ 1582-ben vicecubiculariusként szerepel (MTgy 1898: 42—1582. április 29-i oklevél). 1589 és 1593 közt sorozatosan találkozunk nevével a kincstár által adó, census sancti Martini, huszadbérlet befizetéséről adott nyugtákban, ill. ellenjegyzésüknél (Sz: U IV. 1319—20, 1322, 1324, 1326, 1338, 1342, 1344, 1353, 1360—1, 1366, 1369, 1371—2). Amennyiben a nyugták feltüntetik, hogy *kinek a kezéhez* történt a befizetés, ott az ő neve szerepel, az ellenjegyzésnél azonban az ő neve mindig a második helyre kerül Lencsés Györgyé. Vásárhelyi Bálinté vagy Szikszay Imréé mögött, amiből hivatali rangjára is következtetni lehet. Azt a jelzett nyugták csak egy ízben, 1592-ben nevezik meg (cubicularius).

³³⁴ BrÁL-Fr. I. 351; Sz: U IV. 1377, 1387.

³³⁵ Sz: U IV. 1385—7, 1397, 1400. Halála feltehetően 1596 februárja és áprilisának eleje közt következett be (Sz: U IV. 1411). A „rationista fiscii” elnevezés zavarba ejtő; Vásárhelyi Bálint is így szerepel 1587—1589-ben. Vásárhelyit azonban már ez években is említik kifejezetten számvevőként, s a későbbiekben ott ellenjegyzi a nyugtákat, ahol a számvevő szokta. Tiwachi azonban az esetek egy részében csak bevételz pénzt, s neve az ellenjegyzésben nem szerepel; más esetekben ő is ellenjegyzi a nyugtát, de Vásárhelyi után — tehát azon a helyen, ahol korábban a cubicularius Gyarmathi.

³³⁶ Ő veszi át Torda megye adóját (TT 1885: 314—5).

³³⁷ MTT XVII. 66—9.

³³⁸ Ő ad nyugtát a szebeni ötvösök által a fejedelmi kincstárba beszolgáltatott ötvösművekről (ZU I. 185, 187).

³³⁹ 1625: tanúsítványt ad a fejedelmi kincstárból történt utalványozásról (ZU I. 186). 1632-ben előlegképpen vesz fel kincstári jövedelmet (Sz: U VI. 386). 1633-ban százszok szolgáltatásait, ill. a brassaiak adóját (Sz: U VI. 391), továbbá Marosvásárhely adóját bevételzi (MVH 228a). 1634-ben a vöröstoronyi vám bérösszegét veszi be 3 részletben (Sz: U VI. 397—8, 400). 1635-ben ismét a marosvásárhelyi adót bevételzi (MVH 240a).

³⁴⁰ Marosvásárhely adóját veszi át (MVH 178/c).

³⁴¹ 1632: a százsz universitas és Brassó adójából vesz át összegeket (Sz: U VI. 391); 1634: Gyfv: Ly 13: Civitates Transylvaniae: Brassó (Brassó—I. Rákóczi György, 1634. február 25.).

³⁴² A marosvásárhelyiek adóját veszi át (MVH 189/A).

³⁴³ 1636-ban ő veszi be a vöröstoronyi harmincad 3 évi bérét (Sz: U VI. 431). 1638-ban nyugtázza a szebeniek adón felüli befizetését (Sz: U VI. 441); ugyanez évben rá: Sz: U VI. 442. 1643 (ez évben hal el): BrÁL-Fr. II. 77: TT 1893: 316.

³⁴⁴ 1640-ben és 1642-ben ő ad nyugtát Marosvásárhelynek a kincstárba fizetett adójáról (MVH 257k, 259a, 260a.).

³⁴⁵ 1644-ben Marosvásárhely adóját nyugtázza (MVH 262a). 1645: BrÁL—Pr et I 670. 1646-ban ő veszi be a magyar megyék és az universitas adóját (Sz: U V. 490, 496, 498).

³⁴⁶ 1644: MVH: 272 f.; 1645: BrÁL—Pr et I 670.

³⁴⁷ 1648: Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korára vonatkozik (II. Rákóczi György—a gyulafehérvári káptalan, 1648. december 3.). 1650-ben ő ad nyugtát Marosvásárhely adóbefizetéséről (MVH 269/7), ill. közmunkaváltságáról (MVH 272g); 1653: Gyfv: Ly 9: II. Rákóczi György közigazgatási rendeletei (II. Rákóczi György—Alvinczi István, 1653. szeptember 20.). 1655-ben ő nyugtázza a szebeniek

adóbefizetését (Sz: U VI. 621), majd a szebeni polgármester az ő levelére fizet ki hópénzbe bizonyos összeget (uo.). 1656-ban ismét a szebeniek adóját nyugtázza (uo.). További nyugtái szász adóbefizetéséről 1655—1657-ből: Sz: U VI. 642. 1658-ban is az ő kezéhez kell hogy fizessék a szebeniek az adót (Sz: U VI. 725).

1648-ban (l. az e jegyzetben elsőnek idézett jelzetet) udvari fizetőmester-helyettesnek (aulicarum solutionum vicemagister) nevezik, a későbbiekben azonban komorniknak vagy komornik deáknak. Csak 1656 nyarán tűnik fel más címe, most már udvari fizetőmesteri (aulicarum solutionum magister; MTgy 1910: 4 — 1656. június 19-i relatoria), a későbbiekben azonban ismét komornikként vagy komornik deákként szerepel. Így e két címét **nem tekintjük** valóban két különböző hivatali funkció jelzésének.

³⁴⁸ 1648 (nyugtán): MVH 272. g; 1649: uo. (nyugta Marosvásárhely adójáról).

³⁴⁹ Uo.

³⁵⁰ 1655-ben ő veszi át (nyugtával) Marosvásárhely adóját, s (5 ízben) a szász universitas adóját (Sz: U VI. 621). 1656-ban több ízben ad nyugtát szebeni adóról (Sz: U VI. 642).

³⁵¹ Két ízben nyugtázza a szászok bizonyos adóját (Sz: U VI. 621).

³⁵² 1656-ban a szebeniek adóját nyugtázza (Sz: U VI. 642). 1658-ban is adót kell hogy átvegyen (Sz: U VI. 704).

³⁵³ Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei. (1663. június 3.)

³⁵⁴ TMÁO VI. 504.

³⁵⁵ APO II. 94—5.

³⁵⁶ Fb. 18.

³⁵⁷ EOE II. 333.

³⁵⁸ 1655: TT 1895: 637.

³⁵⁹ 1664: EOE XIII. 345; 1665: EOE XIV. 131, 148; 1668: EOE XIV. 330, A-gy. 1668. (Apafi Mihály az év május 5-i pátense); 1669: A-gy. 1669. (Szekhalmi András az év május 13-i reversalisa); 1671: EOE XV. 243.

³⁶⁰ MGSz 1897: 168—71.

³⁶¹ EOE XVII. 323.

³⁶² 1559: EOE II. 116; 1560: G. KO III. 312; 1561: EOE VIII. 513—4.

³⁶³ A tanácsúr-generálisok hivatali pályafutásának adatait l. a tanácsurak jegyzékénél.

³⁶⁴ EOE III. 311.

³⁶⁵ EOE III. 236.

³⁶⁶ Szk. IV. 461.

³⁶⁷ 1595: TT 1893: 130.

³⁶⁸ 1597 szeptemberében említik így, kancellári tisztsége mellett. (Gyfv: Ly 1: Sibrik—Jósika, 1597. szeptember 18.)

³⁶⁹ Szk. I. 297.

³⁷⁰ 1600. január: MTT XVIII. 31; 1600. április: V: D V. 84—5.

³⁷¹ EOE V. 483.

³⁷² Tisztségének elnevezése hol főgenerális, hol az udvari hadak főkapitánya, eléggé következetlen váltakozásban.

³⁷³ 1630: EOE IX. 74—5; 1638: V: D X. 29; 1644: K-lt. I. 146; 1645: HK 1911: 157.

³⁷⁴ KJ: Dipl. (1642. április 14.); 1644: Tunyogi-gy. (1644. február 8.)

³⁷⁵ 1645: TT 1905: 470—1; onnan kezdve folyamatosan említik.

³⁷⁶ EOE XIII. 557.

³⁷⁷ MTgy: Kassics (1658. április 12-i említés).

³⁷⁸ Sz: U VI. 912; Hurm. XV/2. 301. Kemény János 1660 késő őszen Erdélybe törő hadai rajtaütnek és levágyják.

³⁷⁹ 1663: EOE XIII. 248; onnan kezdve folyamatosan említik 1676. áprilisi letartóztatásáig. 1677. tavaszi kiszabadulása után e tisztsébe már nem kerül vissza.

³⁸⁰ Főgenerálisi tiszttét az 1681-i hadjáratkor nyeri, kárpótlásul a bujdosók főgenerálisságának végleges elvesztéséért.

³⁸¹ 1572: DÁL: K-lt. 75; 1573: Szk I. 136; 1575: EOE II. 565.

³⁸² A tanácsúr-főkapitányok hivatali pályafutásának adataira l. a tanácsurak jegyzékét.

- ³⁸³ Gyfv: Ly 1 (1592. január 24-i ítéletlevele).
- ³⁸⁴ 1593: BDJ 40; 1599 (az udvari lovasság főkapitánya): Szk. II. 198.
- ³⁸⁵ L. c fejezet 372. sz. jegyzetét.
- ³⁸⁶ 1614: Sz: U VI. 206; 1616: K-lt. VII. 441.
- ³⁸⁷ Tunyogi-gy. (Borsos Tamás—Bethlen István, 1618. július 30.)
- ³⁸⁸ 1627: TT 1887: 1—2; 1630: Gyfv: Ly 12: Cseffei László iratai (Brandenburgi Katalin—Cseffei, 1630. április 24.); 1633: EM 1900 468—9.
- ³⁸⁹ 1636: EOE IX. 580; 1639: K-lt. II. 150; 1641: TMÁO VII. 381; 1642: KJ: Dipl. (1642. április 14.); 1644. október 5-én hal meg (ETA IV. 129).
- ³⁹⁰ 1645: TT 1905: 470—1; 1640: K-lt. II. 184; 1650: K-lt. I. 152, II. 200; 1654: TT 1889: 471; 1656: K-lt. II. 225.
- ³⁹¹ TT 1905: 480. Másutt (SzS: EÉK II. 413) csak az udvari gyalogok kapitányaképpen szerepel; az utóbbi tűnik a valószínűbbnek.
- ³⁹² 1662. április: TT 1902: 380; 1663: RD 332. Tisztét 1683 eleji letartóztatásával s azt 1685 elején követő elítélésével veszti el; szabadon bocsátása után már nem nyeri vissza.
- ³⁹³ 1625: K-lt. VIII. 538. 1636. szeptember 11—12-én jelen van a Bethlen István várható támadása ügyében tartott, a fejedelmi tanácsról szóló részben ismertetett tanácskozáson. Tisztségviselésének vége pontosan nem ismeretes.
- ³⁹⁴ 1644 júliusától viseli tisztét — bizonytalan, hogy meddig.
- ³⁹⁵ 1648-ban az udvari lovasság alkapitányaként említik (TMÁO III. 405), 1654-ben az udvari lovasság alezredeként (TT 1889: 638), ez utóbbi esetben azonban diplomáciai küldetésről van szó, s a megbízólevélben a vicecolonellus szó szebben csenghetett a vicecapitaneusnál.
- ³⁹⁶ Hurm. XV/2. 1302.
- ³⁹⁷ Tisztségviselésének kezdete bizonytalan; 1592 januárjában mindenesetre már betölti e funkciót (Gyfv: Ly 1: Király Albert 1592. január 24-i ítéletlevele). Tisztsége révén szerepe van a Kendy—Kovacsóczy-párt 1594-i véres felszámolásában, így Báthori András trónraléptekor elmozdítják onnan. A sellenbergi csatában azonban már ismét Báthori András seregének egyik szárnyparancsnoka; ott esik el.
- ³⁹⁸ Szk. II. 323.
- ³⁹⁹ Sz: U VI. 206.
- ⁴⁰⁰ 1633: EM 1900: 466 skk; 1636: PFr: Kr IV. 305 (itt „borsai” előnévvel); 1643: MTgy 1892: 8 (1643. május 17-i oklevelében).
- ⁴⁰¹ 1644. június: SzS: RcsI 179—80. Tisztségviselése végének időpontja ismeretlen.
- ⁴⁰² SzS: EÉK II. 413.
- ⁴⁰³ BU 196.
- ⁴⁰⁴ RAKL: Tgy. (1647. május 17.)

V. A FEJEDELMI TÁBLA

A *bíráskodással* országos szinten foglalkozó szervek közül az előbbieken már elemeztük a fejedelmi tanács és a kancellária bíráskodási tevékenységét. A központi kormányzat egyéb szerveinek ismertetése során bírói fórumról csak a fejedelmi tábláról tartjuk itt szükségesnek beszámolni (utalva a praefectus bíráskodásáról az előbbieken elmondottakra, s előre jelezve, hogy az országgyűlés bíráskodásáról az országgyűlésről szóló fejezetben beszélünk majd).

A) A FEJEDELMI TÁBLA SZERVEZETE

A fejedelmi tábla tisztségviselőit az alábbiakban rangállásuk szerinti csoportokban mutatjuk be.

1. A FEJEDELMI TÁBLA ELNÖKEI

A fejedelmi tábla elnöke általában kettős tisztséget töltött be. A fejedelem személyeseként (in persona principis) elnökölt a táblán, s egyben betöltötte az országgyűlés elnökének tisztségét is. Feladatköre s egyben rangja így érdekes összehasonlításra ad alkalmat a királyi Magyarország gyakorlatával. A fejedelmi tábla és országgyűlési elnök rangban a magyarországi nádor és személynök közt van — a személynökhöz közelebb. A magyar Curia kétfórumos s a nádor az egész Curia vezetője, de egyben a hétszemélyes tábla elnöke. A magyarországi országgyűlés kétkamarás, s a nádor az egésznek s egyben a felsőtáblának az elnöke. Az erdélyi országos felsőbíróóság egyfórumos, az országgyűlés is egykamarás. A nádornak azonban a Curia és az országgyűlés elnöklété csak egy-egy funkciója, más, ezekkel legalább egyenrangú funkciók közt. Az erdélyi országgyűlési és táblai elnök viszont ezekkel a tisztségeivel *egyenértékű* más funkciót nem visel, legfeljebb törvényhatósági főtitkséget (esetleg többet is) vagy éppen lugosi és karánsebesi bányságot vagy a (láttuk: tényleges hatáskört s hatalmat nem jelentő) kincstartóságot; emellett, egy kivételes esettől eltekintve, tanácsúr is. Mindez jóval kevesebb a magyarországi nádorságnál — a személyelnökségnél azonban több. S egészében véve: más.

Az ismert táblai és országgyűlési elnökök:

Somlyay Gergely 1594. ¹	Sulyok István 1654. november. ¹⁴
Pettki János 1607 január. ²	Haller Gábor 1658, 1660—1661. ¹⁵
Trauzner Lukács 1607. június—1608. június. ³	Bánffy Zsigmond 1658. november, 1664—1682. ¹⁶
Szilvási Boldizsár 1608. november. ⁴	Bassa Tamás 1659. február—március, 1661. november—1664. ¹⁷
Mikola János 1615—1618. ⁵	Lázár György 1659. ¹⁸
Keresztessi Pál 1631—1633. ⁶	Keresztessi Ferenc 1659. október. ¹⁹
Erdélyi István 1635. ⁷	Kapy György 1668. ²⁰
Tholdalagi Mihály 1636—1642. ⁸	Nagy Tamás 1670. ²¹
Haller István 1637—1639. ⁹	Mikes Kelemen 1682—1686.
Szalánczi István 1642. ¹⁰	Székely László 1687—1690.
Serédi István 1646—1652. ¹¹	
Barcsai Ákos 1653, 1655—1657. ¹²	
Pettki István 1654. január, 1659. szeptember. ¹³	

A táblai elnökök jegyzékével kapcsolatban az alábbiakat jegyezzük meg:

1. Az ismert táblai és országgyűlési elnökök Somlyay Gergely kivételével tanácsurak. A fejedelmi tanács 1594-i összetétele pedig nem annyira tisztázott, hogy bizonyosan kizárná az ő tanácsuraságát.

2. Honnan kerülnek ki az elnökök? Legnagyobb részük származását tekintve is főrendű vagy legalábbis a főrendi helyzethez közel álló birtokos nemes. Csak három személy emelkedik lentről hivatalnok-karrierrel eddig a főtiszttségig: Somlyay, Trauzner és Lázár György. S egészen külön típus Székely Lászlónak a korábbiakban már ismertetett útja.

3. A praeseselek rangállásáról magyarországi párhuzamban már szólottunk. Magán Erdélyen belül vizsgálva a dolgot, a fejedelmi tábla elnöke nem versenyezhet rangban és hatalomban a kancellárral vagy főgenerálissal, de, ha némi távolsággal is, e két, tekintélyben egymással versenyző főméltóság után következik.

4. A táblai és országgyűlési elnököt a *fejedelem nevezi ki*. Haller Gábor 1660—1661-i választott elnöklelte különleges eset; Barcsai 1660 végén a rendekre bízta a döntést a fejedelemség kérdésében, így kell hogy elnökválasztásra kerüljön sor.

2. ÍTÉLMESTEREK

Az ítélmesterek ismertetésénél úgy járunk el, ahogy a kancellárok és titkárok esetében tettük: az időrendhez tartjuk magunkat. Ítélmester ti. egyszerre általában csak 2 működött (ha ti. mindkét tisztség be volt töltve); így kronologikus jegyzékük jobb áttekintést ad, mint az ábécé szerinti.²²

Bodi Gáspár (Fráter György ítélő-
mestere) 1545.²³

Máté mester 1547.²⁴

Mekcsey László 1550, 1558—1566.²⁵

Földváry Bálint 1558—1566.²⁶

Korábban Báthori András vajda titká-
ra.²⁷

Choronk Márton 1562.²⁸

1541-ben a kisebb kancellária írnoka.²⁹

1557 és 1560 közt fiscalis director.³⁰

Szigethy Pál 1567—1570.³¹

Wesselényi Miklós 1568—1584.³²

1563—1568-ban fiscalis director.³³

Sulyok Imre 1572—1574.³⁴

Dobszai István 1577—1580.³⁵

Radváczy Márton 1583—1597.³⁶

1559—1570: a kisebb kancellária írno-
ka.³⁷ 1573-ban a szász kereskedők ügy-
védjeként szerepel.³⁸

Borsoló János 1585—1599, 1607.³⁹

1566 és 1575 közt a kisebb kancellária
írnoka.⁴⁰ Báthori Kristóf uralma idején
ügyvédként szerepel.⁴¹

Kolozsvári Márton deák 1598—
1599.⁴²

Trauzner Lukács 1600—1601,
1603.⁴³

Angyalos János 1610—1621.⁴⁴

1585—1592: a kisebb kancellária írno-
ka.⁴⁵

Fráter István 1611—1625.⁴⁶

Kassai István 1622—1644.⁴⁷

Thoroczkai Mihály 1632.⁴⁸

Cseffei László 1633—1659.⁴⁹

1617-ben a fejedelem udvari szolgálja.⁵⁰

1623-ban udvari hadnagy.⁵¹ 1629-ben is
udvari szolgálaként említik, egyben azon-
ban már Belső-Szolnok megye főispán-
ja.⁵² Főispáni tisztét haláláig megtartja.

Veres Ambrus 1647—1651.⁵³

1627-ben a kisebb kancellári írnoka.⁵⁴

Lázár György 1652—1660.⁵⁵

Nadányi Mihály 1659.⁵⁶

Sárpataki Márton 1660—1680.⁵⁷

Jelentős hivatalnokkarrierjének első
kormányhatósági állomása a kisebb
kancellária írnoksága (1638—1642).⁵⁸

1652—1659-ben fiscalis director.⁵⁹

Kendi János 1661—1677.⁶⁰

Hivatali karrierje nem kevés hasonlósá-
got mutat ítélőmester társáéval. 1632 és
1638 közt a kisebb kancellária írnoka.⁶¹
1657—1660-ban praefectus (több feje-
delem mellett).⁶² 1659 júniusában a
fejedelmi tábla ülnökévé választják,⁶³ e
tiszteben a rákócziánus 1659 őszi or-
szággyűlés nem erősíti meg.

Mikes Kelemen 1678—1686.⁶⁴

Alvinczi Péter 1680—1690.⁶⁵

A nagynevű prédikátor Alvinczi Péter
fia, a sৌgyi inspector Alvinczi István
unokaöccse.⁶⁶ 1670-ben kolozsi sóka-
marás,⁶⁷ 1671-ben Rónaszéken tölti be
ezt a tisztséget.⁶⁸ 1673 elejétől praefe-
ctus s egyben tizedvicearendator.⁶⁹ E két
tisztségét 1684-ig megtartja, más funk-
ciói mellett.⁷⁰ 1675-től a fejedelmi tábla
ülnöke is,⁷¹ ítélőmesterré előlépéséig.

Sárosi János 1686—1690.⁷²

Az ítélőmesterek talán teljesnek mondható jegyzékén végigtekintve, az első
szembetűnő dolog: legnagyobb részük alulról indul, vagy kimutathatóan a
kormányhatósági hivatali ranglétra legalsó fokáról, a kisebb kancelláriai deákság-
ból, ill. a kincstár vidéki apparátusából — vagy legalábbis, nevéből kivehetően, a
kisebb nemességből. Az ismert kivételek könnyen elsorolhatók: a magyarországi
középbirtokos nemesi családból származó Wesselényi Miklós, a neve alapján a
középbirtokosságba számító Nadányi és végül a különleges esetnek tekinthető
Mikes Kelemen. Az ítélőmesteri tisztség már jóval a fejedelmi kor előtt

szakjogászokra váró státus. Ez a gyakorlat a fejedelmi kori Erdélyben is megmarad, az ítélmesterek sorában olyan nagy jogászegyéniségeket találunk, mint Lázár György, Alvinczi Péter — de még az olyan, velük azért nem egyenrangú ítélmesterek jogi felkészültségét is csak elismeréssel illetheti a kutató egy-egy alapos jogászi szakvéleményük láttán, mint Sárpataki Márton. Elméleti jogi képzettségük további vizsgálat tárgya kell hogy legyen; gyakorlati pályafutásukkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy aki a kancelláriai írnoksággal kezdi ezt, az általában a kisebb kancellária írnokaként indul. További pályájuk során is nemritkán látnak el jogászi funkciókat: két Báthori kori ítélmester előzőleg ügyvédkedik, a 16. században két (Choronk, Wesselényi), a 17. században három (Kassai, Sárpataki, Kendi) ítélmester visel *fiscalis* directorságot is, s néhányan a fejedelmi tábla ülnökei is ítélmesterségük előtt (Lázár, Kendi, Alvinczi).

Igaz, megfordulnak a majdani ítélmesterek más pályákon is: Kendi és Alvinczi *praefectus* (és ezzel együttjáróan *tizedvicerendator*) is, Alvinczi egyébként is vidéki sóügyi tisztként kezdi; mindezeknek azonban jóval kisebb a súlya, mint az említett szakjogászi előzményeknek. Kivétel csak kettő akad: Cseffei, aki udvari familiáriságon (s közben kifejezetten *katonai* udvari tisztségen), majd törvényhatósági főtisztségen át emelkedik fel, s a már előbb is különleges esetnek jellemzett Mikes Kelemen. Nem érdektelen, hogy az ítélmesterek sorában csak ők ketten viselnek törvényhatósági főtisztséget is. Gondoljunk most a tanácsúri lista elemzésénél mondottakra: a szakhivatalnokként felemelkedőket a régi birtokos nemesség nem engedi be a megyei főtisztségekbe. S ugyanaz a könyörtelenség, amellyel a pusztán civil hivatali pályán felemelkedettekkel bántak el válságos időszakokban, kevésbé szembetűnően, de itt is megfigyelhető: Lázár mellett Nadányi is áldozatul esik a második nagy uralmi válság emberpusztításának (Kendi pedig nehezen megszámlálható páfördulással ússza meg a válságot, hogy 1661 őszén jó szimattal Apafi mellett kössön ki).

A dolog másik oldala: az ítélmesterség természetesen nem a hivatali ranglétra legfelső foka a fejedelmi kori Erdélyben sem. A 26 ismert ítélmesterből egy (Sulyok) kancellárságra emelkedik, négy lesz tanácsúr (Trauzner, Kassai, Lázár, Mikes), ez utóbbiak közül Kassai, mint elmondottuk, egy évtizeden át ténylegesen kancellári funkciót tölt be, Trauzner és Mikes az országgyűlés és a fejedelmi tábla elnöke, Lázár rövid időre helytartó is. A kitűnő szakjogász sorsa veszélyes Erdélyben, de emelkedésének útja eléggé nyitott. 26:5 — a legfelső szintre emelkedők aránya csaknem 20%-os.

3. A FEJEDELMI TÁBLA ÜLNÖKEI

A tábla bíráskodásában az elnökön s az ítélmestereken kívül ülnökök is részt vettek. Az ülnökök száma nem volt pontosan meghatározva; az ismert esetekben öt-tíz körül mozog, de felmegy 14-ig is. A táblai ülnökök is állandó tisztségviselők.

Névsoruk bemutatása előtt meg kell jegyeznünk a következőket:

a) A fejedelmi tábla ülnökeire vonatkozó anyag meglehetősen hiányos. Az első évtizedből egyetlen névsor ismeretes, arról is bizonytalan, hogy királyi vagy

elhelytartói tábláról van e szó — ha ugyan a kettő nem volt azonos. Az 1560-as—1570-es évek ülnökeit meglepően jól ismerjük. Onnan kezdve azonban az 1630-as évekig alig tudunk néhányról. Az 1630-as évektől ismét eléggé bő anyaggal rendelkezünk (talán megközelítően teljessel).

b) Minthogy az adatokban bővebb időszakokban 5—14 ülnök szerepel, névsoruk bemutatásában a tanácsuraknál s a kancelláriai deákoknál használt módszert kell követnünk: az ábécérendet s nem az időrendet.

A fejedelmi tábla ismert ülnökei:

Alsó János 1687—1689.⁷³
1665—1666-ban portai ügyvivő.⁷⁴
Alvinczi Péter 1675—1680.⁷⁵
Angyalosi István 1654.⁷⁶
Apor István 1686—1689.⁷⁷
1686-tól Csíkszék főkirálybírája is. Nagy hivatali karrierjének csúcására már a Diploma Leopoldinum korában került.

Baksa Ferenc 1572—1578.⁷⁸
Balásházy László 1633—1638.⁷⁹
Az 1620-as években portai ügyvivő.⁸⁰
Táblai ülnöksége idején Közép-Szolnok megye alispánja.⁸¹

Barcsai Mihály 1678—1681.
Bánffy Dénes 1659—?
Bánffy Zsigmond 1653—1654.
Besseney János 1547.⁸²
Bethlen Ferenc 1637—1648.
Bethlen Gergely 1669—1678.
Bethlen János 1648—1658.
Bethlen Miklós 1686—(1689).
Bethlen Pál 1681.⁸³
Békessi Márton 1673.⁸⁴
Béldi Pál 1547.⁸⁵
Bodoni György 1663—1675.⁸⁶
Boldvai Márton 1667.⁸⁷

Székelyhid utolsó erdélyi főkapitánya.
Bornemissza György (juris utriusque doctor) 1607.⁸⁸

Borsos Tamás 1615—1626.⁸⁹
Kora híres török diplomatája. Bethlen Gábor uralkodása alatt hosszabb ideig portai ügyvivő. A török diplomácia más vonatkozásaiban is szerepel.

Buday János 1547.⁹⁰
Chechey Lőrinc 1563—1567.
1569—1570-ben fiscalis director.⁹¹
Daczó Bernát 1547.⁹²
Daczó János 1678—1686.⁹³
Csík—Gyergyó—Kászonszék főkapitánya.⁹⁴

Daczó Pál 1547.⁹⁵
Daniel Ferenc 1657.⁹⁶
Háromszéki (fő-) királybíró.⁹⁷
Daniel István 1681—1686.⁹⁸
Udvarhelyszék főkirálybírája.⁹⁹
Daniel Mihály (I.) 1626.¹⁰⁰
Daniel Mihály (II.) 1678—1689.¹⁰¹
Décsey Pál 1570.¹⁰²
Dobszay János 1563.¹⁰³
Ebeni István 1658—1659.
Forró Pál 1607.¹⁰⁴
Fráthy Gergely 1563—1570.¹⁰⁵
Gávay Péter 1635—1652.¹⁰⁶

1623-ban étekfogó.
Gerendi János 1577—(1594).¹⁰⁷
1577-ben Olcona szék királybírája.¹⁰⁸
1592 és 1594 közt Torda megye főispánja.¹⁰⁹
A Kendy—Kovacsóczy-párt egyik vezető alakja. 1594 májusától az év augusztusáig a rendi pénztár fizető-mestere. A párt szétverésekor számkivetésbe kell mennie.

Gyerőffy György 1685—1689.¹¹⁰
1675-től Doboka megye főispánja, 1679-től Kolozs megyéé is. 1684-től csak Kolozs megyében viseli ezt a főtiszséget.¹¹¹

Haller Gábor 1652.

- Haranglábi Zsigmond 1681—1689.¹¹²
 Huszár Mátyás 1638—1649.
 Illyéssy Gáspár 1572.¹¹³
 Inczédi Pál 1687—1689.¹¹⁴
 Jankó György 1574.¹¹⁵
 Kassai Ferenc 1659.¹¹⁶
 Kassai István tanácsúr unokája.¹¹⁷
 1661—1662-ben főudvarmester.¹¹⁸
 1661-ben tizedfőrendator is.
 Kálnoki Bálint 1578—1597.¹¹⁹
 Kálnoki Farkas 1685—1689.¹²⁰
 Kálnoki Mihály 1663—1673.¹²¹
 Kálnoki Péter 1547.¹²²
 Kemény János (I.) 1637—1648.
 Kemény János (II.) 1687—1689.¹²³
 Kendeffi János 1687—1689.¹²⁴
 Kendi János 1659.
 Keresztessi István 1654.¹²⁵
 Keresztessi Sámuel 1685—1689.¹²⁶
 Kornis Miklós 1547.¹²⁷
 Kósa Mátyás 1615.¹²⁸
 Kún Gergely 1667—1673.¹²⁹
 Kún István 1663—1689.¹³⁰
 Az 1660-as években Hunyad megye főispánja. Lázár szerint „valószínűleg” 1667-től Küküllő megyéé is;¹³¹ 1678—1681-ben bizonyosan csak az utóbbié.¹³²
 Lázár György 1649—1652.
 Lázár Imre 1681.
 Marosszék főkirálybírája.¹³³
 Macskási Boldizsár 1667—1687.¹³⁴
 Maksai Balázs 1647.¹³⁵
 Maksai Ferenc 1659—1663.¹³⁶
 Mikes Kelemen 1669—1678.
 Mikes Mihály 1652—1656.
 Mikó Miklós 1663—1673.¹³⁷
 Nagy Menyhárt 1563—1572.¹³⁸
 Naláczai András 1687—1689.¹³⁹
 A főudvarmester Naláczai István fia.
 Nemes János 1663—1678.
 Nemes Tamás 1639.
 Háromszék (fő-)kapitánya.¹⁴⁰
 Orbán Ferenc 1653—1654.¹⁴¹
 Pekry Lőrinc 1685.¹⁴²
 Petrityevith Horváth Kozma 1664—1689.¹⁴³
 Pettki János (I.) 1547.¹⁴⁴
 Pettki János (II.) 1678—1685.¹⁴⁵
 1681-ben Csík—Gyergyó—Kászonszék főkirálybírájaként említik.¹⁴⁶
 Péchi Simon ? 1639—1641.
 Radychyth János 1560—1563.¹⁴⁷
 Rhédei Ferenc 1663—1670.
 Romány Ferenc 1570—1572.¹⁴⁸
 Sárosi György 1663—1675.¹⁴⁹
 Marosszék királybírája.¹⁵⁰
 Sárosi János 1640—1642.¹⁵¹
 1633-ban fiscalis ügyész.¹⁵² 1634—1639-ben fiscalis director.¹⁵³ 1639-ben és 1642-ben tisztségei közt Marosszék jegyzősége is szerepel.¹⁵⁴
 Sombori László 1570.
 Sulyok István 1638—1648.
 Szalánczi Gábor 1653—1657.¹⁵⁵
 Szalánczi István 1633—1647.
 Szegedy Gergely 1570—1572.¹⁵⁶
 Valószínű, hogy azonos vele az a Szegedi György deák, akit 1572-ben említnek táblai ülnökként.¹⁵⁷ A Gergely és György név latin formájának kölcsönös elírása nem ritka jelenség.
 Szentpáli István 1653—1654.¹⁵⁸
 Székely Illés 1578.¹⁵⁹
 Szénási Péter 1642—1647.
 Fejedelmi praefectus.
 Szilvási Bálint 1681.¹⁶⁰
 Az 1657 utáni kor jeles török diplomataja. Portai ügyvivő, követ, nem egy ízben főkövet is.
 Teleki Mihály 1669—1670.
 Theke Ferenc 1577—1578.¹⁶¹
 1593-ban Belső-Szolnok megye főispánja.¹⁶² 1594—1596-ban a korábbi rendi pénztár fizetőmestere.
 Tholdalagi András 1567—1570.¹⁶³

Tholdalagi János (I.) 1638.¹⁶⁴
Az 1620-as évek közepétől 1633-ig fiscalis director.¹⁶⁵ 1632-ben tordai sókamárás is.¹⁶⁶

Tholdalagi János (II.) 1678—1689.¹⁶⁷
1675-től Szamosújvár főkapitánya. 1679-től emellett Torda megye főispánja is.¹⁶⁸

Tholdalagi Mihály (I.) 1633—1635.
Tholdalagi Mihály (II.) 1659—1660.¹⁶⁹

Thomory Kristóf 1570.¹⁷⁰
Torma Péter 1652—1654.¹⁷¹
1638-ban fiscalis ügyészként említik.¹⁷²
Ugron András 1659—1661.

Ugron Ferenc 1687—1689.¹⁷³
Vajai János deák 1621.¹⁷⁴
Vas János 1633—1635.¹⁷⁵
Várad István 1667.¹⁷⁶
Verseny Imre 1568.¹⁷⁷
Virginás István 1667—1669.
1627-ben a kisebb kancellária deákja. 1646—1653: fiscalis director.
Vitéz György 1639—1654.¹⁷⁸
1630-ban dési sókamárás.¹⁷⁹
Walkay András 1572—1586.
1559-ben a nagyobb, 1567-ben a kisebb kancellária írnoke.
Zolthay János 1583—1594.¹⁸⁰
1576—1578-ban a kisebb kancellária írnoke.

Összesen 110 fejedelmi táblai ülnök nevét s tisztségviselésének adatait sikerült megállapítanunk. Minthogy jeleztük, hogy 1560 előtt egyetlen táblai névsor áll rendelkezésünkre, s 1580 és 1630 közt az adatok rendkívül szórványosak, az eredményt eleve nem tarthatjuk teljesnek. Elégedjünk meg azonban ennyivel, s vegyük elemzés alá ezt a névsort.

Kezdjük azzal: honnan vezettek a pályák a fejedelmi tábla ülnökségéhez? E tekintetben, az eddigiekhez hasonlóan, óvatosan kell eljárunk. A 16—17. századi Erdély nemesi birtokmegosztásának teljes ismerete nélkül az esetek egy részében le kell mondanunk a kategorizálásról. Mégis bizton állíthatjuk, hogy a 110 ismert ülnökből főrendi születésű 43 személy (Barcsai Mihály, a 2 Bánffy, az 5 Bethlen, Béldi, a 3 Daczó, a 4 Daniel, Ebeni, Gyeróffy, Haller, Huszár, Kassai Ferenc, a 2—2 Kemény, Keresztessi és Kún, továbbá Lázár Imre, Macskási, a 2 Mikes, Naláczai András, a 2 Nemes, Pekry Lőrinc, a 2 Pettki, Rhédei Ferenc, a 2 Szalánczi, Szentpáli István s a 2 Ugron). A főrendek és a megyei nemesség közt helyezkedik el születésére nézve 6 ülnök (Apor, Gerendi, Kornis, Petrityevith Horváth, Sulyok, Theke). További 12 személy kerül ki a megyei nemességből (Alsó, Balásházy, Gávay, Haranglábi, Inczédi, Kendeffi, a 2 Maksai, Mikó, Szilvási Bálint, Walkai). Polgári származásúnak határozottabban csak az egyetlen Borsos Tamást minősíthetjük. Szorosabban vett hivatalnokkarrier révén emelkedik fel idáig, s részben feljebb is, 11 személy (Alvinczi Péter, Bornemissza György, Kendi, Lázár György, Péchi, Sárosi János, Sombori, Szénás, Torma Péter, Virginás, Zolthay). Különleges esetnek számítanak egyrészt Teleki Mihály, másrészt a Kálnokiak és Tholdalagiak.

A 110 táblai ülnöknek tehát kb. 3/4-éről, 83 személyről állapítható meg: milyen társadalmi kategóriában tartozik pályája kezdetén. A legfeltűnőbb jelenség, a polgári elem úgyszólván teljes hiánya jórészt könnyen megmagyarázható: a fejedelmi tábla a századok büntetőperes ügyeiben nem ítélkezik, ők nem is vesznek

részt a táblai bíraskodásban. (A magyar és székely városok képvisellete azonban — az egyetlen Borsos Tamás — nagyon kevés.) A fennmaradó 82 ülnökségből 72 jut a nemesség különböző kategóriáinak, s annak is kb. 60%-a, 43 a főrendeknek s csak 11 a megyei nemességnek (a Kálnoki—Tholdalagi-csoportot a főrendek és a megyei nemesség közti kategóriába a leghelyesebb sorolni). Annál szembetűnőbb azonban, hogy a megyei nemesekével azonos arányú a képvisellete a tisztán hivatali pályán felemelkedőknek. Míg a fejedelmi tanács 215 ismert tagja közül 12 tartozik e kategóriába, itt az arány majdnem a kétszeres: 110-ből 11, az összlétszám 10 és az előbbieken használt 83-as szám jó 13%-a.

Ha a fejedelmi táblai ülnökség nem is jelent modern értelmű szakbiróságot, a tisztség viselői közt már van egy határozottan elkülönülő kategória, amely elsődlegesen a szakértelemet képviseli. A birtokos nemesség képviselői közül pedig vegyük szemügyre a Kálnoki—Tholdalagi-csoportot. Nem meglepő-e hogy olyan tisztségekben, amelyekben a 17. századi erdélyi arisztokrácia legfelső rétegébe tartozó s igen kiterjedt Bethlen-család 5 személlyel van képviselve, a náluk aránytalanul szerényebb rangú Tholdalagiakból ugyanannyit, de a Kálnokiakból is 4-et találunk? A dolog megértéséhez közelebb visz az a tény, hogy a Tholdalagiak egyike Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt a kifejezetten szakjogászai tisztségnek számító fiscalis directorságot is viseli. Feltehető tehát, hogy legalábbis ebben a két családban hagyomány az átlagon felüli jogi képzettség — mint az emelkedés egyik fontos eszköze. Mindez jócskán tovább növeli a szakértelem súlyát a fejedelmi tábla ülnökei közt.

Vizsgáljuk most a kérdésnek azt az aspektusát: kinek a számára jelenti a fejedelmi tábla ülnöksége a hivatali karrier csúcsát, s ki lép tovább innen? A 110 ismert ülnöknek jó 20%-a, 23 személy emelkedik tanácsuraságig (Barcsai, a 2 Bánffy, a Bethlenek közül Ferenc, Gergely, János és Miklós, Ebeni, Haller, Huszár, a fejedelem Kemény János, Lázár György, Macskási, a 2 Mikes, Nemes János, Rhédei, Sombori, Sulyok, Szalánczi István, Teleki, az első Tholdalagi Mihály és Ugron András). Ebből a csoportból két élesen elkülöníthető kategória válik ki. Az egyik azoké a főrangúaké, akik számára a táblai ülnökség a kormányhatósági (vagy egyáltalán a hivatali) pálya kezdete; a 2 Bánffy, Bethlen Ferenc, Gergely és János, Ebeni, Haller Gábor, Huszár, Kemény János, Macskási, Mikes Mihály, Nemes János, Rhédei, Ugron András sorolható ide. A másikba a két nagy hivatali karrier „gazdája” tartozik: Lázár György és Sombori. A többiek külön-külön egyedi esetek: Barcsai családja szörnyű bukása után, előbb hosszú katonai pályát futva jut el a táblai ülnökségig (közben megtartva katonai tisztségét) s onnan feljebb, Bethlen Miklós táblai ülnöksége bukás és félrehúzóds után jelzi az újabb emelkedés kezdetét, Mikes Kelemen sem fiatal ember már, amikor, jóval az uralmi válság hányattatásai után, az ülnökségbe jut, Sulyok nem születik főrangúnak, Szalánczi előbb portai ügyvivőségben bizonyítja be képességeit, Teleki és Tholdalagi esete ismeretesen speciális.

Két további táblai ülnök, Alvinczi Péter és Kendi János karrierje az ítélmester-ségig visz. (Ítélmester Lázár és Mikes Kelemen is, de ők tovább emelkednek.) Chechey Lőrinc a fiscalis director tisztében bukkan fel ülnöksége után. (Sombori

útja is erre vezet tovább, de onnan feljebb is.) S marad néhány különleges eset: Kassai Ferencné, aki főudvarmester lesz — s azé a két személyé (Apor István és Keresztessi Sámuel), aki csak 1690 után éri el a tanácsuraságnak megfelelő guberniumi tanácsosságot (s egyéb főtisztségeit).

23 tanácsúr, 2 ítélőmester, 1—1 fiscalis director és főudvarmester s az Apor—Keresztessi-kategória: összesen 29 személy, a teljes névsor kb. 26,4%-a az, aki feljebb emelkedik. (Jegyezzük meg: egyetlen személy van, aki magasabb tisztség betöltése után kerül táblai ülnökségbe — ha ugyan valójában arról van szó: Péchi Simon.) A tovább emelkedők közt a tisztán hivatalnokkarriert futók aránya egészében valamivel jobb a táblai ülnökök közti arányuknál (29-ből 4, majdnem 13%), a fejedelmi tanácsba azonban már csak kettejük jut.

A továbbemelkedés kapcsán említsük meg: az ülnökség és a fiscalis directorság rangrendje a 16. és 17. században láthatólag fordított. Míg Chechey és Sombori az ülnökségből kerül a directorságba, Sárosi Jánosnál, Tholdalagi Jánosnál és Virginásnál ez fordítva történik. Az ítélőmesterséggel és még inkább a tanácsurasággal szemben az ülnökség rangállása az egész korszakban egyértelmű. Az különleges esetnek számít, hogy valaki egyszerre visel tanácsuraságot és táblai ülnökséget.

Ami a táblai ülnököknek e tisztük viselése alatti egyéb tisztségeit illeti: törvényhatósági főtisztségeket csak a főrangúak vagy azokhoz rangállásban közelállóak viselnek közülük (Teleki esete kivételesnek számít). Egyéb megyei, ill. széki tisztséget két ülnöknél találunk: Balásházy alispánságát és Sárosi János széki jegyzőségét. Kincstári tisztséget 3 ülnök viseli: Kemény János és a két praefectus (Alvinczi és Szénás), katonait Kemény és Barcsai.

4. A KINCSTÁRI JOGÜGYIGAZGATÓ (FISCALIS DIRECTOR) ÉS ÜGYÉSZEI

A fejedelmi táblával kapcsolatban ismertetjük a fiscalis directoratus intézményét is.

A director elsődleges feladatköre a kincstári jogok védelme volt; egészében véve azonban, mai terminussal, főállamügyészi feladatkört töltött be. Az erdélyi gyakorlatban általában két director működött párhuzamosan, egyikük a szorosabban vett Erdély, másikuk a Partium ügyeiben; a Partium legnagyobb részének 1658—1660-i elvesztésével ez az utóbbi tisztség értelmetlenné vált.

A directorok alárendeltjeiként kincstári ügyészek (fiscalis procuratorok) is működtek; ezek névsora lényegesen kevésbé rekonstruálható, mint a jogügyi igazgatóké, de így is érdeklél bír.

Az alábbiakban előbb az ismert directorok névsorát adjuk:

Choronk Márton 1557—1560.¹⁸¹

Wesselényi Miklós 1563—1568.

Chechey Lőrinc 1569—1570.

Sombori László 1572—1579.

Somlyay Gergely deák 1578—1592.
Szentgye­di Gergely deák 1579—
1588.¹⁸²

Királyfalvy János 1594—1599.
1583-tól a nagyobb kancellária írnoka.
Bizonytalan, hogy 1588-ban kancellári-
ai titkár-e?

Kolozsvári János 1603, 1607—
1610.¹⁸³

Előzetes kancelláriai deáki szolgálata
bizonytalan.¹⁸⁴ 1601-ben vízaknai só-
kamarás.¹⁸⁵

Kassai István 1613—1616.

Tholdalagi János (az 1620-as évek
közepe)—1633.

Patai Máté 1629—1630.¹⁸⁶

Bodoni Mihály 1633.¹⁸⁷

Köleséry Mihály 1634—1635.¹⁸⁸

Sárosi János 1634—1639.

Varsolczi István 1640—1647.¹⁸⁹

1613—1615: a kisebb kancellária írno-
ka. 1629—1639: fiscalis ügyész.¹⁹⁰

Virginás István 1646—1653.

Kénosi Ferenc 1647—1652.¹⁹¹

1631-ben és 1638-ban ügyvédként szere-
pel.¹⁹² 1646-ban fiscalis ügyész.¹⁹³

Sárpataki Márton 1652—1659.

Dióssi Gáspár 1662—1667.¹⁹⁴

Szentiványi Sámuel 1668—1678.¹⁹⁵

1647-ben a kisebb kancellária
írnoka. 1664-ben ügyvédként szerepel
országgyűlés előtti perben.

Barabás Péter 1678—1683.¹⁹⁶

1664-ben ügyvédként vizs pert az or-
szággyűlés előtt.¹⁹⁷ 1674—1678: fiscalis
ügyész.¹⁹⁸

Hegyesi István 1685—1689.¹⁹⁹

1678—1684-ben fiscalis ügyész.²⁰⁰

Polos István ? 1687—1689.²⁰¹

1669-ben a kisebb kancellária írnoka.
1678—1685-ben fiscalis ügyész.

Névsorunk távolról sem teljes. Csak az 1620-as évektől a korszak végéig
megközelítően az, a korábbiakban erősen hézagos. Ilyen formájában sincs azonban
tanulások nélkül.

Az első dolog: a névsorban szereplők jó része régi ismerősünk: korábbi vagy
későbbi fejedelmi táblai ülnökök, ítélőmesterek, tanácsurak. De a többiek jelentős
része is kifejezetten szakjogászpályát fut. Inkább a kivételeket soroljuk fel; őket is
csak azért tekintjük azoknak, mert pályájuk a többieknél kevésbé ismeretes (Patai,
Bodoni, Köleséry és Dióssi tartozik ide. A szakjogászcsoportnak is vannak az
átlagostól eltérőnek tűnő esetei: Wesselényi Miklós közép­birtokos nemes (szemben
az egészen alulról felemelkedőkkel), Tholdalagi János is bizony­nal az. Az 1634 és
1690 közti directoroknál pedig ha nem is előírás, de kívánalom az, hogy az illető
előbb beosztott fiscalis ügyész­ként működ­jék (a névsor Sárosival kezdődő
szakaszában a 10 személyből 6 előzőleg fiscalis ügyész).

Az sem meglepő hát, hogy ez a képzett, gyakorlott jogászelem megtalálja a felfelé
vivő utat is. A 22 személyből (Somlyayt és Szentgye­dit azonosnak véve) 3
emelkedik fejedelmi táblai ülnökségbe (Tholdalagi, Sárosi, Virginás), másik
hárommal találkozunk az ítélőmesterek névsorában (Choronk, Wesselényi,
Sárpataki), Somlyay országgyűlési és fejedelmi táblai elnök lesz, Sombori és Kassai
pedig tanácsúr (több ízben jeleztük: mindketten koruk kulcsalakjai közé
tartoznak).

Kincstári ügyészt aránytalanul kevesebbet ismerünk, mint directort, pedig (azon időszakok adatai alapján, amelyekben bővebben tudunk fiscalis procuratorokról) feltehető, hogy egy-egy director mellett legalább 2—3 ügyész működött. Az ismert ügyészek:

Köpeczi János 1592.²⁰²
Az időbeli távolság miatt bizonytalan, hogy azonos-e az 1576—1579-i kisebb kancelláriai írnokkal.

Bakó Lukács 1616.²⁰³

Varsolczi István 1629—1638.

Sárosi János 1633.

Torma Péter 1638.

Ráczy István 1638.²⁰⁴

Kénosi Ferenc 1646.

Veres István 1647.²⁰⁵
Bedőházy Tamás 1654—1657.
1642-ben a kisebb, 1647-ben a nagyobb kancellária írnoka. 1660-as praefectus.
Szombatfalvi István 1664.²⁰⁶
Barabás Péter 1674.
Hegyesi István 1678—1684.
Polos István 1678—1685.
Bíró István 1678.²⁰⁷

A soványka névsornak csak kisebb része még nem említett név. A 14 itt szereplő kincstári ügyész többségének felfelé vezető útja már ismert. Hatukkal találkozunk majd mint fiscalis directorokkal (Varsolczi, Sárosi, Kénosi, Barabás, Hegyesi, Polos). Sárosi onnan a fejedelmi tábla ülnökségébe jut feljebb; Tormánál kincstári ügyészség és táblai ülnökség közt nincs ott a directorság mint közbülső állomás. Egészében külön út Bedőházyé; az ő hivatali karrierjének csúcsa „tisztán” kincstári tisztség, a fejedelmi praefectusság.

5. A KISEBB KANCELLÁRIA ÍRNOKAI

A kisebb kancelláriai írnokei (magyar elnevezésük: deák, a latin: scriba et juratus notarius cancellariae minoris) jegyzékének összeállításánál ugyanúgy járunk el, mint a nagyobb kancellária esetében: ábécérendben közöljük nevüket, mellette szolgálatuk adatait.

Aczél Mátyás deák 1549.²⁰⁸

Adamossy Márton 1577—1592.²⁰⁹

Alárd Ferenc 1563.²¹⁰

Albo Mihály 1647.²¹¹

Almádi Bálint 1585.²¹²

Almádi Gáspár 1570.²¹³

Alvinczi András 1676.²¹⁴

Alvinczi István 1655.²¹⁵

Anchioi János 1568.²¹⁶

Angyalos János 1585—1592.

Antos László 1687.²¹⁷

Apafi György [?] 1559.²¹⁸

Árkosi Bálint 1666—1670.²¹⁹

Árkosi Mihály 1639.²²⁰

1641—1655-ben a nagyobb kancellária írnokei.

Bacsó János 1641.²²¹

Baksai András 1687.²²²

Balásffi Miklós 1631.²²³

1633-ban a nagyobb kancellária írnokei.

Balásffy János 1563.²²⁴

Balásfy Ferenc 1541.²²⁵

- 1561-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Balásy Ferenc 1566.²²⁶
 Balsarāti Vitus Gáspár 1576—1581 tájt.²²⁷
 Barabás Péter (I.) 1655.²²⁸
 Talán azonos az 1678 és 1683 közt fiscalis directorságot viselő ilyen nevű személlyel.
 Barabás Péter (II.) 1675—1679.²²⁹
 Barakonyi Ferenc 1670.²³⁰
 Baranyai Gergely 1667.²³¹
 Bartha Péter 1618.²³²
 Barthohányát [sic] János 1567.²³³
 Baxas Mihály 1572—1575.²³⁴
 Bába Mihály 1567.²³⁵
 Báchy János 1567—1568.²³⁶
 1569—1572-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Bálpataki János 1682.²³⁷
 Bálvány György 1589.²³⁸
 Báróczi János 1682—1683.²³⁹
 Báthori Pál 1559.²⁴⁰
 Bedőházy Tamás 1642.²⁴¹
 1647-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 1654—1657-ben kincstári ügyész. 1660-ban praefectus.
 Belényesi István 1647.²⁴²
 Benedek Péter 1585.²⁴³
 Benkő Bálint (I.) 1639.²⁴⁴
 Benkő Bálint (II.) 1678—1683.²⁴⁵
 Berekszászi Mihály 1639.²⁴⁶
 Besztercei Dániel 1682—1685.²⁴⁷
 Bethlen György (búni) [?] 1563.²⁴⁸
 Bíró István 1654—1655.²⁴⁹
 Bíró János 1647.²⁵⁰
 Bíró Pál 1669—1670.²⁵¹
 Bocskor István 1684.²⁵²
 Bocskor Mihály 1684.²⁵³
 Bod István 1567.²⁵⁴
 Bogáthi Gábor 1585.²⁵⁵
 Borberekí Dániel 1690.²⁵⁶
 Bornemissza István 1628.²⁵⁷
 Bornemissza vagy Kolozsvári István 1618.²⁵⁸
- Bornemissza János 1577—1579.²⁵⁹
 Borosnyai András 1685—1689.²⁶⁰
 Borosnyai Gergely 1669.²⁶¹
 Borsai István 1689.²⁶²
 Borsoló János 1566—1575.
 Bősházi Gábor 1568—1572.²⁶³
 Brassai Bertalan 1678.²⁶⁴
 Brassai Jakab 1654—1655.²⁶⁵
 Brassai Kristóf 1654—1655.²⁶⁶
 Brassai Péter 1568.²⁶⁷
 Budai Mihály 1675—1685.²⁶⁸
 Buny Mihály 1630—1631.²⁶⁹
- 1635-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Choronk Márton 1541
 Christoph, Johann 1678.²⁷⁰
 Csakan Balázs 1559—1567.²⁷¹
 Csáky Gáspár 1585.²⁷²
 1590—1593-ban a nagyobb kancellária írnoka.
 Csányi Miklós 1571.²⁷³
 1570-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Cseffei Benedek 1576.²⁷⁴
 Cseffei Ferenc 1573.²⁷⁵
 Cseffei János 1569.²⁷⁶
 Cseffei Kristóf 1577—1578.²⁷⁷
 Csengeri Mihály 1669—1670.²⁷⁸
 Cserei Sámuel 1684.²⁷⁹
 Cserei Zsigmond 1676.²⁸⁰
 Csíki Balázs 1678.²⁸¹
 Csoma András 1670.²⁸²
 Csulay Demeter 1573.²⁸³
 Czecey Kristóf 1571.²⁸⁴
 Czeglédi István 1673—1679.²⁸⁵
 Czég Antal 1560.²⁸⁶
 Czég Miklós 1560.²⁸⁷
 Czégény András 1576.²⁸⁸
 Dálnoki Ferenc 1687.²⁸⁹
 Debreczeni István 1683.²⁹⁰
 Deesy Boldizsár kb. 1577—1580.²⁹¹
 Demjén Alajos 1682.²⁹²
 Demjén Mózes 1682—1685.²⁹³
 Désy Márton 1576—1578.²⁹⁴
 Désy Máté 1585—1592.²⁹⁵
 Dévay Ferenc 1583—1585.²⁹⁶

Dióssy Márton 1577.²⁹⁷
Dobai György 1569.²⁹⁸
Dobai János 1682—1685.²⁹⁹
Dobai József 1685.³⁰⁰
Dobai Péter 1682—1685.³⁰¹
Dobokai Ferenc 1585.³⁰²
Donáth Mátyás 1669.³⁰³
Az 1680-as évek vége felé több ízben szerepel Erdély diplomáciájának Habsburg-vonatkozásában.³⁰⁴
Dónáth György 1680—1684.³⁰⁵
Dónáth István 1684.³⁰⁶
Edenffy Boldizsár 1579.³⁰⁷
Edenffy Márton 1579.³⁰⁸
Endes János 1682.³⁰⁹
Enyedi Márton 1670.³¹⁰
Enyedi Miklós 1684.³¹¹
Enyedy Imre 1574—1580.³¹²
Enyinghy Pál 1592.³¹³
Ercsei György 1569.³¹⁴
Erdélyi Imre 1575.³¹⁵
Ernyey György 1572—1579.³¹⁶
Farkas András 1659.³¹⁷
Farkas Ferenc 1585.³¹⁸
Farkas János 1585.³¹⁰
Farkas Pál 1682.³²⁰
Fejér János 1567.³²¹
Fejér Máté 1574—1579.³²²
Felszeghi János 1685.³²³
Felvinczi János 1654—1655.³²⁴
Ferenc deák 1665.³²⁵
Fiátth Jakab (János) 1577—1578.³²⁶
Fintaházi János 1666—1670.³²⁷
Fitz [sic] István 1567.³²⁸
Fodor István 1684—1685.³²⁹
Fodor Mihály 1647.³³⁰
Folti István 1659.³³¹
Forró Miklós 1541.³³²
Forró Péter 1541.³³³
Flistik István 1676.³³⁴
Galambfalvi Gergely 1659.³³⁵
Galambfalvi György 1654—1655.³³⁶
1664-ben a nagyobb kancellária írnoka.
Gálfalvi Gergely 1673—1689.³³⁷

ifj. Gálfalvi György 1679.³³⁸
Gálfalvi János 1659.³³⁹
Gálfalvi Péter 1681.³⁴⁰
Gáspár deák 1560.³⁴¹
Gáspárfi Tamás 1676.³⁴²
Geőczi Tamás 1569.³⁴³
Géresi István 1675—1679.³⁴⁴
Gidófalvi Gábor 1655.³⁴⁵
Giróthy Péter 1587.³⁴⁶
Görgényi András 1666.³⁴⁷
Görgényi István 1654—1655.³⁴⁸
Guthi Farkas 1676—1679.³⁴⁹
Gyalakuti János 1680—1682.²⁵⁰
Gyarmathi János 1577—1578.³⁵¹
1578-ban a nagyobb kancellária írnokaként is említik (nagyobb kancelláriai írnokságát bizonytalannak tekintették).
Gyarmaty Imre 1587.³⁵²
1586-ban, majd 1589—1595-ben a nagyobb kancellária írnokaként szerepel.
Bizonytalan: az 1586-i vagy az 1587-i említés a téves-e?
Gyarmaty Pál 1589—1594.³⁵³
Gyerőffy Gáspár 1566—1567.³⁵⁴
ifj. Gyerőffy István 1567.³⁵⁵
Gyerőffy Pál.³⁵⁶
György János 1585.³⁵⁷
Győrffi Tamás 1585.³⁵⁸
Gyulai Sándor 1669.³⁵⁹
Haczeki György 1618—1627.³⁶⁰
Hadnagy István 1678.³⁶¹
Hadnagy Mátyás 1673—1679.³⁶²
Hajóssi Pál 1592—1599.³⁶³
Hátszegi Ferenc 1569.³⁶⁴
Hátszegi György 1568.³⁶⁵
Hegyesi István 1666.³⁶⁶
1685—1689-ben fiscalis director.³⁶⁷
Hegyesi János 1669—1670.³⁶⁸
1675-ben a nagyobb kancellária írnoka.
Hegyesi Mihály 1687—1689.³⁶⁹
Henter Péter 1630.³⁷⁰
Herepei Balázs 1563.³⁷¹
Hettey István 1639.³⁷²

- Héjasfalvi Gergely 1541.³⁷³
 Héjasfalvi János 1541.³⁷⁴
 Héjasfalvi Vitális 1541.³⁷⁵
 Hodor Máté 1659.³⁷⁶
 1661-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Horváth Dávid 1669—1670.³⁷⁷
 Horváth János 1570.³⁷⁸
 Horváth Kozma 1654—1659.³⁷⁹
 Horváth Miklós (I.) 1559.³⁸⁰
 Horváth Miklós (II.) 1589.³⁸¹
 Hosszútelti Balázs 1563.³⁸²
 Huimmer Jakab 1669—1670.³⁸³
 Huszár János 1585.³⁸⁴
 1590—1595-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Illésy Gáspár 1559—1566.³⁸⁵
 Imre deák 1570.³⁸⁶
 Incze Tamás 1684.³⁸⁷
 Inczédi Péter 1627.³⁸⁸
 1632—1634-ben kincstári szolgálatban áll (komornik deák).
 Isák Máté 1607.³⁸⁹
 Isák Péter 1670—1677.³⁹⁰
 Jánosi Péter 1675—1678.³⁹¹
 Járai Ferenc 1641.³⁹²
 Jármí György 1682.³⁹³
 Jekei Péter 1685.³⁹⁴
 Jenei Ferenc 1642.³⁹⁵
 1630—1636: a nagyobb kancellária írnoka.
 Jenei János 1654—1655.³⁹⁶
 Jobbágy Benedek 1687.³⁹⁷
 Kabos Bálint 1563.³⁹⁸
 Kabos Ferenc 1566.³⁹⁹
 Kabos Gáspár 1567.⁴⁰⁰
 Kakutsi György 1675—1677.⁴⁰¹
 Karácson Mihály 1585.⁴⁰²
 Kassai Gáspár 1574.⁴⁰³
 Kálmány József 1684.⁴⁰⁴
 Kálnoki Mihály 1680.⁴⁰⁵
 Károly Dénes 1566.⁴⁰⁶
 Kászoni József (I.) 1641—1642.⁴⁰⁷
 Kászoni József (II.) 1675—1682.⁴⁰⁸
 Kemecsi Mihály 1681.⁴⁰⁹
 Kemény György 1567—1571.⁴¹⁰
 Kemény Mátyás 1567.⁴¹¹
 Kendeffi Mihály 1681.⁴¹²
 Kendi Dániel 1678.⁴¹³
 Kendi János 1632—1638.
 Kengyel János 1682.⁴¹⁴
 Kengyel Zsigmond 1683.⁴¹⁵
 Keresztúri György 1647.⁴¹⁶
 1650—1659-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Kibédy János 1589—1599.⁴¹⁷
 Kolozsvári Gergely 1576—1578.⁴¹⁸
 Kolozsvári György 1579.⁴¹⁹
 Kolozsvári István 1614—1615.⁴²⁰
 Kolozsvári János 1567—1578,
 1592.⁴²¹
 Kolozsvári Márton deák 1599.⁴²²
 Feltehetően azonos az 1612-ben a nagyobb kancellárián írnokoskodó Kolozsvári Mártonnal.
 Kolozsvári Mihály 1592.⁴²³
 Komády Mihály 1570.⁴²⁴
 Koncz Dániel 1675—1680.⁴²⁵
 Kopasz Péter 1568.⁴²⁶
 Korondy János 1567.⁴²⁷
 Kovács Dániel 1678.⁴²⁸
 Kovács Péter 1675—1679.⁴²⁹
 Kőbölkuti György 1667.⁴³⁰
 Köpeczi György 1675—1679.⁴³¹
 Köpeczi János (I.) 1576—1579.⁴³²
 1577-i nagyobb kancelláriai írnokságát kérdésesnek tartottuk.
 Köpeczi János (II.) 1654—1655.⁴³³
 1656-ban a nagyobb kancellária írnoka.
 Köpeczi Tamás 1577—1587.⁴³⁴
 Köröspataki Benedek 1615.⁴³⁵
 1612-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Kövér Simon 1676.⁴³⁶
 Kún István 1677.⁴³⁷
 László Péter 1687.⁴³⁸
 Lencsés Gábor 1587 [?].⁴³⁹
 Lécz Lőrincz 1682—1683.⁴⁴⁰
 Lippay András (Báthori Kristóf kora)—1583.⁴⁴¹

Locsa János 1675.⁴⁴²
 Lynczegh János 1673.⁴⁴³
 Magyarói János 1577—1585.⁴⁴⁴
 Makfalvi Mihály 1636.⁴⁴⁵
 1638—1642-ben a nagyobb kancellária
 írnoka.
 Maksay Balázs 1618.⁴⁴⁶
 Maróthi Dávid 1687.⁴¹⁷
 Maróthi György 1682—1685.⁴⁴⁸
 Márkodi Gergely 1618.⁴⁴⁹
 1623-ban a nagyobb kancellária írnoka.
 Márton deák 1647.⁴⁵⁰
 Medvesi András deák 1563.⁴⁵¹
 Mehuly János 1567.⁴⁵²
 Miháczi Mihály 1569.⁴⁵³
 Mihály Ferenc 1585.⁴⁵⁴
 Miklósy István 1666.⁴⁵⁵
 Mikola Imre 1571.⁴⁵⁶
 Móre Péter 1568.⁴⁵⁷
 Mósa Ferenc 1659.⁴⁵⁸
 Murvai János 1669—1670.⁴⁵⁹
 Nagy Ferenc 1678—1685.⁴⁶⁰
 Nagy György 1585—1592.⁴⁶¹
 1593—1600-ban a nagyobb kancellária
 írnoka.
 Nagy János.⁴⁶²
 Nagy Pál 1669—1678.⁴⁶³
 Nagy Zsigmond 1684.⁴⁶⁴
 Nalácz Miklós 1568.⁴⁶⁵
 Nemes Gábor 1687.⁴⁶⁶
 Némai Zsigmond 1568.⁴⁶⁷
 Olajos György deák 1683.⁴⁶⁸
 Ombozy János 1577—1585.⁴⁶⁹
 Orbán Ferenc 1670—1676.⁴⁷⁰
 Osztrui Gáspár 1568.⁴⁷¹
 Osztrui László 1568.⁴⁷²
 Padányi Gergely 1641.⁴⁷³
 1647-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Palatkai István 1676.⁴⁷⁴
 Papolczi István 1659.⁴⁷⁵
 1661—1663-ban a nagyobb kancellária
 írnoka.
 Pataki Ferenc 1687.⁴⁷⁶

Patkó János 1609—1610.⁴⁷⁷
 1611—1624: a nagyobb kancellária ír-
 noka.
 Pál deák 1669.⁴⁷⁸
 Pálfi Ferenc 1682—1683.⁴⁷⁹
 1689-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Pálfi Mihály 1687—1689.⁴⁸⁰
 Pálfi Pál 1685.⁴⁸¹
 Pálos Miklós 1576.⁴⁸²
 Pápai András 1669—1670.⁴⁸³
 Pápai Dániel 1566—1592.⁴⁸⁴
 Pápai Imre 1571—1578.⁴⁸⁵
 Pásztóhi Ferenc 1675—1676.⁴⁸⁶
 Pásztóhi György 1676—1689.⁴⁸⁷
 Pávai István 1642.⁴⁸⁸
 1644-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Pávai Gergely 1642.⁴⁸⁹
 Pázmándy Gergely 1676.⁴⁹⁰
 Pelsőczy Barnabás 1669—1670.⁴⁹¹
 Perechen Mátyás 1568.⁴⁹²
 Peres György 1669—1670.⁴⁹³
 Peres Pál 1585.⁴⁹⁴
 Pestyény Mihály 1568—1570.⁴⁹⁵
 Petheő János 1576.⁴⁹⁶
 Pécsi János deák 1569.⁴⁹⁷
 Pécsi Sámuel 1687.⁴⁹⁸
 Péter Pál 1586.⁴⁹⁹
 Pintaki István 1592.⁵⁰⁰
 Pisky János 1563.⁵⁰¹
 Pispék Lukács 1559—1567.⁵⁰²
 Pocsa János 1678.⁵⁰³
 Pogány Ferenc 1568.⁵⁰⁴
 Polos István 1669.⁵⁰⁵
 1678—1685-ben kincstári ügyész.⁵⁰⁶
 1687—1689-ben talán fiscalis dire-
 ctor.⁵⁰⁷
 Polyák Miklós 1571.⁵⁰⁸
 Porkoláb Demeter 1585.⁵⁰⁹
 Pókai Gáspár 1641—1647.⁵¹⁰
 Pókai Miklós 1666—1676.⁵¹¹
 Pókai Zsigmond 1676—1678.⁵¹²
 Pör István 1569.⁵¹³
 Pósa Kristóf 1570.⁵¹⁴

- Privigeyi András 1647.⁵¹⁵
 Püspöki Péter 1680—1685.⁵¹⁶
 Radák András 1580.⁵¹⁷
 Radnóthy Gergely 1612—1614.⁵¹⁸
 Radnóthy János 1589—1595.⁵¹⁹
 1599-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Radványi Márton 1559—1570.
 Rácz István 1682.⁵²⁰
 Récsei István 1681.⁵²¹
 Rétyi Sámuel 1676—1679.⁵²²
 Roda Mihály 1567.⁵²³
 Romoz János 1647.⁵²⁴
 1651—1655-ben portai török deák.⁵²⁵
 Samarjai Ferenc 1676—1678.⁵²⁶
 Sámsondy András 1573—1579.⁵²⁷
 Sándor Pál 1676.⁵²⁸
 1687—1689-ben portai ügyvivő.⁵²⁹
 Sárosi Benedek 1678—1683.⁵³⁰
 Sárosi György 1678—1685.⁵³¹
 Sárosi István 1641—1642.⁵³²
 Sárosi János deák 1618.⁵³³
 Sárospataki Mátyás 1568.⁵³⁴
 Sárpataki István 1678—1684.⁵³⁵
 Sárpataki Márton 1638—1642.
 Sárvári András 1541.⁵³⁶
 Segesvári János deák 1568.⁵³⁷
 Semjén Gábor 1654—1659.⁵³⁸
 Sepsey Kristóf 1578.⁵³⁹
 Simándi János 1675—1677.⁵⁴⁰
 Simon Mihály 1675—1677.⁵⁴¹
 Simonfi Mihály 1676—1683.
 Sykesd Gáspár 1674.⁵⁴²
 Syni Jakab 1559—1563.⁵⁴³
 Szabó Bálint 1678—1684.⁵⁴⁴
 Szabó István 1666.⁵⁴⁵
 Szalma István 1670.⁵⁴⁶
 Szakmárnémethy István 1578—
 1587.⁵⁴⁷
 1577-ben a nagyobb kancellária írnoka.
 Szakmár János 1589—1592.⁵⁴⁸
 Szaniszló Zsigmond 1679—1682.⁵⁴⁹
 1684—1685: Torda megye jegyzője.⁵⁵⁰
 Szaplóczai László 1670.⁵⁵¹
 Szathmári Gáspár 1669—1670.⁵⁵²
 Szathmári István 1681—1683.⁵⁵³
 Szathmáry István 1580.⁵⁵⁴
 Szántó György 1669.⁵⁵⁵
 Szegedi János 1676—1685.⁵⁵⁶
 Szegedi József 1676—1679.⁵⁵⁷
 Szegedi Zsigmond 1670.⁵⁵⁸
 Szekeres Ferenc 1685.⁵⁵⁹
 Szentgyeddi György deák 1570.⁵⁶⁰
 Szentgyörgyi Balázs 1633—1636.⁵⁶¹
 1638-ban a nagyobb kancellária írnoka.
 Szent Györgyi Mihály 1666—
 1670.⁵⁶²
 Szentiváni István 1623.⁵⁶³
 Szentiváni Tamás 1670—1676.⁵⁶⁴
 Szent Iványi Gábor 1687.⁵⁶⁵
 Szentiványi György 1568.⁵⁶⁶
 Szentiványi Sámuel 1647.⁵⁶⁷
 1664-ben ügyvédként vizs pert az or-
 szágyűlésen.⁵⁶⁸ 1668—1678: fiscalis
 director.⁵⁶⁹
 Szentkereszti András 1680—1683.⁵⁷⁰
 Nagy hivatali karrierje (1706—1708-
 ban az Erdélyi Udvari Kancellária tény-
 leges vezetője, a megyesi országyűlés-
 től guberniumi tanácsos) már korszakunk
 határain kívülre esik.
 Szent Királyi Ferenc 1669—1676.⁵⁷¹
 Szentkirályi László 1678—1683.⁵⁷²
 Szentkirályi Sámuel 1675—1680.⁵⁷³
 Szentmihályfalvi Mózes 1681—
 1683.⁵⁷⁴
 Szentmihályi Ferenc 1659.⁵⁷⁵
 Szentmiklósi Miklós 1563.⁵⁷⁶
 Szent Simoni Márton 1659.⁵⁷⁷
 Szeredai Péter 1687—1689.⁵⁷⁸
 Szécsi András 1683—1685.⁵⁷⁹
 Székely Ferenc 1636—1639.⁵⁸⁰
 Székely János 1569.⁵⁸¹
 Székely Mihály 1680.⁵⁸²
 Székely Zsigmond 1687—1689.⁵⁸³
 Széki István 1687.⁵⁸⁴
 Széki Sámuel 1638.⁵⁸⁵
 Szénás Péter 1630—1641.⁵⁸⁶
 Szépvizi András 1659.⁵⁸⁷

Szigethy György 1636.⁵⁸⁸
1638—1643-ban a nagyobb kancellária
írnoka.

Szigethy Pál (I.) 1550 (a helytartói
táblánál).

Szigethy Pál (II.) 1585—1589.⁵⁸⁹
1599—1603-ban a nagyobb kancellária
írnoka.

Szigethy Péter deák 1618.⁵⁹⁰

Szigei Márton 1568.⁵⁹¹

Szikra István 1670.⁵⁹²

Szikszói János 1568.⁵⁹³

Szilvássy György 1560.⁵⁹⁴

Szinyey Gábor 1586.⁵⁹⁵

Szoboszlai János 1678.⁵⁹⁶

Szokoly Péter 1568.⁵⁹⁷

Szöke Albert 1559.⁵⁹⁸

1561-ben a nagyobb kancellária írnoka.
Szöke Vid 1559.⁵⁹⁹

1561-ben a nagyobb kancellária írnoka.
Szöllőssy István 1607.⁶⁰⁰

Szölősi Gábor 1627—1632.⁶⁰¹

Szölősi Mihály 1654.⁶⁰²

Tasnádi István 1632.⁶⁰³

Tasnády Miklós (I.) 1563.⁶⁰⁴

Tasnády Miklós (II.) 1592.⁶⁰⁵

Telegdi Benjámín 1679—1689.⁶⁰⁶

Thorozkai András 1577.⁶⁰⁷

Thorozkai István 1607.⁶⁰⁸

Thuri István 1654.⁶⁰⁹

Torboszlai János 1654.⁶¹⁰

Tordai Boldizsár 1585—1586.⁶¹¹

Tordai Ferenc 1642.⁶¹²

Tordai Gáspár 1580.⁶¹³

Tordai János 1592.⁶¹⁴

Tordai Péter deák 1572—1575.⁶¹⁵

Tótzár Bálint 1568.⁶¹⁶

Török Gergely 1585.⁶¹⁷

Udvarhelyi Ferenc 1687.⁶¹⁸

Udvarhelyi György 1641—1642.⁶¹⁹

Udvarhelyi Miklós 1642.⁶²⁰

Udvarhelyi Péter 1655.⁶²¹

Ugron András 1687.⁶²²

Újvári Miklós 1678—1679.⁶²³

Vadadi István 1687.⁶²⁴

Vajai János 1587.⁶²⁵

1589-ben a nagyobb kancellária írnoka.

Vajda János 1587.⁶²⁶

Vajda Miklós 1567.⁶²⁷

Varsolczy István 1612—1615.⁶²⁸

1629—1638-ban fiscalis ügyész. 1640—

1647-ben fiscalis director.⁶²⁹

Varsolczy Miklós 1638.⁶³⁰

Vágási János 1687.⁶³¹

Várady Pál 1587.⁶³²

Váry Péter 1541.⁶³³

Vásárhelyi Bálint 1578.⁶³⁴

1588-ban kincstári számvevő.⁶³⁵

Vásárhelyi György (I) 1585—
1590.⁶³⁶

1577—1583-ban a nagyobb kancellária
írnoka.

Vásárhelyi György (II) 1675—
1680.⁶³⁷

Vásárhelyi István 1578—1592.⁶³⁸

Vásárhelyi Mihály 1589—1592.⁶³⁹

Vásárhelyi Péter 1654—1655.⁶⁴⁰

Veres Ambrus (I) 1627.⁶⁴¹

Veres Ambrus (II) 1654—1655.⁶⁴²

Veres István vagy Veres Polyoni Ist-
ván 1638—1649.⁶⁴³

1647-ből ismerünk egy Veres István
nevű kincstári ügyészt.⁶⁴⁴ Minthogy
Veres Polyoni Istvánt 1638 és 1642 közt
sűrűn említik a kisebb kancellária írno-
kaként, 1642 után azonban csak 1649-
ben, elképzelhető, hogy azonos az 1647-i
kincstári ügyésszel, s az 1649-i adat
elírás vagy a benne szereplő személy
nem azonos az 1638—1642-i kisebb
kancelláriai írnökkel.

Veres János 1585.⁶⁴⁵

Veszprími János 1647.⁶⁴⁶

Vértessi György 1567.⁶⁴⁷

Virginás István 1627.⁶⁴⁸

1646—1653: fiscalis director.⁶⁴⁹ 1666

őszén ő veszi át az elhunyt Szalárdi János perceptorságát.⁶⁵⁰ 1667—1669-ben a fejedelmi tábla ülnöke.⁶⁵¹

Vita Gáspár 1577—1583.⁶⁵²

Vitéz Gábor 1567.⁶⁵³

Waday Dániel 1570—1592.⁶⁵⁴

Wagi Miklós 1563.⁶⁵⁵

Wajda István 1567.⁶⁵⁶

Walkay András 1567.⁶⁵⁷

1559-ben a nagyobb kancellária írnoke.

1572—1586: a fejedelmi tábla ülnöke.

Was Imre deák 1577—1580.⁶⁵⁸

Way István 1559.⁶⁵⁹

Wyd Gáspár 1577.⁶⁶⁰

Zachely István 1568.⁶⁶¹

Zelméri Péter 1571.⁶⁶²

Zenár [sic] Márton 1560—1568.⁶⁶³

Zolthay János 1576—1578.⁶⁶⁴

1583—1596: a fejedelmi tábla ülnöke.

A kisebb kancellária deákjai jegyzékének elemzésénél részben a nagyobb kancelláriai társaik listájánál alkalmazott módszerek szerint járunk el. Itt azonban az ottaninál is nyomatékosabban kell utalnunk arra, hogy a lista, a benne szereplő 450 név ellenére, nem teljes.

A nagyobb kancellária deákjai jegyzékének elemzésénél használt módszert követve, táblázatban foglaljuk össze a kisebb kancellária írnokeinak szolgálati időtartamát.

A kisebb kancellária írnokeinak szolgálati időtartama

Év	Írnoke száma	Év	Írnoke száma
1	292	5	14
2	38	6—10	50
3	19	11—15	11
4	22	16—	4

Táblázatunkkal kapcsolatban a következőket jegyezzük meg:

1. Az évkörök megállapításánál ugyanúgy jártunk el, mint a nagyobb kancellária írnokeinál. (L. bővebben ott.)

2. A legfeljebb 1 év szolgálatúak aránya itt még magasabb, mint a nagyobb kancellária deákjainál (ott 47,2%, itt 64,9%). Már ott is utaltunk rá, hogy ennél a kategóriánál jelentős korrekcióval élhetünk (kisebb mértékben a magasabb kategóriáknál is). A kisebb kancellária esetében, adatanyagunk lényegesen kevésbé lévén teljes a nagyobb kancelláriáénál, ilyen korrekciókra fokozottan gondolhatunk.

3. Már a nagyobb kancellária írnoke-listájának elemzésénél utaltunk arra, hogy ez a tisztség átmeneti állomás viselői legnagyobb részének számára. A kisebb kancellária deákjainak e helyen töltött szolgálata, táblázatunk korrekciójával is számolva, általában legfeljebb olyan hosszú, mint a másik kancellária írnokei; így itt is legtöbbször átmeneti időszaknak kell tekintetni a deákoskodást.

4. Ez esetben is tekintsük át: milyen időtartamú kisebb kancelláriai deákoskodásra tekinthetnek vissza azok a személyek, akik magasabb kormányhatósági vagy (területi) kincstári tisztségekhez jutottak:

Angyalos János (ítélőmester) 1585—1592.

Bedőházy Tamás (praefectus) 1642. (1647-ben a nagyobb kancellária írnoka; feltehető, hogy a két kancellárián teljesített szolgálata nem e két évre korlátozódik.)

Borsoló János (ítélőmester) 1566—1575.

Choronk Márton (fiscalis director, majd itélőmester) 1541. (A korai időszakból oly kevés adattal rendelkezünk, hogy itt is hosszabb deákságot feltételezhetünk.)

Hegyesi István (fiscalis director) 1666.

Kendi János (ítélőmester) 1632—1638.

Polos István (fiscalis director) 1669.

Radványi Márton (ítélőmester) 1559—1570.

Sándor Pál (portai ügyvivő) 1676.

Sárpataki Márton (ítélőmester) 1638—1642.

Szentiványi Sámuel (fiscalis director) 1647.

Szentkereszti András (az Erdélyi Udvari Kancellária vezetője, guberniumi tanácsos) 1680—1683.

Szigethy Pál (ítélőmester) 1550.

Udvarhelyi György (praefectus) 1641—1642.

Varsolczi István (fiscalis director) 1612—1615.

Vásárhelyi Bálint (kincstári számvevő) 1578.

Veres Ambrus (ítélőmester) 1627.

Virginás István (fiscalis director, a fejedelmi tábla ülnöke) 1627.

Walkay András (a fejedelmi tábla ülnöke) 1567.

Zolthay János (a fejedelmi tábla ülnöke) 1576—1578.

Listánk itt, a kisebb kancellária írnokeinak adatanyaga csekélyebb s kevésbé egyenletes lévén, nem annyira instruktív, mint volt a nagyobb kancellária esetében. A 20 személy közül 11 csak 1—1 évben szerepel a kisebb kancelláriai deákok közt. Az esetek egy részében azonban már jeleztük is, hogy a szolgálat feltehetően hosszabb; ezt a kérdőjelet a továbbiaknál is elhelyezhetjük. A másik oldalon viszont ott van jó néhány itélőmester hosszú szolgálata: Angyalos János 8, Borsoló 10, Kendi 7, Radványi 12, Sárpataki 5 deákéve a kisebb kancellárián. Szentkereszti is 4, Varsolczi director is 4 évet tölt itt írnokként. Ha talán nem olyan mértékben is, mint a nagyobb kancelláriánál, de itt is áll a szabály: a deákságból való feljebb jutásnak a ranglétra legalsó fokán való hosszabb szolgálat az előfeltétele. S ez esetben is áll az, amit a nagyobb kancelláriánál elmondottunk: a kisebb kancelláriai deákként szolgálatukat kezdők általában nem tartoznak a *hirtokos* nemességhez.

5. A kisebb kancellária deákjainak esetében nem látjuk értelmét annak, hogy korszakok szerint csoportosítsuk a 10 évnél hosszabb szolgálatauk adatait. A kisebb kancellária írnokeinak adatai annyira egyenlőtlenül oszlanak el a korszakban, hogy reális eredményekre nem juthatnánk.

6. Van azonban jegyzékünknek néhány további szembetűnő tanulsága. Kezdjük a magasabb tisztségekre emelkedő írnokoknak fentebb közölt névsorával. A 20 személy közül 8-nál az ítélmesteri tisztség a karrier végpontja, 4-nél a fiscalis directóság, 3-nál a fejedelmi táblai ülnökség. A további 5 személyből 2 lesz praefectus, 1 kincstári számvevő és 1 portai ügyvivő, 1 már a korszak határain túl erdélyi udvari kancelláriai, majd guberniumi főtisztviselő. Különítsük most el az utolsó esetet. A fennmaradó 19-nek jó 3/4-e a szorosabban vett jogászai pályán marad. A kisebb kancelláriai írnokság mint indulás tehát mintegy erre determinál. Feljebb pedig, tanácsuraságra, vagy más, az ítélmesternél magasabb országos főtisztségekre az erről a kormányhatósági lépcsőfokról indulók közül senki se jut. Az aztán már az eddigiekből természetes, hogy az így felemelkedők közül senki sem visel egyben törvényhatósági főtisztséget is. A kisebb kancelláriai írnokság tehát a kormányhatósági pálya vonatkozásában kezdettől szakosodást jelent — s egyben a karrier legfelső pontjának meghatározását is.

Nem foglalkoztunk még azzal a jelenséggel, hogy az egyik kancellária írnokainak egy része a másik kancelláriában folytatja ily szolgálatát. Ez az átlépés nem túlságosan gyakori jelenség; a két kancellária írnokainak kb. 3,5%-ánál ismeretes. A mozgás az esetek jó 4/5-ében a kisebb kancelláriáról tart a nagyobbra, s csak szűk 1/5-ében fordítva, ezzel jelezve is a két írnokság közti rangbeli különbséget. Jegyezzük meg egyben: az ilyen átlépők számára a második kancelláriai deákság (akármelyikből is léptek át a másikba) a kormányhatósági pálya végállomását jelenti. Aki a nagyobb kancelláriáról kerül át a kisebbbe, az rangban visszaesik (hacsak ezt az általában visszaesésnek számító átlépést egyedi, felaligha deríthető tényezők nem ellensúlyozzák), aki pedig a kisebb kancelláriai írnokszágról a nagyobb kancellária hasonló tisztsége felé veszi az útját, annak energiáiból láthatólag nem is telik többre. Az előbbieken felsorolt „felemelkedők” elkerülik a nagyobb kancelláriát; jogi szakértelmük fejlesztéséhez az nem segít hozzá, s a Kendi-, Sárpataki-, Virginás-típusú egyéniségek komolyabb lépcsőfokokra vágyanak az előretartásban.

Még egy megjegyzés a felemelkedéssel kapcsolatban: a kisebb kancellária írnokai közül egyetlenegy személyt találtunk, aki később megyei tisztségekre jutott.

A kisebb kancellária írnokainak esetében is meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogy volt-e szerepük, s mi, koruk kulturális életében. Akár a nagyobb kancellária esetében, itt is óva intenénk az elietett névazonosításoktól. Barakonyi Ferenc nem azonos a korabeli énekköltő Barakonyi Ferencsel, Lynczegh János sem az azonos nevű krónikáíróval (az szücsmester, majd kolozsvári főbíró; van egy János nevű fia, talán ez a kancelláriai deák), Köpeczi János se Apafi udvari orvosával stb. Csak két íróegyéniiséget találunk köztük: az énekköltő Walkay András⁶⁶⁵ és a naplóíró Szaniszló Zsigmondot.

Lássuk végül: mit árul el a kisebb kancelláriai írkokok névsora származásukról. Előre is utalunk mindarra, amit e tekintetben a nagyobb kancellária deákjairól elmondottunk. Így vizsgálódásunk tárgya itt is csak az lehet: mit árulnak el a helynevekből képzett írkoknevek? Itt is az ott használtakkal azonos kategóriákkal

dolgozunk; ez esetben is számon kívül hagyjuk a több kategóriába is sorolható helyneveket, kategóriáink is azonosak az ottaniakkal.

A 230 kisebb kancelláriai írnok közül, aki kategóriákba sorolható, erdélyi magyar megyékbeli, vagy partiumi helynévből van képezve a neve 72-nek (31,3%)

magyarországi helynevekből 43-nak (18,7%)

székely helynevekből, ill. a székely népnévből 48-nak (20,9%)

szász helynevekből (az egyéb szász nevekkal együtt) 8-nak (3,5%)

erdély és partiumi városnevekből 42-nek (18,2%)

magyarországi városnevekből 14-nek (6,1%)

A bizonytal polgári származású egyéb írnokok, ill. indigénák (3 személy) aránya 1,3%.

Vessük egybe most adatainkat a nagyobb kancellária írnoknévsorából kapott eredményekkel. A megyék és a Partium részesedése ott 33,6%, itt 31,3; Magyarorszá- gé ott 16,9, itt 18,7%; a székelyeké ott 26,6, itt 20,9; szászoké ott 3,3, itt 3,5%; az erdélyi városoké ott 16, itt 18,2%; a magyarországiaké ott 3,3, itt 6,1%; itt külön kategóriaként, 1,3%-al szerepel a két polgárfiú s az egy indigéna. A legfeltűnőbb eltolódás itt a városi elem javára történik: a nagyobb kancelláriánál együttes arányuk 19,3%, a kisebbnél 25,6%. Az eltérés majdnem ugyanannyi a növekedés irányában, mint a székelyek esetében ellentétes irányban. A kisebb kancelláriában ennek a feltehetően legnagyobbbrészt polgári elemnek az aránya már a felét teszi ki a magyékbl (Erdélyből, a Partiumból és Magyarországról) bekerülő, elsősorban kismemesi elemnek, s maga mögött hagyja a székelyeket — még a szászok adatai nélkül is.

Pedig, jegyezzük meg, a székelyek képviselte a kisebb kancelláriában is viszonylag erősebb, mint az erdélyi és partiumi megyéké — ha nem is annyira, mint a nagyobb kancellárián; ez esetben is azt ott megállapított jelenségről, az értelmiségi pályákra való áramlásról van szó. Ha valamivel szerényebb arányokban is, de itt is megfigyelhető az, amiről a nagyobb kancelláriánál szólottunk: a 44 helynévből képzett névből 19 származik háromszéki helynévből; a jelenségnek itt is jórészt a háromszéki református papok kollektív megnevesítése lehet az oka. Ez esetben is elsősorban náluk tapasztaljuk azt, hogy egy-egy név viselőjéből többen szolgálnak a kisebb kancellárián (4 Köpeczi, 2—2 Árkosi, Borosnyai, Galambfalvi, Pávai).

Ismételjük: a kisebb kancellária deáklis tája elemzésének legfontosabb tanulsága a polgárinak minősíthető elemeknek a nagyobb kancelláriai arányukhoz képest is szembetűnő súlya. Mindez persze összefügg a kisebb kancellária rangjával is: az itteni írnok rangban alatta áll a nagyobb kancelláriáinak, pályája, még rendkívüli képességek esetén is, sokkal alacsonyabb égboltú, mint amazé.

B) A FEJEDELMI TÁBLA MŰKÖDÉSE

A fejedelmi tábla működésének részletesebb ismertetésére nem térhetünk ki. A 16—17. századi erdélyi perjog monografikus feldolgozása még vállalkozóra vár; a vállalkozás nehézségei legfeljebb arányaiban lesznek kisebbek, mint e munkáéi, hisz e működést az igen erősen szétszórt peres anyagból kell rekonstruálni. Egészen nyersen meghúzott fő vonalakban a következőket vázolhatjuk fel erről a működésről:

a fejedelmi tábla nem ülésezett állandóan. Törvényszakokban működött, külön-külön törvényszakot tartva a szorosabban vett Erdély magyar megyéinek, a Partiumnak és a székelyeknek. (A szászok ügyeiben, mint jeleztük, a fejedelmi tábla nem bíraskodott — legfeljebb olyan polgári peres ügyekben, amelyekben a másik peres fél a másik két natio valamelyikéhez tartozott.) A törvényszakok ideje a 16. században változó. A 17. században alakul ki eléggé határozottan az a gyakorlat, hogy a magyar megyék törvényszaka Szent Lukács octaváján, azaz október 25-én kezdődik, a Partiumé december 1-én, a székelyeké pedig Vízkereszt octaváján, azaz január 13-án. Minthogy pedig a 16. századi törvények 30—40 napos törvényszakokról beszélnek, ebből önként következik, hogy a fejedelmi tábla minden év október 25-étől február közepéig—végéig, kb. 4 hónapig egyvégtében ülésezett — legfeljebb a székhelyváltoztatás miatt tartva pár napos szüneteket. A törvényszakokat ti. nem Gyulafehérvárott tartják. A magyar megyék törvényszakai a 16. században még gyakorta vannak Kolozsvárott, a 17. században azonban sűrűbben szász városokban (Medgyesen, Besztercén, Segesvárott). Kolozsvár ti. a 17. században a partiumi törvényszakoknak ad helyet, míg a Partium el nem vész s a város Erdély nyugat-északnyugati fő végvárává nem kényszerül. A székelyek törvényszakának helye lehet Marosvásárhely is, de valamelyik szász város is.

E törvényszakokon kívül a tábla működik az országgyűlések alatt is.

Annak tisztázása, hogy mely perek indultak a fejedelmi táblán s melyek jutottak oda fellebbezés útján, ill. hogy onnan hogy nyílt tovább a fellebbezés útja (a fejedelmi tanácshoz mint bírósághoz), még elvégzésre vár.

JEGYZETEK

¹ A személy körül van bizonyos, egyelőre el nem osztható zavar. Forrásaink 1578 és 1592 között sorozatosan említik Somlyay Gergely deák fiscalis directort (1578: Sz: U V. 927: 1589: BU 252, Barcsait. I. 28; 1590 tájt: BrÁL—Pr et I 598; 1592: BrÁL—Pr et I 604). Ugyanez időszakban beszélnek ugyancsak funkcióban Szentgyedyi Gergely deákról is (1579: P.H-lt. F 44. Nr. 23. MTgy 1898: 25 — 1579. december 19-i oklevél; 1588: EOE III. 83). Nos, tudjuk, hogy Erdélyben párhuzamosan két fiscalis director működött, egy a szorosabban vett Erdély s egy a Partium ügyeiben (ha ti. mindkét tisztség be van töltve), de a keresztnév és a „deák” megjelölés azonossága mégis zavarba ejtő. Ráadásul Somlyay Gergelyt 1594 júliusában említik országgyűlési elnökként — a Kendy—Kovacsóczy-párt 1594 augusztus végén kivégzett vezetői közt pedig ott szerepel Szentgyedyi Gergely deák, aki ezek szerint nem lehetett jelentéktelen alakja pártjának. A kérdést nyitva kell hagynunk, de valószínűbbnek tartjuk, hogy a két név ugyanazt a személyt jelzi.

² MTT XIX. 33. Pettki hivatali pályafutására I. a tanácsurak jegyzékét; a további táblai elnököknél, valamennyien tanácsurak lévén, ugyanígy.

³ 1607: EOE V. 511; 1608: BU 369.

⁴ JE: OKv. II. 215.

⁵ 1615: BrÁL—Pr et I 640; Sz: U VI. 224; 1618: Sz: U V. 1471.

⁶ 1631: Sz: U V. 1513, VI. 379, BU 482; 1633: TT 1883: 683—4.

⁷ KA: Deutschkreuz Nr. 8.

⁸ 1636: TMÁO II. 349—51; 1638: EOE X. 182; 1639: K-lt. XI. 862; 1641: TT 1907: 294.

⁹ 1637. március (ekkor nyilván helyettesíti a portán távollevő Tholdalagit): ETA IV. 39; 1638: ETA IV. 48; 1639: BrÁL—St. II/2. 3.

¹⁰ MTgy 1884: 5 (1642. [február 16. utáni] oklevél).

¹¹ 1646: PFr: Kr IV. 341; 1647: EOE X. 465; 1651: Sz: U VI. 763.

¹² 1653: EOE XI. 162; 1655: EOE XIII. 509.

¹³ 1654: EOE XIII. 479, 488; 1659: EOE XII. 381.

¹⁴ EOE XIII. 506.

¹⁵ 1658 januárjában helyettesíti a II. Rákóczi Györgyhöz közvetíteni utazó Barcsait. Az 1660. decemberi—1661. januári országgyűlés *választott* elnöke (MTT VII. 163).

¹⁶ 1658: HK 1897: 631—2; 1664: EOE XIII. 338.

¹⁷ 1659: EOE XII. 159; 1661: EOE XIII. 90.

¹⁸ EOE XII. 277.

¹⁹ EOE XII. 391.

²⁰ EOE XIV. 297. Említsük meg még, hogy az 1674. novemberi—decemberi országgyűlésen Bánffy Dénes elítéltetésekor ő helyettesíti Bánffy Zsigmondot (az vérrokona lévén a perbefogottnak).

²¹ EOE XIV. 150.

²² Erdély ítélőmestereinek névsorát elsőnek Hodor Károly adta a történeti szakirodalomban (TT 1878: 693—4). Hodor névsora azonban csak részben használható. Még olyan esetekben is, amelyekben az ítélőmester nevét pontosan adja meg, nemegyszer pontatlan ítélőmesterei szolgálatuk évkörének jelzése (Borsoló János: 1581—1589, Cseffei László: 1634—1656, Mikes Kelemen: 1682—1686, Kassai István: 1619—1635 stb.). Másutt a nevek írása pontatlan (Dobszai helyett Dobay). Itélőmesterként szerepeltet olyan személyeket, akik nem viselték e tisztséget (Kovacsóczy István, Gencsy László, Kassai Ferenc, Lugossy Ferenc), másokról viszont nem tud.

²³ PA: EK 24.

²⁴ SzO V. 65.

²⁵ 1550: PA: EK 62; 1558: EOE II. 99; 1566: SzO II. 210.

²⁶ 1558: EOE II. 89; 1566: PA: EK 63.

²⁷ PA: EK 62—3.

²⁸ BrÁL—Pr et I 495.

²⁹ PA: EK 24.

³⁰ 1557: Sz: U IV. 753; EOE II. 73; 1560: BrÁL—Pr et I 474.

³¹ Korábbi szolgálata adatait I. a nagyobb kancellária írnokainak jegyzékénél.

³² Pécsi Anna szerint már 1567-ben az; 1568-ban azonban még *fiscalis* direktorként említik (l. alább). Halálának terminus ante quem-e: 1584. április (EOE III. 204).

³³ 1563: Kv. IV. 3, M 30; 1568: DÁL: K-lt. 65.

³⁴ L. a kancellárok jegyzékénél.

³⁵ 1577: TT 1898: 346. Halálának terminus ante quem-e 1580 novembere (EOE III. 154).

³⁶ 1583: BrÁL—Pr et I 573; Barcsai-lt. I. 23. Halálának terminus ante quem-e 1597 áprilisa (EOE IV. 122).

³⁷ PA: EK 66—7.

³⁸ ZU I. 84.

³⁹ 1585: DÁL: K-lt. 171; 1599: MVH 126—26(70); 1607: EOE V. 507.

⁴⁰ 1566: PA: EK 67—8; 1575: KA: Girelsau 2.

⁴¹ Gyfv: Ly 2. (Báthori Kristóf keletzetlen rendelete ismeretlenhez.)

⁴² 1598: EOE IV. 131; 1599: EOE III. 275, TT 1888: 263 skk.

⁴³ L. a tanácsurak jegyzékét.

- 44 1610: EOE VI. 188; 1621: ETA I. 275. Neve Angyalosi formában is szerepel.
- 45 1585: K-lt. II. 56, DÁL: K-lt. 174, 180; 1592: Sz: U V. 1351, DÁL: K-lt. 243.
- 46 L. a titkárok jegyzékét.
- 47 L. a tanácsurak jegyzékét.
- 48 K-lt. IX. 660.
- 49 1633: EOE IX. 374; TMÁO II. 197. 1659 márciusában a rendek, elaggulására hivatkozva (64 éves), félreállítják (EOE XII. 170—2). A trónjára visszatérő II. Rákóczi György 1659 őszén rehabilitálja. (Thorma-gy.: 1879. március 15.: II. Rákóczi György—Cseffei, 1659. október 22.) E dátum után azonban már nincs nyoma működésének.
- 50 Kv. III. 177.
- 51 TT 1886: 409.
- 52 Gyfv: Ly 4: Bethlen Gábor közigazgatási nyiltparancsai.
- 53 1647: EOE X. 473; 1651: EOE XIII. 393.
- 54 PFr: Kr IV. 284.
- 55 L. a tanácsurak jegyzékét.
- 56 1659. március 10-étől ítélőmester. 1659 őszén a visszatérő II. Rákóczi György katonái megölik.
- 57 1660: EOE XII. 451. 1680. első hónapjaiban hal meg (EOE XVII. 102).
- 58 1638: EOE X. 182; 1642: K-lt. XIII. 1013.
- 59 1652: Ikt. B-lt. (az év júliusi esküokmánya); 1659: EOE XII. 183.
- 60 1661: MTT VII. 209, EOE XIII. 87; 1677: EOE XVIII. 207.
- 61 1632: MTgy 1895: 19 (1632. március 30-i relatoria); 1638: EOE X. 155, 182, K-lt. XI. 835.
- 62 1657: EOE XII. 289; 1660: Gyfv: Ly 23. (Kendi—a gyulafehérvári provisor, 1660. március 6.)
- 63 EOE XII. 288.
- 64 L. a tanácsurak jegyzékét.
- 65 1680 májusa: EOE XVIII. 99. Tisztségét 1690 után is viseli.
- 66 APO II. 305—6.
- 67 Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei (I. Apafi Mihály—Alvinczi Péter, 1670. augusztus 1. — Alvinczi ekkor lép tisztebe).
- 68 A-gy. 1671. (I. Apafi Mihály az év augusztus 15-i pátense).
- 69 Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály közigazgatási rendeletei. (I. Apafi Mihály—a zalatnai udvarbíró stb., 1673. március 10.)
- 70 1684: EOE XVIII. 205; MS-gy. (I. Apafi Mihály—Alvinczi Péter és Hegyesi, 1684. március 27.)
- 71 1675: APO II. 321.
- 72 1686: EOE XVIII. 569; TT 1898: 95. A korszakban párhuzamosan szereplő két Sárosi János közül ő a „csekefalvi” előnevet viseli.
- 73 1687, 1689: EOE XIX. 186. 1688: EOE XI. 426—7, 429.
- 74 1666 júniusában már a portán van (A-gy. 1666.: Alsó—I. Apafi Mihály 1666. június 12.), s az ügyvivők az adott bevitelkor, tehát október végén—november elején, szoktak bemenni a portára. 1667 nyarán viszont már Dávid János az ügyvivő (TMÁO VII. 481—3).
- 75 A tanácsurak és ítélőmesterek névsorában szereplő személyeknél nem utalunk újból a jelzetekre, s nem ismertetjük újra korábbi és későbbi hivatali pályafutásukat sem.
- 76 EOE XIII. 479, 498.
- 77 1686: EOE XVIII. 551, APO III. 99; 1687, 1689: EOE XIX. 180; 1688: EOE XIX. 426—7, 429.
- 78 1572: Bruck.-gy. 54; 1577: MTgy 1898: 25 (1577. március 25-i oklevél); 1578: Sz: U IV. 1115.
- 79 1633: TT 1880: 761 skk.; 1638: EOE X. 180.
- 80 TT 1883: 609.
- 81 L. a 79. sz. jegyzetet.
- 82 BrÁL—St. II/1. 137.
- 83 A-gy. 1681. (az év június 13-i országgyűlési határozat).
- 84 A-gy. 1673. (a gyulafehérvári országgyűlés katalógusa).
- 85 BrÁL—St. II/1. 137.
- 86 1663: EOE XIII. 217, TT 1902: 382; 1665: EOE XIV. 123; 1667: EOE XIV. 263; 1668: EOE XIV. 297; 1673: A-gy. 1673. (a gyulafehérvári országgyűlés katalógusa); 1675: TT 1902: 545, EOE XVI. 204.
- 87 EOE XIV. 263.

- ⁸⁸ EOE V. 422.
- ⁸⁹ 1615: EOE VIII. 241; 1616: Sz: U V. 1456; 1621: ETA I. 275; 1626: TT 1886: 656—7.
- ⁹⁰ BrÁL—St. II/1. 137.
- ⁹¹ 1563: BrÁL—Pr et I 495, Kv. M. 30; 1567: MVH 36 (18/3). A név Chechey, Tethey és Thethey formában fordul elő. Fiscalis directorságára: 1569: Sz: U IV 957; 1570: Bruck.-gy. 52.
- ⁹² BrÁL—St. II/1. 137.
- ⁹³ 1678. február 21-én nyeri el az ülnökséget (EOE XVI. 443). 1681: A-gy. 1681. (az év június 13-i országgyűlési határozat); 1686: SzO VI. 401. Tisztét biztonnyal 1686-i pere nyomán veszti el.
- ⁹⁴ L. az előző jegyzetet.
- ⁹⁵ BrÁL—St. II/1. 137.
- ⁹⁶ EOE XI. 292.
- ⁹⁷ EOE XI. 308.
- ⁹⁸ 1681: A-gy. 1681. (az év június 13-i országgyűlési határozat); 1684: UAD 55; 1685: EOE XVIII. 373; 1686: EOE XVIII. 551, APO III. 98.
- ⁹⁹ A 98. sz. jegyzetben idézett adataink közül az 1684—1686-iak jelzik e rangját.
- ¹⁰⁰ TT 1886: 631.
- ¹⁰¹ 1678. február 21-én nyeri el a főispáni tisztét (EOE XVI. 443). 1681: A-gy. 1681. (az év június 13-i országgyűlési határozat); 1686: EOE XVIII. 551, APO I. 138; 1687, 1689: EOE XIX. 180; 1688: EOE XIX. 426—7, 429.
- ¹⁰² Bruck.-gy. 52.
- ¹⁰³ Kv. M. 30.
- ¹⁰⁴ EOE V. 516.
- ¹⁰⁵ 1563: BrÁL—Pr et I 495, Kv. IV. 3, Kv. M 30; 1570: Bruck.-gy. 52.
- ¹⁰⁶ 1635: MTgy: Reizner (I. Rákóczi György—Gávay, 1635. január 23.); 1637: uo. (ua. ugyanahhoz, 1637. január 27.); 1638: A-gy. 1676. (Kékedi Zsigmond végrendelete); 1640: KJ: M (I. Rákóczi György—Gávay, 1640. február 3.); 1642: TMÁO XI. 124—5, V: D X. 127; 1648: Gyfv: Ly 12: Cseffei László levelei (Cseffei—Gávay, 1648. szeptember 29.); 1649: MTgy: Reizner (1649. december 14.); 1652: RAKL: Tgy. (1652. január 18.)
- ¹⁰⁷ 1577: Sz: U IV. 1104; 1578: Sz: U IV. 1115; 1585: BrÁL—Pr et I 574. Tisztét feltehetően 1594-i száműzetéséig viseli. 1595-ben a királyi Magyarországon hal meg.
- ¹⁰⁸ Sz: U IV. 1104.
- ¹⁰⁹ 1592: Sz 1888: 427—8; 1594: Sz: U IV. 1376.
- ¹¹⁰ 1685: EOE XVIII. 373; 1686: EOE XVIII. 501; 1687, 1689: EOE XIX. 180; 1688: EOE XX. 103.
- ¹¹¹ Sz 1888: 738. (Jegyezzük meg: Lázár arról nem beszél, hogy Gyerőffy 1680. szeptember és 1684 július között egyáltalán töltött-e be törvényhatósági főtiszttséget. Legalábbis Kolozs megyében feltételezhetjük a folytonosságot. Dobokában 1681-től Bánffy György az egyik főispán; feltehető, hogy akkor vált meg Gyerőffy e tisztségtől; annál is inkább, mert jelentős szerepe volt Bánffy Dénes javainak 1674—1675-i lefoglalásában).
- ¹¹² 1681: A-gy. 1681. (az év június 13-i országgyűlési határozat); 1686: EOE XVIII. 551; 1687, 1689: EOE XIX. 180.
- ¹¹³ Bruck.-gy. 54.
- ¹¹⁴ 1687, 1689: EOE XIX. 180; 1688: EOE XIX. 426—7, 429.
- ¹¹⁵ BrÁL—St. II/1. 137.
- ¹¹⁶ EOE XII. 394.
- ¹¹⁷ Gyfv: Ly 6: Kassai I. iratai (Csanádi Gáspár és Antal 1639. február 12-i tanusítványa).
- ¹¹⁸ 1661: Sz: U VI. 963; 1662: EOE XIII. 114.
- ¹¹⁹ 1578: Sz: U IV. 1115; 1597: TT 1910: 269.
- ¹²⁰ 1685: EOE XVIII. 373; 1686: EOE XVIII. 551; 1687, 1689: EOE XIX. 180; 1688: EOE XIX. 426—7, 429.
- ¹²¹ 1663: EOE XIII. 217, TT 1902: 382; 1673: A-gy. 1673. (a gyulafehérvári országgyűlés katalógusa).
- ¹²² BrÁL—St. II/1. 137.
- ¹²³ 1687, 1689: EOE XIX. 180; 1688: EOE XIX. 426—7, 429.
- ¹²⁵ Uo.

- 125 EOE XIII. 498.
- 126 1685: EOE XVIII. 373; 1686: EOE XVIII. 551; 1687, 1689: EOE XIX. 180; 1688: EOE XIX. 426, 429, Sz: U VI. 1617.
- 127 BrÁL—St. II/1. 137.
- 128 EOE VIII. 241.
- 129 1667: EOE XIV. 263; 1673: A-gy. 1673. (a gyulafehérvári országgyűlés katalógusa).
- 130 1663: TT 1902: 382; 1667: EOE XIV. 263; 1673: A-gy. 1673. (a gyulafehérvári országgyűlés katalógusa); 1678: TMÁO V. 497; 1681: A-gy. 1681. (az év június 13-i országgyűlési határozat); 1687, 1689: EOE XIX. 180; 1688: EOE XIX. 426—7, 429. A tag időhatár miatt kételyeink támadhatnak, hogy az 1687—1689-i táblai ülnök azonos-e az 1663-ival; 1678-ban és 1681-ben azonban még bizonyos az 1663-ban már ülnök Kún István viseli e tisztséget (1678-ban már idősb Kún Istvánként).
- 131 Sz 1888: 341—2.
- 132 L. az 130 sz. jegyzetet.
- 133 A-gy. 1681. (az év június 13-i országgyűlési határozat).
- 134 1686-ban már tanácsúrként is említik, de még 1687-ben is szerepel mint táblai ülnök (EOE XIX. 214).
- 135 Gyfv: Ly 5: Az ifjabb Rákóczi György levelei apjához. (1647. november 13.)
- 136 1659. június: EOE XII. 288; 1659. szeptember—október: EOE XII. 394; 1663: EOE XIII. 205.
- 137 1663: TT 1902: 382; 1665: EOE XIV. 123; 1667: EOE XIV. 263; 1673: A-gy. 1673. (a gyulafehérvári országgyűlés katalógusa).
- 138 1563: BrÁL—Pr et I 495, Kv. IV. 3, Kv. M. 30; 1572: Bruck.-gy. 54.
- 139 1687, 1689: EOE XIX. 180; 1688: EOE XIX. 426—7, 429.
- 140 SzO VI. 141.
- 141 1653: EOE XI. 172; 1654: EOE XIII. 498.
- 142 EOE XVIII. 373. Tisztét nyilván pere s elítéltetése nyomán vesztí el. Megkegyelmeztetése után nem találjuk a táblai ülnökök közt.
- 143 1664: Gyfv: Ly 11: Apafi M. nyiltparancsai (I. Apafi Mihály—a praefectus, 1664. június 13.); 1673: A-gy. 1673. (a gyulafehérvári országgyűlés katalógusa); 1681: uo. (az év június 13-i országgyűlési határozat); 1687, 1689: EOE XIX. 180.
- 144 BrÁL—St. II/1. 137.
- 145 1678: EOE XVI. 443; 1681: A-gy. 1681. (az év június 13-i országgyűlési határozat); 1685: EOE XVIII. 373.
- 146 L. az előző jegyzetet.
- 147 1560: DÁL: K-lt. 51; 1563: BrÁL—Pr et I 495, Kv. M. 30.
- 148 1570: Bruck.-gy. 52; 1572: Bruck.-gy. 54.
- 149 1663: TT 1902: 382; 1664: EOE XIII. 352; 1665: EOE XIV. 123; 1667: EOE XIV. 263; 1673: A-gy. 1673. (a gyulafehérvári országgyűlés katalógusa); 1675: TT 1902: 545, EOE XVI. 204.
- 150 1664: EOE XIII. 352; 1667: EOE XIV. 263.
- 151 1650: K-lt. II. 159; 1642: P.H-lt. 49/2, V: D X. 127.
- 152 EOE IX. 340.
- 153 1634: K-lt. X. 745; 1635: Gyfv: Ly 23 (1635. szeptember 18.); 1639: SzO VI. 141.
- 154 1639: SzO VI. 141; 1642: P.H-lt. 49/2.
- 155 1653: EOE XIII. 454; 1654: EOE XIII. 498; 1657: TT 1905: 480.
- 156 1570: Bruck.-gy. 52; 1572: Bruck.-gy. 54.
- 157 MTgy 1898: 28 (1572. szeptember 22-i oklevél).
- 158 1653: EOE XIII. 454; 1654: EOE XIII. 479, 498.
- 159 Sz: U IV. 1115.
- 160 A-gy. 1681. (az év június 13-i országgyűlési határozat).
- 161 1577: MTgy 1898: 25 (1577. március 25-i oklevél); 1578: Sz: U IV. 1115.
- 162 Sz 1888: 914.
- 163 1567: MVH 36 (18/3); 1570: Bruck.-gy. 52.
- 164 EOE X. 181.
- 165 1622 és 1629 közt: TT 1886: 240; 1627: Sz: U VI. 335; 1629: EOE VIII. 499; 1632: Gyfv: Ly 5: I. Rákóczi György korára vonatkozók (1632. április 7.); 1633: EOE IX. 240.

- 166 L. az előző jegyzetet.
- 167 1678. február 21-én nevezik ki ülnökké (EOE XVI. 443; TT 1902: 563); 1681: A-gy. 1681. (az év június 13-i országgyűlési határozat); 1685: EOE XVIII. 373; 1686: EOE XVIII. 551; 1687, 1689: EOE XIX. 180. A források az idős Tholdalagi János néven említik.
- 168 Sz 1888: 519.
- 169 1659: EOE XII. 288. 1660-ban az uralmi válság pártharcainak esik áldozatául.
- 170 Bruck.-gy. 53.
- 171 1652: EOE XIII. 416; 1653: EOE XI. 172, XIII. 454; 1654: EOE XIII. 498.
- 172 EOE X. 182.
- 173 1687, 1689: EOE XIX. 180; 1688: EOE XIX. 426—7, 429.
- 174 ETA I. 275.
- 175 1633: MTgy 1895: 19 (1633. május 6-i oklevél); 1635: TL I. 299.
- 176 EOE XIV. 263.
- 177 DÁL: K-lt. 60.
- 178 1639: K-lt. II. 150; 1652: EOE XIII. 416; 1653: EOE XIII. 454; 1654: EOE XIII. 479.
- 179 Gyfv: Ly 12: Cseffei László levelei. (Brandenburgi Katalin—Cseffei és Vitéz, 1630. április 24.)
- 180 1583: BrÁL—Pr et I 573; 1584: EOE III. 204; 1589: Sz: U V. 1039; 1594: JE: OKv II. 171.
- 181 Korábbi gyakorlatunkhoz híven ez esetben sem utalunk külön a bizonyító anyagra azon személyeknél, akik már szerepeltek bizonyos jegyzékeinkben — ez esetben a tanácsurak, ítélmesterek, táblai ülnökök és kancelláriai titkárok névsorában; ezek előző s későbbi hivatali pályafutását sem ismertetjük részletesen.
- 182 A Somlyay Gergely—Szentgyedyi Gergely-problémára I. a fejedelmi tábla elnökeit ismertető alfejezetben elmondottakat.
- 183 1603: Szk. III. 160; 1607: K-lt. V. 342. A széki összeesküvésben való részvétele miatt Báthori Gábor kivégezteti.
- 184 L. a nagyobb kancelláriai iratok jegyzékét.
- 185 Sz: U VI. 8.
- 186 1629: RAKL: W-lt. (Bethlen Gábor—Patai, 1629. július 19. és október 27.); 1630: EOE XIV. 436.
- 187 MTgy 1898: 12. (1633. május 6.)
- 188 1634: MTgy 1914: 40 (1634. június 19.); 1635: MS-gy. (1635. augusztus).
- 189 1640: K-lt. II. 159. MVH 258/13; 1642: Kv. III. 316; 1646: MTgy 1895: 12 (1646. április 16.). 1647-ben Kénosinak adja át a fiscus nála lévő okleveleit. (RAKL: Tgy: I. Rákóczi György—Kénosi. 1647. október 13.)
- 190 1629: EOE VIII. 499; 1638: EOE X. 208.
- 191 1647: EOE X. 464; 1650: EOE XI. 113, TT 1898: 539; 1652. február: EOE XIII. 416. Halála 1652 februárja és júliusa közt következik be (Sz: U VI. 763).
- 192 1631: Sz: U VI. 379; 1638: EOE X. 464, ETA IV. 52.
- 193 RAKL: Tgy. (1646. augusztus 22.)
- 194 1662: TMÁO IV. 59; 1664: EOE XIII. 338, XIV. 149; 1665: Sz: U VI. 1011; 1667: EOE XIV. 263.
- L. még a nagyobb kancellária iratoknak jegyzékében e névvel elmondottakat.
- 195 1668: EOE XIV. 307; 1670: EOE XV. 164, Sz: U VI. 1660; 1676: Sz: U VI. 1257; 1678. február: TMÁO V. 497.
- 196 1678: május: EOE XVI. 500; 1679: SzO IV. 319; 1680: EOE XVII. 139; 1681: A-gy. 1681. (az év június 13-i országgyűlési határozat); 1682: TT 1896: 61; 1683: Gyfv: Ly 23 (1683. február 16-i levata).
- 197 EOE XIII. 345.
- 198 Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály nyílparancsai. (1674. május 12., 1678. március 4.)
- 199 1685. február: EOE XVIII. 278; 1687, 1689: EOE XIX. 180.
- 200 1678: EOE XVI. 594, A-gy. 1678. (az év október 29.); 1684: MS-gy. (I. Apafi Mihály—Hegyesi. 1684. március 27.)
- 201 EOE XIX. 180. Directorságát bizonytalannak tartjuk, mert az Apafi-korban már nem szokásos a párhuzamos jogügyigazgatóság.
- 202 BrÁL—Pr et I 604.
- 203 EOE VII. 395.

- 204 EOE X. 156 („szökefalvi” előnévvel).
- 205 EOE X. 465.
- 206 EOE XIII. 354.
- 207 EOE XVI. 577.
- 208 PA: EK 25.
- 209 1577: Kv. M. 31. 51/a; 1592: DÁL: K-lt. 243.
- 210 PA: EK 67. Mint jeleztük: a századforduló táján egy tanácsúr viseli e nevet. A nagy időbeli távolság miatt erősen kérdéses: azonos személynek tekinthető-e?
- 211 EOE X. 465.
- 212 K-lt. II. 56; DÁL: K-lt. 174.
- 213 PA: EK 70.
- 214 A-gy. 1676. (az év március 1-i oklevél).
- 215 K-lt. XVIII. 1454.
- 216 PA: EK 69.
- 217 A-gy. 1687. (az év február 19-i oklevél).
- 218 PA: EK 66—7. A maguk részéről valószínűtlennek tartjuk, hogy a régi főnemesi családnak számítót, e korban is főtisztviségeket viselő Apafi-család egy tagja a kisebb kancellária irnokaként működött volna.
- 219 1666: BrÁL—Schn. III. 229; 1670: EOE XV. 164—5.
- 220 K-lt. XI. 846.
- 221 K-lt. IV. 156.
- 222 A-gy. 1687. (az év február 19-i oklevél).
- 223 K-lt. IX. 647.
- 224 PA: EK 67 (Pécseinél Balátfy). Kérdés: azonos-e a későbbi fejedelmi titkár Balásfi Jánossal.
- 225 PA: EK 24 (Pécsi Baládfy-nak írja nevét).
- 226 PA: EK 67—8.
- 227 Gyfv: Ly 2 (Báthori Kristóf csonka oklevelében).
- 228 SzO VI. 199—200.
- 229 1675: A-gy. 1675. (az év március 16-i oklevél); 1679: SzO IV. 319.
- 230 Sz: U VI. 1070.
- 231 K-lt. XXI. 1770.
- 232 Sz: U VI. 251.
- 233 PA: EK 68.
- 234 1572: MTgy 1898: 25 (1572. március 23-i oklevél); 1575: KA: Girelsau 2.
- 235 PA: EK 68.
- 236 Uo.
- 237 EOE XVIII. 78.
- 238 MVH 73 (39 f).
- 239 1682: EOE XVIII. 78; 1683: KA: Deutschkreuz 30, Radeln 10.
- 240 PA: EK 66—7.
- 241 K-lt. XIII. 1013.
- 242 EOE X. 465.
- 243 K-lt. IV. 56.
- 244 K-lt. XI. 846.
- 245 1678: EOE XVI. 515, 523; 1683: A-gy. 1683. (az év január 18-i oklevél).
- 246 K-lt. XI. 846.
- 247 1682: EOE XVIII. 78; 1685: DÁL: K-lt. 174.
- 248 PA: EK 67. A főrangú Bethlen-család tagjának ily funkcióban való működését éppúgy valószínűtlennek tartjuk, mint Apafi Györgyét.
- 249 1654: Sz: U VI. 590; 1655: K-lt. XVIII. 1454.
- 250 EOE X. 465.
- 251 1669: BrÁL—Schn. III. 228; 1670: Sz: U VI. 1070.
- 252 EOE XVIII. 199.
- 253 Uo.

- 254 PA: EK 68.
 255 K-lt. II. 56; DÁL: K-lt. 174.
 256 BrÁL—St. II/2. 64.
 257 Fb. 80.
 258 Sz: U V. 1470.
 259 1577: Kv. M. 51/a; 1579: Barcsai-lt.
 260 1685: EOE XVIII. 285, Sz: U VI. 1547; 1689: A-gy. 1689. (az év február 15-i oklevél).
 261 BrÁL—St. II/2. 32.
 262 A-gy. 1689. (az év augusztus 10-i oklevél).
 263 1568: PA: EK 69; 1572: JE: OK v I. 393.
 264 EOE XVI. 600.
 265 1654: Sz: U VI. 590; 1655: K-lt. XVIII. 1454.
 266 Mint Brassai Jakabnál.
 267 PA: EK 69. (Pécsinél Brasovi.)
 268 1675: A-gy. 1675. (az év március 16-i oklevél); 1685: EOE XVIII. 285.
 269 1630: K-lt. IX. 604, 613; 1631: K-lt. IX. 647.
 270 EOE XVI. 515, 523, 594.
 271 PA: EK 66—7.
 272 DÁL: K-lt. 176.
 273 PA: EK 70.
 274 KA: Galt 2.
 275 Uo.
 276 PA: EK 69—70.
 277 1577: MTgy 1898: 25 (1577. május 18-i oklevél); 1578: Sz: U IV. 1113.
 278 1669: BrÁL—St. II/2. 32; 1670: EOE XV. 164—5.
 279 EOE XVIII. 199.
 280 A-gy. 1676. (az év október 7-i oklevél).
 281 EOE XVI. 523.
 282 Sz: U VI. 1066.
 283 JE: OK v I. 393.
 284 PA: EK 70.
 285 1673: A-gy. 1673. (az év február 10-i oklevél); 1679: SzO IV. 319.
 286 PA: EK 67.
 287 Uo.
 288 Sz: U V. 894.
 289 A-gy. 1687. (az év február 19-i és augusztus 6-i oklevél).
 290 KA: Radeln 10.
 291 1577 tájt: Gyfv: Ly 2; 1580: Dés 207.
 292 EOE XVIII. 78.
 293 1682: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok (1682. március 9-i keltű oklevél);
 1685: EOE XVIII. 285.
 294 1576: Sz: U V. 894; 1578: Sz: U IV. 1115.
 295 1585: DÁL: K-lt. 174, 180; 1592: DÁL: K-lt. 243.
 296 1583: K-lt. I. 73; 1585: DÁL: K-lt. 180.
 297 Kv. M 51/a.
 298 PA: EK 69—70.
 299 1682: EOE XVIII. 78; 1685: EOE XVIII. 285.
 300 EOE XVIII. 285.
 301 1682: EOE XVIII. 78; 1685: EOE XVIII. 285.
 302 K-lt. IV. 56.
 303 BrÁL—St. II/2. 32.
 304 1687 áprilisában Bálintt Zsigmonddal együtt utazik Carafához (APO II. 168—71), ugyanaz év augusztusában Gyulay Ferencsel a császárhoz (APO II. 209—10). 1688 júliusában ismét Bécsbe indul (TL I. 249).

- 305 1680: A-gy. 1680. (az év november 30-i oklevél); 1684: EOE XVIII. 199.
- 306 EOE XVIII. 199.
- 307 Barcsai-lt.
- 308 Barcsai-lt.
- 309 EOE XVIII. 78.
- 310 Sz: U VI. 1070.
- 311 EOE XVIII. 190.
- 312 1574: Mikó-lt.; 1580: Dés 207.
- 313 Barcsai-lt. I. 38.
- 314 PA: EK 69—70.
- 315 KA: Girelsau 2.
- 316 1572: JE: OKv I. 393; 1579: Barcsai-lt.
- 317 Bruck.-gy. S. 5. No. 284.
- 318 K-lt. IV. 56.
- 319 Uo.
- 320 EOE XVIII. 78.
- 321 PA: EK 68.
- 322 1574: Mikó-lt.; 1579: Barcsai-lt.
- 323 EOE XVIII. 285.
- 324 1654: Sz: U VI. 590; 1655: K-lt. XVIII. 1478.
- 325 EOE XIV. 133.
- 326 1577 (F. János): MTgy 1898: 25 (1577. szeptember 22-i oklevél); 1578 (F. Jakab): Sz: U IV. 1115.
- 327 1666: Gyfv: Ly 2 (1666. november 22-i oklevél); 1670: Sz: U VI. 1070.
- 328 PA: EK 68.
- 329 1684: A-gy. 1684. (az év július 25-i oklevél); 1685: EOE XVIII. 285.
- 330 EOE X. 465.
- 331 Bruck.-gy. S. 5. No. 284.
- 332 PA: EK 24.
- 333 Uo.
- 334 A-gy. 1676. (az év december 7-i oklevél).
- 335 Bruck.-gy. S. 5. No. 284.
- 336 1654: Sz: U VI. 590; 1655: K-lt. XVIII. 1478.
- 337 1673: A-gy. 1673. (az év február 10-i oklevél); 1689: A-gy. 1689. (az év január 12-i oklevél).
- 338 EOE XVI. 654.
- 339 Bruck.-gy. S. 5. No. 284.
- 340 A-gy. 1681. (az év augusztus 15-i oklevél).
- 341 K-lt. II. 18.
- 342 A-gy. 1676. (az év március 1-i oklevél).
- 343 PA: EK 69—70.
- 344 1675: A-gy. 1675. (az év március 16-i oklevél); 1679: SzO IV. 319.
- 345 K-lt. XVIII. 1454.
- 346 Gyfv: Ly 1 (1587. május 10-i oklevél).
- 347 BrÁL—Schn. III. 229.
- 348 1654: Sz: U VI. 590; 1655: K-lt. XVIII. 1454, 1478.
- 349 1676: A-gy. 1676. (az év október 7-i oklevél); 1679: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok (1679. május 14-i oklevél).
- 350 1680: A-gy. 1680. (az év december 13-i oklevél); 1682: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok (1682. december 9-i oklevél).
- 351 1577: Kv. M. 51/a; 1578: K-lt. I. 63.
- 352 BrÁL—Pr et I 595.
- 353 1589: Gyfv: Ly 2 (1589. [március 7. utáni] oklevél); 1594: KA: Marpod 21.
- 354 PA: EK 67—8.
- 355 PA: EK 68.

- 356 PA: EK 67.
 357 K-lt. IV. 56.
 358 Uo.
 359 BrÁL—St. II/2. 32.
 360 1618: Sz: U VI. 251; 1627: PFr: Kr IV. 284.
 361 EOE XVI. 514, 523.
 362 1673: A-gy. 1673. (az év február 10-i oklevél); 1679: SzO IV. 319.
 363 1592: DÁL: K-lt. 243; 1599: MTgy 1906: 75 (1599. január 23-i oklevél).
 364 PA: EK 69.
 365 Uo.
 366 BrÁL—Schn. III. 229.
 367 1685: EOE XVIII. 278—9 (reversalisa tisztébe állításakor); 1689: EOE XIX. 180.
 368 1669: BrÁL—St. II/2. 32; 1670: Sz: U VI. 1066.
 369 1687: APO III. 167; 1689: A-gy. 1689. (az év február 15-i oklevél).
 370 K-lt. IX. 613.
 371 PA: EK 67 („Herep”-ként).
 372 K-lt. XI. 846.
 373 PA: EK 24.
 374 Uo.
 375 Uo.
 376 Bruck.-gy. S. 5. No. 284.
 377 1669: BrÁL—St. II/2. 32; 1670: Sz: U VI. 1070.
 378 PA: EK 70.
 379 1654: Sz: U VI. 590; 1659: Bruck.-gy. S. 5. No. 284.
 380 PA: EK 66—7.
 381 Gyfv: Ly 2 (1589. [március 7. utáni] oklevél).
 382 PA: EK 67.
 383 1669: BrÁL—St. II/2. 32; 1670: Sz: U VI. 1070.
 384 DÁL: K-lt. 174.
 385 PA: EK 66—8.
 386 MTgy 1898: 25 (1570. május 9-i oklevél).
 387 EOE XVIII. 199.
 388 PFr: Kr IV. 284.
 389 MTgy 1912: 73 (1607. október 26-i oklevél).
 390 1670: EOE XV. 164—5; 1677: A-gy. 1677. (az év április 19-i oklevél).
 391 1675: A-gy. 1675. (az év március 16-i oklevél); 1678: EOE XVI. 514.
 392 K-lt. IV. 156.
 393 EOE XVII. 78.
 394 EOE XVIII. 285.
 395 K-lt. XIII. 1013.
 396 1654: Sz: U VI. 590; 1655: K-lt. XVIII. 1454, 1478.
 397 Bruck.-gy.
 398 PA: EK 67.
 399 PA: EK 68.
 400 Uo.
 401 1675: A-gy. 1675. (az év július 25-i oklevél); 1677: KA: Radeln 7.
 402 K-lt. IV. 56.
 403 Mikó-lt.
 404 EOE XVIII. 199.
 405 A-gy. 1680. (az év november 30-i oklevél).
 406 PA: EK 67—8.
 407 1641: K-lt. IV. 156; 1642: K-lt. XIII. 1013.
 408 1675: A-gy. 1675. (az év március 16-i oklevél); 1682: A-gy. 1682 (az év április 10-i oklevél).
 409 A-gy. 1681. (az év augusztus 15-i oklevél).

- 410 PA: EK 68, 70
 441 PA: EK 68.
 412 Sz: U VI. 1426.
 413 A-gy. 1678. (az év október 29-i oklevél).
 414 EOE XVIII. 78.
 415 KA: Radeln 10.
 416 EOE X. 465.
 417 1589: Gyfv: Ly 2 (1589. [március 7. utáni] oklevél); 1599: MTgy 1906: 75 (1599. január 23-i oklevél).
 418 1576: Sz: U V. 894; 1578: Sz: U IV. 1115.
 419 Barcsai-lt.
 420 1614: K-lt. VI. 401; 1615: BrÁL—Pr et I 640.
 421 L. a nagyobb kancellária írnokainak névsoránál elmondottakat.
 422 MTgy 1906: 75 (1599. január 23-i oklevél).
 423 1592: DÁL: K-lt. 243.
 424 MTgy 1898: 25 (1570. május 9-i oklevél).
 425 1675: A-gy. 1675. (az év március 16-i oklevél); 1680: A-gy. 1680. (az év november 30-i oklevél).
 426 PA: EK 69.
 427 PA: EK 68. (Pécsinél Korándy.)
 428 A-gy. 1678. (az év október 29-i oklevél); EOE XVI. 594.
 429 1675: A-gy. 1675. (az év március 16-i oklevél); 1679: EOE XVI. 654.
 430 K-lt. XXI. 1770.
 431 1675: A-gy. 1675. (az év március 16-i oklevél); 1679: SzO IV. 319.
 432 1576: Sz: U V. 894; 1579: Barcsai-lt.
 433 1654: Sz: U VI. 590; 1655: K-lt. XVIII. 1454, 1478.
 434 1577: Kv. M. 51/a; 1587: Gyfv: Ly 1 (1587. május 10-i oklevél).
 435 BrÁL—Pr et I 640.
 436 A-gy. 1676. (az év október 7-i oklevél).
 437 A-gy. 1677. (az év április 19-i oklevél).
 438 Bruck.-gy.
 439 Minthogy Lencsés Gábor kisebb kancelláriai írnoksága is a már sokszor megkérdőjelezett 1587-i oklevélben (BrÁL—Pr et I 595) szerepel, az adatot az ő esetében is bizonylatalannak kell tartanunk.
 440 1682: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok (1682. március 9-i oklevél); 1683: A-gy. 1683. (az év január 18-i oklevél).
 441 Báthori Kristóf kora: Gyfv: Ly 2 (a fejedelem nevében kiadott, csonka oklevél); 1583: K-lt. I. 73.
 442 A-gy. 1675. (az év március 16-i oklevél).
 443 A-gy. 1673. (az év február 10-i oklevél).
 444 1577: MTgy 1898: 25 (1577. szeptember 27-i oklevél); 1585: DÁL: K-lt. 174, 180. 1577—1578-ban említenek egy Mogyorósy János nevű kisebb kancelláriai deákot is (Kv. M. 51/a, K-lt. I. 63); a két személy feltehetően azonos.
 445 MTgy: Bónis—Pogány (1636. július 25-i oklevél).
 446 Sz: U V. 1470; VI. 251.
 447 A-gy. 1687. (az év február 19-i oklevél).
 448 1682: EOE XVIII. 78; 1685: EOE XVIII. 285.
 449 Sz: U VI. 251.
 450 EOE X. 465.
 451 PA: EK 67.
 452 PA: EK 68.
 453 Bruck.-gy. S. 5. No. 284.
 454 K-lt. IV. 56.
 455 Gyfv: Ly 2 (1666. november 22-i oklevél).
 456 PA: EK 70.
 457 PA: EK 69.
 458 Bruck.-gy. S. 5. No. 284.

- 459 1669: BrÁL—St. II/2. 32; 1670: KA: Deutschkreuz 24, Sz: U VI. 1066.
 460 1678: EOE XVI. 523; 1685: EOE XVIII. 285.
 461 1585: K-lt. IV. 56, DÁL: K-lt. 174, 176, 188; 1592: Sz: U IV. 1351, DÁL: K-lt. 243.
 462 A-gy. 1689. (az év január 12-i oklevél).
 463 1669: BrÁL—St. II/2. 32; 1678: EOE XVI. 594.
 464 EOE XVIII. 199.
 465 PA: EK 69.
 466 A-gy. 1687. (az év február 19-i oklevél).
 467 PA: EK 69.
 468 MTgy 1895: 19 (1683. november 14-i testimonialis-ban).
 469 1577: Kv. M. 34, 51; 1585: DÁL: K-lt. 180.
 470 1670: Sz: U VI. 1670; 1676: A-gy. 1676. (az év október 7-i oklevél).
 471 PA: EK 69.
 472 Uo.
 473 K-lt. IV. 156.
 474 A-gy. 1676. (az év március 1-i és október 7-i oklevél).
 475 Bruck.-gy. S. 5. No. 284.
 476 A-gy. 1687. (az év február 19-i és augusztus 6-i oklevél).
 477 1609: MVH 110; 1610: uo.
 478 BrÁL—St. II/2. 32.
 479 1682: EOE XVIII. 78; 1683: KA: Deutschkreuz 30, Radeln 10.
 480 1687: A-gy. 1687. (az év február 19-i oklevél); 1689: A-gy. 1689. (az év január 12-i oklevél).
 481 EOE XVIII. 285.
 482 KA: Galt 2.
 483 1669: BrÁL—St. II/2. 32; 1670: KA: Deutschkreuz 25.
 484 1566: PA: EK 67—8; 1592: Barcsai-lt. I. 38.
 485 1571: PA: EK 70; 1578: Sz: U IV. 1115.
 486 1675: A-gy. 1675. (az év július 25-i oklevél); 1676: A-gy. 1676. (az év március 1-i oklevél); KA:
 Radeln 9.
 487 1676: KA: Deutschkreuz 28; 1689: A-gy. (az év szeptember 1-i oklevél).
 488 K-lt. XIII. 1013.
 489 Uo.
 490 A-gy. 1676. (az év október 7-i oklevél).
 491 1669: BrÁL—St. II/2. 32; 1670: EOE XV. 164—5.
 492 PA: EK 69.
 493 1669: BrÁL—Schn. III. 228; 1670: Sz: U VI. 1070.
 494 K-lt. IV. 56; DÁL: K-lt. 174.
 495 1568: PA: EK 69; 1570: MTgy 1898: 25 (1570. május 9-i oklevél).
 496 KA: Galt 2.
 497 PA: EK 69—70.
 498 APO III. 167.
 499 Sz: U IV. 1268.
 500 DÁL: K-lt. 243.
 501 PA: EK 67.
 502 1559: PA: EK 66—7 (Pécsinél Pistaki); 1567: K-lt. II. 18.
 503 EOE XVI. 577.
 504 PA: EK 69.
 505 BrÁL—St. II/2. 32.
 506 1678: EOE XVI. 524; 1685: EOE XVIII. 283.
 507 EOE XIX. 180.
 508 PA: EK 70.
 509 DÁL: K-lt. 188.
 510 1641: K-lt. IV. 156; 1647: EOE X. 465.
 511 1666: BrÁL—Schn. III. 229; 1676: A-gy. 1676. (az év március 1-i oklevél).

- 512 1676: A-gy. 1676. (az év október 7-i oklevél); 1678: EOE XVI. 514.
 513 PA: EK 69—70.
 514 PA: EK 70.
 515 EOE X. 465.
 516 1680: EOE XVII. 141; 1685: EOE XVIII. 285.
 517 1580: DÉS 207.
 518 1612: K-lt. VI. 379; 1614: K-lt. VI. 401.
 519 1589: Gyfv: Ly 2 (1589. [március 7. utáni] oklevél); 1595: MVH (49c).
 520 Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok (1682. március 9-i oklevél).
 521 TMÁO VI. 167—8.
 522 1676: A-gy. 1676. (az év október 7-i oklevél); 1679: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok (az év május 14-i oklevél).
 523 PA: EK 68. (Lehetséges, hogy a név valójában Boda.)
 524 EOE X. 465.
 525 1651: SzS: OII.RGy 79—80; 1655: TT 1889: 669—72.
 526 1676: A-gy. 1676. (az év október 7-i oklevél); 1678: EOE XVI. 314, 523.
 527 1573: KA: Galt 2; 1579: Barsai-lt.
 528 A-gy. 1676. (az év október 7-i és november 2-i oklevél).
 529 1687: TMÁO VII. 259 skk.; 1689: TM-gy. (Absolon—Teleki Mihály 1689. szeptember 11.)
 530 1678: EOE XVI. 600; 1683: A-gy. 1683. (az év január 18-i oklevél).
 531 1678: EOE XVI. 523, 594; 1685: EOE XVIII. 285.
 532 1641: K-lt. IV. 156; 1642: K-lt. XIII. 1001.
 533 Sz: U V. 1170; VI. 251.
 534 PA: EK 69.
 535 1678: EOE XVI. 523; 1684: EOE XVIII. 199.
 536 PA: EK 24.
 537 PA: EK 69.
 538 1654: Sz: U VI. 590; 1659: Bruck.-gy. S. 5. No. 284.
 539 K-lt. I. 63.
 540 1675: A-gy. 1675. (az év március 16-i oklevél); 1677: A-gy. 1677. (az év április 19-i oklevél).
 541 1675: A-gy. 1675. (az év július 25-i oklevél); 1677: KA: Radeln 7.
 542 Simonfi: 1676: A-gy. 1676. (az év március 1-i oklevél); 1683: MTgy 1895: 19 (1683. november 14-i oklevél). Sykesd: Mikó-lt.
 543 PA: EK 66—7 (Pécsinél Sieni; Sýni: 1560: K-lt. II. 18).
 544 1678: EOE XVI. 515; 1684: EOE XVIII. 199.
 545 Gyfv: Ly 2 (1666. november 22-i oklevél).
 546 Sz: U VI. 1066.
 547 1578: Sz: U IV. 1115; 1587: Ly 1 (1587. május 10-i oklevél).
 548 1589: Gyfv: Ly 2 (1589. [március 7. utáni] oklevél); 1592: DÁL: K-lt. 243.
 549 1679: Gyfv: Ly 11: Apafi Mihály korabeli politikai okiratok (1679. május 14-i oklevél); 1682: EOE XVIII. 78.
 550 1684: TT 1889: 249; 1685: TT 1889: 259.
 551 Sz: U VI. 1070.
 552 1669: BrÁL—St. II/2. 32; 1670: Sz: U VI. 1070.
 553 1681: A-gy. 1681. (az év augusztus 15-i oklevél); 1683: KA: Deutschkreuz 30.
 554 DÉS 207.
 555 BrÁL—St. II/2. 32.
 556 1676: A-gy. 1676. (az év október 7-i oklevél); 1685: EOE XVIII. 285.
 557 1676: A-gy. 1676. (az év október 7-i oklevél); 1679: SzO IV. 319.
 558 Sz: U VI. 1070.
 559 EOE XVIII. 284—5.
 560 PA: EK 70.
 561 1633: EOE IX. 357; 1636: MTgy: Bónis—Pogány (az év július 25-i oklevél).
 562 1666: Gyfv: Ly 2 (az év november 22-i oklevél); 1670: KA: Deutschkreuz 25.

- 563 Kv. IV. 121.
564 1670: EOE XV. 164; 1676: A-gy. 1676. (az év március 1-i oklevél).
565 A-gy. 1687. (az év február 19-i oklevél).
566 PA: EK 69.
567 EOE X. 465.
568 EOE XIII. 345.
569 1668: EOE XIV. 307; 1678: TMÁO V. 497.
570 1680: EOE XVII. 144; 1683: KA: Deutschkreuz 30, Radeln 10.
571 1669: BrÁL-- St. II/2. 32; 1676: A-gy. 1676. (az év március 1-i oklevél).
572 1678: EOE XVI. 594; 1683: KA: Deutschkreuz 30, Radeln 10.
573 1675: A-gy. 1675. (az év március 16-i oklevél); 1680: A-gy. 1680. (az év november 30-i oklevél).
574 1681: A-gy. 1681. (az év augusztus 15-i oklevél); 1683: A-gy. 1683. (az év január 18-i oklevél).
575 Bruck.-gy. S. 5. No. 284.
576 PA: EK 67.
577 Bruck.-gy. S. 5. No. 284.
578 1687: A-gy. 1687. (az év augusztus 6-i oklevél); 1689: A-gy. 1689. (az év január 12-i oklevél).
579 1683: KA: Radeln 10; 1685: EOE XVIII. 284.
580 1636: MS-gy. (az év május 9-i oklevél); 1639: K-lt. XI. 846.
581 PA: EK 69--70.
582 A-gy. 1680. (az év november 30-i oklevél).
583 1687: A-gy. 1687. (az év február 19-i oklevél); 1689: A-gy. 1689. (az év január 12-i oklevél).
584 A-gy. 1687. (az év február 19-i oklevél).
585 EOE X. 155.
586 1630: K-lt. IX. 604; 1641: K-lt. IV. 156.
587 Bruck.-gy. S. 5. No. 284.
588 MTgy: Bónis--Pogány (1636. július 25-i oklevél).
589 1585: K-lt. IV. 56; 1589: Gyfv: Ly 2 (1589, [március 7. utáni] oklevél).
590 Sz: U V. 1470.
591 PA: EK 69.
592 EOE XV. 164.
593 PA: EK 69.
594 PA: EK 67.
595 Gyfv: Ly 1 (1586. október 5-i oklevél).
596 EOE XVI. 514, 523.
597 PA: EK 69.
598 PA: EK 66--7.
599 Uo.
600 MTgy 1912: 73 (1607. október 26-i oklevél).
601 1627: PFr: Kr IV. 284; 1632: K-lt. IX. 656.
602 Sz: U VI. 590.
603 K-lt. IX. 659.
604 PA: EK 67.
605 Sz: U VI. 1351.
606 1679: SzO IV. 319; 1689: A-gy. 1689. (az év szeptember 1-i oklevél).
607 MTgy 1898: 25 (1577. március 25-i és szeptember 23-i oklevél).
608 MTgy 1912: 73 (1607. október 26-i oklevél).
609 Sz: U VI. 590.
610 Uo.
611 1585: K-lt. IV. 56; 1586: Sz: U IV. 1268.
612 K-lt. XIII. 1001.
613 Dés 207.
614 Barcsai-lt. I. 38.
615 1572: JE: OKv I. 393; 1575: KA: Girelsau 2.
616 PA: EK 69.

- 617 K-lt. IV. 56.
618 A-gy. 1687. (az év augusztus 6-i oklevél).
619 1641: K-lt. IV. 156; 1642: K-lt. XIII. 1001, 1013. További pályáját l. a nagyobb kancellária írnokainál.
620 K-lt. XIII. 1013.
621 K-lt. XVIII. 1454.
622 A-gy. 1687. (az év február 19-i oklevél).
623 1678: EOE XVI. 514, 523; 1679: A-gy. 1679. (az év május 14-i oklevél).
624 A-gy. 1687. (az év február 19-i oklevél).
625 BrÁL—Pr et I 595.
626 Uo.
627 PA: EK 68.
628 1612: K-lt. VI. 379; 1615: BrÁL—Pr et I 1640.
629 1629: EOE VIII. 499; 1638: EOE X. 208; 1640: K-lt. II. 459; Kénosi Ferenc 1647-ben töle veszi át a tisztséget (RAKL: Tgy: I Rákóczi György—Kénosi, 1647. október 13.).
630 EOE X. 155, 182.
631 A-gy. 1687. (az év augusztus 6-i oklevél).
632 BrÁL—Pr et I 595.
633 PA: EK 24.
634 K-lt. I. 63.
635 BrÁL—Pr et I 594.
636 1585: DÁL: K-lt. 174; 1590: Gyfv: Ly 1 (1590. október 27-i oklevél).
637 1675: A-gy. 1675. (az év március 16-i oklevél); 1680: A-gy. 1680. (az év november 30-i oklevél).
638 1578: K-lt. I. 63; 1592: DÁL: K-lt. 243.
639 1589: Gyfv: Ly 2 (1589. [március 7. utáni] oklevél); 1592: Barcsai-lt. I. 38.
640 1654: Sz: U VI. 590; 1655: K-lt. XVIII. 1478.
641 PFr: Kr IV. 284.
642 1654: Sz: U VI. 590; 1655: K-lt. XVIII. 1478.
643 1638: EOE X. 155; 1649: K-lt. XV. 1217.
644 EOE X. 465.
645 K-lt. IV. 56.
646 EOE X. 465.
647 PA: EK 69.
648 PFr: Kr IV. 284.
649 1646: PFr: Kr IV. 341; 1653: EOE XI. 173.
650 EOE XIV. 199, 231.
651 1667: EOE XIV. 263; 1669: EOE XIV. 415.
652 1577: Kv. VII. 37; 1583: K-lt. I. 73.
653 PA: EK 68.
654 1570: MTgy 1898: 25 (1570. május 9-i oklevél); 1592: Barcsai-lt. I. 38.
655 PA: EK 67.
656 PA: EK 68.
657 Uo.
658 1577: Gyfv: Ly 2; 1580: Gyfv: Ly 1 (1580. október 4-i relatoria).
659 PA: EK 66—7.
660 MVH 50(24).
661 PA: EK 69.
662 PA: EK 70.
663 PA: EK 67.
664 1576: Sz: U V. 894; 1578: Sz: U IV. 1115.
665 Életére és munkásságára l.: György Lajos: *Valkai András. Egy kalotaszegi énekszerző a XVI. században.* Kolozsvár 1947.

VI. UDVARI FŐTISZTSÉGEK

A központi kormányzatnak némileg a határterületén mozognak a kifejezetten *udvari* főtisztségek viselői: fő- és aludvarmesterek, főasztalnokok, főpohárnokok, főkonyhamesterek. Nos, ezeknek a tisztségeknek egy része csak formális, most már némi barokkos fellengzősséggel is: a főlovászmester szinte csak véletlenszerűen foglalkozik a fejedelem lovaival, a főasztalnokok, főpohárnokok stb. rangja is lényegében üres cím; a fő- és aludvarmestereké tartalmasabb, de *önmagában véve* kevés köze lenne a központi kormányzathoz. Lehet s *van* azonban a személyek révén, akik ezeket a tisztségeket a fejedelem bizalmi embereiként betöltik; ezért érdemes a kérdés egy néhány oldalnyi vizsgálatra. S azért is, hogy ebből a szempontból is lássuk azt a kormányzati garnitúrát, amelyet már több aspektusból volt alkalmunk megfigyelni.

A) FŐ- ÉS ALUDVARMESTEREK

Az udvarmesterek *eredeti* funkciója a fejedelmi udvar életrendjének irányítása. Egyes időszakokban egyetlen udvarmester végzi ezt, másokban a főudvarmester mellett aludvarmestereket is találunk, időnként többet is. Az aludvarmester (vagy a több aludvarmester egyike) esetleg a fejedelemasszony udvartartásának vezetője.

Az alábbiakban előbb az ismert főudvarmesterek névsorát adjuk (ide számítva azokat is, akik csak udvarmesteri címet viselnek, de egyedül töltvén be az udvarban ilyen funkciót, valójában főudvarmesterként működnek).

Keressy Ferenc 1544—1546.¹

Báthori András 1559—1563.

Apafi Gergely 1563—1575.

Bánffy Pál 1575.

Apafi István 1576—1581.

Csáky Dénes 1583.

Gálffy János 1583—(1588).

Sennyei Pongrác 1593—1598.

Alia Farkas 1615—1621 (?)

Kékedi Zsigmond 1630—1638.

Bethlen Ferenc 1638—1654.

Pettki István 1655—1661, 1664—
1667.

Kassai Ferenc 1661—1662.

Naláczai István 1667—1690.

A jegyzék szereplői, ismételjük, nem ismeretlen nevek. Csak annyit jegyeznék meg: közülük is korának kulcsalakjai közé számít Sennyei Pongrác, Kékedi, Bethlen Ferenc és Naláczai.

Az aludvarmesterek jegyzéke jóval hézagosabb ennél, de itt is találkozunk jelentős nevekkal:

Lencsés György (Báthori Kristóf felesége, Bocskai Erzsébet mellett).²

Keresztúri Kristóf (Mária Krisztina udvarmestere) 1596—1598.³

Mikó Ferenc 1618—1619.

Gáspár János (a fejedelemasszony udvarmestere) 1619—1625.⁴

1617—1618-ban portai ügyvivő.⁵ 1625-ben Maroszzék kapitánya is.⁶

Csúti Gáspár 1625—1626.⁷

Vadas Mihály 1631.⁸

Gerendi Márton 1633—1636.⁹
1636—1638-ban Torda megye főispánjaként említik.¹⁰

Görgei Jób (a fejedelemasszony udvarmestere) 1648. április.¹¹

Daniel János 1653—1654.¹²

Pap András 1657.¹³

Balog Máté 1670(?)—1672.¹⁴

1657—1658-ban a tatár kánnál jár követségben.¹⁵ 1660-ban (alkapitányként, a II. Rákóczi György holttestét kísérve Ecsedre távozott Gyulay Ferenc főkapitányt helyettesítve) Várad védője.

Baló László 1673—1680.¹⁶

Az Apafi-kor egyik legjelentősebb török diplomatája.

Pernyeszi Zsigmond (1681)—1690.¹⁷
1681-ben Küküllő megye főbírájaként említik.¹⁸

Az aludvarmesterek töredékes listája is meglehetősen tarka képet mutat. Keresztúri Kristóf már udvarmestersége idején tanácsúr, de az ő esete különleges: Mária Krisztina ez időszak bizonyos részeiben ténylegesen regnál is. Mikó Ferenc később jut fel a tanácsurasáig; számára, a fejedelem atyjafia számára az emelkedés egy alsóbb lépcsőfoka az aludvarmesterség. Ott találunk a névsorban két további főrendűt (Gerendi, Daniel) s két nemest, a diplomata- és katonai pályán felemelkedő Balog Mátét s a megyei tisztséget betöltő Pernyeszit. Alulról kezdődő hivatalnok-karrier Lencsésé, Gáspáré, Balóé. Különleges típus Görgei: magyarországi középbirtokos nemes, Lorántffy Zsuzsanna mellett udvarmester. Csúti, Vadas és Pap esetében nem kíséreljük meg a tipizálást.

A főudvarmester feladatkörét általánosságban csak kétszer szabályozzák a fejedelmi korban. Az 1583-i rendezés eléggé általánosságokban marad: a főudvarmester felügyel az udvar népére, megakadályozza viszálykodásukat, megtartatja az udvar rendjét, elkíséri a fejedelmet, ha az a nyilvánosság előtt megjelenik. (Ami ezen túl van, az abból következik, hogy az udvarmester ekkor egyben a kiskorú fejedelem nevelője is.)¹⁹ Bővebb ennél az 1682-i udvartartási rendtartás. Aszerint a fő- és aludvarmester irányítja az udvar rendjét, ők fogadják az udvarba látogatóba, követségbe vagy más ügyben érkező idegeneket, eljárnak abban, hogy ezek audienciát nyerhessenek, átadhassák kérvényüket stb. Tisztük az udvarba érkező érdemes erdélyiek meghívása a fejedelem asztalához. Gondjuk kell hogy legyen arra, hogy minden udvari tisztviselő járjon el tisztében. A bejárók az udvarmesterek tudta nélkül három napnál hosszabb időre nem hagyhatják el az udvart. Az udvarmesterek szabályozzák az inasok szolgálatának rendjét is. Az udvari nép jogvitáit is ők látják el, az ítélet végrehajtásáig bezárólag.²⁰

A főudvarmesterek szerepe azonban ennél, legalábbis bizonyos időszakokban, jóval több. Mint ismeretes, a kancellári tisztség 1634-től jó két évtizeden át betöltetlen — nos, éppen ebben az időszakban találkozunk olyan jelentős udvarmester-egyéniségekkel, mint Kékedi Zsigmond, Bethlen Ferenc. Arra már utaltunk ugyan, hogy 1634 és 1644 közt lényegében Kassai István látja el a kancellári teendőket, 1648-tól pedig Kemény Jánosnak van fontos szerepe különösen a diplomáciai levelezésben, ez azonban nem zárja ki a főudvarmesterek befolyását a kancelláriára, hisz Kassai és Kemény egyaránt eléggé sokat van távol az udvartól. Még inkább áll ez Naláczi főudvarmesterségére. Az öregedő Bethlen János egyre kevesebb időt tölt Apafi udvarában, s ott egyébként is kialakul az a gyakorlat, hogy fontosabb ügyeket Naláczi, Székely László, Barcsai Mihály stb. referálnak a fejedelemnek. Bethlen Farkas 1676—1677-i helyettesége, majd rövid kancellársága bizonytalán hoz változást ebben a gyakorlatban, az ő halála, 1679. december vége után azonban a kancellári tisztség 1690-ig nincs betöltve. Naláczi szerepének ismét meg kell növekednie a kancellária tényleges vezetésében.

B) FŐLOVÁSZMESTEREK

Ha közjogilag a fő- és aludvarmestereknek sem volt köze a szorosabban vett központi kormányzathoz, a többi udvari méltóságok viselőinek még kevésbé volt, lévén ezek már általában valóban üres címek. Inkább csak a teljesség kedvéért szólnunk róluk.

Kezdjük a dolgot a főlovászmesterekkel. Az alábbiak ismeretesk közülük:

Bertakuit Miklós (1599 októbere
előtt).²¹

Huszár István 1619.²²

Balassi Ferenc 1628.²³

Udvarhelyszék főkapitánya.²⁴

Serédi István 1635—1638.²⁵

Huszár Mátyás 1639—1652.²⁶

Kemény Boldizsár 1652 ?—1657.²⁷

1641-ben főétekfogó-mester.²⁸ Udvari tisztségeivel párhuzamosan viseli Kolozs és Doboka megye főispánságát és az udvarhelyi főkapitányságot.²⁹

Ebeni István 1658.³⁰

A 7 ismert főlovászmesterből egy (Huszár Mátyás) e tisztségének viselése közben nyeri el a tanácsuraságot, ketten (Serédi és Ebeni) már utána. További két személy (Balassi, Kemény Boldizsár) törvényhatósági főtisztséget visel (Kemény többet is, köztük a fontos udvarhelyi főkapitányságot), tehát a főrangúaknak is abba a csoportjába tartoznak, amely rangban a tanácsi rend után következik. Csak Bertakuitról és Huszár Istvánról nem mondhatunk határozottabbat. A főlovászmesterség mint udvari méltóság tehát elsősorban a főrangúak két legfelsőbb rétegének kijáró tisztség volt; az is feltehető adataink alapján, hogy jórészt már tanácsuraságuk előtt meg is váltak tőle. Huszár Mátyás és Kemény Boldizsár pályája pedig amellet szól, hogy a pusztán rangot jelentő udvari méltóságok közül ez volt a legmagasabb, a főétekfogóé ez után következett a rangsorban.

C) FŐÉTEKFOGÓMESTEREK

Az alábbiakat ismerjük közülük:

Kékedi Zsigmond 1621.

Bethlen Ferenc 1625—?

Huszár Mátyás 1630—?

Kemény Boldizsár 1641.

Béldi Pál 1649—1652.

Naláczi Lajos 1686.³¹

Ismét csak néhány nagy karriert futó személyt, későbbi tanácsurakat s más főtisztségek viselőit találjuk itt, pályájuknak eléggé korai szakaszában — utolsónak pedig az Apafi-korban alapított dinasztia egy tagját, a főudvarmester egyik fiát.

D) FŐPOHÁRNOKOK

Összesen kettejükét ismerjük: Kornis Jánost (1609—1610)³² és Barcsai Pált (1675).³³

JEGYZETEK

¹ Mintthogy a főudvarmesterek egyetlen kivétellel valamennyien viselik a tanácsúri rangot (ha nem is mindig e szolgálatuk kezdetétől), s az egyetlen kivétel, Kassai Ferenc hivatali pályafutásának adatait is ismertettük (a fejedelmi táblánál), e névsornál nem tartjuk szükségesnek elismételni a hivatali karrierjükéről a korábbiakban elmondottakat.

² Hivatali karrierjét l. a kincstári számvevőknél.

³ A tanácsuraságot viselt aludvarmestereknél, ill. fejedelemasszonyi udvarmestereknél itt sem ismételjük meg a tanácsurak jegyzékénél elmondottakat.

⁴ 1619: Kv. III. 415; 1622: TT 1908: 92; 1625: TT 1886: 628—9.

⁵ 1617: TT 1880: 724—5, 728—9; 1618: TT 1885: 448, TMÁO I. 174—6.

⁶ TT 1886: 628—9.

⁷ 1625: TT 1883: 226; 1626: EOE VIII. 354—6.

⁸ K.B-lt. (I. Rákóczi György—özv. Szilvási Boldizsárné, 1631. április 28.)

⁹ 1633: EM 1900: 467; 1636: EOE IX. 488.

¹⁰ 1636: EOE IX. 580; 1638: MTgy: Bónis—Pogány (1638. november 12-i ítéletével).

¹¹ K.B-lt. (I. Rákóczi György—Bethlen Ferenc, 1648. április 21.)

¹² TT 1902: 242.

¹³ TT 1905: 480.

¹⁴ 1670: EOE X. 108; 1672: EOE XV. 314.

¹⁵ EOE XI. 368—9; TT 1887: 718—9; SzS: OII.RGy 589—90.

¹⁶ 1673: MS-gy. (1673. november 24-i reversalisa tisztébe állításakor): 1677: TML VII. 422. Halála 1680. április 18. előtt következik be (TL II. 813).

¹⁷ 1685: EOE XVIII. 376; 1689: EOE XX. 251.

¹⁸ A-gy. 1681. (az év június 13-i országgyűlési határozat).

¹⁹ EOE III. 175—6.

²⁰ A-gy. 1682.

²¹ Szk. II. 365.

²² V: D IX. 185; SzS: BGkpl 137.

- 23 SzO VI. 78—80; Sz: U V. 1520.
24 Sz: U V. 1520.
25 L. a tanácsurak jegyzékét.
26 L. uo.
27 Kemény János testvére. Feltehetően közvetlenül Huszár Mátyás után veszi át e tisztséget.
A lengyelországi hadjáratban esik el.
28 Tunyogi-gy. (Kemény Boldizsár 1641. november 4-i reversalisa.)
29 Gyfv: Ly 12: Gávay Péter levelei (I. Rákóczi György—Gávay, 1643. június 19.); TT 1905: 480.
30 L. a tanácsurak jegyzékét.
31 APO I. 138—9.
32 K.B-lt. (Báthori Gábor—Szilvási, 1610. július 12.)
33 EOE XVI. 281.

VII. AZ ORSZÁGGYŰLÉSEK

Ismét csak inkább az államélet teljes bemutatásának kedvéért iktatunk munkánkba egy rövid szakaszt a fejedelmi kor országgyűléseiről.

Erdély fejedelmi kori országgyűlései nem az 1790 utáni évek néha több éves diétái, amelyeket ismét csak 2—3 éves szünetekkel hívnak egybe (de megtörténik, hogy 23 évig egyáltalán nem). Évente többször is összehívott gyűlések ezek, időtartamuk néhány naptól legfeljebb 2—3 hónapig terjed. Konzolidált időszakban általában kisebb az országgyűlések évi száma, a fejedelmi hatalom megrendülései esetén nagyobb. Van azonban két általános törvényszerűség. Kb. 1580-tól 1622-ig évente két rendes országgyűlést tartanak: a tavaszt Szent György, az őszit Szent Mihály napja után. 1622-től csak évi egy rendes országgyűlést tartanak, előbb Szent György-nap után, majd az év első negyedében. E rendes országgyűlések mellett kerül sor a szükséges számú rendkívüli országgyűlésre.

Az országgyűlések helye nem állandó. Az 1540 utáni jó egy évtizedben Tordán tartják a legtöbbet, s mellette (jóval kisebb számban) Gyulafehérvárott és Marosvásárhelyt — de azonkívül a legkülönbözőbb egyéb helységekben is. 1556 és 1571 közt Gyulafehérvár és Torda rivalizál az elsőségért, mögöttük Kolozsvár zárkózik fel. 1571 és 1580 közt ismét e három város szerepel a legtöbbet, most Kolozsvár—Gyulafehérvár—Torda-sorrendben. Az 1580-as—1590-es években, pár éves közjátéktól eltekintve, kialakul a fejedelmi székhely, Gyulafehérvár csaknem teljes egyeduralma; az 1599 utáni években viszont a város rengeteget pusztul, úgyhogy Bocskai uralmától kezdve Kolozsváré a vezető szerep 1610-ig, onnan Szebené Bethlen Gábor uralmáig. Akkortól a második nagy uradalmi válságig ismét stabilan Gyulafehérvárott tartják az országgyűléseket. Az 1657—1662-es korszak e tekintetben is rendkívüli időszak (Gyulafehérvár mellett a legkülönbözőbb helyeken tartanak országgyűléseket; Szamosújvárott, Medgyesen, Besztercén, Szászsebesen, Segesvárott, Marosvásárhelyen stb.). 1665-től azonban újra helyreáll Gyulafehérvár főszerpe; mellette két másik kincstári uradalom caput dominii-ja bír jelentőséggel: Radnót és Fogaras.

Az országgyűlést a fejedelem hívja össze. A meghívólevélben többnyire — sztereotip fordulattal — utalás történik a fejedelmi tanács kezdeményező szerepére; ennek azonban sok jelentősége nem volt, hisz az évi rendes országgyűlések gyakorlata adva volt, a rendkívüli országgyűlések esetében pedig ott sem beszélhetünk határozottan a tanács kezdeményező szerepéről, ahol ennek működése pontosabban ismert. Az országgyűlés résztvevőit fejedelmi meghívólevél-

lel (regalisszal) hívták egybe. Ezt a fejedelmi kancellária készítette el és expediálta (a 16. században általában 2–3 héttel, a 17. században legalább 1 hónappal a gyűlés kezdete előtt).

A gyűlés *egykamaras*; a kétkamarás országgyűlések (az európai rendi képviseltek ősbibb típusa) egy fejletlen variánsának kell tartanunk. Ezen belül három fő összetevőből áll. 1. Részt vesz rajta a fejedelmi tanács, a fejedelmi tábla s egyes további fejedelmi főtisztek. 2. A fejedelem személyre szóló meghívóval tehet a gyűlés részesévé más főrangú személyeket. 3. Jelen vannak a törvényhatóságok és városok követei.

A két utóbbi csoport létszáma nem eleve adott. A fejedelem tetszése szerinti számban hívhat meg főrendeket a gyűlésre; Erdélyben tí. elvéve visel egynéhány család nyugat-európai típusú főrangot (grófságot, báróságot), főrendnek ennek a számnak a sokszorososa tekinthető. 1654-ben 21 nagy családból hív meg a fejedelem egyeseket az országgyűlésre, 1667-ben 15-ből. A korszak végén már 59 család tagjait találjuk a regalisták közt. A regalisták közé számítanak, tisztségük révén, a magyar és székely törvényhatóságok főtisztjei is. Az egyes felekezetek főpapjai közül a református és evangélikus püspök feltehetően a korszak nagy részében tagja a gyűlésnek vagy képviselteti magát, a román püspök legalábbis értesítést kap az országgyűlésről. A katolikus vicarius részvétele eléggé bizonytalan.

A követek száma pedig törvényhatóságok (és városok), ill. gyűlések szerint igen tarkán változó, 1-től akár 10-ig is terjedhet. Általános törvényszerűségként csak az állapítható meg róla, hogy bizonyos fokig függvénye a soron következő országgyűlés fontosságának és a követküldő törvényhatóság vagy város jelentőségének; általános jogszabály nem rögzítette, hogy melyikük hány követet tartozik küldeni, legfeljebb ad hoc-rendelkezések.

A követek társadalmi helyzetéről a következők állapíthatók meg: a magyar és székely törvényhatóságok követei közt nem ritka az ottani tisztségviselő (vicetiszt, jegyző), a többi követek jó része a módosabb nemességhez tartozik. A székely székekben időnként külön képviselket kapnak nemesek. lófők és szabad székelyek; természetesen a számra legjelentéktelenebb nemesség kapja a legnagyobb képviselket. A szász követek közt is gyakori a városi tisztviselő, még inkább a városi tanácsnok.

A követek küldőiktől nyert instructiókkal jelennek meg az országgyűlésen. Ezek az utasítások általában csak helyi sérelmeket tesznek szóvá, egyes helységek vagy a törvényhatóság érdekeinek védelmét követelik. Arról sincs szó, hogy a rendek vagy valamelyik alkotórészük a gyűlés előtt egységesítse az instructiókat; erre csak egy *fejedelem*, Barcsai Ákos tesz kísérletet egy ízben, 1659 áprilisában. A követutasítások tartalmatlansága kitűnő mutatója annak, hogy a követek által képviselt köznemesi rendnek nincs komoly súlya az ország politikai életében.

Az országgyűlésre meghívtak számára büntetés terhe alatt kötelező volt a gyűlésen való megjelenés.

Mielőtt még az országgyűlés működésének ismertetésére térnénk, röviden foglalkozunk a gyűlések típusaival. A fejedelmi kor erdélyi országgyűléseinek három fő típusát különböztetjük meg: a tulajdonképpeni országgyűlést (generalis

congregatio), a részgyűlést (partialis congregatio) és a tábori országgyűlést (territoriális részgyűlést csak az 1540-es években találunk néhány esetben). Az első két típus inkább csak nevében tér el egymástól, bár az 1560-as évek végétől vannak próbálkozások arra, hogy a közjogi vonatkozású vagy a kormányzatot illető nagyobb horderejű döntések csak országgyűléseken jöhessenek létre, a részgyűlések pedig a sablonfeladatok ellátására korlátozódjanak. A tábori országgyűlés jellegét neve eléggé meghatározza.

A fejedelem jelen van az országgyűlés helyén, de általában nem vesz részt annak ülésein, csak küldöttségek útján érintkezik vele. A gyűlés elnökletét a fejedelem által kinevezett (kivételképpen választott) országgyűlési elnök látja el, aki egyben a fejedelmi tábla elnöke is. (A táblai elnökök részletes névsorát munkánkban a fejedelmi táblával foglalkozó szakaszában adtuk). Az országgyűlési tárgyalások a megnyitás formaságai után a fejedelmi előterjesztések (propositiók) tárgyalásával kezdődtek; ezek a fejedelem napirendi javaslatai voltak. Tárgyilag igen széles kört ölelhetek fel: a fejedelmi tisztséggel kapcsolatos kérdéseket, a rendek egészének jogállását, egyes rendek helyzetét, a vallásügyet csakúgy, mint az adóügyet, az adóról való számvételt, a hadügyet (azon belül is a végházak fenntartását), a közmunkák kérdéseit, az ország területi ügyeit. A kormányzat egész ügyei iránt már kisebb a fejedelem érdeklődése. Itt a közigazgatás kérdéscsoportjai közül a kereskedelemügy szerepel a legtöbbit. Mindenesetre aránytalanul nagyobb helyet nyerne az előterjesztésekben a közigazgatási ügyeknél a kincstáriak: a magánkézre jutott kincstári jövedelmek visszaszerzése, a kincstárt magánosok részéről érő sérelmek orvoslása e téren a fejedelem legfontosabb követelése. A propositiók bíraskodási funkciójába csak néhány propositio vágott, azok azonban nagy 1619-i perjogi kódex kezdeményezését. A jogrend egészére bír érdeklődéssel a törvénykönyvek összeállításának szorgalmazása. Gyakran foglalkoznak az előterjesztések külpolitikai kérdésekkel, olyan súlyúakkal is, mint a szembefordulás a törökkel, békekötés a császárral, az uralkodónak a szultánhoz való utazása, főkövetség küldése a portára trónkövetelők ellensúlyozására. Az országgyűlés bíraskodási funkciójába csak néhány propositio vágott azok azonban nagy fontosságú politikai pereket illettek. Egyetlen esetben követelt fejedelem magának és tanácsának általános felhatalmazást az ország ügyeinek intézésére: 1661 júniusában.

A gyűlés tárgyalásainak rendje elvileg a következő lett volna hát: a fejedelem leküldi a gyűlésnek propositióit, azokat felolvassák a rendek előtt — a rendek azonban előbb felterjesztik sérelmeiket (postulata), a fejedelem válaszol ezekre, s csak ezek után veszik tárgyalóra a rendek a fejedelmi előterjesztéseket. Ezt a keretet azonban a gyakorlat sokszorosan áttörte: elmaradhatott a sérelmek tárgyalása, vagy a tárgyalások menete alig kibogozhatóan összebonyolódott.

Külön kérdéscsoport: milyen üléseket tart az országgyűlés a nyilvános üléseken kívül? Bizonyos esetekben (nagyobb fontosságú ügyek tárgyalásánál éppúgy, mint jelentéktelenebb ügyekénél) az országgyűlés zárt ülést tarthatott. Szűkebb körű zárt ülésre (amelyen tehát a regalisták és követek egyrésze sem vehetett részt) már valóban csak súlyos ügyek tárgyalásánál kerül sor (ellenfejedelemmel való

kapcsolattartás eltiltása, Székelyhid lerombolása, válasz a császárnak az erdélyi katolikusok helyzetéről, végvárok, török átvonulás). Ismét más formája volt az országgyűlés működésének az egyes natiók, ill. felekezetek előkészítő ülései. Az előbbiekre vagy akkor kerül sor, amikor az egyes natiók össze kell hogy állítsák közös sérelmi iratukat, vagy oly esetben, amikor valamely rendkívüli fontosságú tárgy vitájának ilyen előkészítésére van szükség, vagy végül amikor egyes natióknak támadt vitája valamely másikkal vagy éppen a fejedelemmel. Ritkább jelenségek az egyes bevett felekezetek külön ülései.

Visszatérve most az országgyűlés vitáinak tárgyaira, a rendi postulatumok elemzésével folytatjuk a tárgyalást. Ezek elvételre foglalkoznak a fejedelmi hatalommal, annál többet a rendi jogokat ért sérelmekkel (a rendek egésze jogainak megbántódása, egyes rendek vagy egész natio sérelme, de egyes személyeké is). Az adóügyi sérelmek már kevésbé érdekelték őket, a hadügy sem sokkal inkább — a közmunkaügy bővebben. A közigazgatás tárgykörébe vágó sérelmek közül mennyiségileg messze kiemelkednek a postálkodási és gazdálkodási vonatkozásúak; mellettük legfeljebb a kereskedelemügyiék érdemesek említésre. A kincstári szervek tevékenységét támadó sérelmek száma nem nagy, s elsősorban a szászok sérelmeiről van szó (borfoglalás, a kincstár makkoltatása, juh legeltetése, halászata a Királyföldön stb.). A bíraskodási sérelmek a szászok panaszai bíraskodási rendjük kívülről való megsértése miatt, ill. bíraskodási jogkör-vitájuk más natióval. Más tárgyak inkább csak elvételre kerültek a sérelmekbe.

Követutasítások, propositiók és sérelmek együttes ismeretében felmerül a kérdés: mekkora a fejedelem kezdeményező szerepe az országgyűlésen, s mekkora a rendeké? Egyenként véve a legfontosabb tárgyköröket: a fejedelmi hatalom kérdésében a propositiók a legfontosabb kérdéseket érintik (trónutódlás, a fejedelem helyettesítése, hatalmának s méltóságának védelme), a rendek pedig csak zsörtölődnek. Az adóügyben hagyományosan a fejedelem a kezdeményező, a rendeket csak részletkérdések foglalkoztatják. A hadügyben is a fejedelem oldalán van a túlsúly, a rendeket a végvárok ügye alig érdekli. Ami a kincstárt illeti, a fejedelem a fiscalis jövedelmek visszaszerzését sürgeti elsősorban, a rendek helyi sérelmek orvoslását. Az utóbbiak csak olyan jelentéktelen kérdésben kerülnek túlsúlyra, mint a postálkodás, gazdálkodás ügye.

De lényegében ugyanezt a képet kapjuk akkor is, ha fejedelmi és rendi törvénykezdeményezések eredményességét vizsgáljuk. Amit a propositiók a fejedelmi tisztséggel kapcsolatban tartalmaznak, az úgyszólván kivétel nélkül törvény is lesz; a rendi jogokat illető előterjesztések tekintetében majdnem ugyanez a helyzet, a vallásügyi propositióknál szintén. Jelentősebb adómegtagadás az egész korszakban egy van, az 1588-i; a hadügy vonatkozásában is engedelmesek a rendek, legfeljebb a végházak kérdésében alkudoznak. A közigazgatást célzó propositiókból is alig marad valami válasz nélkül vagy kap elutasítást. A kincstári tárgyú előterjesztéseket is csak Bethlen Gábor, ill. Apafi uralma elején merik elutasítani a rendek. A külügyek terén is szinte teljes az egyezés propositiók s a nyomukban született törvények közt. Végeredményképpen: a fejedelem lényegében mindent meg tud

szavaztatni a rendekkel — abból, amit gondos előzetes mérlegelés után egyáltalán proponál.

Ha a fejedelmi és rendi kezdeményezésre létrejött törvényeket vetjük egybe, az eredmény ugyanez lesz. A fejedelmi tisztséggel kapcsolatban a rendek önmagukban egyáltalán nem kezdeményeznek törvényt. A rendi jogokat általában szabályozó törvények közül a legjelentősebbek a fejedelemtől indulnak ki; a rendek nagy mennyiségű ilyen törvényt hoznak ugyan, de helyi kiváltságokról, jogokról, a nemesi sóról, a jobbágyrepetitióról, a tizedről, helyi határvitákról. A vallásügyben ismét nagy a fejedelmi kezdeményezés fölénye. Az adóügyben általában a fejedelem kezdeményez, a rendeknek elsősorban helyi jellegű rendelkezésekre telik; a hadügyi törvények közül az elvi fontosságúak ismét csak a fejedelem kezdeményezésére születnek. A kormányzat többi ügyeit tárgyzó törvényhozásban csak olyan kérdésekben találunk nagy rendi túlsúlyt, mint a nyomfelvétel, postáلكodás, gazdálkodás kérdéscsoportja; az árszabályozás és pénzforgalom ügyében viszont a fejedelmi hatalomé a fölény. A kincstári vonatkozású törvényeknél is a fejedelem oldalára billen a mérleg: a kincstári javak visszaszerzését előíró törvények az egyik serpenyőben, helyi túlkapások eltörlése stb. a másikban. A bíraskodás terén az egyik oldalon a perjogi kódex összeállítása, a törvényszakok meghatározása áll, a másikon részintézkedések. A külügyek vonatkozásában is a fejedelemé a túlsúly.

Térjünk most rá arra a kérdéskomplexumra, amely az országgyűlés-történetek hagyományos szerkezetében a gyűlés működése után következik: az országgyűlés jogkörére.

A törvényalkotó tevékenység bizonyos vonatkozásairól (ki mit kezdeményez, s milyen eredménnyel) az imént már szólottunk. Most vizsgáljuk meg a fejedelmi kor nagyarányú törvényanyagát abból a szempontból: mit fog át a szabályozandó (és szabályozható) ügyekből? A fejedelmi hatalmat a lényeges kérdésekben gyakorlatilag alig korlátozza: a konszolidálódott fejedelmek nem tartják be conditióikat, a szorosabban a fejedelem jogkörébe tartozó ügyekben (hadügy, pénzügy) a törvényalkotás eléggé korlátozott. Az adót a rendek (egyetlen komolyabb adómegettagadás kivételével) megszavazzák, felhasználásába nem szólnak bele. Háború és béke kérdésében a fejedelem dönt, az ő kezében van a hadsereg, a hadkiállítást nem tagadják meg a rendek, a hadszervezet kérdéseit is alig szabályozzák, a végvári hálózat a fejedelem kezében van. A kincstári jövedelmekre csak kivételképpen terjed ki ellenőrzésük. A fejedelem rendkívüli esettől eltekintve maga választja meg a tanácsurakat, ő nevezi ki a főispánokat. Az ő kezében van a rendészet (az ő katonasága látja el), a postaügy, az árszabályozás és árellenőrzés, szabad akarata szerint hoz létre monopóliumokat, az egyházon keresztül ő tartja kézben az iskolaügyet, a bíraskodás felső fokon szintén a fejedelmi tábla, ill. tanács kezébe fut össze.

A gyűlés külügyi jogköre aránytalanul kevésbé jelentős, mint a törvényalkotó — mennyiségében és tényleges súlyában egyaránt. Külpolitikai levelezést általában csak a fejedelem lépéseinek nyomatékául folytat; ha követküldésre formai befolyása van, akkor vagy jóváhagyja a fejedelem intézkedését, vagy azt hatalmazza fel eljárásra, vagy vele együtt küld követeket, vagy kifejezett fejedelmi

intencióra teszi ezt; külföldi követeket csak rendkívüli esetekben fogad (akkor is esetleg csak a fejedelem álláspontjának támogatására) — s becikkelyezheti a fejedelmi diplomácia eredményeit, különleges ügyekben felhatalmazást adhat a fejedelemnek.

Az országgyűlés (korábban is jeleztük már) Erdély felsőbiróságainak *egyike*. Biráskodásának legnagyobb részét nota- vagy felségsértési perek teszik, e perek pedig általában az uralkodói hatalom erősítésére szolgálnak — részben még a nota-ítéletek feloldásának is ez a funkciója. A hamispénz-verőket fejedelmi jog megsértése miatt ítéli el az országgyűlés. Bizonyos más, súlyos bűncselekményekben is ítélezhet a gyűlés (vérfertőzés, paráznaság, boszorkányság, férjgyilkosság, bigámia, mérgezés); ha ezeknek az ügyeknek bármiféle politikai vonatkozása van, a gyűlés bíráskodása ismét csak fejedelmi érdekeket szolgál. Ugyanez áll a rendek elé kerülő vagyoni jogi perekre is. Bizonyos nehéz helyzetekben pedig (1660 október—novembere, 1661 első fele) a gyűlés a fejedelemnek ad felhatalmazást az országgyűlés biráskodása elé tartozó kérdésekben. (Nem ilyen egyértelmű a dolog a száműzetési ítéleteknél és diffamatio-pereknél, de ezek sem billentik a rendek javára a mérleget.)

Az országgyűlés jogkörének elemzésénél említsük meg végül: a gyűlés (ha nem is gyakran, de a legfontosabb országos ügyekben) át is ruhazza jogkörét a fejedelmekre, ill. arra és tanácsára vagy csak az utóbbira.

Ismét csak az országgyűlés-történetek általánosan bevett gyakorlatához tartva magunkat, végezetül tekintsük át az országgyűlés egész szerepét az ország politikai életében. Mit tükröz az országgyűlés mástól százados története fejedelmi hatalom és rendiség harcából?

Figyelmen kívül hagyva most az 1540 és 1551 közti jó egy évtizedet, amelyben Izabella és Fráter György kettős hatalmával kell számolni (harmadikul még hozzájuk vehetjük Petrovics Péter inkább territoriális hatalmát), 1556-tól kezdjük az elemzést. 1556 és kb. 1558 közt van némi rendi felerősödés, utána a királyi hatalomé a szó. 1571-ben (nem mindjárt János Zsigmond halála után, mert a székelység felzundulása miatt szükség van a fejedelmi hatalom megerősítésére, hanem csak az év végén) nagyarányú törvényalkotó tevékenység jelzi a rendek ambícióit — de azért a fejedelem eléri külügyi felségjogai biztosítását, törvényt hozat Csáky Mihály elszámoltatásáról és Huszt ügyéről, felhatalmazást kap biztosok kiküldésére az árszabás dolgában. Innen kezdve azonban teljes a fejedelmi erőfölény konszolidációja (rutin-országgyűlések vagy olyanok, mint az 1573. októberi, amely először notázza meg Békest, eltiltja a pártoskodást, megerősíti a fejedelem külügyi felségjogait, vagy éppen az 1575. július—augusztusi gyűlés, a kerelószentpáli győzelem árnyékában — vagy a fejedelmi hatalom nem ily egyszerre-jelentős, de együttesen mégis sokat tevő erőgyarapodásai). Báthori Zsigmond kiskorú fejedelemsége sem jelent változást ezen az állapoton; 1581 és 1588 közt az országgyűlések alaptematikája: adó, hadikészültség, Várad építése, cirkálás, jobbagykeresés — s emellé néhány, az erőviszonyokon nem változtatató egyéb törvény csatlakozik gyűlésenként.

Annak, hogy az erdélyi rendiség 1588 őszén olyan erővel tud jelentkezni, ahogy azt az adómegtagadással s aztán a medgyesi országgyűlésen teszi, alapvető okai külpolitikaiak. A kelet-európai Báthori-hatalom összeomlik Báthori István halála után (sem Zsigmond, sem András, Boldizsár vagy testvérük, István nem alkalmasak fenntartására). Ezt természetesen követi a válság Erdélyben is, hisz már Báthori Kristóf is mintegy István helytartója volt a fejedelmi trónon, Zsigmond alatt pedig 1586-ig Erdély legfontosabb ügyeiben a lengyel király döntött. A rendek most felemelhetik fejüket, annál is inkább, mert a Báthori-dinasztia tagjai közt is kitör a rivalizálás. S megjelennek a régi vetélytársak is, a Kendyek. A család ekkori vezető egyénisége, Sándor tagja, lényegében vezetője is az 1583—1585-i praesidiumnak, s családi szövetség fűzi Báthori Boldizsárhoz és Kovacsóczy Farkas kancellárhoz, mindkettő az ő veje révén. Most ez a Kendy—Kovacsóczy-párt biztatja a mozgolódni kezdő rendeket. A támadás először a Báthoriak korai ellenreformációs kísérlete, azon belül a jezsuiták ellen irányul. 1588 decemberében kiűzik a jezsuitákat, s korlátozzák a katolikus vallásgyakorlatot. Az első nagy hullámot hároméves átmeneti visszaesés követi, majdnem kizárólag rutinprogramú országgyűlésekkel. 1591 novemberében azonban a rendek továbblépnének, most már magát a fejedelmi hatalmat korlátoznák (tanácsi uralmat hoznának létre, az országos jövedelmek mikénti felhasználását szabályoznák — egyelőre csak elvileg). Most ismét majdnem két év telik el sablon országgyűlésekkel. 1593-ban azonban kitör a tizenöt éves háború, a török pedig Erdély hadba vonulását követeli a maga oldalán. Ilyen helyzetben teszik meg a rendek a legfontosabb lépést 1593 szeptemberében: a rendi pénztár létrehozását. 1594 februárjában már világosan külön rendi hadseregről is szó van. 1594 júliusában a hatodik esztendeje tartó mozgalom a főhatalomra is segíti Báthori Boldizsárt — s pár hét múlva ott a szörnyű bukás, a Kendy—Kovacsóczy-párt vezetői hóhér kezétől lelik halálukat, a rendi mozgalomnak vége.

Fejedelem és rendek harca most egyelőre jócskán háttérbe szorul a tizenöt éves háború korszakának elsősorban külpolitikai, katonai eseményei mögött, legfeljebb motiválva azt. Még Bocskai szabadságharcában is alapos félreértés volna az erdélyi rendiségnek főszerepet tulajdonítani. Az ő halálától érdemes ismét nyomon kísérni az események menetét. 1607 elején a rendek fejedelmválasztó joguk dokumentálására teszik uralkodójukká Rákóczi Zsigmondot (a Bocskai által kijelölt trónutód, Homonnai Bálint fejedelemségének megakadályozására), új uniótörvényt hoznak, ismét a fejedelmi tanácsot tennék az ország tényleges uralkodójává. S 1607 nyarán még tovább is léphetnek: érvénytelenítik Bocskai végrendeletét, újra kiűzik a jezsuitákat, elhatározzák a szabad hajdúk kiirtását, törvényeket hoznak a nemesek és egyházi rend kiváltságainak védelmére. Pár hónap múlva azonban ott az újabb hajdúfelkelés — és a Báthori-dinasztia exponense mint trónkövetelő. Rákóczi Zsigmond lemond.

Báthori Gábor pedig lényegében haddal hódítja meg Erdélyt; s a rendek 1608 tavaszán készségesen ismerik el külügyi felségjogait, szabad kezet adnak neki Kővár, Huszt, Nagybánya visszaszerzésére. 1608 szeptemberében pedig felszabadítják a jus ligatumot, amely magát a fejedelmet is sújtotta, Báthorinak biztosítják

Fogarast és Kővárt. Igaz, 1609-ben sorban hoznak törvényeket a sérelmek orvoslására s a hajdúk ellen — vajmi kevés eredménnyel. 1610 tavaszán pedig a fejedelem szétveri a Kendy—Kornis-pártot, az év őszén magának ítelteti az országgyűléssel a Bocskai Miklóssal peres Görgényt és Vécset, decemberben pedig szentesíteti a rendekkel Szeben elleni lépéseit. 1611 őszén a rendek megszavazhatják a szász tizedek legnagyobb része három quartájának lefoglalását a fejedelem számára. 1612-ben újra hozhatnak proscriptiós törvényeket, nota-ítéleteket. Még 1613-ban is engedelmesen cikkelyezhetik be a pozsonyi egyezményt s a brassaiakkal való kiegyezést.

Az utolsó Báthori fejedelmet a török távolítja el, nem a rendek. 1613 októberében azonban ezek sietve biztosítanak maguknak minél több jogot. Bevéteik a fejedelmi conditiókba: az nem idegenítheti el a tanács és ország tudta nélkül az ország területét, nem keverheti külpolitikai bonyodalmakba Erdélyt személyi becsvágyból, kimondják ellenállási jogukat arra az esetre, ha a fejedelem megsérti conditióit, felújítják az uniót, büntetést követelnek Báthori Gábor rossz tanácsadóira, arra is igényt tartanak, hogy a rendeknek címzett leveleket nekik adják át, a hadakat saját magukra is felesketnék. Teljes rendi uralomnak indul Bethlen Gábor fejedelemsége, s 1614 elején az országgyűlés még egy sor törvényt hoz a Báthori Gábor alatt elítéltek visszafogadására, kártalanítására, törli a Szeben ellen hozott törvényeket, biztosítja a szászok részvételi jogát a külföldi követségekben. Ezzel azonban az újabb rendi fellendülés le is áll. 1614 őszén már jelentkezik Bethlen erőfölénye. A rendek az ő kancellárját, Péchi Simont teszik a császárhoz utazó követség fejevé s hozzájárulnak Déva újabb elzálogosításához Károlyi Zsuzsannának. 1615-ben pedig Bethlen már teljes erővel akciót indít a fiscalis javak visszaszerzésére. A májusi országgyűlésen még kevés sikert ér el, az őszin viszont teljes az eredmény. 1615 őszén kap Bethlen felhatalmazást a székelyek helyzetének rendezésére is. Innentől kezdve a rendek érdemi kérdésben alig szólnak meg. Bethlen nevéhez fűződik a perjogi kódex létrehozása, az akadémia alapítása, közvetve az 1624-i iskolaügyi törvény is. Dinasztiája helyzetét módszeresen erősíti.

Nem kell csodálkozni, ha 1629 novembere után újabb rendi visszacsapás következik másfél évtized sorozatos vereségeiért — a Habsburg-birodalom pedig nem éppen érdek nélküli szemlélője az eseményeknek. 1630 elején újabb rendi alkotmányozásra kerül sor. Az országgyűlés új unió-formulát fogad el, eltörli Bethlen majd valamennyi kereskedelmi monopóliumát, külön is megerősít egy sor rendi jogot, megszünteti a praefectusi tisztelet, felülvizsgálatná és jóváhagyatná a fiscus 1613 utáni birtokfoglalásait, törvények sorában biztosítja a székelyek és szászok külön jogait, ill. orvosolja sérelmeiket. Úgy tűnhet (Szilágyi Sándor úgy is látta, s ez a vélemény ma is kísért történetírásunkban), hogy Bethlen műve rombadólt. S a valóság? 1630 decemberében már I. Rákóczi György Erdély fejedelme, 1631 nyarán visszaáll a monopóliumok 1630 előtti rendszere, megkezdődik a széttékozolt fiscalis jöszágok visszaszerzése, határozott törvények születnek a fejedelmi tekintély megszilárdítására. S a folyamat feltartóztathatatlan. Rákóczi 1633-ban leszámol Zólyomi Dáviddal, elítelteti a portára futott Székely Mózeseket, újra törvénybe iktatja külügyi felségjogait, szigorú törvényeket hozat bányai

jogai védelmére. 1636-ban pedig higgadt határozottsággal állja útját Bethlen István trónkövetelésének — s 1637-ben semmiféle koncessziót nem tesz a rendeknek hűségükért, hanem fejedelmi őrseget helyeztet a fiscalis várakba (kivéve a Bethlen István kezén lévő Husztot), s újra elmarasztaltatja Székely Mózeséket. Innen 1648-ig egyenes az út, a fejedelem erőgyarapodása változatlanul tart.

1648 végén—1649 elején azonban itt egy újabb válság — I. Rákóczi György halála ti. keresztülhúzza (később derül ki, hogy végleg) a Rákócziak lengyel királyság-terveit, a dinasztia pozíciója átmenetileg meggyengül. Az 1649 eleji országgyűlés siet megerősíteni az uniót, kimondja a szabad kereskedés elvét (bár nem szünteti meg teljesen a fejedelmi monopóliumokat), s átfogó támadást indít a kincstári vagyon és igazgatás ellen, törvényt hoz egy sor rendi jog, mentesség védelmére, külön orvosol bizonyos székely és szász sérelmeket. 1650 októberében azonban, a fiscalis jószágok körének végleges meghatározásakor, kiderül, hogy a fejedelmi hatalom birtokbázisát nem sikerül megingatni — s ezzel az újabb rendi megmozdulásnak vége is.

Csak 1657 őszén szólalnak meg újra a rendek, már a lengyelországi katasztrófa után. Ne időzzünk most a második nagy uralmi válság kavargásánál. Elégedjünk meg azzal, hogy Apafi rendkívül meggyengült fejedelmi hatalommal indulhat, szemben az alaposan megnőtt rendi igényekkel. Az 1657 utáni rendi ízű fejedelmi conditiókkal szemben az övé még azzal is rosszabb, hogy kincstartó állítására kötelezi, kimondja, hogy a fejedelem nem követelhet reversalist a rendektől, nem kényszerítheti őket a határokon túli katonáskodásra, nem követelhet felhatalmazást magának s a tanácsnak. Apafi számára reménytelennek tűnhetnék fejedelmi hatalmának komolyabb megerősítése, annál is inkább, mert hatalmának birtokbázisa a Partium nagy részének elvesztésével alaposan meggyengült, e területekkel együtt elvesztett számára a bihari hajdúság Erdélybe nem menekült része, a székely katonaaállomány pedig rettenetesen elpusztult Lengyelországban s az uralmi válság harcaiban. A történetírásunkban a „gyenge” epitheton ornanst viselő fejedelem ezek után 1662 tavaszától [!] kezdve fokozatosan eléri a fiscalis jószágok visszaszerzését, közben szisztematikusan növelve családi hatalmát (elődjei példája szerint feleségének zálogosítva el fejedelmi uradalmakat), s az őt támogató főúri pártét is. S minden különösebb törvényhozási ténykedés nélkül, de maradéktalanul biztosítja külpolitikai és hadügyi felségjogait is. 1667 tavaszára helyzete már oly erős, hogy nagyobb izgalmak nélkül vészelteti át Zólyomi Miklósnak a portára futását. Az 1670-es évek azért nem egy ízben hoznak némi rendi nyugtalanságot, Apafi egész uralmának távlatában vajmi kevés sikerrel. 1671-ben a nagy nekibuzdulás annyi eredményt hoz, hogy elítélnék egy második-harmadik vonalbeli udvari embert, aztán megelégszenek megszégyenítésével. 1672-ben viszont Apafi igen keményen veri vissza azt a támadást, amely Teleki Mihály magyarországi akciója ürügyén ellene irányul. 1674: a Bethlen János—Bethlen Miklós—Béldi-párt megbuktatja és elpusztítja Bánffy Dénest, felheccelve ellene a rendeket; Apafi helyzete meggyengül, törvénybe lehet iktatni egyes rendi követeléseket (egy személy ne viseljen több törvényhatósági főtiszttséget, az ország költségén expediálandó követek nekik tegyenek jelentést). Béldit azonban ellenfelei

1675 derekán ugyanazokkal a kisebb rendekkel veretik meg, akiket 1674 őszén ő keltett fel Bánffy ellen. Béldi 1677—1678-i felkelésének leverése után pedig a rendek egészében helyeslik a fejedelem s hívei intézkedéseit, majd 1678 júniusában és októberében elítélik Béldiüket s pártjuk Erdélyben maradt vezetőit. 1678-tól a rendek nem okoznak többé gondot Apafinak. Mikor az 1685-től kezdődően sorozatosan fogatja perbe bukóban lévő riválisát, Thökölyt s annak híveit, ismét csak ellenkezés nélkül hozzák az ítéleteket.

Végigtekintve a harc másfél százados menetén, úgy tűnik, hogy eléggé egyszerű hullám-mozgásról van szó: a fejedelem- vagy éppen dinasztia-változásokkor a rendek igyekeznek körülbástyázni jogaikat, s aztán a fejedelem többnyire rövid időn belül túlteszi magát e korlátozásokon. Egyeztessük azonban e hullám-mozgás menetét azzal, amit a korábbiakban a központi kormányzervekről elmondottunk; a rendek fel-fellélegzéseinek s aztán hosszú hallgatásainak határozott, bár csak a történeti adottságoknak megfelelően fejlett fejedelmi hatalom felel meg, az abszolútizmus felé haladás bizonyos jegyeivel.

S a rendi megmozdulások nagyobb összefüggésben eleve reménytelenek. Ha a rendek elérik vagy megközelítik a főhatalmat, ez sohasem az ő győzelmük. 1594-ben a főhatalomért küzdő főúri párt exponensét segítik hatalomra, 1674-ben Béldi Pált. Tartósabb rendi uralom nem valósulhat meg a 16—17. századi Erdélyben. Csak rendi közjátékok lehetségesek. S elsődlegesen azért nem lehet szó erről a tartós rendi uralomról, mert a 16—17. századi erdélyi fejedelmi hatalom is a hadseregre épül (mélyebbre tekintve persze azokra az eszközökre, amelyekkel ezt fenntartják, ill. arra a jogrendre, amely a hadsereggel való rendelkezést eléggé akadálytalanul biztosítja a fejedelemnek), rendi felügyelet és irányítás alatt álló hadsereg fenntartása pedig lehetetlen a kor Erdélyében.

Hiába könnyítenék meg időnként a külpolitikai tényezők is a rendi akciókat. Gondoljunk most olyan dátumokra, mint 1571 (Báthori István fejedelemségének kényes nemzetközi státusa), 1588, 1593—1594, 1607, 1630, 1649—1650. Mindez nem elég ahhoz, hogy kellő támaszt adjon a rendi törekvéseknek.

Hol jelöljük ki a 16—17. századi erdélyi országgyűlések helyét az európai rendi fejlődésben? Úgy hisszük: a kialakult rendiség legfejletlenebb típusú országgyűléseinek tekinthetjük őket — de már a kialakult rendiség jelenségeinek.¹

JEGYZETEK

¹ Munkánk e része *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései* című monográfiánk (Bp. 1976.) rövid kivonata; ezért nem tartottuk szükségesnek itt az ott részletesen idézett bizonyító anyag felsorakoztatását.

VIII. TISZTSÉGVISELŐ NEMESSÉG ÉS HIVATALNOK-ÉRTELMSÉG A 16—17. SZÁZADI ERDÉLYI KORMÁNYHATÓSÁGOKBAN

Mielőtt még munkánk eredményeinek összegezésére térnénk, most, némileg változtatva eddigi, a problémakört az egyes kormányzervek felől szemlélő aspektusokon, tekintsük át az eddigieket egy más szemszögből. Mit sikerült megtudnunk a kormányzat hordozóiról? Talán nem túl nyers a megkülönböztetés, ha tisztségviselő nemességről és hivatalnok-értelmiségről beszélünk.

Utalunk itt arra, hogy Ember Győző a 16—17. századi magyar közigazgatás történetéről írt összefoglalójában, rövid áttekintést adva a tisztségviselők egészéről, többször is, alappal, utalt a kérdés további kutatásának szükségére.¹ Erdély vonatkozásában ilyen kutatások (legalábbis *publikált kutatási eredmények*) az Ember Győző könyvének megjelenése óta eltelt majd 30 esztendőben elsősorban Jakó Zsigmond nevéhez fűződnek.²

Jakó kutatási eredményének itt csak azokat a vonatkozásait foglaljuk össze, amelyek tárgyunkat közelebbről érintik. Jakó rámutat: a 16. század elejére figyelemre méltó írástudó réteg alakul ki Erdélyben. Ennek legjelentősebb része a klerikus középréteg. Az írástudó rétegben már a 14. század közepétől a polgári elemek vannak túlsúlyban; a 15. század második felétől megjelennek köztük a szegény kismanesek, falusi iparosok, gazdagabb parasztok gyermekei is. Külön figyelmet szentel Jakó az erdélyi vajdai kancellária írástudóinak, megállapítva, hogy a vajdák körül bizonyos erdélyi hivatalnokréteg alakul ki, s azt is, hogy a vajdai kancellária személyzete a vajda familiárisaként került a kancelláriába, de kiválasztásánál már nem a személyes kapcsolat volt a döntő, hanem a szakismertek, az Erdélyben gyökértelen 16. századi vajdák a helyi szokásokat ismerő literatusok közül válogatták ki alkalmazottaikat. Az önálló fejedelemség megszervezésekor azonban nem ez a vajdai kancelláriai hivatalnokréteg, hanem a keleti magyar királyság ideszorult szakemberei indítják meg az erdélyi állam gépezetét. A vajdai kancellária autochton hivatalnokrétege átmenti a középkori fejlődés hagyományait a fejedelmi kancelláriába, de a Mohács előtti új adminisztrációs törekvéseket már nem juttathatja érvényre. A fejedelmi kancelláriát a 16. század második felében magas műveltségű, Itáliában tanult világi, humanista szakemberek laicizált vezető művelődési központtá fejlesztik, az Európával való állandó szellemi összeköttetést azonban nem tudják biztosítani. A feudalizmus és a protestáns ortodoxia győzelmével a szellemi élet irányítása át kell hogy tevődjék az egyházi vezetésű iskolákba. Míg a 16. században a fejedelemség vezető rétege csupa homo novusból állt, s az élenjárók a páduai egyetemen tanultak jogot és

államkormányzatot, a 17. században a világi értelmiség elitjében feudális elemek válnak hangadókká, egyre kisebb részüknek van külföldön szerzett műveltsége, s egyre nagyobb súllyal esik latba a kiválasztásnál a születés. A 17. században a fejedelmi főhivatalok betöltői többnyire csak hivatalnokok.

Jakó itt ismertetett megállapításaiival szinte egészükben egyetérthetünk, legfeljebb a 16. és 17. század közti átváltással kapcsolatban raknánk cikkei lapszélére néhány kérdőjelet. A 16. századi kormányzati elitet nem látjuk annyira csak homonovusokból állónak, mint ő, bár a feltörők aránya valóban magas, s jóval nagyobb, mint a 17. században; a kancelláriában már Bethlen Gábor alatt jól érzékelhető változást nem a feudális visszaütés eredményének tartjuk, hanem elsősorban az ország elszegényedése, a tizenöt éves háború pusztításai következményének (amelyről, jegyezzük meg, éppen Jakó írt más tanulmányaiban) s a kormányzat ebből következő „takarékoságának”, a csak-szakhivatalnok-elemek előretörésének; s a 17. századi világi értelmiségi elitet sem tartjuk annyira elütőnek a 16. századitól, mint ő (legalábbis társadalmi indulásában nem).

Ezekhez a kutatásokhoz (amelyeket, ismételjük, csak a szűkebb témánkhoz tartozó részeikben s ott is csak a legfőbb vonásokban kívántunk most ismertetni) kapcsolódnánk mi is munkánk itt összegezendő eredményeivel. Hangsúlyozzuk: mi, témánk határai révén csak a *kormányhatóságok* hivatalnok-értelmiségéről beszélhetünk, s annak szakképzettségére, műveltségére nézve nem folytathattunk kutatásokat; kiindulópontunk az államapparátus volt, ebből a nézőpontból igyekeztünk megállapítani azt, ami látóköriünkbe belefért. Másrészt viszont kitágítjuk a témát: nem pusztán a hivatalnok-értelmiségről beszélünk, hanem az államapparátus személyi állományának másik részéről, a tisztségviselő nemességéről is.

Tisztségviselő nemes és hivatalnok-értelmiség közt persze nincs éles határvonal. Indulhat egy kormányhatósági tisztviselő (gondoljuk Walkay András esetére) a megyei nemességből, pályája csúcsa is az, ami ennek a megyei nemesség legkülönb tisztségviselőié: a fejedelmi táblai ülnökség. Dobjuk azonban a mérleg másik serpenyőjébe azt, hogy évekig deákoskodik a két kancellárián, s még inkább irodalmi munkásságát — s inkább a másik kategóriába sorolnánk. S nem ő az egyetlen e téren. Az elvi határt így vonnánk meg: a tisztségviselő nemesség kategóriájába sorolnánk a kormányhatóságok személyi állományából azokat, akik *elsősorban* rendi rangállásuk révén jutnak bizonyos tisztségekre (bár, jelezzük előre, többnyire nem minden szakértelem nélkül), a hivatalnok-értelmiség fogalma alá pedig azokat sorolnánk, akiknél elsősorban a szakképzettség eleme a döntő a tisztség elnyerésénél. Ebből mintegy következik az is, hogy ebbe az utóbbi kategóriába kerülnek a kormányhatósági hivatali ranglista alsó fokain állók szinte egészükben: a két kancellária írnokai, a komornik deákok, a fiscalis ügyészek — a kancelláriai titkárok, fiscalis direktorok, praefectusok rangállásától felfelé már nem ilyen egyértelmű a kép.

Ami tehát a tisztségviselő nemességet illeti, elsőnek azt jegyezzük meg: a szakértelem, hivatali gyakorlat nélküli főtisztségviselő típusa már nem található meg a 16—17. századi Erdélyben. Még ha azok névsorát futjuk is végig, akiknél

(lévén tisztségük lényegében alig több üres rangnál) ez leginkább feltételezhető volna: a kincstartókét és tizedfőarendatorokét, ott sem találjuk meg ezt a jelenséget. Még kevésbé a katonai főtisztségekben; Erdély, a másfél évszázad viharai közt, bővében van tapasztalt katonáknak. Az ellenkező pólus a szakképzett, értelmiségi műveltségi szintű és hivatalnok-gyakorlatú főrend vagy megyei nemes; ebbe a kategóriába lényegében csak a főrangú kancellárok és néhány országgyűlési és fejedelmi táblai elnök tartozik (az utóbbiak közt olyan különleges jelenség, mint az ítélmesterséget is viselt Mikes Kelemen). A két pólus közt helyezkedik el a kormányhatósági tisztségviselő nemesség nagy többsége: a nem hivatalnok-értelmiségi tanácsurak és fejedelmi táblai ülnökök. A két hivatali rang viselői közt a tanácsuraknál feltételezünk kevesebb szakképzettséget, ott van a nagyobb szerepe az öröklött rangnak — bár nagy többségük törvényhatósági főtisztségeket is visel, s számosan megjárják előbb a táblai ülnökség iskoláját is. A fejedelmi tábla azonban békés időszakokban, a törvénykezés rendszeres működése idején mégiscsak évente 4—5 hónapot (a törvényszakokban s az országgyűlés alatt) rendszeresen funkcionáló szerv, eleve több *szakképzettséget* kíván — s ad is (ti. gyakorlatit), mint a fejedelmi tanács. Emlékeztessünk most arra: a fejedelmi tábla ülnök-névsorának elemzésénél (a Tholdalagiak és Kálnokiak nagyarányú szereplése kapcsán) feltételeztük, hogy egyes birtokos családokban hagyomány az átlagosnál erősebb jogi képzettség.

Ennek a tisztségviselő nemességnek a működési területe a kormányhatóságoknál eléggé elhatárolt. A fejedelmi táblai ülnökségnél rangban alacsonyabb tisztségekben ritkán találkozunk velük: a fiscalis directorok közt kivételképpen (s akkor is a 16. században, amikor a director még rangban a táblai ülnök felett áll), a kancelláriai titkárok közt csak olyan esetekben, amikor ez a titkárság mintegy a magasabb pálya előiskolája (Berzeviczy Márton, Kendy Sándor, Jósika István, Kovacsóczy István). De kis számban találjuk meg őket az ítélmesterek közt is; az ítélmesterség elsősorban a hivatalnok-értelmiségnek „fenntartott” pálya.

A másik csoport, a kormányhatósági hivatalnok-értelmiség, már nagyobb hivatali rangskálán vándorolhat — ha képességei, felkészültsége s a helyzet lehetővé teszik. Ennek a hivatalnok-értelmiségnek ti. a legnagyobb része óhatatlanul lenn kell hogy maradjon a ranglétra legalsó fokain, a két kancellária írnokságában — vagy a kormányhatóságok nem túl széles körén kívül kell előmenetelt keresnie. A két kancellárián együttvéve, normális időszakokban, 30—50 deák működését feltételezhetjük, s ezek számára az emelkedésre ott van 2—3 komornik deáki, ugyanannyi (vagy inkább kevesebb) kancelláriai titkári, néhány kincstári ügyészi, két (vagy egy) fiscalis directori, egy-két kincstári számvevői, egy praefectusi és két ítélmesteri tisztség, s végezetül a kancelláriai deákok töredéke számára elérhető táblai ülnökség, tanácsuraság, kancellárság.

Éppen a hivatalnokkarrieréről olvasható le a kormányhivatali rangok egy eléggé határozott listája. A hivatalnokpiramis legalján a két kancellária írnokai állnak; köztük a rangrend, a kezdeti korszak ingadozásai után, eléggé határozottan úgy alakul, hogy a kisebb kancellária deákjai alacsonyabb rangúak a nagyobbénál. Fölöttük a komornik deákok rangfokozata helyezkedik el, majd — jókora

emelkedéssel — a fiscalis ügyészeké és kincstári számvevőké. E két rangfokozat közt nehéz sorrendet megállapítani, viselői továbbvezető útja ti. nem keresztezi egymást. Ugyanígy külön mozgási vonalakba esnek, s így rang tekintetében pontosan nem összemérhetők, de az előbbieknél felette állnak a fiscalis directorok és kancelláriai titkárok. Közéjük és a fejedelmi tábla ülnökei közé ékelődnek a rangsorban a praefectusok (nem egy olyan esetet ismerünk, amelyben a praefectus táblai ülnökséget is visel). Innen a rangrend egy ideig ismét egyértelmű (a fiscalis director és a táblai ülnök közti sorrend ismert változásától eltekintve): a fejedelmi tábla ülnökei következnek, majd az ítélőmesterek s a tanácsurak. A főméltóságok (kancellár, ország generálisa, országgyűlési és fejedelmi táblai elnök, kincstartó, főudvarmester) rangrendje, jeleztük, a tisztségek viselőinek konkrét hatalmi súlyától függ, általában azonban rangban legfelül az egymással rivalizáló kancellár és generális áll, utánuk pedig az országgyűlési elnök következik.

Más kérdés persze az, hogy a felfelé törő hivatalnok-értelmiségi nem érinti ennek a lépcsőnek minden fokát emelkedése közben. Bizonyos lépcsőfokok kihagyhatók, hisz voltaképpen másunnal vezetők utak állomásai. Arról már a kisebb kancellária írnok-névsorának elemzésénél szólottunk, hogy amennyiben valaki ezzel az indulással akar kormányhatósági pályán komolyabban emelkedni, az esetek jó 3/4-ében a szorosabban veendő jogász pályán marad, hivatalnokkarrierjének végpontja az ítélőmesterség, fiscalis directorság, táblai ülnökség. A nagyobb kancellária deákságától a tanácsuraságig, kancellárságig ívelő karriernek egyes lépcsőfokai viszont szinte teljesen egyediek. A felfelé törő hivatalnok-értelmiségi körben lehet kancelláriai titkár, fiscalis director, táblai ülnök, ítélőmester — nincsenek kötelező lépcsőfokok. Vegyük a legnagyobb karriereket, a tanácsuraságig jutottakat. Sombori a nagyobb kancelláriai deákság után táblai ülnök, fiscalis director a tanácsuraság előtt. Berzeviczy Márton különleges eset, az ő hivatali pályája Magyarországon indul. Gálffynál a kancelláriai írnokság és a kincstartóság közti lépcsőfokok ismeretlenek. Gyulay Pál útjának különlegessége az, hogy pályájának egy jelentős szakaszában Báthori István lengyelországi kancelláriáján dolgozik; Kovacsóczy Farkasnál ez a szakasz csak pár év. Trauzner hivatali pályáján az első uralmi válság hagyja rajta a jegyeit. Péchi hirtelen emelkedését több éves félrevonulás követi, aztán a kancelláriai évek, börtön, újabb félrevonulás, per s a hosszú élet végén a nem teljesen tisztázott, de mindenképpen második vonalbeli szerep. Kassai István esete meg éppen különleges. Kancelláriai titkársága után mindjárt tanácsúrként említik — emellett azonban előbb fiscalis director, majd ítélőmester is, s 1634-től az ítélőmesterséggel együtt gyakorlatilag kancellár is. Lázár György útjának is megvan az a különlegessége, hogy ítélőmesterségét tanácsurasága alatt is megtartja. Székely László pedig éppen másfelől indul: első ismert kormányhatósági tisztsége a fejedelmi postamesterség.

Ha tehát a rangrend lényegében érvényesül is a legnagyobb hivatali karrierekben, a felemelkedésnek nincsenek egységes típusai.

Az azonban egységesen érvényes a hivatalnok-értelmiségi pályán magasra emelkedettek, hogy helyzetük maximálisan veszélyeztetett. Gálffy, Gyulay, Kovacsóczy Farkas, Sarmasági, Péchi, Lázár György sorsa ismeretes. A régi

arisztokrácia nem fogadja be őket, nekik nincs irgalom, ha helyzetük meginog. Az így felemelkedett tanácsurak általában nem viselnek törvényhatósági főtisztséget, szemben tanácsúr-társaikkal, akik némelyike egyenesen halmozza az ilyen tisztségeket. Ugyanez áll az ítélőmesterekre is — s ott sem arról van szó, hogy az ítélőmesterség eleve összeférhetetlen volna a törvényhatósági főtisztséggel. A más pályáról érkező Cseffei évtizedekig lehet főispán ítélőmestersége mellett. Ha a felemelkedő biztosítani tudja helyét s ezzel utódait is, vagy fia újra fel tud törni a kormányzat legfelső szintjére, azt már befogadják, nyitva állnak előtte a régi arisztokráciának fenntartott törvényhatósági vagy egyéb főtisztségek. Kovacsóczy István, Kassai Ferenc pályájára gondolunk.

Ennyi a hivatalnokkarrieréről, a kormányhatósági hivatalnok-értelmiség mozgásáról. Mi ennek a rétegnek a súlya Erdély 16—17. századi értelmiségén belül? Mennyiségi súlyának pontos meghatározásához persze az értelmiség egészéről kellene számszerű adatokkal rendelkezünk. Ezt az utóbbit pedig még becsülni se volna könnyű. A négy bevett vallásnak s a göröghitűeknek hány papja működik Erdélyben e másfél évszázadban? Mikor hány iskolamestert vagy magasabb rangú pedagógust találunk? Az egyes törvényhatóságok, városok mikor hány hivatalnok-értelmiségit foglalkoztatnak? Folytathatnánk a kérdéseket; becslésre, ismételjük, nem vállalkozunk. Az bizonyos, hogy ez a kormányhatósági hivatalnok-réteg csak kis százalékát teszi ki Erdély egész értelmiségének. Tényleges súlya persze ennek a többszöröse. A kancelláriai deák számára, ha kormányhatósági pályán nem tud emelkedni, olyan pályák vannak nyitva, mint egy-egy megye jegyzősége vagy valami jelentősebb tisztség a kincstári igazgatás vidéki szerveinél.

Hogy mi ennek a kormányhatósági hivatalnok-értelmiségnek a súlya Erdély 16—17. századi kulturális életében, arról munkánk megfelelő fejezeteiben részletesen szólottunk; e fejezetünkben azt is jeleztük, hogy hol tér el véleményünk Jakó Zsigmond koncepciójától.

*

S most, elődeinkhez hasonlóan, mi is rakjuk fel a kérdőjeleket.

Előttünk van tíz munkánk különböző fejezeteiben szétszórt jegyzékekben, hozzávetőlegesen 1500 név, kisebb részben tisztségviselő nemeseké, többségükben hivatalnok-értelmiségieké. A jegyzékekben s hozzájuk fűzött megjegyzéseinkben igyekeztünk elmondani róluk azt, amire tényanyaggal rendelkezünk, s amit következtetésekben megengedhettünk magunknak. Úgy hisszük: ez a tény- és következtetésanyag is előre viszi egy lépéssel a 16—17. századi Erdélyi értelmiség-történet (s azon túlmenőleg a társadalomtörténet egésze és a politikai történet) kutatását. Egy lépéssel, amelyet másoknak kell követnie, más irányokból.

1. Az egyes névsoroknál megkíséreltük elemezni: ki milyen társadalmi alaphelyzetből indul kormányhatósági pályára. Emlékezzünk rá: az esetek igen jelentős százalékában feltevésekkel kellett élnünk, vagy kizárásos módszerrel csak azt állapíthattuk meg, hogy melyik társadalmi rétegből *nem* származik valaki. Nos, kérdés, hogy mennyit segítene rajtunk e téren a 16—17. századi erdélyi nemesi birtokmegosztás *teljes* feltárása? A rendelkezésünkre álló források ismeretében

bizonyos, hogy a néhány telkes kishemesi réteget egy ilyen feldolgozás nem tudná megfogni, a már eleve értelmiségi sorban élöket és a polgárokat szintén nem. De az arisztokrácia és a megyei nemesség vonatkozásában rendet teremthetne. Ki milyen vagyoni erővel rendelkezik az erdélyi főrendek közt, hogy erősödik vagy gyengül meg egyes családok vagyoni potenciálja — erre a kérdésre, ha nem is kevés kutatás árán, de talán határozottabb választ kapnánk.

A kormányhivatalnok-értelmiség származási vizsgálatának egy további része volna a székely lustrák ily vonatkozású feldolgozása, hisz ebben az értelmiségi rétegben feltételezésünk szerint a székely elem az átlagosnál erősebben van képviselve. A székely lustrák teljes kiadása, amelyen romániai magyar történészek kollektívája dolgozik, nagyban megkönnyíti majd e munkát.

A forrásanyag kellő ismerete hiányában nem tudjuk megállapítani: hogy fogható meg exaktabban a városi polgári elem jelenléte a kormányhivatalnok-rétegben.

2. Munkánkban igen óvatosan bántunk azonos családnevű személyek rokoni kapcsolatainak elbírálásával, minthogy az adatok maguk figyelmeztettek rá: még a legkézenfekvőbb esetekben is meg kell gondolni a feltevés alkalmazását. Úgy hisszük: hasznos volna genealógiai kutatásokat is végezni a most vizsgált réteg családi kapcsolatainak feltárására; nem csupán az azonos családnevű személyek meglévő rokoni kapcsolatainak tisztázására vagy ilyen kapcsolat nemlétének rögzítésére, hanem a házassági-sógorsági kapcsolatokra is. (Magunk is találtunk e téren meglepő jelenségeket: a fejedelemasszony mellett udvarmesterkedő, majd kincstári számvevőként működő Lencsés Györgynek, az Ars Medica feltételezett szerzőjének veje a 16—17. század fordulójának egyik igen érdekes politikai egyénisége, a jobbágyfiúból nem kis hányattatások után Fehér megyei főispánsáig emelkedett Karkai Veres Dávid.) Szentpétery Imre érdeme az, hogy ráirányította a figyelmet a jobbágyág genealógiai vizsgálatára. Nos, egy hivatalnok-értelmiségi genealógia is sokban hozzásegítene a tisztánlátáshoz e réteg szerkezetét illetően.

3. Mind Ember Győző, mind Jakó Zsigmond figyelmet szentel a hivatalnok-értelmiség, ill. az egész értelmiség iskoláztatásának — Jakó kifejezetten az írástudás és a szélesebb értelemben vett műveltségfejlődés koncepciójában vizsgálja az értelmiségfejlődést. Úgy látjuk azonban, hogy a kérdés e vonatkozású megközelítése még hagy hátra kutatnivalókat. Eddigi ismereteink részben egyes jeles személyiségek iskoláztatására, műveltségére vonatkoznak, részben pedig az iskoláztatás *személytelen* egészére (hazai intézményekre s az erdélyiek által látogatott külföldiekre egyaránt). Nos, a munkánkban közölt névsorok talán e vonatkozásban is megkönnyítik a munkát; külföldön tanuló erdélyi diákokban agnoszkálható lesz a majdani kancelláriai titkár vagy táblai ülnök.

Úgy hisszük: a korszak erdélyi jogászképzésének (beleértve természetesen az azt érő külföldi hatásokat is) bővebb vizsgálata külön is szükséges volna, hiszen a korszak jelentős jogászegyéniségeinek képzettségéről eléggé szerény ismeretekkel bírunk. Nem hisszük például, hogy bárki is határozottabban tudna mondani arról: kinek milyen iskolai vagy „posztgraduális” jogi képzettsége volt az *Approbata* szerkesztése egyes fázisainak résztvevői közül.

4. Kormányhivatalnok-névsorainkban a rendelkezésünkre álló adatok alapján utaltunk rá: ki hol viselt kormányhatósági működése előtt, alatt vagy után törvényhatósági tisztségeket (most nem a főrendek által betöltött főtiszti állásokra gondolunk, hanem a vicetisztségekre, kifejezetten értelmiségi állásokra), megfordult-e előbb vagy később a vidéki kincstári igazgatás tisztségeiben. Mindezt nem tehetjük a teljesség igényével. A 16—17. századi Erdély törvényhatósági, városi igazgatása, a vidéki kincstári igazgatási szervek hivatalnoklajstromainak lehető teljes összeállítása külön munkálatot, a jelen munkához szükséges kutatás többszörösét igényelte volna. Vegyük még mindehhez egyrészt a magánföldesúri birtokigazgatás értelmiségi szintű elemeit, s az iskoláztatásban működőket (nem elképzelhetetlen, hogy kollégiumok praeceptorai hivatalnok-értelmiségiként folytatják pályájukat) — egymással párhuzamosan futó vagy egymást keresztező utak sokasága áll előttünk. Pedig a kép teljességéhez tudnunk kéne: egy-egy, valamelyik kancellárián pár évig működő személy hol talál bizonyosabb érvényesülést a megyei, széki, városi, kincstári, magánföldesúri igazgatásban, ill. ki hol fordult meg ezekben s mennyi időre, mielőtt még egy kormányhatósági tisztségben felbukkant?

Tudomásunk szerint a romániai magyar történetírásnak vannak az **alsóbb** igazgatás szerveit illetően kész, publikálásra váró kutatási eredményei. Ezek kiadása s e munka folytatása, egyeztetve jelen munkánk adatanyagával, aránytalanul messzebbre juthat majd a kérdés ily aspektusú vizsgálatában, mint azt mi most tehetjük.

5. Ha a kormányhatósági tisztviselők „induló” vagyoni helyzetének meghatározásában bármily alapos vizsgálat sem tud majd eltüntetni minden homályt, talán több reménnyel kecsegtet egy olyan kutatás, amely fungálásuk közbeni birtokszerezéseiket tárja fel. Ismeretes, hogy a fejedelmek igen gyakran juttatnak adomány- vagy zálogbirtokot főtisztviselőiknek javadalmuk fejében. S az is, hogy ezek készpénzfizetésüket (vagy készpénzre fordított deputatumaikat) birtokszerezésre is felhasználták. Egy-egy nagy hivatali karrier végén annak megfutója már vagyonos birtokos úr is. A kérdés vizsgálata már csak azért is szükséges, hogy pontosabban lássuk egy-egy hivatali rang birtokosainak társadalmi státusát — de a következő generációk felé tekintve is. Ismeretes, hogy kormányhivatalnok-értelmiségi pályán felemelkedett s közben megvagyonosodott személyek hosszú sorának utódai (ugyanígy persze karrierjük során megvagyonosodott katonákéi is) nem vállalnak hivatalt (vagy legalábbis a kormányzerveknél nem), birtokukon s abból élő nemesurakká alakulnak, beleolvadnak a megyei nemességbe vagy a főurak rendjébe. Ezeknek a változásoknak megértéséhez szintén szükséges a kormányhivatalnok-réteg birtokszerezéseinek ismerete is.

6. Marad viszont a kormányhatósági hivatalnokrétegnek (és egyáltalán a hivatalnok-értelmiségnek) egy olyan része, amely nem szerez olyan vagyont, amely aztán lehetőségessé tenné számára a nemesúri életformát; ha egyáltalán van is némi örökölt vagy szerzett birtoka, alapvető életformája a hivatalnoki marad. Nos, a 16—17. századi Erdély kormányzatában (a hivatalnokok legalsó rétegében) nem egy olyan nevet látunk feltűnni, amelynek viselői századokkal később is,

ügyszólván napjainkig a kishivatalnok, szerény jövedelmű értelmiségi életét élték. A magyarországi értelmiség 1690 utáni történetének kutatásához sem szükségtelen tudni: melyek azok az értelmiségi „dinasztiák”, amelyek már a 16—17. században ebben az életformában éltek. Mi marad meg az e korban kialakult értelmiségi rétegekből a későbbi korokban? Eredményeink talán ebben is nyújtanak némi támpontot.

JEGYZETEK

¹ EGY 600—3.

² Jakó Zsigmond: *Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején*. Erdélyi Tudományos Füzetek. 202. Kolozsvár 1947.; *A laikus írásbeliség kezdetei a középkori Erdélyben*. (Szempontok a latin paleográfia műveléséhez a Román Népköztársaságban.) Levéltári Híradó 1956. 2—3. sz. 14—27.; *Az erdélyi értelmiség kialakulása*. Korunk 1967. 1. sz.; *Az egyházi és világi értelmiség szétválása a feudális Erdélyben*. Korunk 1967. 5. sz.

ÖSSZEGEZÉS

Végére érve munkánknak, röviden megkíséreljük összegezni annak eredményeit. Mik határozzák meg Erdély központi kormányzatát az 1540 és 1690 közti másfél században, mit mondhatunk jellegéről, helyéről a magyar és kelet-közép-európai államfejlődésben?

Azzal kell kezdenünk a tárgyalást, hogy a viszonylag önálló erdélyi állam egész létezését alapvetően a külpolitikai erők bonyolult játéka határozza meg. Közhely történetírásunkban, hogy az erdélyi állam elsődlegesen nem belső erők műveként, hanem a török hódítás következtében, kényszerűségből jött létre. (Tegyük hozzá: más kérdés, hogy próbált aztán az erdélyi politika erényt csinálni a szükségből.) Habsburg, török s ráadásul még lengyel érdekek ütközéseinek tere Erdély státusa Izabella és János Zsigmond korában. 1571-ben úgy tűnik, hogy a kérdés Habsburg—török kettősségre egyszerűsödik. Aztán jön az 1575-i lengyel királyválasztás, s Erdély egy jó évtizedre a lengyel király gyámsága alatt áll, akár kis-, akár nagykorú fejedelme van. A kelet-európai Báthori-hatalom összeomlása után pár évig Erdély ismét egyszerűen a szultán adófizetőjének tűnik, lényegében formális függéssel — aztán megkezdődik a tizenöt éves háború kavargása, amelyben ismeretesen Lengyelország sem közömbös Erdély sorsa iránt (gondoljuk Zamoyski évtizedek múltán is emlegetett levelére, a Báthori Istvánnak és Andrásnak Lengyelországban nyújtott védelemre, Lengyelország 1600—1601-i erdélyi politikájára), s amelyben egy vállalkozó szellemű és tehetséges havasalföldi fejedelem hol a császár főkapitányának címezve magát, hol a törökkel egyezkedve tartja a kezében jó háromnegyed évre az országot. 1605-ben Erdély nemzetközi státusa ismét egyértelművé válik — s a török hűség 1658-ig csak múltó pillanatra válhat kétséssé. 1613-ban Báthori Gábor bukását hozza a túl merész diplomáciai játék; Bethlen halála után Eszterházy Miklós többmenetes kalandja Erdély megszerzésére sorozatos kudarccal végződik. Igaz, I. Rákóczi György aztán előbb mozgósíthat vélt török támadás ellen, majd 1636-ban fegyverrel verheti vissza a Bethlen Istvánt támogató budai vezért, de Erdély nemzetközi státusa Bocskaitól 1658-ig lényegében változatlan, legalábbis a török viszonylatban. Másfelé viszont gondolhat erőgyarapodásra, sorozatosan hadakozhat a Habsburgok ellen, magyar viszonylatban a királyi Magyarország és Erdély egyesítése céljával — és a hét vármegyével mint gyakorlati eredménnyel; fejedelmei sorozatosan szemet vehetnek a lengyel trónra, 1648-ban már közel is jutva hozzá, s 1657-ben a lengyelországi aspirációk miatt rántva Erdélyt a rettentő bukásba. 1658 és 1662 közt Erdély ismét a

Habsburgok és a török játéktere, s a szó szoros értelmében is küzdőtere, II. Rákóczi György és Kemény János az előbbiektől inkább vár, mint nyer támogatást, hogy aztán a kataklizmából egy megkisebbedett és meggyengült Erdély kerüljön ki — s kezdjen újra erősödni, folytatni az immár jó százados hagyományú magyarországi politikai aspirációkat, amíg a felszabadító háború véget nem vet viszonylagos önállóságának is.

Ebben a helyzetben azonban az erdélyi államkormányzatnak a békésnek tűnő időszakokban is (háborúban persze annál inkább) azokra a feladatokra kell koncentrálnia, amelyeknek megoldása az állam (s vele az ország népe) pusztta fennmaradásához elsődlegesen szükséges. A hadsereg fenntartásához szükséges eszközök előteremtése, magának a hadseregnek fenntartása, a hírszerzés elsődleges jelentőségű egy ilyen helyzetben; minden egyéb másodlagos fontosságúvá válik ezek mellett.

De az is természetes, hogy éppen az állandó fenyegetettség tudata erőteljes központi kormányzatot kell hogy teremtsen, megfelelő igazgatási nívóval. Ezt a nívót itt elsősorban a hivatali levelezés gyorsasága, pontossága, a végrehajtás erélyének megkövetelése jelenti. Erdély számára a gyors tájékozódás, döntés és végrehajtás erőinek szinte megduplázódását hozhatja.

Nem elsősorban egy konkrét államfejlődési fok belső feltételeinek létrejötté, hanem a külső veszély jelenléte az, ami az erdélyi kormányzat most ábrázolt másfél százados fejlődését alapvetően meghatározza.

Ilyen feltételek közt különösen érthető, ha a fejedelem igen határozottan kézben tartja a kormányzatot, abban rendi tendenciák kevéssé figyelhetők meg. A fejedelmi tanács tagjait (egy rendkívüli esettől eltekintve) ő nevezi ki, a tanácsot (ismét csak kivételtől eltekintve) ő hívja össze, napirendjét ő határozza meg — a tanács állásfoglalása pedig ránézve nem kötelező. A kancellária teljesen fejedelmi szerv, tisztségviselőit ő nevezi ki, működését közvetlen ellenőrzése alatt tartja. A központi kormányzat többi szervei közül az adóigazgatásiak 1657 előtt (a rendi pénztár katasztrofálisan végződött kísérletétől eltekintve) szorosan a fejedelem kezében vannak, s ez a szoros függés az Apafi-korban is inkább csak formailag lazul meg. A kincstári igazgatást a kancellárián kívül a fejedelmi praefectus irányítja, a kincstartó és a tizedfőarendator tisztsége lényegében formális. A fejedelmi tábla elnökét, az ítélmestereket s a táblai ülnököket is a fejedelem nevezi ki, s ezen túlmenően az elnök általában az ő bizalmi embere, az ítélmesterek pedig az ő kreatúrái, szakhivatalnoki pályán felemelkedő személyek.

Az természetes, hogy ez a kormányzat annyiban nem független a rendiségtől, hogy a tisztségviselők jelentős része (az egyes szerveknél, ill. tisztségeknél változó, munkánk megfelelő helyein részletesen elemzett mértékben) a főrendek közül, ill. a megyei nemességből kerül ki. Úgy látjuk azonban, hogy a kormányzat vonatkozásában a fejedelemtől való függésük aránytalanul erősebb, mint rendi kötöttségük. Még a fejedelmi tanácsban sincs kialakult állandó helye Erdély legjelentősebb családjainak sem; részvételük politikai helyzetüktől függ, a fejedelmi hatalomtól elszenvedett egy-egy nagyobb vereségük után évekre vagy évtizedekre eltűnhetnek

a tanácsból (ha ugyan nem egyszer s mindenkorra), ott hosszasan csak a lojális elemek tarthatják magukat, vagy a jelentéktelenebbek.

Mit s hogy von ellenőrzése alá ez a kormányzat? Tekintsünk most újra végig a kormányzervek, elsősorban a kancellária hatásköréről elmondottakon. A kancellária közigazgatási hatáskörét még nagymértékben középkoriasnak találjuk; ami több, modernebb ennél, az a rendészet és még inkább a hírszerzés irányítása, a kereskedelem ellenőrzésének differenciáltsága. A kincstári hatáskörnél az arány már némileg eltolódik a modernebb elemek javára; a kincstár „pénzügyi ütőképességét” találtuk itt a legfontosabb modern jelenségnek, ennek elősegítőjeként jelentkezik az igazgatás szabályozásának igénye, az érdeklődés a kincstári ágazatok termelésének menete, a termékértékesítés iránt. A hadügy középkorias irányítása mellett (a fejedelem a legfelsőbb hadúr, az ország generálisa lényegében csak a hadjáratok idején fungál, ha ti. nem egyben udvari főkapitány is) azért feltűnnek itt is a modern elemek: a „pénzügyi ütőképességből” következő rendszeres hadellátás, a végvári hálózat fenntartásának viszonylag magas kormányzati szintje, s magától értetődően a hírszerzés. A bíráskodás területén pedig az egyik legfontosabb novum az, hogy a fejedelmi hatalom kívülről, missilis rendeletekkel beavatkozik a bíráskodás menetébe, ellenőrző szerepet játszik (persze elsősorban a törvények érvényesülése érdekében); a másik pedig a fejedelmi táblának (a gyakori törvényszünetektől eltekintve) rendszeres működése.

Milyennek minősítsük ezek után az erdélyi központi kormányzat *jellegét* a 16—17. században? Úgy hisszük: a feudális centralizáció egy sajátos formájáról van szó, amelyben itt-ott már mutatkoznak bizonyos abszolutisztikus jelenségek. A forma sajátosságán azt értjük, hogy ez a centralizáció, a külpolitikai erőviszonyok vázolt alakulása miatt, legalábbis a döntő vonatkozásokban lényegesen erősebb kell hogy legyen annál, amit az ország gazdasági-társadalmi fejlettsége indokoltta tesz — s a rendiség fejlettségének 16—17. századi erdélyi foka mellett, a fejedelemnek nem is túlságosan nehéz olyan hatalmat teremtenie, amelyre ez a centralizált kormányzat épülhet. A központi kormányzat az állam legprimérből feladatára, a hadügyre koncentrálnál (védelmi célokra, de a 17. században magyarországi, lengyelországi vállalkozásokra, a két román fejedelemség feletti bizonyos szupremácia biztosítására is), de arra valóban elismerésre méltóan, pénzügyi bázisát rendben tartva, végvári hálózatát gondozva — s szemét-fülét nyitva tartva a külső veszélyekre. Ami ezen túl van: a gazdasági élet jelenségei iránti érdeklődés, a kincstári termelési ágazatok életének figyelemmel kísérése, fejedelmi ellenőrzés a bíráskodás menete felett — ezek az abszolutizmus szerény kezdetei a 16—17. századi erdélyi kormányzatban. Többről nem is lehet szó. Az állandó veszélyeztettség feltételei közt a kormányzatnak nemcsak anyagi energiáit köti le a tágabb értelemben vett hadfenntartás, hanem a fejedelmek szellemi energiáit is. Bethlen Gábor, I. Rákóczi György rendkívüli munkabírása közismert — s még az ő erőikből is kevéssé telik másra. Az általuk személyesen irányított kormányzatra is ez áll (a kormányzat kevésbé nívós időszakaira még inkább).

Úgy hisszük: sikerült elkerülnünk azt a csapdát, amelyet a 16—17. századi erdélyi rendiség vizsgálata óhatatlanul állít a kutatónak. Ez a rendiség a

magyarországinál is jóval fejletlenebb, a *kifejlett* európai rendiség leggyengébb hajtásának tekinthető. Nos, itt a csábítás: ha a rendek erőiből csak ennyire telik, akkor bizonyára az abszolutizmusnak valami különleges korai hajtását találjuk Erdélyben. Nem találtuk. Találtunk egy különleges centralizmust, amely éppen jellegéből következően bizonyos vonatkozásokban igen fejlett, s amelyben az abszolutizmusnak, ismételjük, csak szerény kezdetei jelentkeznek. Abba az ürbe, amelyet a rendiség hagyna a fejedelmi hatalom számára, az egyelőre kevéssé tud behatolni. Megelégszik azzal, hogy a rendek (néhány rövidebb-hosszabb, de végső kifejtésében mindig eredménytelen mozgólódástól eltekintve) nyugton ülnek, megszavazzák az adót, teljesítik (s jobbagyaikkal teljesítetik) katonai kötelezettségeiket — a rendi szemlélet szerint magánföldesúri vagy városi jogkörnek minősülő területre csak ritkán tör be.

Legyünk tisztában vele: irreális is volna mást várni. Egy kis kelet-közép-európai ország 16—17. századi történetéről beszélünk, s ennek az országnak lehettek nagy tehetségű uralkodói (voltak is) és kormányzati férfiai (szintén), ezek teremthettek az adott feltételek közt igen magasnak tekinthető kormányzati nívót (emlékeztetünk az I. Rákóczi György ügyintézéséről elmondottakra) — azt azonban irreális volna várunk tőlük, hogy *ebből a 16—17. századi kelet-közép-európai helyzetből* legyenek az európai államfejlődés úttörői. Annál is inkább, mert a külső támadás elleni védekezésre való koncentráció visszaveti az abszolutizmus fejlődését a kormányzat olyan ágaiban, amelyek nem szolgálják *priméren* ezeket a védelmi célokat. Elégedjünk meg hát azzal a teljesítménnyel, amit Erdély a 16—17. században a kormányzat terén *reálisan* nyújt. Az sem kevés.

Néhány vonással vázoljuk fel a 16—17. századi erdélyi központi szervek helyét a magyar kormányzat történetének egészében. A 16—17. századi Erdély központi kormányzati szervei az 1526 előtti magyar kormányzati szervek folytatói: a királyi tanácsé a fejedelmi tanács, a királyi kancelláriának itt is a kancellária a megfelelője. A magyarországi Curia két fórumának azonban itt csak egyetlen bírói fórum felel meg, a fejedelmi tábla — ugyanakkor azonban ott van a fejedelmi tanács, ill. az országgyűlés bíraskodása és a kancellária ismertetett ellenőrző szerepe. A kincstartó középkori intézménye Erdélyben is elszorod; abban azonban, hogy milyen intézmény veszi át a kincstári igazgatás irányítását, szembevetendő a különbség a királyi Magyarországgal szemben. Amaz a Habsburg-birodalom kötelékébe tartozván, meg kell hogy jelenjenek a kamarák mint a birodalom központi kincstári hatóságának területi alárendelt szervei (bármilyen közjogi megfogalmazást is kap helyzetük), a belkormányzatában teljesen önálló Erdélynél nincs szó ilyesmiről. Itt a kancellária és a praefectus ismertetett paralel igazgatása jön létre a kincstári területen. A hadügy irányításában ismét csak a királyi Magyarországnak a Habsburg-birodalomba való tartozásából adódnak a kézenfekvő eltérések.

S hogy kapcsolódik Erdély 16—17. századi kormányzata ahhoz, ami *Erdélyben* utána következik — lévén Erdélynek 1690 és 1848 közt (1848 és 1872 közt is, de ez most számunkra érdektelen) különálló kormányzata a Habsburg-birodalmon belül? A Diploma Leopoldinum által Erdélyben létrehozott kormányzat, induláskor, intézményeiben jórészt a fejedelmi kori kormányzat folytatása. A Gubernium

a fejedelmi tanács örökébe lép (a fejedelmi kor is ismeri a gubernatori tisztséget, s az működése esetén a tanáccsal, annak élén kormányoz). Tanácsosainak száma ugyanúgy 12, mint a fejedelmi tanácsé (ha ott minden tanácsúri tisztség be van töltve). Hatáskörén az induláskor csak annyi a változás, hogy az ország elvesztvén szuverenitását, a Gubernium nem foglalkozhat érdemi külügyekkel (legfeljebb a szomszéd országokkal való kapcsolat apró-cseprő ügyeivel), s hogy a hadügyből csak a hagyományos erdélyi hadfelkelés irányítása marad az ő hatáskörében (gyakorlatilag persze az is csak formálisan), a Habsburg-zsoldosseregek a főhadiparancsnok alá tartoznak. Még a kincstári ügyek is a Gubernium hatáskörében vannak, a Guberniumban helyet foglaló kincstartó irányítása alatt. Megmarad a fejedelmi tábla, most már erdélyi királyi tábla névvel.

Ismertes: hogy robbantja szét ezeket a hagyományos formákat a Habsburg-politika, néhány év leforgása alatt. Az erdélyi rendek által a konstantinápolyi erdélyi ügyvivőség valami utódféléjének szánt Erdélyi Udvari Kancellária kormány szervvé alakul, s ha némi harc árán is, de rövidesen fölébe nő a Guberniumnak, a kincstári hatáskört is elveszít a Guberniumtól, s azután (sokszori szervezeti s még több elnevezésbeli változás után) lényegében ugyanolyan kamara alakul ki Erdélyben is, mint amilyenek Magyarországon ellátják a kincstári igazgatást, ugyanúgy közvetlenül alárendelve a birodalom központi pénzügyigazgatási szerveinek, mint azok. A Habsburg-kormányzat strukturális szabályainak érvényesülnie kell Erdélyben is — még ha a Guberniumot hatáskörének annyi csönkulása (és más természetű bővülése) után ugyanúgy Guberniumnak hívják a 19. században is, mint közvetlenül a Diploma Leopoldinum kiadása után. Ismételjük: azt, hogy mi maradhat meg az 1690—1848-i időszakban a fejedelmi kor kormányzati intézményeiből, a Habsburg-kormányzat igényei szabják meg. A Mohács előtti intézmények továbbélése, az 1526 és 1690 közt a királyi Magyarország és Erdély kormányzatában kialakult különbségek s végül a Habsburgok kormányzatfejlesztő politikájának kettős iránya (egységesítő tendenciák és alkalmazkodás bizonyos helyi tényezőkhez) — ezek együtt határozzák meg az 1690 és 1848 közti magyarországi és erdélyi államfejlődés egymással sajátos viszonyban levő görbéit.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

A) LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

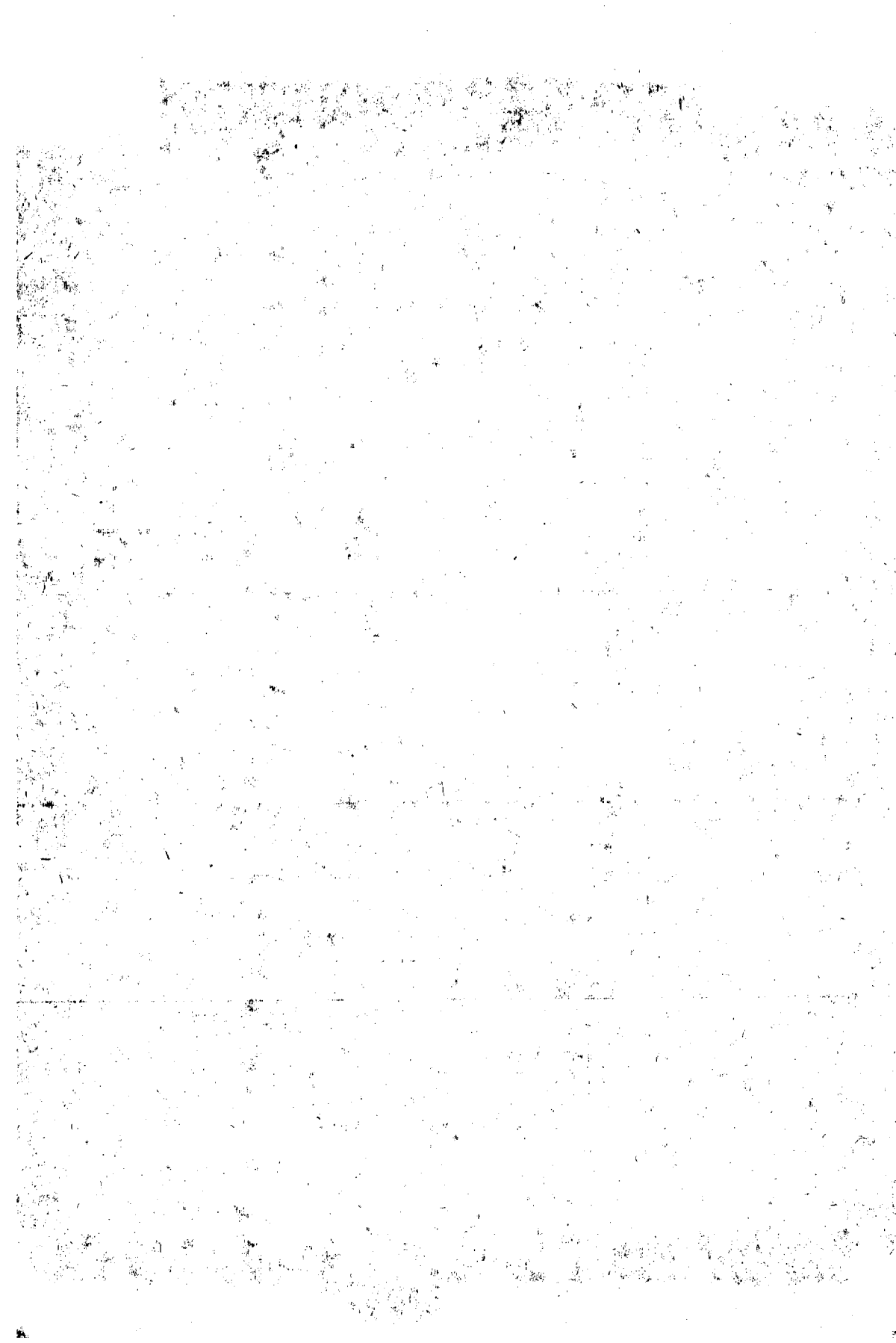
- A-gy.** = Országos Levéltár — Teleki család marosvásárhelyi levéltára — Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239)
- Barcsai-lt.** = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: Barcsai család levéltára
- BrÁL—Fr.** = Brassói Állami Levéltár Fronius-gyűjtemény
- BrÁL—Pr et I** = Brassói Állami Levéltár — Privilegia et Instructiones
- BrÁL—Schn.** = Brassói Állami Levéltár — Schnell-gyűjtemény
- BrÁL—St.** = Brassói Állami Levéltár — Stenner-gyűjtemény
- Bruck.-gy.** = Bruckenthal-múzeum (Nagyszeben): Bruckenthal-iratgyűjtemény
- BU** = Brassói Állami Levéltár nagyszebeni fiókja: Bischofsurkunden
- DÁL: K-lt.** = Dévai Állami Levéltár: Kemény-család levéltára
- Dés** = Kolozsvári Állami Levéltár: Dés város levéltára
- EFL** = Országos Levéltár — Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak — Erdélyi Kincstári Levéltár — Erdélyi Fiscalis Levéltár (F 234)
- Fb.** = Kolozsvári Állami Levéltár: Felsőbánya város levéltára
- Gy—K-lt.** = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: Gyulay—Kuun-levéltár
- Gyfv: Ly** = Országos Levéltár — Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak — Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára: Lymbus (F 12)
- Gyfv: Protocolla** = Országos Levéltár — Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak — Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára: Protocolla (F 2)
- Ikt.B-lt.** = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: iktári Bethlen család levéltára
- KA** = Brassói Állami Levéltár nagyszebeni fiókja: Kirchengemeindearchive
- K.B-lt.** = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: keresdi Bethlen-levéltár
- KJ: Dipl.** = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: Kemény József-gyűjtemény: Diplomatarium
- KJ: M** = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: Kemény József-gyűjtemény: Missiles
- K-lt.** = Kolozsvári Állami Levéltár: Kemény család levéltára
- KS-gy.** = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: Kemény Sámuel-gyűjtemény
- Kv.** = Kolozsvári Állami Levéltár: Kolozsvár város levéltára
- Kornis-lt.** = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: Kornis család levéltára
- MS-gy.** = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: Mike Sándor-gyűjtemény
- MTAK** = Magyar Tudományos Akadémia kéziratára
- MTgy** = Országos Levéltár — 1526 utáni gyűjtemény: (Múzeumi) Törzsgyűjtemény (R 224)
- MVH** = Marosvásárhelyi Állami Levéltár: Marosvásárhely város levéltára: Közigazgatási és bíraskodási iratok

- Mikó-lt. = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: Mikó család levéltára
- P.H-lt. = Marosvásárhelyi Állami Levéltár: Petrityevith Horváth család levéltára
- RAKL: Tgy = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: Törzsgyűjtemény
- RAKL: W-lt. = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: Wesselényi család levéltára
- Récsei-lt. = Román Akadémia kolozsvári fiókjának történeti levéltára: Récsei család levéltára
- Sz: U = Brassói Állami Levéltár nagyszebeni fiókja: szász universitas levéltára: Urkunden
- T-jl. = Országos Levéltár — Teleki család marosvásárhelyi levéltára: joglevelek (P 657)
- Thorma-gy. = Országos Levéltár — 1526 utáni gyűjtemény — (Múzeumi) Törzsgyűjtemény (R 224): Thorma-gyűjtemény
- Thorma-gy. = Országos Levéltár — 1526 utáni gyűjtemény — (Múzeumi) Törzsgyűjtemény (R 224): Thorma-gyűjtemény
- Tunyogi-gy. = Országos Levéltár — 1526 utáni gyűjtemény — Tunyogi Csapó József-gyűjtemény (R 210)
- U-sz. = Kolozsvári Állami Levéltár: Udvarhelyszék levéltára
- Zilah lt.-a = Kolozsvári Állami Levéltár: Zilah város levéltára
- ZU = Brassói Állami Levéltár nagyszebeni fiókja: Zunftsurkunden

B) PUBLIKÁCIÓK

- APO = Alvinczi Péter okmánytára I-III. Kiadta Szilágyi Sándor (I—II.), valamint Gergely Samu és Pettkó Béla (III.). (MHHD 14—15., 27.) I—II.: Pest 1870.; III.: Bp. 1887.
- Az erdélyi katholicizmus... = Bagossy Bertalan (stb.): Az erdélyi katholicizmus múltja és jelene. Dicsőszenmárton 1925.
- BDJ = Baranyai Decsi János Magyar históriája. Kiadta Toldy Ferenc. (MHHS 17.) Pest 1866.
- BJ: C = Bethlen János: Commentarii de rebus Transsilvanicis proximis ab obitu Gabrielis Bethlenii triginta quatuor annis gestis I—II. Bécs 1779—1780.
- BJ: H = Bethlen János: Historia rerum Transsilvanicarum ab a. 1662. ad a. 1673. producta, et concinnata I—II. Bécs 1782—1783.
- BK: BI = Benda Kálmán: Bocskai István. 1557—1606. [Bp. 1942.]
- EGy = Ember Győző: Az újkor magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp. 1946.
- EM = Erdélyi Múzeum
- EOE = Erdélyi Országgyűlési Emlékek I—XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875—1898.
- ETA = Erdélyi történelmi adatok I—IV. Szerk. Mikó Imre (I—III.) és Szabó Károly (IV.). Kolozsvár 1855—1862.
- ETT = Erdélyország történeti tára 1540—1613. I—II. Kiadta Kemény József és Nagyajtai Kovács István. Kolozsvár 1837—1845.
- FF = Forgách Ferenc magyar históriája. Közli Majer Fidé, bev. Toldy Ferenc. (MHHS 16.) Pest 1866.
- G: KO = A nagykarolyi gróf Károlyi-család oklevéltára I—V. Kiadta Géresi Kálmán. Bp. 1882—1897.
- HK = Hadtörténelmi Közlemények
- Hurm. = Hurmuzaki. Eudoxiu de: Documente privitoare la istoria Românilor. Bukarest 1887—
- Jac.J = Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602) Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Bónis György és Valentiny Antal. Kolozsvár 1947.

- JE: OKv = Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története I—III. kötetéhez I—II. I.: Buda 1870.; II.: Bp. 1888.
- Keczer A. = Keczer Ambrus naplója. Közli Tasnádi Nagy Gyula. (MHHS 33.) Bp. 1897.
- L: B-cs. = Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen család története. Bp. 1927.
- MGSz = Magyar Gazdaságtörténeti Szemle
- MHHD = Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria
- MHHS = Monumenta Hungariae Historica II. Scriptoroes
- MPE = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár I—XV. Szerk. Stromp László (I—X.) és Zsinka Ferenc (XI—XV.). Bp. 1902—1911., 1927—1934.
- MTT = Magyar Történelmi Tár
- PA: EK = Pécsi Anna: Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig. Bp. 1938.
- PFr: Kr = Pesty Frigyes: Krassó vármegye története I—IV. Bp. 1882—1884.
- Q.Krst = Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen I—VII. (melléklettel). Brassó 1886—1916.
- RD = Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Kiadta Szilágyi Sándor. (MHHS 8.) Pest 1867.
- Sz = Századok
- Szk. = Szamosközy István történeti maradványai I—IV. Kiadta Szilágyi Sándor. (MHHS 21., 28—30.) Bp. 1876—1880.
- SzK: GyL = Gyulafy Lestár feljegyzései. Kiadta Szabó Károly. (MHHS 31.) Bp. 1881.
- SzO = Székely Oklevéltár I—VII. Szerk. Szabó Károly és Szádeczky Lajos. Kolozsvár 1872—1898.
- SzS: ABG = Szilágyi Sándor: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Bp. 1872—1873.
- SzS: BGkpl = Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Kiadta Szilágyi Sándor. Bp. 1879.
- SzS: EÉK = Erdély és az északkeleti háború I—II. Közzétette Szilágyi Sándor. Bp. 1890—1891.
- SzS: OII.RGy = Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. Szerk. Szilágyi Sándor. (MHHD 23.) Bp. 1874.
- SzS: Rcsi = A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Szerk. Szilágyi Sándor. (MHHD 24.) Bp. 1875.
- SzS: R és P = Szilágyi Sándor: Rákóczy és Pázmány. Pest 1870.
- SzS: I.RGyK = Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1883.
- Th: TK = Történelmi kalászkok. Szerk. Thaly Kálmán. Pest 1862.
- TL = Történelmi Lapok. Szerk. Papp Miklós.
- TMÁO = Török—magyar-kori államokmánytár I—VII. Szerk. és jegyzetekkel ellátták Szilágyi Áron és Szilágyi Sándor. Pest 1868—1874.
- TML = Teleki Mihály levelezése I—VIII. Gergely Samu kiad. Bp. 1905—1926.
- TT = Történelmi Tár
- TZs: TM = Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig). Bp. 1972.
- UAD = Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez. Szerk. Kelemen Lajos. Kolozsvár 1913.
- V: BII = Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése I—II. Közrebocsátja Veress Endre. Kolozsvár 1944.
- V: BI—EK = Báthori István király levélváltása az erdélyi kormánnyal (1581—1585). Közrebocsátja Veress Endre. (MHHD 42.) Bp. 1948.
- V: Berz. = Veress Endre: Berzeviczy Márton (1538—1596). Bp. 1911.
- V: D = Veress, Andrei: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești I—XI. Bukarest 1929—1939.
- V: I = Veress Endre: Izabella királyné 1519—1559. Bp. 1901.
- VGyn = Cegei Vass György és Vass László naplói. Közli Nagy Gyula. (MHHS 35.) Bp. 1896.

NÉVMUTATÓ*

- Ádám Erasmus 185, 188, 199
 Alárd Ferenc 22, 52
 Alesius Dénes 281
 Ali bég (Apafi-kor) 91, 99, 140—42
 Alia Farkas 22, 391
 Almási István 188, 202
 Alsó János 142, 149, 151, 152, 157, 172, 177, 359, 361
 Alvinczi István 141, 335, 336, 357
 Alvinczi Péter prédikátor 357
 Alvinczi Péter ítélőmester 9, 130, 149, 157, 163, 166, 167, 170, 171, 294, 311, 318, 327, 328, 330, 349, 357—59, 361—63, 378
 Ambrus deák *l.* Mosdóssy Ambrus
 András Márton 22
 Angyalos (Angyalosi) János 357, 365, 373
 Angyalosi István 359
 Apafi-család 37, 40, 42, 382
 Apafi Anna 292
 Apafi Gergely 22, 391
 Apafi György 22, 42, 114
 Apafi István (I.), tanácsúr (1581—1582) 23, 391
 Apafi István (II.), tanácsúr (1668—1669) 23, 42
 I. Apafi Mihály fejedelem 7, 21, 25, 27, 32, 35, 38, 42, 66—100, 103—105, 109, 112, 124—48, 153—55, 157—60, 162—64, 168, 170, 171, 174, 175, 179, 180, 183, 188, 191, 196, 202, 203, 208, 214, 222, 232, 234, 244, 254, 271—78, 280, 281, 283—88, 290—96, 303, 308, 309, 313, 316, 335, 336, 338, 346, 347, 358, 374, 393, 399, 404, 405
 II. Apafi Mihály választott fejedelem 93, 143, 168
 Apafi Miklós 23
 Apor István 149, 151, 156, 157, 160, 163, 165, 167, 177, 277, 310, 311, 359, 361, 363
 Apor Lázár 59
 Árkosi Bálint 365, 375
 Árkosi János 188, 202, 204
- * Árkosi Mihály 188, 202, 204, 365, 375
  - Árkossi Máté 188, 204
  - Árkossy István 188, 204
  - Armbruster, Georg 23, 112, 137, 287
  - Aszalay Mátyás 185
  - Auner, Johann 316
- Bagdy György 23
 Bagotai Ferenc 171
 Bakó Lukács 365
 Bakos Gábor 118
 Baksa Ferenc 359
 Balásfi János 185, 187, 188, 200, 260
 Balásházy László 359, 361, 363
 Balási Ferenc 320
 Balassa Imre 67, 125
 Balassi Ferenc, tanácsúr (1613—1622) 23, 105, 325
 Balassi Ferenc főlovászmester 393
 Balassi Menyhárt 23, 37, 45, 337, 338
 Bálint segesvári bíró 36, 39
 Bálintffy István 334
 Bálintffy Kristóf 334
 Bálintt Zsigmond 149, 152, 165, 166, 177, 318, 383
 Balling János 56, 115
 Baló László 78, 80, 91, 133, 142, 145, 392
 Baló Mátyás 156
 Balog (Balogh) Boldizsár 149, 150, 152
 Balog László, az udvari gyalogok alkapitánya (1644) 340
 Balog László (Apafi-kor) 150, 152
 Balog Máté 89, 142, 254, 270, 308, 309, 392
 Bancsi Ádám 88
 Bándi Kovács István 165, 311, 318
 Bánffy család 37, 40, 42
 Bánffy Dénes 23, 33, 42, 44, 67—69, 71—73, 75—82, 88—92, 94, 99, 123, 125, 127, 129, 131—33,

* A névmutató nem tartalmazza a nagyobb és a kisebb kancellária írnokainak a 188—97. és a 365—72. lapon található névsorából azok nevét, akik máshol nem szerepelnek.

- 138—44, 146, 174, 270, 304, 309, 359, 361, 362, 377, 379, 404, 405
- Bánffy Farkas tanácsúr (1566—1589) 23
- Bánffy Farkas (Apafi-kor) 148, 149, 151, 160, 177
- Bánffy Gábor tanácsúr (1597—1600) 23
- Bánffy Gábor (Apafi-kor) 74
- Bánffy György (I.), tanácsúr (1575) 24, 339, 340
- Bánffy György (II.), tanácsúr (1658—1659) 24, 65, 340
- Bánffy György (III.), tanácsúr (1687—1690) 24, 127, 149, 151, 156, 157, 160, 166, 167, 171, 177, 311, 379
- Bánffy János 282
- Bánffy Pál tanácsúr (1575) 24, 100, 315, 391
- Bánffy Pál (Apafi-kor) 151
- Bánffy Zsigmond 24, 68, 74, 76, 78, 83, 84, 88, 90, 107, 124, 128, 129, 131, 134, 135, 139, 140, 356, 359, 361, 362, 377
- Barabás Péter 364, 365
- Barakonyi Ferenc költő 374
- Barakonyi Ferenc kisebb kancelláriai írnok 366, 374
- Baranyai Gergely 318
- Barcsai-család 38, 39, 40, 42
- Barcsai Ákos fejedelem 21, 23, 28, 31, 33, 34, 38, 44, 45, 61—66, 109, 110, 122—24, 188, 214, 227, 253, 269, 270, 272—74, 278, 284, 286, 288, 290, 292, 295, 298, 312, 313, 319, 356, 377, 397
- Barcsai András tanácsúr 23
- Barcsai András, Barcsai Ákos fejedelem testvére 123
- Barcsai Gáspár 40, 338
- Barcsai Mihály 23, 86, 137, 143, 148, 208, 287, 340, 359, 361—63, 393
- Barcsai Pál 168, 394
- Bárdi István 189, 200, 307
- Barkay Ambrus 189, 200, 202
- Bársony György 70
- Bártfai Szabó László* 9, 17
- Basarab, Matei (Matei-Vodă) 58—60, 117—22, 253
- Bassa Tamás 23, 63, 64, 145, 283, 286, 356
- Báthori-család 7, 37, 40, 42, 103, 322, 402
- Báthori András fejedelem 48, 52, 187, 198, 354, 402
- Báthori András tanácsúr (1556—1563) 24, 391
- Báthori András vajda 357
- Báthori Boldizsár 284, 402
- Báthori Gábor fejedelem 20, 21, 29, 49, 105, 106, 108, 109, 113, 198, 261, 272—74, 277, 278, 282, 283, 285, 295, 296, 298, 321, 381, 402, 403, 414
- Báthori György 24
- Báthori István (I.), fejedelem, lengyel király 9, 24, 27, 30, 37, 38, 47, 48, 50—52, 102, 113, 198, 219, 220, 271—73, 280—84, 288, 291, 324, 402, 405, 409
- Báthori István (II.), Várad főkapitánya és főgenerális 24, 337, 338
- Báthori István országbíró 114, 184
- Báthori Kristóf 19, 48, 50, 106, 114, 278, 280, 281, 288, 295, 332, 357, 392, 402
- Báthori Zsigmond fejedelem 19, 26, 27, 30, 33, 34, 45, 48, 49, 104, 106, 111, 182, 187, 198, 226, 271, 272, 274, 275, 280, 288, 312, 401, 402
- Báthori Zsófia 60, 122, 123, 253
- Batizi János 294, 330, 349
- Batthyány Orbán 23
- Bebek Ferenc 24, 47, 106
- Beckmann, Hermann 185
- Bedő István 24
- Bedőházy Tamás 327, 365, 366, 373
- Békes Gáspár 9, 25, 27, 38, 45, 51, 303, 321, 322, 401
- Békes László 25
- Békessi Márton 359
- Béldi család 37, 40, 43, 163
- Béldi Dávid 163
- Béldi Kelemen 25, 105, 163
- Béldi Pál (1547) 359, 361
- Béldi (1583) 303
- Béldi Pál tanácsúr (1662—1678) 9, 26, 32, 45, 68—72, 76, 77, 79, 81, 83, 84, 91, 92, 105, 126, 128, 129, 131—34, 136, 138, 140—42, 144, 145, 298, 304, 309, 310, 321, 322, 338, 394, 405
- Béldi Pálné 70, 127, 280
- Béldi Zsuzsanna I. Wesselényi Pálné
- Belényessy Ferenc 129, 189, 327, 328
- Benedeki Vazul 333
- Benkner, Johann (I.), tanácsúr (1556) 24, 39
- Benkner, Johann (II.), tanácsúr (1613—1618) 24, 39, 107
- Benkner, Mark 185, 186, 189, 200
- Beöleöny Gáspár 185, 187—89, 199, 200, 296
- Bernáld Balázs 24
- Bernardffy János 185—87, 189, 201, 255, 260
- Bertakuit Miklós 393
- Berzeviczy család 38
- Berzeviczy Edmund* 17
- Berzeviczy Egyed* 17
- Berzeviczy Márton 9, 24, 37, 44, 185, 187, 253, 295, 409
- Bessenyei Zsigmond 85, 136
- Bessenyei János 359
- Beszerményi (Böszörményi) István 189, 201, 202
- Bethlen-család 37, 115, 362, 382, 403, *l. még* bethleni, keresdi, iktári Bethlen-család
- Bethleni Bethlen-család 9, 40, 42, 43

- Bethlen Elek 24, 43, 86, 87, 103, 127, 137, 138, 144, 146, 148, 158, 159, 163, 167, 170, 177, 183, 311
- Bethlen Farkas (I.), tanácsúr (1542—1548) 24
- Bethlen Farkas (II.), tanácsúr (1614—1618) 24, 25, 271, 339
- Bethlen Farkas (III.), tanácsúr (1664—1679) 24, 35, 43, 44, 68, 77—79, 83, 84, 90, 92, 103, 126, 128—30, 132, 134—36, 140, 142, 143, 147, 173, 182—84, 203, 268, 309, 313, 393
- Bethlen Ferenc 9, 25, 45, 103, 106, 216, 270, 276, 295, 359, 361, 362, 391, 393, 394
- Bethlen Ferencné 136
- Bethlen Gábor fejedelem 5, 7, 13, 16, 20, 25, 26, 29—31, 33, 38, 40, 45, 48, 51, 53, 101, 105—107, 113, 114, 118, 138, 186, 198, 199, 202, 203, 206, 210, 212, 219, 223, 227, 239, 271—75, 277—79, 282—84, 286, 287, 290, 295, 298, 300, 320, 322—24, 326, 337—40, 346, 359, 362, 396, 399, 403, 414, 416
- Bethlen Gergely (bethleni) 25, 43, 86, 103, 127, 135—37, 143, 156—60, 164, 166, 167, 170, 176, 177, 183, 311, 317, 319, 359, 361, 362
- Bethlen Gergely (keresdi) 25, 40
- Bethlen Gergely (iktári) 25
- Bethlen György 25, 40
- Bethlen István fejedelem 20, 25, 40, 45, 50, 53—56, 58, 60, 67, 115, 116, 197, 275, 278, 279, 281, 284, 288, 289, 292, 300, 323, 324, 338, 339, 354, 404, 414
- Bethlen István, ifj. 30, 320
- Bethlen János 9, 24, 25, 43, 44, 65, 68, 69, 71—73, 75—84, 88—91, 94—96, 99, 124—31, 133, 134, 138—45, 182—84, 203, 208, 250, 268, 278, 298, 309, 310, 313, 316, 317, 322, 359, 361, 362, 393
- Bethlen Miklós 9, 25, 43, 76, 79, 83, 148, 149, 151, 152, 157, 164, 167, 170, 171, 177, 178, 310, 317—19, 359, 361, 362
- Bethlen Pál 148—51, 177, 359, 361
- Bethlen Péter 30, 115
- Bethlen Sámuel 151
- Bethlen Zsófia *l. özv. Gáspár Jánosné*
- Béthune lengyelországi francia követ 135
- Bik Sándor 65
- Biró István 365
- Biró Vencel* 9, 17
- Blandrata György 26, 37, 281
- Bocskai-család 37
- Bocskai Erzsébet 332, 392
- Bocskai György 26
- Bocskai István fejedelem 16, 24, 26, 27, 33, 45, 50, 113, 133, 137, 187, 198, 222, 235, 269, 275, 278, 300, 314, 321—23, 337, 338, 396, 402, 414
- Bocskai Miklós 114, 403
- Bodi Gáspár 357
- Bódogfalvi Mihály 309
- Bodoni György 359
- Bodoni István 26
- Bodoni Mihály 364
- Boér Zsigmond 293
- Bogádi András 253
- Bogáthi család 37
- Bogáthi Menyhért 26, 28, 295
- Bogáthi Miklós 26, 269
- Bogdány Ferenc 321—23
- Boham tábornok 135
- Bojti Gáspár 291
- Boldvai Márton 141, 359
- Bonzidai János 334, 335
- Bónis György* 11, 18
- Borbély György 16
- Bornemisza Boldizsár 26, 52, 295, 307, 312
- Bornemisza Farkas 26
- Bornemisza János 26, 38, 115
- Bornemisza Miklós 52
- Bornemisza Pál generális 55, 56, 117, 118, 270, 326, 338—40
- Bornemissza Anna 86, 95, 292—95, 330
- Bornemissza Gergely 314
- Bornemissza György 359, 361
- Bornemissza Pál komornik inas 334
- Boronkai Ferenc 321, 322
- Boronkay János 316
- Borosnyai András 366, 375
- Borosnyai Gergely 311, 366, 375
- Borsoló János 357, 366, 373, 377
- Borsos Tamás 359, 362
- Brandenburgi Katalin 20, 21, 53, 58, 103, 185, 304, 324
- Brankovici, Sava 281
- Brankovics György 9
- Brassai János kancelláriai titkár 185
- Brassai János nagyobb kancelláriai írnok 189, 202
- Brutus János Mihály 185, 187
- Buda János 150, 152
- Budai Péter 75, 145, 308—10, 313
- Budaki János 316
- Buday János 359
- Büdöskuti Boldizsár 171
- Cantacuzino, Matei 96
- Carafa, Antonio 97, 127, 154, 157, 161, 163—70, 178, 180
- Cercel, Petru (Petru-Vodá) 52, 288
- Chechey (Tethey, Thethey) Lőrinc 359, 362, 363, 379
- Chernel Pál 125
- Chrodsnýsky Bálint 334

- Chronk (Chorogh) Márton 306, 312, 357, 358, 363, 364, 366, 373
 Christoph, Johann 317
 Cob, Wolfgang 125
 Constantin-Vodă 123
 Czajberth, Elias 344, 345
- Csáky család 39, 40, 43
 Csáky Anna *l.* Prépostvári Zsigmondné
 Csáky Dénes 26, 40, 391
 Csáky Gábor 177
 Csáky István (I.), tanácsúr (1600—1602) 26, 39, 50, 187, 251, 269, 272, 298, 398
 Csáky István (II.), tanácsúr (1630) 26
 Csáky László 69, 83, 134, 135, 154, 159, 172, 175
 Csáky Mihály 26, 37, 39, 43, 44, 181, 183—85, 269, 322, 401
 Csanády Demeter 185—87, 189, 201, 202
 Csanády János 185, 186, 189, 201, 202, 325, 326
 Cseffeil László 55, 121, 357, 358, 377, 410
 Csepregi Mihály 138
 Cserei Farkas 321, 322
 Cserei Mihály 307, 308, 316
 Cserei Miklós adóperceptor 308
 Cserei Miklós komornik deák 334
 Cserényi Farkas 26
 Cserepovics Miklós 26
 Cserményi Mihály 138, 139
 Csernátóni kollégiumi professzor 135
 Csernátóni nagyobb kancelláriai írnok 204
 Csernátóni Ferenc 190, 204, 258
 Csernátóni György 190, 204
 Csernátóni István (I.), nagyobb kancelláriai írnok (1612) 190, 204
 Csernátóni István (II.), nagyobb kancelláriai írnok (1655—1663) 190, 204
 Csernátóni István, ifj. 190, 204
 Csicsói György 190, 201
 Csomortáni Tamás 26
 Csulay György 116, 219
 Csúti Gáspár 392
- Daczó család 303
 Daczó Bernát 359, 361
 Daczó Ferenc 316
 Daczó György 166, 347
 Daczó János 78, 90, 148, 150, 151, 359, 361
 Daczó Pál 359, 361
 Dállyai Ferenc 318
 Dániel deák 332
 Daniel Ferenc 316, 319, 359, 361
 Daniel István 147, 149, 150, 151, 155, 167, 359, 361
 Daniel János 117, 392
- Daniel Mihály (I.), háromszéki királybíró 272, 359, 361
 Daniel Mihály (II.), Apafi-kor 147, 148, 150, 151, 359, 361
 Dávid deák 320
 Dávid János 378
Deák Farkas 9, 17, 102, 103
 Debreczeni János (Debreczeni S. János?) 190, 201, 203
 Debreczeni Tamás 105, 272, 325—28, 347
 Décsei János 312
 Décsey Pál 307, 312, 359
 Deli Farkas 326, 327
 Deli, Michael 149
 Dengeleghi Mihály 26, 37
 Dengelegi Balázs 190, 202
 Dési István (I.), nagyobb kancelláriai írnok (1599—1610) 190, 201, 202
 Dési István (II.), nagyobb kancelláriai írnok (1641—1642) 258
 Dévai Nagy Pál 340, 341
 Dióssi Gáspár 282, 309, 317, 364
 Dobai György 312
 Dobay János 306, 312
 Dobolyi Bálint 318, 319, 333
 Dobszai István 357, 377
 Dobszay János 359
 Dóczy András 52
 Dolhai György 279
 Dombay Máté 190, 202
 Dombai hadnagy 159
 Domokos János 308
 Donáth Mátyás 171, 179
 Drauth, Georg 148, 177
 Drauth, Mark 151, 171
 Duca-Vodă 95, 145, 154, 171, 173, 289
 Dunod, Antidius jezsuita, császári diplomata 149, 170
- Ebeni István 23, 26, 71, 72, 124, 222, 270, 338, 359, 361, 362, 393
Ember Győző 5, 8—11, 15—18, 302, 304, 406, 411
 Eössy András 33
 Erdélyi György 141
 Erdélyi István 27, 55, 118, 356
 Erdő Tamás 316
 Erdős Mihály 190, 202
 Érsekújvári András 190, 203, 266
 Érsekújvári Mihály 190, 202, 203
 Érsekújvári Sámuel 190, 203
 Eszterházy Miklós 54, 55, 115, 116, 118, 121, 211, 253, 414
 Eszterházy Pál 70, 127

- Fábián István 308
 Fajgel Péter 85, 135
 Falkenhain császári tiszt, főhadbiztos 167
 Farkas Fábián 85, 133
 Farkas Miklós 27
 Farna Mihály 334
 Fejérvizi Péter 334
 Felvinczi Zsigmond 163
 I. Ferdinánd német-római császár, magyar és cseh király 15, 47, 100, 184, 298
 II. Ferdinánd német-római császár, magyar és cseh király 115
 III. Ferdinánd német-római császár, magyar és cseh király 56
 Ferencz Gábor 186, 187, 191, 201, 202, 316
 Ferenczi Gábor 317
 Fileky Mihály 131
 Fileky Mihályné 75, 131
 Filstich család 70, 253
 Filstich, Michael 149, 168
 Fleischer, Andreas 27, 32, 76, 80, 81, 90, 130, 132, 133, 139, 140, 142, 271, 298
 Fodor család 349
 Fodor Balázné 279
 Forgách Ferenc 9, 27, 37, 181, 84, 269
 Forgách Zsigmond 52
 Forró Miklós 27, 315, 341
 Forró Pál 359
 Forval francia tiszt 84
 Fosztó Menyhért 308
 Földvári Ferenc 151, 152
 Földvály Bálint 357
 Frank, Valentin 27, 105, 167
 Fráter György 21, 22, 27, 31, 47, 182, 184—86, 321—23, 344, 352, 357, 401
 Fráter István 86, 94
 Fráter István 27, 185, 187, 357
 Fráthay Gergely 359
 Fuchs, Johann 27
- Gábor deák 185
 Galambfalvi Gergely 367, 375
 Galambfalvi György 191, 204, 367, 375
 Galambfalvi János 191, 204
 Galambfalvi Mihály 191, 204
 Gálffy János 9, 27, 30, 37, 38, 44, 191, 201, 321—23, 344, 391, 409
 Gálfi, a bűjosók portai ügyvivője 137
 Gárdonyi Albert 9, 17
 Gáspár János 392
 Gáspár Jánosné, özv. (Bethlen Zsófia) 114
 Gávay család 280
 Gávay Péter 359, 361
 Gazdag Sándor 191, 202
- Geleji Katona István 291
 Gencsy László 377
 Geőcz Pál 254
 Gerendi Antal 27
 Gerendi János 307, 312, 314, 316, 319, 359, 361
 Gerendi Márton 392
 Gergel csasz 52
 Gerőcz Hiripy György 333
 Geszti Ferenc 40, 45, 314, 337, 338
 Ghica, Grigorie (Ghica-Vodă) 80, 95, 96, 99, 145, 146, 268, 288
 Ghica-Vodă felesége 96, 145
 Ghillányi Gergely 35, 72, 89, 208, 308, 325
 Ghyczy János 9, 24, 27, 52, 337, 338
 Gidófalvi Gábor 191, 204
 Gidófalvi Sámuel (I.), nagyobb kancelláriai írnok (1631—1633) 191, 204
 Gidófalvi Sámuel (II.), nagyobb kancelláriai írnok (1664—1673) 191, 204
 Gothárd Jakab 274
 Gotzmeister, Kolomann Franz 27, 285
 Görgei Jób 392
 Grauss, Andreas 318
- Gyalokay Jenő* 9, 17
 Gyarmathi Gergely 316, 319, 334, 352
 Gyarmathi János 191, 203
 Gyarmathy Imre 191, 203
 Gyarmathy Ferenc 191, 202, 203
 Gyarmaty Imre 203
 Gyerőffy család 37, 40, 43
 Gyerőffy György tanácsúr (1613—1618) 27, 1.
még Gyerőffy János tanácsúr
 Gyerőffy György (Apafi-kor) 148—51, 166, 359, 361, 379
 Gyerőffy János 316
 Gyerőffy János tanácsúr (1614—1615) 295
 Gyerőffy Mihály 27, 315
 György segesvári polgármester 36, 39
György Lajos 390
 Győri István 206
 Gyulafehérvári Pál 191, 201, 203, 333
 Gyulaffi család 37, 41
 Gyulaffi László (I.), tanácsúr (1570—1579) 27
 Gyulaffi László (II.), tanácsúr (1605) 26—28, 50, 254
 Gyulaffi László (Apafi-kor) 85, 131, 149, 151, 159, 160, 171, 177
 Gyulaffi László (I. Rákóczi György kora) 56, 117
 Gyulaffi Lászlóné 117
 Gyulaffi Lestár 185, 187
 Gyulaffi Sámuel 27
 Gyulay család 41

- Gyulay Ferenc tanácsúr 27, 95, 145, 149, 151, 155, 163, 164, 171, 179, 183, 383
 Gyulay Ferenc váradi főkapitány 252, 392
 Gyulay Mihály 27, 41
 Gyulay Pál 9, 11, 27, 37, 38, 41, 44, 321, 322, 409
- Hagymási Kristóf 27, 37, 45, 288, 337
Hajnal István 10
 Haller család 38, 39, 41—43, 313
 Haller Gábor (I.), tanácsúr (1605—1607) 26, 28, 275, 314, 321, 322, 345
 Haller Gábor (II.), tanácsúr (1653—1663) 28, 33, 45, 63—65, 211, 269, 338, 356, 359, 361, 362
 Haller István 28, 45, 55, 56, 58, 59, 63, 114, 116—18, 356
 Haller János 28, 31, 78, 83, 84, 93, 125, 126, 131, 134, 140—42, 144—47, 160, 163, 170, 172, 178, 179, 278, 310, 311, 321, 322
 Haller Mihály 275
 Haller Pál 28, 78, 81, 83, 84, 86, 131, 132, 134, 138, 164, 310
 Haller Péter 28, 38, 43, 352
 Haranglábi Zsigmond 149—51, 155, 310, 360, 361
 Harina Miklósné, özv. 283
 Harsányi Jakab 191, 203, 269, 270
 Hartányi András 82
 Hasszán pasa 86
 Hatházi magyar bujdosó tisz 160
 Haupt, Johann 28, 100, 148
 Házi János 205
 Hedri Benedek 294
 Hegyesi István 74, 149—51, 364, 365, 367, 373
 Hegyessy Mihály 28
 Hegyemei Ferenc 137
 Heister, Donat 97, 162, 170, 179, 254
 Hekler, Mathias 281
 Henter András 177
 Henter Ferenc 311
 Herczegszöllösi János 191, 201
 Heriza havasalföldi ellenfejedeleme 288
 Hermann, Lucas 281
 Hermann, Michael 23, 28, 39
 Herschel (Hirscher), Valentin 316
 Herschell, Johann 288
 Hidy György 182, 185, 269
Hodor Károly 8, 17, 253, 377
 Hmelnickij, Bogdan 123, 254
 Homonnai Bálint 402
 Homonnai György 110, 111
 Horanoczi János 334
 Horvát Péter 333
 Horváth Dédi Péter 316
 Horváth család 119
 Horváth Ferenc 311
- Horváth Imre 191, 202
 Horváth Kozma I. Petriyevith Horváth Kozma (Apafi-kor)
 Horváth László 175
 Horwath György 332
 Houchin császári tisz 254
 Huet, Albert 28, 314
 Huet (Syweg), Georg 28
 Huszár István 393
 Huszár Mátyás 28, 105, 360—62, 393—95
 Husszain pasa 118
- Ibrányi Mihály 120
 Ifjú János 28
 Iktári Bethlen-család 40, 42, 43
 Illésházy Gáspár 115
 Illyefalvi Mihály 192, 202
 Illyei László 192, 201, 202
 Illyéssy Gáspár 360
 Imreffy János 28, 44, 182—84, 269
 Inczédi család 204
 Inczédi György 164, 183, 192, 201, 202
 Inczédi Mihály 129, 146, 149, 150, 152, 183, 192, 201, 203, 254
 Inczédi Pál 149, 151, 327, 360, 361
 Inczédi Péter 131, 192, 201, 334, 335
 Ispán Ferenc 76, 77, 85
 Ivan-Vodá 58
 Izabella magyar királyné 19, 26, 47—50, 52, 101, 106, 108, 182, 184—86, 227, 247, 271, 273, 280, 282, 284, 311, 315, 323, 352, 401
- Jacobinus Bernát 181
 Jacobinus János 11, 40, 181—85, 187
Jakab Elek 9, 17
 Jakcsi György 28
 Jakó György 360
Jakó Zsigmond 8, 10, 11, 17, 38, 406, 407, 410, 411, 413
 János deák 316, *l. még* Kolozsvári János
 János Kázmér lengyel király 63, 122
 János Zsigmond választott magyar király 15, 19, 26, 28, 41—43, 45, 48—52, 103, 108, 281, 282, 288, 290, 307, 311, 315, 322, 401
 Jármai Mihály 333
 Jeddi Péter 334
 Jenei Miklós 11, 250
 Jeremia göröghitű pap 281
 Jezernýczky János 333
 Jó Mihály 318
Jókai Mór 95
 Jósika Gábor 151, 171
 Jósika István 28, 44, 48, 181, 183—85, 187, 269, 337, 338, 351

- Jósika István (Apafi-kor) 150, 151
 Józsa István 83, 134
 Juszuf aga 54, 115
- Kabos Gábor 149—52, 164, 180, 318
 Kakas István 185, 187, 316, 334, 335, 351
 Kákoni István 29, 100, 321—23, 325
 Kákoni János 334
 Kálnoki, család 362, 408
 Kálnoki Bálint 316, 360—62
 Kálnoki Farkas 150, 151, 360—62
 Kálnoki Mihály 360—62
 Kálnoki Péter 360—62
 Kálnoki Sámuel 150, 151, 165, 178, 317, 318
 Kamuthy család 37, 41, 42, 43
 Kamuthy Balázs 28, 45, 113, 319—24, 344
 Kamuthy Farkas 29, 45, 102
 Kapy család 37, 41, 43, 163
 Kapy András 29, 320, 325
 Kapy Gábor 163
 Kapy György 29, 65, 67, 68, 74, 83, 84, 91, 92, 108, 124, 128, 129, 134, 141, 310, 356
 Kara Musztafa 83
 Karkai Veres Dávid 411
 Karkay János 192, 202
 Károly Gusztáv svéd király 63, 122, 254
 Károlyi István 310
 Károlyi László 75, 131
 Károlyi Zsuzsanna 403
 Kassai Ferenc 109, 308, 312, 325, 326, 360, 361, 363, 377, 391, 394, 410
 Kassai István 29, 37, 38, 44, 54—60, 115—22, 182, 183, 185, 187, 188, 211, 252, 322, 357, 358, 360, 364, 377, 393, 409
 Kászoni Márton 76, 77, 125
 Káthay Mihály 33, 182—84, 269
 Katona Mihály 125
 Keczei András 148
 Keczei István 318
 Keczer Ambrus 68
 Keczer Menyhért 85
 Kékedi Péter 185
 Kékedi Zsigmond 25, 30, 37, 55, 57, 58, 255, 391, 393, 394
 Kellemes Mihály 52
 Kemény-család 37, 41—43
 Kemény Boldizsár tanácsúr (1613—1629) 29, 53
 Kemény Boldizsár (Rákóczi-kor) 151
 Kemény Ferenc 292
 Kemény János tanácsúr (1556—1558) 29
 Kemény János fejedelem 9, 21, 25, 27, 29, 31, 35, 42, 43, 45, 55, 58, 61, 62, 64—66, 103, 105—107, 112, 118, 121—24, 183, 196, 214, 222, 230, 267, 270, 272, 276, 284, 292, 308, 321, 322, 325—27, 337—40, 342, 353, 360, 361, 393, 395, 415
 Kemény János (Apafi-kor) 150, 151, 171, 360, 361
 Kemény Jánosné (Lónyai Anna) 70, 127
 Kemény Simon 35, 103
 Kemény Simonné 70, 127
 Kende Gábor 84—86
 Kendeffi János 150, 151, 360, 361
 Kendi János 298
 Kendi János ítélőmester 130, 290, 292, 307, 312, 327, 328, 357, 358, 360—62, 368, 373
 Kedy család 37, 41—43
 Kedy Antal 29, 42, 106
 Kedy Ferenc (I.), tanácsúr (1542—1548, 1556—1558) 29, 42, 106
 Kedy Ferenc (II.), tanácsúr (1575—1594) 29
 Kedy Gábor 314
 Kedy István 29, 44, 106, 182—84
 Kedy Sándor 27, 29, 47, 112, 185, 187, 314, 321—23
 Kénosi Ferenc 298, 364, 365, 381, 390
 Keresdi Bethlen-család 40, 42
 Keressy (Kőrössy, Kewressy) Ferenc (András) 30, 106, 391
 Keresztessi család 37, 41, 43
 Keresztessi Ferenc 30, 68, 88, 126, 128, 130, 356
 Keresztessi István 360, 361
 Keresztessi Pál 30, 275, 356
 Keresztessi Sámuel 43, 150, 151, 169, 177, 360, 361, 363
 Keresztúri Demeter 192, 203
 Keresztúri György 185
 Keresztúri János 150—52
 Keresztúri Kristóf 26, 30, 38, 45, 106, 269, 314, 392
 Keserű János 108, 325, 326
 Kinán pasa 117, 120, 122
 Király Albert 339
 Királyfalvy János 185, 187, 192, 201, 364
 Kis (Péter vagy Ambrus) 30
 Klobusiczky Pál 85, 87
 Kohn Sámuel 9, 17
 Kolozsvári Bálint 192, 202
 Kolozsvári Gellyén Imre 316
 Kolozsvári János 192, 201, 202, 316, 319, 364
 Kolozsvári Márton 316, 318, 357
 Komáromi János 87
 Komornik, Paul Karl 168—70
 Koncz András 334
 Kopaz István 308, 317
 Korda Zsigmond 279
 Kornis család 37, 41—43
 Kornis Boldizsár 30, 44, 45, 109

- Kornis Farkas 288
 Kornis Ferenc 30, 43, 107, 275, 278, 279, 294, 308
 Kornis Gáspár tanácsúr 30, 45, 52, 314, 337, 338
 Kornis Gáspár (Apafi-kor) 43, 69, 141, 148, 298, 309
 Kornis János 296, 394
 Kornis Mihály 280, 307, 312, 315
 Kornis Miklós 30, 360, 361
 Kornis Zsigmond 30, 42, 43, 45, 51, 55, 58, 59, 101, 117—20, 270, 280, 287, 320, 337, 338
 Kósa Mátyás 360
 Kovács György 276
 Kovács István főperceptor 310, 313
 Kovács István (Debreczeni Kovács István, Kovács Debreczeni István) komornik 334
 Kovacsóczy család 41, 43
 Kovacsóczy Farkas 9, 30, 37, 38, 44, 45, 105, 181, 183, 184, 219, 269, 322, 409
 Kovacsóczy István 29, 30, 37, 38, 44, 53, 54, 182, 183, 185, 187, 199, 322, 377, 410
 Kozárvári Ferenc 308
 Kökényesdi György 83, 84, 86, 134, 136
 Köleséry Mihály 364
 Köleséry Sámuel, id. 291
 Kőműves János 271
 Köpeczi György 368, 375
 Köpeczi János, Apafi udvari orvosa 374
 Köpeczi János kincstári ügyész 365
 Köpeczi János (I.), nagyobb és kisebb kancelláriai írnok (16. sz.) 193, 204, 368, 375
 Köpeczi János (II.), nagyobb és kisebb kancelláriai írnok (17. sz.) 193, 204, 368, 374, 375
 Köpeczi Mihály 193, 204
 Köpeczi Tamás 193, 204, 368, 375
 Kőrösi Istvánné 279
 Kőröspataki B. János 193, 203
 Kőrössy István 60, 120, 211
 Kövér Gábor 227, 334
 Krausz János 185, 210
 Kubinyi László 85
 Kucsuk pasa 90
 Kún Gergely 360, 361
 Kún Gotthárd 56
 Kún István 283
 Kún István (Apafi-kor) 74, 151, 360, 361, 380
 Kún Lázár 31
 Kuthy István 193, 202

 XIV. Lajos francia király 83, 135, 172
 Lázár György 31, 37, 38, 44, 65, 356—58, 360—62, 409
 Lázár Imre 315, 360—62
 Lázár István 340, 341

 Lázár Miklós 8, 9, 17, 22—24, 27, 29—34, 100—109, 112, 360, 379
 Léczfalvi Márton 193, 204
 Léczfalvi Mihály 193, 204
 Léczfalvi Péter 193, 204
 Léczfalvi Sámuel 193, 204
 Lencsés György 332, 333, 351, 352, 392, 411
 Leon-Vodá 59
 Leslie császári tábornok 136
 Lessenyei Nagy Ferenc 82
 Lessenyei Nagy Mihály 82
 Lipcsei György 88, 141, 174, 310, 313, 342
 I. Lipót német-római császár, magyar és cseh király 76, 82, 83, 85, 125, 131, 135, 163, 164, 168, 170, 178
 Lisibona család 277
 Lisibona, Gerard 277, 283, 335
 Lisztius Ferenc 283
 Lónyai család 31
 Lónyai Anna I. Kemény Jánosné
 Lónyai Zsigmond 31, 37, 56, 108
 Lorántffy Zsuzsanna 54, 291, 392
 Lotharingiai Károly 161, 166, 171
 Lubomirsky, Jerzy 64, 254
 Luczai László 318
 Lugossy Ferenc 150, 152, 173, 183, 186, 187, 199, 377
 Lukács deák 316, 334
 Lukinich Imre 9, 15, 17, 18, 25, 102
 Lupu, Vasile 58—60, 117—21, 123, 203, 253
 Lutsch, Johann 31, 39
 Lynczagh János krónikairó 374
 Lynczagh János kisebb kancelláriai írnok 369, 374

 Machiavelli, Niccolò 62
 Macskási Boldizsár 31, 69, 80, 87, 93, 145, 148, 150, 151, 160, 166, 168, 169, 287, 310, 311, 318, 360—62
 Macskási Ferenc 55, 340
 Máhuly Miklós 318
 Majer Fidél 17
 Majtényi András 205, 267
 Makai Mihály 334, 335
 Makay János 185
 Makó György 31, 37
 Maksai Balázs 360, 361
 Maksai Ferenc 316, 319, 360, 361
 Maksay Ferenc 150, 152, 166, 318
 Malaspina pápai követ 52
 Málusz Elemér 8
 Marchisio császári tiszt 165
 Mária Krisztina főhercegnő 20, 30, 187, 210, 392
 Márkosfalvi András 193, 203, 204

- Márkosfalvi Márton 185, 187, 188, 193, 201, 202, 204, 270
Máté mester 357
Matkó Vásárhelyi István 283
Maull, Bartholomaeus 341
Maurer 121
Mavrocordat portai főtölmács 93, 138
Mekcsey László 357
Meltzer, Andreas 270, 308
Memhed csasz 52
Mészáros István 75
Mezei István 296
Mezey Mihály 185
Mihályffy Tamás 280
Mikes család 37, 41—43, 57, 117, 304
Mikes János 57
Mikes János kövári alkapitány 293
Mikes Kelemen 31, 35, 69, 74, 86, 107, 135, 137, 141, 143, 148, 183, 311, 317, 356—58, 360—62, 377, 408
Mikes Mihály 31, 40, 44, 123, 124, 182—84, 254, 340, 360—62
Mikes Pál 150, 151, 165, 166
Mikó Ferenc 31, 37, 45, 269, 321, 322, 324, 392
Mikó István 148, 150, 152
Mikó Miklós 308, 360, 361
Mikola család 37, 41—43
Mikola Ágnes 163
Mikola Ferenc 31
Mikola János 31, 321—23, 356
Mikola László alhelytartó 31, 41, 43
Mikola László (Apafi-kor) 163
Mikola Zsigmond 28, 31, 310, 317
I. Miksa német-római császár, magyar és cseh király 52
Mindszenti Benedek 32, 295, 307, 312, 325
Miskei István 193, 202
Mogyorósy János 386
Moharem tihaja 88
Mojzes János 206, 267
Mosdóssy Ambrus (Ambrus deák) 325, 326
Movila-Vodă, Alexandru 53
Movila, Ivan 58, 118
Mráz (Zimányi) Veronika 5
Nadányi János 130, 135
Nadányi Mihály 357, 358
Nádudvari János 147
Nagy András 32, 38, 108
Nagy István 150, 152
Nagy Máté 306, 312
Nagy Menyhárt 360
Nagy Pál, az udvari gyalogok kapitánya 55, 118
Nagy Pál, petki (Apafi-kor) 150, 152, 155, 167, 171, 172, 177, 178, 254, 311
Nagy Péter 321, 322, 334
Nagy Tamás 32, 77, 79, 91, 132, 139, 142, 144, 356
Nagysinki János 318
Nagyszegi Gábor 159
Nalácsi család 41
Nalácsi András 150, 151, 165, 167, 360, 361
Nalácsi István 32, 38, 39, 41, 45, 79, 81, 83—86, 89, 90, 93, 109, 127, 129, 134—36, 141, 164, 183, 186, 208, 274, 279, 287, 295, 299, 310, 311, 360, 391, 393
Nalácsi Lajos 394
Náprágyi Demeter 32, 37, 39, 45, 181—84, 269
Nemes család 41
Nemes János 32, 68, 86, 89, 90, 101, 126, 135, 139, 143, 147, 148, 165, 166, 277, 287, 310, 317, 318, 344, 360—62
Nemes Lénárt 116
Nemes Tamás 360, 361
Nemessányi Bálint 135
Némethi Gergely 32, 38
Nysoczky, Stanislaw 32
Nyári Benedek 32, 37
Oklocsányi Pál 165
Ollárius vaskohi rationista 294
Olosz Ferenc 14, 72, 73, 128, 129, 142, 155, 161, 170, 254, 285
Ombozy Miklós 32, 315
Orbán Ferenc 360
Orlai Miklós 85, 159
Ormánkeőzy Gergely 185, 187, 199
Ötves István 177
Paar család 250
Paar, Franz 250
Paar, Mark Anton 250
Pál deák 334
Pálfi István 309
Pálfi Miklós 308
Páll János 317
Palóczy Boldizsár 32
Pálóczy Horvát János 182, 186, 188
Panajot portai főtölmács 91, 131
Panithi János 194, 202
Pap András 392
Pap Márton 274
Pápai Pál 334
Paskó Kristóf 72, 88, 89, 96, 139, 145
Patai Máté 364

- Pataki István 291
 Péter János 76, 154, 163, 175
 Pathay Sámuel 185
 Patkó János 194, 202
 Pávai Gergely 369, 375
 Pávai István 194, 204, 369, 375
 Pávai János 194, 202, 214
 Pávai Tamás 194, 201, 204
 Pázmány Péter 55, 116
 Péchi Simon 9, 13, 30, 33, 37, 38, 44, 53, 59, 182—
 85, 187, 199, 210, 269, 282, 291, 322, 360, 361,
 363, 403, 409
Pécsi Anna 9, 17, 377, 382, 383, 386—88
 Pécsi János 194, 201, 202
 Pécsi Pál 359
 Pekry Lőrinc 176, 360, 361
 Pelsőczy Barnabás 194, 202
 Perényi család 37, 41, 43
 Perényi Ferenc 32, 114
 Perényi Gábor 32
 Pernyeszi Gábor 114
 Pernyeszi Zsigmond 150, 152, 254, 310, 392
 Perusith Máté 340
 Pestessy László 32
 Pesthy Gábor (Gabriel Pannonius, Gabriel Pan-
 nonius Pesthy) 184, 187
 Pesthy Gáspár 184, 187
 Pesthy Imre 185
 Péter deák 333
 Petrasco-Vodă 172
 Petriyevith Horváth Kozma tanácsúr (1588) 32
 Petriyevith Horváth Kozma (Horváth Kozma,
 Apafi-kor) 148, 151, 177, 316—18, 360, 361
 Petrovics Péter 15, 21, 24, 25, 32, 50, 104, 283, 401
 Pettki család 37, 41
 Pettki István 23, 32, 42, 43, 45, 63, 64, 72, 211, 356,
 391
 Pettki János tanácsúr, kincstartó 29, 32, 42—45,
 182—84, 321—23, 356, 377
 Pettki János (I.), táblai ülnök (1547) 360, 361
 Pettki János (II.), táblai ülnök (Apafi-kor) 148,
 150, 151, 360, 361
Pettkó Béla 9, 17
 Petneházy István 32, 53
 Petrőczy István 79, 133
 Piccolomini, Octavio 167
 Piri pasa 91, 142
 Plekker, Valentin 151
 Pocsai Ferenc 94
 Pókay Jakab 321, 322
 Polos István 364, 365, 369, 373
 Polyik János 159
 Popovics Gergely 76
 Pósházi János 137, 291
 Potocki, Stanislaw 254
 Prépostvári Zsigmond 33
 Prépostvári Zsigmondné (Csáky Anna) 51, 275
 Pribék Ferenc 308
 Putscher, Michael 294
 Rác György 33, 38
 Rác István kincstári ügyész 365
 Rác István portai ügyvivő 59, 160, 211
 Raday Ferenc 334
 Radics András 78, 79, 84
 Radul Mária 274
 Radváczy Márton 357, 370, 373
 Radychyth János 360
 Radziwill, Janus 60, 254
 Raffay Tamás 194, 202
 Rákóczi-család 7, 39, 76, 131, 132, 223, 252, 326
 I. Rákóczi Ferenc választott fejedelem 20, 63, 77,
 123, 132
 I. Rákóczi György fejedelem 9, 12, 13, 16, 20, 23,
 31, 36, 39, 47, 54—61, 104, 115—24, 146, 182,
 183, 186, 189, 199, 202, 206, 210—12, 216, 227,
 239, 251—53, 270—76, 278—80, 282—86, 288,
 291—93, 299, 315, 322, 326, 328, 334, 335, 337,
 339, 352, 362, 403, 404, 414, 416, 417
 II. Rákóczi György fejedelem 9, 20, 21, 23, 26,
 28—30, 33, 38, 42, 47, 56, 57, 61—65, 70, 99,
 100, 103, 109, 112, 121—24, 139, 183, 186, 196,
 199, 201, 202, 211, 212, 214, 227, 247, 250,
 252—54, 270, 273, 274, 276, 277, 284, 288,
 290—94, 298—300, 335, 377, 378, 392, 415
 Rákóczi Zsigmond 21, 26, 29, 33, 37, 39, 48, 52,
 106, 122, 188, 198, 210, 211, 219, 252, 254, 275,
 278, 402
 Rápolti Angaletha 280
 Rápolti Margit 280
 Ravazdy György 33
 Razlanicz István 250
 Reininger, Simon 88, 89
 Reöthy Orbán 211
 Resner, Paul 318
 Réthi István 253
 Réthi (Rétyi) Péter 333
 Rhédei-család 39, 41, 43, 69, 285
 Rhédei Ferenc (I.), tanácsúr (1603, 1608—1621)
 33, 38, 42, 287
 Rhédei Ferenc (II.), tanácsúr, erdélyi fejedelem
 21, 23, 33, 34, 43, 44, 63, 64, 67, 109, 121, 124,
 125, 268
 Rhédei Ferenc (III.), tanácsúr (1670—1683—
 1684?) 33, 35, 43, 73, 77, 83, 84, 86, 87, 91, 92,
 129, 131, 132, 134, 135, 137, 140, 141, 143, 144,
 146, 148, 279, 310, 311, 360—62
 Rhédei Ferencné 126

- Rhedei István 150, 151, 177
Rhedei János udvarhelyszéki főkirálybíró 117
Rhedei János (Apafi-kor) 150, 151, 177
Rhedei Jánosné, öz. 285
Rhedei László 33, 43, 109
Rhedei Pál 31, 321—23
Ridolfini, Domenico 301
Romány Ferenc 360
Rottal, Johann 88, 148
Rozsnyai Dávid 76, 77, 131, 142, 177, 206, 267
I. Rudolf német-római császár, magyar király 105
- Samarjai Péter 194, 201, 202
Sámsondi Márton 194, 204
Sámsondi Mihály 194, 202, 204
Sámsondy János 194, 204
Sándor Pál 171, 179, 370, 373
Sándor Pálné 179
Saponara császári tisztt 94, 144, 254
Sárdi János 194, 202
Sárkány Tamásné 70
Sarmasági Zsigmond 33, 37, 185, 187, 409
Sárosi Gergely 316
Sárosi György 147, 308, 360
Sárosi János, csekefalvi, ítélmester 87, 93, 137, 143, 150, 157, 163, 167, 171, 177, 309, 310, 313, 317, 318, 357, 378
Sárosi János, szentlászlai 171
Sárosi János fiscalis director 360, 361, 363—65
Sárospataki Márton 130, 357, 358, 364, 370, 373
Sava logofet 59
Scherffenberg császári tábornok 95, 159, 160, 164, 254
Sebesi Ferenc 254
Sebessi Miklós 327, 328, 339—41, 348
Sennyei Miklós 34, 37, 38, 41
Sennyei Pongrác 34, 41, 269, 337, 391
Serafin, Valentin medgyesi jegyző 316, 317
Seraphin, Valentin tanácsúr, szebeni királybíró 34
Serédi Benedek 13, 175
Serédi Gáspár 47
Serédi István 23, 34, 37, 44, 45, 63, 110, 253, 356, 393
Sibrik Gáspár 339
Siger János 314, 321—24
Siklósi Mihály 194, 201
Simény Gábor 308
Simon György 274
Simonius, Johann 316
Sinkai István 318
Sobieski János lengyel király 95, 96, 144, 145, 171, 172, 179, 254
Socol stolnic 59
- Sombori László 30, 32, 34, 37, 44, 108, 110, 195, 201, 325, 326, 360—64, 409
Somlyay Gergely 356, 364, 376, 381, *l. még*
Szentegeydi Gergely
Somogyi István 186, 187, 195, 201
Sövényfalvi Dániel 195, 201
Spankau, Paris 74, 80, 83, 133
Spork, Johann 83
Stanciul logofet 52
Statilius János 34, 39
Strassoldo, Karl 74, 83, 134
Sulyok Imre 40, 181—83, 195, 201, 357, 358
Sulyok István 34, 45, 106, 121, 321, 322, 356, 360—62
Sylla, Matthias 185
Șerban spătar 96, 146
Ștefan-Vodă 61
- Szabó, Christian 34, 39, 167
Szabó Gábor 318
Szabó György 11, 18, 104, 344
Szabó János 175
Szabó János 311
Szabó, Michael 151
Szabó T. Attila 203
Szádeczky Lajos 9, 17, 102, 107
Szakács Péter 309
Szakácsi Péter 195, 202
Szalánczi család 37, 41
Szalánczi Gábor 360, 361
Szalánczi István 34, 43, 54—56, 58—60, 110, 115, 120, 121, 253, 270, 356, 360—62
Szalánczi János 34, 43
Szalárdi János 117, 182, 185, 187, 188, 195, 201, 268, 309, 372
Szalay Pál 85, 136
Szamosközi István 49
Szaniszlai Mihály 195, 202
Szaniszló Zsigmond 370, 374
Száraz Máttyás 326, 327
Szász Ferenc 247, 275
Széchy Mária 116
Szegedi Gergely (György) táblai ülnök 360
Szegedi György söügyi inspektor 75, 163, 336
Szegedi János 195, 202
Székely Illés 360
Székely László 34, 37, 38, 41, 44, 45, 79, 81, 84, 86, 87, 127, 131, 132, 135, 137, 143, 144, 148, 158—60, 167, 175—77, 180, 186, 208, 250, 304, 311, 356, 393, 409
Székely Mózes fejedelem 35, 37, 39, 103, 109, 111, 187, 195, 253, 337, 338
Székely Mózes, ifj. 39, 54, 56, 115, 118, 298, 403,

- Székely Mózes portai ügyvivő 195, 201, 202
 Székesfehérvári András 332, 333
 Székesfejérvári Tamás 185
Szekfű Gyula 5
 Szekhalmi András 85, 195, 201
 Széki István 309
 Szelepcsényi György 82
 Szénás Péter 326—28, 333, 360—63
 Szentgyeydi Gergely 110, 364, 376, 381, *I. Somlyai Gergely*
 Szentiványi Sámuel 364, 370, 373
 Szentkereszti András 169, 370
 Szentkirályi Balázs 195, 202
 Szentmihályfalvi András 195, 202
 Szentmiklósi Zsigmond 294
 Szentpáli István 360, 361
 Szentpáli János 34, 316
Szentpétery Imre 411
 Szentkereszti András 373
 Szepesi Nagy Gergely 340
 Szepessy Pál 79, 81, 85
 Szeredai András 195, 204
 Szereday János 195, 204
 Szereday Mihály 195, 204
 Szigethy István 195, 202
 Szigethy Pál 357, 371, 373
 Szigeti Márton 316
 Szikszay Imre 332, 352
 Szilágyi Gergely 330
Szilágyi Loránd 10
 Szilágyi Mihály 196, 202
Szilágyi Sándor 8, 9, 109, 126, 403
 Szilvási Bálint 88, 89, 91, 125, 138, 139, 360, 361
 Szilvási Boldizsár 35, 45, 51, 100, 101, 107, 108, 113, 296, 321—23, 325, 326, 346, 356
 Szisver János 148
 Szoboszlai János 95, 254
 II. Szolimán török szultán 15
 Szombattfalvi István 365
 Szonda Tamás 317
 Sztoyka Simon 340
 Szöcs, Vincent 35
 Szőlössy István 196, 203

 Tarnóczy Sára 57
 Tarpai Mózes 196, 202
 Tatár Mihály 316
 Telegdi Mihály 48
 Teleki család 41
 Teleki Mihály 25, 35, 38, 39, 44, 45, 67, 72, 74, 76—88, 91—97, 99, 106, 111, 125—32, 134—38, 140—44, 146, 148, 155, 156, 159—63, 167, 170, 175, 177, 183, 208, 249, 250, 254, 279, 280, 287, 298, 304, 308, 325, 326, 338, 360—63, 404

 Teremi András 310
 Thabiassy János 35
Thallóczy Lajos 9, 17
 Theke Ferenc 360, 361
 Thessini Tamás 334
 Tholdalagi család 362, 408
 Tholdalagi András 360, 62
 Tholdalagi András (Apati-kor) 151, 157
 Tholdalagi Ferenc 316
 Tholdalagi János (I.) 55, 361—64
 Tholdalagi János, id. (II.) 127, 148, 150, 151, 155, 160, 161, 166, 177, 361, 362, 381
 Tholdalagi Mihály (I.), táblai ülnök (1633—1635) 28, 35, 41, 45, 55, 56, 58, 59, 110, 115, 116, 118, 270, 282, 356, 361, 362, 377
 Tholdalagi Mihály (II.), táblai ülnök (1659—1660) 361, 362
 Tholdi István 35, 37
 Thomory Kristóf 361
 Thorda István 332
 Thoroczkai István 130, 150, 151, 177
 Thoroczkai László 35
 Thoroczkai Mihály ítélőmester 357
 Thoroczkai Mihály 130, 290
 Thoroczkai Péter 130, 150
 Thoroczkay András 196, 202
 Thököly Imre 69, 83—88, 94, 137, 154, 172, 180, 208, 254, 405
 Thököly István 68
 Thuri László 317, 321, 322
 Thyroskai Ferenc 36
 Tisza István 316, 327, 328, 346
 Tiszabecsi Tamás 288
 Tiwachi István 334, 351, 352
Toldy Ferenc 9, 17
 Tolnay Miklós 196, 202
 Tompa István 36
 Tomşa moldvai fejedelem 53
 Torjay György 196, 202
 Torma István 141, 308
Torma Károly 9, 17, 108
 Torma Péter 361, 365
 Torna Péter 150, 152
 Trauzner Lukács 36, 37, 44, 314, 316, 318, 356—58, 409
 Török János 36
 Tudor logofet 288
 Turi Mihály 334
 Turloni Gáspár 321, 322

 Ubrisi Gábor 334
 Udvarhelyi György 196, 201, 204, 317, 327, 328, 347, 348, 371, 373
 Udvarhelyi János 196, 201, 204, 327

- Udvarhelyi Márton 196, 204
 Ugrai Gergely 129
 Ugron András 36, 270, 307, 308, 312, 361, 362
 Ugron Ferenc 150, 151, 155, 161, 177, 179, 311, 313, 318, 361
 Ugron Pál 318
 Újlaki, a kozák hetmanhoz küldött követ 254
 Újváry András 196, 202
 I. Ulászló magyar király 118
 Ungler, Lucas 281
 Uzoni Mihály 196, 201
 Uzoni Miklós 333

 Őrögdi György 295

 Vadas Mihály 392
 Vadovics András 334
 Vajai János 361
 Vajda László 69, 85, 86, 95, 111, 135, 170, 186, 208, 250
 Valczogen, Andreas Christian 206
Valentiny Antal 11, 18
 Valkay Miklós 36
 Ványai Illés 185, 187, 199
 Váradai István 141, 361
 Váradai Lukács 185, 187, 255, 316
 Váradai Pál (I.), nagyobb kancelláriai írnok (1567—1570) 185, 186
 Váradai Pál (II.), nagyobb kancelláriai írnok (1632—1648) 202, 266
 Váradai Péter 185, 197
 Várfalvi János 316
 Varkocs György 36, 37
 Varlaam, Vasile 281
 Varsolczi István 364, 365, 371, 373
 Vas György 36
 Vas János 147, 361
 Vásárhelyi Bálint 332, 333, 351, 352, 371, 373
 Vásárhelyi (Marosvásárhelyi) György 317, 319, 333
 Vásárhelyi Kovács Ferenc 308
 Vasvári Mátyás 196, 202
 Verancsics Antal 184, 187
 Vér György 71, 149, 175
 Veres Ambrus 357, 371, 373
 Veres István 365
Veres Péter 38
Veress Endre 9, 17, 255

 Versendy Imre 361
 Veterani 97, 165, 167—71
 Virginás István 65, 89, 139, 309, 361, 363, 364, 371, 373
 Vitéz György 361
 Vitéz Mihály 26, 50, 109, 111, 182, 187, 198, 222, 233, 271, 274, 275, 298, 312
 Vitus Tamás 277
 Vizaknai Nagy Péter 308, 309, 327, 328, 346, 349

 Walkay András 361, 372—74, 407
 Wallendorf, Joachim 150, 177
 Wallis császári tiszt 180
 Weinholz, Johann 318
Wellmann Imre 10
 Wesselényi család 38, 39, 41
 Wesselényi Boldizsár 106, 325, 326
 Wesselényi Ferenc 67, 82
 Wesselényi István 36
 Wesselényi Miklós 357, 358, 363, 364
 Wesselényi Pál kincstartó 321—23
 Wesselényi Pál kuruc generális 79, 85, 86, 99, 127, 152
 Wesselényi Pálné, özv. 283
 Wesselényi Pálné (Béldi Zsuzsanna) 163

 Zámbo Mihály 197, 202
 Zamoyski, Jan 414
 Zápolya-család 7
 Zápolya János 184
 Zeffér aga 53
 Zelestey, a tizenöt éves háború csapatvezére 302
 Zemrigger, Matthias 36
 Zilahy János 197, 202
 Zlattari Mátyás 197, 201, 332, 333, 351
 Zoh Péter 346
 Zolthay János 361, 372, 373
 Zólyomi Dávid 9, 112, 338—40, 403
 Zólyomi Miklós 35—37, 67—70, 76, 89, 92, 109, 125, 126, 132, 139, 141, 190, 268, 404
 Zrínyi Ilona 301
 Zrínyi Péter 77, 79, 131
 Ztojka Ferenc 274
 Zülfikár portai főtölmács 56, 121, 253

 Zsidó Izsák 205
 Zsidó Juda (Juda Mehemet) 206

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	5
Jegyzetek	17
I. A fejedelmi tanács	19
A) A törvényalkotás rendelkezései a tanácsról	19
B) A fejedelmi tanács összetétele	22
C) A fejedelmi tanács működése	46
D) A fejedelmi tanács hatásköre	46
1. 1540—1629	47
2. 1629—1630	53
3. 1630—1657	54
4. 1657—1662	64
5. 1662—1690	66
Jegyzetek	99
II. A deputatiók (delegatiók)	147
A) 1664	147
B) 1680—1682	148
C) 1685—1690	149
1. Összetétel	149
2. Működés	153
3. Hatáskör	154
Jegyzetek	174
III. A fejedelmi kancellária	181
A) A kancellária szervezete	181
1. A kancellár	181
2. A kancelláriai titkárok	184
3. A nagyobb kancellária írnokai	188
4. A nagyobb kancellária különleges funkciójú deákjai	205
B) A kancellária működése	206
1. A hatósághoz érkezés-jelzése az iratokon (praesentatum)	207
2. A jelentések nyugtázása	107
3. A döntés meghozatala	208
4. Az elintézés-fogalmazvány elkészítése	209
5. A fejedelmi rendeletek, levelek keltezése	209
6. A kiadmányok ellenjegyzése	209

7. A fejedelem aláírási jogának átruházása	210
8. A fejedelmi ügyintézés reagálási üteme	210
9. Kancelláriai precizitás és követelmények az alárendelt szervekkel szemben	211
10. A fejedelmi rendeletek nyugtázásának visszaigazolása ..	211
C) A kancellária hatásköre	213
1. Hűségeskü, ünió-eskü letétele, hűségnyilatkozatok	213
2. Szűkebb közigazgatás	214
a) A fejedelmi udvar ügyei	215
b) Az országgyűlések ügyei	216
c) A rendi jogokkal kapcsolatos ügyek	217
d) Az ország státusának ügyei	221
e) A kancellária közigazgatási hatáskörének további ügykörei	224
3. Kincstári igazgatás	229
a) Kincstári uradalmak igazgatása	230
b) Az ércbányászat, -kohászat, pénzverés ügyei	232
c) Sóügy	233
d) Salétromfőzés	234
e) Tizedügy	234
f) Huszad-, harmincadügy	236
g) A fejedelmi monopóliumok ügyei	237
h) A Királyföld különleges kincstári ügyei	237
i) A kancellária kincstári hatáskörének egyéb ügyei ...	238
4. Hadügyi igazgatás	239
a) A hadügy egésze	240
b) Hadfelkelés, mezei katona-állomány	240
c) A mezei hadak tartása	240
d) Igavonók kiállítása hadjáratra, lőbeszerzés	241
e) Fegyveres szolgálatra berendelés a fejedelmi udvarba	242
f) Határvédelem	242
g) A mozgó sereget és a végváratok egyaránt illető ügyek	244
h) Idegen hadak ellátása, átvonulásukkal kapcsolatos intézkedések	244
5. Biráskodás	245
a) Biráskodási kiváltságok ügyei	247
b) A törvényhatósági biráskodás egészének ügyei	247
c) A perfolymat egyes fázisainak ügyei	247
d) A kancellária biráskodási hatáskörének egyéb ügykörei	248
6. A kancellária külügyi hatásköre	249
D) A fejedelmi postaszolgálat	250
1. Szervezet	250
2. Hatáskör, működés	251
Jegyzetek	253
IV. A központi kormányzat egyéb szervei	306
A) Szűkebb közigazgatás	306
1. Adóigazgatási országos szervek	306
2. Számvétel az adóról	315
3. Az árszabályozás felügyelete	319
B) Kincstári igazgatás	320
1. Kincstartóság	320

2. A tizedfőrendator	325
3. A fejedelmi praefectus	326
4. Kincstári számvevők	332
5. A központi kincstári igazgatás alsóbb személyzete	334
6. Kincstári ágazati vezetők	335
C) Hadügyi igazgatás	337
1. Az ország generálisai	337
2. Udvari főkapitányok	339
3. Udvari alkapitányok	340
4. Az udvari gyalogok kapitányai	340
5. Tüzérparancsnokok	341
Jegyzetek	341
V. A fejedelmi tábla	355
A) A fejedelmi tábla szervezete	355
1. A fejedelmi tábla elnökei	355
2. Ítélmesterek	356
3. A fejedelmi tábla ülnökei	358
4. A kincstári jogügyigazgató (fiscalis director) és ügyészei	363
5. A kisebb kancellária írnokai	365
B) A fejedelmi tábla működése	376
Jegyzetek	376
VI. Udvari főtisztségek	391
A) Fő- és aludvarmesterek	391
B) Főlovázmesterek	393
C) Főétekfogómesterek	394
D) Főpohárnokok	394
Jegyzetek	394
VII. Az országgyűlések	396
Jegyzetek	405
VIII. Tisztségviselő nemesség és hivatalnok-értelmiség a 16-17. századi erdélyi kormányhatóságokban	406
Jegyzetek	413
Összegezés	414
Rövidítésjegyzék	419
Névmutató	423

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Nagy Tiborné — Műszaki szerkesztő: Merkly László
Terjedelem: 38,5 (A '5) ív — AK 1661 k 8083
80.7597 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TRÓCSÁNYI ZSOLT
MŰVEI
AZ AKADÉMIAI
KIADÓNÁL

A NAGYENYEDI
KOLLÉGIUM
TÖRTÉNETÉHEZ
(1831—1841)

87 oldal · Ára füzve 8,— Ft

AZ ERDÉLYI
FEJEDELEMSÉG
KORÁNAK
ORSZÁGGYŰLÉSEI

Adalék az erdélyi rendiség
történetéhez

216 oldal · Ára füzve 29,— Ft

ERDÉLYI
KORMÁNYHATÓSÁGI
LEVÉLTÁRAK

784 oldal · Ára kötve 135,— Ft

AZ ERDÉLYI
PARASZTSÁG
TÖRTÉNETE
1790—1848

IV + 507 oldal · Ára kötve
75,— Ft

TELEKI MIHÁLY

Erdély és a kurucmozgalom
1690-ig

333 oldal · Ára kötve 68,— Ft

WESSELÉNYI MIKLÓS

560 oldal · Ára kötve 100,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 109,— Ft

ISBN 963 05 2327 2